

Josep Sancho Sancho

El marcel·linisme a les Terres de l'Ebre
(1914-1939)

Tesi doctoral dirigida per la Dra. Maria Gemma Rubí i Casals

Doctorat en Història Comparada, Política i Social
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Universitat Autònoma de Barcelona

2014

*Als meus pares, als meus iaies i a la meua germana,
per tot el que m'han ensenyat.*

*A l'Elna,
pel seu somriure.*

*Als amics i a la família,
per la complicitat.*

*A la Mireia,
per tot.*

El meu agraïment més sincer a la professora Gemma Rubí, qui ha dirigit aquest treball amb les seves imprescindibles orientacions conceptuals i metodològiques. També per la confiança dipositada i per convèncer-me des del principi perquè un petit Treball de Fi de Carrera esdevenís la Tesi Doctoral que teniu a les mans.

Als professors Borja de Riquer i Joan B. Culla, membres de la Comissió de Seguiment, i Pere Gabriel i Jordi Pomés, avaluadors del Treball de Fi de Màster, pels seus suggeridors consells.

Al professor Enric Ucelay-Da Cal, per la tutorització del Treball de Fi de Carrera i per ajudar-me a fer els primers passos en l'apassionant camí de la recerca.

Al professor Josep Sánchez, per obrir-me les portes al passat comú de les Terres de l'Ebre.

A Josep Subirats, Federico Domingo, Benjamí Prades (+) i Mercedes Queralt (+), per explicar-me les seves sàvies vivències.

Al Centre d'Història Contemporània de Catalunya, per l'ajut econòmic concedit durant l'any 2010.

A Marc Minguell, Romi Pena, Jordi Sancho i Emigdi Subirats per la seva ajuda.

Als amics i familiars, que m'han acompanyat durant el viatge.

A la Rosa i a l'Esther, per ajudar-me a tenir cura de l'idioma que ens van ensenyar els nostres pares.

I sobretot a la Mireia que, per damunt de tot, ha estat el recolzament essencial. Sense la inspiració de la seva alegria no hauria estat possible.

ÍNDIX

Dedicatòria	p. 2
Agraïments	p. 3
Relació de sigles utilitzades	p. 8
PRIMERA PART	p. 11
1. Introducció	p. 11
1.1 El context històric de les Terres de l'Ebre a finals de segle XIX	p. 30
2. La Restauració monàrquica i el republicanisme (1875-1908)	p. 42
2.1 El marc polític: partits i organitzacions	p. 42
2.2 El <i>vell</i> republicanisme ebrenc (1875-1900)	p. 53
2.3 <i>El Pueblo</i> i el republicanisme dels districtes de Tortosa i Roquetes (1901-1906)	p. 65
2.4 La Solidaritat Catalana a l'Ebre i l'elecció de Joan Caballé com a diputat per Gandesa (1906-1908)	p. 82
3. La gestació del marcel·linisme (1901-1914)	p. 94
3.1 L'arribada i els primers passos del jove Marcel·lí Domingo a Tortosa (1901-1909)	p. 94
3.1.1 L'inici de la carrera política del mestre de Roquetes (1908-1909)	p. 103
3.2 La gestació. Encara, en premarcel·linisme: Domingo, regidor republicà a Tortosa (1909-1914)	p. 109
3.2.1 La construcció de sinèrgies locals (1909-1910)	p. 109
3.2.2 Els primers anys de la coalició republicanosocialista (1911-1914)	p. 124
3.2.3 Els fets de Tortosa de 1914 i l'elecció de Domingo com a diputat	p. 141
4. Sorgiment i consolidació d'un moviment (1914-1923)	p. 154
4.1 El sorgiment. La paradoxa del marcel·linisme sense Marcel·lí: Domingo, diputat a Madrid (1914-1917)	p. 154
4.1.1 De la política municipal a la política parlamentària	p. 154
4.1.2 L'expansió comarcal	p. 168
4.2 La consolidació. De la mitificació en la crisi del 1917 al cop	

d'Estat de Primo de Rivera (1917-1923)	p. 194
4.2.1 L'edificació d'una mitologia: de l'empresonament al "Jesús que torna"	p. 194
4.2.2 La dualitat republicana de l'Ebre: entre el lideratge emergent de Marcel·lí Domingo i la crisi de Joan Caballé	p. 205
4.2.3 L'augment de la repressió governamental (1918-1920)	p. 221
4.2.4 De la pèrdua de l'acta de diputat a la seva Recuperació (1920-1923)	p. 240
 SEGONA PART	 p. 257
5 De la dictadura de Primo de Rivera a la caiguda de la monarquia (1923-1931)	p. 257
5.1 El republicanisme de l'Ebre (1923-1930)	p. 257
5.2 L'oposició a la dictadura: els referents de Domingo, Palomo, Nogués i Berenguer	p. 264
5.3 De la Monarquia a la República (1930-1931)	p. 279
5.3.1 El projecte radicalsocialista a les comarques de l'Ebre	p. 285
5.3.2 Les eleccions municipals d'abril de 1931	p. 292
6 La República marcel·linista. De l'esplendor a la crisi (1931-1933)	p. 296
6.1 L'insalvable contradicció: entre el radicalsocialisme i l'Esquerra	p. 300
6.2 De la victòries electorals de 1931 a les derrotes de 1932 i 1933. De l'esplendor a la crisi	p. 318
6.3 Marcel·linistes al poder: l'escola de la República	p. 364
6.3.1 Els càrrecs governamentals de Domingo, Noguera, Nogués, Berenguer i Piñana	p. 364
6.3.2 Les alcaldies marcel·linistes	p. 386
7 El marcel·linisme i la República. L'hegemonia perduda (1933-1939)	p. 398
7.1 Canvi de govern i retorn a l'oposició (1933-1936)	p. 398
7.1.1 Les eleccions municipals de gener de 1934	p. 401
7.1.2 El 6 d'octubre	p. 417
7.1.3 Del PRRSC al PRE	p. 423
7.1.4 Les eleccions legislatives de febrer de 1936	p. 427
7.1.5 La recuperació del poder	p. 432
7.2 La guerra i la revolució (1936-1939)	p. 439
7.3 La mort de Domingo i l'exili del marcel·linisme. 75 anys de memòria i oblit (1939-2014)	p. 457

TERCERA PART	p. 463
8 El marcel·linisme: estructura i territori	p. 463
8.1 El moviment en un nou context social i econòmic	p. 463
8.1.1 La influència de Domingo al Camp de Tarragona i a la resta de Catalunya	p. 466
8.2 La cúpula dirigent del moviment	p. 471
8.3 La composició socioprofessional	p. 477
8.4 Una sociabilitat republicana	p. 482
8.5 Seccions femenines i juvenils. Pràctiques socials i rituals laics	p. 487
8.6 L'estructura de partits, l'evolució i la sociologia electoral	p. 497
8.6.1 Les eleccions durant la Restauració	p. 497
8.6.2 Els comicis durant la República	p. 520
9 El marcel·linisme: un moviment de masses?	p. 525
9.1 El marcel·linisme en la construcció d'una cultura democràtica	p. 525
9.2 Marcel·linisme i qüestió nacional	p. 539
9.3 Republicanisme i obrerisme	p. 549
9.4 La maçoneria: denominador comú	p. 565
10 Una subcultura política republicana	p. 569
10.1 Blasquisme, lerrouxisme i marcel·linisme: una visió comparada	p. 592
11 Conclusions	p. 607
12 Apèndix documental	p. 617
12.1 Estructures humanes	p. 617
12.1.1 El líder	p. 617
12.1.2 El nucli dirigent	p. 619
12.1.3 Els sectors intermitjos	p. 627
12.1.4 Les bases polítiques i persones vinculades al moviment	p. 639
12.1.5 Dirigents d'altres formacions d'esquerres	p. 649
12.1.6 Dirigents dels sectors de dretes	p. 661
12.2 Els partits polítics	p. 665
12.3 Els òrgans d'expressió	p. 667
12.3.1 Els portaveus del marcel·linisme	p. 667
12.3.2 Els òrgans d'expressió a l'òrbita del moviment	p. 669
12.4 Els centres polítics i de sociabilitat	p. 670
12.4.1 Centres republicans i/o marcel·linistes de les Terres de l'Ebre	p. 670

12.4.2 Centres republicans del Camp de Tarragona	p. 685
13 Annexos	p. 687
14 Fonts documentals i bibliogràfiques	p. 695
14.1 Centres documentals	p. 695
14.2 Fonts hemerogràfiques	p. 697
14.3 Fonts bibliogràfiques	p. 699
14.3.1 Bibliografia com a font primària	p. 699
14.3.2 Bibliografia com a font secundària	p. 705
14.4 Fonts orals	p. 723
14.5 Fonts digitals	p. 724

Relació de sigles utilitzades:

Centres documentals, seccions i universitats:

ACBE	Arxiu Comarcal del Baix Ebre
ACD	Archivo del Congreso de les Diputados
AGA	Archivo General de la Administración
AHN	Archivo Histórico Nacional
AHT	Arxiu Històric de Tarragona
APC	Arxiu del Parlament de Catalunya
BC	Biblioteca de Catalunya
CDMH	Centro Documental de la Memòria Històrica
FM	Fundación Maura
FPI	Fundación Pablo Iglesias
PS	Político-Social
RAH	Real Academia de la Historia
UAB	Universitat Autònoma de Barcelona

Organitzacions polítiques:

AC	Acció Catalana
ACR	Acció Catalana Republicana
BRA	Bloc Republicà Autonomista
CID	Centre Instructiu Democràtic
CNR	Centre Nacionalista Republicà
CNT	Confederació Nacional del Treball
CRA	Centre Republicà Autonomista
CRDF	Centre Republicà Democràtic Federal
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI	Federació Anarquista Ibèrica
FMA	Federació Monàrquica Autonomista
PCR	Partit Catalanista Republicà

PNRE	Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra
PRC	Partit Republicà Català
PRA	Partit Radical Autònom
PRE	Partit Republicà d'Esquerra
PRRS	Partit Republicà Radical Socialista
PRRSC	Partit Republicà Radical Socialista Català
PRRSI	Partit Republicà Radical Socialista Independent
PSOE	Partit Socialista Obrer Espanyol
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
USC	Unió Socialista de Catalunya
UMN	Unió Monàrquica Nacional
UR	Unión Republicana
UdR	Unió de Rabassaires

*La història és la màgia i el misteri
de parlar d'allò que ja no existeix.*

PRIMERA PART

1. INTRODUCCIÓ

"Mai no sabrem si falten pàgines o en sobren"
Manuel de Pedrolo

L'origen d'aquesta recerca es remunta a l'any 2005 i tingué un primer resultat en el Treball de Fi de Carrera de la Llicenciatura d'Història. Fou presentat a la Universitat Autònoma de Barcelona el juny de 2006 sota el títol d'*El marcel·linisme a les Terres de l'Ebre: els districtes electorals de Tortosa, Roquetes i Gandesa (1909-1919)*. Fou tutoritzat pel professor Enric Ucelay-Da Cal, qui ens proposà el tema d'estudi, i avaluat pels professors Joan B. Culla i Martí Marín. Aquest petit treball inicial, englobant un primer bloc de 10 anys, ens va permetre fer una primera aproximació al fenomen marcel·linista, durant la seva època de gestació, sorgiment i consolidació, podent elaborar ja unes primeres però encara molt tendres conclusions. Amb tot, ja llavors poguérem intuir una recerca potencialment extensible, encara no abordada directament per d'altres investigadors i molt rica temàticament i documentalment.

A partir d'aquí, aquesta petjada inicial tingué la seva continuació a la mateixa universitat en el Màster Oficial en Història Comparada, Segles XVI-XX, on dedicàrem bona part dels treballs dels diversos seminaris al voltant del republicanisme en general i del marcel·linisme en particular. El Treball de Recerca final de l'esmentat Màster fou tutoritzat per la professora Maria Gemma Rubí i Casals, avaluat pels professors Enric Ucelay-Da Cal, Pere Gabriel i Jordi Pomés i presentat el setembre del 2008. Ja d'inici el plantejàrem com un projecte de recerca de la present tesi doctoral, amb l'elaboració d'un estat de la qüestió, el plantejament d'uns objectius i d'una metodologia, basant-nos en unes fonts concretes, que planificàrem portar a terme amb unes primeres hipòtesis de treball. A més a més, introduïrem també algunes cates d'investigació a mode d'exemples pràctics. Es tractà d'un primer *full de ruta*,

que ha estat lògicament revisat a mesura que ha anat avançant la nostra investigació posterior.

La motivació que ens portà a plantejar aquesta recerca quedava emmarcada geogràficament en l'espai de les Terres de l'Ebre, a partir de la voluntat inicial de dedicar un estudi a la terra on hom és nascut. Més enllà de raons sentimentals, aquestes anaren acompanyades de l'evidència que el coneixement historiogràfic que tenim d'aquestes comarques en general i més concretament durant el segle XX dins la historiografia catalana és ben escàs.¹

A escala local, tot i que moltes poblacions han gaudit d'algun treball que ha abordat la seva història general o durant l'època contemporània, pocs disposen d'un estudi centrat en aquest període. Coneixem alguns aspectes de la vida local tortosina de finals del segle XIX i principis del XX. Però, sens dubte, el trienni de la guerra civil ha estat molt més prolífic.² També d'una forma bastant completa, d'altres poblacions han tingut aportacions del tot completes, com Móra d'Ebre i Vilalba dels Arcs³. Això també ha estat així, per a la dècada dels 30, per a Roquetes.⁴ D'una manera més parcial, també per Alcanar.⁵ I tot i que situat al sud del riu Sénia, el cas de Vinaròs, una població econòmicament dinàmica d'uns 7.500 habitants el 1920 també ens aporta un cas comparatiu molt interessant.⁶ Al seu costat, altres poblacions disposen d'alguns treballs que aborden la història de forma general o dins l'ampli camp de les ciències

¹ L'única síntesi historiogràfica per als segles XIX i principis del XX és l'estudi de Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, Flor de Vent, Barcelona, 2001.

² Josep BAYERRI i Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa 1875-1902*, Dertosa, Tortosa, 1996. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra. La reraguarda durant la Guerra Civil*, Columna-Tresmall, Barcelona, 1996. Josep SUBIRATS Piñana, *Evocacions 36-38. La guerra civil des de Tortosa*, Josep Subirats Piñana, Tortosa, 1989. Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.

³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre 1875-1936. Economia, Societat i Política*, Ajuntament de Móra d'Ebre, Móra d'Ebre, 1997. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics. Eleccions i conflictes socials a Vilalba dels Arcs (1890-1936)*, Secció d'Arqueologia del Patronat Pro Batea, Batea, 2012.

⁴ Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana i després represaliada*, Lluís Bertomeu, Roquetes, 2005.

⁵ Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia. Esteve Fibla. Alcanar 1905-1939*, Cossetània, Valls, 2001.

⁶ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració. Vinaròs (1876-1923)*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2005.

socials i que ens poden aportar algunes pistes sobre finals del segle XIX i principis del XX o sobre el moviment republicà.⁷

Les dificultats han estat degudes a diversos factors. En primer lloc, a la destrucció de bona part dels recursos arxivístics del territori, tradicional frontera militar i important via de comunicació durant els diversos conflictes bèl·lics que ha patit amb especial duresa. De forma especial les guerres carlines del segle XIX i la guerra civil del segle XX, amb la Batalla de l'Ebre com a punt culminant. O el pla molt secundari que les comarques de l'Ebre han tingut en la historiografia catalana, a causa de la seva progressiva davallada econòmica i demogràfica a partir de l'època moderna.⁸ Recentment, però, la tradicional absència d'arxius organitzats, a excepció de l'antic Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre, ha quedat pal·liada amb la seva substitució pels actuals arxius comarcals del Baix Ebre, del Montsià i de la Terra Alta.

Amb tot, creiem que no es tracta, només, d'un problema historiogràfic intern. La historiografia catalana s'ha anat construint, massa vegades, extrapolant els diferents models de Barcelona i la seva àrea d'influència a tot el territori comarcal. Des del nostre punt de vista, algunes vegades s'ha fet d'una forma correcta. Però també molt sovint, elaborant models explicatius sobre realitats polítiques o socioeconòmiques del tot diferents, sense mètodes comparatius que ens poguessin portar a unes conclusions satisfactòries, ja que

⁷ A. CURTO, *Tortosa. Imatges d'un espai, d'un temps, d'una gent*, Edicions del Baix Ebre SL, Tortosa, 2000. Adrian GRAU i Tomàs CAMACHO, *Els Reguers*, Cinctorres Club, Tortosa, 1999. Josep Maria TOMÁS i Prats, *Pedania de Sant Jaume d'Enveja: Història i Etnografia*, Germans Tomás Prats, Sant Carles de la Ràpita, 2007. Roberto FOLCH, *Sant Jaume d'Enveja – Els Muntells – Balada. Recopilació històrica*, [Roberto Folch], S.I., 2007. Anton PUJOL i Bertran, Maria Teresa PUJOL i Bertran, Maite SUBIRATS i Argentó, *Amposta. Imatges per a la història. 1870-1969*, Ajuntament d'Amposta, Amposta, 1996. Jordi PRADES Tena, *Gandesa*, Cossetània, Valls, 2002. Antoni MONNER, *Imatges i records. Gandesa*, Viena Columna, Barcelona, 1995. M. ALONSO, *La Ràpita. Recull d'àmbit territorial*, Ed. dels autors, Sant Carles de la Ràpita, 1988. Agustí BEL i Beltran, *Alcanar*, Cossetània, Valls, 2000. J.B. BELTRAN, *Alcanar, 100 anys d'imatges*, Cinc Torres Club, Tortosa, 1999. Alberto FERRÉ Ferré, *Historia de Ulldecona y su entorno geográfico*, Ajuntament d'Ulldecona, Ulldecona, 1983. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona*, Cossetània, Valls, 1999. Josep M^a, MOLA i Martí, *La Guerra Civil a Camarles (1936-1939)*, Ajuntament de Camarles – Caixa de Tarragona – La Caixa – Caixa Rural de Camarles, Camarles, 2000. Xavier FIGUERES i Frasnado, *Notes històriques de l'Ametlla de Mar*, Ajuntament de l'Ametlla de Mar, L'Ametlla de Mar, 1991. Daniel MARTÍNEZ i Montagut, *Història del Pinell de Brai*, Ajuntament del Pinell de Brai, Tortosa, 1992. M. J. ARDEVOL, *La Fatarella una visió general*, CETAG, La Fatarella, 1995.

⁸ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta (1875-1936)", a *Actes de les Primeres Jornades d'Estudi sobre la Terra Alta*, Centre d'Estudis de la Terra Alta, Calaceit, 1994, p. 417; Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre... Op. cit.*, p. 20.

moltes vegades els processos històrics s'han produït a les comarques amb *tempos* històrics molt diferents dels de la capital catalana.

A partir del marc geogràfic i de les dificultats plantejades, l'elecció de la temàtica marcel·linista la plantejarem sobre diverses consideracions. En primer lloc, entenent que tot i els importants progressos historiogràfics que hi ha hagut, la figura de Marcel·lí Domingo Sanjuan no ha estat corresposta des de la historiografia catalana d'una manera directament proporcional a la importància que, al nostre entendre, tingué el personatge dins la política catalana i espanyola de les primeres dècades del segle XX. Així, tot i ser un dels dirigents més importants del republicanisme català d'aquesta època, els seus homònims, com Lluís Companys, Francesc Macià o Alejandro Lerroux, han tingut un protagonisme molt més destacat dins la historiografia catalana, la qual cosa ens porta a tornar a arribar fins al tòpic que Marcel·lí Domingo ha estat un dels grans personatges oblidats per la història i alhora per la memòria.

D'aquesta manera, en una data historiogràficament parlant tan tardana com la de principis de la dècada dels 90, un especialista en la matèria i en l'àmbit geogràfic com Josep Sánchez Cervelló podia afirmar que *“malgrat que s’han estudiat associacions, partits i partidets minúsculs, falta encara avui un treball científic, tal com exigeix la metodologia històrica, sobre Marcel·lí Domingo i sobre els Partit Radical Socialista i sobre el Republicà d’Esquerres”*.⁹ Però, per què? Compartim també les paraules de Xavier Pujadas: *“la difícil ubicació òrganico-ideològica del personatge –sobretot en el context polític català-, la seva mort en plena retirada republicana el març de 1939, i el posterior mutisme forçat per la dictadura franquista, van accelerar el procés d’arraconament de la seva figura política, que en part ha fet creïble l’afirmació de Martínez Barrio sobre Domingo: “vivo se le trató cruelmente; muerto se le ha olvidado.”*¹⁰

⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 452.

¹⁰ Xavier PUJADAS i Martí, “Entre la pedagogia social i la demagògia populista. Els fonaments de l'esgratègia marcel·linista fins a la dictadura de Primo de Rivera (1909-1923)”, a Josep SÁNCHEZ Cervelló, coordinador, Artur BLADÉ Desumvila, Xavier PUJADAS, Josep TARRADELLAS, Miquel BELTRAN, Lidia REDONDO i Rosa TIÑENA, *Marcel·lí que torna*, Amics de l'Ebre – Autoritat Portària de Tarragona, [Tarragona], 1995, p. 63.

Durant els anys contemporanis al personatge, alguns treballs donaren a conèixer la seva figura.¹¹ Fou després del franquisme, durant els anys 80, quan hi hagueren estudis més significatius,¹² que culminaren als fructífers 90 amb nous treballs¹³ fins arribar a la tesi doctoral de Xavier Pujadas i Martí.¹⁴ Amb tot, durant el nou mil·lenni no hem tingut aportacions destacables en la matèria. I les coses no han millorat substancialment pel que respecta al marcel·linisme com a moviment. Si llavors es podia apuntar igualment que “*urgeix l'estudi del “marcel·linisme” amb criteris científics i més enllà dels tòpics per entendre el moviment polític que singularitza les Terres de l'Ebre del procés polític de la resta del país*”,¹⁵ encara avui “*un arrelament tan profund, tan intens, tan extens, d'un fenomen específicament de les Terres de l'Ebre, com ara el “marcel·linisme” [...] no ha estat suficientment estudiat, segurament pel seu caràcter perifèric, en tants sentits.*”¹⁶

¹¹ Per a l'època de preguerra, van destacar treballs periodístics, com “Don Marcelino Domingo,” a Emilio NAVARRO, *Historia crítica de los hombres del Republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Ortega & Artís, Barcelona, 1915, pp. 226-227. També *Renovación o Revolución? Historia política documentada de un período (junio a octubre 1917)*, Librería Granada, Barcelona, 1917, pp. 50-60, que ens descriu la seva activitat política, sobretot durant l'any esmentat. Alhora breus biografies fins al 1918 com *Los sucesos de agosto ante el Parlamento. Discursos íntegros de los señores Largo Caballero, Anguiano, Saborit, Prieto, Besteiro, Marcelino Domingo, Eduardo Barriobera, etc. Biografías de los mencionados oradores por Torralva Becci. Interasantísimas notas explicativas por Augusto Vivero. Copiosa colección de documentos referentes a las Juntas de Defensa, a la Asamblea de parlamentarios y a la huelga*, Madrid, Editorial Lif, 1918, pp. 253-254, o Adolfo PEREZ De Urquijo, “Biografía de D. Marcelino Domingo”, Barcelona, [1917]. Per a la política local tortosina que més ens interessa, i des del punt de vista d'un polític local dinàstic, Juan B. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa. Las hazañas de Marcelino Domingo y las peripecias de una alcalde de Real Orden*, Imprenta Querol, Tortosa, 1919. També des d'una perspectiva més biogràfica Ginés ALBEROLA, *Marcelino Domingo*, Imprenta Hijos de J. García, Alacant, 1919. Amb tot, especialment, hem de fer més èmfasi qualitativa en Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo*, Javier Morata, Madrid, 1930. I, per últim en aquests anys, *Homenaje a D. Marcelino Domingo. Primer Ministro de Instrucción Pública de la República Española*, Tip. de S. Quemades, Madrid, [1936?].

¹² Com l'assaig amb apunts biogràfics, recull de textos i una hipòtesi clarament explícita amb protagonisme destacat de la qüestió nacional, Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo*, Teide, Barcelona, 1978. Al seu moment fou també rellevant l'article d'Artur BLADÉ i Desumvila, “Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat”, *Serra d'Or*, núm. 294, 1984, pp. 141-144. La primera biografia completa amb Josep-Lluís CAROD-ROVIDA, *Marcel·lí Domingo (Tarragona 1884 – Tolosa 1939). De l'escola a la República*, El Mèdol, Tarragona, 1989.

¹³ L'estudi col·lectiu Josep SÁNCHEZ Cervelló (Coord.), *Marcel·lí que torna... Op. cit.* i el també recull de Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo, per ell mateix*, Columna, Barcelona, 1996.

¹⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.

¹⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes...” *Op. cit.*, p. 458.

¹⁶ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, del “Pròleg” a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués i Biset. De la presidència de la Diputació republicana a la de les Corts a l'exili*, Arola, Tarragona, 2004, p. 13.

Amb tot, el fenomen marcel·linista a les comarques de l'Ebre ha estat breument tractat per alguns historiadors. A l'hora d'abordar qüestions generals temàticament o geogràficament relacionades, molts autors ja observaven, en la distància, un moviment *sui generis* que destacava pel seu lideratge i per la seva extensió territorial. Josep Maria Roig Rosich parlà del “*republicanisme tarragoní –o tortosí-, on la figura de Marcel·lí Domingo apareix com un líder indiscutible, amb unes propostes populistes i radicalsocialistes que el convertiran en una de les personalitats més importants d'aquella zona i inicialment desvinculat de qualsevol moviment republicà de la resta de Catalunya.*”¹⁷ Joaquín María Molins classificà la coalició republicanosocialista de Tortosa com un grup diferenciat del republicanisme de la província, amb un grau d'organització i d'activitat partidista superior a la resta de grups republicans de la demarcació.¹⁸ Josep Massot féu referència al “*gran pes*” de Marcel·lí Domingo “*a la seva terra natal, on es parlava de marcel·linisme*”.¹⁹ Montserrat Duch apuntà que Domingo “*és el líder indiscutible que tindrà un arrelament important a la província de Tarragona*”.²⁰ Lluís Bertomeu es referí als “*simpatitzants de les idees republicanes que [...] per aquí se'ls deia els marcel·lineros.*”²¹ Per citar només alguns dels molts exemples que podríem reproduir.

Més enllà d'això, el coneixement que teníem del fenomen el devíem, fonamentalment, als estudis de Xavier Pujadas i Martí, Josep Subirats Piñana, Lluís Bertomeu i Camós i sobretot Josep Sánchez Cervelló.²² Aquest últim ha treballat el moviment republicà a les Terres de l'Ebre en diverses publicacions, amb les quals disposàvem d'una visió global des dels seus inicis fins a l'actualitat, amb el marcel·linisme com un dels seus trets específics i definidors. A partir d'aquí, coneixíem millor el moviment a les poblacions que corresponien a l'antic districte electoral de Gandesa, entre els anys de 1875 a 1936, amb els

¹⁷ Josep M. ROIG Rosich, “Catalanisme, anticatalanisme i obrerisme, 1900-1930”, a Manel RISQUES (dir.), Àngel DUARTE, Borja DE RIQUER, Josep M. ROIG Rosich, *Història de la Catalunya Contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*, Mina, Barcelona, 2006, p. 239.

¹⁸ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1985, Vol. I., pp. 109 i 273-275.

¹⁹ Josep MASSOT i Muntaner, *Escriptors i erudits contemporanis: quarta sèrie*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004, p. 241.

²⁰ Citat a Montserrat DUCH Plana, *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*, El Mèdol, Tarragona, 1994, p. 60.

²¹ Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 12.

²² A més dels ja citats, Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre (1900-1930)*, Arola Editors, Tarragona, 2010.

seus centres polítics, el funcionament de la mecànica política per a la designació dels candidats a les diverses eleccions o la Federació Republicana Federal Radical Socialista de la Terra Alta, mitjançant la ponència d'aquest mateix autor a les Primeres Jornades d'Estudi sobre la Terra Alta.²³

També sabem d'una forma satisfactòria, que ens portava a arribar a unes conclusions concretes, dos moments molt específics: el primer, a partir de la fermentació del marcel·linisme, la seva estratègia i la seva actuació a l'Ajuntament de Tortosa entre els anys 1909 i 1914.²⁴ El segon, corresponia als últims anys de la Monarquia d'Alfons XIII i als primers anys de la Segona República, que culminaren amb els enfrontaments, del tot definidors de la complexitat de la situació, entre els sectors propers a Marcel·lí Domingo i els seus crítics al llarg del 1931, i la posterior escissió del marcel·linisme de l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC).²⁵

Pel que respecta als diferents dirigents polítics que formaven part del marcel·linisme, més enllà de la figura de Domingo, Josep Sánchez ha treballat, de forma detallada, la biografia del més destacat de tots: Ramon Nogués i Biset.²⁶ De forma paral·lela, el marcel·linista Josep Subirats Piñana també havia explicat alguns apunts del moviment més genuïnament tortosí, liderat pels tres principals dirigents republicans de la ciutat: Domènec Piñana Homedes, Josep Berenguer Cros i Joan Benet Piñana, al costat d'altres personatges també d'interès, com Emilio Palomo Aguado, Primitiu Sabaté Barjau o Sebastià Campos i Terré.²⁷

D'aquesta manera, podem afirmar que, en l'inici de la nostra investigació, coneixíem alguns personatges, alguns centres, aspectes concrets

²³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes..." *Op. cit.*, pp. 443-458.

²⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 17-98. Per al període restauracionista complet, tant des de Tortosa com des de Barcelona o Madrid, vegeu la síntesi del mateix autor, Xavier PUJADAS i Martí, "Entre la pedagogia social...", *Op. cit.*, pp. 63-77.

²⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* *Op. cit.*, pp. 295-313 i Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica", a Josep SÁNCHEZ Cervelló (Coord.), *Marcel·lí que torna...* *Op. cit.*, pp. 13-61.

²⁶ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués i Biset...* *Op. cit.*

²⁷ A destacar tota la seva producció: Josep SUBIRATS Piñana, *Evocacions...* *Op. cit.*; Josep SUBIRATS Piñana, *La Transició des del Senat*, La Llar del Llibre, Barcelona, 1991. Josep SUBIRATS Piñana, *Pilatos 1939-1941. Prisión de Tarragona*, Pablo Iglesias, Madrid, 1993. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.* Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* *Op. cit.*; Josep SUBIRATS Piñana, *Entre vivències. La Guerra Civil, les presons franquistes, la transició i la Unió Europea*, Viena, Barcelona, 2003. Però sobretot, Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans de Tortosa*, [Josep Subirats], Tortosa, 2005.

del marcel·linisme a les Terres de l'Ebre, però no en teníem una idea global, que ens portés a una interpretació i a unes conclusions generals. En síntesi, podem confirmar que el marcel·linisme no ha estat suficientment estudiat com a fenomen específicament ebrenç: no coneixíem amb suficient profunditat *com* en aquestes comarques es va arribar a construir un moviment republicà populista i amb voluntat d'arribar a la política de masses, no en relació a un partit sinó a un individu. I com aquest moviment va dotar aquestes comarques d'un tret característic propi dins un mapa polític diferenciat del de la resta del Principat.

Com hem apuntat, la nostra lent d'anàlisi en aquesta recerca han estat les quatre comarques que en l'actualitat conformen les Terres de l'Ebre: el Montsià, el Baix Ebre, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta. Un espai que durant la Restauració coincidia, *grosso modo*, amb els districtes de Tortosa, Roquetes i Gandesa, tal i com es pot observar a l'annex 1.²⁸ Un marc geogràfic a mig camí entre l'àmbit local i la demarcació de Tarragona. Entre el poder municipal i el provincial. Entre els alcaldes i regidors, els diputats a Corts i la representació a la Diputació. Una geografia que marcà el fenomen, però també un moviment que superà aquest àmbit per teixir les seves xarxes, tot i que ja amb una intensitat menor, arreu de la demarcació. Un espai que retrobà el seu protagonisme i l'interès dels actors polítics amb l'arribada de la República.

A partir d'aquest àmbit general, i de forma més operativa, ens hem centrat en algunes ciutats i pobles en concret. De forma lògica, en la ciutat de Tortosa, bastió del marcel·linisme més original i ortodox, amb el Centre d'Unió Republicana i el periòdic *El Pueblo*, on Marcel·lí Domingo va començar a treballar políticament i a estendre el seu moviment per la resta dels districtes de

²⁸ Corresponien al districte de Tortosa, a més de la capital que li donava nom, les poblacions d'El Perelló, l'Ametlla de Mar, Benifallet i Tivenys de l'actual Baix Ebre; Rasquera, Ginestar i Tivissa de la Ribera d'Ebre; i Vandellòs, Pratdip i Colldejou del Baix Camp, quedant ubicat al marge esquerra del riu Ebre en el seu tram final. El districte de Roquetes, que englobaria les ciutats de la riba dreta, estava format per les poblacions d'Ampostà, Sant Carles de la Ràpita, Alcanar, Ulldesona, Freginals, Masdenverge, Godall, La Galera, Santa Bàrbara, Mas de Barberans i la Sènia de l'actual comarca del Montsià; a més de Roquetes, Aldover, Xerta, Alfara de Carles i Paüls de l'actual Baix Ebre; i d'Horta de Sant Joan i Arnes de l'actual Terra Alta. Per últim, el districte de Gandesa estava format pels pobles de la Terra Alta de Prat de Comte, Bot, Caseres, Pinell de Brai, Gandesa, Batea, Corbera d'Ebre, Vilalba, la Pobla de Massaluça i la Fatarella; a més de les poblacions de la Ribera d'Ebre de Miravet, Benissanet, Móra d'Ebre, Móra la Nova, Garcia, la Torre de l'Espanyol, la Palma d'Ebre, Vinebre, Flix, Ribarroja d'Ebre i Ascó; i Margalef, La Bisbal, La Figuera, el Lloar i el Masroig de l'actual Priorat. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 33 i 295.

l'Ebre. Continuant en aquest segon punt, hem tingut també molt presents les localitats de Roquetes, situada ben a la vora, Móra d'Ebre, al nord, i Amposta, al sud, ja que en aquestes poblacions és on es va desenvolupà un marcel·linisme quantitativament i qualitativament més destacable.

A més a més, no hem volgut deixar de banda d'altres localitats que, si bé no van tenir uns nuclis marcel·linistes tan potents, sí ens poden aportar elements diversos, com Gandesa, capital de districte electoral durant la Restauració. També la població d'Ulldecona, on va existir un nucli radicalsocialista prou important i amb recursos suficients per a publicar el seu propi òrgan d'expressió, *l'ideal*, entre el 1933 i el 1934. O Alcanar, poble d'on hom és nascut, i que per proximitat lògica –sobretot pel que respecta a recursos a l'abast–, hem agafat com a model de població important de l'època, tant pel seu nombre d'habitants com pel desenvolupament del seu marcel·linisme a nivell local. Per últim, els citats casos de Vilalba i de Vinaròs han estat una referència per la coneixença que en tenim. I tot i que aquesta última població està situada ja fora del marc de les Terres de l'Ebre, ens ha servit per la seva proximitat geogràfica i per la vitalitat del seu republicanisme a mode comparatiu.

Al costat de l'espai físic, la franja cronològica l'hem iniciat l'any 1914, quan Domingo fou elegit per primera vegada diputat a Corts per Tortosa. Com argumentarem més abastament al llarg de la nostra investigació, si bé d'altres autors i nosaltres mateixos en treballs anteriors partíem de la data simbòlica de 1909, quan el jove polític fou elegit regidor a Tortosa, o fins i tot abans, al nostre entendre no podem parlar de marcel·linisme, encara, en una data tan primerenca.²⁹ Amb tot, li donem molta importància als anys de 1908 a 1914, quan Domingo començà a actuar políticament, i també als primers anys del segle XX i als finals del segle XIX, ja que van configurar les característiques que permeteren l'escenari polític, social, econòmic i cultural.

La història dels marcel·linistes de les Terres de l'Ebre és, com la de tots els republicans de la seva generació, una història tràgica. Però, en el seu cas, a la derrota a la guerra civil el 1939 cal afegir-hi la mort del seu cabdill polític. És

²⁹ Josep Subirats situà l'aparició del marcel·linisme el 1906. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 27. I el mateix Xavier Pujadas el 1909, Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit.

per això que el final de l'abast cronològic aquell any ha produït un consens rotund. Aquesta franja és certament extensa -25 anys en total, alguns d'ells molt densos, com els de l'etapa republicana- però la tracem així perquè entenem el marcel·linisme com l'expressió pròpia d'una mateixa generació de republicans que van treballar sota el cabdillatge de Marcel·lí Domingo.

A més a més, es tractà d'un grup polític que, a excepció d'algunes alcaldies com les de Tortosa i Móra d'Ebre, van treballar durant els primers anys -les dècades del 1910 i el 1920- a l'oposició. Però a partir dels anys 30 ho van poder fer des del poder, amb Marcel·lí Domingo com a ministre del govern de la República i també amb càrrecs molt importants per als seus homes de confiança, com Ramon Nogués, Josep Berenguer, Ramon Noguera o Domènec Piñana. I, alhora, amb les alcaldies més importants de l'Ebre.

D'aquesta manera, som conscients que, si bé el grau d'aprofundiment no pot ser el mateix que amb una cronologia de menys abast, creiem que abordar el període 1914-1939 ens ha permès entendre les peculiaritats del moviment com un mateix fenomen dins d'un bloc unitari, i el que és més important, hem pogut interpretar, d'una forma més completa, el propi fenomen en sí, podent arribar a unes conclusions que fan referència a la totalitat del moviment. I tot i englobar sistemes polítics amb lògiques d'actuació diferenciades, podem apreciar una línia de continuïtat amb els personatges, els òrgans d'expressió o els centres de sociabilitat, que no van quedar radicalment tallats fins als anys de 1938 i 1939, quan les tropes franquistes arribaren a les comarques de l'Ebre.

L'objectiu general que ens proposem en el plantejament inicial d'aquesta recerca és conèixer el marcel·linisme a les Terres de l'Ebre en tota la seva complexitat política, social i cultural, amb un grau d'aprofundiment suficient per a que en puguem fer una interpretació historiogràfica que ens sigui satisfactòria. D'una forma més concreta, volem conèixer tres aspectes concrets, i exposats com a definidors principals de l'objectiu general enunciat. En primer lloc, i com a qüestió principal, la seva estructura. En segon lloc, les seves formes d'actuació i d'organització. I en tercer lloc, la relació amb altres moviments polítics i socials de les Terres de l'Ebre, de forma especial amb la resta del republicanisme d'aquestes comarques i sobretot a l'organitzat a l'entorn de Joan Caballé Goyeneche i de l'Esquerra Republicana de Catalunya.

A continuació, exposem aquests tres punts com a declaració d'intencions de forma sintètica:

1. Primerament, l'origen de l'edifici humà -però també material-, que componia l'estructura política marcel·linista el situem dins del context de relacions clientelars de la crisi de la Restauració. En un escenari on les eleccions es fabricaven des del ministeri de la governació amb un model d'estructura de partits de notables, els partits que s'oposaven al règim polític imperant i que restaven marginats a l'oposició havien de construir uns poders alternatius, a escala nacional, però també, i primer, que fossin efectius a escala local i comarcal, prou eficaços per a trencar l'encasellat governamental i anar obtenint petites quotes de poder que poguessin ésser capitalitzades políticament.

1.1 En aquest escenari, ens proposem conèixer el liderat polític de Marcel·lí Domingo dins del republicanisme federal catalanista de les Terres de l'Ebre del primer terç del segle XX, però també l'actuació dels principals dirigents -sobretot un cop Domingo hagués deixat les Terres de l'Ebre com a àmbit d'actuació prioritari el 1914 quan va ser elegit diputat-, dels nuclis intermitjos i de les bases polítiques que li donaven suport, en la diferent graduació que hi pogués haver.

1.2 De forma paral·lela, ens plantejem interpretar quines implicacions socials hi va haver al voltant d'aquesta estructura política, quins sectors de la societat ebrenca li van donar suport i a què va ser degut aquest fet, agafant com a referent la gran burgesia terratinent, la mesocràcia i els sectors més populars.

1.3 Com a complement, volem conèixer quines concepcions culturals va tenir el marcel·linisme com a moviment polític social, analitzats al voltant del concepte de *cultura política*, i quines similituds i diferències va presentar en relació a d'altres moviment similars.

2. En segon lloc, ens plantejem també analitzar com Marcel·lí Domingo i els marcel·linistes van construir aquest moviment, és a dir, quin *modus operandi* van desenvolupar, com progressivament i amb quin ritme ho van portar a terme, quines estructures d'enquadrament i quines formes d'adhesió van fer servir, quins instruments d'adoctrinament i de mobilització van utilitzar, i quines formes d'organització i d'actuació van desenvolupar en cada moment,

fent especial incidència en les causes, teòriques o pràctiques, que les van determinar. A partir d'aquí, ens interessa també destacar quin grau d'innovació o de continuïtat respecte a d'altres models van aportar, fent servir un mètode comparatiu per analitzar-ho. Estem pensant sobretot, en aquest darrer punt, en la innovació estructural i funcional que va suposar el blasquisme a València i el lerrouxisme a Barcelona.

3. En tercer lloc, volem conèixer com va conviure el marcel·linisme amb d'altres moviments d'ideologia republicana a les Terres de l'Ebre, quines relacions va tenir, però també quins mecanismes li van permetre ser la primera força d'aquesta tendència entre els anys de la segona i la quarta dècada del segle XX. Ens referim a la tradicional rivalitat, com a la resta de Catalunya, entre el republicanisme de tall federalista i el republicanisme lerrouxista, però de forma més concreta a l'Ebre català, la relació del marcel·linisme amb el republicanisme a l'entorn de Joan Caballé al districte de Gandesa durant els anys de la Restauració, primer, i posteriorment amb els seguidors de Francesc Macià i de l'Esquerra Republicana de Catalunya, durant els anys 30.

3.1 Com a complement a aquest tercer punt, ens sembla també necessari conèixer la relació que va existir entre marcel·linisme i moviment obrer, a la ciutat de Tortosa amb el Centre Obrer de Corporacions però també a les comarques. També l'evolució que aquesta interacció va poder efectuar, com una petita escala de la relació complexa i singular del republicanisme i el moviment obrer a Catalunya: com aquest lligam va poder anar des d'una capitalització inicial per part del republicanisme, degut a la debilitat del socialisme o del cenetisme durant els anys 10 i 20, fins a l'oposició frontal i bel·ligerant dels sectors obrers més radicalitzats, ara sí ja al compàs general català, majoritàriament sota la influència anarcosindicalista, enfront de Marcel·lí Domingo i del marcel·linisme i de l'Esquerra durant els anys 30.

3.2 I, de forma complementària, interpretar l'encara més complexa correlació entre el marcel·linisme i el catalanisme, en unes on el *tempo* del procés de nacionalització política catalana va ser més tardana que en el de les comarques centrals del Principal, on el republicanisme marcel·linista, sense ser considerat un element catalanitzador com a tal per alguns dels seus contemporanis, va poder actuar *de facto*, de forma paradoxal, com l'element més catalanitzador de la vida pública, donada la relativa debilitat de la Lliga

Regionalista o de l'Acció Catalana en aquestes comarques, almenys fins a l'adveniment de l'ERC.

Lògicament, no volem plantejar aquests tres aspectes concrets d'una forma sincrònica, i cronològicament volem conèixer la seva evolució dins el context històric en el qual es van emmarcar.

1. A partir d'aquí, volem establir com es va gestar, com va actuar i com es va consolidar el moviment en les comarques de l'Ebre, però també quin paper va jugar a l'oposició del règim d'Alfons XIII durant els anys finals de crisi de la Restauració, al govern en les alcaldies que va regentar i en les esferes de poder al govern republicà de la Diputació de Tarragona.

2. Durant el període de la dictadura primorriverista, cal que tinguem en compte la interacció que es va produir entre aquest sistema polític dictatorial, representat a les Terres de l'Ebre per Joaquim Bau, i el marcel·linisme, propugnador d'un regeneracionisme modernitzador liberal republicà que portés a un sistema democràtic. Tot i això, creiem també que hem d'anar més lluny, copsant la complexitat de la situació, i interpretant quins sectors del republicanisme marcel·linista és van oposar més frontalment a la dictadura, encapçalats pel propi Domingo, i quins van tenir una posició menys bel·ligerant i més continuista en l'esfera local respecte al període restauracionista anterior.

3. Per últim, durant el període republicà, volem observar com es van desenvolupar els marcel·linistes de les Terres de l'Ebre en un medi polític favorable. Sobretot, amb el referent que suposava la presència del seu cabdill en el govern de la República durant els períodes del govern d'esquerres -i la situació hostil que va representar el bienni conservador-. Però també, ara sí ja, ocupant les principals alcaldies de les ciutats i els pobles de les comarques més meridionals del Principat, i gestionant quotes de poder des dels càrrecs polítics destacats que marcel·linistes de primer ordre, com Ramon Nogués o Josep Berenguer, van desenvolupar al costat del seu cabdill.

A partir d'aquí les hipòtesis amb les que hem iniciat la nostra recerca que hem anat construint a partir dels diversos estudis que hem efectuat sobre la matèria són els següents:

1. Des del nostre punt de vista, el marcel·linisme havia d'influir sobre els diversos grups republicans de l'Ebre a partir de la segona dècada del segle XX fins a convertir-se en la força predominant de l'esquerra. En aquesta zona, el

seu referent s'havia de consolidar com en cap altra regió de Catalunya o de la resta de l'Estat, i havia de condicionar, en major o menor grau, tant el propi marcel·linisme en particular com molts dels diferents grups i partits republicans en els quals va militar Domingo. D'aquesta manera, com a fenomen general durant els anys finals de crisi de la Restauració, el republicanisme de tall federalista havia d'actuar com la principal força d'oposició al règim d'Alfons XIII a les comarques de l'Ebre.

2. El context que va trobar Marcel·lí Domingo quan va arribar i va començar a treballar políticament a Tortosa i a les comarques de l'Ebre hauria estat el següent: amb un nivell de politització de baixa intensitat, a partir de la crisi del republicanisme amb els inicis de la Restauració, si bé hi hauria hagut una recuperació a partir del tombant de segle, sobretot a partir del casino d'Unión Republicana de Tortosa i amb la publicació d'*El Eco de la Unión*, primer, i sobretot d'*El Pueblo*, després, Domingo hauria trobat un base republicana suficientment sòlida per ser electoralment eficaç, però mancada d'un lideratge com el seu, capaç d'unificar les diverses tendències republicanes de la ciutat i de la comarca i aconseguir ser elegit diputat el 1914. Un procés que havia de ser similar al d'altres regions catalanes, però que a l'Ebre català s'havia de caracteritzar per la transcendència política del personatge.

3. Si bé l'estructura marcel·linista hauria estat bastant completa si atenem a la seva eficàcia, la seva organització, la seva propaganda o els seus canals d'adhesió, no va haver de suposar, en aquests camps, cap novetat destacable, utilitzant els mecanismes polítics que ja havien fet servir d'altres moviments republicans del segle XX. De forma especial, a petita escala, els lerrouxistes barcelonins, tot i que amb un grau de modernitat menys elevat a l'Ebre català.

4. De forma paral·lela, Domingo hauria disposat socialment del suport d'una mesocràcia ascendent, delerosa de competir políticament amb la gran burgesia propietària, tradicional elit dominant. I en menor grau, o al menys d'una forma més inestable, d'un sectors populars artesans i proletaritzats, dins de la coalició electoral republicanosocialista que encapçalava. Amb tot, la relació del republicanisme i del proletariat, abastament debatuda pels teòrics republicans del moment i pel propi Domingo, hauria de ser complexa per al seu moviment i difícil de descriure, ja que no coneixem amb suficient exactitud les

característiques de les bases marxistes i anarquistes per al conjunt de les Terres de l'Ebre. Situació, d'altra banda, que no és excepcional, i que resulta una constant en molts d'altres casos catalans.

5. Dins la seva expansió per l'Ebre català, al districte de Roquetes, i sobretot a partir del nucli d'Amposta, el marcel·linisme s'hauria estès per les diverses poblacions. Si bé el republicanisme patiria una forta desorganització durant les eleccions legislatives del 1910, es deuria reorganitzar a partir de les del 1914, i això s'havia de traduir, fins al 1919, en un notable creixement electoral, motivat per la creació de nous centres republicans, que s'haurien començat a coordinar entre ells, la celebració de festes i banquetes amb el seu cabdill, la reaparició del setmanari ampostí *El Faro* durant el període 1916-1919 o l'organització d'actes de propaganda conjunts. Tot i així, aquest ascens electoral s'havia d'invertir i hauria patit un acusat descens, també progressiu, en les eleccions de 1920 i 1923. Aquest procés hauria anat acompanyat de la desaparició del seu òrgan d'expressió, que es devia manifestar, com a causa i com ha efecte, també en aquest període post 1919. A més a més, s'hauria fet palesa al districte l'absència d'un liderat local fort, per la qual cosa els candidats presentats durant el període 1910-1923 eren tots foranis del districte. A aquest fet hem d'afegir que aquest districte va ser l'únic de tot Catalunya on mai es va poder trencar l'hegemonia monàrquica, la qual cosa ens mostraria la força de la maquinària electoral clientelar dinàstica -especialment liberal- en aquesta zona. A diferència dels districtes de Tortosa i Gandesa, el districte de Roquetes hauria tingut una implantació republicana dèbil.

6. En aquest marc ebrenc, pensem que Domingo va tenir també la seva influència en el republicanisme del districte de Gandesa, on hi destacarien els nuclis republicans de Móra d'Ebre i Gandesa, tot i que aquest marcel·linisme hauria estat més *independent* del pròpiament *dirigit* de Tortosa o Roquetes, i on haurien sorgit figures també rellevants, com la de Joan Caballé, que hauria tingut capacitat de resposta contra el cabdillatge de Marcel·lí Domingo. Caballé fou elegit diputat el 1907, ja que en aquest districte hi hauria hagut arrelat, anteriorment a l'eclosió del marcel·linisme, un potent moviment republicà federal. Tot i aquest fet, el lideratge de Domingo sobre els grups republicans d'aquest districte havia de ser efectiu i reconegut per molts dels seus

simpatitzants, no necessàriament inscrits a l'òrbita del radical socialisme més ortodox.

7. Com a la resta de districtes electorals de Catalunya, amb el cop d'Estat de Primo de Rivera l'any 1923 aquestes tendències haurien quedat estroncades. Amb l'escenari dictatorial, Marcel·lí Domingo hauria treballat des de Madrid acompanyat per Emilio Palomo per enderrocar la dictadura, i hauria encapçalat el nucli d'oposició a Primo de Rivera a la Província de Tarragona, amb una xarxa operativa que comptava també amb diversos marcel·linistes destacats, com al morenc Ramon Nogués o el tortosí Josep Berenguer. Aquesta hauria tingut el seu moment de màxim ressò amb l'anomenada Sanjuanada del 1926. Amb tot, com és habitual en la historiografia d'aquest període, la dictadura de Primo de Rivera és un dels espais menys coneguts i que presenten més llacunes historiogràfiques.

8. De forma paral·lela, a les Terres de l'Ebre, creiem que si bé el règim primorriverista degué controlar un elevat nombre de centres republicans, molts dels quals havien de passar a realitzar activitats recreatives i d'oci -perdent teòricament la seva connotació política-, i restant en un estat latent, també és cert que havien de mantenir durant aquests anys una vitalitat suficient, ni que fos en un estat pseudoletàrgic, per poder ressorgir, amb tanta força, amb l'arribada de la República. Això no obstant, en d'altres localitats, com a Móra d'Ebre, l'arribada de la dictadura no hauria suposat un canvi polític municipal important, amb l'hegemonia del Centre Instructiu Democràtic, d'ideologia republicana.

9. Precisament a la Ribera d'Ebre, com a la Terra Alta, durant aquests últims anys de la dictadura es deuria produir una proliferació de publicacions que s'oposaven, en major o menor mesura, a la dictadura, com *El Llamp* de Gandesa, *La Riuada* i *L'ideal de l'Ebre* de Móra d'Ebre o *Tivissa*, i que van comptar amb la participació d'homes com Artur Bladé i Desumvila o Martí Rouret i Callol, que encapçalarien, amb l'arribada de la República, l'Esquerra Republicana de Catalunya. Partit del qual el marcel·linisme s'escindiria el 1932, quedant representat a l'Ebre durant aquest període per les seccions locals del Partit Republicà Radical Socialista, o pels centres republicans vinculats a aquest. La conseqüència d'aquest fet a nivell català seria l'hegemonia general de l'ERC, però la del Partit Republicà Radical Socialista Català a les Terres de

l'Ebre, la qual cosa significaria, en última instància, l'adhesió a l'Esquerra com a projecte de partit o la fidelitat personal a Marcel·lí Domingo.

10. En aquesta situació, i tot i la plataforma propagandística que van representar les carteres ministerials de Domingo i els diversos càrrecs polítics governamentals d'homes com Nogués o Berenguer, durant la dècada dels anys 30 el marcel·linisme deuria d'anar perdent l'hegemonia que havia tingut durant els anys 10 i 20 dins del bloc general de l'esquerra, en benefici del projecte nacionalista específicament català de l'Esquerra, però també, i sobretot durant els anys de la guerra civil, en favor dels sectors més radicalitzats de l'obrerisme, en especial els vinculats a la CNT-FAI. No obstant això, i tot i aquestes dificultats, l'engranatge de l'estructura marcel·linista s'hauria desenvolupat durant aquest anys 30, especialment en els períodes de governs republicans d'esquerra, amb tota la seva força i guanyant alhora quotes de poder.

A partir d'aquestes hipòtesis de treball, hem elaborat la nostra recerca en base a les fonts documentals arxivístiques, hemerogràfiques, bibliogràfiques, orals i digitals. En referència a les primeres, resulten ineludibles els tres fons personals conservats sobre Marcel·lí Domingo. El primer i més important, al Centro Documental de la Memòria Històrica de Salamanca, incautat per l'aparell d'informació militar franquista i dividit entre l'expedient maçònic i, sobretot, l'arxiu de la secció Político-Social Madrid. Aquest compta amb l'extensíssim recull epistolar de més de 30.000 documents, la major part dels quals dels seus anys de ministre. El segon, a l'Arxiu del Parlament de Catalunya a partir de la donació Fornas cedida per la vídua de Domingo des de l'exili parisenc. Tot i ser de menor volum que l'anterior, mostra un registre més regular cronològicament. I el tercer i més recent, a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, a partir de l'adquisició per part de l'Ajuntament de Tortosa l'any 2004 d'un fons amb quaderns i dietaris del dirigent.

Al seu costat, destaquem la valuosa documentació del ministeri de la Governació, que trobem repartida bàsicament entre l'Archivo Histórico Nacional i l'Archivo General de la Administración, però també per als anys finals de la Restauració, a l'Archivo Antonio Maura Montané de la Fundación Antonio Maura i a la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, amb els Arxius del Conde de Romanones i d'Eduardo Dato. I encara hi podem afegir l'Archivo del

Congreso de los Diputados, on hem pogut resseguri el *Diario de Sesiones a Cortes*.

Més a la vora, ha resultat també fonamental la Biblioteca de Catalunya, sobretot per la consulta de la bibliografia com a font primària, on ha destacat l'extensa producció de Domingo. Al seu costat, l'Arxiu Històric de Tarragona ha estat molt fructífer en referència a la documentació del fons antic del Govern Civil. Tanmateix, a les Terres de l'Ebre, a més de l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, la recent obertura dels del Montsià, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta ha resultat massa tardana per a la nostra recerca. A més a més, només una recerca col·lectiva conformada per diversos investigadors hagués pogut donar abast a l'extensa i complexa documentació municipal de la cinquantena de localitats que conformen el rerepaís.

Per contra, pel que respecta a les fonts hemerogràfiques, ens hem centrat sobretot en les del propi territori, fonamentalment en les explícitament marcel·linistes, com *El Pueblo* i *El Faro*. En menor mesura, també en les aparegudes a l'òrbita del moviment, com *La Voz de Ulldecona*, *La Riuada* o *L'Ideal de l'Ebre*, o en les d'altres tendències polítiques. La premsa de ciutats de referència com Tarragona, Barcelona i Madrid ha estat consultada més puntualment i per aquest ordre de forma progressivament descendent, ja que aquesta ha estat molt més treballada per altres autors com Josep Sánchez, Xavier Pujadas o Joaquín María Molins en els seus diversos estudis. En aquest sentit, hem cregut més adient donar prioritat a les fonts més inèdites, com les d'arxiu indicades en primer lloc.

El bon treball en la recuperació de la memòria oral de Rosa Tinyena ens ha permès també prescindir més de les fonts orals i, tot i que aquestes no han estat certament molt extenses en la nostra recerca, tampoc hi hem renunciat.³⁰ Per últim, els nostres anys de recerca han estat testimonis dels grans progressos de les fonts digitals, que hem mirat d'incorporar progressivament com a valuosos recursos, sobretot pel que respecta a la premsa digitalitzada.

Aquest treball està estructurat en tres parts i deu capítols. En les dues primeres i ja a partir del present capítol a mode introductori però també de contextualització, hem dedicat els dos següents a descriure el marc polític dels

³⁰ Rosa TIÑENA, "Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo", a Josep SÁNCHEZ Cervelló, coordinador, *Marcel·lí que torna... Op. cit.*

districtes de l'Ebre i la primera actuació del jove Marcel·lí Domingo. A partir d'aquí, hem abordat en els posteriors el moviment durant els últims anys restauracionistes previs al cop d'Estat de Primo de Rivera, el posterior període dictatorial i els anys de la República que, per la seva densitat, hem divit en dos. Després d'aquests 7 primers capítols més cronològics que ens han permès veure l'evolució del moviment sota sistemes polítics diversos, hem treballat en la tercera part en 3 més diacrònics en els quals hem mirat de desglossar el marcel·linisme en aquelles qüestions que hem cregut més adients: les influències de Domingo Ebre enllà, l'evolució i la sociologia electoral, la composició socioprofessional i l'associacionisme, les organitzacions femenines i juvenils, el catalanisme i l'obrerisme, per acabar amb una visió comparada amb el blasquisme i el lerroxisme. En un àpendix documental, hem recollit les principals biografies i una relació de personatges de la seva estructura humana, els seus centres polítics, els seus òrgans d'expressió i la seva relació amb els partits polítics als quals es vinculà. I, per acabar, en els annexos finals hem recopilat algunes dades electorals d'interés.

1.1 El context històric de les Terres de l'Ebre a finals de segle XIX

*“Parlo d'un riu antic,
solcat encara pels vells llaguts”³¹*
Gerard Vergés

Quan el jove Marcel·lí Domingo va arribar a Tortosa el 1901, el centre neuràlgic de l'Ebre tenia uns 14.000 habitants i el seu terme municipal era el més extens de tot Catalunya, amb nou pedanies –Bítem, Vinallop, Campredó, els Reguers, l'Aldea, Camarles, Jesús i Maria, la Cava i l'Enveja- que feien augmentar la xifra fins els quasi 25.000. La ciutat havia viscut un procés de modernització i expansió urbana, amb l'enderrocament de les muralles, tot i que no havia aconseguit superar un sentiment compartit de decadència. Com ha apuntat Josep Bayerri, amb l'arribada del nou segle, *“hi havia enllumenat elèctric privat i públic, xarxa de gas-ciutat, aigua corrent a les dues terceres parts dels habitatges, s'estava tot just renovant el clavagueram als carrers principals dels quals estaven ja empedrats; hi havien dos ponts metàl·lics per creuar l'Ebre, un Mercat monumental, un parc de grans dimensions, dos teatres, plaça de bous rehabilitada, escoles públiques recent modernitzades i centres educatius privats i religiosos, Museu arqueològic, associacions de tota mena, sindicats, cambres; carreteres d'accés a la ciutat des de totes les direccions i tramvia de Roquetes i Jesús.”³²*

En el cens del 1860, la població de les actuals comarques de l'Ebre era de 111.780 habitants. El 1887 havia crescut notablement fins al 130.005 habitants, per mantenir-se estable fins a l'any 1900, amb 132.503 habitants. El seu repartiment encara mantenia un cert equilibri entre l'interior i la costa, però amb l'arribada del nou segle es trencaria en favor de les poblacions més litorals i de regadiu, amb l'explotació deltaica com a motor important. Entre 1870 i 1920, el districte electoral de Tortosa passà dels 38.950 als 55.057, el de Roquetes, en xifres molt semblants, dels 40.441 als 55.571 i el de Gandesa dels 38.990 als 45.910. Si tenim en compte el cens de Tortosa del 1860, abans de l'enderrocament de les seves muralles el 1878, hi vivien 21.477 habitants i

³¹ El nostre petit record per Josep Vergés i Príncep, nascut a Tortosa el 1931 i mort el dia de Sant Jordi de 2014.

³² Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, p. 161. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre... Op. cit.*, p. 31.

era la tercera població més gran de Catalunya, només per darrera de Barcelona i Reus. Amb l'arribada del segle XX va passar d'aquesta posició i de ser la segona ciutat de la província amb 24.452 habitants el 1900 -després de Reus amb 26.681 i per davant de Tarragona amb 26.681 habitants- a esdevenir la més poblada de la demarcació el 1930 amb 35.865 habitants -seguida per Reus amb 31.299 i Tarragona amb 31.005 habitants-. La població va augmentar en relació a la colonització del delta: dos terços de l'increment demogràfic provenien de la zona rural i només un terç del nucli urbà. Segons el governador civil, a començaments de la dictadura de Primo de Rivera, només les poblacions Tortosa, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, d'Alcanar, Roquetes, Ulldecona i el Perelló, superaven els 4.000 habitants. I el 1930, només les quatre primeres superaven també els 5.000 habitants. Amb tot, la segona població de referència demogràficament parlant havia estat Ulldecona, que fins al 1910 havia estat la població més habitada de l'actual Montsià, any en que superà els 7.000 habitants. Després d'haver liderant l'eix més poblat a la riba del riu Sènia al costat d'Alcanar i la Sènia, era un exemple del descens demogràfic dels pobles de secà. També en un lleuger retrocés demogràfic es trobava Móra d'Ebre, que passà dels 4.000 habitants el 1900 als 3.500 aproximadament del 1930. Per contra, Amposta continuaria el seu creixement demogràfic. Entre els anys de l'inici del Sexenni Democràtic i aquesta segona dècada del segle XX doblà els seus habitants, fins arribar als 6.000 i a partir dels anys 10 iniciaria una nova fase de creixement fins als anys 20.³³

En resum, hi trobem una única ciutat amb rol de capitalitat enmig d'un espai fonamentalment rural. Però el canvi de tendència demogràfic hauria anat lligat també a una inflexió econòmica que estimulà a partir de la segona dècada del segle XX la zona de regadiu, mentre que la zona interior de secà entraria en recessió. Una situació observada a escala local al nord i al sud del riu Sènia en

³³ Les dades són extretes de la carta mecanografiada del governador civil de Tarragona al subsecretari del ministre de la Governació. Tarragona, 27-VIII-1924. Caixa/Lligall 44/176. Secció d'Interior, AGA. Àngel DUARTE, "La Restauració canovista, 1875-1900", A *Història de la Catalunya Contemporània*, Pòrtic, Barcelona, 1999, p. 191. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 41-42. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 33. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* Op. cit. p. 48-49. R. BLANQUET, M.C. DURAN, À. MONTAÑÉS, I E. SUBIRATS Ramos, *Amposta*, Onada Edicions, Benicarló, 2006, p. 49-54. *Gran Enciclopèdia Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, Vol. XIX, p. 33 i Vol. XXII, pp. 144 i 484-488.

poblacions del primer grup, com Vinaròs, o del segon, com Ulldecona.³⁴ Amb tot, un estudi sobre la realitat econòmica d'aquells anys ens ajudaria molt millor a situar la realitat social i política del moment. Sens dubte, aquí s'hauria de tenir en compte la sequera de l'any 1905, que afectà bona part del sud, est i oest peninsular i acabà provocant conflictes socials ja que, en paraules del governador civil, "*la exacerbación de los ánimos en los campesinos es extraordinaria.*"³⁵ Sense punt mig, l'octubre del 1907 es desbordaren les aigües del riu provocant inundacions a poblacions com Ascó, Móra d'Ebre, Xerta, Tortosa o Amposta. Les pèrdues humanes i materials foren tals que encara dos anys més tard la premsa parlava de "*la miseria reinante en el país, á consecuencia de la horrorosa inundación del Ebro y la carencia absoluta de cosechas.*"³⁶

Estem parlant, així, d'un conjunt de poblacions i comarques a la fi del segle XIX una mica *sui generis* dins del conjunt català, com bé podia passar en altres casos. Entre els processos de nacionalització espanyol i català, la consciència ebrenca, més o menys identitària, ja es trobava configurada als inicis del segle XX al voltant de la capitalitat de Tortosa, tot i que amb noms diversos que no persistirien en el temps fins després de l'aparició de la novel·la *Terres de l'Ebre* de Sebastià Juan Arbó.³⁷ En qualsevol comarca imaginada, seria fonamental com a espai de referència la Diòcesi de Tortosa, que a més d'aquestes comarques, incorporaria també, a grans trets, el nord del País Valencià. Val a dir que els districtes de Tortosa i Roquetes compartien un espai comú amb més lligams que el de Gandesa, per exemple en els comicis provincials.³⁸

Al marge d'aquestes construccions teòriques i abstractes, a la realitat més pràctica, es tractava d'unes terres allunyades de grans centres de població, a mig camí entre Barcelona i València, que passaven durant aquells

³⁴ Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* *Op. cit.*, p. 49. Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració...* *Op. cit.*, pp. 221 i 224.

³⁵ Telegrama oficial del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. Tarragona, 20-III-1906. Lligall 18, Expedient 11. Archivo del Conde de Romanones, RAH.

³⁶ *El Pueblo*, 03-IV-1909, p. 2. Sobre el catastròfic desbordament del riu, Lligall 159, Expedient 7 i Lligall 307, Expedient 3. Fondo documental Antonio Maura Montaner, FAM. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* *Op. cit.*, p. 129-135.

³⁷ Sebastià JUAN Arbó, *Terres de l'Ebre*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1932.

³⁸ Josep SANCHO Sancho, "Terres de l'Ebre: el nom que fa la cosa", a *Ahirs de l'Ebre*, 2012, en línia a <http://ahirsdelebre.blogspot.com>.

anys per un període de decadència. Un dels problemes importants era el de les infraestructures. El mateix Marcel·lí Domingo denuncià al Congrés dels Diputats *“la siutación de inferioridad en que se hallaba la provincia de Tarragona y principalmente el distrito de Tortosa en lo que se refiere á vías de comunicación construídas por el Estado.”*³⁹ Era una percepció compartida a dreta i esquerra, a nord i a sud. Uns anys abans, el 1909, es podia llegir al periòdic *El Restaurador*: *“desde Tortosa a Cherta, los baches y roderas son tan profundos, que los vehículos van dando tumbos, y cuando llueve se truecan en un fangal imposible de travesar. Desde Gandesa a Mora la machaca recién extendida y limitada a un lado y otro por pedruscos, destroza con sus vivas aristas las bandas de goma de las ruedas.”*⁴⁰

Però a aquest greu inconvenient que patien les seves infraestructures, amb el decaïment de la navegació fluvial i el problema amb la xarxa ferroviària i de carreteres, s’hi havia d’afegir les que no existien. Ens expliquem: el projecte de ferrocarril de Val de Zafán de la Puebla de Hijár a la província de Terol i el port de Sant Carles de la Ràpita iniciat el 1863, no s’acabaria mai de materialitzar i representava una de les reivindicacions històriques en les infraestructures d’aquestes comarques.

A més a més, la construcció dels ponts de l’Ebre no arribaria ben bé fins al segle XX, com veurem al llarg d’aquest treball: els de Tortosa, el d’Amposta i el que enllaçava Móra d’Ebre i Móra la Nova. L’arribada del ferrocarril el 1867 havia possibilitat ja -més avall de Saragossa- el primer pont sobre l’Ebre a Tortosa, encara que l’anomenat “Pont de Barques” encara funcionà fins a finals del segle XIX, quan entraren en funcionament dos ponts construïts per La Maquinista Terrestre y Marítima i començats gairebé durant els mateixos anys. Al mateix lloc que el Pont de Barques, s’inaugurà el juny del 1895 el “Pont de la Cinta”, un viaducte d’iniciativa privada amb peatge. I una mica més avall, per la carretera general, s’adjudicà el “Pont de l’Estat”, tot i que no quedaria definitivament obert al trànsit fins al 1911. El tren havia suposat, alhora, el progressiu acabament de la navegació fluvial però alhora també el final d’un cert aïllament amb la resta de Catalunya pel Coll de Balaguer. La decadència d’aquestes comarques, que havien patit amb especial duresa les guerres civils

³⁹ *Diario de Sesiones a Cortes*, 21-XI-1914, p. 2644.

⁴⁰ Citat a David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 47.

del segle XIX, s'aguditzava a la seva ciutat de referència, Tortosa, on ha més de la crisi de la navegació fluvial, que afectà totes les poblacions de la riba de l'Ebre, també patí una crisi institucional a partir del segle XIX: amb la divisió provincial del 1833, havia quedat ben lluny de la capital, perdent bona part del poder que havia tingut com a important plaça militar i comercial.⁴¹

Es tractava, fonamentalment, d'un territori agrari i rural. El 1881 es creà el Banc de Tortosa, que obrí sucursals a Uldecona i Vinaròs. Industrialment, destacava la química de Flix, on des del 1897 s'hi va constituir la Societat Electro-Química. A Tortosa també hi havia, des de finals del segle XIX, un nucli industrial on hi destacava des del 1867 una fàbrica de gas -sistema Lebón- per abastament privat i enllumenat públic. També a la Sénia existí una fàbrica de paper i una d'electricitat propietat dels germans Martorell.⁴² Amb tot, la major part de la població vivia del sector primari. Al Montsià i al Baix Ebre hi predominaven la garrofa i l'olivera i a la Ribera d'Ebre i a la Terra Alta l'olivera i la vinya, que van patir l'arribada de la fil·loxera a finals del mil huit-cents. Al districte de Gandesa hi va arribar l'any 1899, quan la seva capital tenia uns 3.300 habitants i l'actual comarca de la Terra Alta uns 23.000 habitants aproximadament, la qual cosa produí l'augment de l'atur, de l'emigració i de la delinqüència i la violència social, però també una gran proliferació de Sindicats Agrícoles i Socors Mutus, algunes de les quals, com a Vilalba, Bot, la Fatarella, Corbera o Arnes el Pinell de Brai, de gran influència republicana.⁴³

Riu avall, Alicio Garcitoral observà durant els últims anys del primer terç de segle XX, amb Tortosa al centre, una "*tierra jugosa y colorida –huertas, cereales, algarrobos, almendros, viñas, olivares, arrozales-*."⁴⁴ Tot i que, a mig camí entre les indústries modernes i l'agricultura més tradicional, es desenvolupà des dels anys 90 del segle XIX una indústria lligada al sector primari, sobretot vinculada a la producció i la comercialització de l'oli d'oliva.

⁴¹ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 19-20, 39, 48-54, 118, 122-123 i 125-126. Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 61.

⁴² Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 24.

⁴³ Documents diversos. Lligall 457, Expedient 39. Secció P. S. Madrid, CDMH. Josep SÀNCHEZ Cervelló, "Conflicte social i associacionisme agrari a la Terra Alta (1875-1936), a *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*, Patronat Pro-Batea, Calaceit, 1998, pp. 226-229.

⁴⁴ Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 63. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., p. 12.

Agafant el cas de Móra d'Ebre, a més de l'agricultura i la ramaderia dins del sector primari, al secundari hi trobaríem diverses indústries, importants en l'economia local del primer terç del segle XX, on *“s'hi han arrelat tota mena de professions, indústries y petits comerços, com constructors de carros, tracants en blats, vi y oli, fàbrica de faxes, sabó, pastes per a sopa, teules, rajoles y guix, además dels establiments de consum, existint-hi també los de venda d'articles de luxa y de primera necessitat, com robes, sabates y altres comuns a localitats de certa importància. Les indústries agrícoles son les mes desenrotllades.”*⁴⁵

Més diferenciada era la zona del delta de l'Ebre, que patí profunds i determinants grans canvis econòmics i demogràfics. El canal de la dreta de l'Ebre fou finalitzat el 1855 i amb la seva explotació s'hi començà a desenvolupà del conreu de l'arròs. Al seu costat, els primers colons arribaren dels pobles de la comarca, de les poblacions de l'interior o de zones que ja treballaven l'arròs -com a l'Albufera de València- que fundaren els primers pobles en una zona fins al moment inhòspita. Els latifundis pertanyien a propietaris de Madrid, Barcelona, Tortosa, Amposta o bé de l'estranger, relacionats amb les concessions fetes per l'administració. Per als nous colons, les condicions laborals i de vida foren d'extrema duresa. Amb grans índex de mortalitat infantil, l'esperança de vida dels primers anys XX era inferior als 30 anys.⁴⁶

A partir d'aquí, podem apuntar també alguns aspectes socials. Segons Xavier Pujadas, s'hi podia observar *“un sector camperol inestable, especialment proletaritzat en les zones amb predomini del conreu de l'arròs, d'una feble classe mitjana urbana vinculada al comerç i a la petita indústria locals, un nucli benestant, molt conservador, lligat al comerç de l'oli i a poques famílies rendistes, i encara un darrer segment social integrat per obrers industrials.”*⁴⁷ Agafem com a referència el cens del 1907. Al districte de Gandesa hi havia un clar predomini dels arrendataris entre el electors (71,4 %),

⁴⁵ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 71, a partir de Emili MORERA, *Geografia General de Catalunya*, Barcelona, 1909, p.497.

⁴⁶ Les dades són extretes de Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 10-11. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 18-19. Carme FERRÉ Pavia, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa (1930-1939)*, Dertosa, Tortosa, 1993. Josep Ferran BEL i Querol, “L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre (dels inicis de l'expansió arrossera fins a l'esclat de la Guerra Civil)”, a *Recerca*, 9 (2005), pp. 295-323.

⁴⁷ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 19.

al costat de jornalers (10,6%), assalariats (9,6%) i propietaris (6%). Aquestes proporcions variaven amb comparació amb els districtes de Roquetes i Tortosa, que presenten més similituds. El primer, amb un 55,1% d'arrendataris, un 23,6% de jornalers, un 12% d'assalariats i un 4,9% de propietaris. El segon, amb un 50,9% d'arrendataris, un 22,2% de jornalers, un 14,8% d'assalariats i un 6,1% de propietaris.⁴⁸ Amb aquestes dades observem que hi havia més contractes d'arrendament a l'interior del territori mentre que al tram final del riu, el pes dels latifundis deltaics dels termes de Tortosa i Amposta augmentava notablement la proporció d'assalariats i sobretot de jornalers.

Un altre aspecte important que hem de situar al damunt de la taula és el nivell d'alfabetització. Els homes amb dret a vot que sabien llegir i escriure el 1907 a les Terres de l'Ebre representaven un percentatge notablement inferior a la mitjana de la província, que se situava sobre el 50%, un de cada dos electors. Als districtes de Gandesa i Tortosa, només un 41,7% i un 41,2% dels electors estaven alfabetitzats, mentre que al districte de Roquetes la xifra es reduïa fins al 35,6%, una mica més d'un de cada tres electors. Segons les dades del cens del 1915, el nombre d'electors que s'havien llegir i escriure només havia augmentat quatre punts percentuals al districte de Tortosa respecte 25 anys abans. Per veure un cas comparatiu, el 1909 la taxa d'analfabetisme a Barcelona era del 40,5%. Si ens fixem en la totalitat de la població, l'any 1900 l'índex d'analfabetisme a Catalunya era del 58,5%, una xifra que augmentava fins al 66,6% a la província de Tarragona i, en una comarca del sud com la de la Terra Alta, encara fins al 76,1%. Tot i que les xifres millorarien el 1910 amb el 48%, el 59% i el 72%, el 1920 amb el 37%, el 46% i el 60% i el 1930 amb el 29% el 36% i el 47%, les diferències continuarien sens substancials. I una circumstància, encara, agreujada en el cas del sector femení, que registrava índex de més de 10 punts percentuals més elevats que el sector masculí.⁴⁹

No en va, els pobles del sud del Principat s'havien guanyat a pols la fama de ser el lloc on el sufragi i l'opinió podien ser més fàcilment manipulables. Al costat d'això, i amb una relativa relació, hi hem d'afegir uns

⁴⁸ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 11

⁴⁹ *Ibid.*, p. 10; Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Curial, Barcelona, 1986, p. 85. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., p. 58. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., p. 45.

índex de politització igualment baixos. A la premsa del moment, s'hi podien llegir expressions significatives com aquesta: “*pos, perquè, gent de la Ribera del Ebro no mos desaxim d'este pes mortal de l'apatia, que no mos deixa fer res de bó y mos posém a trevallar per a casa, pels nostres interessos, per la nostra llibertat?*”⁵⁰ L'índex d'abstenció electoral en les eleccions legislatives durant el període de la Restauració corresponent al segle XX fou, de mitjana, d'un 25,8% al districte de Gandesa, d'un 35% al de Tortosa i d'un 36,3% al de Roquetes. Més enllà de les manipulacions electorals, de nou els dos últims presenten moltes més similituds.

Eren unes comarques que es caracteritzaven, de forma singular, per la força que havia tingut la cultura política carlina i les guerres que se'n van derivar contra els liberals, per la fortalesa del clientelisme polític dinàstic i per la influència profunda del clericalisme dins la gran i extensa Diòcesi de Tortosa, on els jesuïtes tingueren una influència molt forta a la capital, ja des del 1636 i on el carlisme fou el gran puntal del catolicisme. 250 anys més tard, el 1891, el bisbe Francesc Aznar Pueyo prohibí la lectura de *La bandera laica* i el seu successor Pere Rocamora Garcia, l'abril de 1901 i a l'agost de 1912, la del setmanari tortosí *El Pueblo*.⁵¹ Aquest últim bisbe intervingué tant en política estatal com local i fou elegit Senador per Castelló el 1899 i per Tarragona el 1901. En la seva circular del 26 d'abril d'aquell mateix any, en el context de les eleccions legislatives, el bisbe demanava el vot dels tortosins a una candidatura “*que ofrezca garantía segura de defender los derechos de la Iglesia y de combatir en el Parlamento todo proyecto que atente contra la existencia de las congregaciones religiosas.*” En les eleccions municipals del mateix any, en una exhortació pastoral, afirmà que “*pecan, ciertamente, los que al dar su voto no favorecen a ciudadanos honrados... y de probada rectitud y moralidad.*”⁵² En

⁵⁰ “Per la Solidaritat”, *La Veu de la Comarca*, 17-III-1907, p. 2.

⁵¹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “El carlisme de la Restauració a la Guerra Civil (1875-1936)”, a Josep SÁNCHEZ Cervelló (coordinador), M. Cinta MARGALEF Faneca, Roc SALVADÓ Poy, *El carlisme al territori de l'antiga Diòcesi de Tortosa. Terres de l'Ebre, Matarranya, Maestrat, Ports de Morella i Priorat*, Volum III, *De la tercera Guerra Carlísta a la Guerra de Franco*, Arola Editors, Tarragona, 2004, p. 111.

⁵² Citat a Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. Cit.*, pp. 87 i 90-91. Uns quants anys més tard, s'adreçava personalment al president del Consell de Minisres, Antoni Maura, per fer-li una sol·licitud referent a la sempre recurrent temàtica de les infraestructures: “*Esta Comarca, muy necesitada [...] viene desde años reclamando la subasta del trozo cuarto de la carretera de Tortosa i Garcia: se trata de una obra verdaderamente necesaria y urgentisima; es arteria indispensable para el intercambio comercial y agrícola; con*

aquest escenari, els republicans tortosins de principis de segle XX encara consideraven la seva ciutat “*un feudo de los jesuitas*”.⁵³ Sovint criticaven “*esta población tan levítica, tan reaccionaria, aquí donde en cada calle tenemos media docena de iglesias, donde en cada esquina aparece tenebroso un convento, donde en cada barrio existe una cofradía.*”⁵⁴

Per acabar de dibuixar la situació, el pes d'aquest elements, que superaven la mitjana del model estàndard català, estava compensat per la manca d'altres. En tenim un bon exemple en la feblesa dels processos de nacionalització encetats durant les revolucions liberals del segle XIX. Hauria tingut un èxit relatiu el procés nacionalitzador espanyol, però havia deixat una empremta molt escassa el procés nacionalitzador català. Tot i que aquesta qüestió queda fora de l'abast del nostre treball, no deixem de preguntar-nos per aquest fet. El setmanari nacionalista republicà de Tarragona *Renovació* apuntava per al cas del districte electoral de Gandesa, però fàcilment extensible Ebre avall: “*quan Catalunya era una brasa de foc que enrojia a la Patria pels seus quatre caires; quan Catalunya en un heròic gest despertava de sobte i feia trontollar als qui vora d'ella contemplaven l'espectacle, les terres Altes de Gandesa romanien callades i tristes, com a resultat d'una crisi patriòtica que de molts anys la tenia ofegada per la malèfica actuació d'un anacronisme producte de la vella política dels cacics.*”⁵⁵

Una possible hipòtesi a treballar en futurs estudis seria el relatiu èxit d'un discurs localista, en aquest cas tortosinista, que, atiat pels sectors catòlics i conservadors de la ciutat, s'oposaria no només a les posicions catalanistes sinó directament a tot allò català, “*siendo como somos tortosinos y no catalanes.*”⁵⁶

estrategica militarmente considerada: hace poco tuve la honra de dirigirme al Excmo. Señor Conde de Romanones pidiéndole la subasta inmediata, llevando la voz de la Cámara Agrícola y de Comercio, Sindicatos, Federación del Ebro, [...] Patronatos Obreros, Alcaldes, Curas.” Carta de Pedro Rocamora a Antoni Maura, 08-05-1919. Lligall 77, núm. 43. Fondo documental Antonio Maura Montaner, FAM.

⁵³ *El Pueblo*, 09-III-1901, p. 1.

⁵⁴ L.M., “A la juventud de Tortosa”, *El Pueblo*, 16-III-1901, p. 2. El conservadorisme i el clericalisme també són destacats a A. BLADÉ Desumvila, “La cultura a les Terres de l'Ebre”, a *Serra d'Or*, setembre de 1965, pp. 43-45.

⁵⁵ “El ressurgiment del Districte de Gandesa”, *Renovació*, 17-II-1918, p. 1. Alicio Garcitoral apuntà, durant els anys d'hegemonia del marcel·linisme: “*Tortosa es una ciudad viril, industrial y agrícola: culta. Perteneciendo a una región de aires separatistas, Tortosa no siente el regionalismo, ni casi el nacionalismo.*” Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, p. 64.

⁵⁶ Citat a Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* *Op. cit.*, p. 81, a partir de l'òrgan d'expressió “gonzalista”, *La Verdad*, 09-XI-1902.

Encara el 1916, *El Restaurador* destacava en la presa de possessió del nou alcalde de Tortosa que “*como innovación hemos observado que el bando estaba redactado en tortosino.*”⁵⁷ Alhora, en desconeixem la seva incidència i el seu possible arrelament a la majoria de la població i a les classes populars, i també fora de la ciutat de Tortosa, si existia com a sentiment comarcal.

Només al voltant del dèbil nucli regionalista hem pogut documentar un discurs obertament catalanista i contestatari al tortosinisme i a l'espanyolisme, ja que “*venen confirmant la anécdota que moltes vegades ens ha fet sortir els colors a la cara, quan ab sorna ens han dit –“¡Ah! si, no hi pensava. ¡Vostés no son valenciáns ni cataláns, no son més que tortosins!” Sí, som tortosins, y com a tals, catalans y per n'aixó unim la nostra protesta a la de Catalunya.*”⁵⁸ De forma lògica, les posicions catalanistes quedarien reafirmades durant els anys de la Solidaritat Catalana a “*la comarca de la Rivera del Ebre, pera 'ls habitants de la nostra comarca, que sent catalans obren com a espanyols de fora de Catalunya.*”⁵⁹ La versió camboniana del “*Monarquia? República? Catalunya!*” era versionada a l'Ebre amb: “*Siém de Tortosa, de Catalunya, ans que de la República ó de la Monarquia.*”⁶⁰

Al seu costat, el republicanisme no destacà en aquesta línia i, fins i tot, podia arribar a renegar d'un “*catalanismo, baldón que ha caído a nuestro infeliz pueblo, y que es necesario borrar, quitar para siempre*”, tot expressat en castellà, “*porque es el idioma español, y españoles más que ningunos somos los republicanos*”⁶¹. L'estructuració d'una versió obertament nacionalista del republicanisme entre el 1906 i el 1910, amb el nom de Centre Nacionalista Republicà (CNR), fou inexistent en aquestes comarques, tot i que també succeí de forma general a la Catalunya occidental. Amb tot, “*el CNR no existí com a tal, però sí que ens trobem amb uns espais homònims, polítics, electorals i culturals que seran fruit d'aquella confluència* [la del republicanisme i el

⁵⁷ *El Restaurador*, 08-I-1916, p. 3 i 15-I-1916, p. 3.

⁵⁸ *La Veu de la Comarca*, 07-VII-1906, p. 2.

⁵⁹ “¿Encara no?”, *La Veu de la Comarca*, 28-II-1907, p. 1.

⁶⁰ J. JORDÀ, “¡Endavant!”, *La Veu de la Comarca*, 30-IX-1905, p. 1.

⁶¹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 21, a partir d'*El Pueblo*, 16-IV-1904.

catalanisme], *amb una més gran intensitat o amb una més fiable presència; però al capdavant s'obria un flanc nou, àdhuc a les terres de l'Ebre.*⁶²

La qüestió nacional és només un dels exemples de la situació de les comarques. D'una forma general, compartia amb d'altres zones allunyades dels grans centres de població i poder el ritme de l'evolució dels processos polítics, econòmics, socials o culturals. Quan alguna cosa succeïa a la capital, podia igualment passar també en aquest territori perifèric. Però podia també passar més tard, passats una anys o fins i tot unes dècades. O simplement, podia no arribar mai a passar mai. D'aquesta manera, les Terres de l'Ebre de finals del segle XIX representaven un exemple prou definidor de l'ampli espai sud europeu, entre les penínsules ibèrica i italiana, passant per la França meridional, caracteritzades per elements socioeconòmics i políticoculturals comuns. Es tractava de "*sociedades generalmente muy marcadas por la diferencia entre ambiente urbano y ambiente rural, por un retraso económico y por una difusa hegemonía cultural de la religión católica.*"⁶³

Per acabar aquesta introducció, podem escoltar una les primeres paraules pronunciades pel diputat Domingo a les Corts en referència a la comarca de l'Ebre, la qual "*se dedica exclusivamente al cultivo del arroz. Es por su cultivo una de las más ricas de España; quizás en ningún otro sitio de la Península se produzca la riqueza que allí, y, sin embargo, aquella comarca resulta por el abandono de los Poderes públicos una de las más pobres y miserables. Hay allí más de 9.000 habitantes, y no tienen las escuelas necesarias; los analfabetos suman el 90 por 100; las fiebres palúdicas diezman la población, que sufre una mortalidad de 50 por 1.000; no hay caminos de ninguna especie. De manera que cuando llueve, á causa de la calidad del cultivo, la región entera se encharca, y han de ir las gentes por los barrizales para trasladarse de un sitio á otro.*"⁶⁴ Tot i que algunes dades podien ser exagerades, com les de l'analfabetisme apuntades anteriorment, podem veure, en síntesi, com les Terres de l'Ebre de finals del segle XIX compartien, a més

⁶² Santiago IZQUIERDO Ballester (coordinador), Gemma RUBÍ Casals (coordinadora), *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Barcelona, 2009, p. 11.

⁶³ Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX: recorridos y perspectivas de investigación en la Europa meridional", a *Historia y política*, núm. 25, Madrid, enero-junio de 2011, p. 30.

⁶⁴ *Diario de Sesiones a Cortes*, 10-XI-1914. ACD.

d'una incipient consciència col·lectiva, unes característiques polítiques, econòmiques, socials i culturals. A mig camí entre grans ciutats com Barcelona, València o Saragossa, amb una escassa penetració del catalanisme -fins i tot arribant a negar que fossin unes terres catalanes- destacaven per la força del caciquisme, del conservadorisme i del catolicisme dins la gran diòcesi de Tortosa.

2. LA RESTAURACIÓ MONÀRQUICA I EL REPUBLICANISME (1875-1908)

2.1 El marc polític: partits i organitzacions

Quan el jove mestre Marcel·lí Domingo va arribar a Tortosa el 1901, el republicanisme de la ciutat i comarques s'estructurava sobre els mateixos mecanismes arcaics que els seus homòlegs d'altres zones. Com ells, havia quedat profundament marcat per la repressió governamental encetada amb la Restauració borbònica del 1875, un cop viscut el Sexenni Democràtic, amb el Pacte Federal de Tortosa de 1869 i la primera experiència republicana.

Tot i el tradicional oblit al que ha estat sotmès l'estudi del primer republicanisme a Catalunya, durant els últims anys s'han realitzat noves aportacions que ens han permès comprendre molt millor aquesta primera etapa. Dins del complex procés de la revolució liberal del segle XIX, i a causa de les seves pròpies contradiccions referides sobretot a la figura del cap d'Estat, al sufragi o als impostos, va sorgir a partir del magma radical originat a l'esquerra dels progressistes un incipient moviment republicani. Va participar en els processos revolucionaris liberals en general i en les bullangues barcelonines dels anys 30 i 40 i la seva organització no va ser, encara, la d'un partit polític en el sentit clàssic del terme. Es tractava de societats secretes a partir d'agrupacions republicanes diverses, permeables i moldejables. Moltes vegades amb diferències entre elles i dependents del context polític del moment, com les bullangues i les repressions governamentals. Aquest primer republicanisme era indestriable de la dinàmica de les revoltes populars, en les quals cada vegada va ser més influent, especialment en les de 1842 i 1843.

Les seves bases socials van ser heterogènies, des de la petita burgesia fins als sectors populars, les relacions amb els quals van ser complexes, plantejant solucions majoritàriament polítiques a les exigències econòmiques i laborals del creixents treballadors industrials, tot i que en aquestes propostes també s'aprecià una evolució tot plantejant solucions més laborals i adients a les seves problemàtiques. Es tractava d'una base social democràtica i

progressivament republicana que els seus ideòlegs intentaven organitzar. Aquests primers grups van ser la base i els antecedents del republicanisme dels anys 50 i 60. La seva herència va permetre la victòria republicana a les eleccions del 1868 a Catalunya. Ja en el Sexenni, noms com els de Ramon Xauradó, Abdó Terradas o Narcís Monturiol eren tot un referent en el pensament republicà.⁶⁵

Al sud del Principat, ja abans de l'arribada de la I República es produïren diverses revoltes. Eren de naturalesa social i federal i posaven el seu punt de mira a les quintes i l'impost de consums. Per exemple, el 1867 hi havia hagut un aixecament republicà que tingué el seu focus principal a les muntanyes del Priorat, amb la participació d'alguns escamots de les comarques de l'Ebre. Com ha apuntat Josep Sánchez Cervelló, amb la Gloriosa *"a Tortosa es va destruir l'antic consistori i es nomenà una junta governativa presidida pel republicà Manuel Bes Hédiger. Aquest va condemnar els borbons i va fer la petició que els expulsessin d'Espanya per haver traït la pàtria i la llibertat; va demanar la convocatòria de corts constituents per sufragi universal per determinar el model que havia de seguir el govern, i va proclamar solemnement les llibertats democràtiques: l'Habeas Corpus i els drets d'edició, de reunió i d'associació."*⁶⁶

De fet, en aquests pobles ja hi havia un important moviment republicà federal. Si tenim en compte els 5 comicis electorals del Sexenni, ja caracteritzats per les irregularitats –especialment les d'abril de 1872– l'arrelament dels republicans en aquests comarques era considerable, sobretot

⁶⁵ Nigel TOWSON (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Alianza, Madrid, 1994. Àngel DUARTE, Pere GABRIEL, "¿Una sola cultura política republicana ochocentista en España?", a *Ayer*, núm. 39, 2000, pp. 11-34. Josep M. FRADERA, "El liberalisme en els anys revolucionaris", dins Pere GABRIEL (Dir.), *Història de la Cultura Catalana*, vol. 6: *Romanticisme i Renaixença*, Edicions 62, Barcelona, 1995; Gloria ESPIGADO Tocino, "Mujeres "radicales" (1848-1874)", a *Ayer*, núm. 60, 2005; Manuel SUÁREZ Cortina (Ed.), *La redención del pueblo. La cultura progresista en la España liberal*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, Santander, 2006; José A. PIQUERAS; Manuel CHUST (cords.), *Republicanos y repúblicas en España*, Siglo XXI, Madrid, 1996; Florencia PEYROU, *El republicanismo popular en España 1840-1843*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, Cádiz, 2002; P. ANGUERA, J. CLARA, P. CORNELLA, A. DUARTE, P. GABRIEL, C. MIR, J. PUIGBERT, F. VILANOVA, *El catalanisme d'esquerres*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1997.

⁶⁶ Aquesta cita i els alçaments i incidents del Sexenni a l'Ebre català es poden resseguir a Josep SÁNCHEZ i Cervelló (coord.), Eva CASTELLANOS, Pere FERRÉ, Andrea GALBE, Sus MARTÍ, Joan VIDAL, *El republicanisme a les Terres de l'Ebre*, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2007, pp. 16-18. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre", a Santiago IZQUIERDO Ballester (coordinador), Gemma RUBÍ Casals (coordinadora), *Els orígens del republicanisme nacionalista.... Op. cit.*, p. 199.

a l'antic districte electoral de Tortosa. Com a la major part de Catalunya, aquests ja s'imposaren en les eleccions de gener de 1869 a la circumscripció de Tortosa que, amb una població total de 143.234 habitants segons el cens de 1860, era l'agrupació dels partits judicials de Tortosa, Gandesa i Falset, complint el decret de 9 de novembre de 1868. Amb sufragi universal masculí, en un enfrontament triple entre candidats monàrquics governamentals, republicans i carlins, foren elegits dos els candidats republicans, Figueras i Compte, i el monàrquic Rius. Fou precisament a Tortosa on es constituí una junta governativa que presidí un republicà, el gandesà Manuel Bes Hédiger, que ja intentà proclamar la República al voltant de Gandesa el 1870 essent alcalde de Tortosa.

Ja amb la Constitució del 1869 i la divisió de nou en districtes electorals segons la llei electoral del 1870, a l'Ebre s'imposaren els candidats de la mateixa orientació en els comicis de març de 1871 i d'abril de 1872: un republicà al districte de Tortosa, un monàrquic governamental al de Roquetes i un carlí al de Gandesa, dibuixant així aquest esquema polític. En els segon d'aquests comicis, aquest últim districte fou l'únic de victòria carlina a tot Catalunya amb el candidat Bonaventura Oriol per una diferència mínima de 9 vots, la qual cosa confirmaria la influència carlina en aquesta zona, més lligada al Maestrat. Per la seva part, els republicans de Tortosa resistien la davallada respecte als comicis anteriors i al conjunt de Catalunya passaren dels 16 als 10 diputats. Per contra, els comicis d'agost de 1872 confirmarien una nova victòria republicana a Catalunya i al districte de Tortosa, mentre que Gandesa i Roquetes canviaren els seus respectius colors després de la victòria dels radicals. A les eleccions a Corts de maig de 1873, els republicans s'imposaren a tots els districtes catalans, ja que foren els únics que presentaren candidatura. A Tortosa, l'advocat i governador civil de Lleida, Manuel Bes, repetí el seu triomf del 1871. Aquests apunts introductoris ja ens dibuixen unes comarques, tant a l'Ebre com a escala catalana, diverses políticament, tot i que en aquestes primeres ja hi destacaren tant carlins com republicans.⁶⁷

⁶⁷ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció. Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya (1869-1923)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2012, pp. 13-14, 26-27 i 145. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"... *Op. cit.*, pp. 199-200.

Aquests episodis no són més que un exemple d'un segle XIX notablement convuls amb revolució liberal, guerres civils –especialment dures a l'Ebre- i pronunciaments i proclames. Per evitar-ho, els nous i vells prohoms i notables monàrquics buscaren l'estabilitat política per sobre de tot amb la Restauració borbònica. Aquesta s'estructurà a partir de la Constitució del 1876 i de la Llei Electoral del 1878, que establí el sufragi censitari, amb dret a vot per a un 5% de la població. D'aquesta manera, acabà sent un Estat liberal, democràtic més en aparença que en realitat, ja que, a més, es caracteritzà fortament pel frau i el falsejament electoral, el clientelisme polític, la manca de representació o la manipulació de l'opinió. En tots els casos, el cos electoral, sovint autoexclòs en no sentir-se representat a les institucions, hi jugava un paper secundari.⁶⁸

A nivell de partits, s'estructurà al voltant de dos organitzacions polítiques: el Partit Liberal Conservador, liderat per Antonio Cánovas del Castillo –l'ideòleg del sistema- i el Partit Liberal Fusionista, encapçalat per Práxedes Mateo Sagasta. Si durant la majoria del gruix dels anys més propers a l'equador del segle XIX, moderats i progressistes havien detentat el poder però també per aquest mateix fet s'havien enfrontat, ara conservadors i liberals s'alternarien pacíficament. Per aconseguir-ho, primer es procedia a canviar el govern, i després aquest s'encarregava de guanyar les eleccions, i no a l'inrevés. El Rei nomenava un nou govern que, després de dibuixar l'anomenat encasellat al despatx del Ministeri de la Governació –es dibuixava una taula amb una casella per a cada districte i una altra per al diputat que s'havia d'elegir- i via els governadors civils de cada província i els anomenats *cacics* a escala local i comarcal, s'aconseguia el triomf electoral. Això es portava a terme mitjançant

⁶⁸ La interpretació de Marcel·lí Domingo sobre la configuració del règim restauracionista es pot llegir a Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el rey?*, Javier Morata, Madrid, 1930, pp. 121-125. La qüestió del caciquisme ha estat abastament abordada per la historiografia, per exemple a Javier VARELA Ortega, "Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista", a *Revista de Occidente*, núm. 127, octubre de 1973, pp. 45-74. Antonio ROBLES Egea, *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismos políticos en la España contemporánea*, Siglos XXI Editores, Madrid, 1996. Javier ALVARADO (coord.), *Poder, economía, clientelismo*, Marcial Pons, Madrid, 1997. José VARELA Ortega, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración, 1875-1900*, Marcial Pons, Madrid, 2001. José VARELA Ortega (director), *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 2001. Javier MORENO Luzón, "Political Clientelism, Elites, and Caciquismo in Restoration Spain (1875—1923)", a *European Historical Quarterly*, núm. 37, 2007, pp. 417-441. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, pp. 95-99.

una variada gama pactes, coaccions, il·legalitats o tupinades en general. Es podien produir, així, algunes tupinades escandaloses i pintoresques, per exemple al veí districte electoral de Vinaròs, quan *“en esas elecciones se cometieron las mayores ilegalidades, pues votaron varios individuos diferentes veces. [...] El alcalde mismo preguntó a un individuo cuantas veces había votado, y contestándole que siete, le dijo que votar una mas por él y serían ocho [...] Hubo un individuo que votó 116 veces.”*⁶⁹ Dit amb altres paraules, i per utilitzar la terminologia governamental, en una *“lista de candidatos preferentes y de los distritos en que pudieran ser encasillados”*, hi apareixia una àmplia gama de conceptes, com *“diputados adictos no colocados”*, *“candidatos”*, *“aspirantes a diputados”*, *“candidatos inverosimiles”*, *“candidatos periodistas”*, *“candidatos de dinero”*, *“distritos disponibles”*, *“distritos posibles”* o *“distritos a ofrecer”*, aquests últims sempre a canvi d’alguna cosa a canvi, dins d’un mercat electoral on les aliances i els pactes sovint substituïen la voluntat dels electors.⁷⁰ En l’opinió d’un polític com el propi Marcel·lí Domingo, *“se falsificaban las actas o se robaban de Correos; se pagaban los votos o se coaccionaba brutalmente al elector.”*⁷¹ Per a molts, el gran mal era *“el caciquismo, del que Moreno Rodríguez decía que representaba un estado social propio de una tribu de eunucos, sojuzgada por una cuadrilla de salteadores; del que Macias Picavea declaraba que su recluta se hacía entre lo más ruin y bestial del país; del que Zugasti, el gobernador que fué a Córdoba a acabar con el bandolerismo, declaraba que ciertos caciques eran a modo de jefes de banda en quienes la propiedad, la honra y la seguridad personal estaban en continuo peligro; del que Lucas Mellada, en “Los males de la patria”, escribe que “los caciques, sean o no licenciados de presidio, tiranizan como les place a los convecinos;” del que Azcárate afirmaba que es un feudalismo de nuevo género, cien veces más repugnante que el feudalismo guerrero de la Edad Media.”*⁷²

⁶⁹ “Datos de las elecciones por el distrito de Vinaroz”. Lligall 51, Expedient 40. Archivo del Conde de Romanones, Real Academia de la Historia (RAH).

⁷⁰ “10 listas relacionadas con las elecciones (s.a.)”, fulls sols mecanografiats i manuscrits, s. d. Lligall 33, Expedient 20. Archivo del Conde de Romanones, RAH.

⁷¹ Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el Rey?... Op. cit.*, p. 158.

⁷² Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Libreria Catalonia, Barcelona, 1935, pp. 30 i 163-164 respectivament.

Impregnats de caciquisme, a tota la demarcació tarragonina, i també a les comarques de l'Ebre, el partit dinàstic més important fou el Liberal Fusionista o Partido Liberal, que s'expressà a partir del 1882 i fins al 1923 mitjançant el *Diario de Tortosa* –successor d'*El Noticiero Dertosense*–, però també amb *El Nuevo Diario*, *La Ribera del Ebro*, *El Liberal del Ebro* o *El Liberal* d'Amposta. A nivell provincial, l'òrgan central fou el *Diario de Tarragona*. Des dels seus inicis, quedà encapçalat inicialment a la província per Pere Antoni Torres i Jordi, que fou diputat per Gandesa el 1878 i el 1881, per la circumscripció el 1879 i 1886 i per Valls el 1896, a més de per Puigcerdà el 1893. Amb tot, quedaria desplaçat a finals de segle per l'aliança entre Joan Cañellas Tomàs, diputat pel Vendrell el 1881 i el 1886 i per la circumscripció el 1893, 1896, 1898, 1899, 1901 i 1905, i Marià Rius i Montaner, comte de Rius i diputat per Falset el 1876 i també per la circumscripció el 1879, 1881, 1886 i 1893. Tot i que l'home fort del partit acabaria sent el trànsfuga Salvador de Samà i Torrents, Marquès de Marianao, diputat conservador pel districte de Gandesa el 1891. Ja a les files liberals a partir del 1893 i a la seva direcció provincial només dos anys més tard, tornaria a revalidar l'acta pel mateix districte el 1893 i el 1896, i acabà esdevenint el cap provincial de la formació. Quan els liberals tenien el poder, Marianao organitzava les eleccions a la província. Normalment, convocava les reunions al seu domicili particular amb els caps locals del partit i amb els exdiputats, per decidir candidatures i aliances. Resident habitual a Madrid, delegà el seu poder en la seva mà dreta, el també romanonista i diputat provincial Anselm Guasch i Robusté, qui fou diputat provincial i president la Diputació de Tarragona en 4 ocasions, i qui s'enfrontaria a Albert Dasca i Boada i també amb Cañellas per la direcció provincial. Hi destacà també Salvador de Samà i de Sarriera, marquès de Vilanova i la Geltrú, fill de Samà i Torrents, també diputat en 3 ocasions i el seu home fort, Josep Nicolau Sabater, que fou elegit diputat en totes les eleccions celebrades a la circumscripció entre el 1910 i el 1923.

A Tortosa hi trobem figures liberals, com la de Josep Maria Piñol –que arrossegaria molts liberals tortosins cap a Izquierda Dinástica- o els advocats Josep Cañé i Antoni Kies –antic republicà i President de la Diputació durant el Sexenni-. Amb tot, mai foren homes de primer ordre i no sorgí cap figura liberal important a l'Ebre. A tall d'exemple, podem assenyalar que Cañé fou l'únic

diputat per Tortosa durant tots aquests anys que era natural del districte. Amb tot, Nicolau, natural de Tortosa, acabaria sent diputat en 7 ocasions per la Circumscripció de Tarragona. A Roquetes, en canvi, l'alternança dels partits quedaria trencada per la consolidació del general liberal valencià Vicente López Puigcerver, germà del Ministre d'Hisenda Joaquim López Puigcerver, que fou elegit diputat en 6 ocasions. Sigui amb la fórmula que sigui, Tortosa i Roquetes apareixen com els dos districtes més manipulables de tota la província, àdhuc, de tot Catalunya.

El Partit Conservador fou liderat a l'Ebre durant els primers anys de la Restauració per l'alcalde de Tortosa, diputat i alhora cap provincial del partit Teodor González Cabanné.⁷³ A més de comptar amb altres dirigents, com el també tortosí, romerista i enemic declarat de González, Albert Bosch Fustegueras, que a més de ser elegit diputat pel districte de Roquetes el 1876, 1879, 1880, 1881 i 1891, fou alcalde de Madrid i Ministre de Foment.⁷⁴ Bosch deixà com a home de confiança a Tortosa a Agustí Monner, alcalde de la ciutat i cap del partit. Els conservadors de l'Ebre tingueren un funcionament força autònom respecte a Tarragona. Reflex del partit a nivell estatal, fou al mateix temps una organització dividida i plena de personalismes, ja que especialment Bosch, però també Salamanca i Monner s'enfrontaren a González, que es presentà en ocasions a les eleccions amb l'etiqueta de conservador dissident, sobretot durant els últims anys de la seva carrera política. Amb aquestes divisions, cap lideratge conservador va estar a l'alçada del de Marianao a les files liberals. Els òrgans de premsa conservadors de l'Ebre, tot i que alguns representants alhora de les diferents famílies polítiques del partit, foren els diaris *Los Debates* –durant molts anys a l'òrbita de Bosch i del romerisme–, *La Verdad* –seguidor de la dissidència de Teodor González– i *El Tiempo*, a més dels setmanaris *El Porvenir de Tortosa* –silvelista– i *El Orden*.⁷⁵

⁷³Sobre la seva figura, Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 103-166.

⁷⁴ Sobre l'època d'alcaldia de Bosch a Madrid, vegeu també Juan CABALLÉ Goyeneche, *Sindicalismo y socialismo. Cartas a mi hermano*, Imprenta de Juan Pueyo, Madrid, 1920, pp. 50-51.

⁷⁵ La mancança d'un estudi que abordi aquestes formacions és prioritari. Només de forma general, coneixem l'evolució dels partits dinàstics a l'Ebre català gràcies a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre... Op. cit* pp. 143-146. Josep BAYERRI i Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. Cit.*, pp. 60-71. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.* Gemma Rubí, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 88 i de forma més general, 102-106.

Més enllà de les estructures partidistes, des dels sectors dinàstics s'organitzà una xarxa associativa de centres recreatius només teòricament apolítics, com el "Círculo Tortosino" el juliol de 1876 o la "Unión Rapitense" a Sant Carles el setembre de 1877. També des dels sectors eclesiàstics es promogué La Sociedad Dertosense de Amigos del País que ja funcionava a Tortosa des del 1848 o l'Academia de la Juventud Católica reoberta el juliol de 1877 pel bisbe Benet Villamitjana Vila, que organitzava diverses activitats culturals al voltant del teatre, la música i la literatura, a més de disposar d'escoles. Els sectors conservadors i catòlics també influïren sobre l'obrerisme: l'any 1880 es creà el Círculo Católico de Obreros, de la mà d'Antoni Vicent, impulsor de les primeres actuacions socials de l'Església a tot l'Estat. L'entitat actuà en relació a l'Acadèmia de la Joventut Catòlica i el 1895 continuà bona part de les activitats d'aquesta, com les escoles nocturnes i dominicals, amb 300 matriculats. El també jesuïta Gabriel Palau continuà, al mateix temps, amb les iniciatives de Vicent amb sindicats catòlics i Bartolomé Arbona creà el Patronato Católico Obrero el 1908, que canvià el seu nom pel de Patronato Escolar Obrero de la Sagrada Familia el 1914.⁷⁶

Com ha apuntat Borja de Riquer per al cas barceloní, les corporacions econòmiques i culturals tingueren un paper fonamental com a instruments de mobilització i d'organització, per la qual cosa assoliren gran prestigi i representativitat.⁷⁷ A l'Ebre, com ha assenyalat Josep Sánchez Cervelló, amb la intenció de garantir-se la preeminència social, "*també tingueren especial importància les entitats patronals i de defensa de la propietat agrària, comercial i industrial, que foren potents nuclis d'influència política*", entre els que destacaren la creació de l'Asociación de Pescadores de Tortosa y San Carlos de la Ràpita el setembre de 1876, el Banc de Tortosa el 1881 –presidit als seus inicis pel liberal marquès de Bellet-, la Sociedad de Regantes de Roquetes i Jesús el 1883, la Liga de Propietarios del Partido de Tortosa l'octubre de 1887, el Sindicato Agrícola de Dasagüé de l'Aldea el març del 1888, el Colegio de Abogados de Tortosa l'abril d'aquell mateix any, la Cámara Agrícola de Tortosa

⁷⁶ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 93-94. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"... *Op. cit.*, p. 200.

⁷⁷ Citat a Jaume SOBREQÜÉS i Callicó, Amèlia GAVILÁN, "La Restauració monàrquica", a Jaume SOBREQÜÉS i Callicó (ed.), *Història Contemporània de Catalunya (Volum I)*, Columna, Barcelona, 1997, p. 311.

el desembre de 1891 –presidida pel mateix Marquès de Bellet-, la Unió Agrícola el juny de 1894 o el Círculo Mercantil el 1890 –presidit per Josep M. Grego, i que seria l'embrió de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, constituïda el març de 1908-.⁷⁸

Tant el Partit Liberal com el Partit Conservador foren partits de notables segons la classificació de Maurice Duverger, ben pròpies del segle XIX. A tall d'exemple, dels 27 diputats elegits pels districtes de Tortosa, Roquetes i Gandesa entre el 1876 i el 1903, només sis eren originaris o residents a la pròpia demarcació: Albert Bosch, Josep Brunet, Teodor González, Salvador Samà, Josep Cañé i Miquel Castellà. Torres Jordi era de Tarragona. Altres residien una mica més lluny. A Barcelona, com Despujol, Ferrer Forés, Javier Borés o Joaquim Sarriera. O a València, com López Puigcerver, que també residí a Madrid, a l'igual que Salamanca, Bosch Carbonell, Martín Muga, Martínez Corbalán, Carlos Groizart o Augusto Kobbe.⁷⁹ D'aquesta manera, molts d'ells tenien una escassa -per no dir nul·la-, relació amb el districte que els elegia, ja que es tractava de prohoms de la capital que quedaven dins l'encasellat governamental, cosa que els permetia guanyar l'acta de diputat sense, fins i tot, haver de visitar necessàriament les poblacions que els havien de votar. El cas dels tres districtes electorals de l'Ebre català ja fou ressaltat per Jaume Vicens Vives amb aquestes paraules: *“La gran majoria del personal polític elegit durant la Restauració és gent de vella nissaga catalana, i de no escassa talla. Ben cert que en les llistes figuren noms com el de Ramón Alonso Padierna de Villapadierna, elegit com a candidat sagastí per republicaníssim i catalaníssim districte de La Bisbal, en 1898, o com el famós José Alvarez Mariño, sempitern representant del districte de Vilademuls; i encara és cert que en la geografia electoral catalana hi havia districtes predestinats a fer companyia al que acabem d'esmentar: com els sis de Lleida i els tres meridionals de Tarragona.”*⁸⁰

Fou a partir d'aquest marc polític i institucional i d'aquesta estructura bipartidista com el sistema restauracionista deixà fora del marc institucional als

⁷⁸ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* Op. cit., pp. 139-143. Josep Ferran BEL i Querol, “L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...”, Op. cit., pp. 297-298. Aquest últim autor apunta que la fundació de la Cambra Agrícola de Tortosa fou el 1892.

⁷⁹ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 58-59.

⁸⁰ Citat Jaume SOBREQUÉS i Callicó; Amèlia GAVILÁN, “La Restauració monàrquica”, Op. cit., p. 315.

carlins, per la dreta, i als republicans, per l'esquerra. Els primers encara lliuraven una nova guerra quan es restaurà la monarquia en Alfons XII. Havien tingut a les Terres de l'Ebre un dels seus punts de major arrelament, tot i que quedarien totalment desorganitzats durant la postguerra. Fou per aquesta raó que durant la Restauració tingueren a Tortosa el centre de la seva direcció provincial, amb el tradicionalista Josep de Suelves, Marquès de Tamarit, diputat per la circumscripció en diverses ocasions i arribant a ser designat el 1903 cap superior de tot el carlisme de Catalunya i Aragó. Al voltant del seu lideratge també hi trobem a José Antonio de Wenez, d'Aldover o Ramon Foguet i Benito Fontcuberta, de Tortosa. Durant els últims anys de segle també destacà l'advocat tortosí i diputat provincial Víctor Josep Olesa. El 1896 es constituí la Joventud Carlista, sota la presidència de Josep Pedreny. Sota el lema "*Dios, Patria y Rey*", entre el 1870 i el 1923 s'aplegaren al voltant del centre carlí –que tingué diversos noms- i que també organitzà activitats culturals i recreatives. Publicaren *El Correo de Tortosa*, durant alguns anys anomenat també *Correo Dertosense*, al costat dels portaveus de l'integrisme: el *Semanario de Tortosa* substituït per *El Estandarte Católico*, que alhora fou succeït per *El Ebro. Diario de Tortosa*. No obtingueren bons resultats electorals, tot i comptar amb un cert arrelament popular, tot i que, com veurem, des d'una posició de debilitat sovint no presentaren candidatura en diversos comicis dins la lògica dels pactes polítics i electorals.⁸¹

Acabaria de completar el mapa un incipient regionalisme que s'havia manifestat en aquell tombant de segle a la riba de l'Ebre, tot i que molt condicionat pel foralisme carlí. El seu personatge de referència fou l'escriptor Francesc Mestre i Noé, que havia publicat *La veu de Tortosa* el 1899 al voltant de la Unió Catalanista i escrit íntegrament en català i *La veu de la comarca* el 1903, tots dos amb el sotstítol de *Setmanari regionaliste*.⁸² Amb tot, el pes que la Lliga Regionalista tindria amb l'arriba del segle XX a ciutats com Barcelona i Manresa o províncies com Barcelona i Girona seria molt més escàs al sud del

⁸¹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* Op. cit., pp. 152-153. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 71-74. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 262. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *El carlisme al territori de l'antiga Diòcesi de Tortosa...* Op. cit.

⁸² Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 79-81.

Principat ja que, en les pròpies paraules, “*no tenen gran forsa en l’opinió de la comarca les idees regionalistes.*”⁸³

⁸³ “¿Encara no?”, *La Veu de la Comarca*, 28-II-1907, p. 1.

2.2 El vell republicanisme ebrenc (1875-1900)

La renovació dels estudis sobre el republicanisme del segle XIX, posant èmfasi en el llenguatge com a eina d'anàlisi dels discursos, però també de les cultures polítiques i les pràctiques de mobilització social, ha revaloritzat la pluralitat de les cultures republicanes. Entre el 1868 i el 1989, el republicanisme va acabar de formular els codis principals de la seva cultura, de la mateixa manera que l'obrerisme socialista i anarquista, dins l'àmplia concepció del lliurepensament.⁸⁴ Però a partir del 1875 ho van fer en anys difícils. Per dir-ho amb les paraules de Pere Gabriel, republicanisme i obrerisme quedaren "marginats" en l'ordre establert per la Restauració.⁸⁵ Agafem les pròpies paraules en que s'expressaven des dels òrgans republicans de l'Ebre. Així, hom podia llegir a finals de segle: "*Si no en la ley, en los hechos se ha tratado como ilegal al partido republicano; quien desde 1874 acá haya sostenido con firmeza estas ideas, y haya vivido fiel á ellas, ¿de cuántos vejámenes, de cuántas injusticias no ha sido objeto? Alto ó bajo, el republicanismo que por su labor ha sido peligroso para la tranquilidad de los Gobiernos monárquicos ó para el plácido goce del poder de los caciques, ha tenido que vivir en España como proscrito.*" Continuava escrivint el republicà centralista Odón de Buen en una article publicat a Tortosa: "*Si habia logrado un puesto oficial por sus méritos, no se le ha dejado en paz en él y nunca pudo lograr la mas leve ventaja, el ascenso más insignificante, aunque legalmente le perteneciera; si obtuvo una posición desahogada, se la ha ido minando poco á poco el terreno, hasta dejarle en la calle; si vivió en un pueblo, pagó en el cupo de consumos la cuota máxima; si en la ciudad, han sido siempre sus enemigos, desde el alcalde de barrio al alcalde mayor, y desde el municipal de punto hasta el gobernador de la provincia. Si votó, le suplantaron el voto; si fue elegido lo arrojaron tras de un proceso por no querer vetar cualquier chanchullo.*"⁸⁶

Al costat d'aquestes dificultats externes, fou important també la desorganització i la divisió republicana entre quatre grans famílies o partits

⁸⁴ Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX...", *Op. cit.*, p. 32. Lluís Ferran TOLEDANO i Gemma RUBÍ, "El carlismo en la Cataluña contemporánea: tradición histórica y cultura política", a *Trienio*, núm. 33, 1999, p. 118.

⁸⁵ Pere GABRIEL, "El marginament republicanisme i l'obrerisme", a *L'Avenç*, núm. 85, 1985.

⁸⁶ *El Eco de la Fusión*, 07-VIII-1898, p. 1.

durant les primeres dècades de la Restauració. Els federals amb els postulats de Francesc Pi i Margall, els centralistes o unionistes sota el lideratge de Nicolás Salmerón; els progressistes amb el cabdillatge de Manuel Ruiz Zorrilla i els possibilistes, en base a la direcció d'Emilio Castelar.⁸⁷ A una escala més petita, però, els republicans s'aplegaven més aviat al voltant del Centre, el Casino, el Comitè o l'Ateneu de torn de la població o de la comarca, i més encara en terres allunyades de grans capitals. Ho feien o bé reorganitzant un antic nucli existent durant el Sexenni o bé creant una organització política nova. I s'adherien, fos a títol personal, fos de forma col·lectiva, a alguna de les tendències, si no era que es feien dir republicans independents o, simplement, republicans. Alguns compartiren l'obsessió, sobretot entre els anomenats centralistes, de la "unió" -o la "fusió"- de tots els republicans en un sol partit. I ho feien des del convenciment de la desorganització i la divisió republicana de finals del segle XIX. Observaven al seu voltant "*un mosaico de grupos reducidos y comúnmente ineficaces, que sus afiliados se complacían en apellidar partidos.*"⁸⁸ En paraules de Joan B. Culla, "*els nuclis republicans arrossegueuen una existència lànguida, sense altres al·licients que esporàdiques "vetllades polítiques" o "instructives", el banquet anyal de l'11 de febrer i alguns contactes platònics amb ensopits centres obrers. Si, així i tot, el republicanisme va fent la viu-viu, ho deu -deixant de banda eventuais proteccions monàrquiques- al fet que considerables sectors petitburgesos i menestrals urbans, amb un cert grau de consciència política, no poden de cap manera sentir-se identificats amb el règim oligàrquic i continuen votant republicà, més per tradició i per manca d'alternatives que amb entusiasme.*"⁸⁹

Durant els durs i repressius finals dels anys 70, només l'ala dreta dels republicans, els seguidors de Castelar, tingueren cabuda dins la Restauració. Al sud del riu Sénia, a Vinaròs, els republicans s'aplegaren al voltant del Casino

⁸⁷ Tot i que publicat ja fa una quarantena d'anys i mancat d'aparell crític, encara avui resulta un referent d'inci inel·ludible el clàssic Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*, Albertí Editor, Barcelona, 1972. Al seu costat, Àngel DUARTE, *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Eumo, Vic, 1897 i Àngel DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Eumo, Vic, 2004. Una visió comparada europea sudoccidental interessant a Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX...", *Op. cit.*, pp. 47-48.

⁸⁸ Joaquín ROMERO Maura, *La Rosa de Fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, Grigalbo, Barcelona, 1975, p. 62.

⁸⁹ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya...* *Op. cit.*, pp. 24-25 i 27.

d'Artesans, amb dues tendències: la del Comitè Democràtic amb el president del Casino, Lluís Santos Quer, i la del Comitè Constitucional, amb supervivents del Sexenni com el metge Ramon Freixes Ferran. Acabaren publicant a finals dels anys 80, entre possibilistes i federals –aquests últims acabarien sent majoritaris a finals de segle-, el periòdic *El Batallador*, com a portaveu del republicanisme unitari de la comarca del Maestrat.⁹⁰

A l'Ebre, el juliol del 1879 es publicà el bisetmanal *La Gaceta de Tortosa*, de tendència progressista i a l'òrbita possibilista, dirigit per Pedro Llanes. Dos anys més tard, en les eleccions legislatives del 1881 convocades pel primer govern Sagasta, encara amb sufragi censitari, els republicans castelarians presentaren com a candidat pel districte de Tortosa a Justo Martínez, que aconseguí el tercer lloc. A partir d'aquí, els líders republicans històrics, com Bes Hédiger –que seria president provincial del partit liderat per Castelar- i el tortosí Joan Baptista Pastor intentaren la reconstrucció del possibilisme.

Al carrer de Mercaders de Tortosa, Pastor, amb l'ajuda del fuster Ramon Rico, creà el Casino Republicà el 1882. Un any més tard, els possibilistes, mitjançant un pacte amb els liberals, entraren a l'Ajuntament. Pastor era escollit tinent d'alcalde, i l'acompanyaren els regidors Carles Bes –fill de Manuel Bes-, Francesc Manyà, Gregori Oliva i Blai Mir. Paradoxalment, o precisament arran d'això, les quotes de poder aconseguides suposaren una crisi dins del possibilisme. Sorgiren veus crítiques amb el col·laboracionisme que s'acabaren alineant amb les tesis centralistes de Nicolás Salmerón, i a nivell local, amb el comptable Rafael Alemany. Es deixà de publicar *La Gaceta de Tortosa* però els possibilistes llençaren l'abril de 1885 el setmanari *La Voz del Progreso*, amb el sotstítol *Periódico posibilista* i dirigit per Carles Bes. Quatre mesos més tard, passà a publicar-se diàriament com a *Organo Oficial del Comité Posibilista*. Després de cinc anys d'existència, desaparegué l'octubre del 1889, el mateix any que els possibilistes obtingueren 3 regidors a les eleccions municipals de desembre.⁹¹

Més enllà de les pròpies estructures de partit, els republicans també participaren en moviments institucionals, cívics i socials. Durant la campanya a

⁹⁰ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, pp. 101-102 i 143-152.

⁹¹ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 74-75. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"... *Op. cit.*, p. 202.

les eleccions municipals de desembre de 1889, aparegué a Tortosa un col·lectiu de 33 ciutadans, entre els que s'hi podien trobar carlins, conservadors i liberals, a més de republicans com Felip Ascot i Carles Bes, que feren públic un manifest regeneracionista i moralitzador denunciant el clientelisme i la corrupció política: "*Hemos de olvidar rencores de partido... agruparnos sin miramientos... y llevar al seno de la corporación municipal personas sensatas, dignas, ilustradas y, sobre todo, de intachable moralidad... y salvar al país de la inminente ruina que se le viene encima.*" Aquesta acció tingué ressò i continuïtat i *La Voz del Progreso* publicà el seu torn una relació de 355 signants, moltes d'elles des de sectors no polititzats, en pro de la moralització de la societat.⁹²

D'aquesta manera, no és fins als primers anys de la dècada dels 90 quan trobem les primeres organitzacions formals republicanes a l'Ebre més enllà del possibilisme. El 1887 el govern liberalfusionista havia impulsat la Llei d'Associacions i el 1890 reimplantava el sufragi universal masculí amb l'aprovació de la nova llei electoral de 26 de juny. Amb la nova legislació, tenien dret a vot tots els homes majors de 25 anys, els quals representaven una quarta part de la població. En aquest context més flexible, a Tortosa s'organitzà un Casino d'Unió Republicana el 1889 i un Comitè federal l'abril del 1892. El 1890, ja hi havia entitats republicanes en d'altres poblacions com Amposta, la Sénia, Godall, la Galera, Santa Bàrbara, Mas de Barberans, Tivissa i Móra la Nova. El 1893, és crearen Comitès locals de la UR a Alcanar, presidit per José Nolla i amb Domingo Valls com a vicepresident; al Perelló, presidit per Francesc Farnós Gonzalvo i amb Antoni Rigalt Perelló com a secretari i a Uldecona, presidit per Lluç Mijavila. També aquell mateix any es creà un centre republicà a Roquetes, presidit pel mestre Antonio Damian.⁹³ Segons Xavier Pujadas, el comitè federal tortosí recollia la "*tradició federalista*" dels republicans del Sexenni, que havien tingut una presència important al districte i havien publicat el setmanari *Lo Chivarri* el 1873, de to anticlerical.⁹⁴ A Vilalba,

⁹² Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 116-117, a partir de *La Voz del Progreso*, 8-XI-1889.

⁹³ *El Eco de la Unión*, 10-VI-1893, p. 6 i 07-VII-1893, pp. 2-3. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre..." *Op. cit.* Àngel Duarte, "La Restauració canovista"... *Op. cit.*, p. 175

⁹⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 20. Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, pp. 177 i 183. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"... *Op. cit.*, p. 200.

en el nou consistori de gener de 1894 sorgit després de les eleccions municipals, els republicans obtingueren 3 dels 9 regidors del ple municipal, essent minoria al costat dels 4 liberals i dels 2 carlins.⁹⁵ Almenys en aquesta població -l'única on coneixem la seva correlació de forces durant aquells anys- la vitalitat republicana era notable.

En les eleccions legislatives del 1893, amb el model de districtes uninominals i fórmula electoral majoritària pròpia del sistema restauracionista, el republicanisme d'arreu establí una coalició sota les sigles de la UR, amb centralistes, federals progressistes i una part dels possibilistes. Amb aquesta aliança, aconseguiren un primer èxit electoral des de l'inici de la Restauració monàrquica. A Catalunya obtingueren un total de 10 actes. No van tenir la mateixa sort a les comarques de l'Ebre on tots tres districtes elegiren un diputat liberal afí al govern. Amb tot, presentar per primera vegada un candidat per Tortosa amb les sigles de la UR, M. Laporta, ja fou una autèntica fita, tot i que només aconseguí 972 vots.⁹⁶ Sens dubte, aquest miler de sufragis respongueren a una "estructura organitzada" al voltant del Casino de la UR de Tortosa, al menys prou per ser capaç de sobreviure al trencament de la coalició, fer un nou pas endavant i de la mà de Pedro Fontnova fundar el *El Eco de la Unión* com a òrgan de la UR. Això no obstant, aquest setmanari tingué una vida encara més curta que la del seu predecessor i només sobrevisqué un any i mig. Patí diverses suspensions per part dels consistoris liberals de Canivell i Burcet i agressions físiques als seus redactors. El seu últim número aparegué el gener del 1895, quan fou prohibida per les autoritats militars, tot i que aviat aparegué el seu substitut, *El Eco Republicano*. Com a Tortosa, molts centres d'UR sobrevisqueren al trencament de la coalició. I de forma general, el republicanisme inspirat per Pi i Margall reorientava les seves tesis cap a l'esquerra amb l'influent programa federal del 1894.⁹⁷

Al costat d'aquesta tendència legalista que "participava" de les eleccions sobrevivia una expressió més intransigent i militarista, partidària dels aixecaments i les insurreccions més clàssiques del segle XIX, i que arribaren

⁹⁵ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., p. 68.

⁹⁶ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 33.

⁹⁷ Àngel DUARTE, *El republicanisme català...* Op. cit., p. 31. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"... Op. cit., p. 200. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 75-76. Josep SÁNCHEZ i Cervelló (coord.), *El republicanisme a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 20.

també a les comarques meridionals del Principat, o almenys els seus ecos. L'octubre del 1895, federals de la província de Tarragona es solidaritzaren amb els detinguts de les partides republicanes alçades al nord del País Valencià. Es tractava d'una doble línia d'actuació que reproduïa el republicanisme de forma general en les seves diverses formes d'expressió d'arreu de l'Europa sudoccidental.⁹⁸

Arribant a la fi del segle XIX, cal destacar l'Assemblea Republicana de Catalunya celebrada a Reus el febrer del 1897, en el context de constitució d'un nou partit que pretenia agrupar els sectors al voltant del centredreta del republicanisme: la Fusión Republicana. Hi tingueren representació els Partits Nacional i Centralista, amb nuclis federals i progressistes. Hi assistiren delegats de Tortosa, Gandesa, Móra la Nova, Uldecona, la Sénia, el Perelló, la Galera i Godall, tot i que a més, segons Josep Sánchez, existien també republicans organitzats a Móra d'Ebre, Benifallet i la Palma. La voluntat unitària estava present arreu. Durant els mateixos dies, es celebrà l'Assemblea Republicana Provincial de Castelló.⁹⁹

Uns mesos més tard, al setembre, trobem a Tortosa un Comitè de Fusió Republicana, amb Joan Zaragoza Franquet i Joan Ribas Cots. El mes de setembre, segons *La Autonomia* de Reus, aplegaren uns 600 republicans a l'assemblea local celebrada al teatre Principal de la ciutat. A Gandesa, el febrer de l'any següent, hi trobem un Comitè d'idèntic nom amb Rafael Serrano. Eren els mateixos mesos en que es creà la Junta provincial interina de Tarragona, i que comptà amb representants d'aquestes dues poblacions. Com la UR del 1893, la nova Fusió Republicana aspirava, de nou, a la unitat de tots els republicans sota un mateix paraigua. Amb tot, tampoc no aconseguí aplegar la totalitat del republicanisme, ja que a Tortosa un grup local federal liderat per Josep Manaút, que comptava amb un regidor al consistori, no s'alineà amb la Fusió.¹⁰⁰

⁹⁸ Àngel DUARTE, *El republicanisme català...* Op. cit., p. 16. Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX..." Op. cit., p. 31.

⁹⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"..." Op. cit., p. 200. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes..." Op. cit., p. 422. Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració...* Op. cit., pp. 161-162.

¹⁰⁰ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes..." Op. cit., p. 422. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre"..." Op. cit., p. 201. Àngel DUARTE, *El republicanisme català...* Op. cit., pp. 38, 177 i 187. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El carlisme de la Restauració a la Guerra Civil..." Op. cit., p. 111.

En aquest context, el març del 1897 Joan Ribas havia impulsat a Tortosa una nova publicació, *El Eco de la Fusión*.¹⁰¹ El seu discurs era el del clàssic anàlisi populista propi del republicanisme de tombant de segle, que a l'hora incorporava elements de l'escola marxista: crítica al "règim burgès" en una societat dividida entre "explotadors" i "explotats".¹⁰² Sobre la qüestió nacional, s'escrivia sota un missatge unitarista espanyol, ben propi del context de la guerra de Cuba i dels republicans de finals del XIX i principis del XX, sobretot entre els centralistes i possibilistes. Segons Àngel Duarte, "*davant l'esclat catalanista dels anys finals del segle, la Fusió Republicana i els centres independents reaccionaran desmarcant-se del catalanisme. Si bé es veuen obligats a acceptar la reivindicació de certs graus d'autonomia, continuaran considerant el catalanisme anacrònic i clerical.*"¹⁰³ Tot i això, a l'Ebre català aquesta "reacció" no va existir, simplement, perquè tampoc no hi va haver "esclat catalanista".

I, com era un clàssic en aquell tombant de segle, una de les cabòries constants era el clientelisme polític, ja que "*entre las calamidades hondas, intensas, afflictivas que sufre la sociedad de España, quizá ninguna es tan grave como la del caciquismo.*"¹⁰⁴ Certament, la facilitat per manipular la voluntat dels electors era una idea plenament assumida per totes les forces en conflicte, també per les governamentals. En les eleccions legislatives de març de 1898, el Marqués de Marianao ja havia apuntat que a "*Tortosa aseguro que no habrá lucha electoral por ser un pueblo muy atrasado y mirorato, obediente a todos los gobiernos como lo provó votando en anteriores elecciones a López Dávila que ni de nombre conocía; añadiendo que el único elemento aun poderoso es el carlista, pero éste está controlado al permitírsele una plaza (el marquès de Tamarit) por la circunscripción de la capital.*"¹⁰⁵ Veiem com, almenys fins a aquell moment, els republicans no eren ni tinguts en compte.

En aquest context, com ha assenyalat també Duarte, existien dues opcions per superar el marginament polític: "*la primera, que consistia a forçar unes eleccions en què es respectés la voluntat expressada gràcies a la pràctica*

¹⁰¹ *El Eco de la Fusión*, 25-VI-1898, p. 1.

¹⁰² Per exemple, "Efectos del régimen burgués", a *El Eco de la Unión*, 18-VI-1898, pp. 1-2.

¹⁰³ Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 110.

¹⁰⁴ *El Eco de la Fusión*, 23-VII-1898, p. 2.

¹⁰⁵ Citat a Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.* p. 136.

del sufragi, només es podia intentar a partir d'una conjunció d'esforços com l'aconseguida, esporàdicament, amb la Unió Republicana de l'any 1893. L'altre mecanisme consistia a negociar una participació per minories que assegurés una mínima presència als ajuntaments, diputacions i parlament. És a dir, incloure's dins els beneficiaris, encara que marginals, de la pràctica de l'encasellament."¹⁰⁶

De forma paradoxal, tot i l'apel·lació a la puresa del sufragi i a la sinceritat electoral, aquesta segona opció fou l'utilitzada per Ribas i el seu grup el febrer de 1898. A partir de la força que havia aconseguit a Tortosa i comarca, oferí el seu suport als liberals del consistori tortosí, encapçalat per Antoni Kies, a canvi d'una tinença d'alcaldia, oferta que fou rebutjada. Amb aquesta situació, establí a continuació un pacte amb els sectors liberalfusionistes de la província, contraris a Kies: Francesc Roig, Joan Baptista Jardí i Ramon Martí, a més del conservador dissident Teodor González, amb la qual cosa aconseguí un escó a la Diputació provincial en les eleccions d'aquell any. Ribas fou el candidat republicà pel districte de Tortosa-Roquetes, presentant-se com un aval davant la corrupció política imperant i aconseguí la gens menyspreable xifra de 4.974 vots, tot i que foren superats pels 7.394 vots de Roig i el 5.080 de Jardí, tots dos candidats liberals oficials, mentre que el carlí Olesa n'obtingué 6.049. A més a més, havia treballat els comicis per evitar irregularitats governamentals: *"preparad en nuestros pueblos la lista de nuestros interventores para que acudan con fé y decisión a inspeccionar los trámites de la próxima elección en los comicios sin vacilar, no permitiendo ninguna ilegalidad o falseamiento del sufragio."*¹⁰⁷ Un mes abans dels comicis, publicaren la distribució dels col·legis en cada poble del districte judicial, per tal que els candidats poguessin presentar els interventors.¹⁰⁸ A Móra d'Ebre guanyaren els carlins, on gaudien de gran arrelament i com també s'havien imposat en les provincials de 1894, en les municipals de 1893 i 1895 i en les legislatives de 1891 i 1893.¹⁰⁹

Fou arran del mateix suport dinàstic com l'any següent, en les eleccions municipals de maig de 1899, Ribas aconseguí 4 regidors al consistori tortosí:

¹⁰⁶ Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 142.

¹⁰⁷ *El Eco de la Fusión*, 23-VII-1898, p. 3.

¹⁰⁸ *El Eco de la Fusión*, 14-VIII-1898, p. 1.

¹⁰⁹ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.* pp. 138-140. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre 1875-1936... Op. cit.*, p. 203.

Josep Morera Batet, Josep Ribas Gas, Joan Zaragoza Cardús i Joan Ribas Subirats –fill seu i segon tinent d'alcalde-.¹¹⁰ En aquells mateixos comicis, els republicans de Vilalba aconseguiren l'elecció de 3 regidors, obtenint la majoria al ple amb un total de 5, amb la qual cosa elegiren nou batlle, Joan Blasco Puey, després de les anteriors alcaldies monàrquiques. La majoria de treballadors de l'Ajuntament dimitiren en bloc, atès que hi havia un sistema d'accés a l'administració pública lligat directament al govern del moment. Aquell mateix any s'havia creat a la població la Societat de Socors Mutus, la primera organització civil d'associacionisme agrari i progressivament també de clara influència republicana, presidida per Josep Tarragó. El seu objecte era “*socorrerse mutuamente los socios inscritos en ella en casos de enfermedad, desgracia o muerte.*” El 1905 l'entitat ja comptava amb 129 socis, en una població que comptava durant aquells anys uns 1.700 habitants.¹¹¹

Però l'estratègia seguida per Joan Ribas no era pas cap conducta anòmala dins del republicanisme: si ens mirem al voltant, un centenar de quilòmetres al sud, els republicans castellonencs s'asseguraven el domini a la ciutat de Castelló a canvi de la implantació tetuanista –una organització frontissa entre conservadors i liberals- als altres districtes i a la Diputació, en un acord entre les forces hegemòniques per mantenir la situació. Com han afirmat Josep Lluís Herráiz i Pilar Redó, “*la dècada dels 90, per al republicanisme castellonenc, suposa la consolidació de la seua hegemonia, afermada pel pacte amb el Cossi [una organització frontissa entre conservadors i liberals], fet que permetria minvar la dependència respecte dels canvis governamentals [...] A Castelló s'aconseguí allò que en altres llocs no passava d'un simple assaig; la unitat republicana, tot i els problemes interns, era un fet. Aquells assaigs d'unió no acabaren amb el segle i es perllongarien en els primers anys del XX.*”¹¹² A

¹¹⁰ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 76-77.

¹¹¹ Agustí Tarragó n'era el secretari i Pau Asnà, l'avisador. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 11 i 76-79.

¹¹² Josep Lluís HERRÁIZ, Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme (1868-1938): La família Huguet*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 1995, pp. 68-69 i 74-75. Sobre el marc castellonenc, vegeu també Manuel MARTÍ, “Las raíces sociales del comportamiento político en la Restauración. Análisis de una élite provinciana (Castellón de la Plana, 1875-1891)”, a *Estudios de Historia Social*, núm. 54-55, 1991, pp. 443-467. Sobre el Cossi, també Alicia YANINI, Rafael ZURITA Aldeguer, “Comunidad Valenciana”, a José VARELA Ortega, *El poder de la influencia: geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2001, p. 311.

més de la capital provincial, l'altre punt fort i destacable del republicanisme de la província fou Vinaròs, just a tocar del districte de Roquetes, que ja tenia una tradició liberalrepublicana anterior al Sexenni Democràtic. Com arreu, a la capital del Maestrat convivia dins del republicanisme liberals d'esquerra, possibilistes, federalistes i demòcrataprogressistes.¹¹³

Molt més al nord i uns anys més tard, al districte de Manresa, els republicans de Maurici Fius i Palà van establir una aliança amb els partits dinàstics reservant-se el poder municipal a canvi de no presentar competència en d'altres tipus d'eleccions. Com ha assenyalat Maria Gemma Rubí i Casals, *“ben aviat, a partir de les eleccions de 1905, els republicans van poder verificar que amb la seva sola força mai no obtindrien l'acta del districte de Manresa. Per aquesta raó van desistir de presentar candidats propis i, més endavant, es van supeditar als dinàstics, liberals i conservadors, a canvi de disposar de via lliure en el terreny municipal, cosa que finalment s'esdevingué.”*¹¹⁴

A més dels pactes electorals, un altre punt que ens interessa destacar és l'elevada dosi de violència que trobem a la societat del moment i que, sovint, acompanyava els processos polítics. En tenim un bon exemple en les eleccions legislatives del 1899, quan el conservador dissident Teodor González guanyà l'acta de diputat per Tortosa enfront del també conservador Isidre Gassol. Ho aconseguí amb el suport dels liberals ortodoxos de Roig i els republicans fusionistes de Ribas, i amb la complicitat de Mestre i Noé, cap de la Unió Catalanista i principal exponent de l'acord Polavieja-Prat de la Riba a l'Ebre. La campanya electoral ja transcorregué amb incidents violents. Un cop celebrades les votacions, durant l'acte de lliurament de les actes la nit del 16 d'abril, es produïren enfrontaments entre “gonzalistes” i “bosquistes” amb greus aldarulls, trotejos, quatre morts i diversos ferits –entre els quals Eduard Sacanella, antic col·laborador d'*El Eco de la Fusión*-. Les repercussions transcendiren l'àmbit local, que quedà marcat durant molts anys, i arribaren arreu del país. Per Roquetes renovà l'acta el liberal Vicente López Puigcerver, mentre que a Gandesa fou elegit el conservador Enrique Llanes Clarian. Però aquesta violència no havia aparegut del no-res en aquells comicis, ja que l'escrutini

¹¹³ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració. Vinaròs... Op. cit.*, pp. 37 i 50-52.

¹¹⁴ Maria Gemma RUBÍ i Casals, *Els catalans i la política en temps del caciquisme. Manresa, 1875-1923*, Eumo, Vic, 2006, p. 183.

celebrat a l'Ajuntament de Tortosa en les eleccions municipals anteriors ja fou molt accidentat, amb trets i actes violents. Sembla que els liberals de Josep Kies intentaren falsejar els resultats per obtenir la representació en el lloc de Ribas. Els republicans fusionistes s'aliaren amb un sector dels liberals i amb els conservadors "gonzalistes" contra el consistori encapçalat per Kies. Denunciaren a l'Ajuntament per irregularitats i aconseguiren que la Diputació nomenés a Ribas comissionat per investigar els comptes municipals.¹¹⁵

La nova centúria arribà marcada per la contundent derrota espanyola del 1898 amb la pèrdua de les colònies de Cuba i Filipines, que propicià la primera gran crisi del sistema. En paraules de Marcel·lí Domingo, era "*el desastre de todo; el del Ejército, que volvió vencido y desmoralizado; el de la Marina, que quedó deshecha; el de la Monarquía que sacrificó a su instinto de conservación el crédito y el decoro del país; el de la prensa, que fue estímulo de las más viles y fantástica pasiones; el de los grandes partidos políticos*", incloent-hi aquí els republicans i la seva inoperància.¹¹⁶ A la riba de l'Ebre, el segle XX arribava també al compàs del conflicte social i laboral a la indústria química de Flix. El mes de gener del 1900 els obrers que treballaven a *Electroflix* es declararen en vaga durant dues setmanes. Però, quina fou la resposta republicana? Segons Josep Sánchez Cervelló, els republicans federals encoratjaren les demandes laborals i salarials dels obrers, una protesta que arribà als camperols de la població, els quals també aconseguiren millores salarials. El conflicte també va servir per crear una societat de resistència, pionera en l'obrerisme de Flix.¹¹⁷

A nivell electoral, tant a escala espanyola com catalana, fins a aquell moment l'aparell electoral dinàstic funcionà exitosament. Al Principat, conservadors i liberals aconseguiren més del 86% de les actes en joc. La tercera força política, els republicans dels diversos colors, només un 6%.¹¹⁸ Si al conjunt de Catalunya els conservadors aconseguiren 201 diputats pels 168 dels liberals, als districtes de l'Ebre la diferència s'ajustà molt i els conservadors

¹¹⁵ Sobre tots aquests afers i la política d'aliances dels republicans fusionistes, Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit. pp. 138-143. Sobre la violència física com a element habitual, vegeu de forma general Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* Op. cit.

¹¹⁶ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel. Jornadas revolucionarias*, Renacimiento, Madrid, 1921, p. 265.

¹¹⁷ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* Op. cit., p. 228. Àngel DUARTE, *El republicanisme català...* Op. cit., p. 129.

¹¹⁸ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vota, electors i corrupció...* Op. cit., pp. 41-42.

només obtingueren 1 diputat més que els liberals, amb un total de 15 per 14. Per districtes, Roquetes fou majoritàriament conservadora, mentre que a Tortosa i a Gandesa es produí un empat tècnic. Resulta interessant remarcar també que en la meitat de les eleccions disputades entre 1876 i 1899 els 3 diputats elegits als 3 districtes ebrencs foren del mateix color del govern – liberals en els comicis de 1886, 1893 i 1898 i conservadors en els de 1879 i 1884-.

En síntesi, en aquest capítol introductori hem pogut veure l'eficàcia del sistema restauracionista durant els seus primers 25 anys. Els carlins, després d'haver estat derrotats novament en conflicte bèl·lic, quedaren en una posició secundària. Per la seva part, els republicans, després d'haver quedat també desorganitzats el 1875, progressivament reorientaren els seus elements, fos sota els postulats de Salmerón, Pi, Castelar o Ruiz Zorrilla. I, sobretot els primers, sota l'idea unitària, amb l'Unió Republicana primer, amb la Fusió després. Però tot i que l'organització local i els resultats electorals anaren *in crescendo*, tingueren vetada la representació a Corts. Era en el terreny municipal on podien aconseguir els millors resultats electorals, sinó directament el triomf. Aquest era cas de Vilalba, un dels pocs, però, que coneixem.

2.3 *El Pueblo* i el republicanisme dels districtes de Tortosa (1901-1906)

Coincidint amb els problemes que patia el règim restauracionista després de les derrotes bèl·liques i les conseqüents pèrdues colonials, els republicans d'arreu de Catalunya passaven per un moment de relatiu activisme i entusiasme. L'11 de febrer de 1900, en motiu de la commemoració de la República, s'afirmava a *La Publicidad* de Barcelona: “Desde hace muchos años no habíamos presenciado semejante espectáculo, que nos alienta para seguir en nuestra empresa que ha de producir indefectiblemente el triunfo de la redentora República.”¹¹⁹ A la demarcació de Tarragona, un any abans els republicans havien aconseguit el primer lloc de la Circumscripció Tarragona-Reus-Falset amb Francesc Pi i Margall. El desembre de 1901 Blasco Ibáñez, Rodrigo Soriano, Lerroux i Junoy signaren la Federació Republicana – posteriorment dita Federació Revolucionària-, que s'acabà integrant a la Unió Republicana de 1903.¹²⁰

Els republicans de Tortosa, i per extensió també els del seu àmbit comarcal, havien quedat dividits per aquells anys entre el grup d'*El Eco de la Fusión*, encapçalat per Joan Ribas, que tenia el suport de *La Publicidad*, i una opció alternativa que havia iniciat *La Voz del Pueblo* el setembre del 1898, amb Laporta com a redactor en cap. Aquest últim grup es mostrà cada cop més crític amb els posicionaments i la gestió de Ribas i tornà a agafar les sigles de la UR com a definidores.¹²¹ Com havia passat amb els possibilistes uns anys abans, l'estratègia pactista amb els monàrquics provocà una crisi al si del republicanisme. Fou en aquest context com nasqué *El Pueblo* com a “*Semanario democrático. Órgano del Partido de Unión Republicana de Tortosa*”, dirigit per Lluís Manaut Nogués. Ho feren apel·lant de nou “al poble”, amb el mateix nom que havien utilitat en anys anteriors els republicans de València o de Vilanova i la Geltrú.¹²² Ho feren, també, en aquest context de

¹¹⁹ Citat a Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 137.

¹²⁰ Sobre aquest intent d'agrupament suprapartidari, Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 57-64. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 37.

¹²¹ Aquests enfrontaments entre els dos grup foren una constant des dels diversos òrgans d'expressió. Els podem resseguir, per exemple, a “Una violonada”, a *El Pueblo*, 30-III-1901, p. 3. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, p. 77.

¹²² Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 24; Ramir REIG, “Els mecanismes polítics del blasquisme”, a *Trellat*, núm. 5, 1982, p. 42.

fractura, per començar un projecte nou, plantejant-se com una alternativa de republicanisme “autèntic”, i alhora com una crítica, als “falsos” republicans de Ribas, ja que *“llamándose republicanos, se pueda formar parte de un Ayuntamiento y hasta de una Diputación por la voluntad de los monárquicos”*. Simptomàticament, l’any que nasqué *El Pueblo*, *El Eco de la Fusión* canvià el seu sotstítol de “periódico republicano” pel de “liberal democrático.” *El Eco de la Fusión* entrà en crisi l’any 1903 i deixà d’editar-se tres anys més tard.¹²³

Per a commemorar l’11 de febrer es reuniren al Teatre Principal de la ciutat. Prengueren la paraula Lluís Manaút, qui ocupà la presidència, T. Alguero, Agustín Ferré, Ortiz, l’advocat Segundo Martínez i Francisco Navarro i plantejaren la reorganització del partit i la constitució d’un nou centre. Segons ells mateixos, el projecte fou prou acceptat a la comarca, ja que tingueren adhesions de Roquetes, Ulldesona, la Sénia, el Perelló i *“otros muchos pueblos.”* A més d’aquest acte a Tortosa, en feren també en altres poblacions, com a Roquetes i al Casino d’UR de la Sénia. En aquell moment, comptarien amb 316 afiliats. El context general era de reorganització. En un nivell superior, el republicanisme català també semblava que es començava a dinamitzar. El 14 de febrer es signà el manifest *“A los españoles”*.¹²⁴ Els objectius a curt termini del grup encapçalat per Manaút van ser elaborar un cens i convèncer a *“esos que aún persisten bajo el predominio de un mal llamado jefe”* per a que s’uneixin *“á los que en verdad se llaman republicanos”*.¹²⁵ El nou projecte engrescà els republicans de les comarques, alguns dels quals desmotivats després de les polèmiques accions de Ribas, per adherir-se al *“partido republicano en esta región, robusto un día y casi disuelto hoy.”* Entre ells, el Comitè Republicà de Mas de Barberans i el de Roquetes.¹²⁶

¹²³ El Tio Verdades, a “Los ideales”, *El Pueblo*, 16-II-1901, p. 3. Sense anomenar-los directament, es referien clarament al grup de Ribas. A molt estirar, feien servir algun joc de paraules, per referir-se a “los de la Confusión”. *El Pueblo*, 22-II-1901, p. 1 i 02-III-1901, p. 2. Tal com expressà l’organ regionalista comarcal, *“lo periodico local “El Eco de la Fusión” ha sospés la seua publicació per haverse retirat de la vida política lo seu inspiradó D. Joan Ribas y Cots.” La Veu de la Comarca*, 17-III-1907, p. 3. També Josep SÁNCHEZ Cervelló, “El republicanisme a l’Ebre...” *Op. cit.*, p. 206.

¹²⁴ *El Pueblo*, 16-II-1901, pp. 1-2. Per a la Sénia, vegeu *El Pueblo*, 30-III-1901, p. 3. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 273, a partir d’*El Pueblo*, 23-II-1901 i 2, 9 i 16-III-1901. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* *Op. cit.*, p. 37.

¹²⁵ Dicábua, “Republicanos”, *El Pueblo*, 02-III-1901, p. 2.

¹²⁶ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* *Op. Cit.*, p. 65 i 67, a partir de *El Pueblo*, 31-VIII-1916 i *El Pueblo*, 2-III-1901.

D'aquesta manera, el diumenge 10 de març es reuniren, segons *El Pueblo*, uns 400 republicans al Teatre Principal per legalitzar el partit i elegir per sufragi de 201 votants el Comitè Municipal d'UR. Elegiren com a president honorari a Blasco Ibáñez, una mostra evident de la influència de dirigent valencià. Com a president efectiu a Gerónimo Piñana Dolz i com a vicepresident a Lluís Manaút Nogués, tot i aquest últim sembla evident que era l'home amb més pes. A finals de febrer, s'inicià el cens del partit i a finals de març d'aquell 1901 es donava per tancada la relació amb 257 inscrits. I només un any i mig més tard, seguint el reglament del partit, es remodelaria completament la junta de govern, amb Baldomero Dasoy Rullo com a nou president i sense que, formalment, Manaút ocupés cap càrrec.¹²⁷ El nou projecte republicà iniciat en aquell moment seria codificat com l'inici d'un nou relat. Una dècada i mitja més tard, el periòdic *El Ideal* recordava en el seu número de presentació com "*hace aproximadamente quinze años, cuando por los viejos republicanos de hoy se levantó nuestra bandera del fango que la arrastraban aquéllos que diciéndose republicanos pasteaban con los caciques.*"¹²⁸

Aquesta represa republicana tortosina del segle XX fou coincident amb el temps amb la lleidatana, amb la qual podríem comparar de forma parcial. A la capital de Ponent, el 15 d'abril d'aquell mateix 1901 el periòdic *El Ideal* es feia ressò d'una reunió d'un grup de joves per organitzar una joventut republicana, que acabaria esdevenint la futura Joventut Republicana de Lleida.¹²⁹

Més enllà del seu capital humà, en el pla de les idees, el discurs d'*El Pueblo* girà al voltant del republicanisme més clàssic, revolucionari de paraula i reformista de fons, anticlerical i populista.¹³⁰ "*Hora es [...] que los anticlericales*

¹²⁷ *El Pueblo*, 16-III-1901, p. 1 i 23-III-1901, p. 1. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, pp. 70-71, a partir de *El Pueblo*, 18-X-1902.

¹²⁸ "Comentarios a una carta abierta", *El Ideal*, 02-X-1915, p. 5.

¹²⁹ Jordi SOLDEVILA i Roig, "Joventut Republicana de Lleida: sociabilitat i política a les comarques del Pla de Lleida. 1900-1923", a *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC*, Valls, Cossetània, 2008, p. 364.

¹³⁰ Aquests elements es poden observar en el fons i en la forma des dels primers números de la publicació. Un bon exemple n'és la següent crida: "*adelante demagogos, adelante revolucionarios, adelante anti-clericales, la hora de las grandes justicias se acerca, el pueblo se cansa de que le engañen, de que le destrocen, de que le embrutezcan y se prepara con todas sus fuerzas á dar la última batalla al clericalismo.*" "Adelante revolucionarios", a *El Pueblo*, 06-IV-1901, p. 1.

españoles aprestemos á la lucha".¹³¹ Es tractava d'unes paraules impregnades d'anticlericalisme, en la línia del seus homònims d'altres comarques, estimulades pels "*discursos de Canalejas, l'estrena d'Electra, de Galdós, el procés d'Adelaida de Ubaio i les noces de la princesa d'Astúries amb el fill del comte de Caserta*." Aquí les lleis laïcitzadores de la III República francesa eren tot un referent.¹³²

A més de les seves postures sobre el clericalisme, una de les temàtiques més desenvolupades en els primers números d'aquest diari fou la qüestió obrera. En destacava un discurs republicà obrerista, on Lluís Manaút podria representar l'ala més esquerrana del partit. Tot, però, amb un cert to paternalista, de protecció, amb la clara i eterna voluntat d'atreure els sectors obrers a la seva causa. I dins de la concepció reformista pròpia del republicanisme centralista, posant l'èmfasi molt més en la necessitat dels canvis en les estructures polítiques, més que no pas en les socioeconòmiques: A *El Pueblo* de principis de segle s'hi podien llegir arguments com els següents: "*la desigualdad social es irritante y [...] si los gobiernos no cortan por lo sano, procurando llevar á la práctica las reformas sociales, que constituyen ya el programa de los hombres cultos, en vez de venir una revolución política, vendrá una revolución de hambre, esto es, una revolución social! Creerán nuestros lectores que somos socialistas? No, no somos socialistas; porque entendemos como así la naturaleza no va por saltos, el progreso tampoco puede desviar su marcha paulatina, y, antes del socialismo, mucho antes, son necesarias instituciones democráticas que, sin destruir el régimen económico actual, porque esto es imposible, vayan poco á poco, como sucede en Francia, realizando reformas sociales que se imponen, que son necesarias, y que sinó se implantan á buenas, se conquistan por la fuerza.*"¹³³

Però l'optimisme i la motivació que es podia llegir a *El Pueblo* s'enfrotaren a la realitat en les eleccions legislatives del 19 de maig de 1901. Al districte de Tortosa, foren presentats noms tant destacats com el del dirigent històric del federalisme Francesc Pi i Margall o la jove estrella ascendent del

¹³¹ *El Pueblo*, 23-III-1901, p. 1.

¹³² Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 93-94.

¹³³ La cita és certament llarga, però descriu clarament el reformisme del grup republicà de Tortosa. L.M., "Reformas sociales", a *El Pueblo*, 30-III-1901, p. 1. Sobre la qüestió social del republicanisme barceloní de tombant de segle anterior al lerrouxisme, Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 28-29.

republicanisme barceloní Alejandro Lerroux. Amb tot, es tractava només de candidatures simbòliques. El control governamental del procés electoral fou absolut, ja que el candidat liberal Santiago Gascón Cervantes obtingué un 99,8% dels sufragis emesos. Lerroux obtingué dos vots, Pi i Margall un i Joan Ribas Cots, que també presentà candidatura, un altre. Al de Roquetes, els republicans també presentaren a Pi, que obtingué tres vots. Com a Tortosa, el candidat liberal López Puigcerver s'emportà l'acta amb un 99,8% dels sufragis emesos. Al districte de Gandesa, la mateixa candidatura de Pi i Margall, tant simbòlica com en els districtes veïns, va empitjorar els resultats amb un total de 2 vots, lluny dels 3.505 aconseguits pel candidat liberal Juan de Urquia Redecilla, conegut popularment com *El Capitán Verdades* i dels 1.187 obtinguts pel candidat conservador Enrique Bosch Herreros.¹³⁴ Els tres diputats liberals elegits a l'Ebre anaren acompanyats a Madrid pels seus companys de formació elegits en tots els districtes de la meitat sud del Principat. Als districtes catalans, els republicans aconseguiren 2 escons per la circumscripció de Barcelona i la representació per Figueres. A València, els blasquistes obtenien també un parell de diputats a Corts: el mateix Blasco Ibáñez i Rodrigo Soriano, que celebraren l'èxit amb l'estrena a la ciutat de l'*Electra* de Pérez Galdós.¹³⁵ A la capital catalana, més destacable fou l'anomenada *candidatura dels quatre presidents*, que donà el triomf a la recent formada Lliga Regionalista, trencant el torn dinàstic a la ciutat comtal i marcant un important punt d'inflexió dins l'evolució electoral del període. Almenys a la gran ciutat, semblava que els partits dinàstics no eren imbatibles.¹³⁶

En les eleccions municipals de novembre de 1901, a Tortosa els republicans sols pogueren aconseguir la representació per a Agustí Martí Llorach, tot i que també presentaren a Jeroni Piñana Dolz i a Roc Fabregat Mestre. Després d'aquells comicis, Miguel Bau Iser passaria a ser l'alcalde

¹³⁴ La pràctica de presentar un mateix candidat, normalment amb un nom fet i consolidat a diversos districtes, era habitual entre el republicanisme de l'època. Els resultats els trobem a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre... Op. cit.*, pp. 31, 35 i 42.

¹³⁵ Luz SANFELIU, "Familias republicanas e identidades femeninas en el blasquismo: 1896-1910", a *Ayer*, núm. 60, 2005 (4), p. 78.

¹³⁶ Això malgrat que a *La Publicidad* es podia llegir abans dels comicis: "su caciquismo [el dels dinàstics] es indestructible" o "hoy no hay ni habrá diputados por Cataluña. Los habrá, la gran mayoría, diputados por Planas y Casals, por Comas y Masferrer". Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 38.

dinàstic de la ciutat.¹³⁷ Sembla ser que les irregularitats no paraven en les eleccions ja que, segons *El Eco de la Fusión*, “*si exceptuamos el movimiento de los empleados municipales repartiendo comida, manjares, cafés y botellas (que Tortosa paga) por los colegios, pasaron desapercibidas.*”¹³⁸ A Vilalba, els republicans repetiren la victòria del 1899 però ampliant la seva majoria de regidors a 6 i reelegint l'alcalde Joan Blasco. Al Perelló, la llista d'UR tingué a Marcel Navarro Beltri com a regidor al consistori.¹³⁹

L'any següent, el grup d'*El Pueblo* volgué estendré la reorganització de l'àmbit local al provincial i el juny de 1902 proposà l'organització d'una assemblea provincial sota els principis ideològics d'UR, tot i que *La Avanzada* de Tarragona es negaven a entrar dins d'aquest paraigua. En aquest punt hi intervingué el dirigent federal tarragoní i diputat a Corts Julià Nougués, afirmant que “*mas que diferencia de principios, existen en esta provincia antagonismos personales en las más importantes poblaciones.*”¹⁴⁰ Nou dies més tard, l'11 d'octubre, feia una interessant fotografia del republicanisme de la demarcació: “*no ha de ser difícil en esta provincia entendernos los republicanos demócratas si atendemos a las fuerzas organizadas existentes en la actualidad: / -Fusión Republicana que la forman casi en su totalidad antiguos federales orgánicos y federales pactistas. Unos y otros defensores de la autonomía individual y municipal, de la libertad religiosa, de las conquistas de la revolución de Septiembre y de las soluciones al problema obrero, en el sentido más avanzado. / -Partido Posibilista de Reus, cuya mayoría de elementos aceptan los principios anteriormente expuestos. / -Partido Federal que no sólo acepta sino que en su sabio programa, obra del maestro Pi y Margall, los amplía y especifica de una manera admirable.*”¹⁴¹ Nougués era un dels referents

¹³⁷ Lligall (8)25/00226, Expedient 1. Fons antic del Ministeri de l'Interior, Archivo General de la Administración (AGA).

¹³⁸ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 82, a partir de *El Eco de la Fusión*, 14-XI-1901.

¹³⁹ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit, p. 82. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 79, a partir de *BOPT*, 24-II-1902.

¹⁴⁰ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 130, a partir de *La Justicia*, 2-X-1902.

¹⁴¹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “El republicanisme a l'Ebre”... Op. cit., pp. 201-202 i Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes...” Op. cit., p. 423, a partir de Julián NOUGUÉS, “Nuestra opinión”, *El Pueblo*, 11-X-1902, p. 1. *La Avanzada*, 20-XII-1902, p. 2. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., pp. 19 i 157.

republicans a tota la demarcació i visitaria Tortosa el 1904, on l'esperaven amb agraïment els republicans de la ciutat, “*pues él ha sido el único que en el Congreso ha propuesto [...] la canalización del Ebro.*”¹⁴² La intervenció del diputat fou ben vista, i tingué l'adhesió d'*El Pueblo* de Tortosa i *La Avanzada* de Tarragona, així com també d'*El Trabajo* i *El Porvenir*, tots dos de Valls.¹⁴³

La tendència unitària es manifestava per baix però alhora per dalt. Uns mesos més tard, ja al 1903, hi trobem el 25 de març la constitució de la Unió Republicana al Teatro Lírico de Madrid, com a partit únic i amb Nicolás Salmerón com a cap republicà. La nova UR aconseguí l'adhesió d'importants nuclis republicans, com els fusionistes, alguns progressistes, independents i diverses societats mutualistes i obreres. Amb tot, no pogué comptar amb el vist-i-plau dels federals de Tarragona.¹⁴⁴

És en aquest context que es celebraren les eleccions provincials de 1903. El republicanisme del XIX havia mostrat tradicionalment poc interès pels comicis i la representació a nivell local i provincial.¹⁴⁵ Al districte de Falset-Gandesa, els republicans presentaren al propietari de Bot Rafel Magriñá Borràs, amb l'etiqueta d'unionista i a l'advocat de Porrera Ramon Aguiló, com a federal. Només el primer aconseguí l'acta de diputat provincial. Al de Tortosa-Roquetes, la UR presentà Salvador Murall Monclús com a candidat, al davant a Joan Ribás, que es presentava com a independent, tot i que cap dels dos aconseguiren l'elecció. Per als monàrquics vencedors foren unes eleccions exemplars, per als fusionistes “*La Gran Tupinada*”.¹⁴⁶

Però, quina era la situació política i administrativa en aquell moment concret? En paraules del Governador Civil de Tarragona, “*la situación de los Ayuntamientos de esta provincia, conocia por referencias y datos oficiales que la mayor parte de ellos su administración es desastrosa, que estan abandonados los servicios y los que se cumplen no se ajustan á las*

¹⁴² *El Pueblo*, 13-IV-1904, p. 1 del suplement.

¹⁴³ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* *Op. cit.*, p. 131.

¹⁴⁴ *Íbid.*, p. 132, a partir de *La Avanzada*, 4-IV-1903. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerroxista...* *Op. cit.*, p. 65.

¹⁴⁵ Els districtes de l'Ebre tampoc foren cap excepció dins del conjunt català, tot i que els republicans fusionistes de Manresa-Berga i Terrassa-Sabadell obtingueren representació. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerroxista...* *Op. cit.*, pp. 24 i 38.

¹⁴⁶ Al primer districte també foren elegits, a més de Magriñá, els ministerials Juan Figueras i Daniel Freixa i el carlí Federico Escoda. Al segon, els liberals Francisco Roig Navarro i German Adell Borrell, el conservador Manuel Homedes Cabrera i el carlí Víctor Olesa Fonollosa. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* *Op. cit.*, pp. 99-100.

disposiciones vigentes [...] los Ayuntamientos de Tortosa, Roquetas, Alcanar y otros varios en un verdadero caos su situación bajo todos conceptos.” A més a més, *“la Diputación provincial adolece de los mismos defectos que los Municipios y su administración deja mucho que desear en todos los ramos que tiene encomendados.”*¹⁴⁷ Casualitat o no, totes tres poblacions posades com a exemple pertanyien a les comarques de l'Ebre.

En referència a les imminents eleccions legislatives, el governador apuntava: *“Don Santiago Gascon Cervantes actual diputado a Cortes, liberal de la fraccion provincial del Marques de Marianao confiando en los procesamientos y destitucion de los Ayuntamientos que han tenido lugar en Tortosa y Roquetas, donde la mala administración y caciquismo contando para ello con el Alcalde de Tortosa que tiene a su hijo de Juez Municipal en funciones de Instrucción hace mas de un año, su yerno S. Roch diputado provincial, abogado en ejercicio y directamente interviniendo en los asuntos civiles y criminales. Esto no obstante se dice que esta candidatura obedece a pactos que intentará el Marques de Marianao para obtener del Gobierno un puesto ó dos en la provincia á cambio de las dimisiones de los Alcaldes y entonces si se accediera tal vez fuera retirado este nombre presentando otro candidato por algun distrito con exclusión de Tortosa. La base de la elección es el elemento oficial, la fuerza que dá la Alcaldía y el Juzgado de Instruccion vinculado en una familia.”* A més a més, *“tanto en este com en el de Roquetas que están intimamente relacionados la base del triunfo es el caciquismo y los atropellos que han cometido los Ayuntamientos hoy constituidos cuyos procesos [...] obran aun en la Audiencia y Juzgado.”*¹⁴⁸ Veiem doncs la visió crítica que el propi govern tenia de la seva administració, el pes del clientelisme polític i dels pactes que substituïen la voluntat del cos electoral en els comicis i la importància del domini del poder municipal per assegurar l'elecció, ja que per al candidat conservador pel veí districte de Roquetes: *“la alcaldía de Tortosa es*

¹⁴⁷ Carta manuscrita de Santos Ortega Frias, governador civil de Tarragona, a Antoni Maura, ministre de la Governació. Madrid, 30-VI-1903. Lligall 418, Expedient 2. Archivo Antonio Maura, Fundación Maura (FM).

¹⁴⁸ Carta manuscrita del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. Tarragona, 13-I-1903. Lligall 418, Expedient 2. Archivo Antonio Maura, FM.

la piedra angular de los dos distritos de Roquetas y Tortosa, por la proximidad y comunidad de intereses."¹⁴⁹

Al seu costat, és "*Gandesa un distrito eminentemente ministerial, donde la accion justa y digna del Gobierno encontrará eco aun que algunos pueblos mal acostumbrados y peor aconsejados, resuelven su decision mediante promesas efectivas, reductibles á metálico, y cuyo procedimiento además de censurable, le amenazo con toda enérgica persecución por considerarle como el mayor de los delitos electorales.*" A més a més, una característica important d'aquest districte, que perduraria durant els propers anys, era que "*la decisión en este Distrito han de darla los conservadores de la capital, puesto que donde ellos se inclinen será seguramente el triunfo.*"¹⁵⁰

En els esmentats comicis, tot i que els republicans del districte de Tortosa -immersos en una subscripció per a *El Tesoro Republicano* feta des d'*El Pueblo*- elegiren inicialment candidat al periodista Luís Morote Greus, finalment el 22 de març optaren per Ricardo Fuente. Ho feren públic en un acte al Teatre Principal que a més dels citats comptà amb la presència Alejandro Lerroux, Luís Morote i el president de la UR, Jeroni Piñana.¹⁵¹ En una participació del 67%, el candidat republicà aconseguí 1.651 vots. Amb aquesta fita, superà els 1.339 del candidat al conservador dissident Teodor González i els 1.290 del liberal Santiago Gascón, que gaudia del suport governamental i d'algunes corporacions del territori, com la Cambra Agrària. Amb tot, fou derrotat pels 2.213 aconseguits pel conservador Primitivo Ayuso. Tot i la derrota, la candidatura republicana presentava uns resultats dignes i ara ja havia de ser tinguda en compte pel govern. Per la seva part, ni al districte de Gandesa ni al de Roquetes els republicans presentaren candidatura i en tots dos foren elegits diputats liberals. En aquest últim, amb una participació del 81%, López Puigcerver, cap de l'Institut Geogràfic i Estadístic, aconseguí un

¹⁴⁹ Carta manuscrita d'Alfonso Aiguavives, Marqués de las Atalayuelas, sense destinatari documentat, però presumiblement a Antoni Maura. Madrid, 18-I-1903. Lligall 418, Expedient 2. Archivo Antonio Maura, FM.

¹⁵⁰ Cartes manuscrites del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. Tarragona, 13-I-1903 i 29-I-1903. Lligall 418, Expedient 2. Archivo Antonio Maura, FM.

¹⁵¹ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 42-43, a partir d'*El Pueblo*, 28-III i 18-IV-1903.

52% dels sufragis i s'imposà al conservador d'Alcanar Idefonso Aiguavives, Marqués de las Atalayuelas, tot i que aquest últim denuncià irregularitats.¹⁵²

A la demarcació, els republicans repuntaren amb la presentació de candidats a Valls i a la circumscripció. I el que era més important, en aquesta última, després d'haver aconseguit el seu primer diputat des de la restauració monàrquica el 1899, aquell 1903 aconseguiren els 2 de la majoria, que mantindrien fins al 1910. Per la seva part, A. Homs Moncusí va estar a prop d'aconseguir la victòria. També a la circumscripció de Barcelona, organitzats exitosament per Alejandro Lerroux, guanyaren per majories, en aquest cas obtenint els 5 escons després d'aconseguir més de 35.000 vots –els millors resultats obtinguts per una candidatura d'esquerres abans de l'abril de 1931-. Al conjunt de Catalunya, els republicans sumaren un total de 14 actes, la major part a l'àrea barcelonina més pròxima a la capital i es quedaren a només 2 de la força més votada, els conservadors. A tot l'Estat, un total de 34. Com afirmà Aguilera y Arjona, “*no hemos triunfado, pero nos hemos capacitado para ello.*”¹⁵³

Amb aquells resultats electorals, la UR prosseguí amb la seva estructura organitzativa. El 15 de juny de 1903 es constituí la Comissió Organitzadora Provincial de Barcelona -amb quelcom similar a Girona- i el juliol de 1904 la Junta Provincial de Barcelona. Seguint el model triomfal inspirat per Lerroux, el juny de 1904 s'organitzà la Junta de Tarragona. Estigué conformada per 20 membres, dels quals només uns pocs eren de l'Ebre: dos de Tortosa, un dels quals era un dels dos vicepresidents, Sebastià Tudó Portolés, acompanyat pel vocal Rafael Alemany Català, en representació d'*El Pueblo*; també foren designats vocals Rafel Moner Espuny d'Amposta, Rafael Serrano Llovera de Gandesa i Rafael Magriñá Borràs de Bot. Tot i que cap d'ells formaven part de la Comissió Executiva, composta per 5 membres. De la mateixa manera, a escala més petita, s'organitzaren les Juntes de Districte, amb la intenció de

¹⁵² Lligall 21, Expedients 6 i 10. Sèrie A del Ministeri de la Governació, Archivo Histórico Nacional (AHN). Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 41-43. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., pp. 35-36 i 42-43.

¹⁵³ A. AGUILERA y Arjona, “1903”, *El Pueblo*, 09-I-1904, p. 1. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* Op. cit., p. 70-71. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 43.

preparar els escrutinis.¹⁵⁴ El control del cens electoral era un element clau si els grups opositors volien evitar les manipulacions governamentals en els comicis.

Tot i el domini dinàstic en els comicis legislatius, la vitalitat republicana a escala local era prou reeixida, almenys si atenem als resultats de les eleccions municipals de novembre de 1903. A Móra d'Ebre, els republicans aconseguiren la victòria, imposant-se als carlins, ambdues forces hegemòniques a la ciutat, amb 3 regidors republicans per 2 dels monàrquics. Els primers, agrupats al voltant del Fomento del Trabajo, estaven representats per homes com Antoni Asens Cardona, Joan Biset Pallàs, Salvador Agueró Sedó o Antoni Nogués Cambra, que aconseguien acabar amb el predomini carlí del Centro Tradicionalista, que entrà en crisi. Després dels comicis, Joan Biset, alcalde des del 1901, fou reelegit al càrrec i els republicans impulsaren la Societat Obrera com a associació de socors mutus, amb assistència sanitària i auxili als seus associats. Tant la Societat Obrera com el Fomento de Trabajo estaven fortament influïdes pel federalisme.¹⁵⁵

A Tortosa, la UR en coalició amb el Centre Obrer de Corporacions, també s'imposà contra pronòstic. Dels 7 candidats republicans presentats, Carlos Bes Tallada, Roque Fabregat Mestre, Ramon Canalda Mayals, Juan Majó Faura, Joan Ballester Romero, Francisco Duart Caballé i José Monclús Balagué, foren tots elegits excepte aquest últim. A més a més, els 3 candidats del Centre Obrer foren també elegits: Francisco Baiges Pla, Joan Bonet Canalda i Francisco Caminals Cardellá. Per a l'òrgan conservador *Los Debates*, "*hemos de confesar que la jornada de ayer fue un desastre para los intereses monárquicos, conservadores y católicos de Tortosa*". Atribuïren la derrota al fet que "*en una misma candidatura mezclaron nombres prestigiosos y*

¹⁵⁴ La junta electoral de Tortosa estava formada per Jeroni Piñana i Rafel Alemany en representació del setmanari de la capital de districte, Ramon Compte de Ginestar, Artur Homodes del Perelló, Abdó Sastre de Benifallet i Josep Barceló de Vandellòs. La de Roquetes l'integraven Salvador Murall Monclús i Salvador Berenguer Bilche d'aquesta població, Tomàs Pujol de Sant Carles de la Ràpita, Domingo Benaiges de Paüls, Josep Revés d'Alfara de Carles, Jaume Vidal de la Sénia, Llàtzer Trilla d'Aldover, Antoni Valls d'Alcanar, Joan Bailach de la Galera, Rafael Monner d'Amposta i Ramon Ortiz de Freginals. I la de Gandesa estava constituïda per Rafael Serrano Lloberas i José Sabaté de Gandesa, José Mestres Diez de Flix, Pablo Aznar Beisoun de Villalba dels Arcs i Jaime Llorach Piñol de Móra la Nova. "Junta Provincial de UR", a *El Pueblo*, 25-VI-1904, p. 3; *El Pueblo*, 26-III-1904, p. 3. He d'agraïr al professor Josep Sánchez Cervelló la seva ajuda i la indicació d'aquesta documentació. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 57-58, a partir d'*El Pueblo*, 09-VII-1904. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 71.

¹⁵⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre. 1875-1936... Op. cit.*, pp. 25, 209 i 286.

*dignos, conservadores sinceros, monárquicos entusiastas, católicos fervientes con el nombre del desdichado Ribás republicano de tal jaez, que ni Lerroux le considera digno de figurar en su hueste.*¹⁵⁶A Vilalba, els republicans aconseguiren la tercera victòria consecutiva des del 1899 i la reelecció del batlle Joan Blasco. A Benifallet, 3 de les 5 actes en joc, amb l'elecció dels regidors Antonio Salaet Torres, Domingo Melich Cots i Antonio Espinós Miró. A Santa Bàrbara, fou regidor d'UR José Bertomeu Cid. I també hi hagueren triomfs republicans a Gandesa o Móra la Nova.¹⁵⁷

Els republicans de Vinaròs, amb el suport del periòdic *La República*, ja s'havien fet amb anterioritat amb control del consistori amb el comerciant Salvador Roso Pascual. Es tractava de la primera elecció lliure d'un batlle pel conjunt dels regidors. Tot i que posteriorment, el juliol de 1903 el govern retornà l'alcaldia als conservadors. Però després que el governador destituís el següent batlle liberal, en aquells comicis els republicans aconseguiren 6 del 7 regidors el litigi. En general, els opositors a la monarquia obtingueren bons resultats arreu. Al nord, més enllà del Coll de Balaguer, també obtingueren notables resultats a Tarragona, Reus, Valls o el Vendrell. De la mateixa manera que a Barcelona, al Baix Llobregat, al Vallès Occidental, a l'Empordà i a molts pobles i ciutats.¹⁵⁸

A Santa Barbarà, l'estiu del 1904 s'inaugurà el Centre Republicà de la població, amb la presència de personalitats com les de Julià Nougués, Sardà i Llaveria i representants republicans de Tortosa, Roquetes, Amposta, Vinaròs, Alcanar, la Ràpita, la Sénia, la Galera, Mas de Barberans, Paüls i Alfara de Carles. Mentrestant, *El Pueblo* continuava amb la seva subscripció en pro del Tesoro Republicano. Entre els contribuents, hi destacà el grup ampostí i, de forma especial, el banquer Alfred Escrivà i Prades. I, en la línia dels seus col·legues tortosins, el 20 de juny de 1904 començaren la publicació *El Faro*, amb el sotstítol *Periódico quincenal republicano*. S'alinearen al costat de la Unió Republicana, reconeixent el lideratge de Nicolás Salmerón i amb un

¹⁵⁶ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 83, a partir de "Incapacidad y torpeza", *Los Debates*, 09-XI-1903.

¹⁵⁷ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, pp. 77 i 80, a partir de *El Pueblo*, 14-XI-1903 i 09-I-1904. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 84.

¹⁵⁸ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 71. Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, pp. 177 i 181-183.

discurs laïcista i regeneracionista: “Som, *los mes, un grapat de joves entusiastas que, ajudats per los bons consells dels vells, anem á propagar i defensar los postres ideals democràtics.*”¹⁵⁹ Amb tot, la nova publicació tindria una vida curta, ja que s’hauria deixat de publicar un any més tard, el juliol del 1905.¹⁶⁰ Amb tot, poc abans de perdre el seu periòdic, el 22 de juny de 1905 havien constituït el Centre de Fraternitat Republicana. El nom podia ben bé estar inspirat en la Fraternitat Republicana oberta i presidida per Lerroux pel febrer-març de 1903 al número 608 de la Gran Via de les Corts Catalanes de Barcelona.¹⁶¹

Mentrestant, foren convocades unes noves eleccions legislatives per al 10 de setembre de 1905. Si el 1901 Pi i Margall s’havia presentat com a candidat republicà pel districte de Gandesa, aquell 1905 ho feu Nicolás Salmerón. Amb una participació del 62%, només aconseguí 595 vots, molt lluny del candidat liberal i del conservador, que superaren els 3.000. Amb tot, fou destacable i significatiu que el candidat governamental, el comte de San Bernardo, va ser derrotat.¹⁶²

Al districte de Tortosa la UR va presentar, de nou, Ricardo Fuente, enfrontant-se aquesta vegada a dos candidats liberals. A mitjans de febrer, preparà les eleccions amb mítings a Tivenys i al barri tortosí de Bitem, on pronuncià un parlament al domicili del president de la UR, Joan Arasa Estrada. Amb tot, l’acte culminant no va arribar fins al mes d’agost, amb una nova visita d’Alejandro Lerroux, aquest cop acompanyat pel periodista Emiliano Iglesias. Realitzaren actes a l’Ampolla, on parlaren des de la casa de l’alcalde pedani Marcel Navarro Beltri, a més del Perelló, on foren presentats pel secretari local d’UR, Artur Homedes Ballester. I després de passar per Vandellòs, també

¹⁵⁹ “Ya som aquí!”, “Nuestra conducta” i “A los republicanos de Amposta”, *El Faro*, 20-VI-1904, p. 1 i 3.

¹⁶⁰ Al menys, no consten més exemplars a la Biblioteca Virtual de Premsa Històrica del Ministeri de Cultura. Emigdi SUBIRATS, “El republicanisme catalanista: el setmanari “El Faro””, a *Revista Amposta*, núm. 706, VI-2005.

¹⁶¹ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 66. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 59, a partir de *El Pueblo*, 09-I-1904. Sobre el Centre Republicà de Santa Bàrbara, *El Pueblo*, 10-VI-1905, p. 3.

¹⁶² Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 44. Gemma RUBÍ, “Les eleccions generals de Solidaritat Catalana, del 21 d’abril de 1907”, dins Gemma RUBÍ i Francesc ESPINET (eds.), Enric UCELAY-DA CAL, Borja de RIQUER, Pere GABRIEL, Fernando MARTÍNEZ, Miguel CABO, Ludger MEES, Ramon ALQUÉZAR, *Solidaritat Catalana i Espanya*, Base, Barcelona, 2008, p. 95. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 140.

parlaren a Tivissa, amb el president dels republicans de la població, Francesc Cedó Domenech. En aquell moment, sembla ser que la relació política entre Lerroux i Fuente era remarcable. El segon col·laborà amb el primer en la fundació del diari madrileny *El Intransigente* –tot i que només duraria tres mesos- i en la preparació d'una xarxa insurreccional cívico-militar a partir del 1904 que acabà desautoritzada pel mateix Salmerón quan aquest se n'adonà.¹⁶³

Durant els comicis, Fuente denuncià irregularitats, al·legant que treballadors de l'Ajuntament de Tortosa al servei de l'alcalde i a l'ombra del candidat liberal Kindelán coaccionaven els ciutadans. Tot i que segons l'alcalde, eren els republicans qui amenaçaven “*con todo género de coacciones, cifrando sus esperanzas en alborotos y escandalos para promover una alteracion orden publico el dia de las elecciones.*”¹⁶⁴ Tot i les dificultats, amb una participació del 59%, el candidat esquerrà aconseguí 3.091 sufragis, superant amb escreix els 1.350 del moretista Santiago Gascón Cervantes, tot i que no pogué batre a l'esmentat Kindelán, natural de la Torre de l'Espanyol, que n'aconseguí 3.304, quedant així només a poc més de 200 vots de diferència.¹⁶⁵

A Roquetes, els republicans presentaren candidat per primer cop. L'escollit fou el doctor en Dret i Filosofia, catedràtic a Córdoba i especialista en paleografia, Manuel Hilario Ayuso Iglesias. Tot i que, amb una participació del 63%, només aconseguir 1.483 vots, molt lluny dels 6.639 del liberal demòcrata López Puigcerver, qui consolidava el seu bastió personal després de les victòries del 1893, 1898, 1899, 1901 i 1903.¹⁶⁶ Tot i les derrotes a Tortosa i Roquetes, les candidatures republicanes superaven els resultats dels últims comicis, fos amb un nombre molt superior de vots o amb la presentació d'un

¹⁶³ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya...* Op. cit., pp. 130, 174-175 i 183. Els actes electorals a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., pp. 42-45, a partir d'*El Pueblo*, 18-II-1905 i 19-VIII-1905.

¹⁶⁴ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. Tarragona, 27-VIII-1905. Lligall 23, Expedient 4. Sèrie A del Ministeri de la Governació, AHN.

¹⁶⁵ Sobre les denúncies d'il·legalitats, telegrama de Ricardo Fuente al ministre de la Governació. Tortosa, 26-VIII-1905. Lligall 23, Expedient 4. Sèrie A del Ministeri de la Governació, AHN.

Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 44.

¹⁶⁶ *Ibid.* Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 36.

candidat amb un nombre gens menyspreable de suports, en una clara tendència de creixement.

A la circumscripció tarragonina, els republicans repetiren la victòria i la representació dels 2 diputats. I al conjunt de Catalunya, la suma de les diverses tendències aconseguiren ser la segona força, amb 11 escons, superant tant als regionalistes com als conservadors, que es quedaren amb 7 diputats cadascun. Els més representats al Principat foren els liberals, que obtingueren un total de 19 escons, amb una clara hegemonia de la Catalunya occidental.

Fent un balanç d'aquests anys vistos, des de la reimplantació del sufragi universal masculí a les eleccions del 1890 fins a aquestes de 1905, dels 48 comicis celebrats a tota la província, en 9 ocasions només es va presentar un candidat, produint-se una votació simbòlica abans de ser elegit. Es significatiu que d'aquestes 9, 8 van ser a l'Ebre -4 a Roquetes, 3 a Tortosa i 1 a Gandesa-. A més a més, resulta també significatiu que a Roquetes López Puigcerver fou elegit en 6 ocasions, paradoxalment, amb uns índexs de participació força alts. Per la seva part, a Tortosa sempre sortí victoriós el candidat encasellat pel govern seguint el torn dinàstic. És per això que, Joaquín María Molins, coincidint amb Fernando Peña Gallego, considera Roquetes com a "districte personal" i a Tortosa com a districte "maneuable". A més a més, si com hem apuntat durant les eleccions del període restauracionista al segle XIX es produí un empat als districtes de Tortosa i Gandesa entre conservadors i liberals i un avantatge dels primers al de Roquetes, en les 3 eleccions legislatives del 1901, 1903 i 1905, els liberals s'emportaren amb 8 de les 9 actes en joc, ja que malgrat el govern Silvela del 1903 només aconseguiren el diputat per Tortosa en els comicis d'aquell any.

Pel que respecta al republicanisme, del total de les 7 actes guanyades al llarg de la demarcació de Tarragona des de la reinstauració del sufragi universal, entre el període de 1891 i 1905 –una dada força destacable, comparada amb la resta de Catalunya-, cap va anar lligada als districtes de l'Ebre. Fonamentalment, la seva força venia del nucli possibilista de Reus –que sobrevisqué a la desaparició del partit el 1894- i del federalisme estès per la circumscripció. Per tant, hi podem veure un republicanisme que havia tingut

èxits en els comicis legislatius, però incapaç de superar els seus rivals a Tortosa, Roquetes i Gandesa.¹⁶⁷

Encara dins la lògica electoral, el mes de novembre d'aquell 1905 hi hagueren noves eleccions municipals. A Tortosa, en elecció parcial, els republicans aconseguiren 3 de les actes en joc, que foren per a Sebastià Tudó Portolés, Joan Bonet Canalda i Josep Monclús Balagué. A continuació, el gener del 1906 fou nomenat alcalde per Reial Orde José de Cid Piñol. En canvi, les forces republicanes aconseguiren l'alcaldia a Móra d'Ebre, on Salvadó Costa Piñol substituï en el càrrec de batlle a Ramon Solé Ardévol. I alhora al Perelló, amb Artur Homedes Ballester. També a Vilalba, els comicis donaren una nova victòria republicana. Tot i que desconeixem la tendència majoritària del republicanisme local, un dels elegits formava part de la Unió Republicana. L'alcaldia fou per a Francesc Vidal Navarro, possiblement liberal progressista, que substituïa en el càrrec a Joan Blasco Puey, batlle de la vila des del 1899.¹⁶⁸

En general, la vitalitat republicana a Catalunya era notable si prenem en consideració les dades del 1906. A les capitals comarcals de la demarcació de Tarragona, dels 144 regidors, 72 –exactament la meitat- portaven l'etiqueta republicana, i a la capital provincial, 8 dels 26. A la demarcació gironina, més de la meitat, 45 dels 88 regidors de les capitals comarcals eren republicans, mentre que a la capital provincial ho eren 7 dels 20. A la ciutat de Barcelona, 30 dels 50 i a la de Lleida, 16 dels 23. A Vinaròs, en els comicis municipals per elegir 10 vacans del mes d'agost anterior, els republicans aconseguiren 6 actes, al costat d'un regidor socialista, 2 liberals i un conservador.¹⁶⁹

En síntesi, veiem com el intents d'unificació dels diversos grups republicans que hem vist des de finals del XIX continuaren durant els inicis del segle XX. Amb tot, després dels difícils primers anys de Restauració monàrquica, el republicanisme visqué una certa reorganització amb l'arribada de la nova centúria, que tingué els seus fruits en la millora dels resultats en els comicis legislatius, tan a Tortosa el 1903 com als tres districtes de l'Ebre el 1905. Encara, però, sense obtenir cap diputat a Corts. Però sobretot fou en els comicis municipals, on es pogueren fer amb nombroses regidories i fins i tot

¹⁶⁷ Les dades són de Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 49 i 52.

¹⁶⁸ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., pp. 79-80 i 83, a partir de *El Eco de la Fusión*, 08-I-1906.

¹⁶⁹ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració...* Op. cit., pp. 201-202.

amb algunes alcaldies, com la de Móra d'Ebre i la de Vilalba. El fet que aquestes dues ciutats són de les poques que en coneixem la batllia ens porta a pensar en la hipòtesi que molts més alcaldes de l'Ebre fossin republicans, cosa que nous estudis locals podrien arribar a confirmar. A Tortosa, la publicació d'*El Pueblo* des del 1901 possibilità la primera experiència de publicació estable, símptoma de la major organització del Centre d'Unió Republicana que, al costat del Centre Obrer de Corporacions, dinamitzà l'esquerra de la localitat però també esdevingué un referent comarcal. I també a Amposta, el Centre de Fraternitat Republicana arribà a publicar el bisetmanari *El Faro*.

2.4 La Solidaritat Catalana a l'Ebre i l'elecció de Joan Caballé com a diputat per Gandesa (1906-1908)

Com és sabut, el 25 de novembre de 1905 un grup d'oficials de l'exèrcit van atacar les seus del setmanari humorístic *Cu-Cut* i del diari *La Veu de Catalunya*, després de la publicació de l'acudit sobre "el banquet de la victòria" per part de la publicació regionalista. Aquest fet produí la redacció de la Llei de Jurisdiccions, aprovada el 23 de març de 1906, mitjançant la qual alguns delictes passaven a la jurisdicció militar. La resposta fou la creació de la coalició Solidaritat Catalana, que tingué un Comitè Executiu format per carlins, regionalistes, membres de la Unió Catalanista, un sector de la Unió Republicana –com Emili Junoy, Eusebi Corominas, Josep Roca i Roca-, federals, republicans nacionalistes i independents –com Francesc Macià-. A l'Ebre, molts d'aquests sectors no tenien arrelament ni representació i l'aliança solidària, d'entrada, quedaria formada fonamentalment per tres sectors polítics principals: des de la dreta amb alguns carlins fins a l'esquerra amb els republicans autonomistes –unionistes i federals-, passant pels regionalistes. En oposició seva, com a la resta de Catalunya, quedaren per tant els partits dinàstics, conservador i liberal, com els republicans lerrouxistes.

Amb aquest esquema, la coalició solidària s'anà estructurant i estenent com una taca d'oli per tot Catalunya durant l'any 1906. Amb tot, patí algunes dificultats remarcables a les comarques més meridionals. A la demarcació de Tarragona no va aconseguir que la Corporació provincial s'adherís al moviment durant el mes de maig, en les mateixes dates que a Barcelona es celebrà la multitudinària Festa de l'Homenatge. Però uns mesos més tard, la constitució del moviment solidari al districte de Gandesa quedà plasmada amb la publicació, el 15 de juliol de 1906, de *La Picossa, peridoch català democràtic. Portaveu de la Terra Alta, Ribera d'Ebre y Priorat a Móra d'Ebre*, tot i que fou immediatament denunciat i retirat. La persecució governamental dels òrgans d'expressió opositors havia estat una constant. Amb tot, es publicà amb l'objectiu de promocionar la candidatura solidària del republicà Joan Caballé Goyeneche en les properes eleccions legislatives. Els seus impulsos foren

republicans federals com Jaume Carner del Vendrell, Francesc d'Asís Ripoll de Benissanet o Antoni Nogués i Cambra de Móra d'Ebre.¹⁷⁰

Aquest últim havia estat regidor federal de la seva població, i anà acompanyat pel seu fill Ramon Nogués i Biset. El petit Ramon recolliria el testimoni familiar i, quan ja era un destacat dirigent marcel·linista, anys més tard recordaria aquells moments: *“En el año 1906 (...) en la época de Solidaridad Catalana empecé a actuar al lado de Caballé Goyeneche en unas campañas que realizamos en Mora y en Reus, y luego con Marcelino Domingo en los distritos de Tortosa y Roquetas. ¡Cómo recuerdo aquellos tiempos, y nuestras andanzas por aquellos pueblos que estaban todavía adormecidos y, aún podría decir mejor, aletargados por el veneno y el caciquismo!”*.¹⁷¹ Segurament, una visió tendent a l'exageració, feta 25 anys més tard, i que caldria matisar. Nascut el 26 de juliol de 1895, Ramon Nogués tenia només 11 anys aquell 1906.

A més a més, l'actuació de Marcel·lí Domingo al voltant de la Solidaritat en aquell moment, tot i que tingués 22 anys -11 anys més que Nogués- fou molt tímida, com veurem més endavant. Això no obstant, la hipòtesi de la prematura activitat política de Nogués podria quedar reforçada segons *La Vanguardia*, que afirmava que *“se ha publicado una alocución dirigida á los jóvenes republicanos de Cataluña, invitándoles á un Congreso Catalán”*, on, a més de les signatures de Francesc Layret per la UR, hi figurava el nom de Ramon Nogués com a nacionalista republicà. Aquesta idea només podria tenir més veracitat entenent que Nogués hagués nascut abans del 1895 i que, per tant, tingués més de 12 anys aquell desembre del 1907. Al mateix temps, entenent que cap altre Ramon Nogués tindria prou entitat política per figurar entre unes joventuts republicanes a nivell català. A més a més, es podria tractar d'un error tipogràfic amb el també futur marcel·linista de l'Empordà Ramon Noguier i Comet. En tot cas, es tractava del Congrés Català de Joventuts Republicanes que se celebrà a Barcelona l'abril del 1908, i que Marcel·lí Domingo, en el seu procés de formació i maduració política, ja seguí

¹⁷⁰ *La Veu de la Comarca*, 12-V-1906, p. 2. Gemma RÚBÍ, “Les eleccions generals de Solidaritat...” *Op. Cit.*, p. 79. Sobre la persecució dels òrgans d'expressió, vegeu Josep SÀNCHEZ Cervelló, “El republicanisme a l'Ebre”... *Op. cit.*, pp. 202-209; Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre. 1875-1936...* *Op. cit.*, p. 210.

¹⁷¹ Citat a Josep SÀNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* *Op. cit.*, pp. 21-22.

amb admiració: “sé juventud siempre y optimista (...) apodérate de la política y filosofía y obliga a filosofar a los que callan para que hablen y duden y piensen y se agiten como tu.”¹⁷²

En tot cas, sense entrar en detall amb els anys en concret, sembla cert que l'activitat política d'un més o menys jove Nogués hauria començat al costat de la figura de Caballé, per acabar vinculant-se més tard a la de Domingo. Com ha corroborat una veu tant autoritzada com la d'Artur Bladé i Desumvila, “entre els admiradors del diputat [Caballé] n'hi havia un –llavors joveníssim- destinat a jugar un paper de relleu durant la República: l'advocat Ramon Nogués i Biset, el qual acompanyava el senyor Caballé en les campanyes electorals i prenia part en els actes públics.”¹⁷³

Fos com fos, recuperant les paraules de Nogués, apuntava a continuació un altre aspecte només anecdòtic en aparença: “¡Aquellas peregrinaciones, que efectuábamos a pie montados en burro o en un carro, y en este caso, ya resultaba casi un “confort”!”¹⁷⁴ Certament, més confortables foren els viatges amb automòbil que van realitzar molts polítics en aquelles eleccions en altres contrades catalanes, emmarcats en unes campanyes modernes amb propaganda i mítings, dins d'una concepció de fer política que tenia en compte tant els interessos organitzats com l'opinió pública.¹⁷⁵ De nou, sembla que els districtes de l'Ebre quedaven allunyats de la modernitat, tant política com tecnològica, tot i que la manca d'infraestructures vials, ja apuntades, havien d'influir necessàriament en aquest últim aspecte.

Al costat d'això, com reaccionà el republicanisme envers la Solidaritat Catalana? Segons Joaquín María Molins, ja des del 1905 una part de l'agrupació local tortosina ja tenia diferències amb Fuente i aquell mateix any “Lerroux recibe la adhesión de los núcleos de Unión Republicana de Tarragona, Reus, Tortosa y Amposta, con motivo de un célebre artículo suyo en “La Publicidad” contra una posible alianza de la Unión Republicana y la Lliga Regionalista”.¹⁷⁶ Com han afirmat Manuel Suárez i Gemma Rubí, en el context

¹⁷² Citat a Xavier PUJADAS, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 30-31. *La Vanguardia*, 04-XII-1907, p. 3. Una petita crònica del Congrés a Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català...* Op. cit., p. 256.

¹⁷³ Artur BLADÉ i Desumvila, *Obra completa*, Cossetània, Valls, 2007, Vol. IV, p. 247.

¹⁷⁴ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., p. 22.

¹⁷⁵ Gemma RUBÍ, “Les eleccions generals de Solidaritat...” Op. cit., p. 98.

¹⁷⁶ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 48 i 50.

general “*la Solidaritat Catalana no va ser en veritat el detonant directe d’aquesta crisi, però sí que la va accelerar.*”¹⁷⁷ D’aquesta manera, els republicans de la ciutat de Tortosa, i per extensió també els de la comarca, quedaren dividits de nou. D’una banda hi havia el grup autonomista, majoritari, que tenia com a referent al diputat a Corts Hilario Ayuso. Aquest representaria a l’Ebre la posició d’altres integrants del republicanisme estatal que, des de situacions polítiques diverses, presentarien candidatura com a diputats a Corts per districtes catalans, com fou el cas d’Emilio Castelar, Nicolás Salmerón, Hermenegildo Giner de los Ríos, Tiberio Ávila, Alejandro Lerroux o Emiliano Iglesias. De l’altra, el grup lerroquista, minoritari, liderat per Ricardo Fuente i pel director d’*El Pueblo* Rafel Alemany.¹⁷⁸

En aquesta situació, i tot i les dificultats internes, durant els primers dies de l’any 1907, les Juntes provincials de la Unió Republicana de Tarragona, Lleida i Girona s’adherien al projecte solidari. Un mes més tard, la Solidaritat preveia presentar candidats per a les eleccions legislatives convocades a tots els districtes electorals de Catalunya, “*inclús Tortosa i Roquetes*”. Amb tot, els problemes per constituir la Solidaritat a Tortosa i comarca serien prou marcades, fins i tot mesos abans de les eleccions.¹⁷⁹ Els solidaris apel·laven a la unió dels republicans, catalanistes i carlins contra els grans enemics comuns: el centralisme i el caciquisme. Entre febrer i març de 1907, el quinzenari regionalista de Tortosa *La Veu de la Comarca* ja havia proposat un pacte solidari “*en los tres districtes electorals que conté la comarca*”, amb una candidatura republicana a Tortosa, carlina a Gandesa i catòlica a Roquetes.¹⁸⁰ L’oferiment regionalista fou respòs afirmativament per *El Faro* amb l’article “*Som catalans y volem serhu*”. Al mateix temps, el periòdic catòlic-regionalista *El Ebro* s’anava apropant als postulats solidaris.¹⁸¹

¹⁷⁷ Gemma RÚBÍ, “Les eleccions generals de Solidaritat...” *Op. cit.*, p. 101.

¹⁷⁸ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* *Op. cit.*, pp. 76-77.

¹⁷⁹ *La Veu de la Comarca*, 28-II-1907, p. 3. “Pera rectificar” i “Per la Solidaritat”, *La Veu de la Comarca*, 17-III-1907, pp. 1-2. *La Veu de la Comarca*, 04-I-1907, p. 2. Gemma RÚBÍ, “Les eleccions generals de Solidaritat...” *Op. Cit.*, p. 80.

¹⁸⁰ “¿Encara no?”, *La Veu de la Comarca*, 28-II-1907, p. 1 i “Per la Solidaritat”, *La Veu de la Comarca*, 17-III-1907, p. 2.

¹⁸¹ “Somhi, dons” i “Molt bé”, *La Veu de la Comarca*, 31-III-1907, pp. 2-3. La resposta dels republicans ampostins l’hem documentada a partir d’aquests articles, ja que no disposem de publicacions d’*El Faro* a partir del 1905.

Amb tot, el sistema d'aliances era del tot complex, i sovint podia traspasar la fina línia divisòria establerta entre solidaris i antisolidaris. Per exemple, en les eleccions per a diputats provincials prèvies als comicis legislatius, els republicans del districte de Falset-Gandesa obtingueren representació amb un pacte "*con elementos favorecedores del candidato de la Cámara Agrícola, y sobre todo al apoyo prestado por parte de los elementos conservadores, sin cuya ayuda no hubieran obtenido ni el 4º lugar*", en paraules del mateix Governador.¹⁸² Les cites fan referència als més de 4.000 vots aconseguits pels republicans autonomistes Rafel Magriñá Borràs i Joan Alentorn Ardévol, que els donaren l'acta de diputat provincial. El primer, propietari de Bot i vocal de la Junta provincial de la UR el juny de 1904. Al seu costat, amb prop d'un miler de vots, també foren elegits el conservador Joaquín Monteverde Ayet i el liberal Jaime Compte Marimón. Amb tot, segons la premsa liberal, l'acta d'Alentorn hagués hagut de correspondre al conservador Daniel Freixa, ja que en l'acte de proclamació dels candidats, realitzat a l'Ajuntament de Falset, la pressió del diputat Julià Nougués i de més de 1.500 electors acabaren provocant que es falsegés el resultat en benefici del candidat republicà. Tot i que en primera instància Alentorn fou proclamat diputat, l'any següent els tribunals acabaren declarant nul·la la seva elecció, per la qual cosa la seva acta va quedar vacant fins als següents comicis.¹⁸³

A Tortosa-Roquetes, els republicans presentaren al metge del Perelló Josep Pujol Capsada, al comerciant de Tortosa Facundo Segarra Rams i al propietari de Roquetes Salvador Murall Monclús. De nou presentà candidatura Joan Ribás, ara dins les files liberals. Tot i que cap d'ells aconseguí ser elegit. Ni tant sols la majoria guanyada per Murall al conjunt de les 15 meses electorals del municipi de Tortosa, al costat dels triomf a Amposta, Ginestar, el Perelló i Xerta li serviren per aconseguir la representació, obtinguda finalment pels candidats conservadors, liberals i carlins. Per la seva part, Segarra i Pujol tingueren escassos suports. Sembla obvi que l'acord entre republicans i conservadors a Falset-Gandesa no es produí a Tortosa-Roquetes, ans al

¹⁸² Telegrama oficial del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. 13-III-1907. Lligall 159, Expedient 7. Archivo Antonio Maura i Montaner, FM. Telegrama oficial del governador civil de Tarragona al ministeri de la Governació, 24-IV-1907. Lligall 159, núm. 7. Fondo Documental Antonio Maura Montaner, FM.

¹⁸³ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 104-105.

contrari, ja que els republicans denunciaren tupinades a Paüls, Alcanar, La Ràpita i Ulldecona. A més a més, a la Galera “*nuestro Rdo. Cura Párroco advirtió desde el púlpito para que a nadie extrañara y su ejemplo fuera imitado, que después de misa iría a votar la candidatura católica de D. Victor J. Olesa* [expresident de la Diputació]. *Encareció a los fieles la necesidad de contribuir á que los representantes de los pueblos que van a las Cortes, a las Diputaciones y a los municipios sean personas de arraigado catolicismo con el fin de influir así en la gobernación del Estado y evitar que los sectarios asalten el poder y hagan de las leyes un ariete contra la Religión de la inmensa mayoría de españoles.*”¹⁸⁴ D'altra banda, la derrota i l'aïllament portaren Ribás a l'abandonament de la política.¹⁸⁵

Després d'aquelles eleccions provincials, el liberal Anselm Guasch, home fort del Marqués de Marianao, passà a presidir al Diputació de Tarragona, gràcies a l'entesa dels liberals amb republicans solidaris que havia marginat als conservadors. Els primers havien donat suport als solidaris a canvi que Guasch obtingués la presidència de la Diputació. Els conservadors, amb només 6 diputats, es quedaren sense marge de maniobra.¹⁸⁶ A la demarcació de Castelló, tot i que els republicans eren forts a la capital i a Vinaròs, als comicis provincials solien aconseguir uns pobres resultats davant l'hegemonia del Cossi i aquell 1907 només obtingueren un sol diputat dels 20 que conformaven la cambra.¹⁸⁷

Potser precisament a causa d'aquesta recent derrota electoral, tenint en compte els mitjans emprats pels vencedors i malgrat l'exhibició de força de la Solidaritat arreu de Catalunya, pocs dies abans de les eleccions legislatives, a principis d'abril, la Comissió solidària de Barcelona dubtava de proclamar un candidat per Tortosa, “*donada la forsa relativament crescuda del sentiment republicà anti-solidari a Tortosa, la conxorxa dels elements directius del carlisme ab los cacics i la migrada preparació de la ciutat pera una campanya autonomista.*” No fou fins al dia 14 que es constituí la Comissió solidària per

¹⁸⁴ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 100-102, a partir *Correo Ibérico*, 12-III-1907. Els resultats a partir de *BOPT*, 12, 13 i 14-III-1907.

¹⁸⁵ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 102.

¹⁸⁶ Aquestes aliances són detallades al Telegrama oficial del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. 24-IV-1907. Lligall 159, Expedient 7. Archivo Antonio Maura i Montaner, FM.

¹⁸⁷ De la resta de la representació, “*onze foren cossiers, dos anticossiers, tres moretistas, dos reverteristas i un carlí.*” Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, p. 205.

Tortosa, la qual proposà al regionalista Pere Muntañola i Carné com a candidat. Tot i això, un cop recorregut el districte, ell mateix pronosticaria davant la Comissió la derrota i la inutilitat de presentar candidatura, donada la divisió tant dels republicans com dels carlins. Amb tot, la candidatura que confirmada i tingué el suport de republicans, carlins i integristes. Tot i les contradiccions sorgides dins les files solidàries, el govern veia amb preocupació l'entesa a les comarques de l'Ebre, ja que "*dia en dia aumenta movimiento solidario.*"¹⁸⁸

En aquesta situació, finalment hi hagué un candidat regionalista a Tortosa i un republicà a Gandesa, mentre que a Roquetes no hi hagué representació solidària. Desconeixem si els representants ebrencs arribaren a un acord –candidat regionalista a Tortosa i republicà a Gandesa–, o si, pel contrari, fou la comissió executiva solidària la que ho consensuà, com tampoc no sabem per què els carlins, amb la força que havien tingut a l'Ebre històricament, no presentaren candidatura.¹⁸⁹

Fos com fos, al districte de Tortosa, Muntanyola s'enfrontà al conservador maurista i oficial de l'armada Adolfo Navarrete y de Alcázar i al lerrouxista Fuente. Segons l'*ABC*, el candidat solidari rebria els vots dels integristes, dels carlistes i dels republicans solidaris. Però tot i que "*las fuerzas republicanas son de consideración*", el conservador, que tenia el suport del *Correo Ibérico*, preparà durant els mesos anteriors la seva candidatura i, segons ell mateix, aconseguí el suport de catòlics, carlins, integristes i fins i tots dels liberals seguidors de Marianao, que acabarien tenint una posició ambigua tot canviant la seva política d'aliances.¹⁹⁰ D'aquesta manera, la posició de tant carlins com liberals no queda clara. Amb tot, el govern era optimista amb

¹⁸⁸ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 29-IV-1907. Lligall 24, Expedient 25. Sèrie A de Governació, AHN. *La Veu de la Comarca*, 17-IV-1907, p. 1 i 20-IV-1907, p. 1. La comissió tortosina estava integrada pels regionalistes Joan Abril, Francesc Mestre i Noé, G. Vergés i Josep M. Gamundi; els republicans Carles Bes, Josep Sabaté Andrés i Enric Nomen; els carlins Josep Bau, Antoni Alexandri, Joan B. i Bellpuig i Marian Martí i els integristes Josep Vergés Zaragoza i Joan B. Ferreres. "Comissió de Solidaritat Catalana de Tortosa" i "Victories", *La Veu de la Comarca*, 2-V-1907, pp. 1-2.

¹⁸⁹ Gemma RUBÍ, "Les eleccions generals de Solidaritat Catalana..." *Op. cit.*, pp. 74-75 i 86.

¹⁹⁰ Sobre com Navarrete preparà la seva candidatura amb correspondència directa amb Maura, amb elements claus com el suport del bisbe i els jesuïtes, l'alcalde de Tortosa, o corporacions influents com el Sindicat de Regants de l'Ebre, diferents cartes manuscrites d'Adolfo Navarrete a Antoni Maura de febrer i març de 1907. Lligall 75, Expedient 8. Archivo Antonio Maura Montaner, FM. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, pp. 46-47.

Navarrete, “no dudando que á poco que se le ayude, será elegido.”¹⁹¹ Així, amb una participació del 59%, Muntanyola aconseguí 1.743 vots i acabà superant els 1.464 de Fuente, tot i que ni la seva unió hagués superat els 4.749 sufragis que aconseguiren els monàrquics. Amb tot, el projecte solidari al districte no fou tant dèbil, ja que només uns dies més tard de la derrota en les legislatives, el 27 d'abril, els solidaris de Tortosa obtingueren la victòria en l'elecció de 4 compromissaris per a l'elecció dels senadors.¹⁹²

Com hem apuntat, al districte de Roquetes la Solidaritat no presentà candidatura –fou l'únic de tot Catalunya juntament amb Sort-Viella-. Per la qual cosa la qüestió era si els conservadors aconseguien arrebatat-li l'acta als liberals.¹⁹³ D'entrada, el govern era optimista, ja que “consultados todos los elementos de orden de allí, resulta: que la elección del candidato del Gobierno (encasillado verdaderamente) es muy probable, aun contra Puigcerver; segura si además reúne el candidato la condición de católico conocido, segurísima si se suspende al Alcalde de Roquetas con preferencia ú otro de los adictos á Puigcerver... (lo que es facilísimo) La designación del Sr. Querol no resulta simpática al distrito y mal vista por los mejores de Tortosa (á causa de sus contemporisaciones con las sociedades de resistencia): si Querol se presentara en Tortosa (según se inteta) como solidario créese que favorecería el triunfo de Navarrete. Júzgase que no conviene al Sr. Canals que (como se supone) se reserve para última hora Roquetas; y es indudable que si el candidato oficial ó cierto del Gobierno fuera el del Sr. Marqués, le votarían entusiastamente todos los carlistas, que son muchos, y todos los solidarios que son importantes.”¹⁹⁴

En notes com aquesta veiem el ball de noms, la proximitat entre els dos districtes i la possibilitat de presentar candidats monàrquics com a solidaris,

¹⁹¹ Carta manuscrita del governador civil de Tarragona a Antoni Maura, President del Consell de Ministres. Tarragona, 14-II-1907. Lligall 159, Expedient 8. Archivo Antonio Maura i Montaner, FM. “Movimiento electoral”, ABC, 16-IV-1907, p. 4.

¹⁹² Carta del governador civil al ministre de la Governació, s.l., s.d. Lligall 20, Expedient 12. Secció Governació Sèrie A, AHN. “Victories”, *La Veu de la Comarca*, 2-V-1907, p. 1. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 47.

¹⁹³ A la llista de candidats presentada per l'òrgan d'expressió regionalista, es fa evident la manca d'un candidat per Roquetes. *La Veu de la Comarca*, 14-04-1907, p. 3.

¹⁹⁴ Els subratllats són de l'original. “Nota sobre el distrito de Roquetas (prov^a Tarragona)”, s.l.; s.d. però, pel triomf final de Querol a Roquetes i Navarrete a Tortosa, situem el document aquest 1907. Lligall 159, Expedient 8. Fondo documental Antonio Maura Montané, FM. També trobem optimistes paraules per a Tortosa i Roquetes a la carta manuscrita del governador civil al president del Consell de Ministres. Tarragona, 08-IV-1907. Lligall 159, Expedient 8. Fondo documental Antonio Maura Montané, FM.

com el citat Querol. L'escultor d'Ulldecona fou finalment el candidat governamental per Roquetes, tot i les vacil·lacions del governador, tement la manca de suport dels alcaldes de Roquetes i Ulldecona i de "*varias personas distrito Roquetas que en uno ú otro caso no votaran candidatura Querol, por lo que considero seguro su fracaso e inutil cuanto se hiciese. Insisto en que con un buen candidato sea ó no catalan, puede Gobierno contar seguro triunfo en Roquetas.*"¹⁹⁵ Per tant, el districte tenia un candidat governamental autòcton, ja que "*hom va haver de desestimar els candidats forasters, fins i tot al districte cunero per excel·lència com era el de Roquetes, on Vicente López Puigcerver hi practicava un caciquisme, qualificat pels mateixos dinàstics d'ignominiós.*"¹⁹⁶

Per la seva part, els republicans presentaren de nou a Manuel Hilario Ayuso amb l'etiqueta de republicà-obrer, cosa que, entenem, també incloïa als lerrouxistes. Amb una participació del 65,3%, aconseguí 978 vots, molt lluny dels 1.626 del liberal Germán Adell i encara molt més dels 5.838 del candidat conservador Agustí Querol Subirats.¹⁹⁷

Al conjunt de la demarcació, els liberals, dirigits pel Marquès de Marianao, donaren a l'últim moment el seu suport a la candidatura solidària.¹⁹⁸ En paraules del governador civil, "*debido a esta deplorable división de las fuerzas monárquico-dinásticas, los partidos extremos, el republicano y el carlista, aunque menores en número, por su unión y disciplina son los que reúnen mayor fuerza para la lucha.*" A més a més, "*la campaña que en esta provincia ha llevado a cabo la Solidaridad predicando por los pueblos continuamente y constantemente, en unión de los republicanos, que no se pagarían ni contribuciones de sangre, hizo que adquiriera infinitos adeptos, y que, elementos de todas clases y partidos se sumasen a aquella.*"¹⁹⁹ A la circumscripció, la Solidaritat triomfà amb l'elecció de 2 republicans, l'unionista Ramon Mayner i el federal Julià Nougués, i 1 carlí, Josep de Suelves i

¹⁹⁵ Telegrama oficial del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. Tarragona, 22-03-1907. Lligall 24, Expedient 25. Sèrie A de Governació, AHN.

¹⁹⁶ Gemma RUBÍ, "Les eleccions generals de Solidaritat Catalana..." *Op. cit.*, p. 95.

¹⁹⁷ Núria GIL Duran, "Agustí Querol Subirats. Tortosa, 1860 – Madrid, 1909. Escultor i polític", a *Ebrencs del segle XX*, Publicacions URV, Tarragona, 2010, pp. 28-29. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* *Op. cit.*, p. 95. Lligall 24, Expedient 25. Sèrie A de Governació, AHN. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* *Op. cit.*, p. 36. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 47.

¹⁹⁸ Gemma RUBÍ, "Les eleccions generals de Solidaritat..." *Op. cit.*, p. 96.

¹⁹⁹ Citat a Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* *Op. cit.*, pp. 140-141. Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català...* *Op. cit.*, pp. 238-239.

Montagut, Marquès de Tamarit. Per la seva part, els regionalistes aconseguiren a Valls, per primera vegada, representació a la demarcació. Els republicans també aconseguiren l'acta del Vendrell amb Jaume Carner del Centre Nacionalista Republicà.

A la demarcació de Castelló, l'aliança entre *cossiers*, catòlics i liberals deixà als republicans en la marginalitat. Al districte de Vinaròs, com als veïns de Roquetes i Tortosa, s'imposà el candidat conservador, Diego O'Connor. A Castelló, "*els republicans afrontaren les eleccions en solitari i, per primera i última vegada, perderen el districte, per només 401 vots de diferència, en favor de Manuel Iranzo, candidat de la maquinària cossiera formada per agraris, conservadors i liberals.*"²⁰⁰

En el marc català, la Lliga Regionalista fou la força hegemònica dins la coalició.²⁰¹ Dels 44 districtes i circumscripcions electorals de Catalunya, 41 de les actes en joc van anar a parar en mans dels solidaris, 17 per als republicans, 14 per als regionalistes, 6 per als carlins i 3 independents. En aquest exemple, del tot simptomàtic i significatiu de la força del clientelisme dinàstic a les Terres de l'Ebre, podem observar d'una forma fàcil, simple i clara, que de les 3 actes que els solidaris no van aconseguir guanyar, 2 van ser a l'Ebre. Els dinàstics també s'imposaren als districtes de Torroella de Montgrí, amb un candidat conservador –com a Roquetes i Tortosa- i al de Sort, amb un liberal demòcrata. Significativament, els trobem sobre els tres vèrtexs perifèrics de la geografia catalana.²⁰² Resulta significatiu també que a Tortosa i Roquetes hi hagué una lluita tripartita, cosa que diferia de nou del model general català, on a la majoria de districtes hi havia hagut una bipolarització entre una candidatura solidària i una de no solidària. D'aquesta manera, podem afirmar, a grans trets, que la Solidaritat triomfà a tot Catalunya, excepte a l'Ebre.²⁰³

Aquesta última és una afirmació *grosso modo*, ja que els solidaris sí guanyaren l'acta al districte de Gandesa, trencant per primer cop l'hegemonia

²⁰⁰ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, p. 205.

²⁰¹ Aquesta situació ha estat acceptada unànimament per la historiografia catalana, si bé el paper hegemònic dels regionalistes ha estat relativitzat i matisat per Gemma RUBÍ i Francesc ESPINET (eds.), *Solidaritat Catalana i Espanya... Op. cit.*

²⁰² Això no obstant, l'acta de Torroella acabà sent guanyada pel republicà nacionalista Josep Torras i Sampol en l'elecció complementària del 4 d'agost, celebrada després de la dimissió de Robert Robert i Rusís, marquès de Robert. Gemma RUBÍ, "Les eleccions generals de Solidaritat..." *Op. Cit.*, p. 84.

²⁰³ *Ibid.*, p. 89.

dinàstica des de la Restauració. Com havia advertit el governador després de les provincials, el triomf republicà “*dará lugar á mayor lucha y esfuerzo en las próximas á Córtes.*”²⁰⁴ Amb una participació del 64,9% del cens, la candidatura solidària del republicà Joan Caballé aconseguí 4.173 vots tot superant els 3.306 del candidat conservador Albafull Vidal. Una part important d’aquests sufragis els aconseguí gràcies a la seva campanya en favor de la construcció del pont per unir Móra d’Ebre i Móra la Nova i a les poblacions on tenia més vinculacions: a Batea amb 456 vots enfront dels 112 del seu rival i a les dues Móres 699, davant els 243 d’Albafull.²⁰⁵

L’elecció de Caballé resultava important ja que, com ja hem vist, els anteriors candidats republicans pel districte havien estat Pi i Margall el 1901 i Salmerón el 1905. Tot i ser les dues grans personalitats del republicanisme històric no tenien cap tipus de vinculació amb el districte i la seva candidatura havia estat del tot testimonial i sense cap possibilitat d’èxit. Tot plegat dins d’una clara mostra de la manca d’un lideratge republicà autòcton. Un condicionant que quedaria superat a partir d’aquell 1907 amb la irrupció de Caballé que, si bé residia a Tarragona, era natural del districte. Aquí, a diferència de Tortosa i Roquetes, hi hagué una candidatura forta amb una personalitat rellevant que, a més de ser fill del districte, tenia el suport de l’entrament republicà de la capital provincial i d’un òrgan d’expressió creat *ex profeso* per a les eleccions, com fou *la Picossa*.

Tot i que Caballé nasqué a Montevideo el 1864 va passar els primers anys de la seva vida a Móra d’Ebre.²⁰⁶ Era propietari i treballà com a corredor de comerç. El 1890 es traslladà a Tarragona, on l’any següent fou elegit regidor republicà de la ciutat en les primeres eleccions per sufragi universal masculí.

²⁰⁴ Telegrama oficial del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. 13-III-1907. Lligall 159, Expedient 7. Archivo Antonio Maura i Montaner, FM.

²⁰⁵ Segons el governador civil, ell mateix havia aconseguit que els carlins del districte donessin el seu suport al candidat conservador, trencant novament el bloc Solidari, tot i que de nou complí les seves previsions: “*En Gandesa es donde tengo mis temores, y no pequeños.*” Carta manuscrita del governador civil al president del Consell de Ministres. Tarragona, 08-IV-1907. Lligall 159, Expedient 8. Fondo documental Antonio Maura Montané, FM. També Lligall 24, Expedient 25. Sèrie A de Governació, AHN. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 47. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l’Ebre...* *Op. cit.*, p. 32. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre...* *Op. cit.*, p. 211.

²⁰⁶ El lloc de naixement de Caballé no queda clar del tot. Martínez Yagüe apuntà a Montevideo com a ciutat de naixement, tot i que, en un altre fragment del text que citem, el mateix Martínez apunta que fou a Móra d’Ebre on “*vió la luz*”. F. MARTÍNEZ Yagües, “Prologo”, a Juan CABALLÉ Goyeneche, *Sindicalismo y socialismo...* *Op. cit.*, pp. 12-13.

Aquell 1907 havia participat en la creació de la Unió Democràtica Nacionalista de Tarragona, juntament amb un grup de regionalistes i republicans, entre ells el seu cunyat Pere Lloret. Caballé acabaria sent conegut com “*el diputat del pont*”, ja que fou el principal artífex en la construcció d’aquesta reclamada infraestructura que havia d’unir Móra la Nova i Móra d’Ebre. L’obra era de gran importància ja que beneficiava el sud d’Aragó i les comarques meridionals del Principat en trobar-se dins la carretera d’Alcolea del Pinar a Tarragona.²⁰⁷

Com a conclusió d’aquesta etapa, veiem uns partits dinàstics que, als districtes de Tortosa i Roquetes –i només també al de Sort-, foren els únics capaços de resistir l’embat de la Solidaritat Catalana. Aquests tindrien, encara, un control i una estructura clientelar forta, més semblant al model de finals del segle XIX que al de principis del segle XX de l’estàndard català. Al seu davant, el republicanisme tingué una certa vitalitat a la província de Tarragona, sobretot a nivell local, on hi destacà el nucli possibilista de Reus i el federal de la Circumscripció, amb personalitats com les de Nougués o Mayner. Als districtes de l’Ebre, tot i que havia mostrat una implantació i un arrelament notable durant el Sexenni, havia quedat molt més desestructurat després de la Restauració. Tot i la reorganització que es produí al voltant de la Unió Republicana de Tortosa i d’*El Pueblo*, encara estava lluny de poder guanyar cap batalla als seus oponents monàrquics. Com a la resta de Catalunya, només la victòria solidària de Caballé Goyeneche al de Gandesa demostrava que les coses podien canviar. Com ha afirmat Gemma Rubí, amb la Solidaritat “*els polítics adquirien una lliçó molt important: si les eleccions es treballen es poden guanyar, ara que el suport oficial no és garantia per si sol.*”²⁰⁸

²⁰⁷ Citat a F. MARTÍNEZ Yagües, “Prologo”, *Op. cit.*, pp. 26 i 30-3. Joan GIVANELL i Mas, *Bibliografia catalana. Premsa*, Institució Patxot, Barcelona, 1937, Vol. II, pp. 450-452. Maria Gemma RUBÍ i Casals, “L’actuació parlamentària dels diputats del CNR”, a Santiago IZQUIERDO Ballestar (coordinador), Maria Gemma RUBÍ Casals (coordinadora), *Els orígens del republicanisme nacionalista...* *Op. cit.*, 288. Josep SÀNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* *Op. cit.*, p. 23. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre...* *Op. cit.*, pp. 150 i 211, a partir del *Diario de Tarragona*, 17-II-1908, p. 1. *El Restaurador*, 27-VII-1908, p. 2. *El Porvenir de Valls*, 02-11-1907, p. 3.

²⁰⁸ Gemma RUBÍ, “Les eleccions generals de Solidaritat...” *Op. cit.*, pp. 96-98.

3. LA GESTACIÓ DEL MARCEL·LINISME (1901-1914)

3.1 L'arribada i els primers passos del jove Marcel·lí Domingo a Tortosa (1901-1909)

*“¿Porque –decidme, amigos-
quién, en esta tierra, no tiene un recuerdo amargo y doloroso
cuando rememora la escuela?”²⁰⁹*
Marcel·lí Domingo, hivern de 1911

Marcel·lí Domingo Sanjuan va néixer a la Plaça de la Font de Tarragona el 25 d'abril de 1884. Era el més gran dels 13 fills de l'oficial de la Guàrdia Civil Pedro Domingo Villa, d'origen granadí, i de Dolores Sanjuan Bassedas, provinent d'una família acomodada de comerciants cambrilencs i molt religiosa.²¹⁰ D'entre els seus nombrosos germans també en destacà el metge Pere, qui arribà a presidir l'Institut d'Estudis Catalans.²¹¹

Des del 1888, la seva família s'havia traslladat contínuament de residència a causa de la mobilitat professional del pare, passant per la població de Lluçmajor, a l'illa de Mallorca –on coneixeria els germans Ferretjans, futurs dirigents socialistes mallorquins- i pel barri barceloní de Sants. Tot i que provenia d'una família nombrosa de classe mitjana, la precarietat econòmica a la que arribà portà al germà gran, Marcel·lí, a començar a treballar entre els 8 i 9 anys al convent de monges de la concepció del seu nou barri, combinant-ho

²⁰⁹ Reproduït de *La Publicidad*, Marcelino DOMINGO, “A.M.D.G. Libro de recuerdos y de enseñanzas”, *El Pueblo*, 14-I-1911, p. 1. Alguns records d'aquells anys també a Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* *Op. cit.*, pp. 213-214.

²¹⁰ El seu origen familiar li serà recordat anecdòticament anys més tard per part de Lerroux, qui l'anomenarà en la intimitat “*el andaluz de Tortosa.*” Carta manuscrita d'Alejandro Lerroux a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 25-XII-1918. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Hi trobem similituds entre ambdós personatges, ja que Lerroux era fill d'un oficial veterinari de l'exèrcit, els canvis de destinació del qual portaren també a la seva família per diversos llocs de l'Estat. Joan B. CULLA i Clarà, *El republicanisme lerrouxista...* *Op. cit.*, p. 13. “Marcelino Domingo habla de su vida de luchador”, *Estampa*, núm. 177, V-1931, reproduït a Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de “Don Marcelino”. Fets i gent que les van fer possible. Roquetes (1927-1934)*, Ramon J. Barberà i Salayet, Tortosa, 2009, p. 66.

²¹¹ Sobre Pere Domingo i Sanjuan, vegeu JPM, “Pere Domingo i Sanjuan”, *Memòriaesquerra.cat. La hiperenciclopèdia d'Esquerra Republicana de Catalunya*, Fundació Josep Irla. En línia a www.memoriaesquerra.cat. Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, pp. 13-14.

amb l'escola. Com explicà ell mateix, feia “*oficios y auxilios de monaguillo [...] mi padre ganaba 35 duros al mes y yo tenía siete hermanos [...] la primera peseta la gané entre monjas y la gasté entre Guardias Civiles*”, fent referència a l'única estada on la família visqué a la caserna.²¹² L'experiència i el context familiar hagueren de marcar per força al jove Marcel·lí. Però “*del convento pasé al cuartel de la Guardia Civil, donde mi padre era teniente. Allí vi algo que impresionó vivamente mi espíritu. Era la época del anarquismo en Barcelona, y constantemente veía yo entrar en el cuartel filas de detenidos, hombres que no llevaban caída la cabeza sobre el pecho, sino que caminaban altivos, serenos, como sostenidos por una fuerza inexplicable para mí. Aquellos anarquistas pusieron, con su actitud, el primer germen de rebeldía en mi espíritu.*”²¹³

Però novament fora de la ciutat comtal, la seva família continuà canviant de domicili, anant a Valls i retornant posteriorment a Tarragona.²¹⁴ Després vindria Ulldecona –on moriria la mare durant el part del seu germà Frederic, quan Marcel·lí tenia 11 anys-, Lleida i Agramunt, un cop Pedro Domingo fou nomenat capità. El futur dirigent republicà recordaria així “*los años de su niñez, en que unos amables jesuitas le descubrieron el misterio de las primeras letras, y le enseñaron, á cintarazos, todos los testimonios de agradecimiento que los hombres, en general, y los españoles, en particular, debemos á la venerada Iglesia católica.*”²¹⁵

Aquests nombrosos canvis i sotracs familiars de ben segur havien d'influir en la personalitat i en el procés de maduració del jove Marcel·lí, que entre el 1895 i el 1899 estudià Batxillerat a l'Institut de Tarragona, vivint amb els seus avis materns. L'avi fou enginyer director de camins de la Diputació provincial i la família Sanjuan mantingué relacions d'amistat amb la de Joan Caballé Goyeneche. Les seves motivacions polítiques s'incrementaren: “*en el segundo curso conocí a Pi y Margall. Fue en Tarragona, en su último viaje*

²¹² Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 13. També referències a Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., p. 213 i “Marcelino Domingo habla de su vida de luchador”..., Op. cit. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 46. Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 14.

²¹³ “Marcelino Domingo habla de su vida de luchador”, Op. cit.

²¹⁴ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 213-214.

²¹⁵ Marcelino DOMINGO, “A.M.D.G. Libro de recuerdos y de enseñanzas”... Op. cit. Alguns records d'aquells anys també a Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 213-214.

triumfal. Recuerdo que yo recorría las calles con el deseo de encontrarle y poder dedicarle mi saludo.”²¹⁶ Sembla ser que en aquest ambient estudiantil féu també els primers contactes polítics al voltant del republicanisme federal, per exemple amb Antoni Rovira i Virgili. Aquell últim any -potser influït pels seus mals records d’escola amb els jesuïtes- començà a estudiar magisteri a la Normal d’aquesta mateixa ciutat. Després de diversos cursos, el febrer de 1903, amb 18 anys, aconseguí el certificat que l’acreditava per a treballar com a mestre de primer ensenyament.²¹⁷

Entremig, el 1901, el capità Pedro Domingo fou destinat definitivament a Tortosa. Marcel·lí visitava la seva família a l’Ebre i a més començà a treballar com a mestre auxiliar l’escola municipal de la Mercè i a conèixer els joves de la ciutat, entre ells, Joan Benet Piñana. El març del 1902, unes setmanes abans de complir els 18 anys, un joveníssim Marcel·lí Domingo començà a assistir a les reunions d’*El Pueblo*. Com ell mateix afirmà, s’inicià en política “sobre los diecisiete años.”²¹⁸ Uns mesos més tard, trobem documentat el seu primer article a la premsa. Fou, però, al diari conservador *Los Debates*, representant de la facció d’Agustí Monner.²¹⁹ En l’opinió de Josep Sánchez, la condició de fill del capità de la Guàrdia Civil de la ciutat i també la de mestre li haurien donat la suficient autoritat per publicar-li l’article en primera plana.²²⁰ No fou fins dues setmanes més tard, el setembre de 1902, quan hi podem documentar el primer article a *El Pueblo*, amb tons patriòtics i anticlericals que difícilment podien aparèixer a l’anterior òrgan de premsa. Segons Garcitoral, el director de *Los*

²¹⁶ “Marcelino Domingo habla de su vida de luchador”, *Op. cit.*

²¹⁷ Juan CABALLÉ Goyeneche, *Sindicalismo y socialismo... Op. cit.*, p. 58. Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, p. 90. *Los sucesos de agosto ante el Parlamento... Op. cit.*, p. 253. Els contactes amb Rovira apuntats per Artur BLADÉ i Desumvila, “Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat”, *Op. cit.*, p. 141.

²¹⁸ “Marcelino Domingo habla de su vida de luchador”, *Op. cit.* Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l’Ebre... Op. cit.*, p. 147.

²¹⁹ Marcelino DOMINGO, “Pedagogía y Educación”, *Los Debates*, 21-VIII-1902, p. 1. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 13-18. Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, p. 64. *Renovación o Revolución?... Op. cit.*, p. 50. A més de Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, el seus articles principals i d’altres produccions bibliogràfiques es poden seguir a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Antologia d’escrius de Marcel·lí Domingo”, a Josep SÁNCHEZ Cervelló, coordinador, *Marcel·lí que torna Op. cit.*, pp. 131-252.

²²⁰ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: un referent en la política ebrenca i catalana”, a *Ebrencs del segle XX*, Publicacions URV, Tarragona, 2010, p. 175.

Debates, Agustí Monner “*le llamó al orden*”, tot aconsellant-li que ho publicués, de forma més adient, a *El Pueblo*.²²¹

Un any més tard, l'agost del 1903 apareixia al setmanari republicà en format retallable la sèrie “A vuela pluma” titulada *La nueva escuela*.²²² I a partir del mes de desembre, trobem noves col·laboracions, amb crítiques al catolicisme i referències poètiques en pro de la ciència i el feminisme.²²³ Continuarà escrivint amb l'entrada del nou any amb cròniques teatrals, però sobretot amb articles anticlericals. Aquesta carta de presentació a l'opinió pública tortosina li valgué les primeres crítiques des dels sectors catòlics, que coincidí amb un descens de publicacions d'articles de Domingo a *El Pueblo* cap a la primavera del 1904. Però de forma paral·lela a les crítiques i al cert distanciament, es donà a conèixer entre els republicans tortosins. Foren sobretot unes expressions juvenils i rebels, de temàtica pedagògica i anticlerical.²²⁴

L'11 de febrer de 1904, durant la commemoració de la República a Tortosa, al costat dels parlaments i lectures de manifestos de diversos republicans locals, ja hi trobem a un “*distinguido joven Marcelino Domingo [que] al presentarse en la tribuna, es saludado con una gran salva de aplausos (...) el Señor Domingo se nos reveló como orador de fuerza, su discurso es interrumpido ininidad de veces por los fuertes aplausos.*”²²⁵ En paraules de Garcitoral, “*para aquellos republicanos la adquisición era enorme. Se trataba de un muchacho culto, educado, decidido, que sabía manejar virilmente una pluma y del que se sospechaba una oratoria de consonancia. Y, además, era*

²²¹ Marcelino DOMINGO, “Matamoros patriótico”, *El Pueblo*, 06-IX-1902, p. 3. Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, pp. 68-69.

²²² Marcelino DOMINGO, “A vuela pluma. El nuevo Templo”, *El Pueblo*. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 21-22.

²²³ Marcelino DOMINGO, “Pensamientos”, a *El Pueblo*, 05-XII-1903, p. 2.

²²⁴ Marcelino DOMINGO, “¡Lagarto! ¡Lagarto!” a *El Pueblo*, 02-I-1904, p. 3 i Marcelino DOMINGO, “¡Que vengan!” a *El Pueblo*, 09-I-1904, p. 2. Segons Xavier Pujadas, aquesta primera etapa d'activitat periodística basada a l'òrgan republicà amb la línia anticlerical es pot seguir també amb els articles “Diós, León XIII y yo”, 19-XII-1903; “Imagen y semejanza”, 23-I-1904; “Diversiones”, 30-I-1904; “Profanación”, 5-III-1904 i “La Procesión”, 12-III-1904. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 23. Per la seva part, Josep Sánchez apunta que la seva col·laboració a *El Pueblo* es paral·litzà a partir del 1905. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Antología d'escrits de Marcel·lí Domingo”... *Op. cit.*, p. 134.

²²⁵ Al seu costat ja hi trobem futurs dirigents locals del republicanisme com Joan Benet, Rafel Alemany, Francesc Costa, Francesc Bonet, Francesc Navarro, Marià Piñana, Josep Alemany, Manel Roch, Eveli Brull, Joaquim Banós o Ramon Gonzalvo. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 71. Segons el mateix autor, pocs dies més tard, el març del 1904 -encara amb 19 anys- fou nomenat redactor en cap d'*El Pueblo*.

hijo del capitán de la Guardia civil. En aquel tiempo y en una ciudad pequeña este último aspecto de la adquisición era importantísimo". El mateix autor apuntà que el 1905 s'inicià l'enfrontament amb el seu pare "*por sus ideas y por su concepción de la sociedad y de la vida.*"²²⁶

Al costat d'això, la família Domingo, precisament amb el pare al capdavant i amb un grup de joves de la ciutat, organitzà una grup amateur anomenat "La Tertúlia Familiar". Actuaven els diumenges per la tarda gratuïtament en una sala proporcionada pels Domingo davant del parc de la ciutat i Marcel·lí en fou primer actor i després director. Posteriorment es traslladaren al carrer de la Rosa, número 13 i actuaren també al Balneari de Tortosa i alguns cops al teatre Principal de la ciutat. Fou quan, segons el seu germà Pere, "*van néixer les afeccions polítiques del meu germà Marcel·lí.*"²²⁷ I també actuaren a alguns pobles de la comarca. Per exemple, el 6 de gener de 1905 estava anunciada al Centre Recreatiu de Santa Bàrbara l'actuació del seu grup de teatre. I al Casino de la mateixa població el 15 d'abril de l'any següent amb la representació del drama en tres actes *Ilusión y Realidad*.²²⁸ En els cartells que ens anuncien l'obra, el seu nom ja apareixia en majúscules i en llocs destacats, com un signe inequívoc que ja s'havia fet un nom a la comarca dins del món del teatre.

D'aquesta manera, més que en els seus escrits a la premsa, Marcel·lí Domingo començà a destacar i a fer-se un nom a Tortosa en el teatre. Amb 20 anys li fou acceptada pel director Julio Soto *La Sabiota*, una "*comedia de costumbres*" en quatre actes i en prosa que s'estrenà al Teatre Principal de la ciutat el 22 de desembre.²²⁹ Tot i que segons la premsa, "*es la tercera comedia que dá al teatro [ja que a La Sabiota] precedieron Cristeta y Actrices, de cuyas obras solo podríamos hablar por referencias.*"²³⁰ Agafant la crítica del setmanari republicà, l'obra era de "*corte moderno*", partidària de "*las tendencias*

²²⁶ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., pp 70 i 179 respectivament.

²²⁷ Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., pp. 45-46. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 18. Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 66-67 i 91-92.

²²⁸ El cartells d'aquestes obres els trobem reproduïts a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., pp. 161 i 165. Segons aquests, el grup estava integrat també per J. Domingo, J. Benet, P. Piñana, I. Pérez i R. Bel, entre d'altres. Els dos primers eren, probablement, el seu germà Joan i Joan Benet Piñana.

²²⁹ *El Pueblo*, 22-X-1904, p. 3; *El Pueblo*, 26-XI-1904, p. 3; *El Pueblo*, 17-XII-1904, p. 3.

²³⁰ *El Pueblo*, 17-VI-1905, p. 1. Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 67.

del teatro de Galdós” i tenia un transfons altament humà, moral i filosòfic. Abordava la relació sentimental entre el mestre de l’escola, Salvador, i Sofia, la filla d’una rica família. La seva relació va acabar materialitzant-se, tot i l’oposició de la mare de la Sofia, “*subyugada por las ideas retrógradas y dominantes del cura don Sebastián*”, oposades a “*las ideas redentoras de libertad y progreso que el profesor propaga.*” Com en els escrits anteriors, es poden copsar obertament les crítiques al clericalisme, plantejades en oposició al científisme i a la culturització. A més a més, la formació acadèmica del protagonista i de l’autor era la mateixa. Com li succeí a l’autor de la crònica i potser a molts dels espectadors, “*me hice la ilusión anoche de que era él el que hablaba sobre el palco escénico.*”²³¹ Fou a partir de *La Sabiota* i utilitzant el teatre com a eina d’expressió mitjançant un llenguatge literari i simbòlic, que Marcel·lí Domingo, un jove amb formació, inquietuds i curiositat, es començà a fer un nom i a construir un ascendent “ideològic” sobre l’esquerra tortosina, utilitzant conceptes propis i bàsics de la cultura política del republicanisme de tombant de segle. Certament, la influència de l’*Electra* de Galdós estrenada a principis de 1901 era evident, on la protagonista que donava nom a l’obra ingressà en un convent per la influència de la seva família rica i catòlica, tot i que l’acabà abandonant en enamorar-se de Máximo, un enginyer d’idees liberals.²³²

El 1906 publicà dues obres més, *Táctica Nueva* i *Flores de Almendro*, editades per la Imprenta Querol de Tortosa. La primera, una comèdia en un acte. La segona, del mateix gènere, romàntica, en quatre actes i en prosa, dedicada a la memòria de la seva mare. Ambientada el 1905 i a mig camí entre *Carmen* de Bizet i *El Cavaller de la Rosa* de Strauss, la història estava construïda sobre un triangle amorós. Tot i que Virtudes representava per a Víctor la virtut –“*pobre virtud sin belleza*”–, aquest trencà el seu compromís amb ella per la bellesa de Margarita –“*pobre belleza sin virtud*”–.²³³ Però en no sentir-se correspost per aquesta, s’acabà casant amb la primera, tot i estar enamorat encara de la bellesa de la segona. Amb tot, quan Margarita tornà anys més

²³¹ MOREL, “La Sabiota”, a *El Pueblo*, 24-XII-1904, pp. 2-3. Marcelino DOMINGO, *La Sabiota: comedia en cuatro actos*, Imprenta Sucesores L. Bernís, Tortosa, 1905. *El Pueblo*, 29-IV-1905, p. 3. Un fragment de l’obra el trobem reproduït a *El Pueblo*, 06-V-1905, p. 2.

²³² Luz SANFELIU, “Familias republicanas e identidades femeninas...”, *Op. cit.*, p. 80.

²³³ Marcelino DOMINGO, *Flores de Almendro*, Impremta Querol, Tortosa, 1906, p. 41.

tard, “buena, intentanto redimirse [...] He sido, en la vida, una flor de almendro”.²³⁴ Però ell ja no reconeixia a “esa Margarita aviejada, fea, ridícula no es la que él quiso.”²³⁵ Més enllà de ressaltar la importància de la bellesa interior, era un treball sense contingut ni missatge polític, on només es podia entreveure la potencialitat del jove escriptor, més en algunes frases cèlebres puntuals que en el conjunt de la història. D’aquesta manera, sembla ser que el jove escriptor no tingué gaire reconeixement crític inicial. Durant aquells anys enviaria les seves obres a Manuel Linares Rivas, tot i que aquest productor li aconsellà que “no se precipite en eso [ja que] el que estrena una comedia mediana se hace mas daño que provecho. No venga a un aplauso cortés [...] hoy sobran escritores mediocres: no procure imitarles.”²³⁶

Però, sens dubte, més que en el periodisme o en el teatre, fou en la seva faceta com a mestre que tingué molt més impacte social. Després de sol·licitar al Ministeri d’Instrucció Pública un interinatge a l’Escola Superior de la ciutat entre l’estiu del 1904 i el començament de 1905, ell mateix obrí la seva pròpia escola el gener de 1906. El Colegio Roquetense quedà ubicat al número 17 de la carretera de Tortosa a Roquetes, ja a la veïna població, a l’edifici conegut com a casa Pau Torres, propietat de José Echevarría.²³⁷ Per portar-ho a terme, comptà amb l’ajuda del seu germà Joan, a la casa del qual s’instal·là Marcel·lí deixant el domicili patern. Segons Garcitoral, prompte aplegà uns 200 nens i nenes i “había unos cuantos –muy pocos, claró está- que le pagaban cinco pesetas mensuales. Bastantes a dos pesetas. Y la mayoría a una. Muchos pagaban cuando podían, y podían muy pocas veces.”²³⁸ Tal i com havia teoritzat a la premsa tortosina uns anys abans, l’escola de Roquetes es basava en el laïcisme, la coeducació i el lliurepensament. S’educaven els infants i es cursava formació gratuïta per a adults. Les influències del republicanisme ja es deixaven veure obertament amb un retrat de Pi i Margall

²³⁴ *Ibid.*, p. 217.

²³⁵ *Ibid.*, p. 218.

²³⁶ Cartes manuscrites de Manuel Linares a Marcel·lí Domingo. Madrid, 17-XII-1906 i 1-VIII-1907. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

²³⁷ Carta manuscrita de l’alcalde de Roquetes a Marcel·lí Domingo, Roquetes, 7-II-1910. Lligall 1051, Expedient 3. P.S. Madrid, CDMH. Carod-Rovira apuntà que el pis era “d’un republicà acabdalat, el senyor Barberà”. Aquest últim autor també destacà l’influència del mestre Francisco Moragas sobre el jove Domingo. Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p 21.

²³⁸ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, p. 78.

en una de les seves parets. Amb tot, el col·legi patí certs problemes legals amb una notificació de tancament a principis de 1908, segons l'inspector provincial de primer ensenyament, "*por no estar autorizado legalmente para dirigir el mencionado Establecimiento.*"²³⁹

Amb aquell projecte alternatiu, els Domingo s'enfrontaren als sectors catòlics de la ciutat, que gaudien del monopoli de l'ensenyament. Segons recollí el seu nebot Federico Domingo de Mossèn Mayà, "*los jesuitas le habían hecho la vida imposible en su escuela de Roquetes, ya que hicieron muy mala propaganda hacia él, por la implantación del sistema dual de enseñanza.*"²⁴⁰ Com apuntà molts anys més tard Dolors Domingo Borrell, filla del germà Joan, Marcel·lí "*ens comentava que quan tenia l'escola a Roquetes, i tenia que fer els 2 km fins Tortosa, la gent anava darrera d'ell perquè pel camí no li passés res, fins i tot portaven garrots.*"²⁴¹ Unes paraules que ens descriuen com el jove mestre ja era vist com una amenaça per als sectors conservadors de la comarca i alhora ens parlen del clima de tensió, fins i tot de violència, que acompanyava el debat polític. Amb tot, Domingo va rebre també felicitacions, com la de la Junta Local de primer ensenyament de la població pel "*brillante resultado obtenido en los exámenes celebrados en el día de hoy en la Escuela.*"²⁴²

Tot i la remarcable fita, ja hi havia hagut antecedents importants. A Tortosa, el Círculo de Artesanos havia obert un col·legi l'octubre de 1886 que funcionaria fins al 1890, tot i que el 1902 per iniciativa del mestre Fortuño s'obrí un nou col·legi de primer ensenyament a les dependències de l'entitat.²⁴³ A més de La Ilustración Obrera de Falset, a Lleida, existí el Liceu Escolar a partir d'aquell mateix 1906, a més de les classes de la Joventut Republicana i també les escoles republicanes d'alguns pobles dels voltants. A Barcelona, també les escoles Colón o Guttemberg, el Círculo Familiar Instructivo de les Corts de

²³⁹ Citat a la carta manuscrita d'Adrià Lleixà, alcalde de Roquetes, a Marcel·lí Domingo. Roquetes, II-1908, reproduïda i transcrita a Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de "Don Marcelino"...* Op. cit., pp. 30-31. Xavier PUJADAS, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., pp. 24-27. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 72.

²⁴⁰ Marco A. SORIA, Julio VIDAL, "Marcelino era muy querido por toda la familia", aseguran sus sobrinos", *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 16.

²⁴¹ Citat a Rosa TIÑENA, "Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo", Op. cit., p. 119.

²⁴² Carta manuscrita de l'alcalde de Roquetes a Marcel·lí Domingo. Roquetes, 24-XII-1906. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

²⁴³ Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. Cit., pp. 44-45.

Sarrià, el Círculo Republicano Instructivo del Poble Nou, l'escola laica fundada per la societat manlluenca El Progrés, a més de les escoles de Manresa o el Catllar de Gaià. Amb tot, els grans referents eren la Institución Libre de Enseñanza fundada per Francisco Giner de los Ríos i l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia. Per tant, l'escola de Domingo a Roquetes no era sinó un bolet més d'un univers cultural republicà teixit per les comarques que li atorgava a la educació i a la formació un valor importantíssim, en un context amb elevats índex d'analfabetisme i amb un predomini de l'Església catòlica. Com ha afirmat Àngel Duarte, per a l'esquerra progressiva *“la instrucció, l'educació, esdevé un mecanisme de dignificació de la persona i un sistema per sostreure'l de la dependència d'altri. I això en tots els ordres. I de manera evident en el de les idees. Els treballadors que profunditzin en llur educació, estaran capacitats per a reflexionar amb autonomia sobre la realitat que els envolta.”*²⁴⁴

²⁴⁴ Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, pp. 54-56, 89-90 i 97. Jordi SOLDEVILA i Roig, “Joventut Republicana de Lleida...” *Op. cit.*, p. 368.

3.1.1 L'inici de la carrera política del mestre de Roquetes (1908-1909)

*“Su clarividente talento, al ir saciando su sed de conocimientos,
le forjaron maestro y combatiente.
El maestro y el combatiente forjaron a su vez una ruta gubernamental.”*²⁴⁵
Alicio Garcitoral, 1930

Després de plantejar aquesta tesi des d'un punt de vista comarcal, seguim i coincidim amb el treball de Xavier Pujadas pel que respecta a l'actuació de Domingo a Barcelona i Madrid, a més dels seus postulats més teòrics. Amb tot, des del nostre punt de vista, Domingo hauria d'estar més integrat en la política local de Tortosa durant aquests anys inicials del que apunta aquest autor, sobretot atenent-nos a les seves assistències a les reunions d'*El Pueblo* o en el ressò i la progressiva admiració de l'òrgan republicà tortosí respecte al jove mestre. Fos com fos, durant els primers anys de la Solidaritat Catalana, aquest combinà la seva activitat periodística, teatral i pedagògica amb un tímid posicionament polític en favor de la coalició entre el 1906 i el 1907. Com ha apuntat Xavier Pujadas, els seus posicionaments foren prou moderats respecte als seus rivals lerrouxistes, alhora que denotaven un procés de formació i maduració política, deixant de banda la demagògia anticlerical dels primers escrits a *El Pueblo* de Tortosa entre el 1903 i el 1904. Els seus escrits feien, en aquell moment, més èmfasi en l'anàlisi de la realitat espanyola i en l'interès per l'estat de la política republicana, bevent de les fonts de les tesis regeneracionistes de Joaquín Costa, al costat de les de Pi i Margall i Salmerón. D'aquesta manera, no fou fins a finals d'estiu de 1908 quan es posicionà obertament al costat de la Solidaritat. Domingo reconegué la seva admiració pel Caudillo quan comptava amb una vintena d'anys: *“yo sentí, por espacio de bastante tiempo, que Alejandro Lerroux sirvió para animar el espíritu del pueblo. Y es que yo, en el calor de mis años, sentía demasiado”*. Tot i que ara es mostrava ja allunyat de *“la doctrina kanybalista del señor Lerroux”*.²⁴⁶

²⁴⁵ Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 202.

²⁴⁶ Vegeu la interessant interpretació, feta a partir de la columna “De mi dietario” i amb articles de *La Publicidad* com “La realidad del presente”, 08-XII-1907; “Filosofar para vivir”, 13-XII-1907; “Filosofía de la decadencia”, 05-I-1908; “Vieja España. Romance de lobos”, 02-II-1908; “De mi dietario. Sobre Azorín”, 10-V-1908; “La crisis del Partido”, 13-VI-1908; “Ética republicana”, 01-IX-1908; “Salmerón”, 22-XI-1908; “La serenidad de las horas. Ante los hechos”, 18-XII-1908 de Xavier PUJADAS, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 25-32.

A més a més, durant els anys de 1907 i 1908 contactà també amb la jove intel·lectualitat de Barcelona. Segons Pujadas, les idees regeneracionistes transformaren el rol que la pedagogia jugava en els seus plantejaments, que passà a ser d'objecte d'anàlisi a esdevenir eina política de formació i captació de seguidors ja que, en paraules de Domingo, "*formar pueblo debe ser la única aspiración moderna*". Tot i que el jove mestre no participà en el Congrés Català de Joventuts Republicanes de l'abril de 1908, fou en aquell moment, potser influenciat per ponents com Luis de Zulueta, Diego Ruiz o Gabriel Alomar, quan mostrà públicament la necessitat de participar en l'activitat política.²⁴⁷

D'aquesta manera, no fou fins després d'aquest "període d'arrencada" que es produí la seva entrada definitiva a l'escena política de Tortosa la tardor del 1908, justament coincidint amb un moment de profunda crisi del republicanisme català. Sobre aquesta, el mestre de Roquetes és posicionà ja obertament contra el republicanisme lerrouxista, però al mateix temps també, es mostrà autocrític amb el republicanisme solidari i amb la Unió Republicana. L'inici de l'activisme polític tortosí fou paral·lela a una campanya a *La Publicidad*, en base a la defensa dels postulats originaris de la Solidaritat, entesa com a pol regenerador d'Espanya: "*yo excéptico, no desespero de ver a Solidaridad Catalana extenderse a las otras regiones y salvar a España*". També aprofundí en l'anàlisi del trencament del partit i en la dimensió didàctica de la política, fent un èmfasi especial en les dificultats de captació de bases socials per part de la UR. Tot i que els dirigents de *La Publicidad* li ofereixen el càrrec de corresponsal a Tortosa, aquest fou ocupat finalment pel lerrouxista Rafel Alemany, "*aunque era antisolidario*". Amb tot, no s'estaren de fer-li saber que els seus articles "*se leen con mucho interés y gusto*".²⁴⁸

Amb aquests fonaments teòrics, el setembre de 1908 el jove escriptor parlà en un míting de la Solidaritat al teatre Balneari de Tortosa, al costat del diputat Manuel Hilario Ayuso i del catedràtic d'Odón de Buen. I a partir d'aquell moment, la seva activitat política agafà molta més rellevància i continuïtat. Unes setmanes més tard, el 8 de novembre participà en una conferència al Centre Autonomista Republicà al costat de Joan Cachot Torroja, tot "*enaltint el*

²⁴⁷ *Ibid.*, pp. 30-31.

²⁴⁸ Cartes manuscrites de Romà Jori a Marcel·lí Domingo. Riudecols, 13-X-1908 i 19-X-1908. Fons Marcel·lí Domingo. Xavier PUJADAS, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 33-34.

gran moviment de Solidaritat Catalana".²⁴⁹ Però fou amb el nou any 1909 quan la seva activitat política anà progressivament en augment, tal com es pot documentar a la premsa de l'època, amb mítings i conferències al centre republicà de la Sénia el mes de gener, al Centre Obrer de Corporacions de Tortosa i a la ciutat de Tarragona durant el març. Els seus partidaris l'havien promocionat, i els seus detractors ben aviat començarien a desacreditar "al *sábio filósofo*", en una petita campanya periodística en contra seva ja en el context preelectoral. Aquesta acció resulta una mostra més de la seva aparició definitiva a l'escenari polític. La defensa de les acusacions a "*nuestro Marcelino*" anà a càrrec d'*El Pueblo*.²⁵⁰

Al setmanari, havia reemprés les seves col·laboracions des del novembre de 1907 i a partir de l'agost de 1908 s'hi podien llegir a la columna "*De mi dietario*" els seus escrits a *La Publicidad*, després d'haver iniciat la seva activitat en aquest prestigiós diari barceloní republicà el 1907.²⁵¹ Segons Garcitoral, els articles eren escrits "*en un café de Tortosa, a la noche, después de la labor escolar [...]. No solamente esos artículos de política, y esencialmente de política local, claros, violentos y educadores [...]. Eran los suyos unos discursos de educación cívica, con los cuales iluminaba las almas de sus oyentes [i ahora] eran excomulgados por el obispo de Tortosa.*"²⁵² Amb referències filosòfiques, el jove mestre propugnava un canvi en l'estratègia del republicanisme català per construir un "*proyecto superador del vell republicanisme històric amb un espai polític propi i amb una incidència real en les masses*".²⁵³ La seva actuació política no només es reduïa a les seves

²⁴⁹ *La Veu de la Comarca*, 15-XI-1908, p. 3. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 25 i 35.

²⁵⁰ El primer article desacreditant la seva activitat política, acusant-lo d'anarquista, el documentem a Marcelino LUNES, "Los sueños de un soñador", *El Restaurador*, 23-II-1909, p. 2. També R. "La derrota de los pedantes", *El Restaurador*, 15-III-1909, p. 2, criticant la conferència de Domingo el 14 de març de Jesús o Enrique BAYERRI, "Carta abierta a un republicano de buena fe", *El Restaurador*, 24-IV-1909, p. 1. L'esmentada conferència fou defensada uns dies més tard a "Acción liberal en Jesús" i a "Nuestro Marcelino", *El Pueblo*, 20-III-1909, pp. 2-3. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 65, a partir de *El Pueblo*, 09-I-1909; "En Tortosa" i "Marcelino Domingo en Tarragona", a *El Pueblo*, 20-III-1909, p. 3.

²⁵¹ Sobre la seva col·laboració amb *La Publicidad* de Barcelona, cartes manuscrites de Romà Jori i Llobet a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 05-XII-1907 i 27-IX-1908. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Antologia d'escrits de Marcel·lí Domingo", *Op. cit.*, p. 134.

²⁵² Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, pp. 100-101.

²⁵³ Per exemple, Marcelino DOMINGO, "Trashumanismo sí; trashumantismo no", *El Pueblo*, 10-IV-1909, p. 1. La cita entre cometes és de Xavier PUJADAS, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 35.

activitats i a la premsa de Tortosa i Barcelona, sinó que, entremig, podia parar a Tarragona per fer una conferència al Centre Federal de la ciutat sota el títol “*Acció del catalanisme republicà.*” Fent ús de la paraula “*en la llengua de que se serví en Pi y Margall pera divulgar els principis federatius per tot Espanya*”, Domingo féu especial èmfasi en la manca de culturització i en la necessitat de regeneració, en l’educació i en la formació seguint els models europeistes, ja que “*es precis formar homes perquè aquests homes fassin poble y’l poble República*”, fent referència al vessant pedagògic de la política que contínuament defensava.²⁵⁴

A partir del 6 de març, *El Pueblo* canvià el seu sotstítol d’*Órgano del Partido Unión Republicana*, inaugurat tot just l’agost l’any anterior, pel d’*Órgano del partido republicano autonomista*, abandonant significativament les sigles de la UR en el context dels enfrontaments amb els lerroxistes. També a Lleida, per exemple, els republicans nacionalistes de la Joventut Republicana s’agruparen en un Partit Republicà Autonomista, després que de la Joventut se n’escindissin el lerroxistes, els quals acabarien formant al seu torn el Partit Radical.²⁵⁵

Era en aquesta mateixa lògica que l’11 d’abril plantejaren la inauguració del nou local que havia d’ocupar el Centre Republicà Autonomista de Tortosa, ubicat a la Plaça Nova número 10 –davant de la casa Nivera–, amb un míting amb les intervencions de Marcel·lí Domingo i Joan Cachot. El context era ja el de les eleccions municipals, convocades després d’haver-se ajornat les de 1907 degut a la discussió de la llei d’Administració Local del govern Maura però amb el fantasma solidari de fons. La campanya electoral fou plantejada en base a la crítica a l’impost de consums i a la corrupció municipal. Els republicans organitzaren mítings entre el 28 d’abril i l’1 de maig a les pedanies de Vinallop, Bitem, Campredó i un gran míting al Teatre Principal, amb Ayuso, Mestre (P.) i Domingo, qui ja figurava com a nom destacat i com a candidat de la Solidaritat Catalana.²⁵⁶

²⁵⁴ La ressenya de l’acte, publicada al setmanari *La senyera federal*, fou reproduïda a *El Pueblo*, 03-IV-1909, p. 2.

²⁵⁵ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. Cit.*, 36. Jordi SOLDEVILA i Roig, “Joventut Republicana de Lleida...”, *Op. cit.*, pp. 371-372.

²⁵⁶ “Inauguración”, *El Pueblo*, 03-IV-1909, p. 2. “Propaganda republicana”, *El Pueblo*, 10-IV-1909, p. 3 i 28-IV-1909, p. 2.

La coalició triomfà amb més de 5.000 vots tot imposant-se en 4 dels 5 districtes, només fou derrotada al de Bítum, i foren elegits els 10 candidats que presentà. Un d'ells, Marcel·lí Domingo, amb 25 anys recent complerts, pel districte segon. Al seu costat, l'acompanyaren els solidaris Manuel Guasch i Saragossa, David Piñana Domingo, Joan Gamundi i Melià, Antoni Oliveres i Franquet, Joan Mangrané i Adell, Joan Escurriola i Piñol, Emili Sanz Partegàs, Francesc Rosés i Aragonés i Joan Segarra i Esteller. La resta d'actes foren per al demòcrata Angel Costa, els liberals Juan Balleescá i Agustín Casanova i el conservador Carlos Sánchez. Fou així com, després de la derrota en les legislatives de feia dos anys, triomfava la Solidaritat i quedava derrotat el “caciquismo, representado por los Monner, Homedes, Roig, Ribás, Muñoz...” i el republicanisme lerrouxista, amb Fuente i Alemany.²⁵⁷

A Móra d'Ebre, els republicans continuaren consolidant el seu bastió municipal, com ho venien fent des del 1901, guanyant les eleccions i elegint un nou batlle, Antoni Asens Cardona, que substituï Salvador Costa Piñol. També a Vilalba, com passava des del 1899, es republicans tornaren a imposar-se en els comicis, consolidant la seva majoria amb 6 regidors i elegint batlle Ramon Clua Prisach. Amb tot, la divisió republicana també afectaria l'esfera local, ja que es dibuixaria dos blocs a la cambra, amb 4 regidors solidaris –amb el suport del regidor Ramon Ferrer- per 2 de radicals, a més dels 2 del sector conservador o carlí. Aquell 1909 a la població ja existia un Centre Republicà Radical. També al Perelló, els republicans s'imposaren de nou i Artur Homedes Ballester repetí com a alcalde.²⁵⁸ En referència al lerrouxisme, l'òrgan d'expressió radical barceloní *El Progreso* no apuntà cap nucli organitzat de la formació a l'alçada del 1908 als districtes de l'Ebre ni cap presència lerrouxista en aquells comicis locals en tot el territori. Amb tot, Joan B. Culla apunta que el PRR es va articular a Tortosa el 1908, el mateix any de la seva creació.²⁵⁹

A Barcelona, ja sense candidatura solidària, tot i que els seguidors de Lerroux aconseguiren una victòria contundent, la recent formada coalició

²⁵⁷ *El Pueblo*, 24-IV-1909, p. 2. “Triunfo de Solidaridad. Vergonzosa derrota del caciquismo” i “La jornada del domingo”, *El Pueblo*, 08-V-1909, pp. 1-2.

²⁵⁸ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 98-100. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre... Op. cit.*, pp. 79-80, a partir de *El Pueblo*, 20-III-1909.

²⁵⁹ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 189, 202 i 416, a partir d'*El Progreso*, 3-II-1908 i *El Progreso*, abril i maig de 1909.

d'Esquerra Catalana aconseguí la segona posició, per davant de la llista regionalista. A escala catalana, després dels exitosos resultats dels anteriors comicis, en aquelles eleccions els republicans iniciaren una sensible pèrdua d'escons. També a nivell estatal, on passaren dels 1.057 regidors del 1906 als 942 del 1909. A Vinaròs, la candidatura republicana fou derrotada per la dinàstica, qui aconseguí la victòria de tots els seus candidats, per només 4 dels 7 candidats esquerrans presentats. Els republicans també s'imposaren en ciutats importants, com Castelló i València, a més de Saragossa i Madrid.²⁶⁰

Acabem aquest apartat sense poder parlar, encara, de marcel·linisme. Però ja trobem un Marcel·lí Domingo que acabava d'estrenar l'acta de regidor del consistori tortosí i que era, cada vegada més, un referent republicà a les poblacions de Tortosa i Roquetes. A més a més, el fins al moment referent Ayuso l'apadrinaria amb la seva "*Carta abierta a M. Domingo después de su triunfo*" publicada a *El Pueblo*, on afirmà que "*ha conquistado [...] por derecho propio [...] en Tortosa dos títulos envidiables: redentor del pueblo y azote del caciquismo.*" El seu ascendent com a seductor de masses era ja un fet aquell 1909: "*Marcelino, aunque modesto, es un orador de talla, un maestro infatigable de niños y de hombres, a su lado siempre se aprende y se aprende su doctrina. Se aprende a amar la libertad, la República, el respeto a todos y a todo. Su amable trato atrae. Sus conocimientos enciclopédicos y su cultura cautivan. Su elocuencia es un imán con que hipnotiza a las muchedumbres.*"²⁶¹ A més a més, aquell 1909 reforçava la seva condició d'escriptor de teatre amb una nova obra, *Vidas efímeras*. Amb un altre Víctor –com a *Flores de Almendro* del 1906- era aquesta vegada un poeta en crisi qui era ajudat per la seva companya Gracia.²⁶²

²⁶⁰ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 48. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 47. Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, p. 208.

²⁶¹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. Cit.*, pp. 36-37, a partir de "Carta abierta a M. Domingo después de su triunfo", *El Pueblo*, 15-IV-1909 i *El Pueblo*, 20-III-1909.

²⁶² Marcelino DOMINGO, *Vidas enfermas*, Sucesores L. Bernis, Tortosa, 1909.

3.2 La gestació. Encara, en premarcel·linisme: Domingo, regidor republicà de Tortosa (1909-1914)

3.2.1 La construcció de sinèrgies locals (1909-1910)

“Nosotros, que somos alma del alma del pueblo,
que traemos á esta casa, su voz, su voluntad, su mandato, sus ideas,
queremos en este momento de civilidad
invocar la atención del Consistorio municipal,
para que estudie y trabaje con los concejales que subscriben
la supresión de los consumos por fielatos.”²⁶³
Marcel·lí Domingo, estiu de 1909

Podríem considerar simbòlicament l'any 1909 com el de l'inici del marcel·linisme coincidint amb l'obtenció de l'acta de regidor de Domingo al consistori tortosí? Des del nostre punt de vista, encara no. Només d'una forma embrionària i molt relativa. Aquell 1909, el jove regidor de Tortosa era *només* una promesa amb tot el futur per endavant. Certament, havia destacat en la seva activitat polifacètica en el periodisme, el teatre, la pedagogia. Però, durant aquest final de la primera dècada de segle, tot just s'havia començat a vincular directament en l'activitat política. Aquell 1909 encara estava tot per fer.²⁶⁴ D'aquesta manera, des del nostre modest punt de vista, no coincidim amb la cronologia plantejada per la resta d'autors que ja parlaren de marcel·linisme abans d'acabar la primera dècada de segle. En canvi, seguim Xavier Pujadas i coincidim de ple amb el que anomena, a partir d'aquest 1909, “*un doble horitzó [...] insubstituïble: la necessitat de regenerar el republicanisme històric per convertir-lo en l'únic instrument de transformació política espanyola des de Catalunya, i la possibilitat de fer-ho des de la constant i quotidiana formació de les masses populars, ja sigui amb l'escrit, amb la paraula o amb l'agitació al carrer.*” En definitiva, estimulant “*el pensament i l'acció populars des de la reflexió i l'acció polítiques.*”²⁶⁵ Era, en paraules d'Alicio Garcitoral, “*un político educador.*”²⁶⁶ Tot i que la formació de Domingo feia lògic l'aprofundiment en aquesta línia, en realitat, elements com la prioritització envers l'educació o la

²⁶³ Reproduït a “¡Abajo los consumos! Nuestros concejales en el Ayuntamiento”, *El Pueblo*, 31-VII-1909, p. 1.

²⁶⁴ Hem estudiat el cas d'Alcanar a Josep SANCHO Sancho, “El marcel·linisme canareu: 1914-1938”, a *Actes del III Congrés d'Història d'Alcanar*, Ajuntament d'Alcanar, Alcanar, 2011, pp. 353-364. La terminologia emprada en el títol d'aquest breu estudi ja apunta aquesta línia d'interpretació en un exemple local allunyat de Tortosa.

²⁶⁵ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 30-31.

²⁶⁶ Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, p. 209.

moral eren ingredients comuns en la resta del republicanisme europeu sudoccidental. Ja a partir dels anys 80 del segle XIX, com assenyala Maurizio Ridolfi, “*en sociedades como las de la Europa suroccidental, el acceso de la democracia republicana y radical al gobierno nacional resultaba todavía algo inalcanzable, mientras que la acción política no se veía favorecida ni por unas instituciones liberales fiables –como en Gran Bretaña- ni, menos aún, por una forma de gobierno republicana, como en Francia. En consecuencia, la conquista de espacios políticos solo pudo llevarse a cabo mediante un trabajo previo de acción educativa dirigida a las capas populares, sobre todo a través de la prensa, de manera coherente con el lugar privilegiado que la pedagogía civil y política había ocupado siempre en el universo republicano.*”²⁶⁷

Amb aquestes plantejaments, Domingo estrenava la seva acta de regidor a primers de juliol, des del convenciment de la necessitat de la presència republicana als consistoris, que era contrària a la de molts del seus col·legues, ja que “*a menudo, tan á menudo que hasta desde el oído al oído, se dice que los republicanos no deben ir á los Ayuntamientos, por que estos, mientras haya alcaldes de R. O. y mayorías monárquicas, serán obra y voluntad del caciquismo.*”²⁶⁸ A més a més, el Plató de Tortosa –com l’anomenà Eugeni d’Ors- augmentà durant aquell 1909 els seus escrits a *La Publicidad* de Barcelona, encara reproduint la columna “*De mi dietario*” a la primera pàgina d’*El Pueblo*.²⁶⁹ Com ha explicat Pujadas, els articles de 1909-1910 tenien un perfil molt més madurs que els inicials de 1903-1904 a Tortosa, que giraven més aviat al voltant de l’anticlericalisme. A *La Publicidad*, el jove regidor escrivia encara sobre la relació entre Església i societat, però també sobre el paper de la pedagogia i la cultura en la transformació d’Espanya i l’actualitat política en general. Sobre el primer aspecte, més crític i madur però encara amb alguns tics demagògics, es tractava d’un “*relat d’experiències pròpies, de gran efecte en el lector abocat al discurs anticlerical, concretades en la seva relació amb alguns sacerdots jesuïtes de Tortosa.*” Sobre el segon, peça fonamental del discurs republicà, a partir del testimoni de Costa i Pi i Margall en

²⁶⁷ Maurizio RIDOLFI, “El republicanismo en el siglo XIX...” *Op. cit.*, p. 47.

²⁶⁸ Marcelino DOMINGO, *Liberalismo Republicano. Conferencia dada por D. Marcelino Domingo en “Juventut Republicana” el sábado 30 de diciembre de 1911*, Imp. “Juventut”, Lleida, [1912?], pp. 16-17.

²⁶⁹ La cita d’Ors la trobem reproduïda a Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, p. 110.

el sentit krausista –“forjar pensamientos para templar espíritus: crear hombres”-. Tot això magnificant l'eix cultural com a centre del seu discurs, i canalitzant-ho amb dues eines: la pedagogia i la propaganda.²⁷⁰ Com ha afirmat Maria Gemma Rubí i Casals, “aproximadament des de 1910, es posen les bases de les característiques essencials de la politització de l'època republicana, i comencen a actuar amb força les fractures o clivelles que al final conduiran al trencament que significarà la Guerra Civil.”²⁷¹ Per tant, és en aquest nou context on Marcel·lí Domingo s'anirà obrint pas progressivament per començar a edificar la seva xarxa d'afinitats.

Tornant a l'Ebre, tot i la victòria republicana a Tortosa i els seus 10 regidors, José Domingo Grego tornà a ser nomenat alcalde per “*Real Orden*”, talment com una continuació del període anterior. Potser fruit de l'impulsivitat de la joventut i del seu debut al saló de sessions, Marcel·lí Domingo feu constar una protesta personal i formal contra el nomenament de José Domingo, tot i que, en la segona sessió rectificà fent referència a tot el grup republicà en col·lectiu. Al mateix temps, però, aquesta precipitació ja pot ben bé ser simptomàtica del seu lideratge, que exercí sobre l'oposició republicana autonomista. Al consistori, el jove regidor plantejà tres punts estratègics, sobretot l'abolició de impost de consums, però sense deixar de banda la guerra del Marroc i l'amnistia dels presos de la Setmana Tràgica.²⁷² Com ja apuntà Alicia Garcitoral vint anys més tard, “*apenas elegido representante, emprende – sin dejar el periódico, ni la tribuna, ni la escuela- una campaña de moralización administrativa.*”²⁷³ D'aquesta manera, fou membre de la Comissió de Consums i representà el seu grup en la primera sol·licitud de supressió aquell any 1909. Tot i que amb escassos resultats, continuà la campanya contra l'impost des d'*El Pueblo*. A més a més, Domingo seguí el seu discurs contra la corrupció política en les administracions locals i estatals i en la necessitat d'una organització republicana amb un missatge ètic i influent sobre la població.²⁷⁴

²⁷⁰ Sobre la crítica al clericalisme i escrit expressament per al setmanari tortosí, Marcelino DOMINGO, “La primera comunió”, 21-I-1911, p. 1.

²⁷¹ Maria Gemma RUBÍ i Casals, *Els catalans i la política en temps del caciquisme... Op. cit.*, p. 187.

²⁷² “¡Abajo los consumos! Nuestros concejales en el Ayuntamiento”, *Op. cit.* Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 40.

²⁷³ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, p. 102.

²⁷⁴ Marcelino DOMINGO, “La supresión de los consumos”, *El Pueblo*, 01-X-1910, p. 1. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 43-45.

Amb aquestes línies de treball arribaren unes noves eleccions municipals, convocades per al 12 de desembre, després que s'hagués endarrerit la convocatòria que hagués hagut de correspondre al mes de novembre. El dia 21 d'aquest mes, “*el elocuente orador D. Marcelino Domingo*” parlà en un acte al Centre d'Unió Republicana del carrer Moncada, organitzat pel Comitè Municipal Radical Autonomista.²⁷⁵ Amb el mestre de Roquetes posteriorment malalt, *El Pueblo* presentava, encara, la candidatura republicana autonomista sota la coalició solidària, tot i la tendència general catalana divergent marcada per la Setmana Tràgica del juliol. La línia discursiva en què es basà la Solidaritat es podia continuar llegint al rotatiu republicà: “*Al votar la candidatura SOLIDARIA, trabajas por la emancipación de nuestra querida Tortosa. Vuestro voto, es un grito de protesta guerrera, contra los Alcaldes de Real Orden. SOLIDARIDAD, además que representa una administración honrada, aspira y trabaja por la anulación del CACIQUISMO; y sintetiza la más alta de las conquistas modernas: ¡LA AUTONOMÍA MUNICIPAL!*”²⁷⁶ Amb paraules com aquestes, organitzaren el pertinent “*gran míting*” al Centre Republicà Autonomista de la ciutat amb tots els candidats i publicaren un llistat detallat amb 30 punts per tal que els interventors vetlessin escrupulosament per evitar irregularitats electorals. Tot i que la Solidaritat “*conservó los mismos votos que la otra vez*” i aconseguí l'elecció dels regidors Mestre, Foguet, De Ramon i Bertomeu, aquesta vegada els monàrquics guanyaren els comicis i els republicans autonomistes foren derrotats, com també ho foren els radicals.²⁷⁷ També a Vilalba, aquesta vegada els republicans foren vençuts, després de la seva hegemonia al consistori des del 1899 i la victòria de la candidatura conservadora posà fi als anys de batlles republicans a la vila.²⁷⁸

Però a Tortosa, un cop passades ja les eleccions, el discurs d'*El Pueblo* canvià de parer tot formulant una nova estratègia d'aliances. Els republicans autonomistes donaven, ara ja per tancada definitivament l'etapa solidària i llençaven, per enèsima vegada, la consigna de la unió de tots els republicans. Des d'aquest punt de vista, el setmanari publicava el manifest “A todos los

²⁷⁵ Cartell “A los republicanos”. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

²⁷⁶ Les majúscules són de l'original. Suplement d'*El Pueblo*, 07-XII-1909.

²⁷⁷ “Gran Mitin” i “Intervención electoral. Interventores”, *El Pueblo*, 11-XII-1909, p. 2. “Las elecciones”, *El Pueblo*, 18-XII-1909, p. 2.

²⁷⁸ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 121-122.

republicanos”, en la lògica que la unió de vots republicans hagués derrotat alguns candidats monàrquics.²⁷⁹ Per la seva part, un Domingo ja recuperat explicava el dia 19 al Centre Republicà Autonomista les orientacions que havia de seguir el partit republicà a Tortosa. Segons *El Pueblo*, a l’acte hi assistiren republicans radicals, autonomistes i obrers. I plantejà un seguit d’actes pels pobles del districte, “*sentando las bases de un partido republicano único.*”²⁸⁰ En aquell context i a partir del 24 de desembre de 1909, *El Pueblo* féu un nou i definidor canvi de sotstítol i passà de ser l’*Órgano del Partido Republicano Autonomista* a *Órgano del Partido Republicano de Tortosa*. Després dels comicis, a principis de gener, Manuel Guarch fou reelegit com a tercer tinent d’alcalde de l’Ajuntament i formà part, al costat de Marcel·lí Domingo, de la Comissió de Foment.²⁸¹

Durant aquells mesos, també hi havien importants canvis al conjunt del republicanisme català. El 24 d’abril de 1910 la Unió Republicana organitzà una assemblea de delegats que aprovà l’entesa amb el Partit Republicà Democràtic Federal i amb el Centre Nacionalista Republicà. El pacte entre republicans unionistes, federals i nacionalistes que hi havia hagut dins la Solidaritat Catalana i la posterior Esquerra Catalana –ja sense regionalistes ni carlins– evolucionà així fins al projecte del nou partit: la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). En l’esmentada assemblea hi assistí una delegació tortosina, amb Marcel·lí Domingo i Romà Jori del Centre Republicà Autonomista, representants republicans de l’Ajuntament i d’*El Pueblo*.²⁸² En aquell moment, el nom de Marcel·lí Domingo havia de ser ja prou conegut en els ambients del republicanisme català. Almenys, prou per aparèixer en novena posició en una llista d’onze noms proposats per *La Campana de Gràcia* per ocupar, sota les sigles del nou partit, els 5 llocs per Barcelona en les properes eleccions legislatives. Per aquest ordre, hi apareixien els noms d’Àngel Guimerà, Pere Coromines, Lluís de Zulueta, Gabriel Alomar, Francesc Layret, Ildefons Suñol, Marí i Julià, Pablo Iglesias, Marcel·lí Domingo, Gubern i

²⁷⁹ “A todos los republicanos”, *El Pueblo*, 18-XII-1909, p. 1.

²⁸⁰ “Acción republicana”, *El Pueblo*, 24-XII-1909, p. 3.

²⁸¹ *El Pueblo*, 24-XII-1909, p. 1. *El Pueblo*, 08-I-1910, p. 3.

²⁸² FULMEN, “Les tres Assamblees”, *La Campana de Gràcia*, 23-IV-1910, pp. 2-3. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 55, a partir de *La Publicidad*, 25-IV-1910 i *El Poble Català*, 25-IV-1910.

Laporta.²⁸³ Els contactes del mestre de Roquetes havien de ser ja notoris. Segons explicà més tard Alomar, l'havia conegut després de la Setmana Tràgica, tot i que en aquell moment el polític balear ja coneixia, *“imperfectament, l'obra juvenil d'En Domingo a Tortosa, les seves batalles amb l'eterna incomprensió de les turbes de tota mena, l'instint meravellós amb què havia comprès que la llavor de les futuritats regeneradores hem de sembrar-la necessàriament a l'escola.”*²⁸⁴

Les eleccions esmentades foren convocades pel govern liberal de José Canalajes per al 8 de maig de 1910, les primeres d'aquesta naturalesa sota la nova llei electoral de 8 d'agost de 1907. Lluny de la ciutat comtal, el jove regidor tortosí presentà la seva candidatura pel districte de Roquetes. A les files monàrquiques, la designació de candidats fou complexa, tenint en compte la correlació de forces de liberals, conservadors i carlins i també dels alcaldes de les poblacions més importants, amb l'ampostí Joan Palau Miralles al capdavant amb el seu òrgan d'expressió, *El Liberal*. Després de no arribar a acords inicials, tant en aquest districte com en el de Tortosa, els conservadors presentaren com a candidat al maurista Josep Rufo Franquet Homedes. Per la seva banda, els carlins optaren per Josep Oriol de Bofarull i Romanyà. I per completar el conjunt monàrquic, un influent grup d'alcaldes que es posicionà en favor del liberal garciaprietista Manuel Kindelán de la Torre. Advocat de professió, havia nascut a Santiago de Cuba i havia estat ja diputat per Tortosa el 1905. Encasellat pel govern, comptà amb la complicitat del governador civil i amb el suport del cap del partit i diputat provincial F. Roig. Per la seva part, l'incipient nucli de la Lliga no es pronuncià formalment per cap candidat.²⁸⁵

Els republicans, per la seva banda, acusaren als regionalistes de donar suport a Kindelán, tot i que inicialment ells també ho feren amb la intenció d'afavorir la derrota de conservadors i carlins. Amb tot, el 30 d'abril, la Junta Municipal i el Centre de Fraternitat Republicana d'Amposta li enviaren una carta a Domingo anunciant-li que optarien per la seva candidatura, fent-li saber que *“an aquest poblet se llegeix am entusiasme los seus treballs i sel aprecia de bon*

²⁸³ Jeph DE JESPUS, “Diguemhi la nostra”, *La Campana de Gràcia*, 23-IV-1910, p. 2, reproduït a “Las elecciones de Barcelona”, *El Pueblo*, 30-IV-1910, p. 2.

²⁸⁴ Gabriel ALOMAR, “Pròleg”, a Marcel·lí DOMINGO, *On va Catalunya?*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1927, pp. 7-8.

²⁸⁵ Joaquín M. Molins, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 70-71, a partir d'*El Pueblo*, 21-V.

cor.”²⁸⁶ Fos com fos, de poc li serví al jove regidor de Tortosa, ja que només aconseguí uns testimonials 164 vots, menys del 2% del total i la meitat dels quals obtinguts a Amposta. El republicà fou el candidat menys votat amb diferència, a molta distància dels 1.038 vots de Bofarull, dels 2.336 de Franquet i dels 5.993 de Kindelán, qui aconseguia una victòria absoluta. Superà la suma de vots de tots els seus rivals i s'imposà a tots i cadascun dels pobles del districte. A Roquetes, Paüls, Masdenverge, Mas de Barberans, Godall i Freginals superà el 70% dels vots, dibuixant un eix de nord-sud. La participació, d'un 73%, fou de les més altes registrades al districte, possiblement motivada per la presentació de quatre candidatures diferents i per la mobilització dels respectius electorats.²⁸⁷ Aquesta aclaparant derrota, és, des del nostre punt de vista, un altre dels punts que ens impossibilita de parlar, encara, de marcel·linisme. Entenent-lo com un moviment polític organitzat, amb un lideratge fort, capaç de guanyar unes eleccions o, com a mínim, d'aconseguir uns resultats significatius. Considerant, alhora, que els indicadors electorals són *només* un dels factors que hem de tenir en compte. Aquell 1910, en la nostra opinió, el marcel·linisme estava encara, en un estat de gestació prou embrionari.

Al districte de Tortosa hi hagué un moviment inicial de candidats als diversos camps. Dins del republicà després de la fi definitiva de l'aliança solidària predominava la consigna unitària. A principis de gener, Eusebi Corominas ja li preguntava a Marcel·lí Domingo: “*¿Presentaran ustedes candidato republicano? Lograran componer su gran núcleo, harmonizando todas las tendencias? [...] Que gran triunfo sería para nosotros la victoria de los republicanos en Tortosa! Cuan facil cosa sería luego la conquista de esa*

²⁸⁶ Carta de Jacinto Ferré, president de la Junta Municipal republicana i Rafel Talarn, president del Cercle de Fraternitat Republicana, a Marcel·lí Domingo. Amposta, 30-IV-1910. Publicada a *El Pueblo*, 5-V-1910, p. 2.

²⁸⁷ Les dades electorals citades a partir d'ara són extretes de Joaquín M. Molins, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* Op. cit. Albert BALCELLS, Joan B. CULLA, Conxita Mir, *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923. Relació dels resultats electorals de 1869 a 1899*, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Barcelona, 1982. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2006. Per a Móra d'Ebre, Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit. Per a Vilalba, David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit. Per al districte de Vinaròs i la província de Castelló, Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració...* Op. cit., pp. 215-216.

provincia.”²⁸⁸ Amb aquestes altes expectatives per part de prohoms del republicanisme català, el 6 de febrer de 1910 la Junta Directiva del Centre d’Unió Republicana proclamà Ricardo Fuente candidat a les eleccions legislatives, cosa que “*por sorpresa de todos*” es féu públic al míting commemoratiu de la República de l’11 de febrer. Amb tot, no aconseguí el consens de tots els republicans. Després de moltes desavinences, i d’una reunió entre Hilario i Fuente –en que, segons *El Pueblo*, ambdós renunciaren a les seves respectives candidatures-, les dues tendències no arribaren a cap acord. En aquesta situació, els socialistes prengueren la iniciativa reivindicant la candidatura unitària de les esquerres amb la persona de Josep Lletget i Sardà, ja afiliat a la nounada UFNR, advocat i periodista, redactor de *La Publicidad*, diputat per Girona el 1899 i per Barcelona el 1903 sota les sigles de la UR, qui fou proclamat candidat el 24 d’abril pel comitè republicanosocialista. I finalment, Fuente tornava a ser proclamat pel comitè radical. Per tant, tot i la pretesa voluntat unionista que Corominas apuntava en la seva carta, a la pràctica es repetia de nou l’esquema de la divisió republicana i la presentació de dues candidatures diferents: la coalició republicano-socialista, encapçalada per Lletget, que tingué el suport d’homes importants del partit a més dels federals; i la radical, amb la complicitat de Nougués però, precisament a causa d’això, sense el vistiplau dels radicals de Tarragona, enfrontats amb aquest últim. Les diferències entre radicals i autonomistes eren tant profundes que tres dies abans dels comicis organitzaren el seu respectiu acte a la mateixa hora a Tortosa. Els primers al centre d’UR. Els segons al Teatre Balneari del barri de Remolins amb l’anunciada presència, al costat de Lletget, d’Eusebi Corominas, Emili Junoy i Marcel·lí Domingo, entre d’altres. També hi havia previstos mítings al cafè de Guillermo, a la partida de Sant Llätzer, al cafè d’Eduardo Rey, a Campredó, i als Reguers.²⁸⁹

Per la seva banda, al camp monàrquic també hi hagueren divergències, tot i que només en la fase inicial. Finalment, fou proclamat Salvador Samà, Marqués de Vilanova i la Geltrú, mentre els conservadors retiraven la possible

²⁸⁸ Carta manuscrita d’Eusebi Corominas a Marcel·lí Domingo. Madrid, 21-I-1910. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

²⁸⁹ “A todos los republicanos”, *El Pueblo*, 5-V-1910, p. 2. Joaquín M. Molins, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 67. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., pp. 45-46.

candidatura de Navarrete. *El Tiempo* i *Los Debates* donaren suport al candidat liberal, com també els regionalistes i el seu òrgan tortosí, *La Libertad*, tot qualificant Lletget de radical. De nou la qüestió dels ponts sorgí en campanya electoral, i el candidat monàrquic s'atribuí les gestions de les construccions dels accessos a l'anomenat Pont de l'Estat de Tortosa. Tot i que, com hem vist, feia 10 anys que l'obra estava enllestida, els vehicles encara no hi tenien accés. A més a més, féu la campanya acompanyat del diputat provincial liberal F. Roig, explicant els beneficis que obtindria el districte amb la seva elecció, després de viatjar a Madrid per ratificar el suport del govern a més d'aconseguir el suport de les autoritats locals d'algunes poblacions, com les de Bítem o Tivenys.²⁹⁰

Com marcaven els antecedents, Samà es va acabar imposant per amplíssima majoria, aconseguint 7.407 sufragis, un 80% del total. Com el seu homònim liberal de Roquetes, s'imposà a totes les localitats del districte, en alguns batent rècords de suports que no podrien ser superats durant el període. Els dinàstics mantenien l'alternança a Tortosa tot i que Samà obtingué més de 2.500 vots més que Navarrete el 1907. El candidat de la UFNR, sense cap opció de victòria, aconseguí 1.001 sufragis, un 10%, i el lerroxista poc més de la meitat, 562 sufragis que representaven un 6% del total.

Els republicans nacionalistes acusaren els liberals d'haver comprat electors i "*otros manejos*", tot i que no impugnaren l'acta davant del Tribunal Suprem ni presentaren denúncies concretes. Segons Joaquín Maria Molins, el fet de tenir municipis amb participacions molt altes i amb molt pocs sufragis envers les opcions republicanes pot portar a pensar en la possible manipulació electoral. I més considerant la participació, d'un 68% del total dels 13.414 electors, excessivament alta comparant-la tant amb la diferència de vots com amb la d'altres comicis. El *Diario de Tortosa* reconegué públicament que "*el triunfo del gobierno ha sido posible gracias a la acertadísima gestión del gobernador civil de la provincia.*"²⁹¹ Amb tot, la suma de vots de les dues candidatures esquerranes poc hagués pogut fer davant la gran hegemonia dinàstica, tot i que aquesta fou inferior en comparació als comicis de 1907,

²⁹⁰ Joaquín M. Molins, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 66-68.

²⁹¹ Citat a *Íbid.*, p. 81.

1905 i fins i tot 1903. Després de la seva quarta derrota consecutiva, Fuente anuncià l'abandonament de la política activa.²⁹²

Al veí districte de Gandesa, Joan Caballé repetí com a candidat republicà, aquest cop amb les sigles de la UFNR. Sense divisió republicana, fou proclamat per unanimitat en un gran míting amb la presència de l'antic carlí i exdiputat provincial Escoda. La seva candidatura fou anunciada per *El Poble Català* i comptà amb el suport dels federals de la demarcació i dels republicans nacionalistes de Reus. A més a més, també aconseguí el suport del també exdiputat i militar J. De Urquía, conegut com el *Capitán Verdades* per la seva campanya de denúncia d'algunes corrupcions a l'exèrcit del Marroc. Però, per sobre de tot, el seu gran aval era haver aconseguit l'aprovació de l'expedient del pont de Móra d'Ebre. L'obra també pretenia adjudicar-se-la el candidat monàrquic addicte al govern, Mateu Vilá Tarazona. Amb tot, sembla plou clara l'autoria de Caballé. M. Sánchez de los Santos, cronista oficial de les Corts, així ho apuntà: *“explotada durante 20 años para fines electorales la realización de esta obra, y en cuyo empeño fracasaron las mejores voluntades de los representantes en Cortes que le precedieron, sólo pudo Caballé conseguirlo merced a su tenacidad y perseverancia, venciendo uno por uno todos los obstáculos que le salieron al paso de su gestión, que inició en 1907 y terminó en 1910, con la adjudicación de las obras.”*²⁹³ Amb tot, la candidatura liberal també estigué promocionada pel Marqués de Marianao i comptà amb el suport del president de la Diputació, Anselm Guasch, cosa que fou denunciada pels seus rivals. La campanya monàrquica es basà en els beneficis que suposaria pel districte un diputat governamental i en la crítica al suport contranatural d'Escoda i De Urquía a Caballé.

Finalment, amb una participació força elevada, del 78%, Caballé es va acabar imposant a Vilá per 5.738 a 3.292. El candidat republicà revalidava així la victòria aconseguida el 1907, superant amb un miler i mig de vots els

²⁹² Segons Molins, *“el liberal D. Tort. 10-V cita como ejemplos de esta “defección” a Benifallet, Ginestá, Tivissa y Perelló, donde, si bien es cierto que descendió la votación republicana, también descendió respecto a 1905, por lo que “el descontento” se produjo entonces y no ahora. Además también en otros pueblos –Colldejou, Tivenys, Vandellós- se produjo una nula votación republicana no confirmada posteriormente.”* Joaquín M. Molins, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 68. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 45-46, a partir de *Los Debates*, 9-V-1910 i *Diario de Tortosa*, 10-V-1910.

²⁹³ Citat a Joaquín M. Molins, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 64, a partir de M. SÁNCHEZ De los Santos, *“Las Cortes de 1910”*.

resultats anteriors i aconseguint un nombre de sufragis ben bé històrics. A Móra d'Ebre, a més de la Bisbal i Margalef, aconseguí més del 90% de suports. També fou el candidat més votat a Batea, el Pinell de Brai, Miravet, Corbera, Benissanet, Móra la Nova, Garcia, el Mas Roig, la Torre de l'Espanyol, Vinebre i la Palma d'Ebre. D'aquesta manera, el candidat republicà s'imposava a les dues Mòres, poblacions més directament afectades per l'adjudicació del pont i a Batea, localitat amb lligams familiars. Això volia dir que s'imposava a la meitat oest del districte –a excepció de la Figuera i Lloà-, que *grosso modo*, vindrien a ser les poblacions de la riba esquerra del districte, del que més tard serien les comarques de la Ribera d'Ebre i el Priorat. A Flix es produí un empat a 283 vots. Per contra, el candidat monàrquic aconseguia uns resultats similars al obtinguts per Albalull en els anteriors comicis, i fou el més votat a Prat de Comte –on aconseguí sospitosament el 100% dels vots-, Gandesa, Ribarroja, la Pobla de Massaluca, Vilalba, la Fatarella, Ascó, Caseres, Bot, la Figuera i Lloà. És a dir, a la riba dreta de l'Ebre, a la major part de la Terra Alta, amb l'excepció destacada de l'esmentat cas concret de Batea. A més a més, el candidat liberal aconseguí imposar-se en 6 poblacions on el 1907 havien triomfat els republicans.

Segons Molins, algunes dades, com l'elevada participació, els triomfs aclaparadors de Vilá a Prat de Comte i de Caballé a Móra d'Ebre, la Bisbal i Margalef ens poden portar a pensar que es tractava d'una pràctica electoral que continuava amb la suplantació de la voluntat de l'electorat, tot i que el candidat derrotat no efectuà reclamacions. Per al conjunt de la demarcació, fou significativa l'absència de candidats carlins tot i el seu arrelament a les comarques. Una hipòtesi que explicaria aquesta situació seria un intercanvi de suports entre les eleccions provincials i legislatives.²⁹⁴

Al districte de Vinaròs, el candidat liberal Ramon Saiz de Carlos aconseguí ser elegit mitjançant l'article 29, després que el governador civil de Castelló, el moretista Julián Settier, cessés 45 empleats de la Diputació i processés 14 ajuntaments. A la província de Tarragona, els liberals aconseguiren a Tarragona els millors resultats de Catalunya, obtenint tots els diputats excepte 3 republicans –els 2 habituals de la circumscripció a més del

²⁹⁴ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 63-64 i 80.

de Gandesa- i 1 diputat conservador al Vendrell. A la circumscripció de Barcelona, la UFNR aconseguí les 2 actes de les minories per darrere dels 5 diputats lerrouxistes elegits per majories. A escala catalana, els republicans a l'òrbita dels federalnacionalistes tornaren a ser la força amb més representació –com els solidaris del 1907- amb un total de 13 diputats, seguits per 11 liberals, 8 regionalistes, 5 republicans radicals, 4 conservadors, 2 carlins i l'independent Francesc Macià. D'aquesta manera, Catalunya representava el baluard republicà d'Espanya, sobretot durant l'etapa daurada de 1905 a 1910 quan quasi la meitat dels diputats republicans a les Corts eren catalans.²⁹⁵

Al seu costat, tot i que sense tanta transcendència, es produïren les eleccions a senadors, que a la província estigueren condicionades per l'acord entre liberals i republicans, que donà com a resultats 138 vots per al liberal Balcells i 111 per al republicà Sardá. En segona volta, el liberal Forgas n'aconseguí 110 i s'imposà al regionalista Rusiñol, amb 102 sufragis. Cañellas, tot i que també liberal, quedava marginat per l'acord del seu partit amb els republicans.

A més de les manipulacions electorals, l'oposició al règim també havia de fer front a la repressió governamental. A Tortosa, aquesta anava lligada als enfrontaments entre els sectors catòlics de la ciutat i els republicans d'*El Pueblo*. A tall d'exemple, l'agost de 1910 va ser incriminat el responsable del rotatiu, Josep Ferré Carles, però la justícia no li va atribuir responsabilitats. Dos anys més tard, l'abril del 1912, el membre de la Companyia de Jesús Ramon Orlandis va denunciar per injúries a Germà Alemany, el director del setmanari, el qual fou condemnat a més de 3 anys de presó, el desterrament a 25 quilòmetres de Tortosa, i al pagament d'una multa de 250 pessetes i de les costes processals. Un empresonament "*como la de otros tantos*", ja que aquell any 1912 també ho estigué Franquet, en el seu cas, responsabilitat "*de la mala conducta de su Ayuntamiento*."²⁹⁶

²⁹⁵ Els 13 diputats electes de la UFNR foren Coromines i Zulueta per minories a la circumscripció de Barcelona, Nougués i Mayner per la de Tarragona, Cruells per Sabadell, Miró per Sant Feliu de Llobregat, Zulueta per Vilafranca, Albert per la Bisbal, Salvatella per Figueres, Moles per Lleida, Rodés per Balaguer i Llari per Tremp, a més de Caballé per Gandesa. Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 299.

²⁹⁶ Carta manuscrita de Pablo Iglesias a Marcel·lí Domingo. Madrid, 25-VIII-1912. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Maria Cinta MARGALEF Faneca, *Els límits de la llibertat de premsa a les Terres de l'Ebre durant la Restauració (1875-1923)*, Cooperativa Gràfica Dertosense, Tortosa, 2003, pp. 67-68.

A més a més, a partir de l'agost de 1910, *El Pueblo* tingué un nou rival periodístic, *El Radical*, una publicació vinculada als sectors catòlics de la ciutat. I ja en el seu primer número parlava de Marcel·lí Domingo, per fer saber públicament que “*no estamos dispuestos á tolerarle que continúe tomándoles el pelo á esos honrados obreros del campo, que por su bondad y sencillez le sirven á V. de pedestal y sobre ellos y á costa de su credulidad V. se levanta.*”²⁹⁷ Unes paraules referents a un míting que el jove regidor havia realitzat feia uns dies a Jesús. En aquest exemple, veiem que era ja *el* referent d'oposició per als sectors més conservadors de la ciutat, que veien i combatien la construcció de les seves sinergies locals. La recent i contundent derrota en els comicis legislatius ens dóna una mostra de com la seva influència era ben minsa més enllà de la ciutat. Però a nivell local, la seva posició estava cada vegada més consolidada. Durant els anys posteriors, continuaria sent un dels blancs d'*El Radical*, on seria anomenat “*el mestre sectari de Roquetes*”, irònicament “*el digníssim successor de D. Lluís Manaut*” o “*D. Pedanci, lo que vol donar lliçons a tot lo mon sobre totes les materies, lo que ha vingut de Tarragona pera civilisar-mos, pera dissipar les tenebres de la nostra clerical ignorancia, lo que's diu sabi, filosof i eloqüent a sí mateix quan escriu les ressenyes dels mitins en que parla.*”²⁹⁸

Acabava l'any 1910, on a Tortosa els republicans havien obtingut breument el govern local amb Manuel Guarch Zaragoza al capdavant, “*que por compromiso tiene de regentar la alcaldía durante 28 días.*”²⁹⁹ Més enllà d'aquest fet, havien fonamentat la seva oposició en base al repartiment de camins veïnals “*cobrándose á todo trance y muchos propietarios quejándose el no poder llegar con el carro á sus fincas por intransitable el camino. El aumento de abastecimiento de aguas sin resolver; el de la fábrica de gás también, el del Banco de Tortosa con el Mercado, embrollado y en espera. Y el odioso impuesto de consumos por puertas, siguiendo.*” L'única valoració positiva l'atribuïen a “*cuatro torreones levantados en la esplanada de Remolinos, destinados para edificio de Matadero*” tot i que els consideraben “*una*

²⁹⁷ Juan ORTIGAS, “¡Clarito!”, *El Radical*, 20-VIII-1910, p. 2.

²⁹⁸ “Un altre fracàs del president del Comité d'Unió Republicana. Lo senyor mestre laic muda d'ofici i's fa colliter de carabaces. D. Pedanci de cos present”, *El Radical*, 21-VI-1913, p. 1.

²⁹⁹ Un elector, “La obra de un partido. Los Concejales Republicanos”, *El Pueblo*, 21-I-1911, pp. 1-2.

*expolación inícuca, que dá base á un negocio escandaloso.*³⁰⁰ Sobre els consums, el mes de setembre el grup municipal republicà havia presentat un nou “*proyecto detenidamente estudiado, largamente meditado de supresión total del impuesto de consumos*” signat per Domingo que, aquesta vegada, només tingué el suport de la minoria republicana.³⁰¹ Es tractava d’una reformulació per superar les dificultats que havien tingut en aquest aspecte l’any anterior, especialment en relació als grans comerciants.

L’acció al consistori es coordinava amb la difusió d’*El Pueblo* en un article titulat “La supresión de los consumos”, on s’explicava la feina feta pels regidors republicans però reclamant l’actuació imprescindible del poble: “*Debe hablarse hasta convencer al pueblo, de que, sin su acción constante y decidida, los consumos substistirán en la forma odiosa y antipática de hoy.*”³⁰² Això no obstant, i a desgrat seu, el mestre de Roquetes pensava en privat que “*los españoles, el pueblo, no siente la cuestion de los consumos, la cuestion del dinero, que es una de las fundamentales.*” Per això mateix, cada cop tenia més clara una idea absolutament fonamental: “*no es con cuestiones que le obliguen á pensar, sino con emociones, con palabras que le levanten el corazon como conseguiremos ponerle en acción.*”³⁰³ Veiem com el jove regidor creia molt més útil que el discurs racional -que tant havien utilitzat els vells republicans honorables del segle XIX- un relat més emotiu que aconseguís arribar a la gent i, d’aquesta manera, transformar la realitat política.

Aquest impost de tributació general ordinària i indirecta que gravava els productes bàsics en fer-los arribar a les poblacions mitjançant el “dret de portes” representava aproximadament un 40% dels ingressos de l’Estat. Després de la seva supressió durant el Sexenni, la seva abolició era un dels *leitmotiv* de l’esquerra progressista durant la Restauració. En alguns municipis patí modificacions i en alguns altres s’acabà abolint, com per exemple a la ciutat de Tarragona amb l’arribada de l’any 1909. En d’altres es produïren motins, com a Benicarló el 1876, estesos a la comarca del Maestrat. A Vinaròs, l’intent de licitació el 1902 ja havia provocat importants aldarulls en la

³⁰⁰ “Resumen del año”, *El Pueblo*, 06-I-1911, p. 3.

³⁰¹ Marcelino DOMINGO, “La supresión de los consumos”, *El Pueblo*, 01-X-1910, p. 1.

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ Citat a la carta manuscrita de Ramiro de Maeztu a Marcel·lí Domingo. Londres, 20-IX-1910. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

constitució de la corporació municipal. En en aquell tombant de la primera dècada del segle XX, quan els republicans estaven en minoria a l'Ajuntament amb els seus 4 regidors davant els 6 liberals i els 7 conservadors, també en preconitzaven la seva anul·lació i la substitució pel Repartiment, com havien fet els seus homòlegs de Castelló. A la Torre de l'Espanyol es produïren avalots l'abril del 1908 en protesta contra l'impost.³⁰⁴

³⁰⁴ *La Veu de la Comarca*, 31-XII-1908, p. 2. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 45. Per al cas de Vinaròs, Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, pp. 74-78, 93, 107-118 i 218-219. Per al de la Torre de l'Espanyol, telegrames oficials del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 27-IV-1908, 29-IV-1908 i següents. Lligall 159, Expedient 7. Archivo Antonio Maura Montaner, FM.

3.2.2 Els primers anys de la coalició republicanosocialista (1911-1914)

*“Los muertos gobiernan á los vivos –se dirá- si.
Pero [...] únicamente en los países muertos,
en aquellos países donde las doctrinas de los hombres viejos no saben renovarse en los labios
y en el cerebro de los hombres jóvenes;
donde las ideas, que serán eternas en la humanidad, no han hallado un altar,
sinó un sepulcro en el corazón de los hombres.”³⁰⁵*
Marcel·lí Domingo, 1911

Els nombrosos canvis de sotstítols produïts a *El Pueblo* entre el 1908 i el 1909 són un bon símptoma del procés de canvi i de reformulació del republicanisme tortosí, coincidint simptomàticament amb l'entrada en acció del mestre de Roquetes. Amb tot, els últims dies del 1910, sembla que els republicans acabarien de trobar la fórmula exacta amb que millor s'autodefinien. A mitjan desembre, els radicals es reuniren en assemblea al centre republicà del carrer Montcada i, per unanimitat, acordaren el seu ingrés a la coalició republicanosocialista. La maquinària organitzativa republicana feia un pas endavant decisiu. Com es podia llegir a *El Pueblo*, *“las fuerzas republicanas han aumentado, han crecido en estos últimos años. Una propaganda incesante de mitins, de conferencias, ha levantado el corazón de muchos hombres. Somos muchos más que cuando las elecciones de Ricardo Fuente, elecciones que señalan una era en nuestra historia republicana.”*³⁰⁶ En aquell mateix moment, justament un any més tard de l'últim canvi de sotstítol, el setmanari republicà feia una nova modificació, deixava de ser l'*Órgano del Partido Republicano de Tortosa* per esdevenir l'*Órgano de la Coalición Republicano-Socialista de Tortosa*. La coalició responia a dos objectius principals: l'abolició de l'impost de consums i aconseguir la representació amb un diputat a Corts. Per portar-ho a terme, plantejà també una campanya propagandística comarcal, ja que *“en las partidas, aldeas y caseríos, se vive maquinalmente; obligados á ignorar que ningún derecho les corresponda.”*³⁰⁷ El Comitè de coalició republicanosocialista de Tortosa ja estigué presidit per

³⁰⁵ Marcelino DOMINGO, *Liberalismo Republicano... Op. cit.*, p. 15.

³⁰⁶ “La unión de los republicanos”, *El Pueblo*, 17-XII-1910, p. 3 i “Los radicales de Tortosa ingresan en la coalición republicano-socialista. Todos los republicanos unidos.” *El Pueblo*, 24-XII-1910, p. 1.

³⁰⁷ “Nuestro propósito es visitar todos los pueblos de este distrito electoral y el de Roquetas” i “Acción republicano socialista”, *El Pueblo*, 31-XII-1910, p. 3. S. M. “Nuestra conducta”, *El Pueblo*, 14-I-1911, p. 2.

Marcel·lí Domingo, amb Vicente Salcedo i Joan Benet com a secretaris.³⁰⁸ Després d'anys de desavinences i enfrontaments, els republicans havien arribat a l'entesa, "*sin vencedores, sin vencidos*."³⁰⁹ Però no només era una unió republicana. La coalició també era un reflex de la ratificació de l'acord amb el grup socialista de la ciutat encapçalat per Ramon Franquet, un dels principals dirigents del socialisme provincial. Tot i que la Federació Socialista Catalana del PSOE no veia amb bons ulls els pactes amb els republicans, els socialistes tortosins tenien un funcionament prou autònom respecte a la Federació, la qual cosa els permetia l'entesa amb els republicans.³¹⁰

Com anirem veient a partir d'ara, aquella variació acabaria resultant la més significativa i determinant, i alhora la més lligada a la futura configuració del marcel·linisme. De fet, l'artífex de la coalició hauria estat un incipient marcel·linisme discursiu, encara en procés de gestació, que començava a tenir les seves primeres plasmacions pràctiques. A escala general, els vents bufaven en aquesta direcció: l'11 de febrer, la UFNR s'havia adherit a la Conjunció Republicano-Socialista creada en l'àmbit estatal. La raó teòrica dibuixava aquest esquema. A la pràctica i a escala tan local com regional, a pocs llocs com a Tortosa s'acabà desenvolupant una coalició que, a més, acabaria esdevenint estable. A Castelló, l'entesa entre republicans i socialistes no acabà de quallar, almenys a l'alçada del 1909, per la major influència dels primers, la debilitat dels segons i l'actitud poc afí del dirigent republicà Fernando Gasset. A Vinaròs, la nova Junta Republicana Radical, dirigida per Facundo Fora Ferreres, estigué alhora allunyada de l'obrerisme.³¹¹

Veiem així com el lideratge de Marcel·lí Domingo en aquell canvi d'any estava ja fora de dubte, i el podem copsar en diversos elements. No només davant la coalició, sinó també en rituals i cerimònies, que constitueixen grans elements de cohesió per al grup i de lideratge per al cabdill. En trobem un bon exemple en l'enterrament civil del republicà tortosí i exregidor del consistori Joan Bonet Canalda, ja que fou Domingo qui pronuncià la "*sentida y elocuente*

³⁰⁸ Com a vocals hi apareixien Rafel Alemany, José Villó, Juan Espuny, Joaquín Bedós i José Curto com a radicals; Juan Melich per la joventut revolucionària; Ramon Franquet i Ramon Baiges per l'agrupació socialista i Manuel Guarch, Joan Gilabert i Pedro Pla pels republicans autonomistes. "Organización política", *El Pueblo*, 24-XII-1910, p. 3.

³⁰⁹ S.M. "La unión es fuerza", *El Pueblo*, 06-I-1911, p. 2.

³¹⁰ Joaquin M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 274 i 277.

³¹¹ Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració...* *Op. cit.*, pp. 213-214.

oración fúnebre”, en un acte on hi estigueren representats el Centre Republicà Autonomista, el Centre d’Unió Republicana, el Centro Obrero de Corporacions, l’Agrupació Socialista, la Joventut Revolucionària de Tortosa, el Centre Republicà i la Joventut Revolucionària de Roquetes. A més a més, durant aquells anys també existia un Centre Republicà al barri tortosí de Sant Llàtzer.³¹²

El lideratge el jove regidor de Tortosa també es podia escoltar al Centre Republicà de Roquetes, on intervingué de forma destacada i on hi trobem també elements codificadors de la cultura política, ja que uns minuts abans, “*a la hora anunciada empezó descubriéndose á los acordes de la Marsellesa un gran retrato del amigo Marcelino Domingo.*”³¹³ Poc després, el 8 de gener de 1911, era el conferenciant més destacat a Santa Bàrbara, on intervingué al costat d’Enrique Santiago, que parlà sobre el socialisme, i del representant de les joventuts revolucionàries, Aramis. I, uns dies més tard, als Reguers. Eren actes de la campanya propagandística de la coalició, que continuà amb actes al Centre Obrero de Corporacions de Tortosa i a la partida de l’Aldea, sempre amb el parlament destacat del mestre de Roquetes i amb les eleccions provincials a l’horitzó. Eren els dies en que es commemorava l’aniversari de la proclamació de la República i moria Joaquín Costa, un dels grans referents del marcel·linisme teòric.³¹⁴

Com escrivia Emili Junoy a *La Publicidad*, “*Marcelino Domingo hace muy buena obra en Tortosa y Roquetas, en los pueblos de aquella comarca tan atrasada, de aquel territorio tan carlista [...] Más que un pedagogo, es un apóstol.*”³¹⁵ El mateix dirigent republicà li apuntava per carta que “*ya sabe que el diario está en todo y para todo á su disposición, lamentado solo que las [...] condiciones económicas, no permitan por ahora remunerar colaboración tan brillante y hornosa como la de V.*”³¹⁶ La publicació en qüestió era el portaveu de la UFNR, *El Poble Català*, on el jove regidor començà a col·laborar des de la

³¹² “D. Juan Bonet Canalda”, *El Pueblo*, 24-XII-1910, p. 3. “Acción republicano socialista”, *El Pueblo*, 31-XII-1910, p. 3.

³¹³ “La velada en Roquetas”, *El Pueblo*, 31-XII-1910, p. 3.

³¹⁴ “Mitin en Sta. Bàrbara”, *El Pueblo*, 14-I-1911, p. 3. “Visita á Reguès”, *El Pueblo*, 28-I-1911, p. 3. “Pro cultura”, “Joaquín Costa ha muerto” i “Propaganda”, *El Pueblo*, 11-II-1911, pp. 1-3.

³¹⁵ Reproduït de *La Publicidad*, Emili JUNOY, “Pequeña tribuna. En la conferencia de Marcelino Domingo”, *El Pueblo*, 04-II-1911, p. 2.

³¹⁶ Carta manuscrita d’Emili Junoy a Marcel·lí Domingo. S.l., [1911]. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

primavera del 1910, al costat de *La Publicidad* i *El Pueblo*. A més a més, en la primera assemblea general de la formació, durant els primers dies del nou any 1911, Domingo fou elegit conseller en representació de la ciutat de Tortosa. Novament, hi acudí una delegació del Centre Republicà Autonomista de la població, amb Manuel Guarch i David Piñana, tots dos regidors del consistori al costat de Domingo, a més de Joan Benet, Albert Zaragoza, Joan Gilabert i Pere Pla.³¹⁷

Amb aquest nou càrrec recent estrenat, Domingo presentà novament candidatura pel districte de Tortosa-Roquetes en les esmentades eleccions provincials, convocades per al 12 de març de 1911 dins l'aliança republicanosocialista i al costat de Joan J. Ivárs Serrano. La coalició havia realitzat una campanya electoral centrant-se en la deficient administració de la cambra provincial i en els seus nombrosos impagaments.³¹⁸ Però, tot i tenir una posició més consolidada que la de l'any anterior, i ara sí, amb el suport i l'anunci de la candidatura des d'*El Poble Català*, novament fou derrotat i superat pels 4 candidats elegits: els liberals Francisco Roig Navarro, Francisco Canivell Curto i Juan Povill Miró i el carlí jaumista Víctor José Olesa Fonollosa.

Però tot i la nova derrota republicana, en aquests comicis es produïren desavinences dins les files liberals, les quals havien controlat tradicionalment el districte de Roquetes, i marcaren l'inici de les diferències entre Kindelán i el grup d'alcaldes del districte, encapçalats pels batlles de la capital del districte, d'Amposta i d'Ulldecona. La confecció de la llista dels candidats oficials del partit liberal amb el suport de Kindelán i amb la inclusió de tres homes de Tortosa, provocà el desacord dels dissidents, que fins i tot van arribar a plantejar una candidatura alternativa a l'oficialista, tot i que sense portar-ho a terme.³¹⁹

En canvi, a Falset-Gandesa les coses foren del tot diferents i la coalició republicana i autonomista s'imposà amb els vora 6.000 sufragis aconseguits per cadascun dels seus candidats: Josep Anguera, Joan Alentorn i Pere Altés, tots tres de la UFNR. El dia dels comicis comptaren amb la presència del diputat Caballé, qui gaudia d'una gran popularitat, sobretot a Móra d'Ebre, on

³¹⁷ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp 58-62.

³¹⁸ Per exemple, a "La Diputación", *El Pueblo*, 18-II-1911, p. 1.

³¹⁹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 85 i 99.

“el diumenge de les votacions, tirant-se al carrer votant i fent votar la candidatura republicana aclamant Caballé: les dones vitorejantlo, llensant al nostre pas serpentines y confetti; els homes rodejanlo ansiosament.”³²⁰ Al seu costat, fou elegit el carlí Antonio de Oriol, que aconseguí 5.200 sufragis. I tot i que els candidats lerrouxistes Bautista Cabré i Raimundo Rovirosa tingueren el suport d’Emiliano Iglesias, quedaren derrotats, com també els dinàstics, José Compte Juncosa, Joaquín Monteverde Ayet i Manuel Ferrer Jover.

Les 3 actes de l’Ebre sumades a les 9 de la resta de la demarcació donaven als republicans la majoria a la Diputació, amb un total de 12 d’escons. Segons *Los Debates*, “de resultar ciertas estas noticias, la futura Diputación estaría formada por nueve republicanos, cinco ministeriales, tres jaimistas y tres nacionalistas. Teniendo en cuenta que los nacionalistas Sres. Virgili, Mestre y Anguera forman solidaridad, en el seno de la Corporación con los republicanos, resultará que éstos serán los Árbitros de la Diputación.”³²¹ Aquesta còmoda majoria els va permetre aconseguir-ne la presidència, amb l’elecció del cap dels possibilistes de Reus, Anton Estivill Llorach. Per primer cop des de la reinstauració del sufragi universal, els republicans aconseguen trencar l’hegemonia dinàstica a la cambra provincial. La Diputació havia estat utilitzada pels partits dinàstics que l’havien presidit per consolidar el seu poder a nivell local, ja que els permetia l’embargament de bens municipals o la concessió de crèdits als municipis.³²² A més dels bons resultats a Falset-Gandesa, els candidats de la UFNR també obtingueren victòries a Vilafranca-Igualada, Vilanova-Sant Feliu, Olot-Puigcerdà, la Bisbal, Lleida-Borges i Tremp-Viella, tot i que a Barcelona els resultats foren molt discrets.

Retornant a la política municipal, el maig de 1911 Canalejas presentava un projecte a les Corts per abolir l’impost de consums. Uns mesos mes tard, al mes de setembre, Domingo intervingué de nou en sessió de ple a l’Ajuntament de Tortosa, amb l’exposició d’un nou document que instava a rebaixar el “cupò” per part del govern i a substitució i l’eliminació de l’impost. Aquesta proposta, que no fou gaire diferent de la que ja havia presentat feia tot just un any,

³²⁰ Citat a Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre... Op. cit.*, p. 214.

³²¹ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 102-103, a partir de *Los Debates*, 14-III-1911. La valoració dels resultats a M. DOMINGO, “Elecció i selecció”, *El Poble Català*, 23-III-1911.

³²² Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 85.

obtingué en aquella ocasió el suport de nombroses associacions polítiques i sindicals de la ciutat. Entre les primeres hi trobem el Centre Republicà Autonomista i el Centre d'Unió Republicana, però també el Comitè Municipal Republicà Radical Autonomista i l'Agrupació del PSOE. Entre els segons, el Centre Obrer de Corporacions amb nombroses societats de la indústria, de la construcció, del camp i d'oficis varis.³²³ Es tractava d'una nova materialització de l'aliança republicana i socialista, un suport fonamental que el jove regidor havia anat treballant, aprofitant un argument aglutinador que unia a totes les forces progressistes i tenia l'ampli suport dels sectors populars. A més a més, accions com aquella ajudaven a augmentar l'ascendent personal de Domingo, no només davant dels seus correligionaris republicans, sinó també sobre els elements socialistes i obrers de la ciutat.

En aquest context arribaren unes noves eleccions, les municipals del 12 de novembre de 1911, on l'esquerra tortosina es presentà ja unida sota la coalició republicanosocialista, amb Domingo al capdavant com a màxim representant de la tendència autonomista però també amb el lerrouxista Rafel Alemany. Les forces dretanes també presentaren una llista unitària amb conservadors, liberals i carlins, que s'acabà imposant amb l'elecció de 10 dels 11 candidats presentats. Per contra, la coalició d'esquerres només aconseguí l'elecció de Domingo, José Fabregat Aymat, Manuel Guarch Zaragoza i el citat Alemany, tots 4 pertanyents als districtes del nucli urbà. En canvi, cap dels altres 6 candidats presentats als barris i a les pedanies aconseguiren l'acta. Amb aquests resultats, el liberal Juan Mestre fou elegit alcalde de Tortosa.³²⁴

A Roquetes, els republicans aconseguiren la representació amb Buenaventura Tarragó Fonollosa, sota les sigles de la UR, tot i que l'alcaldia fou per al conservador Manuel Barberà Jardí. La unió de les esquerres no era extrapolable a totes les poblacions de les comarques. A Vilalba, els republicans –dividits entre els 3 candidats independents i 1 de radical- foren derrotats

³²³ La Sociedad de Metalúrgicos, la Sociedad de Oficiales Albañiles, la Sociedad de Peones Albañiles, la Sociedad de Oficiales Carpinteros, la Sociedad de Oficiales Toneleros, la Sociedad de Oficiales Peluqueros, la Sociedad del Arte de Imprimir, la Sociedad de Obreros Agricultores, la Sociedad de Constructores de carruajes i la Sociedad de Oficios Varios. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 45-46.

³²⁴ Entre els regidors dretans, hi trobem personatges significatius, com el metge Emilio Sanz Pertegás o el farmacèutic Juan Gamundi Meliá, que en els anteriors comicis s'havien presentat dins la coalició solidària. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 87, a partir d'*El Pueblo*, 18-XI-1911 i *La Tradición*, 18-XI-1911.

novament per la llista unitària de carlins i dinàstics, amb la qual cosa la coalició conservadora ampliava la seva majoria amb 6 dels 9 regidors. A Vinaròs, en canvi, el Centre Republicà. A la demarcació de Castelló, els republicans aconseguiren un total de 69 regidors.

A més de consolidar la seva acta de regidor i el seu càrrec de conseller de la UNFR, durant aquell 1911 Domingo aprofundí en una altra faceta: la de conferenciant. El 29 de gener ja havia parlat al Teatre Principal de Barcelona sota el títol “Política pedagógica” i a mitjan abril al Centre de Lectura de Reus sobre “*la llibertat de premsa*”, sempre fent èmfasi en l’acció pedagògica, ja que “*la pedagogía debe convertirse en acción política.*”³²⁵

En la primera, entre referències filosòfiques des dels antics grecs fins a Kant passant per la Solidaritat Catalana, feia una crida advertint que “*los pueblos que han de luchar para sostenerse en su miseria no han de leer la historia, sino escribirla... No han de ser espectadores, sino actores.*”³²⁶ A la capital, el regidor tortosí explicà com “*yo, en la ciudad donde vivo, lejos de aquí, veo todos los días como los obreros que vuelven del trabajo, como los payeses que tornan del campo, montados en sus carros, como las pobres mujeres que llevan la comida á sus maridos, se enfurecen contra los infelices empleados de consumos que se acercan á registrarles el hatillo; todos vosotros habréis pasado ó habréis sabido la historia de una de esas tragedias calladas, silenciosas, en que el hombre llega á casa –á una casa sin luz, sin aire, sin agua- y deja el dinero del jornal sobre la mesa, sabiendo que aquel dinero no basta á llenar las necesidades de la familia; que este hombre ha de arrancar á su hijo de la escuela, antes de que cumpla los doce años, [...] que este hombre mismo ha de mandar á su padre –un pobre viejo que pasó toda su vida trabajando- á que pida una limosna para atender á su alivio.*” Però tot i les protestes de la població, aquesta estava “*fuera de la línea de tiro, es una protesta sin dirección y desde luego, sin intensidad, yo, como educador, como pedagogo, echo en cara á los directores políticos el tolerar este desvio de la opinión [...] y yo, como escritor político, echo en cara á los pedagogos, á los*

³²⁵ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 64-66.

³²⁶ Marcelino DOMINGO, *Política pedagógica. Conferencia pronunciada en el Teatro Principal por D. Marcelino Domingo*, Antonio López, Barcelona, [1911], p. 3.

educadores, el no haber tomado á cargo el encauzar esta opinión hacia la verdad.”³²⁷

Com apuntà Xavier Pujadas, *“Iluny de vincular-se a estratègies de resposta immediata, Domingo entenia aquesta pedagogia política com la base de transformació del comportament polític popular en el context de la mecànica caciquista i de control electoral de la Restauració, de reconstrucció d’una nova dialèctica entre les bases socials i el partit republicà i, en última instància, de creació d’una opinió ciutadana capaç de donar suport a un canvi de règim.”*³²⁸

Poc més tard, el 24 d’agost parlava a l’Ateneu Igualadí de la Classe Obrera en la conferència “La afirmación de la personalidad colectiva como base de la pedagogía social” durant els actes de celebració dels 48è aniversari de l’entitat. El mestre de Roquetes continuà insistint en la “*pedagogia social*” tot plantejant als oients interrogants, des d’un punt de vista molt crític, sobre la situació “*espiritual*” de la “*personalitat colectiva*” espanyola, sovint comparant-la amb la d’altres països: “*nosotros no solicitamos una suposición: necesitamos una afirmación. Nosotros necesitamos saber qué ve cada español de su historia, de su vida, de su alma [...] Nosotros necesitamos saber qué recuerda cada español cuando alguien pone en sus labios el nombre de su patria, el nombre de España.*”³²⁹ El problema principal era, des del seu punt de vista, la passivitat: “*el pueblo siguió ciego y destronado; quedó en silencio, porque le dijeron que una política de silencio era una política de salvación y completamente desorientado, pensó que el recogimiento era encerrarse en casa.*” Amb tot, acabava amb un missatge d’optimisme, “*decadientes, no: nacientes*”.³³⁰

Arreu on parlava, el jove conferenciant remarcava els referents republicans de Pi i Margall i Salmerón al costat del regeneracionisme de Costa. Aquests es podien entreveure en una idea de programa polític: “*plan general de canales, combinados con pantanos y su construcción simultánea inmediata por el Estado. –Perfeccionamiento rápido de los caminos carreteros y de herradura,*

³²⁷ *Íbid.*, p. 7.

³²⁸ Xavier PUJADAS i Martí, “Entre la pedagogia social i la demagògia populista...”, *Op. cit.*, p. 68.

³²⁹ Marcelino DOMINGO, *La afirmación de la personalidad colectiva como base de la pedagogía social. Conferencia dada en el Ateneo Igualadino de la Clase Obrera en la fiesta del 78 Aniversario de su fundación. 24 Agosto de 1911*, Tipografía de la Viuda de M. Abadal, Igualada, 1911, p. 10.

³³⁰ *Íbid.*, p. 20-21.

suspendiendo la construcción de carreteras generales. –Reforma de la educación nacional en todos sus grados. –Caja especial autónoma dotada de recursos propios para los tres fines procedentes: enseñanza y colonización interior, hidráulica, agrícola y viabilidad –Organización del seguro y del socorro mutuo por iniciativa y bajo la dirección del Estado. –Nivelación de los presupuestos, mediante la reducción de gastos y arreglo con los acreedores de la nación.”³³¹

Mig any més tard, el dissabte 30 de desembre, parlava a la Joventut Republicana de Lleida sobre “Liberalismo Republicano”, remarcant en aquell cas la necessària renovació generacional: “*uno de los aspectos que con más claridad patentizan la quietud, el estancamiento de España, es el de que los hombres de cultura, los jefes de partido, los políticos de turno siguen considerando todas las cuestiones que vivamente interesan á los españoles de la misma manera que las consideraron, que las desarrollaron, que las plantearon, los hombres de cultura, los jefes de partido, los políticos de turno, que pudren hace lustros sus huesos en la sepultura.*”³³² Però era, també, una crítica cap a la vella forma de fer política i, en definitiva, envers el vell republicanisme del segle anterior: “*los republicanos han pensado por espacio de 37 años y siguen aún pensándolo la mayoría de las cabezas pensantes del partido [...] que fuera de este tema de República contra Monarquía, el hombre liberal no debe tener otras inquietudes, ni otros problemas preferentes. Que mientras la Monarquía no caiga y suba la República, -permitidme estas frases gráficas- el republicano español debe cruzarse de brazos [...] Los republicanos españoles no pueden continuar siguiendo esta táctica política; por seguirla, han sido completamente [i]nútiles á España por espacio de 37 años.*”³³³

Però tot això no venia de nou. Uns anys abans, Lerroux ja havia escrit a *La Publicidad*, “*el porvenir no es de los que hablan, sino de los que hacen. Y yo sé hacer.*”³³⁴ Sembla ser que d’això es tractava. I des d’una òptica conservadora, Francesc Cambó ja s’havia expressat de forma similar en aquesta mateixa línia. Malgrat les distàncies ideològiques, podríem

³³¹ *Ibid.*, pp. 18-19.

³³² Marcelino DOMINGO, *Liberalismo Republicano... Op. cit.*, p. 8.

³³³ *Ibid.*, pp. 16 i 18, respectivament.

³³⁴ Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 78, a partir de “Fariseos”, *La Publicidad*, 16-XI-1903.

perfectament trobar camins de coincidència en una conferència al Teatre Principal de Barcelona el 26 de maig de 1910. El líder de la Lliga Regionalista i director de la campanya electoral de la triomfant Solidaritat Catalana parlava d'una "política afirmativa", "que és nova a Espanya, que ja està ben arrelada en tots els pobles més avensats (sic) d'Europa, fins al punt que la intensitat del sentit afirmatiu marca el grau de progrés dels pobles moderns." Com ha apuntat Gemma Rubí, "per política afirmativa, Cambó entenia la política constructiva, positiva, la que cercava una acció col·lectiva de tot el poble, i que s'oposava a una política negativa, protestatària, i vinculada finalment a l'acció partidista. D'alguna manera, assenyalava, calia deixar de protestar, i calia construir una acció política eficaç, de govern. Estic convençuda que la lliçó prioritària que Cambó i la Lliga tragueren de l'experiment solidari fou que era possible, i a més necessari i convenient, col·laborar amb els governs de la Restauració."³³⁵

Com veurem, aquest no fou el camí triat pel marcel·linisme, però era evident que les forces polítiques que volien tenir coses a dir en el nou decenni havien de renovar tant la seva raó teòrica com sobretot la pràctica. Sens dubte, aquella transició entre la *vella* i la *nova* manera de fer política era un tema d'actualitat i debat entre les diverses personalitat polítiques i intel·lectuals d'inicis de segle XX. En aquesta línia, Ramiro de Maeztu li exposava per carta a Domingo: "la propaganda republicana es, en efecto, un medio de agitación pero de agitación ineficaz para la idea liberal y para el interés democrático [...] á Corominas y á Zulueta [...] tambien les falta fibra, como tambien á mi. Somos irresolutos en la acción, porque lo somos intelectualmente."³³⁶ En aquell moment, el jove regidor tortosí ja s'havia fet un nom dins del republicanisme català. Seria també, segons el reconeixerien els seus contemporanis pocs anys més tard, un "político moderno, [que] halla en los vicios de nuestra vieja política y de nuestra vieja y corrompida administración pública, estímulo y acicate que satisface por completo las genialidades de su carácter."³³⁷

Amb tot, aquests plantejaments no havien anat acompanyats de victòries electorals als districtes de l'Ebre, més enllà del consistori tortosí. Les dures

³³⁵ Citat a Gemma RUBÍ, "Les eleccions generals de Solidaritat Catalana...", *Op. cit.*, pp. 69-70.

³³⁶ Carta manuscrita de Ramiro de Maeztu a Marcel·lí Domingo. Londres, 3-VIII-1910. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

³³⁷ *Renovación o Revolución?... Op. cit.*, p. 52.

derrotes electorals de 1910 i 1911 el portaren durant l'any 1912 a sol·licitar plaça de professor de pedagogia a l'Instituto General Técnico a Sòria i a l'Escuela Normal Superior de Salamanca, a més d'intentar accedir al títol de batxiller en arts necessari per ser inspector d'ensenyament. Sense més èxit professional, continuà treballant a l'escola de Roquetes sent regidor a Tortosa, on el primer de gener de 1912 s'havia constituït el nou consistori.³³⁸ Aquell mateix any, i segons Alicia Garcitoral, viatjà per primer cop a Madrid, integrant una Comissió per sol·licitar una rebaixa de l'impost de consums.³³⁹

L'estratègia del jove regidor en el lideratge del grup municipal tortosí es fonamentava en presentar-se com l'encarnació de l'ètica i la transparència polítiques, i desencadenar una oposició constant al poders designats per reial ordre. Com afirmà Pujadas, *“la defensa de reivindicacions econòmiques essencials com la que feia referència a la càrrega impositiva dels consums, junt amb l'oposició al degoteig militar de reservistes locals al conflicte marroquí, o a la repressió posterior als fets de la Setmana Tràgica, reforçarà les seves posicions entre les classes populars i menestrals urbanes.”*³⁴⁰ Entre finals de 1912 i principis de 1913, el protagonisme de Domingo a l'Ajuntament de Tortosa es féu notar de nou, encapçalant una ponència el 22 de novembre que tenia per objectiu analitzar i documentar-se per a *“ir a la supresión de los consumos para primero de Enero de 1913, manteniendo los fielatos para las especies de carne y pescado.”*³⁴¹ Amb tot, la majoria monàrquica del consistori ho impossibilità. Però més enllà d'això, la campanya, que tenia el suport de la majoria de la població, permeté la consolidació de l'oposició republicana i alhora el creixent lideratge del jove regidor. En segon lloc, ja a mitjan mes de setembre, havia anat un pas més enllà amb la demanda de la dimissió de la

³³⁸ Joan Mestre i Noé fou elegit primer tinent d'alcalde, Manuel Domingo Manuel, segon tinent, Manuel Guarch Zaragoza –l'únic representant de la candidatura republicanosocialista-, tercer, Emilio Sanz Pertegás, quart i José Vallés Lleixá, cinquè. Francisco Zamora Boronat fou proclamat primer síndic i Juan Ramírez Calvet, segon. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 88, a partir de *Diario de Tortosa*, 02-I-1912. Els intents de millora professional, a “Un altre fracàs del president del Comitè d'Unió Republicana...”, Op. cit. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 76.

³³⁹ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 107. El mes de març d'aquell 1912 també estigué de viatge a Tarragona i a Barcelona. Dietari 6, pp. 40-41. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

³⁴⁰ Xavier PUJADAS i Martí, “Entre la pedagogia social i la demagògia populista...”, Op. cit., p. 67.

³⁴¹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 46.

presidència de l'Ajuntament i de les regidories liberals del consistori, argumentant, segons el seu parer, el seu fracàs alhora d'aconseguir una rebaixa del "cupo" dels consums i en la seva oposició a la supressió de l'impost, que contrastava amb la línia marcada per Canalejas des de Madrid. Els membres liberals es defensaren de forma contundent amb l'argument principal que "*la supresión de los consumos sería ruinosa para Tortosa.*" El primer de novembre de 1912 el liberal Joan Mestre i Noé fou elegit alcalde per "*Real Orden*". Domingo l'acusà de continuista de la política conservadora, i li avançà que "*la minoria republicana le combatirá, no como a otros alcaldes, sino más, pues esperábamos del Sr. Mestre que haría mucho bien. Que vino como oposición al caciquismo y se ha puesto al servicio de aquel.*"³⁴²

Mentre el jove regidor anava remarcant el seu lideratge dins del grup opositor del consistori, el republicanisme comarcal continuava la seva evolució. És a finals de 1912 quan estan documentats els primers escrits d'Antoni Nebot a *El Pueblo*, un dels dirigents republicans més destacats de Móra d'Ebre. Amb l'arribada de la primavera de 1913, la Joventut Democràtica de la vila anuncià l'organització d'un seguit de conferències, amb noms tan destacats com els de Coromines, Lerroux, Giner de los Ríos, Emiliano Iglesias i el mateix Domingo, qui obrí el cicle. Poc més tard, el mes de setembre, la Joventut inaugurava les seves escoles laiques, amb la presència novament del regidor tortosí, però també del diputat Joan Caballé i del seu cunyat Pere Lloret i amb diverses comissions locals de les poblacions de la comarca. En el míting al Teatre Universal intervingueren, a més dels esmentats dirigents, el president del Comitè de la Joventut Democràtica, Ramon Monlleó, i els membres de l'executiva: Antoni Nebot, Mani Mañé, Peris Mas i Ramon Nogués. La Joventut Democràtica s'havia constituït el 1910, probablement com una secció del Fomento del Trabajo. Tenint en compte que el republicanisme que controlava el consistori des de feia uns anys mitjançant grans propietaris i grans contribuents -qui controlaven les terres i les diverses indústries dedicades generalment a la

³⁴² Citat a *Íbid.*, pp. 46-47.

transformació del sector primari- podia ser considerat com a més moderat, la nova entitat es situà a la seva esquerra.³⁴³

Un altre dels participants en la creació de les escoles laiques fou Ramon Nogués, qui poc més tard, el mes de juny de 1913, tornà a Móra d'Ebre per exercir d'advocat al seu despatx, situat al seu domicili particular, al número 8 del carrer Bonaire. El 1909 havia obtingut el títol de batxillerat després d'haver estudiat a l'Institut a Reus entre el 1906 i el 1908, i posteriorment s'havia traslladat a Saragossa per continuar els seus estudis dins del dret. Segurament, més que en els anys de la Solidaritat Catalana, la seva vinculació més seriosa amb la política es produí al voltant del 1910, quan tenia 19 anys i participà en la creació de la Joventut Democràtica de la població que, com hem vist, era un dels bastions més forts del republicanisme comarcal.³⁴⁴

També en aquell moment, el 8 de desembre del 1912, s'havien inaugurat les escoles públiques d'Amposta, tot i que lluny de l'influència dels republicans aplegats al voltant del Cercle de Fraternitat Republicana. A diferència de Móra d'Ebre, on els republicans dominaven el consistori, a Amposta el batlle Joan Palau disposà d'un llarg mandat local. El mateix 1912 el monarca Alfons XIII, acompanyat pel ministre de Foment Miguel Villanueva fou rebut per una comitiva encapçalada per Diego de León. Inaugurà el canal de l'esquerra de l'Ebre i visità personalment l'observatori de l'Ebre, regentat pels jesuïtes.³⁴⁵

El 17 de març de 1912 es constituïa el Centre d'Unió Republicana de Jesús (Tortosa), amb Ramon Puy Cardona i José Fabregat. El mateix 1913 tenim també documentat un Centre Republicà Autonomista a Gandesa, tot i que aquesta entitat era ja anterior a aquest any. Els seus principals dirigents eren Josep Saún, Antonio Alcoverro i Josep Serres. A finals de febrer de 1913 organitzaren un míting amb l'assistència d'oradors de fora de la vila, segons Josep Sánchez Cervelló, per evitar "*les suspicàcies entre els diversos sectors republicans que entre ells s'excloïen.*" Segons *El Pueblo*, "*la concurrència fue numerosísima, a pesar de los antagonismos que imperan dentro de la gran*

³⁴³ Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 206 i 217-218. Josep SÀNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 24, a partir de "Conferencias en Mora de Ebro", *El Pueblo*, 29-III-1913, p. 3.

³⁴⁴ *La Vanguardia*, 21-IV-1909, p. 3. JPM, "Ramon Nogués i Biset", *Memòriaesquerra.cat. La hiperenciclopèdia d'Esquerra Republicana de Catalunya*, Fundació Josep Irla. En línia a www.memoriaesquerra.cat.

³⁴⁵ *Alfonso XIII. Historia gráfica de su reinado*, Idea, Madrid, 1958, pàgines sense numeració.

familia republicana y liberal de aquella heróica ciudad.” A Vilalba, des del 1909 els republicans havien impulsat el Centre Agrícola.³⁴⁶

A Vinaròs, durant aquells anys, “*el Centre Republicà acollia una nova fornada de republicans de la xicoteta burgesia, intransigents amb la monarquia i crítics amb els reformistes, amb la voluntat de recuperar l’esperit d’enfrontament dialèctic dels republicans de la dècada anterior. Creien en la possibilitat d’eradicar del consistori la conjunció liberalconservadora, en accedir al poder i als seus beneficis. Era un reflex de la situació general. Emergien dels canvis en l’estructura econòmica i mostraven una major disposició per controlar els escandalosos fraus electorals, millorar les condicions laborals dels treballadors i frenar el pes de l’església en la societat espanyola.*”³⁴⁷ Amb tot, en les eleccions provincials del 9 de març de 1913, al districte de Vinaròs-Sant Mateu, el candidat republicà, el vinarossenc Agustí Safón Duran, fou derrotat pels candidat ministerials i només pogué superar el candidat carlí. Mentre que a Tortosa-Roquetes no hi correspongueren comicis, a Falset-Gandesa fou elegit el liberal José Compte Juncosa, sense que els republicans presentessin candidatura.

Per la seva part, Marcel·lí Domingo ho intentà per Tarragona-el Vendrell, però com en els anteriors comicis provincials hagué d’assumir una nova derrota davant la coalició monàrquica i tant sols obtingué el penúltim lloc. Amb victòries com aquella, els monàrquics aconseguiren retallar l’avantatge republicà a la cambra i, agrupant les diverses tendències a dreta i esquerra, es produí un empat a 10 diputats, amb la qual cosa els respectius candidats a la presidència, Tell i Mestres respectivament, aconseguiren 10 vots cadascun. Amb aquest empat, i seguint la normativa, fou elegit per sorteig el republicà nacionalista Josep Mestres i Miquel com a nou president de la Diputació, agafant el relleu del també republicà Anton Estivill. En el seu anàlisi dels comicis, Domingo argumentà la manca d’eines d’organització, de propaganda i de pedagogia

³⁴⁶ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, pp. 423 i 426, a partir de “El miting de Gandesa”, *El Pueblo*, Boletín Republicano, núm. 1042, 22-II-1913, p. 3. “Centro Unión Republicana. Estatutos”. Expedient 999. Fons de la Sèrie dels expedients d’associacions, Fons del Govern Civil, AHT. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 108.

³⁴⁷ Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració... Op. cit.*, p. 237.

social del republicanisme, a més de la deficient preparació del cens electoral.³⁴⁸ A Barcelona, la UFNR era derrotada per la Lliga i només aconseguí un lloc per minories. Fora de la capital, la formació nacionalista aconseguí 15 actes, però el triomf regionalista li acabaria donant el govern de la Mancomunitat a la Lliga.³⁴⁹

Sense temps de descans, després de la constitució del govern conservador d'Eduardo Dato durant el mes d'octubre, es convocaren nous comicis municipals el 9 novembre per renovar la meitat dels regidors. A escala catalana, els resultats no foren gens favorables als candidats de la UFNR. A Barcelona mateix, perdé més de 9.000 vots respecte les últimes eleccions i només aconseguí una sola acta, davant les 11 de regionalistes i lerrouxistes. A Tortosa, la coalició republicanosocialista, amb Domingo ja com a líder absolut, preparà els comicis amb diversos actes electorals a partir de la primera setmana de novembre, tan a la ciutat com a les pedanies rurals. A la de la Cava, “*se les hacía ver la miseria en que vivían, la explotación a la que estaban sujetos, la esclavitud que arrastraban.*”³⁵⁰ Finalment, les esquerres aconseguiren 1.386 vots, mentre que la coalició monàrquica -aquesta vegada sense l'adhesió carlina- n'aconseguí 2.407. Amb tot, els primers aconseguen 3 nou regidors: Domènec Piñana Homedes, Manuel Montagut Pallarés i el socialista Ramon Franquet Molins. El nou consistori quedava format per 12 regidors liberals, 6 de la coalició republicano-socialista, 2 conservadors, 2 “ayusistas” –seguidors de Ricardo Ayuso-, 2 “ribasistas” –de Joan Ribás- i 1 carlí.³⁵¹

³⁴⁸ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 81, a partir de M. DOMINGO, “La lección de estas elecciones: falta propaganda”, *La Publicidad*, 18-III-1913.

³⁴⁹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 81. Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català... Op. cit.*, 354.

³⁵⁰ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 83, a partir de M. DOMINGO, “Las tragedias de la tierra: la Cava y los caveros”, *La Publicidad*, 05-XI-1913.

³⁵¹ El consistori l'integraven els regidors republicans autonomistes Marcel·lí Domingo Sanjuan, Domènec Piñana Homedes i Manuel Guarch Zaragoza, el lerrouxista Rafel Alemany Catalá, el demòcrata Àngel Costa Navarro, el conservador Joaquín Homedes Espuny i el regionalista Juan Ramírez Calbet. La resta d'actes eren per a José Valles Lleixa, Francisco de P. Algueró Morata, Francisco Zamora, Manuel Bau Verges, Juan Gamundi Meliá, Juan Despose Curto, Joaquín Mauri Gilabert, José Albacar Nicolau, Joaquín Angela Espuny, Francisco Calbet Balagué, Agustín Carles, Juan Mestres Noé, José Cervera Calbet, José Jordi, Agustín Forés, Manuel Montagut Pallarés i Damian Franquet Molins. Còpia manuscrita de l'acta de sessió de l'Ajuntament de Tortosa del primer de gener de 1914. Caixa/Lligall 44/241. Secció d'Interior, AGA. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre... Op. cit.*, p. 89, a partir de *El Pueblo*, 15-XI-1913, *Diario de Tortosa*, 11-XI-1913 i *El Tiempo*, 10-XI-1913.

En el nou anàlisi electoral, Domingo denuncià des de *La Publicidad* que les eleccions s'havien produït de forma fraudulenta.³⁵² Després de moltíssims precedents, els fraus electorals continuaven, tot i que no sempre es podien demostrar. Per exemple, a Corbera d'Ebre hi hagueren nous incidents, a causa de “*las coacciones, amenazas y compra de votos [...] asegurando haber recibido cien pesetas para emitir el voto [...] se demuestra que el alguacil suplente fue llamado por el alcalde y obligado a votar la candidatura que este patrocinaba con promesas y halagos*”, tot i que finalment “*no resultan comprobadas las protestas*” per la qual cosa “*la Sección entiende que puede desestimar el recurso.*”³⁵³ A Vinaròs, el nou governador, León del Rio, advertí l'alcalde Felip Ferrer que “*no consentiré abusos de ninguna clase que puedan exaltar las pasiones.*” Amb tot, els comicis també registraren irregularitats.³⁵⁴ Aquell mateix 1913, Domingo escrivia com “*en las poblaciones pequeñas, en los pueblos rurales, en las aldeas, donde si hay grupos opuestos al caciquismo, son grupos débiles, impotentes, las elecciones se celebran, no como quieren los electores, sino como quiere el cacique.*”³⁵⁵

A Vilalba, després de les tensions viscudes anteriorment entre republicans i conservadors, aquells comicis representaren la tornada de la calma. Amb tot, els esquerrans es presentaren novament amb els seus 4 candidats per separat, i només 1 aconseguí l'elecció al costat dels 3 representats de la llista dretana unitària. En una nova cambra amb 6 regidors conservadors per 3 de republicans, els primers pogueren mantenir l'alcaldia arravatada als segons el 1909. Possiblement, tot i que la candidatura tingués l'empara del partit radical, només hauria comptat amb un membre del Centre lerrouxista de la població, mentre els altres 3 haurien estat del Centre Agrícola. Una candidatura que, a desgrat dels lerrouxistes locals, hauria estat aprovada pel Comitè provincial del PRR. Així, segons David Tormo, “*tot i comptar amb una secció, la força del radicalisme a Vilalba era poc més que testimonial.*”³⁵⁶ Una afirmació que de forma general podríem fer extensible a bona part de les

³⁵² Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 83, a partir de M. DOMINGO, “Las elecciones”, *La Publicidad*, 15-XI-1913.

³⁵³ *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, 02-04-1914, núm. 2, p. 1 i ldd 25.04, Caixa 44/00241, núm. 1. Ministerio del Interior, AGA.

³⁵⁴ Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració...* Op. cit., p. 230.

³⁵⁵ Una descripció acurada del frau a Marcelino DOMINGO, *Temas*, J. Monclús Balagué, Tortosa, [1916], pp. 171-174. Un anàlisi dels prototips de candidats, pp. 237-245.

³⁵⁶ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., pp. 177-179.

poblacions de les comarques, i que podem confirmar en els casos que coneixem com Tortosa i Móra d'Ebre. Poc abans dels comicis, el 29 de juny de 1913, s'havia celebrat la primera Assemblea del Partit Radical a la província de Tarragona.³⁵⁷

³⁵⁷ Josep, SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 424, a partir de "Asamblea provincial del Partido Radical", *El Consecuente*, 5-VII-1913, pp. 1-2.

3.2.3 Els fets de Tortosa de 1914 i l'elecció de Domingo com a diputat

"Es molt bó lo senyor Domingo.
Sab molt y es un sant.
Ens ha fet personas"³⁵⁸
Don Jeremías, hivern de 1911

Després dels comicis municipals, el primer de gener s'havia de celebrar sessió extraordinària de constitució del nou consistori tortosí, amb el nomenament com a alcalde per Reial Ordre del liberal Joan Mestre i Noé. Amb tot, en la sessió municipal Marcel·lí Domingo inicià un intens debat en la seva intervenció on féu constar que "*como se debe exigir que el nombramiento vaya firmado por el Sr. Ministro como es debido* [només portava la signatura del Governador] *se opondrá a que tome posesión el Sr. Mestre.*"³⁵⁹ Aquesta acció tingué el suport dels regidors republicans i socialistes, però també de l'ayusista Juan Ramírez, del ribasista Àngel Costa i del conservador Homedes. Després que els regidors no es possessin d'acord en la forma d'elecció de l'alcalde, la minoria liberal, encapçalada per Algueró i amb Calbet, Bau, Zamora, Cervera, Gamundi, Desprose, Forés i Carles abandonaren el saló de sessions, "*con objeto de eludir responsabilidades.*" Després de reempendre la sessió, els 14 regidors presents del total de 25 que composaven el ple, elegiren primer tinent d'alcalde el conservador Joaquín Homedes Espuny, mentre que la segona tinença fou per al mateix Domingo.³⁶⁰

Com és de suposar, els fets són explicats de forma diferent pels diversos rotatius. Segons el *Heraldo de Madrid*, els 13 regidors que votaren les tinences "*decidieron nombrar alcalde por elección*", la qual cosa fou desmentida des d'*El*

³⁵⁸ Don Jeremías, marcel·linista de Roquetes resident a Barcelona, en conversa amb Emili Junoy. Reproduït de *La Publicidad* i citat a Emili JUNOY, "Pequeña tribuna. En la conferencia de Marcelino Domingo", *El Pueblo*, 04-II-1911, p. 2.

³⁵⁹ Còpia manuscrita de l'acta de sessió de l'Ajuntament de Tortosa del primer de gener de 1914. Caixa/Lligall 44/241. Secció d'Interior, AGA. "Constitución del Ayuntamiento", *El Pueblo*, 03-I-1914, p. 3. *Diario de las sesiones de Cortes*, 13-V-1914, ACD.

³⁶⁰ El conservador José Albacar Nicolau fou elegit tercer tinent, el republicà Manuel Montagut Pallarés quart, el també conservador Joaquín Angela Espuny cinquè, Àngel Costa síndic primer i Rafel Alemany síndic segon. Els 14 dissidents eren Vallés, Ramírez, Piñana, Costa, Guarch, Domingo, Alemany, Angela, Albacar, Montagut, Jardí, Mauri, Homedes i Franquet. Possiblement, els regidors conservadors s'uniren als republicans i socialistes pel seu desacord amb el govern conservador en nomenar un batlle liberal. Còpia manuscrita de l'acta de sessió... *Op. cit.* "Constitución del Ayuntamiento", *El Pueblo*, 03-I-1914, p. 3. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* *Op. cit.*, p. 89, a partir de *Diario de Tortosa*, 02-I-1914.

Pueblo.³⁶¹ La versió formal de Domingo fou la que va fer constar explícitament en acta. Des del seu punt de vista, després d'exigir l'esmentada signatura del Ministre de la Governació, "se ha creído que el nombramiento no venía en la forma debida y que al discutir si se daba posesion al Sr. Mestre varios concejales entre los que no estaba el alcalde nombrado Sr. Mestre se han retirado; consultados otros oficios se ha visto que eran iguales al del nombramiento y por ello se ha acordado dar posesion al Sr. Mestre y al ir a darle posesión no se le ha encontrado en la Casa [...] en vista de ello y para que Tortosa no quedara huérfana de autoridades se procedió a la designación de cargos."³⁶²

Fos com fos, sigui per haver discutit si un ofici del Governador tenia la validesa d'una Reial Ordre o per negar-se a reconèixer la Reial Ordre i proposar una votació, cinc dies més tard, el Governador Civil enviava un delegat a la ciutat, declarava il·legal la constitució de l'Ajuntament i suspenia a 7 regidors del seu càrrec: els republicans autonomistes Marcel·lí Domingo Sanjuan, Domènec Piñana Homedes i Manuel Guarch Zaragoza, el lerrouxista Rafel Alemany Catalá, el demòcrata Àngel Costa Navarro, el conservador Joaquín Homedes Espuny i el regionalista Juan Ramírez Calbet.³⁶³

Durant el nomenament definitiu de Mestre i Noé, a porta tancada, una multitud es concentrà davant de l'Ajuntament, "dando mueras al Gobierno y al marqués de Villanueva y la Geltrú."³⁶⁴ Posteriorment, desfilà en manifestació, fins que aquesta fou dissolta al carrer de la Llotja, tot i que alguns grups acabaren apedregant el Cercle Liberal, les cases de l'alcalde i del Marquès de Vilanova i alhora cremant els burots de consums. També es tancaren comerços i molts obrers deixaren de treballar. Davant dels fets, el govern militar desplegà

³⁶¹ Sobre les diferents versions dels fets en funció de l'òrgan d'expressió "El "Heraldo" y la verdad de los hechos", *El Pueblo*, 17-I-1914, p. 3.

³⁶² Còpia manuscrita de l'acta de sessió... *Op. cit.*

³⁶³ La suspensió fou el dia 5 segons la còpia manuscrita de l'ofici del governador civil de la Delegació del Govern Civil a Tortosa. Amb tot, els afectats fan constar el dia 7 en el recurs d'alçada manuscrit presentat per Àngel Costa, Juan Ramírez, Rafael Alemany, Marcel·lí Domingo, Manuel Guarch, Domènec Piñana i Joaquín Homedes al ministre de la Governació. Tortosa, 17-I-1914. Caixa/Lligall 44/241. Secció d'Interior, AGA.

³⁶⁴ Citat a "Los comentarios de la prensa", *El Pueblo*, 17-I-1914, p. 2.

les tropes i la Guàrdia Civil, que prengueren el control de la ciutat proclamant la llei marcial i l'estat de setge.³⁶⁵

Val a dir que el capità de la Guàrdia Civil Pedro Domingo ja havia estat destinat a la seva última plaça, Terol, abans de jubilar-se amb el grau de comandant. Anteriorment, sovint el regidor Domingo havia encapçalat les manifestacions republicanes i es trobava, al seu davant, al capità Domingo. I tot i que fins aquell moment no s'arribaren a produir enfrontaments, l'oposició carregava contra la situació professional i política de pare i fill. Segons Josep-Lluís Carod-Rovira, Pedro Domingo va arribar a ser denunciat i fins i tot patí un intent d'expulsió del cos, la qual cosa hauria posat en serioses dificultats la nombrosa família Domingo i Sanjuan.³⁶⁶

Durant els mateix dies, també es produí un petit motí a la Serra d'Almos. A Vinaròs, la presa de possessió del nou batlle per Reial Ordre també desembocà en incidents, en molta menor mesura que a Tortosa però prou importants per arribar a l'Audiència de Castelló per delictes de "*desorden público y manifestación ilegal*."³⁶⁷ Però, eren accions definidores d'aquell moment històric? Es tractava d'un republicanisme encara amb l'herència de l'insurreccionalisme romàntic del XIX però caminant ja cap a la política de masses més pròpia del segle XX?³⁶⁸ Per al cas dels avalots tortosins, i des del nostre punt d'interès, creiem oportú ressaltar el lideratge exercit per Domingo, essent l'iniciador del seguit de fets que es desencadenarien a partir d'aquell moment mitjançant una hàbil maniobra sobre la formalitat i la legalitat documental. Es tractava de portar a l'extrem la politització republicana mitjançant la mobilització social. Pot ser la crida a l'acció del poble en el citat article sobre els consums del 1910 era escoltada en aquell moment.

Com venia passant des d'anys anteriors, el nomenament d'alcaldes per Reial Ordre era una de les peces claus per poder assegurar la victòria del candidat governamental en les eleccions legislatives. En aquest context era

³⁶⁵ "El ultraje a un pueblo" i "Graves sucesos en Tortosa", *El Pueblo*, 10-I-1914, pp. 1-2. "Los comentarios de la prensa", *Op. cit.* Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, pp. 105-106.

³⁶⁶ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, pp. 28-29.

³⁶⁷ "La voz de los pueblos", *El Pueblo*, 17-I-1914, p. 2. Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració...* *Op. cit.*, pp. 230-231.

³⁶⁸ Aquesta idea l'agafem de Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX...", *Op. cit.*, p. 47, tot i que aquest autor parla de finals del segle XIX en l'espai europeu sudoccidental mediterrani.

fonamental el nomenament de Mestre i Noé, ja que per al 8 de març d'aquell mateix 1914 el govern conservador d'Eduardo Dato convocà noves eleccions legislatives. Al districte de Tortosa, ho foren encara en estat de guerra. Al conjunt del territori català, estigueren condicionades per l'anomenat Pacte de Sant Gervasi tancat entre radicals i federalnacionalistes, amb l'objectiu de fer front comú davant la Lliga, que havia aconseguit l'acord amb els conservadors datistes per crear la Mancomunitat de Catalunya. Segons Xavier Pujadas, la posició de Domingo envers el Pacte fou "*d'abstenció positiva*", entre "*la indefinició*" i el "*vot afirmatiu*".³⁶⁹ Una posició que contrastava amb l'oposició frontal d'alguns sectors del partit, encapçalats per Francesc Layret. Segons Santi Izquierdo, "*és obvi que hi havia dintre la UFNR una prevenció evident envers els radicals. Vist l'història anticatalà d'aquests, la prevenció sembla lògica. No ho és tant, però, el fet de reaccionar davant una coalició electoral com si es tractés d'una fusió entre els dos partits. Una operació tàctica fou presa com una claudicació ideològica. Això és un símptoma ben evident de l'excessiu puritanisme polític que abundava a la UFNR.*"³⁷⁰ Vist així, l'actitud del jove regidor tortosí, representant d'un nou republicanisme més pràctic i pragmàtic, encaixava amb la posició apuntada per Pujadas.

En realitat, a Tortosa l'acord ja s'havia materialitzat el desembre de 1910. I després del lideratge de Domingo al consistori i amb l'avalot de gener de rerefons –que la premsa liberal atribuïa a una maniobra per preparar la seva candidatura–, la seva figura estava ja del tot consolidada. Els republicans i els socialistes del districte no havien de buscar un candidat forani com havien fet en les anteriors legislatives: ara el tenien ben a la vora. Pocs dies després dels incidents, a finals de gener el regidor de Tortosa fou proclamat candidat de la coalició, per unanimitat de la Junta de Districte, amb delegacions i representacions de totes les poblacions.³⁷¹ Segons Caballé Goyeneche, "*Curto, jefe del republicanismo de Tortosa [...] con el prestigio y la influencia de su nombre y de su posición, impuso la candidatura de Marcelino Domingo y costeó los gastos de su elección.*"³⁷² Fos com fos, si 4 anys enrere, ben pocs

³⁶⁹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 94 i 99-105. Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 106.

³⁷⁰ Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia...* Op. cit., p. 158.

³⁷¹ "Las próximas elecciones", *El Pueblo*, 24-I-1914, p. 1.

³⁷² Juan CABALLÉ Goyeneche, *Sindicalismo y socialismo...* Op. cit., p. 59.

mitjans s'havien fet ressò de la seva candidatura per Roquetes, ara en parlaven a *El Poble Català* -qui l'anomena "il·lustre escriptor"-, a *Tarragona Federal* -"un il·lustre correligionari nostre, gloria i orgull de Catalunya"-, a *El Progreso* de Barcelona, a *Sabadell Federal* -"il·lustre publicista republicà"- o fins i tot a *El País de Madrid*, qui el qualificà de "notable escritor".³⁷³ D'altra banda, Domingo també s'havia anat fent un nom en la premsa dinàstica, en la qual havia estat un progressiu blanc de les seves crítiques. Des d'*El Restaurador* s'afirmava el 1913 que protagonitzava "escándalos de las sesiones municipales" en les quals "se ven a diario pisoteados la religión, el principio de autoridad y a respetables personalidades." Des del *Diario de Tortosa* s'escrivia el 1914: "Que ha hecho por Tortosa Marcelino? Nosotros creemos que fuera de la excitación al motín, ha hecho poca cosa más".³⁷⁴

Per la seva part, els sectors monàrquics iniciaren el procés de designació de candidats des de la desunió i en el context de l'acord entre conservadors datistes i regionalistes. En un inici, alguns conservadors dissidents, com Franquet i Ayuso, feren alguns passos a la recerca d'un candidat. Al seu costat, els liberals anunciaven la candidatura de l'exdiputat romanonista Salvador Samà Coll, Marquès de Vilanova i la Geltrú, qui havia estat el principal suport de Mestre i Noé com a batlle de Reial Ordre. El candidat començà la visita de les poblacions del districte per aconseguir suports mentre es produïa l'acord entre el govern i el cap liberal a la província. Com li havia anunciat el governador al ministre dos dies abans, "*Mariano me dice que apoyará a todos los adictos si somos benevolentes en Tortosa.*"³⁷⁵ D'aquesta manera, el candidat liberal aconseguí el suport dels conservadors datistes, dels regionalistes i dels carlins. Les previsions governamentals eren optimistes, ja que, segons el governador, "*Tortosa es uno de los distritos más fáciles para los candidatos adictos.*"³⁷⁶ Per la seva banda, els conservadors

³⁷³ *El Progreso* donava els noms de Franquet, Monclús i Berenguer en la col·laboració socialista, mentre que el *Diario de Tortosa* feia referència a Zaragoza. Es molt probable que es tractés de Josep Berenguer, el futur dirigent marcel·linista, que segons això s'hauria iniciat políticament a les files socialistes. "La prensa y la proclamación de Marcelino Domingo", *El Pueblo*, 24-I-1914, p. 1. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 96, a partir d'*El Progreso*, 15-II i *Diario de Tortosa*, 5-III.

³⁷⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 68 i 79.

³⁷⁵ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 94-96.

³⁷⁶ Citat a *Íbid.*

dissidents trencaren amb el partit i constituïren l'agrupació maurista de la ciutat de Tortosa.

Així, els comicis quedaren totalment bipolaritzats. Les dues opcions, a més de girar al voltant de l'esquerra i de la dreta, representaven dos models polítics. La del republicanisme capitanejat per Domingo, amb una estructura unificada, un lideratge paraigua sobre tots els sectors de l'esquerra i amb un projecte polític modern. Per contra, els partits dinàstics que -insistim en l'absència d'estudis sobre les seves estructures- partim de l'hipòtesi que encara treballarien en un model de partits de notables, més propi del segle XIX que del XX. Com es podia llegir a *El Pueblo*, amb una intenció clarament propagandística i exagerada però alhora amb una visió aproximada a la realitat, en la designació del candidat republicà, "*vienen delegados de todos los pueblos del distrito, con voz y con voto para imponer su opinión. Delegados que representan los partidos locales.*" En canvi, "*el Marqués de Villanueva y la Geltrú no reúne á los delegados de los pueblos para que elijan candidato; no congrega á sus electores para oírlos. No. El busca, valiéndose de sus medios – aun que liberal, ninguno democrático- el apoyo del ministro de la Gobernación. Y cuando ya lo tiene se entiende con el Gobernador. Para que el Gobernador se entienda á su vez con los alcaldes, con los secretarios, con los caciquillos, muñidores y electoreros de todos los pueblos del distrito. El elector, la voluntad del elector, desaparece aquí.*"³⁷⁷ Unes paraules que perfectament haurien pogut estar escrites pel propi candidat. Com ell mateix afirmà pocs dies més tard en un míting a Bitem, per a preparar les eleccions, "*los monárquicos se valen [...] de los pedáneos, de los aguaziles, de los secretarios de pueblos, de los usureros, de los caciques [...] Los republicanos lo hacemos públicamente, á cara descubierta: convocamos al pueblo en mitins y en ellos le exponemos la verdad de nuestros programas. Por esto, entre republicanos y monárquicos, no hay solamente una diferencia de ideas: hay además una diferencia de hombres, de conducta, de moral, de honradez política.*"³⁷⁸

Amb la moral alta, la recomanació de la Junta de Defensa Republicana sorgida del Pacte de Sant Gervasi i el suport dels nacionalistes de Tarragona, els republicans i socialistes del districte emprengueren una enèrgica campanya

³⁷⁷ "Las próximas elecciones", *El Pueblo*, 24-I-1914, p. 1.

³⁷⁸ "El principio de una campaña", *El Pueblo*, 31-I-1914, pp. 1-2.

electoral, basada en la crítica al caciquisme, a la deficient administració i a la corrupció, alhora que reclamaven l'ètica republicana i la supressió de l'impost de consums. Organitzaren actes el 25 de gener a Tivenys i a Bitem, amb parlaments Josep Berenguer, president de les Joventuts Republicanes de Tortosa, Ramon Franquet, qui féu èmfasi en les qüestions obreres i Marcel·lí Domingo, defensant l'obra de govern des del consistori tortosí, a "*su campaña contra los consumos, contra los repartos mal confeccionados, contra los repartos ilegales, como son el de caminos vecinales.*"³⁷⁹ Continuarien amb actes a quasi totes les poblacions, com Tivissa, l'Ametlla de Mar, Serra d'Almos, la Cava, l'Aldea i Jesús i Maria. Atacaren al candidat liberal, acusant-lo d'estar al darrera del nomenament del batlle per Reial Ordre i de beneficiar-se de les irregularitats comeses durant l'estat de setge. A causa de l'escalada de tensions, segons explicà posteriorment Domingo al Congrés dels Diputats, "*hemos hecho las elecciones bajo las reglas de un bando militar, teniendo en los meetings fuerzas de la guardia civil.*"³⁸⁰ Fent més cas dels arguments polítics, segons Joaquín María Molins, el candidat republicà es va guanyar el suport de sectors populars tradicionalment abstencionistes amb una dura campanya per aconseguir la suspensió dels consums i de l'arbitri de pesos i mesures. Per la seva part, Samà defensà els beneficis obtinguts pel districte mercès a les seves gestions com a diputat a les Corts, alhora que responsabilitzava Domingo dels avalots de gener. Segons el propi Domingo, el capità general de Catalunya, el general Weyler, entrà en campanya i anà a Tortosa per afirmar que, si el districte elegia el diputat monàrquic, les dues companyies militars que s'havien de traslladar a Tarragona podrien romandre a la ciutat.³⁸¹

Finalment, amb una participació del 68% d'un cens que sumava un total de 13.748 electors, el candidat republicà s'acabà imposant per la mínima al liberal, per 4.776 vots (51%) a 4.511 (48%). En comparació als últims comicis, Samà en perdé uns tres milers, mentre Domingo multiplicà per tres els sufragis republicans del 1910. La clau del triomf fou l'àmplia victòria a la ciutat de

³⁷⁹ "Las próximas elecciones" i "Propaganda republicana", *El Pueblo*, 24-I-1914, pp. 1-2. "El principio de una campaña", *Op. cit.*

³⁸⁰ *Diario de Sesiones a Cortes*, 13-V-1914, ACD.

³⁸¹ Així ho denuncià Domingo al Congrés un cop ja havia estat elegit diputat. *Diario de Sesiones a Cortes*, 06-VI-1914, ACD. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, pp. 96-97. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linsime...* *Op. cit.*, p. 96.

Tortosa, que representava més del 50% del total del cens, amb 3.338 sufragis, enfront dels 1.673 de Samà. I ho féu tant a la ciutat com a totes les pedanies, a excepció de l'Enveja i l'Aldea, aconseguint aproximadament un 70% del total de vots emesos. Uns resultats que podrien confirmar l'esmentat suport camperol, tot i les dificultats fora de la ciutat. Més enllà de la capital del districte, Samà superà Domingo per uns 1.400 vots. Domingo només aconseguí imposar-se a Pratedip per 119 a 49 vots, a Ginestar per 225 a 196, a Benifallet per 183 a 128 i a l'Ampolla –secció segona dins del terme municipal del Perelló–, per 141 a 4.³⁸²

Davant la derrota, el candidat liberal recorregué al Tribunal Suprem sol·licitant la incapacitat del seu rival per exercir com a diputat per haver estat investit d'autoritat en ocupar el càrrec de regidor i segon tinent d'alcalde del consistori tortosí. Amb tot, el Tribunal no ho considerà així, ja que Domingo, defensat per l'advocat Julià Nougués, es trobava suspès del seu càrrec i no exercia cap càrrec d'autoritat durant les eleccions. La victòria republicana fou un cop molt dur per als sectors monàrquics. El diputat provincial i cap dels liberals de Tortosa, F. Roig, abandonà la política i l'alcalde de Reial Ordre de la ciutat presentà poc després la seva dimissió. Segons *La Vanguardia*, la derrota monàrquica era deguda al fet que un miler i mig de catòlics donaren el seu vot al candidat republicà per estar amb desacord amb l'administració municipal. Per la seva part, la victòria fou celebrada el 15 de març en un Aplec Republicà a Mig Camí, amb la banda de música de Santa Cecília.³⁸³

Els descens de l'índex de participació respecte al 1910 i l'inexistència de denúncies d'irregularitats electorals ens poden portar a pensar en uns resultats prou representatius de la voluntat dels electors. Amb tot, Joaquín María Molins assenyala que tant a Coldejou com al Perelló –les úniques poblacions on Samà veié augmentat el nombre de vots aconseguits respecte als anteriors comicis– hi hagueren elevats índex de participació i una victòria molt significativa del candidat liberal, dades que aquest autor vincula amb la manipulació electoral en aquestes dues poblacions.

³⁸² Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 45-46, a partir d'*El Pueblo*, 14-III-1914. MOLINS assenyala només els casos de Tortosa, Ginestar i Pratedip.

³⁸³ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 97, a partir de *La Vanguardia*, 10-III. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 98 i 109.

Al districte de Roquetes, els republicans no van presentar cap candidatura que s'enfrontés al dos candidats monàrquics. Desconeixem si la decisió republicana fou presa davant la impossibilitat de presentar una candidatura amb opcions reals de tenir un mínim suport electoral, com no fou la de Domingo el 1910, o si, a més a més, aquesta actitud va obeir a alguna mena d'acord amb algun dels dos candidats. Fos com fos, s'enfrontaren, d'una banda, el liberal garciaprietista Manuel Kindelán, qui comptava amb el suport del Marquès de Marianao, del diputat provincial Anselm Guasch, dels regionalistes –tot i l'acord Dato-Cambó a Madrid- i del conservador maurista Franquet. De l'altra, el conservador datista Juan Barco Cosme, director del *Diario de Noticias* qui es presentava formalment com a independent, tot i que fou encasellat pel govern. A més a més, tingué el suport del grup d'alcaldes liberals disconformes amb Kindelán des de les eleccions provincials del 1911, amb els batlles d'Amposta, Roquetes i Uldecona al capdavant.³⁸⁴

Amb aquest equilibri de forces, i amb una participació del 74% del total 14.082 electors, Barco s'acabà imposant només per 10 vots de diferència, amb 4.685 sufragis pels 4.675 aconseguits per Kindelán. Amb tot, a l'acta d'escrutini oficial, el candidat derrotat inicià una reclamació per sol·licitar la revisió de l'expedient, al·legant la nul·litat de l'elecció a Amposta per pressions sobre els electors en relació a la concessió del pont tot just uns dies abans de les eleccions. Finalment, el Tribunal Suprem féu repetir els comicis tres mesos més tard. Davant dels fets, *El Pueblo* plantejà l'enfrontament com una lluita pròpia de dos cacics, alhora que exposava la necessitat de reorganitzar els republicanisme del districte. La victòria final fou per a Kindelán que, amb una participació del 74,4% aconseguí 5.248 vots i superà els 5.127 de Barco. La definitiva victòria de li permetia al candidat garciaprietista renovar l'acta de diputat contra els desitjos de Madrid però també dels batlles més influents del districte.³⁸⁵

Al districte de Gandesa, el joc polític estigué molt condicionat per l'esmentat acord a Madrid entre conservadors datistes, regionalistes de la Lliga

³⁸⁴ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 99-100.

³⁸⁵ *Informe del Tribunal Supremo sobre el acta de la elección parcial verificada en el distrito de Roquetas (Tarragona) proponiendo se declare la validez de dicha elección y la aptitud y capacidad del candidato proclamado Sr. D. Manuel Kindelán y de la Torre. Diario de Sesiones a Cortes, 08-VII-1914, pp. 1-2.* ACD. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 101-102.

i reformistes melquiadistes, que va afavorir a Joan Caballé, que en aquestes eleccions es va presentar com a republicà reformista, després d'haver confirmat el seu pas cap a la formació de Melquíades Álvarez. A la demarcació, l'acord de Caballé amb els conservadors datistes ja s'havia produït en les eleccions provincials de l'any anterior en el context dels enfrontaments per la possible concessió a la Compayia d'Aigües de Reus del monopoli d'aquest servei en aquesta ciutat, projecte que Caballé impulsava com a gerent de l'empresa des del 1910. Un acord que es mantingué en les posteriors eleccions municipals i que acabà amb l'esmentada concessió.³⁸⁶ En les legislatives, el Govern Civil acabà encasellant a Caballé, amb el vist-i-plau del Ministre, segons el qual "el diputat del pont" "*figura en las peticiones de Melquíades y Miró, y parece que ayuda en lo que puede en los demás sitios.*"³⁸⁷ A més de l'ajuda del govern, el candidat reformista comptà també amb el suport dels republicans federals de Tarragona i del grup radical de Reus, en la lògica de les seves aliances a la Circumscripció. Amb tot, més enllà hi tenia l'oposició del Partit Radical, que presentà al seu propi candidat, Raimon Rovirosa Blanch sota les sigles de la Junta de Defensa Republicana. Davant la presentació de les dues candidatures republicanes, la direcció de la UFNR es declarà neutral al districte, tot i l'oposició del Foment Nacionalista Republicà de Reus amb Caballé.

Caballé i Rovirosa tingueren al seu davant al candidat liberal, Juan de Urquía Redecilla, conegut com el *Capitán Verdades*, que tingué el suport carlí. Aquest periodista i exoficial es guanyà aquest sobrenom per la seva campanya sobre la corrupció colonial que li donà notorietat a Barcelona des del 1898. El 1901 i el 1903 ja havia estat diputat liberal pel districte. Amb tot, la seva candidatura no tenia el ple suport del seu partit com en els anteriors comicis, quan va donar el seu suport a Caballé. La campanya electoral fou accidentada, sobretot a Móra d'Ebre, que era el principal bastió del candidat reformista. I en

³⁸⁶ Citat a F. MARTÍNEZ Yagües, "Prologo", *Op. cit.*, pp. 31-33. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 86.

³⁸⁷ Citat a *Ibid.*, pp. 86 i 92.

plena campanya electoral, Caballé aconseguí el 27 de febrer la concessió de les aigües amb l'alcalde de Reus, el també reformista Ambrós.³⁸⁸

Finalment, amb una participació del 78%, la més elevada de tots els districtes de la província, Caballé s'imposà amb 5.290 vots, Urquía n'aconseguí 3.963 i Rovirosa tant sols 52. Però tot i la victòria, perdia uns 400 respecte a l'última elecció, mentre que el candidat liberal, tot i la derrota, n'havia aconseguit augmentar més de 700 respecte als obtinguts per Vilá el 1910. El candidat reformista fou el més votat en una quinzena de poblacions. Consolidava la seva posició tot revalidant el triomf a l'important plaça de Móra d'Ebre, a més de Móra la Nova, Batea, la Bisbal, Pinell de Brai, la Torre de l'Espanyol, Miravet i Vinebre. A més a més, a diferència del 1910, aconseguia també imposar-se a la capital del districte, Gandesa, i també a Ribarroja, la Pobla de Massaluga, Caseres, Benissanet, La Figuera i el Lloar. Tot i que, per contra, perdia Margalef, Corbera, Benissanet, Garcia, el Masroig i la Palma d'Ebre, on s'imposà el candidat liberal. A més a més, aquest també ho féu, com el seu homòleg el 1910, a Bot, Prat de Comte, Vilalba, la Fatarella, Ascó, Garcia i Flix. Per al seva part, el candidat radical només aconseguí uns resultats significatius a Ribarroja.

Segons Joaquín Maria Molins, en aquelles poblacions on es registrà un alt índex de participació, els resultats foren molt favorables a un dels candidats, com fou del cas del Pinell de Brai i Vinebre amb Caballé. La qual cosa, lligada a l'elevada participació general, ens porta a pensar en la hipòtesi de la manipulació electoral. A Móra d'Ebre, el candidat Urquía es queixà per les dificultats que tingué a l'hora de fer arribar la seva veu, per la qual cosa el governador amenaçà l'Ajuntament republicà amb la seva destitució i el nomenament d'un delegat governatiu. Urquía efectuà una reclamació davant del Tribunal Suprem per suposades coaccions del candidat reformista en algunes poblacions.³⁸⁹

A la circumscripció, els republicans perderen un escó respecte al 1910. Una dada important, tenint en compte que, des del 1903, sempre havien obtingut els dos per majories. Els nacionalistes de la ciutat de Tarragona havien

³⁸⁸ Citat a F. MARTÍNEZ Yagües, "Prologo", *Op. cit.*, pp. 31-33. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, pp. 92-93. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* *Op. cit.*, p. 26.

³⁸⁹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, pp. 93-94 i 212.

trenat amb la UFNR a mitjans de març, els republicans de Reus no donaren suport a la Junta de Defensa i els de Valls no optaren pel candidat radical. Per contra, recuperaren l'acta del Vendrell, amb l'elecció del nacionalista Jaume Carner després de l'abandonament del liberal Antoni Martínez Domingo. Segons el governador civil, "*todo el mundo pide dinero en cantidades que él no puede dar [...] En los pueblos ya sabe V.E. que no se gobierna ni por razón de ideas ni de partidos.*"³⁹⁰ Es destacable durant aquest període la importància del poder adquisitiu dels candidats, en el sentit ampli de la paraula i en el context del clientelisme polític, on la compra de vots amb diners, llocs de treball, etc. jugava un paper rellevant.³⁹¹ En total, els republicans aconseguien 4 actes a la demarcació tarragonina, les mateixes que els seus homòlegs de la província de Barcelona. Eren uns bons resultats que els permetien igualar la suma dels diputats monàrquics. Tres foren liberals -entre ells Kindelán per Roquetes- esdevenint el nucli del partit amb més representació de Catalunya. I només un diputat conservador per la circumscripció, tot i el govern datista a Madrid.

A escala catalana, els republicans aconseguien un total de 13 diputats: 8 coalicionistes de la Junta de Defensa Republicana. Al seu sí, 6 eren de la UFNR: a més de Domingo per Tortosa, Jaume Carner pel Vendrell, Pere Coromines per Barcelona, Salvador Albert per la Bisbal, Felip Rodés per Balaguer i Joaquim Salvatella per Figueres. El marc quedava completat amb els 4 reformistes -amb Caballé per Gandesa- i un federal, Nogués per la Circumscripció. El mateix resultat que la Lliga Regionalista, que fou la guanyadora dels comicis gràcies a la seva consolidació a la Catalunya central, amb uns resultats i un mapa electoral prou semblant a les eleccions solidàries del 1907.

D'altra banda, es realitzaren també les corresponents eleccions per elegir senadors. A la demarcació, en l'elecció prèvia de compromissaris per a l'elecció final, els federalnacionalistes presentaren a Eduard Calvet, que s'enfrontà al conservador Maluquer. Pere Coromines li demanà a Domingo el seu suport per a Calvet, al mateix temps que li feia saber que Nogués, tot i que en un principi "*em va dir que si es presentava en Calvet el votaria. En canvi ahir a la reunió va escriure que quedava en llibertat d'acció. [...] ¿No seria una*

³⁹⁰ Citat a Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 149.

³⁹¹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 110-111.

vergonya que després de tants anys d'haver-hi republicà senador per Tarragona ara no n'hi hagués per abandó dels mateixos republicans? Els amics de en Carner, els de en Mestres, tots els de Valls varen votar a en Cobos, presentat per en Nougués a pesar de que ja tenen el suport de votar a en Calvet. Perque ara els de en Nougués no votaran a en Calvet? Us prego que feu gestions per a convence a en Nougués.”³⁹² En aquesta lletra, hi podem veure el paper destacat de Domingo en l'equilibri de les forces republicanes de la província amb els seus diversos dirigents, que d'altra banda continuaven amb les velles divisions i personalismes.

Finalment, en els comicis el candidat republicà fou Cobos, qui havia estat alcalde de Tarragona i qui fou elegit senador amb 178 vots, per darrera dels 198 del conservador Elías de Molins i dels 188 del liberal Balcells. Amb tot, Cobos morí abans de poder prendre possessió del càrrec i acabà sent substituït per E. Calvet. D'aquesta manera, es respectava l'acord entre aquestes tres forces per repartir-se els 3 escons en joc. En quedava fora amb només 22 vots el també liberal Cañellas amb una derrota que fou el punt i final a la seva carrera política, tot i haver estat un dels homes forts del partit a la demarcació, fet que consolidava la posició d'Anselm Guasch.

En aquest capítol hem pogut veure com amb l'arribada del jove Marcel·lí Domingo a Tortosa s'inicià la seva activitat periodística a *El Pueblo*, teatral com a actor i escriptor i pedagògica al Colegio Roquetense. Però tot i les connotacions polítiques que imprimí a la seva polifacètica activitat, no fou fins la tardor del 1908 quan inicià la seva carrera política. Fou elegit regidor del consistori tortosí, col·laborador de *La Publicidad*, conseller de la UFNR i, després de diverses derrotes electorals en comicis provincials i legislatius, diputat per Tortosa. El lideratge en el grup autonomista de l'Ajuntament, la lluita contra l'impost de consums, l'articulació de la coalició republicanosocialista i els avalots del gener de 1914 foren elements ineludibles per aconseguir trencar una hegemonia dinàstica de quasi 40 anys.

³⁹² Carta manuscrita de Pere Corominas a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 09-V-1914. Lligall 1046, Expedient 66. Secció P.S. Madrid, CDMH.

4. SORGIMENT I CONSOLIDACIÓ D'UN MOVIMENT (1914-1923)

4.1 El sorgiment. La paradoxa del marcel·linisme sense Marcel·lí: Domingo, diputat a Madrid (1914-1917)

4.1.1 *De la política local a la política parlamentària*

*“Menudo de cuerpo, breve de talla, con una sonrisa de humildad, con ojos de inteligencia, Marcelino Domingo, el modesto profesor de ayer, el brillante escritor, querido compañero, buen amigo, ilustre diputado hoy por un antiguo feudo de caciques y por una vieja y vetusta ciudad levítica, se presenta como un raro ejemplar de la constancia y honrada fe republicana.”*³⁹³
Romà Jori, hivern de 1914

Com ha estat abastament explicat, a la ciutat de Barcelona l'anomenada candidatura dels quatre presidents del 1901 marcà simbòlicament un punt de no retorn en el sistema polític restauracionista, quan els candidats dinàstics quedaren fora de joc. Aquesta onada regeneradora trigaria uns anys més a arribar a la major part a la resta del Principat, quan la coalició solidària triomfà a quasi tots els districtes electorals a les eleccions legislatives del 1907. Si bé conservadors i liberals continuarien portant diputats a Corts en diversos districtes catalans, si que es marcà un nou punt d'inflexió considerable, com per exemple al districte de Gadesa. En canvi, al districte de Tortosa, no seria fins a l'elecció de Domingo com a diputat el 1914 quan es produiria quelcom similar.

Arribats a aquest punt, com reaccionaren els partits dinàstics a una derrota històrica després d'una hegemonia de gairebé 40 anys? Haurien continuat treballant de la mateixa manera, com quan durant els primers anys de la Restauració s'havien imposat sense problemes en les eleccions legislatives? Haurien seguit amb els mateixos procediments, més propis del segle XIX, tot i que del tot efectius fins al moment, fins i tot el 1907 davant la triomfal Solidaritat Catalana? O bé haurien estat conscients de la seva pròpia debilitat sumada al progressiu creixement dels republicans, per replantejar un nou *modus operandi*

³⁹³ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 47-48, a partir de R. JORI, “Jornadas”, a *El Pueblo*, 14-III-1914.

que els permetés recuperar l'acta tortosina? Aquesta idea la manllevem de Gemma Rubí, que parla d'un "*caciquisme renovat*" que, dins d'una reacomodació en un sentit flexible, necessàriament havia de tenir en compte la societat civil organitzada i els moviments d'opinió. El context era el d'una etapa de transició de la vella política cap a una nova manera de fer, on "*el component clientelar no solament va persistir sinó que va canviar de naturalesa. De forma general, es va tractar d'atreure no solament els notables de torn, sinó les mateixes masses, organitzades en associacions que defensaven els seus propis interessos. Va sorgir així un nou tipus de clientelisme que va haver de satisfer els agents que tenien poder social, com els propietaris rurals, els fabricants o els eclesiàstics, però també els interessos organitzats de la classe obrera, dels petits industrials, dels comerciants, camperols, treballadors del comerç, de la indústria, dels oficis, etc. Efectivament, l'ampliació del sufragi va permetre l'expressió de les demandes d'aquests sectors. Per aquest motiu, si hom pretenia continuar monopolitzant el poder de forma caciquista, hauria de tenir en compte aquestes demandes i convertir-les en font d'intercanvi clientelar.*"³⁹⁴

A l'altra banda, la victòria republicana va ser considerada com un fet històric al districte, i representà una gran dosi de moral per a Domingo, després de les últimes derrotes electorals. Malgrat l'elecció com a diputat del seu director i haver passat per problemes legals el 1910, el Colegio Roquetense continuà la seva activitat, regentant-la durant els últims anys el seu germà Joan, qui "*va continuar donant classes fins que es va tancar l'escola.*"³⁹⁵ Al seu costat, també la coalició republicanosocialista patí la baixa presencial del seu dirigent. Amb tot, els seus regidors continuaren la línia traçada. Una de les primeres accions fou l'oposició al nomenament per ordre governativa de principis de maig del conservador Joaquín Homedes Espuny com a nou batlle

³⁹⁴ En paraules de Miguel Cabo, es tractaria d'un "*caciquismo adaptativo*". Gemma RUBÍ, "Les eleccions generals de Solidaritat..." *Op. Cit.*, pp. 98-99. També Gemma RUBÍ, "El ocaso del sistema canovista y la crisis de los partidos políticos en Cataluña (1917-1923)", a *Trienio. Ilustración y Liberalismo*, núm. 49, maig de 2007, pp. 161-192 i Gemma RUBÍ, "Coaliciones de turno: corrupción electoral y política competitiva en la Cataluña de la Restauración (1900-1923)", a *Melanges de la Casa de Velázquez*, núm. 43, 2013, pp. 273-293.

³⁹⁵ Citat a Rosa TIÑENA, "Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo", *Op. cit.*, p. 123. També apuntava la seva continuïtat Emili JUNOY, "Pequeña tribuna. En la conferencia de Marcelino Domingo", *El Pueblo*, 04-II-1911, p. 2. Les dificultats legals havien estat anunciades en la carta manuscrita de l'alcalde de Roquetes a Marcel·lí Domingo. Roquetes, 7-II-1910. *Op. cit.* Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, pp. 77 i 110.

de Tortosa qui, paradoxalment, havia estat elegit primer tinent d'alcalde en l'elecció del primer de gener i un dels regidors suspesos al costat de Domingo i els seus companys. A partir d'aquí, el diputat continuà estretament vinculat a la política municipal tortosina. Pocs mesos després de ser elegit, li sol·licitava al mateix ministre de la Governació una inspecció a l'Ajuntament en pro del "*saneamiento de la administración*".³⁹⁶

Poc més tard, una representació tortosina, amb Domènech Piñana, Manuel Guarch i el mateix Marcel·lí Domingo, assistí entre finals de maig i principis de juny de 1914 a la III Assemblea Nacional de la UFNR. Aquesta ratificà el pacte amb el PRR, cosa que suposava el trencament del republicanisme catalanista entre els seus partidaris i els seus detractors. Amb tot, el diputat per Tortosa no entrà de ple en el debat. Tot i la poca simpatia envers Lerroux, es mantingué en una opció de "*cautela política*" i el seu nom acabà apareixent al costat dels altres diputats, senadors i delegats partidaris de l'aliança amb el lerrouxisme.³⁹⁷ Amb tot, al costat de la posició cada vegada més dèbil de la UFNR a Barcelona i a bona part de Catalunya, com hem vist, al districte de Tortosa el republicanisme autonomista s'havia confirmat com la força hegemònica liderant la coalició, també amb els radicals.

A Madrid, l'estrena de l'acta de diputat no fou més brillant que la de regidor 5 anys endarrere. Com apuntà Garcitoral, "*apenas sentado en su escaño parlamentario pronuncia un discurso en tonos radicalísimos contra el convencional y coaccionador juramento. Aquel anatema violento y fríamente destructor promueve protestas de Dato y Sánchez Guerra. Días después pronuncia su primer discurso de altura –verdadera pieza parlamentaria de ataque- discutiendo el presupuesto de instrucción pública.*"³⁹⁸ D'aquesta manera, "*sus estridencias al principiar las sesiones de Cortes, o al terminarlas, cuando más interesada y fija en ellas está la pública opinión, le han dado entre el elemento popular cierta notoriedad.*"³⁹⁹ Fins i tot el mateix ministre de la

³⁹⁶ *Diario de Sesiones a Cortes*, 13-V-1914, ACD. Carta mecanografiada del ministre de la Governació al diputat per Tortosa. Madrid, 9-VII-1914. Lligall 2412, Expedient 151. Secció P.S. Madrid, CDMH.

³⁹⁷ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 105-107.

³⁹⁸ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, pp. 111-112. El debat sobre el pressupost d'Instrucció Pública a *Diario de Sesiones a Cortes*, 12-XII-1914, pp. 3275-3291 i 14-XII-1914, pp. 3306-3307.

³⁹⁹ *Renovación o Revolución?... Op. cit.*, p. 52.

Governació, José Sánchez Guerra, havia destacat els *“labios elocuentes de un señor diputado que usa aquí la palabra por primera vez.”*⁴⁰⁰

Agafant la primera legislatura el 1914, les seves intervencions al Congrés van fer referència, en la seva gran majoria, a les Terres de l'Ebre. En concret, sobre la concentració de la guàrdia civil a Sant Carles de la Ràpita i a Tortosa, la constitució de l'Ajuntament d'aquesta última població i la conducta del governador en relació al consistori tortosí, les muntanyes i les terres comunals de Vandellòs i Tivissa, la guarnició, el paludisme, les subhastes de finques, els hospitals i les escoles, el joc al Cercle Conservador a Tortosa o el port de l'Ametlla.⁴⁰¹ Com ell mateix explicà, *“traigo aquí repetidamente estos asuntos locales, Sr. Ministro de la Gobernación, porque yo quisiera que allí, en Tortosa, llegara el convencimiento pleno de que hay algún sitio en España donde se administra justicia, donde se hace justicia y donde se atiende á la ley.”*⁴⁰² Al seu costat, també destacaren les intervencions referents a l'instrucció pública, l'ordre públic o sobre qüestions militars.⁴⁰³

En la seva segona intervenció, Domingo féu referència a l'esmentada concentració de la Guàrdia Civil a Sant Carles de la Ràpita i, sobretot, als fets de Tortosa del mes de gener. El diputat feu èmfasi en alguns aspectes. Qualificà com a legal però *“inmoral”* la complicitat entre el govern conservador i l'alcalde en el nomenament per Reial Ordre. Explicà detalladament la seqüència dels fets i destacà que *“no hubo oposición violenta á que el alcalde tomara posesión.”* Segons el seu parer, *“durante este plazo de cincuenta días, con la protesta del pueblo de Tortosa contra aquella nulidad declarada por el gobernador, y contra aquella suspensión de los siete concejales, se declaró el estado de guerra, y hemos estado, Sr. Ministro de la Gobernación, tres meses en estado de guerra, haciendo las elecciones en estado de guerra ¿Motivo? Ninguno. El estado de guerra se declaró en Tortosa sin que á causa de la protesta hubiera ninguna detención, ningún procesamiento; y sin detenciones, sin procesos, sin nada que motivase un estado como el que se decretó en*

⁴⁰⁰ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 110.

⁴⁰¹ *Índice del Diario de Sesiones a Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1914 á 1915*, p. 112. ACD.

⁴⁰² *Diario de Sesiones a Cortes*, 10-XI-1914, ACD.

⁴⁰³ Les intervencions parlamentàries del diputat per Tortosa sobre aquestes qüestions queden fora de l'abast del nostre treball, per la qual cosa remetim a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*

aquella població.” Acabà la seva primera intervenció exigint que “*debe constituirse el Ayuntamiento en la forma en que lo estaba el día 1º [de gener].*” Per contra, segons les rèpliques del ministre de la Governació, “*las suspensiones del 1.º de Enero obedecieron á la resistencia opuesta por los concejales á dar posesión al alcalde nombrado de Real orden*”, una resistència negada pel diputat. A més a més, Sánchez Guerra també feu ressaltar l’avalot, on “*se amenazara á determinada persona de la población y se intentara atacar una casa digna de todo respeto*”, a més d’apuntar que “*interés político por parte del Gobierno en este distrito no podía haberlo, porque no había candidato ministerial.*” Finalment, recalcà que “*ese estado de guerra, Sr. Domingo, ha traído para S. S. la fiesta de encontrarse ahora sentado en ese banco.*” Una acusació que fou resposta pel jove polític apuntant que “*lo que hace que me encuentre yo aquí no es el estado de guerra, sino la inmoralidad escandalosa del Ayuntamiento de Tortosa, contra la que ha querido protestar aquel pueblo, eligiéndome.*” En aquest sentit, posà els exemples de la corrupció municipal en la gestió dels camins rústics i del deficient funcionament de l’Hospital de la ciutat, reubicat al barri de Jesús, al mateix edifici que les escoles públiques.⁴⁰⁴

Uns dies més tard, el 6 de juny de 1914, s’adreça a diversos ministres. Al d’Instrucció Pública per parlar-li de problemes referents a l’ensenyament, entre els quals destacà els impagaments de dos anys de l’Ajuntament de Tortosa als mestres d’escola i als propietaris dels locals on aquestes estaven instal·lades, a més de reiterar la problemàtica que les escoles i l’hospital compartissin edifici a Jesús. Al de la Guerra pel trasllat de dues companyies militars de Tortosa a Tarragona –ja esmentat en la campanya electoral-. I al de Foment sobre les terres comunals de Tivissa i Vandellòs.⁴⁰⁵

A principis de novembre es dirigí novament al de la Governació per a denunciar “*actos de escandaloso caciquismo*” del ministre en algunes poblacions del districte de Tortosa. A la partida de Jesús i Maria, per deixar “*que el paludismo vaya en aumento y que el coto arrozal –que el potenciava- continuase*”. A l’Ajuntament de Tortosa, per obligar-lo a “*reponer á los empleados destituídos*” i també per obligar-lo a cedir en un conflicte amb el concessionari de l’escorxador, recentment construït. A Tivenys, perquè “*anuló*

⁴⁰⁴ *Diario de Sesiones a Cortes*, 13-V-1914, ACD.

⁴⁰⁵ *Diario de Sesiones a Cortes*, 06-VI-1914, ACD.

*la constitución del Ayuntamiento” després de diversos conflictes amb alguns regidors. Per tot això, li sol·licitava al Ministre que “obre en relación á ese gobernador, con objeto de que tengan los Ayuntamientos del distrito de Tortosa una libertad y una autonomía que hoy se les quita precisamente por la persona que tendría y tiene obligación de garantizarlas.”*⁴⁰⁶

Pocs dies més tard, insistí novament a Sánchez Guerra en els casos de paludisme a la partida de Jesús i Maria. Segons el diputat , *“habían sido insistentes las reclamaciones que se habían hecho, que habían ido diferentes vecinos de aquella comarca á informar al señor gobernador y que éste, creyendo, tal vez, como S.S. que era cuestión política, había desatendido por completo aquellas advertencias de los vecinos y de la Junta de Sanidad.”* Una problemàtica directament relacionada amb la sol·licitud de “desagues” feta per la Comunitat de Regants. Una qüestió lligada a les infraestructures, com la dels expedients de sol·licitud de camins rurals: *“la provincia de Tarragona es una de las que menos vías de comunicación tiene en España, y el distrito de Tortosa es uno de los más castigados de la provincia de Tarragona.”*⁴⁰⁷ Segons Ugarte, ministre de Foment, la carretera de Tortosa a Garcia *“ha sido sujeta á una tramitación lenta, pero inexcusable”* mentre que en referència al port de l’Ametlla *“la historia es un poco más complicada.”*⁴⁰⁸ Com en la primera intervenció parlamentària, en totes les següents destacà la gran oratòria del mestre de Roquetes. Com apuntà Xavier Pujadas, *“l’estructura del discurs, el pur cartesianisme en l’exposició, la insistència en la pedagogia política. Aquest factor, menys usual entre els republicanistes de la seva generació, li confereixen un to ordenat, lògic en l’exposició i clar en la denúncia, que continua esdevenint el seu millor actiu, ara en l’inici de la seva trajectòria política.”*⁴⁰⁹

A mitjans de novembre de 1915, ja en la nova legislatura, va fer èmfasi novament en el port de l’Ametlla. A més a més, *“el distrito de Tortosa [...] se encuentra con muchísimos obreros que trabajan en Francia de donde han tenido que regresar, y que actualmente están sin trabajo. La principal riqueza del distrito de Tortosa es el aceite; pero la cosecha de aceite será este año*

⁴⁰⁶ *Diario de Sesiones a Cortes, 04-XI-1914, ACD.*

⁴⁰⁷ *Diario de Sesiones a Cortes, 10-XI-1914, ACD.*

⁴⁰⁸ *Diario de Sesiones a Cortes, 21-XI-1914, ACD.*

⁴⁰⁹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit., p. 111.*

completamente nula; de modo que todos los obreros que en esa podían comenzar á emplearse en las labores del campo, ahora van á verse sin ese trabajo, y tampoco podrán marchar á Francia, que era su recursos en otros años de penuria. Así se encuentra el distrito de Tortosa con esa falta de carreteras, con ese número de población y con esa carencia de trabajo. Hay carreteras en construcción, com la de Tortosa á García, cuyo tercer trozo hace una porción de años que está principiado y que por deficienas de trámite viene sufriendo continuas demoras. Yo pido que estos trámites se salven con urgencia y la carretera se termine”, als quals afegia “la construcción de los puentes de Pont de Safranc y otro en la carretera de Castellón á Tarragona, á la salida de Perelló en la carretera de la Cava” i “en la realización inmediata del 4.º y 5.º trozo de esta misma carretera de Tortosa á García”. En resum, “que no quede la provincia de Tarragona y el distrito de Tortosa sin vías de comuniación, y que los obreros que en esta época de invierno no pueden emplearse en ninguna clase de trabajo, lo encuentren y remedien así sus necesidades.”⁴¹⁰

El problema de les terres comunals a Tivissa fou novament exposat el 3 de febrer de 1915, ja que *“hay allí entablada una verdadera lucha de clases, una gravísima cuestión social [...] En el término de Tivisa había una gran extensión de montes comunales, y que un escaso número de propietarios de allí han extendido de tal manera sus fincas que se han apoderado de gran parte de esos montes, y de estas tierras, propiedad del Estado y del Municipio.”* Domingo sol·licità a les Corts *“que se acuerde un nuevo amojonamiento de aquellas tierras y que se haga un verdadero deslinde entre lo que son tierras y montes comunales y lo que es propiedad particular.”*⁴¹¹ Al costat d'això, una infraestructura fonamental per a aquestes comarques en la que el jove diputat s'interessà fou en la de la línia de ferrocarril de Val de Zafán a Sant Carles de la Ràpita, tal com li manifestà al ministre d'Estat.⁴¹²

Segons Garcitoral, *“poco después de ser diputado y de significarse en el Parlamento [...] inicia una campaña triple: de Parlamento, de calle, de prensa. Postuló por toda España incansablemente, valientemente, dos acciones de*

⁴¹⁰ *Diario de Sesiones a Cortes*, 21-XI-1914, ACD.

⁴¹¹ *Diario de Sesiones a Cortes*, 03-II-1915, ACD.

⁴¹² Carta mecanografiada del Marqués de Lema, ministre d'Estat, a Marcel·lí Domingo. Sant Sebastià, 07-VIII-1915. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

*inmediata necesidad y de básicos resultados para el engrandecimiento nacional: era el primero abandonar Marruecos. Era el segundo intervenir en la guerra europea al lado de los aliados.*⁴¹³ L'inici de la seva incidència com a diputat en la política estatal coincidí amb l'obtenció d'un càrrec de molta rellevància. Després de la dimissió de Laureà Miró en la direcció de *La Publicidad*, Domingo agafà el seu relleu a partir dels primers dies del 1915. Amb el pas de Miró de la UFNR al reformisme, el republicanisme catalanista recuperava la direcció d'aquest històric rotatiu en la figura del diputat per Tortosa, tot i que continuant amb la línia d'arribar a totes les famílies del republicanisme. Amb aquell nou càrrec, al costat de l'acta de diputat, de la figura de l'escriptor, del conferenciant, la posició de Domingo quedava totalment confirmada al si del republicanisme catalanista.⁴¹⁴ I no només això, sinó que creiem interessant ressaltar la jerarquia del diputat per Tortosa ja des de l'inici de la direcció del rotatiu. Per exemple, envers al seu redactor en cap, Lluís Companys, qui li indicava que *"mientras usted esté como está en la dirección de La Publicidad seguiré sin desviarme, sin argucia alguna, lealmente, las órdenes que usted dé."*⁴¹⁵ D'altra banda, sembla ser que fou llavors quan el Colegio Roquetense arribà a la seva fi, ja que *"dejé la escuela para dirigir "La Publicidad"*.⁴¹⁶

De retorn a l'activitat electoral, els èxits republicans en les eleccions legislatives de 1914 als districtes Gandesa i Tortosa tenien l'oportunitat de consolidar-se en les provincials de març de 1915. Aquests nous comicis es celebraven en el context de les lluites internes i la divisió dins del camp dinàstic. Els sectors liberals de la província estaven dividits entre els seguidors de Kindelán i els de Guasch. Fos com fos, el criteri general del Ministeri de la Governació era donar suport als diputats monàrquics en els seus districtes respectius i recomanar al governador civil una candidatura combinada. En aquesta situació, Kindelán i el governador acabaren proposant una mateixa candidatura a Tortosa-Roquetes, integrada per l'addicte Franquet, el liberal

⁴¹³ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., pp. 114-115.

⁴¹⁴ Domingo continuà amb les seves conferències, com l'exposada al Teatre Principal de Barcelona sota el títol "La vida y la verdad de la vida" aquell gener de 1916, reproduïda posteriorment a Marcelino DOMINGO, *Temas...* Op. cit., pp. 11-13.

⁴¹⁵ Carta manuscrita de Lluís Companys a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 1915. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁴¹⁶ "Marcelino Domingo habla de su vida de luchador", Op. cit.

Roig i el ja diputat provincial Povill. Al seu costat, *“en el de Fa[ls]et-Gandesa, podemos presentar un solo candidato adicto, sin compromiso determinado con ningún partido político, con lo cual espero sacarlo triunfante.”*⁴¹⁷

Per la seva part, els republicans del primer districte, amb el vent bufant als seu favor, realitzaren mitings per diverses poblacions com a l’Ampolla, el Perelló, Santa Bàrbara, la Galera o Godall –població aquesta última on estava prevista la inauguració d’un Centre Republicà, finalment posposada fins al juliol-. A més d’aquestes activitats legals, i segons el cap liberal Anselm Guasch, *“se prepara alteracion del orden público en los colegios del casco de Tortosa y las partidas por parte de los republicanos a fin de sembrar el pánico en los elementos católicos y conservadores y lograr así que no vayan a votar”*, tot i que segons el mateix ministre, a qui li havien arribat aquestes suposicions mitjançant el Conde de Romanones, *“es posible que por su procedencia no merezcan absoluta confianza.”*⁴¹⁸ Amb tot, i en previsió d’incidents, es destinà un delegat governatiu a Roquetes.⁴¹⁹

La previsió governamental era que *“si hubiera unión de las derechas, podría salir un conservador, 1 jaimista y 1 republicano. Si no la hay, creo saldrán 3 republicanos y 1 conservador o 1 liberal.”*⁴²⁰ La divisió republicana era clau, ja que finalment es produí el segon cas amb la victòria republicana amb els 7.175 vots aconseguits per l’ampostí Alfred Escrivà Prades, els 7.069 del tortosí Joan Cachot Torroja i els 6.734 de l’ampollenc Marcel Navarro, que els atorgaven l’acta de diputats provincials. Al seu costat, amb 5.997 sufragis, els acompanyà el liberal dissident Canivell que s’havia presentat al marge de la candidatura de coalició monàrquica promoguda per Kindelán. Els resultats confirmaven la crisi monàrquica, ja que la candidatura oficialista no va comptar *“con el apoyo de casi ninguno de los elementos que fueron adictos en les*

⁴¹⁷ Telegrames oficials mecanografiats del governador civil al ministre de la governació. Tarragona, 09-III i 21-III-1915. Les respostes als telegrames oficials mecanografiats del ministre al governador. Madrid, 17-II i 22-II-1915. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁴¹⁸ Telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació al governador civil de Tarragona. Madrid, 10-III-1915. Telegrama oficial mecanografiat del Governador Civil al ministre de la Governació. Tarragona, 11-III-1915. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁴¹⁹ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 13-III-1915. La resposta al telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació al governador civil de Tarragona. Madrid, 13-III-1915. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁴²⁰ Full solt mecanografiat. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

*elecciones de diputados a Cortes que ahora se han ofrecido al Marqués de Villanueva, mirando al porvenir.*⁴²¹ A Falset-Gandesa, ara també amb les poblacions d'Arnes i Horta, la coalició republicana aconseguí aplegar les diverses tendències i s'enfrontà a una aliança de liberals, regionalistes i carlins, amb l'elecció de dos republicans, un carlí i un liberal. Els dos primers foren Pere Lloret, amb les sigles de la Unió Nacionalista Republicana, i Magí Isern Miralles, amb l'etiqueta de federal. El radical Manuel Solanes Cabré no tingué la mateixa sort.⁴²²

La victòria representava novament un triomf històric, ja que els republicans s'imposaven per primera vegada en aquest tipus d'eleccions des del restabliment del sufragi universal masculí. Però tot i que la presidència de la Diputació havia de correspondre en un principi al catalanista republicà Josep Mestres, finalment no fou així. Tot i que la suma dels diputats liberals, carlins i regionalistes –aquests últims aconseguint per primera vegada representació a la cambra provincial- només arribava a 7 escons, el seu pacte amb els 3 diputats republicans de Reus els permetia arribar a la desena, el mateix nombre que la resta dels republicans de les diverses tendències. Per primer cop des del 1911, es trencava la unitat de els esquerres. A més a més, mitjançant l'endarreriment de l'examen de l'acta d'un dels diputats republicans de Tortosa-Roquetes fins després de la constitució de la Diputació al·legant algunes formalitats, aconseguiren la majoria en la sessió de constitució de la nova cambra. El nou president passava a ser el republicà nacionalista de Reus Ramon Vidiella, mentre que la vicepresidència era per al liberal E. Tell.⁴²³

Domingo criticà la situació en un aplec a Constantí: *“S'ha constituït la Diputació de Tarragona en una forma il·legal, traïdora. Presentarem un recurs per anul·lar-la, però haig de dir-vos que si això hagués passat a Tortosa, hauríeu vist quina altra hauria estat la conducta del poble. Ningú com jo, em penso, pot parlar de caciquisme a aquestes comarques, perquè ningú com jo*

⁴²¹ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació. Tarragona, 09-III-1915. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN. *El Pueblo*, 16-II-1915, p. 2.

⁴²² Full solt mecanografiat. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN. En aquesta mateix lligall, Cabré consta com a candidat governamental, amb bones perspectives d'èxit tot i la seva derrota final. Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 03-III-1915. Lligall 27, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 104.

⁴²³ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 115.

no li ha plantat cara a Tortosa, un poble que ha donat una superba lliçó de ciutadania.”⁴²⁴ Segons el diputat, “los diputados provinciales traidores no entrarían en Tortosa”.⁴²⁵ Després de l’avalot popular i de la seva elecció com a diputat, Domingo presentava la seva ciutat com un exemple a seguir per a la resta de republicans.

En el mateix acte a Constantí també assenyalava que “el Bloc Republicà Autonomista que hem constituït uns quants demòcrates no ve a ser un nou partit, ni un medi agressiu, sinó una força d’unió, una llaçada per estrènyer a tots els homes d’ideals republicans i posar-los enfront de la monarquia i el caciquisme.”⁴²⁶ D’aquesta manera, la nova agrupació no era plantejada encara directament com un partit polític amb intenció de presentar-se en unes eleccions. Ideològicament, feia un pas cap a l’esquerra i -com ja portava a la pràctica Domingo a l’Ebre-, posava més èmfasi en l’apropament al socialisme i als sectors populars. Com es podia llegir al manifest fundacional del 6 de maig, “no anem a constituir una organització de classe; però entenem que tot partit d’esquerra deu basar-se fonamentalment en la classe obrera. Anirem a cercar els obrers del camp i de la ciutat, no sols propagant idees sinó orientant-los per a la constitució d’organismes –sindicats, cooperatives, escoles que siguin el resultat més eficaç de la propaganda [...] No perseguim la simple millora, sinó la transformació del vigent règim social, acceptant plenament les més radicals afirmacions de la democràcia socialista internacional.”⁴²⁷ L’objectiu estratègic era el relançament del republicanisme catalanista, ofegat entre la Lliga Regionalista i el Partit Radical.

Certament la majoria dels seus fundadors eren membres de la UFNR crítics amb el Pacte de Sant Gervasi com Francesc Layret, Gabriel Alomar i David Ferrer i Vallès, tot i que aquest últim passà també per l’Esquerra Catalanista de Rovira i Virgili. Però també s’hi sumaren antics federals a l’òrbita dels federalnacionalistes com Conrad Roure, Baldomer Tona i Josep Tarruella. Radicals com Santiago Valentí i Camp i Jesús Pinilla i Fonell, crítics amb

⁴²⁴ Citat a Josep Ma. POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 40.

⁴²⁵ Citat a “Comentarios a una carta abierta”, *El Ideal*, 02-X-1915, p. 4.

⁴²⁶ Citat a Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia... Op. cit.*, p. 164.

⁴²⁷ Citat a Joan B. CULLA, “Bloc Republicà Autonomista”, a Isidre MOLAS (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000, p. 20 i Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 35-36. Sobre la nova formació, vegeu també Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia... Op. cit.*, p. 164-169.

l'evolució moderada del lerrouxisme. A més d'homes com Àngel Samblancat i Salanova, provinent de l'esquerra anarquitxant.

Per damunt d'ells, Marcel·lí Domingo, qui el 21 de juliol fou elegit president de la formació. Al costat de la direcció de *La Publicidad*, aquell càrrec representava el gran salt del diputat per Tortosa en l'escenari de la política catalana, en la qual era ja el seu principal referent. Tot i que Ramon Noguer i Comet, observava que “*fins aleshores havia actuat exclusivament en les terres tarragonines i sobretot a la ciutat de Tortosa, on tenia un gran prestigi entre els republicans i tots els homes d'ideals avançats*”, era evident que la seva posició estava més que consolidada en la política catalana.⁴²⁸ A més a més, l'acta de Tortosa era l'única que el Bloc Republicà Autonomista (BRA) tenia a les Corts. Alhora, la formació adquiria una base ja articulada i amb uns suports prou sòlids al sud del Principat. A més a més, Domingo també escrivia en aquell moment a la revista gràfica barcelonina *Actualidad* amb un article setmanal de literatura o de política, al costat dels seus escrits a *El Progreso* i de les seves col·laboracions a Madrid amb *Los Lunes del Imparcial*.⁴²⁹

A Tortosa, aquell mateix any 1915 *El Pueblo* passava de setmanari a diari, cosa que reforçava el seu discurs tant a Tortosa com, per influència, a la resta de les comarques de l'Ebre. Amb aquell seguit de canvis, el republicanisme tenia una major difusió entre els sectors republicans de les comarques de l'Ebre i també un nou referent partidista a escala catalana, tot i que el pes de la política local i comarcal continuava sent molt important.

Amb tot, el 2 d'octubre havia sorgit una nova publicació republicana a la ciutat, el setmanari *El Ideal*. Portava com a sotstítol *periódico republicano* i es presentava davant l'opinió pública amb un programa federal, “*el más radical conocido y por lo tanto se encierra en dos palabras: REPUBLICANO ESPAÑOL*”, proclamant-se enemic del caciquisme, del clericalisme, del capitalisme i del militarisme.⁴³⁰ A més del districte de Tortosa, també pretenia tenir influència al de Roquetes, i fins i tot volia agafar la bandera republicana “*hasta conseguir clavarla en lo más alto de la montaña de Caro y domine los*

⁴²⁸ Ramon NOGUER i Comet, *Al llarg de la meua vida*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, p. 181.

⁴²⁹ La col·laboració a *El Progreso* a la carta de Santiago Valentí i Camp a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 11-XI-1914. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, pp. 110-111.

⁴³⁰ La redacció, “Al parecer”, *El Ideal*, 02-X-1915, p. 1.

pueblos y valles de las tres provincias”.⁴³¹ Però, sorgia la nova publicació com una escissió del republicanisme que havia aconseguit la unitat? “*Nos proponemos antes de que se llegue a romper filas, llamar la atención de los buenos republicanos [...] para darle una nueva dirección.*”⁴³² Després de les divisions dels anys de la Solidaritat, el sector lerrouxista tornava a marcar un perfil propi. Però no ho feia contra el lideratge de Marcel·lí Domingo, sinó contra la direcció local del republicanisme de Tortosa, representada pel president del Centre d’Unió Republicana, Joan Benet per la candidatura de Joan Cachot en els recents comicis provincials, on sembla que els sectors lerrouxistes no estigueren conformes amb la presentació de les candidatures.⁴³³

Al consistori, finalment l’impost de consums fou abolit, a la qual cosa els sectors monàrquics atribuïen la delicada situació econòmica de l’Ajuntament, mentre que els republicans culpaven als monàrquics per la seva mala gestió durant els seus anys de govern. Més allunyat ja d’aquests afers, durant la legislatura de 1915 iniciada el 5 de novembre, el diputat per Tortosa continuà les seves intervencions a les Corts amb diverses temàtiques sobre les Terres de l’Ebre. Ho féu parlant dels abusos que cometia l’arrendament del contingent provincial de Tarragona i sobre la proclamació arbitrària de regidors per l’article 29 a Sant Carles de la Ràpita.⁴³⁴ En aquesta ciutat, denuncià també que l’Ajuntament no tenia padró de veïns, “*teniendo que venir dentro de poco otra vez la rectificación del censo electoral*”, per la qual cosa sol·licità al ministre de la Governació que “*obligue al Ayuntamiento de aquella población á que habra el padrón, para que puedan quedar así atendidos los derechos ciudadanos.*”⁴³⁵ Com hem vist, aquell aspecte era clau per neutralitzar les irregularitats electorals.

⁴³¹ La redacción, “¿Disidentes? No”, *El Ideal*, 02-X-1915, p. 3. Anónimo, “Desde Roquetas”, *El Ideal*, 02-X-1915, pp. 5-6.

⁴³² La redacción, “¿Disidentes?”, *Op. cit.*

⁴³³ “Nuestra actitud” i “Comentarios a una carta abierta”, *El Ideal*, 02-X-1915, pp. 4. *El Ideal*, 09-X-1915, p. 4.

⁴³⁴ *Índice del Diario de Sesiones a Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1915 a 1916*, p. 11, ACD. “La hacienda municipal”, *El Ideal*, 09-X-1915, p. 2.

⁴³⁵ *Diario de Sesiones a Cortes*, 24-XI-1915, p. 415. ACD.

Com hem comentat en l'anterior legislatura, el projecte de port a l'Ametlla de Mar fou un dels punts importants de les seves gestions.⁴³⁶ Recentment hi havia hagut dos accidents “cerca de la població de Tortosa” amb 7 morts en total. En la seva opinió, “*estos naufragios hubieran podido eviarse si se hubiese construído ya un puerto que hace muchos años está en proyecto.*” En aquell moment s'estaven fent els estudis de l'esmentada infraestructura i el diputat insistí en “*un sacrificio económico por el Ministerio [...] para que ese puerto se construya con urgencia, evitando así que produzca nuevas víctimas el abandono en que el Estado tiene la seguridad de aquellas costas.*”⁴³⁷ D'altra banda, el director general d'Obres Públiques li anunciava per carta que “*han sido firmadas las ordenes mandando librar 333 y 335 pesetas respectivamente importes de los presupuestos de gastos para formar los expedientes de expropiación de terrenos ocupados en términos de Tivenys y Benifallet, por la carretera de Tortosa á García, que me tenía recomendado con tanto interés.*”⁴³⁸

⁴³⁶ Així queda constatat en les cartes mecanografiades de Rafael Gasset, ministre de Foment, a Marcel·lí Domingo. S.l., 17-VI-1916 i 28-VIII-1916. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁴³⁷ *Diario de Sesiones a Cortes*, 24-XI-1915, p. 415. ACD.

⁴³⁸ Carta del director general d'Obres Públiques al diputat per Tortosa. S.l., 23-IV-1915. Lligall 2412, Expedient 60. Secció P.S. Madrid, CDMH.

4.1.2 L'expansió comarcal

"-Ché este home ti tota la raó...

-Este chiquet, es un sant...

-Tots habíem de pensar com ell..."⁴³⁹

Comentaris dels assistents a un míting de Domingo a Benicarló, estiu de 1916

L'actuació local a Tortosa i Roquetes i la realitzada al si del republicanisme català tingueren entremig la seva corresponent acció als districtes en la construcció d'una xarxa d'afinitats. Aquesta és basà en bona mesura en una campanya de proselitisme visitant *in situ* molts dels pobles de les comarques de l'Ebre. Allí podia contactar directament amb els republicans de base de les poblacions, recollir les seves demandes, però també, estendre el seu lideratge i construir les seves complicitats. A aquella alçada, el jove Domingo era ja el dirigent republicà de referència al districte de Roquetes, substituint als homes que havien jugat aquest rol fins al moment com Manuel Hilario Ayuso o Julià Nougués.⁴⁴⁰

En aquell moment, el diputat per Tortosa rebia ja cada vegada més sol·licituds per parlar en conferències, per exemple, a Alcanar o a Ulldecona. A Tivissa hi anà acompanyat d'Agustí Chortó, amb l'organització d'una manifestació des de la casa d'aquest dirigent local fins a la societat obrera.⁴⁴¹ Però un dels exemples més significatius el trobem l'estiu de 1915, quan el 8 d'agost visità Amposta, el punt clau de la reorganització republicana del districte de Roquetes. La ciutat comptava durant aquells anys amb més de 7.000 habitants i estava en plena expansió demogràfica. Com hem vist, els republicans s'aplegaven al voltant del Cercle de Fraternitat Republicana i del setmanari *El Faro*, que havien reeditat després d'uns anys d'aturada. Cal destacar l'aureola mítica però també la jerarquia que desprenia ja el "*digno diputado á Cortes por el distrito de Tortosa, nuestro ilustre jefe y querido amigo M. Domingo*", a qui acompanyaven alguns diputats provincials com Pere Lloret i Marcel Navarro o l'exdiputat provincial Valentí i Camp. També hi havia

⁴³⁹ "Mitin en Benicarló", *La Voz de Ulldecona*, 20-VIII-1916, pp. 2-3.

⁴⁴⁰ Anys més tard, el dirigent republicà de Roquetes Joan Hierro recordaria les seves figures. Juan Hierro, "Es nuestra hora", *El Pueblo*, 24-VII-1931, p. 1.

⁴⁴¹ Tomàs BIOSCA Esteve, "Els orígens del Centre Republicà La Valquíria de Tivissa", a *Republicans i republicanismo a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC*, Cossetània, Valls, 2008, pp. 209. Segons aquest autor, el terme municipal de Tivissa comptava el 1910 amb uns 4.802 habitants. Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo...* Op. cit. p. 42.

representats, entre d'altres poblacions, de Tortosa, Santa Bàrbara, Uldecona, La Galera, Godall o Masdenverge. En un acte ple de simbolisme, Domingo hi inaugurà la bandera del Casino republicà de la ciutat.⁴⁴² A destacar, per la terminologia emprada des de les pàgines del setmanari, la relació de cabdillisme polític exercida per Domingo sobre els grups republicans d'Amposta i del districte de Roquetes en aquell moment, quan només 5 anys abans havien vacil·lat entre donar el seu suport al republicà Domingo o al monàrquic Kindelán en les eleccions legislatives del 1910.⁴⁴³

Seguint al línia marcel·linista, el setmanari republicà ampostí es va mostrar sempre favorable a la unitat de tots els republicans. Així, s'explicitava que, "*como órgano de unión republicana este periódico es defensor de los republicanos de todos los matices. Para los mismos estan abiertas siempre estas columnas*". Segons ells mateixos, i amb un punt de contradicció, la unió del republicanisme "*en Amposta la llevamos practicando des de 1903 y lo hemos significado en este periódico titulado de Unión Republicana, no estando sometido a ninguna jefatura personal*".⁴⁴⁴ Com el seu cap polític, *El Faro* es proclamava també seguidor de Pi i Maragall, "*entusiastas partidarios de su credo político*".⁴⁴⁵ De forma més funcional, el seu republicanisme estava articulats amb el seu regidor, el seu diputat provincial, "*la de nuestro diputado y jefe D. Marcelino Domingo*", com a personalitats, i en els partits republicans d'Amposta, Tortosa, Tarragona, de Catalunya i d'Espanya. També resulta interessant la consideració de Domingo per part dels seus seguidors ampostins com la de "nuestro diputado", quan ambdós pertanyien a dos districtes diferents. Amb tot, com hem vist, algunes de les intervencions parlamentàries del diputat havien fet referència al districte de Roquetes.⁴⁴⁶

El setmanari el tenim documentat en dues èpoques: la primera en el període 1904-1905, i la segona entre els anys de 1916 i 1919. En aquesta segona etapa es plantejà com un contrapès a l'*Eco de la Comarca*, aparegut ja a finals de 1914 i, dirigit per l'advocat Prat, era l'òrgan d'expressió del tot poderós alcalde Joan Palau Miralles. Provenia de família republicana i

⁴⁴² *El Faro*, 14-VIII-1919, p. 1 i 07-IX-1916, p. 1. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 121, a partir d'*El Pueblo*, 7-VIII-1915.

⁴⁴³ *El Faro*, 12-IX-1916, p. 3 i 01-II-1917, p. 1.

⁴⁴⁴ *El Faro*, 25-I-1917, p. 1.

⁴⁴⁵ *El Faro*, 03-V-1917, p. 1.

⁴⁴⁶ *El Faro*, 10-V-1917, p. 1.

benestant. El seu avi havia estat diputat i ministre durant la I República. Amb tot, Palau fou elegit alcalde d'Amposta durant els inicis del segle XX i acumulà un llarg mandat. Si el lideratge de Joan Caballé al districte de Gandesa s'havia construït en bona mesura en relació al pont de Móra d'Ebre sobre el riu Ebre, el del batlle ampostí s'articulà d'una manera semblant sobre el pont de la ciutat. I, de forma secundària, sobre la reivindicació d'altres infraestructures, com la construcció de les escoles que, segons el propi batlle, va pagar ell mateix. Al mateix temps també, Joan Palau s'hauria posicionat des d'Amposta com un poder polític contestatari a la capitalitat de Tortosa i alhora com el principal pol d'oposició a l'influència de Domingo i a "*los suyos de Amposta*", on els republicans eren capitanejats per Alfred Escrivà Prades.⁴⁴⁷

Una mica més al nord, a Móra d'Ebre, si el 1913 la Joventut Democràtica ja havia impulsat la creació de les escoles laiques, el març del 1915 es constituí formalment el Centre Instructiu Democràtic (CID), tot i que ja s'havia organitzat l'any anterior. "La Democràcia", nom amb que popularment seria conegut el centre, prenia el relleu del Fomento del Trabajo i de la Societat Obrera per consolidar l'hegemonia republicana a la vila. L'entitat, domiciliada al número 12 d'un carrer que portava un nom tant simbòlic com el de Clavé, acabaria esdevenint el gran centre de sociabilitat política de Móra d'Ebre, on la formació hi tindria un paper destacat. Segons els seus estatuts, el seu objectiu era "*difundir la cultura entre las clases obreras de esta localidad*" per la qual cosa "*se crearán las correspondientes escuelas gratuitas*" on "*la enseñanza será completamente neutra*".⁴⁴⁸ Val a dir que, al seu costat, la creació el gener de 1914 de l'Ateneo Morense de la Clase Obrera, anomenada La Llanterna, fou impulsada per un grup local proper al carlisme liderat per Josep Serres Lorán, qui organitzà sobretot activitats de lleure sense implicacions polítiques aparents.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ "El redactor-jefe de este semanario, don José Nofre Jesús, demandado a acto de conciliación por don Juan Palau Miralles", *La Voz de Uldecona*, 27-VIII-1916, pp. 1-2. *El Faro*, 23-V-1917, p. 1 i 25-07-1918, p. 1. Sobre aquesta publicació vegeu també Emigdi SUBIRATS, "El republicanisme catalanista: el setmanari "El Faro"", a *Revista Amposta*, núm. 706, primera quinzena de juny del 2005.

⁴⁴⁸ Estatuts del Centre Instructiu Democràtic. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁴⁴⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 40-42, 214 i 221. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *L'associacionisme sociopolític a Móra d'Ebre (1875-1936)*, CERE, Flix, 1996, pp. 40-43, 62-68 i 100-107.

A més a més, aquell 1915 es registraren d'altres entitats republicanes al Govern Civil de Tarragona, la gran majoria dels districtes de l'Ebre, com el Centre d'Unió Republicana de Roquetes, presidit per José Rodríguez i amb Joan Hierro Gaya com a secretari, el Círculo de Fraternidad Republicana a Godall, integrat Carlos Matamoros, Vicente Sánchez i Juan Albiol, entre d'altres, i la Joventut Republicana de Mas de Barberans, presidida per Jaime Lleixá Marin i amb Joaquin Leixá Fort a la vicepresidència. Encara el 1916, es constituí el Centre d'Unió Republicana de Benifallet, presidit per José Antonio Monclús Farnós al costat del seus companys de junta, Tomàs Pujol, Rafael Borrull i Abdón Sastre. Com en molts d'altres centres, entre els seus objectius hi havia la pràctica i propaganda dels principis republicans, la instrucció, l'organització "*cuando la Sociedad cuente con medios*" d'una cooperativa per al consum i el lleure tant dels seus associats com de les seves famílies. I, encara entremig, es constituí el Centro Obrero Chertense, presidit per Bautista Bedós Curto i amb Juan Jiménez, Antonio Piñol, Antonio Martí, Pedro Mayor, Juan Gimenez Arnal, Juan Burjalés i Antonio Burjalés, entre d'altres.⁴⁵⁰

A la província de Castelló i en paraules de Ramon Puig, "*el poc pes social de la xicoteta burgesia, en la majoria de pobles de l'interior, afavoria la vigència del caciquisme i els republicans representaven un grup testimonial limitat a individualitats disperses.*" Amb tot, també durant aquells anys es produí un relleu generacional al costat de l'històric líder Fernando Gasset Lacasaña amb nous dirigents com Josep Castelló Soler, Vicent Vilar i Josep Sos. Una campanya de reorganització republicana havia de portar la constitució de comitès de districte del Partit Republicà per acabà constituint un comitè provincial, amb una Federació Republicana de Castelló. Es creà la plataforma "El Grupo Propagandístico" i el periòdic *Rebeldia*, en una línia més "revolucionària" que el moderat diari *El Clamor*. També a la comarca del Maestrat s'organitzaren conferències i mítings per les poblacions amb un acte central multitudinari a Vinaròs amb la presència de Marcel·lí Domingo el 1916.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Expedients 1609, 1612, 91, 1204 i 1206, respectivament. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁴⁵¹ Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració... Op. cit.*, pp. 246-247.

Amb aquestes dinàmiques reorganitzadores i després dels èxits en les eleccions legislatives i provincials, les esquerres volien consolidar el seu creixement electoral amb les municipals de 14 de novembre de 1915. A Tortosa hi hagué una nova bipolarització entre la Coalició Republicanosocialista i el Bloque Tortosino. El diputat deixà els seus compromisos a Madrid i a Barcelona i es concentrà en el seu bastió tortosí, per a que “*toda Tortosa esté al lado de Marcelino Domingo*”. Aquest cop, “*las fuerzas de Marianao son por tercera vez barridas por el pueblo de Tortosa*”, produint-se un “*triunfo completo de la candidatura republicana*” per “*4000 votos republicanos por 540 monárquicos y católicos*.”⁴⁵² Aquests resultats donaven 12 regidories a la coalició encapçalada pels marcel·linistes enfront d’una sola per als seus rivals. Amb la nova majoria, el gener del 1916 fou elegit alcalde de la ciutat Domènec Piñana Homedes. Manuel Montagut fou elegit primer tinent d’alcalde i Ramon Franquet, síndic. Amb tot, sembla ser que el govern republicà local durà ben poc, ja que només un mes més tard, “*leemos en el Diario Gráfico de hoy*” que “*ha sido nombrado alcalde de R. O. de Tortosa D. Francisco de Paula Algueró*.”⁴⁵³

A Móra d’Ebre els republicans confirmaren la seva hegemonia, i Baptista Nogués i Vila substituï a l’alcaldia a Antoni Asens i Cardona, que era batlle de la població des del 1910 i havia destacat, entre la seva obra de govern, la construcció de l’escorxador municipal aquell 1915. A la Galera, els republicans també s’imposaren, amb un total de 571 vots, només 16 més que la candidatura monàrquica, aconseguint l’elecció d’Eduardo Soler Miralles, Francisco Ferré Also i José Ferré Bailach. En aquesta població ja hi podem observar el control del cens per part de les forces d’esquerra, fet que dificultava el frau electoral. A Benifallet, la candidatura republicana i obrera aconseguí l’elecció com a regidors de José Folqué Vallespí, Ramon Grau Pellisa i Pedro Fornós. A Vilalba dels Arcs, els candidats republicans, amb una participació baixa, del 68%, aconseguiren la victòria per només 5 vots de diferència, amb 173 sufragis dels 3 candidats republicans per 168 dels conservadors. Amb tot,

⁴⁵² Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l’Ebre... Op. cit.*, p. 90, a partir de “Quien a hierro mata a hierro muere”, *Diario de Tortosa*, 15-XI-1915. Curiosament, *El Poble Català* donava la xifra de 3.500 vots republicans per 500 de monàrquics. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 122, a partir d’*El Poble Català*, 15-XI-1915.

⁴⁵³ *El Restaurador*, 05-II-1916, p. 3. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 23.

les forces d'esquerra no aconseguiren encara la majoria del ple, que passava de 6 regidors conservadors per 3 de republicans a una proporció de 5 a 4 en contra seva. A Sant Carles de la Ràpita molt veïns quedaren exclosos del cens electoral, alhora que es procedí a *“una proclamación arbitraria por el art. 29.”* Es tractava, segons denuncià pocs dies més tard Domingo a les Corts, del *“derecho de unos ciudadanos que por actos de caciquismo local no sólo se les prive de ser electores, sino que hasta quiere impedirse que sean elegidos.”*⁴⁵⁴ A Barcelona, sense candidatura del BRA -qui recomanà el vot per a la coalició PRR-UFNR-, la suma dels 24 regidors republicans obtinguts superà el bloc lligaire-jaumí-liberal, que n'obtingué 26. Per aquest fet, Valentí i Camp aconsellava des de *La Publicidad* a les esquerres barcelonines *“seguir el ejemplo asombroso de los republicanos de Tortosa, que en la hora actual son los que encarnan el espíritu de continuidad, el entusiasmo reflexivo y el sentido de reconstrucción.”*⁴⁵⁵

Segons Domingo, *“al estallar la guerra europea nosotros nos hemos encontrado con que los Ayuntamientos de nuestra Patria eran organismos completamente muertos, que no podían servir en aquel momento las necesidades del país; que teniendo estos Ayuntamientos facultades para poder contener la emigración, para poder hacer obras, para poder facilitar en un momento determinado la vida de cada población, los Ayuntamientos por su ruina económica, por su sustentación extraña son organismos muertos, inútiles para toda obra social.”* Iniciada amb aquestes paraules, la intervenció parlamentària del primer de desembre de 1915 fou del tot contundent: *“en este país el Gobierno parece que tiene una sola y única misión: la conservación del orden público, y que no atiende peticiones, que no se da cuenta de ningún problema, si aquella petición, si aquel problema no amenaza alterar el orden público. Se encarecen las subsistencias, la tragedia lenta va pasando por los pueblos, el hambre va amenazando á las familias, la emigración crece; el Gobierno no se preocupa de ello.”*⁴⁵⁶

Però, quina era la impressió dretana després d'haver perdut l'alcaldia de la ciutat? Segons l'opinió d'un dels seus regidors, Joan Batiste Foguet, la

⁴⁵⁴ *Diario de Sesiones a Cortes*, 24-XI-1915, p. 415. ACD.

⁴⁵⁵ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 123, a partir de “En torno a las elecciones”, *La Publicidad*, 16-XI-1915.

⁴⁵⁶ *Diario de Sesiones a Cortes*, 01-12-1915, p. 612. ACD.

responsabilitat era dels propis monàrquics, sobretot dels que “*declararon urbi et orbi que suprimir los consumos era una cobardía; (por más repito que el marqués [de Vilanova i la Geltrú] dijera en todas partes y a quien quería oírle ¡abajo los consumos!) se negaron a suprimir el reparto de caminos vecinales; cundió el malestar; presenté mi dimisión y me alejé de aquella Casa por las razones que expuse; cumplieronse mis augurios; vinieron las escandalosas sesiones nocturnas; comenzó la lucha entre los partidos monárquicos; sacáronse los trapos sucios al sol; pusieron al cobro aquellas famosos tarifas que tuvieron la virtud de levantar contra ellas a todo un pueblo; formóse el bloque anticaciquista; llegó el 1º y el 8 de Enero, y el 8 de Marzo de 1914; comenzó la huelga de alcaldes y de concejales; dimitieron algunos y entre ellos el señor Sanz que fué tratado con la mayor desconsideración por todos, menos por nosotros que le rendimos todos los honores; abandonaron la Alcaldía los monárquicos, y por fin, rondando la vara de unos a otros, despreciada por todos, fué a parar a los siervos de Marcelino Domingo que se aprovechó de aquella coyuntura. Y por la tontería del matonismo lenguaraz y vocinglero, nos ganó por mano, hizo lo que los otros no supieron o no quisieron hacer antes, suprimió los consumos o aparentó suprimir-los, engañó con ellos a las multitudes, colaboró a su obra el Gobierno suprimiendo el cupo a la Hacienda, tolerole la bancarrota municipal, consintiendo lo que no concedió ni consintió jamás a los monárquicos.*”⁴⁵⁷ La cita, tot i que certament llarga, ens serveix per veure com era explicada de forma autocrítica la seqüència que portà la crisi als monàrquics tortosins.

Com assenyala Artur Bladé i Desumvila, “*corria l’any 1916. A Móra construïen el pont sobre l’Ebre –un somni esdevingut realitat- i d’ací que l’home més popular aleshores de la comarca fos el senyor Joan Caballé Goyeneche [...] Entre els admiradors del diputat n’hi havia un –llavors joveníssim- destinat a jugar un paper de relleu durant la República: l’advocat Ramon Nogués i Biset, el qual acompanyava el senyor Caballé en les campanyes electorals i prenia part en els actes públics. En aquells temps, el senyor Caballé compartia la seva popularitat, en tant que polític, a la Ribera i a Terra Alta amb Marcel·lí Domingo, que tenia els seus partidaris entre els “demòcrates” morencs. Antoni Terré, que*

⁴⁵⁷ Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., pp. 76-77.

anava pels vint anys, era un d'aquets. I com ell, tots els seus amics. Entre aquets hi havia Salvador Algueró i Alberich, fill del corresponsal del Banc d'Espanya a Móra d'Ebre, però no per això menys republicà.”⁴⁵⁸

Com ja havíem anat veient, l'expansió marcel·linista des de Tortosa comptà, al districte de Gandesa, amb la competència de Caballé, qui tingué inicialment a Ramon Nogués al seu costat. Amb tot, el marcel·linisme tingué la seva penetració, per exemple al nucli de Móra d'Ebre, on com en d'altres poblacions hi podien conviure a més republicans d'altres tendències, com els seguidors de Lerroux. Aquest fet no es produí al districte de Roquetes, com en el cas citat d'Amposta, on el cabdillatge de Domingo no tingué competència comarcal dins del republicanisme i àdhuc de l'esquerra en general.

El concepte de marcel·linisme, amb el terme en castellà, “*marcelinismo*”, i els adjectius “*marcelinero*” i “*marcelinera*”, es feu comú a la premsa tortosina a partir d'un any tan tardà com el d'aquell 1916. Només hem documentat una única excepció en el context preelectoral de les municipals de novembre de 1911. En un article a *El Radical*, on es desacreditava la figura del jove regidor, ja es parlava dels “*senyors republicans súbdits de D. Marcel*” i de la “*vida netament republicana-marcelinista*.”⁴⁵⁹ Val a dir que també en català i en el dialecte tortosí o nordoccidental de transició, Marcelino i per extensió “*marcelinero*”, “*marcelineros*”, etc. eren pronunciats amb “c” sorda, a la catalana. A partir d'aquí, si utilitzem el llenguatge com a eina metodològica d'anàlisi de la realitat històrica, no fou fins 1916 quan el moviment hauria tingut una codificació conceptual.⁴⁶⁰ Aquest és un altre dels arguments que ens porten a pensar que no podem parlar de marcel·linisme, almenys, fins a veure a Domingo diputat a Corts i president del BRA i durant el bienni 1914-1916. En tot cas, aquell fou el moment en el qual els partits polítics organitzats de l'època haurien estat conscients que estaven davant d'un moviment polític creat al

⁴⁵⁸ Artur BLADÉ i Desumvila, *La vida d'un català excepcional (Antoni Terré, de Móra d'Ebre)*, Pòrtic, Barcelona, Barcelona, 1978, pp. 57-58.

⁴⁵⁹ “La confessió d'un incrèdul”, *El Radical*, 07-X-1911, pp. 2-3. Xavier Pujadas apuntà que el mot fou utilitzat al mateix periòdic també el juny de 1913. Però tot i que certament hi ha referències amb el vocable “*marcelinesc*”, aquest fa referència al personatge i no al moviment. El mateix terme el trobem uns mesos abans, en el context de la derrota de Domingo en les eleccions provincials, a “Lo pataleig”, *El Radical*, 05-IV-1913, p. 1. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 84.

⁴⁶⁰ En l'acte d'anomenar, utilitzem els propis conceptes viscuts pels propis agents, seguint els suggeriments de Javier DE DIEGO Romero, “El concepto de “cultura política” en ciencia política y sus implicaciones para la historia”, *Ayer*, núm. 61, 2006, p. 265.

voltant d'una personalisme. Els republicans, no només de Tortosa, sinó ja d'altres poblacions de l'Ebre, reconeixien el seu lideratge. Els seus resultats electorals ja no eren aconseguir un grapat testimonial de vots, sinó que ja els comptava amb quatre xifres. L'alcalde republicà de Tortosa ja seria l'alcalde marcel·linista. Els republicans de la ciutat, però també de molts altres pobles de l'Ebre havien acabat trobant en Domingo el seu referent polític durant aquella dècada. Ens interessa també veure com, uns i altres, feren ús d'un concepte creat i imaginat.⁴⁶¹ Com, amb una connotació negativa, els seus oponents polítics donaren nom a una articulació política que veien que amenaçava els seus interessos. I com, més tard, els propis republicans assumiren com a tal el concepte, s'hi identificaren i el feren seu: Ja no *només* eren republicans. Eren, *també*, marcel·linistes. I no només això, sinó que, a partir d'aquell moment, *grosso modo*, ser republicà i ser marcel·linista als districtes de Tortosa i Roquetes acabaria sent quelcom bastant similar.

De forma més concreta, el mot sorgí en la campanya electoral de les eleccions legislatives convocades per al 9 d'abril de 1916. I sorgí amb una connotació negativa, des dels sectors més crítics amb Marcel·lí Domingo. En concret des d'*El Restaurador*, qui afirmà que "*no luchamos aquí contra republicanos de esta o de la otra laya, contra radicales o nacionalistas, sino contra "marcelinistas" que es un conjunto híbrido, una mezolanza de cosas fragmentarias.*"⁴⁶² La caiguda del govern Dato el desembre de 1915 portà al poder al Comte de Romanones i a la corresponent convocatòria electoral. El nou ministre de la Governació, Santiago Alba, plantejà aquestes eleccions a Catalunya amb l'objectiu de derrotar a la Lliga, que havia anat progressivament guanyant importants quotes de poder i fent diversos passos endavant, com el famós manifest autonomista "*Per Catalunya i l'Espanya gran*". Per aconseguir-ho, el nou govern de concentració liberal donà suport als republicans radicals i nacionalistes mitjançant l'anomenat Pacte de la Castellana.⁴⁶³

⁴⁶¹ Aquesta línia interpretativa ha estat inspirada, en gran part, per Javier DE DIEGO Romero, "Lenguaje y cultura política: algunas consideraciones sobre teoría y método", a Jordi CANAL y Javier MORENO Luzón (eds.), *Historia cultural de la política contemporánea*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2009, p. 34.

⁴⁶² "¿Puede durar tanta vergüenza?" *El Restaurador*, 22-III-1916, p. 3; "A propósito de una carta", *El Restaurador*, 28-III-1916, pp. 2-3

⁴⁶³ Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia... Op. cit.*, p. 169. Conxita MIR, *Lleida (1890-1936), caciquisme polític i lluita electoral*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985, pp. 186-187.

La bipolarització de la política al districte de Tortosa quedava plasmada novament amb la presentació de dues candidatures. D'una banda la del marcel·linisme, ja del tot definit, que aplegava totes les forces progressistes i d'esquerres. De l'altra, la Unión Tortosina, la candidatura que encapçalà l'exdiputat conservador maurista Adolfo Navarrete de Alcázar i que tenia el suport de conservadors, liberals –no fou així el 1907- i carlins. D'aquesta manera, la candidatura monàrquica es va unir amb el consens de ser la candidatura de l'ordre, tot i que hi va haver una petita disputa entre els liberals. Per la seva part, els carlins no donaren el seu suport com un mal menor com el 1914, sinó que aquell 1916 ho feren explícitament, com a integrants de la coalició i organitzant mítings amb els seus propis representants. La candidatura també tingué el suport personal dels prohoms de Tortosa, com el Marqués de Ballet, Diego de León, F. Pallarés, Magrañé o Josep Bau Vergés.

Al davant, la candidatura de Domingo que era unànime al republicanisme del districte. Amb tot, cal remarcar el context català i la campanya del BRA, que es presentava per primer cop en uns comicis, i de *La Publicidad*, dirigida per Domingo, contra la coalició que mantenien la UFNR i el PRR. Amb tot, val a dir que Domingo havia estat una de les figures del BRA amb millors relacions amb la UFNR i el *Poble Català*, tot i l'agressivitat verbal cap a altres membres del Bloc, es referia a Domingo com el “*digne diputat per Tortosa*.” A més a més, el districte hauria estat prou permeable a aquest enfrontament i el mateix dirigent federalnacionalista Pere Coromines, qui era el principal damnificat de la campanya dirigida pel BRA, estigué present en la proclamació de Domingo com a candidat per Tortosa.⁴⁶⁴ Els republicans celebraren un míting amb més de 7.000 persones i visitaren la pràctica totalitat dels pobles, pedanies i barris dels districte, com Rasquera, l'Ametlla de Mar, Tivissa, Vandellòs, Ginestrar, Colldejou, Pratdip, Bitem, l'Enveja, La Cava, Jesús i Maria, el Perelló, Benifallet, Tivenys, l'Aldea o Tivissa, població aquesta última on es va constituir també un Comitè d'Unió Republicana. A l'Ampolla va presentar l'acte el diputat provincial i veí de municipi Marcel Navarro, amb el

⁴⁶⁴ Joaquín María MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 124-125. També se'n feu ressó d'aquesta problemàtica Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català... Op. cit.*, pp. 397-398. Sobre el context barceloní i la posició de Domingo com a director de *La Publicidad* en aquest afer a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 124-126.

posterior parlament de Domingo. Aquesta era una plaça forta del republicanisme, si atenem al fet que en aquesta secció d'El Perelló els marcel·linistes s'acabarien imposant per 168 vots per tant sols 11 favorables a Navarrete. Fos on fos, el cabdill republicà recordava la supressió dels consums tot afirmant que ara es proposaven redimir els censos i recordant que tenia més d'una trentena de processos pendents per la seva actuació política que l'obligarien a anar a l'exili o a la presó en cas de perdre la immunitat parlamentària que li atorgava l'acta de diputat.⁴⁶⁵

Un altre punt important del discurs republicà fou la defensa d'un candidat autòcton i catalanista davant el *cunerisme* i el centralisme que, deien, representava la candidatura dinàstica. Es van repartir per aquella ocasió a Tortosa unes fulls solts on es demanava: "*redimiu esta part de Catalunya de cunerisme i centralisme.*"⁴⁶⁶ Un argument recurrent ja que *El Pueblo* insistia: "*Si quieres un diputado que no hable tu lengua, que no conozca tus necesidades, que sea impuesto por el ministro de la Gobernación, que venga cuando haya elecciones y rodeado de la Guardia Civil y se vuelva cuando las elecciones terminen VOTA NAVARRETE. Si quieres que cada uno pague según la riqueza y no según su influencia VOTA A MARCELINO DOMINGO.*"⁴⁶⁷ Per la seva part, els monàrquics tenien el suport del govern, el qual va enviar 6 parelles de la Guàrdia Civil per assegurar l'encasellat. Navarrete basà la seva campanya en la crítica al consistori republicà tortosí, recordava els beneficis obtinguts pel districte quan ell en fou el diputat -com les rampes del pont de l'Estat-, i reivindicava un port a la ciutat de Tortosa. En aquest últim punt, els marcel·linistes atacaren el candidat monàrquic acusant-lo d'estar vinculat a l'empresa naval que estaria relacionada amb la construcció de l'obra. La campanya electoral es va desenvolupar en el context de l'augment de les tensions socials i, segons assenyala Joaquín María Molins, per primera vegada en una campanya a la província, al voltant de qüestions laborals i socials, ja que el candidat monàrquic defensà la llibertat d'acomiadament dels patrons. Tot i que no era cap novetat, hi hagué una gran dosi d'enfrontaments violents,

⁴⁶⁵ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 124-126.

⁴⁶⁶ *El Pueblo*, 03-IV-1916, p. 2.

⁴⁶⁷ Les majúscules són de l'original. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 48, a partir d'*El Pueblo*, 3, 5, 6 i 7-IV-1916.

tant verbals com físics. En aquella ocasió, a l'arribada de Navarrete a Tortosa és produí un tiroteig, amb dos ferits i l'actuació de la Guàrdia Civil.⁴⁶⁸

Tot i les dificultats, els republicans es van acabar imposant per 5.552 vots (57%) enfront dels 4.252 monàrquics (42%). A més de revalidar victòria a Tortosa, Ginestar i Pratedip, els republicans també s'imposaren també a Tivenys. En general, augmentaren les seues suports a totes les poblacions del districte, cosa que els permetia aconseguir uns 800 sufragis més en comparació als obtinguts el 1914. A la capital del districte arribaren fins al 65% de vots. Per la seva part, els monàrquics només pogueren mantindre els seus resultats a la ciutat de Tortosa, ja que a la resta del districte patiren descensos de suports en diversos graus, cosa que féu que Navarrete aconseguís uns 250 vots menys que Samà el 1914. La paradoxa era que els monàrquics continuaven imposant-se a la majoria de localitats –el Perelló, l'Ametlla de Mar, Benifallet, Rasquera, Tivissa, Vandellòs i Colldejou- però el pes de Tortosa acabava resultant determinant. La participació fou d'un 72% del cens electoral, conformat per 14.041 homes, dos punts percentuals més que el 1914, cosa que apunta a l'augment de la competitivitat en aquells comicis.

La premsa monàrquica majoritàriament coincidí en indicar que les eleccions s'havien celebrat amb ordre i tranquil·litat, tot i que el radical *El Progreso* de Barcelona apuntà que s'havia pres militarment Tortosa i s'havia ocupat el centre republicà. Per la seva part, el *Diario de Tortosa* destacà que “*la lucha del domingo más que política ha sido una lucha social, lucha del obrero contra el patrono [...] Nuestra derrota ha sido la consecuencia lógica del Reparto de utilidades de 1915: los jornaleros, obreros y labradores no han pagado o han pagado poco.*” Els liberals acusaren els conservadors d'haver permès el repartiment d'utilitats, mentre que els carlins donaven per trencada la coalició. A més a més, el periòdic liberal feu referència indirecta a la constitució del moviment marcel·linista, que fou l'artífex de la seva derrota: “*Tortosa, educada de dos a tres años a esta parte en sentido revolucionario y anarquizante, no podía dar otro fruto que el que desgraciadamente acabamos de cosechar tirios y troyanos de la gran familia afecta a los partidos de orden.*”⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 124-146.

⁴⁶⁹ *Ibid.*, pp. 126-127. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 49.

Al veí districte de Roquetes aquesta vegada hi va haver candidat republicà: l'advocat laboralista Lluís Companys i Jover, qui fou proclamat al Centre d'Unió Republicana de Roquetes amb la coalició republicanobrera.⁴⁷⁰ Al costat de Domingo, realitzaren la campanya conjunta als dos districtes predicant l'"exemple tortosí" per a imitar a "*nuestros hermanos de Tortosa*".⁴⁷¹ Com allà, enfront hi hagué la unió dels monàrquics representats novament per Kindelán, encasellat pel govern i amb el suport dels regionalistes i de l'alcalde d'Amposta Joan Palau, per a qui "*la presencia por el distrito de un candidato republicano, al que debemos combatir por nuestros ideales monárquicos, hace que recomendamos el voto por Kindelán*". També la resta d'alcaldes que els anys anteriors s'havien oposat al candidat liberal li donaven en aquell moment tot el seu suport. Amb la victòria de Domingo a Tortosa el 1914, els partits monàrquics s'havien posat en guàrdia. Amb tot, segons el governador civil, "*es indudable el triunfo de Kindelán*." La campanya monàrquica destacà sobretot els beneficis que obtindria el districte tenint un diputat afí al govern.

Les paraules del governador s'acabaren complint i el candidat monàrquic aconseguí 7.154 vots, que superaven amplíssimament els 1.131 del futur president de la Generalitat. En els comicis hi participaren un 58% del total dels 14.443 electors, que representava la xifra més baixa de tota la província i la pèrdua de 15 punts percentuals respecte als comicis anteriors, quan hi havia hagut una competència molt igualada entre els dos candidats monàrquics. Cinc alcaldes del districte, els d'Ulldecona, Sant Carles de la Ràpita, la Sénia, Santa Bàrbara i Mas de Barberans, felicitaren públicament el vencedor mitjançant el *Diario de Tortosa*. Per la seva part, *El Eco de la Comarca* expressava la "*satisfacción de J. Palau pues por sus declaraciones en nuestro periódico, que es su órgano de prensa, de recomendación al candidato monárquico, éste logró en nuestra ciudad 300 votos*."⁴⁷² En aquesta població, Kindelán augmentà uns 200 vots respecte al 1914, a Roquetes, uns 150 i a Ulldecona la xifra s'elevava espectacularment fins a uns 850. Uns resultats que confirmaven la importància de l'entesa entre el candidat liberal i els principals batlles del districte.

⁴⁷⁰ La proclamació del candiadt a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...*, Op. cit., p. 128.

⁴⁷¹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 123-124.

⁴⁷² Les diverses cites entre cometes les trobem reproduïdes a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...*, Op. cit., pp. 128-129.

D'aquesta manera, Kindelán, tot i que ja gaudia d'una posició de privilegi al districte, havia de negociar els seus suports amb el poder local. Per la seva banda, tot i la contundent derrota, el republicanisme aconseguia passar dels 164 vots de Domingo el 1910 als 1131 de Companys al 1916. Tot i que la candidatura no era encara competitiva, havia multiplicat la primera xifra per 10 i aconseguí imposar-se a Xerta, tot i que només per 11 vots de diferència. L'esmentada obertura dels centres republicans de Roquetes, Godall i Mas de Barberans l'any anterior anà acompanyada pel suport d'*El Faro* i, sobretot, de la inspiració marcel·linista.

Al districte de Gandesa novament presentà candidatura el reformista Caballé Goyeneche, tot i que aquesta vegada tingué la competència republicana del radical-nacionalista Jaume Puig Llevadot. A més a més, totes dues estaven enfrontades en el context de la circumscripció, on Caballé -que continuava amb la concessió del monopoli de les aigües de Reus- havia promocionat la candidatura del seu correligionari Estivill, en detriment de la del radical Rocha. En aquesta situació, els lerrouxistes carregaren contra Caballé i emprengueren una campanya pel districte, amb la renovació del comitè local de Flix i la publicació d'un òrgan de premsa propi, *La Defensa*.⁴⁷³ Per la seva part, el candidat reformista comptava amb el suport dels federals i de Nougués, qui a la circumscripció era aliat d'Estivill. Amb tot, les seves grans armes foren les seves gestions com a diputat des del 1907. Però en aquells comicis, perdé la protecció governamental, ja que el govern encasellà al candidat liberal, Carles Maristany Benito, un home de negocis vinculat a les finances, també tingué el suport dels dos diputats provincials del districte, el liberal J. Compte i el carlí D. Serres, i d'alguns exdiputats provincials, com els carlins F. Escoda i M. Sas i el conservador J. Figueras. Tots acompanyaren al candidat monàrquic en la seva campanya pel districte, on Maristany relativitzà la feina feta per Caballé a Madrid, donant tots els mèrits dels beneficis aconseguits pel districte al diputat De Urquía per les gestions realitzades abans del 1907.

Com en els anteriors comicis, acabà triomfant el candidat del govern. I aquella vegada ho féu amb una exactitud de previsió extraordinària. Si el governador pronosticà que "*Maristany ganará por 300 o 400 votos*", el candidat

⁴⁷³ *Ibid.*, p. 122.

liberal s'acabà imposant a Caballé per 4.690 a 4.222 vots. Sense cap opció de victòria, Puig només obtingué 89 sufragis. El cens electoral era de 12.299 electors, dels quals un 47% emitiren el seu sufragi. Per poblacions, dels 26 termes municipals que conformaven el districte, els liberals s'imposaren en 14, a Gandesa, Móra la Nova, Garcia, Margalef, la Bisbal, la Palma d'Ebre, Flix, Ascó, la Fatarella, Vilalba dels Arcs, Corbera, Bot, Caseres i el Lloar. Per la seva part, el candidat reformista s'imposà a 12: Móra d'Ebre –de forma aclaparadora-, Batea, Benissanet, la Figuera, la Torre de l'Espanyol, Vinebre, Miravet, el Pinell de Brai, Prat de Comte, la Pobla de Massaluca, Riba-roja i el Mas Roig. Respecte als anteriors comicis de 1914, a més de la capital, Caballé perdia Móra la Nova, Caseres, la Bisbal i el Lloar. Per contra, només guanyava Prat de Comte i el Masroig. Pel que respecta als radicals, només aconseguiren alguns suports significatius a Gandesa i a Riba-roja.⁴⁷⁴ Sense resignar-se a la derrota, el candidat reformista ja efectuà reclamacions durant l'escrutini oficial, al·legant coaccions de Maristany i de l'alcalde d'Ascó, tot i que el Tribunal Suprem no li donà la raó. Els republicans nacionalistes de la capital provincial atribuïren la victòria governamental a “*la força immoral dels diners*.”⁴⁷⁵

En les eleccions a senadors, el liberal Balcells aconseguí 160 vots, el conservador Elías de Molins 148, el també liberal Forgas 137, cosa que els donà l'elecció aconseguint la majoria absoluta dels compromissaris. Per contra, el republicà Pich i Pon fou derrotat i només aconseguí 93 sufragis. Es trencava així l'acord que havia permès als republicans obtenir la representació en els anteriors comicis. Seguint l'aliança iniciada en les passades provincials, els republicans nacionalistes de Reus donaren suport a la candidatura dinàstica.

D'aquesta manera, després de la derrota de Caballé, Domingo, amb la seva posició ja afirmada i consolidada, quedava com a únic diputat republicà dels districtes de l'Ebre. A la resta de la demarcació, només Nogués aconseguí ser elegit. El dirigent de la UFNR Josep Carner fou derrotat al Vendrell en unes circumstàncies irregulars. D'aquesta manera, els liberals es plantaven com la força hegemònica de la província, aconseguint 5 de les 13 actes del total de Catalunya, on eren majoritaris a la seva part occidental. Per la

⁴⁷⁴ Després del Reial Decret de 2 de juliol de 1916, 573 municipis d'arreu de l'Estat canviaren els seus noms. A la Terra Alta, Vilalba passà a ser Vilalba dels Arcs; Horta, Horta de Sant Joan i Pinell, Pinell de Brai. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 9.

⁴⁷⁵ “El ressorgiment del Districte de Gandesa”, *Renovació*, 17-II-1918, p. 1.

seva part, els republicans, dividits entre BRA, UFNR-PRR, federals i reformistes, entraven decididament en crisi. I no només això, sinó que l'acta de Tortosa era l'única que el Bloc tenia a les Corts. A Barcelona, el partit de Domingo presentà candidatura a última hora amb Francesc Layret, Àngel Samblancat, Gabriel Alomar, Jaume Brossa i Jaume Queraltó, provocant els recels de la UFNR. A més a més, sembla que la candidatura del Bloc tingué complicitats amb la Lliga amb l'objectiu de debilitar a la llista del PRR-UFNR, ja que la coalició radicalnacionalista denuncià el finançament regionalista al BRA.⁴⁷⁶ Una hipòtesi que agafaria força amb les indicacions de Francesc Cambó a Joan Ventosa: *“que parlis amb en Layret, es per a saber si hem de pendrer en consideració una indicació que se n'ha fet de part den Queraltó relatiu a que contribuïm nosaltres econòmicament a la presentació de la seva candidatura. Si es den Queraltó á seques [...] no val la pena. Si en Queraltó vá amb els del Bloc i es Queraltó qui ho paga tot, pot ser ens convindria fer sortir a un amic den Queraltó que dongues unes mil pesetes.”*⁴⁷⁷ Finalment, però, tots els del Bloc quedaren per darrera dels radicals Giner i Lerroux elegits per minories i dels 5 candidats lligarieros victoriosos per majories.

Al marc català, la UFNR, patia una derrota letal ja que només aconseguí l'escó de Felip Rodés per Balaguer, cosa que confirmava l'abandonament de Pere Coromines, qui no fou elegit a la capital catalana dins la coalició federalnacionalista. També tingueren molts problemes els reformistes, que amb la derrota de Caballé perdien la meitat de la seva representació i es quedaven amb només 2 diputats. Per contra, la Lliga, tot i que no aconseguí representació per la província de Tarragona –malgrat els notables resultats a la Circumscripció- aconseguia augmentar la seva representació amb un diputat i n'aconseguia un total de 13 al conjunt del Principat, tots però a la Catalunya oriental, amb 11 per Barcelona i 2 per Girona. D'aquesta manera, els regionalistes havien resistit l'esmentat Pacte de la Castellana, tot i que foren superats pels liberals, que aconseguien la victòria a Catalunya per la mínima, amb 14 diputats, mentre els conservadors es quedaven amb 5. Completaven el

⁴⁷⁶ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 126.

⁴⁷⁷ Carta manuscrita de Francesc Cambó a Joan Ventosa. S.I., 14-III-1916. Fons Ramon Borràs, Biblioteca de Catalunya. Agraïxo al professor Borja de Riquer que m'indiqués l'existència d'aquesta documentació.

mapa el diputat carlí d'Olot i l'independent Macià per les Borges. Al Congrés, els liberals obtingueren 230 diputats, més de la meitat de la representació.

A les Corts i durant la legislatura de l'any 1916, Domingo insistí en la situació en què es trobava l'Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, exigint el cessament dels regidors interins i el restabliment de l'estat de dret al consistori. Segons el ministre competent, el governador li manifestà que *“el no haberse convocado todavía elecciones municipales [...] obedece únicamente á que termine recolección del arroz, por estar muchos electores trabajando en esta faena fuera del pueblo.”*⁴⁷⁸ El diputat també parlà d'un recurs sobre l'expedient electoral de l'Ametlla i la resolució adoptada pel ministre. A més a més, també féu gestions sobre la carretera de Vinaròs i en l'aprovació de les variants dels ponts sobre els barrancs de Pou i Safrané al terme municipal del Perelló.⁴⁷⁹ Com li assenyalà a l'enginyer en cap de les obres públiques de Tarragona, les gestions d'aquests ponts, com també les del port a l'Ametlla i les del camí veïnal de l'estació d'aquesta població a la carretera de Castelló a Tarragona estaven prou avançades.⁴⁸⁰

El 20 d'octubre denuncià el mal estat de les carreteres *“que confluyen en Tortosa”* i la conseqüent suspensió del servei d'una empresa d'automòbil que havia organitzat una ruta de la ciutat a Amposta i Santa Bàrbara. També parlà de la Cava, ja que *“hace cinco años aquel terreno era yermo; no se cultivaba allí nada. Se abrió un canal y fertilizó de tal modo aquellas tierras, que hoy se dedican todas ellas al cultivo del arroz y han producido el pasado año y producirán el presente un enorme rendimiento. Habitan allí un sinnúmero de vecinos”* que feien servir un camí veïnal, tot i que en aquell moment *“se requiere una carretera.”* En tots dos casos, el diputat sol·licitava al ministre de Foment la consideració de les obres com a urgents i, en el segon cas, de vital interès.⁴⁸¹

Pocs dies més tard, Domingo feia l'última intervenció de la legislatura en referència al seu districte. Denunciava davant del ministre de Gràcia i Justícia la situació de violència a Tivissa per l'enfrontament entre els pagesos i els

⁴⁷⁸ *Diario de Sesiones de Cortes*, 12-X-1916, pp. 1762-1763. ACD.

⁴⁷⁹ *Índice del Diario de Sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1916*, pp. 113-114. ACD. *El Faro*, 13-I-1918, p. 3 i 21-IX-1916, p. 3.

⁴⁸⁰ Carta mecanografiada de l'enginyer en cap d'obres públiques de Tarragona al diputat per Tortosa. Tarragona, 31-I-1916. Lligall 2412, Expedient 119. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁴⁸¹ *Diario de Sesiones de Cortes*, 20-X-1916, pp. 2024-2028. ACD. *El Pueblo*, 23-X-1916, p. 2.

propietaris per les terres comunals de la població i els 200 judicis de desnonament que hi havia, tenint en compte que el jutge municipal era un dels principals propietaris. A més a més, criticà que el ministre de la Governació posava, “*principalmente en la provincia de Tarragona, á disposición de determinados elementos, la Guardia Civil para que sea utilizada en estos conflictos locales á favor de determinados bandos.*”⁴⁸² A més a més, aquell any 1916 el cabdill republicà llençà una dura campanya, tant des del Congrés com des de la premsa, denunciant la corrupció i els elevats costos econòmics de l'exèrcit. Fins al punt que obligà al ministre de la Guerra a obrir una investigació sobre la participació d'oficials de l'exèrcit africà en negocis obscurs.⁴⁸³

L'agost del 1916 Domingo escrivia el pròleg d'un nou llibre, *Temas*, una selecció d'articles i conferències que havia anat publicant fins al moment, però no per això menys actual, ja que “*en España, la actualidad es una fuerza estática: los hechos se repiten, sin variar, un año y otro año.*”⁴⁸⁴. Més enllà de les justificacions de l'autor, es tractava d'una bona síntesi del seu pensament de joventut. Parlava de Catalunya però sobretot d'Espanya i del seu endarreriment respecte Europa: “*Catalunya... pedía la ruptura con unos políticos y con unos hombres que habían cometido algo más grave que hundirnos como nación: nos habían divorciado de Europa... No habían comprendido aún que la gravedad del problema no estaba en los que querían separar Cataluña de España, sino en los que habían separado por completo a España de Europa.*”⁴⁸⁵ També de la qüestió social, de la pedagogia, de l'educació i de l'analfabetisme. De la filosofia, citant a referents com Kant i Plató. Reivindicant la figura d'Unamuno, “*maestro y amigo*”, a qui dedicava el llibre, i sobretot la de Joaquín Costa, la paraula del qual “*se perdió en los cerebros vacíos de los españoles, en los corazones vacíos de los*

⁴⁸² *Diario de Sesiones de Cortes*, 09-XII-1916, pp. 3643-3644. ACD.

⁴⁸³ Carolyn P. BOYD, *Praetorian Politics in Liberal Spain*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1979, p. 41. La qüestió marroquina acabaria sent un dels punts d'interès de Domingo durant aquells anys. Per exemple, Marcelino DOMINGO, “Prólogo”, a Francisco GÓMEZ Hidalgo, *Marruecos: la tragedia prevista*, Imprenta de Juan Pueyo, Madrid, 1921, pp. 9-23.

⁴⁸⁴ Marcelino DOMINGO, *Temas... Op. cit.*, p. 7.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, pp. 29-30. Aquest fragment, com d'altres del llibre, corresponia a la conferència pronunciada al Teatre Principal de Barcelona el 29 de gener de 1911, reproduïda ja a Marcelino DOMINGO, *Política pedagógica... Op. cit.*, p. 6.

españoles.”⁴⁸⁶ I amb grans dosis de crítica social: “¿no os ha irritado nunca los nervios el espectáculo de nuestra España, de la España que vivimos, de la España que quedará como herencia nuestra, como recuerdo nuestro, como obra de nuestras manos y de nuestras frentes? ¿No os da dolor, no os da vergüenza dejar esta España? Yo la miro con la tristeza que ví un día a mi madre enferma, tendida en un lecho, muriéndose sin desesperación, sin gritos, sin agonía, entronando, cerrando por siempre más los ojos, los ojos que besé mil veces com una reliquia.”⁴⁸⁷

Al mateix temps, Domingo continuà la seva actuació a les comarques. El 31 de juliol visità el Centre Republicà de Jesús i a continuació Alfara de Carles, on s'inaugurà el local social en una festa amb míting i banquet. Uns dies més tard, el 13 d'agost, pronuncià una conferència a Benicarló on parlà sobre el caciquisme i la guerra del Marroc. A Amposta, l'any 1916 José Beltri Llorach ja havia rellevat a Rafael Moner Espuny a la presidència del Cercle de Fraternitat Republicana, càrrec que aquest últim havia ocupat des de la fundació de l'entitat l'any 1905.⁴⁸⁸ Amb tot, l'evolució del republicanisme local anà sovint lligada al domini monàrquic de cada població, com hem vist, donada la força dels batlles del districte i la seva relació amb el diputat Kindelán. L'Ulldecona dels inicis del segle XX estigué marcada per la llarga alcaldia del batlle Querol, de forma similar a la de Suñé a Alcanar o Palau a Amposta. Segons Ferran Grau, els republicans d'Ulldecona, tot i viure en una població més gran, tenien menys incidència que a poblacions veïnes com a Alcanar o la Sénia.⁴⁸⁹

Amb tot, entre els anys de 1916 i 1917 es publicà el setmanari *La Voz de Ulldecona*. Tot i que no es definia obertament com un òrgan explícitament republicà, sinó com a *Periódico defensor de los intereses comarcales*, era obertament crític amb la monarquia, el clericalisme i el caciquisme, i s'hi podien llegir “*airadas protestas, voces discordantes, hijas de espíritus apasionadas*”. Aquestes paraules es podien trobar entre els articles publicats en primera

⁴⁸⁶ Marcelino DOMINGO, *Temas...* Op. cit., p. 108. Sobre Costa, sobretot i més en concret, “Como era Costa”, “Fitchte y Costa”, “Las doctrinas de Costa”, “Resucitar a Costa”, pp. 265-290.

⁴⁸⁷ *Ibid.*, p. 57, reproduït també de Marcelino DOMINGO, *Política pedagógica...* Op. cit., pp. 11-12.

⁴⁸⁸ “Noticias y comentarios”, *El Ideal*, 5-VIII-1916, p. 8. “Mitin en Benicarló”, *La Voz de Ulldecona*, 20-VIII-1916, pp. 2-3. Expedient 1526, document 8. Sèrie dels Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁴⁸⁹ Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* Op. cit., p. 44.

pàgina pel seu jove director, Josep Nofre Jesús, qui també escrivia a *El Pueblo* amb la columna “Desde Uldecona.” Al setmanari d’Uldecona també s’hi podien trobar, per exemple, articles d’Àngel Samblancat.⁴⁹⁰

Com *El Faro*, *La Voz de Uldecona* s’enfrontà amb l’alcalde d’Amposta Joan Palau, qui denuncià el periòdic l’estiu del 1916. Un fet que no era aïllat, ja que, per posar un altre exemple, el gener d’aquell any el corresponsal d’*El Pueblo* a Amposta, Joan M. Sacristán, fou denunciat per un escrit en contra de l’aguatzil on insinuava la complicitat de Joan Palau. A més a més, les persecucions de la premsa foren constants, i *El Pueblo*, coincidint amb conflictes obrers, fou suspès en diferents moments entre el 1916 i el 1917.⁴⁹¹ Sobre l’acte de conciliació de la primera demanda, és pogué llegir al setmanari el següent diàleg, reproduït pel demandat:

“El Sr. Palau: A usted quien le engaña es Marcelino y Escrivá, ¿y quién es Macelino? ¿De qué come?”

El Sr. Nofre: Marcelino es el hombre intachable, vive de lo que trabaja.

Palau: Vive de lo que le dáis vosotros.

Nofre: Miente; Marcelino jamás ha parado la mano; dar dinero si lo ha hecho.

Palau: Usted no le habrá dado, pero de Amposta sí.

Nofre: Aunque lo dudo, ignoro le hayan dado dinero, pero si debo decirle si hay honrados un de tantos es él.

Palau: Lo que me extraña es que estén tan fanatizados con él, pero dígame que yo le he dicho: Mientras D. Juan Palau Miralles viva me basto y sobro para que en este distrito no haga nada con su política indecente y no cesaré hasta derrotarle en Tortosa.

Nofre: Con mucha fuerza ha de contar, pero debo advertirle que esa política Marcelinera que tanto rebaja es la mía.

⁴⁹⁰ Joan SERRALLONGA i Urquidi, “El aparato provincial durante la Segunda República. Los gobernadores civiles 1931-1939”, *Hispania Nova*, núm. 7, 2007. Sobre els seus articles al setmanari, per exemple Jose Nofre Jesús, “En defensa de mi pueblo y contra los vividores que le desonran”, *La Voz de Uldecona*, 06-VIII-1916, p. 1. O, de forma similar a Domingo a la llavors sorgida *La Lucha*, “La sangría de Marruecos”, *La Voz de Uldecona*, 20-VIII-1916, p. 1. La citació entre cometes és de l’article “Para el Centro Político Unión”, *La Voz de Uldecona*, 13-VIII-1916, p. 1. Al periòdic tortosí, José Nofre Jesús, “Un puñadito de verdades para los caciques del distrito”, *El Pueblo*, 04-IX-1915, p. 3. *La Voz de Uldecona* havia estat dirigida anteriorment per Josep Matamoros Ripoll, tot i que Nofre ja era redactor en cap. “Carnet”, *La Voz de Uldecona*, 20-VIII-1916, p. 3. Per al company de Domingo en la direcció del BRA, Angel SAMBLANCAT, “¡Buen viento!”, *La Voz de Uldecona*, 17-IX-1916, pp. 1-2.

⁴⁹¹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Maria Cinta MARGALEF Faneca, *Els límits a la llibertat de premsa... Op. cit.*, pp. 79-80.

Palau: Ya lo sé.

Nofre: Que atacar a Marcelino es atacarme a mí, que combatir su doctrina es combatir la mía y que tantas cuantas veces le censure de la manera que lo hizo en aquel artículo de El Eco a raíz del artículo “Dos caciquismos” saldré yo en su defensa como lo hice.

Palau: Que salga él a defenderse.

Nofre: El está demasiado alto para ocuparse...

Palau: Tan alto o más estoy yo.

Nofre: Y lo haré yo siempre por crearme a igual altura que mi combatido.

Palau: ¿Cuándo Marcelino podrá presentar una obra como la del puente? ¿Cuándo una como las escuelas? ¿Cuándo...?

Nofre: Marcelino no ha hecho esto y sí más aunque no se haya dado tanto lustre como usted y más le digo. [A] Marcelino le ha hecho grande actos como el presente, que ha perdonado al que le ha dicho muchísimo más que yo.”⁴⁹²

En aquest fragment podem veure com el marcel·linisme ja estava plenament configurat a mitjans de l'any 1916 a bona part de les poblacions de les comarques de l'Ebre, fins arribar a localitats com Ulldecona, a la vora del riu Sénia. I també com era viscut, tant des dels seus partidaris com des dels seus opositors. Alhora, com la seva expansió, atraient i unificant les forces d'esquerra sota el seu lideratge, provocà un efecte similar en els sectors conservadors, amb la personalitat de Joan Palau a Amposta i a les poblacions veïnes del districte de Roquetes o amb la unificació dels elements monàrquics en els comicis locals, provincials i legislatius del districte de Tortosa.

Però tot i això, els resultats no sempre foren els esperats. En aquest sentit, del tot significatiu ens sembla el cas de la eleccions provincials de l'11 de març de 1917. A l'Ebre, els republicans prepararen les eleccions amb mítings a diverses poblacions, com per exemple a Alcanar, on intervingué Domingo, acompanyat de Salvador Murall, Josep Berenguer i l'esmentat Josep Nofre.⁴⁹³ Al districte de Tortosa-Roquetes, foren eleccions parcials per a elegir una vacant, i la candidatura liberal s'acabà imposant a la republicana: l'advocat,

⁴⁹² “El redactor-jefe de este semanario, don José Nofre Jesús, demandado a un acto de conciliación por don Juan Palau Miralles”, *La Voz de Ulldecona*, 27-VIII-1916, p. 1. També “Notas políticas”, *La Voz de Ulldecona*, 06-VIII-1916, p. 3 i José NOFRE Jesús, “A raíz de una denuncia”, *La Voz de Ulldecona*, 13-VIII-1916, p. 3.

⁴⁹³ *El Pueblo*, 10-III-1917, p. 2. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.*, pp. 43-44.

excalcalde i exjutge municipal de Roquetes, Manuel Barberà Jardí, superà amb 7.528 vots – o 7.908 segons Bertomeu- els 5.725 –o 5.808 segons Bertomeu- del republicà Salvador Murall.⁴⁹⁴ Tot i aquest resultat més o menys ajustat, el comportament electoral però, va ser molt diferent si analitzem els dos districtes per separat, podent observar una bipolarització total en aquest sentit. Al de Tortosa, els republicans van obtenir 4.009 vots i els liberals 1.966, imposant-se els primers a tots els nuclis excepte al d'Enveja, al de l'Ametlla i al del Perelló. Al de Roquetes, els liberals van obtenir 5.985 vots i els republicans 1.716, i aquests últims no van ser capaços d'imposar-se ni a un sol poble.

Al conjunt de la demarcació, els republicans continuaren amb els seus 10 diputats. I amb el suport dels regionalistes de la Lliga, aconseguiren la presidència de la Diputació, que fou per a Pere Lloret, càrrec que exercí fins al maig del 1919, mentre el regionalista Josep Montserrat fou escollit vicepresident. La resta de diputats -5 liberals, un conservador, un carlí i un republicà nacionalista de Reus- es van abstenir. Recordem que entre el 1915 i aquell 1917 la Diputació havia estat presidida per una altre republicà, el nacionalista de Reus Ramon Vidiella, tot i que amb el suport dels diputats dinàstics i regionalistes. A escala catalana, el BRA obtingué uns resultats migrats, amb un diputat a Barcelona, a més dels 2 per Tarragona.

En el seu anàlisi de la derrota republicana a Tortosa-Roquetes, *El Faro* escrivia: *“el distrito de Tortosa es la encarnación de la democracia, de la rebeldía puesta en acción, el que mira hacia Francia, el que anhela un porvenir mejor para España; es el distrito que ha aniquilado sus caciques”*. En canvi, el de Roquetes és *“el baluarte más firme de la reacción, del oscurantismo. En muchos pueblos no han llegado aún los ecos del espíritu nuevo de la democracia mundial, y si llegan, se esfuman cual ténues nubes de verano. Un vaho impuro de sus caciques máximos, basta para acallar y adormcer a tanto ser ignorante y manso que vegeta en este distrito de Roquetas. Por todos los distritos de España se cuecen habas, pero en este se cuecen cabazadas.”*⁴⁹⁵ Alhora, es denunciava una tupinada a Alcanar. D'aquesta manera, l'hegemonia dinàstica al districte de Roquetes era una constant i tota una obsessió per a la

⁴⁹⁴ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 104.

⁴⁹⁵ *El Faro*, 15-III-1917, pp. 1-2.

premsa marcel·linista durant aquest període.⁴⁹⁶ A més a més, la qüestió del caciquisme era un tema central en els debats polítics del moment. Fins i tot des dels sectors monàrquics, es criticava la seva naturalesa i la crisi política i institucional. Joan Baptista Foguet, alcalde per real ordre de Tortosa el 1917 i dirigent monàrquic d'oposició al marcel·linisme, observava que, per al caciquisme, "*para ciertas gentes, todos los grandes problemas que afectaban a Tortosa, se reducían: a tener el valor de quitar el pan a los enemigos, para dárselos a los amigos; a convertir la vara de alcalde en estaca de gañán y, sobre todo, a sentar plaza de valiente, pues lo demás, a su entender, eran insignificancias, bagatelas y cobardías.*"⁴⁹⁷

Amb tot, si la comparació era feta girant la vista cap al sud, Roquetes tampoc representava cap excepció. En els mateixos comicis els republicans de les comarques de Castelló ni tant sols presentaren candidats -exceptuant el districte de la capital- en unes eleccions que els eren tradicionalment hostils. Amb tot, la campanya de reorganització republicana iniciada forçà l'entesa de conservadors i liberals i la presentació de candidatures úniques en la majoria de districtes, mitjançant l'elecció directa per l'article 29. Al districte de Vinaròs, els republicans havien donat suport als liberals a canvi de la dimissió del batlle Felip Ferrer.⁴⁹⁸

Però tot i els entrebancs electorals, el republicanisme del districte de Roquetes continuà amb la seva reorganització. En una època de gran atomització política, la projecció del nucli local a l'estructura de districte era un element clau. A partir d'aquí, s'acordà que *El Faro* esdevindria l'òrgan oficial del partit al districte i es nomenà un delegat de cada localitat per a formar un directori, el qual elegiria al seu torn una comissió permanent amb finalitats propagandístiques integrada per 3 membres. Aquest directori i aquesta propaganda quedarien finançats proporcionalment pels mateixos centres, tot i que cada nucli havia de ratificar els acords presos pel seu delegat.⁴⁹⁹ Per la seva part Domingo, aprofitant la clausura del Congrés dels Diputats, realitzà actes a Móra d'Ebre, Ginestar i Tivissa acompanyat per Ramon Nogués. Una

⁴⁹⁶ Alguns dels innumbrables exemples es poden trobar a *El Pueblo*, 04-VI-1916, p. 2, 05-XII-1916, p. 2 i 01-VIII-1916, p. 1. També a *El Faro*, 24-VIII-1918, p. 1.

⁴⁹⁷ Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., p. 56.

⁴⁹⁸ Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració...* Op. cit., pp. 242 i 248.

⁴⁹⁹ *El Faro*, 14-VI-1917, p. 2. Durant aquell 1917, el president del Centre Republicà d'Alcanar era Joaquín Reverté. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. Cit., p. 58.

setmana més tard, i presentat pel mateix dirigent morenc, realitzà una conferència al Centre Instructiu Democràtic de Móra.⁵⁰⁰

Aquells anys eren complicats per als partits polítics republicans. També econòmicament, tot i que això tampoc representava cap novetat.⁵⁰¹ Al costat d'això, els diversos intents del republicanisme catalanista per obrir-se pas, amb una UFNR pràcticament desapareguda i un BRA incapaç de ser una eina eficaç –vistos els pobres resultats de les legislatives de 1916 que quedarien confirmats en les provincials de 1917– havien topat amb la progressiva hegemonia de la Lliga regionalista en un context d'ascens del radicalisme social. En una entrevista a *El Pueblo*, el dirigent proclamava la seva independència dins l'ampli espectre del republicanisme, afirmant que “*si hay que caer [en algun partit] caeré del lado del socialismo*”, tot fent èmfasi en que “*el partido republicano debe reorganizarse.*”⁵⁰² Aquelles paraules s'inscrivien en el nou projecte republicà iniciat la tardor de 1916. Els contactes començaren entre el BRA i la Joventut Republicana de Lleida, plasmats en el manifest “Als republicans de Catalunya”. Amb tot, la proposta formal de constitució no arribà fins a l'assemblea de la Joventut Republicana de Lleida l'abril de 1917, mentre que l'assemblea constitutiva es celebrà a l'Ateneu Gracienc de Barcelona entre el 21 i 22 d'aquell mes. El nou Partit Republicà Català (PRC) aplegà dirigents provinents del BRA, com Domingo, Layret, Alomar, Valentí i Camp, Pinilla, Samblancat, Tarruella, Tona i Xiberta, Noguer i Comet o Pi i Sunyer, a més dels recents incorporats Domènec Palet i Albert Bastardas. Però també homes com Humbert Torres i Alfred Perenya de la Joventut Republicana de Lleida – amb bones relacions amb Domingo i Layret–, exreformistes com Lluís Companys i Antoni Estivill, Ramon Riu, Enric Bernaldo de Quirós; antics federalnacionalsistes com Pere Lloret o Isidre Rius i federals de l'Empordà com August Pi i Sunyer, incorporats una mica més tard. I amb l'adhesió formal de més de 150 entitats republicanes de les comarques catalanes, moltes adherides a la UFNR i amb nuclis federals autònoms de les comarques gironines.

⁵⁰⁰ *El Faro*, 25-I-1917, p. 3. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 26, a partir de “La Conferència de M. Domingo al CID de Mora de Ebro”, *El Pueblo*, 25-I-1917, p. 2.

⁵⁰¹ Així es pot llegir a la carta manuscrita de Francesc Layret a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 05-XI-1916. Lligall 2412, Expedient 127. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁵⁰² *El Pueblo*, 21-XI-1916, p. 1.

Moltes de les entitats locals que donaven suport a la nova formació eren les marcel·linistes de l'Ebre, que tingueren en el PRC el seu nou referent partidista. A més del Centre d'Unió Republicana de Tortosa i d'*El Pueblo*, també des del Centre de Fraternitat Republicana d'Amposta i des d'*El Faro* es feia esment de l'adhesió al nou partit, "*porqué representa a nuestro entender las aspiraciones de toda la raza catalana y porqué a su cabeza tiene hombres de provada honradez y virtud como nuestro ilustre jefe y amigo D. Marcelino Domingo.*"⁵⁰³ Al Camp de Tarragona, altres grups com els encara anomenats possibilistes de Reus també s'hi vincularen.⁵⁰⁴

Ideològicament, el PRC feia un gir a l'esquerra en comparació amb el BRA i, sobretot, amb la UFNR. Com proposava la ponència presentada per Layret, acceptava el programa federal de Pi i Margall de 1894. I com ho feia la de Domingo, qui accentuava el vessant més socialitzant del partit, proposava la formació d'una "*fuerza republicana revolucionaria*", unint-se a "*los obreros y al partido socialista para realizar juntos la huelga general revolucionaria.*" El diputat per Tortosa fou elegit president d'un directori compost per 5 membres, amb Layret, Alomar, Pereña i Estivill, qui acabà superant la candidatura de Lloret. Per la seva part, Noguer i Comet fou escollit secretari general. El nou PRC tingué com a portaveu la poc després nascuda *La Lucha*. Des de les seves pàgines es va seguir expressant el seu també director, Marcel·lí Domingo, augmentant el radicalisme verbal acompanyat principalment pel seu editor, Francesc Layret i pel seu redactor en cap, Lluís Companys. Una de les columnes que tingueren més seguiment fou la que escrigué amb aquest últim i que portava un títol explícit, "*Marruecos, sangría y robo*".⁵⁰⁵

Tant la direcció de *La Lucha* com la presidència del PRC consolidaven al dirigent tortosí en la posició més elevada del lideratge del republicanisme catalanista. Per la seva part, i com havia passat ja amb el BRA el 1915, la

⁵⁰³ *El Faro*, 14-VI-1917, p. 3.

⁵⁰⁴ Un cop desaparegut el partit de Castelar, s'integraren a la Unió Republicana, a la que abandonaren quan el partit donà suport a la Solidaritat Catalana, i més tard s'adheriren al reformisme. Amb la desfeta del PRC, acabarien a l'Acció Catalana. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 268.

⁵⁰⁵ Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català...* Op. cit., pp. 403-406. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 134-137. Joan B. CULLA, "Partit Republicà Català", a Isidre MOLAS (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics...* Op. cit., pp. 266-267. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia..* Op. cit., 173-177. Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 126.

formació aconseguia amb Domingo una acta de diputat a Corts prou consolidada. A principis del 1917, el diputat per Tortosa intervingué a les Corts per denunciar davant del ministre de la Governació, Joaquín Ruiz Jiménez, la mort d'un veí de Mora la Nova el 29 de desembre anterior a mans d'una parella de la Guàrdia Civil. A més a més, el Governador havia "*prohibido que se celebren mítines, que se realizen actos, que se hable en ninguna reunión de este doloroso suceso.*" Segons el diputat, "*la repetición de estos hechos es constante, como lo demuestra lo que ha sucedido en Molá, lo que ha acontecido en Gandesa, y lo ocurrido últimamente en Mora la Nueva. Por esto la opinión está excitada, y en nombre de esta opinión pido que se intervenga ya, de una manera seria y definitiva, contra esa Guardia civil a las órdenes de determinadas autoridades, de determinados caciquismos políticos, que hacen que puedan repetirse crímenes.*"⁵⁰⁶ Pocs dies més tard, tornava a insistir en aquests fets i en la conflictivitat existent per les terres comunals de Tivissa. A més a més, el diputat també havia treballant en temes d'instrucció en aquesta població, on aconseguí una subvenció de 500 pessetes per a la cantina escolar.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ *Diario de Sesiones de Cortes*, 02-II1917, pp. 93-94. ACD.

⁵⁰⁷ *Diario de Sesiones de Cortes*, 13-II1917, pp. 394-395. ACD. Carta mecanografiada del ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts al diputat per Tortosa. Madrid, 14-V-1917. Lligall 2117, Expedient 15. Secció P.S. Madrid, CDMH.

4.2 La consolidació. De la mitificació en la crisi del 1917 al cop d'Estat de Primo de Rivera (1917-1923)

4.2.1 *L'edificació d'una mitologia: de l'empresonament al "Jesús que torna" (1917)*

*"Todo está perdido. Es inútil hacer nada. La gente continúa loca por ese hombre."*⁵⁰⁸
Videllet, Tortosa, 1917

En un context cada vegada més complex, el nou govern conservador d'Eduardo Dato s'inicià amb les Corts suspeses. Com a resposta, la Lliga impulsà l'anomenada Assemblée de Parlamentaris, integrada per diputats catalans, que es reuní el 5 de maig a Barcelona. "*¿Pondrá la Asamblea en pie de guerra a toda la Nación?*", es preguntava el dirigent de Tortosa.⁵⁰⁹ A més a més, el 16 de juny el PRC –representat per Domingo–, el PRR, el Partit Reformista, republicans independents, PSOE i UGT arriben a un acord per crear una aliança d'esquerres parlamentàries. Però les dificultats del govern no s'acabaven aquí. De forma paral·lela, també tingué l'oposició a partir del mes de maig de les Juntas de Defensa militars, que plantejaven un seguit de reivindicacions laborals i que arribaren a acords amb l'Assemblée, per la qual cosa ambdós pols de pressió carregaven cada vegada més en contra del govern. Era així com el sistema restauracionista es veia immers en un nova però més important crisi política, que al seu torn podia acabà enllaçant amb una crisi social estimulada per les conseqüències de la I Guerra Mundial. El malestar al carrer havia anat progressivament en augment i la vaga de ferrocarrils agafava cada vegada més força. Aquell 1917, el diputat per Tortosa observava un escenari clarament prerrevolucionari: "*cuando la indisciplina de los militares, constituídos en Juntas de Defensa; la rebelión de las clases conservadoras, oponiéndose a la tributación por los beneficios extraordinarios y reuniéndose contra el Gobierno, en Asamblea de Parlamentarios; cuando el alzamiento de los obreros promoviendo la huelga general, evidenció que España había entrado en la revolución.*"⁵¹⁰ En aquesta complexa situació,

⁵⁰⁸ Citat a Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa... Op. cit.*, p. 66.

⁵⁰⁹ Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el rey?*, *Op. cit.*, p. 69.

⁵¹⁰ *Ibid.*, p. 9. Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català... Op. cit.*, pp. 415-416.

Domingo passà a l'acció accentuant la campanya propagandística de *La Lucha* per estimular “*un pueblo que, por primera vez en su trágica historia, cree, cumple y espera.*”⁵¹¹ A mitjan de juny publicà l'article “*¿Qué espera el rey?*”, amb afirmacions molt contundents i directes: “*¿No lo ve Alfons XIII? Vivimos en España hoy, ahora, en estos momentos, en plena Revolución. Estamos haciendo ya la Revolución. Estos plutócratas que se niegan a pagar el impuesto sobre los beneficios extraordinarios, que no acuden a los empréstitos cuando estos empréstitos se llaman de reconstrucción nacional; que retienen su capital en los Bancos esperando la ocasión de emigrar, son elementos revolucionarios; estos obreros que anuncian, preparan y organizan una huelga general con plazo indefinido de duración, son elementos revolucionarios; estos militares que constituyen las Juntas de Defensa –de defensa contra el Estado patrocinador de favores, amparador de corruptelas, servidor de influencias-, son elementos revolucionarios. ¿No lo ve Alfonso XIII? [...] España vive en santa y renovadora Revolución. ¿Qué espera el rey?*”⁵¹²

Però fou amb un nou article, “Soldados”, on el cabdill republicà féu encara un pas més i, no només denuncià la corrupció de l'Exèrcit, sinó que animà als soldats a la rebel·lia i a la insubordinació militar: “*soldados: Dentro de breves días, otras clases sociales [...] van a pedir que abandone el más alto poder del Estado el hombre que no ha sabido ejercerlo. Que caiga de una vez la dinastía que ha visto deshacer y arruinar en sus manos toda la gloria y toda la riqueza de este pobre país. Van a pedir que en España la justicia sea justa; la administración sea honrada; la escuela enseñe a todos; la tierra produzca lo que debe producir; la tributación sea equitativa; el Ejército sea voluntario y alcance a todos en tiempo de guerra; el trabajo sea recompensado; la dignidad del Poder civil [...] Soldados: Entonces es llegada vuestra hora [...] Pensad que en nombre de la justicia se levantarán, no ya vuestros jefes, sino vuestros hermanos, vuestros padres, vuestras madres. ¿Dispararéis? ¿Haréis fuego? ¿Obedecereis la orden de volar la cabeza de los que vienen del campo y de la fábrica y del taller; del mismo sitio de donde vinísteis vosotros cuando fuísteis*

⁵¹¹ Marcelino DOMINGO, “Español o rey”, *¿Qué espera el Rey?*, Op. cit., p. 54.

⁵¹² Marcelino DOMINGO, “¿Qué espera el rey?”, *La Lucha*, 14-VI-1917, p. 1. L'article fou reproduït posteriorment a Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el rey?*, Op. cit.

*al cuartel; del mismo sitio a donde iréis vosotros cuando salgáis para siempre del cuartel? ¿Dispararéis a los de abajo para sostener a los de arriba?*⁵¹³

La seva publicació ràpidament tingué un gran impacte i acabà esdevenint el seu article més famós. Un escrit que, en paraules del propi autor, “*contenía todo aquello que todo el mundo decía en voz baja, y que nadie se había atrevido a gritar en medio de la calle [...] Hicieronse millones de ejemplares. Hicieronse folletos, hojas, postales, reproducciones tipográficas, reproducciones manuscritas. Extendiéndose en un abrir de ojos por toda España [...] Y entró en los cuarteles. En todos los cuarteles*”, segons el propi autor, també als de Barcelona i Tortosa.⁵¹⁴

Contra les cordes, a finals de juny, el govern Dato suspengué les garanties constitucionals i imposà la censura militar. Seguint les paraules del propi protagonista, després de publicar “Soldados”, “*yo salí aquella noche para Tortosa. En Tortosa, los hombres sentían, como en toda Cataluña, la emoción de las horas históricas que se vivían.*”⁵¹⁵ Posteriorment, es traslladà de nou a la ciutat comtal, per continuar amb la campanya propagandística des del periòdic, però “*a las cuarenta y ocho horas de publicarse el artículo Soldados suspendieronse las garantías constitucionales en toda España.*”⁵¹⁶ Després de patir la censura prèvia, pocs dies després, *La Lucha* quedava totalment prohibida i la vigilància policial s’extremava, tot i que es publicaren fulls clandestins.⁵¹⁷

Després d’un viatge a Madrid per reunir-se amb Pablo Iglesias i Melquíades Álvarez, va rebre la notícia per part d’Augusto Vivero que seria detingut, tot i que aconseguí despitar a la policia i retornà a Tortosa, on s’hagué d’amagar de nou. “*Y escondido estuve hasta la víspera de la sesión preparatoria de la Asamblea de parlamentarios. Este día fué un automóvil a Tortosa desde Barcelona. Me esperaba en la carretera. Yo salí de noche,*

⁵¹³ Marcelino DOMINGO, “Soldados”, *La Lucha*, 20-VI-1917, p. 1, reproduït també a Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el rey?*, *Op. cit.*, pp. 27-31.

⁵¹⁴ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* *Op. cit.*, pp. 19-20.

⁵¹⁵ *Ibid.*, p. 15.

⁵¹⁶ *Ibid.*, p. 28.

⁵¹⁷ Sobre els procediments seguits en les causes contra Domingo i contra *La Lucha* i *El Pueblo*, Diego CUCALÓN Vela: “La opinión como delito: los juicios a Marcelino Domingo”, en Carmelo ROMERO, Alberto SABIO (coords.), *Universo de micromundos. VI congreso de historia local de Aragón*, Zaragoza, Institución “Fernando el Católico” (C.S.I.C.), 2009, pp. 89-108. Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* *Op. cit.*, pp. 28-29.

acompañado de dos o tres amigos, campo traviesa. Cada uno de nosotros iba armado hasta los dientes, dispuesto a partirle el corazón a quien hubiese querido ponernos la mano encima. Eran las dos de la madrugada cuando subí al auto, y salimos volando. Por los pueblos donde pasábamos, la gente nos miraba con sorpresa. Allí donde me reconocían saludábanme con gritos de entusiasmo. Por todas partes preguntaban con ansia noticias, cosas.” Finalment, aconseguí arribar a Barcelona, o s’amagà de nou i acudí el 5 de juliol a una nova Assemblea de Parlamentaris.⁵¹⁸

A Tortosa, el govern municipal republicà continuava sent combatut amb duresa des dels sectors dinàstics. Per exemple des de les pàgines d’*El Eco de la Comarca* amb articles com “La administración marcelinera”, sempre amb el diputat com a blanc de fons.⁵¹⁹ Com deixà escrit el dirigent monàrquic local Joan Batiste Foguet, el consistori tortosí estava format en aquells moments per “16 marcelinistas rabiosos; 2 conservadores y 6 liberales que hacía dos años que no asistían a las sesiones; y 1 del Bloque tortosino que era el único de actuaba [...] Además, la moral de los elementos de orden estaba completamente deprimida por las continuas derrotas que venían sufriendo; la Alcaldía, después de aquellas desdichadas sesiones nocturnas, después de la supresión de los consumos impuesta por las masas, después de la famosa huelga de alcaldes y de concejales, y después de haberla abandonado los monárquicos, había ido a parar a los marcelinistas intransigentes que hacía más de dos años que disfrutaban de ella”.⁵²⁰ Entre els esmentats regidors marcel·linistes, a més del tinent d’alcalde Montagut, hi havia Andreu, Murall, Sabaté, Ripoll, Vallés, Valls, Gaya i Camós.⁵²¹ Però tot i la majoria esquerrana, el 23 de juliol, el Governador Civil, Salvador Montiu, destituí Piñana com a alcalde de Tortosa i nomenà per Reial Orde, un càrrec que “nadie hubiese atrevido aceptar ni ocupar” al citat Foguet, antic regidor conservador maurista del consistori, qui ja s’havia oposat a que Domingo convertís les sessions del

⁵¹⁸ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel... Op. cit.*, pp. 34-39. *España en pie por un diputado a Cortes: el momento actual. Las juntas de defensa agitación revolucionaria: la asamblea de parlamentarios*, Antonio López, Barcelona, 1917, p. 99.

⁵¹⁹ L’article “La administración marcelinera” el trobem citat a *El Faro*, 07-VI-1917, p. 2. Un altre bon exemple a Enrique BAYERRI, “La antítesis por la tesis ¡Que conste!”, *Diario de Tortosa*, 21-VII-1917, p. 2.

⁵²⁰ Les cursives són de l’original, Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa... Op. cit.*, p. 22.

⁵²¹ *Ibid.*, p. 27.

consistori en “*mitines bolcheviquistas*”.⁵²² Domingo li declarà “*una guerra sin cuartel y haciéndome la honra de echar al fuego toda la carnada de sus malas artes y villanías*.”⁵²³ Com era costum, la proclamació d'alcaldies per ordre governativa anava lligada amb la suspensió de la premsa d'oposició, per al qual cosa *El Pueblo* quedà clausurat el 7 d'agost. Per la seva part, *El Faro* va passar per la censura durant tot el mes de juliol, i la seva publicació va ser suspesa des de l'agost fins al desembre.

Uns dies abans, el 19 de juliol, es celebrà una nova Assemblée de Parlamentaris, aquest cop amb la suma d'alguns diputats d'arreu de l'Estat. Poc després, Domingo fou detingut al costat de Rodés, Lerroux, Macià o Pablo Iglesias, tot i que immediatament fou posat en llibertat.⁵²⁴ Pocs dies més tard, s'inicià la vaga ferroviària. Aquell mateix dia, abans que s'iniciés l'aturada convocada per a les 12 del migdia, el diputat per Tortosa es traslladà a Tarragona i “*en la estación me reuní con amigos míos de Tortosa y de Mora de Ebro, a quien comuniqué órdenes y dí claves para entendernos*.” A continuació, retornà a la ciutat comtal.⁵²⁵ Però durant els primers dies d'agost, intensificà els contactes amb els seus correligionaris tortosins i els escrits a *El Pueblo*, abans que quedés també clausurat. Amb les ordres del seu cabdill, el 2 d'agost els marcel·linistes tortosins impulsaren la vaga de ferrocarrils seguint als ferroviaris valencians. L'endemà, el diputat es traslladà de nou a la ciutat per encapçalat personalment la protesta, que es va allargar fins al dia següent. Segons l'alcalde Foguet, el regidor republicà Montagut ja li havia anunciat que li farien “*una guerra sin cuartel*”.⁵²⁶ El dia 4 “*Marcelino había echado a la calle toda la chiquillería, juntamente con algunas mujeres y escaso número de hombres*”.⁵²⁷ A la tarda-nit, es reuniren al Centre Republicà, des d'on es van dirigir a l'Ajuntament, “*que el propio Marcelino ordenó que se abriera; que la multitud*

⁵²² *Ibid.*, pp. 7, 9 i 19. Dos anys més tard, Foguet escrivia aquest “*larguísimo folleto*”, una bon exemple de l'antimarcel·linisme configurat que clamava contra ese “*Lenin de menor cuantía [...] ese Robespierre de nuevo cuño*”. Carta de Juan Foguet a Antonio Maura, 22-II-1919. Lligall 222, núm. 15. Fondo documental Antonio Maura Montaner, FM. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 91.

⁵²³ Juan Ba. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., p. 20.

⁵²⁴ La narració de l'assemblea del dia 19 a Marcelino DOMINGO: *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 54-55 i 59-68. També a *España en pie...*, pp. 168 i 191-214. *Los Sucesos de Agosto...*, pp. 269-270.

⁵²⁵ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 72-73.

⁵²⁶ Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., p. 27.

⁵²⁷ *Ibid.*, p. 32.

invadió el edificio; que en vista de que no había nadie en él, se retiraron los revoltosos dando gritos de ¡Viva la República! ¡Muera Foguet...! y que por haberse dicho que Foguet estaba escondido en casa de Mosén Querol, quisieron ir a asaltar el domicilio del nombrado sacerdote". L'alcalde de Reial Orde, que es trobava a Vilanova i la Geltrú, va acabar dimitint aquell mateix dia.⁵²⁸ L'agitació al carrer era un recurs utilitzat novament pel diputat. Segons el mateix batlle, el cabdill "*echaba la gente a la calle para imponerse por el terror*".⁵²⁹ Durant aquells anys, el diputat per Tortosa es guanyà la fama de ser "*un alborotador y del todo inconsciente lo mismo tu que todos los que te acompañan [...] que ya todos te llaman esto*."⁵³⁰

El clima de tensió anava progressivament en augment, "*todo el mundo tenía el convencimiento de que la huelga ferroviaria era el principio de la huelga general [...] Lerroux había aceptado, por delegación de todos los diputados republicanos, la responsabilidad de iniciar el movimiento y dirigirlo*."⁵³¹ Finalment, continuant l'aturada dels ferroviaris de València, el 13 d'agost esclatà la vaga general, convocada per la CNT i la UGT i amb el suport del PRC a partir dels contactes de Domingo amb els dirigents vaguistes. Però tot i la postura decidida del diputat tortosí, el republicanisme d'arreu de l'Estat féu un pas enrere en veure les limitacions de la vaga general i el govern respongué a la vaga amb la declaració de l'estat de guerra. Però l'aixecament social, que lògicament agreujava substancialment la posició governamental, produí d'altra banda el canvi d'actitud de les Juntes de Defensa, que es situaren al costat del govern per reprimir vaguistes i manifestants. Tot i l'article "Soldados" i les esperances de Domingo i de les esquerres, "*el ejército no estaba con los revolucionarios: estaba frente a ellos*", tot i que "*los menos equivocados fuimos nosotros, que pusimos siempre en la colaboración del ejército limitadísimas esperanzas*."⁵³² A més a més, el sector assembleari de la Lliga també s'apropà al govern mentre els diputats republicans i socialistes donaren suport a la vaga.

El dia 15 d'agost, quart dia de vaga, Domingo fou detingut a Barcelona tot i la seva condició de diputat, la qual li atorgava la immunitat i la indetenció.

⁵²⁸ *Ibid.*, pp. 32-36.

⁵²⁹ *Ibid.*, p. 23.

⁵³⁰ Carta manuscrita de Gil de Blas a Marcel·lí Domingo. S.I., 12-XI-1918. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁵³¹ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* *Op. cit.*, p. 77-79.

⁵³² *Ibid.*, pp. 85-87. Carolyn P. BOYD, *Praetorian Politics in Liberal Spain...* *Op. cit.*, p. 84.

Fou traslladat a Inspecció i a continuació a la caserna de les Drassanes, on va ser insultat, agredit i amenaçat de mort.⁵³³ Millor tracte tingué en el seu posterior traslladat al vaixell *Reina Regente*, tot i que quedà incomunicat durant 8 dies. L'últim d'aquests, li foren entregades unes cartes, una de les quals “*era de un camarada de Tortosa, amigo mío, que constituye siempre vanguardia en las horas de dolor o de gloria de mi vida: Ramón Bel.*”⁵³⁴ Un cop ja sense comunicació, rebé la visita del seu germà Pere, de Francesc Layret i de Felip Rodés, qui li féu d'advocat. Després de corressin rumors per la ciutat comtal sobre la seva possible mort, la vaga va acabar el 18 d'agost.

El 2 de setembre fou traslladat a un altre buc de guerra, el *Princesa de Asturias*, amb unes millors condicions d'internament. Durant el llarg captiveri, rebé moltes visites. “*Había también gentes de Tortosa, a quienes mi situación les torturaba el alma y lloraban cogiéndose a mi cuello.*”⁵³⁵ En aquell moment, Domingo sabé “*quiénes son sus amigos de verdad y quiénes le querían de veras. Quiénes estaban al lado por conveniencia y quiénes le acompañaban por devoción.*”⁵³⁶ Tant des d'una delegació de diputats com des del consistori tortosí, entre d'altres, es va demanar al president del govern Eduardo Dato, per telegrama i per correspondència, l'aplicació de la llei de 7 de febrer de 1912 que conferia immunitat als diputats. Però no fou fins al 5 de novembre quan va ser alliberat, després de la formació el dia 3 d'un nou govern de concentració presidit pel liberal García Prieto amb la participació de conservadors i regionalistes i amb Rodés com a ministre. La Lliga anà clarificant la seva posició i acabà arribant a un acord amb el govern, fet que trencà l'Assemblea de Parlamentaris, que havia aconseguit el suport dels liberals “autonomistes”, com el diputat per Gandesa Carles Maristany, qui assistí a les assemblees.⁵³⁷

⁵³³ La detenció i l'empresonament explicat detalladament a Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 98-195. Els fets del 1917 i la detenció del diputat per Tortosa també es poden seguir a Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., pp. 127-149. Una interpretació recent a Josep SANCHO Sancho, “Procesamiento y prisión de un diputado a Cortes: el caso de Marcelino Domingo en la crisis de 1917”, a *Claves del mundo contemporáneo, debate e investigación: Actas del XI Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Comares, Granada, 2013.

⁵³⁴ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 138 i 145-151.

⁵³⁵ *Ibid.*, pp. 193-195 i 197-198

⁵³⁶ Marcelino DOMINGO, “Yunque y mazo”, *¿Qué espera el Rey?*, Op. cit., 62.

⁵³⁷ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., pp. 34-39. *España en pie por un Diputado a Cortes...* Op. cit., p. 99.

Les primeres felicitacions per l'alliberament van arribar de molts centres republicans, entre ells dels de Tortosa i d'Amposta. El dia 7, el diputat arribava a Tortosa, acompanyat per Layret i Companys, on va ser triomfalment rebut amb La Marsellesa per una multitud que *“arrojaban al paso de su Marcelino chorros de confetti y serpentinas que trezaban en el aire cayendo sobre él como galante palio”*. Se li va preparar un arc triomfal amb el seu retrat i una inscripció on es podia llegir *“A Jesús que torna”*, en referència a l'obra d'Àngel Guimerà que s'havia estrenat aquell mateix any. Als seus 33 anys, era rebut com un “màrtir republicà” enmig d'una espectacular manifestació de suport.⁵³⁸ Després la comitiva es va traslladar al barri de Remolins, on Domingo va explicar: *“He sortit tal i com vaig entrar (...). Si abans les meves paraules eren vibrants, més vibrants ho seran ara; si violentes van ser les meves campanyes abans del martiri, més violentes ho seran després, perquè així ho exigeix Espanya; perquè així ho exigeix Catalunya; perquè així ho exigeixen les nostres consciències d'homes lliures.”* L'acte va concloure amb la visita al Centre d'UR. Es tractà de tot un ritual civil d'adhesió i de reconeixement del moviment al seu cabdill. En paraules de Josep-Lluís Carod-Rovira, *“en la història política de Catalunya, potser tan sols la rebuda de Companys després dels fets del 6 d'octubre, que li valgueren també la presó, pot ser comparable, en alguns aspectes, a l'esdeveniment històric de Tortosa.”*⁵³⁹

El 8 de novembre, el diputat rebia un nou homenatge al Palau de Belles Arts de Barcelona, amb l'adhesió de 135 societats, 30 periòdics de Catalunya, diputats provincials i a Corts i batlles de diverses poblacions. L'acte s'inicià amb l'entrada de la bandera de Tortosa i comptà amb els parlaments de rigor i amb un dinar al Parc de la Ciutadella amb més de 2.000 persones i amb parlaments de Ramon Noguera i Comet, Domènec Piñana, J. Pinilla, Julià Nogués o Lluís Companys, a més del propi protagonista. El diputat per Tortosa també fou homenatjat a Torredembarra i a Montbrió del Camp, mentre pronunciava nombroses conferències arreu de l'Estat.⁵⁴⁰ Segons Xavier Pujadas, després de la detenció i la tortura, el marcel·linisme va desenvolupar un engranatge propagandístic de naturalesa populista que va significar la consolidació de la

⁵³⁸ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 159; Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo, Op. cit.*, p. 53.

⁵³⁹ *Ibid.*, p.54.

⁵⁴⁰ *Ibid.*, pp. 55-56.

seva presència política en el si del republicanisme peninsular i l'inici de la maduresa d'un projecte republicà de masses fora del Principat, amb un discurs fortament emotiu i agitador que incorporà nous elements d'agressivitat retòrica ajudant a identificar el polític amb la seva clientela.⁵⁴¹ D'aquesta manera, Domingo anunciava el seu retorn: "*estuve unos meses preso. Durante estos meses adquirí la experiencia de siglos.*"⁵⁴² Inequívocament, "*la prisión ha fortalecido mi espíritu. Corrí el peligro de salir de ella en un ataúd atravesado el cráneo de cuatro balazos [...] He salido, sin embargo, libre. Y libre, no para callar, sino para hablar más fuerte. No para dar un paso hacia atrás, sino para dar un salto inmenso hacia adelante.*"⁵⁴³ Amb paraules com aquestes, el cabdill republicà aprofità el captiveri per incorporar-lo a la seva retòrica i en el seu propi benefici, com una potent arma de contraatac: "*hemos sido yunque por espacio de horas largas, de meses enteros. Sobre nosotros han caído golpes, denuestos, venganzas, represalias. Ya pasó. Hemos sido yunque. Ya somos mazo otra vez.*"⁵⁴⁴

A Tortosa, el 23 d'agost Foguet havia pres possessió novament del càrrec d'alcalde per Reial Ordre i, segons els seus comptes, heretant un dèficit de 55.146,82 pessetes "*del famoso Ayuntamiento marcelinista*". Tot i que de nou tingué la ferma oposició dels seguidors de Domingo, "*conseguí mi objeto, pues [...] puse de relieve el divorcio de los marcelinistas con la clase labradora de todos los pueblos del distrito.*"⁵⁴⁵ I tot i que acabà dimitint de nou el 10 d'octubre, es sentí "*más que satisfecho, orgulloso, de haber sido el primer hombre de las derechas que completamente solo, ha asaltado la Bastilla marcelinista considerada poco menos que inexpugnable.*"⁵⁴⁶ Amb tot, els seguidors de Domingo tenien en aquell moment més força que mai després de l'alliberament del seu dirigent, que es produí en el context de la preparació de les eleccions municipals de mitjans de novembre. *El Pueblo* tornà a imprimir-se el 30 d'octubre després de la seva suspensió el 7 d'agost, mentre el seu director accidental, Joan Comorera, havia estat també empresonat. Entre el 8 i el 10 de novembre, Domingo acompanyà els seus incondicionals en la

⁵⁴¹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 157.

⁵⁴² Marcelino DOMINGO: *En la calle y en la cárcel...*, p. 261.

⁵⁴³ Marcelino DOMINGO, "Yunque y mazo", *¿Qué espera el Rey?*, Op. cit., pp. 62-63.

⁵⁴⁴ *Ibid.*, p. 64.

⁵⁴⁵ Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., pp. 41-60 i 69.

⁵⁴⁶ *Ibid.*, pp. 62 i 69-71.

campanya electoral en actes a les pedanies de Campredó, l'Aldea, la Cava, Camarles, Jesús i Maria i Enveja, a més de la veïna població de Roquetes, on era rebut amb entusiasme. En un clima d'eufòria, la candidatura republicanosocialista tortosina aconseguí l'elecció d'11 dels 12 candidats, per la qual cosa passava dels 16 als 23 regidors del total de 25 que formaven el consistori.⁵⁴⁷

Si Tortosa es consolidava com un bastió republicà, Móra d'Ebre encara afirmava més la seva posició, on Antoni Asens i Cardona tornava a repetir com a alcalde, després d'haver ocupat el càrrec entre el 1910 i el 1915, rellevant així a Baptista Nogués i Vila. A Benifallet, els republicans tingueren també bons resultats, amb l'elecció de 6 dels 9 regidors. A la Galera, després de la victòria del 1915, els republicans foren derrotats pels monàrquics per 313 vots a 630, tot i que aconseguiren l'elecció d'Antonio Valldepérez Subirats. Pel que fa a Tivenys, sembla que hi hagueren incidents en aquells comicis locals.⁵⁴⁸ Per contra, a Vilalba no es celebraren eleccions, elegint directament 3 regidors conservadors i un republicà mitjançant l'article 29, en una entesa entre ambdós grups que donava al republicà Josep Vidal Gironès la segona tinença d'alcaldia en una cambra que continuà amb el mateix equilibri de 5 conservadors per 4 republicans. A Vinaròs, l'inexistència del Partit Socialista portà als republicans a una coalició amb els liberals *antivaretistes*, amb la que aconseguiren 2 dels 8 regidors en joc. A Castelló, els comicis portaren a l'elecció -després de l'alcaldia simbòlica de 26 dies de l'històric dirigent Fernando Gasset- d'un batlle republicà, Josep Forcada Peris, que ocupà el càrrec fins al primer d'abril de 1920.⁵⁴⁹ A Barcelona, on Domingo també participà en la campanya electoral, la Lliga s'emportà la majoria d'actes, 13, mentre la coalició republicana del PRR i el PRC, estimulada pels fets d'agost i per la línia autonomista del lerroxisme,

⁵⁴⁷ Els regidors electes foren Domènec Piñana Homodes, Ramon Ripoll Rico, Daniel Mangrané Escardó, Carlos Vallés Lleixá, Tomàs Lapeira Panciano, Pedro Pla Forés, Salvador Murall Monclús, Manuel Camós Juan, Ramon Franquet Molins i Agustí Mas Ferré. Juan COMORERA, "Nuestro retorno. Hoy como ayer, y siempre como hoy", *El Pueblo*, 30-X-1917, p. 1. Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 55.

⁵⁴⁸ En lletra del ministre de la Governació a Domingo, "*examinado con toda atención el expediente electoral de Tivenys, ha sido resuelto revocando el fallo de la Comisión provincial de Tarragona y declarando válida la proclamación de Concejales, como procedía en justicia.*" Carta mecanografiada de Manuel García Prieto a Marcel·lí Domingo. Madrid, 15-VI-1918. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁵⁴⁹ Els liberals aconseguiren 3 actes, els *varetistes* 2 i els conservadors 1. En aquell moment, el Centre Republicà de Vinaròs estava presidit per Antoni Torres Marmaña. Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, pp. 251-252.

aconseguí uns 19.000 vots, uns 2.000 menys que el 1915, que foren representats per 12 regidors, un d'ells Lluís Companys. Al conjunt de Catalunya, el PRC feia una bona valoració dels resultats obtinguts.

A Tortosa, Domènec Piñana tornà a ser elegit alcalde de la ciutat.⁵⁵⁰ Durant la nova etapa de govern republicà, que durà interrompudament fins al 1920, es feren diferents obres -com la pavimentació del carrer Cervantes i de la Rambla Catalunya de Ferreries-, s'ampliaren els enllumenats de diversos barris i s'intentà negociar amb el Ministeri de Foment la supressió del peatge del Pont de la Cinta, tot i que no s'aconseguí. A més a més, la catalanitat del batlle motivà el suport a la Mancomunitat de Catalunya en pro de l'autonomia.⁵⁵¹

Sense aturar-se després de les eleccions, Domingo continuava les campanyes de propaganda per les comarques: a principis de desembre participava, al costat de representants de centres republicans d'alguns dels pobles del districte en una manifestació i míting a Tortosa, defensant la campanya per l'amnistia dels presos d'agost. Pocs dies després, parlava en una conferència al Centre de la UR de Tortosa, ara en defensa de la campanya per l'autonomia. I també era homenatjat amb una bandera de Tortosa al Palau de Belles Arts de Barcelona.⁵⁵²

⁵⁵⁰ Piñana fou elegit per 17 vots a favor i un en blanc. Secundí Sabaté Barjau fou elegit primer tinent d'alcalde; segon, José Gaya Ventura; tercer, Ramon Franquet Molins; quart, Joaquín Bedós Roig; cinquè Carlos Vallés Lleixá. El síndic primer fou Ismael Homedes Cardona i el segon, Alejandro Sanz Martorell. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 94-95, a partir de *El Pueblo*, 02-I-1918. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 24.

⁵⁵¹ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 94.

⁵⁵² *El Faro*, 13-XII-1917, p. 3 i 20-XII-1917, p. 3. Josep SÁNCHEZ Cervelló (coord.), *Marcel·lí que torna... Op. cit.* p. 255.

4.2.2 La dualitat republicana de l'Ebre: entre el lideratge emergent de Marcel·lí Domingo i la crisi de Joan Caballé

*"En aquella època, més que el polític el que contava era l'home.
La gent es deia "Marcel·linera".
Era un home que arrossegava masses, que la gent s'emocionava quan l'escoltava."*⁵⁵³
Dolors Domingo Borrell, estiu de 1994

En el mateix moment de la màxima popularitat de Domingo, no sols a les Terres de l'Ebre i al conjunt de Catalunya sinó també arreu de l'Estat, Joan Caballé passava per un dels seus moments més difícils després de la pèrdua de l'acta de diputat el 1916. Tot i que tots dos arribaren a confluïr a la UFNR, l'evolució de Caballé el portaria primer al reformisme i a continuació al lerrouxisme.⁵⁵⁴ Però sobretot, les diferències amb el diputat per Tortosa foren de caire personal. Segons Martínez Yagües, *"La violencia de su pluma rocheforesca desata contra Domingo todas las iras de que se siente poseídas."*⁵⁵⁵ Modesto Sánchez Ortiz explicà que durant els anys en què fou diputat, de 1907 a 1916, *"su actuación ha sido muy fecunda y provechosa para los intereses de su distrito, su vida moral y material. Aparte el Puente de Mora, ha conseguido que el Estado aceptase su proposición de ley para completar dicha obra, construyendo la carretera de Pinell a Miravet, Benisanet y Mora de Ebro, que enlaza su origen con la de Beceite a Tortosa. Entre otras importantes obras que ha conseguido, figura la rampa que unirá Mora con el Puente, la carretera de Camposines a Ascó, cuya construcción se está terminando; la reparación de la carretera de Escatrón a Gandesa, la consignación de 400.000 pesetas para reparar el primer trozo de la de Alcolea a Tarragona, el replanteo del ramal de la del Puente del Monsant a Vinebre, por Torre del Español, los reconocimientos y estudios preliminares practicados por la División hidráulica del Ebro, para abastecer de agua los pueblos de Pobla de Masaluca, Batea, Gandesa, Pratdecompte y Pinell, cuya gestión se halla hoy [1920] pendiente de resolución definitiva en el Ministerio de Fomento."*⁵⁵⁶ Però tot i aquestes gestions, com hem vist, Caballé no pogué renovar la seva elecció

⁵⁵³ Citat a Rosa TIÑENA, "Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo", *Op. cit.*, p. 119.

⁵⁵⁴ Maria Gemma RUBÍ i Casals, "L'actuació parlamentària dels diputats del CNR", *Op. cit.*, p. 288. José VARELA Ortega (director), *El poder de la influencia...* *Op. cit.*, p. 728.

⁵⁵⁵ F. MARTÍNEZ Yagües, "Prólogo", *Op. cit.*, p. 11.

⁵⁵⁶ Citat a *Íbid.*, pp. 34-35.

com a diputat el 1916. A més a més, però, ell mateix al·legava altres raons més obscures per justificar la seva derrota.

La seva vida entrà en dificultats importants i tingué greus problemes de salut.⁵⁵⁷ A més a més, l'estiu del 1917 fou empresonat a la Presó Model de Madrid, on va escriure una dotzena de cartes dirigides al seu germà i que serien publicades al periòdic *El Mundo* de la mateixa capital.⁵⁵⁸ Com una continuació d'aquestes, tres anys més tard, en el context de les eleccions legislatives de l'any 1920, Joan Caballé Goyeneche publicava *Sindicalismo y socialismo. Cartas a mi hermano*,⁵⁵⁹ amb constants referències a Domingo, un "de los blancos favoritos de la pluma de Caballé."⁵⁶⁰ En carta al seu germà, el mateix Caballé justificava l'hostilitat contra Domingo perquè "me asusta y me aterra que ese hombre, de mirar oblicuo y de alma tan atravesada, incapaz para el bien ajeno, dominado por la envidia y por el odio en su grado máximo, insensible a los mayores infortunios y desgracias de los hombres, que en su fuero interno desprecia y aborrece a los humildes y desheredados de la fortuna y que en su obsesión de llegar a las más altas cumbres no repararía en provocar las mayores catástrofes, me asusta y me aterra, repito, que pueda llegar a ser elemento director del proletariado español."⁵⁶¹ El llibre teoritza al voltant dels aspectes tant polítics com socials de l'esquerra i del republicanisme i de l'obrerisme del moment i -segurament dins de l'esmentada evolució política del seu autor- constitueix un al·legat en pro de la classes mitjanes i del lerrouxisme i, evidentment, sobretot i per damunt de tot, en contra del marcel·linisme. Una bona frase de síntesi la podem trobar a la tercera carta: "obrero español, no odies ni desprecies a la clase media, lo mejor que España posee, y deposita tu confianza en el Congreso de la democracia española, concebido y convocado por Alejandro Lerroux, que actuará a manera de Cortes Constituyentes, para salvar a España. Con sus resoluciones, tu clase, obrero español, resultará la más favorecida de todas nuestras clases sociales. [Un]

⁵⁵⁷ Juan CABALLÉ Goyeneche, *Sindicalismo y socialismo... Op. cit.*, pp. 52-53.

⁵⁵⁸ F. MARTÍNEZ Yagües, "Prólogo", *Op. cit.*, p. 15.

⁵⁵⁹ *Ibid.*, p. 7.

⁵⁶⁰ *Ibid.*, p. 58.

⁵⁶¹ Juan CABALLÉ Goyeneche, *Sindicalismo y socialismo... Op. cit.*, p. 58.

Congreso de la democracia española, que únicamente combaten, y es muy natural en esos dos hombres, Marcelino Domingo y Layret."⁵⁶²

Amb Caballé fora de joc, foren convocades unes noves eleccions legislatives per al 24 febrer de 1918. Amb tot, poc abans de l'inici de la campanya electoral, *La Lucha*, dirigida per Domingo, fou suspesa mentre ell mateix era novament detingut i traslladat a la presó Model, just quan es disposava a sortir cap a Tortosa, d'on havia arribat a Barcelona uns dies abans. Al mateix temps, Emilio Palomo també fou detingut i no sortiria en llibertat fins al 26 de març.⁵⁶³ Alliberat després d'una desena de dies, Domingo encapçalà l'"aliança d'esquerres". Però no només presentava candidatura pel districte de Tortosa, sinó també aquesta vegada per la circumscripció de Barcelona, en l'anomenada Alianza de Izquierdas –d'àmbit estatal-, amb radicals i socialistes. El dirigent republicà va realitzar una campanya electoral duríssima contra el sistema monàrquic. A més a més, atacà també amb severitat a la Lliga, acusant-la de passivitat durant la seva detenció tot i formar part del govern. Va defensar que l'Alianza de Izquierdas no hauria de ser només conjuntural, sinó estable fins a la consolidació de la República. Acompanyat pel candidat republicà per Roquetes, el periodista barceloní, director d'*El Liberal* i republicà radical Josep Pérez de Rozas i Masdeu, visità diverses poblacions. El 16 de febrer, acompanyats pels marcel·linistes Franquet, Gilabert, Oliveros, Cuenca i Gonçal Ivars, visitaven el districte de Roquetes, passant per Ulldecona, Alcanar i les Cases. El dia 20 Domingo anava a Tivissa, Vandellòs i Falsset acompanyat pel diputat a Corts Julià Nougués, el regidor socialista tortosí Ramon Franquet Molins, Floresví i Zaragoza de Tarragona i el diputat provincial Magí Isern. El 21, de nou al districte del sud: a Freginals, Santa Bàrbara i la Sénia. L'endemà a Sant Carles de la Ràpita, novament a Ulldecona i al cinema Doré de Tortosa. I l'últim dia de campanya a les capitals de districte, a Roquetes i a Tortosa, passant per Sant Llàtzer, Jesús i Regués. A més d'haver visitat també Xerta, Benifallet, Tivenys, Amposta, Masdenverge, Rasquera, Ginestar, Móra d'Ebre, l'Ampolla, l'Ametlla i el Perelló. Domingo finalitzà la campanya amb un míting final a Tortosa, afirmant que "*o hemos de proclamar la República en el*

⁵⁶² *Ibid.*, pp. 88-90.

⁵⁶³ *El Liberal*, 27-I-1918, p. 1. *El Faro*, 31-I-1918, p. 1. *El Pueblo*, 21-II-1918, pp. 1-2. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 49-50.

*Parlamento o la proclamaremos en las barricadas. La Monarquía tiene los días contados.*⁵⁶⁴

Per fer front al “*revolucionarismo demagógico de don Marcelino Domingo*”, els monàrquics presentaren inicialment la candidatura unitària del periodista maurista Joan Maria Soler i Planas, tot i que aquest es va acabar retirant per dissensions amb la coalició.⁵⁶⁵ Per evitar la proclamació directa de Domingo per l'article 29, a l'últim moment els carlins presentaren al metge Joaquim Ferrer Ferrer. En aquesta situació, Domingo es va acabar imposant sense problemes, amb 6.353 vots, contra els 471 obtinguts per Ferrer. Sense competició real, la participació fou només del 51,38% del total dels 14.061 electors.⁵⁶⁶ Davant d'una candidatura dretana del tot testimonial, la victòria republicana va ser total, aconseguint 800 vots més que el 1916, sobretot provinents de Tortosa ciutat. A més a més, s'imposà a tots i cadascun dels pobles del districte. A Tivissa va aconseguir augmentar un centenar de vots, tot i que a la resta de poblacions els seus resultats foren prou semblants als de l'anterior convocatòria. Vistos aquests resultats, es pot deduir que un sector important dels electors abstencionistes formarien part dels votants de la candidatura monàrquica, sobretot de Tortosa. O a Vandellòs, on la majoria de vots foren en blanc i els carlins al·legaren arbitriietats dels republicans, tot considerant que el seu candidat va obtenir un miler de vots.⁵⁶⁷ Segons l'excalde Foguet, les municipals de 1917 i aquelles generals de 1918 representaven “*los humillantes fracasos del viejo caciquismo.*”⁵⁶⁸

Després de la nova victòria, el reelegit diputat a Corts fou homenatjat novament a Tortosa, en l'enèssima demostració de força dels marcel·linistes.⁵⁶⁹ A la circumscripció de Barcelona resultà escollit per minories amb l'Alianza de Izquierdas al costat de Largo Caballero –encara empresonat a Cartagena- i per darrera dels 5 candidats lligaires que guanyaren l'acta per majories. Els seus companys de candidatura, els radicals, Lerroux, Pich i Pon i Giner de los Ríos,

⁵⁶⁴ *El Pueblo*, 14-II-1918, p. 2 i 15-II-1918, p. 1. “Mitines en Alcanar y las Casas”, *El Pueblo*, 18-II-1918, p. 1. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 150.

⁵⁶⁵ Carta de Juan M. Soler a Antonio Maura y Montaner, reproduïda a Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* *Op. cit.*, p. 72.

⁵⁶⁶ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* *Op. cit.*, pp. 49-50.

⁵⁶⁷ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 151, a partir de *Diario de Tortosa*, 27-II.

⁵⁶⁸ Juan Ba. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* *Op. cit.*, p. 9.

⁵⁶⁹ *El Faro*, 21-III-1918, p. 3.

quedaren sense representació. A més a més, fou el candidat esquerrà més votat als districtes tercer, quart i vuitè, compartí aquest mèrit a Sant Adrià i, potser encara més significatiu, superà Alejandro Lerroux en totes les votacions. Davant la doble elecció, acabà optant per l'acta tortosina.

A Roquetes, l'esmentat Pérez de Rozas estigué també al capdavant de l'Aliança d'Esquerres, amb el suport de tot l'aparell marcel·linista començant per Domingo, que es va poder centrar més en aquest districte que en altres ocasions veient més assegurada la seva victòria a Tortosa. Al davant tingué de nou a Kindelán com a representant del bloc dinàstic però també a Francesc Ripoll Fortuñó com a candidat de la Lliga, partit que es presentava per primera vegada al districte en aquells comicis, després d'haver donat suport al candidat dinàstic en les anteriors eleccions legislatives. Això va trencar el que Joaquín Molins ha anomenat "moviment d'alcaldes": l'alcalde d'Amposta Joan Palau, que havia donat suport a Kindelán en les eleccions legislatives anteriors, es posicionà per Ripoll, que gaudia del recolzament del ministre Ventosa i del govern central de concentració. Per la seva part, Kindelán tingué el suport dels liberals Roig i Canivell -aquest últim enfrontat amb Kindelán a les eleccions provincials del 1915- i d'alguns dels alcaldes que se li van oposar el 1914, com el d'Ulldecona.⁵⁷⁰

D'aquesta manera, la campanya electoral fou tridireccional i girà al voltant del clientelisme polític. Els regionalistes aconseguiren el suport *in situ* del ministre Ventosa i acusaren als republicans, amb la seva candidatura, de beneficiar indirectament a Kindelán. Al candidat liberal el titllaren de cacic, tot i que aquest els recordà que ells també eren considerats així pels republicans, a causa del suport que rebien de Joan Palau. Era així com la coalició d'esquerres, formada per marcel·linistes, lerrouxistes i socialistes, llençava els seus atacs a banda i banda contra el caciquisme: "*en las elecciones provinciales son republicanos, pues éstos mandan en la Diputación, y en las de diputados a Cortes son monárquicos, al pertenecer al distrito de Roquetes.*"⁵⁷¹ També atacaren directament el tacticisme de Palau i el seu sobtat suport a la Mancomunitat. Domingo, Pérez de Rozas i Franquet –en representació de les tres tendències- llençaven aquestes consignes en la seva campanya a Aldover,

⁵⁷⁰ *El Faro*, 24-I-1918. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 152.

⁵⁷¹ Citat a *Íbid.*, p. 153, a partir d'*El Faro*, 10 i 24-I.

Alfara, Amposta, la Galera, Godall, Mas de Barberans, Masdenverge, alhora que continuaven en la seva línia d'obertura de centres republicans i obrers a Amposta, la Sénia, la Galera, Godall i Xerta. I àdhuc encetaven un nou projecte d'òrgan d'expressió a la capital del districte: *El Republicano*. La tensió anà en augment amb l'entrada en escena de les joventuts lerrouxistes barcelonines, els anomenats "jóvenes bárbaros". Els incidents arribaren fins al mateix dia de les eleccions i *El Progreso* denuncià la detenció d'alguns apoderats de Pérez de Rozas.

El cos electoral era de 14.731 electors i la participació fou d'un 71%, estimulat per l'augment de la competitivitat electoral. El resultat final fou una nova victòria de Kindelán, amb 4.115 vots (40%), seguit per Ripoll, amb 3.553 (34%) i Pérez de Rozas amb 2.741 (26%). El candidat republicà, tot i que quedar en tercer lloc i per darrera del candidat lligaire, superava en més del doble els resultat de Companys del 1916 i registrava un augment generalitzat de suports en tots els municipis. Com Companys, es va imposar a Xerta per majoria absoluta amb 302 vots superant els 154 que haguessin sumats junts Kindelán i Ripoll però també, per 60 sufragis de diferència, a Arnes. A la capital del districte els republicans obtingueren 504 sufragis, a molt poca distància dels 509 del candidat liberal. Tot i que l'acte d'escrutini es va realitzar sense incidents ni protestes, els republicans acusaren a Kindelán de la compra del cens a Ulldecona i criticaren el tacticisme del batlle Palau, qui s'apropà novament a Kindelán un cop aquest fou reelegit diputat.⁵⁷²

En una lògica republicana diferent, al districte de Gandesa hi va haver tota una desfilada de possibles candidats per part de l'aliança d'esquerres. Tot i que en un principi es va anunciar a Caballé, al cap de pocs dies es va passar a l'advocat del PRC i íntim company de partit de Domingo, Francesc Layret i poc després al regidor tortosí republicà Mangrané, que s'acabà retirant. Totes dues opcions totalment afins al marcel·linisme. Des de les files de la Lliga Regionalista es va anunciar a Tomàs Mallol i Bosch amb l'etiqueta republicana, tot i que fou rebutjat immediatament pels radicals. Finalment, la qüestió es va acabar solucionant el 10 de febrer en una assemblea republicana a Móra d'Ebre que, per unanimitat i en presència de Domingo, "*Mártir de la Llibertat*", i

⁵⁷² Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 153-154.

del diputat provincial pel districte i president de la Diputació Pere Lloret, es proclamà candidat a Macià Mallol i Bosch, germà de l'anomenat anteriorment, “*amb caràcter nacionalista republicà independent.*” Així, per primera vegada des de 1910, amb Domingo i sense Caballé, s’aconseguia la unitat republicana al districte. A més dels marcel·linistes, Mallol acabà rebent el suport dels republicans nacionalistes de Tarragona i del seu òrgan *Renovació*, del Foment Republicà Nacionalista de Reus, del Centre Nacionalista Català –adherit a la Unió Catalanista-, dels radicals i dels federals. I també, per altra banda, de la Lliga Regionalista.⁵⁷³

Per la seva part, els grups dinàstics van presentar la candidatura formalment independent de José Luís de Oriol Urigüen, tot i que fou qualificat de germanòfil i carlí per la premsa republicana. Oriol tingué el suport de l’important grup liberal i acusà la Diputació presidida per Lloret de subvencionar només als Ajuntaments que donaven suport a Mallol. Al final de la campanya va córrer el rumor que alguns sectors del radicalisme republicà no li donarien tot el seu suport, al·legant la manca de suports de Juncosa a la Circumscripció. De nou, la situació política de Tarragona i Reus tenia les seves conseqüències al districte de Gandesa.⁵⁷⁴

Els republicans van mobilitzar a tots els seus efectius, i culminaren la campanya amb un gran acte de propaganda a Ascó, població on s’havia imposat el candidat monàrquic en els tres últims comicis. Amb una participació del 71%, s’acabaren imposant per 4.565 vots a 4.157. Els republicans s’imposaren en un total de 13 localitats, dividides entre dos grups. Al sud-est del districte, a les localitats quantitativament més importants, a Gandesa, Móra d’Ebre –novament de forma còmoda-, Móra la Nova, Benissanet, Miravet i el Pinell de Brai. En un segon bloc, a la zona nord, a Ascó –on havien realitzat el gran míting-, la Pobla de Massaluca, Ribarroja, Flix, Vinebre, la Torre de l’Espanyol i la Figuera. Per la seva part, els monàrquics perdien mig miler de suports respecte les passades eleccions, tot i que foren els més votats en 12 localitats, als pobles del sud-ost més a la vora dels Ports de Beseit, a Prat de

⁵⁷³ “Proclamació i presentació den Mallol a Mora”, *Renovació*, 17-II-1918, p. 1. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 147.

⁵⁷⁴ *Ibid.*, p. 148.

Comte, Bot, Caseres, Batea, Corbera, Vilalba dels Arcs i la Fatarella, a més de Garcia, el Lloar, la Palma d'Ebre, la Bisbal i Margalef.

Durant l'acte oficial d'escrutini no hi hagueren reclamacions. Amb tot, els republicans acusaren als monàrquics de la compra del cens de Batea per 30.000 pessetes, cosa que els hauria permès imposar-se en un antic bastió de Caballé. Al marge d'aquest cas, és de suposar que foren unes eleccions majoritàriament sinceres, donada la competència entre les dues opcions. Amb tot, segons *Renovació*, la victòria republicana hagués estat més àmplia si no s'haguessin produït divisions dins del camp republicà, cosa que confirmaria la manca de suport final dels radicals a Mallol.⁵⁷⁵ Fou així com els republicans del districte de Gandesa van acabar recuperant el diputat perdut el 1916. Els enfrontaments de Domingo i Caballé i la presència del primer en la proclamació de Mallol com a candidat, ens porten a pensar en el suport de Domingo a Mallol tot perjudicant les aspiracions de Caballé per tornar a ser diputat. Amb tot, Caballé era cunyat de Lloret, també present en l'assemblea, per la qual cosa hauria de comptat, hipotèticament, amb el seu suport.

Al conjunt de la demarcació de Tarragona, els republicans aconseguiren un total de 4 diputats, a més dels de Tortosa i Gandesa, també els de Valls i un per la circumscripció. Amb aquest resultat, empataven amb els dinàstics, que comptaven amb 2 liberals, el liberal autonomista Samà i un conservador per la circumscripció. Uns resultats que retornaven als republicans el terreny perdut en els anteriors comicis i que confirmaven l'equilibri establert entre els dos grups durant aquella dècada. Però tot i que els liberals continuaven tenint l'hegemonia dins del camp dinàstic, destacà el sorgiment del grup liberal autonomista liderat per Samà. Aquest comptava amb les complicitats del regionalisme, que havia manifestat el seu creixement amb l'elecció de dos diputats provincials en els comicis del 1917 i que confirmà la seva força en aquelles eleccions legislatives. Ho hem pogut veure en els exemples de Gandesa i Roquetes, tot i que el cas més clar fou a la circumscripció, on estigué a punt d'aconseguir representació. Per contra, es confirmava la postura carlina, que renunciava a la presentació de candidats en les legislatives –a

⁵⁷⁵ *Ibid.*, p. 149.

excepció del gens significatiu cas de Tortosa- a canvi de rebre suport de les altres forces monàrquiques en les provincials.

En el marc català, la Lliga Regionalista guanyava 4 actes i comptant les dels seus aliats aconseguia 21 dels 44 diputats que representaven el Principat al Congrés, dels quals 13 eren per Barcelona, 5 per Girona i 3 per Lleida. Majoritàriament, s'imposava a la Catalunya nordoriental. Els republicans en coalició amb els socialistes n'aconseguien 12 i les esquerres en general augmentaven uns 8.000 vots respecte al 1916. D'aquests, 4 diputats eren per al PRC, qui passava la seva primera gran prova de forma discreta: a més de l'acta de Tortosa i la de Barcelona, només aconseguí les de Lleida i Figueres. Al seu costat, també hi havia 2 reformistes, a Vilafranca i a Tremp, a més de la Bisbal, de tendència federal. Els liberals aconseguien 5 diputats -3 dels quals a la demarcació tarragonina-, els conservadors 2, els mauristes 1, els carlins 2 i completaven el mapa els independents Rodés per Balaguer i Macià per les Borges. A la resta de l'Estat, els resultats de l'Alianza de Izquierdas foren discrets, amb l'obtenció de 29 diputats: 15 republicans, 8 reformistes i 6 socialistes.⁵⁷⁶

En les corresponents i posteriors eleccions a senadors, republicans, liberals i tradicionalistes arribaren a un acord a la província de Tarragona, que permeté l'elecció del liberal Dasca per 174 vots, del republicà Pich i Pon – derrotat com hem vist en les de diputats per Barcelona- per 150 i del tradicionalista Iglesias per 123. Elías de Molins només aconseguí 108 vots i quedà així fora de la cambra alta, com els exdiputats Balcells i Forgas, en el context de la seva posició envers l'Assemblea de Parlamentaris.

L'agònica crisi dels partits dinàstics i la creixent hegemonia dels regionalistes portaren a la creació de la Unión Monárquica Nacional (UMN) sota l'impuls d'Alfons Sala. El mateix 1918 es creà també la Federación Monárquica Autonomista (FMA), liderada a la província de Tarragona per Salvador Samà, que acabà esdevenint soci preferent dels regionalistes. En aquest context, l'octubre del mateix any es constituí la Unión de las Derechas “*de Tortosa y su*

⁵⁷⁶ Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 429.

comarca”, capitanejada per Diego de León.⁵⁷⁷ Per contra, Domingo consolidava definitivament la seva posició i l’horitzó de la República era vist més proper que mai. “*El nuevo apóstol*” participava així en diversos actes de l’Aliança, com el del Teatre Coliseu Mundial de Tarragona, organitzat pel PRC i el PRR, però també a València, Bilbao, Barakaldo o Valladolid. També proposà un “*Plan de campaña*” amb les línies estratègiques que aquesta havia de seguir en el seu intent de renovació del republicanisme hispànic. A més a més, farcit amb molts dels articles de *La Lucha*, aquell 1918 publicà un nou llibre: *¿Qué espera el rey?*⁵⁷⁸

Amb la reobertura de les Corts, després d’estar un any clausurades, el diputat per Tortosa intervingué sobre diversos afers de les comarques de l’Ebre. El 8 de maig de 1918 denunciava la conducta del jutge de Tortosa en relació a les terres de la partida d’Enveja. Ho feia, des d’un discurs progressivament més socialitzant: “*en estas cuestiones de concesión de tierras, se sigue en el Juzgado de Tortosa, en el de Falset y en una porción de Juzgados, una conducta que es siempre dañosa para las clases pobres y siempre beneficiosa para la clases ricas.*” En aquella partida en concret, “*eran hace seis años unas tierras absolutamente yermas [...] cuya propiedad era casi de todos completamente ignorada. Producían únicamente aquellas tierras pastos y hierbas, y las cultivaba gente de dolorosa situación económica. Se ha abierto allí un canal [...] hoy son tierras riquísimas que producen una cosecha abundantísima de arroz. Los trabajadores que allí vivían miserablemente, en cabañas y en chozas, que habían heredado aquellas parcelas de tierra de unos a otros, sin títulos, sin documentos que acreditaran su propiedad, hoy se encuentran con que, cuando aquellas tierras producen [...] salen de pronto propietarios por todos los sitios que se van apropiando de ellas.*” Després de la sentència judicial, un grup d’uns 200 propietaris desposseïts de les seves terres “*en su mayor parte correligionarios míos*” arribaren a agredir a l’esmentat jutge.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ “Reglamento de Unión de Derechas”. Expedient 790. Fons de la sèrie dels expedients d’associacions, Fons del Govern Civil, AHT. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 163-164.

⁵⁷⁸ Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el rey?*, Monclús, Tortosa, 1918. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 177-187.

⁵⁷⁹ *Diario de Sesiones de Cortes*, 08-V-1918, pp. 991-992. ACD. Pocs dies més tard, en feia referència a la premsa de Barcelona a Marcelino DOMINGO, “El caso de la Enveja. Tierras

Poc més tard, el 6 de juny, li exposava al ministre de la Guerra que *“hace más de un año que el Ayuntamiento de Tortosa se dirigió al Ministerio de la Guerra con objeto de que le fuera reintegrado un edificio que ocupa hoy el Gobierno militar de aquella población y que pertenece al Ayuntamiento. El Ayuntamiento quiere convertir aquel edificio en escuelas públicas y no puede hacerlo porque lo ocupa el ramo de Guerra.”* Amb tot, la gestió requeria d'un llarg procés administratiu que encara no estava resolt. I a continuació, el diputat per Tortosa feia de nou referència a les terres comunals de Tivissa, ja que *“había hace unos treinta años una extensión inmensa de tierras comunales, de tierras pertenecientes al Municipio y al Estado. Estas tierras hoy [...] han pasado a ser todas ellas de propiedad particular, y el Estado y el Municipio han perdido aquellas posesiones.”*⁵⁸⁰ Com veiem, la qüestió de la propietat de la terra era rellevant dins d'un republicanisme discursiu que es situava al costat dels desposseïts. Durant aquella curta legislatura, el diputat també treballà en diverses obres, com l'etern projecte de ferrocarril de Sant Carles de la Ràpita a la Val de Zafán. En nom del consistori, s'adreçava a Maura sol·licitant-li que *“se interese por la inclusión en los presupuestos del Estado, de los créditos necesarios para las obras.”*⁵⁸¹

Aquella legislatura 1918-1919 el diputat per Tortosa també destacà, amb el seu empresonament com a testimoni, quan carregà amb força contra la influència del militarisme posant en qüestió la suposada supremacia del poder civil. A més a més, agafar el testimoni iniciat pel radical Hermenegildo Giner de los Ríos, qui féu la primera gran reflexió sobre l'ensenyament a Espanya. I en el context de la retirada dels diputats de l'Alianza de Izquierdas del Congrés el juliol de 1918, i coincidint amb las derrotes dels Imperis Centrals i les tesis autodeterministes de Wilson amb la creació d'una Societat de Nacions, defensà l'autonomia catalana, tant el novembre de 1918 com el juliol del 1919, erigint-se com l'“*abanderat de l'autonomisme integral i d'esquerres*” i pugnant amb

sagradas”, *La Lucha*, 14-V-1918, p. 1. Roberto FOLCH, *Sant Jaume d'Enveja... Op. cit.*, pp. 131-139. Agraïxo a la Mireia Parra Saunell que m'indiqués l'existència d'aquesta documentació.

⁵⁸⁰ *Diario de Sesiones de Cortes*, 06-VI-1918, p. 1497. ACD.

⁵⁸¹ Carta de Marcel·lí Domingo a Antonio Maura. S.I., 01-V-1918. Lligall 36, Carpeta 9. Fondo documental Antonio Maura Montaner, FM.

Cambó dins una campanya parlamentària que lliurà el 29 de novembre un projecte d'Estatut a García Prieto.⁵⁸²

A mitjans de novembre de 1918, pronunciava un dels seus millors discursos al Congrés, amb el que es guanyà nombroses felicitacions personals, com la de Vicente Blasco Ibáñez.⁵⁸³ Parlà de forma contundent sobre la situació general de la Monarquia espanyola després de la Gran Guerra, sobre l'escolarització, les deficiències de l'administració, el problema agrari, sobre les infraestructures, etc., tot centrant les seves acusacions directament contra la monarquia i demanant l'abdicació del monarca: "*Lo más alto que para la Patria puede pasar es un movimiento revolucionario, si el rey no abdica.*"⁵⁸⁴

L'impacte de la propaganda marcel·linista després del 1917 sembla que generà un estímul en l'obertura de nous centres republicans, tal com succeí el 1915 després de l'elecció com a diputat. Encara amb les velles sigles de la UR, durant l'any 1918 hi trobem legalitzats el Centre d'Ulldecona -on Marcel·lí Domingo hi va viure durant la seva infantesa- amb la inauguració a finals de setembre del local social, el Centre de Camarles, presidit per Tomàs Borràs, i el de Batea. I també la Societat Republicana Obrera Instructiva de La Galera amb un nucli fundador de 19 associats, on a primers de juny Josep Pérez de Rozas inaugurà les obres de la construcció del centre i, amb Marcel·lí Domingo i Josep Berenguer, el centre en sí finals de setembre.⁵⁸⁵ Els repetits actes de propaganda republicana estenien i consolidaven el marcel·linisme i, al districte de Roquetes, la figura de Pérez de Rozas. El primer de maig de 1918 ja havia arribat a Tortosa, coincidint amb la festa del treball, amb l'objectiu de visitar les poblacions, per a informar i recollir dades de les necessitats del districte i per a preparar ja les eleccions, ja que "*el distrito de Roquetas, que tan honrosamente*

⁵⁸² Sobre la campanya autonomista del 1918-19, vegeu Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 191-197. Carolyn P. BOYD, *Praetorian Politics in Liberal Spain...* Op. cit., pp. 109-110. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* Op. cit., pp. 93. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia..* Op. cit., pp. 179-182. Josep SÁNCHEZ Cervelló (coord.), *Marcel·lí que torna...* Op. cit., pp. 255-256.

⁵⁸³ Carta manuscrita de Vicente Blasco a Marcel·lí Domingo. Montecarlo, 20-XI-1918. Arxiu Marcel·lí Domingo, APC.

⁵⁸⁴ "Discurso de D. Marcelino Domingo en el Congreso de los Diputados en la sesión del día 12 de noviembre de 1918", Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el rey?*, Op. cit., pp. 87-118.

⁵⁸⁵ "Estatutos", Expedient 768. "Centro Unión Republicana. Estatutos", Expedient 696. "Reglamento del "Centro Unión Republicana" de Batea", Expedient 777. Acta de constitució i estatuts de la Societat Republicana Obrera i Instructiva de la Galera, 21-IX-1918, Expedient 784. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT. *Faro*, 06-VI-1918, p. 3 i 17-X-1918, p. 1.

*llevó miles de votos en las últimas elecciones de diputados, debe acrecentar su fuerza, disciplinándola y formando obra común. Debe ser empeño de todo republicano el sumar sufragios y batir la reacción de los elementos que entorpecen el paso de la democracia. D. José Pérez de Rozas organiza las juntas locales y su prestigio es garantía de victoria.”*⁵⁸⁶

Poc més tard, a finals de novembre, també s'inaugurà el Centre Republicà Autonomista d'Horta de Sant Joan, amb la presidència honorífica de Domingo, tot i que amb problemes interns en la seva direcció.⁵⁸⁷ Fins a aquells anys, aquest càrrec, només simbòlic però alhora tant definidor encara, corresponia a la generació dels vells prohoms republicans del XIX ja desapareguts, en especial per a Francesc Pi i Margall i Nicolás Salmerón. Aquesta transició de lideratges també tingué la seva importància en el fet que aquests passessin de ser purament teòrics a esdevenir tant *de facto* com *in situ*. Es canviava la figura d'un o d'uns líders simbòlics del republicanisme a escala estatal ja traspassats per un altre autòcton i proper, jove i que exercia un cabdillisme tant simbòlic com real. Amb Caballé fora de joc, l'omnipresent Domingo anava guanyant adeptes també al districte de Gandesa.

Però sens dubte, un dels exemples més representatius dels actes d'organització marcel·linistes fou l'homenatge que els republicans d'Amposta li van retre al seu cap el 18 de juliol del 1918. Domingo, immers en la campanya propagandística de l'Alianza de Izquierdas després que els diputats d'aquesta es retressin de les Corts, va ser portat amb vaixell pel riu Ebre, arribant a la població acompanyat, entre d'altres, per Emilio Palomo, director d'*El Pueblo*, Pérez de Rozas, Oliveros, Aguirre, Benet, Domingo Juan o Federico i pels regidors tortosins Lapeira, Homedes, Sanz, Plá, Panisello, Ripoll o Bedós. Al moll els va rebre la comissió organitzadora de la festa, amb Escrivá, Favá, Fàbregas, Talarn, Colomé, Aguilá i “*un gentío inmenso*”, i posteriorment van desfilar les banderes dels centres republicans d'Amposta, Burriana, Benifallet, Santa Bàrbara, Xerta, Batea, l'Ampolla, Roquetes, la Galera, Tortosa, Godall, Alcanar, Bitem, la Sénia, el Perelló, Benifallet, Jesús i Vinaròs, amb comissions d'Ulldecona, el Perelló, Roquetes i Tortosa. Posteriorment, es van celebrar els tradicionals parlaments, banquet i míting. També es sentí la música de les

⁵⁸⁶ *El Faro*, 17-X-1918, p. 1 i 01-V-1918, p. 3.

⁵⁸⁷ *El Faro*, 07-XI-1918, p. 2.

bandes d'Amposta, el cor "La Tortosina" i la Societat Coral de Godall. La festa concloué amb el retorn al moll i la tornada cap a Tortosa."⁵⁸⁸

Actes com aquell servien per refermar el lideratge del cabdill, però també per consolidar els mecanismes d'adhesió al moviment, tant des dels dirigents i els sectors intermitjos, com sobretot des de les bases i per totes les poblacions. El líder i els seus gregaris, l'arribada pel riu, els estendards, el seguici, els parlaments, el banquet, la música. Els símbols esdevenien així "*los hilos con los que se teje la red de la cultura*" i ressaltaven "*su funcionalidad en tanto que vehículos para ordenar ideas y sentimientos complejos de manera que resulten comprensibles, comunicables y traducibles en una acción política coordinada.*" Els rituals, unes "*prácticas sociales que mobilizan y reordenan los elementos identitarios, contribuyendo así decisivamente a la actualización del sentimiento de colectividad.*"⁵⁸⁹ D'altra banda, en l'acte s'hi podien veure els centres no només dels districtes de Tortosa i Roquetes, sinó de Gandesa a més dels valencians, amb la participació d'òrgans de premsa com *El Clamor* de Castelló i *El Ideal*.

A Móra d'Ebre, *La Democràcia* s'anava configurant com un referent al costat del govern municipal. A més a més, aquell 1918 s'acabà la construcció del pont que unia Móra d'Ebre i Móra la Nova, construït per La Maquinista Terrestre y Marítima, tot i que els accessos no serien acabats definitivament fins passats uns anys. Malgrat l'absència política de Joan Caballé, les seves gestions com a diputat des del 1907 acabaren de donar els seus fruits. Amb tot, l'exdiputat no deixà passar l'ocasió per reivindicar-se: "*Los pueblos todos que constituyen el distrito de Gandesa, en ambas orillas del Ebro, invaden con multitud numerosa las calles y plazas de Mora de Ebro, cuyo grandioso puente inauguran y celebran aquellos pueblos y comarcas del Bajo Aragón y de la provincia de Tarragona [...] Por todas partes se ven grandes carteles con los nombres de Sánchez Guerra y Caballé, autores de la salvadora obra.*" I entre moltes intervencions, destacà la del "*joven abogado Ramón Nogués, con su verbo cálido y elocuente.*"⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ *El Faro*, 18-VII-1918, pp. 1-3.

⁵⁸⁹ Javier DE DIEGO Romero, "El concepto de "cultura política"...", *Op. cit.*, p. 250.

⁵⁹⁰ La versió de Caballé sobre la innauguració, certament idealitzada, la trobem en les primeres *Cartas a mi hermano*, reproduïdes al pròleg de les "segones cartes". F. MARTÍNEZ Yagües,

Amb l'arribada de l'estiu del 1918 la Gran Guerra va començar el seu final, favorable a les potències aliades després de l'entrada dels Estats Units la primavera de l'any anterior. La posició de Domingo en concret i la del republicanisme en general havia estat favorable a la intervenció espanyola en la guerra al costat dels aliats, ja que la seva victòria els feia pensar en un context europeu més liberaldemocràtic. Els debats entre germanòfils i aliadòfils foren freqüents. Domingo, qui el maig del 1917 havia estat de viatge per França passant per Carcassona, París i Estrasburg, va donar a conèixer la seva opinió en nombrosos llocs com a la Casa del Pueblo de Madrid a finals de febrer de 1917. Al cinema Doré de Tortosa féu èmfasi, finals del 1916, en que "*debemos manifestar nuestra simpatía por los aliados.*"⁵⁹¹ Al costat d'altres qüestions, com les socials o les econòmiques, també parlà del conflicte bèl·lic en la seva última publicació, *En esta hora única*, apareguda el 1917, on indicà que "*la guerra [...] Nos ha dado tiempo para prepararnos, para rehacernos, para conquistar un puesto bajo el sol. Hemos sabido hacerlo? [...] No hemos sabido ver que la lucha en esta guerra no es un ejército contra otro ejército, sino una industria contra otra industria; una riqueza contra otra riqueza; una cultura contra otra cultura.*"⁵⁹²

A escala general, les repercussions bèl·liques es feren notar, sobretot les econòmiques. A més a més, tot i que la neutralitat de la Monarquia espanyola li produí un context econòmic favorable durant els tres primers anys de guerra, a partir de l'estiu del 1917 es disparà la inflació, es desequilibrà la relació entre salaris i preus i augmentà l'atur, amb la qual cosa es produïren increments sobtats dels preus del productes alimentaris. El diputat per Tortosa ja parlà a les Corts de "*la carestía del pan, de la necesidad de la distribución de la harinas y de la resistencia que determinados pueblos han opuesto a la incautación de las harinas que guardaban.*"⁵⁹³ A Tortosa, l'alcalde marcel·linista Domènec Piñana va intervenir econòmicament fixant els preus dels articles de

"Prólogo", *Op. cit.*, pp. 25-28. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp.143-159, 212 i 287-288.

⁵⁹¹ *El Faro*, 09-XI-1916, p. 2. Dietari 19, pp. 8-14. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Carolyn P. BOYD, *Praetorian Politics in Liberal Spain... Op. cit.*, p. 50.

⁵⁹² Marcelino DOMINGO, *En esta hora única*, Casa Editorial Monclús, Tortosa, 1917, p. 72.

⁵⁹³ "Discurso de D. Marcelino Domingo en el Congreso de los Diputados en la sesión del día 12 de noviembre de 1918", *Op. cit.*, p. 99. *Diario de Sesiones a Cortes*, 21-XI-1914, p. 2644. ACD. "El problema de las subsistencias. ¿Se puede vivir?", *El Liberal*, 03-X-1917, p. 1, amb referències a les pujades del preu de la carn, del sabó i de la llet.

primera necessitat a la baixa, com els del pa, els llegums, el bacallà, les patates, l'oli o l'arròs.⁵⁹⁴

A principis de desembre de 1918, Domingo pronuncià una nova conferència a Tortosa ja dins del nou context europeu i internacional, parlant sobre l'autonomisme, la prioritització de l'ensenyament i l'alfabetització, el repartiment de la terra i la socialització d'infraestructures i mitjans de producció: *“España necesita hombres con manos limpias y de espíritu sano, capaces de recoger las ideas nuevas [...] La República concederá la autonomía integral a las naciones que tengan personalidad libre, a las naciones del Estado español que estén capacitadas para ella [...] La República destinará la cantidad más grande de sus presupuestos a dar escuelas a todos los pueblos de España [...] La tierra yerma que no sea trabajada la expropiará [...] La República se quedará con los ferrocarriles, con los barcos, con las minas, y hará que todas estas riquezas privadas, sean riquezas de toda la nación [...] La República separará a la Iglesia del Estado.”*⁵⁹⁵ Tot i aquest anàlisi global, repetí conferència a la ciutat uns dies més tard, per parlar monogràficament d'un dels temes de més actualitat del moment, l'autonomia catalana.⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 25.

⁵⁹⁵ *El Faro*, 05-XII-1918, p. 3.

⁵⁹⁶ *El Faro*, 02-I-1919, p. 2.

4.2.3 L'augment de la repressió governamental (1918-1920)

Tot i que com hem vist, ja des de l'inici de la Restauració monàrquica els republicans hagueren de conviure sovint amb unes condicions adverses, a partir de la crisi del 1917 aquestes anaren en augment. Si aquell any va ser Marcel·lí Domingo qui patí repressió governamental, l'any següent foren Emilio Palomo com hem vist però també Ramon Nogués qui en sortiren perjudicats. Ell mateix explicaria que “*el año 1918 fuí condenado a dos años y dos meses de presidio por un discurso. Pero no sufrí la condena. Un gran amigo mío al que quiero mucho me tuvo escondido 8 días en sus casa de Barcelona y como por aquel entonces se declaró la huelga de la “Canadiense”, y el general Milans del Bosch inició una represión bastante dura, acordamos con mi amigo que lo más indicado era marchar a Francia y me llevó, en automóvil, hasta el Porthus logrando pasar la frontera sin complicaciones.*”⁵⁹⁷ Com es pogué llegir a la premsa, durant el mes de setembre, fou processat per l'autoritat judicial de Gandesa, decretant-li presó per injúries al Rei i a l'exèrcit en un míting a la població fet el mes d'agost, tot i que pocs dies després fou posat en llibertat. Segons Josep Sánchez, arribà a França amagat al maleter del cotxe de Joan Pich i Pon el 31 de gener de 1919 a les 5.30h, i no en tornaria fins al mes de setembre, després d'un indult governamental. Amb el referent de la tornada de Domingo a Tortosa dos anys abans, fou rebut a Móra amb un gran homenatge preparat pel Centre Instructiu Democràtic.⁵⁹⁸

Durant el mateixos dies que Nogués iniciava el seu primer exili, el 26 de gener quedava aprovat el projecte d'Estatut de Catalunya, després que l'Assemblea de la Mancomunitat n'hagués redactat el projecte. Amb tot, pocs dies més tard, ja al mes de febrer, esclatava l'esmentada vaga de la Canadenca, cosa que, com havia succeït en la crisi del 1917, apropava les posicions de la Lliga i del govern central alhora que s'aguditzaven les tensions socials i el PRC deixava veure la seva versió més socialitzant. En aquest complicat context, *El Faro* va veure interrompuda la seva publicació des de

⁵⁹⁷ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 26, a partir de “Una entrevista amb Ramon Nogués”, *Tarragona Federal*, 30-VIII-1931, p. 9.

⁵⁹⁸ *El Restaurador*, 14-IX-1918, p. 3; 26-IX-1918, p. 3; 16-X-1918, p. 3; 04-I-1919, p. 3, on s'assenyala que s'havia celebrat el consell de guerra i que el míting havia estat a Gandesa. *El Restaurador*, 12-II-1919, p. 2.

mitjans del mes de març de 1919. El mes de maig, *El Pueblo* va tornar a ser censurat per ordre governativa durant diversos dies, coincidint amb les vagues que es van produir aquells mesos a Tortosa. Mentre que *La Lucha* de Barcelona va patir també la censura militar entre el 24 de març i el 17 d'abril. Amb la crisi del sistema restauracionista i el fracàs del govern de concentració de Garcia Prieto, Maura retornà al poder, dissolgué les Corts i convocà noves eleccions per al 6 de juny de 1919. Aquests comicis es van celebrar amb la suspensió vigent de les garanties constitucionals, tot i que després de les protestes de liberals i republicans foren restablertes parcialment “*en lo relativo al derecho de reunión y asegurando que la censura no afectará a la propaganda electoral*”.⁵⁹⁹ Amb tot, liberals, republicans i socialistes no consideraren legítimes les Corts convocades, i així ho explicitaren en un manifest conjunt.

A Tortosa, el primer de maig de 1919 fou nomenat un nou batlle per Reial Ordre, Antonio de Ramón, “*tot i que dicho señor no creyó conveniente posesionarse del cargo antes de las elecciones generales de Junio; ni antes de las provinciales de Julio.*”⁶⁰⁰ D'aquesta manera, per exemple en la sessió del 23 de maig, l’“*alcalde popular*” continuava sent Piñana, al costat dels regidors republicans com Andreu, Murall, Sabaté, Ripoll, Vallés, Valls, Gaya o Camós.⁶⁰¹ Domingo fou de nou el candidat de la conjunció republicanosocialista pel districte i, testimonialment també pel de Cervera per impedir la proclamació directa del banquer Joan Marsans i Peix, tot i que només aconseguí 195 sufragis. Al de Tortosa, tingué com a oponent al maurista Diego de León Núñez Robles com a representant de la Unión de Derechas, amb les sigles de la UMN i evidentment amb el suport governamental. El cap provincial dels liberals, el Marqués de Mariana, havia escrit contundentment al *Diario de Tortosa* que “*desde la invasión sectaria, hemos prescindido de toda mirada partidista*”.⁶⁰²

⁵⁹⁹ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 163. Almenys, no hi ha més publicacions disponibles del setmanari ampostí a la Biblioteca Virtual de Premsa Històrica del Ministeri de Cultura. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Maria Cinta MARGALEF Faneca, *Els límits a la llibertat de premsa...* Op. cit., p. 80. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 198.

⁶⁰⁰ Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., pp. 73-74.

⁶⁰¹ *Ibid.*, p. 87.

⁶⁰² Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 171.

La campanya electoral es desenvolupà dins la línia de duresa habitual. Domingo feu èmfasi en les qüestions socials des d'un punt de vista cada vegada més socialitzant. Els monàrquics va concentrar la seva campanya sobretot al nuclis rurals, donada la gran força del marcel·linisme a Tortosa ciutat, on acusaren als republicans d'aprofitar el seu domini al consistori, per exemple prohibint una manifestació convocada per la Cambra de Comerç.⁶⁰³ Amb una participació del 66% dels 14.223 homes que conformaven el cens, els republicans s'imposaren de nou amb 5.398 vots (un 57,24% del total), que superaren els 4.001 (42,43%) de Diego de León. Durant l'acte d'escrutini oficial no hi van haver reclamacions. Amb tot, es denunciaren per mitjà de la premsa pressions del govern a través dels delegats governatius. Domingo es continuava imposant a Tortosa i, en aquells comicis, ho podia fer també al Perelló, Benifallet, Ginestar, Pratedip i Colldejou. Amb tot, els republicans perdien una mica menys d'un miler de vots respecte als últims comicis, tot i que vista la manca d'oposició ens aquests, difícilment podien servir a mode comparatiu. Agafant la referència del 1916, els resultats eren força semblants, aconseguint el mateix percentatge tot i que perdent uns 105 vots. A Tortosa ciutat mantingueren els resultats, tot i que perderen suports a les pedanies de Jesús i Enveja i a les poblacions de Benifallet, Ginestar, Rasquera, Tivenys i Tivissa. Continuant amb la comparació amb el 1916, Diego de León tenia uns resultats força semblants als de Navarrete. Com el seu homòleg de feia 3 anys, s'imposava també a Rasquera, l'Ametlla de Mar, Tivissa i Vandellòs. Perdia Colldejou i Benifallet, però incorporava Tivenys. En total, perdia uns 250 sufragis. Patia descensos de votacions en la majoria de poblacions, tot i que a la capital aconseguia guanyar suports on obtingué més de 2000 vots, que representaven més de la meitat del total. Aquells canvis permetien equilibrar els suports d'uns i altres tant al camp com a la ciutat.

Al districte de Roquetes, el candidat republicà Pérez de Rozas, que com hem vist havia mantingut el contacte amb el districte marcant una línia de continuïtat des de les eleccions passades, fou proclamat de nou per la coalició d'esquerres. Novament, gaudí de la presència de Domingo en nombrosos mítings i, per primera vegada, del suport dels regionalistes, que en els anteriors

⁶⁰³ *Ibid.*, p. 171, on s'apunta que finalment fou nomenat un batlle per Reial Ordre.

comicis havien presentat candidatura pròpia i anteriorment havien optat per Kindelán. El gran condicionant era no poder disposar d'*El Faro* i *El Pueblo*, tot i que *El Progreso* de Barcelona es féu ressò de la candidatura i denuncià l'actitud dels alcaldes del districte. Per part monàrquica fou proclamat de nou l'incombustible Kindelán en una reunió d'alcaldes celebrada a Santa Bàrbara, a proposta dels batlles d'Amposta i d'Ulldecona. Davant l'amenaça real del potencial triomf republicà, va gaudir del suport de la totalitat de les forces monàrquiques i dels alcaldes més influents. A més a més, tingué també el suport governamental i del representant ciervista al districte, l'exdiputat provincial liberal Monner i del diputat provincial també liberal M. Barberá.⁶⁰⁴

Amb tot, el candidat republicà fou novament derrotat, ja que tot i aconseguir 3.475 (un 36% del total), encara estigué lluny dels 5.310 (63%) aconseguits per Kindelán. La participació fou d'un 59% del total dels 14.463 electors, descendí 10 punts percentuals respecte als anteriors comicis i fou la més baixa de tota la demarcació. Tot i que el descens de participació fou generalitzat, *El Eco de la Comarca* incidí en que "*ha existido retraimiento del cuerpo electoral por no abandonar el trabajo agrícola de esta época.*"⁶⁰⁵ Tot i la derrota, el creixement republicà va continuar, imposant-se, com en les anteriors eleccions, a Xerta –per una diferència de 49 vots- i Arnes –per 106-. Però també ara a Alcanar –amb 88 sufragis més- i Santa Bàrbara –amb una diferència de 118 vots-. A Horta de Sant Joan es produí un empat a 270 sufragis. Kindelán augmentava en uns 1.200 vots els seus resultats de feia un any i mig, sobretot a Amposta i Masdenverge on, aquest cop, tingué el suport dels seus alcaldes, i en alguns nuclis amb organització regionalista, com a Freginals o Alfara. A Alcanar, Santa Bàrbara i Horta, no perdé vots, tot i que tampoc no tingué els que en els anteriors comicis havien votat al regionalista Ripoll. La unitat monàrquica fou clau per assegurar l'acta.⁶⁰⁶

Al districte de Gandesa els republicans van anunciar en un principi la candidatura de Macià Mallol, tot i que més tard fou substituïda per la del republicà barceloní Joan Pich i Pon, que havia esta senador per la província i que es va presentar amb l'etiqueta de republicà genèric –tot i formar part de la

⁶⁰⁴ *Ibid.*, p. 173. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 39-40

⁶⁰⁵ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 174.

⁶⁰⁶ *Ibid.*, p. 174.

direcció del Partit Radical-, per guanyar-se el suport dels sectors nacionalistes. Segons *La Vanguardia* i *Foment*, Pic i Mallol haurien arribat a un acord, segons el qual el primer es presentaria en un districte on tingués la representació assegurada, mentre el segon seria candidat als comicis senatorials amb el suport de Pic. Segons Sánchez Cervelló, Ramon Nogués “*influí decisivament en la designació del seu amic*”, qui, l’havia ajudat a exiliar-se.⁶⁰⁷ A més a més, atès l’enfrontament personal entre Domingo i Caballé per l’hegemonia del republicanisme del districte, podríem arribar a interpretar de nou el suport de Nogués a Pic en perjudici de Caballé. Fos com fos, els monàrquics no van presentar cap candidat, per la qual cosa el candidat republicà fou elegit automàticament per l’article 29 de la llei electoral de 1907, que s’aplicava per primer cop a la província. Sembla ser que hi va haver un pacte tàcit perquè això fos així. Com ha apuntat Molins, quan el color del govern central era conservador -com en els casos de 1914 i aquell 1919- el candidat republicà tenia el suport o, almenys, la tolerància del govern, mentre que quan era liberal, hi havia un enfrontament entre liberals i republicans.⁶⁰⁸

Al conjunt de la província, els republicans mantenien els 4 diputats: els radicals Pic per Gandesa i Figuerola pel Vendrell, Domingo pel PRC i el federal Nogués per la circumscripció. Amb tot, eren majoria ja que la UMN només tenia 3 actes: a més de Kindelán, un altra liberal a la circumscripció i un diputat maurista per Valls. L’últim escó en joc era per a la Lliga, aconseguit també a la circumscripció, un representació regionalista que no es produïa a la demarcació des de les excepcionals eleccions del 1907. Amb aquella victòria, Tarragona continuava sent la província baluard del republicans, que al conjunt del Principat arribaren a les 12 actes. El PRC passava dels 4 als 5 diputats. A més de l’acta d’Alomar per la circumscripció de Barcelona –per minories amb la Coalició d’Esquerres al costat de Lerroux- i les de Lleida i Figueres –August Pi i Sunyer- com l’any anterior, Companys s’imposà a Sabadell. El diputat de la Bisbal continuava sent probablement federal. Els radicals tenien les 3 actes citades, mentre que els reformistes, com venien fent ininterrompudament des del 1914, s’havien imposat a Vilafranca del Penedès i a Tremp. El quadre

⁶⁰⁷ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 29. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 170.

⁶⁰⁸ *Ibid.*, p. 170.

quedava completat per 3 diputats independents. Tot i que la Lliga retrocedia substancialment dels 20 als 13 diputats, repetia victòria i aconseguia resistir la campanya antiregionalista amb la complicitat dels 2 diputats de l'FMA i dels 2 carlins. Xafant-li els talons i amb bons resultats, la UMN, amb 12 escons -5 mauristes governamentals, 5 liberals i 2 conservadors-.

En els comicis a senadors, l'elecció de Pich per l'article 29 amb el suposat consentiment monàrquic dibuixava a priori una entesa per al triomf del liberal Albert Dasca, de Salvador Samà, qui havia finalitzat la seva transició des dels liberals autonomistes a la Lliga, i del conservador J. Elías de Molins. Amb tot, finalment els republicans presentaren a l'exdiputat per Gandesa Macià Mallol, que s'acabà imposant al costat de Samà, ja que tots dos aconseguiren 134 vots. Elías acabà elegit en tercer lloc, amb 122 sufragis, mentre que en quedava fora Dasca, amb 119. Els derrotats acusaren els republicans d'intervindre des de la Diputació, presidida per Pere Lloret i als regionalistes de pactes secrets amb els republicans, cosa desmentida per Samà.

Sense temps de descans, el 6 de juliol es celebraren noves eleccions provincials. A Barcelona, el PRC donà per finalitzada la coalició amb el PRR després del distanciament produït en les legislatives i de la negativa dels lerrouxistes a incloure en la llista un candidat de la seva formació. A Falset-Gandesa, els republicans tornaren a presentar a Pere Lloret i a Eduard Toda Valcárcel, tots dos com a nacionalistes, al costat del radical Manuel Solanes Cabré. Lloret i Solanes aconseguiren l'acta, amb un nombre semblant de vots als aconseguits pel carlí Daniel Serres Loran i el liberal José Comtpe Juncosa, que també aconseguiren la representació.⁶⁰⁹ En l'altre districte ebrenç, l'ampostí Alfred Escrivà i el regidor tortosí Salvador Murall tornaren a presentar candidatura, al costat de l'exalcalde de Ginestar Francesc Pàmies Navarro. Tot i que un greu conflicte en l'acta d'escrutini d'Alcanar acabà donant l'acta de diputat al carlí Joaquín Ferrer en detriment d'Escrivà, Murall fou elegit diputat amb un total de 6.453 vots, al costat dels 6.878 sufragis aconseguits per

⁶⁰⁹ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 106. L'advocat de Móra Daniel Serres Roses fou diputat provincial pel districte entre 1915 i 1923, a més de reimpulsar el moviment local a partir del 1910-11. Tot i que Josep Serres Lorán fou també un dirigent carlí. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 214.

Francisco Canivell i els 6.633 del conservador Juan Tomás. Els republicans també denunciaren irregularitats en la derrota de Pàmies.⁶¹⁰

La decisió final de la pròpia Diputació en l'afer de Tortosa-Roquetes acabà sent determinant, ja que en aquells comicis, els republicans perderen la presidència de la Diputació, que passà en mans de la Lliga. Tot i que els regionalistes només tenien 2 diputats, amb el suport dels monàrquics, dels carlins i dels republicans nacionalistes de Reus arribaven fins als 10 escons i, en absència dels diputats republicans i tot i les seves protestes, elegiren al regionalista Josep Montserrat nou president.⁶¹¹

Però malgrat el canvi a la Diputació, la percepció dretana a Tortosa era preocupant. Un monàrquic i catòlic com Joan Batiste Foguet escrivia aquell mateix estiu del 1918: *“los antiguos caciques monárquicos son los culpables de las desdichas que sufre Tortosa, pues de haberse retirado sus verdugos con oportunidad, de haber suprimido los consumos y el reparto de caminos vecinales cuando era hora, y lo pedimos nosotros y el marqués de Villanueva y la Geltrú ni éste hubiera perdido el acta de diputado, ni se la hubiera encontrado en medio del arroyo Marcelino Domingo, ni Tortosa gemiría bajo las garras de su infame opresor, ni los partidos históricos llorarían su impotencia y su descrédito, ni el más criminal de los vividores políticos sería hoy la negra pesadilla y la deshonra de España.”*⁶¹²

Aquell any 1919 es produïren greus aldarulls a Horta de Sant Joan després que un grup de 300 persones havien acudit a l'Ajuntament per exigir la dimissió del secretari municipal i la rectificació dels quaderns electorals, d'on havien estat esborrats molts electors d'esquerres. Davant la negativa, la multitud agredí la Guàrdia Civil, l'alcalde i al mateix secretari. Els dirigents republicans del Centro Obrero y de Labradores foren acusats de ser els autors materials dels fets i, donada la recent presidència honorífica atorgada a Domingo per part del Centre Republicà Autonomista, la influència de l'agitació

⁶¹⁰ Les irregularitats d'Alcanar detalladament explicades a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit. pp. 106-107. El cas de Pàmies es citat a “Francisco Pamies Navarro”, *El Pueblo*, 12-I-1929, p. 3.

⁶¹¹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 141, 272 i 182, en base a *El Faro*, 28-VIII, que encara es publicaria.

⁶¹² Juan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit., p. 76.

marcel·linista semblava novament notori. Finalment, fins a 32 veïns foren jutjats, dels quals la meitat foren exculpats.⁶¹³

No fou fins després de les eleccions, el 23 de juliol, quan reaparegué *El Pueblo*, tot i que com a setmanari. A més dels comicis, l'ordre governativa de suspensió es justificà també per les reivindicacions salarials i laborals dels impressors. Per la seva part, *El Faro* no reaparegué fins a principis d'agost. A Barcelona, el PRC perdia definitivament *La Lucha* segons el seu últim editorial degut a la pressió de la censura militar, tot i que les dificultats econòmiques en podrien ser el principal factor. Amb aquesta situació, Domingo incrementà les seves col·laboracions als mitjans de Madrid, com *El Liberal*, a més de *La Jornada*, *La Libertad* o també a *La Provincia* de Terol. Després de passar per Vinaròs i Benicarló, el 23 de setembre Domingo visitava de nou Tortosa, on retornà el 16 de novembre després del seu viatge pel País Valencià.⁶¹⁴

I entre el desembre de 1919 i el febrer de 1920, el diputat per Tortosa incrementà les seves estades a la seva ciutat d'adopció amb l'objectiu de preparar els comicis municipals convocats per al 8 de febrer de 1920 després d'haver quedat posposats els de novembre de 1919. Participà sobretot en els mítings finals, en suport dels candidats republicans-obrers, que s'imposaven a la Unión de Derechas obtenint el triomf amb "*el copo en todos los distritos*."⁶¹⁵ Amb aquesta victòria total, els marcel·linistes revalidaren la victòria aconseguida dos anys i mig abans. Davant la clara hegemonia esquerrana, les forces que havien dominat tradicionalment la ciutat començaven a caure en la resignació, "*y los que han actuado y cómodamente no salen de sus casas y guardan avariciosos su tranquilidad y buen nombre, ¿por qué no se lanzan a formar en la vanguardia de los abnegados, para reñir batalla a las huestes del marcelinismo ácrata, ateo y defensor de los asesinos que en Barcelona matan traidoramente?*".⁶¹⁶ A partir d'aquí, el primer d'abril es constituïa el nou

⁶¹³ Josep SÀNCHEZ Cervelló, "Conflictivitat social i associacionisme agrari...", *Op. cit.*, pp. 235-236.

⁶¹⁴ Dietari 21, pp. 1 i 12-13. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Biblioteca Virtual de Premsa Històrica, Ministeri de Cultura. *200 anys de premsa diària a Catalunya*, Fundació Caixa de Catalunya, [Barcelona], 1995, p. 343. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 201.

⁶¹⁵ Citat a *Íbid.*, p. 203. Molins observa que la coalició republicanosocialista aconseguí "*el copo de todos los puestos excepto uno*." Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 190.

⁶¹⁶ La candidatura monàrquica estava integrada pels tradicionalistes Juan Rocher, Pedro Ardit, Felipe Benet, Antonio de Wenez i José Monllaó, els liberals Joaquín Sales i Manuel Bau i el

consistori i Piñana era reelegit alcalde de la ciutat per 16 vots a favor i 4 abstencions. Com a primer tinent d'alcalde ja hi trobem a Joan Benet i Piñana.⁶¹⁷ Però només quatre mesos més tard, el 20 d'agost, Piñana presentava la seva dimissió per discrepàncies amb el seu equip de govern, sent substituït per Ismael Homedes Cardona.⁶¹⁸

A Vilalba dels Arcs, sembla que continuà el pacte entre conservadors i republicans, ja que novament es produí l'elecció directa mitjançant l'article 29 de 4 candidats conservadors al costat d'un cinquè, Gregori Vandellòs Arrufat, probablement republicà, que fou escollit segon tinent d'alcalde, repetint l'esquema del 1917-1918. Per contra, els republicans perdien 2 dels 4 regidors que tenien fins al moment, d'un total dels 9 regidors que composaven la cambra. A Barcelona, el PRC, amb 4.312 sufragis només aconseguia l'elecció d'un candidat davant l'hegemonia dels prop de 25.000 vots de la Lliga.

Per la seva part, el diputat per Tortosa no realitzà cap intervenció parlamentària en referència a les comarques de l'Ebre durant la legislatura de 1919 a 1920, tot i que continuà plantejant al ministre de Foment la necessitat de construir el port de l'Ametlla de Mar.⁶¹⁹ Després de passar per Amposta el 14 de maig, el juny i juliol del 1920 Domingo emprengué un viatge per Europa, passant per França, Anglaterra, Bèlgica, Holanda, Alemanya, Àustria i Itàlia. Segons Garcitoral, *"le es preciso respirar aires puros de democracia y parlamentarismo. Le es imprescindible, además, apreciar lo que representa España en Europa. El conocimiento desde el exterior le definirá más el interior"*

conservador Juan Coloma. La cita entre cometes la trobem reproduïda a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 95, a partir de "Tortosa lo quiere; nosotros nos resignamos", *Diario de Tortosa*, 10-II-1920. *El Restaurador*, 7-II-1920.

⁶¹⁷ José Gaya Ventura fou el segon tinent, el tercer Ramon Franquet Molins, el quart Manuel Camós Juan i el cinquè Carlos Vallés Lleixá. Ismael Homedes Cardona i Alejandro Sanz Martorel foren elegits síndics. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 95.

⁶¹⁸ *Íbid.*, p. 96.

⁶¹⁹ Carta mecanografiada del ministre de Marina al diputat per Tortosa. Madrid, 2-IX-1920. Lligall 2412, Expedient 152. Secció P. S. Madrid, CDMH. *El Faro*, 02-X-1919, p. 2. *Índice del Diario de Sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1919 a 1920*, pp. 115-116, ACD.

de su patria.”⁶²⁰ De retorn a Catalunya, fou rebut novament a Tortosa a finals de juliol, on pronuncià diverses conferències a l'agost al Teatre Principal.⁶²¹

En el seu viatge, Domingo pogué comprovar sobre el terreny com l'esclat de la Revolució Russa el 1917 havia reconfigurat el panorama polític internacional. Durant aquells anys finals de l'anomenat trienni bolxevic, l'obrerisme aprofundí en la seva organització. També a les Terres de l'Ebre, tot i que aquí encara sota una gran influència del republicanisme. El 1919 es constituïa l'Agrupació Obrera de Flix i el 1920 la Casa del Poble del Perelló, presidida per Julio Ardevol Pascual –comerciant-, Juan Margalef Margalef com a vicepresident i amb Josep Llaó com a secretari. També el Centre Obrer de la Sénia, per a “*propagar y difundir los ideales socialistas dando unidad [...] a las fuerzas que le sean afines.*” I encara a finals d'octubre es va constituir un Comitè d'Unió Republicana a la partida de l'Aldea.⁶²²

Amb tot, la radicalització política i social desconcertava el liberalisme republicà. L'estiu del 1920, el dirigent republicà era sol·licitat per conferenciar a Figueres acompanyat per Francesc Layret, ja que “*uns republicans senten amb simpatia els esforços de Rússia per crear un nou Mon, pro n'hi ha d'altres que creuen tot això que la premsa del mes baig burgesime propala arreu y les vostres paraules poden ser un raix de llum per a ells.*”⁶²³ En aquest context, Layret amb el suport de Companys i Alomar, però des d'una posició de descens electoral, liderava l'adhesió del PRC a la III Internacional, amb l'absència de Domingo pel seu viatge europeu i l'oposició de Ramon Noguer i Comet i August Pi i Sunyer. Però tot i que el partit no arribà a entrar en aquesta organització, no només no apropà la formació a les bases obreres catalanes sinó que provocà la crítica dels sectors més moderats. Segons Santiago Albertí, Domingo “*no era gaire entusiasta d'aquella adhesió*” i alguns membres del partit, com els esmentats Noguer i Comet i Pi i Sunyer, i algunes entitats

⁶²⁰ Potser confós pel viatge a França de desembre de 1921, el seu biogràf del 1930 situava erròniament la travessa l'any anterior i durant 5 mesos. Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 151. Dietari 22, p. 7; dietari 23, pp. 1-14 i dietari 27, pp. 13-16. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁶²¹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 203-204.

⁶²² Expedient 408. Acta de constitució i *Estatutos y reglamento interior de la Casa del Pueblo de Perelló*, Imprenta Popular, Tortosa, 1930 [1920], Expedient 1205. “Reglamento del Centro Obrero Cenia”, Expedient 1069. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, fons del govern civil, AHT. Per al cas la partida tortosina, *El Faro*, 30-X-1919, p. 3.

⁶²³ Carta mecanografiada de Martí Vilanova a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 25-VIII-1920. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

locals adherides, com la Joventut Republicana de Lleida, l'acabaren abandonant.⁶²⁴ Amb tot, la gran pèrdua fou la de Layret, assassinat a Barcelona el 30 de novembre en el context dels enfrontaments pistoleres entre els grups obrers i els de la patronal.⁶²⁵ I per acabar d'empitjorar la situació, Companys fou empresonat a Maó. Després de la desaparició de *La Lucha* el juny de 1919, la pèrdua de Layret, peça bàsica de l'entesa amb l'obrerisme, era un cop letal per al PRC.⁶²⁶

En realitat, però, tot el sistema restauracionista estava en crisi. Davant la inestabilitat conservadora dels diferents governs a Madrid, amb els magres resultats dels mauristes en els comicis del 1919 i l'oposició interna dins del conservadorisme del sector datista, els diversos governs del propi Maura, de Sánchez de Toca y d'Allendesalazar acabaren naufragant. En aquest difícil context, Dato agafà el relleu el 5 de maig de 1920 i convocà noves eleccions legislatives per al 19 de desembre, només un any i mig després dels anteriors. Com a exemple de la inestabilitat iniciada amb l'arribada del segle XX, podem assenyalar que, entre el gener de 1901 i el desembre de 1921, les Terres de l'Ebre estigueren un total de 1.035 dies amb les garanties constitucionals suspeses. A més a més, la crisi del 1917 havia produït arreu l'augment de pràctiques i mètodes polítics contraris al parlamentarisme.⁶²⁷

En aquest context, les forces monàrquiques de l'Ebre decidiren passar a l'acció per la via ràpida per parar els peus a la cada cop més hegemònica força marcel·linista, que havia consolidat l'acta de diputat del districte i l'alcaldia de la ciutat de Tortosa, a més del diputat provincial que tenia en aquell moment. El primer pas arribà el 6 de novembre, quan el governador civil nomenava per Reial Ordre nou batlle de Tortosa l'únic regidor dinàstic del consistori, Antoni de Ramon i de Abaría. La resposta dels regidors d'esquerres fou l'ocupació de

⁶²⁴ Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català...* Op. cit., p. 468. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 202-203. Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 66.

⁶²⁵ Tot i que Alicia Garcitoral situa la mort de Layret en la campanya electoral i no després de les eleccions, apunta que "*los asesinos de Layret siguieron inmediatamente a Tortosa para acabar con el candidato republicano. Como eco de esta intención, da al día siguiente Martínez Anido –gobernador civil de Barcelona- la noticia del asesinato de Marcelino Domingo, si bien ignorando el lugar: si Tortosa, si Tarragona o Villanueva y Geltrú.*" Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., pp. 152-153.

⁶²⁶ Joan B. CULLA, "Partit Republicà Català", Op. cit., pp. 266-267.

⁶²⁷ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 51. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* Op. cit., p. 116.

l'Ajuntament per impedir-ne la presa de possessió. Els fets desembocaren en l'intervenció de les forces d'ordre públic i amb greus incidents. La resposta fou la suspensió del 14 regidors rebels "*por el Sr. Ministro de la Gobernación el día antes de empezar el periodo electoral.*"⁶²⁸ La seva substitució per regidors interins provocà l'augment de les protestes. Sembla ser que aquestes s'estengueren més enllà de la ciutat ja que el govern també nomenà delegats en diverses poblacions. A més a més, el govern aprofità un recurs presentat pels vençuts després dels comicis municipals on denunciaven que durant els comicis s'havien produït irregularitats. I tot i que la Junta Provincial havia acabat validant els resultats, els denunciants presentaren un recurs de reposició davant del ministre de la Governació.⁶²⁹

Aquell moviment estratègic era clau per als comicis legislatius, que les forces monàrquiques veien com la gran oportunitat de desbancar el líder republicà del seu bastió tortosí. "*Confío en que podamos tomar Tortosa*", segons paraules del subsecretari de Presidència.⁶³⁰ L'elegit per fer-ho amb la Unión de Derechas fou el monàrquic agrari José Martínez Villar, advocat i periodista de Barcelona i home pròxim al Capità General de Catalunya. Era el representant de la Coaligación Social de la Producción i candidat addicte del govern. Va rebre l'adhesió dels liberals i del seu cap provincial, Anselm Guash. També dels diputats provincials del districte, Canivell i Ferrer. I alhora, d'importants agents socials del territori, com la Cambra Agrària i la Comunitat de Regants. Martínez Villar també tenia el suport dels tradicionalistes, tot i que no d'una forma incondicional, sinó a canvi del suport governamental al seu

⁶²⁸ Carta mecanografiada de 24 regidors de l'Ajuntament de Tortosa, entre ells Joan Benet, Pedro Pla, Ismael Homedes, Ramon Ripoll, Tomas Lapeira, Enrique Mascarell, Juan Curto, Agustín Mas o José Espuny a Antoni Maura. Tortosa, 27-I-1921. Lligall 249, Expedient 16. Archivo Antonio Maura i Montané, FM.

⁶²⁹ Els destituïts foren Carlos Zaragoza Subirats, Enrique Gens Agramunt, Enrique Fornós Estorach, Antonio Bayo Oliver, Ismael Homedes Cardona, Joaquín Bedós Roig, Francisco Ventura Eiximeno, José Gaya Ventura, Alejandro Sans Martorell, Enrique Mascarell Celma, José Espuny Roses, Ramón Aleixandri Subirats, Arturo Homedes Curto i Juan Curto Adam, que foren substituïts per Àngel Costa Navarro, Joaquín Sales Homedes, José Cervera Calvet, Àngel Nicolauy Sabaté, José Domingo Grego Vidal, Mariano Gendre, Emilio Sanz Pertegás, Joaquín Homedes Espuny, Agustín Forés Ardit, Pío Usart Fernández, Manuel Guasch Zaragoza i Ramón Nivera Espuny. Es mantenien com a regidors republicans, ja en minoria tot i que amb escassa assistència als plens, Joan Benet Piñana, Rafael Ripoll Rico, Domènec Piñana Homedes, Tomàs Lapeira Ponciano, Carlos Vallés Lleixà, Pedro Pla Forés, Manuel Montagut Pallarés, Ramón Franquet Molins, Manuel Camós Juan i Agustín Mas Ferré. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., pp. 52 i 96-98. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 190.

⁶³⁰ Citat a *Íbid.*, p. 189.

candidat per a les eleccions senatorials. En la campanya electoral, el candidat monàrquic passà per totes les poblacions del districte. La premsa afí promogué la participació i destacà el perfil conservador del seu candidat, qui l'any anterior havia estat col·laborador del Capità General i de la policia per contraposar-lo al de Domingo, qualificat com a “*revolucionario*” o “*bolchevique*”. El *Diario de Tortosa* observava que Domingo no era ja republicà sinó comunista. Com era un clàssic, destacà els beneficis que el districte aconseguiria amb la seva elecció gràcies a les seves gestions a Madrid i a la seva entesa amb el nou govern municipal de la ciutat de Tortosa. A més a més, plantejà la rebaixa del preu del pa després que l'Ajuntament republicà, amb la participació de Domingo, l'hagués intentat consensuar uns mesos abans.

Sense l'alcaldia republicana i amb *El Pueblo* dirigit per Josep Berenguer des d'aquell any novament suspès, Domingo va rebre una duríssima campanya en contra. Un altre factor important fou el nul suport que va rebre d'alguns sectors republicans de les Terres de l'Ebre, com va ser el cas de Caballé Goyeneche, qui criticà públicament al candidat per no haver assistit al Congrés de la Democràcia Republicana organitzat pel Partit Radical i celebrat a Madrid el novembre d'aquell mateix any. A més a més, després d'una dècada d'entesa, el Partit Republicà Radical de Tortosa no va recomanar el vot cap a ell. Amb tot, inicià la campanya electoral a finals d'octubre amb un acte a Benifallet, acompanyat per Josep Berenguer i pel diputat provincial Salvador Murall.⁶³¹

Els resultats foren molt ajustats i, amb la falta de dades de la totalitat de poblacions del districte, totes dues candidatures s'autoproclamaren inicialment vencedores. Amb tot, a les files republicanes començaren a sonar rumors sobre possibles trampes dels seus rivals. Segons el biògraf contemporani de Domingo, “*en Tortosa coaccionan las votaciones unos cuatrocientos guardias civiles. Se prohíbe celebrar actos, se cierran los colegios electorales, son atropellados los interventores, los apoderados y los notarios. No importa. Marcelino Domingo va a salir nuevamente triunfante. Pero son robadas las actas en Correos.*”⁶³² L'escrutini final acabà donant la victòria a Martínez Villar,

⁶³¹ *Íbid.*, pp. 190-191. Xavier PUJADAS i MARTÍ, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 204-205.

⁶³² Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo... Op. cit.*, p. 153.

per 4.937 vots (50%) contra els 4.743 (48%) que va obtenir Domingo. Davant dels resultats, el candidat vençut efectuà una protesta formal que es basava en l'existència d'actes dobles a Tortosa, a l'Ametlla i a Tivenys, a més de falsificació de documents i l'extracció d'actes dipositades a Correus. Tant Ramon Nogués com Josep Berenguer, advocats de professió, van estar treballant en les reclamacions presentades davant del Ministeri de la Governació.⁶³³ Amb tot, el Tribunal Suprem acabà donant validesa als resultats.⁶³⁴

Des del Congrés, Indalecio Prieto va defensar l'elecció de Domingo. La tupinada fou tant evident i escandalosa que, malgrat la suspensió esmentada, 24 dels 25 regidors que composaven el consistori tortosí es posicionaren en favor de Domingo.⁶³⁵ Fins i tots des d'alguns sectors conservadors es va fer constar, ni que fos en privat, la legitimitat de l'acta guanyada per Domingo. Així ho exposà el maurista tortosí Juan Salvadó al seu cap polític, ja que si *“le han arrebatado el acta ha sido, como puede V. informarse, por medio de mil trapelias. Al propio tiempo debo hacerle constar que yo no vote á Marcelino Domingo, ni le votaré nunca, pero mi conciencia me obliga á hacer estas manifestaciones á V. como mi jefe que es.”*⁶³⁶ Per la seva part, Manuel Andreu li feia saber a Maura que *“me he avergonzado”* al llegir el dictamen del Tribunal Suprem, ja que *“solo por ser hijo de Tortosa a la que deseo se haga justicia, le suplico con todo el interés”* que *“con su elevada influencia que el Parlamento español no contribuya á perder la poca fé que queda en España”*.⁶³⁷ La qual cosa ens dóna a entendre, malgrat les irregularitats comeses, un pas ferm i sincer cap a la definitiva sinceritat electoral des de sectors molt diversos.

Fent un exercici de comparació dels resultats del candidat conservador amb el dels seus homòlegs anteriors –fins i tot amb els de Samà el 1910, que ja foren “extremadament alts”-, Joaquín María Molins constata els “indicis” de

⁶³³ Així li feu saber en carta Joan Benet a Marcel·lí Domingo, 07-II-1921. Lligall 2412, Expedient. 27. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁶³⁴ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 192. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. Cit., p. 205.

⁶³⁵ Carta mecanografiada de 24 regidors de l'Ajuntament de Tortosa... Op. cit. Albert BALCELLS, Joan B. CULLA, Conxita MIR, *Les eleccions generals a Catalunya...* Op. cit., p. 597. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., pp. 51-52.

⁶³⁶ Carta de Juan Salvadó a Antonio Maura. S.I., 10-II-1921. Lligall 249, núm. 16. Fondo Documental Antonio Maura Montaner, FM.

⁶³⁷ Carta de Manuel Andreu a Antonio Maura, 14-II-1922. Lligall 249, núm. 16. Fondo Documental Antonio Maura Montaner, FM.

sinceritat electoral ja que donada la petita diferència de vots, sense comptar els “sufragis irregulars”, Domingo hauria estat novament el guanyador. Els resultats del candidat conservador a l’Ametlla i Tivenys foren els següents: el 1910: 518 i 314; el 1914: 344 i 317; el 1916: 357 i 163; el 1919: 285 i 162; i aquell 1920: 576 i 478, respectivament.⁶³⁸ Segons el propi candidat derrotat, “*en estas elecciones sabía yo que iban a robarme el acta. Dispuse la presencia de notarios en los lugares donde la coacción contra los electores y la falsificación de documentos iba a realizarse. Los notarios asistieron y levantaron testimonio de todo. Con él acudí al Supremo, reclamando mi derecho. ¿Qué hizo el Supremo? Hizo lo mismo que la primeva vez que acudí ante él* [es refereix al seu empresonament el 1917]. *Desatenderme, abandonarme, sentar la jurisprudencia de la ilegalidad.*”⁶³⁹

Amb els resultats definitius i oficials, la participació fou d’un 68% dels cens electoral, que estava compost per 14.223 homes. Fou lleugerament superior a la dels anteriors comicis, tot i que la tendència general de la demarcació anava en descens. De forma general, Domingo perdé 655 vots respecte als últims comicis. Fent un cop d’ull per municipis, s’imposà a la capital, on aconseguí més de la meitat dels seus vots, amb 3.042 sufragis pels 2.101 del seu rival, tot i que en perdé prop de 400 sufragis. També superà al seu oponent als seus bastions de Ginestar, on s’imposava des del 1914, per 217 a 77, i Pratedip, per 100 a 25. I també al Perelló, per 148 a 25, i a Benifallet, per 141 a 103, les mateixes poblacions on havia guanyat el 1919, tot i que a diferència d’aquest any, no repetí victòria a Colldejou. Per tant, Martínez Villar incorporava aquesta població al domini monàrquic i, com el seu homòleg de l’any anterior, repetí triomf local a Tivenys, Rasquera, Tivissa, Vandellòs i a l’Ametlla. En aquesta última població –on com hem comentat els republicans presentaren recurs- tingué una avantatja que acabaria resultant clau. Amb tot, la tupinada fou prou escandalosa, ja que el nombre de votants acabà superant

⁶³⁸ Les cometes són de l’original. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 192-193.

⁶³⁹ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., p. 232. També es referí a aquesta qüestió a l’entrevista “Hablando con Marcelino Domingo”, a Marcelino DOMINGO, *Un visionario*, La novela de hoy, Madrid, 1922, p. 17.

al nombre d'electors.⁶⁴⁰ En total, el candidat monàrquic augmentà 936 vots respecte els resultats de Diego de León del 1919.

Al districte de Roquetes –que aquell any comptava amb 55.511 habitants en total, superant els 54.557 del de Tortosa-, la candidatura de Kindelán fou novament l'escollida per part monàrquica, amb el suport de la UMN i del govern central. A més a més, tingué el suport de la majoria d'alcaldes del districte -tot i les vacil·lacions inicials de Joan Palau-, del diputat provincial Tomás i de l'exdiputat provincial Barberá. Amb *El Faro* desaparegut, pogué desplegar una tranquil·la campanya electoral tot visitant les poblacions dels batlles que li havien donat el seu suport, com Ulldecona, Roquetes, Santa Bàrbara, la Sénia, la Galera i Godall. Fins i tot anà al centre republicà de Tortosa per pactar el seu suport i assegurar-se la seva presència com a únic candidat. Però precisament per impedir l'aplicació de l'article 29, a última hora republicans i regionalistes van proclamar com a candidat al director d'*El Pueblo* Josep Berenguer, tot i que el seu nom no es pogué llegir a les llistes dels candidats recomanats pels òrgans d'expressió republicans i regionalistes.⁶⁴¹

Amb aquesta situació i amb la participació més baixa de tota la província, un 55% del total de 14.904 electors, Berenguer tant sols aconseguí 1.186 vots enfront dels 6.910 de Kindelán. Això representava només un 14% dels sufragis i uns 2.300 vots menys respecte als aconseguits per Pérez de Rozas l'any anterior. A més a més, aconseguí un escassíssim nombre de vots a Arnes i a Xerta, dues poblacions de tradició republicana. D'aquesta manera, fou fàcil l'enèsima victòria del candidat liberal, que s'acabà emportant el 85% dels sufragis, augmentant el seus suports en uns 1.600 sufragis tot imposant-se a la totalitat de municipis i a Alcanar, Aldover, Arnes i Xerta amb una gran diferència. Uns resultats semblants als del 1916, quan fou derrotat Lluís Companys. A més a més, sembla evident que els monàrquics, tot i la facilitat aparent i previsible del triomf del seu candidat, s'asseguraren la victòria en algunes localitats amb maniobres irregulars. A Alcanar, Arnes, Aldover, Masdenverge i Paüls es registrà una participació de més del 85% i uns resultats del tot favorables a Kindelán, sobretot en les tres primers

⁶⁴⁰ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 236.

⁶⁴¹ *Ibid.*, pp. 193-194. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* Op. cit., p. 22.

poblacions.⁶⁴² I més tenint en compte que, a les dues primeres, els monàrquics havien perdut el seu control, ja que no s'hi imposaven des del 1916.

Al districte de Gandesa Joan Caballé fou proclamat candidat republicà, promocionat per l'alcalde de Móra d'Ebre, Antoni Asens Cardona, en una reunió de tots els republicans del districte a la seu de *La Democràcia*, amb l'adhesió de l'Ateneu Democràtic d'aquesta ciutat. D'aquesta manera, el vell candidat tornava a l'escenari polític recuperant el suport del seu gran baluard, on el Consell Municipal erigí una estàtua en honor seu, tot i que, segons Yagües, la proposta fou refusada pel mateix Caballé. En les eleccions, es presentà com a republicà genèric, abandonant l'etiqueta de reformista dels anys de 1914 i 1916. Amb tot, durant els anys posteriors la seva aproximació al lerrouisme fou cada cop més evident per acabar ingressant al Partit Radical el febrer de 1918. Així, s'entén que la seva candidatura fou comentada sobretot des d'*El Progreso*. Pocs dies després de la designació, publicà un manifest a la premsa.⁶⁴³ Per la seva banda, els sectors monàrquics sol·licitaren a l'exdiputat Carles Maristany la seva candidatura, amb coincidència amb els regionalistes, tot i que finalment no es produí. Ni la seva ni la de cap altre, per la qual cosa el candidat republicà fou elegit directament, repetint el desenllaç de l'any anterior amb Pich i Pon. Caballé va comptar, de nou, amb el beneplàcit del govern conservador, cosa que probablement influí en la no presentació de Maristany. A més a més, com assenyala Molins, sembla que això era acceptat per les diverses organitzacions de la província, ja que els òrgans d'expressió feren molt poques referències al districte, sense cap crítica a la no celebració d'eleccions en les dues últimes convocatòries electorals.⁶⁴⁴

La contrapartida estava en les eleccions a senadors, ja que segons el ministre de la governació, "*Caballé cuenta con 30 compromisarios [...] que pone a disposición del gobierno.*" A més a més, "*si se presenta para senador el Sr. Pich, conviene no combatirle si no perjudica a nuestro candidato.*"⁶⁴⁵ Així, continuà el pacte per elegir un senador republicà –Pich–, un liberal –Dasca– i un

⁶⁴² Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 195. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., pp. 40-41.

⁶⁴³ F. MARTÍNEZ Yagües, "Prologo", Op. cit., pp. 12-14. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 188. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 213.

⁶⁴⁴ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 189.

⁶⁴⁵ Citat a *Íbid.*, pp. 188-189 i 203.

conservador –Elías de Molins-. Amb això, el carlins es quedaven sense representació, tot i el seu acord amb el govern i el seu suport als candidats conservadors a Tortosa i a la circumscripció en les legislatives. Per la seva part, tant Caballé com Pich també haurien donat suport als conservadors en els altres districtes de la demarcació.

A més de la de Gandesa, al conjunt de la demarcació els republicans aconseguiren 2 actes més: Nogués per la circumscripció i Figuerola pel Vendrell. Amb aquestes 3, en perdien 1 des dels últims comicis, la de Tortosa, que decantava la balança cap als monàrquics. A més a més, els republicans havien presentat menys candidatures i havien perduts vots. Amb la derrota de Domingo, semblava que la de Nogués era l'única acta "assegurada" que tenien. Per contra, la UMN es mantenia amb els 4: 2 conservadors, amb representació a Tortosa i a la circumscripció, i 2 liberals, a més de Roquetes, també a la circumscripció. El vuitè escó en joc fou per a la Lliga, amb Francisco De P. Maristany a Valls.

Al conjunt de Catalunya, els republicans de les diverses tendències n'aconseguien 9: a més de les 3 tarragonines, també tingueren representació per Sabadell –l'única acta del PRC amb Companys-, la Bisbal i Figueres. Respecte l'any anterior, a més de Tortosa i Lleida, perderen el diputat a la circumscripció de Barcelona, on el PRC –sense coalició amb els lerrouxistes com al 1918 i al 1919 i sense *La Lucha*- només obtingué uns 4.000 vots. Amb tot, els republicans recuperaven Gandesa i el Vendrell. A aquests 6 hi sumem els 2 radicals per minories a Barcelona i 1 dels reformistes, que conservaven Vilafranca.⁶⁴⁶ També hi podríem afegir Macià per les Borges amb la Federació Democràtica Nacionalista, que fou 1 dels 3 independents elegits. La UMN aconseguí guanyar els comicis, ja que arribà als 15 diputats (5 per Barcelona, 4 per Tarragona, 4 per Lleida i 2 per Girona dels quals eren 9 liberals, 3 conservadors i 3 mauristes). A molt poca distància, la Lliga Regionalista, amb 14 (8 per Barcelona, 3 per Girona, 2 per Lleida i 1 per Tarragona). Amb tot, mantenia el suport dels seus aliats: la FMA, que n'aconseguia 4, i els carlins, amb 1. A escala estatal, el congrés extraordinari del PSOE de desembre de

⁶⁴⁶ *Ibid.*, pp. 201-202.

1919 havia donat per finalitzada la ja precària Alianza de Izquierdas amb els republicans.

4.2.4 De la pèrdua de l'acta de diputat a la seva recuperació (1920-1923)

Com hem vist i de forma paradoxal, Caballé recuperà l'acta de diputat en les mateixes eleccions que la perdé Domingo. Però tot i conservar el diputat per Gandesa, les coses per als republicans de l'Ebre no estaven millor al districte de Roquetes, on patiren un descens considerable de vots. Per acabar-ho d'adobar, els marcel·linistes no aconseguiren, per tant sols 10 vots de diferència, l'elecció de Ramon Nogués en les eleccions provincials de juny de 1921 pel districte de Tarragona-El Vendrell.⁶⁴⁷ Després d'aquells comicis, que afectaren només als districtes del Camp de Tarragona, la presidència de la Diputació passà dels regionalistes als liberals. Tot i que es repetí el pacte del 1919 entre dinàstics, regionalistes, carlins i els republicans nacionalistes de Reus, aquesta vegada els lligaires hagueren de compensar el suport que havien rebut en l'elecció de Montserrat. Era així com el cap provincial dels liberals, Anselm Guasch, tornava a ser president de la Diputació.

Enmig de les diferents convocatòries electorals, el clima d'enfrontaments continuà durant els inicis de la dècada dels 20. La repressió governamental cap al republicanisme, el sindicalisme i el moviment obrer s'intensificava. Com hem anat veient, un dels punts claus de la crisi republicana d'aquells anys fou el gran condicionant de no poder disposar dels seus òrgans d'expressió. *La Lucha* de Barcelona havia desaparegut. A Amposta, *El Faro* havia deixat de publicar-se el 1919. I *El Pueblo* va continuar estant constantment perseguit. A tot això se li afegia la pèrdua de l'acta de diputat. Una situació notablement complicada per a Marcel·lí Domingo. Així li revelà a Salvador Murall, un dels seus seguidors tortosins en una lletra prou descriptiva de la situació: *"en esta hora de consultas solemnes y reservadas precisa que nosotros acudamos tambien ante nuestro soberano –la democracia organizada- y expongamos sin veladuras y misterios nuestro pensamiento. Hubiera deseado hacerlo yo desde la prensa o desde el mitin: la censura y la suspensión de garantias lo han impedido. Por primera vez, desde que fui desposeido de mi representación en Cortes, he sentido no poseer ahora las prerrogativas y los decretos que el Parlamento otorga a quienes lo constituyen. Pero los medios de expresión y de*

⁶⁴⁷ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 29.

*cumplimiento del deber son infinitos.*⁶⁴⁸ L'ambient podia arribar a ser tant hostil que la residència del cabdill republicà durant aquells anys no era fixa, i fins i tot desconeguda en certs moments pel seu propi pare.⁶⁴⁹ La seva residència quedà fixada “*en Barcelona por una temporada*” i també a Madrid, al número 7 del carrer Infantas. A la ciutat comtal residí un temps al segon pis del número 36 del carrer Aragó.⁶⁵⁰ Possiblement, fou on acabaria d'enllestir un nou llibre, *En la calle y en la cárcel*, publicat el juliol del 1921, on explicava els fets del 1917. Eren “*notas, apuntes, impresiones y confidencias íntimas [...] escritas en horas de acción o de pasión*”.⁶⁵¹

Aquells temps de crisi del PRC eren anys de reformulament del republicanisme catalanista. En aquella situació, es plantejà “*una força política que uneixi els grups dispersos que actuen en la vida política catalana en sentit d'esquerra*” davant “*l'oportunitat i conveniencia a Catalunya de constituir un partit per a la defensa dels ideals republicans i nacionalistes que, malgrat tot, predominen en la terra nostra.*”⁶⁵² Segons Lluís de Zulueta, ell mateix, Domingo, Companys i Alomar eren les peces claus del partit, ja que “*som els únics que'ns podem atribuir la representació del Directori*”.⁶⁵³ Després dels problemes que havien patit tan la UFNR com el BRA, i en aquells moments també el PRC, l'exdiputat per Tortosa fou preguntat pels seus companys polítics per la formació d'un nou partit. La seva resposta es basà en un esbós de proposta programàtica: “*Primer: Afirmació de l'essencialitat de les formes de govern. La forma republicana és l'única compatible amb la dignitat humana i en aquest país l'única amb probabilitats de reconstruir i europeïtzar l'Estat. Segon:*

⁶⁴⁸ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Salvador Murall. Madrid, 14-VIII-1921. Lligall 2412, Expedient 155. També la carta de Luisa a Filo [Savé Mestres, muller de Marcel·lí Domingo], oferint-los la seva llar perquè el dirigent s'escapés de les persecucions del 1921. Lligall 2412, Expedient 160. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁶⁴⁹ Qui li feia saber que “*hace un mes que escribiste pero como no decías la dirección no he podido contestarte.*” Carta manuscrita de Pedro Domingo Villa a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 12-II-1921. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁶⁵⁰ Carta mecanografiada de César Jalón a Marcel·lí Domingo. Madrid, 27-X-1921. La direcció exacta la podem llegir al membret de la carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Jesús Rivera. Barcelona, 14-XII-1922. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁶⁵¹ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* *Op. cit.*, p. 7.

⁶⁵² Des de la Mancomunitat li demanaren a Domingo el seu parer en aquesta qüestió. Carta mecanografiada de Salvador Albert i altres a Marcel·lí Domingo. Barcelona, IX-1921. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁶⁵³ En la mateixa lletra li feia saber a Domingo que havia rebut una carta de Seguí des de Mahó on “*sembla que la carta ha burlat la censura.*” Carta mecanografiada del diputat provincial per Igualada-Vilaranca a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 21-XI-1921. Caixa 382, Expedient 172. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Afirmació de l'existència de distintes nacionalitats dins del territori espanyol, i de la justícia que significa el reconeixement d'aquestes nacionalitats atorgant-les-hi facultats jurídiques d'actuació autònoma i federant-les per a constituir, juntament amb Portugal, la República Ibèrica. Tercer: Reconeixement de la independència de la classe obrera acceptant la legalitat de les organitzacions que estableixi per al seu perfeccionament professional, la seva defensa, i el progrés social. Quart: Socialització de la terra, acomodant la seva parcel·lació a les conveniències del conreu, respectant la petita propietat cultivada, limitant la gran propietat cultivada i lliurant a comunitats obreres les terres públiques i les que els propietaris hagin deixat sense conrear-les d'ençà de cinc anys. Cinquè: Nacionalització de mines, ferrocarrils, aigües i indústries que, amb la seva creació puguin satisfer les necessitats públiques avui desateses; obligació de la participació en els beneficis i del control obrer en totes les indústries d'iniciativa privada. Sisè: Separació de l'Església i l'Estat i dependència d'aquella respecte a aquest. Setè: Servei militar voluntari, instrucció militar obligatòria i reducció de l'exèrcit als límits inexcusables per a el servei de fronteres. Vuitè: Denúncia dels tractats que determinen els nostres compromisos al Nord d'Àfrica, renunciant a aquests i afirmant culturalment, econòmicament i políticament les nostres relacions amb Amèrica. Novè: Desenvolupament extensiu i intensiu de l'ensenyament primari i l'ensenyament professional amb gratuïtat en les classes superiors i universitàries."⁶⁵⁴

Tot i que es tracta d'un paràgraf certament extens, paga la pena copsar la seva totalitat per fer-se una idea dels plantejaments marcel·linistes en l'inici dels anys 20. Resulta destacable sobretot, en l'eix social, la línia continuista obrerista, amb la socialització de la terra, les nacionalitzacions i el control obrer de les indústries. I, en l'eix nacional, la proposta de República Ibèrica federal, d'altra banda ja apuntada per altres teòrics. "Construir un partit nacionalista abans que republicà o socialista, em semblarà una equivocació; com em semblaria una equivocació, que condemnaria a l'esterilitat, construir un partit que no fos tan socialista, com republicà i nacionalista." Amb tot, segons la seva opinió, "crec inexcusable la conveniència de formar el partit [...] el que no crec

⁶⁵⁴ Carta de Marcel·lí Domingo a Salvador Albert, August Pi i Sunyer, Pere Mias, Pere Lloret, Joan Casanovas i Ramon Nouger. S.I., X-1921. Reproduïda a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 121-126.

és portar a terme avui, a hores d'ara, un tal propòsit. Amb suspensió de garanties constitucionals, clausurats la major part dels centres polítics d'acreditada significació esquerrana, amb censura de premsa, la impossibilitat de reunir-se i de debatre és manifesta."⁶⁵⁵

Enmig d'aquestes cabòries, foren convocades per al 14 de febrer de 1922 unes noves eleccions municipals. De forma general, els republicans de l'Ebre les afrontaren en unes condicions de màxima adversitat. A Tortosa, després de la suspensió de regidors la tardor del 1920, *"apesar de señalar la ley, en caso como este en que se renuevan mas de las tres cuartas partes de concejales, el plazo inmediato de las elecciones, las elecciones no se han convocado en Tortosa y hace ya cerca de un año que el ayuntamiento funciona fuera de lo que la ley determina."*⁶⁵⁶ Segons el governador, l'estratègia de les esquerres era clara: *"por todos los medios a su alcance conseguir apoderarse del Ayuntº en estas elecciones, anular a los elementos de orden y asegurar con ello el triunfo de Marcelino Domingo en las próximas elecciones a Diputados a Cortes."* El context era d'alta tensió, ja que *"hay allí entablado un duelo a muerte entre los elementos de las derechas e izquierdas; si éstas triunfan las personas de orden tendrian que recurrir V.E. para justificar sus procedimientos de amenazas de atentado."*⁶⁵⁷

Per enfrontar-se a una coalició de conservadors, liberals i tradicionalistes *"dirigidos por el Sr. Martinez Villar"*, a finals de gener, les esquerres feren la proclamació de candidats, segons un Governador poc precís, amb *"dos republicanos, ocho socialistas, doce anarquistas, y diecisiete sindicalistas."* En les seves pròpies paraules, *"derrotado Marcelino Domingo en las ultimas elecciones generales y nombrados Concejales interinos por haberse anulado las municipales, los elementos marcelinistas unidos con los anarquistas y sindicalistas trabajan por todos los medios siendo para ellos la vida imposible."*⁶⁵⁸ En aquest context, els republicans denunciaren al Ministeri de la Governació tota una sèrie d'irregularitats, com *"atropellos previstos"* amb la detenció de candidats que impedí la proclamació, la *"prohibicion de algunas*

⁶⁵⁵ *Ibid.*

⁶⁵⁶ Carta manuscrita de Marcel·lí Domingo al Conde de Coello de Portugal. Barcelona, 27-IX-1921. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁶⁵⁷ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 02-II-1922. Lligall 29 A, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁶⁵⁸ *Ibid.*

propagandas electorales en Tortosa”, la “*detencion arbitraria [per part de la policia local del] dueño imprenta donde imprimese prensa contraria a política Martínez Villar*” i al Ministeri d’Hisenda la negació de l’autorització a Josep Berenguer per part del batlle tortosí per celebrar un míting.⁶⁵⁹ Per acabar-ho d’adobar, també denunciaren que la policia governativa a les ordres del diputat pel districte els impedí la realització de mítings amb la detenció d’altres oradors, acompanyats de l’assalt als centres d’esquerres a altes hores de la matinada.⁶⁶⁰

La versió de l’alcalde fou prou diferent: no hi hagueren incidents en la proclamació de candidats; les detencions “*lo fueron por atropellos al diputado á Cortes, Sr. Martínez Villar*” –el qual era objecte de constants amenaces- i per insults a la Guàrdia Municipal; i no assaltaren centres, sinó que la policia es limità a practicar un registre del centre republicà per apoderar-se de les tirades d’*El Pueblo* que no havien estat autoritzades. O, directament, afirmant “*ser completamente falso hayanse detenido oradores ni asaltados Centros.*” I fins i tot, arribant a denunciar un complot descobert per part de funcionaris municipals dissenyat al Centre d’UR per assassinar al diputat. Arran dels suposats fets, es trobaren processats per tentativa d’assassinat “*los agitadores*” Berenguer, Benet, Franquet, Andreu, Pataquero, Bonet “*y Conserge Centro derechas*”, tot i que en llibertat mitjançant fiança en metàl·lic. A més a més, segons l’alcalde, *El Pueblo* continuava publicant-se de forma clandestina, “*propagando falsedades, insultos y vejaciones.*”⁶⁶¹

Davant la situació i en senyal de protesta, fou convocada una aturada general el mateix dia dels comicis. Finalment, tot i que els republicans aconseguiren 9 actes, no superaren la unió dels monàrquics, que aconseguiren

⁶⁵⁹ Telegrames oficials mecanografiats del ministre de la Governació al governador civil. Madrid, 25, 28 i 29-I-1922. Telegrama oficial del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 29-I-1922. Telegrama oficial mecanografiat de Josep Berenguer al ministre de la Governació. Tortosa, 29-I-1922. Telegrama oficial de “*Murall, Diputado provincial; Ripio, Benet, Sanz, Homedes, Guarch, Aguila, Berenguer, Barreno, Camps, Curto, Climent, Fornos, Gilbert, Ginér, Industriales*” al ministre de la Governació. Tortosa, 28-I-1922. Telegrama oficial de Enrique Querol al ministre de la Governació. Tortosa, 29-I-1922. Telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació a Enrique Querol. Madrid, 3-III-1922. Lligall 29 A, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁶⁶⁰ Telegrama oficial mecanografiat del ministre d’Hisenda al ministre de la Governació. Madrid, 31-I-1922 i telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació al governador civil. Madrid, 31-I-1922. Lligall 29 A, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁶⁶¹ Telegrames oficials mecanografiats del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 01 i 02-II-1922. Lligall 29 A, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

l'elecció de 8 regidors conservadors, 3 jaumistes, 2 liberals i 2 tradicionalistes. Amb tot, les esquerres reclamaren la victòria al·legant un seguit de falsedats electorals, com la manipulació dels cens.⁶⁶² Per la qual cosa, acabaren presentar un recurs, tot i que no fou acceptat. Durant aquells dies, fou empresonat l'editor de l'òrgan d'expressió i finalment, *El Pueblo* va poder tornar a ser publicat “*después de 20 días*”, aquesta vegada però des de Vinaròs.⁶⁶³ La victòria monàrquica es repetí en altres poblacions, com a Alcanar, on fou escollit alcalde el monàrquic Miguel Chimeno, tot i que el republicà Antoni Valls fou elegit regidor.⁶⁶⁴ I també a Vilalba dels Arcs, on es registrà una participació del 76% i on els conservadors, amb una diferència de més de 30 vots, no només triomfaren sinó que ampliaren distàncies amb els candidats opositors, Pere Joan Ferrer –qui seria escollit president del Centre Agrícola- Jaume Lluís i Llorenç Artiola, els dos primers, presentats com a republicans “moderats”. En els casos que coneixem bé com Móra d'Ebre i Vilalba, sembla que el republicanisme tindria un caire més centreesquerrà.

Després de la nova derrota dels marcel·linistes tortosins, durant els inicis del 1922 l'exdiputat per Tortosa, sense les obligacions que li representaven l'acta, emprengué un viatge per terres americanes, que li serví per donar a conèixer la seva figura, on era considerat per Emilio Gaspar Rodríguez “*uno de los mejores y más altos pensadores y artistas de la España Nueva que el mundo admira y acata.*”⁶⁶⁵ Fruït de l'experiència, aquell 1922, el “*león de la pluma*” publicava *La isla encadenada* i *Alas y garras*. Arribà a l'Havana el dia de Nadal de 1921 per passar a Mèxic ja el 1922 i arribar encara als Estats Units entre mitjans de maig i mitjanats de juny.⁶⁶⁶ Entre moltes d'altres, del Mèxic

⁶⁶² Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 09-II-1922. Telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació al governador civil. Madrid, 04-II-1922. Lligall 29 A, Expedient 2. Sèrie A de Governació, AHN.

⁶⁶³ *El Pueblo*, 19-II-1922, pp. 1-5.

⁶⁶⁴ Foren tinents d'alcalde Vicent Fabregat Fibla i Josep Nolla Sancho. Trinitari Forner Reverter fou escollit síndic i regidors, a més de l'esmentat Valls, Daniel Balada Rubio, Andreu Fabregat Reverter, Nicolau Martínez Costas, Joaquim Reverter Reverter, Trinitari Royo Ulldemolins, Antoni Ulldemolins Chillida, Josep Ulldemolins Sancho i Batiste Sorolla Sancho. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.*, p. 55-57.

⁶⁶⁵ Carta manuscrita d'Emilio Gaspar a Marcel·lí Domingo. La Habana, 14-III-1922. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

⁶⁶⁶ El sobrenom entre cometes el trobem a la carta manuscrita de Francisco Gómez Hidalgo a Marcel·lí Domingo. S.I., 08-IX-1921. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Marcelino DOMINGO, *La isla encadenada*, Editorial Mundo Latino, Madrid, 1922 i Marcelino DOMINGO, *Alas y garras*, Editorial Mundo Latino, Madrid, 1922. També anotacions als dietaris 29 i 30. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Unes breus ressenyes a Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino*

postrevolucionari s'emportà a la maleta la idea d'"una siembra de escuelas y maestros por todos los rincones del territorio mejicano: escuelas y maestros con un altro fin educacional; un apostolado laico que confie a la palabra serena, persuasiva, clara, sencilla, la obra que la escuela y el maestro no han podido ya realizar; una organización social de eficacia económica –Cooperativas de producción y de consumo, Bancos rurales, instituciones de asistencia social-extendidas a las más alejadas y más pequeñas aldeas; un programa de higiene: médicos, casas sanas, examen de alimentos, análisis de aguas; toda una obra de cultura, en fin, pueden contrarrestar aún la obra de la Iglesia y pueden conquistar para el Méjico salido de la última Revolución las grandes masas de hombres para quienes la Revolución se hizo."⁶⁶⁷ L'admiració pel país asteca, el més passional del món segons Domingo, contrastava amb la crítica a la voluntat intervencionista dels Estats Units.

Sense la immunitat parlamentària que li atorgava l'acta de diputat, fou detingut després del seu retorn a Barcelona i estigué en residència forçosa a Lleida entre juliol i agost "*por consecuencia de requisitoria del Juez Militar que le tenía reclamado en causa por injurias al Ejército en artículo del periódico "El Ideal" de Lérida*". Tot i que posat posteriorment en llibertat provisional, Indalecio Prieto denuncià els fets al Congrés.⁶⁶⁸ Durant el 1922, l'exdiputat per Tortosa pronuncià diverses conferències arreu de Catalunya. A Tortosa hi estigué els últims dies d'agost, a principis i a finals d'octubre i a finals de novembre, on "*acudí una gran gentada i Domingo fou rebut amb arcs de triomf alçats a les vies principals*."⁶⁶⁹ A finals d'any s'havia constituït a la ciutat una nova junta directiva del Centre d'UR amb Josep Berenguer com a president.⁶⁷⁰ El dirigent

Domingo... Op. cit., pp. 216-222. Ahora, és testimoni del seu viatge a Cuba la carta mecanografiada de Marcelino Díaz de Villegas a Marcel·lí Domingo. La Habana, 27-[no consta el mes]-1922. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 206-207.

⁶⁶⁷ Marcelino DOMINGO, *Alas y garras... Op. cit.*, p. 66.

⁶⁶⁸ Carta mecanografiada del President del Consell de Ministres a Julià Nougés. S.I., 16-VIII-1922. Carta mecanografiada de Julià Nougés a Josep Berenguer. Madrid, 17-VII-1922. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Dietari 30, pp. 33-38. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 210. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: un referent...", *Op. cit.*, p. 179.

⁶⁶⁹ Dietari 30, pp. 41-45; dietari 31, pp. 1, 17 i 20 i dietari 82, p. 11. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. La cita la trobem a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 131.

⁶⁷⁰ La resta de càrrecs es distribuïren de la forma següent: Vicepresident, Joaquin Mañé Pablo; secretari, Felipe Climent Andreu; Vicesecretari, Juan Adell Chavarria i vocals, Francisco Cabanes Subirats i Luis Cardona Moraso. Carta mecanografiada de Josep Berenguer al

republicà també visità d'altres poblacions de l'Ebre. Entre el 18 i 19 de novembre Ginestar, Tivissa i Rasquera. I entre el 14 i 15 de gener de 1923, Benifallet.⁶⁷¹ Entremig, participava al míting de la Federació Republicana Autonomista de la província de Tarragona celebrat a Montblanc a mitjans de desembre de 1922, al costat de Julià Nougués, Joan Pich i Pon, Manuel Miró Esplugas i Lluís Figuerola, a més del vell republicà montblanquí Matías Guarro.⁶⁷²

Uns dies abans, el 20 d'octubre publicà la novel·la *Un visionari en la comarca del Erro*, la qual ens serveix per veure la seva pròpia visió dels fets viscuts durant tots aquells anys. En el context de la pèrdua de l'acta de diputat, narrava l'activitat política d'un líder que “*fundó una escuela [on] se congregaban los hijos de los vecinos más pobres*” i qui aconseguí que els habitants d'aquelles terres es conscienciessin políticament per fer front als “*caciques, terratenientes, señoritos y ministros de Dios.*” Amb un esquema social bipolaritzat entre els seus partidaris i detractors proper a la lluita de classes i amb la narració centrada en la qüestió de la propietat de la terra i la pèrdua de les terres comunals –que Domingo havia denunciat com hem vist des del Congrés-, aquesta publicació fou la més centrada en l'àmbit comarcal i que més es va apropar a les línies d'estudi que plantejem en aquesta tesi: “*El visionario se aprestó a la lucha, y con él, junto a él, los desposeídos, los que sentían hambre de cultura, hambre de justicia: los que querían cultura y justicia por encima de todo. Los señores, los dueños de las aparcerías, dispusieron a formar también el cuadro; unieron a los señores los caciques, y a los señores y a los caciques unieron en cuerpo y alma los curas de todas las parroquias del distrito. Las líneas de combate estaban definidas como nunca y como en ningún sitio.*”⁶⁷³

La seqüència de la novel·la era plantejada en el primer capítol: “*en unas elecciones de diputados a Cortes el visionario triunfó. El aplanamiento de los vencidos superó al entusiasmo de los vencedores. Unos y otros comprendían*

governador civil de Tarragona. Tortosa, 08-I-1923. Expedient 696. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁶⁷¹ Dietari 31, p. 26 i dietari 32, p. 3. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁶⁷² Andreu MAYAYO i Artal, *La Conca de Barberà 1890-1929. De la crisi agrària a la Guerra Civil*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1986, p. 220. Dietari 31, p. 34. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁶⁷³ Marcelino DOMINGO, *Un visionario... Op. cit.*, p. 43.

que comenzaba una nueva era; pero más conscientes los vencidos de lo que perdían que conscientes los vencederos de lo que podían ganar si empeñaban la voluntad en ello, el afán de derribar al visionario fué más fuerte que el propósito de sostenerlo. Los vencidos no cesaban de escribir y de gritar que en rincón de paz que había sido la comarca del Erro, andaban sueltas todas las Furias.⁶⁷⁴ El paralelisme amb el marcel·linisme a les comarques de l'Ebre era del tot evident, sobretot quan acabava perdent unes eleccions per una escandalosa tulinada. Davant la situació, els seus seguidors quedaren rendits, però el visionari continuà animant-los per presentar batalla, en unes paraules que tant podien ser de la ficció com de la realitat: “-¿Qué importa un día de persecución o un día de derrota ante una lucha que seguirá hasta que la paz, la paz fundada en la justicia, reine entre los hombres? ¿Dicen que ha triunfado el orden, que todo vuelve a estar tranquilo, que la comarca del Erro ha vuelto a la vida que tenía antes de que entráramos nosotros? ¿Vosotros creéis esto? Los ojos de los hombres y de las mujeres que rodeaban al visionario brillaban de odio, de ira, de afán de venganza... –No, no lo creéis. Sabéis que hay silencio, pero el silencio no es orden; sabéis que hay sumisión, pero sumisión no es renunciamento... Hoy, con silencio y quietud, hay menos orden que nunca en la comarca del Erro.”⁶⁷⁵

A més a més, de la novel·la en si, el llibre incorporava també una entrevista al seu autor. A la pregunta de si “¿confía en su próximo triunfo como diputado?”, responia: “Si vuelvo la cara a mis amigos de Tortosa, sí; estos son más numerosos y están más decididos que nunca. La anarquía oficial que han vivido estos dos años les ha encendido el alma. Si el Gobierno recurre a los procedimientos de las elecciones pasadas, no. No hay medio de defensa contra un acuerdo de la Guardia civil, contra el encarcelamiento de los amigos, contra la sustracción de pliegos de correos y contra un Tribunal de Justicia que declara que las actas notariales de presencia no tienen ningún valor.”⁶⁷⁶ A més de la ficció, a la realitat, i segons el mateix ministre de la Governació, es produïren durant aquells mesos “atropellos” per part de Martínez Villar al districte de Tortosa. “Yo no creí que dicho Sr. Realizara

⁶⁷⁴ *Íbid.*, p. 25.

⁶⁷⁵ *Íbid.*, p. 60.

⁶⁷⁶ *Íbid.*, p. 17.

*ningún acto en el distrito, puesto que suponía que la lucha quedaba reducida al republicano Don Marcelino Domingo y al ministerial Sr. Bárcena, al que valiosos elementos ayudan y que lucha como único candidato con el apoyo de todas las fuerzas adictas que están dispuestas a votarle.*⁶⁷⁷

Les paraules del ministre s'inscrivien en el context previ a les eleccions legislatives convocades pel govern liberal de García Prieto per al 29 d'abril de 1923, qui havia arribat al poder el mes de desembre amb l'entrada del reformista Manuel Pedragal com a ministre d'Hisenda després del fracàs dels diversos governs conservadors, l'últim de Sánchez Guerra amb l'anomenat desastre d'Annual de fons. El context de crisi militar per la guerra del Marroc i la desfeta espanyola a Annual acabà desembocant en una crisi institucional, amb acusacions sobre la responsabilitat directa d'Alfons XIII en la derrota. A més a més, les tensions socials entre govern i patronal d'una banda, i sindicats per l'altra, havien anat posant més dificultats al sistema polític, que veia els partits dinàstics cada vegada més dividits. Per la seva part, la Lliga, que havia participat dels esmentats governs conservadors, patí l'escissió de les seves joventuts, que acabaren conformant Acció Catalana l'estiu del 1922. A més a més, havia nascut un altre partit: l'Estat Català liderat pel diputat per les Borges Blanques Francesc Macià. I, encara el 1923, una escissió de la Federació Catalana del PSOE crearia la Unió Socialista de Catalunya (USC). Amb tot, els regionalistes de la demarcació tarragonina guanyaren suports importants, com els del diputat per Gandesa del 1916 i fins llavors liberal Carles Maristany. I amb el pas d'Albert Dasca del liberalisme romanonista a l'albisme posava en dubte la tradicional hegemonia que havien tingut els seguidors del Comte de Romanones. Però per assegurar els comicis, el govern nomenà alcaldes de Reial Ordre a Tarragona, Reus, el Vendrell i Tortosa i amb regidors interins a Benifallet i a Ginestar.

Al districte tortosí, i reflex de la greu crisi monàrquica general, es presentaren dues candidatures dretanes. Per una banda, la de José Martínez Villar que encapçalà una candidatura autoanomenada catòlica i monàrquica que, segons *La Tradición*, tenia el suport dels tradicionalistes. També comptà amb el *Diario de Tortosa* que, justament a principi d'abril, passà de propietat

⁶⁷⁷ Carta manuscrita del ministre de la Governació a Vicente del Campo Halcón. S.I., 28-III-1923. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

liberal a conservadora. Per l'altra, la del candidat governamental Valentín González Bárcena, que llençà el *Nuevo Diario*, i sobretot, disposava del suport del president de la Diputació i de l'aparell provincial del partit. Amb tot, bona part de les energies monàrquiques es desgastaren mútuament durant la campanya amb atacs mutus i acusacions d'afavorir als republicans. El dia abans de les eleccions, *El Correo de Tortosa* escrivia amb contundència les paraules següents: "*Tiene el hecho todas las trazas de un suicidio colectivo que, juzgado con la mayor de las benignidades, solo podría justificarse admitiendo la existencia de un proceso de locura colectiva, capaz de cegar a toda la comunidad monárquica (...) En cuanto al hecho de la lucha, y la conducta a seguir, creemos que son casos de conciencia que obliga en el sentido de votar contra la candidatura marcelinera.*"⁶⁷⁸

D'aquesta manera, tot i les dificultats expressades pel candidat republicà en aquesta entrevista, la divisió monàrquica li ofería un terreny molt més favorable. Després de passar per Tortosa i els Reguers a principi de febrer, Domingo inicià la campanya electoral al mes d'abril visitant el Perelló, l'Ampolla, Benifallet, l'Ametlla de Mar, Amposta, Tortosa, Tivissa, Sant Jaume d'Enveja, Colldejou i Serra d'Almos.⁶⁷⁹ I el dia de les eleccions, s'imposà aconseguint 4.432 vots, més d'un 50% del total. Sense opcions, González Bárcena n'obtingué 3.142, un 35% i Martínez Villar, el gran derrotat, 1.194, un 13%. El cens estava format per 14.252 electors i la participació final fou d'un 61,78%. Domingo s'imposà als seus bastions tradicionals de Tortosa, Ginestar i Pradip, a més de Benifallet i el Perelló com ho venia fent des del 1918. Per la seva part, el candidat governamental guanyà a les poblacions de més tradició monàrquica, a la gran majoria de les quals s'havia imposat Martínez Villar el 1920: l'Ametlla de Mar, Tivissa, Vandellòs, Tivenys i Colldejou. Per contra, el candidat conservador només aconseguí ser el més votat a Rasquera, com tres anys enrere. En l'acte d'escrutini, González denuncià coaccions dels marcel·linistes a la totalitat de seccions de la ciutat de Tortosa, acusacions negades per aquests, argumentant que aquestes maniobres fraudulentas només es podien fer des de les candidatures governamentals, amb les

⁶⁷⁸ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 53. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., pp. 205-206 i 213-214.

⁶⁷⁹ Dietari 32, p. 17; dietari 85, pp. 13-16. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

alcaldies de Reial Ordre i els funcionaris municipals. Fos com fos, el Tribunal Suprem no les considerarà provades.

Al districte de Roquetes es va presentar, per setena vegada, el liberal Kindelán, amb el suport del garciaprietisme al poder i de molts alcaldes del districte, amb Joan Palau i el seu *El Eco de la Comarca* al capdavant. Però enfront només hi havia la dèbil oposició dels republicans i la Lliga, que a més presentaren dues candidatures per separat: la del marcel·linista Berenguer i la del regionalista Tomás de Aquino Pou de Foxá. Aquest últim, fill del catedràtic de la Universitat de Barcelona Pou i Ordinas i gran terratinent a les comarques de Tarragona i Lleida, es presentava com a nacionalista agrari. Amb tot, no figurava a les llistes de candidats recomanats de *La Veu*.⁶⁸⁰ Amb una baixa participació, del 55%, típica dels comicis sense competència real, Kindelán es va acabar imposant sense problemes, per 6.306 vots, un 73% del total, i a molta distància dels 1.560 –un 18% del total- de Pou de Foxá i encara més dels 643 –un 7%- de Berenguer. Els únics punts negatius per al candidat garciaprietista fou que perdé mig miler de vots respecte als últims comicis i que no es va poder imposar a la totalitat de poblacions del districte, com ho féu el 1910, 1916 i 1920: aquell 1923 els regionalistes foren els més votats a Alfara. Per la seva part, els republicans van patir una ensorrada de vots respecte a les eleccions de 1920 i del 1919.

Al districte de Gandesa va tornar la lluita electoral ja que Joan Caballé i Carles Maristany repetiren el duel del 1916. El candidat radical, presentat novament amb l'etiqueta d'independent, hauria tingut el suport de *La Defensa*, una publicació que com hem vist hauria sorgit en el context de les eleccions del 1916 promoguda pels radicals justament contra Caballé.⁶⁸¹ El segon, que 7 anys enrere ja s'havia emportat el triomf com a candidat liberal, es presentà aquell 1923 ja com a regionalista. Però no ho féu sobre terra erma, ja que des del 15 de juliol de 1921 s'havia publicat a Gandesa el bisetmanari *El Llamp*, que es definia com a *porta-veu nacionalista de Gandesa i sa comarca*. Les idees regionalistes haurien tingut cada vegada més influència al Centre Catòlic

⁶⁸⁰ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 216-217.

⁶⁸¹ Tot i que no n'hem pogut trobar cap número, Joaquim Vidal fa referència a "un periòdic de tendència esquerrana progressista, del qual no hem tingut el gust de veure'n cap exemplar, tot i que és mencionat per *El Llamp* cap al 1923." Joaquim VIDAL i Font, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa*, Ajuntament de Gandesa, Gandesa, 1889, p. 135. El cas del 1916 fou apuntat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 122.

de Gandesa, el qual s'acabaria transformant en el Casal Gandesà que, sense renunciar al catolicisme, seria alhora defensor del catalanisme.⁶⁸² D'aquesta manera, Maristany, que tenia lligams econòmics amb algunes personalitats de la Lliga a través del Banc de Catalunya, tingué el suport del Casal Català de Gandesa, dels carlins i del diputat provincial i de la Mancomunitat D. Serres. També el de 6 alcaldes del districte, els d'Ascó, Batea, la Bisbal de Falset, la Fatarella, la Palma d'Ebre i la Torre de l'Espanyol.

Amb aquests suports, els lligaires es van acabar imposant per 4.992 vots contra els 4.159 sufragis obtinguts pels republicans. La participació fou del 72%, lleugerament més alta que en el últims comicis del 1918 i com en moltes de les eleccions anteriors, de les més elevades de la demarcació.⁶⁸³ *Grosso modo*, el candidat republicà recuperà les poblacions on la majoria de votants li havien donat suport abans del període del 1918, és a dir, a l'eix geogràfic central del districte, amb un pol al nord i l'altre al sud. En referència al primer, Caballé fou el candidat més votat a Flix i Vinebre, a més de Margalef, a l'extrem nordoriental del districte. En referència al segon, a l'esmentada Móra d'Ebre, a més de Gandesa –tot i tenir al batlle de Reial Orde en contra-, Benissanet, Miravet i el Pinell de Brai. Per contra, Maristany guanyà els comicis a la majoria de poblacions: a Prat de Comte, Bot, Caseres, Batea, Corbera, Ascó, Vilalba dels Arcs, la Fatarella, la Pobla de Massaluca, Riba-roja, Móra la Nova, Garcia, el Masroig, el Lloar, la Figuera, la Torre de l'Espanyol, la Palma d'Ebre i la Bisbal. Era un mapa electoral prou semblant al de 1918, quan el republicà nacionalista Macià Mallol s'imposà al monàrquic Oriol.

El candidat derrotat denuncià irregularitats i portà el cas al Tribunal Suprem. Caballé acusà Maristany de "*compra colectiva de votos en Ascó, Bot, Fatarella, la Figuera, Pobla de Massaluca, Prat de Comte, Torre de l'Espanyol i Villalba dels Arcs. Coacciones u sobornos de la Compañía de ferrocarriles M.Z.A. Coacciones y sobornos de la agencia de Gandesa del Banco de Cataluña. Coacciones de los agentes y cobradores locals de la Arrendataria de*

⁶⁸² Al grup impulsor hi destacaven Josep Fornós i Benages, Miquel Alvarez d'Sossó, Agustí Monner Cases i Abustí Ubalde Mañé, David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* *Op. cit.*, p. 185. Unes notes sobre el quinzinari també a Joaquim VIDAL i Font, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa...* *Op. cit.*, pp. 132-135.

⁶⁸³ Segons Bertomeu, "*les votacions a aquest districte i a causa de les anomalies ocorregudes es van haver de repetir.*" Malgrat això no hi va haver canvi de candidat guanyador. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* *Op. cit.*, pp. 34-35.

*Contribuciones y de los recaudadores de contribuciones del Estado.*⁶⁸⁴ Per la seva part, Maristany negà els fets i acusà els republicans d'intimidacions als seus interventors a Móra d'Ebre, on Caballé obtingué tots els vots emesos. Finalment, el dictamen del Tribunal Suprem no considerà provades les reclamacions del candidat republicà i sobre els resultats de Móra d'Ebre, apuntà que "*la adhesión tan extema a un candidato no deja de ser extraordinariamente sospechosa.*"⁶⁸⁵

Al conjunt de la demarcació, els dinàstics aconseguiren 4 diputats, tots liberals, amb la reelecció de Kindelán per Roquetes i Nicolau per la circumscripció i l'elecció de Dasca per Valls i Plandiura pel Vendrell, que acabà vencent a l'exdiputat republicà Figuroa. Tot i les seves nombroses divisions internes, els monàrquics aconseguiren imposar-se als republicans, que obtingueren un dels seus pitjors resultats, amb només 2 escons, els clàssics de Domingo per Tortosa i Nougués per la Circumscripció. Per contra, els regionalistes també n'aconseguien 2, Maristany per Gandesa i Recasens per la circumscripció. Tot i l'empat entre republicans i regionalistes, les sensacions eren molt diferents.

A més a més, a escala catalana la Lliga s'imposava de nou i consolidava el seu poder. Aconseguia 19 diputats, 11 per Barcelona, 3 per Girona, 3 per Lleida i els 2 esmentats per Tarragona. Ja amb Gandesa a les seves mans, ben bé podien traçar una línia diagonal quasi ininterrompuda amb diputats regionalistes des d'aquest districte de l'Ebre fins al de Vilademuls a l'Empordà. Els regionalistes continuaven amb el suport del seus aliats, 2 diputats aconseguits per l'FMA, 1 carlí i l'independent Rodés. Amb tot, cal remarcar que Antoni Rovira i Virgili amb les sigles d'Acció Catalana aconseguí més de 15.000 vots i estigué a punt de ser elegit per Barcelona ciutat, on tornà a triomfar la Lliga per majories mentre que per minories eren elegits els radicals Lerroux i Iglesias. Per la seva part, els diputats dinàstics dels diversos partits i faccions en perdien 5 respecte al 1920 i només arribaren a la desena, amb 9 liberals i 1 conservador. A l'altra banda, a més de Domingo per Tortosa, el PRC només aconseguia la nova victòria de Companys a Sabadell. Tot i millorar l'única acta del 1920, la situació del partit continuava sent precària. Els reformistes només

⁶⁸⁴ Citat a Joaquin M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 211.

⁶⁸⁵ Citat a *Íbid.*

tingueren l'acta de Puigcerdà. També foren republicans els diputats de la Bisbal, com el 1920, i Terrassa. Amb els citats Nougués, Lerroix i Iglesias, les diverses tendències n'aconseguien un total de 8, als quals encara hi podríem afegir l'habitual Macià per les Borges. El quadre final català quedava completat amb 2 independents més. A destacar que, si en la majoria de comicis el republicanisme havia tingut el seu bastió al conjunt de la demarcació tarragonina, aquelles últimes eleccions canvià per complet aquesta situació, amb uns pobres resultats, similars als del 1916, amb les dues úniques actes de Domingo i Nougués. Però no només això, sinó que la província acabà sent el principal feu dels monàrquics.

En els corresponents comicis senatorials, continuà l'aliança a la demarcació entre republicans, liberals i conservadors, que elegiren un diputat cadascun. I encara el 10 de juny, es celebraren les eleccions provincials que, per la renovació corresponent cada dos anys, afectaven als districtes de l'Ebre a més d'una vacant extraordinària a Reus. El clima de tensió encara es respirava en l'ambient, ja que pocs dies abans dels comicis, els sectors dinàstics de l'Ebre sol·licitaven al Ministeri de la Governació la concentració per al dia de les eleccions de les forces de la Guàrdia Civil i l'enviament de delegats a Tortosa i a Móra d'Ebre.⁶⁸⁶ Després d'haver-ho intentat en les legislatives, Josep Berenguer presentà novament candidatura pel districte de Tortosa-Roquetes al costat del regionalista de la Ràpita Josep Canicio Garcia.⁶⁸⁷ I a més, amb del mateix Domingo, que passà per Tortosa, Santa Bàrbara, la Galera, Godall i Ulldecona.⁶⁸⁸ Amb tot, tots dos foren derrotats pels tres candidats liberals elegits per majories. Pel que respecta a la quarta acta en joc, anà a parar al republicà Camps.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Telegrames oficials mecanografiats del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 04-VI-1923 i 06-VI-1923. Lligall 29 A, Expedient 6. Sèrie A de Governació, AHN.

⁶⁸⁷ Segons el governador civil, en data 3 de juny havien presentat candidatura els adictes Francisco Canivell Curto, Juan Tomás Madurall i José Maria Cartes Mur, el tradicionalista Joaquim Ferré i els republicans Manuel Camos Mur, José Camero Garcia, Salvador Murall Monclús i l'esmentat Berenguer, i els conservadors Francisco Olexa Homedes, Pedro Lamothe Vilagrasa i Juan B. Sardi Huerto. Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 03-VI-1923. Lligall 29 A, Expedient 7. Sèrie A de Governació, AHN.

⁶⁸⁸ Dietari 32, p. 21 i dietari 85, p. 22. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁶⁸⁹ Lluís Bertomeu afirma que el quart escó fou per al tradicionalista Manuel Camós Juan, Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre... Op. cit.*, p. 107. Amb tot, la documentació governamental d'arxiu apunta que fou per al republicà Camps. Telegrama oficial mecanografiat de Diego de León al ministre de la Governació. Tortosa, 11-VI-1923. Lligall 29 A,

Per Falset-Gandesa presentà candidatura Ramon Nogués al costat del nacionalista Pere Lloret i del radical Manuel Solanes Cabré que, aquesta vegada, anaven acompanyats per Pedro Cona Juncosa. S'enfrontaren a una coalició de dinàstics, regionalistes i tradicionalistes, amb José Compte Juncosa, José Maria Gich Pi i Daniel Serres Lorán, respectivament. Finalment, Nogués es quedà a 530 vots de l'acta. Amb tot, fou el candidat més votat a Móra d'Ebre, Flix, Batea, el Masroig i Miravet. Només fou elegit diputat per minories Lloret, amb 6.013 sufragis, acompanyat pel liberal Compte, el regionalista Gich Pi i el carlí Serres.⁶⁹⁰ A Reus els republicans possibilistes aconseguiren l'elecció d'un diputat imposant-se a una candidatura liberal. Aquests resultats no alteraren la correlació de forces de la cambra ni l'aliança entre dinàstics, regionalistes i tradicionalistes, que permeté la reelecció de Guasch com a president de la Diputació.

Poc més tard, Joan Benet li escrivia a Marcel·lí Domingo per fer-li saber que "*Roig el cacique que nos hace proposiciones para sacar al alcalde*".⁶⁹¹ Per la seva part, en la seva tornada a les Corts, durant la breu legislatura del 1923 –el 24 de juliol foren suspeses les sessions– el diputat per Tortosa denuncià "*la situación especial de anormalidad y de ilegalidad que de un tiempo a esta parte tiene el Ayuntamiento de Tortosa*", per la qual cosa sol·licitava al ministre de la Governació una interpel·lació parlamentària, acceptada per aquest. Per a la seva realització, el diputat demanà l'expedient de les últimes eleccions municipals, un estat documentat del nombre de guàrdies civils concentrats a Tortosa des de les eleccions legislatives del 1920, la quantitat que a l'Estat li representava la concentració de la Guàrdia Civil a la població i una relació detallada dels rebuts que havia fet efectius l'anterior capità del cos. La intervenció de Domingo feia referència a que "*varios concejales del Ayuntamiento de Tortosa fueron suspensos de su cargo por procesamiento. El*

Expedient 7. Sèrie A de Governació, AHN. Una quarta acta republicana indicada també a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 225.

⁶⁹⁰ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 03-VI-1923. Lligall 29 A, Expedient 7. Sèrie A de Governació, AHN. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., p. 29, a partir de "Elecciones de Diputados provinciales", *Tarragona*, 14-VI-1923, p. 7. Lluís Bertomeu atribueix la candidatura amb el nom de Nogués a Antoni Nogués i Cambra, pare de Ramon Nogués. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 107.

⁶⁹¹ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 21-VIII-1923. Lligall 383, Expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

procesamiento se levantó hace ya más de cuatro meses.” Per la qual cosa demanava el seu restabliment. Segons el ministre, el duc d’Almodóvar de Valle, això es produiria immediatament i, si era necessari, mitjançant l’enviament d’un delegat governatiu.⁶⁹²

Però com havia passat en la interpel·lació del 1917, aquesta no s’acabà produint, ja que el cop d’Estat del 13 de setembre de Miguel Primo de Rivera ho impedí. Es tancava una etapa política alhora que se n’obria una altra. En aquesta primera, hem pogut veure com a partir del 1914 es configurà el marcel·linisme als districtes de l’Ebre en base a la reorganització republicana dins la coalició republicanosocialista, però sobretot sota el lideratge de Marcel·lí Domingo. L’any 1917 representà la consolidació, tant del dirigent, que sobrepassava l’àmbit estrictament català per arribar a l’escala estatal, com del moviment personalista arreu de les comarques de l’Ebre. L’alcaldia de la ciutat de Tortosa, els escons provincials, però sobretot l’acta de diputat pel districte era la mostra de la força d’un *nou* republicanisme que semblava imparable en unes comarques de tradicional domini dinàstic, si no era mitjançant procediments escassament democràtics o, directament, il·legals.

⁶⁹² *Diario de Sesiones a Cortes*, 28-VI-1923, pp. 613-614. ACD.

SEGONA PART

5. DE LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA A LA CAIGUDA DE LA MONARQUIA (1923-1931)

5.1 El republicanisme a l'Ebre (1923-1930)

*“Durante la dictadura estábamos perseguidos continuamente. No podíamos dar un paso sin que nos siguiera la sombra antipática de la policía. Y a pesar de ello casi siempre la despistábamos.”*⁶⁹³
Ramon Nogués, estiu de 1931

Segons les tesis marcel·linistes, el cop triomfà *“fulminantemente por estas tres razones: el descrédito de los partidos monárquicos, la complicidad del rey y la falta de ambiente revolucionario.”*⁶⁹⁴ Fos com fos, amb la configuració del Directori Militar, un Reial Decret de 30 de setembre destituïa tots els ajuntaments. D'aquesta manera, a Móra d'Ebre, s'acabaven les dues dècades d'alcaldies republicanes amb el cessament d'Antoni Asens Cardona i l'elecció de Joan Piñol Peris. A Tortosa, el nou batlle passava a ser l'exdiputat a Corts Primitivo Ayuso Colina. A Amposta, quedava nomenat Buenaventura Sanchís Reig, marcant el final dels 17 anys d'alcaldia de Joan Palau. De forma similar, a Ulldesona l'arribada de la dictadura suposà el final de l'era Querol. A Roquetes era nomenat nou alcalde José Blanch Blanch. A Alcanar, Rafael Balada Beltran substituï Miguel Chimeno. A Gandesa, el nou batlle fou Domingo Figueras Domènec, qui clausurà el recent creat Casal Gandesà, on el regionalisme s'havia fet fort. A Vilalba, el nou batlle fou Josep Domènech

⁶⁹³ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 31, a partir de FERRAN, C, “Una entrevista amb Ramon Nogués”, *Tarragona Federal*, 30-VIII-1931, p. 9.

⁶⁹⁴ “Por qué fue posible la dictadura y no fue posible la revolución”, Marcelino Domingo, *¿Qué espera el rey?*, *Op. cit.*, p. 121.

Vallespí.⁶⁹⁵ Segons l'opinió de Joan Benet, *"tengo la convicción de que España se ha quedado sin Ayuntamientos, los que ahora hay responden a una organización caciquil como la que siempre hubo [...] La creación de estos pequeños Gobernadores Civiles en cada cabeza de distrito, -creadas quizá ante el mal resultado que ha dado esta mal buscada combinación de los Vocales Asociados,- anulará por completo al Ayuntamiento y al Alcalde."*⁶⁹⁶ I de forma similar al canvi en les institucions municipals, un nou Reial Decret de 12 de gener de 1924 dissolia la gran majoria de diputacions provincials i poc després José María Serrano Garcia era nomenat nou president de la de Tarragona.⁶⁹⁷

A Tortosa destacaven noms afins al nou govern com els de Diego de León Núñez Robles, Francisco Roig Navarro, Manuel Bau Vergés, Francisco Canivell Curto, Juan Mestre Noé, Ricardo Climent Ferré o Primitivo Ayuso Colina, aplegats al voltant del Centre d'Unión de Derechas que, constituït el 1918, continuà durant els primers anys de la dictadura. A finals del 1924, comptava amb un total de 64 socis.⁶⁹⁸ Es tractava d'"*elementos que siguen la política practicada desde hace muchísimos años por el Sr. Roig que era quien ejercía la primacía en todos los asuntos locales.*" Amb tot, mig any més tard, l'associació "*no cuenta apenas con socios*", i Roig tenia un prestigi "*ya caído y casi olvidado.*"⁶⁹⁹

Amb tot, dins del relleu generacional s'erigia amb força el nom de Joaquim Bau Nolla, que acabaria esdevenint l'home fort de la dictadura a Tortosa i a les comarques de l'Ebre. Fins al moment, Domingo no havia trobat un lideratge comparable al seu entre els sectors dretans, i la seva major entitat produiria durant aquells anys una bipolarització personalista. Al marcel·linisme, ja clarament configurat i establert, s'hi oposaria un moviment conservador que,

⁶⁹⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 225. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., pp. 113-114. Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona...* Op. cit., p. 308. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia...* Op. cit., pp. 67-68. Joaquim VIDAL i Font, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa...* Op. cit., p. 137. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., pp. 203 i 205.

⁶⁹⁶ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, [octubre de 1923]. Lligall 383, Expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁶⁹⁷ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans a les Terres de l'Ebre...* Op. cit., p. 107.

⁶⁹⁸ "Lista de socios del Centro Unión de las Derechas en 31 de diciembre de 1924". Expedient 790. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁶⁹⁹ Carta manuscrita del delegat governatiu de Tortosa, Fernando Juárez de Figueroa, al governador civil. Tortosa, 25-VI-1925. Expedient 790. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

progressivament unificat en la seva reacció, s'aniria alineant al voltant del nou dirigent. Tot plegat ens representaria la metàfora d'una confrontació entre Domingo i Bau, entre esquerra i dreta, entre republicans i monàrquics, entre marcel·linistes i bauistes, dins una lògica construïda entre amics i enemics.⁷⁰⁰ Carl Schmitt ja havia escrit el 1932 a *La nation de politique*: “*todos los conceptos, nociones y vocablos políticos tienen un sentido polémico; se refieren a un antagonismo concreto, están vinculados a una situación concreta cuya lógica definitiva es una configuración amigo-enemigo (que se manifiesta en forma de guerra o de revolución) y la ausencia de una situación de este tipo los convierte en abstracciones vacías y sin vida. Palabras como Estado, República, sociedad, clase; y también: soberanía, Estado de derecho, absolutismo, dictadura, plan, Estado neutral o Estado total son ininteligibles si ignoramos quién debe ser alcanzado, combatido, cuestionado y refutado por medio de estas palabras.*”⁷⁰¹

Però, com fou la vida política local després del cop d'Estat? A Tortosa, recuperant novament paraules de Benet, “*vivimos completamente dentro de casa, manteniendo el diario com se puede, unicamente para mantener el nombre por si algún día puede tener eficacia su voz en este distrito. El Centro también anda a gatas pero lo vamos sosteniendo en espera de mejores tiempos. Aguantamos todas las imposiciones que se nos hacen con aquella sensatez de hombres dispuestos a obedecer a todo lo que se les mande y aunque origina alguna molestia, se acepta como mal menor [...] Los militares de aquí no se han puesto en nada con nosotros, les hemos presentado alguna denuncia de orden político y aunque aún no han contestado al menos nos han recibido bien y parece han dado buena acogida a la comision que ha ido.*”⁷⁰² El Centre d'Unió Republicana de Tortosa comptava, el 31 de gener de 1925, amb un total de 327 socis. A mode comparatiu, la Joventut Republicana de Mas de Barberans tenia, el 30 de gener del mateix any 1925, 78 associats.⁷⁰³

⁷⁰⁰ Aquesta dualitat la interpretem utilitzant les idees exposades a Javier FERNÁNDEZ Sebastián, “Conceptos y metáforas en la política moderna. Algunas propuestas para una nueva historia político-intelectual”, a Jordi CANAL y Javier MORENO Luzón (eds.), *Historia cultural...* *Op. cit.*, pp. 22-23.

⁷⁰¹ Citat a Christophe PROCHASSON, “Amistades políticas y políticas de la amistad”, a Jordi CANAL i Javier MORENO Luzón (eds.), *Historia cultural...* *Op. cit.*, p. 229.

⁷⁰² Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, [octubre de 1923], *Op. cit.*

⁷⁰³ En un certificat mecanografiat adjunt, tot i que sense datar, el secretari, Felipe Climent Andreu, exposava una junta directiva formada per Josep Berenguer com a president, Manuel

A Vilalba dels Arcs, els republicans també quedaren desplaçats del govern, tot i que el Centre Agrícola, on s'hi agrupaven, continuava funcionant “com ho demostra la multa imposada pel delegat governatiu el juliol de 1924 per proferir blasfèmies a la seva seu social.”⁷⁰⁴ Més bel·ligerant fou l'alcalde de la Galera, qui denuncià a la junta del Centre Republicà Obrer, que el 1925 comptava amb 116 socis, davant el governador civil per negar-se a deixar d'organitzar els balls públics al mateix centre, tant de tarda com de nit.⁷⁰⁵ També tingueren problemes els republicans de Godall, ja que l'agost de 1924 el batlle de la població va portar als tribunals els dirigents de Cercle de Fraternitat Republicana per haver convocat una reunió sense haver-lo avisat anticipadament. I tot i que l'entitat acabaria sent clausurada el 28 d'agost de l'any següent, seria reoberta el 12 d'abril de 1926.⁷⁰⁶ A Benifallet, també l'estiu de 1924 l'alcalde José Ferré féu clausurar el centre d'UR de la població, al·legant que es feien projeccions cinematogràfiques sense autorització governamental. Una informació, segons el president del centre, “*hija del aleccionamiento de los viejos y desordenados caciques de Tortosa, a un funcionario del Ayuntamiento de Benifallet que no está encuadrado en la política del Directorio.*”⁷⁰⁷ Tot i les queixes dels republicans locals, el centre també restà tancat durant el període dictatorial i no quedà reobert fins a l'abril del 1930, amb Tomàs Pujol al capdavant. D'aquesta manera, la dictadura va fer que els centres quedessin en estat d'hibernació, sent destinats a un ús recreatiu i d'oci i perdent teòricament la seva connotació política.⁷⁰⁸

Atoche Andreu com a vicesecretari, José Castelví Pallejá com a tresorer, Lorenzo Pié Cisquelles i Manuel Roig Hierro com a vocals. “Socios del Centro Unión Republicana de Tortosa”. Expedient 696. “Lista de socios que componen la sociedad Juventud Republicana de Mas de Barberans”. Expedient 91. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁷⁰⁴ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., p. 205.

⁷⁰⁵ Durant aquell any, el Centre estava presidit per Vicente Ferre Miro, amb Fermín Pons a la vicepresidència. Documents diversos, com la carta manuscrita del batlle de la Galera al governador civil. La Galera, 5-XII-1923. I l'advertència mecanografiada, probablement des de Governació Civil de Tarragona, al president del Centre Republicà Obrer de la Galera. Tarragona, 14-XII-1923. Expedient 784. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁷⁰⁶ *El Pueblo*, 17-IV-1926, p. 2. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* Op. cit., p. 278.

⁷⁰⁷ Instància de José A. Monclús Farnós al governador civil. S.I., 31-VIII-1924. Expedient 1204. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁷⁰⁸ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, Op. cit., p. 457. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 61.

Però més enllà dels incidents, els republicans intentaren continuar la seves activitats amb la major normalitat possible. A Tortosa, a finals del 1925, la UR inaugurava un nou local al carrer Berenguer, “*frente a la plaza de Alfonso*”, amb el president local del mateix nom i la presència honorífica de Marcel·lí Domingo.⁷⁰⁹ Les activitats culturals, de lleure i d’oci foren utilitzades com a elements aglutinadors de socialització i alhora de continuació de les complicitats polítiques. El mateix Josep Berenguer li explicava a Domingo que “*en el casino para dar animación los domingos por la mañana, iniciaremos unas sesiones de vermut con orquesta y baile de sardanas.*”⁷¹⁰ Poc més tard, el gener de 1927 Joan Benet agafava el relleu a la presidència del Centre, alhora que quedava renovada la meitat de la seva direcció, amb homes com Agustí Tudó Ferré, Cándido Fernández Jorge o Francesc Subirats Romeu.

A Móra d’Ebre, i tot l’esmentat canvi en l’alcaldia, la dictadura no va comportar cap alteració de la tendència política iniciada des de mitjans de la segona dècada del segle XX, amb l’hegemonia del Centre Instructiu Democràtic, que continuà sent l’entitat que més homes aportà al govern municipal, al costat del també republicà Fomento del Trabajo, entitat que modificà el seu nom pel d’Unión Patriótica, el partit únic de la dictadura. Joan Piñol Peris, batlle de la vila durant el període dictatorial, era membre del CID i marcà una política de govern continuista respecte al període anterior. També fou membre de l’entitat el seu successor al càrrec el 1930 amb l’anomenada “dictablanda” del general Berenguer, Josep Algueró Montagut, qui obrí el govern a dirigents local obreristes i catalanistes. Amb aquesta situació, els elements simbòlics d’aquests últims adquiriren protagonisme a l’espai públic, per exemple durant la festa major del 1930, quan es col·locà -per primera vegada segons *El Llamp*- la bandera catalana al balcó de l’Ajuntament al so de *La Santa Espina* interpretada per la Banda Municipal. Uns mesos mes tard, el febrer de 1931, el carrer de Santa Madrona passava a anomenar-se Prat de la Riba, i l’Avinguda del General Sanjurjo, Avinguda de la Llibertat.⁷¹¹

⁷⁰⁹ Citat a *Ibid.*, p. 74, a partir de *El Pueblo*, 28-XI-1925.

⁷¹⁰ Carta de Josep Berenguer a Marcel·lí Domingo. S.I., 02-IV-1925. Lligall 2412, Expedient 28. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁷¹¹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre...* Op. cit., pp. 225-231, a partir de “La bandera catalana a Mora d’Ebre”, *El Llamp*, 15-IX-1930, p. 5.

Pertanyien també al CID els segons alcaldes de la dictadura, Jacint Amorós Serres, entre 1923 i 1925, i Benet Descàrrega Escribà, de 1927 fins al final de la dictadura. I també foren regidors del consistori d'altres membres de *La Democràcia*, com Ramon Campos Inglés o Andreu Nogués Biset. Aquest últim, germà del dirigent republicà Ramon Nogués. A més a més, el seu pare, Antoni Nogués i Cambra, fou designat jutge municipal. Una situació que fou aprofitada pels rivals polítics de Ramon Nogués per considerar que la seva família havia fet un apropament a la dictadura. A més a més, una fotografia seva amb el capità general al IV Congrés Nacional de Regs celebrat a Barcelona el juny de 1927 fou un altre dels documents que utilitzaren els seus detractors per argumentar aquesta teoria.⁷¹²

Però la participació dels republicans al govern de Móra d'Ebre no fou una excepció. També hi trobaríem membres d'altres entitats, com els futurs dirigents regionalistes de l'Obrera o membres de La Llanterna, a més de destacats tradicionalistes. Com resumeixen Josep Sánchez Cervelló i Josep Solé Arenal, *“un ampli sector de la societat morenca, més enllà de les ideologies polítiques, participà en el govern municipal durant la dictadura de Primo de Rivera. La dictadura no suposà un trencament amb l'etapa anterior, va comptar amb tots els nuclis organitzats de la vila, des dels tradicionalistes fins als republicans. Aquesta tranquil·litat fou possible per l'absència de conflictes socials i d'organitzacions de classe.”*⁷¹³ Però, continuant amb el mateix autor, Sánchez indica que *“com a mínim, tant a la Terra Alta com a la Ribera d'Ebre, a partir de 1927-1928, es produí un canvi general als ajuntaments a fi i efecte de donar-los una més gran acceptació popular, en uns moments en què el règim autoritari anava perdent gas.”*⁷¹⁴ A més a més, també a escala estatal es produïren altres casos de col·laboracionisme amb la dictadura per part de les forces antidinàstiques, com per exemple amb la UGT.

Amb tot, a la mateixa població de Móra d'Ebre, *“fèiem La Riuada, un quinzenal que dirigia Martí Rouret, mestre de minyons empordanès (concretament de l'Escala) que exercia la seva professió en una escola particular: la del Centre Instructiu Democràtic –conegut, popularment, per “La*

⁷¹² Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 31, a partir de CARBASSÓ, “Siluetes polítiques”, *Avançada*, 3-VI-1933, p. 2.

⁷¹³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arenal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 225.

⁷¹⁴ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 32.

Democràcia”-.⁷¹⁵ Iniciada el 1927, la revista anà lligada a l’entitat i, com quedava exposat al seu primer editorial, es plantejava com “*un instrument de divulgació cultural, científica, literària i artística*”, tot i que tenia alhora uns implícits plantejaments esquerrans i catalanistes. La cita entre cometes la trobem en “*uns primers mots de franca i atenta salutació envers les autoritats locals, públic en general i premsa tota, especialment el germà gran de la comarca, el periodoc quinzenal “El Llamp” de Gandesa.*” Es tractava d’una publicació escrita en català, amb vocació comarcal, que destacà per la seva qualitat i on, a més de la direcció de Rouret, s’hi podien trobar escrits d’altres autors com el destacat escriptor Artur Bladé i Desumvila, però també Josep Pinyol, Ferran Solé, Francesc Regné o Pere Culumé.⁷¹⁶

Tot i que s’hi pogueren llegir consignes cada cop més obertament republicanes, el continuisme del govern local de Móra d’Ebre durant la dictadura també es podia observar a la revista. Després de la substitució del consistori post dimissió de Primo de Rivera a principi de 1930, es podia llegir que “*en quant als sortins encara que ens satisfà la seva cessantia pel que ens recordava la Dictadura ens plau molt felicitar-los per la seva actuació no ha pogut ésser més meritòria. Al senyor Joan Pinyol Peris i demás companys del cessant ajuntament la nostra enhorabona.*”⁷¹⁷ Per la seva part, *El Pueblo* fou perseguit per la dictadura. Els primers dies de gener del 1926, es podia llegir a les seves pàgines que “*iniciamos con este número de El Pueblo una nueva etapa en su vida después de su ostracismo de 4 años [...] vuelve nuevamente a editarse.*”⁷¹⁸

⁷¹⁵ A. BLADÉ i Desumvila, *La vida d’un català excepcional... Op. cit.*, p. 15.

⁷¹⁶ “El nostre esclat”, *La Riuada*, 01-VII-1927, p. 3. Josep, SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 433. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre... Op. cit.*, pp. 226-227.

⁷¹⁷ Citat a *Íbid.*, p. 226, a partir de *La Riuada*, 20-III-1930, p. 11.

⁷¹⁸ *El Pueblo*, 09-I-1926, p. 1.

5.2 L'oposició a la dictadura: els referents de Domingo, Palomo, Nogués i Berenguer

*“Te quiero porque te creo.
Te quiero porque nos has abierto los ojos;
porque nos has unido como un haz;
porque nos has puesto en pie;
porque nos has obligado a movernos [...]”
Nos falta dinero para comer, es verdad.
Pero nos falta más aún esto que tú nos has dado;
que no sé lo que es;
no sé si es una idea o una locura;
no se sé si es un derecho o un delito.”*

Marco Antonio –personatge imaginari de l'obra *Vidas rectas*-, 1925.⁷¹⁹

El 1924, Ramon Nogués es traslladà a Tarragona, al número 52 de la Rambla de Sant Joan, on ubicà tant el seu nou domicili com el despatx d'advocat. Amb aquesta nova situació, tant el Nogués advocat com el Nogués polític ampliava els seus horitzons i quedava posicionat en un doble radi d'acció. D'una banda, continuava a Móra, on seguí despatxant els dissabtes i on impulsà i presidí la Comunitat de Regants, des d'on gestionà la implantació d'un sistema de rec que afavorí les terres del terme municipal. Fou un projecte ple d'èxit que va ser exportat als municipis veïns. Amb el lideratge d'aquesta important infraestructura, quedava reforçada de retruc la seva influència política, tot i l'oposició de les forces carlines, al capdavant de les quals es trobava Daniel Serres Lorán i els anomenats “danielets”. Com ha explicat Josep Sánchez, “*al setembre de 1924, ja havia elaborat un projecte de sistema de rec i l'11 de novembre [...] presidí l'assemblea constitutiva de la comunitat.*”⁷²⁰ El mateix sistema de rec s'acabà instal·lant també a Móra la Nova, a Ginestar i a Ascó el 1925 i a Benissanet l'any 1928. De l'altra, començava treballar a la capital provincial, on va estrényer vincles amb Pere Lloret i on acabaria sent el màxim dirigent del Centre Republicà Democràtic Federal de Tarragona. D'aquesta manera, Nogués era ja un líder important del marcel·linisme, i aquest nou posicionament afectava també tota l'estructura geogràfica del moviment. Després de ser la força hegemònica de les esquerres de l'Ebre, un punt tant important com Tarragona començaria a ser durant aquells anys 20 un nou centre clau de la geografia marcel·linista.

⁷¹⁹ Marcelino DOMINGO, *Vidas rectas*, Los Contemporáneos, Madrid, 1925, p. 18.

⁷²⁰ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 29-30.

Per la seva part, forçosament allunyat de les comarques tarragonines, Marcel·lí Domingo inicià la seva activitat d'oposició a la dictadura vinculant-se als sectors de l'exili parisenc, al voltant del cafè "La Rotonde" i el "Bois de Boulogne" i escrivint en òrgans de premsa com *La Provincia* de Terol o *La Nación* de Buenos Aires. Amb tot, la seva residència més estable quedà fixada a la capital de la monarquia, ja que *"vive en Madrid, en la casa que ocupa desde 1918."*⁷²¹ A més a més, segons el mateix Domingo, *"cada vez que he ido yo a Barcelona durante el período de las dictaduras, me cercaba completamente la policía al llegar, y no podía dar un paso sin ella."*⁷²² Però ja durant els primers dies després del cop d'Estat, a Tortosa *"han estado una buena temporada, hasta que han sabido que estabas en Portugal, vigilando la montaña de Sisquet y la mia y las puertas del Centro esto hecho por el Somaten y los alguaciles, unicamente para saber si estabas tú en esta. Sabemos que unicamente era un interés local, de saber tu paradero."*⁷²³

El novembre de 1924 ja fou detingut per l'insurrecció de Vera de Bidasoa, a Navarra, quan la policia desarticulà l'operació, que Domingo qualificà de *"muntatge policial."*⁷²⁴ Segons explicà Garcitoral, *"pasa, pues, varias temporadas en la cárcel, temporadas que principiaban con días de incomunicación [...] Para llevar a cabo los trabajos vive sobre aviso y sale semidisfrazado, y pasa varios días escondido en casa amiga, y de coche en coche por la ciudad, o tomando un tren tras dejar otro."*⁷²⁵ En paraules de Frederic Benet Domingo, fill de Joan Benet i nebot de Marcel·lí Domingo, *"potser portaven dins d'ells la clandestinitat [...] Recordo la Guàrdia Civil venint a casa, durant la dictadura de Primo de Rivera, després d'haver marxat el meu oncle i el meu pare arreglant-se una maleteta i un catre per anar a la presó, el*

⁷²¹ Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 172. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 222.

⁷²² Del pròleg Marcelino DOMINGO, "El Capitán", a J. MONTERO Alonso, *Vida, muerte y gloria de Fermín Galán. (Relato novelesco de la sublevación de Jaca. Sus hombres, sus escenas, sus alegrías y sus amarguras. Cómo quería Fermín Galán que fuese la Humanidad nueva)*, Castro, Madrid, [s. d.], p. 10.

⁷²³ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, s. d., però que pel context i per l'esmenat viatge del cabdill a Portugal podem situar-la entre finals de setembre i octubre de 1923. Lligall 383, Expedient 19. Secció P. S. Madrid, CDMH. El viatge a Portugal al dietari 32, pp. 35-43. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁷²⁴ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: un referent...", Op. cit., p. 179.

⁷²⁵ Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., pp. 176-177.

venien a buscar, perquè havia passat alguna cosa a Madrid o alguna cosa així.”⁷²⁶

Amb tot, els anys d'inactivitat partidista i electoral foren aprofitats per eixamplar la producció bibliogràfica del dirigent republicà, escrivint novel·les com *El burgo podrido* (1924), obres de teatre, com els drames *Doña María de Castilla* (1926), *César* (1928), *Encadenadas* (1931) i comèdies com *El pan de cada dia* (1925), a més de *Vidas rectas* (1925) o *Juan Sin Tierra* (1927). Segons Xavier Pujadas, algunes estrenades durant els anys finals de la dictadura amb un “èxit discret”. A més a més, també aparegué al film *La Malcasada* de Francisco Gómez Hidalgo al costat d'altres personalitats polítiques i socials. I, tot i la censura prèvia, retornà als escrits a *El Pueblo*. Com assenyala aquest autor, “la seva producció bibliogràfica i periodística a partir de 1925 se centra en quatre eixos: La feblesa del republicanisme espanyol i la incapacitat d'aquest per a liderar un moviment d'àmplia base popular en l'oposició a la monarquia; la reafirmació en la necessitat que el moviment obrer pogués articular-se políticament; el progressiu acostament al socialisme com a estratègia del liberalisme d'esquerres; i l'anàlisi de l'evolució política internacional posterior a 1918.” Tot, entrelligat amb els conceptes d'esquerra, europeisme i pacificació.⁷²⁷

El burgo podrido, acabada d'escriure el març del 1924, fou la seva segona novel·la. Vuit mesos mes tard, al novembre, fou impresa per “La novela de hoy”. Aquesta explicava la història de Miguel Ángel, un habitant d'un petit poble que havia fet un llarg viatge per Europa i Amèrica –novament, amb referències autobiogràfiques, ja que, casualment havia conegut els mateixos països que Domingo-. Quan retornà, es trobà uns veïns obedients a l'ordre establert pel senyor Juan. Miguel Angel va ser l'únic que s'hi va enfrontar, va rebre una pallissa i només trobà la complicitat de la marquesa. En la posterior convocatòria d'eleccions, es presentava, en paraules dels habitants de la vila, “ese señor que votamos [...] Aquí no ha venido; no se le ha visto. Dicen que es un señor de Madrid que tiene mucho dinero. Es conde o duque. No lo sabemos. Dicen que tiene diez o doce títulos e influencia para todo. Que sólo

⁷²⁶ Citat a Rosa TIÑENA, “Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo”, *Op. cit.*, p. 108.

⁷²⁷ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 230-231, 238-239 i 245.

necesita abrir la boca para pedir, y que lo que pide se lo dan en seguida.”⁷²⁸ De sobte, però, la situació política canvià: “había estallado una revolución en Barcelona; había triunfado; los revolucionarios tenían el Poder y prometían como primera medida un saneamiento de la Administración pública, comenzando por desarticular totalmente lo que se llamaba caciquismo, desposeyendo fulminantemente a los caciques de sus puestos y exigiéndoles dura responsabilidad por su actuación.”⁷²⁹ Fou així com el senyor Juan va ser detingut per corrupció. En el procés obert, la majoria de veïns del poble van acabar testificant en contra seva. La paradoxa, però també el valor afegit de la història, fou que, per a Miguel Angel, “los que ayer le veneraban a usted como a un ser supremo y me abrían la cabeza a mí porque le hacía frente, sean los que le delaten y le agraven la carga.”⁷³⁰ Per això, “he subido a decirle que yo ahora, en estas circunstancias, era su amigo.”⁷³¹ Més enllà de temes recurrents com el del caciquisme o el mite de la revolució, de nou el polític amb vocació de mestre expressava fermament el seu missatge. En un context d’analfabetisme i violència política: fer pedagogia, educar al poble, despertar la consciència i l’emancipació del ciutadà per deixar a un segon pla els enfrontaments personals.

Poc més tard, el 20 de novembre, s’estrenava al teatre còmic de Madrid *Vidas rectas*, una comèdia dramàtica en tres actes publicada l’any següent.⁷³² Acabada uns mesos abans durant l’estiu en una estada a la casa d’Emilio Palomo a Santa Cruz de la Zarza, la història transcorria en un poble castellà el 1924. En un nou esquema proper a la lluita de classes, els pagesos, liderats per Máximo en una agrupació de parcers, plantejaven les seves reivindicacions a Don Rodrigo, el propietari paternalista i caciquista, qui es lamentava perquè “no sabemos quién vino a decirles a los aparceros que no pagaran lo convenido a los propietarios. Que la tierra era de quien la trabajaba.”⁷³³ Amb aquest antecedent, molts parcers es negaren a pagar les rendes al senyor, qui els acabà desnonant. Entremig, una història d’amor entre el protagonista i la

⁷²⁸ Marcelino DOMINGO, *El burgo podrido*, La novela de hoy, Madrid, 1924, 23.

⁷²⁹ *Ibid.*, p. 42.

⁷³⁰ *Ibid.*, pp. 56-57.

⁷³¹ *Ibid.*, p. 57.

⁷³² Així s’anunciava en el cartell reproduït a la portada del llibre. Marcelino DOMINGO, *Vidas rectas*, *Op. cit.*

⁷³³ *Ibid.*, p. 6.

filla de Don Rodrigo, Laura Juana, tot i que aquesta s'acabà casant amb el també propietari Pepe Luís, una boda celebrada pel poble, qui retornà de les consignes del líder parcer a les del senyor. En el tràgic final per al protagonista, Máximo pensava que “*dan ganas de tirarte piedras desde aquí, pueblo mío; de [...] habondarte a tu suerte; de salvarse uno solo [...] ¿Eres, pueblo, así porque no cuidaron que fueras de otro modo, porque no te interesa ser de otro modo, porque no pone voluntad en ser de otro modo, porque estás condenado a ser siempre como eres?*”. Amb tot, en les últimes paraules de l'obra, es justificava el títol: “*por encima del barro que llega a la cara; por muchas que sean las espianas que los que más nos amen o más nos odien claven en nuestro corazón, solos o acompañados, vencedores o vencidos, adelante. Adelante siempre por el mismo camino recto.*”⁷³⁴ Segons Bladé i Desumvila, aquest drama li donà una certa popularitat. Amb tot, la dictadura li va retirar del mercat alguns llibres. I fins i tot es va prohibir la celebració d'un banquet per a celebrar els seus èxits teatrals durant el març de 1925.⁷³⁵

I encara el 15 de març de 1925 s'estrenava al Teatre Novedades de Barcelona *El Pan de cada día*, una comèdia en tres actes publicada per Prensa Moderna l'any següent. L'obra, ambientada novament en un poble de Castella, retratava l'analfabetisme, l'emigració i la misèria que “*nos hace lobos de quien venga a quitarnos el trozo de pan que podemos coger con los dientes, aunque quien venga a quitárnoslo sea nuestra padre*”.⁷³⁶ Però l'obertura d'unes mines portà feina i capgirà la situació econòmica d'aquells que pogueren treballar-hi. Tot i que no de tots, sobretot dels que no sabien llegir ni escriure. Ho reflexionava en veu alta Manuel, el mestre nacional, ja que els fills dels homes sense feina, “*sin darse cuenta que ellos no trabajan ahora debido en gran parte a no haber pasado por la escuela, y que su hijos, por no haber pasado por la escuela, se encontrarán también sin trabajo com sus padres.*”⁷³⁷

A més a més, aquell mateix any publicà dos llibres més, *¿Qué es España?* i *Autocracia y Democracia*. El primer en memòria del seu pare, mort

⁷³⁴ *Ibid.*, p. 34.

⁷³⁵ Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada*, a *Obra completa. Cicle de l'exili I*, Cossetània Edicions, Valls, 2006, Volum II, p. 170. Josep Maria ROIG Rosich, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, pp. 207 i 608.

⁷³⁶ Marcelino DOMINGO, *El pan de cada día*, Prensa Moderna, Madrid, 1926, p. 29.

⁷³⁷ *Ibid.*, p. 67.

aquell mateix any. Des del context dictatorial, “es un libro escrito durante años”, amb un recull d’articles publicats sobretot a la revista *España* i al diari *España Nueva* entre el 1913 i el 1923.⁷³⁸ Amb les enèssimes referències a Costa i Pi i Margall –“¿”*Qué haría, qué diría en este momento Pi i Margall?*” [...] *Diría lo que ya dijo; que decir siempre lo mismo cuando el mismo mal subsiste, es un deber de apostolado. ¿Qué haría? No haría sino aquello que los españoles fueran capaces de hacer.*”⁷³⁹ Amb frases contundents: “*el español es el único europeo a quien falta carácter: carácter firme, carácter enérgico, carácter audaz [...] España, para marchar y para imponerse, necesita antes que todo educar, exaltar y enriquecer el carácter de la raza. Necesita reconquistar el carácter.*”⁷⁴⁰ I amb un final meditat: “*el problema básico de España es un problema de voluntad: el de resolverse a ser lo que se debe ser. Un estímulo para despertar y encauzar la voluntad dormida o desorbitada de este libro. Este libro que, en definitiva, no tiende a otra cosa que a ésta: a tratar de hacer de cada español un hombre [...] el ser superior, que hace lo que siente y siente lo que hace.*”⁷⁴¹

El segon en homenatge “*a mis amigos del distrito de Tortosa, que han sabido ser ejemplo de luchadores contra la autocracia y testimonio de forjadores de una democracia; que han tenido alma para elevarse, de la baja condición de súbditos de una política aldeana, a la alta categoría de ciudadanos europeos.*”⁷⁴² El llibre estava estructurat en les dues parts que contenia el títol. La primera amb moltes al·lusions a la Itàlia feixista. La segona, amb referents com Anglaterra, França i Alemanya, amb la influència dels socialistes triomfants a Anglaterra, Dinamarca i França. I amb l’europeisme com a escenari de fons.⁷⁴³ Com indica Xavier Pujadas, contenia articles ja publicats entre el 1922 i el 1925 i era una autèntica “*apologia del liberalisme parlamentari*”, influït pels radicalsocialistes francesos que governaven París des del 1924. Amb la continuada crítica al republicanisme històric espanyol, Domingo proposava un partit fort, amb un aparell ideològic potent i amb coalició amb altres forces polítiques afins, a similitud dels radicalsocialistes francesos

⁷³⁸ Marcelino DOMINGO, *¿Qué es España?*, Atlántida, Madrid, 1925, p. 245.

⁷³⁹ *Ibid.*, pp. 121-124.

⁷⁴⁰ *Ibid.*, p. 166.

⁷⁴¹ *Ibid.*, p. 246.

⁷⁴² Marcelino DOMINGO, *Autocracia y democracia*, Atlántida, Madrid, 1925, p. 5.

⁷⁴³ Així es podia llegir sobretot a “Ser Europa”, “Patriotismo europeo” i “Europa vuelve a ser tribunal”, *Ibid.*, p. 313-324.

liderats per Edouard Herriot. Unes tesis que també es podien llegir a les planes d'*El Pueblo* durant l'any 1927.⁷⁴⁴ Durant aquells anys, Domingo es trobava allunyat de "l'eix central de la política catalana", tot i que com hem vist mantenia el contacte amb els seus seguidors tortosins, a més de retornar a d'*El Pueblo*, on escrivia articles com els recollits en els seus llibres. I entre les seves estades a Barcelona, Madrid i París, feia viatges a Alacant, Santander o Saragossa, amb alguna estada a Tortosa, com les d'agost i desembre de 1925.⁷⁴⁵

Al costat del marc teòric, l'activitat política del dirigent de Tortosa durant els primers anys de la dictadura s'inscriví en el context d'oposició a la dictadura. Sobretot a partir del 1926, quan el republicanisme s'organitzà amb més força després que el desembre de l'any anterior Primo de Rivera substituís el Directori Militar pel nou Directori Civil. L'11 de febrer, el dia del 53è aniversari de la proclamació de la República, es constituí a nivell estatal l'Aliança Republicana, amb la voluntat d'esdevenir una plataforma unitària que englobés les forces d'oposició a la dictadura, amb representats del PRR i federals, entre d'altres. Domingo hi tingué un paper destacat, ja que fou l'encarregat de redactar el manifest fundacional. A més a més, formà part de la seva direcció com a representant del PRC al costat d'homes com Manuel Azaña d'Acción Republicana, qui iniciava la seva carrera política, l'excandidat a diputat pels districtes de l'Ebre, Manuel Hilario Ayuso, i diversos intel·lectuals, com Vicente Blasco Ibáñez o Miguel de Unamuno.⁷⁴⁶

D'aquesta manera, l'exdiputat per Tortosa treballà des de Madrid acompanyat per Emilio Palomo. Però també encapçalà el nucli d'oposició a la província de Tarragona, amb una xarxa operativa que comptava amb marcel·linistes destacats com Ramon Nogués o Josep Berenguer, a més

⁷⁴⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 240-241. Sobre aquest últim punt, "Partidos fuertes para fuertes alianzas" i "Necesidad de partidos y eficacia de alianzas, a Marcelino DOMINGO, *Autocracia y democracia...* Op. cit., pp. 279-288.

⁷⁴⁵ Certament, la censura li impedí l'edició de nombrosos articles, tal com es pot llegir a la carta de Vicente Sánchez Ocaña, director d'*Espanya*, a Francisco Martínez Corbalán. Madrid, 24-V-1928. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Sobre els editorials esmentats, per exemple *El Pueblo*, 22-I-1927 i 06-IV-1929. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 230. Dietari 33. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁷⁴⁶ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 224 i 235. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 18.

d'establir contactes amb Pere Lloret o amb Macià Malloí.⁷⁴⁷ La culminació de l'activitat opositora arribà la nit del 24 de juny de 1926, quan tingué lloc l'anomenada "Sanjuanada", amb la implicació militar de les guarnicions de Tarragona, València i Saragossa i també d'enllaços polítics, com el mateix Domingo. L'exdiputat ja havia mantingut contactes amb els militars conspiradors Fermín Galán, Juan Perea i Jesús Rubio Villanueva a Madrid, a la pensió de la Glorieta de Bilbao on estava instal·lat. A la ciutat de Tarragona, on Galán prestava serveis, els dirigents marcel·linistes hi tingueren un paper destacat. Segons Nogués "*en 1926 alrededor de la "sanjuanada" estuvieron en mi casa Fermín Galán y Marcelino Domingo. Pero no se entrevistaron aquí para no despertar sospechas. Yo preparé la entrevista en las afueras de Tarragona y allí se encaminaron. Galán por el camino del Milagro y Marcelino por la carretera de Barcelona.*"⁷⁴⁸ També s'organitzaren diverses reunions a Tortosa, al domicili particular de Josep Berenguer. Però l'empresonament del general Aguilera a Tarragona acabà desbaratant el pla.⁷⁴⁹

Per la seva part, el dirigent de Tortosa fou detingut amb el seu amic i secretari Palomo la mateixa nit del 24 de juny a la pensió madrilenya on s'allotjava, quan "*nos encontrábamos Palomo y yo leyendo el manifiesto de los generales Weyler y Aguilera.*" Posteriorment, la policia "*registró minuciosamente mis habitaciones.*"⁷⁵⁰ Segons Domingo, el tortosí Lluís Montagut, que també estava allotjat a la mateixa pensió "*visitaba el Ministerio de la Gobernación y comunicava lo que yo hacía.*" Palomo y un policia "*que me fué siempre leal*" li confirmaren que Montagut s'havia aprofitat de l'amistat familiar amb Domingo per vigilar-lo.⁷⁵¹ Amb tot, anys més tard, l'acusat negà els fets, assegurant-li que "*yo nunca he sido confidente ni he traicionado a usted*" i lamentant que "*pesa sobre mí [...] haber puesto en conocimiento del gobierno*

⁷⁴⁷ Així li explicava per carta Josep Berenguer a Marcel·lí Domingo. S.I., 02-IV-1925. Lligall 2412, Expedient 28. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁷⁴⁸ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 31. Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Tipografía de S. Quemades, Madrid, 1934, pp. 22-24. Del pròleg Marcelino DOMINGO, "El Capitán"... *Op. cit.*, pp. 7-10. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: un referent..." *Op. cit.*, p. 179.

⁷⁴⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre...* *Op. cit.*, pp. 287-288 i Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 32, a partir de J. BERENGUER, "La campanya Electoral. Una contesta", *Tarragona Federal*, 23-VI-1931.

⁷⁵⁰ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 226, a partir de Ramiro GÓMEZ Fernández, "Los perseguidos por la Dictadura, Marcelino Domingo", a *Nueva España*, 08-XI-1930.

⁷⁵¹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, p. 227.

de Primo de Rivera no sé que fantástico secreto relacionado con ciertas actividades revolucionarias por usted desarrolladas en aquel entonces.”⁷⁵² Tot i que el fiscal demanà 4 anys de presó correccional, l'exdiputat fou finalment absolt, com Palomo i tots els altres civils acusats.⁷⁵³

La “Sanjuanada” fou l'acte més important de la lluita contra la dictadura en l'imaginari marcel·linista. Com escrigué posteriorment Domingo, “*tuve siempre el convencimiento que la Monarquía nos vencía, pero que, aun vencidos, el complot debilitaba a la Monarquía.*”⁷⁵⁴ Amb tot, l'estada a la presó de Madrid l'estiu d'aquell 1926 fou aprofitada per escriure dues noves obres de teatre, *Encadenadas* i *Doña María de Castilla*.⁷⁵⁵ La primera estrenada al teatre Campos Elíseos de Bilbao, l'11 de desembre de 1930 i publicada per Prensa Moderna l'any següent.⁷⁵⁶ La segona, un drama en quatre actes, no s'estrenà fins al 8 de febrer del 1933 al Teatro Español de Madrid amb la interpretació destacada de l'actriu Margarida Xirgu i no es publicà fins dos mesos més tard. Com en anteriors obres, dues temàtiques ressorgien amb força: el lideratge d'un personatge masculí que guiava a les masses i un referent femení. En aquest cas, a Toledo i a Torrelobatón entre el 1520 i el 1523, en una Castella on els comuners es revoltaven contra Carles I amb el cabdill Juan de Padilla i la seva muller Doña María de Pacheco. En paraules d'aquesta última, “*hombres y mujeres van por las calles con armas y gritando que se vayan los flamencos y que bajen los tributos [...] tal vez lloro de emoción al ver al pueblo en pie.*”⁷⁵⁷ Com era de preveure, amb un component filorrepublicà en les paraules de Doña María: “*Ese rey juega con las leyes y con los hombres sin ver que es jugar con fuego... Puede arrancar sus fueros a Castilla; puede destruirla si es más fuerte él que nosotros. Pero Castilla puede ser más fuerte que él y deshacerle... Y si un rey no puede serlo sin pueblo, un pueblo puede seguir siéndolo sin rey.*”⁷⁵⁸ I alhora, es llegeix una crítica contra els nobles qui, segons

⁷⁵² Citat a *Íbid.*

⁷⁵³ *Íbid.*, p. 226.

⁷⁵⁴ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder... Op. cit.*, p. 13.

⁷⁵⁵ Dietari 35, pp. 1-36. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁷⁵⁶ Marcelino DOMINGO, *Encadenadas*, El Teatro Moderno, Madrid, 1931. Així li anuncià per carta Francisco Gómez Hidalgo a Marcel·lí Domingo. Valladolid, 24-XI-1930. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Per la seva temàtica, comentem el contingut d'aquesta obra al capítol 8. “El moviment marcel·linista: estructura i territori”.

⁷⁵⁷ Marcelino DOMINGO, *Doña María de Castilla*, Fénix, Madrid, 1933, p. 6.

⁷⁵⁸ *Íbid.*, p. 15.

Medrano, “*han sido siempre nuestros enemigos*” i a qui “*les asusta más el pueblo que el rey. Y prefieren que el rey los trate mal, a que el pueblo los gobierne bien.*”⁷⁵⁹ Tot i les realitats històriques diferents dels anys 20 del segle XVI i del XX, els paral·lelismes eren observables, fins i tot amb un component anticentralista. Com afirmà Medrano, “*si no se respetan las leyes que cada reino tenemos y los varios reinos no nos entendemos conservando cada uno sus fueros, España será una ficción.*”⁷⁶⁰ I de nou, l'escriptor explotava el mite de la moral i la justícia social, del cabdill a qui el poble seguia, de la revolta i l'agitació. També amb alguns referents autobiogràfics, com la fugida del dirigent perseguit pel rei disfressat a Portugal: Doña Isabel li recomanava a Doña María que així ho fes Don Juan, tal com ho faria Don Marcelino a principis del 1931. Un fragment possiblement introduït *a posteriori*.⁷⁶¹ Finalment, els comuners foren derrotats i Juan de Padilla condemnat a mort al costat de Juan Bravo i Maldonado. Doña María aconseguí escapar, tot i que segons ella mateixa, “*queda el ejemplo y el camino abierto... Cuando vuelva a haber hombres sobre esta tierra, si los hay ya alguna vez, y quieran ser historia, hacer historia, habrán de mirarse a nosotros y volver a empezar por donde nosotros hemos acabado.*”⁷⁶²

De retorn a la realitat, el 23 d'octubre de 1926 Alfons XIII i Primo de Rivera, acompanyats per les infantes Cristina i Beatriz, visitaven Tortosa. Rebutts per l'alcalde Joaquim Bau, la comitiva fou aclamada pels carrers de la ciutat, visitant la catedral, l'Ajuntament i el parc Teodor González, a més d'organitzar un banquet popular al mercat municipal. Arran de la visita, van ser detinguts un grup d'oposició marcel·linista format per Joan Benet i Francesc Subirats, entre d'altres.⁷⁶³ Aquells anys 20 foren importants dins del grup marcel·linista per reforçar complicitats i unir esforços, accions imprescindibles en un context dictatorial. Segurament, sortiren reforçats com a grup cohesionat tot i les adversitats del sistema. Una situació que no vingué de nou el 1923, ja

⁷⁵⁹ *Ibid.*, 23.

⁷⁶⁰ *Ibid.*, p. 43.

⁷⁶¹ *Ibid.*

⁷⁶² *Ibid.*, p. 62.

⁷⁶³ Joaquín MONSERRAT Cavaller, *Joaquín Bau Nolla y la restauración de la Monarquía*, Editorial Actas, Madrid, 2001, p. 31. Alfonso XIII. *Historia gráfica de su reinado*, *Op. cit.*, pàgines sense numeració. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 75.

que durant els últims anys abans del cop d'Estat, entre finals dels anys 10 i principis dels 20, ja visqueren una repressió creixent.

El 1927, el cabdill de l'Ebre publicà el seu únic llibre en llengua catalana, *On va Catalunya?*, una publicació centrada en la qüestió nacional. En ell, s'hi reafirmaven els postulats federalistes pimargallians, entre el separatisme de Macià i el col·laboracionisme monàrquic de Cambó. El títol del llibre era una pregunta amb resposta al seu interior: “*Jo crec [...] que la pregunta: “On va Catalunya?” hauria de contestar-se així: “Catalunya va a col·laborar amb els que es proposin donar a Espanya un règim de llibertat i de democràcia, és a dir, una República. Sols en una República que acati les expressions del sufragi podrà Catalunya, amb la plenitud de sobirania que el sufragi li atorgui, en un plebiscit, decidir sobre la seva sort.”*”⁷⁶⁴

Durant aquells anys, el dirigent republicà no només va patir entrebancs polítics. El febrer de 1928 patí una greu afecció de broncopneumònia que el tingué de baixa. Amb repòs fins a finals de març d'aquell any, es traslladà de Madrid a Barcelona i el 8 de maig anà al balneari de Busot d'Alacant. Allí no s'estigué de ser homenatjat a Elda i Elx i de ser acomiadat des del *Luchador*. Segons explicà a *El Pueblo*, el “*exceso de trabajo*” i sobretot l'acumulació d'obstacles i decepcions li desencadenaren la malaltia. A continuació, entre el 23 del mateix mes i el 8 de juny estigué a Tortosa, on finalitzà la recuperació al costat dels correligionaris, amics i familiars i on fou rebut amb una “*cariñosa acogida propia del afecto que se le tiene.*”⁷⁶⁵ Amb tot, i segons *El Pueblo*, l'alcalde i ja cap provincial de la Unió Patriòtica, Joaquim Bau instà al govern civil de la província a expulsar el cabdill republicà de la ciutat. El 4 de juny el governador li feia saber a Domingo, mitjançant un decret, que havia d'abandonar el territori provincial en un termini de 6 hores des de la seva arribada, tot i que encara es trobava en estat de convalescència. Segons *El Pueblo*, els fets provocaren la indignació de l'opinió pública tortosina, per la qual cosa “*nos fue difícil contener a les exaltados.*” Traslladat a Barcelona el dia

⁷⁶⁴ Marcel·lí DOMINGO, *On va Catalunya?*, *Op. cit.*, pp. 17-18.

⁷⁶⁵ Les frases entre cometes citades a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 231-232, a partir d'*El Pueblo*, 2-VI-1928 i 01-III-1930. Carta de Jesús Ulled a Marcel·lí Domingo, on li desitja una ràpida recuperació. Barcelona, 16-III-1928. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, pp. 178, qui situava la malaltia l'any anterior. Les diverses estades es poden resseguir al dietari 36, pp. 12-20. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

8, el polític republicà envià una carta al president del govern, amb còpia a la premsa barcelonina, que provocà l'aparició de Primo de Rivera davant la premsa de Madrid. La maniobra de la dictadura contra la seva persona fou aprofitada hàbilment pel cabdill en el seu contraatac, que li serví alhora per estimular, de nou, els seus seguidors incondicionals.⁷⁶⁶

Ja recuperat, aquell 1928 publicava un nou llibre, *Libertad y Autoridad*, dedicat a Eduard Herriot, “escultor de pueblos y hombre de Estado.”⁷⁶⁷ Emmarcat la crisi de la dictadura, ho feia amb l'objectiu de “demostrar que la autoridad, hoy, en ningún país del mundo que se considere con categoría de civilización, puede tener otro origen que el consentimiento nacional ni otra acción que aquella que, por la libertad, pueda realizar, colaborando con el Poder, todos los ciudadanos.”⁷⁶⁸ En la línia dels anteriors, el llibre presentava per enèsima vegada l'actualitat política, la dictadura, una notable perspectiva històrica, la Societat de Nacions o la comparativa europea amb Grècia, França, Anglaterra, etc. I l'any següent, sortia a la llum *Una dictadura en la Europa del siglo XX*, centrada sobretot en el feixisme italià però també amb referències a l'Espanya de Primo de Rivera i a les democràcies occidentals.⁷⁶⁹

Entremig, el 16 de novembre de 1928 s'estrenava al Teatre Principal de València *Juan sin tierra*, obra publicada el 23 de setembre de l'any següent. Fou la peça teatral més representada a Tortosa i probablement la que tingué una difusió més gran sobre l'escenari de l'Ebre. Com a *Flores de almendro* del 1906, l'autor dibuixava un nou triangle amorós, però aquesta vegada entre Clara i dos germans procedents d'una família de classe mitjana, Juan i Carlos. El primer era un escriptor i pintor rodamón sense èxit i el segon metge de professió. Tot i que ella s'enamorà a Madrid de Juan, s'acabà casant al poble amb Carlos, sense saber que eren germans. Però tot i que Clara acabà optant per Juan al seu retorn, aquest, tot i que també estava enamorat d'ella, acabà renunciant-hi, tot sacrificant-se per protegir al seu germà, en un acte de

⁷⁶⁶ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 232, a partir d'*El Pueblo*, 01-III-1930, amb la versió de Domingo a *La Campana de Gràcia*, 16-VI-1928 i a *La Veu de Catalunya*, 15-VI-1928. Carta mecanografiada de José Giral Pereira a Marcel·lí Domingo. Madrid, 17-IV-1928. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Dietari 36, p. 20. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁷⁶⁷ Marcelino DOMINGO, *Libertad y Autoridad*, Javier Morata, Madrid, 1928, p. XIII.

⁷⁶⁸ *Ibid.*, pp. XV-XVI.

⁷⁶⁹ Marcelino DOMINGO, *Una dictadura en la Europa del siglo XX*, Historia Nueva, Madrid, 1929.

fortalesa i de generositat. Com confirmaria Carlos, “*le hemos llamado Juan sin tierra, y el mundo es suyo.*”⁷⁷⁰ L’obra era un nou al·legat a la rectitud moral, de qui Domingo tantes vegades havia fet gala, com en les *Vidas rectas* del 1925.

I, entre llibre i llibre, participà en el complot liderat per José Sánchez Guerra el gener de 1929 i fou novament empresonat.⁷⁷¹ Al costat del conspiracionisme, l’activitat partidista es reprenia amb més força. El gener de 1929, publicava a *El Pueblo* l’article “Del apoliticismo a la política”, on definí les bases d’un nou partit de masses, amb cotitzacions directes dels seus afiliats que havien de permetre una propaganda eficaç. I amb l’articulació amb forces homònimes europees fins a crear una “*Internacional de la democràcia*” amb, entre d’altres, radicals francesos i republicans alemanys.⁷⁷² I uns mesos més tard, el 6 de juny, un nou escrit al periòdic tortosí amb un títol revelador de les intencions del dirigent: “Un partido Radical-Socialista”.⁷⁷³

D’aquesta manera, els seus seguidors ebrencs pogueren llegir la formació del nou Partido Republicano Radical Socialista (PRRS), que Domingo liderà al costat d’Álvaro de Albornoz.⁷⁷⁴ El mes de setembre s’organitzà el primer congrés. Segons un dels seus integrants, Alicia Garcitoral, es tractava d’un partit que pretenia ser “*un organismo profundamente democrático, igualitario, [que] no admitirá el caudillismo. No seguirá a un hombre, sino a un programa, aclarado y perfeccionado este programa por el conjunto de los afiliados.*”⁷⁷⁵ Com veiem, l’estructura i el seguiment personalista era vist pels propis contemporanis com un anacronisme i quelcom contrari a la modernització política. Amb tot, el mateix PRRS ja acusarà el cabdillisme de Domingo i d’Álvaro de Albornoz des de la seva creació ja que, com exposà al III Congrés del partit el 1932 Juan Botella, “*como no queríamos caudillos nos encontramos con dos caudillos desde el primer día!*”⁷⁷⁶ Segons les afirmacions

⁷⁷⁰ Marcelino DOMINGO, *Juan sin tierra*, Prensa Moderna, Madrid, 1929, p. 47.

⁷⁷¹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 232-234.

Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: un referent...” *Op. cit.*, p. 180.

⁷⁷² Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 246.

⁷⁷³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica”, *Op. cit.*, p. 16.

⁷⁷⁴ La comissió organitzadora del partit també estigué formada per Joaquín Arderius, Benito Artigas, Juan Botella Asensi, Javier Bueno, Ángel Galarza, Fèlix Gordón Ordás i José Salmerón. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 248.

⁷⁷⁵ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, pp. 183-185. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, p. 19.

⁷⁷⁶ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 248.

bàsiques del programa del nou partit, aquest plantejava: “1.ª *La República: con sufragio popular y Parlamento, tan dinámico éste como los órganos ejecutivos.* 2.ª *Autonomías municipales y regionales, con las modalidades que la necesidad histórica señale.* 3.ª *Laicismo. Igual consideración jurídica a todas las religiones.* 4.ª *La enseñanza absolutamente obligatoria para todos, con selección de inteligencias, ya dispuesta esa selección por la naturaleza.* 5.ª *Reforma dinámica y purificación de la justicia* 6.ª *Anulación de un ejército de casta; creación de la defensa nacional, según las circunstancias.* 7.ª *Una economía basada en el trabajo, liberando el campo y los trabajadores de la tierra, dividiendo y vivificando los incultos territorios, convirtiendo la propiedad en función social.* 8.ª *Elevación a derechos constitucionales de las nuevas y radicales leyes.* 9.ª *Libertad ciudadana para todas las manifestaciones, vigorizada con el derecho a la cultura, al trabajo, a la salud. Una Constitución que no pueda ser suspendida por arrogancias estatales.”⁷⁷⁷ Es tractava de construir un gran partit de centreesquerra: “*para que las izquierdas conviertan su deber en poder y su poder en obra, han de acreditar ante la opinión con los atributos siguientes: unidad, orden, disciplina y capacidad.*”⁷⁷⁸*

L'estiu de 1929, Domingo passà uns dies de descans a Tortosa, on féu diverses estades i anuncià la seva sortida de l'Aliança Republicana després de la creació de la nova formació política. Una posició força criticada per altres sectors del republicanisme, els quals denunciaven novament el cabdillisme. I, al costat d'això, quina era la relació del nou partit amb el republicanisme català?⁷⁷⁹ El maig de 1926, Domingo ja li havia exposat a Josep Pinyol, membre de la Joventut Republicana de Lleida, que creia impossible “*un moviment exclusivament català [...] Vol dir que avui, allò possible és un moviment republicà espanyol amb un sentit profundament federal, i això ho crec tan possible que tinc la certesa que la sola impossibilitat és en el fet de no haver sabut agrupar encara a tots els que pensen així [...] Els republicans catalans no poden restar absents d'una organització i una acció que es proposa*

⁷⁷⁷ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., pp. 183-185.

⁷⁷⁸ Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el Rey?*, Op. cit., p. 173.

⁷⁷⁹ Dietari 38, pp. 52-66. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 251-252, a partir d'“El PRS y la Alianza Republicana”, a *El Pueblo*, 17-VIII-1929. Sobre les reformulacions del republicanisme catalanista del moment i la posició de Domingo, pp. 253-264.

fites tan concretes i apremiants."⁷⁸⁰ Unes paraules importants, ja que, després de liderar el BRA i el PRC, el seu marc referencial de partit ja era en aquell moment d'àmbit estatal. Amb tot, Segons explicà Ernest Ventós a *L'Opinió* del 27 de febrer de 1931, el dirigent de l'Ebre exigí que el PRRS no s'organitzés a Catalunya. A finals de desembre d'aquell any, el PRC publicava un manifest afí als postulats de l'exdiputat per Tortosa.⁷⁸¹

⁷⁸⁰ Carta de Marcel·lí Domingo a Josep Pinyol. Madrid, 25-V-1926. Reproduïda a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, p. 149-152.

⁷⁸¹ *Íbid.*, p. 174. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 259.

5.3 De la Dictadura a la República (1930-1931)

*"El presentimiento del poder alumbró en mí como la visión de un porvenir inmediato."*⁷⁸²
Marcel·lí Domingo, tardor de 1930

El 28 de gener de 1930, Miguel Primo de Rivera presentava la dimissió a Alfons XIII, amb la qual s'iniciava la "segona dictadura" del general Dámaso Berenguer. El rei intentà un retorn a l'ordre constitucional, tot i que la seva implicació en la dictadura i l'enfonsament dels partits dinàstics constituïren dos condicionants cada vegada més insalvables. A més a més, l'oposició republicana s'havia anat reorganitzant i presentava les seves credencials per a governar, més de mig segle després. El mateix mes de gener, el PRC havia impulsat un manifest centrat en la col·laboració amb les esquerres estatals, on el PRRS era un dels elements clau i el cabdill de Tortosa el pont principal entre el republicanisme català i l'espanyol. Fou signat, entre d'altres, per Marcel·lí Domingo, Lluís Companys, Alfred Pereña, Ramon Noguer i Comet, Pere Mies i Humbert Torres, a més dels centres adherits al partit català.⁷⁸³ També es creà l'Acció Republicana d'Antoni Rovira i Virgili, segons algunes interpretacions, com a contrapès al projecte radicalsocialista espanyol, ja que *"davant l'organització del PRRS [...] calia constituir una força que aplegués els elements republicans de Catalunya. Aquell partit, força eminentment espanyola, anava a endur-se'n molts elements provinents de l'antiga Esquerra Catalana, cosa que hauria estat una ben grossa pèrdua des del punt de mira nacional de Catalunya. Per això anàrem a la creació d'Acció Republicana."*⁷⁸⁴

En aquest context, l'11 de febrer de 1930, Ramon Noguer i Comet publicava a *El Pueblo* l'article "Renovació del republicanisme català", on explicava que *"la intel·ligència a què han arribat ja –precursora d'una unió cordial –les tres branques més importants del nostre republicanisme –dues d'elles podríem dir-nes les tradicionals de la Democràcia Catalana; l'altra sadollada de saba jove- permeten creure en un esdevenidor magnífic per a la nostre Democràcia."* El dirigent de l'Empordà es referia a "L'Esquerra

⁷⁸² Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., p. 13.

⁷⁸³ Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i Autonomia...* Op. cit., pp. 198-199.

⁷⁸⁴ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 258, a partir d'Ernest VENTÓS, "Les habilitats del senyor Rovira i Virgili", *L'Opinió*, 27-II-1931.

Republicana de Catalunya, síntesi i comú denominador d'aquestes forces del republicanisme català": el PRC i el partit federal més l'Acció Republicana, qui des del mes de gener havien format un Directori permanent amb les sigles de l'ERC.⁷⁸⁵ Al mes de maig, es publicava el manifest d'Intel·ligència Republicana, sense suport formal per part del PRC, qui continuava vinculat a l'Esquerra Republicana, però amb sintonia amb el PRRS de Domingo, partit que també s'acabà adherint al manifest de la mà del cabdill de l'Ebre.⁷⁸⁶

Molt més rellevant fou el Pacte de Sant Sebastià del 17 d'agost, amb la participació decidida del dirigent radicalsocialista que de nou treballà per l'entesa del republicanisme català amb els seus homòlegs espanyols. A Donosti, s'acordà la constitució d'un comitè revolucionari amb l'objectiu de "*redactar un programa y disponer el movimiento*".⁷⁸⁷ El comitè acabà esdevenint posteriorment govern provisional, amb Niceto Alcalá Zamora com a president i Marcel·lí Domingo com a ministre d'Instrucció Pública.⁷⁸⁸

Un mes més tard, entre el 25, 26 i 27 de setembre, el PRRS celebrà el seu primer Congrés, amb Marcel·lí Domingo com a integrant de la comissió organitzadora i presidint l'acte al costat d'Albornoz, Galarza, Salmerón, Benito Artigas, Joaquín Arderius, Javier Bueno i Félix Gordón Ordás. Hi assistiren 58 delegacions territorials, entre seccions locals i agrupacions, i 90 delegats en representació de 19 províncies, sobretot del nord i est peninsular. Tot i que no hi hagué representació de Tarragona, sí hi aparegué la secció constituïda de Barcelona en nom del PRC. Domingo s'encarregà de la ponència sobre les relacions amb altres partits no monàrquics, on plantejà el cas català i la dificultat d'estructurar al Principat un partit d'obediència estatal.⁷⁸⁹

Aquell 1930, el dirigent radicalsocialista féu noves estades a Tortosa, en dates simbòliques com el primer de maig al Centre Obrer, el 2 de juny quan

⁷⁸⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica", *Op. cit.*, p. 17.

⁷⁸⁶ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 258-259.

⁷⁸⁷ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, *Op. cit.*, p. 20. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 279.

⁷⁸⁸ La resta de càrrecs eren per a Alejandro Lerroux a Estat, Miguel Maura a Governació, Fernando de los Ríos a Justícia, Manuel Azaña a Guerra, Lluís Nicolau d'Olivera a Economia, Largo Caballero a Treball, Prieto a Hisenda, Casares Quiroga a Marina, Albornoz a Foment i Martínez Barrio a Comunicacions. La complexitat de les negociacions, els recels de Lerroux i el programa "revolucionari" a Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder...* *Op. cit.*, pp. 17-21.

⁷⁸⁹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 279-282.

s'entrevistà amb Joan Curto Pla, l'11 del mateix mes quan féu una conferència a l'Ateneu o el 27 de juliol quan en féu una altra al Centre Obrer. Després de Sant Sebastià, estigué a França, Suïssa i Alemanya, per tornar a Madrid el 23 de setembre, on romangué uns dies.⁷⁹⁰ Controlat tothora per, *“unos policías que vigilaban mi casa, me seguían por la calle y espiaban a distancia. Por las tardes salía a pasear [...] la compañía la constituían generalmente dos personas: Salmerón y Palomo.”* Fou durant aquells dies quan *“el presentimiento del Poder alumbró en mí como la visión de un porvenir inmediato, cuando primero en San Sebastián, estableciendo un pacto con los republicanos catalanistas; después en el Ateneo de Madrid, conviniendo una inteligencia con los socialistas, el frente revolucionario no era solamente un airón romántico y un gesto audaz, sino el plan meditado, constructivo, que concertaba hombres y medios en el propósito de derribar, sino, en el más elevado, de construir [...] Y nos preparamos para el Poder, constituyendo el Comité Revolucionario en Gobierno provisional, como si el Poder fuera ya nuestro.”*⁷⁹¹ En aquell moment, la seva posició personal i la seva projecció estaven plenament consolidades. Tant, que podia arribar a ser vist des de l'Ebre, com *“el cabdill republicà més popular avui a España.”*⁷⁹² Entre els primers dies d'octubre, visità diversos pobles de les Terres de l'Ebre -com feia molts anys que no feia sense tractar-se d'una campanya electoral- anant a Tortosa, la Cava, la Sénia i Garcia, a més de Vall-de-roures, Beseit, Vinaròs, Peníscola i Benicarló.⁷⁹³

Durant aquells mateixos dies, el govern provisional preparà l'“*acto revolucionario*” per al 15 de desembre, amb l'encàrrec a Domingo de traslladar-se a Barcelona *“con órdenes de dirección concretas y terminantes”*. Amb tot, la conspiració de Jaca s'avançà i, després del seu fracàs, el govern detingué la major part del comitè revolucionari sorgit a Sant Sebastià. Per contra, el dirigent de Tortosa pogué amagar-se a Madrid on romangué entre el 28 de gener i el 22 de febrer, per escapar a Portugal el dia 24 i des d'allí a París, on arribà el 6 de març i s'hi estigué fins a l'11 d'abril. En aquell moment, *“el presentimiento del Poder, más que una alegría liberadora, más que una ambición satisfecha,*

⁷⁹⁰ Dietari 91, pp. 38, 46, 48 i 58 i dietaris 40, 41 i 91. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁷⁹¹ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder...*, *Op. cit.*, pp. 4, 13-14 i 50.

⁷⁹² LL. B. C. “Llibres damunt la taula”, *Revista Tivissa*, 20-11-1930, p. 13.

⁷⁹³ Dietari 41, p. 13 i dietari 91, pp. 76-77. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

constituía en nosotros una profunda y torturadora preocupación.”⁷⁹⁴ Entremig, llençava un manifest en català i castellà a “los amigos y correligionarios de Tortosa” per demanar-los l’abstenció davant l’inicial convocatòria de legislatives per part del govern Berenguer previstes per al mes de març, tot i que no s’arribarien a celebrar.⁷⁹⁵

Al costat del protagonisme dins la reorganització del republicanisme hispànic, el 1930 fou un any prolífic per al cabdill radicalsocialista. Escrigué, a més d’*El Pueblo*, a *La Libertad*, *El Liberal*, *Nueva España* o *La Prensa* de Buenos Aires. Durant l’abril, l’aparició de dues obres reforçà la seva imatge. D’una banda, el dia 7, el seu company de partit Alicia Garcitorial publicà *La ruta de Marcelino Domingo*. Es tractava d’un treball força verídic i coherent tot i alguns errors, amb tons novel·lesc i ple de detalls familiars i personals. Per tot això, podria haver estat construït a partir de les explicacions del propi protagonista a l’autor. Una obra que, per damunt de tot, idealitzava i exaltava la seva figura. L’obra començava amb una introducció sobre “*la herencia de Pi y Maragall, Salmerón, Castelar y Costa*”, tot i que, com hem vist, el penúltim no tingué tanta incidència en el seu pensament. A continuació, feia un repàs de la trajectòria del dirigent tortosí fins al moment, aprofundint en alguns aspectes concrets, com els seus anys de joventut, els fets del 1917 o la seva producció documental fins arribar a aquell 1930, tot remarcant les tendències a la bondat i a la grandesa del cabdill i amb ressenyes dels seus llibres. I tal i com ressaltava la figura de personal de Domingo, també ho feia amb la del PRRS.⁷⁹⁶

I només pocs dies més tard, el 30 d’abril, s’estrenava al Teatre Talía de Barcelona l’obra del mateix Domingo *Los príncipes caídos*, que sortiria publicada el 28 de juny per “El teatro moderno” com a “*crónica de nuestro tiempo en tres actos*”.⁷⁹⁷ La història, segurament inspirada entre el passat viscut a la revolució bolxevic russa i una premonició d’un futur proper en la caiguda borbònica a Espanya, explicava la caiguda d’uns prínceps que havien

⁷⁹⁴ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder...* Op. cit., pp. 29-45. Dietari 42, pp. 2-38. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁷⁹⁵ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 285-288. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: un referent...”, Op. cit., p. 180. Passat per la censura, es pogué llegir a M. DOMINGO, “Manifiesto”, *El Pueblo*, 21-II-1931.

⁷⁹⁶ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit. Aquell mateix any, Domingo prologà Alicia GARCITORAL, *Monarquía y República*, [s.n.], València, 1930. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 284.

⁷⁹⁷ Marcelino DOMINGO, *Los príncipes caídos*, El teatro de hoy, Madrid, 1930.

basat tot el seu poder en la lleialtat a la figura del rei, i on la seva ignorància no els havia estat cap obstacle. En el debat del príncep i la princesa sobre l'educació dels seus hereus, el primer plantejava: *“tienen veinte años, la edad de las locuras. Dejadlos. ¿Para qué quieren llenarse la cabeza con las tonterías de los libros? No lo necesitan ahora, ni van a necesitarlos nunca, pues recibirán buena herencia de su padre. Tanta herencia, que por mucho dinero que malbaraten, no lo agotarán. ¿Saber? Yo no he sabido, ni sé nada, y soy una de las primeras figuras del reino.”*⁷⁹⁸ De nou, l'escriptor plantejava amb força l'eix cultural com l'element fonamental. Amb tot, una revolució els portà a l'exili a França, on es produí la seva caiguda definitiva. Les reflexions del Príncep expliquen el seu desastre: *“Éramos uniformes, cruces, títulos. Nada más. Por dentro éramos esto que somos. No éramos más, ni mejores. La injusticia no está en habernos dejado hoy, sino en habernos puesto hayer en lo alto.”*⁷⁹⁹ L'obra, entesa com a eina política, tenia un fil conductor republicà i meritocràtic de fons. Amb llibres com aquell, l'autor teatral era alhora el polític que escrivia, el militant permanent i l'intel·lectual compromès.

Per la seva part, Emilio Palomo publicà dues obres, *2 ensayos de revolución*, on feu un repàs de les dècades viscudes del 1910 i 1920, i *Uso y abuso de la tierra*.⁸⁰⁰ I Marcel·lí Domingo dos llibres més: *¿A dónde va España?*⁸⁰¹ i *¿Qué espera el Rey?*⁸⁰² Al primer, després d'haver-se formulat la pregunta sobre Catalunya, ho feia ara sobre Espanya. Amb pròleg i epíleg de Gregorio Marañón, es tractava d'un assaig històric. Amb alguns apunts dels Àustries i dels primers Borbons, arribava al segle XIX per centrar-se en el Sexenni i abordar la Restauració i la dictadura. En una línia decreixent, la República era proposada com la solució: *“el español que aspira a salvar su dignidad de ciudadano europeo y a liquidar de una vez los obstáculos que se oponen a la afirmación nacional de España en el mundo [...] ha adquirido este convencimiento: que para España sólo existe ya un Régimen posible: la República. Hacia él va España.”*⁸⁰³ Segons el seu biògraf contemporani, era el

⁷⁹⁸ *Íbid.*, p. 9.

⁷⁹⁹ *Íbid.*, p. 46.

⁸⁰⁰ Emilio PALOMO, *2 ensayos de revolución*, Javier Morata, Madrid, 1930 i Emilio PALOMO, *Uso y abuso de la tierra*, Tip. P. Quiles, Valencia, 1930.

⁸⁰¹ Marcelino DOMINGO, *¿A dónde va España?*, Historia Nueva, Madrid, 1930.

⁸⁰² Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el Rey?*, *Op. cit.*

⁸⁰³ Marcelino DOMINGO, *¿A dónde va España?... Op. cit.*, p. 273.

millor llibre fins al moment, tot i que amb algunes notes ja publicades a *Libertad y autoridad*.⁸⁰⁴

El segon, era, segons el seu propi autor, un llibre de combat que “*empezó a escribirse en 1917*”⁸⁰⁵ i que, en realitat, era la reproducció d’alguns dels seus articles més destacats publicats durant aquell any, com “¿Qué espera el rey?” o “Soldados”, al voltant de la crisi política i social de la primavera-estiu.⁸⁰⁶ També en destacava un discurs parlamentari del 1918 i una part final escrita aquell 1930 de crítica a la dictadura. En el pròleg, l’escriptor tortosí tornà a fer èmfasi en la importància d’aquell 1917, “*que no había sido un motín, sino el principio de una revolución [...] la iniciación de un proceso.*”⁸⁰⁷ Un procés que havia anat evolucionant durant els anys 20, amb la guerra del Marroc i el desastre d’Annual, amb la dictadura de Primo de Rivera, fins a arribar a aquell 1930. En aquest procés, el cop d’Estat de Primo de Rivera “*es un episodio de la revolución que empezó en España en junio de 1917, que va desenvolviéndose lentamente, que continúa y que no finirá [...] La revolución no se produjo, porque venía produciéndose. El alzamiento militar no era sino un aspecto de ella.*”⁸⁰⁸ A partir d’aquí, el poble ha de “*coronar heroicamente en 1930 la revolución que empezó en 1917.*”⁸⁰⁹ “*Si en 1917 y aun en 1923, pudo decirse, vueltas las manos implorantes hacia el palacio de Oriente: “Qué espera el rey?”, en 1930 ha de gritarse: “Qué espera el pueblo?”*”⁸¹⁰ Un dels apartats interessants de la publicació era el capítol “La obra de la república”, on exposava la concepció teòrica marcel·linista sobre *com* havia de ser el nou règim, en referència a la política internacional, les funcions de l’Estat –en justícia, esenyament, exèrcit- i l’ordre econòmic i social –en agricultura, indústria, comerç, habitatge, assegurances socials, infraestructures-.⁸¹¹

⁸⁰⁴ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* *Op. cit.*, pp. 231-235.

⁸⁰⁵ Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el Rey?*, *Op. cit.*, p. 9.

⁸⁰⁶ També si reproduïa “El rey”, “Reinado contra su rey”, “Español o rey”, “Esto es la revolución”, “Yunque y mazo”, “Nación y Estado”, “El último Borbón” i “Fin de los poderes irresponsables”. L’únic article del 1930 era “A la revolución”. *Ibid.*

⁸⁰⁷ *Ibid.*, p. 10.

⁸⁰⁸ *Ibid.*, p. 134.

⁸⁰⁹ *Ibid.*, p. 204.

⁸¹⁰ *Ibid.*, p. 203.

⁸¹¹ *Ibid.*, pp. 177-181.

5.3.1 El projecte radicalsocialista a les comarques de l'Ebre

*"Los guías tienen que conservarse immaculados. Es una garantía para la construcción de sus seguidores y que el vigilará."*⁸¹²
Alicio Garcitoral, 1930

La reorganització de les esquerres espanyoles i catalanes serví d'estímul per al republicanisme de la demarcació tarragonina per començar a despertar-lo dels seus anys d'hibernació. El mateix dia de commemoració de la proclamació de la I República es celebrava una assemblea al Centre Autonomista de Reus, amb la intenció d'establir la unitat d'acció republicana contra la dictadura. Dos mesos més tard, el 27 d'abril, el Centre Federal de Tarragona recollí el testimoni amb una nova reunió, amb l'Assemblea de Delegats de les Entitats i Comitès republicans de la província, *"a l'objecte de construir el front únic que sota l'imperatiu de "República-Catalunya" haurà d'intervenir activament en les properes actuacions polítiques."* En paraules del dirigent republicà de Benissanet, Artur Bladé, *"en l'ànima de tots els assistents, restaran inesborrables les impressions d'aquell acte, com així mateix les paraules del leader Marcel·lí Domingo."* El cabdill radicalsocialista pronuncià la conferència "El republicanisme en el moment actual." Es tractava de l'Entesa Republicana de les Comarques Tarragonines i aquí hi jugà un paper important Ramon Nogués, com a dirigent el Centre Federal de Tarragona, però també com a representant del nucli de Móra d'Ebre.⁸¹³

Tal com explicà Bladé, *"d'acord amb els fins de l'esmentada Assemblea que representa el crit unànim de la nostra província, hem de fer que per tots els pobles de la nostra Comarca on no hi hagi Entitat d'esquerra i simpatitzant de les nostres idees, hi hagi almenys un Comité d'Acció Republicana, que sigui el focus (petit o gran), on s'hi enlairi el foc joiós de l'ideari que propaguem. Aquestes Comitès han d'estar en contacte directe amb la Direcció de l'Entesa republicana, i assistir a les Assemblees que és celebraran, per així portar a terme eficaçment els projectes de front únic i*

⁸¹² Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo*, Op. cit., p. 237.

⁸¹³ La cita entre cometes la trobem a Artur BLADÉ i Desumvila, "¿República-Catalunya?... i "Remolins", *La Riuada*, 15-V-1930, pp. 3 i 14. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica", Op. cit., p 20, a partir de "Entesa Republicana de les comarques Tarragonines", *El Pueblo*, 02-VIII-1930, p. 4. JPM, "Ramon Nogués i Biset", a *Memoriaequerra.cat... Op. cit.*

actuar amb perfecta cohesió i disciplina en tot el que pugui esdevenir [...] Que no resti un poble sense el fogar sagrat. Si no pot ésser Entitat, que sigui Comitè. Poc o molt, perquè, seria la més humiliant de les vergonyes que quedés un poble sense ell. Gairebé no es podria creure. Seria la nostra negació de la nostra ànima catalana i liberal.”⁸¹⁴

Aquestes paraules ens serveixen per copsar com, davant uns sectors monàrquics en crisi, el projecte republicà sota el lideratge provincial indiscutit de Domingo renaixia amb tota la força i amb la moral molt alta. I ho feia també amb un projecte definit, amb organització, jerarquia, disciplina, coordinació i unitat. També, com hem vist, amb una visió geoestratègica des del municipi cap a la comarca i d'aquesta cap a la província, fins arribar a la consigna República-Catalunya. Però, com s'acabaria desenvolupant aquest projecte tant ambiciós? A les comarques de l'Ebre, la reorganització marcel·linista s'efectuà en base a dos nuclis. Al sud, als antics districtes de Tortosa i Roquetes, amb la difusió d'*El Pueblo* i amb homes com Josep Berenguer al capdavant. Al nord, al de Gandesa, sota el paraigua de *La Riuada* i sota el lideratge de Martí Rouret i Artur Bladé.

Al primer, ja al mes d'abril, es celebrà l'assemblea republicana dels dos districtes. Obrí la sessió Berenguer, fent un bon retrat del context: “*despues de mas de seis años de no haber actuado el partido republicano, por no haberlo permitido la Dictadura, que precisaba la reorganización del mismo; que debían elegirse los organismos directivos de cada localidad y dirigirse al de cabeza del distrito, para estar en contacto todas las organizaciones, y que esto debía hacerse urgentemente, para estar preparados para futuros acontecimientos.*”⁸¹⁵

El 13 de maig s'organitzà una gran assemblea al Centre d'Unió Republicana de Tortosa, amb l'assistència de representats dels dos districtes.⁸¹⁶

⁸¹⁴ Artur BLADÉ i Desumvila, “¿República-Catalunya?...”, *Op. cit.*

⁸¹⁵ *El Pueblo*, 19-IV-1930, p. 3.

⁸¹⁶ Hi assistiren delegats d'Aldover, Alfara, l'Ametlla, Benifallet, Paüls, Tivenys, Xerta, Amposta, Freginals, la Galera, Godall, Mas de Barberans, Masdenverge, la Ràpita, Santa Bàrbara, la Sénia, Ginestar, Rasquera, Serra d'Almos (Tivissa), Vandellòs, Pradip i Coldejou. L'única representació del districte de Gandesa fou la de Móra d'Ebre. També hi hagué representació de Calanda, a la Franja de Ponent. A més a més, *El Pueblo* també afirmava tenir el suport dels nuclis d'Ulldecona, el Perelló, Alcanar, l'Aldea, Vilalba dels Arcs, Camarles, Gandesa, Vall-de-roures, Horta, Arnes, Amposta, Alcanyís, Jesús i Maria, Batea i Tivissa. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica”, *Op. cit.*, p. 18, a partir de “Asamblea del Partido Republicano de los distritos de Tortosa y Roquetas,” *El Pueblo*, 19-VI-1930, pp. 1-3.

A l'agost, *El Pueblo* explicava que “después de la formación de los comités republicanos de Gandesa y Villalba de los Arcos adheridos a la política del Partido Peublicano Radical Socialista, se están llevando a cabo los trabajos preliminares para la creación de nuevos comités en Caseras y Bot.”⁸¹⁷ En aquesta línia, el 1930 es constituí a Arnes un Comitè Republicà Radical Socialista, presidit per Pedro Samper Vilagrasa.⁸¹⁸ Més tard, el mateix creà una UR al número 1 del carrer Sant Antoni.⁸¹⁹ Al seu costat, més rellevant fou la constitució en primera instància el Grup Republicà de Móra d'Ebre dirigit per Martí Rouret i Antoni Jiménez, que acabà canviat el seu nom pel de Comitè Republicà Radical Socialista. Posteriorment, hi trobaríem el nucli de Benissanet, sota l'impuls d'Artur Bladé. I també a Gandesa apareixeria un Partit Republicà Radical Socialista impulsat per Sánchez Pedrero, a partir del grup del Centre Autonomista Republicà a Gandesa.⁸²⁰ També es creà el Centre Republicà Socialista de Batea, presidit per Francisco Suñé Bruch, quan, per subscripció popular, comprà un immoble al centre de la població on s'establí i fou inaugurat al mes de novembre.⁸²¹ Alhora, durant aquells dies es constituí el Comitè d'Aliança Republicana de Vilalba dels Arcs, presidit per José Luis

⁸¹⁷ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 62, a partir de *El Pueblo*, 23-VIII-1930.

⁸¹⁸ El vicepresident fou Joaquín Moliné Pallarés, el secretari Manuel Pallarés Peguerotes, el vicesecretari Jaime Viña Pubill i el tresorer Ricardo Todó Güell. Els vocals, Ramon Damián Moliné, Antonio Pubill Sanromá, José Pallarés Vilagrasa, José Pallarés Llombart i José Sanromá Godes. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, pp. 439-440, a partir de “Comite comarcal de la Federació Republicana Federal Radical Socialista de la Ribera d'Ebre i Terra Alta”, *L'ideal de l'Ebre*, 08-XI-1931, p. 2. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 60, a partir de *El Pueblo*, 08-XI-1930.

⁸¹⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 440.

⁸²⁰ Aquell 1930, la Junta directiva del Comitè estigué formada per Tomàs Alcoverro Gurrera com a president, Blas Salvadó com a vicepresident, Francisco Sánchez Pedrero com a secretari, i també per homes com Josep Sagun Ferré o Vicent Soro Bauló. Aquest grup subsistí a un vell Partit Radical dirigit pels germans Clavé, anomenats *aucellets*, que durant els anys 30 pactaria amb la dreta local. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, pp 426 i 442. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 231.

⁸²¹ La resta de la Junta Directiva la integraven Sebastian Altes Peris com a vicepresident, Ramon Bes Lapiedra com a vicesecretari, Miguel Llop Descarrega com a dipositari, Mariano Bes Ferrús com a recaptador i José Bes Frigola, Miguel Casals Balagué, Joaquín Domingo Sastre i Alfredo Cortiella Piñol com a vocals. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta... *Op. cit.*, p. 440, a partir de *El Pueblo*, 28-II-1931.

Tarragó, seguit pels de Bot, Caseres i Corbera d'Ebre. A l'agost, el Comitè de Vilalba, tal com havia fet el de Gandesa, s'adheria al PRRS.⁸²²

De forma paral·lela, *La Riuada* anà explicitant els seus posicionaments polítics amb la caiguda de Primo de Rivera. Després d'una etapa de divisió interna i d'aturada, reaparegué el primer d'octubre com a "Periòdic Català d'Esquerres." Amb tot, una vegada ja desapareguda, el primer de febrer de 1931 un grup important d'aquesta, amb Rouret i Bladé al capdavant, impulsaren des de Móra d'Ebre un nou quinzenari, *L'ideal de l'Ebre*, amb els sotstítol de *Periòdic Republicà* i com a hereu de l'anterior, com quedà reflectit en la seva numeració continuista. En l'editorial del seu primer número es podia llegir: "Sàpiga tothom, des d'aquest moment, que *L'ideal de l'Ebre* es un periòdic esquerrà, al que s'ha imposat la missió de batallar, en els actuals moments, per allò que avui constitueix, als països ibèrics la causa preferent i suprema: LA REPÚBLICA, al servei de la qual estan, des d'ara, el periòdic, els seus homes i tots aquells que amb nosaltres els uneix una comunitat d'ideari i de sentiments."⁸²³

Molt significativament, Bladé publicà el mateix dia a *El Pueblo* de Tortosa una significativa "Carta abierta a M. Domingo", on li exposava que "desde nuestras ruralías, seguimos detenidamente sus pasos", tot i que "se hace indispensable tambien la sugestión de una visita personal para sacudir la modorra que en los espíritus y en las mentes, ha producido estos seis años de forzado silencio. Por que sería, indudablemente, de una gran eficacia no solo en el distrito de Tortosa sino que tambien en este de Gandesa –en el cual me cabe la seguridad de que cuenta usted, numerosas simpatías."⁸²⁴ El dirigent de Benissanet feia també una adhesió personal, que fou seguida pel dirigent gandesà Sánchez Pedrero.⁸²⁵ El mateix nomenclàtor radicalsocialista en els

⁸²² Pablo de Azna com a vicepresident, Ramon Ferré com a secretari i J. Tarragó, Juan Benet, B. Azna, Miguel Borrás i J. Tarragó com a vocals. *Íbid.*, p. 444. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* *Op. cit.*, pp. 222-223, a partir d'*El Pueblo*, 07-IV-1930, p. 3.

⁸²³ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 433, a partir de *L'ideal de l'Ebre*, 01-II-1931, p. 1. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* *Op. cit.*, p. 233. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Per la República i per Catalunya: itinerari polític d'Artur Bladé", a Xavier GARCIA, coord, *Centenari Artur Bladé 1907-2007*, Institutió de les Lletres Catalanes, Barcelona, 2006, p. 23.

⁸²⁴ Arturo BLADÉ Desumvila, "Carta abierta a M. Domingo", *El Pueblo*, 01-III-1930, p. 3.

⁸²⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica", *Op. cit.*, p. 29, a partir de J. SÁNCHEZ Pedrero, "Al Comité Republicano socialista de Gandesa", *El Pueblo*, 23-VIII-1930, p. 4.

centres creats a la Terra Alta i la Ribera d'Ebre era també un símptoma de la influència dels postulats de Domingo sobre el republicanisme del districte de Gandesa. Ja sense la figura de Caballé Goyeneche, semblava que el dirigent tortosí era el líder inqüestionat.

A partir dels nuclis locals constituïts al districte de Gandesa, el 8 de març de 1931 es celebrava una assemblea al Cafè Aragón d'aquesta població, amb l'assistència de representants de Móra d'Ebre, Benissanet, Corbera, Horta, Caseres, Prat de Compte, Batea, Bot i Vilalba, a més de Joan Domingo, germà del dirigent radicalsocialista. L'objectiu era crear una federació d'organitzacions republicanes del districte. El primer òrgan de coordinació estigué format per Tomàs Alcoverro i F. Sánchez Pedrero del Comitè RRS de Gandesa, Martí Rouret i Antoni Jiménez del Comitè RRS de Móra d'Ebre i Artur Bladé del Comitè RRS de Benissanet. Aquest últim presentà una ponència que fou acceptada per l'assemblea i que ens descriu els principis d'aquesta. Entre els diferents objectius, hi havia els de “a) *Fomentar y educar el espíritu republicano en todo el distrito. b) Sostener entre todos l'Ideal de l'Ebre (...) y propagar, al mismo tiempo la lectura de los semanarios republicanos La Calle de Barcelona y El Pueblo de Tortosa. c) Procurar al trabajador y obrero del campo una defensa y protección contra el caciquismo rural. d) Actuar cuando convenga en las elecciones. e) Que todos los grupos, centros y comités del distrito formen parte, en su día, de la Federación Republicana del distrito de Gandesa.*”⁸²⁶ Seguint aquestes línies, el 9 d'abril es constituïa al Pinell de Brai un Centre d'UR al carrer Bonaire sota la presidència de Joan Jené i amb Domingo Amposta com a secretari. Pocs mesos més tard, a l'octubre, es crearia una secció de socors mutus, amb Fernando Juan com a president i Manuel Espinós com a Secretari.⁸²⁷

A escala local i comarcal, de ben segur que els Rouret, Bladé i Berenguer també pressentien el poder. A tots els nivells, la conjunció de les esquerres republicanes ja era un fet, tot i que el nomenclàtor dels partits i

⁸²⁶ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 435, a partir de “Hacia la Federación de Grupos Republicanos del Distrito de Gandesa”, *L'Ideal de l'Ebre*, 15-III-1931, pp. 1-2. En aquest últim punt, Bladé animava als republicans de Flix, Ascó, Arnes, la Faterella, Miravet, el Pinell i la Pobla de Massaluca per a que s'organitzessin. A. BLADÉ i Desumvila, “Pro federació”, *L'Ideal de l'Ebre*, 15-III-1931, p. 1.

⁸²⁷ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 443.

organitzacions polítiques era sovint confús. Per exemple, uns dies abans, el 15 de febrer de 1931 es constituïa una “regional catalana” del PRRS amb seu al número 21 del carrer Aribau de Barcelona, que posteriorment s’acabaria fusionant, aquell mateix any, amb el Partido Social Demócrata. El maig de 1932 se n’escindí un grup que constituí el Partit Radical Socialista de Catalunya, seguidor de la línia de Juan Botella Asensi i Eduardo Ortega i Gasset. Aquesta regional hauria nascut sota l’impuls de cercles propers a Juan Botella Asensi, segons explicà més tard mateix dirigent alcoià. Amb tot, segons Xavier Pujadas i tenint en compte com es produïren els fets posteriors, era molt probable que tant Domingo, des del seu exili parisenc, com Macià desconeguessin la seva fundació el febrer de 1931. L’any següent, el març de 1932 es constituí al barceloní carrer del Carme un centre seguidor de les tesis de Botella i Ortega. I després que el primer hagués creat l’Izquierda Radical Socialista a escala estatal el mes d’octubre, el gener de 1933 aquest nucli barceloní es transformà en Esquerra Radical Socialista de Catalunya, presidit per Eloy Candelas.⁸²⁸

Poc després, el 19 de març de 1931 s’havia fundat un nou partit: l’Esquerra Republicana de Catalunya, fruit de la unió de diversos grups republicans i famílies polítiques: els reductes del Partit Republicà Català, fundat per Domingo, Layret i Companys el 1917 i liderat principalment per aquest últim el 1931; l’Estat Català de Francesc Macià i el grup de l’*Opinió*, amb Joan Lluhí i Vallescà. Com ha assenyalat Enric Ucelay-Da Cal, “*l’ERC va ser el resultat no tant de la fusió de diversos partits, partits en tot cas més aparents que reals, com el producte d’una federació d’organitzacions locals més o menys identificades dins unes coordenades difusament nacionalistes republicanes. La importància d’aquests grups locals, generalment Casals o Centres és indicat per la mateixa estructura de militància indirecta de l’Esquerra: els socis eren militants d’un casal determinat, que al seu torn formalment pertanyia o estava adherit a l’ERC.*”⁸²⁹ Entre tots els nuclis locals i comarcals que ja s’havien vinculat als anteriors partits del republicanisme catalanista, hi destacaven els marcel·linistes del sud del Principat.

⁸²⁸ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 259-264, 321 i 330-331. Astrid BARRIO, “Partit Republicà Radical Socialista “Regió Catalana”, a Isidre MOLAS (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics...* Op. cit., a p. 282.

⁸²⁹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, Op. cit., pp. 434-435. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i Autonomia...* Op. cit., pp. 199-200.

Domingo, tot i el seu exili parisenc i l'absència en la conferència, formà part del consell directiu de l'entitat, al costat de Macià, qui n'ocupà la presidència.⁸³⁰ Amb tot, la doble militància en la nova formació catalana però alhora en el radicalsocialisme espanyol fou criticada pel jove Josep Tarradellas –que acabaria esdevenint secretari general de la formació- en nom del grup de “La Falç” i d'alguns nuclis de joventuts nacionalistes. A més a més, segons Ernest Ventós, “*mentre que Macià [...] trobava convenient que Domingo figurés en un partit català, Rovira i Virgili llavors no hi transigia de cap de les maneres.*”⁸³¹ Finalment, la posició de Casanovas però sobretot la intervenció de l'Avi, afirmant que el fet que els estatuts de l'ERC prohibien la doble militància era vàlid per tothom excepte per Domingo, posà un punt i seguit al debat. De París estant, el dirigent de l'Ebre escrivia a Lluhí i Vallescà: “*Catalunya ha de estar en primer lloc. I dintre de Catalunya, ha de ocupar la vanguardia l'Esquerra republicana.*” Amb tot, “*no es hora de sumar entre nosaltres qui te mes vots o menys, sino de sumar que tots junts som mes que els nostres adversaris i que tenim força per vencerls i dret per sustituirlos.*”⁸³²

⁸³⁰ La resta del directori estava format per Jaume Aiguader, Lluís Companys, Pere Comes, Joan Casanovas, Ricard Palacín, Miquel Santaló i, per Tarragona, Ignasi Iglésias.

⁸³¹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina i polièdrica”, *Op. cit.*, p. 39.

⁸³² Carta manuscrita de Marcel·lí Domingo a Lluhí i Vallescà. París, III-1931. Agraieixo al professor Joan B. Culla que em facilités aquest document. Josep Maria POBLET, *Història de l'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Dopesa, Barcelona, 1976, pp. 25-41 i J. CASALS i R. ARRUFAT, *Catalunya poble disortat. La veritat d'uns fets. 7 anys d'actuació catalanista*, J. Vila, Barcelona, 1933, pp. 189-193.

5.3.2 Les eleccions municipals d'abril de 1931

En aquest context, el govern Aznar convocà eleccions municipals per al 12 d'abril, amb la intenció de convocar-ne posteriorment unes de caire legislatiu. “*En previsión del triunfo electoral*”, les esquerres posaren tota la carn a la graella.⁸³³ Domingo llençà un manifest “*a los electores de Tortosa y su distrito*”, adreçat tant als seus incondicionals com “*a quienes sin ser republicanos de corazón y de convicción (...) hayais perdido toda fe.*”⁸³⁴ El dia dels comicis, a l'Hotel Malherbe de París, llegí la carta eufòrica de Nogués on aquest li deia que “*en toda la provincia el triunfo ha sido para los republicanos. Valls. Montblanch. Gandesa, Falset, Vendrell. En Mora y Ginestar hubo proclamación por el 29 pero siendo todos republicanos.*” També a la ciutat de Tarragona, que “*ha roto su tradición y no ha sido una excepción [...] Los antiguos partidos liberal y conservador con el flamante “Centro” han sufrido la más humillante derrota y no pueden esconder su depresión.*”⁸³⁵ I alhora a Reus. En conjunt, a la demarcació de Tarragona, les esquerres presentaren moltíssimes llistes unitàries. Al davant, la Lliga s'alineà amb les forces monàrquiques després de signar un manifest conjunt amb els carlins i els vells partits dinàstics, representats pel liberal Guasch i el conservador Prat.

A Tortosa, seguint el patró anterior a la dictadura, els marcel·linistes, amb Joan Benet al capdavant, lideraren una nova candidatura republicana i obrera, mantenint l'acord amb els líders socialistes Ramon Franquet i Ramon Cabrera. Aconseguiren la majoria absoluta, amb l'elecció de la vintena de candidats presentats. La resta d'actes foren per a regidors presentats formalment com a independents, 8 monàrquics i 2 carlins regionalistes.⁸³⁶ A la

⁸³³ Carta manuscrita d'Alejandro Lerroux a Marcel·lí Domingo. S. I., 11-IV-1931. Lligall 382, Expedient 180. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁸³⁴ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 288, a partir de Marcelino DOMINGO, “A los electores de Tortosa y su distrito”, *El Pueblo*, 05-IV-1931.

⁸³⁵ Carta de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 14-IV-1931. Lligall 350. Secció P. S. Madrid, CDMH. Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder...* Op. cit., pp. 54-55.

⁸³⁶ En compliment de la llei electoral de 8 d'agost de 1907 que dividia la ciutat en districtes, foren elegits pels primers Enric Fornós Estorach, Ramon Franquet Molins, Joan Roch Dolz i Ramon Bel Forcadell pel districte primer; Ismael Homedes Cardona, Francesc Curto Alsó i Rafael Gas Duran pel segon; Joan Benet Piñana, Daniel Chavarria Casadó i Pere Pla Forés per tercer; Joan Ballester Romero, Francesc Vallés Tomàs, Ramon Cabrera Català i Ramon Chavarria pel quart i Manuel Nomen Aragonés, Ernest Tudó d'Esteve, Andreu Hueto Calvo, Marià Vinaixa Busquets, Joan Delsors Garcia i Baptista Miralles pel cinquè. Per minories, aconseguiren la representació Tomàs i Joaquim Homedes Espuny, Esteve Alvacar Ferrando,

veïna Roquetes, “los elementos republicanos, que han sido contados siempre, han engrosado sus filas uniéndose con los de la Sociedad Obrera y los socios de la Lira Roquetense, forman un bloque tal que presentan una candidatura para las mayorías. Los de las derechas, divididos, hoy más que nunca. Ni siquiera han intentado una unión.”⁸³⁷ També a Móra d’Ebre, la Candidatura Republicana s’impulsà a partir del Grup Republicà format dins del Centre Instructiu Democràtic, però estenent la mà i amb l’acord amb altres entitats locals, com l’Obrera i La Llanterna. Sense capacitat de resposta per part dels sectors monàrquics, la llista encapçalada pel marcel·linista Francesc Campos Inglés no tingué oposició a les urnes i els 11 candidats foren elegits mitjançant l’article 29, com hem vist en la carta de Nogués.⁸³⁸ A Amposta, els republicans s’imposaren amb 10 regidors, que foren majoria enfront de les 4 actes aconseguides pels seguidors de l’exalcalde Joan Palau i les 2 de la Lliga.⁸³⁹ A Gandesa, els republicans també triomfaren amb un total de 7 regidors, davant dels 4 obtinguts per la Lliga Regionalista. Els republicans també s’imposaren al Perelló, la Sénia o Flix, entre d’altres.⁸⁴⁰

En canvi, a d’altres poblacions els republicans foren derrotats. A Alcanar, només aconseguiren una sola acta, enfront els 10 regidors monàrquics i els 3 de la Lliga. Amb tot, com a molts altres llocs i com en èpoques passades, denunciaren irregularitats. A Ulldecona, la llista dretana encapçalada per l’antic marcel·linista i en aquell moment regionalista Josep Nofre, amb el suport dels tradicionalistes, aconseguí 13 regidors, elegits al costat d’un independent.

Joan Mangrané Adell o Ramon Anguera, entre d’altres. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 77-78. Joaquín María Molins assenyala que foren 19 les actes aconseguides. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., Vol. II, p. 36. Com passava sovint en els comicis amb llistes obertes, la xifres acabaven ballant. Exactament dos anys més tard, l’abril del 1933, Benet li feia constar en lletra a Domingo “los 21 concejales republicanos de este Ayuntamiento.” Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 19-IV-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁸³⁷ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., p. 11, a partir de “Las elecciones en Roquetas”, *Correo de Tortosa*, 27-III-1931.

⁸³⁸ La resta de la candidatura l’integraven Josep Borràs Nogués, Santiago Ruana Domènec, Ramon Algueró Calanda, Manel Coll Prats, Carlos Amorós Miró, Francesc Regné Otal, Josep Cobos Medranda, Josep Serres Sastre, Julià Cambra Pasanau i Víctor Minguillon Insa. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre...* Op. cit., p. 237.

⁸³⁹ Fullet documental de l’exposició “100 anys de republicanisme a Amposta 1905/2005”, comissionada per Josep SÁNCHEZ Cervelló i documentada per Núria ALTÉS, Eva CASTELLANOS, Pere FERRÉ, Andrea GALBE, M. Jesús MARTÍ i Joan VIDAL, Federació de l’Ebre d’Esquerra Republicana de Catalunya, Amposta, 2005, p. 5. Segons Molins, però, es produí un emplat a 8 regidors republicans i 8 lligaires. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., Vol. II, p. 36.

⁸⁴⁰ *Ibid.*, p. 36.

Sospitosament, els republicans liderats per Pasalamar només van aconseguir una dotzena de sufragis. Tampoc no aconseguiren representació a Sant Carles de la Ràpita, on també s'imposà la Lliga, amb l'elecció de 8 regidors, que foren acompanyats per 6 independents.⁸⁴¹

A Vilalba dels Arcs, tal com havia succeït el 1917 i el 1920, republicans i monàrquics van arribar a un acord per repartir-se les 9 actes en joc mitjançant l'article 29 de la llei electoral.⁸⁴² Com hem vist en la carta de Nogués, tampoc no hi hagueren comicis a Ginestar, ni tampoc a el Perelló, tot i que allí, com a Móra d'Ebre, la llista presentada fou republicana. En total, al llarg de la demarcació foren 74 els municipis on no se celebraren eleccions mitjançant aquest procediment. De forma general, s'imposaren les forces dretanes, amb l'elecció de 219 regidors independents, 78 dinàstics, 62 regionalistes i només 2 carlins. Per contra, els republicans s'imposaren a un total de 29 poblacions, aconseguint 120 regidors al costat de 8 socialistes.⁸⁴³

A Barcelona, no hi hagué llista unitària de les esquerres. Formalment, Domingo només hauria demanat el vot per una llista municipal, la de Tortosa. A més a més, *La Nau* criticà "el cas Domingo" i *La Publicitat*, antic òrgan dirigit pel dirigent de l'Ebre a una quinzena d'anys endarrere i en aquell moment afí a l'Acció Catalana Republicana, també carregà les tintes contra la doble militància del líder radicalsocialista. Tot i això, la llista presentada de l'ERC en coalició amb la Unió Socialista de Catalunya fou la més votada a la capital.⁸⁴⁴ En paraules de Nogués, "*la derrota para los de La Publicitat y Nau que no quisieron coaligarse ha sido definitiva y de las que hacen época.*"⁸⁴⁵ A Catalunya, els republicans s'imposaren a les 4 capitals de província i a les

⁸⁴¹ Segons Molins, els resultats a Alcanar foren 10 independents, 8 republicans i 3 regionalistes. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., Vol. II, p. 36. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "L'ordre dels propietaris des de la Restauració a la Guerra Civil (1875-1936)", *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar*, Ajuntament d'Alcanar, Alcanar, 2003, pp. 82-83. Josep SANCHO Sancho, "El marcel·linisme canareu...", Op. cit., p. 358. Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona...* Op. cit., p. 309. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* Op. cit., p. 45.

⁸⁴² David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., pp. 224-225.

⁸⁴³ També a d'altres antics bastions republicans, com Pratdip, la Bisbal de Falset, Vilanova d'Escornalbou, Barberà de la Conca, Blancafort o Torredembarra. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., Vol. II, p. 35.

⁸⁴⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 294-296, a partir de "Els correligionaris madrilenys de M. Domingo vénen a Barcelona a defensar la candidatura radical", *La Publicitat*, 08-IV-1931, en referència als suport d'Albornoz a la candidatura barcelonina de lerrouxistes, federals, PSOE i UGT.

⁸⁴⁵ Carta mecanografiada de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 14-IV-1931. Op. cit.

grans ciutats. A nivell estatal, tot i la majoria de regidors electes monàrquics la coalició republicanosocialista fou la més votada a la gran majoria de ciutats i en 41 capitals provincials del total de la cinquantena, on el sufragi teòricament era més difícilment manipulable.

En aquest capítol, hem pogut veure com els centres republicans patiren la pressió de la dictadura i deixaren temporalment la seva activitat política. Per contra, Marcel·lí Domingo, acompanyat sovint pels seus col·laboradors, fou un dels puntals de l'oposició a Primo de Rivera en els intents colpistes i en la reorganització del republicanisme espanyol, sobretot en l'articulació del radicalsocialisme, que motivà novament els seus seguidors de les Terres de l'Ebre. Amb el sistema monàrquic cada vegada més en crisi, les esquerres aprofitaren les eleccions municipals de 1931 per demostrar tota la seva força.

6. LA REPÚBLICA MARCEL·LINISTA. DE L'ESPLENDOR A LA CRISI (1931-1933)

*"No era ya el presentimiento del Poder [...] Era el Poder. El Poder efectivo."*⁸⁴⁶
Marcel·lí Domingo, primavera de 1931

Amb les eleccions municipals s'inicià el que Marcel·lí Domingo acabaria anomenant la "*revolución pacífica*." En una visió política que tendia a la idealització, "*el 12 y el 14 de abril equivalían [...] no a unas elecciones ganadas ni a un cambio de hombres y rótulos en el Poder, sino a esto otro: a dejar lo que habíamos sido hasta entonces y empezar a ser lo que teníamos las posibilidades y el deber de ser.*"⁸⁴⁷ Amb els resultats electorals, aquest últim dia els fets es precipitaren. A Barcelona, després que Companys se li hagués avançat amb la proclamació de la República tot hissant la bandera tricolor espanyola, Macià proclamà la República catalana dins una Federació Ibèrica. A Madrid, Alfons XIII deixava la corona i s'instaurava la II República espanyola amb un govern provisional segons els acords de Sant Sebastià, encapçalat per Alcalá Zamora al capdavant i amb Domingo com a ministre d'Instrucció Pública. Aquest havia retornat de l'exili el mateix dia 14 i viatjà a Barcelona amb d'Olwer i De los Ríos per negociar l'articulació de la proclamada República catalana dins la República espanyola. Pel camí, "*cuando el avión cruzó por encima del Canal de Cherta, tan próximo a Tortosa, se me nublaron los ojos de lágrimas.*"⁸⁴⁸ Finalment, el dia 17, s'arribava a un acord: la República catalana esdevindria un govern autònom, recuperant el nom de l'antiga Generalitat. Durant les negociacions, Macià "*convino conmigo que el Ministerio de Instrucción Pública decretara el bilingüismo. Lo hice. Lo hubiera hecho aunque no se hubiera convenido, pues la iniciativa de las concesiones inmediatas a Cataluña dependientes de mi Ministerio, partió de mí.*"⁸⁴⁹ El decret acostà al

⁸⁴⁶ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., p. 58.

⁸⁴⁷ Marcelino DOMINGO, *La revolución de octubre*, Op. cit., pp. 13-14.

⁸⁴⁸ En les seves memòries, Domingo deixà constància que fou en la reunió del Consell de Ministres del 17 d'abril quan s'acordà restablir la Generalitat i que el viatge a Barcelona fou el dia 18. Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., p. 75.

⁸⁴⁹ *Ibid.*, p. 78.

dirigent radicalsocialista als sectors més nacionalistes del republicanisme, però alhora aquella negociació li valgué a Domingo l'augment del recel envers la seva figura des dels sectors més separatistes de l'Esquerra, sobretot dels més afins a Estat Català.

De retorn al dia 14 i en paraules les seves paraules, *“el gesto histórico de Barcelona fué secundado en el espacio de horas por todas las poblaciones catalanas. Cayeron en poder de los republicanos los Ayuntamientos, las Diputaciones, los Gobiernos Civiles.”*⁸⁵⁰ A Tarragona, Manel Galès i Martínez *“proclamà la República a la Ciutat, apoderant-se de la Diputació, Ajuntament i Govern Civil, des de les tres de la tarde.”*⁸⁵¹ Davant l'acceleració dels fets, el Comitè Revolucionari de la ciutat es reuní d'urgència al Centre de la Unió Nacionalista, seu de l'Acció Catalana Republicana, i nomenà governador civil a Macià Mallol, alcalde de la ciutat a Pere Lloret i president de la Diputació a Ramon Nogués. Segons Josep Sánchez Cervelló, *“a Tarragona ciutat i a tota la demarcació, la República arrancà amb el pecat original del pacte entre els federals marcel·linistes [...] i els d'ACR, alhora que marginaven un gran nombre d'entitats republicanes, començant pel Centre Autonomista de Reus, que havia estat darrera de la creació de l'Entesa. Enmig d'aquesta pugna Reus-Tarragona, els primes encapçalarien la marxa cap a l'ERC i els segons reforçarien llurs organitzacions.”*⁸⁵² Amb una interpretació semblant, Joaquín María Molins observa que la base de l'ERC a les comarques tarragonines fou el Foment Nacionalista Republicà de Reus, mentre que els possibilistes d'aquesta ciutat i els nacionalistes de Tarragona s'adheriren al Partit Catalanista Republicà.⁸⁵³ Poc després, el 20 d'abril, els marcel·linistes encara augmentaren la seva influència a escala provincial, quan Ramon Noguier i Comet substituí Macià Mallol com a governador civil. I encara abans d'acabar el mes, també es produïren canvis a la Diputació, que passà a denominar-se Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya. A més a més, la seva composició

⁸⁵⁰ *Ibid.*, p. 69.

⁸⁵¹ Carta mecanografiada de David Corbella, president del Centre Republicà Democràtic Federal de Tarragona, a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 22-XII-1931. Lligall 375, Expedient 8. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁸⁵² Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* *Op. cit.*, pp. 35-37.

⁸⁵³ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, Vol. II, pp. 32-33.

quedà reduïda a tres integrants, amb el comissari delegat Ramon Nogués i els ajudants Domènec Piñana i el dirigent de l'ERC de Reus, Andreu Abelló.⁸⁵⁴

Com a Barcelona amb Macià i Companys, a Tortosa hi hagué una doble proclama el 14 d'abril: Josep Berenguer la feia a les 6 de la tarda, de forma paral·lela a l'acció feta per Joan Benet des de l'Ajuntament. A Tivissa els republicans es congregaren al voltant de la Societat Obrera i es dirigiren en manifestació liderats pels regidors electes cap a l'Ajuntament, amb *“una gentada imponent pel nombre i per l'hora, amb banderes republicana i catalana, i la música i crits de visques a la República, a Catalunya, a Macià i a Marcel·lí Domingo [...] la música va tocar la Internacional (perquè no tenia els papers de la Marsellesa) [...] la proclamació protocolària i ritual de la República la va fer a instàncies dels congregats a la Societat Obrera el seu President, a presència i amb l'aquiescència dels regidors electes Bordera, Cedó, Domènec i Escoda.”*⁸⁵⁵ Ens interessa ressaltar els elements de la cultura política, tant del republicanisme com de l'obrerisme presentats des d'un punt de vista unitari, i alhora amb els referents de Macià i de Domingo.

L'eufòria esquerrana estimulà encara més el procés de reorganització iniciat l'any anterior. Durant aquell mes, es crearen formalment diversos nuclis radicalsocialistes a la Terra Alta. El 10 de maig a Horta es constituí la Societat Republicana Radical Socialista al número 6 de la Plaça de Catalunya, amb Francisco Homedes i Bautista Berenguer.⁸⁵⁶ Durant aquells mateixos dies, el 18 de maig, es creà a Bot un Comitè Republicà Federal al carrer Unió, número 33, amb Francisco Morelló i Agapito Borrás.⁸⁵⁷ Poc més tard, el dia 26, es constituïa a Caseres la Joventut Republicana Radical Socialista.⁸⁵⁸ També a la Pobla de Massaluca es constituí aquell mes de maig un comitè republicà.⁸⁵⁹ El 31 de maig es constituïa al número 7 del carrer Major de Bot un Centre Obrer

⁸⁵⁴ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., p. 42.

⁸⁵⁵ “La proclamació de la República a Tivissa”, *Revista Tivissa*, 20- IV-1931, p. 2. Per al cas tortosí, Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 78-79.

⁸⁵⁶ La primera Junta, de juny de 1931, la presidí Juan Ferrós Cortes, amb Joaquin Cortiella Ferrás com a administrador, Asensio Ferrás Bel com a secretari i Jaime Serena Sesé, Mariano Farnós Boldú i Salvador Roig Gali com a vocals. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, Op. cit., p. 443.

⁸⁵⁷ *Ibid.*, p. 441.

⁸⁵⁸ La comissió organitzadora estava integrada per José M. Gimeno, Francisco Font, Pedro Suñé, Jaime Puchol, Martín Puchol, Domingo Casado i Mariano Villagrasa. *Ibid.*, p. 441.

⁸⁵⁹ *Ibid.*, p. 443.

Republicà, amb 160 socis, el president del qual fou Salvador Sabaté.⁸⁶⁰ I durant el mes de juny, el Sindicat Agrícola de Sant Bartolomé passà a anomenar-se Sindicat y Centre Republicà Federal.⁸⁶¹ D'aquesta manera, la Federació Republicana Federal Socialista del districte de Gandesa havia anat aconseguint suports des de la seva creació el mes de març. I aquell mes de juny, havia arribat a tots els pobles de la Terra Alta –a excepció de Prat de Comte- i de la Ribera d'Ebre –menys a Ascó i Flix-.⁸⁶²

Per la seva part, els últims dies de maig el PRRS celebrà el seu segon Congrés. Tot i la línia continuista triomfal, sorgiren els primers problemes amb el sector madrileny liderat per José Antonio Balbotín, crític amb les aliances del partit amb la Derecha Liberal Republicana. Finalment, el renovat comitè executiu apostà per la política d'unitat republicana i per la via republicanosocialista, mentre que els dissidents acabaren constituint un Partido Radical Socialista Revolucionario a l'esquerra del PRRS. La formació de Domingo hauria passat dels 6.000 militants el 1929 als 72.815 durant el 1930-31, una xifra augmentada per Gordón, qui hi afegiria el afiliats morosos.⁸⁶³

Al seu davant, els vells partits monàrquics entraven definitivament en fallida amb el canvi de règim. Durant els primers dies de juny, el *Diario de Tarragona* anunciava la dissolució formal del Partit Conservador, donant llibertat d'acció i de vot als seus "afiliats". Molts d'aquests s'alinearen al costat del tradicionalisme liderat per Joaquim Bau. Per contra, el Partit Liberal sobrevisqué amb Anselm Guasch al capdavant, tot i que poc abans de la seva mort a inicis del 1932, molts dels seus membres s'incorporaren al partit radical i impulsaren l'*Heraldo Republicano*. De forma paral·lela, un altre grup liberal s'alineà amb la Lliga Autonomista Republicana, nom que, durant aquelles mateixes dates, adoptà l'antiga Lliga Regionalista a la demarcació de Tarragona.⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ El vicepresident fou Ramon Canalda; el secretari, Francisco Sabaté; el vicesecretari, Blas Bes; el tresorer, Francisco Roig i els vocals, José Vallés, Antonio Canalda, Agustín Morelló, José Cots i Felipe Mestres. *Íbid.*, p. 453.

⁸⁶¹ Uns mesos més tard, *L'Ideal de l'Ebre*, noticiava l'existència d'un Centre Republicà Radical Socialista adherit a l'ERC. *Íbid.*, p. 444.

⁸⁶² *Íbid.*, p. 436, a partir de "Federació Republicana Federal Socialista del Partido de Gandesa", *L'Ideal de l'Ebre*, 11-VI-1931, p. 2.

⁸⁶³ La nova executiva continuà amb Domingo, Albornoz, Eduardo Ortega y Gaset, Gordón, Salmerón i López Orozco, tot i que aquest últim fou substituït finalment per Juan Botella Asensi. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 304-306.

⁸⁶⁴ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, vol. II, pp. 92-95.

6.1 L'insalvable contradicció: entre el radicalsocialisme i l'Esquerra

“Y uno muy amigo nuestro que opina que esto es dividir al partido, sabiendo que soy republicano a secas, me dijo: “¿Usted es radical-socialista? Contesté: “No. Pero como siempre, estoy al lado de Marcelino Domingo, y creo que el deber de todos es agruparnos [...] a su alrededor, y formar un partido fuerte y disciplinado.”⁸⁶⁵
José Nicolau, tardor de 1932

Un dels punts més complexos del marcel·linisme fou la seva relació amb l'ERC. L'inici de la problemàtica de l'encaix de Domingo a la formació nacionalista la podem trobar ja des de la convocatòria de la Conferència d'Esquerres l'octubre de 1930. El principal escull era la direcció per part del líder radicalsocialista d'un partit d'àmbit estatal, tot i que, com recordà Macià, el PRRS no actuava a Catalunya. Segons Bladé, Domingo “*exigeix que no s'organitzi a Catalunya perquè aquesta ha de gaudir d'independència política pel que toca als partits.*”⁸⁶⁶ Un debat que, com hem vist, ressorgí amb força el març de l'any següent, quan els sectors més nacionalistes de la nascuda Esquerra carregaren contra el dirigent radicalsocialista. Però cal dir també que tot i els creixents opositors, l'exdiputat per Tortosa havia aconseguit al mateix temps suports destacables, sobretot d'alguns grups federals més allunyats de les tesis d'Estat Català, com els de Tarragona, on el dirigent local Manel Galès li feia saber que “*tot el nostre camp us demana.*”⁸⁶⁷ En base a suports com aquell, l'objectiu del dirigent de l'Ebre era aconseguir una estructura partidista que *des de Catalunya fos el peu de suport al radicalsocialisme espanyol i alhora donés suport al govern republicanosocialista de Madrid.* Una estratègia que estava a les antípodes dels sectors provinents d'Estat Català. Per tant, a nivell ideològic, l'equació que va permetre el sorgiment de l'ERC, basada principalment en la suma dels grups republicans d'esquerra amb els nacionalistes cada cop més accentuats, no donaven cabuda als postulats del ministre.

Com hem anat veient, Domingo havia estat el principal referent del republicanisme catalanista de la segona quinzena de segle. Amb Companys i

⁸⁶⁵ Carta manuscrita de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 26-XI-1932. Lligall 322, Expedient 1. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁸⁶⁶ Artur BLADÉ i Desumvila, “Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat”, *Op. cit.*, p. 143.

⁸⁶⁷ Carta de Manuel Galès a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 291-294. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...”, *Op. cit.*, p. 22.

amb el desaparegut Layret havia compartit la militància i la direcció del BRA i del PRC, i aquell 1931, compartia els plantejaments esquerrans i republicans, federals i catalanistes dels sectors provinents del republicanisme històric. Però com la major part del republicanisme autonomista Companys, s'hauria anat catalanitzant, havent-se atansat a Lerroux durant el seus primers anys per acabar al costat de Macià. Per contra, el cabdill de Tortosa visqué una atípica evolució cap al republicanisme d'abast estatal materialitzada amb el PRRS. Però tant important com això, les tensions polítiques es degueren, també, a qüestions personals i de lideratges, a aquell vessant més emocional de la política.

Tot i la incorporació de Domingo a la minoria radicalsocialista a les Corts, el directori de l'ERC intentà mantenir-hi una relació de "*partit-representant*".⁸⁶⁸ Amb tot, amb l'inici de les sessions parlamentàries s'evidenciaren les tensions del ministre amb la minoria catalana, ja que el ministre criticà la manca de suport d'aquesta al govern. Un dels primers punts de fricció fou a principis d'agost amb la redacció d'una carta sobre el posicionament de la minoria catalana respecte a l'Estatut de Núria. Segons *El Diluvio*, "*en su afán de encaramarse políticamente, ha probado fortuna M. Domingo unas veces en Cataluña y otras en Madrid. Pero nunca ha tenido una línea de conducta concreta.*"⁸⁶⁹

A més de Domingo, en les eleccions constituents del mes de juny també foren elegits diputats Ramon Nogués i Josep Berenguer. Però, en quina posició quedaven? Com afirmà aquest últim l'estiu d'aquell any, militava al partit "*radical-socialista, y colaboro con la "Ezquerria" en aquellos puntos concretos de la política regional, en la que reflejo el ideario radical-socialista en todas las ocasiones en que el mismo puede tener un punto de contacto con nuestra actuación.*"⁸⁷⁰ Després de la proclamació dels diputats electes —"*sin protesta ni reclamación alguna*"⁸⁷¹— ambdós s'incorporaren a la minoria parlamentària del PRRS al Congrés i refusaren els acords de la minoria catalana, per la qual cosa

⁸⁶⁸ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 313.

⁸⁶⁹ Citat a *Ibid.*, pp. 314-315, on s'apunten algunes topades més. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", Op. cit., pp. 36-37. Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 220.

⁸⁷⁰ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 148.

⁸⁷¹ Carta manuscrita de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 02-VII-1931. Lligall 350, Expedient 126. Secció P.S. Madrid, CDMH.

foren separats de la militància de l'ERC. D'aquesta manera, es confirmaven les paraules de Macià, quan afirmà que la doble militància estava prohibida a tothom excepte a Domingo, qui atesa la seva rellevància política conservà la doble militància. L'actitud inicial més conciliadora de l'ERC per tal de conservar el ministre a les seves files contrastava amb les pressions que Domingo rebia per part de l'executiva radicalsocialista per que *“es definís, adscrivint-se a una o altra agrupació.”*⁸⁷²

Però tot i la distància creixent, no deixaren de produir-se intents de reapropament. Els vincles que unien al dirigent de Tortosa amb els seus antics companys del PRC eren encara evidents. Es reveladora en aquest sentit la carta del diputat de l'ERC Ernest Ventós Casadevall escrita durant l'estiu: *“el que convé a tots els que doctrinalment estem en absolut d'acord amb vostè, és intensificar la seva actuació dins els organismes del partit d'Esquerra, més que una campanya dissident al carrer per part de vostè, ja que dissortadament no podrà actuar tot el que seria necessari sobre Catalunya, pel seu treball com a polític nacional que el farà restar un xic allunyat. Dins la influència dels seus punts de vista polítics, tinc la seguretat que trobarà al seu costat la majoria dels elements de l'Esquerra, Companys, Lluhí, Comas i els de fora de Barcelona, etc. En canvi si per un error tàctic, en el meu concepte, s'actués apartat de l'organització de l'Esquerra, em fa molta por un desengany, car avui, com avui, i degut tal volta al moment sentimental de Macià, les organitzacions totes es troben ben emmarcades en el partit d'Esquerra, sigui, com ja li deia abans, per la seva forma democràtica que permet que tot el món opini com bé li sembli, i que les diverses tendències d'opinió s'hi troben representades en el sí del Comitè i Directori, o bé perquè en el fons Macià, Gassol, són molt més humans i mes espanyols que tots aquells d'Acció Catalana, Rovira i Virgili, i Carrasco [...] Per els que, com vostè i jo, sentim el problema català en un pla de fraternitat, tinc la seguretat de que fa millor tractar Macià que aquests senyors, encara que avui portin les mans polides.”*⁸⁷³ En aquesta reveladora lletra hi

⁸⁷² Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 314-315. Arnau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans a les Corts Constituents republicanes (1931-1933). Nacionalisme, possibilisme i reformisme social*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2006, p. 110.

⁸⁷³ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...”, *Op. cit.*, pp. 37-40. D'altres enfrontaments, en referència a l'Estatut, la carta Domingo-Alomar i les crítiques al ministre, per exemple des d'*El Diluvio*, es poden resseguir a en aquest mateix capítol, pp. 40-

podem llegir l'amistat dels vells companys i la coincidència amb els plantejaments doctrinals del gran gruix provinent del vell republicanisme històric, manifesta i reconeguda. També la voluntat d'alguns elements de l'Esquerra de no perdre un dirigent històric, i de retruc, unes bases gens menyspreables, no només a les Terres de l'Ebre sinó al conjunt de la demarcació tarragonina. Amb tot, el sorgiment de l'ERC com a partit hegemònic advertien el risc d'actuar fora del seu si. En síntesi, el projecte radical socialista d'abast estatal iniciat per Domingo dos anys abans de la formació de l'Esquerra posaven al marcel·linisme en una difícil quadratura del cercle.

Alguns d'aquests aspectes també es poden veure en la lletra d'agost de Francesc Madrid, antic membre del PRC i secretari de Lluís Companys i de Carles Esplà durant els seus mandats com a governadors civils de Barcelona entre abril i setembre de 1931: *“Perdoni que torni a insistir respecte a la seva part de culpabilitat. Si vostè hagués vingut més sovint a Catalunya i hagués vist a Macià possiblement que hagués pogut si no influir-hi, desinfluir les ximpleries d'aquest magnífic ase que es diu Jaume Aiguader [Madrid també es mostrà molt crític amb Amadeu Hurtado i Josep Carnet i Ribalto] Es fongueren en l'ERC els elements de vostè i els d'ells o sigui l'Estat Català [...] Facis seu al grup de l'Opinió. Els Lluhi, els Comas, els Casanellas. Res d'Otero que és un brètol i una mala persona, enemic de vostè i sortit d'Estat Català, i que es qui va anar com a delegat de Macià a les terres d'Amposta i Tortosa a desfer els ajuntaments nostres per a posar-hi gent d'Estat Català. Parli a Lluhi, a Comas, a Casanellas. Vegi de fer-se seu a Companys i jo crec que encara hi som a temps.”*⁸⁷⁴

Ja en aquest clima, entre els mesos d'agost i setembre el ministre augmentà les seves visites a Catalunya, en el context de les tensions amb l'ERC. El dia 10 del primer, assenyalava: *“Em proposo actuar intensament a Catalunya i actuar en sentit d'aconseguir que les forces republicanes, un xic disperses i desarticulades, tinguin un ideari clar. A Catalunya, un partit amb ideari i estructura del partit radical socialista té un major nombre de possibilitats que en cap altre sentit [...] Dintre de l'Esquerra Catalana jo tinc els meus amics*

42. Vegeu també Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans... Op. cit.*, pp. 113-114, 144, 160-161 i sobretot 186-193.

⁸⁷⁴ Aquesta interessant carta està reproduïda sencera a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...”, *Op. cit.*, pp. 43-45.

de sempre estesos per tot Catalunya; amb ells em proposo portar endavant aquesta creuada i aquesta obra que reclamen a un mateix temps, les idees democràcia i interessos de la República.” I entre el 16 i 17 participà en diversos actes a Tortosa. El 30 pronuncià una conferència al teatre de Tarragona que portava per títol “Els partits republicans al servei de la República”. Uns moviments vistos amb recel des de la direcció de l’Esquerra. El 24 de novembre, Macià li exigí a Domingo la desena part del seu sou com a diputat per al finançament del partit, tot i que el ministre s’hi negà. Poc més tard, el president de la Generalitat deixava clar al Foment de Reus que “*si algú accepta algun càrrec de Director General o altre per l’estil aquest no pot pertànyer a l’ERC.*” Aquelles paraules eren una al·lusió directa a Ramon Nogués i Josep Berenguer, qui havien rebut aquell càrrec en l’última remodelació del govern central, cosa que representava l’enèsima discrepància entre Domingo i Macià, ja que aquest últim donava suport al govern de la República però sense la participació de diputats catalans.⁸⁷⁵ Segons l’opinió de Manuel Azaña, amb el nou govern de desembre de 1931, “*la Esquerra podrá considerarse representada en el Gobierno mediante Marcelino Domingo, que si bien es radical-socialista, en Cataluña pertenece a un partido republicano adscrito a la Esquerra*” tot i que, a aquella alçada, Domingo ja no era acceptat per Companys com a representant de l’ERC.⁸⁷⁶

Finalment, i com és conegut, a principis de gener de 1932 es consumava la sortida del dirigent radicalsocialista de l’Esquerra i, amb ell, la de tota la família política marcel·linista. El dia 7, el ministre li enviava la seva carta de dimissió de la direcció del partit al president de la Generalitat que, a la pràctica significava la sortida de la formació: “*Des de les eleccions generals, l’Esquerra segueix un camí –al meu entendre- poc encertat. L’esquerra segueix pensant que conspira, no pensa que governa. Segueix pensant que està enfront de la monarquia. No pensa suficientment que està dins d’una república, regida per homes fidels als principis que han defensat i als compromisos polítics que van contraure i contrauen. L’Esquerra segueix pensant que la seva missió és criticar; combatre, atacar, i no pensa que en aquesta hora històrica de*

⁸⁷⁵ Les cites entre cometes les trobem a *Íbid.*, pp. 46-47. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 147.

⁸⁷⁶ Citat a Arnau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., p. 188, a partir de M. AZAÑA, *Memorias políticas y de guerra*, Crítica, Barcelona, 1981, pp. 316-317.

responsabilitat per a tots, l'acció dels republicans ha de ser de sentir-se col·laboradors d'una obra comú i que en aquesta col·laboració sembla més noble l'obra d'edificar [...] Apartar-me del directori de l'Esquerra no vol dir desviar-me de la meva doctrina, que és incommovible, ni desentendre'm d'un sol dels meus compromisos, que són sagrats, ni renunciar a les meves activitats polítiques a Catalunya [...] Vol dir entre altres coses i significa concretament una posició evitant les violències que suposo constitueix pels homes d'esquerra declarar a cada moment que no eren ni són representants en el govern de la República."⁸⁷⁷ Des d'El Pueblo, l'alcalde de Tortosa, Joan Benet defensà el seu cap polític: "*Tortosa que es Cataluña, aunque no quiera Lluhí, afirma una vez más compenetrada con su diputado y ministro.*"⁸⁷⁸ En la seva rèplica, Macià destacava que "*resulta curiós que per combatre l'ERC hagueu de fer ús dels mateixos tòpics dels partits de dreta que ataquen la República*", mentre que la seva sortida del partit confirmava "*la raó que teníem en dir que no ens representàveu.*"⁸⁷⁹

Al costat de l'alta política, també a l'escala més petita la divisió republicana fou molt evident, tot i que es produïren diverses dinàmiques. Segons Joaquín María Molins, en 24 de les 71 organitzacions de la demarcació que assistiren al II Congrés d'ERC de juny de 1933 no existia anteriorment una organització republicana, i en 12 els centres de l'Esquerra no coexistiren amb un nucli organitzat del PRRS. Amb tot, d'aquesta setantena només 9 eren de les comarques de l'Ebre: 4 del Baix Ebre, 3 de la Ribera d'Ebre, 1 del Montsià i 1 de la Terra Alta. Els de la primera comarca Agrupaven 764 socis, molt similar al Montsià, amb 736. Els 3 centres de la Ribera i el centre de la Terra Alta aplegaven unes 300 socis cadascun. Amb tot, els socis de la Ribera d'Ebre podrien ser els més políticament actius, ja que en els comicis d'aquell mateix any, arribarien a una mitjana de 11,9 vots per soci, seguits de la Terra Alta amb 8,2, del Montsià amb 5 i del Baix Ebre amb 4,9. Cal indicar també que, per al

⁸⁷⁷ La carta, probablement la més famosa de Domingo, es també reproduïda de forma total o parcial en nombroses obres: Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 316. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 101. Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans... Op. cit.*, pp. 191-192.

⁸⁷⁸ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 318, on s'hi podeu veure les àmplies reaccions de polítics catalans i espanyols.

⁸⁷⁹ Carta manuscrita de Francesc Macià a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 09-I-1932. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

conjunt de la demarcació, l'ERC posseïa un major nombre d'afiliats i sabé mobilitzar nous sectors socials, com els rabassaires.⁸⁸⁰

A partir d'aquí, si baixem la mirada fins als antics districtes electorals, les discrepàncies a l'Ebre ja s'iniciaren el mes de maig amb motiu de la tria dels regidors per elegir els diputats provisionals al Parlament de Catalunya amb l'encàrrec de redactar l'Estatut. Als de Tortosa i Roquetes no hi hagué aparentment cap mena de problema, amb la designació el dia 28 de Domènec Piñana per unanimitat dels 135 regidors.⁸⁸¹ A finals d'any, Berenguer li explicava a Domingo que *“hoy hemos celebrado en Roquetes una Asamblea de entidades de aquel distrito que han dejado constituida la Federación de distrito [en aquell moment sota la presidència del mateix Berenguer]. Como novedad que supongo no le desagradará, puedo indicarle que han acordado su adhesión al partido Radical Socialista. Y ha celebrado la Junta del Centro [UR de Tortosa], en la que no ha reinado tanta cordialidad. Sobre ello ya hablaremos cuando nos reunamos.”*⁸⁸²

Però com ha explicat Josep Sánchez, al de Gandesa prompte començaren a sorgir les discrepàncies, amb la formació de dues candidatures. La de Martí Rouret, presentada per la Federació de Grups Republicans amb el suport inicial de la majoria d'agrupacions tot i que amb l'oposició de *La Democràcia* de Móra d'Ebre i del govern municipal de la localitat, encapçalat per Francesc Campos Inglés. I la d'Adolf Cabús, resident a Barcelona, tot i que era descendent de Vilalba dels Arcs, que tenia el suport de l'aparell marcel·linista. Amb aquesta situació, el 9 de maig, Domingo i Nogués visitaren Móra d'Ebre. L'endemà es celebrà una assemblea general extraordinària al Centre Agrícola de Vilalba dels Arcs, afí als partidaris de Rouret, en què s'aprovava per unanimitat el canvi del seu nom pel de Centre Agrícola Republicà Federal Socialista. Amb tot, una setmana més tard, el dia 16, Cabús presentà la seva candidatura en diverses poblacions acompanyat pel comissari delegat de la Generalitat a Tarragona, Nogués i Biset, i pel governador civil, Noguer i Comet, davant l'hostilitat de la Federació Republicana de Gandesa. L'endemà, el regidor de l'Ajuntament de Tarragona i fill de Móra d'Ebre

⁸⁸⁰ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 106.

⁸⁸¹ *Ibid.*, p. 105. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 29.

⁸⁸² Carta manuscrita de Josep Berenguer a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 27-XII-1931. Lligall 378, Expedient 67. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Joaquim Algueró assistí a la reunió convocada a la població pels partidaris de Rouret, tot i que no aconseguí l'acceptació de la candidatura de Cabús. A continuació, el comissari delegat i el governador visitaren diverses poblacions del districte per reforçar la candidatura marcel·linista. Entre altres actes, es celebrà un dinar a Gandesa amb parlaments també dels "senyors Sánchez, president del Comité Republicà de Gandesa; Cabús, antic republicà federal, fill de Villalba; l'Alcalde de Gandesa, en Vicens Soro."⁸⁸³

El clima de calma tensa es mantingué fins al 24 de maig, dia de l'elecció. Com recordà Artur Bladé, partidari de Rouret, "se'ns posà costa amunt i veient la possibilitat de perdre, el morenc Antonio Jiménez va trencar l'urna."⁸⁸⁴ Davant dels incidents, es convocà de nou la votació per al 7 de juny. Aquest interval fou aprofitat per Rouret per visitar totes les agrupacions locals, amb el suport de la direcció de la Federació del districte i de l'*Ideal de l'Ebre*, que nomenà un nou consell de redacció que deixà fora els partidaris de Cabús. Amb tot, el rotatiu s'acabaria de publicar amb el final de l'any 1931.⁸⁸⁵ Per la seva part, Nogués declarava formalment la seva neutralitat en el procés. A més a més, el dia anterior a l'elecció, els partidaris de Rouret organitzaren un acte a Gandesa amb l'assistència del governador civil de Girona i exalcalde republicà de Reus, Simó Bofarull. I finalment, Rouret s'acabà imposant a Cabús per 77 vots a 69. Finalment, els marcel·linistes abandonarien la Federació Republicana Federal Radical Socialista de la Terra Alta. Amb tot, Bladé remarcà posteriorment que, en general, el trencament de la Federació nou fou excessivament traumàtic i que els ponts entre els dos grups republicans no es trencaren del tot, podent establir llistes unitàries en les següents eleccions municipals de 1934 i legislatives de 1936.⁸⁸⁶ A partir d'aquell incident, el grup de Rouret i Bladé acabarien distanciant-se del marcel·linisme i assumirien el

⁸⁸³ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 240, a partir de "La visita de les autoritats a les comarques", *Tarragona Federal*, 20-V-1931. p. 5. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, pp. 48-50. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 247.

⁸⁸⁴ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 51.

⁸⁸⁵ L'últim numero aparegué el 15 de desembre de 1931. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 444.

⁸⁸⁶ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 51. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 32. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 455. Un breu resum de l'activitat del tàndem Rouret-Bladé fins a aquell moment, els quals es conegueren i començaren a treballar política i culturalment a partir del 1928, a Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada... Op. cit.*, pp. 12-13.

lideratge de l'ERC al districte. Com ja passà durant el període restauracionista, el marcel·linisme era hegemònic als districtes de Tortosa i Roquetes, tot i que trobava la competència de projectes republicans alternatius al de Gandesa: primer, amb Joan Caballé; després, amb l'articulació de l'Esquerra al marge del seu lideratge.

I encara amb un enfocament més precís a nivell local, es podien observar diverses tendències. En alguns pobles, els marcel·linistes es quedaren representant el republicanisme històric local, des del Centre o Comitè de torn ja existent a la població, mentre un grup se n'escindia per seguir l'Esquerra. En altres localitats succeí a l'inrevés: la majoria dels republicans simpatitzaren amb el nou partit, i els seguidors de Domingo hagueren de crear un nou centre republicà. En altres casos no es produí necessàriament cap trencament. Ja abans dels inicis de les friccions i de la sortida del ministre de l'ERC hi havia dos centres -anomenats republicans, catalanistes o obrers- i, una vegada es produí el trencament, un nucli quedava definitivament com a marcel·linista i l'altre com a adherit a l'Esquerra. En alguns altres llocs, no hi hagué cap dualitat republicana, i durant els anys 30 existí un únic nucli amb capacitat d'organització, ja fos adherit al marcel·linisme o a la formació nacionalista. En algunes poblacions, els seguidors del dirigent radicalsocialista foren majoritaris. En d'altres, minoritaris. I en algunes, la correlació de forces depengué del moment i fou canviant, tot i que el pas del temps jugava a favor del partit de Macià.

Entre els primers casos hi trobem Móra d'Ebre, on el marcel·linisme ja havia quallat al Centre Instructiu Democràtic a partir dels anys 10. Amb tot, com hem vist, es tractava d'una entitat molt àmplia, amb uns 400 socis el 1931 en una població d'uns 3.500 habitants. Com hem assenyalat, malgrat l'hegemonia del republicanisme en el seu si, nodrí d'alcaldes i regidors el consistori durant el anys posteriors al cop d'Estat de Primo de Rivera, la qual cosa produí tensions internes. El Grup Republicà, impulsor de *L'ideal de l'Ebre*, plantejà una renovació en la política local i acabà enfrontant-se amb el nucli dirigent de l'entitat. Es mostraven crítics amb *“las dos docenas de individuos que vienen monopolizando la política local desde hace quince años y que aconstumbran*

*con toda comodidad el repartirse los cargos públicos a espaldas del pueblo.*⁸⁸⁷

Les tensions es feren explícites quan la Junta Directiva de *La Democràcia* aprovà el tancament de les escoles laiques de l'entitat, un cop el govern central, de la mà del ministre Domingo, havia aprovat el decret d'ensenyament laic que donaria cobertura a les noves escoles públiques que tindrien, ja, el mateix ideari republicà. Amb tot, aquesta situació significava l'acomiadament, entre tots els altres, del mestre Martí Rouret, la qual cosa fou vista com una maniobra contra el principal dirigent crític. L'endemà de la visita de Domingo del 9 de maig de 1931, el Centre Instructiu Democràtic celebrava una assemblea amb l'assistència de 126 socis on s'aprovà la modificació del seu nom pel de Centre Instructiu Republicà Federal (CIRF), amb el suport de 56 associats, mentre que 70 s'havien mostrat partidaris de tendències no federals. Per la seva part, el Grup Republicà celebrà uns dies més tard, el 26 de maig, la seva assemblea, en la qual s'expulsà a l'alcalde, Francesc Campos, al tinent d'alcalde, Josep Borràs i als regidors locals Víctor Minguillon i Manuel Coll, a més del regidor de l'Ajuntament de Tarragona, Joaquim Algueró. Alhora, nomenava una nova Junta Directiva, modificava els seus Estatuts, canviava el seu nom pel de Joventut d'Esquerra Republicana de Catalunya i sol·licitava el seu ingrés a la Federació Republicana Federal Socialista del districte de Gandesa.⁸⁸⁸

Dos dies més tard, el CIRF celebrà una assemblea on elegí una comissió d'acció política integrada per diversos membres del consistori, Francesc Regné, Josep Serres, Víctor Minguillon i Joaquim Gerona. El seu objectiu era preparar els comicis previstos, començant per les eleccions per a constituir un nou jutjat, segons el decret del 9 de maig del Govern Provisional de la República que establia comicis a les poblacions de menys de 12.000 habitants. El 6 de juny arribà Nogués des de Tarragona, i el mateix dia 7, jornada dels comicis, Domingo, a més del "*seu germà Joan i els senyors Benet Piñana, Berenguer i Chavarría, de Tortosa.*" El ministre, en un dels seus parlaments, assenyalà que "*les petiteses i lluites locals es deixarien de banda*

⁸⁸⁷ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 33 i 243, a partir de "Elecciones", *L'ideal de l'Ebre*, 15-VII-1931, p. 2.

⁸⁸⁸ La nova Junta Directiva quedava formada per Baptista Boronat com a president, Martí Rouret com a secretari, Salomó Sanahuja com a administrador i Manuel Martí, Agustí Ardévol i Emili Aparici com a vocals.

quan arribés l'hora de fer feina positiva.”⁸⁸⁹ Així les coses, tot i que Rouret s'imposà per 77 vots a 66 a Móra d'Ebre, al districte fou derrotat per 75 a 405 sufragis. Amb l'Ajuntament i els jutjats en mans dels marcel·linistes, la JERC buscà una aliança amb la CNT. Aquesta, constituïda formalment el 7 de maig, llençava la campanya per aconseguir la jornada laboral de 8 hores i arribà als 800 afiliats al mes de juny.⁸⁹⁰

Com no podia ser d'una altra manera, el marcel·linisme fou hegemònic a Tortosa com en cap altre lloc. Com explicà Bladé i Desumvila, “*el Partit m'envià a Tortosa on vaig encarregar-me dels Jurats Mixtes al 1932, amb la missió d'organitzar l'ERC, que allí pràcticament no existia. Sempre vaig tenir cordials relacions amb els radicals socialistes, tant amb Campos Terré com amb Josep Subirats, ambdós directors d'El Pueblo.*”⁸⁹¹ A Corbera d'Ebre, els seguidors de Domingo s'agruparen al voltant del Centre Radical Socialista, existent des del maig de 1931, mentre que l'Esquerra tingué la seva representació al Centre Republicà Federal, creat el 27 de maig de 1932 i domiciliat al número 28 del carrer Garcia Hernández. Tot i que un any més tard ja era majoritari, el 10 d'octubre de l'any següent s'acabà dissolent, en desacord amb la proclamació de l'Estat Català. A la Fatarella, un grup republicà s'escindí dels marcel·linistes aplegats al voltant del Centre Republicà i el 21 de maig de 1933 constituïren un centre vinculat a l'ERC al carrer Solà, número 11, i presidit per Antoni Borrell Ribes.⁸⁹² Al Pinell de Brai, els marcel·linistes continuaren a la Unió Obrera, per la qual cosa l'ERC estigué representada per un nou centre republicà constituït el 22 de març de 1934, presidit per Llorens Vallespí i domiciliat al carrer Calvari,

⁸⁸⁹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 242, a partir de “El viatge triomfal d'en Marcel·lí Domingo”, *Tarragona Federal*, 09-VI-1931, p. 1. Els enfrontaments entre els dos grups republicans al districte de Gandesa també es poden resseguir a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...”, *Op. cit.*, pp. 27-33.

⁸⁹⁰ La comissió de treballadors estava integrada per Josep Serres Sastre, Josep Cobos Medranda, Santiago Ruana Arbó i Julià Cambra Pasanau, mentre que la primera junta directiva estigué formada per Pere Bonfill Solé com a president, Pere Bea Cros com a vicepresident, Joaquim Arbó Bargalló com a secretari, Josep Ezmel Cañardó com a comptador, Josep Falcó Baiges com a caixer i Valentí Pedret Mir, Eugeni Cobos Medranda, Josep Castelló Ripoll i Pere Jardí Jardí com a vocals. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 237-244.

⁸⁹¹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 455.

⁸⁹² Fou vicepresident Joan Carranza Llop, secretari Josep Llop Cabús, vicesecretari Josep Benaiges Brió, tresorer Agustí Gironés Domènech, comptador Josep Gironés Monreal, delegat Emili Pascual Solé i vocals Vicenç Cons Llop i Andreu Ruana Cervelló. *Íbid.*, pp. 448-449.

número 17.⁸⁹³ A Prat de Comte, els marcel·linistes foren hegemònics, tot i que a partir del 1933 i 1934 l'ERC tingué representació pròpia.⁸⁹⁴

Entre els casos on l'ERC fou majoritària hi trobem diversos exemples. A Gandesa els principals dirigents de la Federació, Alcoberro i Sánchez Pedrero, es vincularen a l'Esquerra. Amb tot, el 20 de maig de 1931, els marcel·linistes, crearen el Centre RRS "*bajo la jefatura de D. Marcelino Domingo*."⁸⁹⁵ A la Pobla de Massaluça, el Centre Republicà continuà sota la disciplina de l'Esquerra, mentre es constituí el PRRS a les ordres de Domingo.⁸⁹⁶ A Arnes, el 27 de desembre de 1931 es produí una escissió de 26 membres del Centre d'UR, que organitzaren l'Agrupació Radical Socialista al número 3 del carrer Alcalá Zamora, dels quals només 3 d'un total de 10 havien format part del Comitè Republicà Radical Socialista. La nova Junta estava presidida per José Beltrán Bel. En aquell moment, l'agrupació s'inscriví "*como Sección perteneciente a la Izquierda Republicana de Cataluña en el orden regional y al [PRS] en sentido Nacional*".⁸⁹⁷ També es produí una escissió a la UR de Batea.⁸⁹⁸ A Bot, l'octubre de 1932 es creà un Centre d'UR marcel·linista a l'òrbita del PRRS. Mig any més tard, el 8 de juny de 1933, l'Amistat Republicana, que havia situat a Salvador Sabaté com a batlle el 1931 i era el grup republicà majoritari al municipi, s'adherí formalment a l'Esquerra.⁸⁹⁹

⁸⁹³ Francisco Montagut fou vicepresident, Pere Amposta, secretari; Manuel Martínez, vicesecretari; Francisco Cabreret, tresorer i Ramon Borrás i Josep Serra, vocals.

⁸⁹⁴ *Íbid.*, p. 451.

⁸⁹⁵ *Íbid.*, p. 449. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 32.

⁸⁹⁶ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i els marcel·linisme... Op. cit.*, p. 310. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 451.

⁸⁹⁷ Francisco Todó Güell fou vicepresident, Manuel Pallares Peguerols, secretari; Miguel Llopis Pallares, vicesecretari; Jaume Viña Puvill, tresorer; José Segura Tello; comptador i Martín Bonet Todo, Joaquín Fonollosa Solé, José Pallarés Semper i Mariano Sanromà Grau, vocals. *Íbid.*, p. 446. Expedient 1236. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁸⁹⁸ La primera Junta de la nova secció estigué presidida per Agustín Peris, amb Francisco Villaroya a la vicepresidència, José Adell com a secretari, Francisco Suñé al vicesecretariat, Vicente Ferré com a dipositari, Lorenzo Peris com a interventor i Miguel Domenech i Francisco Bes com a vocals i José Betria com a recaptadors. La Junta de la UR a gener de 1934 estava presidida per Ramon Dabós, amb Tomàs Bes com a vicepresident, Joaquín Aduá com a secretari, Joaquín Aduá i Joaquín Martell com a vicesecretaris, José Bes com a dipositari, José Tobia com a bibliotecari, Miguel Cuello com a recaptador i Fernando Frigola, Agustín Pallisa, Felipe Peris i Benito Peris com a vocals. *Íbid.*, p. 447.

⁸⁹⁹ La primera Junta del Centre d'UR marcel·linista fou la següent: Joaquín Magriñá, president; Agustí Alcoverro, vicepresident; Manuel Barrobés, secretari; Rafel Sabaté, vicesecretari; Francisco Cuello, tresorer; José Serena, comptador; Bautista Cubells, Joaquín Huget, Salvador Escarihuela i Gregorio Ferràs, vocals. *Íbid.*, p. 447.

Entre els casos on ja hi havia dos centres diferents abans del trencament republicà hi trobem el d'Horta de Sant Joan. Com ja hem vist, el 1916 es constituí un Centre Autonomista Republicà amb Domingo com a president honorari i de forma paral·lela, hi hagué també un Centre Obrer que s'acabà adherint a l'ERC.⁹⁰⁰ Un altre cas molt similar fou el d'Alcanar, on el marcel·linisme s'anà forjant a partir del Centre Republicà, fundat ja a finals del segle XIX i conegut popularment com *la República*, mentre que el grup que s'acabà adherint a l'Esquerra fou el del Centre Català, constituït ja l'octubre de 1930 i presidit per Llätzer Reverter. La prioritització del catalanisme dins la nova entitat es podia llegir de forma evident als seus estatuts.⁹⁰¹ Amb aquests principis, dos anys més tard, l'estiu del 1932, el Centre Català passà de denominar-se oficialment Centre d'Estat Català i quedava afiliat a l'Esquerra Republicana de Catalunya i domiciliat al Passatge d'Espanyol, sense número. Continuà presidit per Llätzer Reverter.⁹⁰² D'aquesta manera, el 14 d'abril de 1932, els marcel·linistes d'Alcanar, ara ja com a Centre Republicà Radical Socialista, desfilaren al so de la Marsellesa i de l'Himne de Riego amb la bandera tricolor i la senyera, al costat dels socis del Centre Català, darrera els membres de l'Ajuntament.⁹⁰³

Entre els exemples on només hi trobem un únic nucli organitzat hi trobem Caseres, on els marcel·linistes s'aplegaren al Centre Radical Socialista constituït el 1931.⁹⁰⁴ Per contra, a Vilalba dels Arcs el PRRS no tingué representació: el Comitè d'Aliança Republicana creat el 1930 i el Centre Agrícola, que acabà denominant-se Republicà Federal Socialista i que

⁹⁰⁰ *Ibid.*, p. 431.

⁹⁰¹ Ramon Castell Soriano fou el vicepresident i Vicent Fabregat Fibla, secretari. La resta de la Junta Directiva l'integraren Rafael Llagostera Garriga com a vicesecretari, Joan Baptista Queral Fabregat com a bibliotecari, Alfons Forner Ventura com a tresorer i Adelino Castell Domenec, Ramon Rabadá Donado, Francesc Subirats Badoch i Tomàs Bort Castell com a vocals. Acta de Constitució del Centre Català d'Alcanar, 25-X-1930. Estatuts del Centre Català d'Alcanar, 23-IX-1930. Fons Antic del Govern Civil, Sèrie del Expedients d'Associacions, AHT. Entrevistes a Benjamí Prades Tomàs i Mercedes Queralt Sancho. Alcanar, 03-I-2007 i 19-XI-2011, respectivament.

⁹⁰² Ara però hi havia hagut un canvi a la vicepresidència, amb Joaquim Roig i Francesc Cid com a secretari. La resta de càrrecs foren per a Ramon Rabadá, caixer; Joaquim Moliner, vicesecretari; Joan Baptista Queral, bibliotecari i Antoni Reverter, Miquel Reverter, Enric Gil i Pau Esteller, vocals. Acta de Constitució del Centre d'Estat Català d'Alcanar, 27-VIII-1932 i Estatuts del Centre d'Estat Català d'Alcanar, s.d., però molt probablement signats aquell mateix agost del 1932. Fons Antic del Govern Civil, Sèrie dels Expedients d'Associacions, AHT.

⁹⁰³ "Desde Alcanar. El 14 de abril", a *El Pueblo*, 18-IV-1932, p. 2.

⁹⁰⁴ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 447.

comptava amb uns 300 socis el febrer de 1936, s'adheriren a l'ERC. Es podia tractar de l'entitat creada el maig del 1931 presidida per Ramon Clua Serrano, tot i que el juliol de 1932 possiblement envià delegats a l'assemblea constitutiva del Partit Radical Autònom de les Comarques Tarragonines celebrada a Reus. I, encara el febrer de 1934, es constituí una secció de rabassaires, amb més de 200 afiliats.⁹⁰⁵

A Ulldecona, els marcel·linistes, liderats per Justo Ferré s'aplegaren a l'Estació, al cafè El Polvorín, anomenat així per les seves celebracions en diades com la del 14 d'abril, a base de traques i petards. Per la seva part, el nucli de l'ERC, encapçalat per Josep Messeguer, s'aplegà al centre de la Plaça de l'Església. I encara existí el nucli menor d'Acció Catalana, amb Morà. Però tot i l'existència de diversos grups, el 1932 havien establert un Comitè d'Entesa Republicana d'Esquerra.⁹⁰⁶ En canvi, en d'altres poblacions, com a Tivenys, les hostilitats entre ambdós grups foren obertes, ja que “*a nosotros todos estos de la izquierda nos tienen como contrarios.*”⁹⁰⁷ Amb tot, de forma general es traçà un camí progressiu cap a l'entesa. A Amposta, el Centre d'Esquerra Republicana de Catalunya s'organitzà els últims dies de l'any 1932 i es legalitzà al gener del 1933, essent presidit per Emili Vives i amb Julià Ortiga com a secretari. El 3 de febrer, el Ple de l'Ajuntament de la ciutat autoritzava a “*Emili Vives, President del Centre d'Esquerra Republicana de Catalunya a colocar-hi un lletrer en la façana anunciador de dit Centre.*” Es tractava del vell Centre de Fraternitat Republicana marcel·linista, que quedà amb la doble denominació de Centre d'Esquerra Republicana – Cercle de Fraternitat Republicana, ja que els marcel·linistes s'integraren al nou partit.⁹⁰⁸

Un cas més singular es produí a Tarragona. El Centre Republicà Democràtic Federal (CRDF), nascut el 1888 sota les tesis pimargallianes s'acabà adherint al projecte radicalsocialista. Per contra, les seves Joventuts

⁹⁰⁵ Carta de Ramon Bailina i Carme Bailina a Marcel·lí Domingo. Vilalba dels Arcs, 18-II-1936. Lligall 906, Expedient 17. Secció P.S. Madrid, CDMH. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., pp. 248-249.

⁹⁰⁶ Carta del Comitè d'Entesa Republicana d'Esquerra a Marcel·lí Domingo. Ulldecona, 1932. Lligall 375, Expedient 9. Secció P.S. Madrid, CDMH. Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona...* Op. cit., p. 310; Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* Op. cit. p. 45.

⁹⁰⁷ Carta manuscrita de l'alcalde de Tivenys, Juan Fabé, a Marcel·lí Domingo. Tivenys, 30-VIII-1933. Lligall 1566, Expedient 51. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁹⁰⁸ Fullet documental de l'exposició “100 anys de republicanisme a Amposta...”, Op. cit., pp. 5 i 12.

s'escindiren del Centre i formaren el nucli de l'Esquerra. El portaveu del CRDF, *Tarragona Federal*, passà a ser un òrgan d'expressió marcel·linista el novembre de 1933. L'agost de 1931, la dimissió del seu director, Manel Galès, havia estat un símptoma de la crítica a l'acostament al radicalsocialisme. Un sector se n'escindí per ingressar a l'ERC, alhora que l'advocat Galès passà a dirigir el setmanari *Avançada*, portaveu de la formació nacionalista a les comarques tarragonines.⁹⁰⁹ A Reus, si el Foment fou l'entitat més important de la demarcació afí a l'Esquerra, el Centre Republicà Autonomista i el seu òrgan d'expressió, *El Conseqüent*, des dels seus orígens radicalautonomistes s'alinearen amb els postulats de Domingo.

De forma general, els primers anys de la República produïren una gran proliferació de centres republicans. Sota les sigles del radicalsocialisme i, almenys inicialment, sota una clara influència marcel·linista, ho feren el Comitès RRS a Ginestar i a la Pobla de Massaluca, la Societat RRS a Horta, la Joventut RRS a Caseres, el Centre Radical Socialista a Prat de Comte, el PRRS a la partida tortosina d'Enveja, el Centre RRS a la Galera del Pla i l'Agrupació Radical Socialista a Arnes per aquest ordre i al llarg del 1931. El 1932, ja amb els marcel·linistes fora de l'ERC, el Centre RRS a la partida de la Cava, la Joventut Federal - Joventut RRRS a Horta i el Centre RRS a Masdenverge. L'Agrupación Local RRS a Bitem (Tortosa). I encara el 1933, el Centro RRS Catalán a Jesús i a Jesús i Maria.⁹¹⁰ En la seva interpretació, Xavier Pujadas destaca el "*desplegament inicial de centres radicalsocialistes, molt concentrats geogràficament en la zona de l'antic districte electoral de Tortosa o molt propers a aquest, previ al trencament de Domingo amb l'ERC i, per tant, al marge de l'estratègia de contenció radicalsocialista que aquell*

⁹⁰⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Panorama del republicanisme tarragoní: el sorgiment d'ERC (1932-1936)", a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Jordi PIQUÉ Padró (coord.), *La II República al Camp de Tarragona*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, Tarragona, 2006, pp. 9-36. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 42.

⁹¹⁰ Expedients 42, 162, 175, 181, 445, 562, 564, 571, 599, 678, 726, 1236 i 1446. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT. A partir de 1932, Pujadas també assenyala els casos de Tarragona, Cambrils i Porrera a la resta de la demarcació, a més de Barcelona (PRRSC), Barcelona (Casal Central), Barcelona (districte IX), Barcelona (districte VI), Girona (provincial), Girona (local), Olot i Cornudella. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 319.

proposava en benefici de l'entesa amb Macià i del respecte de les obligacions inherents a la seva incorporació al directori de l'Esquerra."⁹¹¹

També molt propers, haurien estat identificats com a republicans i socialistes la Joventut Republicana Socialista Ametllense, el Centre Republicà Socialista a Tivenys i el Centre Republicà Socialista d'Aldover, creats el 1931. O com a republicans i obrers, el Centre Obrer Republicà a Bot aquell mateix any. Continuaren les velles etiquetes de federals, amb l'Ateneu Republicà Federal a Ulldecona, el Comitè Republicà Federal a Bot, el Partit Republicà Federal Català a Benissanet, el Sindicat i Centre Republicà Federal a Prat de Comte, el Centre Republicà Federal a Alcanar i el Centre Republicà Federal a Freginals el 1931. El Centres Republicans Federals a Miravet i a Corbera el 1932. Alguns com un aiguabarreig, com el Centre Agrícola Republicà Federal Socialista a Vilalba, l'Ateneu Republicà Federal a Ulldecona, la Unió Federal Socialista a Tivissa, el Comitè Republicà Federal Socialista a Riba-roja i el Centre Obrer Republicà Federal a la Torre de l'Espanyol el 1931. Encara com a Centres d'UR, estaven els d'Arnes, el d'Aldover, el del Pinell, el de l'Aldea constituïts el 1931, el de Bot el 1932 i la Sociedad Agrícola del Centre UR de la mateixa població el 1933. Com a Centre Autonomista Republicà el de Gandesa el 1933. O com a catalanistes republicans, com la Joventut Catalanista Republicana a Gandesa, el Centre Catalanista Republicà a Godall el 1931, el Centre Catalanista Republicà a Xerta i la Joventut Republicana Catalanista a Freginals el 1932. O simplement com a republicans i catalans, com la Joventut Republicana Catalana de l'Ametlla de Mar el 1931 i el Casal Català Republicà a Móra d'Ebre el 1933. Alguns, possiblement a l'òrbita de l'ACR, com l'Acció Republicana Catalanista a Ascó 1931. I altres únicament com a republicans, com la Hermandad Republicana a Corbera, la Joventut Republicana a Enveja el 1931, la Unión Agrícola Republicana a Horta, la Sociedad Centre Republicano Agrícola y Socorros al Pinell el 1932 i el Centro Republicano de la Ràpita el 1933.⁹¹²

⁹¹¹ *Íbid.*, pp. 311-312. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo, una figura cristal·lina...", a *Marcel·lí que torna*, Amics de l'Ebre / Port de Tarragona, Barcelona, 1995, p. 32. *Tarragona Federal*, 22-V-1931.

⁹¹² Expedients 89, 157, 233, 236, 246, 308, 309, 310, 516, 573, 575, 579, 602, 635, 638, 703, 713, 722, 739, 744, 745, 834, 1313, 1418, 1429, 1785, 2103, 1265, 1292, 1294, 1424, 1722, 1726 i 1737. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

Tot i que, poc o molt, aquestes entitats poguessin respondre al lideratge de Domingo, o fins i tot depenent del moment com en el cas dels radicalsocialistes del districte de Gandesa afins a Rouret, moltes d'altres estaven integrades per sectors del regionalisme o provinents dels antics sectors monàrquics. Aquest podia ser el cas, per exemple, del Centre Republicà Federal d'Alcanar, que el 1934 esdevingué Lliga Catalana.⁹¹³ Com advertí Domingo “*els veritables republicans són aquells que si caigués la República i tornés la Monarquia, seguirien essent republicans.*”⁹¹⁴

De forma més explícita, l'ERC també féu el seu desplegament. En el marc de la província, molt més al Camp de Tarragona que a les Terres de l'Ebre al llarg del 1931. Amb tot, al sudoest, i en convivència amb el marcel·linisme, es constituïren els Centres d'Esquerra Republicana a la Palma el 1931 i, ja sense aquests, a Masdenverge i Miravet el 1932 i a Amposta, el Perelló, la Cava, la Fatarella i l'Ampolla el 1933. I encara amb un Centro de Izquierda Republicana a la Serra d'Almos (Tivissa) el 1932 i una Joventut d'Esquerra Republicana a Ginestar el 1933. Per completar el mapa i veure alhora la correlació d'organització local d'altres partits republicans, hi podem afegir el Partido Republicano Radical Autonomista a Tortosa el 1932.⁹¹⁵

Certament, el panorama era prou complex. A més a més, el tacticisme marcel·linista desconcertava els diferents esglaons de l'organització i creava dubtes envers l'adhesió de les diferents plataformes locals i de districte a cadascuna de les sigles polítiques. Una organització tant important com el Centre Republicà Autonomista de Reus, davant l'Assemblea del PPRS “*al qual estem adherits*”, dubtava, “*com sigui que també formem part a l'igual que vosté*” de l'ERC, d'enviar-hi un delegat.⁹¹⁶ Per la seva part, l'agrupació local del PPRS creada a Arnes el desembre de 1931 optà per constituir-se “*como Sección*

⁹¹³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “L'ordre dels propietaris...”, p. 82. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...”, *Op. cit.*, p. 449.

⁹¹⁴ Citat a Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques*, Imprenta Popular, Tortosa, 1935, p. 219.

⁹¹⁵ Expedients 177, 192, 612, 647, 660, 674, 1250, 1732, 1733, 1739 i 1761. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

⁹¹⁶ Carta manuscrita del secretari Baiget de Diego a Marcel·lí Domingo. Reus, 21-V-1931. La resposta fou afirmativa en la carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo al president del Centre Republicà Autonomista de Reus. Madrid, 25-V-1931. Lligall 2597, Expedient 71. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*perteneciente a la Izquierda Republicana de Cataluña en el orden regional y al Partido Radical Socialista en sentido Nacional.*⁹¹⁷

⁹¹⁷ L'agrupació es constituí amb 26 afiliats. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 311.

6.2 De les victòries electorals de 1931 a les derrotes de 1932 i 1933. De l'esplendor a la crisi

*"No viene la República a España traída por los hombres.
Viene la República por un imperativo de la historia."*⁹¹⁸
Alicio Garcitoral, 1930

Tot i que els republicans s'imposaren a moltes poblacions de l'Ebre en les eleccions del 12 d'abril i sobretot a les més importants, sembla que les irregularitats es repetiren tal com havia passat en les eleccions celebrades durant la Restauració. Hi hagueren denúncies provinents de diverses poblacions, com Alcanar, Ulldecona, la Ràpita, Masdenverge, Godall, Horta de Sant Joan o Alfara, localitats on es feren repetir eleccions el 31 de maig. A la primera, en la nova campanya electoral, els marcel·linistes feren un nou míting al cinema Gloria. I intervingué Baptista Tolosa, Josep Berenguer i Antoni Valls. Després, es traslladaren a les Cases, on feren un altre míting i soparen "*en casa de nuestro correligionario y amigo Joan Esquerra*."⁹¹⁹ Després de la repetició de les eleccions, els republicans sospitosament "*ganaron sin oposición los 14 puestos*."⁹²⁰ A Corbera d'Ebre, la candidatura republicana socialista aconseguí 7 actes i s'imposà a les 3 de la coalició dretana. Això no obstant, alguns dirigents locals es queixaren del poder que en algunes poblacions mantenien les forces conservadores, sovint disfressades de republicanes. Per exemple a Santa Bàrbara, on "*estos republicanos frigos o frescos de hoy que mandan en Santa Bàrbara, son [...] los enemigos de la República, que si la acatan es sólo para mandar y figurar; no por amor al nuevo régimen, sino que son y serán, en cuando haya ocasión, nuestros mayores enemigos*."⁹²¹

Però aquells comicis també havien fet pujar el poder marcel·linista fins al govern de la República amb el ministre Domingo qui, en el seu moment de màxima popularitat, rebia diversos homenatges. A finals de maig, fou reconegut per "*tots els catalans sense distinció de partit ni estament*" en agraïment per

⁹¹⁸ Alicio GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 185.

⁹¹⁹ *El Pueblo*, 23-V-1931, p. 2 i 16-V-1931, p. 3.

⁹²⁰ *El Pueblo*, 09-VI-1931, p. 2. Josep SANCHO Sancho, "El marcel·linisme canareu...", Op. cit., p. 358.

⁹²¹ Juan Hierro, "Es nuestra hora", *El Pueblo*, 24-VII-1931, p. 1. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", Op. cit., p. 441.

l'aprovació del Decret de bilingüisme.⁹²² També des dels districtes de Tortosa i Roquetes i poc després des de l'Ajuntament d'aquesta última ciutat, que acordà nomenar-lo fill predilecte i canviar el nom del carrer de Sant Roc pel del ministre, en agraïment a la resolució favorable de l'expedient relatiu a la construcció d'un grup escolar.⁹²³ A Benicarló, el 7 de juny es posà el seu nom al carrer on residia el seu germà Federico Domingo, alcalde de la població, tot i que l'acte no pogué comptar amb la presència del cabdill.⁹²⁴ També a principis de juny, estava enllestida "*la visita de V. para el próximo domingo en Benifallet, Rasquera, Ginestar, Tivisa, Serra de Almos y Mora de Ebro. Igualmente se han convocado á los delegados de la Asamblea para las nueve de la noche en Mora.*"⁹²⁵

Segons el ministre, "*los hombres que gobernaban la República pudieron seguir dos caminos. Uno: establecer una Dictadura republicana que realizara en un plazo sumaráisimo, y por decreto, los principios fundamentales de la revolución. Otro: convocar rápidamente unas elecciones y constituir el Parlamento. Se siguió este segundo camino.*"⁹²⁶ Amb aquest escenari, el 8 de maig un nou decret reformà la Llei Electoral, amb l'ampliació del sufragi i la reducció dels 25 als 23 anys l'edat per ser elector i elegible, amb l'establiment de la fórmula majoritària amb vot limitat, però sobretot amb la necessitat d'obtenir un 20% dels sufragis perquè els candidats fossin elegits i amb la introducció de circumscripcions provincials que substituïen els antics districtes unipersonals. Com indicà Isidre Molas, es tractava d'un intent de disminuir el pes rural i el vell caciquisme fonamentant en l'antic districte i afavorir "*el predominio político de aquellas fuerzas políticas que estuvieran organizadas a nivel circunscriptorial.*"⁹²⁷ Això afectà a tots els partits i tendències polítiques, els quals es veien obligats a la recerca de grans coalicions atesa la

⁹²² Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 313, a partir de *La Publicitat*, 02-VI-1931.

⁹²³ Certificat de l'acta de la sessió ordinària de primera convocatòria de l'Ajuntament de Roquetes, 30-V-1931. Reproduït a Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de "Don Marcelino"...* Op. cit., p. 42.

⁹²⁴ Carta mecanografiada de Federico Domingo a Marcel·lí Domingo. Benicarló, 08-VI-1931. Lligall 415, Expedient 117. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹²⁵ Carta mecanografiada de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 4-VI-1931. Lligall 350, Expedient 21. Secció P. S. Madrid, CDMH. Dietari 92, pp. 80-81. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁹²⁶ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., p. 90.

⁹²⁷ Citat a Joaquin M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., Vol. II, pp. 17-18.

bipolarització política que estimulava el sistema.⁹²⁸ En el nou marc provincial, Domingo va haver de passar de la lògica del districte electoral de Tortosa -que li havia donat l'acta de diputat en les eleccions de la Restauració- a la de la circumscripció provincial.

En context preelectoral, el 14 de maig es reuní la Mesa de l'Assemblea de l'Entesa Republicana de les Comarques Tarragonines al Centre Republicà Autonomista de Reus on s'acordà oferir-li al dirigent radicalsocialista la presidència de l'assemblea de delegats de les comarques, que es convocà per al dia 24.⁹²⁹ Aquesta comptà també amb l'assistència de representants dels partits judicials de Gandesa, Falset, Montblanc i Reus, els més allunyats del postulats de Domingo. En aquells moments, tot i la gran popularitat del ministre d'Instrucció Pública, ja es podia copsar un sector afí i un altre més crític.

Poc més tard, a principi de juny es celebrà una assemblea convocant a la totalitat de forces republicanes de la demarcació i amb l'assistència de delegacions de 91 municipis, en representació de les més de 104 entitats republicanes i obreres, 30 dels quals adherides al Partit Democràtic Federal de Tarragona i 28 –ni tan sols un tercera part- de les Terres de l'Ebre. Les comarques del sud estaven representades pels centres d'UR de la ciutat de Tortosa amb les pedanies de Bítem i l'Aldea, Roquetes, Amposta, Alcanar, la Galera, Batea, Bot i Garcia. També pels ja anomenats radicalsocialistes de la Fatarella, pels federalsocialistes de Gandesa i pels federals de Paüls i d'Ulldecona, a més del Foment Republicà Nacionalista de Riba-roja. També pels republicans d'Alfara, Benissanet, la Sénia, Mas de Barberans, Masdenverge, Rasquera, Santa Bàrbara, Ulldecona i Xerta. I, a destacar, les societats obreres de Benissanet, Pinell, Tivissa i Xerta, que forçosament havien de simpatitzar amb la causa republicana. Les diverses denominacions expressades a la premsa ens serveixen per veure les diverses nomenclatures que feien servir els diversos nuclis locals, encara entre les velles unions

⁹²⁸ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 307.

⁹²⁹ Carta de R. Pauejá i Donerena Romá a Marcel·lí Domingo. Reus, 18-V-1931. Lligall 2597, Expedient 114. Secció P.S. Madrid, CDMH. Dietari 92, p. 76. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Segons Josep Sánchez, la reunió fou el dia 13, amb l'assistència del Centre Nacionalista Republicà del Vendrell, el Centre Autonomista Republicà, el Foment Republicà, la Casa del Poble i el Centre Republicà de Tortosa, el Centre Republicà Català de Reus, el Partit Republicà Català i el Centre Republicà Federal de Tarragona, la Unió Republicana de Falset i el Centre Català Republicà de Montblanc. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, pp. 23-24.

republicanes i el nou projecte radicalsocialista. En l'assemblea, es decidí la constitució d'una comissió per a confecció una llista unitària, presidida per Domingo i composta per un representant de cada partit polític –federal i radicalsocialistes, ERC, PCR, PSOE i PRR- i per dos representats de cada antic districte electoral de la província. Domingo obtingué els dos vots de Tortosa, Roquetes, Tarragona i Valls, a més del seu propi i del de Francesc Compte, representant del PRRS i dels federals.⁹³⁰

L'enorme força que els marcel·linistes haurien acumulat quedà verificada quan, uns dies més tard, el flamant ministre d'Instrucció anunciava una candidatura integrada per "*Marcel·lí Domingo Sanjuán y Jaume Carner Romeu, antiguos diputados republicanos por Tortosa y Vendrell, respectivamente; independiente el segundo y siendo el primero miembro del directorio de ERC y a la vez dirigente del Partido Radical Socialista. Ramón Nogués Bizet, del partido Republicano Democrático Federal de Tarragona, que se declara seguidor de la política de M. Domingo. José Berenguer Cros, de la Unión Republicana de Tortosa y antiguo candidato republicano por el distrito de Roquetes. Joan Loperena Romà, del Foment Republicà Nacionalista de Reus, entidad adherida a ERC. Asimismo declara que por minorías se apoyará a un candidato radical y a otro socialista.*"⁹³¹

Aquests últims es mostraren disconformes i proclamen a dos candidats per minories de Coalició republicanosocialista: Jaume Simó Bofarull, de la Casa del Poble de Reus i els socialista de Tarragona Amós Ruiz de Lecina. Per la seva part, el Partit Catalanista Republicà, que no la considerà d'entesa republicana, criticà les candidatures de Nogués, Berenguer i Loperena perquè considerava que no eren representatives del republicanisme de la demarcació i, a més de Domingo i Carner, presentà al director de *La Nau* de Barcelona, Rovira i Virgili, el dirigent de l'antic possibilisme de Reus Josep Briansó i a l'exdiputat per Gandesa i propietari del *Diario de Tarragona*, Macià Mallof. Tot i que finalment el PCR retirà els seus candidats només dos dies abans de les

⁹³⁰ Els represenats de Gandesa –Artur Bladé i Josep Junqué-, Reus –Josep Elías i Josep Andreu-, Falset –Joaquim Llorens i Baptiste Estivill- i Montblanc –Macià Guarro i Josep Folch- eren més crítics amb Domingo. La resta de represenants dels partits foren Josep Iglesias per ERC, Tomàs Hernández pel PSOE, Josep Punyet pel Partit Catalanista Republicà i Joan Verés Aleu pel PRR. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 26. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, Vol. II, p. 38-39, 101 i 113-116.

⁹³¹ Citat a *Íbid.*, p. 39.

eleccions, Rovira i Virgili continuà figurant com a independent. Per la seva part, el Bloc Obrer i Camperol presentà dos candidats per minories, el capità de l'exèrcit José García Miranda i el comptable Eusebio Rodríguez. I només pocs dies abans dels comicis, es presentà la candidatura "Autonomista Republicana", composta per quatre homes de la Lliga, l'advocat i catedràtic Josep Maria Cich Pi, l'enginyer i economista Josep Maria Tallada Paulí, l'arquitecte Joan Torras Puig i el president de la Unió de Sindicats i Pagesos Albert Talavera Sabater, a més d'un candidat tradicionalista, l'advocat Joan B. Roca Caball.

No obstant això, sembla ser que els diversos nuclis de les comarques no seguien al peu de la lletra les consignes del seus caps: els federals no inclogueren als dos candidats per minories, Simó i a Ruiz, en la seva campanya electoral, mentre que el Foment de Reus sí que ho féu. Per la seva part, el Centre Republicà Autonomista de la mateixa ciutat només recomanà el vot cap al ministre d'Instrucció, deixant els altres quatre noms a criteri dels electors. I el Partit Radical, relegat a una posició per minories, féu campanya pel seu candidat Simó, dirigent de la Casa del Pueblo de Reus, i només demanà el vot també per a Domingo i per a Ruiz. Per tant, les consignes foren diverses i no existí una estratègia inicial de "*copo electoral*" com, per exemple, succeí a Lleida. A més a més, tot era ben simptomàtic de la pervivència, encara, d'unes manifestes actituds localistes.⁹³²

En la campanya, *La Publicitat*, que tant havia carregat contra el dirigent radicalsocialista en les municipals d'abril, passà a anomenar-lo "*memorable català*" després del decret de bilingüisme. Segons Xavier Pujadas, tot i que el ministre decretà una setmana abans dels comicis, el 23 de juny, la creació de 27.000 escoles al llarg i ample de la República, aquest no ho utilitzà com a arma electoral.⁹³³ Per la seva part, *El Pueblo* carregà contra els regionalistes, per la seva "*alianza con los elementos carlistas*" i contra Rovira i Virgili i els seus seguidors: "*que vengan del brazo de Marcelino y no de los carcas.*"⁹³⁴ Coordinats per Joan Benet, els marcel·linistes tortosins culminaren la campanya electoral el dissabte en un gran acte central al cinema Doré, amb la

⁹³² *Íbid.*, pp. 38-41 i 97.

⁹³³ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 308 i 361.

⁹³⁴ Citat a *Íbid.*, a partir *El Pueblo*, 24 i 30-VI-1931.

intervenció del propi Benet, Joan Cid i Mulet d'Acció Catalana, l'esmentat Ruiz de Lecina i Marcel·lí Domingo. El gran míting central de la candidatura s'havia celebrat el dijous dia 25 a Tarragona, amb la intervenció de Macià, Domingo, Carner, Loperena, Berenguer, Galès, Andreu i Rouret.⁹³⁵

El dia de les votacions, la sensació d'eufòria de la candidatura encapçalada per Domingo era tal que els dirigents republicans aconsellaren als electors de la tarda el seu suport als candidats per minories per, veient la victòria assegurada, aconseguir així el "copo."⁹³⁶ La participació fou del 76% del total dels 107.862 electors, un índex prou alt, superior a la mitjana catalana, del 67% i a la del conjunt de la República, del 70%. El dirigent radicalsocialista, a l'esplendor de la seva carrera política, aconseguí l'elecció com a candidat més votat de la circumscripció amb un total de 68.537 sufragis -11.713 dels quals aconseguits a l'antic districte electoral de Tortosa-. A més de la seva ciutat d'adopció, la seva popularitat li valgué per ser el candidat més votat a Tarragona, amb 4.974 sufragis, i a Reus, amb 4.731. També en moltíssims pobles, com a Miravet, on "*sacó V. unos cincuenta y pico de votos de mayoría sobre los demás candidatos.*"⁹³⁷ Al seu costat, Nogués fou el segon candidat més votat amb 62.317 vots -dels quals 10.948 a l'antic districte tortosí, 4.414 a Tarragona i 2.520 a Reus-, i Berenguer, que n'aconseguí 56.521, quedà en quarta posició. La tria quedava completada amb Carner, el tercer més votat amb 57.080 sufragis, i Loperena, amb 47.247. Per minories, també foren elegits Simó, amb 22.880 i Ruiz amb 21.573. Foren derrotats els dretans Tallada, amb 13.259, Talavera amb 12.804, Gich amb 11.178, Roca amb 9.654 i Torras amb 8.192. En solitari, Rovira n'obtingué 7.541 i a molta més distància, els Miranda i Rodríguez, amb 2.344 i 1.367. Fent un recompte per tendències, els republicans -amb Ruiz- aconseguiren 67.230 sufragis, un 81,1% del total i la candidatura dretana només 11.017, un 13,3%. L'opció del BOC tingué 742 vots, un 0,9% del total.

⁹³⁵ Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 83. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., pp. 55-56. Dietari 92, pp. 91-93. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁹³⁶ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", Op. cit., p. 36.

⁹³⁷ Carta manuscrita de José Cubells a Marcel·lí Domingo. Miravet, 02-VII-1931. Lligall 419, Expedient 43. Secció P.S. Madrid, CDMH. A Móra d'Ebre, Domingo aconseguí 11 vots més que Nogués. Els resultats foren: Domingo, 934; Nogués, 923; Carner, 885; Berenguer, 863 i Loperena, 808. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 244.

A grans trets, la Candidatura Republicana d'Esquerra obtenia molts millors resultats a les Terres de l'Ebre que al Camp de Tarragona, on la candidatura dretana s'imposà en 6 poblacions. Per contra, a les actuals comarques de l'Ebre, les esquerres s'imposaren a totes i cadascuna de les localitats, i a més, en cap població aconseguiren menys d'un 60 % dels vots. A l'antic districte electoral de Tortosa la candidatura aconseguí els millors resultats. Als bastions republicans de Ginestar, el Perelló i Pratedip aconseguiren més del 90% dels vots, una xifra també superada a l'Ametlla de Mar, on els candidats monàrquics sempre havien tingut bons resultats. A Tortosa, Vandellòs, Tivenys, Benifallet i Rasquera n'obtingueren més del 80%. A Tivissa, més del 70% i a Colldejou més del 50%. Al de Gandesa, tingueren més del 80% dels sufragis a Móra d'Ebre, Móra la Nova, el Pinell de Brai, Gandesa, Prat de Comte, Bot, Caseres, Batea, Corbera, la Pobla de Massaluca, la Fatarella, Ascó, Riba-roja, Flix, Vinebre, la Torre de l'Espanyol, la Figuera i el Lloar. Més del 70% a Miravet, Benissanet, Garcia, el Masroig, la Palma d'Ebre i Margalef. I superà el 60% a Vilalba dels Arcs i la Bisbal. I, segurament, el més sorprenent, assolí uns resultats força similars al de Roquetes, amb més del 90% dels vots a Arnes i Aldover i més del 80% a Amposta, Alcanar, Freginals, Godall, la Sénia, Mas de Barberans, Horta de Sant Joan, Alfara i Xerta. A Sant Carles de la Ràpita, Ulldecona, la Galera, Masdenverge i Roquetes superà el 70%.⁹³⁸ Mentre que a Santa Bàrbara i Paüls pujà del 60%. Després de l'hegemonia monàrquica durant la Restauració al districte, a moltes poblacions la victòria republicana fou del tot històrica.

Per tant, els resultats donaven un ampli triomf per a les esquerres en general i, en el nostre cas concret, avalaven totalment al ministre d'Instrucció. A més a més, els marcel·linistes obtingueren 3 diputats, amb els 2 candidats més votats i amb 3 dels 4 primers primers llocs amb més suports. Amb això aconseguiren també el que no havien pogut fer durant la Restauració: que el dirigent anés acompanyat a les Corts pels seus seguidors. La premsa marcel·linista destacà el primer lloc aconseguit pel seu cabdill, atribuint-ho al seu arrelament a tota la demarcació i al seu prestigi com a membre del govern

⁹³⁸ Segons Bertomeu, en aquesta població es registraren un 67% de vots de les esquerres i un 21% de les dretes. A partir d'aquí, per a les dades electorals d'aquesta població també hem tingut en compte Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*

provisional. Segons Domingo, “*ha votat principalment el sentit esquerrista, sense atendra al sentit catalanista.*”⁹³⁹ L’elecció de Simó i Ruiz fou àmpliament debatuda a la premsa i, de forma general, s’indicà l’ajuda de la Coalició d’Esquerres. D’aquesta manera, el “*copo*” sembla ser acabà sent efectiu, tot i que, com hem vist, no fou plantejat així inicialment de forma homogènia per tots els centres polítics durant la campanya electoral. Almenys, així ho podríem deduir a partir dels resultats electorals, mitjançant l’anàlisi de l’abstencionisme encobert, que tingué una mitjana provincial del 2,1%. Aquesta pràctica electoral, molt poc utilitzada en aquells comicis i que consistia a no utilitzar la totalitat dels 5 vots possibles que cada elector disposava, fou elevada en algunes poblacions del Camp de Tarragona però prou baixa a les comarques de l’Ebre. A Tortosa fou de l’1,7%, a la Palma d’Ebre de l’1,1%, a Gandesa de l’1%, Amposta del 0,7% i a la Poble de Massaluça del 0,4%. Un altre concepte important d’anàlisi és el de la disciplina de vot, per veure en quin grau els electors seguiren les consignes dels seus partits per votar la totalitat de la candidatura. La Candidatura del BOC tingué un índex del 41%, la de la Lliga del 38% i l’encapçalada pels marcel·linistes del 31%, tot i que aquesta última fou la que tingué més problemes en la seva confecció.⁹⁴⁰

Com al districte de Roquetes, també a escala catalana per primer cop en uns comicis legislatius el republicanisme nacionalista aconseguia imposar-se després d’una llarga travessa del desert i l’Esquerra s’emportava la majoria de les actes en joc. A Castelló, els radicalsocialistes foren superats per la coalició republicanosocialista, mentre que a València foren elegits per minories. També al conjunt de la República es produí, en síntesi, “*un triunfo aplastante de las izquierdas.*”⁹⁴¹ Els radicalsocialistes s’erigien com el partit republicà d’esquerres hegemònic i foren la tercera força amb més representació per darrera del PSOE i del PRR, mentre que l’ERC quedava en quarta posició.

Cal ressaltar també que durant aquelles eleccions continuaren els problemes habituals de l’antic règim. Almenys, així ho expressà el governador Noguera i Comet, ja que alguns dirigents polítics li presentaren queixes per coaccions. Encara que, en opinió d’ell mateix, “*no revesteixen tals fets*

⁹³⁹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i els marcel·linisme... Op. cit.*, p. 309.

⁹⁴⁰ Sobre aquests conceptes, Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, Vol. II, pp. 42-45.

⁹⁴¹ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder, Op. cit.*, p. 104.

denunciats màxima importància, i han d'estimar-se fruit natural de l'apassionament de l'actual lluita electoral.”⁹⁴² Així, la propaganda del nou govern mirà de marcar diferències entre la manera de fer del vell i del nou règim. Segons la versió marcel·linista, “*el Govern Civil de Tarragona no va estendre ni una sola carta, ni una sola recomanació. No es varen conèixer les suspensions d'Ajuntaments, ni els delegats governatius, ni cap mena de maniobres electoreres.*”⁹⁴³ Segons el ministre, al llarg de la República “*no hubo candidatos encasillados; ni coacción del Gobierno; ni nombramientos de delegados gubernativos; ni intervenciones abusivas del Gobernador; ni parcialidades de la fuerza pública; ni compra de votos.*”⁹⁴⁴

Després de les legislatives, els electors catalans tornaren a les urnes el 2 d'agost per votar en referèndum el projecte d'Estatut d'Autonomia. Al districte de Gandesa, aquest comptà amb el suport tant dels marcel·linistes com dels més afins a l'ERC, tot i que aquests últims ho feren amb més dedicació, ja que Martí Rouret parlà en mítings a la majoria de poblacions. A més a més, el president de la Generalitat visità personalment la Ribera d'Ebre, la Terra Alta i el Priorat. A Móra d'Ebre, dels 1.162 homes amb dret a vot, 1.077 ho feren pel sí i cap pel no. A Roquetes, 952 votants optaren pel sí i només un pel no, en una proporció semblant a la resta de Catalunya. Almenys a Tortosa, sembla que les votacions es desenvoluparen enmig de notables irregularitats, a més de tensions en el si de la cúpula dirigent marcel·linista local, sobretot entre Domènec Piñana i Joan Benet. Segons aquest últim, ja d'entrada “*no habia por parte del Gobierno, ni de nadie, interés en que el plesbicio, fuera legal, esto es, que fuera el fiel reflejo de la voluntad de Cataluña, y por lo tanto sin intervencion contraria en las mesas, el resultado estaba ya previsto, puesto que en las urnas entrarían tantas candidaturas como fueran precisas para probar ante el mundo que Cataluña esta conforme con Maciá; que no aconsejaba tu presencia aqui [la de Domingo] y que yo haria también lo posible para no intervenir en un asunto del cual seguramente tenderíamos más tarde que probar nuestra disconformidad ó al menos ponerles reparos. Asi lo hice.*” Segons aqueva versió, Domènec Piñana es volcà tant en la preparació i en la

⁹⁴² “Circular núm. 124. L'actual lluita electoral”, reproduïda a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial*, Tipografia “Cosmos”, Barcelona, 1933, p. 8-9.

⁹⁴³ Citat a *Íbid.*, p. 209, reproduït de Vicents BERNADES, *La Rambla*, 12 de desembre de 1931.

⁹⁴⁴ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, *Op. cit.*, p. 103.

campanya del referèndum com en l'organització del mateix, mentre que Joan Benet no intervingué *"ni siquiera en el nombramiento de un interventor"*, tot i les sol·licituds de Piñana per fer-ho. Per la qual cosa, aquest recriminà als seus companys de partit que *"le habíamos dejado solo."* Amb tot, en l'opinió de Benet, Piñana s'estava *"tomando en serio una cosa que el pueblo no la sentía como lo estaba probando, pues nunca vi menos gente por las calles de Tortosa."* A més a més, *"en las mesas, en donde se constituyeron se hizo la votación, de modo que algunas a la hora de comer ya tenían la documentación arreglada y que el resultado había sido el siguiente: 6110 votos SI y 142 NO. Tuve en mis manos la lista de las mujeres que habían ido a firmar y vi 8 ó 10 firmas las demás eran nombres puestos por una sola mano sin rúbrica ni siquiera hechos con intención de que parecieran falsificaciones. Ni yo ni nadie se ha ocupado más de ello. Acaso Piñana."* Pocs dies més tard, el 6 d'agost, Piñana li presentava la seva dimissió a Berenguer.⁹⁴⁵ Per tant, i segons aquest document, els resultats a Tortosa no representaren la voluntat popular i els marcel·linistes, amb l'excepció de Domènec Piñana, presentaren una actitud del tot passiva en el referèndum, que associaven a un èxit personal de Macià, amb qui plantejaven ja diferències.

Però tot i els problemes, continuaven els homenatges, com el de finals d'agost, quan l'Associació de la Premsa i l'Ateneu de Tortosa retien homenatge al ministre. I el 29 de novembre ho feien els republicans dels districtes de Tortosa i Roquetes, per haver representat al primer com a diputat durant la Restauració. Hi estigueren representades diverses comissions dels pobles de les comarques amb més de 50 banderes i bandes de música, les joventuts republicanes, però destacà sobretot el ball de personalitats amb el general Batet, Ventura Gassol, Pere Comas, Francesc Madrid, Ramon Noguera, Ramon Nogués, Joan Benet i Santiago Pi i Sunyer. Domingo fou nomenat fill predilecte de Tortosa i d'Agramunt -on residí durant la seva infantesa- i president honorari de la Societat de pescadors de Sant Pere. A més a més, rebé una placa de

⁹⁴⁵ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 07-VIII-1931. Lligall 383, Expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

plata, finançada per subscripció popular, i en descobrí una altra que canviava el nom de Plaça de la República a la fins abril anomenada Plaça d'Alfons XIII.⁹⁴⁶

Amb tot, la postura del mateix cabdill ja resultà font de debat. Com recordà més d'un any més tard *Foment*, “*un dels retrets que es fan a Domingo és el de no haver fet res per atraure Tortosa a la causa de Catalunya. Ha volgut mantenir-la com un clos tancat, però, sortosament, ja desperta i és gràcies a les paraules profètiques de Macià.*”⁹⁴⁷ En canvi, segons l'opinió de Francesc Cambó, “*l'èxit del plebiscit a la “província” de Tarragona fou degut en gran part, a Marcel·lí Domingo. Ningú que parli lleialment no podrà negar que si ell hagués alçat bandera contra l'Estatut el plebiscit hauria fracassat... i que si ell no hagués portat el seu concurs decidit, es més possible que a la província de Tarragona algú hauria aixecat bandera anticatalanista i hauria llevat al plebiscit el segell d'unanimitat que li dona tota força.*”⁹⁴⁸ Un tema, sens dubte, complex. Segons Joaquín María Molins, a les comarques de l'Ebre no existí la unanimitat del conjunt de Catalunya en favor de l'Estatut.⁹⁴⁹ Amb tot, la versió oficial marcel·linista s'afanyà a fer constar tot el contrari, ja que, “*l'Estatut obtingué allí [a la demarcació] el major nombre de vots a favor i el menor en contra.*”⁹⁵⁰ A principis de setembre, el governador civil demanava que “*en tots els Ajuntaments i estatges d'entitats onegin durant aquests dies almenys, a començar l'endemà en què sigui aprovat definitivament i totalment l'Estatut de Catalunya per les Corts Constituents de la República, les augustes banderes republicana i catalana.*”⁹⁵¹

Com a Tortosa, al marcel·linisme de Tarragona hi havia seriosos problemes, en aquest cas entre dos nuclis diferenciats. El 28 d'agost de 1931 s'havia creat el Centre RRS Català, sota la presidència de Joan Rodríguez Papasseit. Amb tot, a la ciutat ja existia des del 1888 un Centre Republicà

⁹⁴⁶ Carta mecanografiada de José Subirats, president de la comissió prohomenatge, a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 13-XI-1931. Lligall 1556, Expedient 216. Secció P.S. Madrid, CDMH. “Homenaje al ministro de Instrucción Pública”, *La Vanguardia*, 01-XII-1931, reproduït a Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de “Don Marcelino”...* *Op. cit.*, p. 52.

⁹⁴⁷ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, vol. II, p. 102.

⁹⁴⁸ Francesc CAMBÓ, “El cas M. Domingo”, aparegut a *La Veu de Catalunya* i reproduït a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, pp. 247-249.

⁹⁴⁹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, vol. II, p. 102.

⁹⁵⁰ Citat a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial...* *Op. cit.*, p. 209, reproduït de Vicents BERNADES, *La Rambla*, 12 de desembre de 1931.

⁹⁵¹ “Nota del Governador Civil”. Ramon Noguer i Comet. Tarragona, 07-IX-1932. Lligall 326, Expedient 128. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Democràtic Federal. Ja hem vist com el Partit Republicà Democràtic Federal de Tarragona, que encara sobrevivia com a partit autònom, acabà seguint els postulats de Domingo. I fou al Centre Federal de la ciutat on durant l'últim mes de l'any es celebrà una nova assemblea republicana amb l'assistència de 39 centres de la demarcació, amb el Centre Radical Autonomista de Reus, dirigit per F. Giró, i la UR de Tortosa. També amb els republicans de Benissanet – però no la societat obrera com al juny-, els federals de Móra d'Ebre i Paüls, els federalsocialistes de Gandesa, els radicalsocialistes d'Horta i Riba-roja i la Societat Obrera de Xerta. Amb tot, només aquestes 8 eren de les comarques de l'Ebre, menys de la meitat que en la l'assemblea prèvia als comicis constituents.⁹⁵²

Durant el canvi d'any es produïren dos fets importants. D'una banda, Domingo passava a ser el nou ministre d'Agricultura, Comerç i Indústria. De l'altra, el divorci definitiu entre el dirigent de Tortosa i l'ERC. Però, en quina situació es trobava realment el marcel·linisme? El mes següent, el dirigent de Tortosa rebia una carta des d'aquesta ciutat de Francisco Bonet, on li feia una interessant descripció de la situació política del moment, *“por si cree que debe hacer algo, para evitar la destrucción total de su partido.”* En primer lloc, ressaltant-li la crisi en la qual es trobava el moviment, observable en *“la falta de asistencia de la masa republicana a los actos que usted celebra”*, ja que *“esceptuando la primera visita que hizo usted a Tortosa de ministro, las demas han sido de cada vez por menos elementos republicanos concurridos.”* En l'homenatge dels districtes de Tortosa i Roquetes de la passada primavera, *“de no haber concurrido los forasteros hubiese sido un fracaso. El número de tarjetas que le fueron entregadas a usted no llegó a 1.800. La cifra que reseñaba el periódico era completamente falsa. El número de insignias que se vendieron, no llego a 1.300.”* A més a més, *“otra muestra de la falta de ambiente fué la elección del Comité de Unión Republicana, que fué elegido de un modo dictatorial [...] En resumen: Que yo creo, que si mañana vienen unas elecciones, en Tortosa, a pesar de estar en el poder habrá una gran merma de votos, y que si esto continua asi, se perderán las elecciones municipales en*

⁹⁵² Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, pp. 102-104 i 113-116.

*algunos distritos.*⁹⁵³ Per acabar de completar el mapa, dos mesos abans s'havia inaugurat un Casino Radical a Tortosa.⁹⁵⁴ Veiem com, després de confirmar a les urnes la gran força del marcel·linisme en les municipals i legislatives, començaven a encendre's les primeres llums d'alarma.

Potser influïts per aquesta sensació de davallada i amb l'ombra de l'Esquerra que es començava a fer allargada, a partir del mes de març els seguidors de Domingo iniciaren una campanya per tota la demarcació, on després del trencament republicà la tensió havia anat en augment. Per exemple, amb *“los radicamos al término de la Selva del Campo [ja que] el Ayuntamiento de esta obra a su antojo apoyado por el Sr. Gasol.”*⁹⁵⁵ Ja sense cap lligam amb l'ERC, aprofundiren l'organització radicalsocialista. A l'abril, la Defensa Republicana Federal d'Ulldecona, constituïda el maig de 1931, canviava el seu nom *“per unanimitat”* pel de Partit Radical Socialista Català, presidit per Justo Ferré i amb Miquel Forcadell. A Masdenverge es constituïa en aquell mateix moment el Centre RRS, presidit per José Royo Caballé. I encara a la pedania tortosina de Bitem, el 18 de setembre, l'Agrupació Local RRS, presidida per Juan Esmel Martínez.⁹⁵⁶

A més a més, durant el mes de març, visitaren Vallmoll, Valls, Rourell, la Bisbal del Penedès i Tarragona. I el cabdill estigué també a Tortosa per *“à dar la Conferencia y à orientar el asunto del Comité.”*⁹⁵⁷ A l'antic districte de Roquetes, organitzaren el mes de març una assemblea a Santa Bàrbara on es constituí la Federació Republicana Obrera Radical Socialista, presidida pel canareu Antoni Valls, amb Agustí Cardona Cid de Santa Bàrbara com a

⁹⁵³ Carta manuscrita de Francisco Bonet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 23-II-1932. Lligall 371, Expedient 50. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁵⁴ Carta manuscrita de Juan Bta. Foguet a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 28-XII-1931. Lligall 333, Expedient 14. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁵⁵ Carta d'Antonio Huguet a Marcel·lí Domingo. Reus, 21-III-1932. Lligall 362, Expedient 118.

⁹⁵⁶ “Estatuts de “Defensa Republicana Federal”” i “Acta del dia 20 d'abril de 1932”. Expedient 721. Certificació del secretari de l'acta de constitució del Centre Republicà Radical Socialista. Masdenverge, 22-IV-1932. “Reglamento del Centre Republicano Radical-Socialista de Masdenverge”, Masdenverge, 10-IV-1932. Expedient 162. “Reglamento de la Agrupación Local del Partido Republicano Radical Socialista de Bitem (Tortosa) provincia de Tarragona”. Bitem (Tortosa), 14-VIII-1932. “Copia del acta de constitución de la Agrupación Local Republicano Radical Socialista de Bitem (Tortosa) provincia de Tarragona”. Bitem (Tortosa), 18-IX-1932. Expedient 42. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons antic del Govern Civil, AHT.

⁹⁵⁷ Carta manuscrita de Lorenzo Pie a Marcel·lí Domingo, Tortosa, 01-III-1932. Lligall 1848, Expedient 58. Una felicitació pel discurs fet per Domingo a Tortosa a la carta manuscrita de Manuel López. La Barlloria (Barcelona), 03-V-1932. Lligall 347, Expedient 26. Secció P.S. Madrid, CDMH. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 71.

secretari i Joan Castells Villalta de Roquetes i Julio Cortiella de la Sénia com a vocals.⁹⁵⁸ Poc més tard, el 24 d'abril celebraren una nova assemblea a la mateixa població on aprovaren el Reglament de la Federació dels comitès dels pobles adherits al "*partido obrero Radical Socialista*." A més del dirigent d'Alcanar, formaren part de la comissió organitzadora Cortiella, Castells i Cardona, i destacà l'assistència de Tudó de Sant Carles de la Ràpita i Pasalamar d'Ulldecona. A més a més, engegaren una campanya sobre "cultura política" i visitaren diversos pobles de la comarca. En tenim l'exemple a Alcanar, quan el 18 de maig, Noguer i Comet visità la població, i el 25 de juny fou el torn Josep Berenguer, en un acte d'afirmació marcel·linista al Centre Republicà, amb la presència de moltes "correligionarias". Prengueren la paraula, a més de Berenguer i Tolosa, els dirigents locals Valls i Ventura. Entremig, a mitjans de juny, a Roquetes es celebrà un acte ple de simbolisme a la casa Pau Torres, on l'exministre d'Instrucció havia obert l'escola laica el 1906. Hi intervingueren l'alcalde marcel·linista Joan Hierro, el diputat radicalsocialista per València Miguel San Andrés i novament Berenguer, qui liderava i coordinava el moviment al districte.⁹⁵⁹

A Móra d'Ebre, el Centre Instructiu Republicà Federal confirmava la seva alineació al si del marcel·linisme el mes de març, quan la junta directiva acordà nomenar a Domingo president honorari de l'entitat.⁹⁶⁰ El 16 de maig es celebrà un gran míting a la seu de *La Democràcia*.⁹⁶¹ Amb aquesta situació, una cinquantena de socis es donaren de baixa de l'entitat, s'acostaren al grup que

⁹⁵⁸ Segons *El Pueblo*, la Federació estava formada per la totalitat dels centres republicans i obrers d'Alfara, Aldover, Amposta, Alcanar, Xerta, Freginals, Godall, la Galera, la Sénia, Masdenverge, Mas de Barberans, Paùls, Roquetes, Santa Bàrbara, Sant Carles de la Ràpita i Ulldecona. "Federación Republicana Obrera Radical Socialista del distrito de Roquetas", *El Pueblo*, 17-III-1932, p. 1.

⁹⁵⁹ "La asamblea del Partido Republicano Obrero Radical Socialista del Distrito de Roquetas", a *El Pueblo*, 18-V-1932, p. 4; 20-V-1932, p. 2; 23-VI-1932, p. 2; 24-VI-1932, p. 2; 25-VI-1932, p. 2 i 27-VI-1932, p. 2. Dietari 43, pp. 83. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* *Op. cit.*, p. 29.

⁹⁶⁰ La resta de l'esmentada junta estava formada per V. Minguillón com a vicepresident, P. Margalef com a vicesecretari i F. Pascual, J. Brell, D. Maurí, F. Hernandez-Caixaer i A. Vallverdú com a vocals. Carta mecanografiada del president, M. Montagut, i del secretari, J. Mani Mañé, a Marcel·lí Domingo. S.I., s.d., [III-IV-1932]. Lligall 375, Expedient 7. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁶¹ "Ocuparen la presidencia, els senyor Bautista Montagut, President d'Acció Política; Minguell Montagut, President de "La Democràcia"; Pascual, Rojals, Sales, Mauri, Oliva i els oradors senyors Nogués, Miró Esplugas, Compte, Foraster i Cabús." Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* *Op. cit.*, p. 247, a partir d'"A Móra d'Ebre", *Tarragona Federal*, 21-V-1932, pp. 2-3.

el març de 1932 havia iniciat la publicació de *La Ribera* i formaren “*una nova societat estrictament de caràcter recretariu i cultural*”, que s’acabà constituint el 31 de març de 1933 amb el nom de Centre de Cultura. *La Ribera* s’havia iniciat el 26 de març 1932 com a “*periòdic catalanista republicà*”, amb Ferran Solé, Josep Piñol i Salvador Roca, els quals s’aproparen als postulats d’Estat Català i del Partit Nacionalista Català. Sense oposar-se a l’ERC, la relació entre Solé i Rouret fou pròxima. Aquest grup ja s’havia separat de *La Riuada* i de *L’Ideal de l’Ebre*, en no estar d’acord en ampliar la base del republicanisme tot flexibilitzant aspectes de qüestió nacional i obrint-se a l’obrerisme. Per exemple, entre d’altres punts de fricció, es negaren a incloure textos en castellà.⁹⁶² El seu *leitmotiv* era clar: “*Es precís catalanitzar el nostre poble. Es necessari desvetllar la consciència catalana de tots els catalans [...] Aquesta tasca de catalanització és la vertadera batalla de Catalunya endins, i en ella hi hem de posar el nostre esforç, més que mai ara que ens donaran l’Estatut o un Estatut.*”⁹⁶³

Aquestes línies quedaven emmarcades en el debat sobre el projecte d’autonomia catalana iniciat oficialment el 6 de maig. Aquest produí nombroses controvèrsies i disparà l’hostilitat de nombrosos sectors espanyolistes, com els de Joaquim Bau, que es posicionaren en contra de la concessió de qualsevol tipus d’autonomia. Tres dies abans del seu inici, Noguer i Comet ja li havia mostrat a Domingo la seva preocupació, ja que “*lo que està passant amb l’Estatut, està produint ferosíssima incomprenció a Catalunya. Me pense que totes les nostres ilusions d’una Espanya liberal i comprensiva aniran a terra!*”⁹⁶⁴ Durant aquell mateix mes, els dirigents marcel·linistes visitaren Móra d’Ebre i Falset anunciaren la creació del partit que seria l’articulació del PRRS al Principat: el Partit Republicà Radical Socialista Català (PRRSC). En aquest context, Domingo indicà a finals de maig, que “*en Cataluña hacen mucha falta grandes partidos políticos (...), partidos articulados, aunque con autonomía, con*

⁹⁶² *Ibid.*, pp. 233 i 250.

⁹⁶³ Josep PINYOL Oliva, “Esser catalanista”, *La Ribera*, 26-VI-1932, p. 4.

⁹⁶⁴ Postdata manuscrita a la carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. S.I., 03-V-1932. Lligall 326, Expedient 128. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*los grandes partidos nacionales (...) grandes partidos de tipo europeo (...) Así es ya el Partido Radical Socialista español.*⁹⁶⁵

El juliol de 1932 es constituïa el Comitè Provincial del PRRS, amb Joan Rodríguez Papasseit de Tarragona com a president, Antoni Valls Giménez d'Alcanar com a vicepresident, Josep Rovira Solanas de Tarragona com a secretari i Jose M. Solé Roca, de la mateixa ciutat com a tresorer. Els vocals foren Joan Monlleó Martínez de Tarragona, Josep Bartra Calaf del Pla de Cabra i Joan Estivill Carcolé de Cornudella. Com es pot observar, el pes fonamental residia a la capital provincial, i la vicepresidència fou l'únic càrrec formal que recaigué en un dirigent de l'Ebre, tot i que com assenyalaven els seus estatuts, 4 dels 7 membres del comitè havien de residir necessàriament a la capital provincial.⁹⁶⁶

D'aquesta manera, el radicalsocialisme s'anava articulant al sud del Principat. Després d'haver estat a Tortosa i a Roquetes per al primer de maig, Domingo recordà a principi de juny que *"ya he dicho otras veces que una vez aprobado el Estatuto pienso actuar en Cataluña con toda intensidad."*⁹⁶⁷ De retruc, els líders marcel·linistes continuaven carregant contra l'ERC. Durant el mes de juliol, Nogués pronunciava unes significatives paraules a Tarragona: *"els histerismes d'esquerra són obstacles per llurs quimeres i il·lusions. Cosa fàcil és alentarnos, aixecant els ànims en peu de guerra. Però qui té responsabilitat ha d'encararse amb les realitats [...] El plet de Catalunya viu l'hora més dramàtica de la seva gestació i s'ha de resoldre amb la República Espanyola. A Madrid hem topat amb l'ambient de la resta d'Espanya puix que si és de molta hostilitat, hem de fer retret a les pròpies culpes. Ens hem tancat molt Catalunya endins, i s'ha negligit massa la propaganda forana."* En aquest sentit, l'advocat de Móra d'Ebre recordava la tasca *"de Marcel·lí Domingo arreu*

⁹⁶⁵ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 319, a partir de "M. Domingo hace una ardorosa exaltación del Parlamento de la República y habla sobre su inminente actuación en Cataluña, una vez aprobado el Estatuto", *El Pueblo*, 06-VI-1932. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., p. 71.

⁹⁶⁶ "Copia del Acta de Constitución del Comité Provincial del Partido Republicano Radical Socialista de la provincia de Tarragona". Tarragona, 4-VIII-1932. "Estatutos del Comité Provincial del Partido Republicano Radical-Socialista". Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons antic del Govern Civil, AHT.

⁹⁶⁷ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 310, a partir de *El Pueblo*, 06-VI-1932.

de l'Estat en favor de les llibertats catalanes i de la generositat d'Alcalà Zamora i d'Azaña en aquesta qüestió."⁹⁶⁸

Les posicions estaven, doncs, notablement distanciades. Durant aquells dies, era Joan Benet qui li recordava al ministre que Martí Rouret "es encarnizado enemigo de Ramón Nogués y como consecuencia nuestro."⁹⁶⁹ També des de Santes Creus, li feien saber que "el Domingo proximo pasado, Companys i Aragai en un mitin que dieron en Vendrell arremetieron contra de V. y el señor Carner de una manera fraudulenta, a fin de situarse en la política ante el Estatuto, asi lo pensamos muchos."⁹⁷⁰ En aquest context d'enfrontament, el marcel·linisme veia confirmada la debilitat interna. Fins i tot a Tortosa, el seu gran baluard, el dirigent local Manuel Nomen li feia saber al cabdill que "[somos] cinco o seis compañeros [...] los únicos que actuamos. No me quejo, agusto rindo a la causa de la democracia lo poco que soy y valgo, no puedo hacer mas, lo unico que pido a mis compañeros de mas alta gerarquia es que colaboren un poco al mantenimiento de nuestra fuerza moral."⁹⁷¹

Però tot i les dificultats, la campanya per les comarques continuava amb la presència del mateix Domingo a les pedanies tortosines de Camarles, l'Aldea, Jesús i Maria i la Cava entre el 2 i el 3 de juliol. El 28 d'agost, amb la visita a Móra d'Ebre, Vandellòs, Tivissa i Vila-nova d'Escornalbou. A Móra d'Ebre li van retre un nou homenatge, també amb representants dels nuclis comarcals "del Priorat, de la Terra Alta de la Ribera i d'altres indrets." Acompanyat per Nogués, visità el consistori, on fou rebut per l'alcalde Campos Inglés i al Centre Instructiu feren els parlaments ambdós dirigents.⁹⁷²

Al costat del debat sobre l'Estatut, un altre dels temes centrals d'aquells mesos era la Reforma Agrària, amb protagonisme destacat de Marcel·lí

⁹⁶⁸ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 71, a partir d'"Important acte polític", *Tarragona Federal*, 30-VII-1932, pp. 1-2. Un esdeveniment que també comptaria amb la presència de Domingo, segons la carta manuscrita de David Corbella, president del Centre Republicà Democràtic Federal, a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 27-VII-1932. Lligall 375, Expedient 8. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁶⁹ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 22-IX-1932. Lligall 377, expedient 11. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁷⁰ Carta manuscrita de Juan Miquel a Marcel·lí Domingo. Santes Creus, 6-VII-1932. Lligall 1568, Expedient 46. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁷¹ Carta manuscrita de Manuel Nomen Aragones a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 10-VIII-1932. Lligall 326, Expedient 113. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁹⁷² Carta de Jaime Jardí, alcalde de Vandellòs, a Ramon Nogués. Vandellòs, 2-IX-1932. Lligall 986, Expedient 68. Secció P. S. Madrid, CDMH. Dietari 44, pp. 8 i 29. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 71. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 247.

Domingo. Com afirmà el mateix ministre d'Agricultura, al llarg d'aquell any 1932 estigué "*ocupadísimo con la Reforma Agraria y también con la discusión del Estatuto.*"⁹⁷³ Fou precisament discutint la qüestió agrària, que "*nos sorprendió el alzamiento contra la República del 10 de agost de 1932. Estábamos ya en sus últimos artículos.*"⁹⁷⁴ Aquestes paraules feien referència a l'intent de sublevació militar encapçalada pel general Sanjurjo. Curiosament, poc abans del cop, Domingo, acompanyat per Nogués i Berenguer coincidí amb Sanjurjo en un restaurant de Madrid. El fracàs de l'intent "*produjo una reacción en la opinión republicana*" que acabà accelerant els projectes reformistes, com l'autonomia catalana, la reforma agrària i la contribució sobre la renda.⁹⁷⁵ D'aquesta manera, el 9 de setembre quedaven aprovades la Llei de Bases de la Reforma Agrària i l'Estatut d'Autonomia. A continuació, el president de la Generalitat convocà les primeres eleccions al Parlament de Catalunya i el governador civil de Tarragona instava a fer onejar la bandera catalana "*en totes les dependències i oficines administratives de la nostra terra.*"⁹⁷⁶

Davant la imminència dels comicis, i amb un punt d'intranquil·litat, el Centre RRSC de Tarragona s'adreçava al seu cap per fer-li saber que "*esperamos nos diga cuando empezaría actuar el Partido Radical Socialista en Cataluña, pues es de creer que estando aprobado el Estatuto no había inconveniente alguno puesto que los Radicales Socialistas nada tienen que ver con los federales y los de Acción Catalana.*"⁹⁷⁷ En el context preelectoral, el 4 d'octubre, Domingo havia estat a Tarragona per acabar traslladant-se a Tortosa. Pocs dies més tard, el 23 d'octubre, pronuncià una conferència al Casino Ampostino, i anà novament per Tortosa.⁹⁷⁸

Tot i les manifestes diferències entre els marcel·linistes i l'ERC, formalment ambdós grups buscaren un pacte per presentar una candidatura

⁹⁷³ Document solt. Lligall 275, Expedient 29. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁹⁷⁴ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, *Op. cit.*, p. 223.

⁹⁷⁵ *Ibid.*, pp. 285 i 266.

⁹⁷⁶ "Circular núm. 232. La bandera catalana als centres oficials", reproduïda a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial...* *Op. cit.* p. 17-18.

⁹⁷⁷ Carta manuscrita de J. Rovira, secretari del centre, a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 18-IX-1932. Lligall 375, Expedient 53. Secció P. S. Madrid, CDMH.

⁹⁷⁸ Carta mecanografiada d'Hilario López a Marcel·lí Domingo. 6-X-1932. Lligall 2403, Expedient 28. Secció P.S. Madrid, CDMH. Dietari 45, p. 6 i dietari 93, p. 59. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Fullet documental de l'exposició "100 anys de republicanisme a Amposta...", *Op. cit.*, p. 5.

conjunta amb Nogués com a representant dels primers en les negociacions.⁹⁷⁹ Amb tot, les converses no arribaren a bon port, i els representants de la formació liderada per Macià refusaren el pacte. Pocs dies més tard, el 20 d'octubre, Artur Bladé li adreçava una carta privada a Domingo, reconeixent - com en la carta pública de feia dos anys i mig- el seu lideratge, però en aquell moment ja criticant-li *“certs procediments emprats per elements que s’han dit i s’han proclamat deixebles de V. amb una constància tan enternidora com lluny estan de fer-hi l’honor que aquest mestratge es mereixia.”* L’escriptor de Benissanet justificava el principal acord pres en el darrer Congrés de l’Esquerra on, segons el seu parer, no hi hagué cap *“maniobra personalista amb l’intent de bandejar a ningú, ni una qüestió d’hegemonia política,”* sinó que l’acord fou pres *“davant la voluntat unànim de l’Assemblea i tal vegada a contracor de les figures més representatives del partit”* i on *“tots els delegats dels pobles d’aquestes contrades [...] acordaren unanimitat no establir aliança amb les forces que podríem dir “marcelinistes.”* Segons Bladé, aquella decisió s’explicava *“perquè algunes d’aquestes forces que actúen a la “provincia” de Tarragona, amb tal denominació son, li puc provar, la negociació del marcel·linisme. No s’han tingut en compte els seus postulats, s’ha prescindit de les seves doctrines, per a dedicar-se exclusivament a una política meçquina de captació amb procediments del més impúdic “ancien régime”. I així hem vist sobretot a les comarques de Gandesa, Mora i Falset, com s’ha protegit a totes aquelles forces vives representatives del caciquisme i de la reacció, ensems que organitzacions i elements autènticament liberals de digna actuació ja molt abans de la República s’han vist perseguits i bandejats moral i materialment [...] Nosaltres que ideològicament podríem estar al costat de un programa de partit que té molt punts de contacte amb els principis bàsics de l’Esquerra, estavem impossibilitats de servir cap afinitat ni cap contacte amb aquells elements dels quals he parlat. I que no s’ens digui que això son qüestions de minça importància poc addients amb la responsabilitat del moment polític actual.”* Amb tot, *“tinc la seguretat que fent-ho així, estic espiritualment més al costat de la vostra tradició, que no pas anant de bracet a la recerca de vots, amb aquests que fent la seva política, no fan sinó desmerèixer el prestigi del vostre nom [...]*

⁹⁷⁹ Sobre aquest punt, Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 72 i del mateix autor, *Conflicte i violència a l'Ebre... Op. cit.*, p. 306.

Resumint, m'atreviria a dir que en la propera lluita electoral, els pitjors enemics dels vostres principis ideològics, dels vostres postulats i de la democràcia en general, no ho sirem els que preconitzarem la candidatura de l'Esquerra."⁹⁸⁰

Amb la confirmació de la presentació de dues llistes diferenciades els seguidors de Domingo es presentaren dins la Coalició d'Esquerres Tarragonines, amb el Partit Catalanista Republicà, els federals i el PSOE. Per contra, l'Esquerra liderà la seva candidatura encapçalada per Ventura Gassol, en aliança amb la Unió Socialista de Catalunya (USC) com a la resta de Catalunya però també a la demarcació al costat del Partit Radical Autònom de les Comarques Tarragonines, amb Jaume Simó Bofarull, Miquel Cunillera, Gonçal Ivars i Josep Folch. Aquesta última formació s'havia constituït el 24 de juliol de 1932 a Reus, liderada pel diputat Simó. Es tractava d'una escissió del PRR, i de la seva marca local, el Partit Republicà Radical Autonomista, produïda en el moment de l'entrada al radicalisme de grup liberal liderat pel l'antic cap liberal Anselm Guasch. Els lerrouxistes, per la seva part, es presentaren per minories. Com l'any anterior, també presentà candidatura el BOC, encapçalat pel dirigent rabassaire P. Padró, i el recent constituït Partit Comunista de Catalunya (PCC), encapçalat pel seu fundador a la demarcació, M. Valdés. A la seva dreta, la candidatura unitària de la Unió Ciutadana, encapçalada per la Lliga integrà a 3 candidats carlins i 3 de l'antic partit liberal.⁹⁸¹

Amb tot, la reorganització i la unió de les forces dretanes i la divisió de les esquerranes era una situació que desconcertava a molts republicans de les comarques. Com li explicaven al ministre des de l'Ebre, *"la lucha electoral se presenta aquí enconada son bastantes los "republicanos de siempre" que permanecen indiferentes. Nosotros como siempre hacemos campaña demostrándoles la gran conveniencia de que voten la candidatura avalada por Ud. Muchos se vãn convenciendo pero no sería por demás que Ud con su màgica palabra inyectara el entusiasmo que falta en estas elecciones.*"⁹⁸² A més a més, la premsa monàrquica aprofundí en el trencament, ja que *"se han*

⁹⁸⁰ Els subratllats són de l'original. Carta manuscrita d'Artur Bladé a Marcel·lí Domingo. Benissanet, 20-X-1932. Lligall 371, Expedient 6. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁸¹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, pp. 52 i 96. Isidre MOLAS (ed.), *Diccionario dels Partits Polítics...* Op. cit., p. 266.

⁹⁸² Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 7-XI-1932. Lligall 322, Expedient 1. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*frustrado las esperanzas del Pueblo al que han engañado y contituyen un peligro para la paz y prosperidad de Catalunya, cuando siendo todos de la misma camada.*⁹⁸³

A principis de novembre, els marcel·linistes impulsaren una assemblea de la conjunció republicana federal provincial, amb l'assistència de 68 centres – menys que en l'anterior i 28 dels quals de les comarques de l'Ebre-, que nomenà una comissió encarregada d'assumir *“interinament la direcció provisional del partit.”*⁹⁸⁴ Hi acudiren radicalsocialistes d'Alcanar, d'Aldover, l'Ametlla de Mar, Caseras, la Fatarella, la Galera, Sant Carles de la Ràpita i Ulldecona; la UR d'Amposta, del Pinell, de Roquetes, de Tortosa i d'Ulldecona, federals de Móra d'Ebre, Móra la Nova; republicans d'Alfara, de Batea, Benifallet, Flix, Horta, Mas de Barberans, el Perelló, Rasquera, Santa Bàrbara, la Sénia i Tivenys; federalsocialistes de Gandesa i socialistes de Tivissa. Com veiem, malgrat continuar la diversitat en el nomenclàtor de l'univers republicà, havia aconseguit més rellevància la denominació radicalsocialista. La Coalició d'Esquerres anunciava la seva composició, amb 6 federalradicalsocialistes, 3 d'ACR-PCR i 2 membres del PSOE per aspirar als 11 escons per majories. Entre ells, Domènec Piñana, a més dels també radicalsocialistes Josep Iglésies i Fort i Jaume Ablea i Sans o l'alcalde de Tarragona i dirigent del PCR, Pere Lloret. Els marcel·linistes també tingueren a Noguer i Comet com a candidat per Barcelona, cosa que fou criticada per l'ERC per ésser al mateix temps governador civil de Tarragona.⁹⁸⁵

El debat electoral girà al voltant de la incorporació dels antics prohoms dinàstics –que s'havien mantingut al marge en els comicis constituents del 31- a la coalició de la Lliga i a la candidatura radical. Com assenyala I. Pitarch, *“sembla ser que la campanya electoral es fa sota una gran virulència verbal i una àmplia denúncia política: l'extraordinari nombre de candidatures mena a extremar el radicalisme en un afany de diferencia semblances. Tot i això, els incidents i les pertorbacions de l'ordre públic no són freqüents ni causen*

⁹⁸³ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 30.

⁹⁸⁴ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 103.

⁹⁸⁵ El batlle de Tortosa li assenyala al ministre que *“celebrada asamblea proclamado por aclamacion Pinana con disgusto”*, a més de fer-li saber que La Lliga *“trabajan para alta distrito con provecho.”* Telefonema de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. S.d., 11-XI-1932. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 113-116.

escàndols; potser les més sonades són l'enfrontament de rabassaires i forces de policia al Camp de Tarragona.”⁹⁸⁶ Efectivament, el 6 de novembre els rabassaires es manifestaren amb el suport de l'Esquerra contra la política agrícola del govern de la República i del ministre d'Agricultura. L'acte acabà amb greus aldarulls, el governador Noguera demanà la intervenció de la Guàrdia Civil per aturar un suposat assalt al Govern Civil i dos manifestants resultaren ferits. Els seguidors de Domingo interpretaren els incidents com un atac de l'ERC a la gestió ministerial de Domingo. Com remarcà *Tarragona Federal*, “nosaltres condemnem als qui han soliviantat els rabassaires i augmentat la condemna a mesura que augmenta la jerarquia del soliviantador. Estimulem els rabassaires a què es reintegrin a la disciplina i a la llei, i que posin llur fe en els homes de la República [així s'autoanomenaven] que prometeren fer les lleis laiques i les donaren; que prometeren la reforma agrària i la donaren.”⁹⁸⁷

A més a més, l'enfrontament es traslladà ràpidament dins del camp identitari i del terreny més sentimental. Els òrgans de l'ERC presentaven “el sr. Domingo, que se sent més madrileny que català.” Per contra, *El Pueblo* plantejà l'enfrontament com una confrontació amb el centralisme barceloní: “la Esquerra es un partido de Barcelona, nacido en Barcelona, es un partido barcelonista por esencia. Sus dirigentes, sus organizadores, salidos del ambiente barcelonés, enfocan los problemas solo desde la Rambla.”⁹⁸⁸ Però aquest discurs no estava només ubicat en la lògica del tactivisme electoralista, sinó que tenia l'origen en la sinceritat del que pensaven alguns dels seus dirigents, ja des de l'any anterior. En motiu del referèndum de l'Estatut, Benet ja li havia explicat a Domingo en carta privada que “los de aquí no somos los que estamos en condiciones de controlar una cosa que si bien la queremos para Cataluña no la queremos para Barcelona y menos para Maciá, ni por lo que él representa ni por los hombres que representan a él.”⁹⁸⁹

Més enllà de l'escalada de declaracions a la premsa, els fidels de Domingo l'alertaren de les desqualificacions a les que era sotmès en els

⁹⁸⁶ Citat a *Íbid.*, p. 52, a partir de I. PITARCH, *L'estructura del Parlament de Catalunya, les seves funcions polítiques (1932-1939)*, Curial, Barcelona, 1977, p. 63.

⁹⁸⁷ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, vol. II, p. 53. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo : un referent...”, *Op. cit.*, p. 183.

⁹⁸⁸ Les dues cites les trobem a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 324.

⁹⁸⁹ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 07-VIII-1931. *Op. cit.*

mítings de l'ERC durant la visita de Macià a les Terres de l'Ebre. Federico Zaragoza li exposava: “*hayer dia 6 [de novembre] estuvo en esta de Gandesa el Sr. Macià con toda su corte, y de ésta se trasladaron al pueblo de Corbera, donde celebraron un mitin en el que hablaron Virgili, Masia, el alcalde de Falset, y uno alto, moreno que llevaba lentes [...] el cual puso al Sr. Gobernador Sr. Comet hecho un trapo, y pidiendo la destitución de dicho señor, y a V. toda via peor. Se lo digo para que este prevenido, por que puso la gente del Pueblo en su pie, pero combiene que vengan para quitar esta mala espina que puso aquel sinvergüenza.*”⁹⁹⁰ La comitiva de l'ERC també visità Móra d'Ebre, on Farreres Duran “*criticà durament la tasca que desenvolupava Marcel·lí Domingo com a ministre d'Agricultura; també atacà als alcaldes de Tarragona i Tortosa titllant-los de marcel·lineros. També van intervenir Simó i Bofarull, Rovira i Virgili i Ventura Gassol. Aquest criticaren Domingo, el qual acusaren de cacic i poc català.*”⁹⁹¹ A les Corts, Simó carregà contra els batlles de Reus i Tortosa, acusant Benet de negar-se a autoritzar la col·locació de cartells i la celebració d'un míting. Macià també parlà al Perelló, Amposta, Alcanar, la Ràpita, la Cava, Santa Bàrbara i Xerta. Menys cordial fou la rebuda del líder de l'ERC al cinema Doré de Tortosa, on patí una xiulada que derivà en aldarulls, amb la presència del cada cop més important grup de la FAI amb capitalitat a Amposta, que des d'*El Explotado* presentava la batalla anarquista a les dues candidatures republicanes. Per la seva banda, al periòdic *Vida Tortosina* es podia llegir com els marcel·linistes acusaven el partit nacionalista de “*força fascista*” que es proclamen “*els redemptors de Catalunya.*”⁹⁹² En la campanya electoral, el dirigent radicalsocialista visità entre el 16 i el 19 de novembre Tortosa, l'Ametlla de Mar, el Perelló, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Ulldecona i Alcanar, per acabà retornant a Tortosa, i encara anant a Móra

⁹⁹⁰ Carta manuscrita de Federico Zaragoza a Marcel·lí Domingo, Gandesa 7-XI-1932. Lligall 238. Secció P.S. Madrid, CDMH.

⁹⁹¹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 248.

⁹⁹² Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 324-325. Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial...* Op. cit., p. 276, a partir del “Discurs de l'Exm. Senyor Ministre de la Governació D. Santiago Casares Quiroga, a les Corts Constituents, en defensa de la gestió governativa del senyor Noguera i Comet”. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., p. 30. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 29. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 324-325. Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., p. 190.

d'Ebre i a Tarragona. Fou reclamat també per anar a Gandesa, tot i que desconeixem si ho acabà fent.⁹⁹³

En aquest ambient tens, el governador civil recomanava “a totes les autoritats i agents de les mateixes la màxima neutralitat en dita lluita.”⁹⁹⁴ El dia dels comicis anaren a les urnes 69.862 electors del total dels 107.862 que formaven el cens electoral, amb una participació a la demarcació del 64%, 12 punts menys que en els comicis constituents anteriors. La coalició liderada per l'Esquerra fou la més votada, amb 24.554 sufragis, un 35% del total. En segon lloc quedà la Unió Ciutadana, amb 20.817 sufragis, un 29%. I en tercera posició, la Coalició d'Esquerres, que n'aconseguí 20.109, un 28%. El BOC n'obtingué 1.528, el PRR 670 i el PCC, 165. No hi hagueren grans diferències en el repartiment dels vots de les coalicions que aspiraven a majories, però sí en el de diputats. Els vencedors s'endugueren les 11 actes de la majoria, que foren per a Bonaventura Gassol, Rovira i Virgili, Josep Andreu i Abelló, Martí Rouret, Manel Galès, Francesc Farreres d'ERC, Simó i Borrull, Gonçal Ibars, Josep Folch i Miquel Cunillera del PRA i Carles Gerhard de la USC. Per minories, la Lliga obtingué dues actes, les de Josep Maria Tallada i Paulí i Josep Maria Casabò i Torras. La Coalició d'Esquerres només n'aconseguí una, la de Pere Lloret per l'ACR. Per contra, els marcel·linistes foren els grans derrotats ja que es quedaren sense representació al Parlament. Aquesta vegada, imposar-se a les ciutats de Tortosa i Tarragona no fou suficient. Els marcel·linistes també s'imposaren a Móra d'Ebre, on Lloret aconseguí 287 vots, 13 més que Rouret.

En un anàlisi global dels resultats, es pot observar com el republicanisme, després de presentar-se per separat, havia perdut uns 22.000 vots i més de 15 punts percentuals respecte al juny de l'any anterior –més sufragis dels que aconseguí la Coalició d'esquerres en aquells comicis del 1932-. *Grosso modo*, aquest suports haurien anat a parar en les altres opcions o s'haurien decidit per l'abstenció. Tot i que cal observar que la dreta recuperà el seu espai i la seva representació natural, perduts momentàniament en les

⁹⁹³ Carta manuscrita de Daniel Lavega, de la Comissaria de Tarragona de la Generalitat, a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 02-XI-1932. Lligall 347, Expedient 28. Carta manuscrita de Federico Zaragoza a Marcel·lí Domingo, Gandesa 24-X-1932. Lligall 238. Secció P.S. Madrid, CDMH. Dietari 45, p. 10 i dietari 93, p. 66. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

⁹⁹⁴ “Circular núm. 288. Eleccions”, reproduïda a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.* p. 22.

eleccions del 1931. La Coalició d'Esquerres fou la llista que tingué més indisciplina de vot, del 20%, mentre que la candidatura de l'ERC fou la més disciplinada de totes, i aquest índex li baixava fins al 7%. Segons la interpretació de Joaquín María Molins, "*dado que la mayoría de grupos republicanos locales siguen a la "coalición d'esquerres" –excepto el Foment Republicà Nacionalista de Reus- el arraigo de ERC proviene de nuevos sectores, ahora movilizados políticamente –como podrían ser los "rabassaires"- y otros atraídos por la posición hegemónica del partido en Cataluña.*"⁹⁹⁵ D'aquesta manera, resultava molt important la mobilització de nous sectors vinculats a la transformació social vehiculada per l'associacionisme agrari en un context de creixent politització. Un esquema reproduït de forma semblant en altres casos, com fou per exemple el cas local dels Hostalets de Pierola, quan a partir del 1914 la família Godó perdé el control polític del districte electoral d'Igualada, qui l'havia controlat des del 1881 mitjançant pràctiques caciquistes i el control d'algunes poblacions, com l'esmentada. En la nova etapa, regionalistes i republicans passaren a representar a propietaris i rabassaires respectivament, en un nou escenari de competició electoral.⁹⁹⁶

Al conjunt de Catalunya, l'Esquerra s'emportava 220.556 vots (47%), la Lliga 165.181 (36%), el PCR 44.161 (un 10%) –en aliança amb el PRDF, el PRRS i el PSOE a Tarragona- i el PRR, 31.093 (el 7%). Així, tot i la davallada republicana generalitzada, l'Esquerra guanyà les eleccions i Lluís Companys esdevingué el primer president del Parlament. I tot i que els marcel·linistes, com hem vist, havien presentat la coalició de l'Esquerra com un força exògena, la realitat no era ben bé així si analitzem el perfil dels diversos diputats electes per la circumscripció, ja que alguns tenien una relació, ja fos directa o indirecta, amb les comarques de l'Ebre. Com hem vist, Rouret, tot i que nascut a l'Escala, treballà políticament i professionalment a Móra d'Ebre. L'advocat Gonçal Ibars havia nascut a Ulldecona, tot i que residia a Reus. Miquel Cunillera, nascut al Palau d'Anglesola, exercia la seva professió de metge al Mas de Barberans. I

⁹⁹⁵ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 54.

⁹⁹⁶ Maria Gemma RUBÍ i Casals, "Coaliciones de turno...", Op. cit., pp. 281-282.

encara el lligaire Josep Maria Tallada, que tenia arrels tortosines, havia nascut i vivia a Barcelona.⁹⁹⁷

Davant els resultats, la premsa del republicanisme nacionalista anunciava *“la fi d’un cacicat”* i remarcava que *“Domingo es separà de l’Esquerra per enveja i enlluernat per amics de Reus, Tarragona i Tortosa es llençà a la brega al descobert ja que no tenia un programa polític adaptable a l’hora actual ni una visió de catalanitat. A més a més, coincidint sospitosament amb la dreta, comença una campanya de premsa on es moteja a ERC de demagogs.”*⁹⁹⁸ Per la seva part, els dirigents de la Unió de Rabassaires asseguraven que *“el sr. Domingo és massa aficionat a jugar a la vella política.”*⁹⁹⁹ En una línia semblant, el tortosí Primitiu Sabaté exposava per carta al cabdill que, *“crec, i de tot cor he de dir-t’ho, que és arribat el moment de que te’n preocupis i et decideixis a propagar el programa radical social català, on hi puguin conviure els radical-socialistes i catalanistes de la nostra comarca en un programa mínim.”*¹⁰⁰⁰ I en una nova i suggerent lletra de Francisco Bonet, aquest li feia constar com a *“cosa inesplicable racionalmente que perdéramos las elecciones el último domingo, en una provincia en donde se contaba con el apoyo del gobernador, de la influencia de dos ministros y de dos directores generales [...] El motivo de vivir usted tantisimos años alejado de Tortosa y que las escasas veces que la ha visitado, o por sus ocupaciones urgentes, o ya por no escuchar quejas o reproches contra algunas personas, le ha ocasionado el desengaño que ahora seguramente lamentará [...] Aquí la derrota ha producido una gran indignación, pues todos la achacan a la falta de dirección y a la mala dirección de los asuntos locales, que ha permitido que retornaran los monarquicos. Me dicen que su cuñado [Joan Benet], se propone en estos momentos tan inoportunos, organizar el partido radical socialista en Tortosa. Le auguro el mas grande fracaso. Esto no hace mas que llevar la división de los republicanos y la ruina del Centro. Aun cuando fuese factible la formacion de este partido no es Benet, pues tiene la antipatia de los republicanos, por ser el*

⁹⁹⁷ Alberto FERRE Ferre, *Historia de Uldecona... Op. cit.*, p. 310. Josep SÀNCHEZ Cervelló (coord.), *El republicanisme a les Terres de l’Ebre... Op. cit.*, p. 79. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 29.

⁹⁹⁸ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 101. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 325.

⁹⁹⁹ Citat a *Íbid.*, p. 388.

¹⁰⁰⁰ Carta de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. 23-XI-1932. Lligall 397. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*alcalde de Tortosa y no el alcalde del partido. Si el Congreso al votar la ley electoral no la hace por circunscripciones de tres distritos, ha terminado la actuación nuestra.*¹⁰⁰¹

Efectivament, sembla que Joan Benet no passava pel seu millor moment, ja que, segons li confessà José Nicolau a Marcel·lí Domingo, durant aquells dies el batlle tortosí “*estaba contrariado y quería dimitir de la Alcaldía.*” Igualment, l’informava del “*proyecto de constituir aquí el partido republicano radical socialista.*” Amb tot, “*desean algunos continúe el Centro siendo de Unión Republicana para (que) podamos continuar estando allí todos los republicanos juntos. Creo merece estudiarse esto.*”¹⁰⁰² La primera gran derrota del marcel·linisme portaria el moviment, des d’una posició de debilitat, a reiniciar l’etern discurs de la unitat republicana. Des d’Alcanar, on s’havien imposat les dretes, Antoni Valls, president de la Federació Radical Socialista del districte de Roquetes, seguia la línia traçada pel seu cabdill, afirmant que “*hem perdut[,] sentim la separació d’esquerres i continuem creient que ha sigut una equivocació.*”¹⁰⁰³

Però la divisió republicana encara anava molt més enllà, ja que “*el tronco republicano de Tortosa, del cual usted estaba tan satisfecho se desgaja rápidamente. De él se ha formado el partido Radical.*”¹⁰⁰⁴ A més a més, durant aquells dies, reapareixia a la ciutat *El Radical*, un periòdic que ja s’havia publicat a la ciutat més de vint anys endarrere, aquest cop com a setmanari i *Órgano del Partido Radical Autonomista*. La publicació reobria el cens del PRR alhora que anunciava el trasllat de la seu del centre al Cafè Brasil del carrer Teodor González, número 29, on quedaria ubicada la redacció i l’administració del periòdic. Aquest fou impulsat per Rafel Alemany qui, després de liderar amb

¹⁰⁰¹ Carta manuscrita de Francisco Bonet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 23-XI-1932. Lligall 371, Expedient 50. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁰² Carta manuscrita de José Nicolau, qui formà part de la comissió organitzadora de la nova formació tortosina, a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 26-XI-1932... *Op. cit.* I encara una mostra de suport des de Santa Bàrbara a la carta mecanografiada de Jaime Miralles a Marcel·lí Domingo. Santa Bàrbara, 27-XI-1931 [tot i que pel context situem aquesta carta aquell 1932]. Lligall 1568, Expedient 67. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁰³ La valoració de Valls en un suggerent i conciliador article amb un títol explícit contra les forces dretanes: A. VALLS Giménez, “L’enemic comú”, a *El Pueblo*, 28-XI-1932, p. 1.

¹⁰⁰⁴ “*El cual [...] ha constituido el Comité en la siguiente forma: Presidente, Rafael Alemany Catalá. Vice, José Antó Berengué. 1er Secretario, Enrique Rog Chavarria, Vice. Francisco Perez Sancho. Tesorero, Tomás Fortesa. Vocal contador, José Monclús Balague y vocales, Eduardo Fornós Foguet y Lorenzo Bosquets Alvarez.*” Carta manuscrita de Francisco Bonet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 23-II-1932. Lligall 371, Expedient 50. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Ricardo Fuente el lerroxisme tortosí des dels anys de la Solidaritat, retornà posteriorment al Centre d'UR. Amb tot, la seva posició fou qüestionada pels seus membres, els quals arribaren a plantejar la seva expulsió, segons Nicolau, qui acusà Alemany d'intentar "*matar*" a *El Pueblo*.¹⁰⁰⁵

A més a més, durant els mateixos dies, l'Esquerra obria el seu local social a la ciutat al carrer Reus, al costat del cafè Mundial. Es tractava precisament de l'edifici que havien acabat de deixar els lerroxistes. El 15 de març, el governador autoritzava els estatuts del centre de l'Esquerra tortosina, quan es celebrà l'assemblea que elegí el comitè polític i la junta directiva.¹⁰⁰⁶ I encara hi podíem afegir un altre nucli republicà, "*los de Acción Catalana, que aquí no pasaban de dos docenas, la mayoría chiquillos, repartieron el sabado [22 de febrer de 1932] unas hojitas anunciando un mitin en el Principal y el local se llenó por completo, y los peor de todo, eran los comentarios que se hacían en contra de usted y de su conducta política.*"¹⁰⁰⁷ Segons un dels seus dirigents, aquesta formació era "*el sector més intransigent pel que feia a doctrina catalanista [...] Acció es va constituir-se a Tortosa a les primeries de l'any 1929 [...] si bé ja, des de l'any 1922, un nucli reduït de catalanistes cotitzaven directament a Barcelona.*"¹⁰⁰⁸

I, potser el que encara era més greu, "*se ha constituido la agrupación Socialista, capitaneada por Franquet y el medico Balagué y que dan unas charlas o Conferencias, en su local social. El ochenta por ciento de los elementos del Centro Obrero, están contra usted y sus elementos representativos.*"¹⁰⁰⁹ Per acabar-ho d'adobar, tots els partits començaven a ser pressionats cada vegada amb més força per l'anarcosindicalisme. I, encara, tota l'esquerra havia de prendre en consideració "*los esfuerzos que viene haciendo Bau desde hace unos días, apretando en influencias y dinero.*"¹⁰¹⁰ També a Roquetes, on el ple de 9 de juny de 1934 el govern marcel·linista no

¹⁰⁰⁵ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. Lligall 322. Secció P. S. Madrid, CDMH. *El Radical*, 07-I-1933, p. 1.

¹⁰⁰⁶ "Tortosa al día", *Correo de Tortosa*, 07-01-1933, p. 3. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* *Op. cit.*, p. 35.

¹⁰⁰⁷ Carta manuscrita de Francisco Bonet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 23-II-1932. *Op. cit.*

¹⁰⁰⁸ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001 [1941], p. 152.

¹⁰⁰⁹ Carta manuscrita de Francisco Bonet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 23-II-1932. *Op. cit.*

¹⁰¹⁰ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 27-II-1933. Lligall 177, Expedient 6. Secció P.S. Madrid, CDMH. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* *Op. cit.*, pp. 46-47.

acceptà la donació de 500 pessetes feta per Bau a l'Ajuntament per ajudar els aturats.¹⁰¹¹ D'aquesta manera, després d'haver estat la força hegemònica de les esquerres tortosines des de feia una vintena d'anys, el marcel·linisme vivia una paradoxa: un cop aconseguida la República veia com perdria el lideratge i els grups abans ubicats sota el seu paraigua anaven durant aquells anys articulant-se al marge de la seva jerarquia.

En aquestes creixents dificultats, els marcel·linistes tortosins acabaren adoptant formalment la denominació de radicalsocialistes entre finals de gener i principis de febrer de 1933 amb la presència *in situ* del seu cap polític. Tot i que com hem vist no tothom hi estava a favor, s'aprovà en assemblea amb la presència de la cúpula dirigent local i Primitiu Sabaté fou escollit president del rebatejat centre.¹⁰¹² I, en aquell moment, els radicalsocialistes intentaren desfer-se dels seus adjectius més definidors, que potser ja veien amb una connotació negativa. En paraules de Sebastià Campos i Terré, *“a nosotros se nos ha apellidado “marcelinistas”, cuando no “marcelineros”. A nuestra organización se la ha conocido por “el partido de Marcelino”. Pero nada tan lejos de la realidad. El “P.R.R.S.C.”, en Tortosa y en todas partes, no es una fracción política al servicio de un caudillo.”* Segons Campos, el seu cabdill era el seu ideari: *“Marcelinistas, no; radicales-socialistas, sí.”*¹⁰¹³

Uns quilòmetres riu amunt, el 29 de gener de 1933 s'havia celebrat una assemblea extraordinària a *La Democràcia* de Móra d'Ebre, amb l'assistència de 198 socis dels 336 que formaven part de l'entitat. Es demanà a la Junta General *“que declarant el fi polític de la Societat sigui aquesta afiliada a un partit polític en consonància amb l'ideologia de la majoria dels socis exposada en votació.”* Es tractava de l'adhesió del Centre Instructiu República Federal al projecte de PRRSC. Tot i que primer foren 156 vots a favor i 42 en contra, en una segona votació es declarava l'afiliació al radicalsocialisme per 147 vots i cap en contra. A continuació, es nomenà una nova comissió organitzadora. En els estatuts del nou Centre encara hi trobem l'objectiu de feia 40 anys de

¹⁰¹¹ *Ibid.*, pp. 46-47.

¹⁰¹² Al comitè directiu també hi figuraven Francesc Murall Ravanals, Joan Adell Chavarria, Joan Ballester Romero, Josep Berenguer, Josep Castellvi del Amo, Joan Benet, Francesc Lacueva Roca, Manuel Roig Hierro, Joan Manrique Tudó i Domènec Piñana. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 83 i 150. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 36. Dietari 45, pp. 21-31 i dietari 93, p. 73. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

¹⁰¹³ S. CAMPOS y Terré, “Marcelinistas, no”, *El Pueblo*, 27-III-1933, p. 1.

“propagar i evangelitzar sens treva els principis continguts en el programa federalista de 22 de Juny de 1894” tot i que “dedicant preferent atenció a inculcar les doctrines autonomistas.” Amb tot, deixava clar que “l’idioma de la Societat es el català, en quina parla s’extendrán les actas, oficis i demés documents”, reservant-se el castellà per a casos especials.¹⁰¹⁴ El trencament republicà a Móra d’Ebre fou important. El morenc Robert Massó, contrari a l’adscripció formal del CIRF al PRRSC, s’expressava en amargues paraules: “Centre Radical Socialista i expulsar a tota els que no vulguin ésser com ells. ¿Això és Democràcia? (...) I els actuals radicals-socialistes, si volen estar sols, si volen continuar escoltant la sola veu del seu amic... de l’ànima, en lloc d’escoltar la veu de tots els associats, que s’en facin un altre de casal, que l’aixequin des dels seus fonaments, i després sí que podran dir: Aquest casal és absolutament nostre.”¹⁰¹⁵

Poc més tard, després de l’assemblea del 18 de maig, es renovà la Junta Directiva, amb la presidència de Víctor Minguillón, i s’elegiren els delegats que havien d’assistir al Congrés Fundacional del PRRSC.¹⁰¹⁶ El dia 19 *Tarragona Federal* publicava el manifest fundacional del partit, redactat per Ramon Nogués: “Defensarem, amb les modalitats acceptades pel Partit Radical Socialista, l’estructuració federal de l’Estat republicà –vella i consubstancial aspiració de la Democràcia de Catalunya-, el laïcisme i la supremacia civil en tots els ordres i organismes de la vida pública; l’interès col·lectiu per sobre de l’individual en l’organització de l’Economia del país; els drets humans del proletariat; tota la ideologia, en una paraula, de les multituds que realitzaren la gloriosa Revolució pacífica del 12 d’Abril i que volen veure-la mantinguda i consolidada en tots els aspectes i moments de la vida nacional. Aspirem, a més, que el Partit Republica Radical Socialista Català sigui el llaç d’unió entre

¹⁰¹⁴ Aquesta estigué formada per Manuel Coll, Víctor Minguillon, Joaquim Gerona, Josep Bosch, Antoni Terré, Antoni Algueró, Josep Sales, Manuel Martí i Miquel Rojals. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre... Op. cit.*, p. 249. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *L’associacionisme sociopolític a Móra d’Ebre... Op. cit.*, pp. 40-43, 62-68 i 100-107. Estatuts del CIRF, Expedient 1603. Sèrie dels expedients d’associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁰¹⁵ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre... Op. cit.*, p. 249, a partir de Robert MASSÓ, “Una maniobra caciquil al CIRF”, *Avançada*, 14-I-1933, p. 2.

¹⁰¹⁶ La resta de càrrecs foren per a Manuel Coll, vicepresident; Joaquim Gerona, tresorer; Joan Pinyol Solé, secretari; Enric Gurrera, vicesecretari i Rafel Costa, Salvador Algueró, Joaquim Hernández i Miquel Rojals, vocals. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre... Op. cit.*, p. 257.

la Democràcia republicana de Catalunya i la de la resta d'Espanya i, dins de Catalunya, exemple de capacitat de govern, d'austeritat política i l'instrument d'organització i de vitalitat de la Democràcia d'aquesta terra, que esta passant per la tristesa de no veure ben interpretada, aprofitada i dirigida la seva força ideològica i sentimental."¹⁰¹⁷ Com veiem, el manifest feia èmfasi en l'eix social i sobretot en l'encaix federal de Catalunya dins la República, amb al·lusions indirectes a l'ERC. Per la seva part, *El Pueblo* remarcava que es tractava d'una nova organització, deixant clar que "*no és la continuació de certs grups del partit radical socialista que existien a Catalunya.*"¹⁰¹⁸

El Congrés fundacional es celebrà a Barcelona el 20 i 21 de maig. El Directori elegit estava integrat per Marcel·lí Domingo com a president honorari, Ramon Nogués com a president efectiu i Josep Berenguer i Ramon Noguier com a vocals, acompanyats al càrrec per J. Pi i Sunyer i Manuel Abós de Barcelona, Albert Balarí de Girona i Xavier Jaques de Lleida. El pes del marcel·linisme i de la demarcació tarragonina era important, amb el triangle Tortosa-Tarragona-Reus a partir de la Unió Republicana, el Centre Democràtic Federal i el Centre Republicà Autonomista, i amb els òrgans d'expressió que esdevingueren portaveus del partit: *El Pueblo*, *Tarragona Federal* i *El Conseqüent*, respectivament. L'òrgan tortosí així ho explicitava en el seu nou sotstítol durant aquells dies, abandonant l'antic d'*Órgano de la coalición Republicano-Socialista de Tortosa* que l'havia acompanyat des de feia 22 anys i mig i que havia estat tant definidora del primer marcel·linisme. A més a més, publicà diversos articles aquells sobre els principis ideològics del partit, remarcant l'accent "*socialitzant*" i alhora "*essencialment federal*", aquest últim contraposat al nacionalisme, ja que "*el nacionalisme és, doncs, un fet exclusiu, i per tant no pot ser un principi universal.*"¹⁰¹⁹ Les referències indirectes a l'Esquerra eren constants.

Nogués clausurà el congrés amb aquestes paraules: "*quins són els principis d'aquest Partit? Enemics de tota dictadura, sigui negra, sigui roja, proclamem la nostra ferma convicció en la Democràcia. Som demòcrates. Tots*

¹⁰¹⁷ "Partit Republica Radical Socialista Català", *Tarragona Federal*, 19-V-1933, p. 1.

¹⁰¹⁸ "El PRRSC", *El Pueblo*, 26-VII-1933, p. 1.

¹⁰¹⁹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 321, a partir de "Nacionalisme", *El Pueblo*, 25-V-1933 i "Republicanisme socialista", *El Pueblo*, 26-V-1933. El nou partit català també comptà amb la participació d'homes com J. Deulofeu, R. Camps, P. Sabaté, Rodríguez Papasseit, J. Bonastre, G. Virgili i J. Brufau.

els poders volem que tinguin el seu origen en la sobirania del poble, i no admetem que ningú pugui burlar-la. Som catalanistes, però no agressius, sinó amants de viure en una abraçada amb els altres pobles ibèrics formant una esplendorosa República Federal. Som d'esquerra per anar al fons dels problemes i donar-los solució de justícia social: Llibertat, Igualtat i Fraternitat, són lemes que volem fer prevaler amb una labor constructiva i eficaç, allunyada de tota demagògia."¹⁰²⁰

I només dos mesos més tard, el 24 i 25 de juliol, ja es celebrà al Centre Republicà Autonomista de Reus el II Congrés, amb uns 200 delegats d'arreu de Catalunya. S'elegí una nova executiva, integrada per Ramon Nogués com a president i a més de Manuel Abós, Albert Balari, Josep Brufau i Josep Maria Granell. Com a representants territorials sortiren elegits Josep Deulofeu per Barcelona ciutat, Frederic Mayor Domingo per Barcelona circumscriptió, J. Escrivà per Tarragona, Arques Modi per Lleida i A. Duran per Girona. Domingo hi assistí acompanyat per José Salmerón i Salvador Quemades, i intervingué per fer èmfasi en l'autonomia del partit respecte al PRRS i alhora en la necessitat que els partits catalans intervinguessin "*activament en la política general de la República, i això solament poden fer-ho col·laborant dintre dels grans partits del règim.*"¹⁰²¹ A l'executiva hi destacaven les absències de Josep Berenguer i Ramon Noguier. Segons aquest últim, "*de la manera mes desconsiderada, vaig esser eliminat del Directori del Partit,*" per la qual cosa sol·licità a Domingo la retirada de "*la lluita activa.*"¹⁰²²

A Madrid, corrien dies difícils per al radicalsocialisme. El dirigent de l'Ebre pronuncià una conferència a mitjans d'abril dins d'un cicle organitzat per la formació de la capital, on defensava l'obra de govern a Instrucció Pública i a Agricultura però també la col·laboració de republicans i socialistes.¹⁰²³ Poc després, entre el 3 i el 8 de juny de 1933, el PRRS celebrava el seu IV Congrés

¹⁰²⁰ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 76, a partir d'"El Congrés de Barcelona del PRRSC", *Tarragona Federal*, 27-V-1933, p. 1. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 320. Montserrat DUCH Plana, *República, reforma i crisi... Op. cit.*, p. 60.

¹⁰²¹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 321-322, a partir d'"El II Congrés del PRRSC a Reus", *El Pueblo*, 28-VII-1933.

¹⁰²² Carta mecanografiada de Ramon Noguier a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 26-VII-1933. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁰²³ Marcelino DOMINGO, *Política y economía. Conferencia pronunciada el día 21 de abril de 1933 por Don Marcelino Domingo en el domicilio social de la agrupación radical socialista de Madrid*, Imprenta de la Escuela de la Reforma, Alcalá de Henares, 1933, p. 17.

ordinari a la capital de la República, on manifestaren les diferències entre l'anomenada línia marcel·linista i la gordonista, a favor i en oposició, respectivament, a la participació en la coalició de govern amb els socialistes. Feien costat a Domingo, entre els més destacats, Albornoz, Salmerón i Ruiz Maya, grup que acabà perdent la majoria del nou Comitè Executiu, només amb la presència dels tres primers. El Comitè Executiu, ja amb majoria dels seguidors de Gordón, acabà sent presidit per aquest. El 12 de juny, Domingo rebé l'encàrrec de formar un nou govern per part d'Alcalá Zamora, però acabà desistint degut a la crisi del seu partit.¹⁰²⁴

Tornant a l'escala local, el 28 de juny el marcel·linisme organitzà un gran acte a la seu de *La Democràcia* de Móra d'Ebre, amb la participació del diputat per València Sant Andrés, el catedràtic de la Universitat de Saragossa Sánchez Guisante, el governador civil de Madrid Mariano Joven, el sotsecretari d'Instrucció Pública Jaume Pi i Sunyer i l'amfitrió Nogués i Biset. Els seguidors de Domingo pretenien reforçar la seva posició, després de perdre el govern local i veure com l'ERC guanyava força a la població, on Francesc Macià, acompanyat per Ventura Gassol, visitava la Festa Major del mes d'agost. Per contra, a Ulldecona, el primer de juliol apareixia un setmanari marcel·linista, *Ideal*. En un context de crisi marcel·linista, la vitalitat del nucli dirigit per Justo Ferré seria prou destacable, que a més el maig del 1934 creà el Front Únic Femení d'Esquerra, depenent del PRRSC.¹⁰²⁵

Per contra, tan *El Pueblo* com tota l'estructura organitzativa tortosina es trobaven en una situació ben delicada, especialment a nivell econòmic. Almenys, així li exposà Primitiu Sabaté al seu cap polític, advertint-li que la desaparició de l'òrgan marcel·linista per excel·lència seria "*más que el golpe mortal, el suicidio.*" La queixa tortosina era vista des d'una situació de desgast i des de la concepció que "*los esfuerzos los hacen los de abajo y que estos se cansan del esfuerzo continuado, y que cada día somos menos.*" A més a més, Sabaté li recordava que "*la República ha ganado un hombre pero nosotros lo*

¹⁰²⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 322 i 332-333. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo : un referent...", Op. cit., p. 184. Julián CASANOVA, *República y guerra civil*, dins Josep FONTANA y Ramón VILLARES, Directores, *Historia de España*, Crítica – Marcial Pons, Barcelona, Vol. 8, 2007, pp. 102-103.

¹⁰²⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 259. Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona...* Op. cit., p. 310. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* Op. cit. p. 45.

*hemos perdido prácticamente. Y hoy como siempre necesitamos de tí.*¹⁰²⁶ Poc després, el mateix dirigent local li insistiria per a que “*ens prestis la teva ajuda, direcció i propaganda, si vols que el nostre partit recuperi el valor material –no el moral dels homes subconscients- que sempre tingué la nostra organització política.*”¹⁰²⁷ Certament, el distanciament físic era un fet. Ja el maig de 1931, el mateix cabdill radicalsocialista reconeixia que “*la realitat política m’allunya ara de les activitats internes de Catalunya.*”¹⁰²⁸

Malgrat això, les dificultats del periòdic foren superades, ja que 4 mesos més tard, es trobaven “*en plena reorganización de nuestra publicación.*”¹⁰²⁹ Però el sentiment del grup tortosí devia ser compartit, ja que, durant aquells mateixos dies, Domingo rebia una carta molt semblant des del sud del riu Sénia. El Comitè Provincial del PRRS de Castelló li exposava el “*abandono en el que el sr. Domingo ha tenido a las organizaciones de esta provincia.*”¹⁰³⁰

Durant el mes d’agost, el ministre d’Agricultura era novament homenatjat a la seva Tarragona natal. Els centres comercials hispanomarroquins li agraiïren el decret que beneficiava l’intercanvi comercial entre la República espanyola i el Marroc i es col·locava una placa a la casa on havia nascut, al número 6 de la Plaça de la República.¹⁰³¹ Però a principis de setembre de 1933, queia el govern Azaña i, amb ell, el dirigent de l’Ebre, que deixava de ser ministre. Acabada la conjunció republicanosocialista, Lerroix formava el seu primer govern ja sense ministres del PSOE però amb la participació dels radicalsocialistes afins a Gordón, tot i que aquest només durà una vintena de dies, i Diego Martínez Barrio encapçalà un nou govern amb Emilio Palomo com a ministre de Comunicacions. En aquesta situació d’inestabilitat, el president del govern dissolgué les Corts i convocà noves eleccions per al 19 de novembre.

¹⁰²⁶ Carta de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. 19-VIII-1933. Lligall 397. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰²⁷ Carta de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. 28-IX-1933. Lligall 397. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰²⁸ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 313, a partir de *La Publicitat*, 02-VI-1931.

¹⁰²⁹ Carta mecanografiada de V. Lemucenks a Víctor Vila, secretari de Marcel·lí Domingo. Tortosa. 20-XII-1933. Lligall 455, Expedient 104. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰³⁰ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 396.

¹⁰³¹ *Íbid.*, pp. 393, a partir d’“Homenatge al ministre d’Agricultura, sr. Marcel·lí Domingo”, *El Pueblo*, 14-VIII-1933.

A més a més, el context no podia ser més advers per al radicalsocialisme espanyol. Uns dies abans, el 7 de setembre, s'havia celebrat a Madrid el III Congrés extraordinari del PRRS, on es consumà la divisió entre l'ala esquerra, liderada per Domingo i partidària de la política conjuncionista amb el PSOE, i l'ala dreta encapçalada per Gordón, que prioritzava l'aliança amb el PRR. Aquest últim sector s'acabà imposant, tot i la denúncia d'irregularitats per part dels marcel·linistes. Finalment, el dia 24 es materialitzava el trencament i el grup de Domingo s'escindí del partit per crear el Partido Republicano Radical Socialista Independiente (PRRSI).¹⁰³² D'aquesta manera, el dirigent de l'Ebre no només acabà sortint de l'ERC sinó també del PRRS. El gran projecte de construir una gran plataforma estatal com a eina de govern i fonament de la República amb el suport d'una potent formació catalana quedava, doncs, lluny. Sobre l'estratègia republicanosocialista, Domingo li explicaria a Benet que *"he mantenido, ha veces con estrago en nuestro partido, la conveniencia de la colaboración socialista. Por dos razones: primero, porque creía y sigo creyendo de justicia obligada la permanencia de los obreros dentro de la República por la obra social que la República vaya realizando [...] Segundo: porque tenía la seguridad que en el momento en que no retuviéramos a los socialistas en solidaridad con los republicanos, los socialistas girarían rápidamente, dentro la órbita de los otros partidos con los que llegarían a construir un frente único."*¹⁰³³ Això no obstant, la tesi d'aliança amb els socialistes no seria compartida per tots els marcel·linistes de l'Ebre. Per exemple, Primitiu Sabaté s'hi mostrava en contra, almenys després dels comicis.¹⁰³⁴

Ramon Nogués, president del PRRSC, no tardà a reivindicar la personalitat pròpia dels radicalsocialistes catalans i a carregar contra Gordón: *"havent-se produït, com era de preveure i esperar, en el Congrés del Partit Radical Socialista que acabà ahir la seva divisió, dita divisió no afecta per a res*

¹⁰³² La nova formació estigué integrada per Domingo com a president, José Salmerón a la sotspresidència i Ángel Galarza com a secretari, a més de personalitats com Emilio Baeza, Francisco Barnés, Luis López Dóriga i Victoria Kent. Sobre el progressiu declivi del PRRS, Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 328-336. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 80.

¹⁰³³ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. S.I., 05-XII-1933. Lligall 509, Expedient 337. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰³⁴ Carta mecanografiada de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Secció P.S. Madrid, CDMH.

l'organització del Partit Radical Socialista Català que (...) es manté unit sense que l'afecti gens l'ocorregut al Congrés Radical Socialista de Madrid. Ara bé, és evident que les dificultats que havia pogut trobar la fórmula d'enllaç amb la política general d'Espanya, que lliurement havien acordat els Congressos del PRRSC, sorgiren precisament del grup acabadillat pel senyor Gordón Ordás, pretenia minvar-li la categoria que li correspon d'acord amb la personalitat política de Catalunya. Eliminat aquest obstacle (...) els radicalsocialistes catalans tindran una àmplia llibertat per a articular la seva organització."¹⁰³⁵

D'aquesta manera, les esquerres estaven cada vegada més dividides. També a Catalunya, on l'anomenat grup de *L'Opinió* s'escindí de l'Esquerra el mes d'octubre per constituir el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (PNRE). A la demarcació tarragonina, durant aquells dies, el Partit Radical Autònom, alineat fins al moment amb l'ERC, també hi trencà i s'associà amb l'Acción Republicana. També a l'interior del radicalsocialisme sorgien tensions. A mitjans d'octubre, el Centre RRS Català de Tarragona li enviava una carta a Domingo per recordar-li que el 17 de setembre havia dirigit un informe al Comité Ejecutivo Nacional del PRRS "*en el cual dábamos cuenta de las desconsideraciones que se nos han hecho, y de la inmoralidad caciquil en que actuaba y actua, el llamado P.R.R.S.Catalán [...] Vd. Comprenderá pues, nuestra extrañeza al notar el vacío que Vd. hace a esta Agrupación, pues nos dá a comprender, que le estorbamos, o a caso no le interesamos.*"¹⁰³⁶

Amb aquesta fragmentació i amb els antecedents dels catastròfics resultats dels comicis anteriors, els marcel·linistes intentaren de nou la creació d'una llista unitària. Així ho acordà l'assemblea provincial del PRRSC que se celebrà el 20 d'octubre a Reus, tot i que considerant que els radicalsocialistes havien de tenir la presència dels "*Domingo i Nogués, sense que dits noms puguin ser discutits per altres partits de la coalició.*"¹⁰³⁷ Amb tot, l'ERC només acceptà la candidatura del primer. A la ciutat de Tarragona, Manel Galès es

¹⁰³⁵ "La situació del PRRSC", *Tarragona Federal*, 30-IX-1933, p. 1.

¹⁰³⁶ Carta mecanografiada de Joan Rodríguez, president, a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 18-X-1933. Lligall 238. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁰³⁷ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 81, a partir d'"Acords del PRRSC a Tarragona", *Tarragona Federal*, 28-X-1933, p. 1.

mostrà també contrari a l'aliança amb els marcel·linistes. El 20 d'octubre, l'exministre feia una última "crida a les esquerres" des d'*El Pueblo*.¹⁰³⁸

Amb aquell complex panorama de finals d'octubre, la premsa anuncià la dràstica decisió del PRRSC de no presentar candidatura. Però poc després, Domingo féu un última proposta unitària amb la confecció d'una llista amb la designació d'un candidat per a cada formació: PRRSC, ERC, ACR, Partit Radical Autònom (PRA) i PSOE. La proposta fou acceptada per tots els partits amb l'excepció de l'Esquerra, que exigí 3 candidats, cosa que fou rebutjada per la resta de formacions. El partit de Macià plantejà una coalició amb els marcel·linistes i els socialistes, oferint-los un lloc a cadascun, però no amb l'ACR i el PRA. La proposta fou acceptada pels socialistes, tot i l'acord dels dirigents de la província amb l'anterior coalició.¹⁰³⁹

Segons la versió del propi Domingo, "*yo, personalmente, no sentía el más mínimo deseo de ser diputado. Si no hubieran pesado en mí responsabilidades de partido y deberes políticos que, eludirlos, equivalía a traicionarlos, habría renunciado con alegría íntima a la representación parlamentaria [...] Este estado de espíritu fué, posiblemente, el que me decidió a decir a mis viejos amigos de Tarragona que, si en Cataluña no llegaban todas las izquierdas a una inteligencia, yo renunciaba al puesto que pudiera tener en la candidatura... Lo mismo dije a Maciá en una conversación, la última que con él tuve, en que colmándome de atenciones y delicadezas, descubriéndome también las llagas de su alma, me presionó para que yo, con la Esquerra y los afectos a la disciplina en que yo militaba, encabezara la candidatura de Tarragona... Yo le hablé a Maciá, multiplicando las razones, de la conveniencia política, no de unirnos Esquerra y Radicales-socialistas de Tarragona, sino de unirnos en toda Cataluña, Esquerra, Radicales-socialistas, Acción Catalana, Federales, Nacionalistas Republicanos... Todos. Maciá, con una obstinación que enraizaba a veces su carácter en actitudes invencibles, se negaba a dar beligerancia a partidos y personas que, a su juicio, por unos u otros motivos, no*

¹⁰³⁸ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 327, a partir de M. DOMINGO, "Crida a les Esquerres", *El Pueblo*, 20-X-1933. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., p. 81, a partir de M. GALÉS, "Posició davant d'aquestes eleccions", *Avançada*, 21-X-1933, p. 1. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Panorama del republicanisme tarragoní...", Op. cit., pp. 9-35.

¹⁰³⁹ Al menys, aquesta fou la versió dels marcel·linistes. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, pp. 56-57.

le merecían. Le propuse unas gestiones de aveniencia. La aveniencia, como yo temía, no se produjo, y en carta de reconocimiento cordial, que dirigí a Maciá, por la distinción sentida que hacía de mi nombre, le reiteré, ya irrevocablemente, mi decisión de no luchar por Cataluña ante la pugna intransigente y suicida de los partidos de izquierda."¹⁰⁴⁰

Segons Josep Subirats Piñana, no només Domingo sinó també Berenguer es negaren a anar a cap llista on les esquerres es presentessin dividides. D'aquesta manera, es confirmava l'abandonament dels seus incondicionals, ja ressaltada en la carta de Primitiu Sabaté. Amb aquesta situació, l'assemblea del PRRSC de Tortosa escollí candidat a aquest últim. Malgrat això, com li recordà poc més tard al seu cap polític, "*por conservarte el puesto representativo que a ti y solo a ti dignamente pertenece, acepte tu puesto con animo de perder por los perjuicios que en mi acarrearían y por ello te digo como soldado de fila disciplinado que estoy a tu disposición.*"¹⁰⁴¹ Els marcel·linistes tingueren un segon lloc amb Ramon Nogués a la candidatura de la Coalició d'Esquerres Catalanes. Finalment, continuaren amb la seva estratègia d'aliança amb l'Acció Catalana, que presentà a Macià Mallol i a Claudi Ametlla, als que s'hi afegiren en aquells comicis els azañistes, amb Josep Soronellas Llagostera d'Acció Republicana, el qual acabà substituïnt al candidat inicial acordat del PRA. Al seu costat, un radical socialisme català ja estructurat presentava per primera vegada un candidat més enllà de Tarragona, Manuel Abós i Egea, per Barcelona dins la Coalició del mateix nom.¹⁰⁴²

Al davant, la coalició encapçalada per l'ERC, amb l'advocat Joan Sentís i Nogués pel Foment de Reus, l'empleat J. Llorens i Abelló per Falset i el també advocat Joan Lluís Pujol i Font pel Vendrell. Encapçalà la llista l'industrial Daniel Mangrané Escardó, tortosí d'adopció. La candidatura quedava completava amb el catedràtic socialista Amós Ruiz Lecina. Fill d'una família de Reus, Pujol nasqué l'any 1901 al Perelló, on el seu pare exercia de metge, tot i que el 1908 la família es traslladà al Prat de Llobregat. Per la seva part,

¹⁰⁴⁰ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Op. cit., pp. 89-90.

¹⁰⁴¹ Carta manuscrita a Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Secció P.S. Madrid, CDMH. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 84 i 151.

¹⁰⁴² Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 326.

Mangrané, tot i que nascut en un poble de la província de Saragossa el 1884, s'acabà instal·lant a Tortosa, on es vinculà al marcel·linisme de la ciutat i en les eleccions municipals de novembre de 1917 fou escollit regidor. Per la seva part, la Unió Ciutadana presentà 2 candidats de la Lliga, els advocats Josep Maria Casabó Torras i J. Mullerat Soldevila i un candidat tradicionalista, l'advocat tortosí Joaquim Bau Nolla. A diferència dels comicis catalans de l'any anterior, incorporava un candidat del PRR, l'advocat ampostí Joan Palau Mayor, fill de Joan Palau Miralles i un independent, el comerciant C. Vilella Puig. També hi havia la Coalició del Front Obrer, encapçalada pel BOC i amb un grup socialista contrari a la unitat amb la USC i amb l'entesa amb els republicans liderats pel candidat R. Vidiella Franch, que es presentà al costat de J. Gómez "Gorkin", P. Padró Cañellas, A. Iborra Farré i D. Domingo Montserrat. I encara una última candidatura, la del Partit Comunista de Catalunya, amb F. Galán Rodríguez, M. Gallofré Batet, M. Valdés Garriga, J. del Barrio Navarro i T. Palau Llurba.¹⁰⁴³

Arreu, la campanya electoral fou d'extrema duresa. El dirigent de l'Ebre, que finalment remuntà el riu aigües amunt per presentar-se per Bilbao, a més de per Madrid, fou un dels blancs de les campanyes de l'oposició. En la seva opinió: *"las derechas se lanzaron a ella disciplinadamente y dentro de una táctica común: la que imponía la dictadura de la calumnia. Las derechas, de una punta a otra de España y desde todas las tribunas, sólo emplearon en esta batalla civil una arma: la calumnia. Calumniaron en los mítines y en los periódicos; en las sacristías y en los hogares; en voz baja, ocultándose, y a grito descubierto."*¹⁰⁴⁴ El 17 de novembre intervingué en un acte electoral a Madrid i l'endemà arribà a Tortosa en l'últim moment de l'acte de la campanya electoral al Cinema Doré, *"local en el que yo había hablado cien veces durante mi vida [...] Cuando aparecí en el escenario, la multitud... me aclamó con fervor íntimo, con un gesto cordial y fraterno que sólo expresan las almas limpias y que es homenaje a una larga vida política limpia también... Esta fusión en el ambiente de Tortosa, acogedor, amparador, fue para mí, en un momento, la reparación suficiente a todas las amarguras vividas en aquella campanya electoral, dura, egoísta."*¹⁰⁴⁵ A destacar que, almenys que en tinguem

¹⁰⁴³ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 58.

¹⁰⁴⁴ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre...* Op. cit., p. 60.

¹⁰⁴⁵ *Ibid.*, p. 98. Dietari 47, pp. 23. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

constància documental, el dirigent radicalsocialista no realitzà cap acte més a les comarques de l'Ebre.

Per la seva part, Ramon Nogués participà en els principals mítings celebrats a Tarragona, Reus i Falset i de nou carregà contra l'ERC. El 13 de novembre, a la capital provincial parlà "*dels feixismes i diu que, malgrat els seus triomfs aparents d'Itàlia i Alemanya, s'enfonsaran i fracassaran per sempre més sota el pes de la democràcia triomfadora. Diu que pel fet de ser demòcrates els homes de la coalició se separen de l'esquerra, que ha fet desfilar per Barcelona les joventuts militaritzades, en forma d'escamots, essent la vergonya de Catalunya.*"¹⁰⁴⁶ Segons Josep Sánchez, la Federació Republicana Federal Socialista de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre feu campanya demanant el vot per l'ERC, "*però sense hostigar al PRSC, al contrari del que feien altres federacions de l'ERC.*"¹⁰⁴⁷ Aquestes anaren al cos a cos amb els marcel·linistes, afirmant que l'únic objectiu de la candidatura rival era la preparació de les eleccions municipals a Tortosa, a Tarragona i a Reus. Per la seva part, la Coalició d'Esquerres culpà l'ERC per la no unitat republicana, acusant-la de prepotència i d'excloure altres grups republicans. Amb tot, tots coincidiren amb la crida a la participació -després de les consignes abstencionistes llençades pels sectors sindicals propers a la CNT- en pro del propi benefici dels sectors obrers i de la República en general i per tal que la candidatura dretana no en sortís afavorida.¹⁰⁴⁸

En general, els comicis es desenvoluparen amb tranquil·litat, tot i que Joan Palau denuncià "*coacciones que ejercen elementos radicales socialistas*" a Tortosa.¹⁰⁴⁹ Acudiren a les urnes 142.314 homes i dones, un 65% del total del 218.262 electors, 11 punts percentuals menys que en les constituents del 1931, però pràcticament igual que en les catalanes del 1932. De forma general, l'abstenció no fou atribuïble a les consignes de la CNT, excepte en alguns casos concrets, com el d'Amposta, on hi hagué una coincidència entre l'augment d'aquest índex i el del nombre d'afiliats de l'organització

¹⁰⁴⁶ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 83, a partir d'"A Tarragona", *Tarragona Federal*, 17-XI-1933, p. 2.

¹⁰⁴⁷ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, p. 445.

¹⁰⁴⁸ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 57.

¹⁰⁴⁹ Telegrama oficial del governador civil al ministre de la Governació, 19-11-1933. Lligall 31 A, Expedient 8. Sèrie A de Governació, AHN.

anarcosindicalista.¹⁰⁵⁰ Des d'un punt de vista local, però segurament també des d'una visió general compartida amb major o menor mesura, Domingo ja havia estat advertit pel seu germà de Benicarló, on "*aquí por lo menos preveo una derrota muy seria.*"¹⁰⁵¹ Així fou a la circumscripció de Tarragona, on la Unió Ciutadana guanyà les 5 actes per majoria, amb els 61.309 vots de Casabò, els 61.008 de Vilella, els 60.797 de Mullerat, els 59.755 de Bau i els 57.872 de Palau. Per minories, foren elegits Ruiz de Lecina amb 51.654 i Mangrané amb 48.368. Com en els comicis catalans, la desfeta es repetia i els marcel·linistes es quedaven de nou sense representació. Els 35.205 sufragis aconseguits per Nogués li valgueren per ser el candidat més votat de la Coalició però no per ser elegit diputat. Primitiu Sabaté, encara més endarrere, n'aconseguí només 29.776. La candidatura obtingué més del 20% dels sufragis i com apuntà Ametlla –que n'aconseguí 28.616– també "*passàrem força dels 30.000 vots, però quedàrem en tercera posició.*"¹⁰⁵² Malloí aconseguí 30.272 vots i Soronellas 27.506. Amb tot, més enllà dels èxits urbans, la candidatura només s'imposà a una vintena de poblacions. Entre elles, i novament, a Móra d'Ebre, on Nogués aconseguí 709 vots, superant els 620 del seu company Malloí, els 416 de Ruiz, els 403 de Mangrané, els 330 de Casabó o els 281 de Palau.

Fent un anàlisi per comarques, la candidatura encapçalada pel marcel·linisme només s'aconseguí imposar al Baix Ebre. A més a més, les dues majories absolutes de la coalició dretana a la demarcació foren al Montsià i a la Terra Alta, a la primera reproduint el model dels anys vistos de la Restauració. En canvi, a la Ribera d'Ebre, tot i que també s'imposà la candidatura de la Lliga i els seus aliats, una hipotètica unió dels republicans els hagués donat la victòria, vistos els resultats, que, per a tota la província i amb la divisió comarcal de la Generalitat del 1936, foren com es poden observar en l'annex 6.

¹⁰⁵⁰ Una altra dada que porta a pensar en aquesta hipòtesi és la pràctica inexistència de vots per al BOC, quan el 1931 aquest tingué una representació comparativament destacada, fet que suggereix que els nuclis sindicalistes que li donaren suport en les eleccions constituents feren campanya per l'abstenció en les eleccions legislatives del 1933. La relació entre la desfeta del BOC i l'augment de la participació també es produí en d'altres poblacions, com a Tivissa. La consideració general de la demarcació és apuntada a les conclusions de Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, pp. 59-61 i 67.

¹⁰⁵¹ Carta mecanografiada de Federico Domingo a Víctor Vila. Benicarló, 19-XI-1933. Lligall 455, Expedient 50. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁵² Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques*, Pòrtic, Barcelona, 1963, p. 235.

Com al conjunt de la demarcació, a les comarques de l'Ebre -exceptuant el cas del Baix Ebre-, la candidatura de l'ERC superava de forma clara al marcel·linisme, cosa que reflectia el canvi de lideratge al si del republicanisme. Si traslладem els resultats a un mapa comarcal, podem observar clarament la victòria dretana a les Terres de l'Ebre –excepte al Baix Ebre- i a la zona central de la demarcació. I també el major arrelament de l'ERC i els seus aliats al nord-est. Si ens atenem a la participació, la mitjana provincial fou del 65%, tot i que només el Baix Ebre s'hi acostà lleugerament amb un 64%, mentre que al Montsià i a la Terra Alta no arribà al 60% i a la Ribera d'Ebre amb prou feines superà el 50%.

Per municipis, els marcel·linistes triomfaren a Tortosa, on la coalició aconseguí quasi la meitat dels sufragis, un 49%. La coalició dretana un 39% i la de l'ERC, només un 10%. Uns resultats molt semblants als de Roquetes, amb un 46%, 40% i 11%, respectivament. Com no havia succeït durant la Restauració, la proximitat física d'ambdues poblacions determinava un mateix comportament electoral. A la resta de l'antic districte electoral, també aconseguiren la victòria al Perelló i a Vandellòs, mentre que a Pratedip tingueren uns resultats iguals als de la candidatura de l'ERC. Al de Roquetes, només aconseguiren ser els més votats a Godall. I al de Gandesa, foren els més votats al seu bastió de Móra d'Ebre, i també a Caseres, mentre que empataren a Garcia amb la candidatura dretana. Fora d'aquí, la coalició no va poder imposar-se a cap població dels antics districtes de Valls i el Vendrell, només a les poblacions de la vella circumscripció, foren els més votats a Capafonts, on aconseguiren més del 80% dels vots, a Riudecanyes, Pradell, el Rourell, mentre que a Vila-seca, Torredembarra, Castellvell, l'Arbolí i l'Aleixar, empataren amb la coalició de l'Esquerra o de la Lliga. A la ciutat de Tarragona la coalició fou la segona més votada i a Reus la tercera, tot i que Ametlla apuntà que “*guanyarem les majories de les 3 primeres ciutats.*”¹⁰⁵³ La candidatura de l'Esquerra s'imposà per poc a la majoria de poblacions del Camp de Tarragona i la candidatura dretana jo féu a la immensa majoria de poblacions de les Terres de l'Ebre. Amb tot, el partit de Rouret i Bladé s'imposà –paradoxalment com Caballé dues dècades abans- a les poblacions més

¹⁰⁵³ *Íbid.*, p. 235.

apropades a la riba de l'Ebre, com, de nord a sud, a la Palma, Vinebre, la Torre de l'Espanyol, la Figuera, Móra la Nova, Miravet, Ginestar –tradicional bastió marcel·linista dels anys 10-, Rasquera i Benifallet.¹⁰⁵⁴

Vistos els resultats, els marcel·linistes havien perdut gran part del seu poder i de la seva popularitat. A grans trets, només conservaven els seus bastions tradicionals de Tortosa, Móra d'Ebre, el Perelló i Pratedip. *Grosso modo*, s'havien imposat a una desena de poblacions dels antics districtes de l'Ebre i a una altra desena de la vella circumscripció, sense poder-ho fer més enllà, cap a l'est, als antics districtes de Valls i el Vendrell. La divisió republicana havia permès a les forces dretanes recuperar el seu antic poder a l'Ebre, aquesta vegada amb la Lliga al capdavant. Recordem que la candidatura unitària de només 2 anys abans havia aconseguit guanyar en totes i cadascuna de les localitats dels antics districtes de l'Ebre.

La mitjana d'abstencionisme encobert de la demarcació fou prou baix, del 0,5%. Relacionat amb això, les dues coalicions més votades registraren un índex de disciplina de vot prou semblant, del 5,6% la de la Lliga i del 7,7% la de l'ERC, mentre que la de la Coalició d'Esquerres pujà fins al 21,9%. Així, fou la que tingué un *panachage* més elevat, ja que els seus votants combinaren més candidats de diverses llistes. En 18 municipis es combinaren un o diversos vots amb la candidatura encapçalada per l'ERC¹⁰⁵⁵ i en 15 amb membres de la Unió Ciutadana.¹⁰⁵⁶

Per la seva part, la candidatura nacionalista tingué bons resultats a Reus, on s'imposà, i a Tarragona, tot i que els millors resultats els obtingué a les ciutats petites i mitjanes del nord de la demarcació, on la politització del món agrari i el conflicte rabassaire la beneficiaren electoralment. En aquest sentit, segons Joaquín María Molins, la seva implantació anà lligada a la mobilització de nous sectors de població.¹⁰⁵⁷ Un aspecte que hauria aprofitat el marcel·linisme en els seus primers anys d'expansió, però que veuria ara

¹⁰⁵⁴ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 141.

¹⁰⁵⁵ A Alfara, l'Ametlla de Mar, Benifallet, la Sénia, Cornudella, la Fatarella, Freginals, la Galera, Garcia, Mas de Barberans, Masroig, Montral, la Pobla de Massaluca, Pratedip, Querol, Riudecanyes, Savallà del Comtat i Tivissa.

¹⁰⁵⁶ L'Aleixar, Blancafort, Cabassers, Castellvell, l'Espluga de Francolí, Montblanc, Pira, Prat de Comte, Rocafort de Queralt, Rojals, Senant, Solivella, Vallclara, Vilanova del Penedès i Vilaverd. Algunes dades d'abstencionisme encobert a nivell local a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 62-63.

¹⁰⁵⁷ *Ibid.*, p. 66.

esgotat en favor dels nous corrents republicans. Si la coalició liderada per l'ERC havia superat en uns 4.000 vots a la que encapçalava el marcel·linisme en les eleccions catalanes del 32, en aquells comicis espanyols del 33, la diferència augmentava fins als 18.000.

Fent un anàlisi electoral comparat des del camp dretà a la demarcació, després dels resultats desastrosos en les eleccions constituents del 1931, la coalició que capitanejava la Lliga aconseguí augmentar quasi un 29% els seus suports en aquells comicis legislatius del 1933, i un 12,4% respecte a les eleccions al Parlament català del 1932. A més a més, a excepció de Tortosa i Sant Carles de la Ràpita, on s'imposà la coalició de l'ERC i la suma de tots els vots republicans arribaven fins als 1.227 i superaven els 1.038 de la Unió Ciutadana, a les poblacions més grans de l'Ebre la suma dels vots republicans fou menor que els aconseguits per la Unió Ciutadana. A Amposta, les candidatures dretanes n'aconseguien 1.163 pels 930 de la totalitat dels republicans. A Alcanar 1.562 per 938. A Ulldecona, 1.585 per 1.109. A Gandesa els superà per la mínima, 660 per 630. I encara hi podríem incloure Falset amb 796 per 536. En canvi, a les poblacions més importants del Camp de Tarragona, el resultat era a l'inversa, com fou el cas de Tarragona, Reus, Valls, el Vendrell o Montblanc. A la primera, la suma dels republicans s'haguessin imposat amb escreix per 6.698 a 4.314 i encara més a la segona, per 8.008 a 3.975. Per tant, més enllà de la desmobilització republicana que podia suposar la seva divisió, la Unió Ciutadana havia aconseguit una victòria total a les poblacions més importants de l'Ebre, però estava en una "minoria natural" en les ciutats més grans del Camp.

A Catalunya, la Lliga triomfà aconseguint 22 actes i, a més de la circumscripció de Tarragona, fou la primera força a la de Lleida i a la ciutat de Barcelona. Talment, també, com una espècie de retorn a l'hegemonia lligaire dels últims anys de la Restauració, tot i que imposant-se paradoxalment en la Catalunya occidental on tantes dificultats havia tingut per implantar-se. Amb tot, la diferència estigué en que, tot i que fou derrotada, l'Esquerra aconseguí 19 diputats, i s'imposà amb la Coalició d'Esquerres a Barcelona província i a la circumscripció de Girona.

Però segurament encara no hem esmentat la situació més greu per al marcel·linisme, ja que el propi Domingo tampoc no aconseguí l'elecció. A

diferència dels seus companys Prieto i Azaña, no ho aconseguí per Bilbao, on es presentà en una candidatura de republicans i socialistes, però on el Partit Nacionalista Basc tingué un notable augment de vots. Ni tampoc per Madrid, on també hi hagué divisió d'esquerres i on figurà al costat d'Azaña, Castrovido, Galarza o Barnés en una candidatura on només hi havia homes d'Acción Republicana i del PRRSI. Els poc menys de 29.000 vots obtinguts no li serviren per aconseguir l'acta, a diferència dels 46.000 obtinguts per Azaña. Al conjunt de la República, la nounada CEDA s'imposava amb l'obtenció de 115 diputats, seguits pels 102 radicals. Acabada l'aliança republicanosocialista, les esquerres es presentaven dividides de forma general -fins i tot els propis grups republicans-, i patien una severa derrota, molt més accentuada en la proporcionalitat dels diputats obtinguts que en l'obtenció nominal de vots. El PSOE, vencedor el 1931, perdia la meitat dels seus diputats. Els radicalsocialistes espanyols, dividits entre el PRRSI i el PRRS, eren els grans damnificats ja que perdien mig centenar de diputats respecte al 1931 i només en podien sumar un total de 5, amb majoria dels primers. Una situació del tot contrastant amb els grans resultats de les constituents. Per la seva part, Acción Republicana perdia 25 diputats i es quedava també amb 5. D'aquesta manera, el pèndol que mesurava el termòmetre polític girava cap a la dreta.

Com afirmà Ametlla, *“Tarragona, com tota Catalunya, com tota Espanya, estava polaritzada en dos extrems: o dreta o esquerra; al mig no hi havia lloc per a ningú. I nosaltres érem al mig, irreversiblement al mig [...] La gent de les comarques tarragonines votà negre o roig: no va voler votar gris; votà rabassaire o antirabassaire, i nosaltres no érem ni l'una cosa ni l'altra; votà més revolució encara, votà per fer recular la revolució començada i matar les possibilitats d'augmentar-la, i nosaltres volíem que aquesta revolució caminés a poc a poc i amb peus de plom.”*¹⁰⁵⁸ En efecte, tot i que aquestes paraules no foren d'un membre del PRRSC, en alguns aspectes i en certa manera es podrien aplicar al seu cas. A més a més, els diversos acords amb l'Acció Catalana i l'enfrontament amb l'ERC -qui anà en coalició amb el PSOE- anaren tenyint el moviment amb un color més de centreesquerra, com quedaria ratificat en aquelles eleccions i com es pot documentar per exemple en els índexs de

¹⁰⁵⁸ Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques, Op. cit.*, p. 233.

disciplina de vot. Cal matisar, però, que el marcel·linisme tortosí, i per extensió i influència també el dels districtes de Tortosa i Roquetes, anà lligat a la coalició republicanosocialista de la ciutat, per la qual cosa durant aquells anys el seu republicanisme fou més esquerranós que el dels seus homòlegs d'altres comarques. D'aquesta manera, tant el PRRSC com la coalició d'esquerres tingueren una posició més centrista al Camp de Tarragona –per exemple amb el conflicte rabassaire- però més esquerranosa a les comarques de l'Ebre – degut a la major debilitat de l'ERC i a l'antagonisme de les diverses forces socials-. Un dels exemples el trobem en aquelles eleccions de 1933, on al Camp de Tarragona hi hagué *panachage* entre candidats d'Unió Ciudadana i Coalició d'Esquerres i a l'Ebre entre les dues coalicions republicanes.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, pp. 104 i 123.

6.3 Marcel·linistes al poder: l'escola de la República

6.3.1 *Els càrrecs governamentals de Domingo, Noguera, Nogués, Berenguer i Piñana*

*"En muchos [...] pueblos hoy se alza,
destacando las líneas modernas de su arquitectura,
por la profusión de sus ventanales y por su emplazamiento,
un edificio: la escuela creada por la República."¹⁰⁶⁰*
Marcel·lí Domingo, 1935

Tot i els durs reversos electorals del 32 i 33, les victòries en les eleccions municipals i legislatives del 31 havien donat als marcel·linistes de l'Ebre importantíssimes quotes de poder. 30 anys després de la seva arribada a Tortosa, Marcel·lí Domingo es trobava immers en l'assoliment del seu propòsit, en allò al que havia dedicat tota la seva vida i la seva trajectòria política: arribar al poder per portar a terme totes aquelles reformes que, tant ell com tota una generació de republicans, creien imprescindibles per al desenvolupament econòmic, social i cultural del país.

Una primera fita foren els escons obtinguts, en plural, a les Corts constituents. I a més dels de Domingo, Nogués i Berenguer per la circumscripció tarragonina, encara hi podríem afegir un proper diputat per Toledo, l'exdirector d'*El Pueblo* Emilio Palomo. Amb tot, durant els anys 30, el dirigent de l'Ebre, ja com a ministre rellevant del govern, i a diferència de la seva activitat parlamentària d'oposició com a diputat per Tortosa durant el període anterior, va realitzar molt poques intervencions al Congrés en relació a les Terres de l'Ebre. En concret durant aquella legislatura constituent, només en referència al vedat de l'arròs a Vinallop, a més del conflicte dels rabassaires i als relacionats i ja esmentats successos de Tarragona.¹⁰⁶¹

Per la seva part, Ramon Nogués fou elegit per a les comissions d'Indústria i Comerç, de Marina i de Responsabilitats. També participà en la comissió de la minoria parlamentària encarregada del Turisme. Tot i que no va realitzar cap intervenció parlamentària en referència a les comarques de l'Ebre, sí que ho féu sobre el deficient repartiment de la correspondència a Reus i

¹⁰⁶⁰ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Op. cit., p. 162.

¹⁰⁶¹ *Índice del Diario de Sesiones a Cortes de las Cortes Constituyentes 1931- 1933*, pp. 520-522. ACD.

sobre la possessió de càrrecs per part dels funcionaris de Correus d'aquesta ciutat. El 17 de maig de 1933 Nogués votà a favor, al costat de Domingo i Berenguer, de la Llei de Congregacions Religioses. També criticà a les Corts el conveni de "Modus vivendi" que la República espanyola havia signat amb l'Estat francès el 23 d'octubre de 1931 i defensà els interessos de la producció vinícola de la demarcació de Tarragona, una de les més importants en aquest sector.¹⁰⁶²

Al seu costat, Josep Berenguer fou elegit per a les comissions de Governació, de Guerra, de Marina i també de la comissió que debaté la Constitució. A la cambra, féu ús de la paraula en referència a la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre. Com a proposició de llei, i per iniciativa parlamentària, també intervingué sobre la reintegració a l'Ajuntament de Tortosa de la propietat de l'edifici conegut com la "Casa Llotja". L'agost de 1932, parlà de nou com a membre de la Comissió de Guerra, defensant el projecte de llei de Reclutament i Ascensos d'oficialitat de l'exèrcit. També intervingué com a membre de la comissió d'Estatuts sobre l'autonomia dels municipis o en el debat sobre la transformació del Consejo de Cultura. Segons la documentació de la Comissió d'Incompatibilitats, Berenguer i altres diputats preguntaren per la incompatibilitat de diferents càrrecs que ocupaven, en el context de la discussió de la Llei d'Incompatibilitats al Congrés.¹⁰⁶³

Però més enllà de la notable representació parlamentària, foren també remarcables les quotes de govern aconseguides en l'executiu de la República. Primerament, amb la confirmació de Domingo com a ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts del govern provisional el 15 d'abril de 1931, segons els acords del Pacte de Sant Sebastià, càrrec confirmat després de les eleccions constituents. En la seva pròpia veu, "*mi entrada en el Ministerio [...] fué mi entrada en el Poder.*"¹⁰⁶⁴ Però com hem vist, ja des dels primers anys de joventut, el mestre de Roquetes havia reivindicat la necessitat vital de construcció d'escoles, des de la queixa contra "*el caso insólito de que este pueblo que ha formado manifestaciones para protestar contra la guerra, contra*

¹⁰⁶² *Índice del Diario de Sesiones a Cortes de las Cortes Constituyentes 1931- 1933*, pp. 865-866. ACD. Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans... Op. cit.*, pp. 152-153 i 289.

¹⁰⁶³ *Índice del Diario de Sesiones a Cortes de las Cortes Constituyentes 1931- 1933*, pp. 167-168. Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans... Op. cit.*, p. 321. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 114 i 174-148

¹⁰⁶⁴ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder, Op. cit.*, p. 155.

*los consumos, contra las leyes de excepción, contra la conducta de un alcalde, contra la política de un ministro, aun no ha organizado ninguna manifestación para protestar contra el hecho de que haya en España nueve mil pueblos sin escuela.*¹⁰⁶⁵ Posteriorment, el seu ascendent sobre la qüestió es llaurà des dels primers anys al Congrés. Juan Olmet ja havia escrit el 1915 a la *Revista Parlamentaria* que “*si la República triunfara en España, Marcelino Domingo sería su primer ministro de Instrucción Pública.*”¹⁰⁶⁶

Tot i que l'extensa obra de govern marcel·linista no és un dels punts a tractar en el nostre treball, sí que, per la seva magnitud, ens interessa destacar els aspectes importants.¹⁰⁶⁷ D'entrada, el ministre no s'emportà a Madrid a cap dels seus homes de confiança de l'Ebre en el seu equip de col·laboradors, entre els quals acabaren destacant els pedagogs Domingo Barnés i Rodolfo Llopis, que treballaren sota els postulats de la Institución Libre de Enseñanza i al voltant dels corrents més moderns i innovadors amb els vells postulats pimargallians de fons. En les paraules del ministre, “*el programa de una República democrática, con relación al problema de la enseñanza, queda contenido en este precepto: la escuela única.*”¹⁰⁶⁸ En una Espanya on la taxa d'analfabetisme era del 52% el 1920, la creació d'escoles era l'objectiu prioritari: “*un plan racional y democrático de instrucción pública se concreta así: Escuela primaria para todos; enseñanza secundaria y universitaria, no para los ricos, sino para los capaces, sean ricos o pobres. Una cultura postescolar para quienes no reciban la enseñanza superior, y una preparación suficiente para todos los empleados de la agricultura, la industria y el comercio.*”¹⁰⁶⁹ Es tractava, ni més ni menys, d'implementar un objectiu estratègic de l'esquerra ja del segle XIX, ja que “*la instauración de la democracia puede ser por la violencia; su consolidación sólo es por la cultura. Donde la cultura falta, el*

¹⁰⁶⁵ Marcelino DOMINGO, *La afirmación de la personalidad colectiva...* Op. cit., p. 12.

¹⁰⁶⁶ Citat a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 12.

¹⁰⁶⁷ L'obra de govern explicada pel mateix ministre a Marcelino DOMINGO, *La escuela en la República (la obra de ocho meses)*, M. Aguilar, Madrid, 1932 i també al capítol “Mi paso por Instrucción Pública” a Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp. 155-173. Sobre la seva gestió al capdavant d'aquest ministeri, remetim a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 337-394 i a Arnau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., pp. 332-337.

¹⁰⁶⁸ Marcelino DOMINGO, *La escuela en la República...* Op. cit., p. 7. Sobre la tria de col·laboradors, Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp. 155-156. Arnau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., p. 333.

¹⁰⁶⁹ Marcelino DOMINGO, *La escuela en la República...* Op. cit., pp. 8 i 25.

sistema democrático se pervierte, se esteriliza, se desfigura o cae, no por la presión exterior, sino por interna consunción. No lo derriban; se desploma.” A partir d'aquí, *“la actividad central era ésta: sembrar España de escuelas. Lo hice así. En 23 de junio de 1931 se publicaba un Decreto en el que la República contraía solemnemente el compromiso de crear, en el espacio de cinco años, las 27.151 escuelas que España necesitaba. 7.000 el primer año; 5.000 en cada uno de los demás.”* A més a més, com continuà relatant en les seves memòries de govern, *“dicté dos Decretos, que con el de la creación de las 27.000 escuelas fueron, al redactarlos y suscribirlos, mis momentos de mayor emoción de gobernante. Uno comprendía a toda España, y era el de la libertad de conciencia. El otro se reducía a Cataluña, y era el del bilingüismo.”* Segons el ministre, *“ninguna ley de las que han otorgado o legislado facultades autonómicas ha tenido ni tendrá la trascendencia de este Decreto, que define y fija los derechos de la lengua catalana.”*¹⁰⁷⁰ A destacar que el decret publicat a finals d'abril, mitjançant el qual la llengua catalana passava a tenir l'exclusivitat en l'ensenyament primari, fou molt important. No només per les seves repercussions pedagògiques, sinó també políticament, pel reforç dels ponts del dirigent radicalsocialista amb el republicanisme nacionalista. Tot i que el decret rebé crítiques tant de la dreta com de l'esquerra espanyoles, el seu prestigi augmentà a Catalunya i, almenys fins al mes de juny, el “*català benemèrit*” – com se l'anomenà en diversos mítings de l'ERC- gaudí de bona premsa entre el republicanisme més nacionalista.¹⁰⁷¹

Per tal d'impulsar la reforma educativa, una peça bàsica fou la creació del Consell d'Instrucció Pública el mes d'agost. També s'establí, el 6 de maig, la no obligatorietat de l'ensenyament religiós, però amb la llibertat dels pares per escollir. Tot i els recels de l'Església catòlica, com li exposà el ministre al cardenal-arquebisbe de Tarragona, *“la Escuela que la República tiene el deber de instaurar en España es una escuela como la que ha hecho de Francia el primer pueblo de Europa.”*¹⁰⁷² Només a Tortosa, hi havia projectes d'escoles a Remolins, Bitem, els Reguers i Campredó. Per Ordre de 29 de juliol, a la demarcació s'havien de crear 5 escoles de nens a Reus, 3 escoles de nens a

¹⁰⁷⁰ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp 159-164.

¹⁰⁷¹ Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., pp. 333-334..

¹⁰⁷² Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Francesc d'Assís Vidal i Barraquer. S.I., 14-VIII-1931. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

Tortosa, 2 escoles de nens a Tivissa, Móra d'Ebre, Ulldecona, Sant Carles, Tarragona i Vila-seca, una escola de nens a Tortosa (Jesús), Tivenys, Roquetes, Riba-roja, Móra la Nova, Riudoms, Rasquera, Pla de Cabra al Vendrell, el Morell, la Torre de l'Espanyol, la Sénia, Flix, Mas de Barberans, el Perelló, Cornudella, Corbera, Cambrils, Xerta, a Arbés, Arnes, Arco, Batea, Benifallet, Benissanet, la Bisbal del Penedès, Bot, Calafell, Alforja, Godall, Horta de Sant Joan, Garcia, Ginestar, la Fatarella, Vimbodí, Montblanc, Miravet, la Selva; 5 escoles de nenes a Tarragona, 3 escoles de nenes a Tortosa, 2 escoles de nenes a Tivissa, Móra d'Ebre, Ulldecona, Sant Carles i Vilaseca, una de nenes a Tortosa (Jesús), Tivenys, Roquetes, Riba-roja, Riudoms, Móra la Nova, Rasquera, Pla de Cabra, al Vendrell, el Morell, la Torre de l'Espanyol, Duesaigües, l'Espluga de Francolí, la Sénia, Flix, Mas de Barberans, el Perelló, Cornudella, Corbera, Cambrils, Xerta, Arbés, Arnes, Ascó, Batea, Benifallet, Benissanet, la Bisbal del Penedès, Bot, Calafell, Alforja, Godall, Horta de Sant Joan, Garcia, Ginestar, la Fatarella, Miravet, Vimbodí, Montblanc, Reus, Santa Coloma i la Selva. Una escola mixta a Tivissa (Llaveria). Tres escoles de pàrvuls a Tarragona i una de pàrvuls a Ulldecona, Amposta, Falset, i Montroig.¹⁰⁷³ Però entre totes les gestions en matèria d'instrucció, les Terres de l'Ebre tingueren un paper protagonista, fins i tot després de la sortida de Domingo del Ministeri. No només en la creació d'escoles en sí, sinó també sobre altres afers relacionats, com "*becas, material escolar y expedientes escolares, en las que tanto el Sr. Nogués como yo tenemos interés excepcional.*"¹⁰⁷⁴

A partir d'aquí, "*vi poner la primera piedra de centenares de edificios. Vi entrar en las Normales hombres y mujeres con alma de educadores. Lograron por mis disposiciones ingresar en los Institutos y en las Universidades alumnos pobres que, sin la República, habrían visto desatendidas sus aptitudes vocacionales y empujados por el desamparo y el desencanto habríanse frustrado y perdido por caminos que no eran los suyos. Asistí a la inauguración*

¹⁰⁷³ Cartes mecanografiades -una per a cada poble, molt probablement de Marcel·lí Domingo- a Ramon Nogués. 10, 11-VIII i 03-IX-1931. Lligall 350, Expedient 21. Full solt mecanografiat amb el segell de l'Ajuntament de Tortosa. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁷⁴ Hi trobem diverses referències a expedients de Caseras, Riera, Benifallet, Móra la Nova, Argilaga (Tarragona) i Puigdalba (Barcelona) i a material a Garcia, Ginestar, Vallmoll i Caseres. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Domingo Barnés. Madrid, 22-VII-1933. Lligall 900, Expedient 11. Secció P.S. Madrid, CDMH.

de bibliotecas y cantinas. Mis ojos apreciaron, por mi obra, la promesa, de una nueva España.”¹⁰⁷⁵ Els plans del ministre eren d’una magnitud històrica. Ja des de la construcció de l’Estat liberal en les primeres dècades del segle XIX, es legislà de forma diversa en matèria d’instrucció pública. Però tot i la promulgació de la llei Someruelos el 1838 que obligava a crear escoles per nens a tots els municipis de l’Estat, i la posterior llei Moyano de 1857, que feia extensible l’obligatorietat a les escoles de nenes, a la pràctica les deficiències en el seu compliment foren habituals, amb els conseqüents i elevats índexs d’analfabetisme, que el 1930 era del 32%, incloent-hi els semianalfabets o les persones que només sabien llegir. Amb aquells minsos antecedents, fou un ministeri d’Instrucció Pública “a la europea.”¹⁰⁷⁶ L’impacte de la seva gestió fou immediat, amb els homenatges esmentats del mes de juny a Roquetes i a Benicarló, que quedà corroborat per l’enviament de nombroses cartes de felicitació. Per a un sector important de l’opinió pública, “con el temple de acero de este Ministro-Maestro, se adelantó más en unos meses que en tantísimos años de farsa y de bullanga.”¹⁰⁷⁷

A finals d’un any ministerial triomfant, el 9 de desembre les Corts -sense els vots dels diputats Nogués i Berenguer- aprovaven la Constitució. L’endemà Alcalá Zamora era elegit president de la República. Segons Domingo, Azaña, “me llamó a su casa para pedir mi concurso en el Gobierno y ofrecerme la cartera de Agricultura [...] Servidor de mi deber, como tantas otras veces en mi vida, acepté.”¹⁰⁷⁸ Segons concretaria el mateix Azaña, el canvi es devia a que “las necesidades del presupuesto no consienten realizar sus planes, y se verá con el deslucido caso de abandonarlo; mientras que marchándose ahora se lleva una bandera.”¹⁰⁷⁹ El dia 15 es formava un nou govern integrat per socialistes, republicans, nacionalistes i independents, tot i que sense radicals. Domingo deixava la cartera d’educació vuit mesos exactes des del seu

¹⁰⁷⁵ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp. 172-173.

¹⁰⁷⁶ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. Op. cit. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., p. 54. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 358.

¹⁰⁷⁷ J. PÉREZ-BRUNJ, “El homenaje a Marcelino Domingo”. Herramélluri (Logronyo), estiu de 1935. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Un exemple d’enhorabona a la carta de Carmen Romeu i Ramón Bailina, mestres de Vilalba dels Arcs, a Marcel·lí Domingo. Vilalba dels Arcs, 8-X-1931. Lligall 718, Expedient 24. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁷⁸ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp. 146-152. Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., p. 186.

¹⁰⁷⁹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., 364.

nomenament i poc abans de l'aprovació de la Llei d'Instrucció Pública. Amb tot, la petjada i la inspiració de la seva figura fou reconeguda. Ja un dels seus successors al càrrec, el també radicalsocialista “Sr. Barnés ha dicho que si aceptaba el Ministerio de Instrucción Pública era a requerimiento suyo, y que en el mismo seguirá sus orientaciones e instrucciones.”¹⁰⁸⁰ Un any i mig més tard, Domingo assenyalaria com “con respecto a la escuela la República española, en obra tangible, hecha, es decir, en instituciones creadas, en maestros establecidos, en programas hechos, en disciplinas nuevas y en orientaciones, en ritmo, ha dejado de tal manera huella [...] más allá de las fronteras, ejemplo que se señala como obra meritoria.”¹⁰⁸¹

Amb tot, s'iniciava la segona experiència ministerial, ja que “después de la cultura, el pan.”¹⁰⁸² Com a nou ministre d'Agricultura, Indústria i Comerç, el dirigent de l'Ebre patí un enorme desgast. Ja des del principi, i com li féu saber a Azaña quan aquest li proposà el càrrec, “haga lo que haga –dije-, acierte o yerre, realice poca o mucha obra, saldré destrozado de él. Tenía yo entonces la conciencia clara de que, en la hora en que yo me encargaba del Ministerio de Agricultura era éste un Ministerio de agotamiento físico, de fracaso, de tortura espiritual en el afán angustioso de buscar solución a los problemas que, o no la tienen, o la tienen en forma que no pudiera satisfacer a nadie o que disgustase a todos. Tenía yo esta convicción. Pero dispuesto a sacrificar a la República la popularidad que tenía, no a sacrificar la República buscando la popularidad que podría yo legítimamente ambicionar, acepté.”¹⁰⁸³

Un dels primers problemes fou el conflicte blader produït per l'ocultació amb fins especulatiu d'aquest cereal per augmentar-ne el preu després d'una collita molt escassa. Davant del temor a l'escassetat del pa, el ministre n'importà de l'estranger. També hi hagueren altres mesures, com un decret que

¹⁰⁸⁰ Carta de Francisco Muntané, conseller-regidor de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, a Marcel·lí Domingo. L'Hospitalet de Llobregat, 14-V-1936. Lligall 422, Expedient 39. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁸¹ Marcelino DOMINGO, *Política y economía...* Op. cit., pp. 7-8.

¹⁰⁸² Alfonso COSTA, “Prólogo”, a Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder...* Op. cit., p. XII.

¹⁰⁸³ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit. pp. 175-176. Les memòries de Domingo en aquesta matèria a pp. 175-255. Sobre l'obra de govern a Agricultura, Comerç i Indústria, vegeu Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 366-394.

tenia per objectiu la revalorització del mercat de l'oli.¹⁰⁸⁴ Per impulsar la “*mística de la Nación económica sin la cual la Nación política no podrá tener paz social, riqueza cultural, soberanía civil y empuje histórico*”, l'abril de 1932 es creà el Consejo Ordenador de la Economía Nacional, inspirat en el Comitè d'Indústria britànic o el Pla Quinquennal soviètic.¹⁰⁸⁵ I, encara molt més important, es promulgà la Llei de Reforma Agrària, començant a ser debatuda el mes de maig i finalment aprovada de forma majoritària el setembre de 1932. El diputat de l'oposició dels anys de la monarquia que havia denunciat des del Congrés els problemes de la propietat de la terra i l'escriptor que ho havia fet des de les obres de teatre, com al *Vidas rectas* del 1925, ara es trobava al capdavant de la gestió de la qüestió. La reforma havia de ser pedra angular, no només de la nova cartera, sinó element fonamental de tota l'obra de govern republicana. Els principals objectius eren resoldre el problema de l'atur al camp, redistribuir la terra, ja que “*han de desaparecer las tierras de señorío*” en benefici de “*la reconquista de ganar España a la democracia*”, i racionalitzar la producció i l'economia agrària. Amb tot, la lentitud de l'aplicació de la reforma fou criticada durament a la seva esquerra.¹⁰⁸⁶

A la *La Veu de Catalunya* que criticava als ministres catalans al govern de la República i els comparava amb els ministres regionalistes al govern de la Monarquia, s'afirmava com Domingo “*empra la llei de reforma agrària, modificada en tot allò que no era aplicable a Catalunya, però destructora de les sàvies lleis i dels costums de la Catalunya agrària.*”¹⁰⁸⁷ Entre desembre de 1932 i maig de 1933 patí l'ofensiva més dura, tot i que per part de la dreta agrària espanyola, quan rebé la primera petició formal de dimissió. El ministre es preguntava retòricament: “*¿Recuerda alguien una campaña más violenta*

¹⁰⁸⁴ Telegrama de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. 28-III-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁸⁵ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre...* Op. cit., p. 145. El significat de la “*Nació econòmica*” a Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp. 201 i 205-210. Vegeu també el capítol “*Para qué se creó el Consejo Ordenador*” i “*La importación y la tasa de trigo y el concepto de los hombres*”, pp. 205-216 i 227-255.

¹⁰⁸⁶ Les cites entre cometes i l'explicació del ministre a “*La Reforma Agraria*”, *Íbid.*, a pp. 217-235.

¹⁰⁸⁷ Citat a Arnau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., p. 331. Un altre exemple de les crítiques al projecte de llei de bases de reforma agrària el trobem en les conferències publicades per la Unión Económica el mes d'abril on, entre d'altres autors, hi trobem al regionalista Joan Ventosa i Calvell. *La reforma agraria. Ciclo de conferencias acerca del proyecto presentado al Parlamento por el Ministro de Agricultura, Industria y Comercio D. Marcelino Domingo*, Publicaciones de la Unión Nacional Económica, Madrid, 1932.

*que la hecha contra mí por lo que consideraban como desorganización del Instituto y lentitud en la aplicación de la Reforma Agraria? Fué esta campaña hecha en el Parlamento, en los mítines, en los periódicos, en el campo por obreros y propietarios.”*¹⁰⁸⁸

El juny de 1933 es produïa una crisi governamental produïda, en bona mesura, per les pressions gordonistes dins del PRRS i les crítiques al pacte entre republicans i socialistes. En aquell moment, el cabdill de l'Ebre renuncià a la presidència del govern i alhora al retorn a Instrucció Pública, ja que *“yo no debía abandonar el puesto del deber. Y el puesto del deber era el de la renuncia a legítimas ambiciones y el penoso, el difícil, el duro de la acción desagradecida, el de la obra imposible: el Ministerio de Agricultura con la Reforma Agraria.”*¹⁰⁸⁹ En el nou executiu Azaña que durà fins al 7 de setembre encara amb la participació dels socialistes, el Ministeri fins al moment encapçalat per Domingo quedava dividit en dos, amb el dirigent radicalsocialista a la cartera d'Agricultura i amb el federal José Franchy Roca com a nou titular d'Indústria i Comerç. Per la seva part, Lluís Companys fou designat ministre de Marina. Durant el debat de confiança al nou govern, Domingo fou novament un dels blancs de l'oposició. Ja durant la seva última etapa al davant del Ministeri, intentà accelerar la reforma amb el desenvolupament d'un pla d'urgència presentat a l'Institut de Reforma Agrària el setembre de 1933.¹⁰⁹⁰

I encara entremig, es produïa el conflicte rabassaire català, *“aquestes lluites que s'havien encès en els nostres camps i amenaçaven comprometre seriosament la pau patriarcal en ells sempre dominant”*, que acabà de posar més llenya al foc amb el clima de conflictivitat i d'enfrontaments entre pagesos i propietaris que ja es deixà entreveure a partir de la tardor de 1931.¹⁰⁹¹ En paraules del mateix governador *“l'agitació dels rabassaires i parcers, que als primers temps de la darrera tardor [1931] es va circumscriure a la petita part del Penedés inclòs dintre d'aquesta província, aviat s'estengué a les altres*

¹⁰⁸⁸ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, *Op. cit.*, p. 230.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.*, pp. 303-304.

¹⁰⁹⁰ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 333. Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 110.

¹⁰⁹¹ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial... Op. cit.*, p. 248, a partir del “Discurs pronunciat en ocasió de la sessió oficial delebrada al seu honor per l'Institut Català de Sociologia, al Saló del Consistori de Tarragona, el dia 8 de maig de 1932”.

comarques, i arribà fins a les voreres de l'Ebre, en les relacions dels colliters d'arròs amb els propietaris de les finques.”¹⁰⁹² L'estiu del 1932 augmentà la problemàtica, i fou també quan el ministre hagué d'afrontar a les Corts dues interpel·lacions, la segona de les quals defensada pel diputat d'ERC i dirigent de la Unió de Rabassaires (UdR) Amadeu Aragay. Durant el juliol es produïren violents enfrontaments al Penedès, on fou acusat per Companys i Aragay en un míting de ser “*partidari dels grans propietaris*”, mentre els cerealistes castellans l'acusaven de defensar els interessos de l'economia catalana. Per la seva part, Domingo decretà la formació de Jurats Mixtos amb la participació de rabassaires i propietaris, tot i que els xocs continuaren anant en augment entre l'agost i el setembre. Com hem vist en el l'apartat anterior, el 6 de novembre la manifestació convocada pels rabassaires a Tarragona acabà amb aldarulls i ferits i amb una nova interpel·lació parlamentària, aquest cop de Simó i Bofarull, que acusà al governador d'haver provocat un dia de dol amb d'utilització de la força pública d'una forma forta i desafortunada. L'11 de novembre, el ministre d'Agricultura i el de la Governació, Santiago Casares Quiroga, defensaven a Noguer i Comet a les Corts. El primer, afirmant que “*tenía que llegar este momento de la República, para sufrir yo el dolor de que elementos republicanos juzgaran, como reprobables o como merecedora de persecución aquella obra política que puede señalarse como ejemplar.*” Domingo també criticà l'acusació de Simó referent a la importació de blat “*que me había valido 3 millones de pesetas [...] Yo, que paso por el Ministerio de mayor responsabilidad en este momento y que tendré a gran orgullo salir de él con la misma miseria que entré, inmediatamente que tuve noticia de ello [...] lo denuncié al fiscal.*”¹⁰⁹³ “Els fets de Tarragona” també produïren un enfrontament durant aquells dies a les Corts entre el Ministre d'Agricultura i Lluhí i Vallescà, on s'acusà a Domingo de manipular al governador civil en favor seu en el context electoral dels comicis catalans.¹⁰⁹⁴

Però, al costat del Camp de Tarragona, quina repercussió tingué la qüestió a les comarques de l'Ebre? L'estiu del 1932, el ministre d'Agricultura

¹⁰⁹² *Ibid.*, p. 232, a partir d'“Unes declaracions del senyor Noguer i Comet, Governador de Tarragona d'ençà del 14 d'abril, sobre el règim dels pobles”, *La Publicitat*, 1-IV-1932.

¹⁰⁹³ Citat a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial... Op. cit.*, pp. 262-263, a partir del “Discurs de l'Exm. Senyor Ministre d'Agricultura, D. Marcel·lí Domingo a les Corts Constituents, en defensa de la gestió governativa del senyor Noguer i Comet”.

¹⁰⁹⁴ Arnau GONZÀLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans... Op. cit.*, p. 276.

escrivia als pagesos d'Amposta en referència a *“la injusticia distributiva que existe en la mayoría de los contratos de arriendo y aparcería vigentes en esa comarca.”* Per això, *“es preocupación del Gobierno de la República transformar ese régimen de participación en el producto neto de la tierra cultivada, restableciendo la equidad [...] Muy en breve se someterá a deliberación de las Cortes Constituyentes el proyecto de ley de arrendamientos y aparcerías.”*¹⁰⁹⁵ La qüestió política era que molts pagesos *“siguiendo nuestros consejos”* es resistien a pagar els censos. Com li explicava Benet *“tenemos en el Juzgado 1810 contratos para su revisión del año anterior”* i ja a finals del 1932, *“se han fallado tres ó cuatro asuntos fallandose todos ellos en contra de nuestros amigos y a favor de les Señores que cobran los censos.”* En aquesta situació, *El Correo de Tortosa* alertava als pagesos que *“vayan creyendo lo que Marcelino les predicaba y se convenzan de una ves lo engañados que ha llevado a los payeses de esta comarca.”*¹⁰⁹⁶ Però era també una autocrítica de les pròpies files, ja que Pedro Pla li recordava que *“casi todos los payeses de esta comarca pagan censos y los teníamos a nuestro lado cuando les decíamos que ello era una ignomia y que no debían pagarse; y ahora se van apartandose de nosotros en vista de las consecuencias tan funestas para ellos con las sentencias que se van dictando, que les cuesta centenares de pesetas, y del abandono en que los hemos dejado despues de tantas promesas.”*¹⁰⁹⁷ Així doncs, la pèrdua de suports camperols era manifesta.

De retorn a Madrid, i com ja hem explicat, la sortida de Domingo del Ministeri d'Agricultura no arribà fins a la crisi del govern Azaña de setembre de 1933. En les seves pròpies paraules, *“mi experiencia más profunda del Poder la adquirí en este puesto. Fue una atalaya, un potro de tortura y un laboratorio. Salí, sin embargo, siendo el mismo que entré. Más fortalecido por la fortaleza puesta a prueba de mis resortes morales. Lo que no era lo mismo dentro de mí, al salir, era el juicio que, al entrar, tenía de los demás.”* Així, en només uns mesos, passà dels *“aplausos y alientos”* a la *“tortura espiritual.”*¹⁰⁹⁸ En efecte, el

¹⁰⁹⁵ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Andres Roig “y demás firmantes”. Madrid, 29-VI-1932. Lligall 1051, Expedient 125. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁹⁶ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, [1932]. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁹⁷ Carta mecanografiada de Pedro Pla a Marcel·lí Domingo. S.I., 17-XII-1932. Lligall 1848, Expedient 67. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁰⁹⁸ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., pp. 175 i 255.

seu pas pel govern representà la cara i la creu: la cartera d'Instrucció Pública li atorgà les seves màximes quotes de popularitat, però la reforma agrària que impulsà en el nou Ministeri, un dels més desprestigiats del govern, li valgué una tempesta de crítiques banyada per un descens de popularitat que, de retruc, afectava també als seus fidels de l'Ebre català. Com li assenyalà José Nicolau, *“Quiquet y yo, temiamos que al pasar al de Agricultura que dejaba latente y enconados los ánimos con el proyecto de Ley Agraria, no fuera para Ud un escollo, donde su estimado nombre sufiriese alguna rozadura.”*¹⁰⁹⁹

El sobredimensionat Ministeri d'Agricultura, Comerç i Indústria comptà amb nombroses Direccions Generals, com la d'Indústria, on Domingo *“havia desenvolupat un pla de l'energia elèctrica sobre tarifes, i anunciava el funcionament d'un estudi estadístic sistemàtic de la riquesa industrial espanyola. La Direcció General de Comerç s'havia centrat en la inspecció i vigilància de les exportacions a l'exterior amb la intensificació de la presència espanyola per mitjà d'agregats espanyols i l'assistència a Fires de Mostres i la proposta, encara en procés de redacció a finals de 1932, del projecte de llei sobre la revisió d'aranzels”*, entre d'altres.¹¹⁰⁰ Però bona part de la feina feta allí havia comptat amb la participació dels seus gregaris catalans. El 28 de desembre de 1931, Ramon Nogués deixà la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona per esdevenir el nou director general d'Indústria. Ocupà el càrrec fins el 28 d'octubre de 1932, quan passà a ser director general de Comerç i Política Aranzelària fins a l'abril de 1933. Durant aquest període, es creà el Consejo Ordenador de la Economía Nacional i la Comisión Interministerial de Comercio Exterior, amb la finalitat de promocionar les exportacions espanyoles.¹¹⁰¹

Però a més de Nogués, Domingo també confià en Josep Berenguer, qui des del 18 de desembre de 1931 fou director general de Duanes, també fins l'abril de 1933, a més de conseller de l'Estat a Campsa fins aquella mateixa data.¹¹⁰² Segons Josep Subirats, va ser acusat d'haver rebaixat els drets d'importació de les garrofes, perjudicant també els agricultors de l'Ebre que

¹⁰⁹⁹ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. *Op. cit.*

¹¹⁰⁰ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 389.

¹¹⁰¹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* *Op. cit.*, p. 70.

¹¹⁰² Arnau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* *Op. cit.*, p. 341. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* *Op. cit.*, p. 150.

veien rebaixat el preu del seu producte. Tot i que segons aquest mateix autor, fou el director general de Política Aranzelària, Carles Pi i Sunyer, que establí la rebaixa, revocada pel ministre Domingo mitjançant la gestió del propi Berenguer. També hi hagueren diferències en la taxació de l'arròs, després de la publicació d'un decret a la *Gaceta* a finals del 1932, segons la qual la "*tasa arroz Valencia sea superior tasa arroz Tortosa.*"¹¹⁰³ En un context de crisi arrossera produïda per la caiguda dels preus i la reducció de les exportacions, el 1932 el Ministre d'Agricultura fixà un preu mínim obligatori de 32 pessetes els 100 kg. d'arròs clofolla dipositat als sequers. Amb tot, al llarg del 1933 s'accentuà la crisi arrossera en sobrecarregar-se el mercat estatal a causa de la restricció dels mercats internacionals, que li causaren noves crítiques al ministre a les Corts però també des del nucli anarcosindicalista al Delta de l'Ebre. El 17 de maig de 1933, el Ministeri disposava la sindicació obligatòria de tots els cultivadors d'arròs de cada municipi. D'aquesta manera, es creà la Federación Sindical de Agricultores Arroceros de España, amb la Delegació de l'Ebre i amb sindicats a totes les pedanies tortosines i a Amposta amb un paper destacat de la Cambra Arrossera que, tot i la constitució del Sindicato Arrocero de Amposta, continuà representant la major part dels arrossaires, sobretot els petits i mitjans propietaris i arrendataris.¹¹⁰⁴

D'aquesta manera, i amb els vents republicans al seu favor, el marcel·linisme va saber capitalitzar la seva força. Domingo havia anat posicionant les seves peces sobre el tauler i amb l'establiment del règim republicà el 1931 va poder controlar importants quotes de poder. Per copsar el seu moment culminant, a nivell institucional, a les primeries del 1932, a més del Ministeri i les Direccions Generals esmentades, controlava el Govern Civil de Tarragona i disposava de la presidència de la Diputació, amb la Comissaria Delegada i la Conselleria Adjunta de la Generalitat. Per arrodonir-ho, li era molt proper el Govern Civil de Madrid, en mans d'Emilio Palomo. Això no obstant, el contrast amb la manca de poder dins del nouat govern català era absolut. Però, segurament el que representava una anomalia era no disposar ni d'un sol

¹¹⁰³ Telegrama de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. 09-XI-1932. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 149.

¹¹⁰⁴ Josep Ferran BEL i Querol, "L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...", *Op. cit.*, pp. 318-319. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 392-393, a partir d'"El problema arrocero", *Heraldo de Tortosa*, 28-IV-1933.

escó al Parlament de Catalunya. Tot i que el primer de juny de 1931, el *Butlletí de la Generalitat de Catalunya* anunciava l'elecció de Domènec Piñana com a diputat del Parlament provisional i quinze dies més tard es celebrava la primera reunió, amb l'elecció de Jaume Carner com a president i Piñana com a membre de la Comissió d'Economia i Treball, el fiasco en els comicis del 1932 acabaren deixant als marcel·linistes sense representació.¹¹⁰⁵

A Tarragona, el mateix 14 d'abril de 1931, Piñana, Berenguer i Nogués s'integraven a la nova Diputació com a representats dels districtes de Tortosa, Roquetes i Gandesa, respectivament.¹¹⁰⁶ Poc més tard, el 24 d'abril Francesc Macià nomenava Ramon Nogués president de la Diputació de Tarragona i quatre dies més tard, el que venia a ser el mateix amb un nom diferent, comissari delegat del govern de la Generalitat a la província. Al seu costat, Domènec Piñana i Josep Andreu Abelló eren nomenats adjunts al comissari. Quan el 28 de desembre Nogués deixà aquest càrrec, el consell directiu del Centre Republicà Democràtic Federal de Tarragona proposà com a candidat per substituir-lo a Manuel Galès. Amb tot, a finals del 1931 el pes del marcel·linisme a la demarcació era encara notori, i finalment aquell mateix dia Domènec Piñana fou proclamat el seu substitut. Estigué el càrrec fins al 16 d'octubre del 1932. Fou en aquell moment, just en el context de les eleccions al Parlament, quan la institució passà a ser dirigida per l'ERC amb el reusenc Pere Cavallé Llagostera.¹¹⁰⁷

Per la seva part, el 23 d'abril de 1931 Ramon Nogués i Comet fou nomenat governador.¹¹⁰⁸ Com apuntà ell mateix, "*quan visitava, al començament de la meua gestió les comarques i els caps de partits, els Alcaldes em lliuraven notes de les aspiracions o necessitats més apremients dels seus respectius pobles. Escoles, comunicacions, aigua [...] camins, escoles, llum.*" Amb tot, les velles reivindicacions marcel·linistes inacabades durant la Monarquia continuaren durant la República, ja que "*he treballat prop del Govern per tal*

¹¹⁰⁵ Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 29.

¹¹⁰⁶ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* Op. cit., pp. 35-37 i 40.

¹¹⁰⁷ La proposta de Galès a la carta mecanografiada de David Corbella, president del CRDF de Tarragona, a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 22-XII-1931. Lligall 375, Expedient 8. Secció P. S. Madrid, CDMH. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 30.

¹¹⁰⁸ "Circular núm. 73. Salutació a la província", 23-IV-1931, reproduïda a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial...* Op. cit., pp. 3-4. Altres autors atribueixen la data uns dies abans, al 17 d'abril. Joan SERRALLONGA i Urquidi, "El aparato provincial durante la Segunda República...", Op. cit.

d'activar en el possible la construcció dels dos ports refugi de pescadors a Cambrils i Ametlla."¹¹⁰⁹ La resta del 1931 hauria estat un any tranquil al govern civil, així que "*fins ara puc dir que no he tingut cap conflicte d'ordre públic.*"¹¹¹⁰

Un dels primers problemes que hagué d'afrontar el nou règim fou la crema de convents de Madrid de l'11 de maig. Durant aquells dies, es produïren revoltes violentes generalitzades de caràcter anticlerical. A Tarragona "*continua toda la provincia con tranquilidad absoluta. El martes y miércoles últimos tuvimos tambien nosotros la passa de la alarma clerical, pero ha renacido ya la calma ante lo que han visto estos Sres. que estamos haciendo para mantener el orden.*"¹¹¹¹

Almenys durant el primer any de govern provincial, "*les qüestions més difícils- i les més desagradables- que ha hagut de resoldre, són els petits afers de la vida local, les lluites personalistes dels pobles, fruit del vell i encara no del tot extingit caciquisme i de totes les corrupcions que aquest ens deixà.*" El governador també feia referència a la qüestió agrària i, en menor mesura, als conflictes obrers. Potser per ser una de les "*províncies de menys conflictes que s'han plantejat durant aquesta primera anyada de la República*" ja que "*no s'ha engegat un tret per la força pública ni gairebé ha sortit un sabre de la beina*", l'abril de 1932, Noguer era "*degà de governadors civils de Catalunya i un dels pocs de la Península que s'han mantingut en el lloc d'ençà l'adveniment de la República.*"¹¹¹² Però malgrat aquestes paraules públiques, no podia deixar de reconèixer, en privat, "*algunos conflictos sociales que me preocupan fuertemente*".¹¹¹³

Probablement, alguns d'aquests anaven relacionats amb els rabassaires. Tot i que el desembre de 1931 podia fer gala que "*sense escorta de cap mena i sense avís, va ésser prou per a posar d'acord propietaris i arrendataris*", l'abril del 32 ja reconeixia que "*vingué l'onada revisionista i vareig haver de prendre actituds serioses per a evitar abusos i extralimitacions que havien començat a*

¹¹⁰⁹ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial...* Op. cit. pp. 200 i 212-213.

¹¹¹⁰ Citat a *Íbid.*, pp. 215-216, reproduït de Vicents BERNADES, *La Rambla*, 12 de desembre de 1931.

¹¹¹¹ Els subratllats són de l'original. Carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 16-V-1931. Lligall 350, Expedient 24. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹¹² Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial...* Op. cit., pp. 227-229, 250 i 253-254.

¹¹¹³ Carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 5-IX-1931. Lligall 350, Expedient 24. Secció P. S. Madrid.

produir-se als pobles –tals, per exemple, l'endur-se'n els parcers les collites, sense avís i sense cap intervenció dels propietaris de les finques o bé deixar la part de collites d'aquests abandonades- constituint un espectacle vergonyós de manca de respecte a la llei i de veritable anarquia."¹¹¹⁴ D'aquesta manera, "en aquesta província meua no tinc tants conflictes [com a Barcelona] pero comencen a haber-n'hi encara que procuro no deixar-los enverinar. A Amposta m'assaltaven finques amb l'excusa de que'ls propietaris llogaven gent i com que semblava que l'amic Escrivà havia perdut autoritat sobre els obrers, hi vareig concentrar la guardia civil, que els reduí sense gaires dificultats i despres se firmaren unes bases d'arrenjament. Però ara, a Amposta mateix, amanassen en apoderar-se d'uns llacs que des de fa molts anys estan concedits a la Societat de pescadors i matar a aquests si fan oposició. Ja procurarem que aixis sigui. Tinc també sempre, a part de la que m correspon del personal de telefons, cinc o sis vagues petites: uns picapedrers, els obrers d'una contracta, uns camperols però tot ho anem resolvent amb paciència i templança, virtuts cardinals qual utilitat are he compres, fent de governador. Però Barcelona, Barcelona... Es la deria de tots els catalans."¹¹¹⁵

Com hem vist, l'ERC i la UdR carregaren amb força contra Noguer pel conflicte rabassaire. Amb tot, la seva gestió fou defensada a les Corts l'11 de novembre de 1932 tan pel ministre d'Agricultura com pel de Governació, Santiago Casares Quiroga. A més a més, tot i la derrota marcel·linista en els comicis de 1932, la premsa afí al republicanisme nacionalista acusà al governador d'intentar falsejar els resultats. En la seva defensa, Noguer seguia la línia marcada per Domingo: "Deixeu governar, republicans! [...] Hi ha republicans que encara no s'han donat compte que governen: que hi ha un règim, la República, pel qual havien somniat i lluitat que és avui el que condueix el país al compliment de la missió de tota societat organitzada. Hi ha republicans que encara es comporten com en els temps en què la responsabilitat de governar un poble no l'havien assumida, que espiritualment es troben encara a l'oposició: una oposició cridanera i entrebancadora. Hi ha

¹¹¹⁴ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial... Op. cit.*, pp. 211 i 232-233.

¹¹¹⁵ Carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d. Lligall 382, Expedient 184. Secció P. S. Madrid, CDMH. Sobre els conflictes, vegeu també Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial... Op. cit.*, pp. 230-231, reproduït de *La Publicitat*, 01-IV-1932.

*qui tothom o troba malament, tot ho rebenta, tot és per a ells errant o lent, insuficient o mixtificat.*¹¹¹⁶ Res fora de l'habitual, ja que els marcel·linistes també atacaren al governador afí a l'ERC durant el 1933 ja que, com aquest es queixà al mateix Domingo, *“he estat objecte d'un tracte injust per la premsa del seu partit, a Tarragona i a Reus”*, és a dir, de *Tarragona Federal* i *El Conseqüent*, respectivament.¹¹¹⁷

Abans, però, el corporativisme marcel·linista tindria un bon exemple en la substitució temporal al Govern Civil l'agost del 1932, quan Noguer agafà una llicència de descans per problemes de salut i quedà interinament el càrrec a mans de Piñana a proposta del mateix Noguer.¹¹¹⁸ Uns mesos més tard, a principis de novembre Domingo rebia una carta de Pablo Ysart on li feia saber que *“mejor ocasión y encaje para mi sería el Gobierno Civil de Tarragona si, como tengo entendido, lo deja definitivamente el amigo señor Noguer y Comet.”*¹¹¹⁹ Però la sortida del dirigent empordanès no es produí fins al 27 de desembre de 1932, després d'haver presentat la seva dimissió, segons ell mateix, *“per a poder-me reintegrar als meus quefers professionals.”* I afirmava que *“en iniciar la meva gestió, vaig dir que volia ésser Governador de tots els republicans [...] Dissortadament, avui la unió dels republicans d'aquestes comarques s'ha trencat i no jo podria seguir representant a tots, encara que per a tots continuaria tenint iguals efectes i consideracions. Per això vaig demanar –en produir-se aquell fet– ésser rellevat del càrrec i per això el deixo, després d'haver convençut al Govern de la República [...] de la conveniència d'ésser substituït per persona que pugui merèixer, en aquestes hores difícils, la confiança i el respecte de tots els republicans. Enmig dels apassionaments i de*

¹¹¹⁶ “Paraules...”, Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.* p. 204, reproduït del Diari de Tarragona, 6-XII-1931. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 101. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 325.

¹¹¹⁷ Carta mecanografiada del governador civil de Tarragona a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 13-IX-1933. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹¹¹⁸ Telegrama oficial del governador civil al ministeri de la Governació. S.I., 03-VIII-1932. Lligall 38 A, Expedient 5. Sèrie A de Governació, AHN. “Circular núm. 192. En començar una llicència” i “Circular núm. 127. En reprendre possessió del càrrec”, a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.* p. 13-16.

¹¹¹⁹ Carta mecanografiada de Pablo Ysard Bula a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 03-XI-1932. Amb tot, Ysard moriria pocs mesos més tard. Així li anunciaren per telefonema a Domingo el 14 de març de 1933. Lligall 369, Expedient 113. Secció P. S. Madrid, CDMH.

les baralles d'aquests, jo no podria continuar la tasca que entenc té de realitzar a Catalunya tot home de govern."¹¹²⁰

Això no obstant, segons explicà el mateix ministre de la Governació l'11 de novembre de 1932 a les Corts, el governador li havia presentat la dimissió en el context de la presentació de la candidatura de Noguier i Comet per Barcelona a les eleccions catalanes, tot i que aquest no li acceptà. En la mateixa sessió, el d'Agricultura indicà que Noguier "*ha pertenecido a la Esquerra hasta hace muy pocas horas, y tanto ha pertenecido a les Esquerra [...] que la Esquerra le incluía en la candidatura de Gerona y le imponía como condición para que fuera incluido en la candidatura de Gerona que dejara de ser gobernador de Tarragona.*"¹¹²¹ Com succeí a la Comissaria Delegada, el Govern Civil també anà a parar a les mans de l'ERC, amb la substitució de Noguier per Caietà Freixa i Comas. Noguier i Comet, que com a governador també havia presidit el Patronat de la província de Tarragona, després de deixar aquest càrrec fou nomenat President del Comitè Regulador de la Indústria Cotonera del govern de la República.¹¹²²

Aquella tardor de 1932, l'aparell del partit promocionà el nomenament del marcel·linista tortosí Joan Ballester Romero com a conseller de la Comissió Mixta de l'Oli, qui ja era conseller d'aquesta Federació, tot i que desconexem si finalment accedí a l'esmentat càrrec.¹¹²³ D'aquesta manera, les carteres ministerials de Domingo foren aprofitades pels sectors propers al marcel·linisme per sol·licitar la seva influència política per promocionar persones per a diversos càrrecs i llocs de treball. I tot i que tingué peticions d'arreu de l'Estat, el paper protagonista que ocupen les sol·licituds provinents

¹¹²⁰ "Circular núm. 296. Paraules de comiat", 5-XII-1932, reproduïda a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.* pp. 23-25. L'enyor professional ja havia estat posat de manifest un any abans en una entrevista al *Diari de Tarragona* del 6 de desembre de 1931, reproduïda a "El present i el futur de Tarragona. Una conversa amb el senyor Noguier i Comet", *Íbid.*, p. 199.

¹¹²¹ Citat a *Íbid.*, pp. 264-265 i 274, a partir del "Discurs de l'Exm. Senyor Ministre de la Governació D. Santiago Casares Quiroga, a les Corts Constituents, en defensa de la gestió governativa del senyor Noguier i Comet" i "Discurs de l'Exm. Senyor Ministre d'Agricultura, D. Marcel·lí Domingo a les Corts Constituents, en defensa de la gestió governativa del senyor Noguier i Comet".

¹¹²² Joan SERRALLONGA i Urquidi, "El aparato provincial durante la Segunda República..." *Op. cit.* La presidència del Patronat és assenyalada a la carta mecanografiada de Pablo Yzard a Marcel·lí Domingo, *Op. cit.*

¹¹²³ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 8-XI-1932. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH.

de les comarques de l'Ebre ens ajuden a dibuixar la seva xarxa de poder clientelar.¹¹²⁴

A més a més, durant aquells anys Domingo envià algunes recomanacions als diferents ministeris per realitzar diverses obres a les comarques de l'Ebre. Una de les gestions importants que els marcel·linistes projectaren a la Terra Alta fou la transformació de terres de secà en terres de regadiu. Com hem vist, Ramon Nogués ja havia treballant anys enrere a la seva població i a la seva comarca en aquest sentit. El 8 de febrer de 1932 es celebrava una gran assemblea a Arnes, presidida per Ramon Nogués amb *“representantes numerosos pueblos comarca alta Gadesa para tratar asunto pantano Rio Cas, que convertiria en regadio grandes extensiones tierras yermas. Concurrido, además, ayuntamientos distrito aragonés limítrofe Valderroble, Director general Industria [Nogués i Biset], Diputados a Cortes y Generalitat y enorme gentío.”* Els acords presos foren sol·licitar al govern central incloure l'obre al Pla d'Obres Públiques i el nomenament d'una comissió gestora composta pels batlles de les poblacions de la comarca i pel president de la *“Federación republicano-socialista distrito Gadesa.”*¹¹²⁵

On aquesta acció s'acabà implementat fou als Reguers, on Domingo afirmà *“sou reguerencs i no regueu, pos ànimo, obriu regadores i a regar que no us poden fer res que l'agricultura és primer que la indústria.”*¹¹²⁶ Una acció estesa fins a les poblacions veïnes com Alfara, Aldover i Jesús, que *“va permetre la utilització de l'aigua per les capes més populars i d'aquesta manera va poder conviure una mica de regadiu i horta amb el tradicional secà.”*¹¹²⁷ També a les veïnes poblacions de Xerta, Paüls, Tivenys i Aldover les terres de secà dedicades als cereals es transformaren en regadiu d'hortalisses i fruitals de cirera, préssec i pruna, destinades tant a l'exportació com al consum intern, combinat amb el sector ramader. Aquí hi jugà un paper rellevant el Sindicat Agrícola d'aquesta comarca, fundat al voltant del 1930 i ubicat a Xerta.¹¹²⁸

¹¹²⁴ Com en tants d'altres arxius personals, el gènere epistolar més comú de l'arxiu Marcel·lí Domingo del CDMH són les cartes d'intersecció.

¹¹²⁵ Telegrama oficial del governador civil al ministre de la Governació, 08-II-1932. Lligall 7A, Expedient 25. Sèrie A de Governació, AHN.

¹¹²⁶ Citat a Adrian GRAU i Tomàs CAMACHO, *Els Reguers, Op. cit.*, 103.

¹¹²⁷ *Ibid.* Agraieixo a Tomàs Camacho la indicació d'aquesta informació.

¹¹²⁸ Així li anunciaren al ministre d'Agricultura en la carta mecanografiada del president del Sindicat Agrícola del Baix Ebre a Marcel·lí Domingo. Xerta, 22-III-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH.

Per la seva part, les entitats agrícoles de *“la comarca de Tortosa”* sol·licitaren al ministre Domingo la creació d'un institut de segon ensenyament - una granja escola d'agricultura- com una ampliació de l'Estació d'Olivicultura i de la fabricació, conservació i anàlisi d'oli.¹¹²⁹ Amb tot, un dels projectes importants que el marcel·linisme mirà d'implementar al Baix Ebre fou l'explotació de la línia de ferrocarril de Xerta a l'estació del nord de Tortosa de forma provisional mitjançant un servei d'automotor o amb remolcadors. La línia pretenia ser utilitzada tant per al transport i exportació de fruita de les terres reconvertides de Xerta, Paüls, Tivenys i Aldover com per al transport de passatgers.¹¹³⁰ Aquesta línia comarcal formava part del projecte de ferrocarril de Val de Zafán a Sant Carles de la Ràpita. El govern republicà mirà d'impulsar l'etern projecte i el consell de ministres del 28 de març de 1933 va acordar consignar prop de 3.900.000 pessetes a la continuació de les obres, *“cosa que ayudará a mitigar la crisis de trabajo que con tanta intensidad se deja sentir en varios pueblos afectados por dicha mejora.”*¹¹³¹ Amb tot, des de la presidència de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Tortosa es pronosticava *“que las obras seguirán a un ritmo lentísimo.”*¹¹³²

Per la seva part, Domènec Piñana sol·licità *“que el tren ligero 2709/562, que sale de Tortosa a las 7, pasa por Tarragona a las 9,15 y llega a Barcelona a las 11,14, tenga su nacimiento en Benicarló, donde existe depósito de máquinas, alrededor de las 6 de la mañana. Con ello se conseguiría comunicar al día con Tortosa, Tarragona y Barcelona, y los pueblos de Alcanar,*

¹¹²⁹ Carta mecanografiada de Josep Berenguer a Marcel·lí Domingo. Madrid, 06-II-1932. Lligall 378, Expedient 67. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹³⁰ Carta mecanografiada del president del Sindicat Agrícola del Baix Ebre, Ernesto [le Marty?], al Ministre d'Agricultura, Marcel·lí Domingo. Xerta, 22-III-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH. També s'hi podien llegir les signatures del batlle de Xerta Juan Antonio Jiménez, del fabricant de xocolata i turrons Pío Matheu, del fabricant de cuir adovat Juan Mayor, de l'alcalde d'Aldover Jose Espuny, del de Tivenys Juan Fabé, del de Tortosa Joan Benet i del de Roquetes, Joan Hierro. També hi apareixien els segells del Círculo Chertense, el Centro Obrero Chertense, la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Tortosa i la Mutualitat Patronal contra els Accidents del Treball en l'Agricultura del Partit Judicial de Tortosa, la Cambra Agrària de Tortosa i comarca, a més de les signatures d'Enrique Matheu, Juan Porres, Franco Sabate, Benito Cañada, José Escuel, Juan Piño i José Quiñó, entre d'altres.

¹¹³¹ Cartes mecanografiades de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 01 i 06-IV-1933. Diversos telegrams del ministre d'Agricultura als alcaldes de Tortosa, Santa Carles de la Ràpita i Benifallet i al president de la Cambra de Comerç de Tortosa. 28-III-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹³² Carta mecanografiada del president de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació a l'alcalde de Tortosa. Tortosa, 3-IV-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Cenia, Uldecona, Galera, Godall, Santa Bárbara y Masdenverge, de gran interés oficial y comercial. En la misma forma, el tren de regreso que sale de Barcelona a las 18,48, puede continuar hasta Benicarló”, tot i que la sol·licitud quedà desestimada.¹¹³³ Altres projectes d'infraestructures foren la construcció de les carreteres de Benifallet al Pinell de Brai i de Jesús als Reguers i Alfara, “*ya que en la actualidad se encuentra ese pueblo aislado de toda comunicación.*”¹¹³⁴ Alhora, durant aquells mesos, estaven en tramitació els “*expedients d'expropiació en termes de Molà i Lloà per construcció de la carretera de Tortosa a Garcia*”.¹¹³⁵ I, encara mitjançant la mediació del ministre Domingo, foren concedides diverses subvencions culturals a entitats de les Terres de l'Ebre, com per exemple 500 pessetes anuals i una Biblioteca Popular amb col·lecció de llibres al Centre Cultural de Remolins o un donatiu per a la publicació del catàleg de la documentació històrica al Patronat del Museu i Arxiu de Tortosa.¹¹³⁶

Però tot i les nombrosos gestions, diversos sectors de l'esquerra tortosina es mostraren crítics amb el ministre. Segons Francisco Bonet, “*hablan contra usted, y dicen que les ha engañado, que prometió mucho, y que en cerca de un año que es ministro, nada ha hecho en favor de Tortosa. De Berenguer dicen que se aprovecha del cargo para sus asuntos, y que ha entretenido lo del Banco de Tortosa para poder justificar unos honorarios de 50.000 pesetas y que en los pueblos ha apoyado a los enemigos de la Republica en contra de los que siempre habian sido republicanos. De Piñana que es un despota y de que apoya á sus clientes. Del Alcalde [Joan Benet], que se la ha subido la autoridad a la cabeza. Que prometió sacar del Ayuntamiento hasta la ratas y de que allí se ha apoyado a los antirrepublicanos [...]* Chismes

¹¹³³ Carta mecanografia de Domènec Piñana a José Moreno, director de la compañía del Norte de ferrocarriles. Tortosa, 07-VII-1933. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Domènec Piñana. Madrid, 18-VII-1933. Lligall 1844, Expedient 53. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹³⁴ Sobre la primera, carta mecanografiada de Vicenç Soro a Marcel·lí Domingo. S.l., [1931]. Carta mecanografiada del ministre de Foment al ministre d'Instrucció Pública. Madrid, 6-XI-1931. Lligall 986, Expedient 302. Sobre la segona, carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Indalecio Prieto. Madrid, 15-III-1932. Lligall 1048, Expedient 56. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹³⁵ Carta mecanografiada de Ramon Noguer i Comet a Josep Brull Ferrer. Tarragona, 10-VIII-1931. Lligall 350, Expedient 21. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹³⁶ El Centre estava presidit per Ramon Cabrera. Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 11-III-1932. Diverses cartes de Joan Benet, Marcel·lí Domingo, Francesc Mestre i Noé, president del Museu-Arxiu de Tortosa, i Ricardo Orueta, director general de Belles Arts. Tortosa i Madrid, d'octubre de 1932 a maig de 1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*o realidades, la masa censura duramente, pues estos son algunas de la muchísimas cosas de que se quejan, siendo el descontento general.*¹¹³⁷

¹¹³⁷ Carta manuscrita de Francisco Bonet a Marcel·lí Domingo... *Op. cit.*

6.3.2 Les alcaldies marcel·linistes

Però el poder marcel·linista no s'acabava al govern de la República. Ni al Govern Civil ni a la Comissaria Delegada. A nivell local, molts alcaldes de les comarques de l'Ebre es declaraven seguidors de Domingo, destacant les poblacions més importants com Tortosa, Roquetes, Amposta, Alcanar, Móra d'Ebre, Benifallet, el Perelló, l'Ametlla de Mar, Tivenys o Flix.

A la primera, el 16 d'abril de 1931 Joan Benet fou elegit alcalde amb els 20 vots al seu favor dels regidors republicans i socialistes i els 7 de la minoria. Una dècada més tard, els marcel·linistes recuperaven el govern local de la ciutat. Com a tinent d'alcalde foren elegits Ismael Homedes, Ramon Franquet, Enric Fornós, Ernest Tudó, Andreu Hueto i Manuel Nomen. Segons Josep Subirats Piñana, *“Benet troba l'Ajuntament de Tortosa endeutat amb gairebé tots els proveïdors (del gas, paviments, asfaltat, etc.). Entre l'any 1931 i el 1932 sanejà les finances municipals i posà ordre en l'activitat burocràtica. A més a més, emprengué noves obres públiques, com la conducció de les aigües, que tant reclamaven els tortosins; va crear 6 escoles municipals d'ensenyament primari; a més, inaugurà una escola de música i una guarderia rural. També Marcel·lí, des del seu ministeri, creà 13 centres d'ensenyament estatal, i [...] Domènec Piñana aconseguí aleshores, des de la comissaria de la Generalitat a Tarragona, la creació de la Biblioteca Popular.”*¹¹³⁸ Segons el batlle, *“nuestra intención es hacer cuatro edificios en el casco de la Ciudad para escuelas graduadas y once de unitarias para las partidas rurales. Contamos para ello con unas 300.00 pesetas en efectivo.”* De les quatre escoles creades a Jesús i Maria, estava en projecte de trasllat una a la partida d'Enveja, on hi havia l'alcalde pedani Francisco Monllaó Franch, i una altra de mixta a la dels Muntells.¹¹³⁹

Però a més de les reivindicacions d'escoles, l'alcalde de Tortosa hagué de gestionar les reivindicacions de les nombroses pedanies que exigien més poder polític. En aquesta línia, és significativa la lletra enviada des de la partida de l'Aldea al ministre Domingo: *“Al empezar esta era de cultura y paz social,*

¹¹³⁸ Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 79-81.

¹¹³⁹ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 31-VIII-1932. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH. Roberto FOLCH, *Sant Jaume d'Enveja... Op. cit.*, p. 261.

*que el pueblo venera ardientemente, recordamos a [N.] como Ministro de Instrucción Pública, que los monárquicos, hace yo varios años y con motivo de mas elecciones, empezaron las Escuelas Públicas, y dejaron abandonadas, terminadas las mencionada selecciones, después de haber construido un metro de altura se paró, y nosotros como aldeanos y republicanos, y amantes de la educación de nuestros hijos, pedimos a V. con todo respeto, se acuerde en sus planes de enseñanza, de este rincón que siempre ha tenido a su lado. Además, en estas horas de libertad que respira España, todavía está nuestro pueblo de Aldea, bajo el yugo y mandato de Tortosa, que nunca se ha acordado de nosotros, sino cuando han debido hacernos pagar los repartos e inquilinatos de los que casi nunca hemos percibido ningún bién para este pueblo, que aunque algunos no lo crean hay hombres capaces de administrarlo.*¹¹⁴⁰

Altres projectes que abordà el govern Benet fou la sessió de la Casa Llotja des del Ministeri de la Guerra al d'Hisenda i d'aquest a l'Ajuntament, com hem vist també amb la intervenció parlamentària del diputat Berenguer, materialitzada simbòlicament en l'homenatge dels districtes de Tortosa i Roquetes a Domingo de finals de novembre de 1931. O la cessió de la Plaça de Bous i de l'edifici denominat Comandancia de Ingenieros, també propietat de l'Estat. L'ordre de cessió de la primera a l'Ajuntament en arrendament no es notificà fins al març de 1933. I poc més tard el de la segona en usdefruit mitjançant el pagament d'un cànon anual a l'Estat, on hi havia previst construir un mercat destinat a la venda de peix per una banda i un caserna de carrabiners per l'altra, en unes obres pressupostades en més de 100.000 pessetes. En aquesta difícil situació econòmica, Benet li demanava ajuda i influència al seu cunyat, ja que *“si hemos de comprar la finca, no tendremos suficiente dinero para nuestro propósito.”*¹¹⁴¹

¹¹⁴⁰ Carta manuscrita del comerciant José Falcó, l'industrial Salvador Moreso, el fuster Ramón Falcó i el paleta José Moreso a Marcel·lí Domingo. “Aldea, (Tarragona)”, 16-IV-1931. Lligall 2597, Expedient 74. També els republicans del comitè local de la pedania li sol·licitaren al ministre la inclusió de grups escolars, “*dado que su número de habitantes es de 2.320 de hecho y 2.388 de derecho.*” Carta d'Arturo Villanueva, secretari, i José Rué, president, a Marcel·lí Domingo. S.I., s.d., [1931]. Lligall 2597, Expedient 127. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁴¹ Cartes mecanografiades de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-V-1932 i 30-III-1933. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. Madrid, 06-I-1932. Carta mecanografiada del director general de Propietats y Contribució Territorial a Marcel·lí Domingo. Madrid, 03-III-1933. Carta mecanografiada de Joan Benet al ministre d'Hisenda. Tortosa, 18-V-1933. Lligall 377, Expedient 32. Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 16-XI-1931. Lligall 383, Expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

La posició privilegiada del batlle de Tortosa durant el primer bienni republicà quedà del tot plasmada en les cartes que li enviava a Marcel·lí Domingo. Un bon exemple seria la següent: *“Querido Marcelino: Te adjunto una petición dirigida al Ministro de Trabajo, en la cual pide este Ayuntamiento autorización para la construcción de una Junta de Casas Baratas. Unicamente nos falta esta autorización que ya pedimos ha unos meses, para construir un grupo en Remolinos, que seria de muy buen efecto para nuestra causa y que se emplearian en el un par de centenares de hombres que tenemos parados y que apesar de la guerra que nos dan no sabemos donde colocarlos. Toma interés en ello y procura que se despache con la mayor urgencia, pues, ya confiamos poner la primera piedra en Septiembre y no podra ser, pero si tu aprietas podra hacerse antes de fin de año.”*¹¹⁴²

La primavera del 1933, Benet també treballà en la construcció d'una casa de Correus i Telègrafs a la ciutat, tot i que *“probablemente hasta el año próximo no será posible llegar a la subasta de las obras correspondientes.”*¹¹⁴³ També en la construcció d'un mur al riu Ebre per protegir el Palau Episcopal. Amb tot, la intenció de l'alcalde era que aquesta obra tingués una doble funcionalitat, servint tant de protecció com de carretera, per solucionar així els problemes que provocaven l'estretor dels carrers de la Ciutat, Cruera, Santa Anna i Major de Remolins. I també l'expropiació per a l'eixamplament de la carretera al carrer de la Sang, que *“lleva 25 años de vida burocratica”*, a més de la millora de la carretera de Tortosa a Garcia.¹¹⁴⁴

A Amposta, el nou batlle fou el marcel·linista Alfred Escrivà Prades, ja que *“me han obligado los amigos y me han votado para Alcalde.”*¹¹⁴⁵ Aquell 1931, viatjà a Madrid amb una comissió de sindicats i amb representants de la Cambra Oficial Arrossera d'Amposta per aconseguir el concessió d'un crèdit de fins a 500.000 pessetes per part del Crèdit Agrícola per pal·liar l'anomenat

¹¹⁴² Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 18-VIII-1932. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH. Amb tot, per la succeció de cartes durant aquell mateix any, sabem que a finals del 1932 encara no s'havia pogut realitzar aquest projecte d'habitatge per a obrers degut a problemes administratius.

¹¹⁴³ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 19-IV-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁴⁴ Cartes manuscrites i mecanografiades de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 20-II, 06-IV i 06-VII-1932 i 30 i 31-III-1933. Carta mecanografiada de Joan Benet al Ministre d'Obres Públiques. Tortosa, 29-V-1933. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁴⁵ Carta manuscrita d'Alfred Escrivà a Marcel·lí Domingo. Amposta, 2-V-1931. Lligall 413, Expedient 96. Secció P. S. Madrid, CDMH.

conflicte de les lliures. Amb tot, els socis de la Cambra, a instància de la mateixa, sol·licitaren els crèdits “*que aun que figuraban a su nombre eran para la Cámara cuyas cantidades desde el Banco de España pasaban a la casa F, y A. Escrivá a la C/ c. de esta Cámara.*” Però la caiguda dels preus després de la mala collita de l’arròs de la tardor del 1931 com a conseqüència de la ruptura del canal de la dreta de l’Ebre produí problemes a l’hora de retornar el préstec. Com li exposà el segon alcalde de la població Adolf Fàbregas al ministre, “*el conflicto es gravísimo ya que esta Alcaldía tiene de comunicar a los 91 interesados mas los respectivos avaladores, pagos que no deben, y esto vá a proporcionar además del descrédito a esta Cámara un conflicto de orden público, pidiendo si hay responsabilidad recaiga toda sobre la Cámara, que no reclamar a individuos que nada deben al Estado, pues lo hicieron por indicación de la Entidad para que no faltasen abonos a los socios.*” La Cambra Arrossera Oficial d’Amposta es fundà el 1927 amb 326 socis i estava “*representada por trabajadores del campo y en su gran mayoría correligionarios y amigos.*”¹¹⁴⁶ A més a més, les cases expenedores d’amoníac imposaren la venda al comptat i en lliures.

De nou, sorgien conflictes dins del propi marcel·linisme, ja que la “*cantidad se nos facilitó interviniendo el Alcalde de Amposta mi cuñado Alfredo Escrivá para comprar guanos al contado a la casa Cros [...] Usted no ignora, que mi cuñado Alcalde de Amposta es capitalista e industrial arrocero y pretende en este caso valerse de la fuerza que le concede ser autoridad para derribar la Camara (por tener una fabrica de arroces que tanto les molesta) lo cual seria una verdadera iniquidad ya que tanto ha costado lebantar una obra social tan grande a gente tan modesta y de tan pocos recursos y como le digo correligionarios suyos.*”¹¹⁴⁷ Sembla que finalment s’aconseguí una solució satisfactòria, ja que el president de la Cambra li envià una carta d’agraïment en nom de la Junta a Marcel·lí Domingo el juny de 1933 amb “*el mas sincero voto de gracias por su loable intervención cerca del Servicio Nacional del Crédito*

¹¹⁴⁶ Carta manuscrita d’Adolf Fàbregas Comas, tresorer de la Cambra des de la seva fundació, a Marcel·lí Domingo. Amposta, 04-V-1932. Carta mecanografiada de Ramon Senis Devis, president de la Cambra, a Marcel·lí Domingo. Amposta, V-1932. Lligall 2403, Expedient 71. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁴⁷ Carta mecanografiada del secretari de la Cambra, José Lorente a Marcel·lí Domingo. Carta mecanografiada de José Forcadell a Marcel·lí Domingo. Amposta, 20-VI-1933. També formava part de la Junta Joaquin Talamà Jornet com a vocal. Lligall 2403, Expedient 71. Secció P. S. Madrid, CDMH.

Agrícola para resolver favorablemente el asunto de esta Cámara Arrocerá relacionado con dicho Servicio de Crédito".¹¹⁴⁸ A més a més, aquell mateix any l'Ajuntament ampostí sol·licità un crèdit i promogué ajudes en metàl·lic per als petits agricultors a canvi d'arròs.¹¹⁴⁹

Segurament, fou més fàcil aconseguir la concessió d'una subvenció de 50 pessetes per a la cantina escolar de la població. El govern Escrivà també treballà en la creació de dues escoles de pàrvuls, tot i que, almenys el febrer de 1932, encara no havia estat "*rectificada y elevada a definitiva*" la mateixa.¹¹⁵⁰ Això no obstant, la gran obra republicana dedicada a la construcció d'escoles anava deixant el llistó cada vegada més alt i el batlle li feia saber al ministre, mostrant certa desaprovació, que "*han llegado a mi rumores de que las dos escuelas que se han de crear en esta, serán dos grados mas de la Graduada [...] Como recientemente se han creado en otras poblaciones tales como Tortosa y Tarragona escuelas unitarias le ruego que así se haga en esta aún haciéndolo en el mismo local que facilmente se podría separar de la Graduada, hasta que se construyeran las nuevas unitarias definitivas*".¹¹⁵¹ L'alcalde també sol·licità l'establiment "*de una sección circulante de las Bibliotecas oficiales creadas por Decreto de fecha 22 de agosto del actual año*".¹¹⁵²

A més de l'oposició dretana des del consistori, el govern marcel·linista també va haver de fer front a la creixent força de la CNT que s'expressava des de les pàgines d'*El Explotado*. Els anarcosindicalistes exigien que l'Ajuntament emprés els fons municipals per donar feina als camperols afectats per l'atur estacional del Delta. A més a més, posaven al mateix sac a tots aquells situats a la seva dreta: "*Cuántas lágrimas y cuantos sufrimientos, y cuántas víctimas!, ha costado la riqueza que disfrutaban Esrivà, Carvalho, Cercas y Cercas, Miralles, Palau, Fàbregas y otros y otros*".¹¹⁵³

¹¹⁴⁸ Carta mecanografiada de José Forcadell a Marcel·lí Domingo. Amposta, 20-VI-1933. Lligall 2403, Expedient 71. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁴⁹ Josep Ferran BEL i Querol, "L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...", *Op. cit.*, p. 318.

¹¹⁵⁰ Cartes mecanografiades d'Alfred Escrivà a Marcel·lí Domingo. Amposta, 21-XII-1931, 03-II i 16-III-1932. Lligall 2107, Expedient 39. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁵¹ Carta mecanografiada d'Escrivà a Marcel·lí Domingo. Amposta, 12-II-1932. Lligall 2107, Expedient 39. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁵² Carta mecanografiada d'Alfred Escrivà a Marcel·lí Domingo. Amposta, 12-XI-1931. Lligall 421, Expedient 7. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁵³ Citat a Josep Ferran BEL i Querol, "L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...", *Op. cit.*, p. 318, a partir d'*El Explotado*, 03-XI-1932.

A Móra d'Ebre, el nou batlle fou el dirigent del Centre Instructiu Francesc Campos Inglés. Tot i que com hem vist, també havien estat membres de l'entitat els batlles sota els governs de Primo de Rivera i Dámaso Berenguer. Una situació que va ser criticada pels sectors republicans minoritaris crítics amb el definitiu alineament de *La Democràcia* amb el marcel·linisme. En la seva oposició al govern local des de les pàgines de *L'ideal de l'Ebre* i *La Ribera* es podia llegir com l'Ajuntament dels primers anys de la República estaria dominat “*per una gent, que amb excepcions poc importants, no han tingut el més petit mirament en acceptar les dictadures passades i avui es diuen republicans.*”¹¹⁵⁴

En la sessió del 26 d'abril, el nou consistori acordà nomenar una comissió per estudiar el canvi del nomenclàtor dels carrers o celebrar el primer de maig “*en virtud del significado que ese día representa para la clase obrera.*”¹¹⁵⁵ Poc després de ser elegit al càrrec, el 26 de juny, Campos Inglés hagué d'afrontar una vaga general de 24 hores convocada per la CNT, que fou mediada pel delegat provincial de Treball Lasplazas, ja que com que el batlle i altres membres de l'Ajuntament tenien contractat vaguistes en els seus negocis particulars, foren considerats com a imparcials pel governador civil. L'Obrera, que havia pactat amb el CID la llista municipal en les eleccions d'abril, no donà suport a l'aturada, en contra del sector més juvenil de l'entitat. De forma general les demandes obreres foren acceptades i els vaguistes aconseguiren la jornada laboral de 8 hores a més d'augment de sous, tot i que la patronal reduí la contractació de treballadors.¹¹⁵⁶

Mentrestant, *La Ribera* carregava contra “*el defalliment i la incultura del poble; el poc avenç del millorament en quan a urbanització, higiene, sanitat, beneficència; l'atur forçós; l'insubordinació i la ineptitud de la burocràcia municipal; l'incompliment dels Pressupostos.*”¹¹⁵⁷ Les crítiques al consistori augmentaren a partir de setembre de 1932, quan la *Gaceta de la República* publicà un decret que autoritzava al ministre de la Governació per elaborar una llei que permetés la substitució dels consistoris elegits mitjançant l'article 29 de

¹¹⁵⁴ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 251.

¹¹⁵⁵ Citat a *Íbid.*, pp. 237-238.

¹¹⁵⁶ *Íbid.*, 244.

¹¹⁵⁷ Citat a *Íbid.*, p. 251, a partir de LI. SERRES i Descarrega, “Així no podem anar”, *La Ribera*, 13-XI-1932, p. 5.

la llei electoral, com era el cas de Móra d'Ebre, fins al punt que *La Ribera* anunciava la possible dimissió de l'alcalde. D'aquesta manera, el 23 de gener de 1933, Campos nomenà una Comissió Gestora qui elegí com a president el també marcel·linista Josep Piñol Hernández, acompanyat pel president de la Societat Obrera, Josep Cobos, pel propietari Josep Piñol i pel funcionari de l'Estat Miquel Fortea Tarín.

Malgrat això, només dos dies més tard, i per ordre del Governador, la Gestora era cessada, ja que aquesta s'havia constituït seguint la normativa estatal i sense tenir en compte que els serveis d'administració municipal havien estat transferits a la Generalitat, per la qual cosa l'antic consistori tornà a assumir les seves funcions. Però davant la tardança en arribar la legislació catalana al respecte, el sector afí a l'ERC continuà la campanya de descrèdit del govern municipal: *“es necessita [...] que sigui elegit un Ajuntament completament obrer. Cal desterrar d'una vegada per sempre més els concejals comerciants i intel·lectuals que no saben demostrar llur capacitat d'altra forma que embolicant els comptes de la Casa Gran. Com els de la Lliga. Un Ajuntament netament obrer i esquerrà, amb menys capacitat que els abans nomenats, però també amb més bona voluntat [...] Un dels pobles on encara no hi ha entrat la República és Mora d'Ebre. Els cacics abans arreglats a l'U.P., avui radical-socialistes catalans (quins amics tens Marcel·lí!).”*¹¹⁵⁸ En resum, i segons el seu parer, es tractava d'un *“caciquisme que data de més de trenta anys”*.¹¹⁵⁹ Finalment, la nova Comissió Gestora no fou nomenada fins el 25 de maig, amb Martí Rouret com a president, amb la qual cosa els partidaris de l'ERC arravataven l'Ajuntament als seguidors de Domingo.¹¹⁶⁰

Només al districte de Gandesa, es nomenaren comissions gestores, a més de Móra d'Ebre, a Arnes, Bot, Prat de Comte i Vilalba dels Arcs. En aquesta última població, foren cessats els 9 regidors -4 republicans, 4 monàrquics i l'alcalde de consens Rafel Ferrer. El nou president de la comissió gestora constituïda el 25 de maig de 1933 fou Joan Batista Lluís Tarragó. Sense comptar els 14 dies d'alcaldia d'ell mateix amb el Comitè Republicà Revolucionari constituït el 18 d'abril de 1931, els republicans recuperaven

¹¹⁵⁸ Citat a *Íbid.*, p. 255, a partir de Robert MASSÓ, “Alerta esquerres”, *Avançada*, 11-II-1933, p. 3.

¹¹⁵⁹ Citat a *Íbid.*, p. 256, a partir de “De Móra d'Ebre”, *Avançada*, 18-III-1933, p. 4.

¹¹⁶⁰ *Íbid.*, pp. 251-257.

l'alcaldia després de 23 anys. Això no obstant, com hem vist, els marcel·linistes tingueren poca incidència en la població, on no comptaren amb un centre propi. Durant els 8 mesos de govern, el clima de tensió fou creixent, amb l'enderrocament de la creu de terme del Bassot i les pedres de les estacions del Via Crucis.¹¹⁶¹

A Alcanar, els marcel·linistes aconseguiren l'alcaldia amb Trinitari Colell, amb Ramon Damià com a primer tinent d'alcalde, mentre Antoni Valls era elegit jutge.¹¹⁶² A finals de novembre de 1931, el propi ministre li anunciava al batlle que a "*la Gaceta del día 8 de Agosto consta provisionalmente la creación de dos escuelas de niños y dos de niñas para esa población.*"¹¹⁶³ Uns mesos més tard, ja amb l'entrada del nou any, era Antoni Valls qui s'adreçava a Domingo per carta sol·licitant-li el seu ajut per a poder obrir l'Estació de trens de la població. I de nou Trinitari Colell li sol·licità la seva ajuda "*para autorizar el legal funcionamiento de un escuela privada y gratuita fundada en esta población por testamento de doña Carmen Chavalera Martinez*" i per a "*la aprobación de la ampliación de servicios en el Apeadero de Alcanar.*"¹¹⁶⁴

A Roquetes fou elegit batlle el marcel·linista Joan Hierro Gaya.¹¹⁶⁵ Un dels primers acords del nou govern fou la denegació al Club Deportivo Roquetense d'utilitzar el camp d'esports, ja que al seu terreny estava prevista la construcció d'un grup escolar. Com a moltes d'altres poblacions, es sol·licità una revisió de la gestió financera dels governs durant la dictadura. Segons el

¹¹⁶¹ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 250-252.

¹¹⁶² La resta de representants eren el segon tinent d'alcalde Francesc Coloma Forcadell, el tercer tinent Andrés Fabregat Reverter, el síndic Manuel Foix Tena, a més dels regidors Joaquim Ferrer Matamoros, Joaquim Reverter Reverter, Miguel Rubio Bayerri, Andrés Gil Rubio, Baptista Queralt Valls, Ramon Castell Soriano, Josep Reverter Garriga, Andrés Rubio Sancho i Miguel Reverter Queralt. Damià ocupava el càrrec almenys durant els inicis del 1933, segons la tarjta manuscrita d'Ismael Homedes Cardona a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 02-II-1933. Lligall 2407, Expedient 63. Secció P. S. Madrid, CDMH. *El Pueblo*, 09-VI-1931, p. 2.

¹¹⁶³ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Trinitari Colell. Madrid, 26-XI-1931. Lligall 2410. Secció PS Madrid, CDMH. Dades confirmades a "De enseñanza", a *El Pueblo*, 26-XI-1931, p. 2.

¹¹⁶⁴ Carta manuscrita d'Antoni Valls a Marcel·lí Domingo, Alcanar, 18-I-1932. Lligall 327. Cartes mecanografiades de Trinitari Colell a Marcel·lí Domingo, Alcanar, 15-II, 02-III i 25-V-1932. Lligall 2107, Expedient 13. Secció PS Madrid, CDMH. Josep SANCHO Sancho, "El marcel·linisme canareu...", *Op. cit.*, pp. 358-359.

¹¹⁶⁵ Fou primer tinent d'alcalde Joan Castells Villalta, segon tinent José Jardí Jardí i síndic Francisco Forcadell Valls. La resta de regidors elegits en els comicis d'abril de 1931 foren José Jardí Jardí, José Solà Leche, Francisco Montserrat Jardí, José Chavarria Bonfill, Manuel Aragonés Vallés, Juan Aragonés Baiges, Eduardo Rodriguez Bonfill, José Gisbert Barberà, Carlos Fàbregues Segarra, Juan Baiges Ariño i Joaquin Garcia Chavarria. Lluís Bertomeu i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 13. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 125.

nou govern republicà, la situació financera era greu. Amb tot, s'acordà l'inici de les gestions per disposar d'una estació a la població dins de la línia de ferrocarril de Val de Zafán. I al seu costat, un acord ple de simbolisme fou la retirada dels dos primers bancs de l'església parroquial, de propietat pública i utilitzats per les autoritats, per traslladar-los a l'Ajuntament.¹¹⁶⁶

El 1881 s'havien inaugurat les primeres escoles públiques de la població. 50 anys més tard –i després de la primera sol·licitud de construcció i de l'adquisició dels terrenys el 1927- el mateix Domingo li anuncià al batlle l'aprovació del projecte d'edifici per a 2 escoles graduades amb 4 seccions per a nens i 5 per a nenes. Per la seva part, el Centre Republicà de Roquetes li organitzà també un homenatge. Però no fou fins al 17 de juny de 1934 que es lliurà oficialment el grup escolar, tot i que el desembre de 1932 l'alcalde Hierro havia inaugurat les escoles públiques de la Raval de Crist.¹¹⁶⁷

Al Perelló, l'alcalde marcel·linista fou Modest Brull Rey, després d'haver estat regidor sota la dictadura el 1929. L'acompanyà com a primer tinent d'alcalde Josep Llaó Margalef.¹¹⁶⁸ Durant el seu govern, el Ministeri d'Instrucció Pública concedí una subvenció per la a construcció de les seves escoles. Tot i així, el mateix batlle, que també sol·licità la concessió d'una escola per al Barri de Roqué de l'Ampolla, es queixava perquè no havien estat aprovades les d'aquest últim nucli.¹¹⁶⁹ Per la seva part, l'alcalde marcel·linista de Benifallet, José Maria Monclús, també treballà en la creació d'unes escoles públiques, a més de la construcció de la carretera que havia d'enllaçar la població amb el Pinell de Brai. Tanmateix, aquesta última obra, segons el batlle, fou denegada per Indalecio Prieto.¹¹⁷⁰ A l'Ametlla, el batlle marcel·linista Joan Garcia també treballà en unes colònies escolars per a les quals el ministre li féu saber que li havia estat concedida una subvenció de 1.000 pessetes. Un any més tard, Domingo feia gestions per a *“la concessión de una subvención de 2.000*

¹¹⁶⁶ Lluís Bertomeu i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., pp. 14-16 i 34-35.

¹¹⁶⁷ Carta mecanografiada de José Monclús Alemany a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 21-IV-1932. Lligall 2400, Expedient 112. Secció P. S. Madrid, CDMH. Sobre les gestions al voltant del grup escolar, com la rebaixa de l'aportació municipal o la cantina escolar, Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de “Don Marcelino”...* Op. cit., pp. 8 i 18-22.

¹¹⁶⁸ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit., p. 80.

¹¹⁶⁹ Carta manuscrita de Modest Brull a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d. Lligall 1053, Expedient 72. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁷⁰ Cartes mecanografiades de José Monclús a Marcel·lí Domingo. Benifallet, 18-IV i 26-V-1932. Lligall 981, Expedient 287. Carta mecanografiada de Barnés a Marcel·lí Domingo. Madrid, 04-VIII-1933. Lligall 900, Expedient 11. Secció P.S. Madrid, CDMH.

pesetas, solicitada por el Ayuntamiento de Tivisa (Tarragona) para la Colonia Escolar que ha de desplazarse a Ametlla de Mar".¹¹⁷¹ I l'alcalde encara li féu un agraïment al ministre, ja que "debido a sus gestiones la oficina de telégrafos de esta [l'Ametlla] viene funcionando desde el dia 9 del actual."¹¹⁷² A Tivenys, el batlle marcel·linista Joan Fabé projectà la instal·lació de centrals telefòniques.¹¹⁷³

Al Pinell de Brai, el nou batlle republicà fou Manuel Amposta, impulsat per la Societat Obrera Victòria, on hi havia el nucli republicà més important de la població. Amb tot, fou acusat des de *L'Ideal de l'Ebre* d'actuació despòtica i intentà ser destituït. A Bot fou elegit el dirigent de l'Amistat Republicana Salvador Sabaté.¹¹⁷⁴ A Vilalba dels Arcs, malgrat que monàrquics i republicans pactaren una llista única elegida per l'article 29, el Comitè Revolucionari local desobeïnt al governador civil constituí el consistori amb Joan Batista Lluís Tarragó com a alcalde. No fou fins al dia 25 que es formà el nou Ajuntament en base als resultats electorals, amb 4 regidors republicans, 4 monàrquics i un novè de consens entre ambdós grups, Rafel Ferrer Domènech, un dels grans propietaris locals, qui fou escollit alcalde.¹¹⁷⁵ A més de Vilalba, també hi havia en projecte la construcció d'escoles a Flix i Móra la Nova.¹¹⁷⁶ Aquesta última població, on ja existien les escoles privades de les entitats *la Bombilla* i *l'Ateneu*, sembla que seria un dels exemples on les escoles públiques s'acabarien materialitzant el 1931, una de nois i una de noies.¹¹⁷⁷ En altres llocs, foren acabades una mica més tard. Per exemple, a la Sénia, estava

¹¹⁷¹ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Domingo Barnés. Madrid, 21-VI-1933. Lligall 900, Expedient 11. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Juan Garcia. Madrid, 2-VIII-1932 Lligall 2107, Expedient 37. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁷² Carta mecanografiada de Juan Garcia a Marcel·lí Domingo. L'Ametlla, 11-V-1932. Lligall 2107, Expedient 37. Secció PS Madrid, CDMH.

¹¹⁷³ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Fabé. Madrid, 7-IX-1933. Lligall 1566, Expedient 51. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁷⁴ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, pp 443 i 447, a partir de "Pinell de Brai", *L'Ideal de l'Ebre*, 15-VI-1931, p. 2.

¹¹⁷⁵ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* *Op. cit.*, pp. 227-228.

¹¹⁷⁶ Carta mecanografiada [de Marcel·lí Domingo] a Adolf Cabús. S.l., s.d. Lligall 718, Expedient 89. Cartes mecanografiades de Marcel·lí Domingo a Domingo Barnés. Madrid, 16-VI, 02 i 04-VIII-1933. Lligall 900, Expedient 11. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁷⁷ Lluís PERPINYÀ i Castellà, *Petita història de Móra la Nova*, Ajuntament de Móra la Nova, [Móra la Nova], 1987, p. 189.

prevista la seva inauguració el 14 d'abril del 1934, en la commemoració de la proclamació del tercer aniversari de la República.¹¹⁷⁸

A Gandesa, des del setembre de 1927, ja hi havia un grup escolar inaugurat durant l'alcaldia de Miquel Salvadó Laporta. L'alcalde elegit el 12 d'abril, Vicent Soro Bauló, més proper a l'ERC, sol·licità al ministeri la creació d'una escola de pàrvuls. Com a d'altres poblacions, la nova alcaldia republicana també presentà batalla per l'espai simbòlic. El 1933 es prengué l'acord municipal de tirar a terra les creus del cim de les pedres del Calvari i es van treure els signes de les creus dels cims dels Peirons, camí de la Fontcalda. També es desmantellà una creu gòtica durant una batllia en funcions generant tanta polèmica que el Parlament dedicà una sessió a l'assumpte.¹¹⁷⁹

Com hem vist per al cas dels centres republicans, la influència marcel·linista en els governs locals no fou només un fet a les comarques de l'Ebre. Al sud del riu Sénia, a la comarca del Maestrat, els marcel·linistes també governaren la ciutat de Benicarló, amb l'alcalde Federico Domingo Sanjuan, germà del ministre. Un dels projectes més importants engegats pel nou batlle fou la reforma del port i la construcció d'un mur protector que "*aparte de la garantia de seguridad de los edificios contiguos al mar, motivo si se empezara este invierno para dar jornales á muchos braceros de aqui que forzosamente tendrian que estar parados pués aqui como en muchos sitios se nota ya muchísimo la falta de jornales.*"¹¹⁸⁰ A la mateixa població es posà en funcionament una comissió d'estudi per a la implantació d'una granja avícola. Tanmateix, Benicarló seria un dels exemples on els projectes d'escolarització no s'acabarien de portar a terme, ja que poc abans d'acabar l'any 1933 el batlle feia saber que "*estoy pidiendo á Dn. Domingo Barnés las 4000 ptas. que prometió para este grupo escolar.*"¹¹⁸¹

¹¹⁷⁸ Carta de Juan Gerrè, alcalde de la població i Antonio Sabaté, president del Centre Obrer, a Marcel·lí Domingo, qui sent ministre d'Instrucció Pública el 1931 havia activat l'expedient de les escoles. S.I., s.d., [març-abril de 1934]. Lligall 455, Expedient 146. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹¹⁷⁹ Carta mecanografiada de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. S.I., 6-VII-1931. Lligall 350, Expedient 21. Secció P. S. Madrid, CDMH. Joaquim VIDAL i Font, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa, Op. Cit.*, pp. 35 i 146.

¹¹⁸⁰ Cartes mecanografiades de Federico Domingo a Marcel·lí Domingo. Benicarló, 02 i 21-VIII-1931. Lligall 415, Expedients 121 i 123. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁸¹ Carta mecanografiada de Federico Domingo a Vila. Benicarló, 19-XI-1933. Lligall 455, Expedient 50. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Francisco Bazani. Sense lloc, 3-II-1933. Lligall 1053, Expedient 59. Secció P. S. Madrid, CDMH.

En aquest capítol hem pogut veure com els marcel·linistes confirmaren els bons resultats electorals de les municipals d'abril en les constituents de juny de 1931, amb les quals aconseguiren importants càrrecs a escala local, provincial i estatal, amb la imatge del Domingo triomfal com a ministre d'Instrucció Pública i amb l'ambiciós pla de construcció d'escoles. Amb tot, fou en aquell moment quan perderen el seu lideratge *paraigua* sobre les esquerres, exemplificat amb l'enfrontament amb l'ERC, d'on sortiren molt perjudicats. Aquell fet, al costat del descrèdit del dirigent com a ministre d'Agricultura en el seu intent de gestionar la reforma agrària, foren alguns dels motius més importants que propiciaren la davallada en les eleccions de 1932 i 1933, que els deixaren sense representació al Parlament de Catalunya i a les Corts espanyoles.

7. LA REPÚBLICA I EL MARCEL·LINISME: L'HEGEMONIA PERDUDA (1933-1939)

7.1 Canvi de govern i retorn a l'oposició (1933-1936)

*“No nos derrotaron; nos derrotamos a nosotros mismos.”*¹¹⁸²
Marcel·lí Domingo, 1935

La descarnada derrota en les eleccions legislatives fou analitzada abastament. Com hem vist, la campanya electoral s'havia desenvolupat amb una destacada violència verbal, amb *“todas las impropiedades y difamaciones contra V. pero a lo mas asqueroso del mundo [...] no se puede tolerar ese veneno que [...] se ha lanzado contra su personalidad. De manera que se tiene que hacer un llamamiento al partido para saber que politica hay que seguir y en caso de refriega si seremos defendidos.”*¹¹⁸³

Un Domingo *“algo decaído por el desastre habido y sufrido”* les analitzà fent èmfasi en quatre errors governamentals: la materialització del sufragi femení, la no aprovació d'una llei de difamació, la prematura dissolució de les Corts Constituents i la divisió de les esquerres.¹¹⁸⁴ Sobre aquest últim punt, fent èmfasi en *“los que debieron y pudieron vencer dejaron vencer a los que habrían sido vencidos.”* Concebent una majoria natural d'esquerres, *“no pueden ufanarse las derechas de haber vencido en una batalla. Son las izquierdas las que han de arrepentirse de haberles ofrecido antes de la batalla una rendición.”*¹¹⁸⁵

Com li explicà a Joan Benet, en *“la provincia de Tarragona. Las izquierdas, fraccionadas, tienen casi doble número de votos que las derechas. Sin embargo las derechas siendo, sensiblemente, solo la mitad de las izquierdas, las vencen. No me incumbe a mi culpa ninguna por ello. Lo pregoné; lo profeticé. Y por no realizarse llegué a uno de los sacrificios*

¹¹⁸² Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Op. cit. p. 83.

¹¹⁸³ Carta manuscrita de Juan Miquel a Marcel·lí Domingo. Santes Creus, s.d. Lligall 1568, Expedient 46. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁸⁴ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Op. cit., p. 84. La cita entre cometes era almenys la impressió que en tenia Primitiu Sabaté en la seva carta manuscrita a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁸⁵ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Op. cit., p. 83.

mayores que podía imponerme y que yo sé hasta qué punto amargó mi espíritu: el de renunciar a mi presentación como candidato vuestro. Estoy reuniendo yo ahora los datos de las elecciones en toda España. Creo que como consecuencia podrá afirmarse que las izquierdas son más que las derechas y que lo único que procede es que las izquierdas actúen en lo sucesivo de modo más lógico y eficaz. En Tarragona creo habeis llegado ya a la inteligencia. ¡Si mi hubieran atendido y lo que se ha hecho hoy se hubiera hecho ayer!. Pero, en fin, ya está. Logrado de mí me teneis totalmente a vuestra disposición para cuanto estimeis de conveniencia. Yo solo no me siento desmayado sino que, sea cual sea el estado de mi espíritu, me siento más firme que nunca en el conocimiento y en el cumplimiento de mi deber. Y donde esté mi deber, allí estoy [argumenta extensament l'aliança republicanosocialista acabant amb el reforç del perfil republicà] A ello ahora, con mayor libertad, vamos a consagrarnos. En Cataluña, prinipalmente. Y esta campaña de Cataluña, yo, que cada vez me siento más unido a esa gran familia espiritual y cordial mía de Tortosa, en Tortosa quisiera empezarla. ¿Antes de las elecciones municipales?. ¿Después?. Vosotros direis. Lo que yo os digo es que han de reconstruirse nuestros cuadros y orientar y cordinar nuestras multitudes con rapidez.”¹¹⁸⁶

La voluntat reunificadora estava estesa. Com escrigué Antoni Valls, era “hora de sumar en vez de dividir, hora de aceptar todas las colaboraciones, desde el republicanism tibio al socialismo mas avanzado. Se necesitan todas la fuerzas, todas las facciones.”¹¹⁸⁷ La idea de la majoria social de les esquerres no venia de nou. Ja durant els últims dies de la Monarquia, Domingo li havia apuntat a Lluhí i Vallescà que de l’*“esquerra del socialisme a la dreta liberal republicana sols hi ha una voluntat, un proposit i una acció. Per aixó hi haura una victoria. No sols pel fet d’esser numericament mes, sino pel fet mes important, de representar moralment devant les forces monarquiques desfetes, el credit de una disciplina positiva.”*¹¹⁸⁸ Tot i que dos anys i mig més tard aquest esperit s’havia trencat, la majoria natural, segons el dirigent republicà,

¹¹⁸⁶ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet, 05-XII-1933. Lligall 509, Expedient 337. PS Madrid, CDMH.

¹¹⁸⁷ A. Valls Giménez, “Prevenir es vencer”, a *El Pueblo*, 18-VIII-1933, p. 1.

¹¹⁸⁸ Carta manuscrita de Marcel·lí Domingo a Lluhí i Vallescà. París, III-1931. *Op. cit.*

continuava vigent. Tanmateix, un aspecte clau que en aquell moment s'havia de tenir molt en compte era la circumscripció provincial.

7.1.1 Les eleccions municipals de gener de 1934

*“Quiero me sea permitido hacer una excepción,
unica si quieres en España, unica si quieres en Cataluña,
y es, la de un pueblo, la de una comarca,
la de tu pueblo y comarca adoptivo TORTOSA
que aprovechó del político pensador, del político honrado y noble,
todos sus consejos, todas sus lecciones, toda su etica y moral politica.”*¹¹⁸⁹
Primitiu Sabaté, tardor de 1933

Les primeres eleccions municipals després de la proclamació de la República foren convocades per al 14 de gener del 1934. Segons la llei municipal que aprovà el Parlament de Catalunya, a diferència dels comicis anteriors el vot era per llistes tancades, el sistema electoral era majoritari i cada població era un districte electoral únic. A partir d'aquí, la candidatura triomfadora aconseguia un 65% del total de les regidories en joc, a més de la totalitat de llocs de les comissions municipals permanents.¹¹⁹⁰

Segurament condicionats per aquest fet, però també amb el clima unitarista apuntat anteriorment, a moltes poblacions les esquerres de les diverses tendències s'agruparen al voltant d'una llista unitària. Això no obstant, a poblacions com Móra d'Ebre, el Perelló, Caseres, Vandellòs o Porrera, els radicalsocialistes es presentaren amb les seves pròpies sigles. En molts casos, les llistes unitàries esquerranes s'enfrontaren a les candidatures d'Unió Ciutadana, que basaren els seus discursos en la crítica a la gestió dels governs municipals republicans sorgits del 12 d'abril del 1931.¹¹⁹¹

Com Sabaté li anticipà a Domingo per carta, *“después de una serie de tiritambos fué posible atar el nudo y ser factible publicamente anunciar tu deseo LA UNION DE IZQUIERDAS.”* Una llista que a Tortosa *“ecabezo yo como nuevo sacrificio político del partido que pertenezco – Pero que yá antes de empezar me encuentro dimitido por voluntad propia – y esto te lo dice el soldado afiliado, el que preside un Comité de P.R.R.S. [...] A Benet abnegado soldado se le encarga del fichero y dirección del Partido político de la Comarca de Tortosa y a Berenguer de la Alcaldia de esta última, creo que de todas, son las mejores soluciones factibles hoy dia y que requiere y necesita la salud del*

¹¹⁸⁹ Carta manuscrita de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁹⁰ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 69.

¹¹⁹¹ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 101.

*P.R.R.S. para conservar tu acta y mantener en alto su programa.*¹¹⁹² Segons Josep Subirats, Primitiu Sabaté no tenia un perfil polític tant marcat com el dels seus companys, tot i que el seu prestigi social com a metge fou aprofitat per encapçalar les candidatures en les eleccions de 1933 i 1934 a la província i a la ciutat, respectivament.¹¹⁹³ En la mateixa lletra, li apuntava com a l'antic districte de Roquetes “*sus hombres directivos aspirán a las varas representativas para conducir borregos – quedán aun muchos de estos inconscientes.*” Alhora, li reclamava la presència al seu cap polític en aquells comicis i en aquelles poblacions, però també ja pensant en unes pròximes eleccions legislatives ja que, tot i les derrotes electorals, “*aun te encuentras plazado en el momento de apoderarte de Cataluña para dirigir esta NACION que con tu ayuda conseguiria constituir por asociación noble y digna el verdadero Estado Federal de España, el verdadero conglomerado Nacional Iberico.*”¹¹⁹⁴

El dia dels comicis, les esquerres s'imposaren a Tortosa aconseguint 16 regidors per 8 de dretans, a més de Roquetes amb 11 per 5, Móra d'Ebre amb 8 per 4 –aquests últims de l'ERC-, a Arnes amb 5 per 2 i encara a Xerta, la Sénia, el Perelló, Mas de Barberans, Benifallet, Freginals, Paüls, Alfara, Godall, Masdenverge –on s'imposaren per un sol vot de diferència- o Tivenys. Per contra, les dretes ho feren a Amposta i Alcanar amb 11 per 5, a Batea amb 8 per 4, a Prat de Comte amb 8 per 2, a Horta de Sant Joan amb 6 per 3, a Pinell amb 6 per 2 i a Aldover amb 5 per 2. A Sant Carles de la Ràpita per 1.424 vots a 1.335, a Ulldecona per 1.500 vots a 1.300 aproximadament i a Santa Bàrbara amb 1.079 per només 347. A la Galera aconseguiren el “*copo*” i encara foren els més votats a Flix, l'Aldea, Tivenys, l'Ametlla de Mar o l'Ampolla. A la gran majoria de les quals, s'havien imposat els republicans el 1931. Fet que fou aprofitat pels seus rivals per carregar contra el moviment amb articles com “*La desesperación marcelinera*”.¹¹⁹⁵

¹¹⁹² Carta mecanografiada de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Secció P.S. Madrid, CDMH. La distribució de tasques a Tortosa també apuntada a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 87-88.

¹¹⁹³ Entrevista a Josep Subirats Piñana, Barcelona, 29-X-2011.

¹¹⁹⁴ Carta mecanografiada de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Op. cit.

¹¹⁹⁵ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 395, a partir de “La desesperación marcelinera”, *El Radical*, 31-III-1934. “Resultado de las elecciones de ayer en los pueblos comarcales”, *El Correo de Tortosa*, 15-I-1934, p. 2. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 85-86.

A Ginestar, Vilalba dels Arcs i Gandesa hi hagueren incidents. En aquesta última població, un apoderat “*del partit d’esquerra republicana*” trencà l’urna.¹¹⁹⁶ En algunes, es repetiren comicis el 21 de gener, i a Gandesa tornaren a ser invalidades, anant cap a una tercera convocatòria on finalment s’imposaren les dretes. Sí que es pogueren celebrar el dia 21 a Vilalba, on els republicans del Centre Agrícola, adherit a l’ERC, foren derrotats per 412 vots a 466 dels conservadors de l’Agrupació Societat Rossinyol.¹¹⁹⁷

A Tortosa, els marcel·linistes lideraren la candidatura del Front d’Unió d’Esquerres. Aquest cop sembla que no hi hagueren incidents, però si calma tensa, ja que, segons els marcel·linistes, Joaquim Bau “*trajo a esta ciudad un CENTENAR de sujetos de pueblos de la provincia de Castellón [...] para que el día de las elecciones PROTEGIERAN a sus amigos [...] su propósito era crear un día sangriento en esta ciudad.*” Per la seva part, el diputat tradicionalista es queixà davant Domingo per una campanya en contra seva llençada des d’*El Pueblo*.¹¹⁹⁸ Sense que coneguem la presència i el suport *in situ* del seu cabdill, qui es trobava a Madrid, la coalició encapçalada pels marcel·linistes s’imposaren per 8.284 sufragis a la Unió Ciutadana, que n’aconseguí 5.475. Dels 16 candidats aconseguits, 10 eren del PRRSC.¹¹⁹⁹ Amb aquests resultats, el primer de febrer Josep Berenguer fou elegit nou batlle, per 15 vots a favor i cap en contra, amb Ernest Tudó, Joan Benet, Joan Falcó i Josep Rodríguez com a tinentes d’alcalde.¹²⁰⁰

A Roquetes, el marcel·linisme confirmava el seu poder amb el seu lideratge sobre el Front Únic d’Esquerres, que també encabí l’Esquerra, Acció Catalana i el Partit Socialista i s’imposà a la Unió Ciutadana. Amb la nova

¹¹⁹⁶ Joaquim VIDAL i Font, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa... Op. cit.*, pp. 41 i 146. Josep SANCHEZ Cervelló, “Conflictivitat social i associacionisme agrari...”, *Op. cit.*, p. 234.

¹¹⁹⁷ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 256-257.

¹¹⁹⁸ Carta sense signar personalment del Centre Republicà Radical Socialista a Santiago Alba. Tortosa, 18-I-1934. Lligall 319, Expedients 70-71. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹¹⁹⁹ Els radicalsocialistes foren Primitiu Sabaté Barjau, Josep Berenguer Cros, Ernest Tudó d’Esteve, Joan Benet Piñana, Ramon Martí Zaragoza, Joan Bellester Romero, Manuel Nomen Aragonés, Viriato Murall Ravanals, Daniel Chavarria Casadó i Francesc Lacuela Monclús. Els PSOE n’aconseguí 4: Enric Melich Navarro, Tomàs Jardí Forés, Joan Falcó Colomer i Ferran Pons Marín. I l’ERC i l’ACR tingueren la representació en Josep Rodríguez Martínez i en Josep Brull Solares respectivament. Completaren el quadre d’elegits Lluís Llassat Duran, Josep Fons Planas, Josep Valls Duran, Joan Gisbert Castellà, Pere Lapeira Forés, Carles Ripollés Llovera, Francesc Lluch Abella i Joan Escurriola Piñol. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 30-31. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 85-86. La localització del dirigent és apuntada al dietari 47, pp. 24-43. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

¹²⁰⁰ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 32.

victòria, amb Joan Hierro fou reelegit alcalde, amb Joan Castells com a segon.¹²⁰¹ Un dels actes rellevants del nou govern fou la inauguració del grup escolar Marcel·lí Domingo el 17 de juny de 1934, amb la presència del conseller de Cultura Gassol, del diputat Cunillera, del comissari de Tarragona Pujol i Coll, de Joan Benet i del mateix exministre, qui fou nomenat novament fill predilecte de la població i qui mantenia la línia pedagògica, afirmant que “*allí donde no hay escuela no hay República.*”¹²⁰² Després dels enfrontaments amb l'ERC, la presència dels seus membres era significativa i reveladora de l'apropament d'ambdós grups republicans. I, en aquesta línia de retrobament, fou simbòlic el lliurament d'una senyera a la caserna de la Guàrdia Civil perquè fos hissada al costat de la bandera espanyola per commemorar el tercer aniversari del 14 d'abril.¹²⁰³

A l'altre gran bastió marcel·linista, Móra d'Ebre, fou un dels pocs llocs on es presentaren dues candidatures republicanes: la del PRRSC, encapçalada per Josep Piñol Hernández, i la de l'ERC, liderada per Martí Rouret, qui des de maig de l'any anterior havia presidit la Comissió Gestora que havia desbancat l'anterior batlle marcel·linista, Francesc Campos. En un clima de confrontació creixent, els radicalsocialistes es tornaren a imposar -com havien fet en tots els comicis anteriors a la vila, ja fossin catalans o espanyols del període- per 742 a 639 vots.¹²⁰⁴ Segons Josep Sánchez i Josep Solé, “*el consistori va continuar treballant en la mateixa direcció que ho havia fet l'anterior: arranament de carrers i diversos camins veïnals per donar feina als aturats; millora dels serveis municipals com la recollida d'escombreries i l'enllumenat públic;*

¹²⁰¹ El tercer alcalde fou Josep Jardí Jardí i el quart Josep Chavarria Bonfill. La resta de regidors esquerrans elegits foren Francesc Montserrat Jardí, Josep Maria Berenguer Lluís, Francesc Forcadell Valls, Joan Aragonés Baiges, Josep Jardí Cid, Josep Chavarria Jardí i Joan Ramirez Canes. Com a suplents hi havia Josep Sabaté Vidal, Josep Bonet Martí, Josep Chavarria Ferré, Josep Martínez Vidal i Joaquim Rodriguez Sans. Per la seva part, els escons dretans eren per a Augusto Riba Duró, Manuel Monllau Codorniu, José Blanch Blanch, José Cid Tafalla i Joan Jardí Ferré, substituït finalment per Juan Mangrané Aragonés. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, pp. 43-48.

¹²⁰² “Roquetes”, a *El Pueblo*, 19-VI-1934, reproduït a Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de “Don Marcelino”... Op. cit.*, p. 63.

¹²⁰³ Documents diversos, Lligall 455, Expedient 96. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹²⁰⁴ Joaquim Ametlla Garreta fou elegit segon alcalde, tot i que morí al mes de març i fou substituït com a regidor per Federic Barcelona Martín. Baptista Miró Solé fou tercer alcalde. Completaven el quadre marcel·linista els també regidors Santiago Piñol Semper, Salvador Campos Tubau, Manuel Martín Solé i Antoni Escoda Insa. Per l'ERC aconseguiren l'acta, a més de Martí Rouret -qui fou substituït el juliol de 1936 per Joaquim Falcó Piñol-, Pere Riba Gurrera, Francesc Miró Mosseguí i Josep Piñol Poll. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 263.

augment de la higiene de la vila amb diverses mesures com la prohibició d'espolsar matalassos i estores a partir de les vuit del matí, i la de llençar aigües brutes al carrer... També es continuà la línia de recuperació nacional iniciada per l'anterior govern en col·locar la bandera catalana a l'Ajuntament l'11 de setembre." També adquirí obligacions emeses pel Club Deportivo Mora d'Ebre per comprar els terrenys del camp de futbol. Malgrat les divergències en la gestió municipal, com el canvi d'ubicació de l'institut, els pressupostos, la revisió dels comptes de l'Ajuntament durant la dictadura i diversos afers, en alguns altres, com els de la commemoració de la República o el nomenclàtor dels carrers, els dos grups republicans es podien arribar a posar d'acord.¹²⁰⁵

A Amposta, els republicans presentaren una Candidatura d'Unió Republicana d'Esquerres, on destacava l'absència de l'alcalde marcel·linista Escrivà.¹²⁰⁶ Com en els últims comicis, al davant tingueren una candidatura teòricament independent tot i que palauista *de facto* i acostada al lerrouxisme, a més d'una altra de regionalista. Finalment, Palau i els seus seguidors s'imposaren per la mínima als republicans, amb només 11 vots de diferència, per 1.444 sufragis a 1.433. La Lliga, en una destacada tercera posició, obtingué 592 vots. Davant la derrota, els republicans impugnaren el resultat al tribunal contenciós administratiu de Catalunya, per la qual cosa no fou fins al 25 de març de 1934 quan Joan Palau recuperà l'alcaldia. L'oposició republicana estigué formada per Josep Villalbí i Verge, Lluís Cid i Mayos, Josep Gil i Lletí i Agustí Pasqual i Sanchís i Manuel Forcadell i Garcia.¹²⁰⁷ A Alcanar, els marcel·linistes també perderen l'alcaldia en benefici de la candidatura d'Unió Ciutadana, que aconseguí 1.645 vots pels 1.075 dels republicans, i el tinent coronel retirat Ricard Sancho Suñer passà a ser el nou alcalde. A Sant Carles de la Ràpita, la candidatura conservadora aconseguí 1.424 vots, i s'imposà a les esquerres, que n'aconseguien 1.336.¹²⁰⁸

¹²⁰⁵ *Ibid.*, pp. 264-265.

¹²⁰⁶ Aquesta la conformaven el carreter Antoni Forcadell Mulet, el comerciant Josep Villalbí Verge, el mecànic Lluís Cid Mayos, el llaurador Josep Gil Lletí, el ferrer Agustí Pascual Sanchís, el comerciant Joan Talárn Talárn, l'escrivent Manuel Forcadell Garcia, el llaurador Josep Forcadell Forcadell, el paleta Josep Curto Gisbert, el llaurador Josep Quinzà Cid i l'esquilador Ramón Iranzo López.

¹²⁰⁷ Fullet documental de l'exposició "100 anys de republicanisme...", *Op. cit.*, p. 6. E. BLANQUET, R. DURAN, M.C. MONTAÑÉS, À. RAMOS I E. SUBIRATS, *Amposta, Op. cit.*, p. 81.

¹²⁰⁸ *El Pueblo*, 06-VII-1934, p. 2.

Com succeí a Amposta, a Gandesa la candidatura dretana també s'acabà imposant a la republicana per poca diferència, per 590 a 546 vots. Si a Móra d'Ebre "La Democràcia" era el nom del Centre Instructiu marcel·linista, a Gandesa era com es coneixia la Unió Gandesana, de tendència dretana, creada cap al 1934 després d'unir-se la Unió del Casino de Gandesa i la Unió Democràtica Catalanista. I a Tivenys els republicans també foren derrotats amb incidents i protestes, ja que *"el domingo a la hora del escrutinio se presentaron las candidaturas de la parte de la Liga sin numero y como resulta que es un dato muy importante protestamos el acta de la elecció y ayer lunes fue cuando bajamos a Tortosa con el fin de Consultarlo y el Sr. Benet, Celma y Pedro Planos dijeron que las candidaturas que iban sin numero no eran validas, ahora resulta que como ellos ganaron la elecció o mas bien dicho sacaron mas número de votos a cuesta de muchas coacciones."*¹²⁰⁹ De forma molt semblant a Ulldecona, on aconseguiren 1.508 vots, contra els 1.801 de la candidatura dretana. Els vençuts, defensats per l'advocat Nogués, també presentaren un recurs de nul·litat de les eleccions davant del Tribunal Contenciós-Administratiu.¹²¹⁰

A més a més, les candidatures d'Unió Ciutadana també s'imposaren a d'altres poblacions de la demarcació, com Falset o el Vendrell. Per contra, els republicans s'imposaren als nuclis més importants, com Reus, Valls o Montblanc, mentre que a Tarragona la coalició republicanosocialista aconseguí el 53% dels vots.¹²¹¹ Més enllà dels resultats, la valoració general de les esquerres posà èmfasi en el retorn a la unitat. *Tarragona Federal* destacà que *"la coalició d'esquerres, pactada en tot Catalunya, prescindint de poques excepcions on encara el seny no s'imposà, és una coalició que molt temps abans hauríem hagut d'establir, i avui no tindríem per qué condoldre'ns de fets ja succeïts que semblava desvirtuessin l'ideologia del nostre país."*¹²¹² La coalició també s'imposà a Barcelona amb 30.000 vots més que la candidatura de la Lliga, després de comptar amb Domingo en el gran míting de la

¹²⁰⁹ Carta mecanografiada de Joan Fabé, alcalde de Tivenys, a Marcel·lí Domingo. Tivenys, 16-I-1934. Lligall 455, Expedient 58. Secció P.S. Madrid, CDMH. Joaquim VIDAL i Font, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa...* Op. cit., pp. 41 i 146.

¹²¹⁰ Carta de Justo Ferré, integrant del PRRSC de la vila, a Marcel·lí Domingo. Ulldecona, 22-I-1934. Lligall 455, Expedient 68. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²¹¹ Montserrat DUCH Plana, *República, reforma i crisi...* Op. cit., p. 63.

¹²¹² Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, pp. 70-71, a partir de *Tarragona Federal*, 20-I-1934.

Monumental. Al conjunt de Catalunya, les coalicions d'esquerres foren les més votades a 580 municipis, mentre que la Lliga s'imposà en 442.¹²¹³ Però com hem vist en la majoria de poblacions documentades de l'Ebre, els republicans foren derrotats. A més a més, segons Benet, Companys *“se atribuye un triunfo electoral que sin nuestra colaboración desinteresada no hubiera obtenido.”*¹²¹⁴

A més del canvi de tendència catalana en les eleccions municipals, l'inici de l'any suposà un nou canvi en l'esquema de partits del marcel·linisme. Justament després dels comicis, el 27 i 28 de gener es celebrà el III Congrés extraordinari del PRRSC a Lleida, ciutat on hi destacava la publicació radicalsocialista *Crítica* i el seu dirigent Pere Buirar. Domingo, després d'apuntar que *“en Cataluña el partido también es fuerte, sobre todo en Tarragona, donde ha sacado un número voluminoso de concejales”*, arribà a Lleida el mateix dia 27 des de Madrid, després de passar per Móra d'Ebre i per Reus. Entre els principals acords, destacà la federació amb el PRRSI, *“salvant sempre la seva personalitat per la política de Catalunya”* i la reorganització dels centres polítics de la formació. Segons les pròpies fonts del partit, només hi assistiren 80 delegats tot i que en representació de 200 entitats i de 16.000 afiliats.¹²¹⁵

Després de participar en una càlida conferència a Madrid el 9 de gener, on parlà de *“fusión o federación”* de partits d'esquerra, el dirigent radicalsocialista intervingué el mes següent acompanyat per Victoria Kent en la commemoració de la I República a Tarragona en un míting del Centre Republicà Democràtic Federal. Poc més tard, a mitjans de març, Nogués li escrivia una reveladora lletra al seu cap polític: *“convindria molt que vingués a passar uns dies per aquestes Terres i podríem donar l'acte de Reus i el de Terrassa. També és precís que anés a Tortosa i organitzar un acte i assabentar-se'n V. de com segueix la política del Comitè de Tortosa doncs, segons informacions que tinc, convé evitar coses que sembla s'inicien en motiu de certes incompatibilitats, molt de lamentar. Ha sigut nomenat President del Comitè l'amic Piñana i per altra part sembla que vol dimitir Benet. Si fos així*

¹²¹³ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 402.

¹²¹⁴ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹²¹⁵ La cita entre cometes la trobem a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 320 i 322, a partir de “III Congrés del PRRSC celebrat el diumenge 28-I-1934 a Lleida,” *El Pueblo*, 30-I-1934 i “Congreso radical socialista en Lérida”, *La Vanguardia*, 30-I-1934. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 85, a partir de “III Congrés extraordinari del PRRSC”, *Tarragona Federal*, 03-II-1934, p. 2. Dietari 47, p. 43. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

valdria la pena no deixar fer velles les coses i matar-les abans de néixer."¹²¹⁶
Desconeixem com acabaren les discrepàncies, però almenys dos anys més tard, el març del 36, Joan Benet era President de la Junta Municipal del PRE de Tortosa.¹²¹⁷

Les paraules de Nogués serien confirmades per Josep Subirats Piñana, durant aquells anys redactor d'*El Pueblo*: "*hi havia dos grups: el que encapçalava Domènec Piñana Homedes, vicepresident de la Diputació Provisional del Parlament català en la fase constituent, i el de Joan Benet Piñana, cunyat de Domingo. El primer més catalanista i favorable a la integració a l'ERC mentre que el segon no ho era tant.*"¹²¹⁸ Durant aquells dies, el dirigent de Móra d'Ebre li feia saber al seu cap que havia estat fent gestions amb Companys per unir forces, però el President de la Generalitat li respongué "*que no poden de cap manera pactar amb un partit que no tingui ben definit el fet d'éser un partit català, cosa que creia que no es donava al nostre. Vam acordar continuarem parlant.*" Després d'assistir a la reunió del Consell Directiu del PRRSC celebrada a Barcelona, "*vaig trobar la gent d'aquesta ciutat amb poc esperit i amb desitjos d'unions o fusions molt en particular amb els elements que han seguit la política d'Azaña que diuen tenen 3 o 4 centres a Barcelona, però res més enlloc. Vaig aconseguir que no es prenguéss cap acord i va quedar la qüestió a l'aire.*"¹²¹⁹ En aquestes lletres podem veure com Nogués era l'home fort del marcel·linisme, tant a la demarcació de Tarragona com a la resta de Catalunya, i qui organitzava els diversos actes amb la presència de Domingo.¹²²⁰

¹²¹⁶ Cartes manuscrites de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 21-I, I-II i 14-III-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 403 i 407, a partir d'*El Pueblo*, 12-II-1934.

¹²¹⁷ En aquesta condició li escrivia al seu cunyat durant aquell mes. Carta de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. S.l., S.d. Lligall 382, Expedient 42. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²¹⁸ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, pp. 86-87.

¹²¹⁹ Carta de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 14-III-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH. La posició contrària del president de la Generalitat a la proposta de Domingo d'"*ajuntar en una disciplina, sia per la federació dels partits d'esquerreres, sia per l'unió a totes les forces esquerranes*" també la llegim a la carta manuscrita de Lluís Companys a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹²²⁰ També les cartes Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 25, 31-III i 8-VI-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH, on li parla d'actes a Riudecanyes, Sabadell, Terrassa, Tortosa i "*pobles d'aquella comarca*", Tarragona, Torredembarra i Reus al voltant del 14 d'abril i dels dies posteriors. En la del 31-III Nogués li apunta que "*al acte de constitució del nou Partit, que ja veurem el que'n resultarà, fassi del meu nom o representació el que V. vulgui. Ja sap que té de mi poders ilimitats i irrevocables.*"

La nova entesa de les forces d'esquerra, que ocupava bona part del debat durant aquells mesos, era ja contemplada pel marcel·linisme des d'una posició de debilitat. Segons Noguer i Comet, *“en la qüestió de l'unió amb les esquerres, doncs no sabem a on anem i cada dia que passa tenim menys força i menys influència en la política catalana, tant que per a continuar aixís mes valdria retirar-se a casa definitivament.”* També era percebuda una sensació de desmotivació, ja que, almenys en el cas de l'exgovernador, *“de política n'he tinc molt poques ganes de fer-ne, pero no cal dir que continuo fidelment i llealment, al costat de vosté.”*¹²²¹ Per la seva banda, a mitjans de maig Piñana li apuntava a Domingo que el Comitè de Tortosa opina *“que no es moment oportú per a Catalunya ni per a la Republica per a la creació de nous partits d'esquerra, si no de aglutinar, reforçar, retocar si es precis, els mes adaptats a la realitat política actual. Sempre a base dintre de Catalunya de tractar-se de partits netament catalans intel·ligenciats amb seus mes afins espanyols per l'obra comú.”*¹²²²

En l'esmentat acte de Reus, organitzat pel Centre Republicà Autonomista i celebrat al Teatre Bartrina hi prengueren part tant Domingo com Nogués. L'exministre també estigué a Tortosa entre el 25 d'abril i el 7 de maig, reclamat per Benet, qui li havia apuntat que *“te esperamos, es muy conveniente que vengas, pasarás con nosotros 4 o 5 días, es más que conveniente necesario, vamos a visitar alguna Partida y Pueblos del Distrito y quizá puedas ir preparando el terreno para una unión de izquierdas aquí en Cataluña, cosa que no sería muy difícil ya que los primeros pasos se han dado.”*¹²²³

L'apropament dels dispersos grups republicans tingué una materialització a escala estatal amb la constitució d'Izquierda Republicana (IR) entre l'1 i el 2 d'abril al centre del PRRSI de Madrid. Ja des de la derrota en les eleccions legislatives de l'any anterior, *“las izquierdas estamos dispuestas a federarnos inmediatamente y a impedir que las derechas no republicanas*

¹²²¹ Carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 28-II-1934. Lligall 455, Expedient 31. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹²²² Carta mecanografiada de Domènec Pinyana a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-V-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹²²³ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-IV-1934. Lligall 509, Expedient 286. Secció P.S. Madrid, CDMH. Dietari 48, pp. 25 i 28. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 87.

*gobiernen.*¹²²⁴ El nou partit d'àmbit estatal es creà fruit de la conjunció d'Acción Republicana, el PRRSI i l'Organización Republicana Gallega Autónoma. L'assemblea constitutiva elegí Manuel Azaña com a president i Marcel·lí Domingo com a vicepresident. També es crearen les Juventudes de IR. Eren moments de reconfiguració del republicanisme hispànic, ja que el PRRS de Gordón Ordás acabà creant per la seva banda una nova Unión Republicana amb el Partit Radical Demócrata de Diego Martínez Barrio.¹²²⁵

Ja sense la responsabilitat governamental, el dirigent de Tortosa acabava d'escriure al mes de juny el que fou el seu llibre més significatiu, *La experiencia del poder.*¹²²⁶ En les seves memòries, iniciades el 1917 hi havia el gran punt d'inflexió del 1923, per continuar als últims mesos del 1930. En el gran gruix, explicà les seves vivències dels primers mesos de govern i detallà els seu pas pels diversos ministeris, a més de fets decisius com el cop de Sanjuro o els successos de Casas Viejas. Però malgrat el desgast patit, acabava amb un missatge optimista per "*recomenzar con ilusión y con experiencia*". D'aquesta manera, "*ante este nuevo 14 de abril, que es ya espíritu histórico, todos hemos de sentir la experiencia del Poder [...] No hemos de comenzar, sino recomenzar.*"¹²²⁷

Per al 30 i 31 de maig de 1934 estava programada la celebració a Tortosa del IV Congrés del PRRSC, que s'acabà posposant fins al 3 de juny. Benet li envià diverses cartes a Domingo, anunciant-li la reunió convocada per l'agrupació local per al dia 27 de maig, avançant-li la posició del sector marcel·linista de l'Ebre, partidari de la fusió amb l'ERC, amb l'argument principal de la debilitat radicalsocialista, donat que "*nuestro partido no existe sino en Tortosa ciudad, porque el de la Comarca se va esfumando rapidamente y en el resto de Cataluña apenas si existe.*" A l'hora, li feia saber la posició favorable de Companys. La proposta era feta des del nucli més potent però alhora en contra de la voluntat del seu cap. Tanmateix, sempre prioritant la jerarquia d'aquest, ja que "*domina, no obstante en grado sumo, el interés de*

¹²²⁴ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. S. II., 05-XII-1933. *Op. cit.*

¹²²⁵ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 404-405.

¹²²⁶ Així era considerat en el pròleg per l'expressident de la Societat de Nacions i del Consell de Ministres de Portugal. Alfonso COSTA, "Prólogo", *Op. cit.*, p. IV.

¹²²⁷ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 329-332.

*conservarte a tí, ante todo, aunque se unda Cataluña y Tortosa con ella.*¹²²⁸ Al mateix temps, també hi havia els més escèptics amb els acords amb l'Esquerra, ja que *“parece que el asunto político de esta [Tortosa] toma un aderivación muy especial y parece, por lo que se rumorea, que las consideraciones ofrecidas en principio por los elementos directivos de la “Esquerra” se ván disfumando en meras palabras. Comprendo ahora la circunspección con que Vd. trató el asunto.*¹²²⁹

En aquesta línia, Nogués també li indicava que *“la situación es comprometida y extrema, vivimos unos momentos definitivos de los que puede determinarse la liquidación completa de nuestras fuerzas políticas. Tortosa insiste en su actitud y propósitos. Creo que se tiene preparado un acto con Companys con quien se reunieron hace días.”* Amb tot, *“esta actitud de Tortosa que cuidan de propagar, pesa mucho sobre el ánimo de todos. Tortosa es la organización principal del partido y los más amigos de Marcelino, dicen todos los pueblos. El Comité Directivo celebró reuniones el pasado domingo y por unanimidad acordó no fusionarse con la Esquerra, constituir nuestra personalidad propia y pactar con Esquerra todas cuantas colaboraciones o conjunciones sean precisas. El momento es difícil y definitivo.”*¹²³⁰ Poc més tard, li recordava que *“el ambiente general es de no fusionarnos con la Esquerra. Obra y actuación conjunta de todas las izquierdas, si, pero sin confundirnos y por tanto conservando su personalidad. Ayer tuvimos Asamblea General en ésta [Tarragona] y éste fue el acuerdo que se tomó por unanimidad [...] Todo depende de Tortosa. Sería muy lamentable que tuviéramos una perturbación que, en definitiva, sería la desbandada de nuestras fuerzas, pocas o muchas, pero nuestras, consecuentes y honestas, y más lamentable todavía por ser los causantes los amigos y correligionarios de Tortosa que por su número y calidad merecen crédito. El fin que proponen no lo conseguirán, ya que en todos los pueblos o en la mayoría quedarían grupos disconformes que no seguirían la suerte de ir a la Esquerra. Creo que no es este el momento. En muchos pueblos existe lucha violenta, apasionada, personal entre nuestras*

¹²²⁸ Diverses cartes de Joan Benet a Marcel·lí Domingo, 23-V i 6-VI-1934. Lligall 457. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²²⁹ Carta mecanografiada de Francesc Murall a Marcel·lí Domingo, Tortosa, 11-V-1934. Lligall 455, Expedient 127. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²³⁰ Carta manuscrita de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 23-V-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*organizaciones y las de Esquerra y esta situación podríamos hacer que desapareciera, o al menos suavizarla, en una colaboración o acción conjunta de las fuerzas controladas por un comité de ambas formaciones y, por ese camino, podríamos llegar, si se estimase conveniente, a la unión definitiva, pero sin violencias. Precisa pues, a mi entender, que V. se persone lo antes posible dese luego antes del sábado, en Tortosa, y hable claro y preciso a aquellos amigos. Podemos tomar acuerdos que, sentando nuestra organización, nos sitúe definitivamente, con las otras fuerzas republicanas. Repito ésta en las manos de Tortosa y por tanto de las de V. Hablé por teléfono con Piñana.”*¹²³¹

Finalment, Domingo estigué a Móra d'Ebre, Tortosa i Roquetes entre l'1 i el 3 de juny. Al Congrés s'acabà imposant la tesi contrària a la fusió amb el partit de Companys, tot i que proposava l'entesa “*amb tots els partits catalans d'esquerra*”. També es debaté la integració a la nova IR, però tampoc s'acabà aprovant. Nogués quedà ratificat com a president i Benet fou elegit tresorer. La resta del Consell Directiu l'integraren Ramon Noguier i Comet, Brauli Solsona, Faustí Ballvé i Eduard Albors.¹²³²

Amb aquesta situació, a partir del 28 de juliol Benet intentà novament “*buscar entre nuestra gente*”. Però vuit dies més tard, compregué que “*lo nuestro, hagamos lo que hagamos no volverá jamás a ser lo que fué, aquellos triunfos y gestos del partido republicano de Tortosa, no volverán a repetirse.*” En adonar-se'n, li escrigué a Domingo per exposar-li la situació i explicar-li els motius, que fonamentalment, des del seu punt de vista, es basaven en tres factors. En primer lloc, apuntava la pèrdua de suport dels “obriers liberals” del Centre Obrer, la qual cosa tenia la seva repercussió electoral, ja que “*puede representarnos esto la pérdida de unos 800 votos.*” En segon lloc, a l'inici de “*las propagandas rabassaires en las partidas de Campredo, Aldea, Camarles, Jesús y María, Cava, Enveja, únicos centros de obreros rurales que hay en Tortosa y tales propagandas han determinado una fuerte corriente de opinión hacia la Esquerra, que ya tiene en cada partida un Centro que nunca nosotros*

¹²³¹ Carta manuscrita de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 28-V-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²³² Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 323 i 406, a partir de “Congrés del PRRSC fet a Tortosa”, *El Pueblo*, 5-VI-1934. Les estades del cabdill al dietari 49, pp. 1-3. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

conseguimos tener, Centros que se nutren de elementos nuestros sin que puedan evitarlo Maso, [...] Fàbregas, Nomen, Ríos, etc., al contrario, alguno de llos me ha hablado de su posible ingreso a las filas de Esquerra ya que sus amigos han sido absorbidos por aquella y no se encuentran en condiciones para dar frente en una próxima contienda electoral. Del mismo modo habla Escrivá de Amposta, Tudó de San Carlos, Ferré de Ulldecona, los de Alcanar ya se han pasado, los de Cherta tambien, los de Rasquera igual, si bien es cierto que en estos pueblos, a excepción de Amposta, unicamente tuvimos correligionarios, desde que se proclamó la República, pero Cenia y Godall que fueron siempre muy adictos van pasándose también."¹²³³

Ja després del fiasco marcel·linista en els comicis del 1932, *La Humanitat* anunciava que diversos centres marcel·linistes com el RS de la Cava, el RS de Sant Carles, la UR de Santa Bàrbara, la Joventut Republicana de Sant Jaume i la Societat Obrera d'Agricultors de Jesús i Maria haurien abandonat el lideratge de Domingo per adherir-se a l'ERC.¹²³⁴ L'agost de 1931 s'havia constituït a la partida d'Enveja la Sociedad Republicana Radical Socialista, presidida per José Segarra Franch.¹²³⁵ I mig any més tard, el 21 de gener de 1932, ja amb els marcel·linistes fora de l'Esquerra, el Centro Republicano Radical Socialista de la Cava amb la presidència honorària per a Domingo i l'efectiva per a Juan Montserrat Jardí. Tanmateix, i més amb consonància amb les paraules de Benet, el 3 de març de 1933 era l'ERC que creava un centre, sota la presidència honorària de Francesc Macià i amb Ramon Raga Curto com a efectiu.¹²³⁶ I també es constituí un Centre Republicà

¹²³³ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC. L'adhesió de nuclis marcel·linistes del Baix Ebre en particular i de la demarcació de Tarragona en general també apuntada per Maria Dolors Ivern. M. Dolors IVERN i Salvá, *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, vol. II, pp. 33-34.

¹²³⁴ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 320 i 325.

¹²³⁵ La resta de càrrecs foren per a Felipe Porres Rullo, vicepresident; Francisco Zaragoza Porres, secretari; Bautista Gomis Olmos, vicesecretari; Francisco Floresta, tresorer-comptador; i Bautista Garcia Galiá, Sebastian Rullo Bertomeu, José Bo Callao, José Rullo Porres i Juan Porres Porres, vocals. José Segarra continuaria de president després del Junta General Ordinària de febrer de 1934. "Acta de Constitución de la Junta Directiva aprobada por unanimidad por los concurrentes a la asamblea en 1931". "Partido Republicano Radical Socialista de Tortosa (Enveja). Estatutos". Expedient 181. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹²³⁶ Es tractava, molt probablement del mateix grup, ja que Ramon Raga, Joan Arques Bertomeu, Francesc Barberà Pallarés i Joan Ventrua Masdéu ocuparen les juntes directives i els comitès d'ambdues entitats. A més a més, aquestes han compartit expedient d'arxiu. "Acta de Constitución". La Cava (Tortosa), 21-I-1932. "Esquerra Republicana de Catalunya. Acta de

Radical Socialista Català a Jesús i Maria la tardor de 1933 presidit per Francisco Sánchez Pedrero, tal i com el mateix Benet li anuncià al governador el 7 d'octubre.¹²³⁷ Amb tot, els pocs centres republicans constituïts aquell 1934, per ordre cronològica, el Grup Femení d'ERC de Móra Ebre, el Centre d'ERC de Tivissa, la Joventut Republicana Federal d'Esquerra de Catalunya al Pinell de Brai i el Centre d'Esquerra Republicana a Flix, estaven a l'òrbita de la formació nacionalista.¹²³⁸

Reprement la lletra de Benet, i en tercer lloc, *“el elemento nuestro, del Centro, el adicto”*, on hi diferenciava els majors de 35 anys, *“firmes y dispuestos”*, i els joves, menors d'aquesta xifra, que *“van acercándose a aquel, que llamándose como ellos, republicanos de izquierda, pueda darle mayores garantías a sus aspiraciones.”* En definitiva, *“hay en Tortosa y toda la provincia (las otras las conozco poco) un sector que siendo catalán y republicano de izquierda no puede compartir las doctrinas de Estat Catala y Rabassaires, que son, sumadas, las de Esquerra de Cataluña. ¿Pero este sector es tan importante que por si solo pueda llamarse partido? Me voy convenciendo de que no. Debemos mantener nuestro partido, porque juzgo como tu, que disolviendolo, dejamos una parte de opinión republicana de izquierda catalana sin alberge político; debemos mantenerlo, pero convencidos de antemano que será un partido endémico, sin ilusiones y sin fuerzas ya que no tendrá quién lo porpage primero y segundo que a él se ha de acoger un elemento, cierta parte de la clase media, que vá desapareciendo del compo político-social.”*¹²³⁹

Veïem, doncs, el diagnòstic d'un moviment que havia perdut l'hegemonia dins del republicanisme i estava perdent els sectors més joves, a més de molts dels nuclis comarcals més enllà de la ciutat de Tortosa, per la qual cosa era del tot conscient de la seva debilitat. A més a més, la pèrdua també de les seves bases obreres l'obligava a desplaçar-se cap a un sector més de centreesquerra en base de les classes mitjanes.

Constitució”. La Cava (Tortosa), 3-III-1933. Expedient 562. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹²³⁷ “Reglamento del Centro Republicano Radical Socialista Catalan de Jesús y María, Tortosa”. Jesús y María, 17-VIII-1933. “Acta de constitución del “Centro Republicano Radical Socialista Catalán” de Jesús i Maria (Tortosa). Jesús i Maria, 01-X-1933. Expedient 678. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹²³⁸ Expedients 439, 444, 455 i 496. Sèrie d'Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹²³⁹ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934... *Op. cit.*

Per últim, l'excalcalde també feia autocrítica d'una actitud excessivament passiva dels marcel·linistes davant dels atacs que havien rebut per part de "socialistas y catalanistas [...] *Mi opinión es que tenemos que existir, lo que cabe preguntarse enseguida, es si vale la pena que existamos haciendo la misma vida que hasta ahora hemos hecho. Siendo así, nuestra existencia será un estorbo para que otros, los mas afines a nosotros pueden llevar adelante su cometido sin tropezar con nuestras particulas; seguir así manteniendo un partido como vinimos haciendo es de una puerilidad, y de un romanticismo rayando en la tontería. ¿Hemos de existir? [...] pues a dar señales de vida, a la lucha a la propaganda, a probarle a Companys que no triunfa sin nosotros y que estamos dispuestos a rebatarle todos los puestos que podamos; a probarles a los socialistas a los de Accio, a todos, que no somos como ellos y desde la tribuna, desde la prensa combatirles como ellos nos combaten [...] Si no estamos dispuestos ha hacerlo así, o no estamos en condiciones para hacerlo; que lo diga quien pueda decirlo con la lealtad que en un momento como este se requiere, lo mejor es desaparecer y que cada cual vaya, como dice Companys, a donde su temperamento le oriente.*"¹²⁴⁰

Efectivament, el socialisme apuntat per Benet s'anava difonent i estructurant per les comarques meridionals del Principat. A finals d'agost, la USC organitzà actes de proselitisme a diverses poblacions, com Tortosa, Alcanar, Sant Carles de la Ràpita, Alfara de Carles, Aldover i Jesús i Maria, organitzades per les seccions de la USC d'aitals poblacions. El segon Congrés de la USC d'abril de 1933 ja tingué una delegació de Sant Carles de la Ràpita, tot i que aquesta ni cap de l'Ebre assistí al congrés de maig del 1936. Malgrat això, el nucli socialista de Tortosa es mantingué dins del PSOE. Per la seva part, el Partit Radical anunciava l'obertura d'un Centre a Roquetes a mitjans de febrer de 1935, després d'haver celebrat actes a Tortosa i Falset.¹²⁴¹

Retornant al 1934, el 30 de setembre el PRRSC de Tortosa celebrà assemblea municipal amb la presència del mateix Domingo, fel pel qual la reunió fou una de les més concorregudes d'aquells anys, on "*una multitud*

¹²⁴⁰ *Op. cit.* Uns dies abans, el dirigent més catalanista del marcel·linisme tortosí li havia reafirmat les seves posicions ja exposades anteriorment en la carta manuscrita de Domènec Piñana a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 3-VIII-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹²⁴¹ *El Pueblo*, 23-VIII-1934, p. 1. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, vol. II, p. 108. "Inauguración del Centro Radical de Roquetas", *El Radical*, 12-II-1935, p. 1.

il·luminada escoltava en èxtasi les paraules de l'oracle.” L'exministre anuncià l'ajornament del Congrés del PRRSC previst pel 7 d'octubre a Tarragona i centrà el seu discurs pessimista en la complexa situació que travessava la República.¹²⁴²

¹²⁴² La transcripció del discurs i una breu ressenya de l'acte a Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques... Op. cit.*, pp. 16-21.

7.1.2 El 6 d'octubre

*“Vengo desde hace muchos años acutando en Tarragona;
allí me formé políticamente,
allí creo que, políticamente, formé una conciencia colectiva.”¹²⁴³*

Al llarg de l'any 1934, el clima de tensió anà en augment. Un dels exponents era en política agrària, quan el 12 d'abril, el Parlament de Catalunya aprovava la Llei de contractes de conreu però poc després la Lliga es retirava de la cambra i presentava una petició a les Corts instant al govern central a formular un recurs davant del Tribunal de Garanties, que acabà finalment anul·lant la llei. De forma general, la distància entre dretes i esquerres anava creixent. Com li explicava Nogués a Domingo a mitjans de juny, *“esperava que s'obris un horitzó en aquesta crítica y difícil situació en la qual entre tots ens hem col·locat. Com en sortirem? Per aquí vivim una fonda inquietud i intranquil·litat, no sabent si en cüalsevulgue moment es pot poduir quelcom. Durant aquestes darreres hores i davant del estat de coses de marcat nerviosisme, sembla que's moguin i en vulguin treure partit els comunistes, intentant i inventant, molt activament, fulles clandestines, manifestacions per a la proclamació de la República Catalana.”¹²⁴⁴*

Finalment, l'entrada de tres ministres de la CEDA al govern Lerroix el 4 d'octubre motivà un aixecament general de les esquerres. En paraules de Campos, *“era ben migrat aquest ideal revolucionari. Era una consigna com la del 14 d'abril. Aleshores, el propòsit exclusiu era aquest: substituir el rei. Ara, era aquest altre: impedir que governessin els servidors de l'ex rei.”¹²⁴⁵* El dia 6, en un context de vaga general, el president de la Generalitat Lluís Companys proclamà l'Estat Català dins una República Federal Espanyola. A Astúries, els obrers s'havien aixecat en armes a les conques mineres. A les Terres de l'Ebre a algunes poblacions els republicans seguiren Companys en el seu gest, com a Tortosa, Móra d'Ebre, Alcanar, Ulldecona o Alfara de Carles. De forma general,

¹²⁴³ Citat a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial... Op. cit.*, pp. 262-263, a partir del “Discurs de l'Exm. Senyor Ministre d'Agricultura, D. Marcel·lí Domingo a les Corts Constituents, en defensa de la gestió governativa del senyor Noguier i Comet”.

¹²⁴⁴ Carta manuscrita de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 16-VI-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁴⁵ Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques... Op. cit.*, p. 33.

*“l'estat psicològic –diem així- de la gent, era el mateix per tot arreu. Les característiques del moviment eren idèntiques a l'Alt Penedès que al Montsià; a la Terra Alta que al camp de Tarragona.”*¹²⁴⁶

A Tortosa fou secundada la vaga general, es registraren alguns incidents, com l'aturada de trens a l'estació de Campredó, i a les 9 del vespre, l'alcalde Berengué proclamà la República des del balcó de l'Ajuntament. Quan es declarà l'estat de guerra, el capità Santiago Rius Arrufat es féu càrrec de l'ordre públic de la ciutat. Alguns homes, com el regidor Joan Falcó o el director d'*El Pueblo* Sebastià Campos i Terré foren detinguts. A Amposta, un comitè ocupà l'Ajuntament i proclamà l'Estat Català, detenint al batlle Joan Palau i a l'administrador de correus. Tot i que més tard foren alliberats a la vora del riu Sénia -el primer amb el seu fill Josep Maria i el segon amb la seva família- per tres republicans, aquests acabarien sent empresonats.¹²⁴⁷

A Alcanar els republicans es reuniren amb el conseller de Governació Conillera, el qual els plantejà l'elaboració d'un pla d'acció. Un grup de l'ERC encapçalat per Llätzer Reverter entrà a l'Ajuntament i hissà una senyera independentista al balcó mentre explotaven dues bombes, una a l'estació de trens i una al pont de Sòl de Riu. Com recollí *El Pueblo*, *“en Alcanar se registró un vivo tiroteo, hasta que las tropas consiguieron rendir a los sediciosos.”*¹²⁴⁸ Segons Benet, el *“telegrafista Juan Boria, que actualmente está en Vinaroz y estuvo hasta hace poco, en Alcanar [...] fué el que delató a los correligionarios nuestros de Alcanar que fueron al Barco. Va pregonando que nada le pasará por que tiene un amigo llamado Vilaplana que cuida de que nada le pase. Es necesario que al menos se le traslade a 200 Kilometros de Alcanar, por que és continuamente está en aquel pueblo, siendo ahora el fundador de un Centro de Derechas para lo cual ha reunido 49,000 Pesetas y podia hallar quien tenga que comprometerse si sigue frecuentando Alcanar y aún galleando.”*¹²⁴⁹

També es penjà una senyera estelada a la veïna Ulldecona, i tot i que no es registraren actes de violència, es detingueren a 9 persones i els

¹²⁴⁶ *Ibid.*, p. 38.

¹²⁴⁷ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 32. Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques... Op. cit.*, pp. 68-69.

¹²⁴⁸ *El Pueblo*, 10-X-1934, p. 2. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.* p. 183. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “L'ordre dels propietaris...”, *Op. cit.*, p. 84.

¹²⁴⁹ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 2-V-1936. Lligall 319, Expedient 122. Secció P.S. Madrid, CDMH.

marcel·linistes perderen el setmanari local *Ideal*, que deixà de publicar-se després del seu inici el juliol de l'any anterior. A Móra d'Ebre, el nucli d'ERC proclamà l'Estat Català des del balcó de l'Ajuntament, per la qual cosa Martí Rouret fou detingut, mentre la CNT planejava la voladura amb dinamita del pont del tren entre Móra i Garcia. També a Vilalba dels Arcs, un Comitè Revolucionari ocupà l'Ajuntament governat pels sectors dretans, tot i que només per dos dies i sense que es produís cap incident. L'Estat Català també fou declarat a poblacions com l'Ametlla de Mar o l'Aldea. En d'altres, en canvi, no hi hagueren tantes repercussions. A Roquetes, la vaga general només fou seguida per alguns tallers d'artesans i algunes tavernes, com la del regidor Joan Castells.¹²⁵⁰

Els fets ocorreguts tingueren importants repercussions. Arreu de la República hi hagueren 30.000 detinguts, 3.000 a Catalunya, uns 900 de la província de Tarragona, dels quals 287 eren de les comarques de l'Ebre. Molts foren empresonats al vaixell Arnús del port de Tarragona, com Sebastià Campos o Alfred Escrivà, qui fou alliberat el mes de desembre. A més a més, Josep Berenguer va estar acusat d'implicació a l'afer de l'"*alijo de armas*" i estigué empresonat entre el 31 d'octubre de 1934 i el 9 de gener de 1935. A escala local, els alcaldes republicans que havien donat suport a la revolta foren suspesos i molts Ajuntaments foren cessats i substituïts per nous consistoris de centredreta. També patí greus conseqüències *El Pueblo* quedant una redacció molt reduïda i patint un increment de la censura. Tot i així, des de la presó, Campos continuà dirigint el diari, donant instruccions i enviant articles que eren publicats al costat dels de Marcel·lí Domingo, qui "*mantenia un estret contacte amb la redacció [...] i ens marcava la línia periodística a seguir.*"¹²⁵¹

¹²⁵⁰ Ferran GRAU Verge, *Ulldecona... Op. cit.*, p. 46. Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 268. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 262-263. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, pp. 50-51. Sobre els incidents a la Terra Alta, Josep SÀNCHEZ Cervelló, "Conflictivitat social i associacionisme agrari...", *Op. cit.*, pp. 238-239.

¹²⁵¹ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 33. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 30. Entre els detinguts, els 34 d'Amposta i Gandesa, els 29 d'Horta de Sant Joan, els 22 de Batea, els 17 de Bot i Riba-Roja, els 15 de l'Ametlla de Mar, els 27 de Tortosa –dels quals 8 de l'Aldea, 5 de la Cava i 1 dels Regués- els 10 del Pinell de Brai, els 9 d'Ulldecona, els 7 d'Alcanar, de Sant Carles de la Ràpita i de la pedania de l'Ampolla d'El Perelló, els 6 de Benifallet, els 5 de Santa Bàrbara, Aldover i Prat de Comte, els 4 de Móra la Nova, Vilalba dels Arcs, Arnes i Tivissa –un d'ells de la Serra d'Almos-, els 3 de Roquetes, Móra d'Ebre o de Mas de Barberans –amb el diputat Miquel dels Sants Cunillera i Rius-, els 2 de la Pobla de Massaluca i 1 de Vinebre. Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6*

A Tortosa, el dia 13 la Comandància Militar de Tarragona destituí l'alcalde i els 16 regidors esquerrans de l'Ajuntament. Els 8 regidors dretans formaren la primera Comissió Gestora i el 12 d'octubre Rafael Alemany Català fou designat nou batlle de la ciutat, tot i que no havia estat elegit en els comicis municipals del gener i fou substituït per Tomàs Homedes Espuny al mes de desembre. Segons el parer de Domingo, Tortosa va esdevenir *“un ejemplo en esta contienda pasada. Me alegra y me enorgullece [...] Tortosa que es una ciudad de sensibilidad civil riquísima; de alto espíritu ciudadano; de hondo sentido de justicia; de amplia comprensión política; de entusiasmo contenido.”*¹²⁵²

A finals d'octubre també fou destituït el consistori marcel·linista de Roquetes i Joan Hierro fou substituït a l'alcaldia per Joaquin Gorzón Fortin. A Móra d'Ebre, el maig del 1935 el radical Frederic Cardona Arbó encapçalà un nou govern municipal. Segons Campos, *“als pobles de les comarques els caciquets dels millors temps monàrquics tornaven a manar. Tots els procediments anacrònics de la vella política, sorgien novament a la palestra de la lluita. El que fou Alcalde durant la dictadura primoriverista, tornava ara a lluir la vara. No necessitava per tal d'abastar-ho més que fer-se “republicano histórico”.*¹²⁵³ A Barcelona, el president de la Generalitat i els seus consellers foren també empresonats, i Companys fou substituït pel radical Joan Pich i Pon, diputat per Gandesa el 1919. Com a molts ajuntaments, encapçalà un govern especial amb la participació de la Lliga, dels radicals i l'Acció Popular Catalana.

Sense la responsabilitat i l'ocupació de la cartera de ministre ni l'acta de diputat, el dirigent de Tortosa podia dedicar-se tan a la justificació dels anys viscuts en el govern com a abonar el terreny per al seu retorn. També l'aparell marcel·linista s'afanyava a defensar l'obra ministerial del seu cabdill: *“per les mans de Marcel·lí Domingo els anys 1932 i 1933, hi havia passat tota la riquesa nacional. La bondat de la seva obra pot escatir se ara, dos anys després, quan ja han governat aquetes dretes demagògiques que tant el calumniaren. Però, la*

d'octubre a les comarques... *Op. cit.*, pp. 68 i 106-123. La detenció de Berenguer a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 154.

¹²⁵² Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Francisco Benet Quiquet. Madrid, 22-X-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 88-89. 155. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 33.

¹²⁵³ Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques... Op. cit.*, p. 66. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 51. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 268-269.

seva honradesa, la seva rectitud, la seva conseqüència, quedaren ben paleses a l'endemà mateix de cessar de ministre. L'home que havia administrat mils de milions, en cessar d'aquests comés, havia de reempendre la seva professió periodística, i treballar per viure."¹²⁵⁴

Des de l'acte triomfal a la Monumental de Barcelona en la campanya electoral de les municipals, Domingo havia intensificat l'activitat pública i periodística contactant de nou amb les bases. Sembla ser que reprengué el contacte amb la direcció d'*El Pueblo*, on escrigué alguns dels seus editorials, reconeixibles per "*el estilo inconfundible de su pluma*".¹²⁵⁵ A mitjan de novembre, el periòdic publicava una "*interesante carta de D. Marcelino Domingo*" on el cabdill continuava marcant les distàncies amb l'ERC, "*els homes que han perdut el cap*" ja que "*entre uns i altres han posat a Catalunya i la República en un carrer de difícil sortida.*" Tanmateix, l'exministre reconeixia "*l'afecte d'una vella amistat i respecte cordial.*"¹²⁵⁶ Malgrat les crítiques, les diferències s'anaven llimant i les posicions s'aproximaven.

Combinant "*los artículos de colaboración*" amb "*las activas responsabilidades de organización y proselitismo tan exigentes y abrumadoras en nuestro tiempo*", sembla ser que tenia també més temps per recuperar el contacte físic amb els seus fidels de l'Ebre.¹²⁵⁷ Entre el 20 i el 22 de novembre de 1934 estigué a Tortosa, novament entre el 7 i el 9 de desembre i encara entre el 2 i el 5 de febrer de 1935, passant aquest últim dia per Móra d'Ebre. I de nou a aquesta última població, el Perelló i Tortosa entre el 23 i el 25 del mateix mes. Una altra vegada a la seva ciutat d'adopció, entre el 13 i el 14 de març. Entre el 18 i el 25 de maig, a Móra d'Ebre, el Perelló, Tortosa, Vinaròs, Benifallet i Benicarló. Encara entre 29 de juny i el 8 de juliol, a Falset, Tortosa, i Móra d'Ebre. I de nou a Tortosa, a més de l'Ampolla, Cardó i d'altres poblacions del Maestrat durant l'agost i primers de setembre. Una activitat sobre el terreny que no era vista des de feia molts anys. A més a més, a mitjans de març de 1935, intervenia, després de fer-ho a Alcanar, en un gran

¹²⁵⁴ Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques...* Op. cit., p. 185, on també es reproduceix l'aticle de Domingo "Al salir del gobierno".

¹²⁵⁵ Carta manuscrita d'"*un ateo*" anònim a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 3-IX-1935. Lligall 1053, Expedient 19. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹²⁵⁶ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 406-411, a partir de "Interesante carta de D. Marcelino Domingo", *El Pueblo*, 12-XI-1934.

¹²⁵⁷ Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit., p. 319.

acte a Barcelona, davant d'unes 8.000 persones segons *La Publicitat* i unes 14.000 segons *El Diluvio*. Entre els quals hi havia, a més dels incondicionals tortosins, una delegació del CRDF de Tarragona, el Centre RRS de Móra d'Ebre o diversos centres d'ERC de Tarragona. I amb Azaña ja alliberat, a finals de maig parlava també en un gran míting a l'estadi de Mestalla, a València.¹²⁵⁸

¹²⁵⁸ Dietari 50 , pp. 41-43; dietari 51, p. 4; dietari 52, pp. 3-4, 19, 21-24 i 75-80; dietari 53, pp. 21-34 i 51-101 i dietari 54, pp. 6 i 66-67. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 415. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* *Op. cit.*, pp. 33-34.

7.1.3 Del PRRSC al PRE

“-Què ha estat vostè?
-Marcelinero!
-I què volia dir ser marcelinero?
-Ser de don Marcelino! I ser republicà, i no res més.”¹²⁵⁹
Conversa entre Xavier Garcia i Joaquim Queralt, 2001

No fou fins a l'arribada de l'abril de 1935 que el PRRSC s'integrà al Partit Republicà d'Esquerra (PRE), fusionant-se amb l'Esquerra Nacional de Catalunya -l'antic Partit Català d'Acció Republicana, secció d'Acció Republicana, qui ja estava adherida al PRE com organització regional-. Deixant la feixuga nomenclatura partidista, els seguidors de Domingo i els d'Azaña s'associaven definitivament per formar la nova secció catalana d'IR. Els primers continuaren tenint les seves quotes: tot i que la presidència fou per a Faustí Ballvé, Nogués i Biset fou elegit vicepresident, Noguer i Comet també formà part del Comitè Executiu i Benet Piñana del Consell General.¹²⁶⁰ Segons Campos i Terré, “ara –com tothora- s'ha donat als republicans de Catalunya el primer exemple, el més eloqüent i el més alligonador: la fusió amb les organitzacions afins.”¹²⁶¹ A Tortosa, el Centre Republicà d'Esquerra estigué domiciliat al número 10 del carrer Berenguer.¹²⁶² A Móra d'Ebre, la tardor del 1935 es constituïa el PRE local amb una junta directiva presidida per Climent Costa Descarrera.¹²⁶³ L'entitat comptava amb uns 200 socis. També s'integrà al partit la Societat Obrera Republicana de Garcia, l'associació política més important de la població. De forma general, a les Terres de l'Ebre el gener de

¹²⁵⁹ Citat a Xavier GARCIA, *Homenots del sud. Segona sèrie*. Arola Editors, Tarragona, 2004, p. 58.

¹²⁶⁰ La resta del Consell Directiu l'integraven homes com Brauli Solsona i Eduard Albors. Isidre MOLAS (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics...* Op. cit., p. 269. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 406.

¹²⁶¹ Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques...* Op. cit., p. 225.

¹²⁶² Així quedà documentat al membret de la carta manuscrita de D. M. Mascarell a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 1-III-1936. Lligall 1572, Expedient 8. Secció, CDMH.

¹²⁶³ Fou vicepresident Víctor Minguillón Insa, secretari Albert Luis Mayor, visesecretari Josep Arcega Oliva, comptador Miquel Roijals Pradell i vocals Joaquim Hernández Garcia i Salvador Algueró Bernús. “Estatut del Partit Republicà d'Esquerra de Móra d'Ebre”, 18-IX-1935. Acta de constitució del Partit Republicà d'Esquerra de Móra d'Ebre. Móra d'Ebre, 15-X-1935. Expedient 1775. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, fons antic del govern civil de Tarragona, AHT.

1936 la formació augmentava la seva militància. I també al Camp de Tarragona, per exemple a Cambrils, on el Centre RRSC ja era RRSC-PRE.¹²⁶⁴

Si els seguidors de Domingo havien tingut sensacions negatives des de feia 3 anys, sembla ser que les coses començarien a canviar. Almenys durant el final de l'any 1935, els republicans tenien bones percepcions, tal com li feien saber des de Vila-rodona a l'exministre, "*ja que a tota la província, com vosté ho podrà comprovar, es respira un ambient francament favorable a la nostra política.*" A més a més, l'entesa republicana es confirmava. Com li apuntava Josep Pié, "*avui mateix escric al nostre amic Sr. Nogués fent-li present l'acord que hem pres els republicans i rabasaires d'aquesta població referent a la celebració d'un acte en el que parlarien vosté i el amic Nogues.*"¹²⁶⁵ Però no tot eren bones notícies. A finals d'agost de 1935 Sebastià Campos era empresonat a Tortosa, i el primer de setembre fou traslladat a la presó de Tarragona, acusat d'haver enviat una carta injuriosa al delegat militar de la província. En la seva defensa pública, tot i que la censura impedí engegar una campanya per demanar el seu alliberament des d'*El Pueblo*, els republicans denunciaren el cas davant del ministre de la Governació. Segons Francesc Murall, "*el asunto no ha pasado a manos de ningun Juez, es decir, que está en prisión gubernativa por un asunto privado, lo cual es una monstruosidad jurídica.*"¹²⁶⁶

A principis d'octubre, el propi Campos li escrivia a Domingo, per dir-li que "*no vaig estar pas ni una setmana en llibertat*" ja que "*de seguida van dictar-me auto de processament i presó atenuada. Fa ja vint dies que sóc sotmés a n'aquest règim.*"¹²⁶⁷ En aquella complicada situació estava prevista la publicació del "*llibre-reportatge*" de Campos *El 6 d'octubre a les comarques*.¹²⁶⁸ El treball havia estat iniciat al mes d'abril i, davant el buit de documentació

¹²⁶⁴ Carta manuscrita de José Matamoros, president del Centre Republicà Radical Socialista Català – Partit Republicà d'Esquerra de Cambrils, a Marcel·lí Domingo. Cambrils, 10-III-1936. Lligall 1571, Expedient 23. Secció P. S. Madrid, CDMH. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta..." *Op. cit.*, p. 452, a partir de "Mora d'Ebre", *La Publicitat*, 21-I-1936, p. 8.

¹²⁶⁵ Carta mecanografiada de Josep Pié Iglesias a Marcel·lí Domingo, Vila-rodona, 11-XI-1935. Lligall 430, Expedient 157. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁶⁶ Carta de Francesc Murall a José Grau, 11-IX-1935. Lligall 270, Expedient 5. Secció Maçoneria, CDMH.

¹²⁶⁷ Carta manuscrita de Sebastià Campos a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 11-X-1935. Lligall 430, Expedient 71. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁶⁸ Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques...* *Op. cit.*

existent que contrastava amb la notable producció sobre els successos a Barcelona, volia fer referència a tota la demarcació. Segons el mateix autor, “*si em fessin resumir aquest llibre en ben poques paraules, jo diria simplement: “Després del 6 d’octubre, les classes populars han d’anar a la realització de la revolució democràtica, però, emmatllent els postulats d’aquesta revolució, i la tàctica adient, al camp del proletariat, i no pas al camp de la burgesia com s’ha vingut fent des de l’ 14 d’abril ençà.”*¹²⁶⁹ Campos realitzava un repàs de la situació política general, dels dies previs de l’alçament esquerrà i dels posteriors dies de captiveri. I feia, també, l’enèsima crida a la unitat de les esquerres: “*el problema immediat, urgent, que té avui plantejat Catalunya és aquest: les desavinences entre els estaments esquerrans. Sense una perfecta intel·ligència d’esquerres, Catalunya no podrà ésser ella mateixa. Cal, doncs, anar primer que res a aconseguir aquesta entesa. El poble malda –d’això ja fa molts de temps- per la unió de les esquerres catalanes.*”¹²⁷⁰

Poc més tard, a finals del 1935, Domingo publicà *La Revolución de Octubre*. Una crònica dels anys republicans i una justificació de la seves reformes i les seva obra de govern, sobretot al ministeri d’Agricultura, de la “*revolución pacífica*” o la “*revolución legal*.” Feia èmfasi en els posteriors anys de govern conservador, de “*las dos Españas*”, de la “*inacabable guerra civil*” defensant aferrissadament l’Espanya progressista i reformadora, basada amb l’esperit del 14 d’abril, vista com l’autèntica defensora de l’interès públic per sobre de l’interès privat. I era pensada, implícitament, com l’única legitimada per detentar el govern de la República. Era concebuda, des de l’òptica marcel·linista, tant pels republicans d’esquerra com pels socialistes. I era, al mateix temps, una crítica aferrissada de l’Espanya conservadora, basada en “*la dictadura de la calumnia*”.

En la seva interpretació sobre el 6 d’octubre, aquest era vist com un esglaó més del procés revolucionari: “*cuando la revolución pacífica cesó, se inició la revolución violenta, demostrando este hecho que la República fué una revolución y que el espíritu revolucionario continuaba, pesando la responsabilidad sobre quienes han querido ahogar, desviar o irritar este espíritu, pretendiendo por unos o por otros caminos llegar a la*

¹²⁶⁹ *Íbid.*, p. 3.

¹²⁷⁰ *Íbid.*, p. 224.

*contrarrevolución e imponerla. Imponerla, no volviendo a la Monarquía, sino manteniendo toda la osamenta y todo el aparato externo de la República.*¹²⁷¹

Segons el seu parer, tota la responsabilitats dels fets requeia en el govern, que fou qui *“provocó la revolución. Si, en vez del Gobierno actual, se hubiese constituido un Gobierno formado por hombres y partidos que hubieran solicitado los sufragios como republicanos y hubieran acatado solemnemente la Constitución, la protesta violenta que desencadenó habríase evitado. La Revolución de octubre, más que un ataque, fué una defensa; más que atentar contra la legalidad, tendió a evitar que la legalidad fuera secuestrada; más que a hundir la República, procuró, en el fondo, que la República no corriera el riesgo de ser hundida por quienes, sin derecho, ni tradición de garantía, ni méritos suficientes, la invadían.”*¹²⁷²

¹²⁷¹ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre...* Op. cit., p. 221.

¹²⁷² *Íbid.*, pp. 222-223.

7.1.4 Les eleccions legislatives de febrer de 1936

Davant les creixents dificultats del govern centredretà de 1933 a 1936 i en un nou escenari d'inestabilitat, el Manuel Portella Vallardes convocà noves eleccions legislatives per al 16 de febrer. El 15 de gener les esquerres signaven l'acord electoral conegut com a Front Popular, que a Catalunya s'anomenà Front d'Esquerres. Una fita prou exitosa, tenint en compte que només tres mesos abans Campos li exposava a Domingo que *“refer les esquerres i disciplinar-les costarà Déu i ajut. I si –per desgràcia nostra- hi han unes eleccions generals costarà mil vegades més per fer arribar a un acord a tots els grupets i capelletes que van perfilant-se en el sí de l'Esquerra.”*¹²⁷³ A la circumscripció de Tarragona, la candidatura la integraren Ventura Gasol d'ERC), Marcel·lí Domingo del PRE, Joan Sentís d'ERC, l'antic possibilista de Reus Josep Briansó d'ACR i Amós Ruiz Lecina del PSOE. Inicialment, els marcel·linistes pretenien presentar Domingo i Nogués, tot i que l'ERC s'oposà a que tinguessin dos representats. Es confirmava així la pèrdua de la seva influència, sobretot tenint en compte els 3 llocs ocupats feia 5 anys. Malgrat això, el dirigent de Móra d'Ebre presentà candidatura per la ciutat de Barcelona.¹²⁷⁴

Per la seva part, les dretes establiren un Front Català d'Ordre, amb la Lliga Catalana, l'Acció Popular Catalana –escissió de la Lliga-, els tradicionalistes, els radicals i la Derecha de Catalunya. Més dificultats tingué la confecció de la seva candidatura per la demarcació on, entre d'altres problemes, sorgiren les crítiques de Joaquim Bau contra la Lliga i contra l'autonomia catalana. Davant la manca d'entesa, finalment una Junta d'Unió Social féu de medidora i proposà una llista unitària amb el radical Ramon Barbat Miracle, el tradicionalista Bau, el lligaire Josep Maria Casabó Torras, el dirigent de l'Acció Popular José Mullerat Soldevila i l'independent Cayetano Vilella Puig. L'ampostí Joan Palau, que havia abandonat el partit radical, intentà

¹²⁷³ Carta manuscrita de Sebastià Campos a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 11-X-1935... *Op. cit.*

¹²⁷⁴ “Las izquierdas han ultimado sus candidaturas”, *La Vanguardia*, 05-II-1936, p. 7. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* *Op. cit.*, p. 37.

entrar com a independent en la candidatura enlloc de Barbat, però fou rebutjat per la Lliga i pel seu anterior partit.¹²⁷⁵

La campanya electoral fou intensíssima. El cabdill republicà tornà a ser el blanc de les dretes, que criticaren la seva entesa amb l'Esquerra després dels seus enfrontaments anteriors. Les esquerres demanaven unànimement l'amnistia i l'alliberament dels empresonats del 6 d'octubre i el restabliment de la Generalitat i dels Ajuntaments suspesos. Domingo arribà el 28 de gener a Tortosa. “*La propaganda va començar amb un acte celebrat a Gandesa i en el qual vam intervenir Marcel·lí Domingo, Nogués i Biset, Ruiz Lecina i jo [Joan Cid i Mulet].*” Amb anterioritat, a més de Tarragona, l'exministre ja havia passat per Rasquera, Benifallet, Tivenys i la Sénia. El mateix dia de Gandesa, Pinell de Brai, Santa Bàrbara, Godall i els Reguers. Després de visitar diverses poblacions del Camp de Tarragona, el dia 9 a la Conca de Barberà, i l'endemà a l'Ametlla de Mar, el Perelló, Amposta, Ulldecona i Alcanar, on arribà acompanyat de Josep Berenguer i Sebastià Campos. A més a més, a la mateixa població, el dia 14 s'organitzà un acte on intervingueren el republicà canareu d'ERC Andreu Ulldemolins, el tortosí d'Acció Catalana Cid i Mulet, Josep Berenguer i el candidat socialista Ruiz. Domingo també intervingué a Móra d'Ebre, Tivissa i el Perelló. Al teatre Tarragona de la capital provincial i al teatre Apolo de Valls davant 2.500 persones per concloure la campanya el dia 14 acompanyat per Benet, Ruiz i Cid al cinema Doré de Tortosa “*amb el discurs més serè, el més vigorós*”.¹²⁷⁶

Sembla ser que la mobilització fou intensa, almenys si atenem a la participació electoral, ja que anaren a votar 163.331 electors, un 72% del total dels 224.231 que composaven el cens. Això representava 3 punts percentuals més que la mitjana catalana i espanyola i uns 7 punts i mig més que la del 1933, tot i que sense arribar als índex del 1931. El Front d'Esquerres s'imposà amb una proporció molt semblant amb la que ho féu a la resta de Catalunya, amb un 57% dels sufragis enfront del 42% aconseguit per Front Català d'Ordre.

¹²⁷⁵ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 69-70.

¹²⁷⁶ Les frases entre cometes són de Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* Op. cit., pp. 26-28. Dietari 54, pp. 84-99. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE. *El Pueblo*, 07-II-1936, p. 2, 10-II-1936, p. 3 i 13-II-1936, p. 2. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 419. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 38 i 40-41. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 74. Andreu MAYAYO i Artal, *La Conca de Barberà...* Op. cit., p. 400.

A la circumscripció, les esquerres aconseguiren 93.037 vots per 68.689 de les dretes. Foren elegits diputats per majories Briansó amb 93.647 vots, Domingo amb 93.556, Gassol amb 92.956, Sentís amb 92.741 i Ruiz amb 92.287. Per minories, aconseguiren l'acta Casabò amb 69.596 i Bau amb 69.405 sufragis.¹²⁷⁷ Com veiem, Domingo fou el candidat més votat després del de l'ACR però per davant dels dos candidats de l'ERC. Curiosament, els representants de l'antiga aliança del marcel·linisme amb l'Acció Catalana havien aconseguit més vots que els candidats de l'ERC, quan aquests últims havien estat més votats en els comicis de 1932 i 1933, quan es presentaren per separat. També es remarcable que la candidatura dretana aconseguí uns resultats molt semblants als del 1933, ja que passà del 42,3% al 42,0%, per la qual cosa la unitat de les esquerres fou determinant.

Per comarques, i per ordre de resultats on la candidatura esquerrana tingué més suports, els resultats percentuals foren els que exposem a l'annex 7. Com es pot observar, les quatre comarques de l'Ebre respongueren a tres casos diferenciats: el primer el del Baix Ebre, on el Front d'Esquerres, amb un pes determinant del marcel·linisme, aconseguí un dels millors resultats de la demarcació. El segon, el del Montsià i la Ribera d'Ebre, on els resultats foren força estàndards: en el primer cas, sobre la mitjana; en el segon, dos punts per sota. Per últim, el cas de la Terra Alta, on els resultats de les esquerres caigueren en picat i amb prou feines superaren el 40%, sent l'única comarca de la província on foren derrotades.

Paga la pena també fer un repàs per municipis. A tota la demarcació, la candidatura dretana s'imposà a 47 municipis, 7 menys que el 1933 i a 13 dels quals s'havia imposat una llista d'esquerres aquell any. Per contra, les esquerres aconseguiren imposar-se a 20 poblacions on 3 anys havia ho havia fet la Unió Ciutadana. Per la qual cosa, els canvis no foren significatius. També foren la candidatura més votada a les grans ciutats, com Tortosa, Tarragona i Reus.

Als antics districtes de Tortosa i Roquetes, el Front d'Esquerres s'imposà a la majoria de municipis, a 12 de les 21 poblacions: a Tortosa, Roquetes, Xerta, Paüls, Mas de Barberans, Freginals i la Sénia –poblacions on Domingo

¹²⁷⁷ Vilella aconseguí 68.867 vots; Mullerat, 68.569; Barbat, 67.006 i, ja sense cap opció de ser elegit, Palau 2.1002.

fou el candidat més votat-, a més d'Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Benifallet, el Perelló i Godall. A Tortosa, com era d'esperar, Domingo aconseguí 9.523 sufragis, tot i que només 90 vots més que Sentís, el menys votat de la coalició. Bau, el candidat d'ordre més votat, n'aconseguí 5.666 -435 més que Vidiella- i Casabò, 5.476. De forma general, predominà la disciplina de vot i decaigué el *panachage*, que fou de l'1,4 en el Front d'Esquerres i 3,7 en el Front d'Ordre. Novament, la coalició vencedora fou la més disciplinada.¹²⁷⁸

A Móra d'Ebre el Front d'Esquerres –amb el suport de la CNT- aconseguí superar per més del doble de vots el Front Català d'Ordre, amb 1.618 sufragis contra 726. A Roquetes, aconseguí un 52% dels vots pels 47% dels dretans. A Amposta, s'imposà per més de 2.000 vots de diferència. En canvi, a d'altres poblacions, com a l'Ametlla de Mar –bastió dretà- s'imposà la coalició conservadora. També Alcanar, per 1.537 vots a 1.382.¹²⁷⁹ A la Terra Alta, la candidatura dretana s'imposà a Batea, Bot, Corbera, la Fatarella, Horta de Sant Joan, Gandesa i Prat de Comte. També a Vilalba, on els 399 vots del Front d'Esquerres foren superats pels 444 del Front Català. I en totes les poblacions ho féu de forma clara –a excepció de Corbera, on només s'imposà per una cinquantena de vots- fins arribar als més de 600 de diferència a Batea. Per contra, la llista esquerrana només s'imposà a Arnes, Caseres, la Pobla de Massaluca i Pinell de Brai. D'aquesta manera, en aquesta comarca els 4.147 esquerrans foren superats pels 5.754 dretans.

A Ulldecona, Alberto Ferré indica una victòria de les esquerres, per primera vegada des de la proclamació de la República, mentre que Ferran Grau apunta que s'imposà el Front Català d'Ordre, amb els regionalistes d'Alomar, els carlins de Ramon Salomón i els –pocs- d'Acció Catalana de Morà, amb 1.774 vots per sobre dels 1.368 sufragis del Front d'Esquerres. Amb tot, mig miler de persones s'aplegaren a l'Ajuntament i forçaren la dimissió del consistori.¹²⁸⁰

Quina fou la incidència de la incidència de CNT en les eleccions? Anà relacionada amb una participació menys elevada en aquelles poblacions on tenia més organització i incidència? Segons Joaquín María Molins, “si

¹²⁷⁸ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 77.

¹²⁷⁹ *El Pueblo*, 18-II-1936, p. 2.

¹²⁸⁰ Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona...* Op. cit., p. 309. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona*, Op. cit., pp. 45-46.

examinamos la evolución de la participación en aquellos municipios donde tenemos constancia de la existencia de organización de la CNT, en algunos de ellos [esmenta els casos d'Amposta, la Sénia i el Perelló] parece existir una correlación con el aumento de participación que es además muy semejante con el descenso que experimentaron en 1933; pero en núcleos mayores –Reus, Tarragona, Tortosa y Vendrell- las variaciones no son significativas.”¹²⁸¹

A Catalunya, l'Esquerra es tornava a imposar amb 36 actes, molt per damunt de les 12 de la Lliga. El PRE aconseguia, a més de l'acta de Domingo, la de Nogués i la de l'economista Faustí Ballvé i Pellicer per Barcelona ciutat. A les noves Corts, les esquerres recuperaven la majoria. Com el 1931, el PSOE fou el partit que aconseguí més escons, 99. En segon lloc, la CEDA, amb 88. A només un, el partit de Domingo, IR que -com el PRRS el 1931- aconseguia la tercera plaça. El predomini republicà quedava confirmat amb els 38 diputats d'UR. En total, els frontpopulistes havien aconseguit 278 escons.

¹²⁸¹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 77.

7.1.5 La recuperació del poder

*“Som marcel·linistes (jo ja no soc altra cosa) [...] Encara que, amb tota sinceritat, cada dia m’atrau menys la política, mentre vosté ens dirigeixi no cal que li digui que’l seguiré amb el fervor i la lleialtat de sempre.”*¹²⁸²
Ramon Noguer i Comet, 1936

Immediatament després de les eleccions, el 19 de febrer Manuel Azaña anunciava la formació d’un nou govern de la República sota la seva presidència amb 8 ministres d’IR, 3 d’UR i 1 independent. Entre els primers, Marcel·lí Domingo, qui recuperava la cartera d’Instrucció Pública. Tanmateix, Alcalá Zamora, qui el considerava el millor ministre d’Instrucció Pública de la història del govern espanyol, creia que hauria estat millor que fos designat vicepresident del govern i ministre sense cartera.¹²⁸³

A Catalunya, Lluís Companys era alliberat i tornava triomfalment a Barcelona el primer de març, amb la presència d’una delegació tortosina que encapçalava l’alcalde Berenguer i els regidors Nomen, Brull, Rodríguez i Melich. L’ERC recuperava la Generalitat i el mateix dia 19 l’ampostí Alfred Escrivà era elegit president de la Diputació, tot i que per poc temps, ja que només ocuparia el càrrec fins al 27 de maig. A la seva població, pocs dies després dels comicis, Joan Palau i els 3 tinent d’alcalde del govern local presentaven la dimissió i el consistori passava a està format íntegrament per republicans, ocupant la totalitat de les 16 regidories i amb Josep Villalbí i Verge com a nou alcalde sota les sigles de l’ERC. Fou primer tinent d’alcalde Lluís Cid i Mayos, segon tinent J. Forcadell i Forcadell i tercer Manuel Forcadell i Garcia. El 12 de març, els treballadors del consistori suspesos després del 6 d’octubre eren readmesos a l’Ajuntament.¹²⁸⁴

A Tortosa, com a molts d’altres consistoris, es recuperà la mateixa composició anterior als fets del 6 d’octubre. El 19 de febrer el nou Ajuntament reprenia les seves funcions en sessió plenària, amb el recuperat alcalde Berenguer i els tinent d’alcalde, Ernest Tudó, de Governació i Cultura; Manuel

¹²⁸² Carta manuscrita de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. S.I., s.d. [1936]. Lligall 338, Expedient 11. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁸³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: un referent...”, *Op. cit.*, p. 185, a partir de Manuel AZAÑA, *Memorias de Guerra (1936-1939)*, Vol. II, Grijalbo-Mondadori, Barcelona, 1996, pp. 13-14.

¹²⁸⁴ Fullet documental de l’exposició “100 anys de republicanisme...”, *Op. cit.*, p. 8. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 155.

Nomen, d'Obres Públiques i Josep Rodríguez, de Sanitat i Assistència Social. Al govern local, l'alcalde tornà a la línia plantejada el 1934. A principis de juny, Domingo li escrivia a Benet fent-li saber que *"ha sido aprobado el Presupuesto, por importe de 19.090,56 pesetas, para los estudios y sondajes de defensa del Ebro en Tortosa."* També li feia saber que *"hasta el viernes no será aprobado el proyecto de construcción de Escuelas en Remolinos, conjuntamente con los de Regués y Campredó."*¹²⁸⁵ Un dels grans projectes represos fou l'educatiu. També a la partida de la Cava, des d'on es demanava la creació de 6 escoles, ja que *"tan solo contamos con un maestro y una maestra para un censo escolar de mas de sietecientos niños."*¹²⁸⁶

Com Berenguer deixà escrit en les seves notes, el 19 de febrer Joan Moles, governador general de Catalunya, *"me solicitó que tomara inmediata posesión de la alcaldía de Tortosa y me encargó cuidara de que los demás alcaldes de elección de las poblaciones de la comarca hicieran lo propio, poniendo especial interés en que no se alterara el orden público."*¹²⁸⁷ Els seguidors de Domingo també recuperaven l'alcaldia en diverses poblacions. A Roquetes, amb la figura de Joan Hierro i amb Joan Castells com a segon, Josep Jardí i Jardí com a tercer i Josep Chavarria Bonfill com a quart batlle. Com no, a Móra d'Ebre retornà l'equip de govern amb l'alcalde Josep Piñol Hernández que substituï el govern de centredreta de Frederic Cardona Arbó nomenat després dels fets d'octubre d'aquell mateix any. I també al Perelló amb Modest Brull, qui treballà en els grups escolars d'aquest nucli i de l'Ampolla.¹²⁸⁸

¹²⁸⁵ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. Madrid, 4-VI-1936. Lligall 319, Expedient 122. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁸⁶ Carta mecanografiada del metge José Fábrega Hugas a Marcel·lí Domingo. La Cava (Tortosa), 5-V-1936. Lligall 362, Expedient 118. P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁸⁷ Només una part de les memòries que Berenguer escrigué des del seu exili a Colòmbia arribaren a Tortosa. Aquest fragment el trobem citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 154-155 i Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 44. Tornaven a ser regidors, a més dels esmentats, Jardí, Melich, Benet, Ballester, Chavarría, Martí, Lacueva, Brull, Pons, Murall i Hueto. El 3 de març s'incorporaven els regidors de l'oposició Lassat, Valls i Gisbert. I el dia 19, el regidor socialista Falcó presentava la dimissió –per discrepàncies internes de l'agrupació del PSOE- i era substituït pel marcel·linista Ismael Homedes. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 155.

¹²⁸⁸ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 22-IV-1936. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. Madrid, 9-V-1936. Lligall 986, Expedient 31. Secció P.S. Madrid, CDMH. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 269. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., p. 61.

Des de l'escala general a la local, els governs esquerrans intentaren recuperar la línia de govern traçada i interrompuda pels governs conservadors. Moltes entitats prorreplicanes recuperaren les subvencions que els havien estat concedides, per exemple l'Ateneu de Tortosa amb l'ajuda del Ministeri d'Instrucció Pública “durant el bieni de trista memòria”.¹²⁸⁹ I els marcel·linistes continuaren treballant en la gestió política i administrativa local i comarcal. Per exemple, el mes de maig, Ramon Nogués havia presentat a la Junta Nacional del Paro la sol·licitud i la documentació de l'Ajuntament de Caseres sol·licitant una subvenció per disminuir l'atur obrer. També en sol·licitaren una per al transport de la correspondència entre Ginestar i Rasquera a Móra la Nova. O altres en algunes infraestructures del Camp de Tarragona, com la del port de Cambrils.¹²⁹⁰ El triomf esquerrà també va permetre que entrés novament en vigor la Llei de contractes de conreu -que havia estat anul·lada després del 6 d'octubre- i l'aturada dels desnonaments aplicats en virtut de la Ley de Arrendamientos Rústicos de març de 1935. Aquesta havia afectat molts arrendataris del Delta, amb 132 demandes de desnonament en les finques de Damián de Oriol Amigo de Ibero. Després de perdre la confiança de bona part dels pagesos deltaics durant els anys de govern, *El Pueblo* carregava contra aquest terratinent.¹²⁹¹

El 26 d'abril hi hagueren un nous comitès, tot i que menors, per triar els compromissaris que havien d'elegir el nou president de la República. A la circumscripció de Tarragona les esquerres es tornaren a imposar per majories. El PRE mantingué la representació aconseguida al febrer amb Alfred Escrivà, que fou elegit per majoria al costat de Joaquim Llorens Abellí i Joan Martí Català d'ERC Macià Mallol d'ACR i Ramiro Ortega Garriga del PSOE. Per minories foren elegits els lligaires Francesc Puig Àvila i Josep Ixart de Moragas.¹²⁹²

¹²⁸⁹ Carta mecanografiada del president de l'Ateneu de Tortosa a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 2-V-1936. Lligall 986, Expedient 66. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹²⁹⁰ Sobre Caseres, carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Salvador Quemades, director general de Treball. Madrid, 28-V-1936. Lligall 338. Sobre la correspondència, carta manuscrita de Juan Margalef a Marcel·lí Domingo. Ginestar, 14-III-1936. Lligall 382, Expedient 182. Sobre el port, carta manuscrita de José Matamoros, president del Centre Republicà Radical Socialista Català – Partit Republicà d'Esquerra de Cambrils, a Marcel·lí Domingo, *Op. cit.* Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹²⁹¹ Josep Ferran BEL i Querol, “L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...”, *Op. cit.*, pp. 315-116.

¹²⁹² Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 48.

Pocs dies mes tard, el 8 de maig, Domingo deixava la cartera d'Instrucció Pública. El dia 10, Azaña era elegit President de la República. Després que tan Indalecio Prieto com Martínez Barrio rebutgessin la proposta de presidir el govern, sonaren diversos noms per ocupar el càrrec, entre ells, el de Marcel·lí Domingo, Álvaro de Albornoz i José Giral. Finalment, es formà un nou govern amb Santiago Casares Quiroga al capdavant i sense la presència del cabdill de l'Ebre, qui passà a presidir Izquierda Republicana.¹²⁹³ En paraules privades de Ramon Noguer i Comet, l'elecció de Domingo a la presidència del partit no era sinó la *“incompleta reparació a la trastada que li varen fer al resoldre's la crisi [...] Pel menys aquesta vegada es veu que les instigues i procediments de la vella política, que també s'han infiltrat en la nova, no han triomfat.”* Això no obstant, el nomenament com a president d'IR havia estat rebut *“per tots els que som marcel·linistes [...] amb veritable satisfacció.”*¹²⁹⁴

Durant tot l'any 1936, i especialment a partir de les eleccions legislatives de febrer, la tensió política i social s'anà intensificant. *“En un moment en que les consignes revolucionaries de la classe treballadora estan llençades”*, el 9 de maig sorgia una nova publicació a Tortosa, *Lluita*, setmanari marxista leninista dirigit per Albert Jardí Porres i redactat per *“tots els partits marxistes”*.¹²⁹⁵ D'aquesta manera, el socialisme tortosí s'avançà unes dies a la fundació, el 23 de juliol, del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), adherit a la Internacional Comunista, fruit de la unió de la Federació Catalana del PSOE, la USC, el Partit Comunista de Catalunya i el Partit Català Proletari, amb Joan Comorera Solé com a secretari general i el tortosí Rafael Vidiella a l'executiva. A Tortosa, el nucli predominant era el primer, i Vicente González Fernández en fou el seu primer secretari general. Al seu costat, aquell mateix juliol es deixava de publicar el periòdic regionalista tortosí *Ara*.¹²⁹⁶

Segons Cid i Mulet, *“les sindicals obreres que havien donat suport a les esquerres en les eleccions de febrer exigien ràpidament unes reivindicacions*

¹²⁹³ Carta de José Puig De Asprer a Marcel·lí Domingo. Madrid, 27-V-1936. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 425. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 156. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: un referent...”, *Op. cit.*, p.185, a partir de Manuel AZAÑA, *Memorias de Guerra... Op. cit.*, p. 192-193.

¹²⁹⁴ Carta manuscrita de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d. [1936]. *Op. cit.*

¹²⁹⁵ “Els nostres propòsits”, *Lluita*, 09-V-1936, p. 1.

¹²⁹⁶ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 50, 54 i 78.

d'ordre social que no entraren en el pacte electoral i que durant el bienni negre tampoc no havien gosat exigir. Pel mes d'abril, la CNT planteja a Madrid la vaga de la construcció [...] L'agitació que emmetzinava les entranyes d'Espanya no havia arribat a les ribes de l'Ebre. Realment, Catalunya semblava un altre món."¹²⁹⁷ Tanmateix, l'anarcosindicalisme hauria anat incrementant la seva organització i sembla ser que elegiren la centralitat de Tortosa per ubicar-hi un comandament central que englobés les organitzacions de Catalunya, el País Valencià i l'Aragó. Tal com deixà escrit Berenguer a les seves memòries, això mateix li confirmà el President Companys, afegint-li que els anarquistes també pretenien "*eliminar a mí, y me preguntó por los elementos que faltaban en Tortosa para defenderme. Le contesté que estaba seguro de que el vecindario a nuestro favor era bastante para dominarlos. Me di cuenta de que estaba preocupado ante la perspectiva que presentaba el asunto expuesto.*"¹²⁹⁸

Entre els mesos de maig i juny, a Tortosa es declararen vagues en els sectors del tèxtil i de les fàbriques de maons. Segons l'alcalde, "*procuré averiguar cuanto pude sobre posibles planes y propósitos de los huelguistas. Companys me envió un grupo de policías, parte de los cuales tenían la especial misión de cuidar que no se atentara contra mí, como él me había prevenido, pero los pedí que no hicieran nada sin previa orden mía. Los ladrilleros eran generalmente analfabetos, pero lanzaron un manifiesto perfectamente redactado y hasta con cierta elegancia. La noche siguiente, cuando me retiraba a casa, casualmente vi un grupo de ladrilleros que salían de la casa de una persona de extrema derecha que les despedía. El hecho puso en evidencia quién pudo haber escrito el manifiesto y, por lo tanto, quién era el asesor de aquellos huelguistas.*" En aquesta situació, els reformistes republicans es sentien amenaçats tant per les forces d'extrema esquerra com també per les de l'extrema dreta: "*realmente, no podía adivinar si debíamos esperar la agresión de las extremas izquierdas o de las ultra derechas*", per la qual cosa, calia "*estar alerta y vigilando los movimientos de unos y otros.*" En les seves notes, l'alcalde de Tortosa afegí: "*la guardia civil me dio cuenta de la llegada a la*

¹²⁹⁷ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 34-35.

¹²⁹⁸ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 157 i a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 52.

*ciudad de un tal Adolfo Bellés, del Maestrazgo, ex-estudiante de cura del seminario de Tortosa, uno de los “requetés” con los que en 1912 y 1913, al organizar la Juventud Republicana, tuvimos que luchar para poder seguir nuestras campañas de propaganda y que, años después, en Barcelona formó parte de los matones de Martínez Anido y Arleguí, al que Solidaridad Obrera acusó de haber tomado parte activa en más de 25 asesinatos de obreros. Otros signos alarmantes de la derecha me pusieron en guardia.”*¹²⁹⁹

El primer de juny, els treballadors de les bòbiles de Tortosa es declaraven en vaga i el primer de juliol ho feien els de les fàbriques de fideus. A Madrid, la vaga de la construcció amb el suport de la UGT i la CNT aturà més de 10.000 treballadors, mentre que a Barcelona s’havien aturat els obrers del tèxtil i el maó. A Alcanar, el 19 de maig molts pagesos es declararen en vaga general indefinida, argumentant que la borsa de treball del Casino dretà no contractava treballadors d’esquerres, i exigien que s’obrís a l’Ajuntament. El conflicte entre la patronal i el consistori conservador d’una banda i els sindicats i l’oposició esquerrana anà en augment i el 10 de juny, per ordre del Conseller de Governació Josep Maria Espanya, els regidors dretans de l’Ajuntament d’Alcanar foren suspesos. Els fets es remuntaren 2 anys enrere, després d’una “*destitució totalitària i col·lectiva dels antics empleats municipals, de filiació republicana, segons implícitament van reconèixer l’Alcalde de la població, i consta d’altres manifestacions, paleseu que la seva única motivació fou per represàlies de caràcter polític.*”¹³⁰⁰ Després d’aquesta suspensió, es constituí un nou Ajuntament, amb Llätzer Reverter com a alcalde.¹³⁰¹ Aquest fet resulta molt interessant i simptomàtic, ja que, com havia passat en altres poblacions, els republicans d’Alcanar recuperaven l’alcaldia, però ja no amb un batlle marcel·linista com Trinitari Colell el 1931, sinó amb el grup de Llätzer Reverter que venia del Centre Català vinculat a l’Esquerra. A més com hem vist, els

¹²⁹⁹ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 157-158.

¹³⁰⁰ Aquesta fou la versió de la Conselleria de Governació de la Generalitat. Vegeu *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 10-VI-1936, pp. 1947-1948. *El Pueblo*, 11-V-1936, p. 2; 16-V-1936, p. 1 i 06-VI-1936, p. 2. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.*, pp. 204-207. Josep SANCHO Sancho, “El marcel·linisme canareu...”, *Op. cit.*, pp. 361-362. Josep SANCHO Sancho, “La República del 14 d’abril: el camí de la democràcia”, a *Històries d’Alcanar*, 14-IV-2011 [en línia a www.historiesdalcanar.cat]. Carme FERRÉ Pavia, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa... Op. cit.*, 1993, p. 22. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 54. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 63.

¹³⁰¹ Andreu Uldemolins era primer tinent d’alcalde, Alfons Torres Ventura segon i Miquel Reverter Muñoz tercer. *El Pueblo*, 13-VI-1936, p. 2.

seguidors de Domingo aplegats al Centre Republicà també haurien ingressat a la formació nacionalista.

De forma general, la tensió havia anat en augment. A Vilalba dels Arcs, segons els republicans nacionalistes, “*els elements reacconaris apoiats per les Autoritats carlistes i caciquils d’aquesta dissortada població, la nit del onze d’aquest mes [de febrer], mentres els republicans que militen en nombre de 300 en el Centre Agrícola republicà federal socialista, adherit a l’Esquerra de Catalunya festejaven l’aniversari de la primera República, valent-se d’escales, escarpa i martell, destroçaren les plaques de porçelana, que daren el nom de Plaça de la Republica, Alcalá Zamora, Fermín Galàn, García Hernández i Marcel·lí Domingo a varis carrés de la vila.*”¹³⁰² Des dels anys anteriors, els republicans havien iniciat una campanya legal contra pràctiques i símbols del catolicisme, que fou paral·lela, com en d’altres poblacions, a la destrucció física d’elements simbòlics religiosos.¹³⁰³

Amb més calma aparent, el 14 de juny Domingo rebia l’enèsim homenatge a Tortosa, aquesta vegada dels mestres del partit judicial. Un mes més tard, el 16 de juliol, els seus seguidors celebraren l’assemblea local extraordinària sota la presidència de Benet i la secretaria de Pere Pla Pons. Entre els principals temes, s’abordà les relacions del partit amb els altres integrants del Front d’Esquerres i la posició a prendre per la delegació tortosina en el congrés que el PRE tenia previst celebrar entre el 24 i el 26 de juliol per debatre l’articulació de l’organització amb la Izquierda Republicana. Això no obstant, arran dels fets que s’iniciarien el 18 de juliol, aquest congrés no s’acabà de celebrar mai.¹³⁰⁴

¹³⁰² Carta de Ramon Bailina i Carme Bailina a Marcel·lí Domingo. Vilalba dels Arcs, 18-II-1936. Amb tot, abans de l’aniversari de la II República, les plaques ja haurien estat restablertes. Carta de Ramon Bailina i Carme Romeu a Marcel·lí Domingo. Reus, 9-IV-1936. Lligall 906, Expedient 17. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹³⁰³ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., pp. 234-245.

¹³⁰⁴ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 56. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 93.

7.2 La guerra i la revolució (1936-1939)

*“Muchas veces, pienso, si habremos hecho un bien o un mal, trabajando toda la vida para llevar la Republica a nuestro pais, porque ahora los hechos vienen a demostrar, que el pueblo o por falta de cultura, o por exceso de egoismo, demuestra que no esta capacitado para disfrutar de la verdadera libertad y gobernarse dignamente.”*¹³⁰⁵
Francisco Bonet, primavera de 1937

Com és sabut, el cop d'Estat militar del 18 de juliol contra el govern de la República acabà fracassant. El mateix dia Casares Quiroga presentava la seva dimissió com a cap de govern, i Azaña encarregava formar-ne un de nou a Martínez Barrio amb l'objectiu d'evitar una guerra civil. Aquest s'anuncià la matinada del 18 al 19 de juliol amb el qual Marcel·lí Domingo tornava a ser fugaçment ministre d'Instrucció Pública. Segons el propi protagonista, *“ese Gobierno, si se constituye mañana, al conocerse, producirá, primero, desconcierto; después disgusto. Y no quisiera que produjera nada más, pero tengo el temor que, inmediatamente, desencadenará la protesta.”* Això no obstant, *“yo he sido requerido en una hora de gravedad extrema, y aún con la convicción puesta ofrezco el concurso que se me pide sin preguntar el puesto que se me señala.”*¹³⁰⁶ Però el govern de Martínez Barrio tant sols durà un dia, ja que l'endemà, dia 19, presentava la seva dimissió, i es formava un nou executiu encapçalat per Giral i sense la participació del dirigent de l'Ebre.¹³⁰⁷

Finalment, el fracàs del cop militar però alhora del contracop governamental produí com a resultat la guerra civil. En aquest difícil context, l'exministre emprengué una campanya propagandística per l'estranger en favor de la República: *“Tan pronto estalló la rebelión militar, advertí su magnitud y ví con toda claridad, primero: Que, en España, había empezado una guerra larga; segundo: que la posición de los otros países con respeto a la guerra española podría decidir, más que otro factor alguno, sobre su duración y resultado final. Importaba, pues, según este juicio, actuar inmediatamente en el Frente Internacional.”*¹³⁰⁸ La campanya era l'”obsesión del frente internacional” i es

¹³⁰⁵ Carta manuscrita de Francisco Bonet Quiquet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 21-V-1937. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³⁰⁶ Marcel·lí DOMINGO, *España ante el mundo*, México Nuevo, 1937, p. 231.

¹³⁰⁷ Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 35.

¹³⁰⁸ Marcelino DOMINGO, *España ante el mundo... Op. cit.*, p. 87.

podia ben bé resumir en la màxima que “*ganar Europa a nuestra causa es mas eficaz que ganar Zaragoza.*”¹³⁰⁹

En el trajecte des de Madrid cap a París, s’aturà a Tortosa. Com relatà, “*me inquietaban dos cosas: el paso por Tortosa y el paso por Tarragona. En Tarragona nací, en Tortosa crecí [...] En Tortosa y en Tarragona tengo raíces en la tierra y en las almas. Si un día, cansado o desilusionado, decidiera desarraigarme de muchos sitios o de muchas cosas, las raíces que no obedecerían a mi voluntad serían las que los días y las horas han ido ahondando en el suelo, terreno y humano, de estas dos ciudades amadas [...] Sabía cuánto en Tortosa había sucedido desde que se produjo la agresión contra la República... Tenía referencia exacta de todo. Al pasar el tren, por la estación de Tortosa, estaban los amigos de siempre. Su cara me descubrió toda su alma. Al verme a mí, optimista, animoso, decidido, audaz, me apresaron las manos; me abrazaron y besaron con emoción [...] En Tarragona me esperaba sólo Ramon Nogués.*”¹³¹⁰ La campanya de Domingo s’incia a França el 15 de setembre per arribar a mitjans d’octubre a terres americanes, on visità els Estats Units, Canadà, Mèxic i Cuba. El 10 de novembre del 1937 retornà a França per arribar a Barcelona el 15 de desembre.¹³¹¹

A Tortosa, el cop no tingué possibilitat d’èxit, ja que el tinent de la Guàrdia Civil “*Belmonte me dijo que la guarnición, por unanimidad, había acordado no declarar ni a favor ni en contra del Gobierno, sino simplemente apoyar a Josep Berenguer Cros.*” Com detallà el mateix alcalde 4 mesos més tard, “*vam procurar que des de Tortosa es donessin les màximes assistències als llocs on es lluitava contra el feixisme... es va constituir una columna... que era d’urgència organitzar. Vam concentrar les forces de la guàrdia civil i carabiners. I quan els feixistes es volien endinsar cap a Catalunya, nosaltres, amb aquella columna... vam evitar la presa d’Horta i vam recuperar Arnes, aconseguint que, mentre, el regiment de guarnició a Tarragona es pogués preparar. Es va impedir també que els feixistes s’apoderessin de Morella.. clau de comunicacions importantíssim.*”¹³¹²

¹³⁰⁹ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Ramon Nogués. París, 01-X-1936. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³¹⁰ Marcel·lí DOMINGO, *España ante el mundo...* Op. cit., p. 16.

¹³¹¹ Dietaris 57-60. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

¹³¹² Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 66 i 124.

L'esclat de la guerra provocà també l'inici de la revolució, en alguns casos de forma violenta. La bel·ligerància revolucionària va arribar fins a situacions tràgiques per a Domingo personalment, ja que el seu germà Federico Domingo, qui havia estat elegit alcalde de Benicarló el 1931, fou assassinat per la FAI de la seva població a Barcelona.¹³¹³ A Tortosa, i en paraules de Bladé i Desumvila, *"en el moment d'esclatar la guerra, hi predominaven, políticament, els marcel·linistes, i, en l'aspecte social, els elements de la Casa del Poble, afiliats al Partido Socialista Obrero Español i a la UGT (Unión General de Trabajadores). Tots –o gairebé tots- els altres partits, d'esquerra i dreta, així com l'altra sindical, hi eren representats amb una influència relativa i més aviat precària."*¹³¹⁴ Amb aquest correlació de forces, Berenguer, qui fou nomenat per Companys cap civil i militar del Baix Ebre, convocà el comitè d'enllaç del Front d'Esquerres de la ciutat la mateixa nit del 17 de juliol al centre republicà, amb l'oferta a la CNT per participar-hi. Segons ell mateix explicà, *"procedí a tomar las medidas de seguridad que la gravedad del momento requería, incautándome de las estaciones de primera necesidad, concentración de todos los vehículos automotores para controlar su movilización, designación de delegados interviniendo correos, teléfonos, telégrafos y líneas férreas [...] y control de la circulación por carreteras en la entrada y salida de la ciudad, así como detención de gente propicia a armar motines y robos [...] Seguidamente me comuniqué con las alcaldías de la extensa comarca, para conocer su disposición ante la sublevación militar, recibiendo de todos ellos un decidido apoyo a la República."*¹³¹⁵ El dia 20 el comitè del Front Popular –amb el comitè d'enllaç del Front d'Esquerres i la CNT-FAI- declarà la vaga general de 24 hores a la ciutat. El mateix dia l'alcalde va reunir 400 soldats amb llicència i es formà el cos de milicians per iniciativa del Front Popular amb l'administrador d'*El Pueblo* Pere Pla al capdavant, qui el

¹³¹³ Marco A. SORIA, Julio VIDAL, "Marcelino era muy querido por toda la familia", aseguran sus sobrinos", *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 16. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 55. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo : un referent...", *Op. cit.*, p. 185.

¹³¹⁴ Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada...* *Op. cit.*, p. 12. La dèbil implantació cenetista inicial a Tortosa també és apuntada per Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* *Op. cit.*, p. 36.

¹³¹⁵ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* *Op. cit.*, pp. 58-69.

18 d'agost fou ascendit a alferes. El Círculo Católico Tradicionalista, el Centre Radical, el Centre de la Lliga i el de la CEDA foren clausurats.¹³¹⁶

Però malgrat aquesta posició de força, des de finals de juliol, un comitè sindical format per la UGT i la CNT s'anà plantejant com un poder alternatiu al comitè d'enllaç del Front Popular liderat per Benet, que actuava acompanyat per l'alcalde Berenguer. Ja en el període electoral de febrer, s'havia constituït a Tortosa un Comitè Antifeixista impulsat pel Centre Obrer de Corporacions amb els recels del republicanisme. En aquest context, arribà a la ciutat enviat pel comitè regional anarquista l'anomenat "grup de Barcelona de la FAI", altrament dit "La Específica", format per una trentena d'homes i dones i liderat per Manuel Carrozas Borrallo. L'arribada dels grups revolucionaris "des de Barcelona" es produí també en d'altres poblacions. A Roquetes amb Ramon Poblet, del mateix grup tortosí. O a La Ràpita dels Alfacs. A la pedania tortosina d'Enveja, on hi havia l'alcalde pedani José Segarra Franch, com a d'altres nuclis es produí l'incendi de l'església, on els seus autors també "eren de fora", mentre el comitè local intentà impedir la crema.¹³¹⁷

Arreu, hi hagueren assassinats de simpatitzants dretans per part d'incontrolats esquerrans. Uns dels més significats foren els de l'exalcalde d'Amposta Joan Palau Miralles i el seu fill, l'exdiputat a Corts Joan Palau Mayor. A Vilalba dels Arcs, el 22 de juliol foren executats 17 veïns de la població i 75 més foren detinguts i traslladats a Tortosa i a Tarragona. La xifra de morts acabà arribant als 42, entre ells, 4 dels 6 regidors conservadors de l'últim consistori democràtic, el secretari municipal i el sereno.¹³¹⁸

¹³¹⁶ Sobre les dificultats de la situació dins l'estratègia governamental per fer front als sublevats, l'organització i l'actuació de la Columna de Tarragona i d'altres fets rellevants durant aquells dies decisius com la protecció de l'Observatori de l'Ebre a Roquetes i dels elements religiosos, físics i humans com el bisbe de Tortosa, Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 70-90. Els primers dies post 18 de juliol també són relatats a Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* Op. cit., p. 37 i següents.

¹³¹⁷ *Ibid.*, pp. 35-36 i 42-43. Els fets revolucionaris a Tortosa també es poden seguir a p. 41 i següents. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 86. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., p. 95. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., p. 70. Daniel SAINZ DE AJA Valls, *La memòria històrica a Sant Carles de la Ràpita*, Jordi Dassooy, Sant Carles de la Ràpita, 2012, p. 24. Josep Maria TOMÁS i Prats, *Pedania de Sant Jaume d'Enveja...* Op. cit., p. 111. Roberto FOLCH, *Sant Jaume d'Enveja...* Op. cit., p. 261.

¹³¹⁸ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics...* Op. cit., pp. 5 i 268-269. Sobre els assassinats a Roquetes, Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., pp. 67-69.

Uns dies abans, el 25 de juliol, per decret del conseller de Governació tots els regidors que no pertanyien a formacions del Front Popular eren destituïts dels consistoris catalans. A Tortosa, el 31 de juliol els fets es precipitaren i es produïren incendis en algunes esglésies, que foren paral·lels a l'inici de les primeres detencions i posteriors assassinats ocorreguts a partir del 5 d'agost, com el del regidor bauista Lluís Lassat Duran i el del director del *Correo de Tortosa* Enrique Mur Brull. Els fets provocaren la dimissió de Benet com a president del comitè del Front Popular de la ciutat, qui fou substituït pel cenetista Joan Andreu Fontcuberta. Fins aquell moment, i en paraules de Cid, “la majoria municipal s’havia constituït a base del partit d’en Marcel·lí Domingo –la fracció més important-, l’Esquerra de Catalunya (Josep Rodríguez), Acció Catalana (Josep Mª Brull), el Centre Obrer (Cabrera i Pons) i el Partit Socialista (UGT): Joan Falcó i Tomàs Jardí. La minoria d’oposició era formada a base dels tradicionalistes, carlins i la Lliga.”¹³¹⁹

Però l’hostilitat contra els marcel·linistes s’incrementà el 28 d’agost amb una manifestació organitzada per la CNT-FAI i el PSUC al so de la Internacional i amb la instal·lació d’una metralladora a la Plaça dels Estudis, apuntant en direcció a la façana de l’Ajuntament. Una comissió integrada per Carrozas, Josep Tarín Valdepérez i Frederic Ferré Bel de la CNT-FAI i Joan Cugat Buera i Albert Jardí Porres del PSUC s’entrevistaren amb Benet per exigir la dimissió de Berenguer i la formació d’una comitè antifeixista i d’una comissió administrativa per dirigir la política local. En aquesta situació adversa, l’alcalde presentà la dimissió i Ferran Pons presidí el nou Comitè Antifeixista. Benet relatà a *El Pueblo* que “el PSUC i la CNT, amb metralladores, destituïren i assaltaren l’Ajuntament legítim del Front Popular.”¹³²⁰ Per contra, els dirigents del PSUC sostingueren que anaren desarmats a l’Ajuntament. El mateix estiu del 36 també es col·locaren metralladores davant l’Església i l’Ajuntament a la Ràpita dels Alfacs, encapçalat per l’alcalde Joan Balada Sánchez.¹³²¹

¹³¹⁹ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 84 i 87.

¹³²⁰ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 98, a partir d’*El Pueblo*, 31-V-1937. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 92-93 i 98-99. Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 55-57 i 79-84.

¹³²¹ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 98, a partir d’*El Pueblo*, 31-V-1937. Els fets vistos per un dirigent local de l’ACR a Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 84-92. Daniel SAINZ DE AJA Valls, *La memòria històrica a Sant Carles... Op. cit.*, p. 25.

La constitució dels nous comitès era un reflex de la nova correlació de forces. A Tortosa, la Comissió Administrativa quedà ubicada a l'edifici de l'Ajuntament i, dels 8 membres que la conformaven, només Francesc Vallés Tomàs era del PRE. Amb la mateixa proporció, al comitè antifeixista, instal·lat al convent de les germanes de la Consolació, només Joan Benet representava al marcel·linisme. A més a més, la CNT-FAI i el PSUC ocuparen qualitativament les àrees més importants i decisives. En una posició de debilitat, PRE, ERC i ACR aproparen les seves posicions en un comitè d'enllaç presidit per Berenguer. Tanmateix, un cop enderrocat el poder republicà per part d'anarcosindicalistes i socialistes, les diferències entre els dos sectors revolucionaris augmentaren. Els republicans demanaven unitat i ordre a la reraguarda, els primers des d'*El Pueblo* i els dos darrers des de *Vida Tortosina* –fundada el 1929 i dirigida per Joan Cid i Mulet–, quan des de mitjans de setembre aquest setmanari passa a ser portaveu no només de l'AC sinó també de l'ERC. Per la seva part, a partir del 10 de febrer de 1937 la CNT-FAI publicà *Ciudad y Campo*, que substituï l'històric i independent –tot i que de tendència dretana– *El Heraldo de Tortosa*.¹³²²

La revolució arribava al Baix Ebre més tard que a d'altres comarques catalanes, però acabava arribant. En l'opinió de Cid i Mulet, “*per contra de considerar igualment facciosa l'actuació dels incontrolats, van tolerar-la, a contracor si es vol, desarticulant-se de fet allò que el vot popular de les majories havia edificat. Atacada per l'extrema dreta militar i per l'extrema esquerra a ultrança, la República anava a tomballons cap a la desintegració.*”¹³²³ L'agost del 1936, Noguer i Comet li preguntava al seu cabdill: “*Quan s'acabarà això? Es el nostre any terrible!*”¹³²⁴ El poder marcel·linista havia caigut. Tal i com li comunicaven a Joaquim Bau, “*los elementos como Berenguer, Tudó, etcétera, son ahora elementos considerados*

¹³²² La resta de la comissió la integraven Joan Cugat i Josep Ferré de la UGT, Ramon Coll i Josep Tarín de la CNT, Roig altadill de la FAI, Ramon Cabrera del PSUC i Josep Brull d'AC. Al comitè també hi havia Joaquim Garcia i Francesc Caballé de la CNT, Francesc Batista de la FAI, Tomàs Verdall de la UGT, Vicente González del PSUC i Timolau Granyó de l'ERC. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 99-100, 107, 113 i 140. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 98-99. Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* Op. cit., pp. 119 i 153-154.

¹³²³ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* Op. cit., p. 84.

¹³²⁴ Petita nota manuscrita al final de la carta mecanografiada de Noguer i Comet a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 25-VIII-1936. Lligall 400, Expedient 75. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*sospechosos, ahora los llaman burgueses, no tienen ninguna influencia.*¹³²⁵ Un altre exemple el trobem quan la Delegació d'Economia de la Generalitat a Tortosa sol·licità la recaptació de diners per l'assistència als refugiats que anaven arribant a la ciutat, per crear un fons de guerra per a les despeses del conflicte bèl·lic. En paraules de Cid i Mulet, *“d'aquesta contribució patriòtica no va deslliurar-se'n ningú [...] militessin a l'esquerra o militessin a la dreta. En Benet Piñana, Berenguer, Ballester, Homedes, Piñana, Tudo, Bau, Climent, els Llorca, etc [...] Les quantitats a abonar oscil·laven entre mig milió i mil pessetes.*¹³²⁶ A destacar que els 6 primers eren marcel·linistes.

L'11 de setembre la Generalitat dividí Catalunya en 9 vegueries, la cinquena amb capitalitat a Tortosa i formada per les comarques del Baix Ebre, el Montsià i la Terra Alta. I el 9 d'octubre, decretà la constitució de nous Ajuntaments seguint la proporcionalitat dels diversos partits i sindicats del mateix govern català que, des del 26 de setembre, estava integrat per 3 consellers de l'ERC, 3 de la CNT, 2 del PSUC, 1 del POUM, 1 d'AC i 1 d'UdR. Els municipis de més de 20.000 habitants, com fou el cas de Tortosa, passaren a tenir 33 regidors. D'aquesta manera, el comitè antifeixista i la comissió administrativa deixaven pas a un nou consistori tortosí integrat per 9 regidors d'ERC, 9 de la CNT, 6 del PSUC, 3 del POUM, 3 d'AC i 3 de la UdR. Els grans damnificats de la situació eren els seguidors de Domingo, que passaven de forma paradoxal de ser la força hegemònica de l'anterior Ajuntament, després d'imposar-se als comicis municipals, a perdre tota la representació. Tal com explicà el mateix Benet a *El Pueblo*, *“encara que nosaltres –el PRE- en el consell de la Generalitat ens trobàvem representats pel conseller d'Acció Catalana, no hi teníem una representació directa. [...] Els elements d'Acció Catalana i d'Esquerra Republicana de Catalunya van ser prou lleials i nobles per oferir-nos quatre llocs que, pel decret, corresponen a ells. Com que aquests regidors no podien ésser nomenats com a representants del PRE, i havien de perdre el nom, nosaltres vam creure convenient no acceptar-ho en aquestes condicions [...] Això va fer que nosaltres no tinguéssim representació directa*

¹³²⁵ Citat a Joaquín MONSERRAT Cavaller, *Joaquín Bau Nolla... Op. cit.*, pp. 176-178, a partir de la carta de Luis Loredo Juárez, cònsul d'Argentina a Tortosa, a Joaquim Bau. Sevilla, 26-XI-1936.

¹³²⁶ Sobre aquest punt, Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 145-150 i 188.

dintre de l'Ajuntament de Tortosa. Però com que la coordinació dels partits republicans no ha deixat d'actuar i les relacions són cada dia més cordials, i els partits d'Acció Catalana i Esquerra Republicana tenen en total dotze representants, nosaltres ens sentim i estem plenament representats també amb ells."¹³²⁷

Finalment, el 24 d'octubre Josep Rodríguez, president del comitè local d'ERC, era elegit nou batlle de la ciutat, tot i que en una posició d'aïllament, donada la força preponderant de la CNT, la qual disposà de les àrees més importants, com Economia, Proveïments i Defensa.¹³²⁸ Segons Cid, "*la CNT s'imposava en el negoci revolucionari perquè emprava uns mitjans més contundents que no la UGT, en les rengles de la qual es trobaven bona part de republicans atès que el Centre Obrer era d'antic l'única entitat de caràcter social lligada políticament al partit marcel·linista.*" A més a més, "*antics militants dels partits tradicionals de la vella política republicana desertaren en massa cap a la demagògia i l'arribisme.*"¹³²⁹ A Roquetes, el marcel·linista Joan Hierro deixà l'alcaldia en favor del fins llavors número dos del govern local, Joan Castells, qui agafava el relleu també amb les sigles de l'ERC.¹³³⁰ Tot i que amb mecanismes diferents, Roquetes s'unia als casos de Tortosa, Amposta i Alcanar de l'alcaldia marcel·linista del 1931 es passava a un batlle més afí a l'ERC. I de la mateixa formació era el nou alcalde de la Ràpita dels Alfacs, Miquel Carcellé González.¹³³¹

El 30 d'octubre, el PRE de Tortosa organitzà una companyia d'un centenar de milicians del batalló Marcel·lí Domingo per lluitar al front de Madrid, comandats per l'alferes Pere Pla Pons. Però en el conflicte bèl·lic hi destacà

¹³²⁷ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 100, a partir d'*El Pueblo*, 09-XI-1936.

¹³²⁸ Sobre la composició i les dificultats per establir la nova correlació de forces donada la inexistència del POUM a la ciutat, Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 114-116 i Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, p. 118-121.

¹³²⁹ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, p. 87 i 117.

¹³³⁰ Al costat del conseller en cap Castells, hi figuraven els regidors Josep Jardí Jardí, Josep Chavarria Bonfill, Francesc Montserrat Jardí i Vicenç Lleixà Subirats. Conseller segon fou Josep Gas Sánchez de la CNT, amb els seus afins Ramon Poblet, Ramon Llanes Soliva, Joaquim Esteller Bort, Damià Aixendri Curto i Manel Lleixà Sánchez. El conseller tercer, Josep Lapeira Rodriguez del PSUC, s'ubicava al costat de Ramon Martí Capera, Josep Lapuerta Solà, Joan Vandellós Salanguera, Joan Aragonés Mangrané i Daniel Pla Vallés. Completaven el nou consistori Daniel Chavarria Aragonés i Carles Salvador Escardó de la UdR i Joan Ramires Canes i Josep Chavarria Ferré d'ACR. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, pp. 69-71.

¹³³¹ Daniel SAINZ DE AJA Valls, *La memòria històrica a Sant Carles... Op. cit.*, p. 26.

per damunt de tots Sebastià Campos, qui tot i caure ferit, havia estat ascendit a capità per mèrits de guerra i passà a dirigir la tercera companyia del Batalló de la Victòria. Tal com explicà el mateix Campos a *El Pueblo*, “yo era, y seguiré siendo, un actor de la guerra. Grande ha sido mi alegría... al comprobar que en el mismo frente, y comandados por un hombre del temple de Pere Pla, hay cien tortosinos de aquellos de las luchas heroicas.”¹³³²

A la reraguarda, el 7 de novembre els marcel·linistes tortosins celebraren una nova assemblea. Berenguer explicà la seva gestió com a alcalde i la seva destitució i Benet, qui presidia la reunió, analitzà tots els fets ocorreguts des del cop d'Estat. Segons ell mateix, “*vam acceptar la greu responsabilitat de presidir el comitè d'enllaç del Front Popular. Jo puc dir-vos, ja que vaig ser elegit per a l'esmentat càrrec, que les hores més feixugues i amargues de la meua vida les he passat ocupant aquell lloc. Volíem nosaltres evitar danys inútils, i ens veiérem desbordats per altres elements, particularment pels que venien de poblacions foranes i que no podien sentir amb el mateix sentit la nostra responsabilitat. A la fi s'acceptà la nostra dimissió (...) nosaltres no podíem (acceptar) (...) el que de nosaltres es volia demanar.*”¹³³³

El 24 d'octubre, la Generalitat publicà el Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer. El procés revolucionari al sud del Principat fou dels més destacables de tot Catalunya. Com en moltes d'altres contrades, fou liderat per la CNT. Per contra, en aquestes comarques el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) no tingué pràcticament implantació. Al tram final de l'Ebre, fou molt important el seu nucli d'Amposta, amb el canareu Joan Reverter Nolla al capdavant. Hi destacaren sobretot les col·lectivitzacions dels latifundis del Delta amb la incautació de terres i béns, com les d'Adolf Fàbregas, com hem vist segon alcalde del govern Escrivà a Amposta i tresorer de la Cambra Arrossera. També hi havia nuclis anarcosindicalistes a Gandesa, Arnes i Vilalba, que acudiren el maig del 1937 a Barcelona al Pleno Regional de Sindicatos y Colectividades de Campesinos de la CNT de Cataluña. A moltes poblacions s'organitzaren col·lectivitzacions que emeteren paper moneda. Per

¹³³² Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 110, 120 i 125, a partir de Sebastià CAMPOS i Terré, “¡Salud a los tortosinos heroicos!”, *El Pueblo*, 14-XI-1936. A més de Campos, altres republicans tortosins al front de Madrid foren Monclús, Manyé, Pla, Curto o Fornós. Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 136-138.

¹³³³ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 101, a partir d'*El Pueblo*, 09-XI-1936. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 124.

exemple a Ulldecona, on l'anarcosindicalisme liderat per Antonio Pascual Bonfill i Joan Batet també hi havia guanyat cada vegada més pes, obrint-se pas de forma paral·lela al nucli local del PSUC, liderat per Vicent Ferreres i Artur Tallada. També a la Terra Alta, en poblacions com Corbera, Horta i la Pobla de Massaluca. De forma paral·lela a l'estructuració anarcosindicalista, segons Josep Sánchez Cervelló i almenys per al cas de la Terra Alta, la UGT s'organitzà sobretot a partir del cop d'Estat militar, propiciada sobretot pels radicalsocialistes i l'ERC, ja que abans de la guerra tenia una escassa implantació. Durant el 1936, hi hagueren nuclis a Gandesa, la Fatarella, Batea, el Pinell de Brai, Bot, Caseres, Horta i Arnes.¹³³⁴

En aquella situació, el pensament que impregnava a molts dirigents republicans era que *“no impera altra voluntat que la del la Fai [...] L'economia del país està destruïda. La col·lectivització imposada per la força de les pistoles es un fracàs espantós [...] Al camp, l'odi es concentra i esclata tot sovint en fets monstruosos com els de la Fatarella”*.¹³³⁵ Sens dubte, el gran exponent de la revolució violenta a l'Ebre i també un dels més importants de tot Catalunya es produí en aquesta població el gener de 1937, quan l'enfrontament de membres de la CNT d'una banda i de l'ERC, el PSUC, la UdR i la UGT de l'altra provocà 34 morts.

Com li apuntà Noguer i Comet a Domingo el març de 1937, *“a la província de Tarragona, totes les nostres organitzacions, fins les de Tortosa s'han adherit a Esquerra Republicana de Catalunya. L'amic Nogués, ha seguit també aquesta posició i ja no va assistir a la darrera reunió de la minoria d'Izquierda Republicana a les Corts.”* Malgrat això, no tots els marcel·linistes seguiren la maniobra. Entre els contraris hi havia l'exgovernador, qui abandonà la política.¹³³⁶

¹³³⁴ Sobre les col·lectivitzacions al sud de les Terres de l'Ebre, unes de les més importants de Catalunya, vegeu Carme FERRÉ Pavia, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa... Op. cit.* Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Conflictivitat social i associacionisme agrari...”, *Op. cit.*, p. 229. Josep Ferran BEL i Querol, “L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...”, *Op. cit.*, p. 322. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes...” *Op. cit.*, pp. 455-456. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona... Op. cit.*, p. 45.

¹³³⁵ Carta manuscrita de Ramon Noguer i Comet a Marcel·lí Domingo. Amelie-les-Bains, 02-III-1937. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³³⁶ *Íbid.*

D'aquesta manera, en moltes poblacions, al local de la formació nacionalista s'hi tornava a penjar *"un gran retrat d'en Marcel·lí Domingo."*¹³³⁷ A Tortosa, segons Joan Cid, *"la situació [...] dels militants més caracteritzats del Partit Republicà d'Esquerra no deixava lloc a les millors esperances, si l'esmentat partit no procedia a revisar la seva posició, sospesant-ne els pros i els contres. Absent Marcel·lí Domingo d'Espanya en viatge de propaganda per la causa de la República, els dominguistes tortosins es trobaven mancats d'una direcció eficient a fi de prendre determinacions de caràcter definitiu. La campanya de desprestigi que d'una manera persistent mantenien els socialistes i anarquistes aconsellà, definitivament [...] de demanar l'ingrés a l'Esquerra de Catalunya, cosa que va produir-se amb evident contrarietat dels "esquerristes" locals perquè veien en aquest fet trontollar llur fals prestigi."*¹³³⁸ Com ha assenyalat el marcel·linista Josep Subirats Piñana, *"la singularitat del PRE de les comarques de l'Ebre –enmig d'una Catalunya on, de fet, s'havien agrupat les principals opcions polítiques a l'entorn d'ERC, PSUC-UGT i CNT-FAI no tenia futur. La necessitat de fusionar-se amb ERC era òbvia, i això es féu, de la mà de Benet, al començament de març de 1937. La força del PRE, però, era tant notòria a les Terres de l'Ebre que es va dir que el PRE de Tortosa havia absorbit l'ERC. Francesc Cabanes March, d'ERC, però, en fou el president."*¹³³⁹ Unes paraules que podríem matisar per al cas local de Tortosa. La reunificació republicana provocà, de retruc, *"l'ingrés a l'ajuntament de Benet Piñana, Paco Vallés, Favà i algun altre que substituïren els dos consellers que Acció Catalana havia "prestat" a l'Esquerra per tal de poder constituir la seva minoria. La reorganització municipal va permetre a les minories republicanes una major connexió i va donar al municipi un to més seriós. Si bé en Rodríguez va continuar a l'alcaldia, Benet Piñana passava a ésser Primer-Conseller Regidor i no resultarien ineficaços els assessoraments que podria facilitar a l'alcalde."*¹³⁴⁰

Després de tots aquells anys, s'acabarien imposant les tesis inicials de Domènec Piñana, assumides per la majoria dels marcel·linistes de Tortosa en

¹³³⁷ Joaquim COMPANYY i Roldan, *Sis anys fora de casa (8-3-1938/14-6-1942)*, Viena, Barcelona, 1999, p. 43.

¹³³⁸ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, p. 153.

¹³³⁹ Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 101. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 143.

¹³⁴⁰ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, p. 153.

el IV Congrés del PRRSC de juny de 1934. Amb el reingrés a l'ERC, *El Pueblo* catalanitzava el seu nom per passar a anomenar-se *El Poble*, i s'erigia com a portaveu de l'Esquerra. Segons Subirats, a Tortosa el marcel·linisme fou el representant del republicanisme històric, mentre que al voltant de l'Esquerra s'hi agruparen alguns sectors provinents del bauisme, que havien passat per l'Acció Catalana o per la USC, com fou el cas de Josep Rodríguez. Altres casos semblants podien ser els de Cid i Mulet o Luís Montagut.¹³⁴¹

Amb aquesta nova situació, el 3 i 4 de juliol Tortosa acollí simbòlicament el Congrés comarcal de la federació de les comarques tarragonines de l'ERC, amb representants de la vegueria 3 de Tarragona, la 4 de Reus i la 5 de Tortosa. Hi intervingueren Ramon Nogués, Joan Benet, Ernest Tudó i Francesc Cabanes. Poc més tard, el 22 de juliol es constituí la Comarcal d'ERC al Montsià, quan es reuniren representants d'Alcanar, la Sénia, Amposta, Masdenverge, la Galera i Planes del Montsià. Acordaren provisionalment nomenar president a Amposta i secretari a Alcanar als efectes de la representació de la Comarcal al Ple Executiu. La normalització de la reunificació republicana quedava confirmada en plena guerra civil. I encara el 18 de desembre de 1937, es celebrava l'assemblea local d'ERC a Tortosa, que elegí el comitè del partit, la majoria dels quals procedents del PRE.¹³⁴² A Roquetes, el primer de maig es celebrava la diada del treball amb una festa al Grup Escolar Marcel·lí Domingo, presidida pel batlle Joan Castells i amb un emotiu parlament de la directora del centre, Marina Daufí. Però tot i aquest context general de debilitat del republicanisme, podien sorgir nuclis republicans nous en algunes localitats. Aquest fou, per exemple, el cas de la localitat de Traiguera, al Maestrat, on el febrer del 1937 s'havia creat una agrupació local d'Izquierda Republicana.¹³⁴³

¹³⁴¹ Entrevista a Josep Subirats Piñana. Barcelona, 29-X-2011.

¹³⁴² Els seus membres foren Joan Benet Piñana, Ernest Tudó d'Esteve, Manuel Nomen Aragonés, Josep Borràs Salvadó, Frederic Manyà Pascual, Daniel Chavarria Casadó, Josep Casadó Balaguer, Daniel Ramírez Otero, Francesc Vallès Tomàs, Andreu Hueto Calvo i Joaquim Queralt Hierro. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 172-173 i 196.

¹³⁴³ Els seus principals dirigents foren Vicente Roig, José Bort, Joaquín Vizcarro i Vicente Ferrer. Reglamento de Izquierda Republicana de la Agrupación Municipal de Traiguera. R. LLÀTSER, "Documents d'Izquierda Republicana de Traiguera", *Traiguera*, desembre de 2011, p. 21. *El Poble*, 23-VII-1937, p. 2. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 105. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... op. cit.*, p. 75.

Una de les consignes que *El Poble* s'afanyava a assenyalar era que “l'únic que es pot fer en aquests moments és la guerra, tot el demés es distraure les seves activitats.”¹³⁴⁴ En aquest context, l'escalada general de l'hostilitat entre els reformistes d'una banda i els revolucionaris de l'altra anà *in crescendo*. A Barcelona, els primers dies de maig s'iniciaren els enfrontaments entre les forces de la Generalitat amb l'ERC, el PSUC i la UGT contra la CNT-FAI i el POUM. A Tortosa, l'abril del 1937, tot el protagonisme fou per als anarcosindicalistes, els quals ja havien iniciat una dura campanya contra Marcel·lí Domingo des del seu periòdic *Ciudad y Campo*, contrarestada des d'*El Pueblo*. Un cop desencadenats els fets a la capital catalana, començaren a patrullar grups armats cenetistes que es feren forts a Tortosa, dirigits per Manuel Carrozas i el seu home d'acció, Francesc Batista, alguns vinguts d'altres poblacions de l'Ebre, com del nucli ampostí. S'apoderaren de l'Ajuntament, de la caserna de la Guàrdia Nacional Republicana, del Banc d'Espanya, de l'edifici de telèfons i del de telègraf, del de correus i de tots els centres de comunicació. Els marcel·linistes aconseguiren alliberar a Campos i Terré, qui estava a la ciutat i havia estat detingut per Carrozas i Batista. Davant la situació, un grup armat s'aplegà al casal d'ERC, dirigit per Benet, el qual es coordinà amb el grup de la UGT, sindicat que agafà la direcció dels reformistes. Segons el propi Benet, “jo en persona ajudava, amb una vintena d'homes postres, a fer les barricades.”¹³⁴⁵

En paraules de Francisco Bonet, “en Tortosa, hemos pasado momentos difíciles. Se apoderaron del gobierno de la ciudad unos individuos forasteros procedentes de todas partes de España, que se denominaban anarquistas, y juventudes libertarias, y hacían todo lo que les venía en gana. Se impusieron por el terror y por fin se liaron con la fuerza pública a la que desarmaron y el gobierno nacional se vio precisado a encargarse del orden público y de guerra en Cataluña y mandó una columna de unos 800 hombres con buen material y dominó la situación, pero ahora esta gente se ha infiltrado por los pueblos, y

¹³⁴⁴ *El Poble*, 01-IV-1937, p. 1.

¹³⁴⁵ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 103-104, a partir de Joan BENET Piñana, “Parleu bé, si us plau”, *El Poble*, 31-V-1937, p. 2. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 150-152. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 36-37.

alli campan. Berenguer desapareció y no sé por donde anda."¹³⁴⁶ Efectivament, el dia 6 arribà a la ciutat una columna de guàrdies d'assalt enviada des de València pel govern de la República que entrà a la ciutat sense resistència. Hi hagué una dotzena de morts i unes 200 detencions. Posteriorment, es constituí un nou consistori amb Ferran Pons Marín, del PSUC, com a batlle. El nou Ajuntament quedava integrat per 10 regidors dels PSUC-UGT, 8 d'ERC, 3 d'AC i 3 de la UdR. Joan Benet fou elegit segon tinent d'alcalde i conseller de Sanitat i Assistència Social. I el seus companys de partit Josep Rodríguez i Francesc Vallés foren designats delegats de Cementiris i de Refugiats, respectivament. Malgrat que la implantació socialista era força escassa a les pedanies, totes tingueren també alcaldes pedanis dels PSUC, la major part dels quals vinguts del republicanisme.¹³⁴⁷

Com que la proporcionalitat no respectava l'esmentat decret del govern català de 9 d'octubre de 1936, el consistori tortosí actuà sota una situació d'il·legalitat fins al setembre de 1937. El dia 22 els regidors rebutjaren per unanimitat l'esmentat decret i el govern de la ciutat quedà a càrrec del delegat d'Ordre Públic. No fou fins al 29 quan la CNT reingressà al govern local, tot i que amb perfils més moderats com el de Cándido Fernández Jorge. El nou consistori tornava a quedar amb 9 regidors de l'ERC, 9 de la CNT, 6 del PSUC, 3 de l'AC i 3 de la UdR. Josep Rodríguez era elegit batlle –amb el jove marcel·linista Josep Subirats Piñana com a secretari de l'alcaldia- i Joan Benet primer tinent d'alcalde i regidor d'Assistència Social. Tot i que poc més tard, i en un nou decret del govern català, els 3 regidors que havien de correspondre al POUM passaren al PSUC, que igualà els 9 de la CNT i de l'ERC. Entre aquests últims, només Benet representava la vella guàrdia marcel·linista.¹³⁴⁸

¹³⁴⁶ Carta manuscrita de Francisco Bonet "Quiquet" a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 21-V-1937. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³⁴⁷ A més de Benet, també eren regidors d'ERC Timolau Granyó Solé, Joaquim García Carbonell, Alexandre Monclús Alemany, Joan Gisvert Calvet, Cèsar Serna Riquelma, Josep Rodríguez Martínez i Francesc Vallés Tomàs. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* *Op. cit.*, pp. 154-166. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* *Op. cit.*, p. 104. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* *op. cit.*, pp. 76-77. Els fets de maig a Tortosa, les seves conseqüències i les complexes negociacions per definir el nou consistori també es poden resseguir a Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* *Op. cit.*, pp. 173-187.

¹³⁴⁸ La resta de regidors de l'ERC, a més de Rodríguez i Benet, eren Manuel Favà Queralt, Alexandre Monclús Alemany, Timolau Granyó Solé, Cèsar Serna Riquelme, Frederic Olucha Maset, Joaquim García Carbonell i Joan Gisbert Calvet. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa,*

Entre el 27 d'octubre i el 5 de novembre de 1937, una crescuda de l'Ebre provocà el desbordament del riu i nous maldecaps per als ja desgastats consistoris locals. A Tortosa, Benet, que en aquell moment era alcalde accidental, va haver de fer font a la situació. Tal com li explicà al govern de la Generalitat: *"Inundació catastròfica. Ebre té ciutat sense provisions, menjar de cap mena, població civil units a milers passatgers trens detinguts estació, pels carrers demanen menjar sense que puguem assistir-los. Precisa auxiliis postres: carn, farina, llet. Altrament serà imposible contenir poble famèlic dos dies sense menjar."*¹³⁴⁹ El 18 de novembre, ell mateix fou elegit president d'un nou comitè local de l'ERC de Tortosa, en una assemblea que també trià Ernest Tudó d'Esteve, Manuel Nomen Aragonés, Josep Borràs Salvadó, Frederic Manyà Pascual, Daniel Chavarria Casadó, Joan Casadó Balaguer, Daniel Ramírez Otero, Francesc Vallès Tomàs, Andreu Huerto Calvo i Joaquim Queralt Hierro, la major part dels quals, antics membres del PRE. Segons Josep Subirats Piñana, altres marcel·linistes acabaren a les files comunistes, com fou el cas de Sabatè Barjau o de Viriato Murall. En el primer cas, per salvar al seu germà i al germà de Joaquim Bau de les persecucions.¹³⁵⁰

El dia 16 de novembre, Marcel·lí Domingo arribava a París procedent d'Amèrica, on fou rebut per Ramon Nogués i pel secretari de les Corts de la República, Mariano Joven. Segons la crònica que en féu *La Publicitat*, "La tornada de Marcel·lí Domingo", reproduïda a *El Poble*, el dirigent de l'Ebre "oposava serenament el seu verb inflammat i, a través de l'indecís, el captava per la República i sostenia l'entusiasme dels nostres amics incondicionals, ratificant-los en la seva fe i en la seva esperança. Va venir un moment que Domingo representà la República. Qualsevol acte públic seu es convertia en una delirant apoteosi de la nostra lluita per la llibertat. Tot Mèxic, de nord a sud, va respondre. I en pot respondre també [...] el govern de Cárdenas al cap [...] De més, hi ha el seu pas pels Estats Units i pel Canadà, els resultats magnífics

front de guerra... *Op. cit.*, p. 181-184. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 105. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 181-184.

¹³⁴⁹ Telegrama de l'alcalde accidental de Tortosa al conseller de Proveïments i al conseller d'Agricultura de la Generalitat. Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 105-106 i a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 186-187. Finalment, les provisions i l'ajuda arribaren des de Vinaròs, Uldecona, Sant Carles de la Ràpita, l'Ametlla i la Sénia. Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, pp. 202-205. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... op. cit.*, pp. 81-82.

¹³⁵⁰ Entrevista a Josep Subirats Piñana. Barcelona, 29-X-2011.

del qual són recollits en el llibre *España ante el mundo*, publicat per Domingo a Mèxic. I de tornada, els èxits de l'Havana on, sota l'ègida de Batista, Marcel·lí Domingo aplegà seixanta mil cubans i els explicà el que el dictador no permet que sigui dit en els diaris.¹³⁵¹ Posteriorment, publicaria també *El mundo ante España. México ejemplo*, tot i que contenia un epíleg sobre Estats Units, Cuba i Europa. Domingo detallà les memòries del viatge, Estat per Estat i ciutat per ciutat, i sobretot emfatitzà el suport del president Lázaro Cárdenas. En les seves pròpies paraules, “*este libro, más que el reportaje de una campaña, testimonio, con mi libro anterior, “España ante el Mundo”, las multiplicadas posibilidades de eficacia que, una campaña, en explicación del atentado que se comete contra la soberanía legítima de un pueblo, tiene en América.*”¹³⁵²

Davant la progressiva retirada de l'exèrcit republicà, el front de guerra s'anava apropant a l'Ebre. D'aquesta manera, el sisè aniversari de la proclamació de la República no podia ser més amarg. Domingo es preguntava: “*¿Qué será de España? ¿A dónde va España?, debemos preguntarnos en este 14 de abril de 1937. Volver los ojos a nuestra patria, es llenar los ojos de lágrimas. Nunca se ha cometido un crimen mayor. ¿Qué será de España? Será lo que sea el pueblo. ¿A dónde va España? A donde le lleve el pueblo.*”¹³⁵³

El 16 de gener del 1938, a més de passar per Godall, retornava a la ciutat que l'havia vist créixer.¹³⁵⁴ Semblava com si fos l'enèsim -i potser l'últim- homenatge dels seus fidels. El líder republicà retrobà “*els amics i lluitadors del passat*” i pronunciava el primer discurs a la República: “*les meves primeres paraules en tornar a ésser en aquesta terra de tragedia i de glòria, tenen la doble emoció, per mi, d'ésser les primeres pronunciades davant l'opinió dintre d'Espanya i pronunciar-les a Tortosa [...] em produeix una gran alegria veure-us tots units –i aquest és el camí a imitar per tothom-, a tots els que poc o molt sou una mica deixebles d'una tasca de segles [...] perquè la nostra tasca i lluita puguin servir d'exemple, i els nostres fills i néts puguin viure una vida de felicitat.*”¹³⁵⁵ A més dels seus correligionaris de l'Ebre, Domingo també parlà amb Nicholas Frizand, un tanquista nordamericà que, després de col·laborar en

¹³⁵¹ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 189-190.

¹³⁵² Marcelino DOMINGO, *El mundo ante España. México ejemplo*, La Technique du Livre, Paris, [1938], p 507.

¹³⁵³ Marcelino DOMINGO, *El mundo ante España... Op. cit.*, p. 296-297.

¹³⁵⁴ Dietari 61, p. 17. Fons Marcel·lí Domingo, ACBE.

¹³⁵⁵ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 200-201.

l'organització d'un acte de propaganda on participà Domingo a White Plains, prop de Nova York, decidí anar a combatre amb l'exèrcit republicà.¹³⁵⁶

Però a partir d'aquell moment, la terra ja seria decididament de tragèdia per als interessos republicans. El mes de febrer de 1938, l'exèrcit republicà es retirava de Terol i es produïren nous bombardejos aeris a Catalunya, al llarg de l'Ebre, Tortosa i a Flix. Uns atacs aeris que continuarien sobre la ciutat, peça estratègica militarment, i que acabarien sent sistemàtics. La caiguda de la moral portà al trasllat de població cap a les cases de camp. El 7 de març les tropes franquistes iniciaven l'ofensiva d'Aragó. *El Poble* es publicà amb regularitat fins a aquell mateix dia i a continuació ja de forma intermitent per acabà desapareixent al cap de poc. El govern Rodríguez, amb el suport més proper dels regidors Benet, Cabanes, Pons, Panisello i Fernández, sentia el front cada vegada més a prop. El 3 d'abril l'exèrcit franquista ocupà Gandesa i Lleida i el dia 12 es produïren enfrontaments a la carretera entre la capital de la Terra Alta i Xerta, mentre Tortosa era evacuada. El dia 14 encara es commemorà la proclamació de la República al xalet de Benet a la carretera Simpàtica, on s'allotjà l'Ajuntament, tot i que posteriorment es traslladà al Perelló. Ja en zona de guerra, passaria a ser regit per un comissari municipal nomenat per la Generalitat.¹³⁵⁷

El 15 d'abril de 1938, en l'operació coneguda com "*El hachazo de Viranoz*", l'exèrcit franquista partia el territori republicà en dues meitats. El dia 18 l'exèrcit de Franco ocupava la riba dreta de l'Ebre fins al mar i el riu quedava establert com a front de guerra. El 4 de maig l'exèrcit franquista arribava a Amposta i moltes famílies abandonaren la població per un pont de barques. D'aquesta manera, les poblacions del Montsià i de la Terra Alta, i bona part de les de la Ribera i del Baix Ebre quedaven ja perdudes per l'exèrcit republicà. En moltes d'aquestes localitats, els esquerrans hagueren de fugir cap al nord, molts d'ells a Barcelona. No tots, però, pogueren fer-ho. Aquest fou el cas, per

¹³⁵⁶ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 432, a partir d'*El Poble*, 17-I-1938. Josep SUBIRATS Piñana, *Evocacions 36-38...* Op. cit., pp. 106-108. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., pp. 38-39.

¹³⁵⁷ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 137-142, 207-209 i 214. Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* Op. cit., pp. 165-169. El desenllaç de la guerra també es pot resseguir en aquesta última publicació, pp. 207-236.

exemple, del marcel·linista Ramon Ripoll Rico i de la seva muller Lorenza Salaet, “*quedando prisioneros de las fuerzas rebeldes.*”¹³⁵⁸

El 25 de juliol de 1938 començava la batalla més decisiva i dura de la guerra, la de l'Ebre, quan l'exèrcit republicà inicià una contraofensiva tot i que acabaria sent definitivament derrotat.¹³⁵⁹ A principis de maig Noguer i Comet encara li havia escrit a Domingo: “*es altament convenient per al país i absolutament necessari per a nosaltres, el grup d'amics que fa 20 o mes anys que'l seguim amb fidelitat, la seva presència aci, porque el país i nosaltres necessitem qui ens digui la veritat i qui amb indiscutible autoritat republicana i personal senyali un camí, una orientació segura i seriosa.*”¹³⁶⁰ A finals d'any, Nogués i Biset li feia saber al seu cap polític que “*malgrat tot, jo sóc optimista, i crec que no hi haurà conflicte europeu, i crec també, que la nostra República no en sortirà ni vensuda ni humiliada. A Espanya, hi haurà República democràtica, per a bé d'Espanya i d'Europa.*”¹³⁶¹ Un optimisme mantingut, encara, uns dies més tard, ja al 1939: “*a pesar de todo, no me falta la fe. Tengo esperanza.*”¹³⁶²

¹³⁵⁸ Carta manuscrita de José Vidiella i José Balada a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 10-IX-1938. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³⁵⁹ La duresa d'aquells dies a l'Ebre, patida també per la població civil, es descrita a la carta manuscrita de Antoni Oliva Reverter a Marcel·lí Domingo. En campanya, entre la Serra de Pandols, Venta Camposines i Ascó, 24-X-1938. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³⁶⁰ Carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 06-V-1938. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³⁶¹ Carta manuscrita de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. S.I., 04-XII-1938. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹³⁶² Carta manuscrita de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. S.I., 07-I-1939. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

7.3 La mort de Domingo i l'exili del marcel·linisme. 75 anys de memòria i oblit (1939-2014)

*"Què feliços érem quan érem republicans i a Espanya hi havia la monarquia. Tot eren il·lusions i romanticismes. La realitat ha sigut crua."*¹³⁶³
Ramon Nogués, hivern de 1939

El 13 de gener de 1939, l'exèrcit franquista entrava a Tortosa. També el 20 de gener, Joan Benet havia començat la seva fugida cap a França, deixant el Perelló i passant per Barcelona i Figueres, on coincidí amb "*Josep Torrodamé Moliné, médico de El Perelló y Alfred Escrivà Prades, empresario de Amposta, a los cuales había enviado Nogués Biset por si en nuestro hotel podían darles hospedaje.*" Poc més tard, a la Jonquera, es trobà amb Emilio Palomo. No fou fins als primers dies d'arribar a França, quan va poder contactar amb Marcel·lí Domingo. Finalment, s'acabà instal·lant a Sète.¹³⁶⁴

En un altre grup, Ramon Nogués començava el seu exili a França el 31 de gener. Hi arribà a les 5,30h, a la mateixa hora i el mateix dia que ho havia fet justament 20 anys endarrere, durant el seu primer exili. Féu el viatge "*passant 3 dies per les carreteres per fer els 24 kilòmetres de Figueres al Perthús*", acompanyat per la seva família i amics, entre els que es trobaven Ramon Noguier i Comet, Adolf Cabús, Oliva i "*el sr. Borràs, de Mora*", a més de les famílies respectives. Les famílies de Nogués i Cabús s'instal·laren a Perpinyà, mentre que la de Noguier i Oliva a Carcassona.¹³⁶⁵

El 2 de febrer l'exèrcit franquista ocupava la totalitat del Principat. Tots els membres de la família Domingo, que havia restat a Barcelona, foren detinguts. El primer de març, Marcel·lí Domingo deixava París per traslladar-se a Perpinyà, preocupat per la situació de la seva germana Pilar, que s'havia quedat a Barcelona, i per l'estat de Joan Benet i del seu fill. Com li explicà al seu cunyat, "*no tienes ni idea de mi trabajo de estos días. Todo el mundo viene a mí. Soy el amparador, el salvador, el paño de lágrimas, el embajador de esta*

¹³⁶³ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 138.

¹³⁶⁴ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 112.

¹³⁶⁵ Postal manuscrita de Ramon Noguier a Marcel·lí Domingo. Amélie-les Bains, s.d. [1939]. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 26. Un altre exili destacat, el d'Artur Bladé, es pot resseguir detalladament a Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada... Op. cit.*

*España en escombros.*¹³⁶⁶ Després de trobar-se malament durant el viatge amb tren, hagué de fer una parada a Tolosa de Llenguadoc, on rebé atencions mèdiques i descansà unes hores en una cambra de l'hotel de la ciutat.¹³⁶⁷

L'endemà, el 2 de març, Benet rebia a Sète un telegrama de Nogués des de Tolosa de Llenguadoc: *“acaba de fallecer Marcelino Domingo.”* Entre els detalls de l'enterrament del dirigent de Tortosa hi podem veure els homes més propers, com els que vetllaren al difunt, *entre ellos, Mariano Joven, Ramón Nogués, Braulio Solsona, Adolfo Cabús (...) y algunos más.* A més a més, *“emprezaron a llegar comisiones de obreros y de republicanos franceses; así como oficiales de la ciudad y de París, además de centenares de hombres representativos de los gobiernos de la República Española y de la Generalidad de Cataluña: Domingo Barnés, Casares Quiroga... Pérez Ferrás... Ruiz de Lecina, Hilario Salvador, Pérez Sala... representantes de los intelectuales de España, representante del Presidente de las Cortes y muchos más... Por avión desde París, llegaron coronas y ramos de flores; también los había en gran cantidad de varios amigos, autoridades, consulados y centros políticos y sociales de la ciudad. Los telegramas que se recibieron fueron numerosos entre ellos los había de Azaña... de Herriot... de Sarraut... de Ventura Gassol... de Artemio Aiguader. [...] En presencia del Alcalde de Toulouse, del Cónsul de España, del Prefecto del Departamento y de Ramón Nogués, fue precintada la caja mortuoria y luego envuelta con la bandera de la República Española que hasta el día antes ondeó en el Consulado de España; fue sacada a hombros por 9 íntimos de Marcelino: Barnés, Carlos de Juan, Solsona, Nogués Biset, Las Heras, Cabús, R. Benítez y yo, depositándole en el coche fúnebre que llevaba las banderas Francesa y Republicana Española cruzadas detrás, todo él cubierto con las coronas y ramos de flores que habían dedicado al finado.”*¹³⁶⁸

El 6 de març el periòdic de Tolosa de Llenguadoc *La Dépêche* publicava el seu últim article, titulat “La veu d'un mort”. Segons les seves últimes paraules, *“L'Ebre, que és un dels rius més cabalosos d'Espanya, ja ha costat tantes vides que arrosega més sang que aigua [...] Catalunya ha perdut sense combatre la guerra del 1939. Per haver sotmès Catalunya a una guerra impia que l'arruïnà,*

¹³⁶⁶ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 250.

¹³⁶⁷ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 435.

¹³⁶⁸ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 240-250.

la dividí i l'abaté, hom ha perdut la guerra del 1936. El cos social de Catalunya fou vençut el 1939; el seu esperit ho fou el 1936. És aquest esperit vençut del 1936 que no ha pogut esdevenir el 1939 un esperit vencedor."¹³⁶⁹

Sens dubte, la mort del dirigent republicà és, encara avui, un punt fosc. Segons el seu nebot Joan Benet, *"en el viaje de París hasta el Sur [on havia de recollir a dos dels seus germans i al mateix nebot], al llegar a Limoges, bajó del tren, entró en el restaurante de la estación a tomar algo. Allí le abordaron uns desconocidos con los que discutió. Al reemprender el viaje, empezó a sentirse enfermo [...] Se da la circunstancia de que en Toulouse, estaba el Consulado republicano (de Negrín) y el del gobierno de Franco. Allí se armo la marimorena, unos decían que si lo habían envenenado otros que si no. La cuestión es que el único que pudo verlo fue mi padre [Joan Benet Piñana]."* Segons el també nebot Federico Domingo, *"yo tengo entendido, aunque hablo per referencias, que mi tío Marcelino fue envenenado por los comunistas. Yo lo he oído en uno de mis viajes a su casa. Según lo que yo sé, mi tío Marcelino iba a publicar un libro sobre la equivocación de la República, ya que ellos (Marcelino y sus coetáneos) no estaban conformes con la nueva situación, tras el control del gobierno por parte de los comunistas."*¹³⁷⁰

Marcel·lí Domingo fou un dels milers de morts durant la guerra civil. La repressió política, tant des de l'esquerra com des de la dreta, s'emportà un 4% de les vides a Catalunya. L'Ebre català no se n'escapà, ans al contrari. Vilalba dels Arcs compartí amb Solivella l'índex de repressió més elevat de Catalunya, tan durant aquests anys com després de l'entrada de les tropes franquistes. I Ulldecona fou la segona població amb més repressió de la demarcació tarragonina, amb un total de 45 morts, 24 de dretes i 21 d'esquerres, un total del 7,4% de la seva població. La comarca del Montsià en registrà un 3,5%.¹³⁷¹

El Consell de Guerra de Tarragona condemnà a mort als alcaldes republicans de Gandesa, Vicent Soro; de Tortosa, Josep Rodríguez; de la pedania de l'Aldea, Agustí Ventura i de Xerta, Daniel Mayor, que acabaren sent empresonats i executats a Tarragona. Per la seva part, Domènec Piñana fou

¹³⁶⁹ Citat i traduït al català a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 319-325.

¹³⁷⁰ M.A.S., J.V., "Después de 45 años, su muerte continúa siendo una incógnita", *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 17.

¹³⁷¹ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 5. Ferran GRAU Verge, *Ulldecona... Op. cit.*, p. 46.

condemnat a 15 anys de presó, que passà entre Vinaròs, Saragossa i Tarragona. Amb tot, el 25 de juny de 1942 li fou concedida la llibertat condicional, amb l'obligació de presentar-se periòdicament a la comissaria. Finalment, el 3 d'octubre de 1952 aconseguí la llibertat definitiva.

Pilar Domingo Sanjuan –germana de Marcel·lí Domingo i esposa de Joan Benet-, Rosa Benet Piñana –germana de Joan Benet- i Magdalena Casadevall –segona muller i vídua de Pedro Domingo Villa [pare de Marcel·lí Domingo]- foren ingressades a la presó de dones a Barcelona.¹³⁷² Com explicà Concepció Domingo Borrell, *“l'ordre general era la de detenir a tota la família de Marcel·lí Domingo, a la iaia la van ficar sis mesos a la presó, el mateix temps que la tia Pilar, fins i tot als seus fills petits, al Joaquim i Alfredo que tenien 13 i 14 anys, els altres estaven exiliats o en camps de concentració.”*¹³⁷³

La doble situació traumàtica produïda amb molts pocs mesos de diferència, amb la mort del propi Marcel·lí Domingo i la posterior pèrdua de la guerra civil, portarien a la progressiva desaparició del moviment marcel·linista. Mancats d'un únic lideratge possible, el moviment s'aniria diluint progressivament, entre la repressió, la clandestinitat i l'exili. Segons Daniel Díaz, *“a requeriment del consell d'Acció de l'Estat francès, el de l'interior redactà el desembre de 1945 un report on esposava la situació política de Catalunya [...] De cara a l'esdevenidor, pensava que es dibuixaven tres grans tendències polítiques: la dreta, representada per Unió Democràtica [...], el centreesquerra, que estaria representat per Acció, Esquerra Republicana, Estat Català, el Front Nacional de Catalunya i el col·lectiu de seguidors de Marcel·lí Domingo –marcel·linistes-; i l'esquerra ocupada pels comunistes del PSU de C.”*¹³⁷⁴ Ens interessa veure com els marcel·linistes continuen sent vistos i considerats com un grup polític diferenciat, i fora de l'ERC.

No fou fins al 15 de juliol que Artur Bladé conegué la notícia. La qual cosa *“vol dir que la gent, la nostra gent, no en parla. I aquesta constatació m'entristeix una mica. La mort, gairebé anònima o, almenys, tan poc*

¹³⁷² Josep SUBIRATS Piñana, *Les Oblates 1939-1941: presó de dones de Tarragona, Cossetània, Valls*, 2006, p. 192. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 10-11.

¹³⁷³ Citat a Rosa TIÑENA, “Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo”, *Op. cit.*, p. 122. Josep SUBIRATS Piñana, *Les Oblates... Op. cit.*, p. 31.

¹³⁷⁴ Daniel DÍAZ i Esculies, *L'oposició catalanista al franquisme: el republicanisme liberal i la nova oposició (1939-1960)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, p. 32.

comentada, del capdavanter republicà em fa pensar en un dels aspectes més punyents d'aquest drama nostre, d'aquest drama que no tan sols anul·la, espiritualment, els homes més representatius, en un cert temps, d'un país, sinó que els estermina en silenci."¹³⁷⁵ Certament, ja des del primers dies de la seva desaparició, la seva figura quedà silenciada. El franquisme no donà sinó el cop letal a un vell moviment en crisi. En canvi, sí féu un gran esforç per eliminar la memòria històrica, com el de totes les famílies del republicanisme i de l'esquerra en general, imposant la seva política de la memòria i deixant només els espais de marginalitat als vençuts. En el cas marcel·linista, els llocs de culte al dirigent es limitaren a l'exili: a la seva tomba al cementiri de Tolosa de Llenguadoc però també a l'apartament de París de la seva vídua, Filomena Savé. I una única i modesta producció bibliogràfica, la del seu amic Mariano Joven el 1970 reproduint un discurs parlamentari de Domingo de juny de 1936.¹³⁷⁶

Després de la llarga dictadura, 6 anys després de la mort de Franco, el 1981 Domingo passava a ser tarragoní il·lustre i una escola de la ciutat prenia el seu nom, alhora que es col·locava una placa commemorativa de la seva figura a la façana de la seva casa de naixement, a la Plaça de la Font de Tarragona. En realitat, es tractava d'un acte simbòlic de restitució de la làpida obra de l'escultor d'Amposta Inocencio Soriano Montagut, en l'homenatge de l'agost de 1933 fet pels centres comercials hispanomarroquins i que havia estat destruïda amb l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat el 1939.¹³⁷⁷

Poc més tard, el 1984, durant el centenari del seu naixement, s'inaugurà al port de Cambrils, ciutat d'origen de la mare del dirigent republicà, el seu monument en agraïment a la construcció de la infraestructura.

¹³⁷⁵ Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada...* Op. cit., p. 169.

¹³⁷⁶ *El ejemplo permanente de los hombres de la República. La voz de Marcelino Domingo*, Ediciones de ARDE, Agrupación de México, 1970. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 41

¹³⁷⁷ "Un enamorado de Tarragona", *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 18. Artur BLADÉ i Desumvila, "Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat", Op. cit., p. 141.

A Tortosa, s'organitzà també un homenatge amb un cicle de conferències entre el 5 i el 14 de desembre amb Josep Bayerri Raga com a regidor i amb la presència destacada de l'expresident de la Generalitat Josep Tarradellas, del ministre d'Educació Josep Maria Maravall, el seu descendent i president de la UNESCO Frederic Mayor Zaragoza i el seu deixeble Josep Subirats Piñana. El consistori tortosí posava el seu nom a l'antiga carretera de València, direcció a Roquetes, on havia obert l'escola laica el 1906.¹³⁷⁸ Uns anys més tard, el 1997, a la ciutat es creà el Col·lectiu Marcel·lí Domingo, integrat per PSC, ERC, ICV i independents. Una plataforma que pretenia integrar els partits d'esquerres i que aconseguí l'alcaldia de la ciutat en els comicis municipals celebrats dos anys més tard.¹³⁷⁹ Eren els anys d'eclosió de la Plataforma en Defensa de l'Ebre durant la primera dècada del segle XXI. Un moviment social massiu d'oposició al Pla Hidrològic Nacional que tenia la seva força novament en la construcció d'un relat simbòlic i emotiu i en la reivindicació d'un oblit històric i subordinat d'unes comarques perifèriques.

A Roquetes, l'ascendent de l'històric dirigent fou recuperat amb l'Escola Mestre Marcel·lí Domingo. Més recentment, el 20 de juliol de 2006 s'inaugurà la biblioteca Marcel·lí Domingo a Tortosa, unificant les dues biblioteques que disposava la ciutat. Actualment, només una minoria de poblacions de les Terres de l'Ebre, i també del Camp de Tarragona, recorden la memòria de Domingo amb el nom de centres i carrers. Malgrat això, l'oblit de la seva figura es fa palès fins al present any 2014, quan, tot i coincidir amb el 130è aniversari del seu naixement, el centenari de la primera elecció com a diputat -que marcà simbòlicament l'inici del marcel·linisme- i, sobretot, el 75è aniversari de la seva mort, el reconeixement de Tortosa i de les Terres de l'Ebre a la seva persona ha estat ben escàs.¹³⁸⁰

¹³⁷⁸ Pere DOMINGO i Sanjuan, "Marcel·lí Domingo", *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 15. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 41. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Marcel·lí que torna... Op. cit.*, p. 93.

¹³⁷⁹ Josep BAYERRI Raga, "La memòria de Marcel·lí Domingo", *Aguaita.cat*, 19-IV-2013 [en línia www.aguaita.cat].

¹³⁸⁰ Josep SANCHO Sancho, "Entre la memòria i l'oblit. 2014, any Marcel·lí Domingo?", *Ahirs de l'Ebre*, 27-III-2014 [en línia a www.ahirsdelebre.blogspot.com]. L'any 2009, Gustau Moreno ja apuntà com "*Tortosa oblida el 100è aniversari de l'arribada de Marcel·lí Domingo a l'Ajuntament*", a Gustau MORENO, "Un segle de marcel·linisme", *marfanta.com*, 01-VII-2009 [en línia a <http://lamarfanta.blogspot.com.es/2009/07/un-segle-de-marcellinisme.html>].

TERCERA PART

8. EL MARCEL·LINISME: ESTRUCTURA I TERRITORI

8.1 El moviment en un nou context social i econòmic

Com apuntàvem en la introducció d'aquest treball, les comarques de l'Ebre presentaven unes característiques pròpies a nivell social, econòmic i cultural, que, per força, tenien el seus condicionants sobre el desenvolupament polític. Tanmateix, el context general de la segona meitat del XIX s'havia transformat amb l'arribada del segle XX. Durant els seus anys de govern provincial, Noguer i Comet ja observà una província tarragonina amb unes comarques *“molt diverses entre si algunes d'elles”*.¹³⁸¹ A diferència de les del nord, les del sud comptaven amb menys municipis però aquests eren més grans i més extensos, amb una gran part de la població arrendatària però amb més jornalers que al Camp de Tarragona. La industrialització era menor i, per contra, l'analfabetisme era superior.¹³⁸² Reprerent les paraules del governador, les comarques de la demarcació eren *“eminentment agrícoles, amb algunes clapes industrials a Reus, Valls i Montblanc, on s'accentua certa població fabril. També als deltes de l'Ebre per les indústries derivades de l'oli i l'arròs, donen lloc a algun contingent d'obriers industrials. Finalment, el nucli més fort és a Flix, en les Indústries Químiques. A la capital, el Port és el que dona el major contingent d'obriers [...] L'esperit d'organització agrícola hi és desenrotllat com en pocs altres llocs. N'hi ha prou amb dir que és la “província” que té més Sindicats agrícoles d'una composició mixta els quals tenen una força social extraordinària [...] La terra és molt repartida; no se sap què són els latifundis i*

¹³⁸¹ “El present i el futur de Tarragona. Una conversa amb el senyor Noguer i Comet”, Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.* p. 200.

¹³⁸² Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, pp. 123-124.

*domina la pagesia propietària del camp, així com a les ciutats dominen els menestrals.*¹³⁸³

D'aquesta manera, l'any 1932, *"la clase agrícola de la Comarca [de Tortosa]"* representava un 85% de la població. A la població de Roquetes, el 1930 un 73% de la població activa pertanyia al sector primari, un 12% al secundari i un 15% al terciari. Al costat d'això, un 43% del cens electoral era analfabet. En aquest context, en el debut en un míting del jove Josep Subirats Piñana, el dirigent li recomanava al seu deixeble que *"el contingut del parlament [...] ha de ser senzill. Com si els assistents fossin nois de 13 anys, no pas més. Si t'enlaïres massa no t'entendran."*¹³⁸⁴

Retornant al marc provincial i en paraules d'Enric Ucelay-Da Cal, *"se'ns mostra una fragmentació territorial considerable, on la levítica i burocràtica Tarragona pugnava de forma permanent amb les pretensions i les empentes de Reus, amb unes poblacions més o menys equiparables, aleshores a l'entorn dels trenta mil habitants. Les terres de l'Ebre quedaven a part, al voltant de les influències de Tortosa (llavors, la ciutat més poblada de l'antiga província, amb gairebé deu mil habitants més que Reus, segons les estadístiques de la Generalitat el 1936), i la rivalitat local amb la petita, però creixent, Amposta (que havia doblat la seva població entre 1910 i 1936, apropant-se als nou mil habitants). Els altres nuclis, centres de partits judicials o futures capitals de comarca, eren pobles de menys de cinc mil habitants, que tendien a perdre veïnat (Montblanc, Falset, Gandesa, Móra d'Ebre), mentre que el Vendrell mostrava estabilitat demogràfica, i només, com ja hem dit, creixia Amposta."*¹³⁸⁵

Entre els anys de 1920, 1930 i 1936, el Baix Ebre passà dels 55.641 habitants als 57.751 i 58.490; el Montsià, més estable dels 40.094 als 39.639 i 41.303; la Ribera d'Ebre va perdre població, amb 23.365, 21.435 i 21.457; de la mateixa

¹³⁸³ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de Govern Provincial...* Op. cit., pp. 210-211, reproduït de Vicents BERNADES, *La Rambla*, 12 de desembre de 1931.

¹³⁸⁴ La primera dada d'aquest paràgraf la trobem al document adjunta signat pels presidents de les entitats agrícoles de *"la comarca de Tortosa"* en la carta mecanografiada de Josep Berenguer a Marcel·lí Domingo. Madrid, 06-II-1932. Lligall 378, Expedient 67. Lligall 377, Expedient 32. Secció P. S. Madrid, CDMH. Una bona descripció dels principals elements demogràfics, econòmics, socials i culturals de la Tortosa de finals del XIX la trobem a Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració...* Op. cit., pp. 19-35. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* Op. cit., p. 27. Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 31.

¹³⁸⁵ Enric UCELAY-DA CAL, "Prefaci", a Montserrat DUCH Plana, *República, reforma i crisi...* Op. cit., p. 6.

manera que la Terra Alta, amb 23.365, 21.435 i 21.457, respectivament. Podem observar, de nou, com Tortosa fou el districte que més va créixer, i Gandesa, que era el més poblat durant el Sexenni Democràtic però també el que rebé amb més força l'impacte de la fil·loxera, passà a ser el que tenia menys habitants pocs anys abans de la Dictadura de Primo de Rivera.¹³⁸⁶

¹³⁸⁶ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 6.

8.1.1 La influència de Domingo al Camp de Tarragona i a la resta de Catalunya

Arribats a aquest punt, ens formulem diverses preguntes. Com s'articulà en la geografia del sud del Principal el moviment marcel·linista? Quina capitalitat representà Tortosa en el seu sí envers la/les comarca/ques? Quina relació s'esdevingué amb ciutats com Amposta o Móra d'Ebre? I amb el Camp de Tarragona, especialment amb Tarragona i Reus?¹³⁸⁷ Tot i que l'abast geogràfic d'aquesta tesi doctoral és les Terres de l'Ebre, el marcel·linisme no fou endèmic del rerepaís i la influència de Domingo en altres comarques fou notòria en alguns casos, per la qual cosa creiem adient plantejar algunes idees sobre la qüestió.

A les Terres de l'Ebre, la capitalitat exercida per Tortosa fou innegable, especialment en els antics districtes de Tortosa i Roquetes. Com en molts d'altres projectes polítics, la capital de l'Ebre ja actuà com a nucli de la reorganització radicalsocialista de tota Catalunya tot "*agrupant als organismes comarcals que acceptin el mateix programa i organització.*"¹³⁸⁸ Al seu costat, el districte de Gandesa tenia un funcionament més autònom i més lligat al Camp de Tarragona. La relació directa i la dependència de les poblacions de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre de la capitalitat del Camp de Tarragona es reproduïren en el republicanisme del període estudiat. Si tant Joan Caballé primer com Ramon Nogués posteriorment representaren decisius elements nadius, tot dos tenien el seu centre d'operacions al Camp tarragoní.

Amb enllaços com aquells, l'orient de la demarcació també tingué una influència notable del marcel·linisme. Aquest procés es produí sobretot durant els anys 30, estimulat pel triangle isòsceles Tortosa-Tarragona-Reus que representà el pacte entre el Centre d'Unió Republicana, el Centre Republicà Democràtic Federal i el Centre Republicà Autonomista, amb el suport d'*El Pueblo, Tarragona Federal* i *El Conseqüent*, respectivament. Com hem explicat al seu moment, el canvi en la lògica electoral a partir del 1931 amb la nova circumscripció provincial hauria facilitat aquesta entesa. Fou així com a partir

¹³⁸⁷ Una suggerent intrerpretació de caire general provincial tarragoní tenint en compte la interacció entre poblacions i comarques, de centre i perifèria, a Enric UCÉLAY-DA CAL, "Prefaci", *Op. cit.*

¹³⁸⁸ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 319, a partir d'*El Pueblo*, 30-I-1933.

d'aquell moment Reus, i sobretot Tarragona, serien importants en l'esquema geogràfic marcel·linista. Com recordà el tarragoní Josep Recasens Jordà, membre de l'ERC i director del diari tarragoní *Llibertat*, Domingo "acostumava a passar pel Centre de Tarragona quan anava cap a Tortosa."¹³⁸⁹

En l'articulació radicalsocialista d'aquells anys i segons *El Pueblo*, "la convicció ideològica d'una concepció federal d'Espanya (...) ha fet que gran nombre d'entitats federals de Catalunya s'hagin inscrit" al PRRSC.¹³⁹⁰ Certament, el marcel·linisme heretà l'orfenesa política dels federals tarragonins ja estructurada políticament i amb resultats electorals favorables des dels inicis del segle XX. En les seves pròpies paraules, "nosotros los federales, que estuvimos con Pi, despues con Valles y Ribot, y mas tarde con Nogues y Subirats; y que en aquellas epocas nacio V. en política, presentado en nuestro partido de Vendrell, y que ahora hemos quedado bajo su tutela si asi puede decirse."¹³⁹¹ A Riudoms, Torredembarra i el Rourell, els centres federals s'aproparen als postulats marcel·linistes.¹³⁹² Això no obstant, ni a Reus ni a Valls trobem organització federal, tot i que a Tarragona havien aconseguit 6 regidors en les municipals de 1931.¹³⁹³

De forma general, ja abans del cop d'Estat de Primo de Rivera, el Vendrell, Santa Coloma de Queralt i Reus representaven municipis on els republicans aconseguiren bons resultats electorals. Com apuntà Pere Anguera, en aquesta última població i ja abans d'acabar la segona dècada del segle, Domingo hi tingué el seus seguidors.¹³⁹⁴ Però no només a l'espai urbà, sinó també en molts pobles, com a Barberà de la Conca, on es podien cantar "cançons fraternals i d'homenatge a Marcel·lí Domingo" durant la celebració del primer de maig, després que el cabdill republicà hagués conferenciat a la Societat de Treballadors Agrícoles de la població. També ho féu a Montblanc el 12 de juliol de 1914 i a la "Casa del Pueblo" de la mateixa vila ducal el 31

¹³⁸⁹ Citat a Rosa TIÑENA, "Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo", *Op. cit.*, p. 126.

¹³⁹⁰ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 319, a partir d'*El Pueblo*, 26-VI-1933.

¹³⁹¹ Carta manuscrita de Juan Miquel a Marcel·lí Domingo. Santes Creus, s.d. Lligall 1568, Expedient 46. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹³⁹² Documents diversos. Lligall 2115, Expedient 78. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹³⁹³ Montserrat DUCH Plana, *República, reforma i crisi...* *Op. cit.*, pp. 62-63.

¹³⁹⁴ Pere ANGUERA, *L'Onze de setembre. Història de la diada (1886-1938)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008, p. 202, a partir de *La Veu del Camp*, 15-IX-1918. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 247.

d'agost de 1918. Un any abans, el 1917, s'havia creat la Joventut Republicana Autonomista de Barberà, sota la "*benedicció*" i el lideratge del diputat per Tortosa. Segons Andreu Mayayo, els joves d'aquesta entitat eren "*seguidors de Marcel·lí Domingo*."¹³⁹⁵ I, d'aquesta manera, podríem citar d'altres casos, com el del Baix Camp, on després del 1931 hi havia "*el alcalde de Alcover, buen amigo nuestro*."¹³⁹⁶ O el de Vila-rodona, des d'on li feien saber que "*a V. el tenim com un Apóstol*."¹³⁹⁷ Tot i així, no hi hagué representació radicalsocialista als grans Ajuntaments del Camp, com podien ser els de Tarragona, Reus o Valls.¹³⁹⁸ Fou d'aquesta manera com el marcel·linisme representà durant els anys 30 un dels pocs moviments polítics estesos al llarg de la província però que tenia la seva capitalitat a Tortosa.

Però la prèdica del dirigent de Tortosa no s'acabà a la província. En una data tan primerenca com la del 1915, un jove Joan Comorera, en la seva etapa de joventut republicana, ja explicava a les pàgines de *La Publicidad* que els republicans de Juneda, organitzats des de l'any anterior, "*son ardientes admiradores de nuestro querido director Marcelino Domingo [...] Nunca le han visto: nunca le han oído. Pero esto no és óbice. Bastan sus hechos. Bastan sus actos. Basta su constancia en el trabajo. Le han ofrecido su tribuna, confían y hacen bien. Oirán en su casa al "leader" de la unificación de las fuerzas republicanas*".¹³⁹⁹ D'aquesta manera, el marcel·linisme també féu arribar la seva influència a les comarques de Lleida. També a les de Barcelona, a partir de l'actuació del propi Domingo al capdavant del BRA i del PRC i, sobretot, amb la seva elecció com a diputat a Corts per la circumscripció el 1918. I a les de Girona, caldria veure la possible influència de Noguer i Comet a la seva terra natal.

I si girem la vista cap al sud, podem parlar de marcel·linisme més enllà del riu Sénia? El seu impacte al Maestrat fou més aviat escàs, fins i tot a Benicarló, on Federico Domingo fou elegit alcalde de la població el 1931.¹⁴⁰⁰ En aquesta província, els dos grans bastions republicans tradicionals havien estat

¹³⁹⁵ Andreu MAYAYO i Artal, *La Conca de Barberà... Op. cit.*, pp. 172, 174, 181, 219 i 244.

¹³⁹⁶ Carta de l'advocat de Tarragona Manuel Miró Esplugas a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 30-III-1932. Lligall 1568, Expedient 88. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹³⁹⁷ Carta mecanografiada de Josep Pie Iglesias a Marcel·lí Domingo. Vila-rodona, 8-III-1932. Lligall 1848, Expedient 59. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹³⁹⁸ Montserrat DUCH Plana, *República, reforma i crisi... Op. cit.*, p. 60.

¹³⁹⁹ Juan COMORERA, "Por tierras de Lérida. Juneda", a *La Publicidad*, 28-IV-1915, p. 2.

¹⁴⁰⁰ Entrevista a Federico Domingo Fibla. Benicarló, 06-XII-2009.

Castelló i Vinaròs. A la capital del Maestrat es constituí un Centre Radical Socialista.¹⁴⁰¹ A la de la Plana, poc després de proclamar-se la República, José Castelló Soler, secretari general d'Acció Republicana i crític amb el lideratge de Fernando Gasset, deixaria el seu antic partit per anar cap al radicalsocialisme. A més a més, Domingo també influí sobre *Acció Republicana de Castelló* [formació diferent del partit d'Azaña], “*que optava per seguir els seus postulats del partit de Marcel·lí Domingo i formar candidatura per a les constituents en l'anomenada Concentració de Izquierdas. [A les eleccions] la Concentració de Izquierdas va presentar una candidatura formada [entre d'altres] per José Castelló Soler, del Partido Republicano Radical Socialista*” que fou elegit diputat. Això no obstant, el 1933 el PRRS es desmarcà de la coalició d'esquerres i presentà en solitari a José Castelló Soler.¹⁴⁰² A la mateixa ciutat, una figura destacada en la línia de Domingo fou la del fill de l'iniciador del valencianisme a Castelló, Gaietà Huguet i Segarra, integrant del PRRS i posteriorment del PRRSI. Els contactes d'Huguet, però també d'altres dirigents com Miquel Peña amb Domingo, foren evidents.¹⁴⁰³

A més a més, segons Xavier Pujadas, des del 1918 Domingo també tingué molta relació amb el grup republicà d'Alacant vinculat a *El Luchador*. Deu anys més tard, entre els mesos de març i juny de 1928, com hem vist féu una estada de convalescència a Alacant per recuperar-se de la seva greu afecció de broncopneumònia. Ja des de la seva arribada en tren, “*desde Encina en todas las estaciones salieron correligionarios deseosos de saludarle*” i “*al llegar el convoy se ovacionó al adalid de la democracia española, oyéndose un vibrante ¡Viva Marcelino Domingo!*” tot solidaritzant-se amb l’“*apóstol de mácula*”. A més a més, rebé l'adhesió telegràfica de centres republicans del País Valencià, Catalunya, Canàries, Galícia, País Basc, Aragó i Andalusia.¹⁴⁰⁴ Alacant seria un dels bastions del radicalsocialisme durant els anys 30 i la ciutat, però també Busot, foren visitats sovint pel dirigent de

¹⁴⁰¹ Documents diversos. Lligall 2113, Expedient 119. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁴⁰² Josep L. HERRÁIZ i Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme... Op. Cit.*, pp. 128-144.

¹⁴⁰³ Un “*acte d'adhesió personal a la política federalíssima d'En Marcelino Domingo*” dels anys del ministre d'Instrucció es pot trobar a Gaietà HUGUET i Segarra, “*Marcelino Domingo i Valencia*”, *Libertad*, 15-VI-1931, p. 12, reproduït a Josep L. HERRÁIZ i Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme... Op. Cit.*, pp. 155 i 206-208.

¹⁴⁰⁴ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 231, a partir de “*Marcelino Domingo en Alicante*”, a *El Pueblo*, 31-III-1928 i Mariano JOVEN, “*De la enfermedad del maestro*”, a *El Pueblo*, 07-IV-1928.

Tortosa en els seus viatges.¹⁴⁰⁵ I altres pobles de les comarques mantindren la relació amb Domingo i s'aproparien als seus postulats. Un dels seus alcaldes, Cayetano Garcia, li felicitaria el nou any 1932 afegint-li que la població de "*Benejúzar es R.R.S. en su mayoría*."¹⁴⁰⁶ Sembla ser que l'ascendent de Domingo amb *El Luchador* continuà i, encara en el context dels comicis legislatius de 1933, li escrivien detallant-li les aliances i les candidatures electorals de la demarcació alacantina.¹⁴⁰⁷ De forma evident, els postulats marcel·linistes anaren, cap al nord i cap al sud, més enllà de les Terres de l'Ebre. Determinar amb quina mesura i de quina manera, fos mitjançant el vell federalisme o el nou radicalsocialisme, podria representar interessants línies de treball per a futurs estudis, sobretot efectuats sobre el terreny.

¹⁴⁰⁵ Així es pot observar als diversos dietaris del fons Marcel·lí Domingo, ACBE. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 399.

¹⁴⁰⁶ Carta manuscrita de Cayetano Garcia a Marcel·lí Domingo. Benejúzar 8-I-1932. Lligall 981, Expedient 286. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁴⁰⁷ Carta mecanografiada de Fermín Botella a Marcel·lí Domingo. Alacant, 30-X-1933. Lligall 319, Expedients 70-71. Secció P.S. Madrid, CDMH. Fermín Botella i la seva família mantenien també una relació d'amistat amb Domingo i la seva muller Filomena Savé. La relació amb les províncies citades de Lleida, Barcelona, Girona, Castelló i Alacant es pot documentar també en diversos lligalls de la Secció P. S. Madrid del CDMH, de forma especial amb el 375.

8.2 La cúpula dirigent del moviment

“No hay Mesías, y esperar en un Mesías es frustrar una esperanza [...] No hay un Mesías único, porque el Mesías como todos: el Mesías es la colaboración activa de todos en una misma obra [...] Todas las figuras que en la Historia aparecen con una aureola mesiánica y cumplieron una misión heroica, fué porque hallaron un ambiente propicio y su gesto se magnificó por la parte que la sociedad contemporánea puso en él [...] No hay Mesías donde no hay un espíritu colectivo dispuesto a recibirlo.”¹⁴⁰⁸
Marcel·lí Domingo

Un dels elements que el marcel·linisme utilitzà en una nova forma de fer política fou la professionalització del seu equip dirigent. El mateix Domingo, ja des del moment que deixà l'escola de Roquetes, vivia directa o indirectament de la política. Un antecedent en aquest sentit a l'Ebre, tot i que des de les files dinàstiques, fou el de Teodor González Cabanne. Destaquem l'importància d'aquest fet, ja que, a escala catalana, una de les debilitats de la UFNR fou la manca de mentalitat professional i de vocació política dels seus dirigents. Com destacà Joan B. Culla, *“els homes de la UFNR eren, en general, excel·lents advocats o escriptors i abnegats patriotes que s'ocupaven del partit per esperit de servei, sense ambició i amb una actitud elitista que detestava qualsevol forma d'estridència o de demagògia.”*¹⁴⁰⁹ Unes paraules que no encaixarien, en la majoria de casos, amb el cabdill de Tortosa, qui s'acabà dedicant únicament a l'activitat política.

Possiblement, la professionalització política de Domingo anà lligada amb la seva elecció com a diputat. Amb la faceta de polític, però també amb la d'escriptor, que en realitat eren una de sola a la vegada, tindríem aquell 1914 un polític ja professionalitzat, que havia deixat definitivament de banda els camins de la pedagogia i del teatre, efectius durant els anys d'adolescència i primera joventut. A finals del 1914, Santiago Valentí i Camp li recordava a Domingo que era un de *“los asiduos colaboradores del periodico [El Progreso]. Las condiciones formuladas por la empresa son las siguientes: Desean 3 articulos de Vd. al mes y por ahora hasta que mejore la situación económica del periodico le giraran 24 duros mensuales; igual cantidad me han ofrecido a*

¹⁴⁰⁸ Marcelino DOMINGO, *Libertad y autoridad*, Op. cit., pp. 332-333.

¹⁴⁰⁹ Joan B. CULLA, “Unió Federal Nacionalista Republicana [UFNR]”, a Isidre MOLAS (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics... Op. cit.*, p. 325. Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 72.

mi y segun parece a los demás colaboradores. Me encargó Pich que le manifieste a Vd. que mas adelante procurará remunerar mejor los trabajos de colaboración.”¹⁴¹⁰ Tres anys més tard, ell mateix es definia com a professor i com a periodista. I, tot i que també era diputat, “esá no era mi profesión.”¹⁴¹¹ A principis dels anys 20, explicava que “escribo a diario artículos para periódicos de España y América, con los que tengo colaboración convenida mis trabajos periodísticos me producen lo suficiente para vivir. Entre periódicos de América y de España tengo escriturada una colaboración que me representa escribir unos cuarenta y cinco artículos mensuales [...] La obra, pues, que hasta hoy me ha producido más dinero es mi obra periodística.”¹⁴¹² Durant els anys anteriors al cop d’Estat del 1923, el cabdill de Tortosa vivia dels ingressos dels seus llibres i de les seves col·laboracions en la premsa, com *El Diluvio*, *El Liberal*, *España Nueva* o *El Mercantil Valenciano*. Molt més ben recompensat pels òrgans americans que pels europeus, podia arribar a escriure uns 45 articles mensuals.¹⁴¹³

Al seu costat, alguns dirigents marcel·linistes es dedicaren exclusivament a la política durant uns anys en concret. Josep Berenguer, un cop fou elegit diputat el 1931, deixà la seva activitat professional i el seu despatx d’advocat a Tortosa fou dirigit per un passant. Posteriorment, i segons els informes oficials de les Corts Constituents, com a director general de Duanes i com a conseller de la Campsa en representació de l’Estat tingué un sou de 18.000 pessetes anuals. La mateixa quantitat que Ramon Nogués percebia com a director general d’Indústria. Marcel·lí Domingo, com a ministre, cobrava 30.000 pessetes anuals més 12.000 en concepte de representació. Durant el 1934, un cop ja no era ni diputat ni ministre, ingressava 2.100 pessetes al mes pels set articles que escrivia a *El Liberal* i a *el Mercantil Valenciano*.¹⁴¹⁴

¹⁴¹⁰ Carta mecanografiada de Santiago Valentí i Camp a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 11-XI-1914. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁴¹¹ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* Op. cit., p. 85. També a *Los Sucesos de Agosto ante el Parlamento...* Op. cit., p. 293.

¹⁴¹² Marcelino DOMINGO, *Un visionario...* Op. cit., pp. 8-9. Una situació també apuntada a Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 213.

¹⁴¹³ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* Op. cit., p. 40.

¹⁴¹⁴ Anrau GONZÁLEZ i Vilalta, *Els diputats catalans...* Op. cit., p. 310. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 406. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* Op. cit., pp. 114 i 153.

A més de la situació professional, un punt important que paga la pena remarcar és la relació personal entre els diferents dirigents del moviment a les Terres de l'Ebre. Es tractava d'un grup de persones que compartien bona part del seu univers polític, social, cultural i àdhuc vital. En definitiva, la seva manera de veure el món. Les relacions familiars i d'amistat també servien, sens dubte, com a eina per teixir una xarxa d'influències. Aquest podia ser el cas, per exemple, de *“la relación que mantiene con mi familia, como es Mª Rosa, esposa de su amigo Palomo, que vive en Tortosa, y que se frecuenta con la del Sr. Benet, que a la vez lo es de V. E.”*¹⁴¹⁵ Com ha assenyalat Christophe Prochasson, *“incluso en la primera fase, la amistad, vínculo informal, sigue siendo un vínculo social en el que participan dos individuos. Además, esta relación depende de un entorno social que pone a su disposición unos modelos de relación del mismo tipo. Finalmente, y escaparemos así a la trampa del análisis psicológico a distancia, es la situación la que produce la amistad, y no a la inversa. La amistad no se considera aquí como un vínculo instituido, sino como una relación privada nacida de unas circunstancias particulares. Podemos entender así que, para captar una amistad, conviene plantear el entorno en el que ésta se expresa y se manifiesta.”*¹⁴¹⁶ No per casualitat, l'entitat creada a Bot el 1912 s'anomenà Amistat Republicana i, com moltes d'altres, comptà amb bar i secció recreativa.

Però començant pel principi, tots els dirigents compartien una mateixa generació, ja que havien nascut en pocs anys de diferència: Piñana el 1878, Domingo el 1884, Benet el 1887, Nogués i Berenguer el 1895, quedant més lluny el 1911 per al cas de Campos. De forma paral·lela, una mateixa ciutat de treball i sociabilitat: Tortosa en el cas de Domingo, Berenguer, Piñana, Benet, Sabaté o Campos; entre Móra d'Ebre i Tarragona –on Domingo hi nasqué i estudià magisteri– en el cas de Nogués. També una mateixa condició social, majoritàriament provinents de famílies de la petita burgesia treballant o formats en professions liberals, com la de mestre (Domingo), advocat (Nogués, Berenguer, Noguera i Palomo), representant (Benet i Piñana), metge (Sabaté) o botiguer (Benet).

¹⁴¹⁵ Carta mecanografiada d'Herminio Rico a Marcel·lí Domingo. Vilafranca del Penadès, 25-IV-1936. Lligal 906, Expedient 115. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁴¹⁶ Christophe PROCHASSON, “Amistades políticas y políticas de la amistad”, *Op. cit.*, p. 219.

Quines foren les ciutats de formació, sobretot universitària, dels dirigents marcel·linistes de l'Ebre? Tarragona, en el cas de Domingo; Saragossa, en el de Nogués; París en el de Sabaté, entre els més destacats. Només en el cas de Berenguer fou Barcelona, quan el cap i casal era possiblement la ciutat de referència dins del Principat. Almenys, així era per a molts dirigents d'altres contrades catalanes, com per exemple per a la majoria de dirigents de la Joventut Republicana de Lleida, nascuts també entre el anys 70 i 80 del segle XIX.¹⁴¹⁷

Però tot i els elements compartits, com hem vist a Tortosa es produïren notables divergències. Ja amb Domingo treballant més enllà de l'Ebre des del 1914, Piñana hauria agafat el seu relleu, almenys com a alcalde de la ciutat a partir del 1916, tot i que el seu lideratge acabà sent posat en dubte pels seus companys. A principis de la dictadura de Primo de Rivera, Benet li suggeria a Domingo que *“hay que buscar un heredero, sinó luego que esto, por inutil, por fracasado o per viejo caiga, si no hay preparado quien lo heredese, vendrá que entre todos los hermanos disputándonos la herencia nos mataremos los unos a los otros.”*¹⁴¹⁸ Tot i que les diferències continuaren durant els anys 30, com hem anat veient, aquestes no arribaren mai a ser tant grans com per produir una escissió, com sí succeí, per exemple, en el cas blasquista amb els sorianistes. Possiblement, factors com l'inexistència d'un dirigent que pogués competir amb el lideratge del mateix Domingo –que mai fou posat en dubte- o la voluntat –i potser la incapacitat- dels seus deixebles de sobreviure políticament fora del grup, haurien estat factors de cohesió. Malgrat això, hem de tenir en compte l'abandonament de la disciplina marcel·linista i l'ingrés d'alguns dels seus seguidors a l'ERC a partir del període de disputa inicial el 1931, com per exemple amb el cas de Bladé. I, tot i que des d'un punt de vista molt diferent, també podem fer referència a Pere Domingo, germà del cabdill, qui fou diputat provincial per l'Esquerra.

¹⁴¹⁷ En espera de poder citar la publicació, així ho exposà Joan Sagués en la ponència “Rere el far de Joventut. El republicanisme nacionalista a la província de Lleida (1910-1923)”, dins del seminari del Grup de Recerca d'Història del Parlamentarisme, coordinat per Gemma Rubí i Santiago Izquierdo, *República, democràcia i nació (1910-1923)*, celebrat a la Universitat Autònoma de Barcelona el 18-12-2013.

¹⁴¹⁸ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, s. d., però que pel context i per l'esmenat viatge del cabdill a Portugal podem situar a finals d'octubre de 1923. Lligall 383, expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

A partir d'aquí, la relació personal més directa i propera fou la de Marcel·lí Domingo amb Joan Benet, qui es casà amb Pilar Domingo, germana del cabdill. Dins del republicanisme del moment, també trobem relacions polítiques estretes amb el mateix vincle familiar en d'altres casos, com Joan Caballé i Pere Lloret a Tarragona o Alfred Perenya i Humbert Torres a Lleida. Sense tenir parentiu directe, els llaços familiars que els unien no podien ser més estrets. Com ha assenyalat Carl Schmitt, *“en la interpretación que da el idioma alemán (como otros muchos idiomas), el amigo (der Freund) sólo es en un principio una persona a la que estamos ligados por vínculos de parentesco. Por lo tanto, primitivamente el amigo sólo es el amigo de la misma sangre, o el que ha llegado a serlo por matrimonio, por un juramento de fraternidad, por adopción o por otros medios similares.”*¹⁴¹⁹ El vincle Domingo-Benet tindria la seva importància ja des dels primes anys. Com li feia saber el segon al primer, *“he leído además las cartas que has dirigido a Juan, Sisquet, Tudó, Franquet, Berenguer, Nomen, Mañé...”*¹⁴²⁰ Però fou durant els primers anys de govern entre el bienni 1931-1933, quan com a alcalde de Tortosa esdevingué un pont directe entre la política estatal i la política local i comarcal, a partir del ministre i de l'alcalde de Tortosa. Mitjançant la seva freqüent correspondència, Domingo estava al corrent dels afers tortosins i comarcals. A Ulldecona, per exemple, *“le suplicamos entere à su Sr. Hermano de todo lo que pueda serle de interés para que no descuide ni un momento todos aquellos problemas que pueden contribuir a la regeneración de esta Ulldecona, tan propicia à estar bajo el yugo de cualquier cacique.”*¹⁴²¹ Amb aquesta actuació, Benet fou un dirigent fonamentalment local i comarcal, ja que *“yo no tengo relación política con nadie de Barcelona.”*¹⁴²² Així, *“nuestra política en la localidad, aún queriéndolo evitar, es ella la que más directamente impresiona mi espíritu.”*¹⁴²³ D'aquesta manera,

¹⁴¹⁹ Citat a Christophe PROCHASSON, “Amistades políticas...” , *Op. cit.*, p. 219, a partir de Carl SCHMITT, *La notion de politique. Théorie du partisan*, Calmann-Lévy- Paris, 1972.

¹⁴²⁰ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, s.d. [X-1923]. Lligall 383, expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁴²¹ Carta manuscrita adjunta a la mecanografiada de Vicente Viscarro a Marcel·lí Domingo. Ulldecona, 5-II-1932. Lligall 986, Expedient 302. Secció P. S. Madrid, CDMH. Entre tota la correspondència de l'arxiu de Marcel·lí Domingo al CDMH, les cartes amb Benet ocupen un espai protagonista, especialment durant els anys esmentats.

¹⁴²² Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1933. Lligall 377, Expedient 28. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁴²³ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

al centre neuràlgic ebrenc l'interlocutor principal seria Benet. Homes com Tudó o Ballester li farien recomanacions per a que les fes arribar a Domingo. D'aquesta manera, l'alcalde elegit l'abril del 1931 era l'home clau per rebre les demandes.

Una situació similar durant aquests mateixos anys, tot i que a una escala més petita, la trobaríem en la relació entre els germans de sang, el ministre i l'alcalde de Benicarló. Tant Joan Benet com Federico Domingo eren els alcaldes més ben posicionats per fer arribar a Marcel·lí Domingo les seves demandes, tant des de les bases polítiques com de la ciutadania en general. D'aquesta manera, el batlle de Benicarló li insistia en que *“espero con muchísima impaciencia cartas tuyas pués aqui me estan volviendo loco y esto es insoportable pués todos los que esperan alguna cosa los tengo clavados en casa continuamente; yo te pido pués con todo el cariño que mereces que actives un poco todas mis demandas y me contestes algo para quitarme muchos pesos de encima”*.¹⁴²⁴ Durant els anys de govern a la dècada dels 30, de forma general aquesta cúpula dirigent treballaria amb els sectors intermitjos –alcaldes, regidors, presidents de centres republicans- en la negociació de les seves sol·licituds. En alguns casos concrets, com en els de les alcaldies de Joan Benet a Tortosa o Federico Domingo a Benicarló, el seu cunyat i el seu germà respectivament s'adreçarien directament al seu cap polític. Altres excepcions puntuals les trobaríem quan els sol·licitants no veurien satisfetes les seves demandes, i optarien per contactar directament amb Marcel·lí Domingo. Així ho féu, per exemple, l'alcalde de Benifallet José Maria Monclús després de sol·licitar la primavera del 1932 l'enviament d'un delegat al governador civil, en no obtenir resposta ni del mateix Noguer ni tampoc de Nogués ni Berenguer.¹⁴²⁵ En aquest cas però també de forma general, el dirigent de Móra d'Ebre, el número 2 de l'estructura marcel·linista, fou l'home pont entre Domingo i els correligionaris, centres i ciutadans en general de les Terres de l'Ebre però també del Camp de Tarragona. També farien aquesta funció, en menor mesura, Josep Berenguer o Domènec Piñana durant els anys 30.

¹⁴²⁴ Carta de Federico Domingo a Marcel·lí Domingo. Benicarló, 21-VIII-1931. Lligall 415, Expedient 123. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁴²⁵ Carta mecanografiada de José Monclús a Marcel·lí Domingo. Benifallet, 18-IV-1932. Lligall 981, Expedient 287. Secció P.S. Madrid, CDMH.

8.3 La composició socioprofessional

Les bases socials del primer republicanisme a Catalunya de mitjans del segle XIX estigueren conformades per petits comerciants, menestrals, obrers, militars i funcionaris joves, estudiants i professionals. Fou així, en paraules de Pere Gabriel, un moviment d’*“afirmació obrera i artesana”* que va configurar un republicanisme obrerista i socialista.¹⁴²⁶ Les transformacions socials del canvi de segle provocaren també canvis en la seva estructura social, de la qual coneixem alguns casos, com el d’Alacant. Segons Manuel Martí, *“el republicanisme alacantí de principis del XX era prou diferent, des del punt de vista social, del democratisme del XIX. L’esgotament del vell republicanisme i el reforçament de l’esquerra liberal dinàstica havia resolt la contradicció que suposava l’existència d’una burgesia republicana socialment i econòmicament poderosa, però marginada en l’esfera política. Els nous polítics republicans es reclutaven, doncs, entre sectors relativament allunyats dels nuclis locals dominants. Hi havia encara entre ells grans figures del comerç [...] o professionals prestigiosos [...] Hi havia també comerciants importants, propietaris de magatzems i exportadors, però eren homes distanciats, per llurs orígens socials, de l’alta burgesia comercial. La resta de quadres republicans eren petits industrials, patrons de serveis i petits botiguers vinculats al mercat local, elements del món intel·lectual, empleats i, en menor mesura i més distants de l’escena política, artesans i obrers industrials.”*¹⁴²⁷ Una descripció molt detallada que ben bé podríem fer extensible a moltes d’altres contrades.

En paraules de Josep L. Herráiz i Pilar Redó per al mateix cas, *“el republicanisme gaudia, doncs, d’un cert suport burgés, però, fonamentalment, la seua arrel era popular. En efecte, l’opció republicana es convertiria en la principal expressió política de les classes treballadores mitjançant tres línies d’actuació: l’associacionisme, la reforma fiscal i l’igualitarisme social i polític. [...] Va ser l’estratègia interclassista del republicanisme castellonenc la que li va permetre superar els límits d’un partit exclusivament basat en sectors mitjans i*

¹⁴²⁶ Pere GABRIEL, “Insurrección y política. El republicanismo ochocentista en Cataluña”, dins Nigel TOWNSON, (ed.), *El republicanismo en España... Op. cit.*, pp. 341-342.

¹⁴²⁷ Manuel MARTÍ, “Apunts per a una reconsideració històrica (i, potser, cívica) del republicanisme valencià”, de l’epíleg a Josep L. HERRÁIZ I Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme... Op. cit.*, p. 239.

populars. L'interclassisme va convertir el corrent republicà en plasmació política del sector més emprenedor de la burgesia, compromés amb un projecte desenvolupista d'expansió econòmica, alhora que representava a uns sectors populars interessats en acabar amb l'oligarquia liberal i la seua gestió municipal."¹⁴²⁸

Unes paraules que, de nou, podríem ben bé subscriure per al marcel·linisme. A Tortosa i des dels primers anys de la seva actuació política, Domingo "*apel·là a la clientela política urbana petit-burguesa i menestral, als sectors obrers i, en menor mesura, al camperolat dèltic, més allunyat de la pràctica electoral i, en definitiva, més fàcilment manipulable pel caciquisme imperant vinculat a la gran propietat. Això, que tindrà una clara traducció electoral al llarg de gairebé totes les seves participacions i en la consolidació posterior d'un focus anarcosindicalista rellevant a la zona arrossera davant l'escassa penetració de Domingo, no evità que l'existència d'un pòsit republicà federal, radical i socialista al marc urbà, trobés en la irrupció del tarragoní un lideratge efectiu.*"¹⁴²⁹

En els comicis municipals de la primavera del 1909, quan el mestre de Roquetes fou elegit regidor per primera vegada, aquest fou acompanyat pels comerciants David Piñana Domingo i Manuel Guasch Saragossa, pels advocats Joan Mangrané Adell i Francesc Rosés Aragonés, pels metges cirurgians Antoni Oliveres Franquet i Emili Sanz Partegás, pel farmacèutic Joan Gamundi Meliá, l'enginyer industrial Joan Segarra i Esteller i el llaurador Joan Escurriola i Piñol.¹⁴³⁰ Tot i la preponderància dels professionals liberals, *El Pueblo* destacava l'interclassisme de les seves llistes electorals: "*Aquí hemos tenido elecciones municipales ganadas por nosotros; darse prácticamente el caso de formar entre los nuestros, ya el modesto industrial, lo mismo el simple trabajador, igual el gran comerciante [...] En fin, todas las esferas sociales.*"¹⁴³¹

De forma destacada, el moviment comptà amb elits econòmiques en algunes poblacions. Per exemple a Amposta, amb "*n'Alfred Escrivá, banquer,*

¹⁴²⁸ *Ibid.*, pp. 62-63, on hi trobem detallat un interessant seguiment evolutiu del seu personal polític.

¹⁴²⁹ Xavier PUJADAS i Martí, "Entre la pedagogia social i la demagògia populista..." *Op. cit.*, p. 67.

¹⁴³⁰ *La Vanguardia*, 01-V-1909, p. 9.

¹⁴³¹ Un elector, "La obra de un partido. Los Concejales Republicanos", *El Pueblo*, 21-I-1911, pp. 1-2.

industrial, agricultor, home d'immillorable posició social, però d'uns sentiments esquerrans que, traduïts en fets, en res feien recordar que l'autor era milionari."¹⁴³² O a Tortosa on, en paraules de l'alcalde Berenguer, hi destacava l'industrial "*Joan Ballester, una de las primeras fortunas de la localidad.*"¹⁴³³ Al seu costat, en una relació de simbiosi amb el cabdill polític, una mesocràcia ascendent delerosa de competir políticament amb la tradicional elit dominant conformada per la gran burgesia propietària exigia el poder polític. En l'opinió de Josep Subirats, "*aquells emprenedors van veure en Marcel·lí Domingo l'home a mida per ajudar-los a dinamitzar el teixit econòmic tortosí [...] Fou el temps de la presència rellevant de Joan Ballester Romero –també de Musso-, quan s'expandeix una indústria tortosina moderna d'extracció d'oli, amb vocació exportadora, que controla la producció pròpia, la del Baix Aragó i la del Maestrat. A més a més, situa a tortosins emprenedors en activitats de la branca a Andalusia i a Extremadura, com tan bé ho explicava el tortosí Joan Otero que en fou un dels actors. És també el temps de Sales, de Salvatella i de Vilaró com a industrials metal·lúrgics; d'Ismael Homedes Cardona, en licors; de Saturní Sanz, en gèneres de punt; de Josep Borràs, en ciments; de Francesc Subirats [el seu pare], en mobles. El temps de botiguers i de representants, com Joan Benet Piñana, Manuel Nomen, Joan Delsors, Marià Vinaixa, Francesc Vallès, Ernest Tudó, Viriato Murall, Enric Fornós, Domènec Piñana, Claudi Viladrich, Paco Piñana i Joan Manrique Tudó. És el temps també de líders sindicals com Ramon Franquet Molins i Ramon Cabrera Català; de professionals com els advocats Ramon Martí i Josep Berenguer, i els metges Primitiu Sabaté i Josep Franquet. Per citar els qui més vaig conèixer.*"¹⁴³⁴

A aquests dirigents tortosins també hi podríem afegir industrials com Marcel Navarro a l'Ampolla, Modest Brull al Perelló o Josep Nofre a Ulldecona. També artesans, com Antoni Valls a Alcanar o Joan Hierro a Roquetes. Alhora funcionaris com Adolf Cabús entre Vilalba i Barcelona o mestres com Marina Daufí a Tortosa. De forma general, la composició socioprofessional del nucli dirigent i dels sectors intermitjos, on hi predominaven les classes mitjanes, és la que podem veure a l'annex 8. Tanmateix, si fem una immersió als centres

¹⁴³² Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques*, Op. cit., p. 68.

¹⁴³³ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 75.

¹⁴³⁴ Josep SUBIRATS Piñana, *Entre vivències...* Op. cit., pp. 27-28. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., p. 28.

republicans de les diferents poblacions, la seva la composició seria prou més popular. Al menys, al Centre d'UR de Batea format el maig de 1918, que el 1923 comptava amb 42 socis, 32 dels quals eren llauradors, 2 pastors, 2 ferrers, 1 paleta, 1 forner, 1 baster i 1 comerciant.¹⁴³⁵

Fou així com una nova classe dirigent creava les seves vinculacions entre el poder econòmic i el poder polític. En paraules de Gemma Rubí, *“los cacicatos se desintegraban a medida que se producía una diversificación económica que comportaba la aparición de nuevas élites dispuestas a discutir la hegemonía del notable tradicional o prohombre de turno [...] En el fondo, se estaba operando un cambio político directamente vinculado a la emulsión de unas nuevas clases socioeconómicas representadas por industriales y comerciantes que no estaban dispuestas a seguir tolerando la hegemonía del poder que la pequeña nobleza tradicional había ejercido desde el siglo XVIII.”* D'aquesta manera, moltes ciutats capitals entraven *“de lleno en la era de la política de la movilización de las masas, y la competitividad por el voto, junto al dinamismo de la vida social y cultural, constituía una manifestación más de la moderna sociedad que se estaba vislumbrando.”*¹⁴³⁶

Així, l'obtenció del poder polític durant els anys 30 anava lligada a la lluita pels llocs de treball. Com li apuntà Piñana a Domingo, *“aquí, com demostració de la seva dominació, continua disfrutant de l'expeneduria de cerilles el partit de Tortosa, per conveni amb el concessionari, la casa Vericat. Lo qual al partit de Tortosa representa una coacció i una demostració de forsa. Bau, amb els concliabuls a la muntanya i a casa, amb colla poc amiga del Regim, segueix disfrutant de la corregedoria, obtinguda per forsa en la epoca dictatorial aprofitant els seus carrecs de batlle, parlamentari, etc.”*¹⁴³⁷ En un altre cas, referent a les places de corredor de comerç, demanant-li que *“fassin el favor de resoldre en justicia el meu recurs contra la otorgació a Bau per creurem amb major dret, segons informe del amic Berengué.”*¹⁴³⁸ També els propis republicans competien pels llocs de treball i els marcel·linistes també es queixaren del nomenament de Rouret com a mestre de l'escola del Pòsit de

¹⁴³⁵ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 60-61.

¹⁴³⁶ Maria Gemma RUBÍ i Casals, “Coaliciones de turno...” *Op. cit.*, p. 281.

¹⁴³⁷ Carta mecanografiada de Domènec Piñana a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 15-VI-1932. Lligall 1844, Expedient 53. Secció P. S. Madrid.

¹⁴³⁸ Carta mecanografiada de Domènec Piñana a Marcel·lí Domingo. S.d., s.d. Lligall 1844, Expedient 53. Secció P. S. Madrid.

Pescadors de Tortosa, en detriment d'un aspirant proper. Segons l'alcalde de la ciutat, el dirigent de l'ERC "*debe su nombramiento al célebre Galés.*"¹⁴³⁹

¹⁴³⁹ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 22-IX-1932. *Op. cit.*

8.4 Una sociabilitat republicana

*“Siempre que se habla de celebrar un acto
en el que no haya de haber banquetes,
ágapes, comidas íntimas, meriendas al aire libre,
sino únicamente palabras [...]”¹⁴⁴⁰
los hombres prudentes, los varones reposados y discretos dudan de su eficacia.”¹⁴⁴⁰*
Marcel·lí Domingo, estiu de 1911

En una època de gran atomització política on l'espai municipal era la unitat bàsica, el centre polític era la gran referència dels seus simpatitzants. A més a més, en els anys restauracionistes d'oposició, i en la majoria de llocs on no tingueren accés al govern local o foren expulsats d'aquest per reial ordre, aquests representaven espais de realitat pràctica on podien implementar, amb major o menor dificultat, els models teòrics de democràcia, meritocràcia, educació i culturització amb l'elecció de les seves juntes directives o, en molta menor mesura, la formació en les seves escoles.¹⁴⁴¹ Com els seus homòlegs d'altres comarques, els marcel·linistes de l'Ebre desplegaron tot un univers d'associacionisme directa o indirectament polític amb el que creaven adhesions i complicitats, exhibien múscul i vitalitat, dinamitzaven el moviment i oferien protecció i serveis als seus associats. Els blasquistes a València, els lerrouxistes a Barcelona o Joventut Republicana a Lleida representaven models reproduïts i comparatius.

En la majoria de reglaments de les associacions republicanes constituïdes durant la segona dècada del segle, hi havia com a objectius la pràctica i la propaganda dels principis del republicanisme, la instrucció, la creació –quan l'associació comptés amb els mitjans- d'una cooperativa de consum i el lleure tant dels seus associats com de les seves famílies.¹⁴⁴² Tot i que es tractés d'un model formalitzat i reproduït que feien servir en diverses poblacions, se'ns mostra almenys la voluntat del republicanisme per portar a terme aquest objectius. I hem pogut documentar com, en molts casos, s'arribaven a aconseguir, sobretot en la el primer i el quart punt.

¹⁴⁴⁰ Marcelino DOMINGO, *La afirmación de la personalidad colectiva...* Op. cit., p. 3, reproduït també posteriorment a Marcelino DOMINGO, *Temas...* Op. cit., p. 72.

¹⁴⁴¹ Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas en la construcción de una cultura democrática en Andalucía”, a Salvador CRUZ Artacho (coord.), *Andaluces contra caciquismo: la construcción de una cultura democrática en la Restauración*, Centro de Estudios Andaluces – Junta de Andalucía, Sevilla, 2012, p. 87.

¹⁴⁴² Vegeu, entre molts d'altres exemples, el reglament del Centre d'UR de Batea. Expedient 777. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, fons del Govern Civil, AHT.

A Tortosa, els seguidors de Domingo també oferiren serveis molt variats al Centre d'UR que, com hem vist, compartia hostatge amb el Centre Obrer de Corporacions al carrer Montcada. Entre l'oferta cultural i de lleure, a més dels típiques temporades de balls, l'entitat comptava amb una secció de teatre com a mínim des del 1911. Aquí, durant els primers anys de la segona dècada del segle, la petjada artística del seu dirigent era notòria ja que encara hi actuava "*el Sr. Domingo, que estaba hecho un actorazo*".¹⁴⁴³

A Tortosa i en totes les associacions polítiques, un dels elements imprescindibles era el cafè. Anys més tard, Francisco Bonet li recordaria a Domingo "*el amigo Ramón Marqués Iglesias uno de los correligionarios de aquellos antiguos tiempos del café Escudero*."¹⁴⁴⁴ Les tertúlies polítiques eren, també, les tertúlies entre amics. José Nicolau també li explicava a Domingo com "*en el Centro de Unión Republicana nos reunimos todos los atardeceres*", el qual també disposava de cuina i rebosteria.¹⁴⁴⁵ A la Sénia, i almenys durant els anys 30, la Casa del Poble i el Centre Obrer, presidit per Antoni Sabaté, disposaven de cafè i de cooperativa.¹⁴⁴⁶

Com hem vist també, l'altre gran centre de sociabilitat on el marcel·linisme s'acabà fent fort fou al Centre Instructiu Democràtic de Móra d'Ebre. El mateix nom de l'entitat era explícit. Però ja la inauguració de les escoles laiques vinculades al Comitè de Joventut Democràtica el setembre del 1913, amb la presència de Domingo, Nogués i Lloret foren tota una declaració d'intencions. Quasi 20 anys més tard, el 28 d'agost de 1932, en l'homenatge que se li féu al ministre a la mateixa població, el dirigent local recordà com "*l'any 1913, Marcel·lí Domingo per aquest mateix temps venia a inaugurar aquest Centre, llavors amb l'afany de portar la República i avui hi torna amb el desig de consolidar-la*." Les posteriors paraules del cabdill radicalsocialista ens serveixen per veure la idea de la sociabilitat republicana: "*vosaltres, aixecant aquesta casa no pensàreu únicament i exclusivament en tenir un cafè, obrir un teatre i disposar d'unes sales d'esbarjo, sinó que més concients del deure que*

¹⁴⁴³ "Función en el Centro U.R.", *El Pueblo*, 06-I-1911, p. 3. "En el C. U. R.", *El Pueblo*, 04-II-1911, p. 3. *El Pueblo*, 24-I-1914, p. 3.

¹⁴⁴⁴ Carta manuscrita de Francisco Bonet a Domingo. Tortosa, s.d. Lligall 371, Expedient 11. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁴⁴⁵ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. *Op. cit.*

¹⁴⁴⁶ Carta de Juan Gerrè, alcalde de la població i Antonio Sabaté, president del Centre Obrer, a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d., [març-abril de 1934]. Lligall 455, Expedient 146. Secció P. S. Madrid, CDMH.

les democràcies han de complir, cridàreu un mestre i obrireu una escola. Llavors em fereu l'honor de demanar-me per a que us dirigís unes paraules. Era l'any 1913; han passat un rengle d'anys. Molts dels nois de llavors són ja homes; molts dels vells que hi van assistir ja han desaparegut; molts dels que potser llavors no tenien consciència del que són els drets i deures de la Democràcia, avui ja en tenen."¹⁴⁴⁷

Amb l'inexistència encara d'un Estat del benestar, els centres eren entesos sovint com un element essencial de la trajectòria, no només política, sinó també vital dels seus associats. Així es pot copsar, per exemple, en les paraules del morenc Robert Massó, quan criticà la decisió de l'adhesió de *La Democràcia* al PRRSC el gener de 1933: "*es tracta de fer una arbitrariedad contra tots els socis que no vulguin seguir el camí que volen marcar els seus actuals dirigents, i els que ens trobem socis d'aquella Societat, no per voler cooperar en la seva obra, sino perquè hem anat tota la nostra vida a les seves escoles laiques, i además perquè ens estimem aquell casal aixecat per homes republicans, i quin casal ha estat el nostre aixopluc on hem passat nostra infantesa a l'ensem que els seus mestres, han desterrat de nosaltres antics prejudicis morals i religiosos a que ens havien aconsumat els notres avant-passats.*"¹⁴⁴⁸

Al seu costat, també fou destacable el Cercle de Fraternitat Republicana d'Amposta. Ja el 1905, es podia llegir als seus estatuts que una de les seves finalitats era "*establecer conferencias, lecturas y discusiones, y otros medios de instrucción*", tal com quedava reflectit a l'article primer. Aquest objectiu quedava reforçat per l'article quart: "*la Junta Directiva podrá establecer catedras o clases de enseñanza de artes, ciencias y administración pública, libres por completo de toda escuela o sistema religioso. Asimismo podrá establecer clases de pimaría, enseñanza para adultos.*"¹⁴⁴⁹ Amb aquests propòsits inicials, a principis de gener de 1919 s'organitzà una comissió de cultura amb la finalitat de crear

¹⁴⁴⁷ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 40 i 247, a partir d'"Un homenatge al Ministre d'Agricultura a Móra d'Ebre", *Tarragona Federal*, 03-IX-1932, pp. 1-2. Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 24, a partir de "Desde Mora de Ebro", *El Pueblo*, 2-VIII-1913, p. 3.

¹⁴⁴⁸ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 249, a partir de Robert MASSÓ, "Una maniobra caciquil al CIRF", *Avançada*, 14-I-1933, p. 2.

¹⁴⁴⁹ Signaren els estatuts Rafael Monner, Adolfo Fábregas, Jose Montaner, Rafael Sancho, B. Barberá i Juan Pallarés. Expedient 1526. Sèrie d'expedients d'associacions, fons del Govern Civil, AHT.

una escola laica de pàrvuls a la ciutat, “*per entendre que la raó ha d’esser l’única cosa que gui-hi als homes*”.¹⁴⁵⁰

A Godall, el Cercle de Fraternitat Republicana es constituïa el mateix 1915 amb la voluntat de fer conferències, lectures i discussions sobre temàtiques científiques, literàries, filosòfiques o polítiques. També preveia casino amb sala de jocs. Segons el seu reglament, la Junta Directiva podria establir càtedres o classes d’ensenyament d’arts, ciències i administració pública, “*libres por completo de toda escuela o sistema religioso*”, a més de classes de primària i ensenyaments per adults.¹⁴⁵¹ Al costat d’aquests elements, l’emergència dels clubs esportius, amb el futbol i el ciclisme com a seccions populars, era notòria durant aquells anys. Si la Joventut Republicana de Lleida arribà a disposar d’un camp de futbol, a Roquetes les esquerres s’aplegaren al voltant de l’Esport Lira Roquetense, mentre que les dretes ho feien al Club Esportiu Roquetes.¹⁴⁵²

Al Mas de Barberans, la Joventut Republicana, constituïda el 1915, disposava d’una Hermandad de Socorros Mútuos, organitzada des del 1919, amb l’objectiu de “*socorrer a los hermanos o asociados que la componen en sus enfermedades*” amb una entrada per soci de dues pessetes, a més de l’*importe de una ejemplar de este Reglamento*” i posteriorment el pagament mensual d’una pesseta.¹⁴⁵³ A Alcanar, el Centre Republicà també havia anat incorporant elements que reforçaven la protecció assistencial dels associats, cosa que ampliava el sentiment de pertinença a la comunitat republicana. Així, “*en Alcanar [...] el Centro Republicano, integrado por obreros del campo, menestrales y pequeños propietarios, presenta un balance admirable. En un año ha pagado por enfermedades, tres mil novecientas setenta y dos pesetas, entregando quinientas a cada una de las viudas de socios fallecidos. Además, ha hecho ahorros que ascienden seis mil y pico de pesetas contando con una existencia de ocho mil seiscientas veintisiete.*”¹⁴⁵⁴ A més a més, el centre tenia també una funció sindical, on als jornalers que tornaven del Delta “*se les facilita cuanto necesitan para la liquidación de sus cuentas para el reparto de*

¹⁴⁵⁰ *El Faro*, 23-I-1919, p. 3 i 27-II-02.1919, p. 2.

¹⁴⁵¹ “Círculo de Fraternidad Republicana. Reglamento”. Expedient 1612. Sèrie d’expedients d’associacions, fons del Govern Civil, AHT.

¹⁴⁵² Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 28.

¹⁴⁵³ “Reglamento”. Expedient 91. Sèrie d’expedients d’associacions, fons del Govern Civil, AHT.

¹⁴⁵⁴ Juan Bta. TOLOSA, “Error que persiste”, a *El Pueblo*, 13-I-1932, p. 1.

jornales”. I, alhora, actuava com a centre de socors. Per exemple, durant aquell any morí un jornal·ler en un accident laboral, i la seva vídua, “*recibirá como es costumbre establecida en nuestro Centro, el socorro de 500 pesetas a prorrateo entre los socios.*” Els republicans buscaven la seva base entre un interclassisme que anava des d’aquesta vídua de jornal·ler fins al mestre de música Francisco Frias, que dirigí la banda del Centre Republicà, o el metge Julio Ebrí Escoi, que era soci del Centre. Allí també s’hi organitzaven activitats de lleure, com un ball “*de carácter popular [...] de las clases modestas*” al so de l’orquestra dirigida per Eugeni Bort les nits d’estiu dels dies festius. Per al 23 de setembre de 1933, convidaren a Sebastià Campos per fer una conferència al Centre.¹⁴⁵⁵

No tant influenciats pel marcel·linisme, els republicans de Vilalba dels Arcs impulsaren el Centre Agrícola a partir del 1909, domiciliat al raval de Sant Llorenç. L’entitat comptà amb diverses seccions, com la d’Unió Agrícola, amb guardes jurats encarregats de vigilar les propietats dels seus socis, o la de crèdit aconseguida per mitjà de la mediació del diputat Caballé amb el Banc d’Espanya, segons la premsa carlina. Com molts dels seu homònims, també gaudiren de cafè, sala de ball i escenari de teatre i arts escèniques, fins i tot amb un aparell de cinema a partir del 1929. El 1931 el Centre passà a ser Agrícola Republicà Federal Socialista.¹⁴⁵⁶

¹⁴⁵⁵ *El Pueblo*, 21-VI-1933, p. 2 i 15-IX-1933, p. 3. Sobre la relació de Frias amb el Centre Republicà, vegeu *150 anys de música. Història de la Banda Municipal de Música d’Alcanar (1845-1995)*, Coop. Gràfica Dertosenca, Tortosa, 1997, pp. 76-89.

¹⁴⁵⁶ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 107-109.

8.5 Agrupacions femenines i juvenils. Practiques socials i rituals laics

*“Encara que em consta que no seran gaires les que hem llegiran
(saben més ballar que llegir)
no és menys plaent el meu humil homenatge.”¹⁴⁵⁷
Artur Bladé, primavera del 1927*

Aquestes paraules introductòries ens serveixen per veure la impressió que un escriptor en aquell moment marcel·linista com Artur Bladé tenia del gènere femení, de les seves actituds i dels rols que podia jugar dins dels centres, dels partits polítics i de la vida social en general. Ja des de la Revolució Francesa, sorgí un moviment de concepcions universalistes que esdevení l’herència dels posteriors pensaments del segle XIX. En general, segons Luz Sanfeliú, *“la cultura política del republicanismo no sólo influyó en las mujeres asignándoles posiciones subsidiarias –aunque progresivamente valiosas- para asentar en la sociedad un modelo laico de relaciones familiares. También las proveyó de ideas y valores hacia los que se orientaban sus actuaciones y, asimismo, contribuyó a que configuraran un repertorio o “juego de herramientas” de hábitos, habilidades y estilos a partir de los cuales las mujeres fueron construyendo “estrategias de acción.”*¹⁴⁵⁸ A Itàlia, el mazzinianisme fou la primera cultura política que ja al segle XIX elaborà en aquest país una concepció emancipadora de les dones i de la seva funció, tant en el sí de la família com de la nació, tot i que posposant la seva emancipació real a l’establiment de les institucions republicanes i de l’educació laica de les dones fora de la influència catòlica.¹⁴⁵⁹

A la ciutat de València, la versió femenina del blasquisme s’articulà al voltant de l’Asociación General Femenina, creada el 1897 amb propòsits com els d’establir una educació femenina laica –també superior- amb igualtat de condicions amb els homes, incorporar les dones a la regeneració de la societat espanyola i reivindicar una certa emancipació femenina. El grup dirigent publicà el setmanari lliurepensador *La Conciencia Libre*, entre d’altres, i creà columnes i opinió des d’*El Pueblo* de València. Poc més tard, el 1899, sorgí també l’Asociación Bien de Obreras, presidida per Elena Just, amb l’objectiu de

¹⁴⁵⁷ Artur BLADÉ i Desumvila, “Charleston galant”, *El Llamp*, 31-III-1927, p. 2.

¹⁴⁵⁸ Luz SANFELIÚ, “Familias republicanas e identidades femeninas...”, *Op. cit.*, p. 95.

¹⁴⁵⁹ Maurizio RIDOLFI, “El republicanismo en el siglo XIX...” *Op. cit.*, p. 46.

treballar “*en pro de la educación de la mujer en todos aquellos conocimientos prácticos y útiles para las obreras.*”¹⁴⁶⁰ El seu funcionament era autònom, amb bandera i signatura pròpia i amb la participació de les seves integrants en manifestacions i mítings. Malgrat això, cap de les associacions femenines afins al blasquisme arribà a tenir un pes significatiu a la ciutat. A la pràctica, el procés de democratització impulsat pels seguidors de Blasco comportà una sèrie d’avenços per a les dones, com unes majors quotes de llibertat femenina, el foment de la instrucció i “*la necesidad de que las mujeres se implicaran y participaran lateralmente en las cuestiones sociales y políticas.*”¹⁴⁶¹ Però amb limitacions marcades, com l’intervenció directa en assumptes polítics o el dret a vot. Reivindicació aquesta última que no es començaria a articular –en contra de l’opinió majoritària del homes republicans- fins a la segona quinzena del segle. A Barcelona, ja el 1898 s’havia fundat l’Asociación Progresiva Femenina, amb Teresa Claramunt, Amalia Domingo Soler i Ángeles López de Ayala com a dirigents. Poc més tard i ja dins del lerrouxisme, s’aplegà a la Fraternitat Republicana organitzada per Lerroux a la Gran Via de Barcelona l’hivern del 1903.¹⁴⁶²

La concepció del marcel·linisme teòric sobre el rol de la dona dins el matrimoni i la família és pot copsar en bona part de les obres de ficció del cabdill: “*Las mujeres [...] podemos hacer mucho y harcerlo silenciosamente. Cuando las mujeres estamos en el corazón de los hombres, tenemos el deber de embravecer ese corazón... Ningún hombre nos ha de ver llorar; ni hemos de ser brazo que los detenga, aunque ese hombre sea nuestro hijo, o nuestro padre, o nuestro marido*”, exclamava Doña María en la revolta dels comuns.¹⁴⁶³ “*La mujer debe buscar sostenerse por sí sola, sin necesidad del padre o del marido*”, exclamava Marta, la protagonista d’*El pan de cada día*.¹⁴⁶⁴ Com apuntà Josep Subirats Piñana, el referent de la família Domingo fou la germana Pilar i, com un nou reflex autobiogràfic, la presència femenina i el seu

¹⁴⁶⁰ Citat a Luz SANFELIÚ, “Familias republicanas e identidades femeninas...”, *Op. cit.*, pp. 79 i 95-98.

¹⁴⁶¹ *Ibid.*, pp. 93 i 97-98.

¹⁴⁶² *Ibid.*, sobretot pp. 92-95 i 97. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 66-67.

¹⁴⁶³ Marcelino DOMINGO, *Doña María de Castilla, Op. cit.*, p. 13.

¹⁴⁶⁴ Marcelino DOMINGO, *El pan de cada día, Op. cit.*, p. 54.

lideratge fou una constant en les obres del dirigent de Tortosa.¹⁴⁶⁵ Aquest referent, que no solia ser protagonista, es dibuixava però com un complement inspirador i imprescindible per al protagonista masculí. A *Doña María de Castilla* era “*la luz de tu camino [...] la mano que te ha conducido cuanto ibas a desviarte.*”¹⁴⁶⁶ Com el personatge de Laura Juana amb Máximo a *Vidas rectas*, que era “*tu guía, tu hermana, tu compañera*”.¹⁴⁶⁷

Però on les dones foren los protagonistes de l'obra fou a *Encadenadas*. Amb un component menys polític que en obres anteriors, i sense referir-se a la moral catòlica, abordava les vides paral·leles d'Ana i Elvira, mare i filla, que es separaren dels seus marits als inicis del segle XX a causa dels maltractament rebuts i malgrat la pressió social de “*las gentes, esas gentes aborrecibles, pero entre las que vivimos, y cuyos ojos sentimos como flechas hirientes sobre nosotras.*”¹⁴⁶⁸ En la figura de l'antagonista, Enrique, el marit d'Elvira, es llegia la vella concepció masculina: “*yo soy el hombre, y puedo hacer lo que quiera... Nadie es juez de mis actos... Ella debe hacer lo que quiero yo.*”¹⁴⁶⁹ Un pensament totalment contrari al del metge: “*en la unión de un hombre y una mujer no me preocupa que los una la ley ni que los una el cura; lo que me preocupa es que se quieran y cumplan juntos una funcion en la vida... Sin esto, me parece inmoral toda unión, aunque la consagren jueces y bendiciones; con esto me parece moral cualquier unión, aunque los jueces y las bendiciones falten [...]* La familia creo que merece todos los fervores cuando es una comunidad cordialmente unida, en la que uno sirve de apoyo al otro y todos colaboran para llevar adelante un fin. Cuando sólo es una cosa tentacular y obstacularizadora, ¿para qué sentir deberes respecto a ella? Que salte en pedazos como una bomba y cada uno vaya por su lado.”¹⁴⁷⁰ A partir d'aquí, “*hay que hacer que las mujeres perturben menos y que la mujer intervenga más. Que las mujeres sean menos irresponsables clandestinamente, y la mujer más responsable públicamente... Hemos de apartar las mujeres de nuestro*

¹⁴⁶⁵ Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁶⁶ Marcelino DOMINGO, *Doña María de Castilla, Op. cit.*, p. 46.

¹⁴⁶⁷ Marcelino DOMINGO, *Vidas rectas, Op. cit.*, p. 33.

¹⁴⁶⁸ Marcelino DOMINGO, *Encadenadas, Op. cit.*, p. 100.

¹⁴⁶⁹ *Ibid.*, p. 94.

¹⁴⁷⁰ *Ibid.*, pp. 58-59.

paso y unir la mujer a nuestro camino... Que las mujeres sean menos placer o carga y la mujer sea más compañera y colaboración."¹⁴⁷¹

A més de la seva germana Pilar, el gran referent femení de la vida de l'escriptor fou Filomena Savé, qui es divorcià del seu primer matrimoni i amb qui Marcel·lí Domingo es casava civilment el 18 d'octubre de 1932 a les dependències del Ministeri d'Agricultura a Madrid. Entre els testimonis de la unió, que per força havien de ser homes sentimentalment molt propers al cabdill, hi havia Josep Berenguer, Ramon Nogués i Emilio Palomo, al costat també d'homes com Manuel Azaña, Jaume Carner, Indalecio Prieto, Álvaro de Albornoz, Sánchez Guerra i José Salmerón, aquest últim, segons Josep Subirats, el millor amic de Domingo a Madrid.¹⁴⁷² Els amics polítics eren també els amics. A més d'aquesta significativa situació, també podem veure com les representacions de les conductes personals i privades, sovint dins la vida familiar, delimitaven la identitat col·lectiva del militant laic mitjançant pràctiques socials. En aquest punt, els batejos i enterraments –i en menor mesura també els casaments- civils eren una referència ineludible.¹⁴⁷³ Aquests últims tenien un gran significat des de la raó pràctica. El republicanisme articulava d'aquesta manera unes pràctiques socials, tant des del punt de vista de la construcció d'una societat laica com en clau de l'emancipació de la dona dels postulats de l'Església catòlica i en la consolidació d'uns valors laics en la vida familiar i en l'educació dels fills.¹⁴⁷⁴ També en els elements culturals com els espectacles la moral catòlica envers el cos femení era posada en dubte. Per exemple, al Sindicat Catòlic Agrícola de Roquetes el 1933, quan "uns números de "varietés" amb noies amb poca roba [...] van ferir la sensibilitat d'alguns espectadors. Per això, Agustí Cid Bonet, soci de l'esmentat Sindicat, envià una carta al diari *El Pueblo* queixant-se molt durament per l'espectacle que qualificà de vergonyós i escabrós."¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷¹ *Íbid.*, p. 61.

¹⁴⁷² Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* *Op. cit.*, p. 222. Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans...* *Op. cit.*, pp. 149-150. Una interpretació suggeridora sobre els vincles d'amistat i la política a Christophe PROCHASON, "Amistades polítiques..." *Op. cit.*

¹⁴⁷³ Aquesta proporció és vàlida, almenys, per al cas blasquista. Luz SANFELIÚ, "Familias republicanas e identidades femeninas...", *Op. cit.*, pp. 82-84.

¹⁴⁷⁴ Aquesta del tot interessant i poc explorada línia d'anàlisi és plantejada a *Íbid.*, pp. 75-103.

¹⁴⁷⁵ Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* *Op. cit.*, p. 35, a partir d'*El Pueblo*, 10-III-1933.

Al costat dels casaments, també eren significatius els batejos i els enterraments civils. Com a exemple dels primers, el de la nena Ariana Pilar Redimida Ribot, celebrat el 20 d'octubre de 1912 a Móra d'Ebre, on s'aplegaren unes 500 persones en un dinar de confraternització.¹⁴⁷⁶ Dels segons, el del republicà de Vilalba dels Arcs Evarist Hernández, tot i les dificultats plantejades per l'alcalde i el mossèn, després que el regidor republicà del consistori, Francesc Salvadó, hagués sol·licitat l'obertura d'una porta del cementeri destinada als enterraments no catòlics. A Alcanar, l'enterrament d'Antoni Colell Grau el febrer del 1929 reuní, darrera dels familiars del difunt, "*todos los socios del "Centro Republicano" y de la sociedad "La Jornalera"*", mentre "*el ataúd era llevada en andas por socios del Centro, y las cintas negras, por el presidente y demas personal de la Junta.*" Aquesta envià un escrit a *El Pueblo* el mateix dia que commemorava l'aniversari de la I República amb el dol. D'aquesta manera, no només les festes i sinó també els enterraments representaven importants enllaços i elements claus d'adhesió, per estretir vincles d'unió entre els diversos membres del moviment o, simplement, per a crear-los.¹⁴⁷⁷

Un altre dels matrimonis civils destacats al sí del marcel·linisme fou el que uní a Tortosa el setembre del 1934 a Marina Daufí, l'artífex de la reorganització del marcel·linisme femení, amb el redactor d'*El Pueblo* durant aquells temps, Joan Curto Pla. A les Terres de l'Ebre, durant els anys anteriors al cop d'Estat de Primo de Ribera ja existí un grup a Tortosa conegut popularment com Les Marcel·lines. De forma progressiva, la seva participació en les entitats polítiques anà en augment. Tot i que pocs càrrecs directius eren femenins, en la constitució del comitè republicà d'Alfara de Carles la primavera del 1915 la seva tesorera fou una dona, Isabel Curto. Poc més tard, dels 23 socis que el 1919 tenia el Cercle de Fraternitat Republicana de Godall, 3 eren del gènere femení: les germanes Josefa i Rosario Cervera a més de Josefa Cervera Verge.¹⁴⁷⁸ De forma general, tal i com es pot observar a l'annex 9, un 5% del nucli dirigent i dels sectors intermitjos del marcel·linisme eren dones. Però fou amb l'arribada de la República quan es produí un augment de la seva participació en la vida política dins una politització social creixent. Per exemple,

¹⁴⁷⁶ Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, p. 217.

¹⁴⁷⁷ *El Pueblo*, 16-II-1929, p. 2. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 176-177. Cristophe PROCHASSON, "Amistades políticas..." *Op. cit.*, p. 223.

¹⁴⁷⁸ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 122.

la premsa es feia ressò de com “s’advertia la presència d’una bona representació del sexe femení” al saló d’espectacles del Centre Instructiu Republicà Federal en l’homenatge que Móra d’Ebre i les poblacions properes li van retre al dirigent de Tortosa l’estiu del 1932.¹⁴⁷⁹

Tornant a Tortosa, l’Agrupació Femenina Republicana Radical Socialista, que s’autodefinia com a defensora de “*la dignificación de la mujer tortosina*”, celebrà el seu primer acte polític la primavera del 1932, amb una conferència de Daufí i l’elecció del seu Comitè d’Acció.¹⁴⁸⁰ Aquest estigué presidit per ella mateixa, amb Teresa Colomé com a secretària i Victòria Mascarell, Maria Sebastià, Carme Sebastià, Antònia Campmany, Teresa Vallès, Mercè Formosa, Josefa Barberà, Joana Álvarez Fabra i Joana Fontanet com a vocals. També formaren part de l’organització Pilar Domingo Sanjuan o Teresa Ballescà, casada amb Josep Berenguer. Aquestes últimes amb una relació familiar directa amb els homes del partit, la qual cosa podia fer perdre autonomia al grup i podia alhora fer més difícil construcció d’un model social al marge de l’androcentrisme. El 1935, l’agrupació passà a anomenar-se “Grup Femení del Partit Republicà d’Esquerra”.¹⁴⁸¹

En paraules de Daufí de febrer del 1933, “*estoy organizando en estas comarcas el Partido Femenino Radical Socialista y como presidenta de él estoy en una campaña activa que agrupe a la mujer en nuestro Partido para que se coloque y capacite políticamente para ejercer el sufragio sin influencias, prejuicios ni coacciones.*”¹⁴⁸² Durant els anys 30, una de les qüestions importants fou el dret de vot de les dones, que estimulà el debat constitucional. En la votació final, els diputats radicalsocialistes però també la diputada Victoria Kent votaren en contra. També es postularen en contra una minoria dels de l’ERC, els del PRR, d’Acció Republicana i els federals. Votaren a favor la major

¹⁴⁷⁹ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d’Ebre... Op. cit.*, p. 247, a partir d’“Un homenatge al Ministre d’Agricultura a Móra d’Ebre”, *Tarragona Federal*, 03-IX-1932, pp. 1-2. El grup de Les Marcel·lines apuntat a Pere DOMINGO i Sanjuan, “Marcel·lí Domingo”, *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 15.

¹⁴⁸⁰ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 320, a partir d’“Agrupación Femenina Republicana Radical Socialista”, *El Pueblo*, 28-IV-1932.

¹⁴⁸¹ Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, pp. 54 i 83-84. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 320, a partir d’*El Pueblo*, 09-V-1932. Subirats apunta la constitució del grup femení torotsí el 2 de març, mentre que Pujadas ho fa al mes de maig.

¹⁴⁸² Carta manuscrita de Marina Daufí a Francisco Barnés. S.I., 6-II-1933. Lligall 2464, Expedient 35. Secció P.S. Madrid, CDMH. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 312.

part dels diputats de l'Esquerra, la minoria basconavarresa, el PSOE, Derecha Liberal Republicana i la minoria agrària, a més d'alguns diputats al marge dels seus partits, com la radical Clara Campoamor. Un cop aprovat l'ampliació del sufragi, Domingo apuntà a la seva materialització com una de les causes de la derrota de les esquerres en les eleccions legislatives de novembre de 1933: "*Y una incògnita como la del voto de la mujer, que Francia no ha querido plantearse todavía, la España republicana, con audacia suicida, se lo planteó y resolvió en un santiamén. Ahora advierte su error. Y lo paga.*"¹⁴⁸³ Però tot allò no venia de nou. Ja el 1900, Luis Morote ja escrivia a *El Pueblo* de València, en una ressenya d'un Congrés feminista celebrat a París, que el feminisme era una forma imparable de revolució social, tot i que feia constar alhora que les dones franceses s'equivocaven a l'hora de reivindicar el dret a vot.¹⁴⁸⁴

A les comarques de l'Ebre, altres nuclis locals crearen les seves seccions femenines. A Ulldecona, s'organitzà el maig del 1934 i portà per nom Front Únic Femení d'Esquerra, depenent del PRRSC. A Tarragona també fou rellevant la secció femenina del Centre Republicà Democràtic Federal. El 1934 commemorà la I República amb un acte al Saló Modern de la ciutat amb un míting presidit per Ramon Nogués amb les intervencions de Victoria Kent, Hilda Agostini i Marcel·lí Domingo. Sens dubte, Kent havia de ser la gran referent del grup marcel·linista femení del sud del Principat. Nascuda a Málaga, fou la primera advocada espanyola en intervenir en un consell de guerra. Políticament, estigué molt a prop del dirigent de l'Ebre i el setembre del 1933 seguí Domingo en l'escissió del PRRS al PRRSI.¹⁴⁸⁵

Durant la guerra civil, la força de col·lectius com el femení o el juvenil agafaren més força. Amb només 16 anys, Josep Subirats fou nomenat director d'*El Pueblo* el gener de 1937. Segons ell mateix, a partir d'aquell any el republicanisme tortosí recuperà un cert control de la ciutat, degut fonamentalment a "*la reacció dels tortosins, en particular a l'actitud enèrgica de les dones, que organitzaven manifestacions de protesta.*" L'agrupació femenina

¹⁴⁸³ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre...* Op. cit., p. 84. L'orientació dels vots a Joaquin María MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., Vol. II, p. 14.

¹⁴⁸⁴ Luz SANFELIÚ, "Familias republicanas e identidades femeninas..." Op. cit., p. 89.

¹⁴⁸⁵ Cartell adjunt a la carta mecanografiada de Ramon Nogués a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 01-II-1934. Lligall 455, Expedient 132. Secció P.S. Madrid, CDMH. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 407, a partir d'*El Pueblo*, 12-II-1934. Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona...* Op. cit., p. 310.

del PRE, presidida per Daufí, també agafà el seu protagonisme, per exemple el 12 de setembre de 1936, quan organitzà un acte per recaptar fons per als milicians que combatien al front.¹⁴⁸⁶

A més de les reivindicacions femenines, també tingueren la seva rellevància les juvenils. I a diferències de les primeres, aquestes ja comptaren amb protagonisme del jove Domingo, qui reivindicava la joventut com un valor de modernitat, de relleu generacional i de revitalització del republicanisme i de la política en general. Des de les mateixes Corts, s'atrevia a afirmar que “*es un espectáculo verdaderamente doloroso el que nos ofrece la política española á los que, jóvenes y llenos de entusiasmo, venimos á ella; es un espectáculo verdaderamente desolador para el que ha llegado lleno de fe á esta Cámara.*”¹⁴⁸⁷

Ja en la reorganització republicana liderada per Lluís Manaút que portà a la fundació d'*El Pueblo* el 1901, es constituïen les Joventuts Republicanes de Tortosa pocs mesos més tard, durant el mes de maig, amb Manaút com a president honorari i Alfred Caminals Borau com a president efectiu. Tot i que sembla que aquest nucli quedaria desorganitzat ja que anys més tard Josep Berenguer recordaria “*en 1912 y 1913, al organizar la Juventud Republicana*”, que més tard acabaria presidint.¹⁴⁸⁸ Com el Centre d'UR i el Centre Obrer de Corporacions, la Joventut Republicana de Tortosa també estava domiciliada al número 24 del carrer Montcada.¹⁴⁸⁹

A Amposta, des d'*El Faro* es feia sovint un al·legat a la dona, però sobretot als joves i a la joventut, coincidint amb totes les forces polítiques del moment, des de l'extrema esquerra fins a l'extrema dreta. L'estiu del 1916 també s'organitzaren les Joventuts Republicanes a Jesús en un acte presidit per Berenguer, mentre José Solé Curto fou nomenat president de la Junta.¹⁴⁹⁰ I

¹⁴⁸⁶ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 106 i 141.

¹⁴⁸⁷ *Diario de Sesiones a Cortes*, 01-XII-1915, p. 611. ACD.

¹⁴⁸⁸ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, p. 53. A Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, 140, aquest autor apunta que amb 15 anys, el 1910 o 11, fundà amb altres companys d'estudi les Joventuts d'UR. El nucli del 1901 és indicat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 71.

¹⁴⁸⁹ Cartes manuscrites de Joan Benet i Josep Berenguer a Marcel·lí Domingo. Tortosa, s.d. Lligall 319, Expedient 122. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁴⁹⁰ Francisco Ferrando fou el vicepresident, José Chavarria secretari, Daniel Tafalla vicesecretari, Juan Fabregat tresorer i Juan Ferrando, José Gas, José Ollé i Gabriel Favá vocals. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 64, a partir de *El Pueblo*, 04-VII-1916.

coneixem també l'existència d'altres joventuts, com les d'Ulldecona.¹⁴⁹¹ A partir dels nuclis locals, i sobretot a partir dels més importants, com Tortosa i Amposta, s'organitzà una federació dels districtes de Tortosa i Roquetes, que s'acabaren confederant. S'establiren reunions, com la celebrada a principis de juny de 1917, amb la presència de delegats de les joventuts de la Sénia, Godall, la Galera, Mas de Barberans, Santa Bàrbara i Alcanar, a més de rebre l'adhesió de Masdenverge i d'altres poblacions.¹⁴⁹²

Passats els anys letàrgics de la dictadura, en el context de l'organització i l'extensió del radicalsocialisme per les comarques de l'Ebre i coincidint amb la reorganització de la secció femenina, el maig de 1932 es constituí el Grup d'Acció de la Joventut Radical Socialista de Tortosa, format inicialment per una quarantena de militants. Entre els integrants hi havia Josep Subirats Piñana, Manuel Castellà Porti, Joan Ferré Amela o Joan Jardí Celma, la major part dels quals membres de la Federació Universitària Escolar i després de la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya. Això no obstant, el dirigent més jove que representava un relleu a la primera generació de marcel·linistes tortosins fou Sebastià Campos i Terré que, tot haver nascut el 1911, ja dirigia *El Pueblo* durant aquells anys. El 4 de maig de 1936 deixà la direcció del diari -sent substituït per Joan Curto Pla- per treballar com a periodista al diari madrileny d'*Izquierda Republicana* de Madrid, on es féu càrrec de la Secretaria del Ministeri d'Instrucció Pública. Posteriorment, Josep Subirats esdevindria l'últim director de l'òrgan marcel·linista, a més de ser elegit el primer de febrer de 1938 secretari general de les Joventuts d'Esquerra Republicana – Estat Català.¹⁴⁹³

A principis dels anys 30, Manel Galès li destacava els valors de la joventut a Marcel·lí Domingo, "*potser massa inexperta, però també ferma i pura, incontaminada de les tares del professionalisme polític.*"¹⁴⁹⁴ Malgrat això, des d'un punt de vista més crític, l'estiu del 1934 Joan Benet diferenciava dos

¹⁴⁹¹ El seu secretari era Ramon Fusté Prades i el seu tresorer Pedro Adell Vila. "Carnet", *La Voz de Ulldecona*, 13-VIII-1916, p. 3.

¹⁴⁹² *El Faro*, 01-III-1917, p. 1; 31-V-1917, p. 2 i 07-VI-1917, p. 3. *El Pueblo*, 21-II-1918, p. 1.

¹⁴⁹³ Entrevista a Josep Subirats Piñana. Barcelona, 29-X-2011. Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.*, pp. 50-51 i 203. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 320, a partir de *El Pueblo*, 18 i 20-V-1932.

¹⁴⁹⁴ Carta mecanografiada de Manel Galès a Marcel·lí Domingo. S.l., s.d. Lligall 319, Expedients 70-71 i 122. Secció P. S. Madrid, CDMH. Davant el trencament entre ambdós, situem aquest document entre el 1930 i 1931.

grups d'edat dins del marcel·linisme tortosí: *“Los mayores de 35 años, ya no cabe discusión; más que un programa político les mantiene firmes y dispuestos para todo la voluntad que tienen al Jefe, porque han convivido con nosotros todas las horas trágicas y son lo que son por tus propagandas. Otra cosa es los menores de 35 años, los que son republicanos desde la Dictadura, los que se han hecho ellos mismos republicanos, los que estan en el Centro porqué el sport o el baile les llevó allí, los que son ya hijos de veteranos del partido, estos, que no han conocido una fuerte propaganda o una actuación en la calle, estos ya ni piensan ni sienten como nosotros, estos han llegado a la política, cuando la política es un favor, una credencial, un empleo, y van acercándose a aquel, que llamándose como ellos, republicanos de izquierda, pueda darle mayores garantías a sus aspiraciones.”*¹⁴⁹⁵ Però malgrat aquestes paraules, probablement filles del pessimisme i de la crisi marcel·linista d'aquells anys, hem vist com es produïa un relleu de la vella guàrdia amb els Campos, Curto i Subirats.

¹⁴⁹⁵ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

8.6 L'estructura de partits, l'evolució i la sociologia electoral

8.6.1 *Les eleccions durant la Restauració*

L'estudi dels partits polítics i de les eleccions ha estat un dels punts d'interès destacats de l'anomenada història política i social vinculada a l'estructuralisme quantitativista durant la segona meitat del segle XX. Més recentment, la introducció de noves eines conceptuals al voltant de la història cultural més lligada al paradigma de la interpretació, ha ampliat la concepció d'allò *polític*. Amb tot, la qüestió continua representant un element d'anàlisi inel·ludible, tenint en compte, però, que els vots obtinguts per una candidatura en unes eleccions no són l'únic indicador del desenvolupament d'una cultura política, i més tenint en compte les irregularitats electorals del període. En aquest capítol pretenem analitzar l'encaix del marcel·linisme en els diversos partits polítics en els que milità com a moviment i l'evolució dels seus suports electorals en els diversos comicis on presentà candidatura.

De forma general i a escala catalana, carlins i republicans conservaren durant la Restauració les seves zones d'influència que ja havien deixat marcades durant el Sexenni. Als districtes de l'Ebre, després dels anys de predomini monàrquic, tot i que els primers quedaren aïllats, així ho aconseguiren els segons, mercès a la influència de Caballé primer, i sobretot de Domingo posteriorment. A les comarques gironines, l'Empordà heretà la vella tradició del federalisme del XIX, i districtes com sobretot el de Figueres però també la Bisbal o Girona donaren sovint la representació als republicans propers al catalanisme. A Lleida, on els nuclis radicals eren molt dèbils, com a moltes altres contrades catalanes, el lideratge exercit per la Joventut Republicana podia ser més comparable en aquest sentit a l'element paraigua del marcel·linisme als districtes de Tortosa i Roquetes, amb la gran diferència que aquesta *funció* corresponia a un centre, a un col·lectiu o a un dirigent. A Barcelona, com hem anat veient, l'actuació del mateix Domingo, al costat d'homes com Layret, Companys o Alomar amb el BRA o el PRC mai aconseguí arribar al nivell d'organització i d'èxits electorals dels seus homòlegs de

l'Empordà, de Ponent o de l'Ebre i generalment quedà a remolc de la Lliga i del Partit Radical.¹⁴⁹⁶

Però malgrat l'extensió i la vitalitat del republicanisme català, en poques ciutats i comarques hi podem trobar un lideratge tant fort com l'exercit per Domingo des de Tortosa. Alguns dirigents republicans, com havien fet i feien els monàrquics, també havien pogut monopolitzar algun districte durant tot un seguit d'anys, com per exemple els reformistes Josep de Zulueta a Vilafranca del Penedès o Josep Llari a Tremp, el nacionalista Felip Rodés a Balaguer o Francesc Macià a les Borges, si podem considerar a aquest últim dins d'aquesta tendència de forma progressiva a partir del 1907. A més del cas molt més singular d'Alejandro Lerroux a la circumscripció de Barcelona.

Al seu costat, un cas destacat fou el federal Julià Nougés a la circumscripció de Tarragona, ja que guanyà 10 actes consecutives entre el 1903 i el 1923. Com explicà Molins, el republicanisme s'organitzà a la demarcació fonamentalment a partir dels nuclis locals, com els federals, els possibilistes i els radical-autonomistes de Reus, a més dels centres nacionalistes, radicals o reformistes, amb una gran autonomia i influència personalista. El seu grau d'organització interna, sobretot pel que respecta a l'afiliació i la vida partidària, era molt escàs. Generalment, només es coordinaven a escala de districte per preparar les eleccions. No tingueren cap organització provincial i sovint s'enfrontaren entre ells, a causa dels diversos personalismes i d'una lògica política eminentment local. Aquest autor ja apuntà que el grau d'organització interna, d'afiliació i de vida partidista fou molt poc desenvolupat, a excepció d'alguns casos concrets.¹⁴⁹⁷ Un d'ells, i el que presentà un major grau d'organització, fou el marcel·linisme. En aquest sentit, la coalició republicanosocialista de l'Ebre contrastava, per exemple, amb les divergències republicanes al Camp de Tarragona, on els grups esmentats dibuixaren un mapa local i comarcal del tot complex i atomitzat.

¹⁴⁹⁶ Algunes d'aquestes conclusions foren arribades en el seminari *República, democràcia i nació*, organitzat pel Grup de Recerca d'Història del Parlamentarisme i celebrat a la Universitat Autònoma de Barcelona el desembre de 2013, on participarem amb la ponència "De la UFNR al PRC. La influència de Joan Caballé i Marcel·lí Domingo als districtes de Tortosa, Roquetes i Gandesa". Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció...* *Op. cit.*, p. 147.

¹⁴⁹⁷ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 275. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes..." *Op. cit.*, p. 421.

En paraules de Domingo, “los partidos no existían en tiempo de la monarquía. Los jefes políticos tenían planas mayores, clientelas, oligarquias, caciques, censos electorales que eran listas numéricas de un rebaño que pasaba de manos de un pastor a manos de otro, según la prodigalidad o la dureza de las manos. Partidos con ideario, con disciplina, con voluntad propia, eligiendo sus dirigentes y obligándoles a dar cuenta de sus actos a sus electores, no los había.”¹⁴⁹⁸ A partir d'aquí, en l'escenari general català, la irrupció d'una nova forma de fer política, amb unes tècniques modernitzades i en un context de masses de fons, provocà la transició del control dinàstic i de la política oligàrquica mitjançant el frau generalitzat a la competència i a la pluralitat electoral, representada sobretot per regionalistes i republicans. Als districtes de l'Ebre, el pas del torn dinàstic tradicional al “torn coalicionista o coalicions de torn” no es reproduí exactament.¹⁴⁹⁹

Com hem vist, el model competitiu es reproduí més fidedignament al de Tortosa, tot i que en aquest cas, fou entre els marcel·linistes i els dinàstics a partir del 1914. Amb anterioritat, el districte havia estat considerat com a “obedient”, per la qual cosa era un dels més sol·licitats de Catalunya pels candidats *cuneros*.¹⁵⁰⁰ Malgrat el domini monàrquic encetat el 1875, a Tortosa es produïren diversos intents unitaris frustrats del republicanisme de finals del XIX i principis del XX. La divisió republicana continuà entre les diverses tendències, com la que liderava Joan Ribas, a partir de la Fusió Republicana i d'*El Eco de la Fusión*, que s'enfrontà al grup de la Unió Republicana aplegada al voltant d'*El Pueblo*. Tot i així, el creixement del republicanisme iniciat amb l'arribada del segle XX possibilità amb la candidatura de Ricardo Fuente uns resultats destacables el 1903 i, encara més, el 1905. En el context de la Solidaritat Catalana, la UR quedà novament dividida entre els autonomistes, aplegats al voltant del rotatiu i en coalició amb els socialistes d'una banda i els dissidents lerrouxistes antisolidaris de l'altra, liderats per Fuente i Alemany. Després del trencament republicà, ni els comicis del 1907 amb el suport solidari al regionalista Muntanyola, ni tampoc els del 1910 amb la candidatura pròpia de Lletget, permeteren als republicans autonomistes representar una amenaça per

¹⁴⁹⁸ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, Op. cit., p. 30.

¹⁴⁹⁹ Aquesta idea és apuntada a Maria Gemma RUBÍ i Casals, “Coaliciones de turno...”, Op. cit., pp. 273-293.

¹⁵⁰⁰ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, pp. 80 i 88.

a la seguretat de la victòria monàrquica, que aconseguí imposar-se en totes i cadascuna de les poblacions en joc. La situació del districte de Tortosa, com també la del de Roquetes, contrastava amb el model general català, que en el quinquenni de 1905 a 1910 els republicans de les diverses tendències guanyaren 48 de les 101 actes republicanes a les Corts.¹⁵⁰¹

En aquesta situació, no fou fins a l'entrada en acció del mestre de Roquetes quan establiren una estratègia unitària duradora basada en la coalició republicanosocialista. En el context posterior als fets de Tortosa de gener de 1914, pogueren capgirar un domini dinàstic de quasi 40 anys, cosa que representa un cas únic dins del marc català en el pas sense retorn de l'hegemonia monàrquica a la republicana durant la Restauració. Després de l'ascens de Domingo des dels anys anteriors, tant en l'esfera local i comarcal com en la política catalana, les posteriors reeleccions del dirigent permeteren als republicans consolidar el districte tortosí en un augment progressiu de vots culminat el 1918, justament després de l'empresonament del 1917 i la posterior campanya de mitificació. Tanmateix, com es pot observar a l'annex 2, a partir del 1919 es produiria una dinàmica de lleuger descens electoral fins al 1923. D'aquesta manera, tot i la victòria d'aquell any, que els permeté recuperar la representació, havien perdut més 300 vots respecte al 1920, uns 650 respecte al 1919 i quasi un miler respecte al 1918.

Causes internes i externes, com un cert esgotament del seu discurs, la pèrdua de l'alcaldia de Tortosa després de diversos nomenaments de Reial Ordre, la persecució del seu òrgan d'expressió, l'augment de la repressió i de les irregularitats electorals -com la maniobra fraudulenta que va permetre als sectors monàrquics recuperar l'acta de diputat a Corts-, ajudaren a produir aquesta tendència en un context republicà general de crisi. De fet, el republicanisme català passà de les 12 actes el 1918 a les 8 del 1923, mentre que els seus homònims espanyol patien una situació semblant.¹⁵⁰²

A partir d'aquí, quina fou la situació a escala local? En els 6 comicis en que Domingo presentà candidatura, els republicans sempre s'imposaren a

¹⁵⁰¹ *Ibid.*, p. 47.

¹⁵⁰² Tot i que des del nostre punt de vista ho considerem molt menys determinant, Joaquín María Molins assenyala l'accentuació del radicalisme social a partir del 1917 com el motiu de la pèrdua de suports de sectors moderats i del descens electoral a partir del 1919. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 274. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 214-215.

Tortosa, Ginestar i Pratedip. A Benifallet i el Perelló ho aconseguiren en 4 ocasions consecutives al final del període (entre el 1918 i el 1923). I a Tivenys (el 1916 i el 1918) i a Coldejou (el 1918 i el 1919) en 2. Exceptuant el cas excepcional del 1918 on s'imposaren a la totalitat, Domingo no fou mai el més votat al triangle format per l'Ametlla de Mar, Tivissa i Vandellòs, a més de Rasquera. A la resta, fou derrotat 4 vegades a Tivenys (1914, 1919, 1920 i 1923) i Coldejou (1914, 1916, 1920 i 1923) i 2 al Perelló i Benifallet (1914 i 1916). De les 11 poblacions -i exceptuant novament el 1918- només s'imposaren a la majoria, 6, el 1919: Tortosa, el Perelló, Benifallet, Ginestar, Pratedip i Coldejou. El 1914 ho feren en 3 -Tortosa, Ginestar i Pratedip-, el 1916 en 4 -les mateixes més Tivenys- i el 1920 i 1923 en 5 -Tortosa, el Perelló, Benifallet, Ginestar i Pratedip-, tot i que aquest any aconseguiren empatar amb el candidat liberal atesa la lluita tripartita. Per tant, tot i el lleuger descens de vots en la part final del període confirmaven una major implantació geogràfica. En resum, els marcel·linistes tingueren 3 poblacions fidels, 4 on només pogueren vèncer el 1918 i 4 més en disputa.

Però, per damunt de tot, la clau de volta estava a Tortosa, que pel seu gran pes demogràfic decantava la balança cap a la banda republicana. Però, fou el marcel·linisme un fenomen essencialment urbà? Més enllà de la ciutat, en quines pedanies tingué més incidència? Com es desenvolupà electoralment en un marc rural, agrari i latifundista com el del Delta de l'Ebre? Certament, el seu gran bastió electoral fou la ciutat. Les municipals de 1909 ja marcaren un domini a la capital. En les del 1911, els 4 representants aconseguits per la coalició republicanosocialista foren elegits als districtes del nucli urbà, mentre que cap dels 6 candidats presentats en els barris i les pedanies aconseguiren triomfar. Per contra, la llista unitària de liberals, conservadors i carlins aconseguí l'elecció de 10 dels 11 candidats. Tres anys més tard, en les determinants eleccions de 1914, *El Pueblo*, conscient de la seva força a la capital, reclamava també l'atenció dels nuclis rurals: "*Tortosa, la ciudad, la cabeza de distrito no permite que se falseen, que se vulneren las elecciones. Los pueblos seguirán la misma tendencia que Tortosa.*"¹⁵⁰³ La imatge percebuda i projectada era la d'una ciutat que s'havia deslliurat de la influència

¹⁵⁰³ Citat a *Íbid.*, p. 96.

del caciquisme i que servia de guia per a la resta de l'extens terme tortosí, on aquest continuava implantat. En els comicis, el candidat republicà només s'aconseguí imposar en 2 de les 4 taules electorals del districte cinquè –el de la Cava, l'Enveja i l'Aldea- tot i que sumant la totalitat de sufragis aconseguia la victòria amb 651 vots per 558. Així, la primera elecció de Domingo fou atribuïda a dreta i esquerra, en bona mesura, al suport rural. Mentre *El Pueblo* destacava l'adhesió dels llauradors, “*último baluarte del caciquismo*”, a la premsa carlina es llegia que “*ante la evidente crisis de los partidos dinásticos locales, debemos rectificar en la política y procedimientos seguidos, sobre todo hacia los campesinos.*” Pot ser per això, en els següents comicis legislatius de 1916, els tradicionalistes insistien en que “*los Requetés deben convencer a los payeses, anotando a los reacios para saber quién podría influirles.*” Domingo acabà sent reelegit i, a excepció de l'Enveja, s'imposà a la resta de pedanies de Tortosa. Per a la premsa tradicionalista, “*los payeses tortosinos han engañado a sus dueños*”.¹⁵⁰⁴ A partir d'aquí, el descens electoral indicat vingué, en certa mesura, dels vots rurals. En els comicis de 1919, tot i haver mantingut els suports a la ciutat, hauria perdut uns 150 vots a les pedanies respecte al 1916.

Però molt més que Tortosa, Roquetes representà també un cas excepcional al Principat, ja que en cap altre districte català els candidats conservadors i liberals sortiren victoriosos en tots i cadascun dels comicis durant el llarg període de 1876 a 1923. Un autèntic *rara avis* en el conjunt del Principat. De color liberal -com la majoria de districtes catalans de majoria dinàstica- només en 2 ocasions es va imposar el candidat conservador, en les eleccions legislatives de 1896 i 1907. Malgrat això, el districte no seria tant diferent si la comparació la realitzem amb els districtes al sud del riu Sénia. Fins i tot al veí de Vinaròs, on els republicans tingueren vitalitat a la capital, aquests no presentaren batalla en els comicis legislatius, fos per acord o bé per incapacitat, deixant sovint durant aquells anys la lluita bipartita entre conservadors i liberals.

A més a més, al districte de Roquetes hi trobem els 2 diputats *cuneros* de tota la demarcació tarragonina. Després dels triomfs de Lopéz Puigcerver el

¹⁵⁰⁴ Les cites entre cometes les trobem reproduïdes a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 97-98 i 127, a partir de *El Pueblo*, 14-III-1914 i *La Tradición*, 14-III-1914 i 5 i 15-IV-1916.

1893, 1896, 1898, 1899, 1901, 1903 i 1905 al districte, el seu testimoni fou recollit per Kindelán, qui s'imposà el 1910, 1914, 1916, 1918, 1919, 1920 i 1923. A més a més, el 1905 ja havia estat elegit per Tortosa. Una situació llegida a la premsa d'Amposta. Mentre *El Faro* constatava que “*nuestro distrito de Roquetas que siempre ha dado pruebas de cunero*”, *El Liberal* escrivia que “*en Madrid tiene fama de ser cunero*”.¹⁵⁰⁵ Amb tot, podem matisar que el primer fou un cacicat a l'antiga, vinculat a interessos econòmics homogenis de naturalesa rural i als interessos de la terra, basat en el patronatge, el paternalisme, la protecció i els vincles de dependència més propis de les societats tradicionals amb imaginaris i valors comunitaris. Però, fou el segon un cacicat d'aquesta mateixa naturalesa, reproduint els esquemes més propis del segle XIX ja ben entrats el XX? O bé esdevindria ja un cacicat de nou encuny, contrarestant l'accés de les masses a la vida electoral, neutralitzant la competència electoral i el pluralisme partidista?¹⁵⁰⁶ Des del nostre punt de vista, i a mode d'hipòtesi que caldria confirmar en nous treballs, l'hegemonia de Kindelán s'acostaria més a aquest segon model que no pas al primer, sobretot forçat per la reorganització i l'ascens del marcel·linisme.

Però, perquè es produí l'excepcional domini dinàstic dins del model català? No es desprestigià el caciquisme governamental com a la resta de Catalunya? Fos com fos, l'hegemonia de Kindelán es basà en una espècie d'eix central dibuixat de nord a sud del districte, ja que en els 7 comicis celebrats entre 1910 i 1923, el candidat liberal sempre fou el més votat a Aldover, Paüls, Santa Bàrbara, Godall i Mas de Barberans. Però la clau de volta estava més enllà de la geografia. Així, a més del govern de Madrid i de la capital provincial, materialitzada amb les figures del ministre de la Governació i del governador Civil, el triangle del poder durant la Restauració tingué un punt clau al municipi amb les figures dels batlles o, en el seu defecte, dels prohoms locals. Al districte, els alcaldes Palau a Amposta, Querol a Ulldecona i Suñé a Alcanar establiren llargues dinàmiques, es feren prou forts per evitar nomenaments per Reial Orden i obligaren a Kindelán a buscar el seu suport. Com ha assenyalat Joaquín María Molins, la presència dels alcaldes “*que se*

¹⁵⁰⁵ *El Faro*, 20-XII-1917, p. 3.

¹⁵⁰⁶ Aquesta diferenciació queda plantejada a Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 12.

mantienen durante todo el período de sus alcaldías y que con su apoyo a uno u otro candidato consiguen una votación favorable de la mayoría del municipio, constituye una de las características principales del distrito y demuestra el papel que jugaban estos “caciques locales” en los distritos rurales de la Restauración; aunque no consiguieron imponerse al “dueño del distrito” -en este caso Kindelán- lograron ponerle en situación difícil –recuérdese las dos elecciones de 1914- y le obligaron a establecer un pacto con ellos.”¹⁵⁰⁷ A més a més, la personalització de la representació liberal en els diputats López Puigcerver primer i en Kindelán després podia permetre reproduir uns mateixos mecanismes electorals en unes llargues alcaldies. El gran exemple aquí seria Palau a Amposta, qui rendibilitzaria accions clau com la construcció del pont sobre l'Ebre amb un òrgan d'expressió propi. Com a les pedanies tortosines deltaïques, el major pes dels jornalers ampostins podia haver estat un condicionant a tenir en compte. I un altre factor podia ser encara els elevats índexs d'analfabetisme, que sens dubte facilitaven el control i la manipulació política governamental en un districte on la proporció de jornalers era més alta que a Tortosa i a Gandesa.

Més enllà de les eleccions, el republicanisme aconseguí influir sobre l'associacionisme agrari del Delta de l'Ebre? Ja en l'inici del període, l'ascendent dels grans propietaris era molt alt, i en els comicis electorals aquests donaren suport als candidats dinàstics, especialment als liberals al districte de Roquetes. Tot i així, el republicanisme s'anà obrint pas i, per exemple en la creació de la Cámara Agrícola del Delta Derecho de l'Ebro el 1915 amb seu a Amposta, competiria progressivament amb els monàrquics per la seva direcció. A la Cava, la Societat Agrícola La Ribera del Ebro constituïda el 1926 –que a principis dels anys 30 tenia uns 900 socis- s'anà polititzant cap a l'esquerra. Durant els mateixos anys, com hem vist, la Cambra Arrossera d'Amposta comptava amb propietaris acomodats però alhora estava plena de petits i mitjans propietaris i arrendataris, i fins i tot de bracers. Com hem vist, el seu primer tresorer, Adolf Fàbregas Comas, fou elegit primer tinent d'alcalde d'Amposta en les eleccions de 1931, per darrera del batlle marcel·linista Adolf Escrivà. Malgrat això, ja durant els anys 30 el sindicalisme de classe ben aviat

¹⁵⁰⁷ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 217.

fou protagonista en un marc latifundista i en un context de clar malestar camperol. Per posar un altre exemple, el Sindicat Agrícola Sant Carles de la Ràpita –un dels més importants de les Terres de l'Ebre- estava afiliat a la Unió Socialista de Catalunya l'any 1934. També la UGT tingué el seu pes. Tanmateix, fou l'anarcosindicalisme qui, amb capitalitat a Amposta, acabà agafant el relleu a la zona deltaica. Amb el referent de la vaga de setembre de 1931, però sobretot a partir de la guerra civil. Ja el 1932, el Sindicato de Campesinos d'Amposta comptava amb 300 afiliats.¹⁵⁰⁸

D'aquesta manera, tot i l'evidència del control i de l'èxit electoral monàrquic caldria matisar alguns punts. En primer lloc, el *cunerisme* de Kindelán no es produí en un districte dòcil i desmobilitzat com només en aparença podria semblar, sinó que la realitat fou més complexa i difícil per al diputat garciaprietista.¹⁵⁰⁹ Sense poder aprofundir en aquests aspectes, volem defugir d'anàlisis excessivament simplistes, deterministes o mecanicistes. Com a assenyalat Genís Barnosell, *“en les darreres dècades, la historiografia agrarista ha experimentat un gran desenvolupament, tant a Catalunya com en el conjunt de l'estat [...] Al mateix temps, aquesta historiografia ha qüestionat molt seriosament alguns dels tòpics que havíem heretat d'anàlisis i de discussions, sovint polítiques, sobre el paper de l'agricultura a Catalunya i a Espanya. Especialment, ha qüestionat el que ara ja s'anomena sovint el “mite de l'endarreriment”, tot assenyalant que els conceptes d'endarreriment o estancament són massa simples per definir una realitat de canvi agrari divers i complex, amb moltes respostes a les constriccions físiques i socials, i amb molts protagonistes.”*¹⁵¹⁰

Com hem vist, el marcel·linisme fou capaç d'exportar la coalició republicanosocialista, liderant la unitat de totes les forces d'esquerra, amb republicans autonomistes, radicals i socialistes. I, en alguns anys, també amb el suport dels regionalistes. La seva reorganització es féu efectiva a partir d'*El Faro* com a plataforma propagandística i mitjançant diverses activitats

¹⁵⁰⁸ Josep Ferran BEL i Querol, “L'associacionisme agrari al Delta de l'Ebre...”, *Op. cit.*, pp. 299-323. Carme FERRÉ Pavia, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa... Op. cit.*

¹⁵⁰⁹ Sobre el tòpic de l'endarreriment per al cas andalús, basat en el *cunerisme* i la desmobilització Salvador CRUZ Artacho, “Campo frente a ciudad. Balance historiográfico de una larga historia sobre la politización en Andalucía”, a Salvador CRUZ Artacho, *Andaluces contra el caciquismo... Op. cit.*, p. 33.

¹⁵¹⁰ Genís BARNOSELL, “Les ombres del “progrés””, a *L'Avenç*, núm. 364, gener de 2011, p. 50.

organitzatives, com el treball constant *in situ* per les poblacions i l'obertura de nous centres republicans. A partir d'aquí, com es pot observar a l'annex 3, després de la presentació testimonial de Domingo el 1910 i de no plantejar batalla el 1914, la candidatura de Companys el 1916 –clarament afí al marcel·linisme- aconseguí 1.131 vots i les del radical barceloní Pérez de Rozas el 1918 amb 2.741 i, sobretot, el 1919 amb 3.475 registraren un creixement sostingut. Aquest últim any aconseguiren, en coalició amb els regionalistes, els millors resultats del període. Tanmateix, la candidatura explícitament marcel·linista no arribà fins al 1920 amb Berenguer, qui repetint coalició amb la Lliga, baixà fins als 1.186 vots, que encara quedaren empitjorats pels 643 aconseguits pel mateix candidat sense els regionalistes el 1923, tot i que també ja sense *El Faro*. Una davallada paral·lela al decreixement electoral marcel·linista al districte de Tortosa, tot i que a Roquetes de forma molt més accentuada. Malgrat això, els republicans comptaren amb algunes victòries locals. A Xerta foren els més votats el 1916, 1918 i 1919, a Arnes aquests 2 últims anys i a Alcanar i Santa Bàrbara el 1919, el mateix any que a Horta empataren amb els liberals. Tanmateix, el descens iniciat amb el canvi de dècada també tingué la seva repercussió municipal, ja que ni el 1920 ni el 1923 aconseguiren cap victòria local.

En tots els casos, l'estratègia opositora fou la de la convergència del republicanisme, que sempre es presentà unit sota una sola candidatura. Aquestes estaven liderades pel marcel·linisme, però també amb una composició important del lerroxisme, almenys en el candidat Pérez de Rozas. En alguns casos, com hem vist, l'aliança entre marcel·linistes i lerroxistes arribava també fins al regionalistes, a més d'atreure els escassos suports socialistes. Malgrat la força dels seguidors de Domingo al sí del republicanisme del districte, pot sobtar la candidatura radical. Amb tot, aquesta s'inscrivía en la lògica coalicionista marcada per Domingo i probablement obeí a un acord que superava la pròpia lògica del districte. Una de les hipòtesis en aquest sentit podria ser a canvi del suport radical a Domingo a Tortosa, ja que la candidatura de Berenguer el 1920 coincidí amb la retirada del suport lerroxista en aquest districte.

Com podem explicar, però, la incapacitat dels marcel·linistes per aconseguir la representació a Corts? En primer lloc, el major pes dels

seguidors de Domingo a la ciutat de Tortosa no pogué reproduir-se en els pobles d'aquest districte, ni tampoc al de Roquetes. En aquesta situació, sobretot al districte del sud, el poder municipal monàrquic era determinant. A diferència dels districtes de Tortosa i Gandesa, al de Roquetes no hem pogut documentar cap alcaldia republicana durant aquests primers anys de marcel·linisme. Creiem que el control monàrquic, si no de tots els Ajuntaments sí dels més importants en població, és el factor determinant per explicar la incapacitat dels republicans –i també dels regionalistes- per abatre a Kindelán. Al districte del nord, els triomfs republicans de 1916, 1918 i 1919 coincidiren amb l'hegemonia marcel·linista al consistori de la capital,¹⁵¹¹ mentre que a Ginestar podria passar el mateix amb l'alcaldia de Francesc Pàmies. I com hem vist, la derrota del 1920 fou anticipada amb el nomenament d'un batlle per reial ordre a la gran ciutat.

I, encara, un tercer factor fou el no poder disposar d'un lideratge autòcton que presentés candidatura. Les de Companys i Pérez de Rozas foren totalment foranies al districte i més relacionades amb la política general catalana i barcelonina. I la de Berenguer, tot i que vinguda des de Tortosa i amb l'avantatge de la capitalitat exercida per aquesta ciutat dins d'una lògica comarcal, no podia ser considerada pròpiament del districte. D'aquesta manera, sense poder municipal, ni un lideratge fort i autòcton –ni un Domingo ni un Caballé-, ni un òrgan de propaganda durador –més enllà de l'intent intermitent i discontinu d'*El Faro* o de la influència republicana a *La Voz de Ulldecona-*, les seves derrotes electorals s'anaren succeint.

Una dinàmica del tot diferent es produí al districte de Gandesa. Aquí la competència lliure pel vot s'instaurà ja el 1907, amb una democratització del sufragi mitjançant l'experiència solidària que elegí Caballé diputat. Transitant des del republicanisme nacionalista fins al reformista, revalidà l'acta en els comicis de 1910 i 1914 articulant al districte un moviment personalista fidel a la seva persona tot i que en una línia de descens electoral. Si al districte de Roquetes, la construcció del pont d'Amposta anà en favor dels monàrquics, al de Gandesa ho féu en benefici dels republicans i sobretot, de Caballé. Però res fora de la normalitat, ja que les promeses electorals relacionades amb la millora

¹⁵¹¹ Així ho apuntà també Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 213.

de les comunicacions, carreteres i ferrocarrils foren habituals en les eleccions legislatives de la restauració durant aquells anys.¹⁵¹²

A diferència dels altres dos districtes, Gandesa mostraria un comportament més irregular a partir del 1916, quan els republicans perderen la representació davant el liberal Maristany. La pèrdua de l'acta de diputat i de retruc de la immunitat parlamentària a més dels seus problemes personals, econòmics i judicials acabarien portant al "diputat del pont" a la presó l'estiu del 1917. A més a més, el seu enfrontament personal amb Domingo que, un cop ja consolidada la seva influència al districte de Tortosa, feia arribar el marcel·linisme als de Roquetes i Gandesa, dibuixà un mapa més complex. Però, quin fou el rol que jugà el marcel·linisme en un districte on, a diferència de Roquetes, el republicanisme aconseguí la gran majoria de les actes en joc durant el període? Caballé i Domingo entraren en competència. Tot i que el primer aguantà la seva posició, el segon influí sobre grups importants de republicans del districte, com els de Móra d'Ebre, que com hem vist durant els anys 30 s'acabarien adscriuint *de iure* al marcel·linisme. Tanmateix, i malgrat les insalvables diferències personals entre ambdós, el republicanisme local no visqué els problemes que es produïren durant els primers anys 30 amb l'enfrontament amb els partidaris de l'ERC. La mateixa influència de Caballé i de la formació nacionalista ja ens mostren com els seguidors de Domingo hagueren de pugnar contra projectes republicans alternatius, primer contra un dirigent republicà més consolidat anteriorment i posteriorment ja actuant com un moviment que presentava els primers símptomes d'esgotament.

Entremig, quan Caballé quedà fora de joc i no presentà la seva candidatura per Gandesa el 1918 i 1919, els marcel·linistes tampoc foren prou forts per disposar d'un candidat propi, com feren a Roquetes el 1920 i el 1923, i foren un nacionalista de Tarragona i un radical de Barcelona els elegits per representar el republicanisme del districte. També a diferència de Roquetes, Gandesa no tingué cap candidat tortosí, i per contra, molta més influència del Camp de Tarragona, sobretot amb Caballé però també amb Mallof. Amb aquest últim, els republicans pogueren recuperar l'acta de diputat el 1918 aconseguint alhora la unitat republicana al districte i superant lleugerament els resultats de

¹⁵¹² Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 118.

Caballé del 1916. L'elecció directa de Pich el 1919 i del també ja lerrouxista Caballé el 1920 mantindria el domini republicà, tot i que prescindint de la voluntat de l'electorat. Joaquín María Molins ja assenyalà que el districte era, en comparació amb tota la província, el més manipulable, l'únic de la demarcació on s'aplicà l'article 29 de la llei electoral i, a més, en dues ocasions.¹⁵¹³ Els diversos resultats es poden veure a l'annex 4.

En aquesta situació, el discurs de renovació, de modernització i de sinceritat electoral del diputat elegit amb la Solidaritat acabà amb unes pràctiques polítiques que reproduïen els vells vicis del sistema restauracionista. El 18 d'abril de 1912, el periòdic catòlic de Tortosa *El Restaurador* ja recordava com el triomf del 1907 “*es devia al recolzament dels sectors carlins a la seva candidatura, aixoplugada sota la bandera de la Solidaritat Catalana, davant la promesa de combatre el caciquisme. Hores d'ara, però, Caballé havia traït la confiança dels carlins, facilitant i recolzant la imposició d'un nou caciquisme, més humiliant i vergonyós, a tot el districte.*”¹⁵¹⁴ Dos anys més tard, en la reelecció del 1914 aquesta ja s'efectuà sota la protecció governamental encabida sota el pacte estatal entre datistes, regionalistes i reformistes. Amb el pas del temps, l'etiqueta de candidat protegit pel govern pogué passar dels candidats afins al partit o a la facció governamental als candidats republicans, regionalistes o carlins. Això no obstant, alguns candidats només arribaren a ser considerats “semiaddictes”, ja que no tenien l'acta assegurada perquè el govern ja no tenia el control total dels comicis i aquests es celebraven amb un resultat obert. Per contra, els addictes no tenien oposició, fos d'entrada o per la retirada del seu oponent, o bé eren elegits per l'article 29.¹⁵¹⁵ Sense cap de les dues condicions, el 1923 Caballé fou derrotat novament per Maristany, traspasat ja al regionalisme, en els últims comicis del període que atorgarien l'únic diputat a la Lliga als districtes de l'Ebre. Una bona mostra, d'altra banda, de la tardana implantació d'aquesta formació al sud i oest del Principat.

Al districte de Gandesa, i a diferència dels altres dos, no hi hagué un òrgan d'expressió republicà autòcton -més enllà de les aparicions puntuals de *La Defensa* el 1916 i el 1923- i només la solidària *La Picossa* promocionà *in*

¹⁵¹³ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, p. 251-253.

¹⁵¹⁴ Citat a David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 163.

¹⁵¹⁵ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 150.

situ la candidatura de Caballé en una data tant primerenca com la de l'any 1907. Malgrat això, el "diputat del pont", que si bé era originari del districte treballava des de la capital de la província, gaudí del suport dels mitjans d'expressió i de les entitats polítiques afins de Tarragona. En aquesta situació, la seva figura com a candidat republicà estigué a mig camí entre el model autòcton de Tortosa i el forani de Roquetes. Com ha afirmat Sánchez Cervelló, els 3 diputats republicans de Gandesa, Caballé, Mallol i Pich "*eren designats per centres de decisió política extracomarcals. La mecànica s'iniciava sempre a Reus, Tarragona o Barcelona: un cop els candidats tenien suficients suports avisaven als nuclis republicans: el de Mora d'Ebre "La democràcia" i el Centre Republicà de Gandesa, que a l'acceptar el candidat –sempre digueren que sí (almenys no hem consultat cap document en que aquests es mostressin disconformes en acceptar el que els instàncies superiors havien decidit), iniciaven la mobilització política al districte.*"¹⁵¹⁶

Com ha explicat Molins i com a exemple de cas al districte de Gandesa, "*las fuerzas republicanas han conseguido una implantación local gracias a una antigua movilización de su base social: ésta incidencia ha sido posteriormente reconocida por las fuerzas dinásticas y los caciques locales, que les ofrecen pactar la distribución de escaños en base al reconocimiento de la influencia de cada una de ellas y así evitar el "desgaste de la elección."* Los núcleos republicanos de la Circunscripción y Gandesa pactan en diversas ocasiones, y la única dificultad radica en los términos del acuerdo. Se establece de esta manera un pacto y entonces la elección no es necesaria, por lo que entran en funcionamiento los mecanismos de sustitución del electorado [...] Su característica principal consiste en que el elector no se opone a su marginación en la decisión y por lo tanto se diferencian de las "*prácticas electorales ilícitas.*" Segons aquest mateix autor, al districte de Roquetes, on "*apenas existen núcleos republicanos, la sustitución está protagonizada por lo que hemos denominado "movimiento de alcaldes" que decantaban los resultados de sus municipios respectivos en favor del candidato que apoyaban.*" Però en el sentit que expressa aquest autor, resulta significatiu que "*las elecciones celebradas en Tarragona sin competencia real entre los*

¹⁵¹⁶ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes..." *Op. cit.*, p. 421.

candidatos representan el 16,1% del total y pertenecen mayoritariamente a los distritos de Gandesa y Roquetes.” Sobre el distrito de Tortosa, “que tiene el porcentaje medio de participación más bajo de toda la provincia, es donde existe una mayor correspondencia entre dicho índice y la afluencia real a las urnas. El distrito de Gandesa se sitúa en el otro extremo: el porcentaje medio de participación es el más elevado, pero responde mayoritariamente a la actuación de mecanismos sustitutorios de la voluntad electoral.” Justament en els comicis del 1918, on les eleccions foren més sinceres, hi hagué la participació més baixa. Per la seva banda, Roquetes fou el districte amb la participació més baixa de tota la província, reflex de l’hegemonia de Kindelán i de la poca competitivitat de la resta de candidats. Per poblacions, Tortosa tingué una participació prou alta, superior a la de ciutats homologables com Tarragona i Reus i també més alta que la majoria de poblacions del districte. Alhora, a Móra d’Ebre la participació fou superior a la mitjana del districte de Gandesa. En canvi, a Amposta la participació fou molt variable i depengué, en bona mesura, de l’influent posicionament de l’alcalde Palau.¹⁵¹⁷ Des del nostre punt de vista, caldria matisar la debilitat republicana a Roquetes apuntada per aquest autor. A més a més, estudis recents han demostrat com l’aplicació de l’article 29 no era necessàriament un reflex de la desmobilització i la manipulació de l’electorat, sinó que podia respondre a un instrument restrictiu utilitzat per les elits dirigents en contextos de creixent mobilització política i social.¹⁵¹⁸

Fent un seguiment per les 26 poblacions des del 1910 fins al 1923, els republicans tingueren diversos bastions on s’imposaren en els 5 comicis celebrats. En primer lloc a Móra d’Ebre, d’on era originari Caballé i on, com hem anat veient, els republicans havien anat aconseguint l’alcaldia, dos factors, aquests, fonamentals. Però també Benissanet, Miravet, el Pinell de Brai i Vinebre. En 4 ocasions ho aconseguiren a la Torre de l’Espanyol (el 1910, 1914, 1916 i 1918). En 3 ho feren a Gandesa (1914, 1918 i 1923), Mora la Nova (el 1910, 1914 i 1918), Batea –on Caballé també tenia orígens familiars– (el 1910, 1914 i 1916), Riba-roja i la Pobla de Massaluca i la Figuera (1914,

¹⁵¹⁷ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. I, pp. 251-253 i vol. II, pp. 117-120.

¹⁵¹⁸ Almenys, així s’ha demostrat per al cas d’Andalusia. Salvador CRUZ Artacho, “Campo frente a ciudad...”, Op. cit., p. 39.

1916 i 1918), Masroig (1910, 1916 i 1918). En 2 a Margalef (el 1910 i el 1923), la Bisbal (1910 i 1914) i Flix (1918 i 1923). I un sol cop a Corbera, la Palma d'Ebre i Garcia (1910), Caseres i el Lloar (1914), Prat de Comte (1916) i Ascó (1918). De forma general, tingueren millors resultats a la meitat est del districte, a l'actual comarca de la Ribera d'Ebre i ben a la vora del riu. Mirat a la inversa, en aquest mateix període, mai pogueren ser els més votats a Bot, Vilalba i la Fatarella, poblacions majoritàriament de la meitat oest del districte i –a excepció d'Ascó- de l'actual comarca de la Terra Alta. Com hem vist, en aquesta última localitat, Caballé tingué a l'alcalde en contra el 1916. Tanmateix, en el seu cas i a més d'aquest factor també fou molt important l'encasellament governamental, que jugà en favor de Caballé el 1914 però en contra seva el 1916.

Aquella vall de l'Ebre republicana seguia el curs del riu cap al sud. Per exemple el 1918, amb les grans places fortes de Tortosa i Móra d'Ebre –on conservaven el govern municipal- però també amb la Torre de l'Espanyol, Vinebre, Benissanet, Miravet, Ginestar, Tivenys i Xerta. Fent un anàlisi del vot republicà en els 3 districtes en els comicis legislatius a escala municipal entre el 1910 i el 1923, aquest eix es confirmava, Tortosa, Móra d'Ebre i Ginestar. Per contra, de forma general, el poder monàrquic es conservava en les poblacions més situades a l'interior: no havia de ser per casualitat que la penetració regionalista al districte de Roquetes fou principalment a les poblacions més a prop de la costa. Un bon exemple seria el de Vilalba dels Arcs. Tot i que els republicans foren capaços d'aconseguir l'alcaldia entre el 1899 i el 1909 i tingueren molta incidència a partir del Centre Agrícola, David Tormo ja ressaltà per al cas del 1916 –on el liberal Maristany aconseguí 202 vots, pels 138 de Caballé i 7 del lerroquista Puig- *“la força amb que comptaven els sectors conservadors, sempre fidels als candidats ministerials en les eleccions generals, així com la feblesa del republicanisme radical.”*¹⁵¹⁹

Tanmateix, i malgrat l'escassa força del lerroxisme als nuclis locals i comarcals de l'Ebre, els radicals de Barcelona aconseguiren 3 candidatures durant aquest període, amb Pérez de Rozas a Roquetes el 1918 i 1919 i Pich i Pon per Gandesa el 1919, en unes negociacions que molt probablement

¹⁵¹⁹ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 182.

abastaven fins al cap i casal català. Una xifra gens menyspreable vist l'ascendent personal de Domingo a Tortosa i de Caballé a Gandesa, malgrat el pas d'aquest últim a les files radicals. Als 3 districtes, hem de tenir en compte, també, la crisi general del republicanisme, tant del lerrouxista com del catalanista. Aquest segon cas quedà exemplificat amb la crisi del PRC, fet que contrastava amb l'hegemonia que la Lliga Regionalista havia aconseguit a partir del 1918, i que anava al compàs del descens general de la participació electoral a partir d'aquest mateix any. L'evolució del vot als 3 districtes de forma comparada es pot observar a l'annex 5.

Però més enllà de la política general, l'importància de l'esfera municipal era notòria. D'aquesta manera, l'estructura de partits quedava totalment condicionada pel teixit associatiu local que li donava suport. Com hem vist en el corresponent capítol, l'importància de l'associacionisme i la sociabilitat fou un element clau. Així, el mossèn de Vilalba dels Arcs es referia als 4 membres del consistori local el 1916 com els del "*partido del Centro*", en referència al Centre Agrícola, de tendència republicana.¹⁵²⁰ I com hem vist, només amb algunes excepcions alguns d'ells foren capaços de crear un òrgan d'expressió, amb la qual cosa podia augmentar significativament el seu rèdit electoral, com en el cas d'Amposta amb *El Faro*, quan la seva segona edició entre el 1916 i el 1919 va comportar un augment dels suports electorals. Sovint, però, les dificultats, fonamentalment econòmiques, eren notòries, fins i tot a la gran ciutat. En paraules de Layret, durant els anys del BRA, "*sin contar con el dinero es imposible hacer salir el diario [...] Se necesitan 35 mil pesetas. De estas V. debe reunir unas 15 mil,*" per la qual cosa sembla ser que Domingo aconseguí uns accionistes de Tortosa.¹⁵²¹ Una situació que es feia extensible a les eleccions. Una de les accions importants de la reorganització republicana de la UR de Tortosa el 1901 fou la confecció d'una subscripció per al Tresor Republicà, nodrit a partir de les aportacions dels seus simpatitzants.¹⁵²² Encara 35 anys més tard i com explicaria Josep Subirats, "*aleshores una campanya electoral s'havia de fer de manera que no costés gaires diners. No podia ser*

¹⁵²⁰ *Ibid.*, p. 109.

¹⁵²¹ Diverses cartes manuscrites de Francesc Layret a Marcel·lí Domingo. Barcelona, s.d. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁵²² Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, pp. 42-43, a partir d'*El Pueblo*, 28-III i 18-IV-1903.

altrament, perquè l'Estat ni subvencionava els partits, ni pagava res pels vots obtinguts, ni tampoc pels escons aconseguits. Pel que feia al transport, sempre hi havia algun dels oradors que tenia cotxe i assegurava el viatge dels altres."¹⁵²³

D'aquesta manera, més que amb la UFNR, el BRA o el PRC, els republicans catalanistes de les comarques s'identificaven amb el seu centre local o comarcal mitjançant l'afiliació indirecta amb la qual s'adherien al partit republicà de torn. Com ha assenyalat Santiago Izquierdo per al conjunt del nacionalisme republicà, *"hom observa la còpia inversa de tot allò que hem comentat en parlar del lerrouxisme i de la Lliga. És a dir, el nacionalisme republicà es caracteritza per una persistència de maneres polítiques vuitcentistes (manca de liderats forts, amateurisme, escrúpols democràtics excessius, purisme ideològic) i hom pot concloure que, en el millor dels casos (entre 1910 i 1914 durant la "vida útil" de la UFNR), els nacionalistes republicans van pretendre fer una política de masses i atreure una base popular i petitburgesa amb un partit de quadres; una contradicció insalvable que, segurament, contribuï a provocar el seu fracàs.*"¹⁵²⁴ Una situació que es prolongaria en alguns aspectes en temps del BRA i el PRC a escala catalana –i sobretot a Barcelona–, però que a l'Ebre quedaria superada amb l'irrupció del marcel·linisme. Com apuntà als seus col·legues el 1921: *"el partit no ha d'ésser una nova llista de socis de casino o una nova llista d'electors, sinó una comunitat apassionada d'homes convençuts i decidits. Partits de socis o d'electors n'hi ha hagut fins ara. I el resultat davant d'una realitat que ha obligat, no a dissertacions doctrinals, sinó a actituds vitals, és tan a la vista de tothom i tan desconsolador que l'experiència sagna.*"¹⁵²⁵ Amb aquesta concepció, Domingo estimulà els fonaments d'un republicanisme que s'anà modernitzant i adaptant a la creixent societat de masses. Tant en l'escenari teòric del republicanisme català i posteriorment estatal com en el marc pràctic a Tortosa i als districtes de l'Ebre. El propi Domingo teoritzà notablement sobre la qüestió. El dirigent republicà escrivia durant la dictadura de Primo de Rivera al seu llibre *Autocracia y Democracia* que la política *"es una acción de partidos; de partidos*

¹⁵²³ Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 38-39.

¹⁵²⁴ Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i Autonomia...* Op. cit., p. 202.

¹⁵²⁵ Carta de Marcel·lí Domingo a Salvador Albert, August Pi i Sunyer, Pere Mias, Pere Lloret, Joan Casanovas i Ramon Nouger... Op. cit.

que disponen de periódicos, de dinero, de militantes que cotizan y de hombres representativos que acaudillan; de partidos que significan grandes masas de opinión, encuadradas... marchando hacia un objetivo concreto.” En aquest esquema, els partits tenien una gran importància: “Sí. Partidos fuertes con programas claros, con espíritu y propósito de lucha. Pero partidos fuertes, no para quedarse confinados en una acción estéril, sino para construir alianzas extensas, bloques potentes; alianzas con un ideario reducido y concreto y con una actividad resuelta y heroica. Fortalecer los partidos y estructurar las posibles solidaridades: éste es el deber que se impone en España a los hombres y a los organismos que crean simbolizar o encarnar el pensamiento y la acción de las izquierdas.”¹⁵²⁶

Però a moltes poblacions de l'Ebre i de forma especial a Tortosa, ho acabaren fent de forma singular amb una persona i amb un moviment, Domingo i el marcel·linisme. Dins la llarga transició de la política clientelar de notables cap a la política moderna de masses, sense organitzar encara partits d'aquestes característiques, els seus seguidors haurien anat un pas més enllà que la majoria dels seus homòlegs. La militància directa i simbòlica al cabdill es situava a l'Ebre català ja clarament en el terreny de la política de masses. En aquest sentit, l'element clau fou la militància simbòlica dels seus seguidors dins del món imaginari mitjançant un contracte no escrit en un marc regional. Al mateix temps, aquests marcel·linistes militaven a escala local amb el seu carnet de soci al centre republicà de la seva població. Aquest centre atorgava la presidència simbòlica a Domingo –substituint els vells pis i salmerons i transformant un lideratge teòric en un de fonamentalment pràctic i autòcton- i s'adheria al partit polític al qual el cabdill pertanyia. Per tant, hi havia afiliació indirecta dels partits, però militància directa al moviment personalista. Resulta interessant destacar que 3 dels 4 elements d'aquest esquema, enllaçats mitjançant relacions teòriques o pràctiques, simbòliques i físiques, locals o regionals, foren fonamentalment estables: el militant de base, el centre local i el cabdill. En canvi, el quart element, el partit polític republicà, català o espanyol, fou notablement inestable i canviant amb el temps: el marcel·linisme buscà

¹⁵²⁶ Marcelino DOMINGO, *Autocracia y democracia*, Op. cit., p. 97.

l'eterna formació política amb la qual pretenia estructurar un autèntic partit de masses.

Però, més enllà de les eleccions legislatives, quin fou el pes dels marcel·linistes dins el municipalisme ebrenç? En un món on la política estava molt atomitzada a nivell municipal, desconeixem en la gran majoria de poblacions l'evolució electoral en els comicis municipals i la representació obtinguda dels republicans. La manca d'estudis amb treballs de camp i alhora la notable dificultat per desxifrar el color polític dels Ajuntament a partir de les actes municipals en uns comicis de llistes obertes, representen obstacles molt importants. Sense dubte, un major coneixement de les diverses unitats locals ens donaria respostes a molts dels interrogants amb els quals hem de treballar actualment.¹⁵²⁷ Això no obstant, sabem que la presència republicana a les institucions locals a escala catalana era manifesta. Per exemple, el 1906 i per capitals de província, eren d'aquesta filiació 16 dels 23 regidors de Lleida, 30 dels 50 de Barcelona, 7 dels 20 de Girona i 8 dels 26 de Tarragona. Per capitals de comarca, a la demarcació tarragonina, 72 dels 144 regidors eren republicans, mentre que a la de Girona ho eren 45 del 88.¹⁵²⁸ 12 anys més tard, el primer de gener de 1918, amb la supressió del sistema de nomenament per real ordre, s'elegien les noves alcaldies. De les 36 localitats catalanes caps de partit judicial, 14 tingueren batlles republicans: Barcelona, Berga, Granollers, Igualada, Manresa, Figueres, Puigcerdà, la Bisbal, Lleida, Balaguer i les Borges Blanques. Al Camp de Tarragona, a Valls i al Vendrell, mentre que a les Terres de l'Ebre, només a Tortosa. La força del municipalisme catalanista es pot copsar en que 7 eren afiliats al PRC i 2 ho eren al Partit Republicà Federal, mentre que 2 més ho eren al Partit Reformista, 1 al Partit Radical i 1 es declarava independent. A la resta de l'Estat, es produïren també bons resultats de republicans i socialistes, com a Madrid, on triomfaren els membres del comitè de vaga empresonat a Cartagena pels fets de l'estiu.¹⁵²⁹ Sobretot en les

¹⁵²⁷ En el cas d'Andalusia, un coneixement major en aquest sentit ha permès superar tòpics com els de la preponderància del vot republicà i socialista en l'espai urbà. Salvador CRUZ Artacho, "Campo frente a ciudad...", *Op. cit.*, p. 39.

¹⁵²⁸ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 47.

¹⁵²⁹ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 162-164. Joan B. CULLA, "Partit Republicà Català", *Op. cit.*, p. 266. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia.. Op. cit.*, pp. 177-178.

ciutats més grans, el domini republicà de molts Ajuntaments catalans durant els últims anys de la Restauració fou notable.

Un poder municipal que hipotèticament podem fer extensiu a les Terres de l'Ebre, almenys si fem cas dels pocs casos que coneixem de forma satisfactòria, on els republicans aconseguirien alcaldies. Un d'ells, Vilalba dels Arcs entre el 1899 i el 1909. I encara després i en base als resultats locals dels comicis provincials de 1911, *“sembla clar, que el republicanisme local comptava amb una massa de votants fidels i força compacta, amb l'excepció del petit grup que es decantava pel partit de Lerroux. No succeïa el mateix amb els votants conservadors, més dividits quan dinàstics i carlins presentaven candidatures separades, tot i que, en conjunt, com era el cas de les eleccions locals, superaven amb escreix els republicans.”*¹⁵³⁰ A Móra d'Ebre, l'alcalde fou republicà des dels primers anys del nou segle fins al 1923. Una situació que, com hem vist, fins i tot podríem fer extensible durant la dictadura. En poblacions com aquesta última, fou destacable la pràctica inexistència de conservadors o liberals durant les primeres dècades del segle XX, mentre que sobretot els republicans, però també carlins, pugnaren per l'hegemonia política de la vila.¹⁵³¹ A Ginestar hi hagué alcalde marcel·linista durant el govern de Francesc Pàmies Navarro. A Gandesa, els republicans aconseguiren la majoria de regidories del consistori, al menys abans dels comicis legislatius de 1923, quan es designà un batlle per Reial Ordre. A Tortosa, el 1916 Domènec Piñana fou elegit batlle de la ciutat i els marcel·linistes conservaren el govern de la ciutat durant uns anys. Entre 1917 i 1920 la coalició republicanosocialista comptà amb una majoria absolutíssima, amb la quasi totalitat dels 25 regidors de l'Ajuntament. Fou una alcaldia prou paral·lela a la d'Humbert Torres a Lleida, ciutat on, tot i que els republicans tingueren la majoria al consistori ja abans del 1917, no fou fins a aquell any quan poderen fer-la efectiva fins al 1920, quan es produí un nou nomenament d'un batlle monàrquic per Reial Ordre com en els períodes anteriors. A Tortosa, el nomenament de l'únic regidor dinàstic dels 25 que conformaven el consistori com a batlle per Reial Ordre i la destitució de 14 regidors de la coalició d'esquerres la tardor del 1920 resultava un símptoma del vell caciquisme ebrenc en voluntat de reviure.

¹⁵³⁰ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 76 i 128-129.

¹⁵³¹ Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*

Al sud del Sénia, a Vinaròs, també hi hagueren alcaldes republicans durant el període, tot i que de forma molt més puntuals, amb Agustí Sorolla Salomó i Facundo Fora entre el 1920 i el 1921. Aquest últim fou destituït per la Capitania General per la seva actitud condescendent amb la vaga de mariners i per l'inducció al desordre social. Les posteriors Reials Ordres nomenaren nous alcaldes conservadors, Severino Guimerà, i a continuació Julian Sanz, qui apuntà en la seva primera sessió als regidors republicans, majoritaris a la corporació, que *“es triste tener que pedir la Alcaldía pues no se oculta que los Alcaldes debían nombrarse democráticamente, esto es, por el pueblo, pero hay veces que se ha de pedir para serlo, como ha sucedido ahora.”*¹⁵³² L'augment de la competitivitat electoral un cop trencat el torn dinàstic hauria provocat l'increment de pràctiques de frau i corrupció política, tal com s'esdevingué en la III República francesa.¹⁵³³

I, entremig de les eleccions estatals i municipals, quina fou l'evolució dels comicis provincials? I quina, la influència marcel·linista a la Diputació? Com hem vist, els candidats republicans del districte de Falset-Gandesa obtingueren majoritàriament uns bons resultats. Així, foren elegits diputats els autonomistes Josep Anguera, Joan Alentorn i Pere Altés el 1911, el federalnacionalista Pere Lloret i el federal Magí Isern el 1915; el mateix Lloret, ara ja amb el PRC, el 1919 acompanyat pel radical Manuel Solanes; i novament Lloret el 1923. Caldria fer constar, també, l'origen forani de molts dels candidats i novament hi podem observar l'influència del Camp de Tarragona, on aquest últim en seria el gran exponent. Per contra, al de Tortosa-Roquetes fou més aviat al contrari, exceptuant algunes eleccions concretes, com les de 1915, quan Alfred Escrivà, Joan Cachot i Marcel Navarro aconseguiren la representació. Amb tot, el domini republicà a partir del 1914 al districte de Tortosa, palès en les legislatives, hauria quedat superat pel predomini dinàstic al de Roquetes. Com hem apuntat, el gran exponent fou el 1917. D'aquesta manera, només foren elegits Murall el 1919 i Camps el 1923.

¹⁵³² Citat a Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, pp. 259-265. Durant els anys anteriors al cop d'Estat del 1923, també hi hagueren alcaldies socialistes en algunes poblacions d'Andalusia, tot i que de curta durada degut als nomenaments de batlles monàrquics per Reial Ordre. Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, p. 87.

¹⁵³³ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, pp. 97-99, a partir de Alain GARRIGOU, *Le vote et la vertu. Comment les Français sont devenus électeurs*, Press de la Fondation National des Sciences Politiques, Paris, 1992.

Això sí, coneixem la procedència dels 4 primers i tots eren originaris del districte: d'Amposta, de Tortosa, de l'Ampolla i de Roquetes, respectivament.

Paga la pena també destacar la poca incidència dels marcel·linistes a la cambra provincial durant el període restauracionista, fet que pot ser explicat en bona mesura per les esmentades derrotes electorals dels seus candidats. Entre els elegits explícitament afins a Domingo, caldria destacar els 4 esmentats de Tortosa-Roquetes. Pel mateix fet, la incidència del moviment dins la Mancomunitat de Catalunya fou també escassa. El fet que la majoria de diputats republicans elegits fossin del Camp de Tarragona també pot explicar que els 4 presidents republicans de la Diputació, entre el 1911 i el 1919, fossin tots de l'est provincial: el possibilista de Reus Anton Estivill elegit el 1911; Josep Mestres, de Villalonga del Camp i de la UFNR el 1913; el nacionalista i també reusenc Ramon Vidiella el 1915 –tot i que, recordem, amb la majoria de diputats republicans en contra i amb el suport de liberals, regionalistes i carlins-; i el tarragoní Lloret el 1917, elegit com a membre de la UFNR però posteriorment incorporat al PRC. Tanmateix, aquesta tendència no només era pròpia dels republicans, sinó més aviat general de les diverses forces polítiques. Fent un cop d'ull als anys precedents i posteriors al període 1911-1919, veuríem com el liberal Anselm Guasch ocupà la presidència del 1907 al 1911 i entre el 1921 i el 1923. Mentre que el 1919 el regionalista Josep Montserrat acabà amb els anys de presidents republicans a la Diputació amb la seva elecció.

8.6.2 Els comicis durant la República

*“No teníamos una denominación partidista en el verdadero sentido de la palabra. Allí éramos marcelinistas, es decir, seguíamos la pauta que Marcelino trazaba.”*¹⁵³⁴
Josep Berenguer, estiu del 1931

L'escassa incidència marcel·linista a la Diputació durant al Restauració contrastà amb el domini de l'òrgan provincial durant dels anys 30. Primer, amb la presidència de Ramon Nogués i posteriorment de Domènec Piñana durant el primer bienni. I encara hi podríem afegir sobre el paper Alfred Escrivà després de la victòria del Front d'Esquerres. Tot i que la seva presidència fou ben efímera, entre el 19 de febrer i el 2 de març de 1936 i, a més, la seva aproximació a l'ERC era més que provable en aquell moment.

Si retornem als comicis legislatius, després del descens de participació en els últims anys del període restauracionista, els comicis durant la República registrarien en general uns índex més elevats, reflex de l'augment generalitzat de la politització social i de la participació política. En les eleccions constituents de juny de 1931 el marcel·linisme aconseguí els seus millors resultats en uns comicis legislatius amb l'elecció dels 3 diputats per Tarragona. Tot i així, el nou sistema electoral a escala provincial que li havia estat favorable en aquelles primeres eleccions fou un gran obstacle en les següents. Els comicis catalans del 1932 representaren un autèntic fracàs i el Parlament català es quedà sense representació marcel·linista directa. Domènec Piñana, com a diputat provisional, no pogué confirmar la seva elecció definitiva. Sens dubte, en l'enfrontament amb l'ERC i malgrat l'aliança amb l'Acció Catalana, els marcel·linistes foren els grans derrotats. Confirmats aquells resultats, representaven la primera gran derrota del marcel·linisme, després del retorn a l'activitat electoral inaugurat amb la victòria en les principals poblacions en les municipals d'abril i continuat amb el triomfalisme de les constituents de 1931. I fent una mica més la vista cap a endarrere, després de dues dècades de marcel·linisme durant les quals de forma general els resultats electorals havien estat prou excitosos. I la nova derrota en les eleccions legislatives de 1933 no féu sinó confirmar la crisi marcel·linista, que els deixava sense diputats també a Madrid.

¹⁵³⁴ *El Pueblo*, 27-VII-1931, p. 1.

El comicis de 1932 foren guanyats per l'Esquerra, tant a Catalunya com a la circumscripció tarragonina. Durant aquells anys es produí un mobilització de nous sectors socials que es començaren a manifestar i a posicionar políticament, al voltant dels conflictes sobre l'ús de la terra, amb la Llei de Reforma Agrària i amb la qüestió rabassaire de fons. Sobretot a la zona nord-est de la demarcació de Tarragona, la UdR fou un dels puntals de l'ERC. I tot i que en els del 1933 triomfà la Unió Ciutadana, la coalició encapçalada per l'Esquerra fou la més votada a l'Alt Camp, el Baix Penedès i la Conca de Barberà. Per la seva part, la Candidatura d'Esquerres Catalanes s'imposà aquell any a l'antic districte de Tortosa, a la capital, al Perelló i a Vandellòs, mentre que a Pradip empataren amb l'ERC. Al de Roquetes, ho feren també a la capital, i a Godall. A les poblacions que corresponien al vell districte de Gandesa, la seva coalició fou la més votada a Móra d'Ebre i a Caseres, mentre que empataren a Garcia amb la candidatura dretana. Per la seva part, la candidatura de l'ERC s'imposà –paradoxalment com Caballé dues dècades abans- a les poblacions més apropades a la riba de l'Ebre, com, de nord a sud, a la Palma, Vinebre, la Torre de l'Espanyol, la Figuera, Móra la Nova, Miravet, Ginestar –tradicional féu marcel·linista dels anys 10-, Rasquera i Benifallet.¹⁵³⁵ Malgrat això, la Unió Ciutadana fou la més votada a la immensa majoria de poblacions de les Terres de l'Ebre, sobretot a les de l'oest interior.

De forma comparativa, al Baix Camp la Coalició d'Esquerres Tarragonines aconseguí uns resultats idèntics en els comicis del 1932 i en els de 1933, un 26,7% i un 26,3% respectivament, però en tots dos casos quedà en tercer lloc. Però, en aquests anys 30, hi hagué una continuïtat en els comicis respecte a les últimes eleccions de la Restauració? Segons Molins, de forma general, *“en ciertos casos puede establecerse una continuidad en el comportamiento electoral, mientras que en otros el cambio de régimen afecta directamente al mismo. En los municipios con implantación republicana durante la Restauración, los resultados durante la II República mantienen una similar estructura de voto favorable a las fuerzas republicanas, y dentro de ellas a la alternativa que representaba M. Domingo, de quien puede decirse que personalizó la continuidad republicana en la provincia.”*¹⁵³⁶ La dècada dels 30

¹⁵³⁵ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 141..

¹⁵³⁶ *Ibid.*, p. 87.

tornà a dibuixar una vall de l'Ebre majoritàriament republicana. El 1932, a les poblacions del Baix Camp però pertanyents a l'antic districte electoral de Tortosa, la Coalició d'Esquerres Tarragonines obtingué bons resultats i guanyà els comicis a escala local, com a Vandellòs, amb un 68% dels vots o a Pratedip–on Domingo sempre s'imposà entre el 1914 i el 1923-, amb un 42%. Per contra, a l'altra població restant, Colldejou –on Domingo havia guanyat el 1918 i 1919- obtingué els pitjors resultats, amb un 3%, i amb el segon índex de participació més alt de la comarca, un 86%. En els comicis del 1933, la coalició obtingué el 66% dels vots a Vandellòs (per un 6,9 de la coalició de l'ERC), un 36,9% a Pratedip i un 0% a Colldejou.¹⁵³⁷ Però la derrota fou àmplia a la gran majoria de poblacions. Com també apuntà Ametlla, “*perdérem sense remissió a la major part dels 185 pobles de la província.*”¹⁵³⁸

El 1936, l'entesa de les esquerres els retornà el triomf, tot i que la Terra Alta fou l'única comarca de la demarcació on sortiren derrotades i només aconseguiren un 41% dels vots. Però ja en les eleccions del 1933 la unió dels seus vots –amb les dues grans coalicions republicanes- només hagués arribat al 41,9%. Aquesta situació fou diferent a la del Montsià, on la suma dels vots de la coalició del marcel·linisme i l'ACR i de la coalició de l'ERC el 1933 fou del 40,8% -molt semblant a la Terra Alta- però en canvi el Front d'Esquerres arribà al 57% el 1936. En aquesta comarca, la candidatura dretana passà del 58% dels vots el 1933 al 42% el 1936, i fou la única -a excepció del Baix Ebre, on només perdé menys d'un punt i mig- on baixà en percentatge de vot. Tanmateix, no tot el mèrit fou de les forces d'esquerres. La presentació final de Palau com a candidat al marge de la candidatura oficial del Front d'Ordre tingué la seva influència. A la Ribera d'Ebre –com a la majoria de comarques on s'imposà la Unió Ciutadana el 1933- les esquerres derrotades aquell any i vencedores el 1936 ja havien tingut una majoria natural si haguessin anat unides el 1933.

En aquest capítol, hem mirat d'analitzar, des d'una visió general, l'evolució del vot marcel·linista en particular i republicà en general en els

¹⁵³⁷ Montserrat DUCH, *Reus i el Baix Camp durant la II República*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, 1989, pp. 184-185.

¹⁵³⁸ Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques*, *Op. cit.*, p. 233. La resta de resultats foren els següents: Llorens, 48.368 vots; Sentís, 47.852; Pujol, 47.672; Gómez, 1.921; Padró, 1.827; Iborra, 1.481; Domingo, 1.465; Vidiella; 688; Galán, 496; Gallofré, 456; Valdés, 435; Del Barrio, 386 i Palau, 365.

diversos comicis dels anys 10, 20 i 30, completant les dades electorals corresponents que hem anat veient en els primers capítols cronològics. En els comicis legislatius, hem vist com el marcel·linisme provocà al districte de Tortosa el pas de l'hegemonia dinàstica a la republicana a partir del 1914 en un cas prou singular en el marc català. Per la seva part, la incapacitat per abatre Kindelán al de Roquetes fou paral·lela amb la penetració al de Gandesa, tot i que, a diferència d'aquest últim, els seguidors de Domingo mai disposaren d'un candidat propi. Part de l'èxit republicà es devia al fet de disposar d'alcaldies, com a Tortosa, Móra d'Ebre o Ginestar. Al seu costat i malgrat els diversos governs provincials republicans, la poca influència marcel·linista a la Diputació durant els anys de la Restauració fou compensada per les comissaries delegades de Ramon Nogués i Domènec Piñana durant el primer bienni republicà. Uns anys on passaren d'obtenir els millors resultats de la seva història a cotitzar els seus pitjors fracassos, passant dels 3 diputats a les Corts Constituents del 1931 a perdre la representació als parlaments catalans i espanyols del 1932 i 1933, respectivament. Una situació que es devia, en bona mesura, a la divisió republicana. Amb la seva superació el 1936, Domingo per Tarragona i Nogués per Barcelona recuperaren la representació perduda a les noves Corts de la República. Entremig, els marcel·linistes, que havien obtingut les alcaldies republicanes més importants de les Terres de l'Ebre l'abril del 1931 van veure també com, progressivament, perderen el seu poder municipal, en molts casos en benefici de l'Esquerra. Només algunes poblacions, com Tortosa i Móra d'Ebre, es mantingueren fidels a Marcel·lí Domingo.

En les seves conteses electorals, les cotitzacions del marcel·linisme estaven sustentades per una estructura que, de forma general, funcionà de forma exitosa. Bona part de l'èxit durant els anys 30 fou la incorporació dels grups radicalautonomistes i sobretot federals del Camp de Tarragona, no només de Reus i la capital provincial, sinó també de diverses poblacions. Però ja des del principi i com en d'altres moviments polítics, les seves bases organitzatives foren els seus centres polítics i de sociabilitat, tot i que aquests no presentaren novetats destacables. Tampoc se'n podien observar en la seva composició socioprofessional, ben típica del republicanisme. En alguns casos, pogueren organitzar les seves seccions femenines i juvenils, aquestes últimes de forma més primerenca. A més de la pròpia organització, el nou rol

d'emancipació femení es plantejava amb pràctiques socials, com els matrimonis civils que l'allunyaven de la tutela de l'església. Tanmateix, la pròpia esquerra era sovint un fre a les seves aspiracions, com fou la negativa general radicalsocialista al dret de sufragi. Per la seva part, el relleu generacional al sí del moviment, més obert a algunes d'aquestes qüestions, com també a les reivindicacions catalanistes i a l'ús de la llengua catalana, fou tallat amb el final de la guerra civil. Per damunt d'ells i davant l'absència física de Marcel·lí Domingo, un líder professionalitzat i de primer ordre, fou destacable la cúpula dirigent del moviment que, filla d'una mateixa generació i tot i problemes interns, treballaren al territori sense escissions.

9. EL MARCEL·LINISME: UN MOVIMENT DE MASSES?

9.1 El marcel·linisme en la construcció d'una cultura democràtica

*"Yo soy un hombre inquieto que desearía vivir una vida de estudio y serenidad en un país donde hubiera libertad y justicia. No hay esto en España. Y yo he luchado conmigo mismo, vencíendome; con mi familia, vencíendola, y ahora, contra el ambiente español, procurando vencerle. Trabajaré con más firmeza que nadie para dar a España un régimen político europeo."*¹⁵³⁹
Marcel·lí Domingo, 1917

La qüestió de la democràcia fou abastament desenvolupada pel marcel·linisme teòric. Domingo escrivia a *Autocracia y democracia* que *"el deseo de vivir en un régimen democrático implica el deber de producir este régimen y el deber de conservarlo. Y es que la autoridad democrática no nace; se hace. Para tenerla hay que hacerla. Los reyes pudieron ser por la gracia de Dios; los poderes democráticos han de ser por la voluntad de los hombres. Donde la manifestación expresa de esta voluntad no pueda producirse, no sepa producirse o no quiera producirse, no se producirán los poderes democráticos. Y no bastará para producirlos, el deseo de que se produzcan; los poderes democráticos, repitámoslo, no nacen de un deseo. La democracia es como la libertad, que para poseerla ha de merecerse, y para merecerse ha de conquistarse cada día."*¹⁵⁴⁰

Com ha estat abastament abordat, la construcció de l'Estat liberal durant el segle XIX no fou correspost en la mateixa mesura amb una democratització del sistema polític ni amb el sorgiment d'una cultura política democràtica. Una prova evident en aquest sentit ja fou la mateixa restricció del sufragi per part dels sectors més moderats. I tot i la seva extensió a tots els homes majors de 25 anys a partir de 1890, com hem anat veient, la violència, la corrupció, la manipulació, les coaccions i les pressions polítiques i electorals continuaren sent protagonistes destacades. A més a més, la progressiva entrada en crisi del sistema restauracionista amb l'arribada del segle XX el portaren a un procés involucionista. Des del projecte de llei de l'administració

¹⁵³⁹ Citat a la biografia de *Los sucesos de agosto ante el parlamento...*, p. 254.

¹⁵⁴⁰ Marcelino DOMINGO, *Autocracia y democracia*, *Op. cit.*, p. 273-283.

local de Maura, que plantejava el vot corporatiu i el nomenament d'alcaldes en les grans poblacions fins a les cada vegada més freqüents suspensions de les garanties constitucionals.

Entre molts dels innombrables exemples, Joan Benet li explicava a Marcel·lí Domingo com *“el vecino de San Juan del Pas (Uldecona) Ramon Ricart Beltran, tenia un estanco en aquella arrabal al cual por haberse negado una vez a votar y apoyar la candidatura de Kindelan, le sacaron el mencionado estanco.”*¹⁵⁴¹ Per la seva part, Joan Hierro recordava que *“los que como yo hemos acompañado varias veces a los que son y fueron apóstoles del republicanismo por varios pueblos de este distrito [de Roquetes], comprendemos el valor y sacrificio que se había de hacer cuando se había de celebrar un acto de propaganda; en todos los pueblos arraigaba un desenfrenado caciquismo, que a la mañana siguiente de haber celebrado el acto se anotaban los lacayos de los caciques, quienes fueron sus organizadores y quienes acompañaban a los oradores, para subirles los repartos, para despedirles de las casa que trabajaban y, en una palabra, para declararles el boicot en todo.”*¹⁵⁴²

Certament, els republicans patiren la persecució de la premsa i l'empresonament o l'exili dels polítics d'oposició al règim, com Domingo o Nogués. També manifestaren irregularitats en els comicis locals, provincials o legislatius, amb els repetits nomenaments de batlles per Reial Orde, l'exposat cas de l'elecció de la presidència de la Diputació el 1915, el sonat desbancament del diputat per Tortosa el 1920 o la situació, única a Catalunya, de control electoral del districte de Roquetes durant el llarg període de la Restauració, són els exemples més destacats. En una data tant tardana com la del 1923 encara es denunciaven irregularitats al cens electoral, que deixaven a molts electors sense el seu dret a vot. Encara en les últimes eleccions legislatives, i almenys segons els republicans, era *“deficientísimo el Censo Electoral del Municipio de Tortosa, por no figurar en él mas de mil vecinos con derecho a sufragio [...] además las listas del Censo electoral de Tortosa han sido objeto de una delictiva espurga, eliminándo de ellas a varios centenares*

¹⁵⁴¹ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 01-III-1932. Lligall 377, Expedient 24. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁵⁴² Juan Hierro, “Es nuestra hora”, *El Pueblo*, 24-VII-1931, p. 1.

de vecinos que continuan residiendo en la misma poblacion y teniendo un indiscutible derecho al sufragio."¹⁵⁴³ En les posteriors eleccions provincials de 10 de juny d'aquell mateix any, el governador civil ja li avançà al ministre de la Governació ben bé un mes abans els resultats que s'acabarien produir: a Tortosa-Roquetes "*saliendo dos liberales, un jaimista y un republicano*" i a Falset-Gandesa "*un liberal, un jaimista, un republicano nacionalista y un radical.*"¹⁵⁴⁴ Tot i així, pocs dies abans dels comicis, Anselm Guasch es queixava davant del mateix ministre de la passivitat del governador i de no tenir el suport necessari per aconseguir el triomf.¹⁵⁴⁵

De forma comparativa, ens semblen molt suggeridors els treballs sobre el cas andalús coordinats per Salvador Cruz Artacho, que han acabat de posar en qüestió el suposat mite de l'endarreriment i la tesi clàssica del fracàs col·lectiu del sud peninsular, explicat tradicionalment amb la desmobilització i l'apatia. Aquest s'hauria basat tradicionalment en l'analfabetisme però també amb d'altres factors com el pes de l'espai agrari i dels jornalers, la fam i la misèria i, en última instància, amb un caciquisme fonamentat en el domini i l'espoli molt més arrelat que en altres contrades espanyoles i europees.¹⁵⁴⁶ Seguint aquest fil, podríem establir una comparació entre el sud espanyol i el sud català? Sembla ser que existiria un mite semblant. Al menys, si atenem paraules com les de Claudi Ametlla que, en referència a Domingo, apuntà com "*hom sabia que s'havia guanyat a pols el districte de Tortosa, sotmès a un règim semifeudal. Hom el tenia per un demagog, per tal com la conquesta no hauria estat possible sense emprar els mitjans poc primfilats, que poguessin ésser entesos pels redimits, gent primària i en general misteriosa.*"¹⁵⁴⁷ Segons la

¹⁵⁴³ Carta mecanografiada de Josep Berenguer, Joan Benet, Francesc Bonet Alemany i José Morera de Guijarro al president de la Junta Central del Cens Electoral. Tortosa, 10-V-1923. Segons la subsecretaria del Ministeri de la Governació, "*al rectificarse el censo del corriente año, han sido tan numerosas las reclamaciones formuladas para inclusiones y exclusiones, que en junio ascienden a mas de veinte mil, que ello ha impedido que las resoluciones relativas a tales recursos, se publiquen en un solo número del Boletín Oficial.*" Carta mecanografiada de la subsecretaria del Ministeri de la Governació Almodovar al president de la Junta Provincial del Cens Electoral de Barcelona. 16-VI-1923. Caixa/Lligall 44/272, Secció Interior, AGA.

¹⁵⁴⁴ Telegrama oficial mecanografiat del governador civil al ministre de la Governació. Tarragona, 16-V-1923. Lligall 29 A, Expedient 7. Sèrie A de Governació, AHN.

¹⁵⁴⁵ Telegrama oficial mecanografiat d'Anselm Guasch al ministre de la Governació. Tarragona, 08-VI-1923. Telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació al governador civil. Madrid, 09-VI-1923 i telegrama oficial mecanografiat del ministre de la Governació a Salvador Guasch. Lligall 29 A, Expedient 7. Sèrie A de Governació, AHN.

¹⁵⁴⁶ Salvador CRUZ Artacho, *Andaluces contra el caciquismo... Op. cit.*

¹⁵⁴⁷ Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques, Op. cit.*, p. 388.

paraules d'Ametlla, el líder, en un moviment de dalt a baix, hauria democratitzat les bases. Per contra, Francisco Acosta proposa la hipòtesi que *“la socialización de principios, prácticas y discursos democráticos populares no se corresponde con un “programa” implementado por los partidos y organizaciones de la izquierda política, sino que sus propuestas operaron en, y respondían a, una realidad que ya existía, a una cultura comunal, cooperativa y democrática, interiorizada en la práctica secular de gestión comunitaria de los recursos, extendida y natural entre las clases populares, significadamente las agrarias.”*¹⁵⁴⁸ Tot i que en aquest estudi només abordem la qüestió en referència al moviment marcel·linista, creiem que seria molt interessant que futurs treballs, més enllà dels tòpics, anessin en la direcció apuntada pel professor Cruz.

Durant les primeres dècades del segle XX i dins d'un procés de modernització política, es va poder veure al nostre país el pas, però també la convivència, d'un model polític propi del segle XIX, amb els models oligàrquics basats en el control i el frau electoral, els partits de notables i el caciquisme, a un sistema polític més proper al segle XX. Aquest es caracteritzà per la professionalització de la classe política, l'extensió del sufragi a tota la població major d'edat, la lluita per la competència lliure del vot i, en definitiva, per l'arribada de la política de masses i la construcció d'una cultura democràtica.¹⁵⁴⁹ Perquè val a dir que alguns components del primer, com el clientelisme polític o la corrupció, sobrevisqueren al canvi d'esquema. Els condicionats dels vicis del període restauracionista encara tenien el seu pes. Una de les claus de volta d'aquest procés era la democratització de l'Estat liberal heretat del segle XIX on, per als propis republicans, la tornada de la República havia de jugar un paper fonamental. La mateixa societat canviava al compàs dels nous conflictes socials i dels processos d'industrialització i d'urbanització i amb ella la forma de fer política.¹⁵⁵⁰ Salvador de Madariaga ja

¹⁵⁴⁸ Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, p. 85.

¹⁵⁴⁹ Seguim la proposta de Francisco Acosta, entenent el terme cultura democràtica *“en el sentido estricto de prácticas, hábitos, actitudes y comportamientos considerados como democráticos y le concedemos en este sentido un marcado carácter histórico en la medida en que dicha cultura sería relativa en el espacio y en el tiempo.”* *Ibid.*, p. 73.

¹⁵⁵⁰ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 147. Borja DE RIQUER, “Pròleg”, Gemma RUBÍ Casals, *Manresa... Op. cit.* A partir d'aquí, autors com Salvador Cruz han matitzat el pes de l'espai urbà en els processos de modernització i de

es preguntà si el cop d'Estat de Primo de Rivera representà metafòricament la decapitació d'un nadó –la democràcia- o la mort d'un vell moribund –el caciquisme-, un debat recuperat anys més tard per l'hispanista Raymond Carr.

Però, jugà algun paper el marcel·linisme en aquest procés? Actuà com un agent democratitzador a les comarques del sud del Principat? Contribuí el moviment en la progressiva configuració d'una cultura política democràtica? De quina forma? En quina mesura? Amb quins valors, pràctiques i comportaments? Amb quines limitacions? Quins valors i quina moral sustentà el marcel·linisme? Sens dubte, la relació entre ètica i política és un punt d'interès latent.¹⁵⁵¹ Hereu de la tradició teòrica del republicanisme en general que concebia els valors com a objectiu i del federalisme en particular que ho plantejava des d'un punt de vista intransigent, Domingo continuà la línia traçada.¹⁵⁵²

En la petita biografia de Marcel·lí Domingo escrita per Torralva Becci el 1918, ja es destacava que “*en Tortosa comenzó sus luchas políticas; primero, locales, haciendo una activísima campaña periodística en defensa de una administración municipal austera y hornada.*”¹⁵⁵³ Efectivament, ja durant els primers anys de gestació del marcel·linisme, la gran consigna republicana era la sinceritat democràtica i la lluita contra la corrupció política.¹⁵⁵⁴ La propaganda marcel·linista ja destacà, des de bon principi, les virtuts democràtiques, la lluita contra el control de les eleccions i contra la corrupció i la necessitat d'una regeneració basada en l'alfabetització i la formació dels ciutadans, en allò de la famosa “*pedagogia política*”. Un concepte que fou mantingut de forma explícita o implícita durant tota la cronologia marcel·linista. Encara després de la derrota del 1933, Domingo exclamava solemnement: “*enseñaremos a ser oposición desde la oposición, como enseñamos a ser Poder desde el Poder.*”¹⁵⁵⁵

democratització en benefici de l'espai rural. Salvador CRUZ Artacho, “Campo frente a ciudad...”, *Op. cit.*, p. 28.

¹⁵⁵¹ Javier DE DIEGO Romero, “Lenguaje y cultura política...”, *Op. cit.*, pp. 38-39.

¹⁵⁵² La qüestió fou pensada i desenvolupada pel marc teòric del marcel·linisme, entre molts d'altres a Marcelino DOMINGO, *Autocracia y democracia*, *Op. cit.* En aquesta publicació, sobretot a “Democracia” i “El pueblo en la democracia”, pp. 329-337.

¹⁵⁵³ *Los Sucesos de Agosto ante el Parlamento...*, p. 253.

¹⁵⁵⁴ Per exemple amb “Todos bajo el mismo credo: Administración sincera, de verdad, no de comedia”. Un elector, “La obra de un partido. Los Concejales Republicanos”, *El Pueblo*, 21-I-1911, pp. 1-2.

¹⁵⁵⁵ Marcelino DOMINGO, “Al salir del gobierno”, *El Pueblo*, 15-IX-1933, p. 1.

De retorn als primers anys, en un article de *La Publicidad* reproduït a *El Pueblo* el 1911, Emili Junoy escrivia: “*Marcelino Domingo democratiza cada día un fragmento de aquel país refractario á las ideas redentoras. Pero más que republicanos hace ciudadanos, hombres buenos, ávidos de aprender.*”¹⁵⁵⁶ Unes consignes democratitzadores, en pro de la transparència política, repetides pels republicans arreu de les comarques. Com afirmava Antoni Valls a Alcanar, “*si entrem a l’Ajuntament, les parets es tornaran de vidre.*”¹⁵⁵⁷ Un esquema repetit a nivell estatal, ja que en la trobada entre republicans i socialistes dins la conjunció de 1910, un dels elements comuns més significatius era la lluita contra el caciquisme i per la sinceritat electoral establint la democràcia com a objectiu vital.¹⁵⁵⁸

A partir d’aquí, creiem que la configuració i l’entrada en acció del marcel·linisme contribuí decididament al procés cap a la sinceritat electoral, desarticulant els mecanismes governamentals per controlar el sufragi i els processos electorals. Aquest fet produiria una lluita amb la utilització de mecanismes cada cop més legals entre els dos blocs enfrontats i, per últim, unes eleccions plenament competitives al districte de Tortosa. Tanmateix, els monàrquics acusaren els republicans també d’irregularitats, un cop aquests ja havien aconseguit l’influent alcaldia de la capital. Per exemple, en els comicis legislatius del 1916, el candidat Navarrete acusà el consistori d’haver fet una elaboració parcial de les llistes electorals de Tortosa que, segons ells, afavoririen als republicans en més de 800 vots. Tot i que després de la seva derrota, no efectuaren cap reclamació, ni en l’acte d’escrutini oficial ni posteriorment davant del Tribunal Suprem.¹⁵⁵⁹

I hem vist també com els rivals dels marcel·linistes acusaren al governador Noguer de manipulació i pressions electorals. També com, almenys segons la versió de Benet i per al cas de Tortosa, el referèndum de l’Estatut d’Autonomia presentà manifestes irregularitats. Per posar un altre i significatiu exemple, en el context de les eleccions catalanes de 1932, li escriviren a

¹⁵⁵⁶ Reproduït de *La Publicidad*, Emili JUNOY, “Pequeña tribuna. En la conferencia de Marcelino Domingo”, *El Pueblo*, 04-II-1911, p. 2.

¹⁵⁵⁷ Citat a Agustí BEL i Beltran, *Alcanar... Op. cit.*, p. 240. Entrevista a Mercedes Queralt Sancho. Alcanar, 19-XI-2011.

¹⁵⁵⁸ Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, pp. 81-82.

¹⁵⁵⁹ Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 125-127. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 49.

Domingo des de Santa Bàrbara, on Agustí [Cardona?] l'informava de la reunió del Centre Republicà local, on *“lo unico que estan decididos a votar sin fallar uno es con la condicion de que se procese al actual Ayuntamiento y se nombre antes de las elecciones o de lo contrario no quiere votar nadie.”* També li feia saber que *“los tres o cuatro jefes del partido Liberal [...] no tienen ningun compromiso contraido con nadie, y que estan dispuestos a apoyar incondicionalmente la candiadtura que nosotros apoyemos pero con la condición que antes de la celebracion de las elecciones tiene que nombrarse el Ayuntamiento de este Centro, pues para ellos no quieren nada por que su unico anelo es derribar a los Carlistas, pero en caso de que V. no haga esto ellos apoyaran la candidatura que presente el Sr. Lerroux. Esta es la situacion política de este pueblo, estando nosotros al Ayuntamiento se puede contar con mas de medio censo, de lo contrario no se puede contar mas que con 15 ó 16 votos que votaremos por el solo hecho de ser V. el que presenta la candidatura.”* Segons Cardona, es tractava d'entre 600 i 650 vots entre el Centre Republicà i el partit liberal.¹⁵⁶⁰

Malgrat això, més enllà de la política local particular de cada població i a diferència de la Lliga o d'altres estructures republicanes, podem afirmar que no existiren aliances estratègiques amb els partits monàrquics ni tacticismes polítics destacables que substituïren la voluntat del cos electoral. A Lleida, segons Jordi Soldevila, durant aquells mateixos anys la *“Joventut confirmava [...] les seves poques reticències a pactar amb alguns dinàstics per aconseguir els seus objectius polítics. Aquesta tendència anava sent més marcada fins al 1923, any que acceptà l'alcaldia per reial ordre. Els radicals seguirien unes pràctiques d'aliances similars.”*¹⁵⁶¹ Per contra, els pactes marcel·linistes respectaren els principis bàsics doctrinals.

Com ha observat Francisco Acosta per al cas d'Andalusia, però de forma extensiva al llarg i ample de la República, *“ni republicanos de las diferentes opciones, ni socialistas fueron capaces de normalizar la dinámica institucional de la democracia local. El intervencionismo gubernamental se tradujo en la adecuación del color político de los ayuntamientos a las mayorías gobernantes*

¹⁵⁶⁰ Carta manuscrita d'Agustí Cardona a Marcel·lí Domingo. Santa Bàrbara, 17-X-1932. Lligall 375, Expedient 23. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁵⁶¹ Jordi SOLDEVILA i Roig, “Joventut Republicana de Lleida...”, *Op cit.*, p. 373.

*sin mediar proceso electoral alguno, por la vía de la sustitucion de las corporaciones por las autoridades gubernativas provinciales. La política municipal gubernamental –que no la gestión democrática concreta de los ayuntamientos, en la que no entramos ahora- evidencia que el espacio local no fue percibido ni valorado como escuela de socialización democrática, y denota a la vez las propias dificultades del concepto democrático en las culturas políticas, ahora gobernantes. Con todo fuera de la democracia parecía haber muchos más discursos y actitudes que dentro.*¹⁵⁶²

Per tant, el discurs marcel·linista, al compàs de les altres famílies del republicanisme, era clar durant els anys d'oposició. Però quina fou la seva actuació durant els anys 30? Quina la relació entre la retòrica i la praxis? D'entrada, val a dir que molts republicans de les poblacions es queixaren que les irregularitats per part dels monàrquics continuaren. Tal i com es pot consultar al Centro Documental de la Memòria Històrica, Domingo rebé moltes cartes de centres i ciutadans republicans, queixant-se que encara als pobles “manaven” o “tenien poder” els cacics. Molts ho consideraven una situació intolerable i demanaven la influència i el suport del ministre de Tortosa i del govern en general. A Santa Bàrbara, per exemple, des del Centre Republicà local es queixaven en el context dels comicis catalans que *“en las listas provisionales del Censo Electoral nos han quitado 142 electores nuestros [...] ahora toda la documentación está en poder de D. José Berenguer, que segun nos dijo presentará una querrela criminal contar el Ayuntamiento de esta por falsificacion del Censo Electoral.”*¹⁵⁶³

Poc més tard, el febrer del 1933, quan encara no s'havien complert dos anys de la proclamació de la República, a l'òrgan republicà l'Avançada es podien llegir unes significatives paraules per al cas local d'Alcanar, però que bé podem fer extensible a les comarques: *“A Alcanar políticament les coses han continuat completament igual que en temps de l'últim Borbó. Prova d'això és que s'ha portat els homes com a “Bens” a les urnes, i amb els mateixos procediments els han obligat a votar; a l'un per portar una finca arrendada del “Senyoret” tal; a l'altre per un camí del “Fulanet” qual, i al de més enllà perquè*

¹⁵⁶² Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, pp. 93-94.

¹⁵⁶³ Carta manuscrita d'Agustí Cardona a Marcel·lí Domingo. Santa Bàrbara, 17-X-1932. Lligall 375, Expedient 23. Secció P.S. Madrid, CDMH.

*un senyor li colocà la seva muller a l'hospital. Això és la vertadera política del poble "Canareu"; És que encara continuarem així en les properes eleccions? Jo crec que sí; i si no s'hi posa algun remei en tenim encara per molts anys."*¹⁵⁶⁴

Unes percepcions compartides pel mateix governador civil. Segons apuntà Noguer i Comet, el seu pitjor record com a Governador Civil de Tarragona eren *"les contrarietats que m'han produït les baixes i incivils lluites soidisant polítiques, d'alguns pobles i que he procurat acabar per creure-les deixalles vergonyoses del règim caigut."*¹⁵⁶⁵

Durant aquells anys 30, els marcel·linistes es sentiren com el únics defensors autèntics del nou règim republicà. En paraules de Benet, *"esta posición nuestra, que venimos observando, desde el advenimiento de la República, que nosotros acatamos por un patriotismo que nadie más siente."*¹⁵⁶⁶

En totes les formacions, la manera de fer una nova política més democràtica era vista, arreu, com un ideal al qual calia arribar. En aquest context, la vella política era vista com quelcom del passat, i sovint utilitzada argumentalment contra els rivals polítics en la lluita de poder establerta entre els propis grups republicans. Manel Galès ens ofería aquesta visió: *"Hi ha a tota la província una extensa opinió esquerrana que fins ara ha beneficiat al Marcelinisme. I el Marcelinisme pacta arreu amb els vells cacics. A la capital amb Anselm Guasch. Als pobles amb el qui sigui. Hereta així davant dels elements populars l'adversió a la política negoci i als gangsters que especulaven favors de la justícia o l'administració (Hisenda, Obres Públiques, Govern Civil, Comissaria, etc.)."*¹⁵⁶⁷ Per la seva part, F. Vives, dirigent de la Federació republicana de Gandesa apuntà el gener de 1933, en referència a aquells comitès constituents de 1931: *"Cal ser sincers. Si les eleccions haguessin estat realitzades per districtes Tortosa i Gandesa haurien continuat feu del caciquisme marcel·linenc."*¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶⁴ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "L'ordre dels propietaris...", *Op. cit.*, p. 83.

¹⁵⁶⁵ "El present i el futur de Tarragona. Una conversa amb el senyor Noguer i Comet", a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial...* *Op. cit.* p. 200.

¹⁵⁶⁶ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934... *Op. cit.*

¹⁵⁶⁷ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Panorama del republicanisme tarragoní...", *Op. cit.*, p. 12.

¹⁵⁶⁸ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", *Op. cit.*, pp. 451-452, a partir de F. VIVES, "Cal ésser sincers", *Foment*, 01-I-1933, p. 8.

D'aquesta manera, els seguidors de Domingo foren acusats pels seus rivals, sobretot a mesura que avançava el temps, de caciquisme,¹⁵⁶⁹ com altres estructures republicanes, sense anar més lluny, el mateix Julià Nougués a la Circumscripció de Tarragona. Certament, els vincles de l'estructura de poder creada sobretot durant els anys 30 i el clientelisme polític foren evidents. Amb aquesta temàtica van relacionades bona part de les innumbrables cartes que conformen l'arxiu de Marcel·lí Domingo del Centro Documental de la Memòria Històrica, on es pot copsar bona part d'aquesta estructura de poder marcel·linista, amb la relació del cabdill amb els seus homes de confiança i el funcionament i els canals de la seva estructura. Clientelisme, amics polítics i influències: "*recomendante*", "*recomendado*" i "*asunto*". En paraules de Noguer i Comet, "*para la adjudicacion de estas plazas [oficial de Govern], no basta con la demostracion de la mayor capacidad si a ella no va unida la necesaria influencia para vencer en la lucha que han de sostener los opositores que se encuentran en iguales condiciones de meritos entre tantos aspirantes para tan limitadas plazas.*"¹⁵⁷⁰ Com li indicava l'alcalde de Benicarló Federico Domingo al seu germà, "*espero con muchísima impaciencia cartas tuyas pués aqui me estan volviendo loco y esto es insoportable pués todos los que esperan alguna cosa los tengo clavados en casa continuamente; yo te pido pués con todo el cariño que mereces que actives un poco todas mis demandas y me contestes algo para quitarme muchos pesos de encima.*"¹⁵⁷¹ L'estiu del 1932, l'alcalde marcel·linista del Perelló, Modest Brull presentava les seves queixes al seu cap polític perquè aquest havia promocionat al seu germà farmacèutic Enric per a proveïdor de la Fàbrica de Tabacs de Tarragona, explicant-li que aquest últim "*fou qui acabà el caciquisme d'aquest poble, abans de la dictadura, valent-li persecució del trist Martinez Villar, fins a posar-li una farmàcia en competencia.*"¹⁵⁷² Encara el febrer de 1936, després que els republicans haguessin recuperat el poder, Benet li feia saber a Domingo que "*si tú*

¹⁵⁶⁹ "*Dice [Rafael] Alemany que en el Centre de Unión Republicana hay caciques. Yo no lo creo.*" Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. *Op. cit.*

¹⁵⁷⁰ Carta mecanografiada de Ramon Noguer i Comet a Marcel·lí Domingo. S. l., 16-I-1932. Lligall 326, Expedient 128. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁵⁷¹ Carta mecanografiada de Federico Domingo a Marcel·lí Domingo. Benicarló, 21-VIII-1931. Lligall 415, Expedient 123. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁵⁷² Carta mecanografiada de Modest Brull a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 20-VIII-1932. Lligall 379, Expedient 123. Secció P.S. Madrid, CDMH.

estuvieras aquí, ten por seguro que me ahorrarias esa cola diaria de correligionarios que vienen a pedir cosas, por que te las pedirían directamente a ti como hacían antes cuando vivías en esta [Tortosa]. Seguiremos el rosario emprendido ya que no podemos cerrar la puerta y disgustar a los que nos siguen desde el primer día.”¹⁵⁷³

L'estructura de poder creada pel marcel·linisme es podia resumir en el citat projecte de construcció d'una casa de Correus i Telègrafs durant l'alcaldia de Joan Benet a Tortosa, quan aquest aprofità l'amistat política no només de Marcel·lí Domingo sinó també d'Emilio Palomo, en aquell moment subsecretari de Comunicacions del govern de la República: *“El sacrificio que nos hemos impuesto de buscar un solar para ofrecerlo al Estado es para que éste y más que éste Palomo, procure darnos toda clase de facilidades para que esto se resuelva enseguida por dos motivos, por los dos mismos motivos que nosotros hemos tenido en cuenta al buscar el solar: 1º para dar trabajo a la gente que se nos echa encima y 2º para que se verifique estando nosotros en el Ayuntamiento y que seamos nosotros los que podamos sino inaugurarlos, colocar la primera piedra.”¹⁵⁷⁴*

Però que opinava el mateix dirigent en un tema tant polèmic com aquell: En les seves pròpies paraules, *“en una referencia de Bernard Shaw acerca de España, decía que España era el país de la influencia. Tenía razón. España era y es el país de la influencia. El país donde todo se pretende conseguir por medio de la influencia. Donde para todo se busca la influencia. Donde la influencia es el primer resorte del Poder [...] ¿Es así la realidad? En gran parte, sí [...] Pero en este sector, un día u otro, entramos todos. Unos por voluntad, por instinto. Otros por fuerza, empujados por la necesidad [...] Llega al poder un hombre inflamado de sanos propósitos. La influencia le apagará bien pronto el fuego de su alma. Su partido, sus amigos, sus deudas, sus colaboradores, le obligarán a pedir, a influir, a recomendar.”¹⁵⁷⁵*

Però com han explicat Gemma Rubí i Josep Armengol, el *“sistema de favors i de dependència no fou incompatible amb el desenvolupament d'uns processos electorals progressivament plurals i competitiu, ben similar al que*

¹⁵⁷³ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 14-V-1936. Lligall 319, Expedient 122. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁵⁷⁴ Carta mecanografiada de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 19-IV-1933, *Op. cit.*

¹⁵⁷⁵ Marcelino DOMINGO, “Las influencias”, *¿Qué es España?*, *Op. cit.*, pp. 217-218.

es desplegà al departament francès de la Vaucluse representat pel diputat radical Edouard Daladier durant la III República.”¹⁵⁷⁶ D'aquesta manera, el marcel·linisme s'hauria plantejat com una opció alternativa que també establí la seva estructura d'aliances, d'amistats i clients polítics. Tanmateix, val a dir que aquesta situació no representaria cap novetat en comparació a la resta d'organitzacions, moviments, partits i sindicats, d'aquell i d'altres temps, fins als nostres mateixos dies. La variada gama de mecanismes, des de l'influència tolerada als actes més fraudulents foren utilitzats, en major o menor mesura per tots els agents polítics i socials.

Un altre punt important a destacar és que no es produïren casos de corrupció, com per exemple els destapats en el sí del lerrouxisme. Durant la seva etapa de govern, el ministre d'Agricultura fou acusat d'irregularitats econòmiques en un afer en relació al preu del blat. El també diputat per Tarragona, Simó i Bofarull, presentà una interpel·lació i acusà Domingo d'haver guanyat 3.000.000 de pessetes. Amb tot, Domingo portà l'acusació als tribunals i es defensà l'11 de novembre de 1932 a les Corts: “yo, que paso por el Ministerio de mayor responsabilidad en este momento y que tendré a gran orgullo salir de él con la misma miseria que entré.”¹⁵⁷⁷ Dolgut per les acusacions, també a *La revolución de octubre* féu èmfasi en la qüestió: “por mi mano, en los últimos tiempos, pasó toda la riqueza del país. Pude orientarla mejor o peor; administrarla con acierto o sin él. No lo sé. Lo que sé es que, en una hora de catástrofe económica universal, la he librado de grandes quebrantos. Y lo que sé más, es que entré pobre en el Ministerio; que he salido de él tan pobre como entré. Teniendo que escribir para vivir antes, teniendo que escribir ahora. No habiendo recibido nada de la política y habiéndolo dado todo a ella. Con autoridad para ser juez ante muchos; sin culpa para aparecer como reo ante nadie, ni aun ante mi conciencia.”¹⁵⁷⁸

De forma general, molts dels seus coetanis destacaren per damunt d'altres qualificatius l'honradesa del personatge. Les dificultats econòmiques documentades que patí, sobretot durant els últims anys de la seva vida, li

¹⁵⁷⁶ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 92, a partir de Frédéric Monier, *La politique des plaintes. Clientélisme et demandes sociales dans le Beaucluse d'Édouard Daladier (1890-1940)*, la Boutique de l'Histoire, París, 2007.

¹⁵⁷⁷ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 109.

¹⁵⁷⁸ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre*, *Op. cit.*..., p. 65.

configuraren també l'imatge de polític honrat. Tres setmanes abans de morir, Marcel·lí li escrivia al seu germà Pere, que es trobava a Cuba, per explicar-li l'ocupació franquista de Catalunya i les dificultats econòmiques per les que passava: *“la meva pobresa és el meu orgull. En la meva Pàtria ho he estat tot i després d'aquesta tragèdia les meves mans estan netes, sense sang i sense fang [...] No voldria, però, que la preocupació econòmica, que no vaig tenir per aspirar a una riquesa que em desmoralitzés, l'hagués de tenir ara per afrontar una misèria que em desmoralitzés també perquè això ensorraria el meu enfocament moral.”*¹⁵⁷⁹

De forma general, el republicanisme, com totes les forces polítiques, tingué dificultats d'aplicar els discursos democratitzadors llençats des de l'oposició quan les seves posicions estigueren més consolidades. Els mateix Caballé passà dels aires renovadors i modernitzadors de la Solidaritat a la protecció governamental que li assegurà l'acta el 1914. En els comicis del 1916, els radicals, amb qui estava enfrontat a la circumscripció, ja el consideraven *“el candidato del caciquismo multicolor de la capital y Reus.”*¹⁵⁸⁰ I, com hem vist, el 1920 fou elegit directament mitjançant l'article 29. I, al seu bastió de Móra d'Ebre, amb suports electorals sovint sospitosament unànimes com el 1923. De forma general, els últims anys electorals de la Restauració, els pactes i les aliances entre les diverses forces polítiques anaren en augment en detriment de la competència lliure del vot. Així ho hem vist per exemple en els pactes per elegir els senadors amb l'elecció directa dels diputats del districte de Gandesa o dels regidors de l'Ajuntament de Vilalba.

I encara durant la República es continuaren produint casos de manipulació electoral i de pactes per substituir la voluntat dels electors, amb la corresponent implicació marcel·linista. Malgrat això, cal assenyalar que de forma general, hi hagué un canvi qualitatiu important: aquests fets es produïren a una escala molt més petita que en el període anterior i en bona mesura passaren de ser la norma a l'excepció. Com a conseqüència, els resultats electorals s'haurien apropiat cada vegada més a la voluntat popular.¹⁵⁸¹

¹⁵⁷⁹ Carta de Marcel·lí Domingo a Pere Domingo. S.I., 11-II-1939. Reproduïda a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 317-319.

¹⁵⁸⁰ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, pp. 121-122.

¹⁵⁸¹ Aquesta línia és indicada per diversos autors, com Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, pp. 84-85. També són interessants les conclusions

En síntesi, podem veure com, en un context de clares i manifestes irregularitats electorals, el marcel·linisme aprofundí en el camí de la sinceritat electoral traçat arreu pel republicanisme. Ho féu en un discurs on la necessitat democratitzadora era un dels elements rellevants. Però també en una praxis que havia d'assegurar la manca d'irregularitats governamentals per poder guanyar les eleccions. Durant els anys 30 de govern, els seguidors de Domingo utilitzaren moltes de les pràctiques criticades quan estaven a l'oposició, com el clientelisme polític, tot i que, lluny de ser una pràctica que singularitzava el moviment, estava ben estesa en totes les formacions. Com arreu, la cultura política democràtica durant els anys 30 estava més fonamentada que 3 dècades endarrere, deutora d'un procés de democratització, en bona mesura, al marcel·linisme.

apuntades per Francisco Acosta, per a qui *“fue la Restauración, y no la República, la oportunidad perdida para la democratización ciudadana y para la vigorización de una verdadera cultura democrática.”* Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, p. 94.

9.2 Marcel·linisme i qüestió nacional

*“Em permeto d’oferir-li,
perquè ho faci a l’ajuntament de la seva digna presència,
una bandera catalana.
Tortosa és Catalunya
i crec jo que el seu ajuntament hauria, en els dies solemniais,
de posar al costat de la bandera d’Espanya la nostra bandera catalana.
És per a mi un honor de fer-li’n ofrena i
serà un doble honor si l’ajuntament es digna acceptar-la i
fer-la onejar en els seus balcons durant les properes festes de la nostra ciutat.”*
Carta de Marcel·lí Domingo a Domènec Pifiana, estiu de 1918¹⁵⁸²

Es podria dir que les Terres de l’Ebre foren, almenys als inicis del segle XX quan la clivella nacional s’obrí amb força en l’escenari general català, les menys catalanistes de les terres catalanes? Certament, ens manquen estudis que ens permetin conèixer els diversos graus en que el procés de nacionalització catalana influí en les diverses contrades. En paraules de Josep Maria Fradera, *“casos com els de perifèries catalanes ben fàcils d’identificar, com ara Tortosa i les terres de l’Ebre [...], molt remotes des del punt de vista de l’extensió de les institucions i de la cultura del nacionalisme durant una part considerable del segle XX, no han pogut ser estudiades com caldria.”*¹⁵⁸³

Podríem respondre de forma afirmativa la pregunta inicial, tot i que només hipotèticament, ja que alguns factors apunten cap a aquesta direcció. La derrota solidària als districtes de Tortosa i Roquetes, només completada en el marc català pel de Sort. La nul·la implantació de la Unió Catalanista i del CNR o la debilitat de la Lliga, tot i que aquestes dinàmiques es reproduïren també en bona part de la Catalunya occidental. Segons el mateix Cambó, *“llavors de la votació del plebiscit [de l’Estatut], el procés de catalanització de gran part de la Ribera de l’Ebre estava molt lluny d’ésser complert... i avui, encara, calen molts esforços per a completar-lo.”*¹⁵⁸⁴ Uns anys abans, al districte de Roquetes la major part d’alcaldes que donaren suport a Kindelán s’havien mostrat contraris al projecte d’autonomia catalana del 1919. Fet que contrastava amb els liberals autonomistes provincials liderats per Salvador Samà, sorgits amb l’Assemblea

¹⁵⁸² Citat a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.* p. 79.

¹⁵⁸³ Josep M. FRADERA, “La dificultat de descriure la nació (“regió” i “nació” en la historiografia catalana i internacional)”, a Josep M. FRADERA i Enric UCELAY-DA CAL (ed.), *Notícia nova de Catalunya. Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens i Vives*, CCCB, Barcelona, 2005, p. 145.

¹⁵⁸⁴ Francesc CAMBÓ, “El cas M. Domingo”, *Op. cit.*, p. 248.

de Parlamentaris del 1917, apropats ja als regionalistes. Però, per sobre de tots, destacà pel seu anticatalanisme Joaquim Bau, l'únic diputat català que s'oposà a l'Estatut. I també el bisbe de Tortosa Félix Bilbao, elegit durant al dictadura qui, segons Josep Berenguer, *“en las reuniones episcopales de la archidiócesis de Tarragona, que presidia el catalanista Vidal y Barraquer, era la única oposición a la enseñanza catequista en catalán. Las campañas antirrepublicanas del clero desde el púlpito se atribuían a instrucciones suyas.”*¹⁵⁸⁵

Tot i així, el marcel·linisme s'afanyava a assenyalar el contrari. En una conversa entre Vicents Bernades i Ramon Noguier, el primer deixava clar que la província de Tarragona era *“terra netament republicana i catalana, sense excepció en això darrer.”* Tanmateix, el periodista preguntava *“potser indiscretament”* si *“aquest sentiment de catalanitat hi és àdhuc a Tortosa”*, a la qual cosa el llavors governador responia que *“a Tortosa com arreu. El que passa allí és que hi ha un grupet reduïdíssim i sense cap prestigi que no és pròpiament anti-català, sinó anti-Marcel·li Domingo. Pero no té importància de cap mena. Tortosa donà prop de 7.000 vots a l'Estatut, o sigui una diferència de mil vots de quan les eleccions [de juny de 1931]. Això tanca cap mena de suspicàcia.”*¹⁵⁸⁶ Sembla ser que la qüestió era recurrent en diverses entrevistes: *“¿Hasta Tortosa? se dirá. Si; incluso Tortosa, pues aunque ésta en nuestra Historia tiene características y momentos propios, su fusión con el espíritu uno de Cataluña, es obra ya de siglos.”*¹⁵⁸⁷

De fet, la pròpia existència del marcel·linisme podria ser també una pista en aquesta direcció. Es diu que Marcel·lí Domingo fou el menys catalanista dels integrants inicials de la direcció de l'ERC i, per extensió i ja des dels anys anteriors, que el marcel·linisme fou la menys catalanista de totes les famílies polítiques que integraren el republicanisme nacionalista. Però, començant pel principi, podem considerar Domingo com a catalanista? Davant les acusacions de la seva manca de catalanitat, el propi moviment també emfatitzava aquest aspecte. Ramon Nogués escrigué un article a *La Humanitat* el 1948, publicat en

¹⁵⁸⁵ Citat a Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 22.

¹⁵⁸⁶ Citat a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.*, pp. 209-210, reproduït de Vicents BERNADES, *La Rambla*, 12-XII-1931.

¹⁵⁸⁷ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.*, p. 225, reproduït de la “contestación a la encuesta de “Mundo Gráfico”, 11-I-1932.

el novè aniversari de la mort del dirigent de Tortosa: *“polític català i catalanista, intervenint directament en la política general espanyola, en la qual va conquerir ben merescut lloc preeminent, creia que en ella hi aportava amb la seva actuació, el sentit polític de Catalunya, convençut ensems, que les llibertats d’aquesta estaven directament lligades de tot el conjunt de pobles ibèrics.”* Per la seva part, Antoni Xammar a *Seixanta anys d’anar pel món* apuntà com *“aquell fill d’imigrant [...] era un autèntic patriota català i un fervent catalanista.”*¹⁵⁸⁸ En una línia semblat, Alejandro Lerroux, tant llunyà en aquest punt, apuntà que *“de origen castellano, tenía el alma catalanista, aunque procurase disfrazarla.”*¹⁵⁸⁹ Entre els autors que han ressaltat més la catalanitat militant de Domingo hi trobem Josep Maria Poblet.¹⁵⁹⁰ També ho ha fet Josep Sánchez al llarg dels seus nombrosos treballs, per acabar afirmant com el cabdill fou *“fidel a la catalanitat i, per descomptat, l’arrelament a l’Ebre.”*¹⁵⁹¹ Un dels seus alumnes de Roquetes, Joaquim Queralt, recordava com el seu mestre li havia ensenyat *“l’honoradesa, la catalanitat i este sentiment republicà.”*¹⁵⁹²

Tot i que ressaltant-ne també tothora la seva catalanitat, amb més matisos, Josep-Lluís Carod-Rovira apuntà que *“ni nacionalista, ni espanyolista, català en ocasions i espanyol en d’altres [...] en realitat era més aviat anacional”*.¹⁵⁹³ En canvi, segons el parer del seu coetani Claudi Ametlla, *“sense haver-se manifestat contrari a les aspiracions catalanes, al contrari, havent-les defensades, no se’l podia tenir per catalanista. Així, ni lerrouxista ni catalanista, resultava un poc estrany dins el complex polític de l’època [...] Mai, en efecte, aquest home intel·ligent no fou estimat per una notable porció de catalans [...] El vaig conèixer i tractar, i sempre el trobava tan bon català com els qui havien estat catalanistes de tota la vida, ensems que insubornablement just i equitatiu.”*¹⁵⁹⁴

Sens dubte, aquesta complexitat i divisió d’opinions marcà, en certa mesura, tan al personatge com al moviment. No tant en els seus inicis, quan el

¹⁵⁸⁸ Citat a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 5 i 9-10.

¹⁵⁸⁹ Citat a Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 78.

¹⁵⁹⁰ Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*

¹⁵⁹¹ Citat a Xavier GARCIA, *Homenots del sud... Op. cit.*, p. 260.

¹⁵⁹² *Íbid.*, p. 214.

¹⁵⁹³ La suggeridora interpretació d’aquest autor a Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, especialment a pp. 77-79.

¹⁵⁹⁴ Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques, Op. cit.*, pp.388-389.

context catalanista a les comarques de l'Ebre anava en augment i el diputat per Tortosa va saber enquadrar sota el seu lideratge els diversos sectors autonomistes esquerrans, tot i que sense fer bandera de la catalanitat. Potser per això, sorgí un sector encapçalat per Domènec Piñana que es distingí pel seu nacionalisme. Aquest posicionament es pot copsar en algunes de les cartes del que fou batlle de Tortosa, en les quals feia èmfasi en la llengua. Per exemple, quan li suggeria a Domingo que “*seria molt just i de bon efecte estendre lo disposat per voste sobre belingüisme a Valencia i Balears.*”¹⁵⁹⁵

En el marc català, en els anys que fou l'únic diputat del BRA, Domingo hagué d'assumir en solitari el rol de la representació parlamentària de la nova formació. I tingué l'encàrrec de l'assemblea de delegats, adherida al partit, de plantejar “*la qüestió nacionalista de Catalunya, demanant el reconeixement de la nacionalitat catalana amb tot el contingut de poders constitucionals que atribuïa en Pi Margall a l'estat regional en lo polític, economic i administratiu.*”¹⁵⁹⁶ En la seva concepció, els límits de l'autonomia eren sempre el marc de la República federal espanyola. Durant els mateixos anys, per exemple el 1918, hi podríem trobar càrregues contra els separatistes catalans i bascos, encarnats en la dreta regionalista: “*esos separatistas de aquí, son los mismos separatistas de allá.*” El mateix any que afirmava: “*ni invocando ni ambicionando el separatismo, sino en pro del engrandecimiento del Estado español.*” Fou significativa també la intervenció del diputat per Tortosa en l'acte de l'Alianza de Izquierdas a Barcelona de juliol de 1918, on s'expressà en llengua castellana en deferència als diputats de la resta de l'Estat, cosa que provocà els crits dels assistents i posteriors telegrams de protesta de centres adscrits al PRC i de la Junta Permanent de la Unió Catalanista.¹⁵⁹⁷

La qüestió fou teoritzada per l'escriptor: “*España, con Estado, es la nacionalidad incosciente. Cataluña, Castilla, Andalucía, Galicia, Aragón, són Estado, son, con más o menos intensidad, las nacionalidades conscientes [...]* *La salvación de estas nacionalidades conscientes en España y de España por*

¹⁵⁹⁵ Targeta postal manuscrita de Domènec Piñana a Marcel·lí Domingo, 27-II-1936. Lligall 430, Expedient 159. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁵⁹⁶ Carta mecanografiada de Francesc Layret, president de l'assemblea de delegats, a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 25-V-1916. Fons Marcel·lí Domingo, APC. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia... Op. cit.*, p. 17.

¹⁵⁹⁷ Les cites entre cometes les trobem a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 178, 182-183 i 192, a partir de “El 2 de mayo en Bilbao: Ofrenda a los mártires de la libertad”, *La Lucha*, 06-V-1918 i *La Publicidad*, 14-XII-1918.

*estas nacionalidades conscientes estará en dar España su Estado a cada una de estas nacionalidades.*¹⁵⁹⁸ Sempre, vist des d'un punt de vista federalista: *“en España existen, confundidas en una desarticulada e injustificada unidad del Estado, distintas nacionalidades, y han de desvincularse, pactando por propio y mutuo consentimiento un nuevo estatuto, en el que las nacionalidades tengan libertad dentro de la Federación, y los Municipios dentro del Estado, y el hombre dentro de la Federación, el Estado y los Municipios: plena y absoluta libertad.”*¹⁵⁹⁹ Però fou a *On va Catalunya?* on abordà de forma central la qüestió: *“Tots nosaltres estem disposats a treballar per aconseguir, com a reconeixement de la personalitat catalana l'autonomia de Catalunya, dins de la República federal espanyola, cabent-hi entre nosaltres, des dels més radicals nacionalistes, fins els qui es limiten a acceptar l'autonomia amb les facultats i atribucions que assenyala el programa de Pi i Maragall.”*¹⁶⁰⁰ Ja a les últimes pàgines, apuntava que *“el meu catalanisme avivat, aguditzat, cremant en mon esperit com una flama més encesa que mai, no m'ha distanciat de Pi. Al contrari, m'ha acostat, m'ha unit més a ell. M'ha acostat més a ell com a republicà; m'ha unit més a ell, com a federal.”*¹⁶⁰¹

Com apunta el juny de 1930, *“la República será federal o no será [...] La única solución es ésta: que los catalanes, en la plenitud de su libertad y de su autoridad, se den su ley, y que esta ley, nacida de abajo y de Cataluña y señalar bilateralmente, después, las condiciones con que se estructurará la federación.”*¹⁶⁰² Poc més tard, el 2 d'agost, pronunciava una conferència a l'Ateneu Barcelonès, on apuntà de forma esquemàtica, les tres actituds davant el fet català: la violenta i rupturista liderada per Macià, la conservadora i pactista defensada per Cambó i la federalista i unitària de totes les forces republicanes de l'Estat que representava ell mateix.¹⁶⁰³

Però l'equació marcel·linista amb la que el dirigent de l'Ebre es definia, a ell i al seu grup, com a *“patriotes catalans”* i com a *“ciudadans espanyols”*, es

¹⁵⁹⁸ Marcelino DOMINGO, “Nación y Estado. La nacionalidad consciente”, *¿Qué es España?*, *Op. cit.*, pp. 85-86. Entre els diversos articles reproduïts, hi destaquem també “¿Faltan guías o faltan multitudes?”, pp. 115-119 i “Las influencias”, pp. 217-220.

¹⁵⁹⁹ Marcelino DOMINGO, *Un visionario*, *Op. cit.*, p. 9.

¹⁶⁰⁰ Citat a Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 41.

¹⁶⁰¹ Marcel·lí DOMINGO, *On va Catalunya?*, *Op. cit.*, p. 225.

¹⁶⁰² Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...”, *Op. cit.*, pp. 19-20, a partir de M. DOMINGO, “La República y Cataluña”, *El Pueblo*, 07-VI-1930, p. 1.

¹⁶⁰³ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 84.

començà a posar en dubte, sobretot, amb l'arribada dels anys 30.¹⁶⁰⁴ Ja amb anterioritat a la creació de l'ERC, els sectors més nacionalistes del republicanisme criticaren el posicionament de Domingo dins l'esquerra catalana formant part d'una formació estatal. També Piñana es preguntava: "*Partit Republicà Radical Socialiste (no seria millor Social-Democrata, per a que aquí Catalunya no's veigues una fillola del partit central?)*".¹⁶⁰⁵ Però sobretot fou la irrupció del partit de Macià i Companys el que féu entrar en contradicció els postulats marcel·linistes. Com hem vist, l'enfrontament amb l'ERC a les Corts i el conflicte rabassaire atorgaren als seguidors de Domingo un rol més moderat dins del catalanisme.

A més a més, aquesta competència coincidí amb l'actuació definitiva del dirigent radicalsocialista, ja no des de Tortosa o Barcelona, sinó definitivament ja des de Madrid. En l'homenatge que se li va retre l'1 de juny de 1931 a Barcelona, després de l'aprovació del decret de bilingüisme, explicà com "*la realitat política m'allunya ara de les activitats internes de Catalunya, incorporant-me de forma més activa a la política republicana espanyola. Moltes vegades, dintre meu, es formula una pregunta, inquirint si aquesta separació és una deserció, si aquelles activitats que he d'exercir fora d'aquí em roben als qui em dec. I moltes vegades, en fer-me aquest interrogatori, em sento redimit i pagat; perquè en l'obra de donar a Catalunya consciència de la seva personalitat i reconèixer-la jurídicament hi havia dues feines que es complementaven: catalanitzar Catalunya i interessar Espanya per a comprendre-la quan siguin reconeguts els drets que han d'imposar la seva personalitat. I si en la lluita de catalanitzar Catalunya no he estat factor principal i actiu, en ordre a altres activitats patriòtiques em crec factor de tal naturalesa que, sense vanitat, puc afirmar que, sense la meva actitud personal l'acte d'avui no seria el que és.*"¹⁶⁰⁶ Després de les esfondrades electorals, el desembre de 1933 Primitiu Sabaté li recordava que "*aun te encuentras plazado en el momento de apoderarte de Cataluña para dirigir esta NACION que con tu*

¹⁶⁰⁴ *El Correo de Tortosa*, 24-V-1930, p.1.

¹⁶⁰⁵ Carta mecanografiada de Domènec Piñana a Marcel·lí Domingo. S.I., s.d. Lligall 1844, Expedient 53. Secció P. S. Madrid.

¹⁶⁰⁶ Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 34, a partir de "Domingo a Barcelona", *Tarragona Federal*, 02-VI-1931, pp. 1-3.

ayuda conseguiria constituir por asociación noble y digna el verdadero Estado Federal de España, el verdadero conglomerado Nacional Iberico."¹⁶⁰⁷

En l'opinió de Cid i Mulet, la qüestió nacional fou la principal causa de la davallada dels seguidors de Domingo: *"el partit marcel·linista, que en el transcurs dels anys havia creat a la comarca tortosina una profunda tradició republicana i que des del 1915 havia vençut legalment tota mena de consultes electorals, des que les corts constituents del 1931 concediren a Catalunya l'Estatut, va quedar força desplaçat de la política catalana per no tenir unes arrels netament catalanistes. Llevat del Baix Ebre i una mica a les comarques tarragonines, la gran massa que fins aleshores havia seguit els postulats de Marcel·lí Domingo va decantar-se per l'ingrés al Partit d'Esquerra Republicana [...] Les restes del partit dominguista navegaren a la deriva [...] El nucli més important d'aquest partit, que, malgrat la seva concepció i estructuració regional, estava mancat d'un sentit autèntic de catalanitat, existia a Tortosa, on en Benet Piñana, Josep Berenguer i Domènec Piñana n'eren el suport més essencial.*"¹⁶⁰⁸

Però també a l'escala local, l'Esquerra jugava el rol de la catalanitat. A Móra d'Ebre, la Comissió Gestora nomenada el maig de 1933 i encapçalada per Martí Rouret -que substituï el govern marcel·linista de Francesc Campos- prengué mesures de caràcter catalanista, com declarar festiu l'11 de setembre per primera vegada a la població o rotular l'Ajuntament en llengua catalana, on a més s'hi col·locà un retrat del president de la Generalitat. Amb tot, com hem vist, el govern marcel·linista de Josep Piñol elegit el 1934 continuà hissant la senyera durant la diada nacional, com a la caserna de la Guàrdia Civil de Roquetes el 14 d'abril de 1934 sota l'alcaldia del seu correligionari Joan Hierro.¹⁶⁰⁹

Al costat d'aquests elements simbòlics, el procés de catalanització que simptomàticament portà al canvi de nom de molts òrgans d'expressió no es produí al marcel·linisme fins a la seva reintegració a l'Esquerra i el *El Pueblo* no esdevení *El Poble* fins al 1937, quan passà a ser portaveu del partit nacionalista. Al seu costat, d'altres exemples foren molt més primerencs, com

¹⁶⁰⁷ Carta mecanografiada de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁰⁸ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa...* Op. cit., p. 151.

¹⁶⁰⁹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Joep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 285.

La Publicitat a Barcelona el 1922, quan l'adquirí Acció Catalana. A la riba de l'Ebre, també els marcel·linistes anaven a remolc, on ja existiren o havien existit diverses capçaleres en català abans de la guerra civil, com la marxista *Lluita* a Tortosa, les republicanes *La Riuada*, *L'ideal de l'Ebre* o *La Ribera* a Móra d'Ebre o el regionalista *El Llamp* a Gandesa. Tanmateix, fou palesa la influència de Domingo en la segona i la tercera. De forma general, el mateix Domingo escrivia en castellà. Així ho féu en la gran majoria dels seus articles de premsa. Significativament, els publicats a *El Poble Català* entre 1910 i 1911 eren també en llengua catalana, tot i que escrits primerament en castellà i posteriorment traduïts, entre d'altres, pel mateix director del periòdic.¹⁶¹⁰ De forma similar, utilitzà aquesta llengua en tots els seus llibres, amb l'única excepció d'*On va Catalunya?* I també en la majoria de cartes privades intercanviades, per exemple, amb els dirigents marcel·linistes de l'Ebre. També era castellà, molt més que català, bona part de l'imaginari espacial en moltes de les seves obres de teatre, com a *Doña María de Castilla*.

La qüestió nacional era també vista pel marcel·linisme des d'un eix tensionat Tortosa-Barcelona. Uns mesos després de la seva derrota en els comicis catalans, Campos i Terré escrivia l'article "Tortosa no es catalanista" a *El Pueblo*.¹⁶¹¹ Dos anys i mig més tard, el periodista matisaria en referència al títol: "*posiblement vaig equivocar-me. Avui ho reconec, perquè cal fixar ben categòricament l'etimologia de les paraules, i en fixar-la en aquest cas concret me n'adono que Tortosa si es catalanista. El que succeeix és que Barcelona no és tortosinista. I ací no s'hi cerqui l'etimologia, que no hi és [...] I jo sostenia aleshores: Tortosa no és catalanista, si el catalanisme és aquest tópic "standard" de Barcelona, barreja de folk lore i realitats històriques. Però, Tortosa, la comarca del Baix Ebre, és catalana i catalanista, si se li respecta la seva fesomia privativa i se la deixa ésser, per concessió autonomista, ella mateixa [...] Aquesta campanya, blasmada per l'Esquerra i pels que s'anomenen a si mateixos "catalanistes cent per cent", va valdre'm molts de disgustos i censures [...] Tortosa no és catalanista! No ho és, ni ho ha sigut, cap comarca catalana. El catalanisme de les contrades és el catalanisme arrelat en fets històrics i veritablement nacionals. I aquest és ben lluny del catalanisme*

¹⁶¹⁰ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 77.

¹⁶¹¹ Sebastià CAMPOS Terré, "Tortosa no és catalanista", *El Pueblo*, 31-III-1933, p. 1.

*barceloní [...] Us en adoneu, catalanistes uniformadors, que no és possible fer de Barcelona, respecte les comarques, el mateix que Madrid ha vingut fent de les nacionalitats ibèriques...?.*¹⁶¹²

I de la mateixa manera que en la qüestió de la democratització, ens podem preguntar: quin rol jugà el marcel·linisme en el procés de catalanització de les Terres de l'Ebre durant els inicis del segle XX? Compartim en bona mesura la interpretació de Lluís Bertomeu: *“l'allunyament de la doctrina nacionalista i l'apropament al radical socialisme espanyol, comportava que el discurs polític quedés vuit de contingut. Una part de la societat ebrenca havia fet un gir important, perquè de veure les idees catalanistes com una cosa que no era de cas nostra, llunyana, més aviat com si fos solament el pensament barceloní, va passar a sentir-se plenament identificat amb la política de Macià. Siga per l'èxit del nou Estatut, siga per la victòria d'Esquerra Republicana en aquestes autonòmiques [del 1932], la doctrina del catalanisme moderat cada cop tenia més implantació.*¹⁶¹³

En paraules de Campos i Terré del 1935, *“dintre de les esquerres hi hauran sempre matisos. A Catalunya els matisos aquests els definirà tothora el concepte que hom tingui del catalanisme. Nosaltres, vells federals, educats en una escola republicana de respecte absolut a les llibertats individuals, i a les autonomíes progressives dels municipis, comarques i nacionalitats, no acceptem dins la República cap altre catalanisme per a nosaltres que aquell que fonamentat-se en la doctrina pimargallena, deixa sovint de banda ço que podríem dir-ne “catalanisme folklòric, per a exaltar, amb realitats concretes, el catalanisme de l'avanç social i polític. Es indubtable que Catalunya té totes les característiques i totes les modalitats i totes les facultats d'un poble ja major d'edat: idioma; cultura; organització comercial, industrial i financiera; autoritat jurídica; tradició social; articulació europea dels problemes del camp; etc. etc. Això ens enorgulleix com a patriotes, i ens esperona. Però, tant, o gairebé tant com la vitalitat de les característiques nacionals de Catalunya, ens interessa la seva hegemonia de poble europeu respecte de l'Espanya feudal i centralista [...] Nosaltres pretenem res més que això: catalanitzar Espanya”.*¹⁶¹⁴

¹⁶¹² Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques... Op. cit.*, pp. 12-13.

¹⁶¹³ Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 32.

¹⁶¹⁴ Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques... Op. cit.*, pp. 225-226.

En la nostra opinió, sense fer bandera del catalanisme, el marcel·linisme en fou el seu principal representant durant la segona quinzena del segle, en unes comarques de clara debilitat regionalista on el republicanisme mai destacà pel seu vessant nacionalista. Almenys, no adjectivaren amb el vocable ni els seus centres polítics i de sociabilitat, ni els seus òrgans d'expressió, i això fou un tret característic del republicanisme de l'Ebre. Per contra, en d'altres contrades catalanes, com el Camp de Tarragona, les comarques de Ponent, l'àrea de Barcelona o l'Empordà el mot "nacionalista" era no només habitual sinó que explícitament definidor. De forma general, l'escenari polític havia viscut un clar procés de catalanització. Amb l'entrada de ple al segle XX, agafaren cada cop més força les posicions obertament nacionalistes. L'accentuació nacionalista de les primeres dècades del segle passat va dibuixar un esquema més complex, tendent a la bipolarització.

Durant els anys 30, la irrupció de noves formacions, obertament nacionalistes, esquadren el paraigua marcel·linista que pretenia aplegar tot el catalanisme d'esqueres. Com hem vist, també significativament, l'Esquerra incorporà elements de la cultura política del catalanisme. I no només això, sinó que acusaren al moviment de poc catalanista o directament de representar els interessos de Madrid. La renovació generacional amb nous dirigents com Campos, més sensibles a la qüestió nacional, no fou suficient. Per contra, en tota la línia cronològica, la posició marcel·linista fou fonamentalment lineal, menys canviant en relació a la seva posició envers la qüestió social i més estàtica que el context polític i cultural. En aquestes dinàmiques, el marcel·linisme representava molt més el catalanisme el 1914 que el 1939. Però Marcel·lí Domingo, i per extensió els seus seguidors, no eren més que republicans federals seguidors de les tesis de Pi i Margall, i molt probablement s'haguessin sentit més còmodes als anys de Pi que als que les tocà viure.

9.3 Republicanisme i obrerisme

Com en temàtiques anteriors, tampoc no coneixem amb suficient exactitud les característiques de les bases marxistes i anarquistes de les Terres de l'Ebre. Situació, d'altra banda, que no és excepcional, i que resulta una constant en molts d'altres casos catalans. D'entrada, sabem que un dels 90 delegats que assistiren al Congrés Obrer de Barcelona de 1870 era tortosí. L'any següent, hi havia a Tortosa una federació de l'AIT en procés de constitució. I l'única societat obrera de les comarques de l'Ebre que estava adherida a la Internacional l'any 1872 era de Tortosa. Podria haver estat el Círculo de Artesanos, creat el 1862 –hereu del Casino Popular fundat el 1854-. El 1867, el seu local fou clausurat per conspiració contra la monarquia, i no quedà reobert fins al gener de l'any següent. Com indica el seu nom, no tenia una connotació estrictament obrerista, ja que sorgí dels moviments de grups gremials i d'oficis anteriors al Sexenni. Tot i que, al mateix temps, fou punt de trobada dels sectors més progressistes i impulsà iniciatives típicament obreristes. Treballà en la formació d'adults, tingué un centre d'ensenyament secundari i un grup de cant coral. Aquesta entitat -que s'acabaria dissolent el juny de 1903- estava integrada per molts republicans, i s'hi escindí el 1886 el Centro Dertosense, que el 1899 passà a anomenar-se Centro del Comercio. Els dissidents criticaren la proximitat del Círculo amb el republicanisme -havia subvencionat al periòdic possibilista *La Voz del Progreso*, per exemple- i s'oposaren també al que consideraven una línia excessivament obrerista.¹⁶¹⁵

Durant aquells anys, l'obrerisme de les comarques de l'Ebre ja havia organitzat vagues destacades, com la dels ferroviaris de Tortosa el mes de novembre de 1886 o la dels treballadors de la Societat Electroquímica de Flix el gener de 1900. Amb anterioritat a Vinaròs, fins i tot uns anys abans que a la ciutat de València, els treballadors s'havien organitzat en la Federació de Societats Obreres. I, com ha explicat Ramon Puig, “*al voltant del taverner*

¹⁶¹⁵ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violència a l'Ebre... Op. cit.*, pp. 227-228. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “El republicanisme a l'Ebre”... *Op. cit.*, p. 200. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 31-34. Josep SÁNCHEZ i Cervelló (coord.), *El republicanisme a les Terres de l'Ebre... Op. cit.*, p. 16. Manel RISQUES, “Liberalisme, industrialització i pràctiques subalternes, 1833-1874”, dins Manel RISQUES (dir.), Àngel DUARTE, Borja DE Riquer, Josep M. ROIG ROSICH, *Història de la Catalunya contemporània... Op. cit.*, p. 137.

republicà es va recompondre la dinàmica associativa de la classe obrera vinarossenca.” La Federació fou pionera a les comarques de Castelló, i fins i tot, posada com a exemple per Lerroix en els seus mítings a Barcelona.¹⁶¹⁶

Arreu, influir sobre l’obrerisme era un dels objectius del republicanisme. Des de la seva fundació el 1901, a *El Pueblo* s’hi podien llegir consignes obreristes: “*Obreros: aprended y ved, mientras los radicales, los republicanos, los anticlericales, trabajamos, luchamos sin cesar para conseguir vuestra regeneración, para conseguir que se reconozcan vuestros derechos, para levantar al cuarto estado de la prestación en que se encuentra y que entre á tomar parte de la lucha política y social.*”¹⁶¹⁷ En el discurs de legalització del partit el 10 de març, Lluís Manaút assenyala que un dels punts més importants del seu programa eren les reformes socials “*en beneficio de las clases obreras, que son las mas necesitadas.*”¹⁶¹⁸

Sembla ser que aquest discurs era efectiu, ja que, ben aviat el centre obrer i el centre republicà s’acabaren instal·lant al mateix local, al número 24 del carrer Montcada –el primer havia començat al carrer Mercaders, 22- i compartiren bona part dels seus espais de sociabilitat i de propaganda.¹⁶¹⁹ El Centre Obrer de Corporacions s’havia fundat el mateix any que l’òrgan d’expressió republicà, en el context de les vagues de fusters i carreters de juliol de 1900 i d’oficials botoners del novembre de 1901. Joan Paulí Canalda fou el primer president de l’entitat, que durant els seus primers anys comptà amb uns 200 socis i el 10 de juny de 1905 iniciava la publicació del setmanari *La Redención*. Desconeixem l’evolució d’aquesta publicació, tot i que, com hem explicat, la tinta obrerista acabaria impresa a les pàgines d’*El Pueblo*, que s’inicià com a *Semanario democrático. Órgano del Partido de Unión Republicana de Tortosa*, passa a denominar-se *Órgano del Partido Unión*

¹⁶¹⁶ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, pp. 169-170. Sobre la Federació, pp. 172-180. Josep SÀNCHEZ i Cervelló (coord.), *El republicanisme a les Terres de l’Ebre... Op. cit.*, p. 90.

¹⁶¹⁷ *El Pueblo*, el 23-I-1901, p. 1.

¹⁶¹⁸ *El Pueblo*, 16-III-1901, p. 1. Vegeu també l’article del seu –possible- germà J. Manaút Nogués, “Legislación del trabajo”, a *El Pueblo*, 09-III-1901, p. 2.

¹⁶¹⁹ Fins aquesta data, al centre s’hi havien adherit l’any 1900 la Sociedad de Oficiales Carpinteros, l’any 1902 la Sociedad de Oficiales Albañiles, la Sociedad de Peones Albañiles, la Asociación de Obreros Agrícolas, l’any 1903 la Sociedad de Oficios Varios, la Sociedad de Peluqueros y Barberos, la Sociedad de Constructores de Carros, la Sociedad de Oficiales Pintores i la Sociedad de Oficiales Latoneros. Josep SÀNCHEZ Cervelló, *Conflicte i violencia a l’Ebre... Op. cit.*, pp. 228-229.

Republicana l'agost de 1908, *Órgano del partido republicano autonomista* el març de 1909, *Órgano del partido republicano de Tortosa* el desembre d'aquell mateix any i *Órgano de la coalición Republicano-Socialista de Tortosa* el desembre de 1910.¹⁶²⁰

Per a Àngel Duarte, ja des de finals del segle XIX “*el fet que obrers i republicans [...] convisquessin en alguns marcs associatius potenciava una determinada visió conjunta del món, de les relacions socials, del paper de la família i de l'Església, de les causes i els remeis dels conflictes colonials.*”¹⁶²¹ Efectivament, “*almenys fins que l'anarcosindicalisme no tingué una entitat i una presència autònomes, republicanisme i obrerisme compartiren sovint uns mateixos espais de sociabilitat, i en part una mateixa tradició cultural i una similar visió del món, en suma, una mateixa cultura política popular.*”¹⁶²² A més a més, dins d'una tradició cultural demo-comunitarista, molt sovint les seves diferències es trobaven més en elements teòrics, doctrinals i ideològics, que no pas en les pràctiques polítiques, en unes fronteres que s'acabaven desdibuixant, dins d'una concepció socialista que acceptava als republicans com a companys de viatge en un programa mínim.¹⁶²³ A més a més, a les comarques de l'Ebre no existí un moviment obrer de naturalesa marxista o anarcosindicalista potent, i, en tot cas, la tendència dels reduïts grups socialistes de l'Ebre havia de ser, com a Tortosa, la coalició i l'entesa amb els republicans. D'aquesta manera, l'emancipació obrera de la tutela republicana es produí d'una forma més tardana, si agafem com a referència Barcelona i la seva zona d'influència a la Catalunya central.

La celebració de la festivitat del primer de maig pot ser simptomàtica per mesurar el grau d'estructuració obrera. A Tortosa, el Centre Obrer l'organitzà per primera vegada el 1902 amb el tancament de moltes botigues, magatzems i tallers i durant els anys següents consolidà la data. El primer de maig de 1908, com ja havia fet des d'anys anteriors, el Centre havia encapçalat la

¹⁶²⁰ Biblioteca Virtual de Premsa Històrica, ministeri de Cultura. Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, pp. 34-35.

¹⁶²¹ Àngel DUARTE, *El republicanisme català... Op. cit.*, p. 75.

¹⁶²² Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 108.

¹⁶²³ Agafem aquest concepte de Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, pp. 82-86.

manifestació a la ciutat amb totes les societats, acte que anà acompanyat d'un míting solidari al Teatre principal de la ciutat.¹⁶²⁴

A Móra d'Ebre, la creació de la Societat Obrera com a entitat de socors mutus a finals del 1903, en els anys de crisi produïts per la fil·loxera, també fou impulsada pels republicans de la població. Anys més tard, a l'alçada del 1918, l'òrgan de la CNT *Solidaridad Obrera* es queixava que no existís cap organització obrera a la població. La constitució el 1914 de l'Ateneo Morense de la Clase Obrera havia estat impulsat per un grup local proper al carlisme. De forma similar, la creació el 1922 de la Joventut Renaixença Obrera –tot i que ja funcionava el 1920– anà lligat a un grup d'idees catalanistes i conservadores.¹⁶²⁵

A Vinaròs, la Federació de Societats Obreres havia impulsat l'important vaga general del 1904 i 1905. I tot i que la derrota dels vaguistes arrossegà la caiguda del republicanisme obrerista, l'inexistència inicial d'un grup socialista aplanà el camí al republicanisme. A la capital del Maestrat, “*al primer republicanisme dels Quer i Safón el succeí el radicalisme dels Fora i Sorolla que veien evolucionar a l'esquerra veterans com Sebastià Albalat i Cristòfol Felip convertits en portaveus d'El Socialista local.*”¹⁶²⁶ A més del Sénia, sembla que aquells eren anys d'agitació també a l'Ebre, ja que a Vilalba, durant el govern republicà de Joan Blasco Puey també entre el 1904 i el 1905 es produïren motins i vagues en relació al cobrament de les cèdules personals i l'impost de consums, en un context de crisi econòmica acompanyada per l'arribada de la fil·loxera.¹⁶²⁷

El 1910, J. Comaposada havia deixat escrit a *La Justicia Social*: “*de las cuatro provincias catalanas, sólo en dos puede decirse que exista organización obrera: Barcelona y Tarragona [...] En Tarragona, que contaba con algunos núcleos proletarios de cierta importancia, estaban organizados numerosos obreros, principalmente en Reus, y también en Tortosa, Tarragona y Valls. No obstante, representaban un tanto por ciento no muy elevado del total de la*

¹⁶²⁴ Telegrames oficials del governador civil de Tarragona al ministre de la Governació, 28 i 29-IV-1908. Lligall 159, Expedient 7. Fondo Documental Antonio Maura Montaner, FM.

¹⁶²⁵ Josep SÀNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre... Op. cit.*, pp. 63 i 221.

¹⁶²⁶ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.* 258.

¹⁶²⁷ L'impost de les cèdules personals s'aplicava a partir d'un padró basat en la renda familiar. David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 85-91.

población trabajadora."¹⁶²⁸ Després de la pràctica desaparició de la Federació Catalana del PSOE després de la Setmana Tràgica, el nucli de Tortosa no va assistir, tot i que sí envià una adhesió, al Congrés de reorganització del 1910. Al IIIè Congrés del 1913, hi hagué una delegació de Riba-roja, al IV de 1914 hi hagué adhesions de Tortosa i Tivissa i al Vè de 1915 a Sitges i al VIè de 1916 només l'assistència de la delegació tortosina. Per contra, sembla ser que l'organització de l'obrerisme sota les tesis anarcosindicalistes fou pràcticament nul·la a l'Ebre, ja que no hi hagué cap delegació d'aquests comarques als diversos congressos dels anys 10, com al Congrés fundacional del 1910, al I Congrés del 1911, a l'important Congrés de Sants del 1918 o al de Madrid del 1919.¹⁶²⁹

D'aquesta manera, sense un moviment obrerista propi de naturalesa anarquista o socialista rellevant, tant republicans com carlins rivalitzaren per influir sobre les classes populars proletaritzades.¹⁶³⁰ La influència dels primers es podia observar en molts casos locals. A la Sénia, quan als inicis de 1914 es constituí un nou comitè republicà presidit per Jaume Ferrer Aliau, la nova Junta composta majoritàriament per joves ja expressà el convenciment que "*el labrador del campo asociado puede ser la palanca proletaria capaz por si sola de encauzar la vida política del país.*"¹⁶³¹ Uns anys més tard, durant els primers dies del 1920 es constituïa el Centre Obrer i Casa del Poble, amb cafè i cooperativa.

Un bon exemple de la dèbil organització socialista foren les eleccions legislatives d'aquell mateix any al districte de Gandesa. Un socialista de Batea deixà el seu testimoni a *La Justicia Social* de Reus: "*En este pueblo hay todavía mucha ignorancia (...) Y la prueba la tenemos en las últimas elecciones ¡Cómo se dejaron seducir muchos de ellos por los burgueses! Cuan mansamente iban a votar porque se les daba torta y licores, porque se les llevaba a la taberna (...) Hora es ya que penseis menos en embruteceros y más en vuestra situación ¿No veis que tendremos que emigrar todos de la población*

¹⁶²⁸ Citat a Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., p. 275.

¹⁶²⁹ *Ibid.*, pp. 276 i 278.

¹⁶³⁰ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El carlisme de la Restauració a la Guerra Civil...", Op. cit., p. 110.

¹⁶³¹ "Des de la Cènia. Organización Republicana", *El Pueblo*, 17-I-1914, p. 3.

*porque aquí no podemos comer?*¹⁶³² Tot i aquestes reflexions, els socialistes de Batea acabarien donant el seu suport a Joan Caballé, acceptat com un mal menor. A la població, el gener d'aquell 1914 s'havia creat la Unió Obrera, impulsada pels socialistes Pere Suñé –no confondre amb el republicà de la mateixa població i amb el mateix nom- i A. Llop, després d'un míting on intervingueren socialistes de Flix, Riba-roja i Tivissa. Tanmateix, l'entitat hauria desaparegut poc més tard, tot i que Josep Sánchez apunta que l'originalitat de l'obrerisme de la població el trobem en el fet que fou l'únic de tota la comarca que es plantejà a partir de les tesis socialistes, i que no quedà enquadrat dins les organitzacions catòliques o republicanes. A la Fatarella, el 1913 s'havia creat l'Acadèmia Catòlica que tingué diverses línies de treball, al voltant de la instrucció, la caritat i el lleure, i que l'any 1915 organitzà una secció de Socors Mutus. Tot i això, el 1914 les esquerres intentaren organitzar un centre obrer.¹⁶³³

A la columna "Crónica obrera" d'*El Pueblo* s'hi podien llegir frases com *"no puede haber burgués por aquí; ó bien alguno de sus fieles servidores de la clerigalla, que aprovechándose de la poca influencia, y lo desapercibido que hasta hoy le han pasado las sociedades de resistencia al obrero se infunda un bajo y falso criterio, para evitar que este forme parte de estos organismos. Pues hay que entender bien compañeros."*¹⁶³⁴ I un republicà tortosí, com Joan Gilabert, podia presidir la Societat Obrera de Socors Mutus de la ciutat.¹⁶³⁵ Al districte de Roquetes, la celebració del primer de maig no arribaria fins a la segona dècada, també sota l'abric republicà. A Amposta s'organitzà per primera vegada el 1917 i a la Sénia el 1918, demostrant que *"existe en él [l'element obrer] ansias de mejoramiento; que quiere situarse al lado de los demás obreros de otras ciudades"*.¹⁶³⁶ Aquell 1917, la festa del Treball a

¹⁶³² Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes...", *Op. cit.*, p. 418, a partir de *La Justicia Social*, 04-IV-1914, p. 3.

¹⁶³³ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes...", *Op. cit.*, p. 418 i 429-431.

¹⁶³⁴ Enrique SANTIAGO, "Las sociedades de resistencia", *El Pueblo*, 17-XII-1910, p. 2. També sota aquesta mateixa columna, Enrique SANTIAGO, "Las sociedades de resistencia", *El Pueblo*, 06-I-1911, p. 1 o Enrique SANTIAGO, "A los metalúrgicos", *El Pueblo*, 21-I-1911, p. 3.

¹⁶³⁵ "Nombramiento", *El Pueblo*, 06-I-1911, p. 3.

¹⁶³⁶ *El Faro*, 10-V-1917, p. 1, 01-V-1918, p. 1 i 09-V-1918, p. 3.

Tortosa es realitzà amb la manifestació i el míting de costum i conclogué amb unes paraules de Domingo des del balcó del Centre Obrer.¹⁶³⁷

Però, quina fou la posició del dirigent republicà en aquest sentit? La imatge de Domingo dels primers anys fou la d'un dels dirigents republicans de Catalunya amb una posició més socialitzant. En un dels primers articles citats desacreditant la figura del mestre de Roquetes en el context preelectoral de les municipals de 1909, els sectors monàrquics de la ciutat ja tenien la concepció d'un "*Marcelino Domingo escoltado de quince ó veinte obreros frigos*".¹⁶³⁸ Segons Xavier Pujadas, la seva posició es començà a definir a principis de 1911 amb la incorporació de la UFNR a la Conjunció Republicano-Socialista, coincidint amb les tesis d'Alomar exposades a *El Poble Català* sobre "*el canvi del nucli social que ha sofert la idea republicana*", quan identificà la incapacitat d'estructurar un organisme republicà ampli i cohesionat amb l'allunyament dels treballadors de les files republicanes, fet que "*l'esquerra catalana haurà d'estudiar detingudament [...] perquè potser, dintre de les institucions que la constitueixen, hi ha més classe mitjana que obrera*." En última instància, conclou Domingo, "*la raó contestarà que la República separada del socialisme pert el dret de vida, com el socialisme distanciat de la República pert el medi de convertir les llurs doctrines en lleis humanes imposades en nom de la justícia a tots els homes*."¹⁶³⁹

Una línia continuada i creixent en el lideratge de Domingo tant al BRA com sobretot al PRC, on emfatitzà la línia socialitzant del republicanisme amb la seva ponència presentada en l'assemblea fundacional d'aquest segon partit. En un context de malestar i d'agitació dels sectors populars catalans, accentuà el discurs social al llarg del 1917 i exposà decididament la necessitat del republicanisme d'aproximar-se a l'obrerisme i de vincular-se explícitament als plantejaments socialistes. Aquell any, la seva imatge revolucionària fou la més propera a l'obrerisme. El diputat per Tortosa ja apuntà que "*estamos al lado de los obreros porque creemos justa su petición [...] porque ellos piensan en estos momentos como pensamos nosotros, en una Patria regida por otros hombres*,

¹⁶³⁷ *El Faro*, 03-V-1917, p. 3.

¹⁶³⁸ Marcelino LUNES, "Los sueños de un soñador", a *El Restaurador*, 23-II-1909, p. 2.

¹⁶³⁹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 61-62. La cita d'Alomar es reproduïda a Gabriel ALOMAR, "La idea i la força del republicanisme espanyol", *El Poble Català*, 8-X-1911, mentre que la de Domingo és de Marcel·lí DOMINGO, "Petites glosses a un bon article", *El Poble Català*, 16-X-1911.

por otras leyes y por otras instituciones.”¹⁶⁴⁰ En aquell moment, Domingo s’ubicava a l’esquerra dels republicans que “*viendo tal vez más lejos, considerábamos que las fuerzas revolucionarias desplazábanse de nuestros organismos, y que oponer en aquella ocasión obstáculos o sospechas, era abandonar la última intervención que nos deparaba la Historia.*”¹⁶⁴¹ Des de les pàgines barcelonines de *La Lucha* es podia copsar aquesta radicalització verbal, amb la incorporació de conceptes com els de “proletariat”. Unes posicions que no passaren desapercebudes. Segons Francesc Cambó, en l’assemblea de parlamentaris del 1917, Domingo era “*el més revolucionari, però el més sincer de tots ells.*”¹⁶⁴² Malgrat tot, el punt d’entesa era la democràcia, ja que “*si todos los revolucionarios fueran demócratas habríamos dado un paso enorme hacia la República.*”¹⁶⁴³

Aquell 1917 també serví per fer del mite de la revolució la màxima categoria dins la concepció marcel·linista, utilitzant-lo com una potent imatge per avançar en els seus objectius polítics. Com ha assenyalat Javier Fernández, la veu *revolució*, al costat de les seves dimensions de metàfora i concepte, té també la seva vessant com a mite: “*mito de origen, pues pocas nociones despiertan y concitan desde el primer momento esperanzas tan desmesuradas de cambios radicales a partir de un relato mítico de comienzo absoluto, como la revolución.*”¹⁶⁴⁴ En paraules de Domingo, “*soy, dentro del problema histórico, que es el de la propiedad... resueltamente, convencidamente, emotivamente revolucionario... Partidario de producir en España una Revolución... que llegue a la raíz de las cosas y las transforme en su totalidad, acomodándolas a las exigencias ideales y a las funciones de la hora que vivimos.*”¹⁶⁴⁵ Un recurs explotat arreu, com a Barcelona per Lerroix que, tot i que provenia de les files progressistes, durant els primers anys “no

¹⁶⁴⁰ Marcelino DOMINGO, “Esto es la revolución”, *¿Qué espera el Rey?*, *Op. cit.*, 57. Santiago IZQUIERDO Ballester, *República i autonomia.. Op. cit.*, p. 176.

¹⁶⁴¹ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel... Op. cit.*, p. 71.

¹⁶⁴² Citat a Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 47. Sobre la posició al portaveu del PRC, Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, sobretot pp. 139-140 i 174-176.

¹⁶⁴³ Citat a *Íbid.*, p. 169, a partir de “Discurso de M. Domingo en Molins de Rey, *La Lucha*, 28-XII-1917.

¹⁶⁴⁴ Javier FERNÁNDEZ Sebastián, “Conceptos y metáforas en la política moderna...”, *Op. cit.*, p. 16.

¹⁶⁴⁵ Marcelino DOMINGO, *Un visionario*, *Op. cit.*, p. 64.

*admet cap més qualificatiu que el de revolucionari.*¹⁶⁴⁶ Tot i així, el concepte, estimulat pels fets de Rússia, es barrejava entre les seves concepcions teòriques i ideològiques. Arribava la imatge que al país dels bolxevics governaven els obrers. Certament, una idea prou confusa, que ben bé podia confondre més d'un republicà. En la sol·licitud d'una conferència “*amb el Senyor Layret a Figueres*”, li explicarien des de l'Empordà al dirigent de l'Ebre que “*uns republicans senten amb simpatia els esforços de Rússia per crear un nou Mon, pro n'hi ha d'altres que creuen tot aixó que la premsa del mes baig burgesisme propala arreu.*”¹⁶⁴⁷

Una figura sempre interessant en aquest terreny compartit és l'imatge de l'advocat laboralista compromès, fill de la petita burgesia però que dedicava bona part de la seva feina a la defensa dels interessos dels més desfavorits, sobretot en els conflictes laborals. Col·legues de Domingo en el lideratge del republicanisme català, com Layret o Companys, jugaven aquest paper tot construint ponts polítics amb l'anarcosindicalisme. En certa manera, també Ramon Nogués podia jugar aquest rol al districte de Gandesa. Per exemple el febrer de 1920, quan l'advocat de Móra d'Ebre portà la defensa del comitè de vaga de la Societat Electroquímica de Flix, que havia estat acomiadat després de reivindicar, entre el gener i el març del 1919, la jornada laboral de 8 hores. Fets com aquells ajudaven a forjar el seu ascendent sobre els republicans locals, però alhora sobre els societats obreres. Un any abans, el maig de 1918, diverses entitats i personalitats ja li havia fet un altre homenatge en virtut d'un plet que portà a l'Audiència de Tarragona. Entre les entitats que l'havien homenajat hi trobem al CID, però també a la Societat Obrera de Móra d'Ebre, l'Ateneo Obrero i la Banda de la Lira Mora-Novense de Móra la Nova.¹⁶⁴⁸

A Alcanar, l'abraçada entre republicanisme i obrerisme no es produiria fins al 1930, quan la commemoració de la República fou celebrada en un sopar i festa al Centre Republicà, “*a la que asistieron 50 comensales [...] abundante y económico, a fin de que pudieron asistir los jornaleros del campo, que por*

¹⁶⁴⁶ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 40.

¹⁶⁴⁷ Carta mecanografiada de Martí Vilanova a Marcel·lí Domingo. Barcelona, 25-VIII-1920. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁶⁴⁸ Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués... Op. cit.*, p. 26-28.

*primera vez se han tomado parte en tan simpática reunión.*¹⁶⁴⁹ 1930 era una data certament tardana per reunir ambdós grups per primer cop, sobretot tenint que compte que Lerroix ja havia organitzat la primera “*merienda democrática*” l’11 de febrer de 1903 a Barcelona, salvant les enormes diferències entre el poble i la gran ciutat, entre el centre i la perifèria. A la població, durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera, el centre republicà també tingué la seva relació amb la Jornalera, una associació de socors creada el 1922 i presidida des de la seva fundació per Batiste Queralt. Un any més tard, es constituí La Alcanarense, Sociedad de Oficiales y Aprendices Albañiles, presidida per Josep Sancho Ulldemolins.¹⁶⁵⁰

Durant els anys de 1925 a 1929, el marc teòric del marcel·linisme dibuixà un nou acostament entre el liberalisme i el socialisme, en el context de la gènesi del PRRS i en les obres publicades per Domingo durant aquells anys amb l’objectiu de proporcionar al republicanisme unes bases populars sòlides. I tot i que la imatge del ministre Domingo ja era més moderada que la de l’activista del 1917, val a dir que tan dins del govern com des de les files radicalsocialistes fou un dels defensors de l’aliança amb el PSOE, “*porque creía y sigo creyendo de justicia obligada la permanencia de los obreros dentro de la República por al obra social que la República vaya realizando.*”¹⁶⁵¹ Com exposà en la conferència d’abril de 1933 a l’agrupació radicalsocialista de Madrid, “*entre tantas obras ejemplares de nuestra República una de ellas es ésta: haber recogido la opinión más disciplinada del obrerismo y haberle dado esta sensación. A ella que cree, que pregona y que aspira a una revolución social, darle la sensación de que la República es una evolución social en tal forma, que hará la revolución social porque aquellas aspiraciones legítimas son coincidentes con nuestra revolución y en ella se realizan.*”¹⁶⁵² També a *La revolución de Octubre*, el dirigent defensà a ultrança l’aliança, trencada en les

¹⁶⁴⁹ La Junta Directiva del Centre Republicà d’Alcanar d’aquells anys estava presidida per Tadeo Queralt, amb Trinitari Colell a la vicepresidència, Antoni Valls com a tresorer, Manel Foix com a secretari i Pedro Fibla, Ramon Damià, Miquel Rubio, Agustí Subirats, Miquel Colell i Josep Reverter com a vocals. “Desde Alcanar”, *El Pueblo*, 22-II-1930, p. 4.

¹⁶⁵⁰ Josep SANCHO Sancho, “El marcel·linisme canareu (1914-1938)”, *Op. cit.*, p. 357. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerroixista... Op. cit.*, p. 66. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “L’ordre dels propietaris...” *Op. cit.*, pp. 80-81.

¹⁶⁵¹ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Joan Benet. S. I., 05-XII-1933. Lligall 509, Expedient 337. P. S. Madrid, CDMH. Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 242-243.

¹⁶⁵² Marcelino DOMINGO, *Política y economía... Op. cit.*, p. 17.

eleccions de novembre del 33: “Jaurés clavó en el alma de los radicales franceses esta idea: que sin los obreros la República estaba vacía. Y en el alma de los obreros, esta otra idea: que sin la República la clase obrera era impotente.” Però sempre amb el matís liberal: “ni dictadura fascista ni dictadura del proletariado: democracia liberal y constructiva. Ni Italia ni Rusia: España.”¹⁶⁵³ D'aquesta manera, des del govern reformista es podia continuar apel·lant a la “*revolución pacífica*” del 14 d'abril i a la posterior “*revolución legal*”.¹⁶⁵⁴

Poc o molt influïts per aquestes tesis, encara durant els primers anys 30 molts centres constituïts al conjunt de la demarcació ho feien amb la doble etiqueta de republicà i socialista. Al districte de Roquetes, encara el març del 1932, com hem vist, el marcel·linisme intentava lidera l'entesa dins la Federació Republicana Obrera Radical Socialista.¹⁶⁵⁵ Però val a dir que a partir d'aquells anys, l'obrerisme s'hauria emancipat del paraigües republicà i hauria tingut, cada vegada amb més força, la seva pròpia autonomia. I no només això, sinó que, a mesura que aquesta anava en augment, s'enfrontava al republicanisme governant. Al districte de Gandesa, de forma paral·lela a l'estructuració i l'organització del republicanisme durant el 1931, també s'organitzaren al territori alguns nuclis anarcosindicalistes, a Gandesa, el Pinell de Brai, Horta de Sant Joan i Bot, amb la denominació de Sindicatos de Oficios Varios, que quedaven afiliats a la CNT, algun d'ells ja creats durant la dictadura. A Móra d'Ebre, la formació de la CNT el 1931 comptà amb la complicitat del nucli de l'ERC i de *L'ideal de l'Ebre*, en el seu enfrontament amb el marcel·linisme dominant i la vaga general del mes de juny suposà una victòria per a l'obrerisme local. Malgrat això, Federica Montseny criticà l'acció dels partits polítics i en especial la de l'Esquerra en el míting del 2 de novembre de 1932 a la Societat Obrera, data simbòlica que marcava el naixement de la FAI a la

¹⁶⁵³ Marcelino DOMINGO, *La Revolución de Octubre...* Op. cit., pp. 82 i 87.

¹⁶⁵⁴ Així ho féu, entre d'altres, en llibres com Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder*, Op. cit. i Marcelino DOMINGO, *La revolución de octubre...* Op. cit.

¹⁶⁵⁵ Segons *El Pueblo*, la Federació estava formada per la totalitat dels centres republicans i obrers d'Alfara, Aldover, Amposta, Alcanar, Xerta, Freginals, Godall, la Galera, la Sénia, Masdenverge, Mas de Barberans, Paüls, Roquetes, Santa Bàrbara, Sant Carles de la Ràpita i Ulldecona. “Federación Republicana Obrera Radical Socialista del distrito de Roquetas”, *El Pueblo*, 17-III-1932, p. 1. La doble denominació dels centres com a republicans i obrers es pot documentar en diversos casos a la sèrie dels Expedients d'Associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

població. Per la seva part, també el BOC s'organitzava a la demarcació. Després de les eleccions constituents, es formà el comitè provincial del partit, amb 250 afiliats de 21 delegacions, 6 de les quals eren d'Ulldecona, Sant Carles de la Ràpita, Móra d'Ebre, Ginestar, Miravet i Tivissa.¹⁶⁵⁶

Amb la crisi econòmica els conflictes socials anaren en augment. A principis de juliol de 1931, es convocaren a la província vagues coincidents en els sectors públics de la telefonia i de les fàbriques de gas i electricitat, tot i que no es produïren desordres destacats.¹⁶⁵⁷ El 29 de maig de 1932 hi hagué una aturada de treballadors del ferrocarril de la Val de Zafán. La Societat Obrera Victòria del Pinell de Brai, on hi havia un nucli important de republicans de la població però també hi estava ubicat el Sindicat d'Oficis Varis de la CNT, fou clausurada i el dirigent anarcosindicalista Joan Borrull acabà sent detingut. Això no obstant, segons el mateix governador, la vaga “durà 24 hores, car bastà la meva crida perquè deixessin a les mans de l'autoritat republicana el seu arranjament.”¹⁶⁵⁸

D'aquesta manera, tot i que Noguer declarava a la premsa que a la demarcació “el comunisme no hi té res a fer. La terra es molt repartida; no se sap què són els latifundis i domina la pagesia propietària del camp, així com a les ciutats dominen els menestrals,”¹⁶⁵⁹ li confessaria en privat al seu cap polític una altra versió: l'evolució de “la classe obrera esta intoxicada veritablement, i es manifesta de una manera intolerable, amb una violència i una agressivitat realment incalificables.” De forma especial a la ciutat comtal, on la situació era “insostenible [...] Barcelona, Barcelona... Es la deria de tots els catalans.” Per contra, “en aquesta provincia meva no tinc tants conflictes pero comencen a haber-n'hi [...] A Amposta m'assaltaven finques amb l'excusa de que'ls propietaris llogaven gent forastera i com que sembla que l'amic Escrivà habia perdut autoritat sobre els obrers, hi vareig concentrar la guardia civil. Però are,

¹⁶⁵⁶ Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...” *Op. cit.*, pp. 454-455, a partir de “Nuevas organizaciones obreras”, *L'ideal de l'Ebre*, 1-VI-1931, p. 3. Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* *Op. cit.*, p. 246. Sobre el BOC, Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, vol. II, p. 109.

¹⁶⁵⁷ Carta mecanografiada de Ramon Noguer a Marcel·lí Domingo. Tarragona, 5-VII-1931. Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Ramon Noguer. Madrid, 15-VII-1931. Lligall 350. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁵⁸ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial...* *Op. cit.*, p. 209. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...” *Op. cit.*, p. 433. Josep SÁNCHEZ Cervelló, “Conflictivitat social i associacionisme agrari...” *Op. cit.*, p. 230.

¹⁶⁵⁹ Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial...* *Op. cit.*, p. 211.

a Amposta mateix, amenacen en apoderar-se d'uns llacs que des de fa molts anys estan concedits a la Societat de pescadors i matar a aquests si fan oposició.”¹⁶⁶⁰ Sobre el cas ampostí també l'informava Benet, en referència a “*las partidas ribereñas contaminadas por el foco comunista que tenemos en Amposta.*”¹⁶⁶¹

Sens dubte, el principal pol d'oposició obrerista al republicanisme sorgí en aquesta població. Ja des dels anys anteriors, en els pols proletaritzats, com podien ser el Delta de l'Ebre, el marcel·linisme havia tingut més dificultats d'arrelament. Telegràficament, era “*comarca arrocerera arruinada surgira conflictos social que hasta hoy no hemos tenido.*”¹⁶⁶² En efecte, el 15 de gener de 1933 la CNT local es revoltava i el governador civil instava l'alcalde de la ciutat a controlar qualsevol tipus de problema que hi pogués haver. Aquests fets es produïen en el context dels nous i significats aixecaments anarquistes a les comarques barcelonines, al País Valencià, a l'Aragó i Andalusia, amb grans dosis de violència en el famós cas de Casas Viejas els dies 10 i 11. Uns fets, aquests últims, que provocaren una tempesta de crítiques i enormes tensions internes tan al govern com als partits que li donaven suport, fins al punt que la minoria radicalsocialista arribà a demanar la dimissió dels seus ministres Domingo i Albornoz. Segons el primer, la seva amenaça d'abandonar el càrrec, l'escó de diputat i fins i tot la militància i la política, féu decidir a la minoria a donar el seu vot de confiança al govern.¹⁶⁶³

Poc més tard, el 27 de març, un grup de la FAI assaltà el centre d'ERC d'Amposta provocant diversos destrosses materials. I encara durant aquell estiu un grup d'anarquistes ampostins atracaren el Banc Escrivà amb la intenció de destinar els diners sostrets per als familiars dels seus companys empresonats amb Ricard Noé com a víctima mortal. La percepció d'explotació

¹⁶⁶⁰ Carta mecanografiada de Ramon Noguera a Marcel·lí Domingo. Tarragona, s.d. Lligall 382, Expedient 184. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁶¹ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, s.d., però molt possiblement del bienni 32-33, i encara més probablement d'aquest últim any. Lligall 377, Expedient 32. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁶² Telegrama de l'alcalde d'Amposta, del Sindicato de Riego el Delta de derecha del Ebro, Sindicato de los Prados, Sindicato Enveija, Cámara Oficial Arrocerera, Sindicato Agrícola Cámara Agrícola a Marcel·lí Domingo. Amposta, s.d. Lligall 1053, Expedient 4. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁶³ La visió de Domingo sobre els fets a “Los cuervos sobre Casas Viejas”, a Marcelino DOMINGO, *La experiencia del poder, Op. cit.*, pp.279-292, en concret 289. Sobre el cas ampostí, Carme FERRÉ Pavia, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa... Op. cit.*, p. 26.

era manifesta. Com li explicaren a Domingo, “desde tiempo inmemorial los agricultores arroceros del Delta del Ebro han sido victimas de la usúra de varios explotadores que se han enriquecido a su cósta, debido a la falta de medios economicos para atender como es debido al carisimo cultivo arrozal, lo que ha hecho que los abonos se adquirieran caros y en condiciones onerosas, ademas de pagar intereses crecidisimos, lo que logicamente daba como resultado que ninguno de los honrados cultivadores de arroz pudiera redimirse económicamente, ya que la usúra en sus distintas modalidades, se les ha incrustado en todos ellos, como un berdadero púlpo.”¹⁶⁶⁴ Uns mesos més tard, el desembre de 1933 la CNT s'aixecà a la zona de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i el Matarranya sota la consigna “frente a las urnas, revolución social”. Una població important fou Flix, on hi havia una vaga de la Societat Electroquímica. En d'altres, l'actuació del sometent impedí que els anarquistes s'apoderessin de la població.¹⁶⁶⁵

Per contra, a Tortosa, encara el 1932 el Centre Obrer de Corporacions continuaria sota el lideratge marcel·linista. Per al primer de maig d'aquell any, el seu president, Ramon Franquet, li sol·licitava la presencia *in situ* al ministre per realitzà un míting d'afirmació sindical i obrera, a més d'oferir-li la presidència de la manifestació corporativa. Tot i això, les coses també canviaren fins i tot al baluard marcel·linista, ja que sembla se que l'any següent ja havien perdut les bases socialistes, quan Primitiu Sabaté es mostrava partidari de reintegrar la UGT a “nuestro partido rehabilitando los antiguos gremios para el bien de la clase y para firmar y fonamentar nuestro Partido P.R.S. unico sosten como partido Centro izquierdista de nuestra Republica.”¹⁶⁶⁶ Una situació confirmada a mitjans de 1934 per Joan Benet, ja que “una parte de nuestra fuerza, parte muy considerable, que es el obrero liberal recluido en el Centro Obrero, pasa precipitadamente a las filas del Socialismo, se vá

¹⁶⁶⁴ Carta mecanografiada de Ramon Senis Devis, president de la Cambra Arrosera d'Amposta, a Marcel·lí Domingo. Amposta, V-1932. Lligall 2403, Expedient 71. Secció P. S. Madrid, CDMH. Carme FERRÉ Pavia, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa...* Op. cit., p. 40. Fullet documental de l'exposició “100 anys de republicanisme a Amposta...”, Op. cit., p. 5.

¹⁶⁶⁵ Josep SÀNCHEZ Cervelló, “Conflictivitat social i associacionisme agrari...”, Op. cit., pp. 237-238.

¹⁶⁶⁶ Carta mecanografiada de Primitiu Sabaté a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 17-XII-1933. Lligall 455, Expedient 147. Carta mecanografiada de Ramon Franquet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 12-IV-1932. Lligall 2113, Expedient 117. Secció P.S. Madrid, CDMH.

desentendiendo de los partidos de ideas para formar en los de clase."¹⁶⁶⁷ Al mateix temps, aquest també pergué part dels seus suports. Segons Juanito Ardit, *"mi padre estuvo el Domingo en Tortosa y dice que se han dado bastantes bajas en el Centro Obrero."*¹⁶⁶⁸

Ja el 1936 i en paraules de Cid i Mulet, *"existia entre la tendència marcel·linista i els socialistes del Centre Obrer una tibantor oberta, fins a tal punt accentuada que els mesos anteriors al 18 de juliol l'absència dels ugetistes als escons municipals era una decisió definitivament presa. Al marge d'aquesta tibantor, era evident la postura personal entre [Ferran] Pons [Marín] i en Berenguer."*¹⁶⁶⁹ Amb l'inici de la guerra civil quedà confirmat l'alineament del Centre amb el PSUC, la UGT i la CNT-FAI. I amb l'arribada de la revolució, *"el que es tractava de demostrar, segons els capdavanters de l'obrerisme, era que les multituds que des de molts anys es mostraven a Tortosa lligades al republicanisme començaven a adonar-se que l'emancipació des de feia temps cobejada, no la veien possible sinó agrupant-se entorn de les entitats ultrarevolucionàries i, com a contrajoc, censurar els republicans i negar-los llur confiança. Les sindicals, per tant, amb el suport d'una tolerància oficial, van arreplegar la gairebé totalitat de les masses obreres."*¹⁶⁷⁰ En les lúcides lletres del dirigent tortosí de l'ACR es comprèn la decepció del republicanisme, *"perquè, aquests "petitburgesos" tan menyspreats i malmirats avui [estiu del 1936], són la gran família dels artesans, comerciants, empresaris i gent de ploma, ferm puntal del liberalisme constructiu i que, per tenir una educació de treball i esforç, sabia comprendre les necessitats dels obrers. I, comprenent-les, procurava satisfer-les, en la mesura de les seves possibilitats econòmiques o socials. Eren aquets "petit-burgesos" els qui, quan la República encara era un somni, aconseguiren l'any 1915 portar una majoria democràtica a l'ajuntament."*¹⁶⁷¹

També Sebastià Campos defensà l'obra republicana dels anys anteriors, i sobretot la del seu cap polític: *"aquí, en Tortosa, por insincero que consigo*

¹⁶⁶⁷ Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁶⁶⁸ Carta manuscrita de Juanito Ardit a Marcel·lí Domingo. S.I., s.d. Lligall 1383, Expedient 2. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁶⁹ Joan CID i Mulet, *La guerra civil i la revolució a Tortosa... Op. cit.*, p. 85.

¹⁶⁷⁰ *Íbid.*, pp. 41 i 66.

¹⁶⁷¹ *Íbid.*, p. 86.

mismo sera un hombre, ha de reconocer esto: que ni ayer no hoy, ni por parte de elemento alguno, puede superarse en intensidad, en fecundidad y en ejemplaridad la obra revolucionaria de don Marcelino Domingo. Cuando algunos de esos elementos que hoy lanzan truenos demoledores desde la trinchera de un carnet sindical, figuraban en las procesiones y en las filas del carlismo, don Marcelino Domingo estaba ya en la cárcel con una ficha en la Dirección General de Seguridad que le calificaba como "anarquista peligroso." No nos extraña que los panegiristas a sueldo de Bau y de todos los caciquismos, escudándose en la CNT-FAI, prosigan contra Marcelino la campaña calumniosa y ruin que hubieron de iniciar cuando el calumniado, hace muchos años, se situaba valientemente frente del caciquismo, lo denunciaba, lo combatía y lo derrotaba [...] Si hay alguien que aquí puede exhibir un título antifascista conseguido no desde el 19 de julio, sino desde los comienzos de siglo, es don Marcelino Domingo."¹⁶⁷²

En síntesi, si Domingo no destacà com a catalanista sí es distingí durant els primers anys com a representant del republicanisme més socialitzant. I un dels seus èxits inicials fou articular la coalició republicanosocialista des de Tortosa que, com en poques contrades catalanes, fou efectiva durant molts anys. Als districtes de l'Ebre i a diferència de Barcelona i la Catalunya central, un context amb una dèbil implantació socialista i anarcosindicalista havia aplanat el camí als republicans. Malgrat això, l'entrada en crisi del marcel·linisme a partir dels primers 30, acompanyada pel major desenvolupament i autonomia del grups obreristes, permeteren la seva emancipació i fins i tot l'entrada en escena de forma bel·ligerant contra els grups republicans dominants. Com passà en el camp catalanista, els seguidors de Domingo acabaren perdent una hegemonia prou indiscutida durant els anys 10 i 20, cosa que no feia més que confirmar la seva situació de davallada.

¹⁶⁷² Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra...* Op. cit., pp. 150-152, a partir de Sebastià CAMPOS Terré, "Los fascistas de Tortosa", *El Poble*, 23-IV-1937.

9.4 La maçoneria, denominador comú

Un dels aspectes més desconeguts del marcel·linisme és la seva relació amb la maçoneria, a la qual la major part de la seva cúpula dirigent va estar vinculada, com bona part de la classe política republicana dels anys 30. Ens interessa la maçoneria, entre altres coses, com a forma d'associació. Ja des del segle XIX, separant-se del model angloamericà, aquesta impulsà l'arrelament de l'associacionisme democràtic sobretot a l'Europa meridional i mediterrània, on es caracteritzà per un procés de creixent politització. Sovint, fou utilitzada com a refugi pels republicans, però al mateix temps instrumentalitzava la seva presència i la seva força per captar nous adeptes. Així, resulta interessant tenir en compte com les xarxes maçòniques, associatives o religioses podien actuar com a motlles paral·lels a les estructures de partit. Per exemple, a Portugal el Partit Republicà actuà en simbiosi amb la maçoneria, organitzant-se en les principals ciutats del país. D'aquesta manera, podia crear uns vincles i enllaços entre els diferents individus dels diversos grups, alhora que podia modificar la "*jerarquia de les lleialtats*".¹⁶⁷³

En el nostre cas, coneixem la vinculació de Marcel·lí Domingo a la maçoneria en diverses etapes. En la primera, coincidint amb els seus primers dies com a diputat, a Lògia madrilenya Catoniana, adscrita al Grande Oriente Español i amb el nom simbòlic d'"Ebro". Tot i que fou donat de baixa l'any següent, la seva activitat maçònica continuà, de forma intermitent, durant els anys posteriors. En una segona, durant la dictadura primorriverista, a partir del 1925, vinculant-se de forma més intensa a la Lògia Patria Grande a l'assemblea ordinària celebrada a la "Gran Lògia simbòlica del Mediodia". També al "temple" Danton núm. 7 de Madrid o a la "Regional del Sudeste", on en la VI Asamblea Nacional Simbòlica del Grande Oriente Español fou nomenat

¹⁶⁷³ Christophe PROCHASSON, "Amistades políticas..." , *Op. cit.*, p. 220. Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX...", *Op. cit.*, pp. 35-36 i p. 47. Sobre els inicis de la maçoneria a l'Ebre, Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*, p. 35 i següents.

primer vicepresident de la Comissió Permanent del Grande Oriente Español.¹⁶⁷⁴

Al seu costat, podem constatar també com bona part de la vella guàrdia marcel·linista s'hi va relacionar. Entre ells Emilio Palomo, que quan feia de secretari de Domingo el novembre de 1926 es va iniciar a la Lògia "Danton" número 7 de Madrid amb el nom de "Desmoulins", arribant a ser el 10 d'agost de 1931 Gran Orador del Grande Oriente Español. També Josep Berenguer, vinculat a la Lògia *Humanitat* de Barcelona, on va obtenir els títols d'Aprenent, Company i Mestre per la Gran Lògia de Catalunya, tots tres datats el juliol de 1935. O Sebastià Campos i Joan Benet, aquest últim vinculat a la Gran Lògia de Catalunya, Humanitat número 3, amb els mateixos 3 títols expedits a Barcelona el juliol de 1935.¹⁶⁷⁵

No obstant això, l'expedient maçònic del Centre Documental de la Memòria Històrica que ens ha resultat més suggerent ha estat el d'un marcel·linista que podem qualificar de segon ordre, Francesc Murall Ravanals, qui també va pertànyer a la Lògia *Humanitat* núm. 3-2 de Barcelona, obtenint el títol de Company el 18 d'agost de 1934. En una carta a José Grau, hi podem trobar *"una relación de señores sobre los cuales se podría hacer propaganda, pues, todos ellos tienen posibilidad de juntarse a nosotros bien por sus ideas bien por sus sentimientos. Hay en la lista de todos los partidos políticos, pues creo que no puede organizarse una cosa partidista para que en la mañana pueda desaparecer con el partido"*.

"RELACIÓN DE SEÑORES QUE DE CONFORMIDAD CON NUESTRA ENTREVISTA SERIA CONVENIENTE ENVIARLES PROPAGANDA DE LA OR:. Y DECLARACION DE PRINCIPIOS."

Poblacion: TORTOSA.

Gregorio Sierra Monje – Maestro – Arr. de Jesús

Federico Alucha – Maestro – La casota.

Jose Berenguer Cros – Abogado.

Manuel Roig – Habilitado del Juzgado de Instancia

¹⁶⁷⁴ Expedient personal de Marcel·lí Domingo. Lligall 371, Expedient 16. Secció Maçoneria, CDMH. Sense extendre'ns més en aquest punt, remetim a l'apartat "Un maçó venerable", a Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, pp. 49-54 i novament a Xavier PUJADAS, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 228-229.

¹⁶⁷⁵ Els tres expedients els trobem, respectivament, al Lligall 334, Expedient 5; Lligall 263, Expedient 20 i Lligall 263, Expedient 21. Secció Maçoneria, CDMH.

Miquel Gaya – Perito Agrícola (en catalan)
Antonio Campos Sapiña – Agobado-
Jose Franquet– Medico.
Primitivo Sabaté – Medico
Gayetà Nolla – Practicante (en catalan)
Rafael Caselles – Capitan de Infantería.
Mingo Piñana – Comerciante (en catalan)
Juan Delsors Garcia – Comerciante de aceites.
Ismael Homedes Marqués –Licores.
J. Faura – Comisiones.
Francisco Ferreres – Comercio de granos.
Juan Palau Mayor – Abogado.
Francisco Mur. Abogado.
David Maqueda – Médico.
Juan Audi – Contable de la fabrica de aceites del Dr. Homedes.
Enrique Roig – Procurador-
Juan Jardi – Procurador-
Ramon Martí Zaragoza –
José Monclus Alemany. Comisiones
Ramón Andreu – Fotografo-
Manuel Nomen Aragones.
Roberto Andreu – Periodista.
Vicente Martí Balseáis – “La Activa”.
Ernesto Tudó de esteve.
Josep Boria – Perito agrícola (en catalan)
Joaquin Sales Alejandro – Hotel Paris
Antonio Damian – Telégrafos.”¹⁶⁷⁶

També ens resulta molt suggerent una segona carta al mateix José Grau datada mig any més tard, on el mateix Murall li demana una entrevista “*con el fin de orientarnos sobre las gestiones a hacer para constituir en esta ciudad [Tortosa] un triangulo.*”¹⁶⁷⁷ En aquest sentit, sembla evident la hipòtesi que Murall fou l'introduïdor a la maçoneria d'aquest grup de les Terres de l'Ebre, ja que en el citat llistat hi podem identificar noms tan de la ciutat de Tortosa com dels pobles del voltant. A destacar, a més dels de Domènec Piñana, Primitiu Sabaté, Sebastià Campos o Josep Berenguer -que va obtenir els títols maçons

¹⁶⁷⁶ Carta de Francesc Murall a José Grau. Tortosa, 11-IV-1935. Lligall 270, Expedient 5. Secció Maçoneria, CDMH.

¹⁶⁷⁷ *Íbid.*

esmentats tot just tres mesos després de la primera carta citada-, noms com els de Josep Franquet, Ismael Homedes, Ramon Martí, Manuel Nomen o Ernest Tudó.

Al mateix temps, disposem també d'expedients negatius, sobre alguns altres dirigents destacats. Per exemple, sobre Ramon Nogués, sense que es conegués cap relació amb cap lògia. Tot i que el jutge instructor del jutjat instructor provincial de responsabilitats polítiques de Madrid va demanar el desembre de 1939 un informe dels antecedents maçònics de Nogués, no n'existeix cap referència. Una situació molt semblant per a Josep Subirats. O per al germà de Marcel·lí Domingo, Pere Domingo.¹⁶⁷⁸ En una situació semblant, amb el nom de Domingo Piñana Homedes, en un primer expedient no s'hi trobaren antecedents. Això no obstant, en un segon expedient i amb el nom de Mingo Piñana podem trobar la referència de la carta citada.¹⁶⁷⁹

A més a més, aquest llistat resulta també interessant per veure la composició socioprofessional dels seus integrants. Dels 33 noms esmentats, la professió més repetida és la d'advocat, en 4 ocasions, seguit de comerciant i metge, amb 3, i la de procurador, pèrit agrícola i mestre, amb 2. A destacar també la petició de propaganda en llengua catalana per a quatre individus, entre ells, Domènec Piñana. Com a conclusió, creiem que, si bé aquests individus podien formar part de formacions polítiques diferents, el protagonisme del marcel·linisme fou novament evident. En aquest context, pensem que la maçoneria va esdevenir un més dels elements que va cohesionar aquest grup de Tortosa i de les comarques de l'Ebre.

¹⁶⁷⁸ Lligall 1431, Expedient 42. Tampoc en tenim cap a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués i Biset...* Op. cit. Lligall 1009, Expedient 3. Lligall 1335, Expedient 78. Secció Maçoneria, CDMH.

¹⁶⁷⁹ Les majúscules són de l'original. La mateixa situació es descriu per a Primitiu Sabaté. Lligall 1184, Expedient 117. Lligall 323, Expedient 51. Lligall 447, Expedient 17. Lligall 323, Expedient 51. Secció Maçoneria, CDMH.

10. UNA SUBCULTURA POLÍTICA REPUBLICANA

“En la sociedad moderna,
la secularización no ha producido una separación definitiva
entre las esferas de la religión y de la política.
Con el desarrollo de la política de masas,
las fronteras entre estas dos esferas se han vuelto a menudo confusas,
y en estas ocasiones la política ha asumido su propia dimensión religiosa.”¹⁶⁸⁰

Ja des del principi d'aquest treball, en la recerca dels factors més importants per explicar un fenomen tant *sui generis* com fou el del marcel·linisme a les comarques de l'Ebre, hem compartit la ja apuntada interpretació de Xavier Pujadas, qui sintetitzà que “*les components populistes i d'agitació, junt amb un discurs fonamentalment regeneracionista i político-pedagògic aporten moltes de les peces importants per entendre l'èxit de la seva projecció en la política local, catalana i espanyola.*”¹⁶⁸¹ A partir d'aquí, hem aprofundit en l'anàlisi de temàtiques clàssiques com l'emergència d'un nou sector social i polític de comerciants, advocats, etc., el clientelisme polític o l'associacionisme i la sociabilitat republicana. I tot i que hem pogut confirmar la seva importància, com ja hem exposat, no representarien des del nostre punt de vista novetats destacables en comparació amb d'altres moviments polítics similars.

Com hem vist, la utilització dels centres republicans com a pols d'atracció per la seva oferta política però també pel que representava d'associacionisme, de mutualisme, de protecció social i de lleure, fou fonamental. Tanmateix, així mateix ho havien fet en moltes altres contrades nuclis republicans i no republicans, a l'esquerra però també des de la dreta. En definitiva, repetint les paraules de Joan Benet, molts dels seguidors de Domingo “*estan en el Centro porque el sport o el baile les llevó allí.*”¹⁶⁸² Quelcom similar podríem dir del clientelisme polític. Es tractava d'un fenomen reproduït en totes les forces polítiques i que, per tant, tampoc ens representa

¹⁶⁸⁰ Citat a Renato MORO, “Rituales políticos/Religiones políticas”, a Jordi CANAL y Javier MORENO LUZÓN (eds.), *Historia cultural de la política contemporánea*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2009, p. 122, a partir de E. Gentile, “Fascism as Political Religion”, a *Journal of Contemporary History* 25, 2-3, 1990, pp. 229-252.

¹⁶⁸¹ Xavier PUJADAS i Martí, “Entre la pedagogia social i la demagogia populista...” *Op. cit.*, pp. 64-65.

¹⁶⁸² Carta manuscrita de Joan Benet a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 5-VIII-1934. *Op. cit.*

cap valor afegit al nostre estudi. En essència, aquests factors no ens han permès respondre per complet a les preguntes formulades inicialment. Quins mecanismes utilitzà el marcel·linisme per a construir-se com a moviment polític? De quines eines es valgué, tant teòriques com pràctiques? Ell mateix va afirmar a l'hemicicle del Congrés dels Diputats durant les Corts Constituents: *“Vengo desde hace muchos años actuando en Tarragona; allí me formé políticamente, allí creo que, políticamente, formé una conciencia colectiva.”*¹⁶⁸³ Però com?

Arribats a aquest punt, i partint de la premissa que un moviment original hauria de poder ser explicat també d'una forma singular, creiem que el factor explicatiu més determinant fou la configuració del marcel·linisme com una subcultura política republicana que es dotà d'un substracte cultural alternatiu. En uns districtes on –amb l'excepció del de Gandesa- el control polític governamental tingué prou força per aguantar l'onada solidària del 1907 i en una diòcesi on la influència i el poder de l'església catòlica eren tan marcades com en la de Tortosa, el marcel·linisme es valgué d'un discurs polític messiànic amb clares influències mítiques, presentat com a relat i basat en el mite de la República i en la metàfora de la revolució. D'aquesta manera, adquirí uns matisos pseudoreligiosos i d'alliberament destacables, per la qual cosa actuà *de facto* a les comarques com un moviment polític que desenvolupà un discurs sustentat en una contraproducció cultural. Fou en aquesta línia, des de l'estructura del partit de quadres però en la militància simbòlica al mite, que arribà a les masses.

Alguns dels seus contemporanis ens donaren, anys més tard, algunes pistes en aquest sentit. Frederic Benet Domingo, nebot de Marcel·lí Domingo i fill de Joan Benet, apuntà com *“la política en aquestes comarques, abans d'ell, es feia des de les troncs de les esglésies. Tot eren promeses, si aquí a la terra passaves calamitats, podies estar segur que al cel viuries molt bé. Quan arriba una persona que et dóna confiança, que et diu que tot això està molt bé, però que no cal patir tant, que tens dret a lluitar per un futur millor i això ho diu en un llenguatge tan planer, la gent acaba pensant que ell és el profeta que ha arribat*

¹⁶⁸³ Citat a Ramon NOGUER i Comet, *Vint mesos de govern provincial... Op. cit.*, p. 262.

per a treure'ls de la misèria.”¹⁶⁸⁴ En un sentit semblant, Artur Bladé destacà com Domingo “actuà sovint amb un zel que bé es pot qualificar d’apostòlic, almenys en el sentit de propagador d’una doctrina per la qual va perdre la llibertat més d’una vegada, i s’hi va jugar fins i tot la vida. I com un apòstol fou considerat a Tortosa i a les terres de l’Ebre català.”¹⁶⁸⁵ Uns anys abans, Josep Maria Poblet també havia assenyalat com en els seus inicis a Roquetes “començarà el seu apostolat, tant en l’aspecte de l’ensenyament com en el de formar els seus alumnes en una consciència social i política. La seva vida exemplar, el seu entusiasme i la seva joventut, fan que arribi a formar una veritable escola de ciutadania entre els humils obrers i els camperols de Roquetes que resten embadalits davant les seves prèdiques... “Parla més bé que cap senyor rector”, diuen aquest i l’altre... “Com que és un sant...”¹⁶⁸⁶ Com han afirmat Rubí i Armengol, durant aquells anys “la política va deixar de ser una activitat d’intercanvi de béns col·lectius i divisibles (ponts, carreteres, etc.), per a ser concebuda com una activitat d’intercanvi de béns col·lectius i indivisibles (ideologies i símbols.)”¹⁶⁸⁷ Una situació que a l’Ebre era plasmada amb el pas del “diputat del pont” al “Jesús que torna”.

El mestratge era un element important i reconegut en les salutacions formals d’alguns dels seus seguidors, com José Monclús, qui començava les cartes adreçant-se amb un “mi querido maestro”.¹⁶⁸⁸ Un altre correligionari tortosí, Lorenzo Pie, li feia saber que “cada día estoy mas orgulloso de onrarme con su amistad política y personal y [h]aber seguido paso por paso su peregrinación; en donde e aprendido seguir una linea recta en política y en todos mis actos, pues ademas de muchas cosas, esto es lo que enseña todo su actuacion.”¹⁶⁸⁹ L’alcalde de Roquetes, en relació a les gestions de les escoles de la població, li feia saber que “todo son alabanzas al Ministro, al

¹⁶⁸⁴ Citat a Rosa TIÑENA, “Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo”, *Op. cit.*, pp. 113-114.

¹⁶⁸⁵ Artur BLADÉ i Desumvila, “Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat”, *Op. Cit.*, p. 141.

¹⁶⁸⁶ Josep Maria POBLET, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 8.

¹⁶⁸⁷ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 151.

¹⁶⁸⁸ Per exemple, en la carta mecanografiada de José Monclús Alemany a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 21-IV-1932. Lligall 2400, Expedient 112. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁶⁸⁹ Carta manuscrita de Lorenzo Pie a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 01-III-1932. Lligall 1848, Expedient 58. Secció P. S. Madrid, CDMH.

*Maestro, al mejor de los amigos.*¹⁶⁹⁰ Artur Bladé, en la seva “Cara abierta a M. Domingo” del 1930, li apuntava la seva relació de “*discipulo para con su maestro*”.¹⁶⁹¹ En paraules com aquestes es poden copsar també elements com l’amistat –tan política com personal, la fina línia divisòria de les quals sovint es feia ben borrosa-, els elements pseudoreligiosos de la *peregrinació* o la moral, política i també personal.

En comparació amb el republicanisme general, el marcel·linisme tingué molta implementació pràctica. Aquesta quedà palesa en l’extensió territorial, en el seu lideratge, en la superació dels excessos teòrics del republicanisme del XIX, en l’entrada en combat cos a cos contra el dinasticisme, en els èxits electorals en un context de crisi del republicanisme catalanista, en l’aglutinament de l’esquerra fins als anys 30. Tot i així, el moviment es caracteritzà més pels seus components teòrics i ideals que per la seva posada en pràctica. Més enllà de tots aquests aspectes citats, importantíssims, allò que compartien els i les marcel·linistes, sobretot durant la segona quinzena del segle, era sentir-se part d’una comunitat política. Es podria tractar d’un sentiment de pertinença, de protecció, paternalista, a la recerca d’un líder salvador. Era, en gran mesura, una contraproducció cultural que s’enfrontava a la dominació tradicional del catolicisme i el conservadorisme fent servir el seu propi llenguatge.

Ja des del segle XIX, tot el conjunt del republicanisme radical de l’Europa meridional venia determinat, segons Maurizio Ridolfi, per “*unos marcados valores éticos y morales, fundamento de auténticas religiones políticas, es decir, de un sistema de mitos y creencias a través de los cuales se producía la sacralización del gesto y del verbo políticos, conforme a una religiosidad laica dotada de sus propios símbolos y rituales, e inspirador de prácticas sociales culto y devoción muy difundidas. En el marco más amplio del proceso de secularización, este tema remite a la relación entre confesiones religiosas y formas de la religión laica, política y civil, más aún cuando se trata de los países de la Europa meridional, caracterizados por una enraizada*

¹⁶⁹⁰ Carta de Joan Hierro a Marcel·lí Domingo. Roquetes, 18-XII-1931. Reproduïda a Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de “Don Marcelino”...* Op. cit., 53.

¹⁶⁹¹ Arturo BLADÉ Desumvila, “Carta abierta a M. Domingo”, Op. cit.

*influencia de la tradición católica en la sociedad.*¹⁶⁹² En el nostre cas, la força del marcel·linisme format dins la potent i influent diòcesi de Tortosa podia accentuar aquest procés, en el pas cap a una religiositat laica i política. “*En sociedades donde la extensa influencia católica y las costumbres “corporativas” propias de una sociedad tradicional comportaba para la democracia radical una peculiar connotación comunitaria y solidaria, en el nombre de las virtudes mitificadas del “pueblo”.*¹⁶⁹³

Es tractava, a més, d'un element important en un context d'una ciutat mitjana com Tortosa i en unes comarques rurals amb uns índex elevats d'analfabetisme. Almenys, molt més útil que en grans ciutats com Barcelona o València, amb un major anonimat i autonomia personal. Alhora, era en l'ampli espai urbà on era més fàcil implementar una xarxa associativa compacta i polifacètica, on el cabdill s'hi podia desplaçar amb facilitat. En canvi, les dificultats augmentaven en l'escenari rural d'un Estat encara en vies de desenvolupament, on l'any 1911, “*hay más de seis mil pueblos sin ninguna clase de caminos, completamente aislados*”.¹⁶⁹⁴ Per això, el valor afegit d'un discurs messiànic d'aquestes característiques salvava molt més fàcilment les distàncies físiques i les deficiències en les infraestructures. La desafecció política general i el major analfabetisme particular foren superats fent èmfasi en el discurs mític.

Certament, la promesa d'un món millor amb l'enderrocament de la monarquia i del caciquisme fou llençada també en moltes d'altres contrades, però la diferència fou que en el nostre cas es fonamentà en gran mesura amb la construcció d'un gran relat mític i amb un líder autòcton de gran volada presentat com a guia i com a màrtir alliberador. Un altre fet diferencial, i alhora complementari, seria la rellevància del personatge en unes comarques perifèriques. Un “gran personatge” en unes “petites terres” exagerava, sens dubte, la mitificació. Per tant, es tractava d'una combinació de poder polític però també de poder cultural. I sense deixar de banda el poder socioeconòmic que representà la nova generació dels dirigents marcel·linistes de l'Ebre de comerciants, fabricants, industrials, advocats, etc.

¹⁶⁹² Maurizio RIDOLFI, “El republicanismo en el siglo XIX...”, *Op. cit.*, p. 48.

¹⁶⁹³ *Ibid.*, p. 36.

¹⁶⁹⁴ Marcelino DOMINGO, *La afirmación de la personalidad colectiva... Op. cit.*, p. 19.

Renato Moro ha advertit sobre el perill que representa el fet que, tant científics socials en general com historiadors en particular, han dedicat gran part del seus treballs a la dimensió ritual de la política, tot i que ho fan fet sovint des d'intencions, conceptes i categories interpretatives diverses. Molts cops, però, i ja des dels primers treballs al respecte i sense ser-ne conscients, han parlat llenguatges diversos per referir-se als mateixos fenòmens, o viceversa.¹⁶⁹⁵ El 1904, Albert Mathiez estudià els cultes revolucionaris durant la Revolució Francesca i observà una autèntica religió laica, "*análoga, en su esencia, a todas las demás religiones.*"¹⁶⁹⁶ D'aquesta manera, la tradició republicana ja presentava una certa paradoxa des dels seus inicis contemporanis en certes pràctiques sacralitzadores dins un discurs de tradició secular. Tot i que, de forma general, la sacralització de la política representaria un dels fenòmens identificatius de les societats contemporànies o, fins i tot, l'altra cara de la secularització de la contemporaneïtat.¹⁶⁹⁷ Des del nostre punt de vista, el marcel·linisme mantindria, en part, aquest misticisme polític hereu d'aquesta herència revolucionària.

Fou Ernest Cassier qui, uns anys més tard, el 1945, parlà sobre "*el nuevo poder que, en el siglo XX, el pensamiento mítico había ganado en la política, subrayando la preeminencia del ritual y la vuelta del mito y de la liturgia, junto al poder de la palabra emotiva y mágica.*"¹⁶⁹⁸ Unes paraules que encaixen perfectament en el nostre cas, i que creiem més apropiades, seguint la línia traçada per Moro, que altres termes emprats per altres científics socials com "religió política" o "religió civil". Sense esdevenir crítics amb aquestes categories –possiblement aplicables per a altres casos– en tot cas, més que d'una religió, seguint al sociòleg Robert N. Bellah, podríem parlar d'una dimensió religiosa.¹⁶⁹⁹ Agafant també la referència de George L. Mosse del

¹⁶⁹⁵ Renato MORO, "Rituales políticos/Religiones políticas", *Op. cit.*, pp. 97-147.

¹⁶⁹⁶ Citat a *Íbid.*, p. 98, a partir de Albert MATHIEZ, *Les origines des cultes révolutionnaires 1789-1792*, Slatkine-Megariotis Reprints, Ginebra, 1977 (ed. or. 1904), p. 12.

¹⁶⁹⁷ Renato MORO, "Rituales políticos/Religiones políticas", *Op. cit.*, p. 127.

¹⁶⁹⁸ *Íbid.*, p. 103, a partir de Ernest CASSIER, "The Technique of Our Modern Political Myths", a *Íd.*, *Symbol, Myth and Culture: Essays and Lectures 1935-1945*, ed. Per D.P. Verene, Yale University Press, New Haven, 1979.

¹⁶⁹⁹ Renato MORO, "Rituales políticos/Religiones políticas", *Op. cit.*, pp. 108-109, a partir de Robert N. BELLAH, "Civil Religion in America", *Daedalus* 96, 1 (1968), p. 1; Robert N. BELLAH, *Beyond Belief*, Harper & Row, Nova York, 1970 i *Id.*, *The Broken Covenant. American Civil Religion in Time of Trial*, Seabury Press, Nova York, 1975; *Id.* i Philip E. Hammond, *Varieties of*

1974 per al nostre estudi -tot i que el seu treball feia referència a la nacionalització de les masses- no es tractaria tant d'una "manipulació" de dalt a baix, sinó que seria més aviat bidireccional. Hi creurien tan els caps com la població, així els primers *"lograban capturar el consenso y obtener una aquiescencia que tenía un valor simbólico. La gente precisaba símbolos y ritos porque éstos hacían objetivos a los mitos y así ofrecían participación, identidad y salvación."*¹⁷⁰⁰ Fou d'aquesta manera com el discurs mític marcel·linista canalitzà sentiments comunitaris mitjançant el carisma del líder i una fe genuïna. Com hem vist, anà acompanyat, per campanyes polítiques locals, festes amb banquets i desfilades amb estendards i banderes i una variada oferta de lleure, balls i rituals funeraris, entre d'altres. Això no obstant, des del nostre punt de vista, es tractava sempre de simples rituals identitaris exclusivament utilitaris, sense valors absoluts ni un "més enllà" transcendent pròpiament religiós.

Com a assenyalat Cristophe Prochasson, ja *"en el siglo XIX, los banquetes siempre son "fraternos." Los comensales hablan "entre amigos" y se dibuja en ellos una "fraternidad horizontal", una amistad, si lo preferimos así, diferente de una "fraternidad vertical", "cargada de paternalismo". Los banquetes adquirieron un tono más solemne, menos militante, menos amistoso, quizá, una vez que los republicanos accedieron al poder. Aunque conservaron la calidez de esta práctica, la profesionalizaron."*¹⁷⁰¹ També per al cas marcel·linista, les coses canviaren entre els anys de l'oposició i el govern. En els tràgics moments de la guerra civil, Ramon Nogués recordava de forma entranyable els anys que va viure sota el regnat d'Aflons XIII: *"qué felixos érem quan érem republicans i a Espanya hi havia la monarquia. Tot eren il·lusions i romanticismes."*¹⁷⁰² Efectivament, l'establiment del règim republicà marcà paradoxalment el final d'aquest esquema discursiu marcel·linista, que quedaria

Civil Religion, Harper & Row, Nova York, 1980. Bellah parlà d'una religió civil als Estats Units de base cristiana amb el profeta Abraham Lincoln al capdavant.

¹⁷⁰⁰ Renato MORO, "Rituales políticos/Religiones políticas", *Op. cit.*, pp. 111-112, a partir, sobretot, de George L. Mosse, *La nazionalizzazione delle masse. Simbolismo politico e movimenti di massa in Germania dale guerre napoleoniche al Terzo Reich*, Il Mulino, Bolonya, 1975.

¹⁷⁰¹ Cristophe PROCHASSON, "Amistades políticas"..., *Op. cit.*, p. 233, a partir de Emmanuel Fureix, "Banqueter", a CUCLERT i PROCHASSON (dirs.), *Dictionaire critique de la République*, p. 988.

¹⁷⁰² Citat a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Ramon Nogués...* *Op. cit.*, p. 138.

substituït per un de nou des de la responsabilitat governamental en pro de la consolidació del nou règim, probablement molt menys atractiu pels seus seguidors. Es tractava d'una República no imaginada, sinó del tot real, la representació de la qual requeia a les Terres de l'Ebre i al Camp de Tarragona, i en gran mesura també a la resta de Catalunya, en la figura de Domingo.

A més a més, el complex context polític, social i econòmic dels anys 30, amb la crisi econòmica i el creixent atur obrer, a més de les dificultats en l'implementació de la reforma agrària posarien en qüestió el mite de la República marcel·linista. I tot i que la construcció d'escoles –la gran promesa marcel·linista– fou tot un fet, els pobles de l'Ebre, amb moltes alcaldies marcel·linistes durant el bienni 1931-33, haurien estat molt més exigents en la demanda d'una escola per a la seva població que els d'altres comarques. Al seu costat, grans canvis socials iniciats amb l'arrencada del segle, com la qüestió de la terra i els rabassaires o l'acceleració del procés de nacionalització català feien exigents solucions a les noves problemàtiques.

Segons Bladé i Desumvila, *“durant la monarquia havia fet figura d'agitador subversiu, però en els temps dels quals parlo (estiu del 1931), la seva actitud i els seus parlaments no tenien res de revolucionari, ans al contrari –et pour cause– eren assenyats, constructius, sovint patètics... I la gent, commoguda, aplaudia amb el mateix entusiasme d'abans. El ministre deia i repetia: “Conservem la República; conservem la República, que no és l'aldarull, ni el desordre ni la “repartidora”, sinó l'ordre en la llibertat i un camí, obert, per la llei, cap a la justícia social; conservem, perquè si no ho sabem fer així, vindrà un dia en què els nostres fills, o els nostres néts, l'enyoraran, sense altre recurs que el de contemplar melangiosament les imatges dels qui tant han lluitat pel seu adveniment, les imatges dels qui ara la governen, com nosaltres, durant anys i anys, vam contemplar aquestes...”* (I amb el dit, el ministre mostrava els retrats esgrogueïts dels presidents de la primera República que encara presidien els vells centres republicans, centres que, gairebé sempre, no passaven de ser una saleta en un dels cafès vilatans –el cafè dels pobres, no ho caldria dir.)¹⁷⁰³ De les sempre clarividents paraules de Bladé només matisaríem que, cada vegada, la gent aplaudí amb menys entusiasme.

¹⁷⁰³ Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada... Op. cit.*, p. 171.

Compartim, això sí, com el cabdill “*conservà el seu prestigi –però ja no, ai las!, el seu carisma.*”¹⁷⁰⁴

En les paraules d’agraïment del ministre d’Instrucció en l’homenatge a Tortosa de novembre de 1931, aquest recordà per enèsima vegada la rebuda multitudinària del 1917, “*el año que empezó la revolución*”, a més d’afegir que “*los hechos nos han demostrado que aquella profecía que os hice el año 17 se ha realizado.*” Al mateix temps, però, advertia als seus fidels que “*estamos ahora, amigos míos, en la hora difícil. Digo que es la hora difícil porque los hombres que nos hemos opuesto a la Monarquía, hemos de convertir los programas en realidades, hemos de convertir en leyes nuestros ideales.*”¹⁷⁰⁵

Molt significatives també les paraules privades del dirigent a un dels seus seguidors de Tortosa: “*La República, cuando se instauró, venía a dar fin a los conspiradores y revolucionarios para reducirnos a todos a una acción menos espectacular: la de ir haciendo, silenciosamente, una Nación y un Estado que no existían. Esta acción no era de un día ni de un año sino de varias generaciones. La empezamos con alegría y decisión. Pero, a los pocos meses, ya estábamos hartos de ella y volvieron a producirse los gestos espectaculares de revolucionarios y conspiradores [...] Cuando se espera mas de lo que se puede dar viene el descontento.*”¹⁷⁰⁶

D’aquesta manera, el marcel·linisme utilitzà un discurs polític contracultural, en la mesura en que, amb una actitud i una terminologia contestatària i rebel, es presentà com a alternativa a la cultura dominant. En paraules de Domingo, “*El Pueblo ha sido como El Faro, un grito de protesta*”.¹⁷⁰⁷ D’aquesta manera, fou efectiu durant els anys 10 i 20 contra el sistema monàrquic, el clericalisme i la dictadura primorriverista. Però durant els anys 30, a partit del moment en que el poder tradicional quedà desarticulat i el contrapoder esdevení poder, perdé en gran mesura la seva naturalesa, que era en una part important contraculturalista de *per se*. Després d’haver liderat exitosament la coalició republicanosocialista configurada des del 1911, durant els anys 30 perdé l’hegemonia i el lideratge de les forces d’esquerra quedant a

¹⁷⁰⁴ *Ibid.*, p. 172.

¹⁷⁰⁵ “Homenaje al ministro de Instrucción Pública”, *La Vanguardia*, *Op. cit.*

¹⁷⁰⁶ Carta mecanografiada de Marcel·lí Domingo a Francisco Benet *Quiquet*. Madrid, 22-X-1934. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁷⁰⁷ *El Faro*, 01-II-1917, p. 1.

remolc de les noves formacions emergents, que agafarien el relleu del discurs emancipador tot posant l'èmfasi en l'alliberament social, com en el cas de la CNT i el PSUC, o en la llibertat nacional, com l'ERC, que introduí i explotà aquest nou mite a les comarques de l'Ebre. Aquests nous grups contestataris, a l'esquerra del seu eix social i nacional, progressivament guanyaren la batalla dialèctica al nou poder moderat que ja no era només revolucionari de paraula sinó, també i sobretot, reformista de fet. Des de les seves òptiques diverses, denunciaven el vell marcel·linisme com un moviment que havia heretat les velles pràctiques caciquils, centrista, moderat i àdhuc opressor socialment per a l'obrerisme i dependent de Madrid per al nacionalisme català.

Després de més de 50 anys, el poder era quelcom novell en mans republicanes? En paraules de Francisco Acosta, *“la llegada de la República supuso una situación radicalmente nueva. Las culturas políticas del socialismo y del republicanismo dejan de estar en una situación marginal en el sistema de toma de decisiones, para pasar a convertirse en su eje. Pero llegan a esa situación con una escasa e insatisfactoria experiencia de gestión pública. O dicho de otro modo, a la altura de 1931, la experiencia derivada de la gestión del poder es un elemento extraño que no ha tenido ocasión de operar, de interactuar con el resto de elementos que conforman la cultura política del republicanismo y del socialismo.”*¹⁷⁰⁸ Unes paraules que podríem fer extensibles al republicanisme hispànic, però no a Catalunya amb l'ERC.

Creiem adient en aquest moment fer un èmfasi especial en la noció de *cultura política*. Tot i que lògicament la seva anàlisi exhaustiva sobrepassa els objectius d'aquesta recerca, és necessari assenyalar el sentit amb la que la volem emprar. La majoria dels treballs que han realitzat l'esmentat estudi han partit de la concepció original exposada pels sociòlegs i politòlegs funcionalistes nordamericans Gabriel Almond i Sydney Verba a *The Civil Culture*, publicat el 1963, qui ja definiren la cultura política, des d'un punt de vista conductivista, com *“el sistema político que informa los conocimientos, sentimientos y valoraciones de su población”*¹⁷⁰⁹ o, en altres paraules, com *“el*

¹⁷⁰⁸ Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, p. 92.

¹⁷⁰⁹ Citat a Javier DE DIEGO Romero, “El concepto de “cultura política”...”, *Op. cit.*, p. 237, a partir de G. A. ALOMOND i S. VERBA, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Sage Publications, Newbury Park, 1989 [1963], pp. 12-13.

*conjunto de orientaciones hacia los objetos políticos, és decir, los valores, percepciones, actitudes y conocimientos relativos al universo de la política y de las instituciones de poder.*¹⁷¹⁰ En la seva evolució cap a l'anomenada "perspectiva de la interpretació", de tradició més hermenèutica i inspirada per l'antropòleg també nordamericà Clifford Geertz, els científics socials han anat posant el seu interès en l'anàlisi dels discursos, dels símbols, dels mites i dels rituals "a través de los cuales son expresados los significados compartidos por la comunidad política."¹⁷¹¹

Tanmateix, de nou quedà plantejada la problemàtica del sorgiment d'usos diversos i sovint no coincidents entre els científics socials que lluny de ser convergent ha anat en augment. Lluís Ferran Toledano i Gemma Rubí definiren el concepte, des d'una perspectiva històrica, com "el conjunto de principios ideológicos, actitudes, valores y comportamientos, asumidos en diverso grado por los miembros de un movimiento político. Los elementos de una cultura política serían así, además del ideario, la existencia de una simbología y un vocabulario propios, un calendario conmemorativo y una memoria específicas. Asimismo, vendrían acompañados por la presencia viva de un panteón particular de mártires y de héroes, y de prácticas políticas que acabarían de dar una mayor cohesión interna y sentido de pertenencia al grupo."¹⁷¹²

A partir d'aquí, tot i que el concepte inicialment formulat per Almond i Verba es referia al marc de l'Estat-nació, diversos autors ressaltaren posteriorment l'existència de diverses cultures en negociació i conflicte en les comunitats nacionals. L'historiografia l'ha incorporat, també, per a l'estudi de moviments polítics.¹⁷¹³ Més recentment, diversos autors han remarcat la diversitat de cultures polítiques cohabitants dins del republicanisme espanyol ja des del segle XIX. Àngel Duarte i Pere Gabriel han parlat de la cultura política

¹⁷¹⁰ Lluís Ferran TOLEDANO i Gemma RUBÍ, "El carlismo en la Cataluña contemporánea...", *Op. cit.*, p. 119.

¹⁷¹¹ Javier DE DIEGO Romero, "El concepto de "cultura política"...", *Op. cit.*, p. 250.

¹⁷¹² Lluís Ferran TOLEDANO i Gemma RUBÍ, "El carlismo en la Cataluña contemporánea..." *Op. cit.*, p. 118. Altres deficinions, per exemple, a Francisco ACOSTA Ramírez, "Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...", *Op. cit.*, pp. 74-75.

¹⁷¹³ Javier DE DIEGO Romero, "Lenguaje y cultura política...", *Op. cit.*, pp. 32 i 41-42. Amb tot, aquest mateix autor es partidari de no perdre la referència del seu primer marc inicial, el d'un marc compartit en una "cultura política nacional". Javier DE DIEGO Romero, "El concepto de "cultura política"...", *Op. cit.*, pp. 252 i 262-264.

liberal-progressista i de la liberal-democràtica –o, dit d’una altra manera, d’un republicanisme senyor i d’un de plebeu– segons la menor o major disposició a acceptar un model social i polític on els sectors populars i obrers tinguessin una presència activa y decisòria. Per la seva part, Román Miguel González distingí entre la cultura política jacobino-socialista, la demosocialista i la demoliberal. I també Manuel Suárez Cortina matisà diferències entre el republicanisme de tall més radical o el de naturalesa més reformista.¹⁷¹⁴

Sense cap intenció de contribuir a la confusió conceptual al voltant de la noció, utilitzem el concepte d’una forma àmplia, flexible i dinàmica fent referència a tots els elements polítics i culturals compartits per i definidors d’una comunitat. Aquests serien tan racionals com sentimentals, així teòrics com pràctics, ideològics com simbòlics i actitudinals, tan incorporats com d’herència i tradició. En resum, la manera d’entendre el món des d’un punt de vista polític i cultural per part d’una comunitat definida per aquests elements. Sense caure en determinismes culturals i sempre tenint en compte els elements econòmics i socials del tot complementaris i contextualitzadors.

A partir d’aquí, el marcel·linisme quedà configurat als districtes de l’Ebre com una subcultura política republicana.¹⁷¹⁵ Compartí del tronc comú l’ideologia, l’ideari, la simbologia i el vocabulari propis del republicanisme. També elements com el record i la reverència als líders del històrics com Pi i Salmerón i als màrtirs més moderns com Galán i Garcia Hernández. Models idealitzats, com Anglaterra i sobretot França entesos com a països desenvolupats. Dates marcades del calendari com la commemoració de la República de l’11 de febrer, i posteriorment el 14 d’abril, celebrades en festes i banquets i entremig, també el primer de maig. Cançons, com *La Marsellesa*, del tot popular entre els ambients republicans. Aquestes van ser molt importants, ja que, “*en molts casos, les cançons i coples que entonaven les rondes [de cantadors nocturns sortits de les tabernes] tenien un important contingut polític, normalment contrari als poders dominants i amb una certa càrrega anticlerical i revolucionària.*” Lletres escoltades a Vilalba dels Arcs i

¹⁷¹⁴ Àngel DUARTE y Pere GABRIEL, “¿Una sola cultura política...”, *Op. cit.*, pp. 11-34. Javier DE DIEGO Romero, “El concepto de “cultura política”...” *Op. cit.*, p. 265. Francisco ACOSTA Ramírez, “Las experiencias políticas de republicanos y socialistas...”, *Op. cit.*, p. 80.

¹⁷¹⁵ Sobre subcultures polítiques diferenciades dins del republicanisme, entre d’altres, *Íbid.*, p. 75.

arreu deien: “*Empezaremos por el Papa / acabaremos por el Clero / que es animal más fiero / que destruye la nación. / No queremos reina puta / ni tampoco Rey cabrón / porque queremos República / aunque sea con Revolución.*” I, encara, alguna altra: “*A los curas y frailes / hacerles la cortesía / con el trabuco en la mano / y echarles patas arriba. / Republicana es la luna, / republicano es el sol, / republicana es mi madre / republicano soy yo.*”¹⁷¹⁶ Durant els anys 30, la Lira Ampostina interpretava un himne republicà compostat pel seu director, Santiago Lario, que portava per títol “*Españoles cantemos.*”¹⁷¹⁷ En una societat amb uns elevats índex d’analfabetisme, aquests elements tan simples podien fer guanyar adeptes per la via directa de l’emotivitat.

Un bon exemple de la integració de la subcultura marcel·linista dins la cultura republicana el trobem en la celebració del primer aniversari de la II República a Roquetes. Com relatà Lluís Bertomeu, “*es va procedí a descobrir les plaques que donaven nom als carrers Marcel·lí Domingo, J. Anselmo Clavé, i la dels capitans Galán i Garcia Hernández. Va parlar l’alcalde Joan Hierro, (el Ferrer) que va recordar, en començar que Marcel·lí era fill predilecte de la ciutat i a continuació que gràcies a ell i al nou règim republicà, Roquetes ja veia alçar els edificis de les noves escoles. Després va parlar el primer tinent d’alcalde en Joan Castells (l’Àguedo) qui va fer una lloança dels capitans Galán i Garcia Hernández, vertaders màrtirs de la causa republicana. Tot seguit va intervindre el tortosí Sr. Algueró, soci protector de la coral “La Tortosina” el qual va fer un breu resum biogràfic de la intensa obra social d’Anselm Clavé. Per a cloure aquest acte matinal, la coral La Tortosina van entonar l’himne de Riego, dirigits pel mestre de cant i música Sr. Martínez.*”¹⁷¹⁸

Sobre aquesta base, el marcel·linisme hi introduiria els seus propis elements, fonamentats, en exclusiva, en la figura del propi Domingo. El relat envers la seva figura mitificada en seria el motiu central. El primer element el constituïria l’obertura de l’escola laica de Roquetes durant els seus anys de joventut, plantejada com la primera promesa d’alliberament en un context de

¹⁷¹⁶ David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, pp. 127, 132 i 140.

¹⁷¹⁷ Lluís Bertomeu i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 19.

¹⁷¹⁸ *Ibid.*, p. 25. L’anunci de l’acte el trobem també a la carta manuscrita de Joan Hierro a Marcel·lí Domingo. Roquetes, 09-IV-1932. Reproduïda i transcrita a *Les Escoles de “Don Marcelino”... Op. cit.*, pp. 54-55.

monopoli del sistema d'educació eclesiàstic i oficial i constituïda com un símbol de trencament de l'hegemonia conservadora. Es tractava alhora d'un exemple per dir, i demostrar, que era possible acabar amb el domini cultural governamental. I el seu impacte simbòlic fou fonamental. Com apunta Garcitoral, *"años más tarde han de escribir a su maestro estos niños. Han de saludarle y adherirse a su política como se habían adherido a su enseñanza."*¹⁷¹⁹ Certament, les referències foren constants. Un dels exemples el tenim en les lletres d'un Mestre Nacional de l'Escola d'Alcanar al ministre, on li recordà que *"conocí ya a V.E. cuando ejercía nuestra honrosa profesión en Roquetas."*¹⁷²⁰ Més rellevant encara la carta de Jose Nicolau d'abril de 1932, on l'informava que els seus antics alumnes de l'escola 25 anys endarrere i el Centre Republicà de Roquetes li estaven preparant un homenatge. Li enviava adjunt el butlletí d'adhesió, on es podia llegir *"quels seus alumnes no l'hem olvidat i seguim rebent les seves lliçons com quant anabem a l'escola de Roquetes."*¹⁷²¹ Un dels deixebles havia estat Joaquim Queralt, qui en el seu centenari recordava la imatge d'honradesa que acompanyà al jove mestre, ja que *"l'alumne que era pobre ni li calia pagar, però alerta, eh!, perquè ho pagava ell"*, en referència al propi Domingo.¹⁷²² És a partir de testimonis com aquests que es construïa la imatge de l'escola laica, però també de l'escola dels pobres. Una dècada més tard de tancar el centre, el propi mestre escrivia a *Un visionario*: *"La vida del visionario fué un tormento: uno de esos tormentos que evidencia la sequedad del alma de las aristocracias de un pueblo. Fundó una escuela; en ella se congregaban los hijos de los vecinos más pobres; uno de ellos pagaba dos o tres reales al mes, otro traía una botella de aceite, otro pagaba con unos haces de leña, otra daba, en ofrenda al maestro, un pan cada semana; con esto vivía el visionario y su compañera. La persecución era hostil y despiadada. Lanzábanlo de todas las casas; el cura fulminaba desde el púlpito los más duros anatemas; negábanle el agua y la sal; cercábanle como a un perro sarnoso."*¹⁷²³ Més que la seva acció pedagògica, que d'altra banda

¹⁷¹⁹ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo...* Op. cit., p. 78.

¹⁷²⁰ Carta mecanografiada d'un mestre nacional de l'Escola d'Alcanar a Marcel·lí Domingo. Alcanar, 10-VIII-1932. Lligall 1573, Expedient 248. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁷²¹ Carta mecanografiada de José Monclús Alemany a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 21-IV-1932. Lligall 2400, Expedient 112. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁷²² Citat a Xavier GARCIA, *Homenots del sud...* Op. cit., p. 213.

¹⁷²³ Marcelino DOMINGO, *Un visionario*, Op. cit., p. 24.

tampoc podem menystenir, el jove mestre havia creat un referent dins del seu propi món simbòlic, un mite que li serví per començar a dibuixar la seva llegenda.

El segon element fou la mateixa elecció com a diputat el 1914. En el cas dels republicans del districte de Tortosa –recordem, un punt fort del republicanisme del Sexenni-, el primer diputat elegit des de la Restauració monàrquica, després d'una travessa del desert de 40 anys, amb el component generacional implícit corresponent. I quelcom que no s'havia produït amb la Solidaritat Catalana. L'acta de diputat representava la presa del poder polític, acompanyada per la posterior presa de l'Ajuntament tortosí. El diputat per Tortosa seria també la gran referència simbòlica del republicanisme del districte de Roquetes, cosa que no al de Gandesa, on Caballé havia estat el primer diputat republicà des de la Restauració ja el 1907. Es tractava també d'una relació de simbiosi entre Domingo i les Terres de l'Ebre basada en l'acta de diputat, per Tortosa primer, per Tarragona després, però sempre en base a les comarques del sud del Principat. En menor mesura, també podem fer referència als precedents fets del gener de 1914 que quedarien marcats en la memòria popular i que anirien lligats, alhora, al relat històric marcel·linista. En la campanya electoral de les eleccions municipals de l'abril de 1931, el cabdill radicalsocialista féu un repàs a un relat que ell iniciava amb l'avalot de gener de 1914 *“que se inmortalizó con el ademán glorioso de un pueblo.”*¹⁷²⁴ I l'any següent, li escriuria un seguidor de Reus, *“uno de los discipulos que en sus tiempos de principios revolucionarios en Tortosa cuando la quema de las garitas de consumos fui uno de los que desde muy joven me arrastro la ideologia que V. sembro por el distrito de Tortosa y en España entera.”*¹⁷²⁵

El tercer punt, fonamental, va ser l'elevació a la categoria de “màrtir republicà” després del seu empresonament l'estiu del 1917 i la posterior rebuda multitudinària a Tortosa com a “Jesús que torna”. Es tractava d'una clara representació de la importància de les metàfores i dels components emocionals de la política. Si, dins del relat cristià, el fill de Déu moria als 33 anys, el nou cabdill dels republicans de l'Ebre retornava de la mort a la mateixa edat, i era

¹⁷²⁴ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 288, a partir de Marcelino DOMINGO, “A los electores de Tortosa y su distrito”, *El Pueblo*, 05-IV-1931.

¹⁷²⁵ Carta manuscrita de Joaquín Miralles a Marcel·lí Domingo. Reus, 2-VIII-1932. Lligall 1568, Expedient 70. Secció P.S. Madrid, CDMH.

elevat a la categoria de màrtir dins d'una concepció política els paràmetres de la qual arribaven a tenir connotacions religioses innegables. Potser els no creients començaven a creure en alguna cosa. Com assenyala Antoni de Capmany, “*los hombres necesitan siempre un ídolo, al cual sacrifiquen su reposo, sus bienes y hasta su propia sangre.*”¹⁷²⁶

Les referències religioses i bíbliques foren una constant a partir del 1917. Per explicar-ho en paraules del mateix protagonista, “*hubo un soldado que aprendió de memoria [l'article “Soldados”], como un santo aprendía los versículos evangélicos, los párrafos de la hoja.*”¹⁷²⁷ El mateix òrgan d'expressió del PRC parlaria del “*maestro del pueblo*”, del “*fervor místico*”, de la “*campaña admirable de apostolado*” i de la “*curzada*”.¹⁷²⁸ En paraules de Companys, “*Domingo ha dicho la verdad, ha sido profeta y apóstol, por eso el pueblo le sigue.*”¹⁷²⁹ Poc després de la rebuda multitudinària a Tortosa, participà en un acte a la Casa del Pueblo de Madrid on fou rebut amb crits de “*¡Viva el hombre honrado!*”, “*¡Viva el Cristo moderno!*”.¹⁷³⁰ En l'acte d'homenatge a Barcelona de desembre de 1917, Julià Nougués el qualificà d’“*apòstol de la veritat i àngel de la joventut lluitadora i tenaç*” i, en noves paraules de Companys, “*Marcel·lí Domingo és el mestre propagandista i el propagandista mestre [...] Per ser com és, tant revolucionari i tan sincer, es va convertir d'apòstol en màrtir i per això li van posar la corona d'espines. I bé, avui el poble de Catalunya n'hi col·loca al front una de glòria.*”¹⁷³¹ Per posar només alguns exemples més, segons escriuria el seu deixeble Campos el 1935, “*la paraula del Mestre havia fet viure a aquests homes forjats en la lluita hores d'unció religiosa.*”¹⁷³² Des d'un altre punt de vista, com exposaria anys més tard la seva neboda “*tal vez hubiera hecho mejor papel como hombre místico que como político de izquierdas.*”¹⁷³³

¹⁷²⁶ Citat a Javier FERNÁNDEZ Sebastián, “Conceptos y metáforas...”, *Op. cit.*, p. 12. En aquesta línia d'anàlisi, seguim les propostes d'aquest treball, pp. 11-30.

¹⁷²⁷ Marcelino DOMINGO, *En la calle y en la cárcel...* *Op. cit.*, p. 20.

¹⁷²⁸ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, pp. 168 i 171-172, a partir de *La Lucha*, 27-XII-1917 i sobretot 15-II-1918.

¹⁷²⁹ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* *Op. cit.*, p. 164, a partir de *La Lucha*, 18-I-1918.

¹⁷³⁰ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo...* *Op. cit.*, p. 54.

¹⁷³¹ Citat a *Íbid.*, p. 55.

¹⁷³² Sebastià CAMPOS i Terré, *El 6 d'octubre a les comarques...* *Op. cit.*, p. 19.

¹⁷³³ Marco A. SORIA, Julio VIDAL, ““Marcelino era muy querido por toda la familia”, aseguran sus sobrinos”, *Diario Español*, 05-XII-1984, p. 16.

En el moment de la seva mort la magnitud de la significació del personatge per als seus seguidors i, sobretot per a la seva gent més propera, es pot copsar en les notes de Joan Benet, que arriben quasi a la significació religiosa: *“Eran las 6 de la tarde cuando dejamos en aquel cementerio de Toulouse el cadáver de un hombre que irradió luz sobre millares de seres, señalándoles la senda recta que habían de seguir; humano y comprensivo abrió con su obra, el camino por donde la humanidad tendrá que dirigir sus pasos... Allí quedó apagado para siempre uno de los faros más potentes de nuestra civilización. Marcelino Domingo murió luchando, para que los hombres comprendiéramos sus sacrificios y su conducta, por si con el ejemplo, corregíamos la nuestra...”*¹⁷³⁴

De forma general, el martiri resultava un element important, ja que reforçava el caràcter heroic i injectava dramatisme a la causa.¹⁷³⁵ *El Pueblo* no dubtà en glorificar la seva figura: *“Toda causa, antes de alcanzar el triunfo, necesita un mártir: necesita la sangre o el calvario de un hombre que a ella pertenezca de todo corazón. Marcelino Domingo es hoy ese hombre. El mártir que nuestra santa causa necesitaba. El hombre que con su calvario, ha pagado tributo al ideal [...] Como Jesús en el Calvario, fuè maniatado, escupido en la cara, abofeteado, insultado y encerrado en prisión, amenazado de muerte, sujeto a la venganza de muchos y faltándole la denotada ayuda de los que en hacerlo tenían un deber.”*¹⁷³⁶

Fou també quan el mite Domingo anà més enllà de l'Ebre i de Catalunya per arribar a molts punts de l'Estat. A partir d'aquell moment ja podia afirmar al mateix Congrés dels diputats: *“tengo una posición especialísima en Tortosa y en la política española”*.¹⁷³⁷ Aquell fou, sens dubte, l'any clau. Rafel Campalans recordava en el context electoral de les municipals d'abril del 31 com, *“germà Marcel·lí Domingo [...] t'haviem trobat sempre a la presó, a l'exili i al peu de la barricada [...] tú qui has sofert persecució de la justícia i has estat bufetejat per*

¹⁷³⁴ Citat a Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.*, p. 112 i a Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 185-188.

¹⁷³⁵ Aquest fou, sens dubte, un element important de la cultura política del carlisme. Lluís Ferran TOLEDANO i Gemma RUBÍ, “El carlismo en la Cataluña contemporánea...” *Op. cit.*, p. 126.

¹⁷³⁶ “Marcelino Domingo”, *El Pueblo*, 30-X-1917, p. 1.

¹⁷³⁷ *Diario de Sesiones a Cortes*, 08-V-1918, p. 992. ACD.

mans vils."¹⁷³⁸ I tres anys més tard, li feien saber que "*desde el año 1917 que llevo y sigo su pensamiento referente a Política.*"¹⁷³⁹

La importància d'aquell any fou remarcada en tots els relats construïts sobre la seva figura. Per a Alicia Garcitoral, "*1917 es el inicio de la acción para las izquierdas; prueba definitiva para Marcelino Domingo. Como la ley natural es ascendente, las izquierdas, aunque aparentemente vencidas, salieron victoriosas. El líder republicano ganó ímpetu. Se hizo digno de lo que 1917 representaba.*"¹⁷⁴⁰ En efecte, dins la construcció marcel·linista més teòrica, aquell any representà l'inici d'un procés revolucionari que havia de concloure amb el final de la monarquia i amb l'adveniment de la república.¹⁷⁴¹

El quart i últim element el trobem en l'elecció com a ministre d'Instrucció Pública el 1931, amb la construcció d'escoles i quan, en paraules de Bladé, "*a la nostra terra arribà al punt més alt de la seva fama quan decretà l'ensenyança del català era obligatòria durant la primària.*"¹⁷⁴² Ja no només el diputat per Tortosa, sinó el ministre de la República. No només un ministre, sinó *el* ministre d'Instrucció Pública que tancava el cercle del jove mestre que havia obert una escola laica a Roquetes. En cap cas aquestes paraules es poden aplicar al ministre d'Agricultura, Comerç i Indústria, ans al contrari: la caiguda en picat de la seva popularitat en la segona aventura ministerial li féu perdre també bona part de la mística. Així, des dels sectors més radicalitzats, com els de l'anarcosindicalisme, veien la "*traïció*" de qui havia estat anteriorment el "*redemptor*".¹⁷⁴³ Malgrat això, després del bienni negre marcel·linista de 1932-1933, a partir del 1934 es produí una certa renovació d'aires. Per exemple, des de l'Agrupación RRS Independiente d'Albacete encara li escrivien per felicitar-lo per la creació d'Izquierda Republicana y per continuar essent "*el apostol republicano que uno y otro día propaga estos ideales*".¹⁷⁴⁴ I encara i molt més

¹⁷³⁸ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 297.

¹⁷³⁹ Carta manuscrita de Cristóbal Asensio a Marcel·lí Domingo. 11-VII-1934. Lligall 455, Expedient 35. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁷⁴⁰ Alicia GARCITORAL, *La ruta de Marcelino Domingo*, Op. cit., p. 238. I en moltes d'altres, com per exemple a Gabriel ALOMAR, "Pròleg", a Marcel·lí DOMINGO, *On va Catalunya?... Op. cit.*, pp. 10-11.

¹⁷⁴¹ Així fou exposat en moltes de les posteriors obres de Domingo. Per exemple, a Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el Rey?*, Op. cit.

¹⁷⁴² Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada...* Op. cit., p. 170.

¹⁷⁴³ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 393, a partir d'El noy del Munsia, "Una historia", *El Explotado*, 28-I-1933.

¹⁷⁴⁴ Citat a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 405.

significativament es tornà a sentir l'esglògan "a Jesús que torna" en la dramàtica visita a Tortosa de gener de 1938. Sembla ser que la rebuda amb aquest lema es produí així diverses vegades: "*La gente de Tortosa llegó a querer tanto a Marcelino Domingo, que muchos tenían su retrato en el cabezal de la cama. Cuando volvía de un viaje, le hacían un Arco Triunfal con al inscripción "El Jesús que vuelve."*"¹⁷⁴⁵

Alguns d'aquests elements es poden copsar en la perspectiva de la memòria marcel·linista dels anys 30. Per exemple en Rafael Vidiella, "*al discípulo que usted le enseña en la escuela las primeras letras; después, al aprendiz de tipógrafo en la imprenta donde se editaba El Pueblo, periódico republicano de Tortos [...], y más tarde, al joven perteneciente a la Juventud Republicana que, en unión de otros y teniendo en usted de guía, aportó su grano de arena para convertir a la levítica Tortosa en la ciudad liberal y republicana que hoy se conoce.*"¹⁷⁴⁶ Per la seva part, Melchor Codina també li recordava que "*quien como yo ha seguido su actuación política desde hace 25 años cuando escribía en la Publicidad y luego en el batallar cotidiano en nuestra Barcelona quien como yo recuerde aquella tarde historica de la Asamblea de Parlamentarios [...] acepte de este sencillo ciudadano un cordial y efusiva felicitacion por esta siembra de escuelas por toda España y levantar de la miseria a estos maestros que tan abandonados se hallaban.*"¹⁷⁴⁷

La imatge creada havia estat sempre la d'un Domingo proper al poble. Bladé recordaria a *L'Exiliada* les visites de descans del ministre d'Instrucció Pública a Tortosa, que contrarestaven amb les de feia "*quinze o vint anys enrera, en tartana, en carro, fins a peu, per aquells mateixos pobles i poblets d'una banda i l'altra de l'Ebre català [...] amb els pantalons sense planxar, amb espardenyes, menjant a casa de pagesos humils i a les tavernes dels pobres.*"¹⁷⁴⁸ També en els primers anys destacà la seva imatge de l'agitador. Ja abans d'actuar sobre l'escenari físic, el jove regidor tortosí criticava el 1909 a l'agitador "*a la usanza española*", on identificava Lerroux, contraposant-lo a la

¹⁷⁴⁵ Marco A. SORIA, Julio VIDAL, "Marcelino era muy querido por toda la familia"...", *Op. cit.*, p. 16. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana...* *Op. cit.*, p. 60.

¹⁷⁴⁶ El subratllat és de l'original. Carta manuscrita de Rafael Vidiella a Marcel·lí Domingo. Madrid, 07-IV-1930. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

¹⁷⁴⁷ Carta manuscrita de Melchor Codina a Marcel·lí Domingo. Arcos de Jalón, 26-VI-1931. Lligall 413, Expedient 88. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁷⁴⁸ Artur BLADÉ i Desumvila, *L'exiliada...* *Op. cit.*, p. 170. Unes paraules semblants també a Artur BLADÉ i Desumvila, "Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat", *Op. cit.*, p. 142.

necessitat d'agitar “a la usanza europea, para la cultura, para la redención económica, para salvar una ley.” Els seus rivals ja destacaven també aquesta faceta com a central. Durant la campanya electoral dels comicis provincials del 1913, *El restaurador* denunciava que a Tortosa hi havia “escándalos de las sesiones municipales”, en les quals “se ven a diario pisoteados la religión, el principio de autoridad y a respetables personalidades.” Pocs mesos després, i després dels fets de Tortosa de gener de 1914, des del liberal *Diario de Tortosa* es preguntàven: “Que ha hecho por Tortosa Marcelino? Nosotros creemos que fuera de la excitación al motín, ha hecho poca cosa más.”¹⁷⁴⁹ Encara el 1927, Gabriel Alomar no dubtava en recordar que “un nom ha decorat repetidament la vida i l’obra de Marcelí Domingo. El qualificatiu d’agitador.”¹⁷⁵⁰

Però l’element clau, que li donà un gran valor afegit al personatge, era la seva extraordinària capacitat oratòria. Més que per l’ideòleg, pel gestor, per l’escriptor o l’agitador, Domingo destacà com “un dels grans oradors d’aquest país.”¹⁷⁵¹ Al Congrés era considerat com un dels millors en aquest terreny, però era davant els seus seguidors on destacava per la seva capacitat d’arengar-los com a gran seductor de masses. De nou ens ho explicà Bladé: “la memorització li era fàcil com quan actuava, de jove, en representacions teatrals de les quals coneixia la tècnica i els trucs. Sabia infondre el seu fervor als qui l’escoltaven i ell en recollia el batec emotiu, l’escalf tan cobejat per tots els oradors. Sabia també quan era convenient excitar o, al contrari, apaigavar.”¹⁷⁵²

Un altre element rellevant fou l’extensa producció bibliogràfica de Domingo que representaria el corpus doctrinal del marcel·linisme. Pel que representa al nostre cas d’estudi, fou destacable *Un visionario “en la comarca del Erró”*. Com hem vist, l’escriptor publicà també nombroses obres de teatre per, mitjançant un llenguatge fàcil i entenedor, arribar a tot tipus de públic potencial. Fos mitjançant la lectura, des del lector més culte i erudit al més analfabet que precisava la figura d’un lector en veu alta a la llar familiar, al cafè o al centre republicà. Fos amb la mera visualització de l’obra representada

¹⁷⁴⁹ Les cites entre cometes les trobem a Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., pp. 64, 68 i 79.

¹⁷⁵⁰ Gabriel ALOMAR, “Pròleg”, Op. cit., p. 12.

¹⁷⁵¹ Josep M. POBLET, “Carta-Pròleg”, a A. BLADÉ i Desumvila, *La vida d’un català excepcional...* Op. cit., p. 11.

¹⁷⁵² Artur BLADÉ i Desumvila, *L’exiliada...* Op. cit., p. 170.

sobre un escenari.¹⁷⁵³ Aquí, l'extensa obra de Blasco Ibáñez representaria un referent inel·ludible en la faceta de l'escriptor que era alhora polític i que feia política amb l'escriptura de la ficció. Si el títol de l'obra d'Àngel Guimerà del 1917, *Jesús que torna*, fou aprofitada pels seguidors de Domingo per crear el seu lema més significatiu, sens dubte el *Terra baixa* estrenada en català a Tortosa el 1897 degué influir notablement en l'obra marcel·linista que denuncià els mals del caciquisme, com a *Un visionario* o *Vidas rectas*. En un ambient generalment rural, Domingo denunciava la mala distribució de la propietat de la terra. A *El pan de cada día*, la misèria i l'analfabetisme. A *Los príncipes caídos* i a *Doña María de Castilla*, l'anacronisme i les arbitrietats de la monarquia, respectivament. En totes, ressonaven amb força les paraules del personatge que, protagonista o secundari, representava la saviesa i la moral, com el metge a *Encadenadas*.

A més de les novel·les i les obres de teatre, un tercer grup el constituïen les publicacions d'assaig, elaborades i cultes, que li atorgarien al personatge la categoria d'intel·lectual i complirien l'imprescindible funció de creador d'opinió. Quelcom similar als articles de premsa, molts d'ells recollits en aquestes, sobretot i el nostre cas, els publicats a *El Pueblo*. En ells parlava de la realitat política espanyola, sovint comparada amb l'europea, amb cites i referències filosòfiques i d'altres autors, buscant l'essència espiritual i ideal del país i amb la moral, la cultura i l'educació com a teló de fons.¹⁷⁵⁴ I finalment, la producció memorialística, en la que destacà per damunt de tots *La experiencia del poder*. I al seu costat, *La ruta de Marcelino Domingo*, com hem vist escrita pel seu correligionari Alicia Garcitoral però indubtablement sota el seu aval.

Resultaren també destacables les cançons pròpies, creades i reproduïdes per la memòria oral i popular. En les eleccions legislatives de 1916 que enfrontaren Domingo i Navarrete es popularitzà una jota amb els següents versos: "*Dels collons de Navarrete / n'han de fer-ne allioli / per a menjar*

¹⁷⁵³ Els continguts pedagògics de les seves obres teatrals són ressaltades per Miquel BELTRAN i Lidia REDONDO, "Materials de treball per una aproximació didàctica a la dimensió pedagògica de Marcel·lí Domingo", a Josep SÁNCHEZ Cervelló, *Marcel·lí que torna... Op. cit.*, pp. 84-89.

¹⁷⁵⁴ Aquests elements es poden trobar també en els apunts dels seus dietaris manuscrits conservats al fons Marcel·lí Domingo de l'ACBE, amb els quals preparava les seves conferències, articles i llibres.

*Marcelino / a la Fonda del Siboni.*¹⁷⁵⁵ Amb major estil literari, el 1917 també es podien llegir els versos de Adolfo Pérez de Urquijo: “*El Ebro por Tortosa / riega los campos / la dicha venturosa / tambien regamos. / Entre flores de Otoño / va un peregrino / es la sombra magesta / de Marcelino / Que vuelve a su rebaño / de hombres queridos / que fueros todo el año / por el servidos.*”¹⁷⁵⁶ Un altre exemple, amb més contingut, el trobem en la cançó cantada per Rosita Rico, muller d’Emilio Palomo: “*Don Marcelino Domingo / hombre de mucho saber / por su talento daría / lo que vale esta mujer. / Es hijo de Tarragona / y su estado soltero / y cuando va por la calle / parece un ángel del cielo.*”¹⁷⁵⁷ Entre els elements més anecdòtics, paga la pena remarcar novament els components de saviesa del mestre i, sobretot, els religiosos. I en la defensa del seu dirigent després del trencament amb l’ERC, a *El Pueblo* es podia llegir que “*com català els dec di / que estan posant la “pessunya” / si dubten, senyor Lluhí / que Tortosa és Catalunya / i Tortosa és Marcel·lí.*”¹⁷⁵⁸

A més d’aquets elements sonors, també els visuals, com les fotografies, que proliferaren sobretot després del 1917. Després de l’empresonament, la premsa republicana informava de la possibilitat d’adquirir-ne una, en paper mat i a dues tintes, de 45 x 72 cm, que acabà en molts capçals de llit o menjadors domèstics, sobretot als districtes de l’Ebre. Uns anys més tard, el 1932, es podia trobar a la premsa del moment publicitat d’una marca de conyac que portava el nom del ministre d’Agricultura, destil·lada per Antonio Rodrigo Alfafar a València.¹⁷⁵⁹

I, com ja hem apuntat, no més importants eren les festes i les commemoracions. Durant els anys 30, el dia més destacat fou el 14 d’abril. Agafant l’exemple del primer aniversari, el 1932, a Roquetes el consistori organitzà una diada amb la cercavila de la Unión Musical Lira Roquetense, el descobriment de les plaques que canviaven el nom dels nous carrers dedicats a Marcel·lí Domingo, Anselm Clavé, Fermín Galán i Ángel García Hernández – “*hasta ahora con los títulos de San Roque, San Rufo, Santa Cándida y San*

¹⁷⁵⁵ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, p. 40.

¹⁷⁵⁶ Adolfo PEREZ De Urquijo, “Biografía de D. Marcelino Domingo”, Barcelona, [1917]. BC.

¹⁷⁵⁷ Així ho recordava el marcel·linista de Roquetes Joaquim Queralt Hierro. Citat a Rosa TIÑENA, “Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo”, *Op. cit.*, p. 123 i a Xavier GARCIA, *Homenots del sud... Op. cit.*, pp. 213-214.

¹⁷⁵⁸ Citat a PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, p. 318, a partir d’“A Lluhí i Vallescà”, *El Pueblo*, 14-I-1932.

¹⁷⁵⁹ Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.*, pp. 56 i 100.

Ramón"- al so de la Societat Coral la Tortosina, cants dels alumnes de les Escoles Nacionals amb l'himne de Riego, una conferència del mestre Joan Tibau Riba i un concert final de la Unió Musical local.¹⁷⁶⁰ Elements que ajudaven a configurar l'univers imaginari col·lectiu, repetits de nou, com el calendari republicà, amb els seus màrtirs i prohoms, les bandes de música – tant importants en el teixit sociocultural de les Terres de l'Ebre-, el canvi en el nomenclàtor dels carrers, les referències a l'importància de les escoles públiques, i com no, de nou la figura de Domingo.

¹⁷⁶⁰ Cartell publicitari i programa de l'Ajuntament de Roquetes. Roquetes, IV-1932. Fons Marcel·lí Domingo, APC.

10.1 Blasquisme, lerrouxisme i marcel·linisme: una visió comparada

“Hacer invencible al pueblo es,
nada más, que asunto de organización.”¹⁷⁶¹
Alejandro Lerroux, 1901

Durant el període restauracionista s'establiren, a dreta i a esquerra, teòriques dinàmiques de partit, que sovint es completaren i s'articularen, des de l'ortodòxia, l'heterodòxia i el transfugisme, amb opcions personalistes. Un fenomen que ja es produí en els partits dinàstics que es disputaren el lideratge de partit a partir de les figures de Cánovas i Sagasta i, amb les seves desaparicions, amb les dels seus successors. També a escala local i comarcal sorgiren als districtes de l'Ebre lideratges com els de Teodor González dins del Partit Conservador. Com ha explicat Josep Bayerri, el que arribà a ser cap provincial de la formació aplegà els seus fidels al voltat del Club Recreativo i s'expressà mitjançant *La Verdad*.¹⁷⁶²

Aquestes estructures també foren ben típiques dins del republicanisme. Sense opcions de proclamar una nova República, en l'àmbit local –i també comarcal i regional- s'edificava un radicalisme de masses que sovint, mitjançant la mobilització electoral i certes formes peculiars de populisme, permetia a les elits democràtiques una influència significativa. A l'Europa sudoccidental, de forma general i a diferència d'altres regions, el republicanisme fou capaç de presentar-se ja des del segle XIX com un moviment capaç de ser competitiu respecte al liberalisme dirigent, tot atraient àmplies capes populars en la seva dialèctica, entre insurrecció violenta i parlamentària.¹⁷⁶³

També a moltes comarques al nord i al sud de l'Ebre, la rellevància d'un cap republicà podia articular un moviment polític per reunir-se al voltant d'un casino, publicar un òrgan de premsa o, fins i tot, arribar a guanyar unes eleccions que els donés regidors a l'Ajuntament o algun escó a la Diputació o a les Corts. A Barcelona, coneixem, tot i que no d'una forma detallada, la protecció dinàstica envers Sol i Ortega, que comptava amb alguns nuclis que li donaven suport, com el Centro Republicano Nacional de Sant Martí de

¹⁷⁶¹ Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 44.

¹⁷⁶² Josep BAYERRI Raga, *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració... Op. cit.*

¹⁷⁶³ Maurizio RIDOLFI, “El republicanismo en el siglo XIX...”, *Op. cit.*, pp. 31 i 48.

Provençals.¹⁷⁶⁴ O més exactament les aliances dels republicans de Maurici Fius i Palà amb els partits dinàstics al districte de Manresa, reservant-se el poder municipal a canvi de no presentar competència en d'altres tipus d'eleccions.¹⁷⁶⁵

A Castelló, Fernando Gasset Lacassaña defensà un *provincialisme* castellonenc, arribà a ser diputat pel districte de la seva ciutat i evolucionà des de les tesis de Salmerón a les de Lerroux, encapçalant un Partido Republicano Autónomo que s'acabà integrant al PRR. Ja més tard, arribaria el torn dels també castellonencs, federals i valencianistes, Gaietà Huguet i Breva i Gaietà Huguet i Segarra. Com hem vist, durant els primers anys del segle XX, les comarques de l'interior de la província quedaven a disposició dels *cossiers* liberalconsevadors en els comicis provincials, mentre que el districte de Castelló era bastió dels republicans, que negociaren l'elecció directa mitjançant l'article 29 amb carlins, moretistes i canalejistes.¹⁷⁶⁶ Tal i com han explicat Herráiz i Redó, en els anys de Fernando Gasset, *“els republicans concentraren la representació política del districte de la capital en tres sentits. En primer lloc, aconseguiren el triomf en totes les eleccions a Corts, excepte el 1907 quan Gasset fou derrotat pel liberal Manuel Irazo Bedito. Per altra part, mantingueren la representació de la minoria a la diputació provincial. I, finalment, conservaren la majoria municipal, convertint l'ajuntament en el nucli bàsic del domini de la política local. En aquest terreny, el republicanisme hegemònic desenvolupà la seua capacitat per a establir estratègies i pactes electorals per tal d'assegurar les quotes de poder aconseguides. En l'àmbit municipal, el monopoli del consistori possibilitava el manteniment de la situació sense necessitat d'acudir a altres forces, llevat de les altres branques del republicanisme i, en ocasions molt concretes, al suport de les representacions obreres. Alguna cosa semblant succeïa en les eleccions legislatives. Poques vegades sorgia un element capaç d'aglutinar totes les tendències monàrquiques en oposició als republicans, de tal manera, que, sovint, aquest últims tenien l'elecció garantida per l'article 29; els pactes amb els elements*

¹⁷⁶⁴ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* Op. cit., pp. 25-27. També trobem moltes referències sobre Sol i Ortega a Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català...* Op. cit.

¹⁷⁶⁵ Maria Gemma RUBÍ i CASALS, *Els catalans i la política...* Op. cit., p. 183.

¹⁷⁶⁶ De forma general, Josep L. HERRÁIZ I Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme...* Op. cit., i per aquest últim punt, pp. 68-69. També Ramon PUIG Puigcerver, *Els cors de la Restauració...* Op. cit., p. 218.

dinàstics continuaven funcionant. Era l'accés a la diputació el que oferia més problemes. El republicanisme només gaudia de veritable implantació al districte de Castelló, a excepció del de Vinaròs amb certa arrel republicana. En aquestes condicions resultava impensable assolir una majoria al consistori provincial. Malgrat tot, la confirmació de la minoria obligava a posar en pràctica la tàctica d'aliances.”¹⁷⁶⁷

Però, malgrat les fites aconseguides, cap d'aquests casos fou comparable, ni per la seva influència, ni pel seu impacte, ni per la seva significació, al blasquisme i al lerrouxisme. Com ha explicat Manuel Suárez Cortina, *“los radicales de fin de siglo [XIX] utilizaron cuantos medios dispusieron a su alcance para escenificar la miseria popular, el abandono con que las instancias oficiales tuvieron los intereses populares. De la inexistencia de una verdadera democracia representativa obtuvieron una utopía alternativa en la democracia directa; de la falta de relación entre elites sociales y masas extrajeron la necesidad de líderes carismáticos, de verdaderos jefes que en su proyección redentora de la masa se convirtieron en pequeños dictadores. Fue el suyo ideal roussoniano convertido en lidarazgo carismático de corte jacobino. No otra cosa que líderes carismáticos fueron Lerroux y Blasco, bajo la devoción de unas masas movilizadas por discursos coloristas, imaginativos, maniqueos y casi siempre amplificadores de la realidad social y política de la época.”¹⁷⁶⁸* En paraules de Domingo, *“Blasco Ibáñez, logró formar en Valencia un partido republicano poderoso; con él apoderóse del Ayuntamiento, con él consiguió cuantas actas de diputado vinieron en deseo o en necesidad, el partido republicano de Valencia fué una fuerza; y toda fuerza, bien sabéis que es una esperanza.”¹⁷⁶⁹*

Però, podia arribar a ser comparable el marcel·linisme amb el blasquisme i el lerrouxisme? En quins aspectes? Quins elements compartiren? En primer lloc, una cronologia prou semblant. Lerroux i Blasco formaven part d'una mateixa generació política, nascuda poc abans del Sexenni. El primer a la Rambla, a la província de Córdoba, el 1864 i el segon a la ciutat de València

¹⁷⁶⁷ Josep Lluís HERRÁIZ, Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme... Op. cit.*, pp. 107-108.

¹⁷⁶⁸ Manuel SUÁREZ Cortina, *El gorro frigio. Liberalismo, Democracia y Republicanismo en la Restauración*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000, p. 48.

¹⁷⁶⁹ Marcelino DOMINGO, *Política pedagógica... Op. cit.*, p. 8, reproduït també posteriorment a Marcelino DOMINGO, *Temas... Op. cit.*, p. 39.

el 1867. Tot i que Blasco era 3 anys més jove, influí políticament una dècada abans que Lerroix, amb poc més de 30 anys. A partir d'aquí, el blasquisme representà un primer model triomfal de moviment personalista i populista republicà ja durant l'última dècada del segle XIX. S'ha situat tradicionalment l'inici del blasquisme valencià entre el 1894, quan aparegué *El Pueblo* a València, i el 1895, quan el dirigent s'escindí del Partit Federal. I fou determinant en la política de la ciutat durant la primera dècada del segle, quan aconseguí la majoria absoluta al consistori entre el 1901 i el 1911 –la recuperaria, de nou, a partir del 1917-.¹⁷⁷⁰ La seva influència en la posterior configuració del lerroixisme fou notòria. El 1901, any en que Lerroix aconseguí la seva primera acta a Madrid amb 37 anys, ja feu un viatge a València que “*li proporciona segurament interessants ensenyances*” i fou durant la primera dècada del nou segle quan pogué construir el seu projecte.¹⁷⁷¹ Per la seva part, Domingo, 20 anys més jove que el dirigent valencià, fou elegit diputat per primera vegada amb 30 anys, i no començaria a estendre's més enllà de Tortosa fins entrats ja en el segon decenni del segle XX.

L'espai temporal ens serveix per veure com els moviments polítics responien a uns cicles determinats. Si el lerroixisme patí les contradiccions de la Setmana Tràgica i mostra un cert esgotament a partir del 1912-1913 i la Lliga, després de la seva hegemonia culminada el 1918, patí l'escissió de l'Acció Catalana el 1923, el marcel·linisme, com hem vist, passà del seu moment de màxim poder a la crisi durant el bienni de 1932-1933. D'aquesta manera, podríem establir una relació de cicles, amb 10-20 anys de creixement, consolidació i esgotament en un context de transformació de la societat i de noves exigències de solucions a les problemàtiques socials? Seguint aquesta línia, podríem concloure que sí, almenys en el nostre cas concret.

De forma paral·lela a l'abast cronològic, també fou diferent la seva influència dins l'espai geogràfic. Blasco i els seus seguidors no sortiren de la seva “*bunkerització*” a la ciutat de València, convertint-la en una petita república. Segons Reig, “*d'aquesta manera, el blasquisme traça les seves pròpies limitacions [ja que] va convertint l'illa ideal de la felicitat republicana en*

¹⁷⁷⁰ Ramir REIG, “Els mecanismes polítics del blasquisme”, *Op. cit.*, p. 42. Joan B. CULLA, *El republicanisme lerroixista... Op. cit.*, p. 13.

¹⁷⁷¹ *Ibid.*, p. 22.

*un bunker cada vegada més tancat que acaba tenint, com a únic horitzó, el manteniment del poder mateix.*¹⁷⁷² Per la seva part, tot i que Lerroux fou capaç d'exportar el seu carisma més enllà de Barcelona, i molts republicans de les comarques s'identificaren com a lerrouxistes, el seu moviment fou un fenomen essencialment propi de la capital catalana i la seva àrea d'influència. Al seu costat, el marcel·linisme, tot i que fou genuïnament un moviment també urbà, mostrà el seu desenvolupament des d'una ciutat que podríem qualificar com a mitjana com Tortosa cap a les àrees rurals de les comarques, establint-se en un marc regional prou ampli. Creiem que aquests escenaris diversos foren importants i caracteritzadors de la naturalesa dels diferents moviments, en unes societats molt marcades pel binomi urbà/rural com foren les de l'Europa de la mediterrània occidental en general.¹⁷⁷³

Un altre punt important fou que, a diferència del blasquisme i del lerrouxisme, el marcel·linisme s'hauria desenvolupat sense la presència permanent del seu cabdill polític, ja que bona part del temps estava *fora*, a Barcelona, a Madrid o en algun dels seus viatges. Un element que poc o molt condicionà les dificultats del moviment. Com hem vist, els seus gregaris exigiren sovint la seva presència física, sobretot en els moments de més dificultat. En aquesta situació, per al marcel·linisme de les Terres de l'Ebre, era fonamental la figura de Domingo, lògicament, però no podem oblidar les dels dirigents que van actuar agafant el seu relleu en el lideratge local i comarcal.

Un altre element, segurament el més definidor d'un moviment personalista més que partidista, fou el del lideratge, basat en un jove que oferia tot el seu carisma i entusiasme. En un gran míting anticlerical a la plaça de braus de la Barceloneta, a finals de març de 1901, un dels oradors, Pau Isart Bula, exclamà: *"venga gente nueva para redimirnos."*¹⁷⁷⁴ En tots tres casos, la jerarquia del cabdill va ser capaç d'aglutinar els diversos sectors i famílies republicanes del seu voltant. Però no a l'antiga, com un Salmerón o un Pi i Margall. En tots tres casos, es tractava d'un relleu generacional basat en un nou *modus operandi*. Com apuntà Joan B. Culla, *"si Lerroux havia de bastir un partit de masses, durador i capaç de triomfs segurs, li calia imposar*

¹⁷⁷² *Ibid.*, p. 44.

¹⁷⁷³ Aquesta idea és remarcada per Maurizio RIDOLFI, "El republicanismo en el siglo XIX...", *Op. cit.*, p. 30.

¹⁷⁷⁴ Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 38.

autoritàriament els seus criteris d'eficàcia, pragmatisme i disciplina, la seva manera de fer, a la mentalitat vuitcentista, les dèries hiperdemocràtiques i les tendències centrífugues dels republicans més tradicionals."¹⁷⁷⁵

Un bon exemple el trobem en l'enfrontament prou mediàtic entre Alejandro Lerroux i Joan Ribas després de les eleccions legislatives de 1903, que acabà amb l'excomunió del primer per part del segon. Per a Lerroux, Ribas "*no ha querido comprender que su época y su táctica pasaron.*" En la seva rèplica, el polític de l'Ebre s'atreví a carregar contra un "*asolapado anarquista que se ha disfrazado con el ropaje de republicano*" per sembrar "*ideas disolventes [...] como la guerra al capital e incendio de conventos y exterminio de curas.*" Al seu costat, el dirigent tortosí acusava al barceloní d'"*intruso*" i "*avenedizo*" per haver volgut imposar la seva voluntat al districte.¹⁷⁷⁶ Aquell episodi s'hauria produït, probablement, en el context que Ribas s'hagués presentat com a republicà independent al davant de Salvador Murall, que ho féu sota la UR, en les eleccions provincials d'aquell mateix any, i que Lerroux hagués promocionat la candidatura de Fuente en els posteriors comicis legislatius. Però tot i això, el conflicte responia a una resposta a la constitució del lerrouxisme *des de* Barcelona com una nova manera de fer política. Perquè, com ha assenyalat Joan B. Culla, davant de l'obsolet republicanisme més propi del XIX que del XX, el lerrouxisme representava "*la modernitat contra l'arcaisme, l'obrerisme contra el mesocratisme, el centralisme organitzatiu contra l'atomització i l'esmicolament, l'activisme contra el "platonisme", la professionalitat contra l'amateurisme; el factor biològic –"joves" contra "vells"*".¹⁷⁷⁷ També Rodrigo Soriano, enfrontat amb Blasco i expulsat de la UR, carregà contra "*esos falsos revolucionarios, a esos ídolos de frágil barro (...) que pretenden imponer su personal tiranía.*"¹⁷⁷⁸

En tots tres casos, Blasco, Lerroux i Domingo superaren amb escreix les contradiccions del vell republicanisme del segle XIX que, després dels èxits del Sexenni, no pogué trencar els mecanismes polítics del sistema Restauracionista. I aquí resultava també clau la reorganització d'un republicanisme desestructurat i dividit. Com ha explicat Ramir Reig, "*Blasco*

¹⁷⁷⁵ *Íbid.*, p. 73.

¹⁷⁷⁶ Citat a *Íbid.*

¹⁷⁷⁷ *Íbid.*, pp. 72-73.

¹⁷⁷⁸ Citat a *Íbid.*, p. 73.

percep agudament que la gloriosa tradició republicana es troba per terra, fraccionada en quatre o cinc grups dirigits per santons inoperants, però que per sota d'aço existeix una àmplia "massa federal", com solia anomenar-se-la. No es tracta d'inventar-se una nova fórmula política per a convertir-se en una nova fracció, sinó de trobar un revulsiu que reunifiqui l'àmplia base de sentiments republicans. Com diríem avui, es tracta de crear un "partit de masses". Segons Reig, el blasquisme utilitzà alhora elements claus del que avui anomenariem cultura política: "*Blasco tingué molta cura accentuar la nota de continuïtat fomentant el culte, no sols a les grans figures (Pi, Salmerón, Ruiz Zorrilla, i fins i tot Castelar), sinó també als mites populars: El Enguerino, la senyera de la Cantonal portada en processó, l'avi centenari que va a votar a les 8 del matí acompanyat del nét ("estimado correligionario"), el "metge dels pobres" que és "ilustre científico y convencido republicano" (D. Rufino Ferrando), la festa de la llibertat a les Sitges de Burjassot per a recordar la lluita contra els carlistes*".¹⁷⁷⁹

Efectivament, com ha assenyalat també Joan B. Culla per al cas de Barcelona abans de l'aparició del lerrouxisme, hi havia unes "*mentalitats, mètodes i idees propis de la política de notables del segle XIX*".¹⁷⁸⁰ En paraules del propi Lerroux, "*había republicanos, pero no había partido republicano*".¹⁷⁸¹ També a València, i en noves paraules de Reig, "*el gran encert de Blasco està en el fet de ficar en marxa un partit agressiu, amb possibilitats de triomf i objectius immediatistes i concrets, que traga els republicans del ghetto de les commemoracions romàntiques i de l'eterna espera del sant adveniment de la república*".¹⁷⁸²

Aquesta reorganització es féu en base a un esquema ampli. Blasco ho havia fet a València amb una "*capacitat fagocitària, assimiladora de tota la tradició republicana [...] com una barreja en la qual cabia tot*", des d'una naturalesa complexa i al mateix temps ambigua.¹⁷⁸³ I una de les claus de volta era una nova manera de fer. Com ha explicat Joan B. Culla, "*en un temps que era el ciutadà qui havia d'anar a la recerca del candidat o del partit, acudint al míting o al centre polític, Lerroux surt a l'encontre del vianant i fa present la*

¹⁷⁷⁹ Ramir REIG, "Els mecanismes polítics del blasquisme", *Op. cit.*, p. 42.

¹⁷⁸⁰ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* *Op. cit.*, pp. 24-25.

¹⁷⁸¹ Citat a *Íbid.*

¹⁷⁸² Ramir REIG, "Els mecanismes polítics del blasquisme", *Op. cit.*, p. 42.

¹⁷⁸³ *Íbid.*, p. 43.

seva candidatura de la manera més espectacular que els mitjans li permeten.” A més a més, *“les tertúlies informals del diputat amb els correligionaris en els cafès dels centres de barri, la deliberada familiaritat del seu tracte i els “banys de multitud” que se sotmet sovint revolucionen les tècniques de captació política emprades fins aleshores.”*¹⁷⁸⁴ Fou així com Lerroux teixí una xarxa de fidelitats i complicitats, amb unes referents ideològics però destacant l’acció pràctica. El mateix Domingo defensà la importància de l’acció política per sobre de les concepcions teòriques, ja que *“por los procedimientos, no por los principios se transforma la esencia de una nacion. No se nos teme por lo que pensamos; sino por la manera de exteriorizar nuestros pensamientos.”*¹⁷⁸⁵ En síntesi, *“para imponerse: publicidad y acción”*.¹⁷⁸⁶ Era en línia com, a diferència dels vells republicans del segle XIX, el jove regidor *“en el Ayuntamiento tortosino empezó ya a dar pruebas de su temperamento violento y luchador.”*¹⁷⁸⁷

I dins la decidida aposta electoral, era fonamental el *com*, la neutralització de les irregularitats. Arreu, s’havia produït un *“canvi de percepció respecte a la utilitat de les eleccions, del significat del vot. De fet, la necessitat de combatre el frau electoral i de practicar un sufragi efectiu va ser compartida també per l’àmbit hispanoamericà, com ho proven la mobilització del maderisme a Mèxic, de la Unión Cívica Radical a l’Argentina i del partit democràtic a Xile. En general, aquesta fou una característica comuna a l’albada del segle XX, en que els processos electorals ja es caracteritzaven per la cristal·lització de dos valors, la pluralitat i la competitivitat, valors en alça que es traduïen en pràctiques col·lectives de mobilització del vot.”*¹⁷⁸⁸ Amb tot, no tot l’espectre del republicanisme ho tenia tant clar. L’aposta decidida per l’intervenció electoral no la trobem, per exemple, durant aquells anys a Vinaròs, on els republicans no passaven pel seu millor moment, ja que *“les discrepàncies pel col·laboracionisme amb el règim i la desmotivació per*

¹⁷⁸⁴ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 41 i 66.

¹⁷⁸⁵ Marcelino DOMINGO, “El buey mudo”, *La Publicidad*, 24-XII-1909, p. 1.

¹⁷⁸⁶ Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. Cit.*, p. 51, a partir de M. DOMINGO, “Para imponerse: publicidad y acción”, *La Publicidad*, 31-XII-1910.

¹⁷⁸⁷ *Renovación o Revolución?... Op. cit.*, p. 51.

¹⁷⁸⁸ Gemma RUBÍ, Josep ARMENGOL, *Vots, electors i corrupció... Op. cit.*, p. 115.

processos electorals fraudulents i aliens a les preocupacions més immediates, afavorien les prèdiques abstencionistes."¹⁷⁸⁹

Però si volien guanyar en uns comicis plens d'irregularitats, primer havien d'evitar el frau electoral. Es tractava de vetllar pel procés electoral, mitjançant apoderats i interventors, evitant les tupinades i donant tot el protagonisme a l'acció d'emetre el sufragi i a la decisió de cada ciutadà, aconseguint una vinculació amb l'elector i un increment de la mobilització electoral. El 7 de maig de 1901, en la campanya electoral de les eleccions legislatives, Lerroux publica "A mis amigos", una crida a *La Publicidad* on afirmà que "*desnudo de toda protección oficial, desprovisto de toda personal influencia, acudo a los hombres de buena voluntad para que me presten su apoyo. Necesito interventores.*" A més a més, des de finals d'aquell mateix any, organitzà l'Oficina Electoral Republicana per verificar i depurar el cens, professionalitzada amb personal estable i retribuït, perfeccionant la xarxa d'interventors i organitzant en alguns centres "*exercicis pràctics electorals*" per formar els socis.¹⁷⁹⁰ A Tortosa, també *El Pueblo* cridava als electors a dirigir-se a la "*casa de la Ciudad [...] para examinar si está incluido su voto y si está en la sección correspondiente.*"¹⁷⁹¹

I, una vegada aconseguit l'èxit electoral, aquest s'havia de consolidar amb una fonaments sòlids. Però com? A València, durant els anys del tombant de segle, els blasquistes afavoriren el relançament societari. Significativament, el Centre Obrer gaudí de l'aprovació d'una subvenció en un dels primers actes dels blasquistes un cop aconseguiren la majoria absoluta a l'Ajuntament el 1901. Només 2 anys més tard, el Centre és convertiria en la "Casa del Pueblo". Entremig, a finals de març de 1902, Blasco, Rodrigo Soriano i Lerroux viatjaren a París i Brussel·les, d'on observaren "*dels socialistes belgues les més modernes tècniques i fórmules pròpies de la política obrera de masses a Europa.*" Uns mesos més tard, Lerroux escrivia l'article "De organización" a *La Publicidad*, on apuntà que els centres republicans havien de tenir "*una razón material de existencia*".¹⁷⁹² La imatge belga era potent. En paraules de

¹⁷⁸⁹ Ramon PUIG Puigcerver, *Els corcs de la Restauració... Op. cit.*, p. 213.

¹⁷⁹⁰ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 41 i 65.

¹⁷⁹¹ "Correligionarios", *El Pueblo*, 12-I-1918, p. 1.

¹⁷⁹² Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 60-61. Ramiro REIG Armero, "El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del

Domingo, l'obrer d'aquell país *“ha logrado su independencia con las cooperativas, con las Escuelas de Artes e Industrias, con la acción eficacísima de su Casa del Pueblo.”*¹⁷⁹³ Després de ser elegit diputat el 1901, Lerroux configurarà *“una primera xarxa de fidelitats personals”* quan *“esbossa, per primera vegada i sota la inspiració reconeguda del blasquisme valencià, un projecte organitzatiu global [...] amb la creació d'una Casa del Pueblo, per a “preparar una gran organización” i publicar “un periódico eminentemente radical.”*¹⁷⁹⁴ D'aquesta manera, la constitució de la Fraternitat Republicana de Barcelona significaria *“una modernització de la pràctica política sense precedents a Catalunya ni –excepció feta del blasquisme- a Espanya, de l'intent més sistemàtic i ambiciós per construir, a la Península, un gran partit urbà i de masses amb fesomia europea.”*¹⁷⁹⁵

Com explicà Joan B. Culla, a l'alçada del 1901 *“gaudint des de bon inici de la imatge de “defensor del obrero” [...] procura presentar-se entre els treballadors com un igual.”*¹⁷⁹⁶ El barceloní era un obrerisme *“essencialment utilitari i practicista”*. Tot i que no s'arribà a materialitzar plenament, el projecte Acció Social plantejava tot un seguit de recursos i proteccions per a l'obrer: *“le enseñaremos en lecturas y conferencias y ejercicios prácticos, cuáles son sus derechos y como debe ejercerlos. Si le atropella la autoridad, el diputado protestará ante el Gobierno. Si le maltraten, el abogado se querellará en su nombre contra el bruto que sea y si le procesan le defenderá gratuitamente. Si la tiranía política le encarcela, todos juntos llevaremos a su hogar consuelo, pan, médico, medicinas. Si la tiranía económica le estruja, nuestros concejales cuidarán de que el explotador tensa sus calderas y sus máquinas en debida forma, nuestros arquitectos verán si la fábrica o taller reúne las condiciones que prescriben las leyes protectoras del trabajo, nuestros diputados averiguarán la contribución que paga y deducirán la riqueza que oculta, y todos a la par le*

blasquisme (1901-1911)”, a *Recerques*, núm. 15, 1984, p. 140. Ramir REIG, “Els mecanismes polítics del blasquisme”, *Op. cit.*, p. 49.

¹⁷⁹³ Marcelino DOMINGO, *Temas...* *Op. cit.*, p. 112.

¹⁷⁹⁴ Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* *Op. cit.*, p. 44.

¹⁷⁹⁵ *Íbid.*, p. 67.

¹⁷⁹⁶ *Íbid.*, p. 40.

*multarán, le denunciarán, le procesarán por defraudación, le declararán la guerra.*¹⁷⁹⁷

Aquesta moderna funcionalitat fou ja utilitzada pel model lerrouxista, cosa que li permetia connectar sòlidament amb “*àmplies masses de treballadors al nou partit, a un partit que els serveix, que els és útil.*” Es tractava, en suma, “*d’oferir als obrers, individualment o col·lectiva, un suport tangible en les lluites quotidianes, una sèrie d’ajuts pràctics i efectius [...] en la defensa de llurs interessos immediats.*”¹⁷⁹⁸

Però, amb aquests antecedents, tingueren els seguidors de Domingo un desplegament similar? Tot i el referent que representà l’edifici que compartiren el centre republicà i el centre obrer al carrer Moncada de Tortosa, aquest no arribà al nivell de desenvolupament del cas barceloní. Però la influència de l’organització lerrouxista era evident. Per exemple, a imitació de les multitudinàries “*meriendas republicanas*” impulsades per Lerroux a la ciutat comtal, les joventuts republicanes de Tortosa i Roquetes també celebraven actes similars com la “*jira campestre*” de finals de 1910, on els diumenges, “*en una colina cercana á la del Observatorio*” podien “*trasegar unos brebajes y comer unos fiambres*”.¹⁷⁹⁹

Tanmateix, els republicans de l’Ebre es distingiren en altres camps. Per posar un exemple, tot i que l’Asociación General Femenina del blasquisme havia creat durant els últims anys del segle XIX a València una escola nocturna per a adultes i una escola laica per a nenes i els blasquistes aconseguiren tenir fins a 12 escoles no religioses a la població que no foren clausurades fins al 1909 en el context de la setmana tràgica, els seguidors de Blasco no es distingiren per l’actuació en aquest terreny.¹⁸⁰⁰ Per contra, el marcel·linisme no construí una xarxa d’escoles laiques, sinó que només amb una en tingué prou per edificar un referent d’alliberament cultural de la tutela eclesiàstica. L’impacte real del Colegio Roquetense -en número d’alumnes, índex d’alfabetització, etc- quedà superat amb escreix pel seu impacte simbòlic, fins i

¹⁷⁹⁷ Citat a *Íbid.*, pp. 88-89, a partir de “Acción Social”, *La Publicidad*, 10-VIII-1905. Sobre el lerrouxisme i la seva vessant obrerista, pp. 85-93.

¹⁷⁹⁸ *Íbid.*, p. 87.

¹⁷⁹⁹ “Republicanos denunciados” i “De “El Restaurador” diario del Obispo”, *El Pueblo*, 17-XII-1910, p. 3.

¹⁸⁰⁰ Luz SANFELIÚ, “Familias republicanas e identidades femeninas...”, *Op. cit.*, pp. 96-97 i 100.

tot encara als anys 30, molts anys després de la seva clausura. Més enllà de l'escola de Roquetes, només hem pogut documentar alguns centres educatius més, tot i que caldria matisar la seva vinculació amb el moviment. Els inicis del Centre Instructiu Democràtic de Móra d'Ebre cal situar-los en el domini del referent de Caballé i tot just en el començament de la influència del mestre de Roquetes més enllà d'aquesta població i de Tortosa. I, probablement a inspiració d'aquestes, l'obertura el 18 d'abril de 1931 de les escoles laiques i mixtes del Centre Instructiu Republicà La Renaixença de Benissanet, del qual Artur Bladé n'era el secretari, es produïren poc abans del trencament d'aquest amb Domingo.¹⁸⁰¹ D'aquesta manera, podem afirmar que si el lerrouxisme oferí als seus seguidors tot un sistema de protecció, el marcel·linisme fou més una promesa vehement d'alliberament i d'emancipació. Si Lerroux oferí als seus seguidors un seguit de recursos materials, útils i tangibles, un "pseudostat del Benestar", Domingo aportà un coixí de seguretat de caire més cultural i simbòlic, com una "pseudoreligió política". Si el carismàtic diputat per Barcelona es guanyà a pols sobrenoms com els de *caudillo* o *emperador*, amb certes connotacions militars i de força, al de Tortosa el veuríem presentat des d'un vessant més espiritual com a *màrtir*, *mestre* o *apòstol* del republicanisme. En paraules del propi Lerroux de 1901, "*aquella massa popular creyó encontrar en el Diputado que os dirige la palabra (...) un Mesías, un Redentor, o por lo menos un caudillo. Yo no podría ser ni Mesías ni Redentor; tuve que limitarme a ser un caudillo*".¹⁸⁰²

En l'aspecte social, si el lerrouxisme començà edificant-se sobre unes bases obreres orfes de representació política mitjançant un miratge anarquitzant i un discurs populista, com apuntà Reig el blasquisme ho féu en una doble línia d'actuació: la línia de masses i la línia burgesa, que acabaren esdevenint contradictòries. La primera basada en la demagògia i en la idealització federal-municipal. La segona clarament reformista i fonamentada en la gestió municipal, amb la qual pretenia consolidar un bloc social urbà. Una aspiració que acabà fracassant en fallar-li la línia burgesa.¹⁸⁰³ Per la seva part, si el blasquisme de tombant de segle centrava els seus esforços en la reforma

¹⁸⁰¹ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Per la República i per Catalunya...", *Op. cit.*, pp. 20-21.

¹⁸⁰² Citat a Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista...* *Op. cit.*, p. 46.

¹⁸⁰³ Ramiro REIG, "El fracàs de la burgesia urbana...", *Op. cit.*, pp. 133-158. Una síntesi sobre aquest punt a Manuel MARTÍ, "Epíleg. Apunts per a unes reconsideracions...", *Op. cit.*, p. 243.

urbana de València, els republicans castellonencs havien tingut el seu objectiu prioritari en les obres del port durant els anys 90. I, també, havien utilitzat noves eines polítiques, com campanyes d'agitació, manifestos programàtics o mítings per fer-se forts a la capital de la Plana. A l'Ebre, com hem vist, tot i l'efectivitat de la coalició republicanosocialista, el marcel·linisme tingué més problemes en configurar, *cap als* sectors proletaritzats, un bloc hegemònic, i en alguns comicis se li resistí el vot obrer i camperol.

A mesura que avançava el temps, lerrouxisme i sobretot blasquisme anaren desplaçant-se en la moderació cap a la dreta cercant el suport de les classes mitjanes tot culminant el seu viratge durant els anys 30. Al seu costat, tot i que el marcel·linisme reacomodà també el seu discurs, tingué una coherència ideològica molt més remarcada, en el seu intent de continuar sent el referent del centreesquerra i defensant tothora la coalició amb els socialistes. Una situació prou semblant a la qüestió nacional, on l'ubicació dins del catalanisme dels seguidors de Domingo contrastà amb les postures obertament anticatalanistes dels Blasco i Lerroux. Ja des dels primers anys, però també enfront la Solidaritat Catalana –a qui els sorianistes donaren suport- i de l'intent de crear una Solidaritat Valenciana.¹⁸⁰⁴ D'aquesta manera, tots tres moviments presentaren unes similituds notables, però fou en els components ideològics on el marcel·linisme més s'hi diferencià. Del primer lerrouxisme i de la seva trilogia basada en l'anticlericalisme, l'obrerisme i l'anticatalanisme, els seguidors de Domingo només s'aproparen a les dues primeres.

Elements comuns als tres moviments foren l'interclassisme populista, que també es produí en molts altres models republicans, com a la capital de la Plana, on *“la solució castellonenca prefigurava, en certa mesura, els instruments que anaven a permetre l'embranchida del republicanisme valencià en els anys de transició al segle XX: una estratègia interclassista amb elements populistes posada al servei d'una via municipalista que era destinada a reportar-li espais de poder decisius per, a llarg termini, trencar alguns dels resorts fonamentals del sistema restauracionista.”*¹⁸⁰⁵ L'element populista era fonamental. Quan Lerroux parlava del *“pueblo”*, s'hi incloïa ell mateix: *“yo soy*

¹⁸⁰⁴ El suport sorianista a la Solidaritat Catalana es pot documentar a *La Veu de la Comarca*, 19-V-1906, p. 2. També Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme... Op. cit.*, pp. 25-26.

¹⁸⁰⁵ Manuel MARTÍ, “Epíleg. Apunts per a una reconsideració...”, *Op. cit.*, p. 242.

*carne del pueblo.*¹⁸⁰⁶ Era una constant apel·lació al poble. En paraules de Domingo, “*el pueblo, dueño de sus destinos, no es nunca peligroso*”.¹⁸⁰⁷ Una eina emprada arreu pel republicanisme “*per tal d’augmentar la implantació social del seu ideari.*”¹⁸⁰⁸ Així ho feren també, a més d’aquests tres moviments, l’ERC o de forma més general el frontpopulisme. Sense anar més lluny, *El Pueblo* de Tortosa el 1901 agafava el relleu d’*El Pueblo* de València. En paraules de Ludovico Incisa, el poble era “*font principal d’inspiració i objecte constant de referència*”. Es tractava d’una tradició republicana de destacar al poble i a allò popular, vigent fins al 1939 i, sobretot, d’una convicció política de ser, a la vegada, elit i massa.¹⁸⁰⁹

Com a conclusió d’aquest últim capítol, podem afirmar que el marcel·linisme completà l’assalt al poder polític i socioeconòmic amb un contraatac en l’espai cultural basat en una estratègia discursiva per canviar les mentalitat i les representacions col·lectives, tot usurpant la terminologia del poder polític i religiós dominant fonamentat en la senzillesa i la comprensió immediata. En el bienni 1931-33, l’extens poder polític no fou sustentat per l’hegemonia cultural. De forma general, el llenguatge literari i artístic, al costat d’altres com el monumental, el simbòlic o el ritual, esdevenien eines de manifestació per a la circulació de les idees democràtiques i republicanes en un procés de politització de l’espai públic. Segons Maurizio Ridolfi, el seu aparell retòric-lingüístic i simbòlic-ritual produïa una implicació emotiva en les masses, creant identitats i transformant les mentalitats col·lectives.¹⁸¹⁰ Es tractava, en definitiva, del sentiment de pertinença a una comunitat política, la del marcel·linisme. Tant o més que com a republicans, s’autodefinirien i serien definits explícitament, però sobretot de forma implícita, com a marcel·linistes. En la bipolarització existent a les comarques de l’Ebre entre dreta i esquerra, sobretot durant la segona quinzena del segle, la subcultura política del marcel·linisme hauria anar remarcant els seus elements. Mai, però, plantejant-se com una contrasocietat en termes de comunitat i sempre conservant graus

¹⁸⁰⁶ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 40.

¹⁸⁰⁷ Marcelino DOMINGO, *¿Qué espera el Rey?*, *Op. cit.*, p. 172. Un altre bon exemple a Marcelino DOMINGO, “¿Hombres? No, pueblo”, *El Pueblo*, 01-II-1930, p. 1.

¹⁸⁰⁸ Josep L. HERRÁIZ I Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme... Op. cit.*, p. 63.

¹⁸⁰⁹ Citat a Enric UCELAY-DA CAL, “Acerca del concepto “populismo””, a *Historia Social*, núm. 2, 1988, p. 60.

¹⁸¹⁰ Maurizio RIDOLFI, “El republicansimo en el siglo XIX...”, *Op. cit.*, p. 50.

de permeabilitat, especialment amb les altres subcultures republicanes i amb la cultura socialista i anarquista, especialment amb la primera.¹⁸¹¹

A més a més, hem vist també com el marcel·linisme compartí molts elements amb el blasquisme i el lerroxisme, tot i que també s'hi diferencià en d'altres. Entre els primers, punts més estructurals, com el lideratge i la construcció d'una estructura fonamentalment personalista, la superació del vell republicanisme amb l'establiment d'un nou *modus operandi*, una part del qual era fer arribar la seva influència a les bases proletaritzades. Entre els segons, el desplegament essencialment urbà del blasquisme, fonamentalment urbà del lerroxisme i inicialment urbà del marcel·linisme, però de forma original aquest últim estès en un espai intercomarcal força ampli. També qüestions més ideològiques, com les diferències al voltant de l'eix nacional entre catalanisme i anticatalanisme o la reacomodació del republicanisme històric durant els anys 30, molt més lineal en el cas dels seguidors de Domingo que en els de Lerroux i Blasco, molt més escorada cap a la dreta.

¹⁸¹¹ De forma comparativa, podem veure com el carlisme sí es presentà en termes de contrasocietat davant la societat liberal. Lluís Ferran TOLEDANO i Gemma RUBÍ, "El carlismo en la Cataluña contemporánea...", *Op. cit.*, p. 118.

11. CONCLUSIONS

*“Cuando creíamos que teníamos todas las respuestas,
de pronto, cambiaron todas las preguntas.”*

Mario Benedetti

Només arribar a l'Ebre català durant els primers anys del segle, l'actuació del jove Marcel·lí Domingo al voltant del periodisme, el teatre i sobretot la pedagogia a partir del Colegio Roquetense ja el feren destacar tant a Tortosa com a Roquetes, tot i que la seva implicació política no es produí fins al final de la conjuntura solidària. Al centre neuràlgic ebrenc, el republicanisme havia intentat superar, sense èxit, els mecanismes polítics establerts per la Restauració borbònica, que havien assegurat fidelment el torn governamental tot prescindint de la voluntat dels electors. Després de diversos intents poc duradors, l'organització de la Unió Republicana i la fundació d'*El Pueblo* el 1901 a Tortosa produïren uns resultats electorals més encoratjadors però encara sense possibilitats de victòria. A partir d'aquí, no fou fins a la interactuació dels nous postulats del jove i polifacètic mestre amb la vella i convencional estructura republicana de la ciutat que sorgí un moviment republicà original que elegí al regidor de l'Ajuntament des del 1909, diputat pel districte el 1914. Un fet lluny de l'anècdota, ja que després d'una quarantena d'anys es trencava el torn establert entre conservadors i liberals. Un fet excepcional, ja que no ho havien pogut aconseguir cap dels diversos projectes anteriors, ni tant sols la triomfal Solidaritat Catalana com a la immensa majoria de districtes catalans. A partir d'aquí, els ja anomenats marcel·linistes aconseguiren l'alcaldia de Tortosa i, sobretot en base al domini de la ciutat, consolidaren l'acta de diputat.

A més a més, els seguidors de Domingo també obtingueren alguns diputats provincials pel districte de Tortosa-Roquetes, tot i que sovint l'hegemonia monàrquica del districte del sud superà la implantació republicana del del nord. Malgrat això, també hi estengueren la seva influència, en base a una reorganització republicana que comptà amb l'obertura de nous centres coordinats entre ells, amb l'estructuració de les seves joventut, amb la celebració del primer de maig per primer cop, amb la reedició d'*El Faro* des

d'Amposta, que possibilitaren les candidatures de coalició amb el republicà catalanista Lluís Companys, el lerrouxista Josep Pérez de Rozas i el marcel·linista Josep Berenguer. Malgrat la proximitat d'aquest últim, totes foranes al districte. Amb aquest i altres condicionants, mai pogueren abatre al diputat liberal Manuel Kindelán en les eleccions legislatives. La seva força, però també la dels batlles monàrquics del districte amb el d'Amposta al capdavant, impossibilitaren cap opció de canvi i el districte acabà esdevenint l'únic de tot Catalunya amb un ple de victòries dinàstiques durant el llarg període restauracionista. Un altre *handicap* a tenir en compte fou que, a diferència del de Tortosa, amb l'alcaldia de la seva capital però també d'altres poblacions com Ginestar, al de Roquetes no hem pogut documentar cap govern local republicà.

Al districte de Gandesa, els seguidors de Domingo entraren en competència -tot i que no amb conflicte- amb els de Caballé, diputat pel districte el 1907 amb el CNR, el 1910 amb la UFNR i el 1914 com a reformista. Però malgrat la caiguda en desgràcia del "diputat del pont" a partir del 1916, mai pogueren comptar amb els seus propis candidats, ja que el districte elegí al republicà nacionalista Macià Mallol el 1918, al radical Joan Pich i Pon el 1919 i novament al també ja lerrouxista Caballé el 1920. Aquests dos últims, significativament, en complicitat amb el govern central mitjançant l'article 29. Com a Tortosa, un dels factors que afavoriren el domini republicà fou el govern local, sobretot el de Móra d'Ebre, d'on era originari Caballé.

En tots els casos, més enllà de la ciutat Tortosa, només podríem parlar de marcel·linisme com a moviment estructurat a partir de la segona quinzena del segle. Es tractava d'un cabdillatge de primer ordre ja que, de forma paral·lela a l'actuació comarcal, l'ascens del diputat per Tortosa al si del republicanisme catalanista fou del tot rellevant. I tot i que certament es tractà d'un lideratge compartit amb dirigents destacats com Francesc Layret, Lluís Companys o Gabriel Alomar, des del nostre punt de vista, massa sovint no ha estat prou remarcada per l'historiografia catalana la jerarquia de qui fou director de *La Publicidad* i *La Lucha* i president del BRA i del PRC. I, encara més, després de l'empresonament del 1917, quan fou rebut a Tortosa de forma multitudinària com "*a Jesús que torna*" i la seva campanya de mitificació estengué la seva popularitat arreu de l'Estat. Josep Tarradellas, amb qui

s'enfrontaria durant el 1931 al si de l'ERC, apuntà molts anys més tard que, a més dels citats, "el que pesava més, el que despertava més simpaties en uns i antipaties en els seus adversaris era ell."¹⁸¹²

Durant el govern de Primo de Rivera, la cúpula dirigent marcel·linista es distingí per les seves accions conspiratives, com per exemple amb l'anomenada "Sanjuanada" o amb la visita reial a Tortosa el 1926. A les comarques, el centres republicans quedaren en letargia i les seves accions latents perderen aparentment la seva connotació política. A més a més, algunes entitats i òrgans d'expressió foren clausurades i perseguides, com *El Pueblo*. Això no obstant, en algunes poblacions, com a Móra d'Ebre, el seu centre republicà nodrí d'alcaldes i regidors el govern local durant la dictadura. Arreu, però, la creació del PRRS amb el protagonisme destacat de Domingo el 1929 animà la reorganització dels nuclis locals. Aquests establiren federacions de districte de forma unitària sota la seva influència, sovint amb l'inequívoca denominació de radicalsocialistes. També al districte de Gandesa, on la retirada política de Caballé havia deixat via lliure al marcel·linisme. Amb el dirigent de Tortosa integrat també al directori de l'Esquerra, la força dels seus seguidors quedà palesa amb l'obtenció de les alcaldies més importants de les Terres de l'Ebre en les determinants eleccions de l'abril de 1931, com Tortosa, Roquetes, Amposta, Móra d'Ebre i Alcanar.

Ja amb el règim republicà, l'aureola mítica del ministre d'Instrucció Pública i la incorporació dels federals i radicalautonomistes del Camp de Tarragona a l'estructura marcel·linista foren claus per obtenir 3 dels 5 llocs per majories de la llista de les esquerres a la circumscripció tarragonina en les eleccions constituents, i en la posterior elecció dels diputats Domingo, Nogués i Berenguer. Amb aquests triomfs electorals, aconseguiren també càrrecs importants tant al govern de la República com al Govern Civil de Tarragona i a la Comissaria Delegada de la Generalitat. Per contra, les posteriors derrotes electorals en el context de la divisió republicana deixaren al marcel·linisme sense representació al Parlament català elegit el 1932 i a les Corts republicanes del 1933.

¹⁸¹² Parlament llegit per Josep Tarradellas en l'homenatge a Marcel·lí Domingo celebrat a Tortosa del 5 al 14 de setembre de 1984, reproduït posteriorment a Josep TARRADELLAS i Joan, "No oblidem Marcel·lí Domingo", a Josep SÁNCHEZ Cervelló, coord., *Marcel·lí que torna... Op. cit.*, p. 93.

Però, com passaren dels millors als pitjors resultats electorals en tan poc temps? Els problemes de Domingo al si de l'Esquerra, els posteriors enfrontaments després de la seva sortida de la formació nacionalista el 1932 en el seu àmbit d'actuació ja de lògica estatal, el protagonisme creixent de la qüestió nacional, la incorporació a l'escenari polític de nous sectors socials com el moviment rabassaire i la progressiva pèrdua de les bases obreres alineades progressivament amb el socialisme i amb l'anarquisme més contestatari, foren factors que estimularen la crisi marcel·linista. La *nova* esquerra que el mestre de Roquetes havia liderat a partir de la segona dècada del segle XX era ja el vell republicanisme dels anys 30. En aquesta situació de debilitat i malgrat l'articulació del PRRSC com a partit d'actuació catalana, el marcel·linisme llimà diferències i cercà ponts d'entesa amb l'ERC, com en les municipals de 1934, on els seguidors de Domingo, tot i perdre alcaldies importants, aconseguiren mantenir els seus baluards de Tortosa, Móra d'Ebre i Roquetes. També en les legislatives de 1936, on Domingo per Tarragona i Nogués per Barcelona retornaren la representació marcel·linista a les Corts republicanes en un símptoma de lleugera recuperació. Però el seu progressiu aïllament s'agreujava amb l'adhesió de molts dels seus nuclis locals a l'Esquerra, formació que també li anà guanyant molts dels governs locals com Amposta, Alcanar i Roquetes, i a la qual el marcel·linisme hi acabà reingressant formalment el 1937. Però ja en temps de guerra i de revolució, les forces d'esquerra a l'esquerra del republicanisme, amb la CNT i el PSUC al capdavant, havien anat agafant tot el protagonisme. La derrota bèl·lica i sobretot la mort del cabdill, després de ser enverinat el 1939 un cop havia retornat de la seva campanya propagandística internacional en favor de la República, van ser el cop letal que suposaren el final d'un moviment en franca decadència.

Però malgrat els seus moments de força i de debilitat, i només comparable per les contradetes amb el blasquisme i el lerrouxisme, el marcel·linisme es distingí com un moviment del tot original, estès geogràficament per un *hinterland* considerable durant un quart de segle. En molts aspectes, com el seu discurs populista, la seva xarxa associativa i de sociabilitat, la composició socioprofessional dels seus dirigents, dels nuclis intermitjos i de les seves bases o les seves seccions juvenils i femenines, no presentà grans novetats. Més singular fou el seu èxit inicial interclassista per

liderar tot l'extens arc centreesquerrà i catalanista. I encara més, en la seva nova *manera de fer*, amb elements clau com la necessitat de l'acció pràctica per superar els excessos teòrics del republicanisme del XIX, la superació de l'*amateurisme*, l'agitacionisme al carrer com a eina complementària a l'institucionalisme i l'establiment d'una coalició republicanosocialista estable i duradora durant dues dècades. Tots aquests elements configuraren, com en poques contrades catalanes, una estructura sòlida traduïda en notables victòries electorals en un districte fins al moment a disposició dels designis del govern.

Però, per damunt de tot això, el moviment es distingí per configurar-se com una subcultura política republicana. Com el seus homònims, utilitzà el mite de la República i la metàfora de la revolució de fons, però en el seu cas llençà a més un potent relat messiànic que mitificà la figura de Domingo, amb elements claus com l'obertura de l'escola de Roquetes el 1906 tot desafiant l'hegemonia cultural conservadora, la presa del poder que representà l'elecció com a diputat el 1914, l'empresonament del 1917 amb l'elevació a la categoria de màrtir i l'actuació destacada com a ministre d'Instrucció Pública el 1931. Sempre, fent ús d'un utilitatge conceptual més propi de la religió que de la política, que parlava del dirigent de Tortosa tot referint-se al "*mestre*", a l'"*apòstol*", al "*sant*" i, en definitiva, al "*Jesús que torna*." En unes comarques amb grans índex d'analfabetisme, fou d'aquesta manera com el marcel·linisme usurpà hàbilment als sectors conservadors i catòlics dominants elements claus del seu llenguatge per transformar les representacions i les mentalitats col·lectives. De forma general, malgrat els processos de secularització viscuts durant la contemporaneïtat, les connexions entre la política i la religió sempre havien estat latents i, amb l'arribada de la política de masses, aquestes s'intensificaren. I tot i que per al cas marcel·linista no poguem arribar a parlar de religió política, creiem que sí tingué una dimensió religiosa evident.

Però malgrat això, la seva gran virtut a l'oposició es transformà en el seu gran taló d'aquilles durant els anys de govern, ja que la necessitat d'encaminar el discurs cap a la moderació en pro de consolidar el règim republicà fou superat pel de la nova esquerra emergent encarnada per l'ERC, el PSUC i la CNT, que agafaren el relleu de les seves paraules emancipadores, ja fos posant més èmfasi en l'eix social o en el nacional. Des de les seves òptiques

diverses, denunciaven el vell marcel·linisme com un moviment que havia heretat les pràctiques caciquils passades, centrista i àdhuc opressor socialment per a l'obrerisme i dependent de Madrid per al nacionalisme català.

Però amb tot el seu llegat, les contribucions del moviment a la realitat política de les Terres de l'Ebre foren notables. Primerament, en el seu foment de la construcció d'una cultura política democràtica. Des de la seva raó teòrica, en la prioritització de l'alfabetització, l'educació i la culturització com a elements prioritaris per al desenvolupament social. Per utilitzar les paraules del mateix Domingo, en allò de la "*pedagogia política*" o en la "*política pedagògica*". Des de la seva vessant pràctica, en la seva capacitat per trencar el torn electoral preestablert i en la seva contribució general a la sinceritat de les eleccions i a la representació de la voluntat ciutadana. *Last but not least*, en el seu rol de relleu del partit de quadres i de militància indirecta a la política de masses, a la qual el moviment arribà més que no pas per la seva estructura física mitjançant l'adhesió simbòlica al mite.

Al mateix temps, més enllà del marc temàtic, cronològic i geogràfic establert, hem pogut constatar la necessitat de nous treballs locals que ens desxifrin la correlació de forces dels diversos centres polítics i la seva representació als Ajuntaments, la qual cosa ajudaria a situar amb molta més exactitud les estructures supramunicipals. Dins del marc republicà, un personatge interessant per abordar seria, sens dubte, Joan Caballé. La relació entre el districte de Gandesa i la circumscripció de Tarragona, l'importància de les infraestructures i la seva rendibilització política, la seva evolució des del republicanisme nacionalista cap al reformisme i el lerrouxisme o les contradiccions del seu discurs regenerador inicial amb les velles pràctiques polítiques hereves del sistema restauracionista serien punt d'interès per, a partir d'un cas concret, explicar algunes de les claus de volta d'aquell moment històric. Al seu costat, com en molts altres territoris, resultarien també de gran interès estudis que abordessin els partits dinàstics, sobretot el liberal i, en el marc de les Terres de l'Ebre, la posterior estructuració dretana articulada al voltant de Joaquim Bau, la qual acabà actuant de contrapès al marcel·linisme. Per al cas d'aquest últim, podria ser molt fructífera també l'exploració de l'extensió dels seguidors de Domingo al Camp de Tarragona, sobretot a partir

del Centre Republicà Democràtic Federal de la capital provincial i del Centre Republicà Autonomista de Reus.

Encara als districtes de l'Ebre, podria resultar molt fructífer l'estudi de la convivència, les contradiccions i la pugna dels projectes identitaris locals –com l'assenyalat del “tortosinisme”- amb els processos de nacionalització espanyol i català. Sobre aquest últim, hem pogut documentar com molts dels dirigents catalanistes de les Terres de l'Ebre havien fet una estada per estudiar i/o treballar a Barcelona durant la seva joventut. Aquesta fou la situació de Domènec Piñana i Artur Bladé en els casos del marcel·linisme. Agafant un exemple local fora del moviment, aquest va ser també el cas de Llätzer Reverter, un dels principals fundadors del Centre Català d'Alcanar el 1930. Amb tot, només un estudi prosopogràfic complet podria confirmar l'hipòtesi que una part important dels estimuladors del catalanisme a les Terres de l'Ebre haurien estat influenciats prèviament en l'adquisició de les seves idees a la ciutat comtal. Tot i que sense formar-se en aquesta població, també s'hauria de tenir en compte el cas de Martí Rouret.

Al costat d'això, hem pogut comprobar l'importància tant de la història local i comarcal com de la microhistòria com a complements imprescindibles a la història més general, ja que hem vist com molts dels processos polítics i culturals no sempre foren coincidents. Massa sovint, s'han extrapolat per inèrcia models del centre a la perifèria de forma inexacta. En el nostre cas, malgrat el pes del regionalisme i del lerrouxisme en els treballs generals sobre la història de Catalunya, hem vist el gran pes del republicanisme autonomista representat pel marcel·linisme, que als districtes de l'Ebre fou capaç de liderar la coalició republicanosocialista durant molts anys. Una situació del tot diferent a la del Camp de Tarragona, on convisqueren diversos nuclis atomitzats i, molt sovint, enfrontats entre ells.

En el marc català, els seguidors de Domingo foren un dels representants més significatius del republicanisme catalanista. Tanmateix, i molt abans del sorgiment de l'Esquerra i de la proclamació de la República, cal posar de relleu la seva vitalitat. Tot i la seva originalitat, el marcel·linisme compartí el seu protagonisme amb d'altres nuclis rellevants, com la Joventut Republicana de Lleida o els federals de Tarragona i de l'Empordà. A escala estatal, destacaren

també els republicans dels País Valencià, del País Basc, de Madrid o d'algunes comarques d'Andalusia.

De forma parel·lela, hem pogut verificar com a les Terres de l'Ebre hi hagué una més tardana implantació de la cultura política del catalanisme i la debilitat, sinó l'inexistència, de partits i organitzacions polítiques afins com la Unió Catalanista, el Centre Nacionalista Republicà o la Lliga Regionalista – aquesta última, només durant els anys restauracionistes-. Una situació força similar a les estructures obreristes, com les del PSOE, la CNT o la USC, que s'articularen de forma més tardana, situació aprofitada pel marcel·linisme per ampliar les seves influències. Tanmateix, hem explicat també com els seguidors de Domingo tingueren al districte de Roquetes un partit liberal que fou més resistent a la crisi patida pels seus homòlegs d'altres comarques catalanes. Durant els anys 30, però, i sobretot amb l'excepció del propi marcel·linisme, el sistema de partits i la seva correlació de forces a les Terres de l'Ebre fou prou més homogènia a la resta de Catalunya.

Metodològicament, hem pogut corroborar els avantatges d'explorar diverses línies de treball. Des dels tradicionals estudis més quantitius referits als partits polítics i als processos electorals, a la incorporació del més recent utilitatge conceptual i temàtic més propi de l'anomenada història cultural que, des del *gir* que l'inicià, ha mostrat el seu interès per l'anàlisi del llenguatge, dels discursos, dels símbols, dels rituals, de la memòria i de l'emotivitat. En tots els casos, mirant d'establir uns ponts d'unió sempre necessaris per intentar arribar a una interpretació que tingués en compte el màxim de factors possibles.

Aquesta és, plantejada en síntesi, la tesi a la que hem arribat amb la realització d'aquest doctorat, amb la qual hem pogut validar, de forma general, les hipòtesis plantejades durant el seu inici. Tanmateix, n'hem relativitzat algunes d'altres, com la debilitat del republicanisme al districte de Roquetes durant la Restauració. Tot i que aquesta fou manifesta i exemplificada amb l'incapacitat per obtenir alcaldies i diputats a Corts, la podem matisar a partir l'estímul que sens dubte representà l'extensió del marcel·linisme, amb la vitalitat dels seus centres i organitzacions, amb l'influència d'*El Faro* entre el 1916 i el 1919 i, sobretot, amb el creixement electoral gens menyspreable en aquest mateix període.

Tot i així, val a dir que el marcel·linisme, més enllà del seu baluard original urbà de la ciutat de Tortosa, fou rellevant sobretot al voltant del seu antic districte electoral i de l'actual comarca del Baix Ebre. Al primer, sent l'únic amb representació a les Corts durant la Restauració. I a la segona, sent l'única on la coalició que liderà aconseguí ser la més votada -i superar a la de l'ERC- en els significatius comicis del 1933. I com hem assenyalat, tot i que el nucli tortosí reingressà a la formació nacionalista el 1937, la majoria de grups locals ja ho havien fet durant els anys anteriors. Això no obstant, la gran excepció durant aquells anys últims anys la trobaríem a Móra d'Ebre que, tot i situada a l'antic districte de Gandesa i a l'actual comarca de la Ribera d'Ebre, després de Tortosa representà el bastió local més important del marcel·linisme.

A més a més, també hem posat en dubte la força explicativa del clientelisme per justificar l'estructura marcel·linista. Tot i que certament tingué el seu pes, aquest fou l'habitual de totes les forces polítiques del moment. Durant els anys de la Restauració, hauria estat rellevant només en les poques localitats on gaudiren de l'alcaldia, com a Tortosa, però en cap cas a les comarques. I val a dir que, justament quan els seguidors de Domingo aconseguiren les màximes quotes de poder municipal, provincial i estatal durant el bienni 1931-1933, es quan paradoxalment es produí el seu declivi i la pèrdua de la seva hegemonia. I Alhora que hem relativitzat aquesta hipòtesi, n'hem introduït i validat de noves no plantejades iniclament, com la línia pseudoreligiosa exposada, a la qual li hem donat tota la importància, ja que ha encaixat amb els moments de creixement i, sobretot, de crisi.

Com en totes les investigacions històriques, esperem haver pogut contribuir a l'avenç de la nostra disciplina. En primer lloc en la història de les Terres de l'Ebre, on el marcel·linisme ha estat un dels moviments contemporanis que l'han singularitzat com a territori. Coneixe'l millor serà, també, saber una mica més d'aquestes comarques, de l'edificació d'una cultura política democràtica, de les seves singularitats respecte a la qüestió nacional, de la relació entre el centre i la perifèria i, també, de la molt més recent construcció d'una identitat ebrenca.

També de la història catalana i estatal, on Domingo exercí un paper encara no prou reconegut des del nostre punt de vista, i on els seus seguidors van ser, alhora, una expressió ben atípica si tenim en compte la interpretació

que n'hem fet. Esperem, al mateix temps, haver pogut fer una aportació en el coneixement de la transició de la política de notables i de quadres cap a la de masses, on el marcel·linisme, al nostre entendre, va representar un cas força original. Després de l'actuació del lerroxisme a l'àrea de Barcelona durant els primers anys del segle, els seguidors de Domingo es configuraren com la segona estructura de masses apareguda al Principat, una quinzena d'anys abans de l'articulació de l'Esquerra, ara sí ja, al llarg i ample de tot el territori català.

Confiem haver-ho pogut aconseguir. També haver explotat la potencialitat dels imprescindibles treballs dels nostres predecessors. De ben segur que, igual com ells, ens sentirem del tot realitzats si algun dia el nostre treball pot ajudar a iniciar-ne de nous. Tant de bo que així sigui. Només llavors sabrem que l'esforç i la dedicació de molts anys de recerca no hauran estat en va.

Alcanar, setembre de 2014

12. APÈNDIX DOCUMENTAL

12.1 Estructures humanes¹⁸¹³

12.1.1 *El líder*

Marcel·lí Domingo Sanjuan. Tarragona, 25 d'abril de 1884 – Tolosa de Llenguadoc (França), 2 de març de 1939. Mestre, escriptor i polític. Casat el 1932 amb Filomena Savé Mestres. Arribat a Tortosa durant els primers anys del segle XX, destacà per les seves activitats al voltant del periodisme i el teatre però sobretot, per obrir una escola laica a Roquetes el 1906. Iniciat políticament durant l'última conjuntura solidària, fou elegit regidor a Tortosa el 1909, on residia al número 24 del carrer Moncada. A partir del 1914 i fins al 1923 fou diputat per aquest districte, només derrotat en els comicis de 1920 en unes eleccions irregulars. Entremig, encapçalà el republicanisme catalanista sent director de *La Publicidad* des del 1915 i posteriorment de *La Lucha* a partir del 1917, alhora que presidí tant el BRA i com el PRC. La seva posició es consolidà després de l'empresonament del 1917 i la posterior campanya de mitificació. Conspirador destacat contra la dictadura de Primo de Rivera, fou un dels fundadors destacats del PRRS el 1929. Com també ho fou de l'ERC, en la qual va romandre amb doble militància fins al gener de 1932. Durant la República, fou elegit diputat per Tarragona el 1931 i el 1936, mentre el 1933 fou derrotat tant per Bilbao com per Madrid. Durant el primer bienni republicà, aconseguí les màximes quotes de popularitat com a ministre d'Instrucció Pública –on retornà breument el 1936- i un enorme descrèdit al capdavant d'Agricultura, Comerç i Indústria. Durant la guerra civil va treballar en una campanya propagandística a l'estranger en favor de la causa republicana. Va

¹⁸¹³ El llistat de persones que s'exposen a continuació està ordenat alfabèticament en relació al primer cognom. Elaboració pròpia en base als capítols anteriors i, en molts casos, a partir de Josep SUBIRATS Piñana, *Quatre alcaldes republicans... Op. cit.* Josep SUBIRATS Piñana, *Tortosa, front de guerra... Op. cit.* Josep SUBIRATS Piñana, *Marcel·lí Domingo... Op. cit.* Josep SÁNCHEZ Cervelló (coord.), *El republicanisme a les Terres de l'Ebre... Op. cit.* Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre...", *Op. cit.* Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.* *Memoriaesquerra.cat... Op. cit.* Fullet documental de l'exposició "100 anys de republicanisme a Amposta...", *Op. cit.*

morir enverinat a Tolosa de Llenguadoc el 1939. Publicà diversos llibres d'assaig polític i de memòries, però també de ficció amb teatre i novel·les.

12.1.2 *El nucli dirigent*

Joan Benet Piñana. Tortosa, 1887 - Barcelona, 1964. Botiguer i representant, era el propietari de l'establiment de teixits més important de la comarca. Casat amb Pilar Domingo, germana de Marcel·lí Domingo. Residia al carrer de la Sang, número 7 de Tortosa i tenia un xalet a la carretera Simpàtica, on funcionà l'Ajuntament de Tortosa amb l'arribada del front de guerra l'abril del 1938. Segons explicà ell mateix en el seu diari de la guerra, va començar a treballar políticament en temps de la Solidaritat Catalana, quan tenia 20 anys. A primers de 1911 assistí a l'assemblea constitutiva de la UFNR a Barcelona, al costat de Marcel·lí Domingo i altres companys del Centre Republicà Autonomista de la ciutat. A mitjans dels anys 10 ja presidia el Centre d'Unió Republicana de Tortosa. Detingut durant la visita reial a Tortosa el 1926, fou elegit president del Centre novament el 1927.

Després de proclamar la República des del balcó de l'Ajuntament el 14 d'abril del 1931, fou escollit alcalde de la ciutat el dia 16 amb 27 vots a favor, 7 dels quals eren de la candidatura minoritària i estigué al càrrec fins al gener del 1934. Durant el seu mandat, sanejà les finances municipals, posant ordre i simplificant l'activitat burocràtica, actualitzà els reglaments del Mercat i de l'Escorxador, reintegrà a l'Ajuntament la propietat de l'edifici "Casa Llotja" que ocupava el Ram de Guerra, fomentà l'obra pública, com la conducció d'aigües, i creà 6 escoles municipals d'ensenyament primari, inaugurant també una escola de música i una guarderia rural. El febrer del 1933 integrà el comitè executiu del nucli local quan els marcel·linistes de Tortosa adoptaren les sigles del PRRSC. A partir del gener del 1934 continuà a l'Ajuntament, després de ser elegit regidor republicà per Tortosa en les eleccions municipals del gener i tinent d'alcalde a partir de l'1 de febrer, presidint també fins al 3 d'abril la comissió d'Obres Públiques. Tot i que fou un dirigent fonamentalment local i comarcal, el 3 de juny fou també escollit tresorer del consell directiu del PRRSC al seu IV Congrés i posteriorment membre del consell general del PRE amb la creació d'aquest com a vocal. Després dels fets d'octubre, treballà en un requeriment notarial contra l'alcalde Rafael Alemany Català perquè retornés l'alcaldia als guanyadors de les eleccions municipals. Amb la nova victòria de les esquerres en les eleccions del febrer del 1936, va recuperar l'acta de

regidor i aquell mateix any presidí la Junta Municipal del PRE de Tortosa. El decisiu 17 de juliol presidí també del comitè d'enllaç del Front Popular en la reunió celebrada a la seu del PRE.

Ja durant la guerra, formà part del Comitè antifeixista en representació del la formació i va ser delegat de la Generalitat per als refugiats. A començaments de març del 1937 impulsà la fusió dels marcel·linistes amb l'Esquerra, continuà sent l'home fort del partit a Tortosa i participà activament en el congrés comarcal celebrat a la ciutat el mes de juliol. Després del fets de maig del 1937, fou regidor, segon tinent d'alcalde i conseller de Sanitat i Assistència Social. La tardor del 1937 en l'assemblea local d'Esquerra fou elegit representant i posteriorment president. Exiliat a França, l'any 1947 aconseguí autorització per instal·lar-se a Barcelona, al domicili de la seva muller i el seu fill Joan. Després d'intentar reobrir els magatzems Benet a Tortosa sense èxit, retornà a Barcelona. A la capital catalana freqüentava el cafè *Oro del Rin* de la Plaça Catalunya, on trobava vells republicans com Ramon Nogués o Domènec Piñana. El 1964 va morir a Barcelona als 77 anys.¹⁸¹⁴

Josep Berenguer Cros. Tortosa, 3 de setembre de 1895 – Arnero (Colòmbia), 6 de novembre de 1979. Advocat. Casat amb Teresa Ballescà, tingueren dos fills, Pilar i Frederic. Estudià el batxillerat al col·legi Sant Lluís i posteriorment dret a Barcelona, on donà suport a l'Assemblea de Parlamentaris sent l'home de confiança de Domingo a la Universitat, on va obtenir el títol d'advocat el 1917. Entre el 1912 i 1913 ja presidia les Joventuts d'UR, on "*tanto trabajó de jovencito.*"¹⁸¹⁵ També col·laborà a *La Lucha* i va dirigir *El Pueblo* des del 1920. En les eleccions de diputats a Corts del 1920 i el 1923 fou el candidat marcel·linista al districte de Roquetes, tot i que no aconseguí l'elecció. El 1926 ja presidia el centre republicà de Tortosa. Conspirador i enllaç en aquesta ciutat de la "Sanjuanada", acollí a casa seva reunions per preparar el cop.

El 14 d'abril del 1931 va proclamar la República a la ciutat a les 6 de la tarda. S'integrà a la nova Diputació de Tarragona com a representant del districte de Roquetes. Finalment, aconseguí ser elegit diputat a Corts en les

¹⁸¹⁴ *El Ideal*, 09-X-1915, p. 4.

¹⁸¹⁵ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. *Op. cit.*

eleccions del 28 de juny. Al Congrés, formà part de la comissió de Marina i de la comissió que debaté la Constitució. Al Ministeri d'Agricultura, Comerç i Indústria encapçalat per Domingo fou director general de Duanes entre el desembre del 1931 i l'abril del 1933. Fou també conseller de la CAMPSA en representació de l'Estat. A les Corts, les seves intervencions parlamentàries foren defensant, l'agost del 1932, el projecte de llei de Reclutament i Ascensos de l'oficialitat de l'exèrcit en nom de la comissió de Guerra -de la que seria vocal titular-, també en els debats de transformació del "Consejo de Cultura" o en la comissió d'Estatuts sobre l'autonomia dels municipis. Va votar favorablement l'Estatut català, la Llei de Reforma Agrària i la Llei de Congregacions Religioses, tot i que no va participar en la votació de la Constitució. Al costat de la seva activitat a Madrid, fou director d'*El Pueblo* de Tortosa entre el 1931 i el 1934, anys en que residia segon al pis del número 4 de la Plaça de la República de Tortosa. El febrer del 1933 formà part del comitè executiu del constituït PRRSC de Tortosa i durant aquell mateix any va entrar a formar part del consell directiu del PRRSC. L'any 1934 deixà la seva activitat a Madrid i retornà a Tortosa.

Al gener fou elegit regidor republicà en les eleccions municipals i posteriorment, el primer de febrer, alcalde de la ciutat fins als Fets d'Octubre, quan proclamà l'Estat Català al balcó de l'Ajuntament a les nou del vespre. Fou detingut i empresonat a Madrid el dia 31, implicat en l'afer de l'*"alijo de armas"*, fins al 9 de gener del 1935. L'acusació era la de *"permetre l'entrada clandestina d'armes per a reforçar la vaga general revolucionària i les forces obreres en la seva etapa al capdavant del servei de duanes."* Va recuperar l'alcaldia el 1936. Durant el seu govern, va fer enderrocar el Pinyó de l'Àngel, amb la capella de l'Àngel Custodi, a la Plaça de l'Àngel de Tortosa. Durant els mesos de maig i juny va haver de fer front a les vagues del tèxtil i de les fàbriques de maons a la ciutat. Forçat a dimitir l'agost de 1936 durant el procés revolucionari de la guerra civil, es va traslladar a Colòmbia per fer tasques de difusió de la causa republicana i de recerca d'aliats, país on va establir la seva residència amb la derrota republicana fins a la seva mort a Arnero el 1979.

Sebastià Campos i Terré. Tarragona, 23 de gener de 1911 – Barcelona, 5 de juliol de 1939. Mestre i periodista. Va estudiar magisteri i va exercir de mestre a

La Canonja i a Flix, fent estudis de dret i col·laborant a la premsa de Tarragona i Tortosa. Casat amb la tortosina Irene Turon Domènec, tingueren una filla, Victòria Campos Turon, nascuda el desembre de 1937. Director d'*El Pueblo*, fou empresonat arran dels fets d'octubre del 1934 i posteriorment també la tardor del 1935. Publicà *El 6 d'octubre a les comarques*. El 1935 es vinculà a la Gran Lògia la Humanitat de Catalunya. El 4 de maig de 1936 deixà la direcció del diari tortosí per treballar com a periodista al diari madrileny d'*Izquierda Republicana* de Madrid, on es féu càrrec de la Secretaria del Ministeri d'Instrucció Pública. Durant al guerra civil, s'incorporà com a voluntari a les milícies republicanes del cinquè regiment i el 31 de juliol del 1938 s'enrolà a la companyia primera de la victòria, secció primera i esquadra primera amb el grau d'alferes. Assolí el grau de Comandant de l'Exèrcit Popular. Exiliat a França amb la derrota republicana, va retornar voluntàriament a Catalunya, on fou capturat a Barcelona, empresonat i afusellat al Camp de la Bota amb 28 anys, el 5 de juliol del 1939.¹⁸¹⁶

Ramon Noguer i Comet. Figueres, 29 de juliol de 1886 – Barcelona, 1969. Casat. Va col·laborar també en diverses publicacions, com *Llibertat*, *Revista de Catalunya* o *Pàtria*. Redactor d'*El Poble Català*, fou membre del CNR i de la UFNR. Disconforme amb el Pacte de Sant Gervasi, s'uní al BRA i posteriorment al PRC, del qual fou secretari general i redactor de *La Lucha*. Malgrat la seva amistat personal amb Francesc Layret, s'oposà el 1919 a la proposta d'adhesió del partit a la Tercera Internacional. Entre el 1919 i el 1921 col·laborà a *La Publicitat* i fou elegit diputat provincial per Figueres aquest últim any i secretari entre 1921 i 1923 i conseller entre 1923 i 1924 de l'Assemblea de la Mancomunitat de Catalunya. Treballà d'advocat, i destacà defensant el CADCI des del 1912. Col·laborà amb Rovira i Virgili a *La Nau* (1927-33) i participà en l'elaboració del programa d'ERC el 1931. Això no obstant, es separà de l'Esquerra i fou membre del PRRSC i governador civil de Tarragona entre 1931 i 1932 i, com a tal, president del Patronat de Tarragona. Alhora, exercí altres càrrecs, com el de vocal de la Junta Consultiva d'Assegurances o representant de l'Estat i president del Comitè Industrial Cotoner de Barcelona. Amb el IV

¹⁸¹⁶ Expedient 48, Lligall 184, Secció Maçoneria B. Expedient 86.152, secció DNSD Secretaria, Secció de Maçoneria. Lligall 651, Secció Militar, CDMH.

Congrés del PRRSC de juny del 1934 fou elegit vicepresident del partit. Durant la guerra civil ja havia abandonat la política. Publicà *Vint mesos de Govern Provincial* el 1933 i deixà escrites unes *Memòries* publicades l'any 2000. Va morir a Barcelona el 1969.

Ramon Nogués i Biset. Móra d'Ebre, 1891 – Barcelona, 1963. Estudià dret a Saragossa i treballà com a advocat a la seva població natal però també a Tarragona, al segon pis del número 96 de la Rambla del 14 d'Abril. Casat amb Maria Anna Pàmies Navarro, filla d'una família benestant de Ginestar. Possiblement, filla de l'alcalde Francesc Pàmies Navarro. A Móra d'Ebre fou membre de la Joventut Democràtica i del CID. Col·laborà a *El Poble Català* i *La Lucha* i fou membre del PRC. Exiliat a França el 1919, va conspirar contra la dictadura de Primo de Rivera participant en la "Sanjuanada". Els seus inicis polítics se situaren al voltant de Joan Caballé i posteriorment de Joan Pich i Pon.¹⁸¹⁷ El 14 d'abril del 1931 fou el representant del districte de Gandesa en la constitució de la nova Diputació de Tarragona i posteriorment en va ser elegit president com a comissari delegat de la Generalitat. Deixà el càrrec per esdevenir director general d'Indústria i posteriorment de Comerç i Política Aranzelària al govern de la República. Fou també diputat per Tarragona el 1931 i per Barcelona el 1936, a més de president del PRRSC. Durant la guerra civil, el 10 de setembre de 1938 substituï Domènec Piñana com delegat de la Generalitat d'Institucions Financeres. Després de ser nomenat Vicepresident de les Corts, un cop acabada la guerra va exercir-ne la Presidència a l'exili. Va retornar a Catalunya el 1955 per exercir la seva professió a Barcelona on va morir el 1963.

Emilio Palomo Aguado. Santa Cruz de la Zarza (Toledo), 1887 – Miami, (Estats Units), 1964. Advocat i escriptor. Casat amb Rosita Rico, tingueren dues filles, Enriqueta i Aurelia. Fou diputat per Toledo i després de conèixer Marcel·lí Domingo el 1918 al Congrés, es va apropar als seus postulats, vinculant-se amb el marcel·linisme de les Terres de l'Ebre durant els anys finals del període restauracionista, residint a Tortosa, sent director d'*El Pueblo* i posteriorment,

¹⁸¹⁷ El 1923, la premsa encara considerava "don Ramón Nogués, republicano de Pich y Pon". *Correo de Tortosa*, 25-V-1923, p. 2.

durant la dictadura, sent el secretari del dirigent de l'Ebre a Madrid. El 1930 publicà *2 ensayos de revolución*, on feu un repàs de les dècades viscudes el 1910 i el 1920 i també *Uso y abuso de la tierra*. Amb la República, fou diputat a Corts per Toledo, governador civil de Santander i de Madrid, subsecretari i ministre de Comunicacions i president del Tribunal de Comptes d'Espanya. Ja en guerra, el 14 de maig de 1938 fou elegit president de la minoria parlamentària d'Izquierda Republicana. Amb la victòria franquista s'exilià a Mèxic i Cuba i morí als Estats Units el 1964.

Domènec Piñana Homedes. Tortosa, 1878 – Barcelona, 1971. Fill de Domingo Piñana i Cándida Homedes. Fou autodidacta de formació, sobretot en estudis de comerç. Va treballar de depenent a Barcelona en una llarga estada a la Casa Folch i posteriorment de representant d'altres, com la Casa Barrau. Fos on fos, Piñana feia representacions d'adobs químics, productes agroalimentaris o carburs. Casat amb la tortosina benestant Matilde Prades, va residir al carrer Cervantes, número 6, de Tortosa. El juliol de 1905 ja formà part del Consell d'Administració de la llavors constituïda subsecció número 126 de l'Associació Mutualista *L'Amich del Poble Catalá*, a la veïna Amposta.¹⁸¹⁸ Piñana demostrava sensibilitat cap als sectors obreristes, alhora que representava els sectors més catalanistes del republicanisme. El novembre de 1913 fou elegit regidor a Tortosa i formà part de la comissió de Beneficència. El 14 de gener de 1916 fou elegit alcalde de la ciutat. Durant els mesos finals de la Gran Guerra va intervenir en l'economia local fixant els preus a la baixa dels articles de primera necessitat, que havien pujat sobtadament. També el maig de 1918 va traslladar el Llac Vell del Parc Municipal, reemplaçant l'aigua estancada per aigua corrent. Durant la seva etapa d'alcalde va pavimentar i adoquinar molts carrers, va treballar també en la Rambla de Ferreries i en l'extensió de l'enllumenat als ravals de Tortosa. Poc després de ser reelegit en les eleccions de febrer de 1920, el dia 20 d'agost, Piñana presentava la seva dimissió per discrepàncies amb el seu equip de govern. El seu govern fou interromput, també per alcaldies de Reial Ordre, com el 1917. Durant l'etapa de Primo de

¹⁸¹⁸ *El Faro*, 27-VII-1905, p. 5.

Rivera va conspirar contra la dictadura aprofitant els seus viatges professionals i aglutinant els principals líders de les comarques de l'Ebre.

En proclamar-se la República, s'integrà a la nova Diputació de Tarragona com a representant de Tortosa i posteriorment fou nomenat adjunt del comissari Nogués. Poc més tard, el 28 de maig, fou elegit per unanimitat dels 135 regidors que actuaven com a electors diputat al Parlament provisional de Catalunya per Tortosa i Roquetes. Integrat a la Comissió d'Economia i Treball, explicà per les Terres de l'Ebre el procés d'elaboració de l'Estatut. Fou diputat provisional fins que es dissolgué el Parlament provisional el 25 d'octubre d'aquell 1931. Però tot i presentar-se com a candidat a les primeres eleccions al Parlament, no aconseguí l'elecció, per la qual cosa es pogué dedicar més a les seves tasques professionals de comerç. Durant el 1932, presidí la Diputació de Tarragona com a comissari delegat de la Generalitat, des d'on promocionà la creació de la Biblioteca Popular de Tortosa, entre d'altres. Governador civil interí de Tarragona l'estiu del 1932, fou també president de la Comissió Gestora de la Càmera Agrícola de Tarragona – successora del Consell Provincial de Foment- aquell mateix any. El febrer del 1933 integrà el comitè executiu del nouat PRRSC de Tortosa i el febrer de l'any següent encara presidia el seu comitè local. Amb el IV Congrés del partit el juny de 1934 a escala catalana fou elegit vocal. Com que no tenia cap càrrec institucional, no fou detingut amb els fets de d'octubre del 34, amb la qual cosa va poder treballar en les accions del republicanisme ebrenç en manifestacions i actes de protesta pels empresonaments.

Ja en temps de guerra, el 30 d'agost de 1936 fou nomenat comissari de la Generalitat al Banc d'Espanya de Tortosa. Posteriorment va ser delegat de la Generalitat d'Institucions Financeres. El 21 de maig de 1938 fou detingut a Borja, a prop de Saragossa, després d'haver quedat atrapat a la riba dreta de l'Ebre a Tortosa i d'haver-se traslladat posteriorment a Sant Carles de la Ràpita. Empresonat a Torrero (Saragossa), Vinaròs i Tarragona, va ser condemnat a consell de guerra sumaríssim i a 15 anys de presó. Un cop alliberat, es va traslladar a Barcelona, i des del 1944 va treballar clandestinament a l'Esquerra. Va morir a la ciutat comtal el 1971.

Primitiu Sabaté Barjau. (1888-1939). Metge cirurgià. Després d'estudiar medicina i de ser alumne de l'Hospital Necker de París, treballà com a metge agregat de l'Hospital Clínic de Barcelona durant els anys 10, mentre tenia una consulta de cirurgia general i vies urinàries al número 16 del carrer de l'Àngel de Tortosa. A finals de 1913 fou proposat pels republicans de Tortosa per una substitució del metge titular, però no va ser acceptat per la resta de la corporació. Amb el seu germà Secundí –que el 1936 era conseller del Banc d'Espanya–, obrí la Clínica Sabaté a l'edifici modernista de la Plaça Alfons XII. El seu gran prestigi com a metge fou aprofitat políticament, i el febrer del 1933 presidí el comitè executiu del partit quan els marcel·linistes de Tortosa adoptaren les sigles del PRRSC. En les eleccions legislatives del 1933 fou el cap de llista per Tarragona de la Coalició d'Esquerres Catalanes, tot i que no va aconseguir l'elecció. I poc després, en les municipals del 34 encapçalà la llista tortosina de les esquerres, tot i que acabà sent elegit alcalde Josep Berenguer. A més a més, Sabaté deixà l'acta de regidor als pocs dies per estar ja ocupant la direcció de l'Hospital municipal de la Santa Creu de Jesús. Durant la guerra exercí a l'Hospital de Figueres amb el grau de Comandant. L'11 de març de 1939 fou detingut a Tortosa i traslladat a la presó de Pilatos de Tarragona. Fou afusellat el 8 d'agost de 1939. Durant els anys posteriors, Secundí continuà al capdavant de la Clínica Sabaté, que esdevení una referència a les Terres de l'Ebre. Actualment, un cèntric carrer de Jesús recorda la memòria de Primitiu.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁹ Entrevista a Josep Subirats Piñana. Barcelona, 29-X-2011. "En el Ayuntamiento", *El Pueblo*, 3-I-1914, p. 3. *El Restaurador*, 22-XI-1915, p. 2. Gustau MORENO Pérez, "Primitiu Sabaté Barjau, l'altre tortosí afusellat fa 75 anys amb l'alcalde Josep Rodríguez", a *marfanta.com*, 08-VIII-2014 [en línia a <http://lamarfanta.blogspot.com.es/2014/08/primitiu-sabate-barjau-laltre-tortosi.html>].

12.1.3 Els sectors intermitjos

Joana Álvarez Fabra. Natural de Girona i veïna de Ferreries (Tortosa). Filla d'Alejandro Álvarez i Marcelina Fabra. Cosidora. Fundadora del Partit Femení Radical Socialista a l'Ebre, també conegut amb l'Agrupació Femenina Marcel·linista. Fou apoderada del Front d'Esquerres en les eleccions de febrer de 1936 i es postulà per al Socorro Rojo Internacional. L'agost del 1939, amb 48 anys, fou empresonada a la presó de dones de Tarragona, jutjada per consell de guerra el 6 de setembre d'aquell any i condemnada a 20 anys de presó.¹⁸²⁰

Antoni Asens Cardona. Alcalde de Móra d'Ebre entre el 1910 i 1915 i posteriorment entre el 1918 i el 1923. Sota l'influència del marcel·linisme, podia també compartir les seva fidelitat amb Joan Caballé, sobretot durant els primers anys.

Joan Ballester Romero. Com a industrial de l'oli, treballà a les Terres de l'Ebre, al Maestrat i al Baix Aragó i formà part de l'elit econòmica de Tortosa. Membre de la candidatura marcel·linista en les eleccions municipals del 1931 pel districte quart de la ciutat, el febrer del 1933 integrà el comitè executiu del PRRSC local i el gener del 1934 fou elegit regidor republicà per Tortosa en les eleccions municipals.

Artur Bladé i Desumvila. Benissanet, 2 de març de 1907 – Barcelona, 23 de desembre de 1995. Fill d'una família liberal de Benifallet. Escriptor. Apropat als postulats de Marcel·lí Domingo, sentí "*la seva influència en la meva juvenesa*".¹⁸²¹ Vinculat a la Societat Instructiva Obrera la Renaixença, sobretot des del 1924, impulsà l'abril del 1931 el canvi cap al Centre Instructiu Republicà la Renaixença, on exercí de mestre en les seves escoles laiques i mixtes, la qual cosa li suposà alguns problemes ja que no tenia el títol corresponent. Col·laborà a *El Llamp* de Gandesa i, de la mà de Martí Rouret, a *La Riuada* de

¹⁸²⁰ Josep SUBIRATS Piñana, *Les Oblates, 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, Cossetània, Valls, 2006, pp. 14, 93, 97, 108-111 i 183.

¹⁸²¹ Artur BLADÉ i Desumvila, "Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat", *Op. cit.*, p. 141.

Móra d'Ebre a partir del juliol de 1927 i a *L'ideal de l'Ebre* des del 1931. A partir del Comitè Republicà Radical Socialista de Benissanet, fou un dels impulsors de la Federació Republicana del Districte de Gandesa i esdevé secretari de la Federació Republicana Federal Socialista de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Amb el trencament amb el marcel·linisme, fou un dels organitzadors de l'ERC a la Ribera d'Ebre al costat de Rouret. El 1932 fou designat president dels Jurats Mixtos i també treballà a l'oficina de Recaptació de Contribucions de la Generalitat, tots dos càrrecs a Tortosa, ciutat on també impulsà l'Esquerra, a l'hora que escrivia al *Lluita* d'aquesta població, l'*Avançada* de Tarragona, *Foment* de Reus o *Opinió* de Barcelona. Recuperà el seu lloc de treball perdut després dels incidents del 6 d'octubre de 1934 i un cop esclatà la guerra civil fou nomenat secretari del conseller de Sanitat i Assistència Social, Martí Rouret, càrrec en el que seguí al seu amic quan fou nomenat sotssecretari de la Presidència. Amb la derrota republicana, s'exilià a França i a Mèxic, i no retornà a Catalunya definitivament fins al 1961. Morí a Barcelona el desembre de 1995.¹⁸²²

Modest Brull Rey. Industrial. Germà del farmacèutic Enric Brull Rey. Regidor a l'Ajuntament del Perelló el 1929, el 1931 fou elegit alcalde marcel·linista de la població.

Ramon Cabrera Català. Boter. Dirigent sindicalista i socialista i activista cultural de Tortosa. Membre de l'Associació d'Oficials Boters i del Centre Obrer de Corporacions, formà part de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte quart. Aquell mateix any fou també president del Centre Cultural de Remolins.

Adolf Cabús i Clua. Barcelona, 13 de novembre de 1889. Fill de Juan Cabús i Concepción Clua. Casat i funcionari de professió. Tot i que resident a Barcelona, era fill de Vilalba dels Arcs. Candidat marcel·linista pel districte de Gandesa a les eleccions per designar una Diputació Provisional per a redactar l'Estatut el maig de 1931, fou derrotat per Martí Rouret. Va ser també president

¹⁸²² Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Per la República i per Catalunya...", *Op. cit.*, pp. 19-25.

de la Junta Municipal del PRE de Barcelona i delegat del Ministeri de Treball i Previsió a Catalunya. Amb la derrota republicana a la guerra civil s'exilià a França.

Joan Cachot Torroja. Diputat provincial per Tortosa-Roquetes en els comicis de 1915.

Manuel Camós Juan. Vinaròs, 1881 – Tortosa, 1932. Veí de Ferreries. President de la UR local, fou elegit regidor republicà de Tortosa el 1917 i el 1920 amb la cartera d'hisenda.

Francesc Campos Inglés. Dirigent del CID de Móra d'Ebre fou alcalde de la població entre 1931 i 1933, fins a l'arribada de la comissió gestora presidida per Martí Rouret.

Agustí Cardona Cid. Natural de Santa Bàrbara. Fou elegit secretari de la Federació Republicana Obrera Radical Socialista del districte de Roquetes el març de 1932.

Joan Castells Villalta. Elegit primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Roquetes l'abril de 1931. El març de 1932 fou també vocal de la Federació Republicana Obrera Radical Socialista del districte de Roquetes. En les municipals de 1934 fou elegit segon alcalde. Finalment, fou batlle de la població durant la guerra civil ja amb les sigles de l'ERC.¹⁸²³

Daniel Chavarría Casadó. Germà d'Enrique Chavarría Casadó. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1931 pel districte 3r, el gener del 1934 fou elegit regidor. La tardor del 1937 fou també elegit per formar part del comitè local de l'Esquerra.

Agustí Chortó. Membre de la Societat d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries, fou un dels dirigents marcel·linistes de Tortosa.

¹⁸²³ Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, pp. 69-71.

Trinitari Colell Muñoz. Com els seus germans Antonio i Enrique, fou espartenyer. Casat amb Matilde de *Palleta*, van tindre tres fills. Influït en la seva formació per l'arribada d'un grup de mestres progressistes a Alcanar vinguts de Barcelona a causa de la repressió governamental i dels enfrontaments entre pistolers de la patronal i dels sindicats durant els primers anys 20, fou alcalde marcel·linista d'Alcanar entre el 1931 i el 1934.¹⁸²⁴

Julio Cortiella. Natural de la Sénia. El març de 1932 fou escollit vocal de la Federació Republicana Obrera Radical Socialista del districte de Roquetes.

Joan Curto Pla. 1906-1939. Casat amb la dirigent de la secció femenina del marcel·linisme, Marina Daufí. Redactor d'*El Pueblo*, dirigí el diari entre el maig de 1936 i el gener de 1937, quan deixà el seu lloc a Josep Subirats per incorporar-se a l'exèrcit republicà, on arribà a ser capità. Empresonat, fou jutjat pel consell de guerra sumaríssim el 20 de juny de 1939 a Tarragona i condemnat a mort. Finalment, fou afusellat el 20 d'octubre als 33 anys.

Marina Daufí Segura. Tortosa, 1906. Va estudiar magisteri a l'Escola Normal de València i va obtenir el títol de Mestre de primer ensenyament. Va fer oposicions per a ingressar a les places de Magisteri convocades l'any 1925, els exàmens dels quals es van verificar el 1927, i tot i que va ser aprovada sense plaça, finalment va treballar del 19 d'abril de 1927 fins als cursos de 1931 a l'Escola mixta de Corchuela (Toledo), portant al mateix temps la cantina escolar. Amb l'arribada de la República feu un curset de català mitjançant una subvenció, sent alumna becaria de la Protectora d'Ensenyança Catalana. Durant el primer bienni republicanosocialista va intentar accedir a una plaça del Magisteri Nacional i a les Escoles Municipals de Barcelona, però desconeixem si ho va aconseguir. Fou directora del grup escolar Marcel·lí Domingo de Roquetes. Fou la principal impulsora del marcel·linisme femení a Tortosa

¹⁸²⁴ Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.* Entrevista a Mercedes Queralt Sancho. Alcanar, 19-XI-2011.

durant els anys 30. El setembre del 1934 es casà civilment amb el redactor d'*El Pueblo* Joan Curto Pla.¹⁸²⁵

Federico Domingo Sanjuan. 1895-1939. El més petit dels germans de Marcel·lí Domingo. Elegit alcalde de Benicarló després dels comicis del 12 d'abril de 1931. Fou assassinat per la FAI de la seva població a la Rabassada de Barcelona, quan intentava mediar per evitar la mort d'un familiar. També al mateix poble del Maestrat fou executat un cunyat d'aquest últim.¹⁸²⁶

Alfred Escribà Prades. Banquer. Membre de la junta republicana d'Amposta de 25 de desembre de 1904, un mes abans que el gener del 1905 es constituís el Centre de Fraternitat Republicana. El 1915 fou elegit diputat provincial per Tortosa-Roquetes i el 1931 alcalde de la seva població. El febrer de 1936 presidí la Diputació de Tarragona, tot i que només per uns dies, i poc més tard, fou compromissari per participar en l'elecció del president de la República com a membre del PRE.

Joan Fabé. Alcalde marcel·linista de Tivenys durant els primers anys 30.

Adolf Fàbregas Comas. Republicà d'Amposta. Propietari d'una merceria. Membre del grup que constituí *El Faro* el 1904 i el Cercle de Fraternitat Republicana el 1905. Tresorer de la Cambra Arrosera d'Amposta des de la seva fundació. Segon alcalde d'Amposta després de les eleccions del 12 d'abril de 1931.¹⁸²⁷

Joan Falcó Colomé. Dirigent socialista de Tortosa. El gener del 1934 fou elegit regidor dins la candidatura marcel·linista en les eleccions municipals i a partir de l'1 de febrer tinent d'alcalde. Detingut durant els fets d'octubre, va recuperar

¹⁸²⁵ Documents diversos. Lligall 377, Expedient 9 i Lligall 415, Expedient 27. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸²⁶ Marco A. SORIA, Julio VIDAL, "Marcelino era muy querido...", *Op. cit.*, p. 16. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: una figura cristal·lina...", *Op. cit.*, p. 55. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Marcel·lí Domingo: un referent...", *Op. cit.*, p. 185.

¹⁸²⁷ Carta manuscrita d'Adolfo Fàbregas a Marcel·lí Domingo. Amposta, 04-V-1932. Lligall 2403, Expedient 71. Secció P. S. Madrid, CDMH.

l'acta de regidor amb la victòria de les esquerres el febrer del 1936, tot i que presentà la dimissió el 19 de març del 1936 per discrepàncies amb el seu partit.

Justo Ferré. Dirigent marcel·linista d'Ulldecona, president del PRRS local.¹⁸²⁸

Ramon Franquet Molins. Tingué un fill, Josep Franquet, metge i dirigent local del marcel·linisme de Tortosa. El pare fou líder socialista i sindicalista de la ciutat. El 1917 ja va participar en les eleccions dins la candidatura republicana i obrera, essent el quart candidat més votat. Membre de la candidatura republicanosocialista en les eleccions municipals del 12 d'abril 1931 pel districte primer, fou tinent d'alcalde a partir del dia 16.

Josep Franquet. Metge de Tortosa. Fill del dirigent socialista local Ramon Franquet Molins.

Manel Galès i Martínez. Nascut a Valls el 1894. Advocat i professor de l'Escola Normal. Líder federal i marcel·linista de Tarragona, presidí el Comitè revolucionari de Tarragona i proclamà la República a la ciutat el 1931. Dirigent del Centre Republicà Democràtic Federal i director de *Tarragona Federal*, trencà amb Domingo, dimití d'aquest càrrec l'agost d'aquell any per dirigir l'*Avançada* i esdevingué el màxim dirigent de l'ERC a la capital provincial. Amb aquesta formació fou elegit diputat al Parlament el 1932 després d'haver estat escollit diputat de la diputació provisional de la Generalitat per Valls el 1931.

Joan Garcia Sánchez. Escollit alcalde de l'Ametlla de Mar el 1931.

David Guarch. Regidor de l'Ajuntament de Tortosa durant els primers anys 10 del segle XX. President de la comissió de Foment de l'Ajuntament.

Joan Hierro Gaya. Roquetes, 1878-1963. Ferrer, propietari d'un taller al carrer de la Sèquia, número 20, d'aquesta població. Elegit alcalde en les eleccions d'abril de 1931 i reelegit en les de gener de 1934. Destituït després del 6

¹⁸²⁸ Lligall 986, Expedient 363. Secció P.S. Madrid, CDMH.

d'octubre, tornà al càrrec entre febrer i octubre de 1936. Amb el triomf franquista a la guerra, fou empresonat durant 6 anys al Penal d'Astorga. Després de ser alliberat i de casar-se a Roquetes amb Cinta Garcia, fou desterrat a Alacant. Va morir a Roquetes el 1963.¹⁸²⁹

Ismael Homedes Cardona. Industrial de licors. L'agost de 1920 fou elegit alcalde de Tortosa en substitució de Domènec Piñana. Anys més tard, l'abril del 1931 fou integrant de la llista marcel·linista pel districte 2n a les eleccions municipals i alcalde interí de la ciutat el 14 d'abril, càrrec amb el qual dictà la primera proclama per a mantenir l'ordre en les manifestacions populars. El dia 16 d'abril, amb la batllia de Joan Benet, passà a ser tinent d'alcalde. Després del fets d'octubre del 1934, fou destituït de regidor, tot i que amb la victòria de les esquerres el febrer del 36, i després de la dimissió del socialista Joan Falcó, va substituir-lo com a regidor, ja sota les sigles del PRE.

Romà Jori. Membre destacat del Centre d'UR de Tortosa durant els primers anys 10.

Daniel Mangrané Escardó. Nascut a la província de Saragossa el 1884, residí a Tortosa. Casat amb Adela Mangrané Adell, tingueren un fill també anomenat Daniel nascut el 1910. Industrial i elaborador d'oli d'oliva, dedicà diversos estudis durant els anys 60 a aquest producte. Membre de la candidatura marcel·linista en les eleccions municipals de Tortosa del 1917. El 1926 fundà la Institució Cultural i Benèfica que portava el seu nom. El 1933 fou elegit diputat a Corts per minories per la circumscripció de Tarragona dins la coalició encapçalada per l'Esquerra.

Enric Melich. Dirigent Centre Obrer de Corporacions de Tortosa.

Rafael Moner Espuny. El primer republicà d'Amposta del qual es té constància. El juny del 1903 fou escollit membre de la primera junta provincial d'Unió Republicana, el 1904 membre de la Junta Electoral del districte de Roquetes i

¹⁸²⁹ Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes republicana... Op. cit.*, p. 97. Ramon J. BARBERÀ i Salayet, *Les Escoles de "Don Marcelino"... Op. cit.*

el 1905, amb la seva constitució, president del Centre de Fraternitat Republicana.

Manuel Montagud. Dirigent socialista de Tortosa, membre del Centre Obrer de Corporacions i de la Federació Catalana del PSOE local. Regidor a l'Ajuntament tortosí a mitjans de la dècada de 1910.

Francesc Murall Ravanals. Nascut a Tortosa l'any 1900. Casat. Advocat i oficial de Correus. Vinculat a la maçoneria i a *El Pueblo* durant els anys 30. Membre del comitè executiu del PRRSC de Tortosa en la seva constitució el febrer del 1933.

Marcel Navarro Beltri. Natural de l'Ampolla. Industrial. Elegit diputat provincial per Tortosa-Roquetes en les eleccions de març de 1915.

José Nicolau. Natural de Tortosa. Treballava a "Nicolau Hermanos. Sucesores Viuda de José Nicolau", una casa receptora directa de pesca salada i emmagatzemadora de grans fundada el 1871. Vinculat al Centre d'Unió Republicana i a *El Pueblo*.¹⁸³⁰

Josep Nofre Jesús. Ulldecona, 1894-1945. Industrial de l'alcohol i l'aiguarent. Iniciat al periodisme al costat d'Àngel Samblancat a Barcelona, fou director de *La Voz de Ulldecona* durant els anys 10, quan també escrivia a *El Pueblo* sota la columna "Desde Ulldecona", i esdevení el principal dirigent del marcel·linisme a la població. Durant la dictadura, fou alcalde de la vila de 1928 a 1930 i posteriorment de 1930 a 1931. Als anys 30, fou membre de la Lliga i durant el bienni de 1934-1936, governador civil de Castelló, de Las Palmas i Santa Cruz de Tenerife, quan ja havia passat a les files lerrouxistes.¹⁸³¹

Manuel Nomen Aragonés. Tortosa, 28 de desembre de 1893. Fill d'Enrique Nomen i Encarnación Aragonés. Botiguer, representant i agricultor de Tortosa,

¹⁸³⁰ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. *Op. cit.*

¹⁸³¹ Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecon...* *Op. cit.*, p. 309. Ramon PUIG Puigserver, *A cavall de la utopia...* *Op. cit.*, p. 222.

on tenia un immoble al carrer Moncada, número 7. Va fer un negoci de cavalleries a Oran. Amb tot, era l'home fort del marcel·linisme a la partida de Jesús i Maria, on tenia una casa al "Huerto de Pascual". Membre de la candidatura republicana i obrera en les eleccions municipals del 1931 pel districte 5è, fou elegit conseller-regidor i tinent d'alcalde de la ciutat. El gener del 1934 fou reelegit regidor, i a partir del febrer tornà a ser tinent d'alcalde, amb la cartera d'Obres Públiques, presidint la seva comissió. La tardor del 1937 fou elegit en l'assemblea local membre del comitè de l'ERC de Tortosa.

Carlos Pasalamar Fibla. Dirigent republicà d'Ulldecona, un dels referents locals del marcel·linisme. President del Centre d'UR de la població durant els anys 20.¹⁸³²

Francesc Pàmies Navarro. Possiblement familiar, si no germà, de Maria Anna Pàmies Navarro, muller de Ramon Nogués i Biset. Casat amb Emilia Navarro. Alcalde de Ginestar i candidat a diputat provincial en els comicis de 1919 pel districte de Tortosa-Roquetes, tot i que no aconseguí l'elecció en situacions irregulars. Morí de broncopneumònia el gener de 1929.¹⁸³³

Jerónimo Piñana. President del Centre d'Unió Republicana de Tortosa.

Josep Piñol Hernández. Membre del Centre Instructiu Democràtic de Móra d'Ebre. Elegit alcalde de la vila en els comicis municipals de gener de 1934, recuperà el càrrec després de la victòria del Front d'Esquerres en els comicis de febrer de 1936.

Pere Pla Forés. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1917 i en les del 1932 pel districte tercer.

Secundí Sabaté Barjau. Metge. Elegit primer tinent d'alcalde de Tortosa després de les eleccions municipals de 1917. Amb el seu germà de Primitiu

¹⁸³² Lligall 2597, Expedient 118. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁸³³ "Francisco Pamies Navarro", *El Pueblo*, 12-I-1929, p. 3.

Sabaté Barjau, fundà la Clínica Sabaté a la ciutat, que dirigí després de la mort d'aquest durant el franquisme.

Francisco Sánchez Pedrero. Recaptador de cèduls. Dirigent republicà de Gandesa, fou corresponsal d'*El Pueblo* a la Terra Alta. El març del 1931 formà part amb Tomàs Alcoverro del Comitè Republicà Radical Socialista de Gandesa i presidí la Federació Republicana Federal Socialista de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Amb tot, trencà amb el marcel·linisme i fou el principal impulsor d'Esquerra Republicana a la població. Posteriorment es traslladà a Tortosa.

Manuel Sánchez Sánchez. Marcel·linista. Primer alcalde republicà de Flix.

Josep Subirats Piñana. Tortosa, 1920. Doctor en Ciències Econòmiques. Fill i nebot dels també marcel·linistes Francesc Subirats i Domènec Piñana, respectivament. Membre les joventuts marcel·linistes i de la Federació Universitària Escolar. Tot i la seva joventut, s'inicià com a redactor a *El Pueblo* el març del 1934, passà a dirigir el que acabaria sent *El Poble* el gener de 1937, any en que també fou secretari de l'alcaldia amb Josep Rodríguez. El setembre de 1936 també fou elegit president de la FNEC tortosina. L'abril del 1938 l'òrgan marcel·linista deixava de publicar-se i Subirats s'incorporava a l'exèrcit republicà amb la lleva del biberó, sent destinat als fronts del Pirineu lleidatà i de l'Ebre. Amb la derrota republicana fou empresonat. Un cop alliberat s'incorporà a l'Esquerra en la clandestinitat, sent el principal difusor de la memòria del marcel·linisme. Ja des de les files dels socialistes de Catalunya, fou senador a les Corts el 1977 i el 1979, membre de la Comissió dels 20 que redactà l'Estatut de Catalunya del 1979, conseller del Tribunal de Comptes d'Espanya el 1982 i membre del Tribunal de Comptes Europeu el 1986, del qual fou degà fins al 1994. Actualment resideix al barri de la Sagrada Família de Barcelona.

Francesc Subirats Romeu. Industrial de mobles. Pare de Josep Subirats Piñana. Detingut arran de la visita reial a Tortosa el 1926. Membre de la junta

del local del Centre d'Unió Republicana de Tortosa el 1927, presidí la secció d'Esports i Lleure.

Josep Subirats, conegut popularment com "Farinetes". Regidor republicà de Tortosa, fou elegit alcalde de la ciutat els primers dies del 1931.

Tudó. Un dels principals dirigents marcel·linistes de Sant Carles de la Ràpita.

Ernest Tudó d'Esteve. Fill de Sebastián Tudó i Concepción d'Esteve. Botiguer, propietari i representant de Tortosa. Domiciliat a la travessia de l'Àngel, 2. President del Comitè del Centre d'Unió Republicana de Tortosa. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1931 pel districte 1r, elegit regidor i tinent d'alcalde de la ciutat. El gener del 1934 fou elegit conseller-regidor republicà i a partir de l'1 de febrer tinent d'alcalde i responsable de Governació i Cultura. Tingué una participació destacada en el congrés comarcal de l'Esquerra celebrat a Tortosa el juliol del 1937 i fou elegit membre del comitè local del partit a l'assemblea local de la tardor d'aquell mateix any. Fou també president del Patronat i representant de l'Ajuntament a l'Escola del Treball de Tortosa.

Antoni Valls Jiménez. Natural d'Alcanar. Carreter i comerciant. Casat en segones núpcies amb la pastissera Mercedes de Coida, tingueren una filla. Tenia un magatzem de fusta i regentava una botiga de queviures a la Plaça Major. Ideà una mena de transportador per construir les rodes dels carros. Gràcies a la qual, va estar quasi dos anys a unes de les cases més importants de Barcelona en la construcció de carros per ensenyar el funcionament del seu transportador. Aficionat al teatre, fou també escriptor, publicant articles a diversos mitjans, com *Correo de Tortosa*, diari catòlic on col·laborà amb prosa i vers apolític entre el 1926 i el 1927,¹⁸³⁴ i a la revista local *Terra Nostra*. Durant els anys 30, va participar amb una intenció implícitament política a *El*

¹⁸³⁴ A. VALLS Giménez, "¡La Nieve!..." a *Correo de Tortosa*, 19-I-1926, p. 1. A. VALLS Giménez, *El lirio blanco*, 29-IV-1927, p. 4. A. VALLS Giménez, "Impresiones de mi visita al monasterio", a *Correo de Tortosa*, 18-V-1927, p. 1. A. Valls Giménez, "¡La limosna de un besol!", a *Correo de Tortosa*, 04-VII-1927, p. 1.

Pueblo,¹⁸³⁵ i amb assajos de caire filosòfic a l'independent *Heraldo de Tortosa*.¹⁸³⁶ A més a més, també escrigué a l'*Heraldo de Castellón* o a *La Zuda* de Tortosa. I publicà també algunes novel·les, com *Amor de madre* i *¿Qué es la mujer?*, editades per La Novela Sentimental i Imprenta Nova.¹⁸³⁷ També *Alcanar sempre ha patit set*, *La Maestrita*, *Alma Nueva* o *Antes que mujer, madre*. Fins i tot va escriure un guió de pel·lícula que una agència cinematogràfica li comprà per 4.000 pessetes i va participar també en un concurs d'eslògans patrocinat per La Lechera, on va guanyar el segon premi amb "*Haga frío o calor, La Lechera es lo mejor*". Políticament, es vinculà a la Unió Republicana i el 1904 fou membre de la Junta Electoral del districte de Roquetes i durant els anys 10 regidor a l'Ajuntament d'Alcanar, tot i que durant els anys 20 simpatitzà amb el primorriverisme. L'abril del 1931 fou elegit jutge i durant els primers anys 30 ocupà diversos càrrecs locals, comarcals i provincials dins l'estructura marcel·linista. President del centre republicà d'Alcanar, el març de 1932 fou elegit també amb aquest càrrec en la constitució de la Federació Republicana Obrera Radical Socialista del districte de Roquetes. I només 4 mesos mes tard, vicepresident del constituït Comitè Provincial del PRRS. El 6 d'octubre del 1934 formà part del grup que es féu fort a l'Ajuntament per la qual cosa fou suspès com a jutge municipal.¹⁸³⁸

¹⁸³⁵ A. VALLS, "Vuelven..." a *El Pueblo*, 07-VI-1930, p. 4. A. VALLS Giménez, "Los males de la burocracia", a *El Pueblo*, 11-11-1931, p. 1. A. VALLS Giménez, "Honremos al trabajo", a *El Pueblo*, 18-VIII-1931, p. 1. Antonio VALLS, "Encuesta pro homenaje a Marcelino Domingo", a *El Pueblo*, 12-IX-1931, p. 1. A. VALLS Giménez, "Marcelino Domingo en su juventud", a *El Pueblo*, 28-XI-1931, p. 7. A. Valls Giménez, "¿Que pretende Maura?", a *El Pueblo*, 20-I-1932, p. 1. A. Valls Giménez, "Contrastes", *El Pueblo*, 6-VI-1932, pp. 1-2. A. VALLS Giménez, "Desde Alcanar. Estampas veraniegas", a *El Pueblo*, 16-VIII-1932, p. 1. A. VALLS Giménez, "L'enemic comú", a *El Pueblo*, 28-XI-1932, p. 1. A. Valls Giménez, "El nacer de un año", *Pueblo*, 04-I-1933, p. 2. A. Valls Giménez, "Sugerencias", *Pueblo*, 06-II-1933, p. 1. A. Valls Giménez, "Prevenir es vencer", *Pueblo*, 18-VIII-1933, p. 1. A. VALLS Giménez, "Alcanar. Manen els cacics", a *El Pueblo*, 10-V-1934, p. 4.

¹⁸³⁶ A. VALLS Giménez, "Sugerencias", a *Heraldo de Tortosa*, 30-VII-1931, p. 2. A. Valls Giménez, "El pensamiento", *Heraldo de Tortosa*, 04-IV-1933, p. 1. A. Valls Giménez, "Sugerencias", *Heraldo de Tortosa*, 09-X-1933, p. 1. A. Valls Giménez, "Sugerencias", a *Heraldo de Tortosa*, 21-X-1933, p. 1. A. Valls Giménez, "Sugerencias", a *Heraldo de Tortosa*, 09-XI-1933, p. 1. A. Valls Giménez, "Sugerencias", a *Heraldo de Tortosa*, 30-XII-1933, p. 1. A. VALLS Giménez, "Sugerencias", *Heraldo de Tortosa*, 07-V-1934, p. 1.

¹⁸³⁷ "¿Que es la mujer?", *Heraldo de Tortosa*, 24-IV-1933, p. 1. *El Pueblo*, 15-IX-1933, p. 3. *Correo de Tortosa*, 29-IV-1933, pp. 4-5.

¹⁸³⁸ Llibres d'actes diversos de 1914 a 1920, Arxiu municipal de l'Ajuntament d'Alcanar. Carta mecanografiada d'un mestre nacional i director de l'escola graduada d'Alcanar a Marcel·lí Domingo. Alcanar, 10-VIII-1932. Lligall 1573, Expedient 248. Secció P.S. Madrid, CDMH. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.* Josep SANCHO Sancho, "El marcel·linisme canareu...", *Op. cit.*, pp.353-364. Agustí BEL i Beltran, *Alcanar, Op. cit.*, pp. 240-241. Entrevista a Mercedes Queralt Sancho. Alcanar, 19-XI-2011.

12.1.4 *Les bases polítiques i persones vinculades al moviment*

Joan Adell. El febrer del 1933 integrà el comitè executiu del partit quan els marcel·linistes de Tortosa adoptaren les sigles del PRRSC.

Joaquim Algueró. Natural de Móra d'Ebre. Republicà federal i marcel·linista, regidor a l'Ajuntament de Tarragona durant els anys 30.

Teresa Ballescà. Casada amb Josep Berenguer. Integrant de l'agrupació femenina marcel·linista tortosina durant la República.

Ramon Bel Forcadell. Membre de la candidatura republicana i obrera de Tortosa a les eleccions municipals del 1931 pel districte 1r.

José Beltri Llorach. Natural d'Amposta. President de Centre de Fraternitat Republicana el 1917.

Frederic Benet Domingo. Fill de Joan Benet Piñana i Pilar Domingo Sanjuan. Exiliat a França el 1939. Casat amb Delfina Fornós, filla de Josep Fornós, alcalde republicà de l'Ametlla de Mar exiliat també a França, a Sète. Actualment resideix a l'Ametlla de Mar.

Francesc Blanc. Secretari del Centre Republicà Radical Socialista de Gandesa cap al 1932.

Francesc Bonet, *Quiquet*. Administrador d'*El Pueblo*.

Josep Borbàs Salvadó. Industrial de ciments de Tortosa. Elegit membre del comitè de l'Esquerra a Tortosa la tardor del 1937.

Joan Casadó Balaguer. Elegit membre de la secció local d'Esquerra de Tortosa la tardor del 1937.

Josep Castellví. Elegit integrant del comitè executiu del PRRSC de Tortosa el febrer del 1933.

Ramon Chavarría. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte 4t.

Miguel Colell. Marcel·linista del Centre Republicà d'Alcanar.

Trinitari Colell Fabregat. Marcel·linista d'Alcanar.

José Cubells Mir. Marcel·linista de Miravet.

Francesc Curto Alsó. Propietari de la "Imprenta Popular" a Tortosa, al carrer Campomanes, 33. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte segon. Administrador d'*El Poble* durant la guerra civil.

Joan Delsors Garcia. Botiguer i representant de Tortosa. Membre de la candidatura republicana i socialista en les eleccions municipals del 1932 pel districte cinquè.

Joan Domingo Sanjuan. 1886-1965. Germà i acompanyant de Marcel·lí Domingo durant els primers anys a Tortosa i al Colegio Roquetense, on va continuar donant classes fins que es va tancar l'escola a l'equador dels anys 10. Durant els anys 30 regentava un magatzem d'adobs, tot i que també va viure al primer número del carrer del Pez de Madrid. I durant la guerra també a Alcoi, des d'on signava les cartes des de la Subsecretaria de Armamento del Ministerio de Defensa Nacional. Empresonat en aquesta població en acabar la guerra, fou condemnat a mort, tot i que acabà sent alliberat.¹⁸³⁹

¹⁸³⁹ Cartes de Joan Domingo a Marcel·lí Domingo. Alcoi, 22 i 24-XI-1938. Fons Marcel·lí Domingo, APC. També documents diversos al Lligall 415, Expedient 126. Secció P.S. Madrid, CDMH. Rosa TIÑENA, "Testimonis personals sobre Marcel·lí Domingo", *Op. cit.*, p. 122.

Pilar Domingo Sanjuan. Germana de Marcel·lí Domingo, es casà amb Joan Benet. Integrant de l'agrupació femenina marcel·linista a Tortosa durant la República.

José Fábrega Hugas. Metge marcel·linista de La Cava.

Cándido Fernández Jorge. Membre de la junta del local del Centre d'Unió Republicana de Tortosa el 1927.

Pedro Fibla. Marcel·linista del Centre Republicà d'Alcanar.

Francisco Floresta Expósito. Marcel·linista d'Enveja, recaptador del Sindicat de Regants d'Enveja.¹⁸⁴⁰

Miguel Forcadell Reverté. Membre del PRRSC d'Ulldecona.

José Forné Ferreres. Marcel·linista de la Sénia.¹⁸⁴¹

Enric Fornós Estorach. Botiguer i representant de Tortosa. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1931 pel districte 1r, elegit regidor i tinent d'alcalde de la ciutat.

Rafael Gas Duran. Membre de la candidatura republicanosocialista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte primer.

Ramon Grau. Marcel·linista de Benifallet.¹⁸⁴²

Andreu Hueto Calvo. Residia al segon pis del número 40 del carrer Berenguer de Tortosa. Integrant de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel primer districte, fou elegit regidor i tinent d'alcalde de la ciutat. A principis del 1934 tornà a ser regidor després de substituir la baixa de

¹⁸⁴⁰ Lligall 377, Expedient 12. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁴¹ *Íbid.*

¹⁸⁴² Lligall 2412, Expedient 116. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Primitiu Sabaté. La tardor del 1937 integrà el comitè local de l'Esquerra. Amb la triomf del franquisme s'exilià a França al costat de Joan Benet.

Tomàs Jardí Forés. El gener del 1934 fou elegit regidor socialista dins la candidatura marcel·linista per Tortosa en les eleccions municipals.

Francesc Lacueva Roca. El febrer del 1933 fou elegit membre el comitè del PRRSC de Tortosa i el gener del 1934 regidor de l'Ajuntament.

Tomàs Lapeira Panciano. Candidat de la coalició republicanosocialista de Tortosa en les eleccions municipals del 1917, fou el tercer candidat marcel·linista més votat.

Antoni Llombart. Nét del també republicà Agustí Llombart. Propietari d'una fàbrica d'olis. Membre del Centre Republicà de Santa Bàrbara.¹⁸⁴³

Joan Manrique Tudó. Botiguer i representant de Tortosa. Elegit membre del comitè executiu del PRRSC local el febrer del 1933.

Frederic Manyà Pascual. Integrant del nucli tortosí de l'ERC la tardor del 1937 per elegir el comitè de l'ERC de Tortosa.

Ramon Martí Zaragoza. Nascut a Tortosa el 1890. Fill de Manuel Martí i Maria Zaragoza. Advocat. Resident al carrer Oliver, 1 d'aquesta ciutat. El gener del 1934 fou elegit regidor.

Agustí Mas Ferré. Membre de la candidatura marcel·linista tortosina el 1917 en els eleccions municipals.

D.M. Mascarell. Marcel·linista de Tortosa, membre del Centre Republicà d'Esquerra.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴³ Carta d'Antoni Llombart a Marcel·lí Domingo. Santa Bàrbara, [1932]. Lligall 23, Expedient 375. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁴⁴ Carta manuscrita de D. M. Mascarell a Marcel·lí Domingo. *Op. cit.*

Enric Mèlich Navarro. El gener del 1934 fou elegit regidor socialista dins la candidatura marcel·linista per Tortosa en les eleccions municipals.

Baptista Miralles. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte cinquè.

Alexandre Monclús Alemany. Propietari de l'impremta, llibreria i papereria Artes Gráficas Monclús. Exiliat amb la seva família i la de Joan Benet a França el 1939.

José Monclús Alemany. Propietari de l'impremta, llibreria i papereria Artes Gráficas Monclús. Alumne del Colegio Roquetense, tingué un fill anomenat Joan.

José Monclús Balagué. Marcel·linista de Tortosa. Membre del Centre d'UR de Tortosa durant els anys 30, quan també pertanyia al Sindicato de Tratantes de Trapos y Disperdicios de Barcelona.¹⁸⁴⁵

Josep Maria Monclús. Alcalde marcel·linista de Benifallet elegit el 1931.¹⁸⁴⁶

Montagut. Regidor i tinent d'alcalde de Tortosa el 1916.¹⁸⁴⁷

Lluís Montagut. Marcel·linista de Tortosa, fou acusat per Marcel·lí Domingo d'espionatge i d'estar infiltrat pel Ministeri de la Governació durant la dictadura de Primo de Rivera.

Salvador Murall Monclús. Republicà de Roquetes. Membre de la Junta Electoral d'UR i president de la Junta del districte de Roquetes el 1904.

¹⁸⁴⁵ Lligall 2400, Expedient 113. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁴⁶ Cartes mecanografiades de José Monclús a Marcel·lí Domingo. Benifallet, 18-IV i 26-V-1932. Lligall 981, Expedient 287. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁴⁷ Joan Bta. FOGUET, *Datos para la historia política de Tortosa...* Op. cit. p. 27.

Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa en les eleccions municipals del 1917. Vicepresident del Comitè Republicà.¹⁸⁴⁸

Viriato Murall Ravanals. Botiguer i representant de Tortosa. Fou elegit regidor en les eleccions de gener del 1934.

Giacomo Musso. Marcel·linista de Tortosa.

Joaquim Noé Balada. Marcel·linista d'Amposta. Elegit regidor de la ciutat en les eleccions del 12 d'abril del 1931.

Tomàs Nofre. Exiliat a França amb Joan Benet el 1939.

Andreu Nogués i Biset, republicà de Móra d'Ebre. Fill d'Antoni Nogués i Cambra i Concepció Biset i Pallàs i germà de Ramon Nogués. Regidor de l'Ajuntament de la seva ciutat durant els últims anys de la dictadura de Primo de Rivera.

Antoni Nogués i Cambra. Republicà federal de Móra d'Ebre. Procedent d'una família acomodada de pagesos propietaris. Casat amb Concepció Biset i Pallàs i pare de Ramon Nogués i Biset. Regidor federal durant la Restauració i jutge municipal de Móra d'Ebre durant la dictadura de Primo de Rivera.

Francesc Piñana. Botiguer i representant de Tortosa. Marcel·linista.

José Pons Forcadell. Republicà d'Amposta, president de Centre de Fraternitat Republicana durant els primers anys 20.

Joaquim Queralt Hierro. Roquetes, 1901-2003. Alumne del Colegio Roquetense, fou mestre de formació i de professió. Secretari del Centre Republicà durant els anys de la guerra civil i elegit integrant del comitè de

¹⁸⁴⁸ Lligall 2412, Expedient 155. Secció P.S. Madrid, CDMH.

l'Esquerra la tardor del 1937. Després de la guerra, fou desposseït del seu títol de mestre.¹⁸⁴⁹

Tadeo Queralt. Marcel·linista del Centre Republicà d'Alcanar.

José Queraltó. Marcel·linista d'Amposta.¹⁸⁵⁰

Lorenzo Pie. Marcel·linista de Tortosa, relacionat amb l'Hotel Siboni.

José Prades Boluña. Marcel·linista de Tortosa.¹⁸⁵¹

Antonio Raga. Marcel·linista de Tortosa.¹⁸⁵²

Daniel Ramírez Otero. Escollit membre del comitè local de l'Esquerra a Tortosa la tardor del 1937.

Julian Ribé Povill. Vicesecretari de la UR de Jesús (Tortosa) el 1925.

José Ribes Nolla. Vocal de la UR de Jesús (Tortosa) el 1925.

Ramon Ripoll Rico. Participà en les eleccions municipals tortosines del 1917 i fou el segon candidat marcel·linista més votat, sent elegit regidor. El 1921 era President de la UR de Tortosa.

José Roca Salvadó. Regidor republicà de l'Ajuntament de Tortosa a mitjans anys 10.

José Roda Simó. President del Cercle de Fraternitat Republicana de Godall el 1915.

¹⁸⁴⁹ Xavier GARCIA, *Homenots del sud...* Op. cit., pp. 211-215. Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes Republicana...* Op. cit., p. 106.

¹⁸⁵⁰ Lligall 986, Expedient 231. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁵¹ Lligall 986, Expedient 31. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁵² Lligall 383, Expedient 19. Secció P.S. Madrid, CDMH.

José Rodríguez. President de la UR de Roquetes el 1915.

Enrique Roig Chavarria. Regidor republicà de Tortosa durant la segona meitat dels anys 10.

Manuel Roig Hierro. El febrer del 1933 integrà el comitè executiu del partit quan els marcel·linistes de Tortosa adoptaren les sigles del PRRSC.¹⁸⁵³

Joan Roch Dolz. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte primer.

Antonio Rodríguez. Natural de Godall. Músic. Exiliat a França amb Joan Benet.

Miquel Rodríguez Molina. Marcel·linista de Benicarló.

Sales. Marcel·linista de Tortosa. Industrial metal·lúrgic.

Salvatella. Marcel·linista de Tortosa. Industrial metal·lúrgic.

Saturní Sanz Martorell. Marcel·linista de Tortosa. Industrial de gèneres de punt.

Teodoro Soler. Company d'estudis de Joan Domingo Sanjuan a l'Escola Normal de Tarragona. Secretari de l'Ajuntament de Móra la Nova.¹⁸⁵⁴

Inocencio Soriano Montagut. Natural d'Amposta. Escultor. Rebé un homenatge de l'Ajuntament de la seva localitat el primer de juliol de 1932. Fou professor a l'Escola d'Arts i Oficis Artístics de Salamanca.¹⁸⁵⁵

Antoni Terré i Escribà. Móra d'Ebre, 15 de febrer de 1896 – 5 de febrer de 1975. Fill del forner de Flix Ramon Terré, treballà de rodaire. Casat, amb un fill i una filla. Marcel·linista vinculat Centre Instructiu Democràtic, s'acostà als

¹⁸⁵³ Lligall 238. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁵⁴ Lligall 425, Expedient 52. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁵⁵ Fullet documental de l'exposició "100 anys de republicanisme a Amposta...", *Op. cit.*, p. 5.

postulats de Martí Rouret, amb qui acabà col·laborant durant la guerra civil. Treballà entre d'altres a Barcelona i a París, tot i que des del 1911 ho féu també a l'Argentina en diversos períodes i retornà a Móra d'Ebre el 1932. Inspector de la General Motors, renuncià al càrrec quan l'empresa fou col·lectivitzada. Durant la guerra formà part del Comitè Antifeixista de Móra d'Ebre.¹⁸⁵⁶

Agustí Tudó Ferré. Membre de la junta del local del Centre d'Unió Republicana de Tortosa el 1927.

Carles Vallès Lleixà. Participà en les eleccions municipals de Tortosa del 1917 i fou el cinquè candidat marcel·linista més votat.

Francesc Vallès Tomàs. Botiguer i representant de Tortosa. Membre de la candidatura marcel·linista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte quart. Membre de la Comissió Administrativa de Tortosa com a representant del PRE l'agost de 1936 i del comitè local d'ERC la tardor del 1937.

Claudi Viladrich. Botiguer i representant de Tortosa. Marcel·linista.

Vilaró. Industrial metal·lúrgic. Marcel·linista de Tortosa.

Marià Vinaixa Busquets. Botiguer i representant de Tortosa. Membre de la candidatura republicana i socialista de Tortosa a les eleccions municipals del 1932 pel districte cinquè.

Vicente Viscarro Vilar. Relacionat amb La Industrial Pincelera. Fàbrica de Pinceles de Palma (escobillas). Marcel·linista d'Ulldecona.¹⁸⁵⁷

Carlos Zaragoza. Propietari d'un taller de toneleria a la carretera Simpàtica. Marcel·linista de Tortosa.

¹⁸⁵⁶ A. BLADÉ i Desumvila, *La vida d'un català excepcional... Op. cit.*

¹⁸⁵⁷ Lligall 986, Expedient 363. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Federico Zaragoza. Marcel·linista de Gandesa.

Rafael Zaragoza Dols. Marcel·linista de l'Ampolla.

Ramon Zaragoza Bonet. Marcel·linista de Tortosa. Residia a la Travessera de l'Ebre, número 3.

12.1.5 *Dirigents d'altres formacions d'esqueres*

Tomàs Alcoverro Gurrera. Republicà de Gandesa. Cap al 1913 ja era un dels dirigents del Centre Republicà Autonomista de Gandesa. Formà amb Sánchez Pedrero el Comitè RRSC de Gandesa el març del 1931, per coordinar la federació republicana del districte, i d'aquesta manera, fou Vicepresident de la Federació Republicana Federal Socialista de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre.

Rafel Alemany. Natural de Tortosa. Propietari d'una sabateria ubicada durant els anys 30 al número 9 del carrer Cruera d'aquesta ciutat, davant la Catedral. El 1904 fou elegit vocal de la Junta provincial de Tarragona de la UR i membre de la Junta Electoral del districte de Tortosa com a representant d'*El Pueblo*. Durant la Solidaritat Catalana liderà l'escissió lerrouxista al costat de Ricardo Fuente. Després de retornar al Centre d'UR, on fou secretari del Comitè, en sortí i durant els anys 30 formà part del Centre Republicà Radical Autonomista, des d'on impulsà el setmanari *El Radical*.¹⁸⁵⁸

Manuel Hilario Ayuso Iglesias. El Burgo de Osma (Soria), 14 de gener de 1880 – Madrid, 1944. Doctor en Dret i Filosofia, catedràtic a Córdoba i especialista en paleografia. Primer candidat republicà des de la Restauració monàrquica pel districte de Roquetes el 1905 i el 1907. Principal referent dels republicans solidaris de Tortosa abans de l'aparició del lideratge de Marcel·lí Domingo. Diputat per Córdoba el 1914, 1916 i 1919 i diputat per Sòria el 1931 amb el Partit Republicà Federal.

Pau Aznar Beisoun. Republicà de Vilalba dels Arcs. El 1904 formà part de la Junta d'UR del districte de Gandesa.

Joan Balada Sánchez. Sant Carles de la Ràpita, 1898-1936. Dirigent sindical i polític local. Batlle de la ciutat entre 1935 i 1936, quan perdé la vida en un accident de cotxe.¹⁸⁵⁹

¹⁸⁵⁸ Carta mecanografiada de José Nicolau a Marcel·lí Domingo. Tortosa, 30-IX-1932. *Op. cit.*

¹⁸⁵⁹ Daniel SAINZ DE AJA Valls, *La memòria històrica a Sant Carles...* *Op. cit.*, p. 25.

Joan Bailach. Republicà de la Galera. Membre de la Junta Electoral de la UR del districte de Roquetes el 1904.

Josep Barceló. Republicà de Vandellòs. Membre de la Junta Electoral de la UR del districte de Tortosa el 1904.

Francesc Batista. Tortosí. Repartidor de diaris. Home d'acció de l'anarquista Manuel Carrozas durant la revolució del 1936-37 a Tortosa.

Domingo Benaiges Badoquino. Republicà de Paüls. Membre de la Junta Electoral i Vocal de la Junta d'UR del districte de Roquetes el 1904.

Salvador Berenguer Bilbé. Republicà del districte de Roquetes. Secretari de la Junta d'UR del districte de Roquetes el 1904.

Vicenç Bertomeu Fabregat. Industrial de Tortosa.

Josep Brull Solares. El gener del 1934 fou elegit regidor d'Acció Catalana dins la candidatura encapçalada pel marcel·linisme a Tortosa en les eleccions municipals.

Roc Busom. President del Centre Republicà de Riba-roja amb la seva fundació el febrer de 1904.

Joan Caballé Goyenche. Montevideo, 1864 - ?, 1939. Propietari i corredor de comerç. Amb orígens familiars també a Batea, residí a Móra d'Ebre. El 1890 es traslladà a Tarragona, on va ser regidor republicà. Va col·laborar en diversos òrgans d'expressió, com *Orden*, *La Publicidad* o *La Vanguardia*. El 1899 fundà el Centre Industrial de Tarragona i en va ser el primer president. El 1907, als 43 anys, va participar amb el seu cunyat Pere Lloret en la creació de la Unió Democràtica Nacionalista de Tarragona, que el mateix any impulsà la seva candidatura a les eleccions legislatives pel districte de Gandesa com a republicà nacionalista i on acabà sent elegit. El 1910, any en que fou escollit president de l'Ateneu de Tarragona, va revalidar la seva acta per Gandesa amb

les sigles de la UFNR. El 1914 repetí de nou, ja com a reformista, amb la mateixa condició que es presentà el 1916, tot i que fou derrotat, amb els radicals i els nacionalistes del Foment Nacionalista en contra, degut al conflicte per la gestió de l'aigua de la Companyia d'Aigües de Reus, SA, de la qual Caballé n'era gerent. L'estiu del 1917, sense immunitat parlamentària, va passar gairebé dos mesos a la presó model de Madrid, degut a un desfalc de 200.000 pts. El 1918 s'inaugurà el pont que unia Móra d'Ebre i Móra la Nova, tot i que des dels seus anys com a diputat Caballé ja era conegut com "el diputat del pont", per les seves gestions en pro de la seva construcció, una fita important ja que la seva promesa havia estat feta per tots els candidats des de feia dues dècades. El febrer d'aquell mateix any havia ingressat al PRR, i ja amb les tesis d'aquest partit escrigué *La inferioridad de la raza catalana*. Amb aquest etiqueta es pogué presentà de nou a les eleccions del 1920, un altre cop a Gandesa, i fou escollit directament mitjançant l'article 29. Aquell any escrigué un segon llibre: *Sindicalismo y socialismo. Cartas a mi hermano Juan*. El 1923 reconegué la dictadura de Primo de Rivera. Durant la República la seva activitat política anà en descens, tot i que fou director de la publicació *Catalunya*.¹⁸⁶⁰

Francesc Cabanes March. Sabater. President d'ERC a Tortosa el 1937, quan aquesta es fusionà amb els marcel·linistes. Poc més tard, el mes de juliol, tingué una participació activa en la comarcal de l'ERC a Tortosa.

Manuel Carozas. Dirigent anarquista de Torrotas vingut de Barcelona a Tortosa durant el procés revolucionari del 1936-37, enfrontat de forma bel·ligerant al republicanisme tortosí.

Lluís Cid i Mayos. Germà de Tomàs Cid. Regidor d'ERC a Amposta el 1934 i el 1936. Empresonat al vaixell *Manuel Arnús* de Tarragona. Va morir al camp de concentració de Mauthausen.

¹⁸⁶⁰ Cartes creuades entre Joan Caballé i Marcel·lí Domingo. Lligall 351, Expedient 30 i Lligall 354, Expedient 56. Secció P.S. Madrid, CDMH. Josep SÁNCHEZ Cervelló, "El republicanisme a l'Ebre...", *Op. cit.*, p. 209. Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* *Op. cit.*, p. 86.

Tomàs Cid i Mayos. Germà de Lluís Cid. Regidor d'ERC a Amposta el 1934 i el 1936. Empresonat al vaixell *Manuel Arnús* de Tarragona. Comissari d'Ordre Públic de la Generalitat al Montsià.

Joan Cid i Mulet. Jesús (Tortosa), 2 d'abril de 1907 – Mèxic, 10 de gener de 1982. Administratiu. Escrigué memòries, assaig, novel·la i poesia. Dirigent d'Acció Catalana a la seva ciutat. Regidor de cultura de l'Ajuntament de Tortosa i delegat per la Conselleria de Cultura de la Generalitat per recuperar els béns del patrimoni històric i artístic de la ciutat durant la guerra civil. Exiliat el gener de 1939 a França, arribà a Mèxic el 1942.

Ramon Compte Poll. Republicà de Ginestar. Membre de la Junta Electoral d'UR i Vocal de la Junta de Districte de Tortosa el 1904.

Miquel dels Sants Cunillera i Rius. El Palau d'Anglesola, 1904 – Les Escaldes, 1978. Treballà de metge al Mas de Barberans. El 1932 fou elegit diputat al Parlament de Catalunya amb el Partit Radical Autònom. El 1934 fou empresonat després de participar en els fets del 6 d'octubre.¹⁸⁶¹

B. Curto. Alcalde d'El Perelló el 1937.

Antonio Damian. Republicà de Roquetes. El 1893 presidí el Centre Republicà d'aquesta població en la seva constitució.

Frederic Ferré Bel. Economista del grup "La Específica" de la FAI de Barcelona arribat a Tortosa a finals de juliol de 1936. Delegat d'Economia de la Generalitat.

Cándido Fernández Jorge. Anarquista moderat de Tortosa. Regidor de l'Ajuntament la tardor del 1937.

¹⁸⁶¹ Lligall 2407, Expedient 41. Secció P. S. Madrid, CDMH.

Ricardo Fuente Asencio. Republicà lerrouxista nascut a Madrid i resident a Barcelona. El 1903 i el 1905 presentà candidatura en les eleccions legislatives com a republicà unitari pel districte de Tortosa, tot i que fou derrotat. Amb la ruptura entre republicans solidaris i antisolidaris, l'abril del 1907 treballà amb Lerroux en la fundació del diari madrileny *El Intransigente* –tot i que només duraria tres mesos-. Aquell mateix any i el 1910 es presentà com a candidat lerrouxista antisolidari en els comicis legislatius, tot i que fou novament vençut, per la qual cosa anuncià el seu abandonament de la política activa.¹⁸⁶²

Artur Homedes Ballester. Republicà del Perelló. Membre de la Junta Electoral i president de la de Districte de la UR, tots dos càrrecs pel districte de Tortosa el 1904.

Gonçal Ibars [o Yvars] i Meseguer. Ulldecona, 1901-1993. Advocat. El 1932 fou elegit diputat al Parlament de Catalunya amb el Partit Radical Autònom de les Comarques Tarragonines.

Jaume Llorach. Republicà de Móra la Nova. El 1904 formà part de la Junta d'UR del Districte de Gandesa.

José Librizzi. Republicà de l'Ametlla de Mar.

Antonio Jiménez López. Republicà de Móra d'Ebre. El març del 1931, amb Martí Rouret, formà el Comitè Republicà Radical Socialista de Móra d'Ebre, per crear la federació republicana del districte de Gandesa. Segons Bladé, trencà l'urna en la votació que havia d'elegir entre Rouret o Cabús el candidat per a representar el districte al Parlament. Una vegada va guanyar Rouret i es constituí la Federació Republicana Federal Socialista de la TA i la RE, fou elegit vicesecretari.

¹⁸⁶² Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, pp. 78 i 183.

Josep Lletget i Sardà. Advocat i periodista, redactor de *La Publicidad*. Diputat per Girona el 1899 i per Barcelona el 1903 amb la UR. Candidat de la UFNR pel districte de Tortosa el 1910.

Rafael Magriñá Borràs. Propietari de Bot. El 1903 fou elegit diputat provincial per Falset-Gandesa amb les sigles de la UR i el 1904 fou elegit vocal de la Junta provincial de Tarragona d'aquest partit.

Macià Mallof i Bosch. Tarragona, 2 de desembre de 1876 – Barcelona, 26 d'octubre de 1960. Empresari i armador al port de Tarragona i agent de Duanes al de Barcelona. Fou vocal de la Unió Nacionalista Republicana de Tarragona. El 1918 fou elegit diputat republicà pel districte de Gandesa i entre 1919 i 1920 senador per Tarragona. Fou un dels fundadors d'Acció Catalana i posteriorment d'Acció Catalana Republicana, formació amb la qual signà el Pacte de Sant Sebastià. Adquirí el *Diario de Tarragona* i amb la proclamació de la República esdevengué de forma breu governador civil de Tarragona. El 1933 va ser candidat de la Coalició d'Esquerres Catalanes liderada pel marcel·linisme a la circumscripció de Tarragona tot i que no fou elegit. Sí, en canvi, en l'elecció dels compromissaris per elegir el nou president de la República, també per Tarragona, l'abril de 1936. Exiliat durant la guerra, no retornà a Catalunya fins al 1947, quan s'instal·là a Barcelona.

Lluís Manaút. Director d'*El Pueblo* des de la seva fundació el febrer de 1901 i principal artífex de la reorganització republicana de la UR de Tortosa des d'aquell any.

Tomàs Matamoros Albiol. Vicepresident de la Junta d'UR del districte de Roquetes el 1904.

Francesc Mestre i Noé. Principal impulsor de *La veu de Tortosa* el 1899 al voltant de la Unió Catalanista, fou el principal organitzador de l'incipient nucli

regionalista tortosí i del seu portaveu, *La veu de la comarca* el 1903. Durant els anys 30 fou el president del Patronat del Museu-Arxiu de Tortosa.¹⁸⁶³

Josep Mestres Diez. Natural de Flix. El 1904 formà part de la Junta d'UR del districte de Gandesa.

Marcel Miralles Pallarès. Fundà una banda de música a l'Ampolla el 1907, que duraria fins al 1913, quan emigrà al Paraguai. Retornà el 1920 i fou tresorer de la Unió Cultural de l'Ampolla, fundada el 1927. Durant els anys 30 seria el primer president d'ERC a la població.

Joan Monlleó. Republicà lerrouxista de Tortosa.

Josep Monteñés. Republicà d'Amposta. Vinculat a la constitució d'*El Faro* el 1904 i a la del Cercle de Fraternitat Republicana el 1905.

José Montsó. Es graduà al Colegio Roquetense el 1911. Editor i membre de la Càmera Oficial del Llibre de Barcelona.¹⁸⁶⁴

Lluís Moreno Pallí. Mestre d'escola. Principal dirigent esquerrà de l'Ametlla de Mar. Després de la guerra fou represaliat i expulsat de la carrera. A Barcelona, fou mestre de música, professor del Liceu Francès i autor de diverses sardanes.

Julià Ortiga. Primer Secretari del Centre d'ERC d'Amposta amb la seva fundació el gener de 1933.

Ramon Ortiz. Republicà de Freginals. Membre de la Junta Electoral d'UR del districte de Roquetes el 1904.

Joan Pallarès. Republicà d'Amposta. Membre del grup que impulsà el periòdic *El Faro* el 1904 i el Cercle de Fraternitat Republicana el 1905.

¹⁸⁶³ Lligall 2111, Expedient 189. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁶⁴ Lligall 2400, Expedient 123. Secció P. S. Madrid, CDMH.

Emilio Pedrola Serres. Republicà de Móra d'Ebre. Tresorer de la Federació Republicana Federal Socialista de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre el 1931.

Joan Pich i Pon. Barcelona, 1 de març de 1878 – París, 21 de maig de 1937. Empresari. Membre del Partit Radical, fou regidor a Barcelona, diputat provincial i diputat a Corts per elecció directa pel districte de Gandesa el 1919. El 1918 havia estat també senador per Tarragona. Entre gener i octubre de 1935 va ser alcalde de Barcelona.

Pinsà. Home de propaganda dels republicans de Tortosa a la veïna Roquetes per crear en aquella població un comitè republicà a finals del segle XIX.

Jeroni Piñana. Republicà de Tortosa. Membre de la Junta Electoral i vocal de la Junta de la UR del districte de Tortosa el 1904.

Ferran Pons Marín. El gener del 1934 fou elegit regidor socialista dins la candidatura marcel·linista per Tortosa en les eleccions municipals i alcalde de la ciutat després del fets de maig de 1937.

Tomàs Pujol. Republicà de Sant Carles de la Ràpita. Membre de la Junta Electoral d'UR del districte de Roquetes el 1904.

José Rabaza. Republicà de Vinaròs, regidor de la ciutat l'any 1922. Als anys 30 residia a Tortosa, relacionat amb el Café Mundial, als números 1 i 2 del carrer de Reus, al costat de la seu del Partit Radical i posteriorment de l'ERC.

Llàtzer Reverter Sancho. Natural d'Alcanar. Sastre. Va viure una llarga temporada a Barcelona mentre aprenia l'ofici al taller del seu germà, ciutat d'on agafà les idees catalanistes que portaria a la seva tornada al seu poble, on col·laborà a la revista local *Terra Nostra*. Poc més tard, fou un dels fundadors del Centre Català el 1930, que el 1932 passà a ser Centre d'Estat Català, s'adherí formalment a l'Esquerra. Fou detingut i empresonat a Tarragona

després dels fets d'octubre de 1934. El 1936 fou elegit alcalde de la població.¹⁸⁶⁵

Josep Revés. Republicà d'Alfara de Carles. Membre de la Junta Electoral de la UR del districte de Roquetes el 1904.

Joan Ribas Cots. Dirigent republicà federal de l'Ebre durant la I República i cap de la Fusión Republicana als districtes de Tortosa i Roquetes a finals del segle XIX. El 1897 publicà a Tortosa el rotatiu castelarià *El Eco de la Fusión* i l'any següent fou escollit diputat provincial gràcies a un pacte amb el Partit Liberal. El seu grup aconseguí 4 regidors a l'Ajuntament de Tortosa el 1899 amb suport dinàstic. Acabà la seva trajectòria política a les files liberals.

José Rives. Alcalde de Miravet el 1936.

Josep Rodríguez Martínez. Tortosa, 1887 – Tarragona, 1939. Tot i ser fill d'una família modesta, pogué anar a l'escola, s'inicià en el món laboral dins la fusteria i acabà sent artesà en un petit taller de la ciutat, especialitzat en la construcció de taüts. La seva trajectòria política comença sota els postulats tradicionalistes de Joaquim Bau, tot i que a partir de la dictadura primorriverista es vinculà al republicanisme catalanista. El 1931 ja era militant d'Acció Catalana, tot i que posteriorment ingressà a l'ERC al costat d'homes com Isidre Andreu Rodríguez o Francesc Cabanes March. El gener del 1934 fou elegit regidor amb aquestes sigles dins la candidatura marcel·linista i a partir de l'1 de febrer tinent d'alcalde amb la cartera de Sanitat i Assistència Social. Durant la guerra treballà per mantenir l'ordre públic a la reraguarda. Després del decret de la Generalitat del 9 d'octubre del 1936 per establir els nous ajuntaments, fou escollit alcalde el dia 24 d'aquell mateix mes i, tot i perdre la batllia per un temps, pogué recuperar-la. També va poder protegir la seva muller i els fills de les amenaces de la guerra, els quals foren intercanviats per la família del general Miaja. El 13 de gener de 1939, ell i el consistori tortosí es traslladaren a Barcelona. Amb l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, retornà a Tortosa i s'entregà a la Guàrdia Civil.

¹⁸⁶⁵ Lligall 902/1, Expedients 35, 70 i 113. Secció P.S. Madrid, CDMH. Ramon PUIG Puigcerver, *A cavall de la utopia... Op. cit.*

Fou empresonat i posteriorment traslladat a la presó de Pilatos de Tarragona. Va ser condemnat a mort en consell de guerra i afusellat el 8 d'agost de 1939 a Tarragona als 42 anys d'edat al costat de Primitiu Sabaté.¹⁸⁶⁶

Martí Rouret i Callol. L'Escala, 1902 – Guadalajara (Mèxic), 1968. Mestre de formació, va arribar a Móra d'Ebre el 1926 i treballà en les escoles laiques de *La Democràcia*. El 1927 fou el principal impulsor de *La Riuada* i el 1931 del seu successor, *L'ideal de l'Ebre*. El maig de 1931 s'enfrontà als seguidors de Domingo arran de les eleccions a diputats provisionals al Parlament de Catalunya amb l'encàrrec de redactar l'Estatut i acabà derrotant al candidat marcel·linista Adolf Cabús. A partir d'aquí, fou l'organitzador més destacat de l'ERC a l'antic districte de Gandesa i el 1932 fou elegit diputat al Parlament de Catalunya i secretari i membre del Consell directiu d'aquest partit. Va ser també conseller de Sanitat i Assistència Social, comissari d'Ordre Públic i sotssecretari de Presidència durant la guerra civil. S'exilià amb la victòria franquista.¹⁸⁶⁷

Josep Sabaté. Republicà de Gandesa. El 1904 formà part de la Junta de la UR del districte de Gandesa.

Rafael Sancho. Natural d'Amposta. Treballà en la constitució d'*El Faro* el 1904 i del Cercle de Fraternitat Republicana el 1905.

Abdó Sastre Martell. Republicà de Benifallet. Membre de la Junta Electoral d'UR i vicepresident de la Junta del Districte de Tortosa el 1904.

Rafael Serrano Llovera. Republicà de Gandesa. Líder del Comitè de Fusió Republicana fundat el 1898. El 1904 formà part de la Junta d'UR del districte de Gandesa.

Vicent Soro Bauló. Casat amb Francisca Ubalde, tingué tres fills. Elegit alcalde de Gandesa el 1931. Militant d'ERC, fou empresonat a la presó de Pilats de

¹⁸⁶⁶ Entrevista a Josep Subirats Piñana. Barcelona, 29-X-2011.

¹⁸⁶⁷ Josep SÁNCHEZ Cervelló, Josep SOLÉ Arnal, *Móra d'Ebre...* Op. cit., p. 226.

Tarragona, condemnat a mort i executat pel Consell de Guerra de Tarragona el 1939.

Mateu Suñé. Republicà de Flix. President del Centre Republicà de la seva població el 1904 amb la seva fundació.

Juan Talarn i Talarn. Regidor i president d'ERC a Amposta durant la guerra civil. Amb la derrota republicana fou condemnat en Consell de Guerra a Vinaròs a 30 anys de presó, pena finalment commutada a 6 anys i un dia.

Llàtzer Trilla. Natural d'Aldover. Membre de la Junta Electoral d'UR del districte de Roquetes el 1904.

Sebastià Tudó. Republicà de Tortosa. El 1904 fou elegit vicepresident de la Junta provincial de Tarragona de la UR.

Andreu Ulldemolins Queralt. Natural d'Alcanar. Germà de Benvingut, qui seria membre del PSUC local, i del metge i poeta Estanislau. Al seu costat, qui seria conegut a la població com *Don Andreu* fou advocat i un dels dirigents republicans més destacats del Centre Català i del Centre d'Estat Català, adherit a l'ERC. El 1934 va ser un dels empresonats arran dels fets del 6 d'octubre.

Francisco Vidal i Luna. Administrador de correus. Casat amb la filla de Josep Villalbí i Verge. Militant d'ERC d'Amposta, va ser empresonat al vaixell *Manuel Arnús* de Tarragona arran del 6 d'octubre. A l'acabar la guerra fou empresonat al camp de Verdun, tot i que pogué retornar a la seva població l'any 1942.

Jaume Vidal. Republicà de la Sénia. Membre de la Junta Electoral d'UR del districte de Roquetes el 1904.

Josep Villalbí i Verge. Elegit regidor d'Esquerra a Amposta el 1934, fou empresonat arran dels fets d'octubre a Tarragona. El febrer de 1936 fou elegit alcalde de la població. En acabar la guerra civil s'exilià a Beaucaire, on va morir

l'any 1940. Les seves restes mai es van poden repatriar i encara resten en aquella ciutat.

Emili Vives i Bertomeu. Republicà d'Amposta. Primer President del Centre d'ERC d'Amposta amb la seva fundació el gener de 1933. L'octubre de 1934 va ser empresonat al vaixell *Manuel Arnús* de Tarragona. Treballà en l'organització territorial de la comarca del Montsià i en la seva capitalitat a la seva ciutat natal. Amb la fi de la guerra s'exilià a Montpetller.

12.1.6 *Dirigents dels sectors de dretes*

Rafel Alemany Català. Vinculat al grup republicà d'*El Pueblo* des de la seva fundació i secretari de la UR. Alcalde dretà de Tortosa després dels fets d'octubre del 1934.

Primitivo Ayuso Colina. Diputat pel districte de Tortosa el 1903. El 1918 fou un dels impulsors del Centro de Unión de Derechas i després del cop d'Estat de Primo de Rivera fou elegit alcalde de Tortosa.

Ramon Baiges. Alcalde de Roquetes durant el final dels anys 10.

Joaquim Bau Nolla. Corredor de comerç. Home fort de la dictadura de Primo de Rivera a les Terres de l'Ebre, fou elegit alcalde de Tortosa el 1925. El 1933 va ser escollit diputat per la circumscripció de Tarragona dins la candidatura de la Unió Ciutadana.

Antoni Cerveto Riba, tinent d'alcalde de Tortosa amb Joaquim Bau durant la dictadura de Primo de Rivera a partir del 1925.

Juan Coloma. President de la Juventud Maurista de Tortosa cap al 1919.

Joan Batiste Foguet. Arran de la seva elecció governamental com a alcalde de Tortosa el 1917, escrigué el fulletó *Datos para la historia política de Tortosa. Las hazañas de Marcelino Domingo y las peripecias de un alcalde de Real Orden*. Durant la República es definia a ell mateix com a cristià i demòcrata.¹⁸⁶⁸

Josep Grego Grego. Tinent d'alcalde de Tortosa durant el govern de Joaquim Bau durant la dictadura de Primo de Rivera a partir del 1925.

¹⁸⁶⁸ Carta manuscrita de Joan Batiste Foguet a Antonio Maura. S.I., 28-XII-1919. Lligall 222, Expedient 15. Archivo Antonio Maura, FM. Diverses cartes de Joan Batiste Foguet a Marcel·lí Domingo. Anys 30. Lligall 333, Expedient 14. Secció P. S. Madrid, CDMH.

Joaquim Homedes Espuny. Home proper a Joaquim Bau, fou alcalde monàrquic de Tortosa a principis del 1931.

Tomàs Homedes. Alcalde governatiu de Tortosa abans de la restitució de Berenguer el febrer del 1936.

Damià Llobart Vilàs. Tinent d'alcalde de Tortosa amb Joaquim Bau durant la dictadura de Primo de Rivera.

Carles Maristany Benito. Elegit diputat pel districte de Gandesa el 1916 com a liberal i el 1923 com a regionalista, en ambdós casos derrotant a Joan Caballé.

José Martínez Villar. Advocat i periodista de Barcelona. El 1920 s'imposà a Marcel·lí Domingo en unes eleccions a Corts irregulars al districte de Tortosa amb la dretana Coaligación Social de la Producción. Amb tot, tres anys més tard fou derrotat per aquest i pel candidat governamental Valentín González Bárcena al mateix districte quan encapçalà una candidatura catòlica i monàrquica.

Adolfo Navarrete y de Alcázar. Sevilla, 3 de gener de 1859 – Barcelona, 1925. Fill del comandant Adolfo Navarrete Escudera, seguí la carrera militar i fou cap de l'Armada. El 1907 fou escollit diputat pel districte de Tortosa amb el Partit Conservador, tot i que el 1916 fou derrotat en les eleccions legislatives per Marcel·lí Domingo.

Daniel Nivera Antó. Tinent d'alcalde de Tortosa durant el govern de Joaquim Bau durant la dictadura de Primo de Rivera.

Manuel Kindelán de la Torre. Santiago de Cuba, 1864 - ?. Amb orígens familiars a la Torre de l'Espanyol, fou membre del Partit Liberal i seguidor de la línia garciaprietista. Destacà per ser elegit diputat a Corts per Tortosa el 1905 i per oposar-se a la Llei de Jurisdiccions. Però, sobretot, per ser diputat per Roquetes de forma ininterrompuda entre el 1910 i el 1923.

Agustí Querol Subirats. Tortosa, 1860 – Madrid, 1909. Escultor, fill d'una família d'Ulldecona. Elegit diputat pel districte de Roquetes el 1907 amb el Partit Conservador.¹⁸⁶⁹

Joan Palau Mayor. ? - Carretera de Tortosa a Barcelona, 10 d'agost de 1936. Advocat. Fill de l'alcalde d'Amposta Joan Palau Miralles. Membre del Partit Radical, fou elegit diputat per la circumscripció de Tarragona el 1933. Fou executat durant la guerra civil al costat del seu pare.

Joan Palau Miralles. Gandesa, 1867 – Carretera de Tortosa a Barcelona, 10 d'agost de 1936. Pare del dirigent radical Joan Palau Mayor. Fill de família republicana, estudià al Col·legi de Sant Lluís de Tortosa. Fou alcalde d'Amposta de 1906 a 1923, quan liderà els sectors monàrquics enfrontats amb els seguidors de Domingo. Durant el seu govern, destacà la construcció del pont sobre l'Ebre i de les escoles de la ciutat. Durant la República, després del govern marcel·linista d'Escrivà, recuperà l'alcaldia de la ciutat entre el 1934 i el 1936. Morí executat durant l'estiu del 1936 al costat del seu fill.

Salvador de Samà i de Sarriera. Vinyols i els Arcs, 1885 – Barcelona, 1948. Tercer Marquès de Marianao i segon marquès de Vilanova i la Geltrú. Fill de Salvador de Samà i Torrents i pare de Salvador de Samà i Coll. Liberal romanonista, fou diputat pel districte de Tortosa el 1910 tot i que el 1914 fou derrotat per Marcel·lí Domingo. El 1916 i 1918 aconseguí l'acta pel Vendrell en uns anys en que liderà el grup liberal autonomista de la demarcació. Amb aquesta posició, el 1919 fou senador per la Lliga Regionalista.

Salvador de Samà i Torrents. Barcelona, 17 d'abril de 1861 – juny de 1933. Marquès de Marianao i marquès de Vilanova i la Geltrú. Casat amb Maria Dolors Sarriera i pare de Salvador de Samà i de Sarriera. Diputat a Corts pel districte de Gandesa amb el Partit Conservador el 1891 i amb el Partit Liberal el 1893 i el 1896, esdevení el cap liberal d'aquesta última formació a partir del

¹⁸⁶⁹ Sobre l'obra de govern com a diputat per Roquetes i la seva amistat política amb el batlle d'Amposta Joan Palau, vegeu Núria GIL Duran, "Agustí Querol Subirats...", *Op. cit.* pp. 28-29.

1895 i exercí aquest càrrec durant les primeres dècades del segle XX. Entre el 1905 i 1906 i entre el 1910 i 1911 fou també alcalde de Barcelona.

Lluís Vericat Delsors, tinent d'alcalde de Tortosa amb Joaquim Bau durant la dictadura de Primo de Rivera a partir del 1925.

12.2 Els partits polítics

Unió Republicana (UR). El 1893 ja s'estructurà com a coalició electoral antimonàrquica estatal, també als districtes de l'Ebre, on fins al 1895 es publicà a Tortosa *El Eco de la Unión*. Poc més tard, el 1901 es fundà *El Pueblo*, també com a *Órgano de Unión Republicana*. Tot i la integració de la UR a la UFNR el 1910 a escala catalana, un gran nombre de centres marcel·linistes de l'Ebre portaren les sigles de la UR, com per exemple el de Tortosa fins al 1933.

Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). La formació catalana sorgida el 1910 aplegà als districtes de l'Ebre a unionistes i federals, ja que el Centre Nacionalista Republicà no hi tingué implantació formal. El 1910, Joan Caballé per Gandesa i Josep Lletget per Tortosa foren presentats com a candidats federalnacionalistes, tot i que només el primer obtingué la representació. Després de ser elegit conseller del partit, no fou fins al 1914 quan Marcel·lí Domingo va ser elegit diputat amb les seves sigles pel districte de Tortosa, tot i que dins la coalició republicanosocialista. Tanmateix, l'abandonament de la formació del mateix Domingo però també de Caballé deixaren al partit sense bases ni representació a les comarques de l'Ebre.

Bloc Republicà Autonomista (BRA). Formació que presidí Domingo a partir de la seva fundació el 1915 i a la qual s'adheriren tots els centres marcel·linistes de les Terres de l'Ebre. Dins l'esmentada coalició i com a membre del Bloc, fou elegit diputat per Tortosa el 1916.

Partit Republicà Català (PRC). Partit sorgit el 1917 fruit de la unió del BRA i d'altres nuclis del republicanisme catalanista, també presidit per Domingo. Amb les seves sigles i amb la mateixa coalició fou elegit diputat per Tortosa el 1918, 1919 i 1923. Seguint el seu dirigent, els centres marcel·linistes de l'Ebre també s'hi vincularen.

Partit Republicà Radical Socialista (PRRS). Primer projecte d'àmbit estatal al qual es vinculà el marcel·linisme i del qual Domingo en fou un dels principals impulsors el 1929. Després de la dimissió de Primo de Rivera, els

radicalsocialistes reorganitzaren els principals nuclis republicans del sud del Principat. I amb aquesta denominació foren elegits diputats a Corts per la circumscripció de Tarragona Marcel·lí Domingo, Ramon Nogués i Josep Berenguer el 1931.

Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). Tot i que Marcel·lí Domingo formà part del seu Directori inicial el 1931, les divergències acumulades al llarg del 1931 portaren als marcel·linistes a la seva sortida del partit el gener de 1932. I, malgrat els enfrontaments durant els anys posteriors, molts nuclis locals hi anirien reingressant progressivament fins al 1937, quan s'efectuà de forma oficial amb el nucli de Tortosa al capdavant i *El Poble* esdevingué portaveu de la formació.

Partit Republicà Radical Socialista Català (PRRSC). La formació constituïda el 1933, presidida de forma honorífica per Domingo i de forma efectiva per Nogués, esdevingué el partit català en el qual el marcel·linisme tingué un pes més important. Foren òrgans d'expressió del partit *El Pueblo* de Tortosa, *Tarragona Federal* de la capital provincial i *El Conseqüent* de Reus.

Partit Republicà d'Esquerra (PRE). Marca catalana d'Izquierda Republicana, creada el 1935 i sorgida de la fusió del PRRSC i de l'Esquerra Nacional de Catalunya. Fou presidit per Faustí Ballvé i Pellicer, amb Nogués i Biset a la vicepresidència. Comptà amb una secció juvenil, dirigida per Antoni López i també comptà amb *El Pueblo* com a portaveu.

12.3 Els òrgans d'expressió

12.3.1 *Els portaveus del marcel·linisme*

El Pueblo / El Poble, Tortosa. Es publicà com a setmanari entre el febrer de 1901 i el febrer de 1915 i després com a bisetmanari i diari. Des del seu naixement i fins a l'agost del 1908 ho féu com a *Órgano del Partido Unión Republicana*. Des del desembre de 1909, com a *Órgano del Partido Republicano de Tortosa* i des del desembre de 1910, com a *Órgano de la coalición republicano-socialista de Tortosa*. Aquesta fou la denominació més significativa del periòdic, que aguantà durant 23 anys. Així, no va ser fins al maig de 1933 quan esdevení *Portaveu del Partit Republicà Radical-Socialista Catalá* i, des del l'abril del 1935, *Portaveu del Partit Republicà d'Esquerra*. El seu últim sotstítol arribà l'abril de 1937 amb la fusió d'aquesta formació amb l'ERC, quan catalanitzar el seu nom amb *El Poble. Portaveu del Partit d'Esquerra Republicana de Catalunya*. Durant la seva existència, en van ser directors Lluís Manaut des de la seva fundació el 1901, Ricardo Fuente, Germà Alemany a partir del 1910, Lluís Companys, Emilio Palomo, Josep Berenguer a partir del 1920, Joan Comorera, novament Josep Berenguer entre el 1931 i el 1934, Sebastià Campos i Terré des d'aquest últim any i fins al 1936, Joan Curto Pla entre 1936 i 1937 i Josep Subirats Piñana durant la seva última etapa, entre aquest últim any i el 1938.

El Faro, Amposta. Després de publicar-se entre 1904 i 1905, reaparegué entre 1916 i 1919 impulsat pel Centre de Fraternitat Republicana com a òrgan marcel·linista.

El Republicano. Òrgan teòricament iniciat en les eleccions legislatives del 1918 a la població de Roquetes, tot i que no en coneixem exemplars ni tampoc la seva possible evolució posterior.

Ideal, Uldecona. Publicació local apareguda a partir del nucli marcel·linista dirigit per Justo Ferré el juliol del 1933 i desapareguda arran dels fets d'octubre de 1934.

Tarragona Federal, Tarragona. Publicació iniciada el 1914 i dirigida pel seu propietari Julià Nougués, estigué vinculada al Centre Democràtic Republicà Federal de la capital provincial. No fou fins més tard, molt probablement a partir de la mort de Nougués el 1928 i sobretot durant els anys 30, que es buscà un nou referent i acabà vinculat al marcel·linisme. El 1933 i fins a la seva desaparició el 1934 esdevení portaveu del PRRSC.

El Conseqüent, Reus. Vinculat al Centre Republicà Autonomista de Reus, durant els anys 30 fou portaveu del PRRSC i del PRE.

12.3.2 Els òrgans d'expressió a l'òrbita del moviment

La Voz de Ulldecona. Tot i que publicada entre 1916 i 1917 com a *Periódico defensor de los intereses comarcales* amb el seu director, el marcel·linista Josep Nofre Jesús, tenia una clara influència republicana. Anteriorment, havia estat al capdavant de l'òrgan Josep Matamoros Ripoll.

La Riuada, Móra d'Ebre. Iniciada el 1927 per Martí Rouret i Artur Bladé, el 1930 impulsà la reorganització republicana a l'antic districte de Gandesa. A l'octubre es definiria com a *Periòdic Català d'esquerres*.

L'ideal de l'Ebre, Periòdic Republicà. Móra d'Ebre. El 1931 substituï *La Riuada*. I tot i que publicada al voltant del marcel·linisme, un cop sorgiren les diferències entre el Grup Republicà de Rouret i Bladé amb els seguidors de Domingo el maig del 1931, es desvinculà dels seus postulats.

12.4 Els centres polítics i de sociabilitat¹⁸⁷⁰

12.4.1 Centres republicans i/o marcel·linistes de les Terres de l'Ebre

Alcanar

El 1893 es creà un Centre Republicà, que s'acabà vinculant al marcel·linisme durant els anys 10 del segle XX. El 1917 era presidit per Joaquín Reverté.¹⁸⁷¹

Durant la República esdeviní Centre Republicà Radical Socialista i els seus dirigents més destacats foren Antoni Valls i Trinitari Colell.

De forma paral·lela, el 1930 es creà un Centre Català, que dos anys més tard passà a anomenar-se Centre d'Estat Català i s'adherí a l'ERC.

Alfara de Carles

L'estiu de 1904 ja existia un centre republicà.

La primavera del 1915 trobem constituït un comitè republicà presidit per Vicente Fontanet.¹⁸⁷²

L'estiu de 1916 inauguraren local social i bandera, amb la presència de Domingo.

Ametlla

1932 Unió Cultural

Ampolla

1927 Unió Cultural, amb presència de republicans.

Anys 30, secció local d'ERC, presidida per Marcel Miralles Pallarès.

Amposta

Des dels inicis del segle XX existia un Cafè Republicà, que el 1904 publicà *El Faro*. El 1905 es constitueix el Centre de Fraternalitat Republicana, domiciliat al

¹⁸⁷⁰ La relació de centres que s'exposen a continuació està ordenada alfabèticament en relació a la població. Elaboració pròpia en base als capítols anteriors i, en molts casos, a partir de Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans...* Op. cit. i Josep SÁNCHEZ Cervelló, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta...", Op. cit.

¹⁸⁷¹ *La Voz de Ulldecona*, 08-VII-1917.

¹⁸⁷² Tomàs Sabaté era vicepresident i amb Miguel Giné com a secretari i Isabel Curto com a tesorera. Eren vocals Andrés Ribé, José Adell, José Ribé, Joaquín Pujol, Juan Vidiella i Julián Adell.

carrer Sant Josep, 20, que acabaria vinculant-se al marcel·linisme durant els anys 10.¹⁸⁷³ El 1915 hi trobem també una Joventut Republicana.

El gener de 1933 es constituí el centre adherit a l'Esquerra, unificant el republicanisme sota el títol centre d'ERC-CFR, integrant el grup marcel·linistes i les velles sigles de la Fraternitat Republicana.

Arnes

Població de "tradició republicana" ja durant el període restauracionista, on els marcel·linistes aconseguien bons resultats fins al 1923, cosa que ens porta a pensar en l'existència d'un nucli republicà organitzat.

El 1930 es constituí un PRRS presidit per Pedro Samper Vilagrasa¹⁸⁷⁴ i el 1931 es legalitzà també un Centre d'UR. Tanmateix, el desembre d'aquell mateix any es produí una escissió que organitzà l'Agrupació Radical Socialista presidida per José Beltrán Bel.¹⁸⁷⁵

Ascó

Durant els anys 30 existia una Sociedad Obrera.¹⁸⁷⁶

Batea

Com a mínim des del 1903 existia un Comitè Republicà, presidit per Victoriano Camps i amb Miguel Arrufi i Josep Lapiedra.

El 1913 hi havia un nucli socialista reduït al voltant de Pere Suñé -no confondre amb el republicà Pere Suñé- i A. Llop, que acabaren creant la Unión Obrera el gener de 1914, tot i que durà poc temps.

Al febrer de 1915 hi ha notícies del Casino Adevense com a centre republicà impulsat pel republicà Pere Suñé, personatge que l'estiu del mateix any ja assistí a l'assemblea provincial del PRR celebrada a Tarragona.

El maig de 1918, es crea un Centre d'UR, també amb la participació de Pere Suñé com a secretari i amb Josep Riba Balcells com a president. A finals de

¹⁸⁷³ Lligall 1051, Expedient 125. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁷⁴ El vicepresident fou Joaquín Moliné Pallarés, el secretari Manuel Pallarés Peguerotes i el vicesecretari Jaime Viña Pubill. Els vocals, Ramon Damián Moliné, Antonio Pubill Sanromá, José Pallarés Vilagrasa, José Pallarés Llombart i José Sanromá Godes.

¹⁸⁷⁵ Expedient 1236. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁸⁷⁶ Lligall 375, Expedient 74. Secció P.S. Madrid, CDMH.

1920 se'n renova la Junta, amb Ramon Gascull Balagué com a nou president, Juan Pellisa Berengué com a vicepresident i Miguel J. Arrufí Altés com a secretari. I el primer de gener de 1923 el nou president era Ramon Davos amb Fernando Algés com a vicepresident. Els marcel·linistes s'aplegaren al voltant de l'entitat, tot i que quan sorgí l'enfrontament amb l'ERC se n'escindiren.

Benifallet

El 1915 es constitueix el Centre d'UR.¹⁸⁷⁷ El 2 de gener de 1921 es renovà la Junta d'UR, amb Domingo Cid Ramos com a president.¹⁸⁷⁸ L'estiu del 1924, durant la presidència de José A. Monclús Farnós, el centre és clausurat per ordre governativa, i no quedà reobert fins a l'abril del 1930, amb Tomàs Pujol al capdavant.¹⁸⁷⁹

Benissanet

El 2 de novembre de 1919 es constitueix la Societat Instructiva Obrera La Renaixença, a la qual es vinculà Artur Bladé sobretot a partir del 1924. El 18 d'abril de 1931 l'entitat passà a denominar-se Renaixença. Centre Instructiu Republicà, amb Bladé com a secretari i amb l'obertura d'unes escoles laiques i mixtes.¹⁸⁸⁰ L'associació fou clausurada després dels fets del 6 d'octubre del 1934.

Bot

Hi havia un nucli republicà des de principis de segle, on destacava Rafael Magriñà Borràs, membre de l'organització provincial d'UR del 1904.

L'agost del 1912 es crea l'Amistat Republicana, que comptà amb una seu social amb bar i secció recreativa. Va sobreviure a la dictadura, esdevení el grup republicà majoritari i el juny de 1933 s'afilià a l'ERC.

Per la seva part, els marcel·linistes crearen l'octubre de 1932 un Centre d'UR presidit per Joan Magriñà.

¹⁸⁷⁷ Expedient 1204. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁸⁷⁸ Emilio Folqué Badia va ser elegit secretari i Tomás Pujol Fernández, tesorero.

¹⁸⁷⁹ Expedient 1204. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁸⁸⁰ Josep SÁNCHEZ Cervelló, "Per la República i per Catalunya...", *Op. cit.*, pp. 20-21.

Caseres

El 1931 es constituí un Centre Radical Socialista on el marcel·linisme fou hegemònic.

Corbera d'Ebre

El 1911 hi havia una Associació Radical vinculada al PRR.¹⁸⁸¹

El maig de 1931 es constituí el Centre Radical Socialista, on s'agruparen els marcel·linistes.

Entre maig de 1932 i l'octubre de l'any següent existí un Centre Republicà Federal, simpatitzant de l'ERC com la Societat Obrera.

La Fatarella

Els seguidors de Domingo s'aplegaren al Centre Republicà, que el maig del 1933 patí una escissió dels simpatitzants de l'Esquerra, que constituïren un nou centre presidit per Antoni Borrell Ribes.

Flix

El 1904 hi havia un Centre Republicà, presidit per Mateu Suñé.

El 1909 també un Centre Radical.¹⁸⁸²

La Galera

Durant els inicis del 1918 es constitueix un comitè d'UR amb Domingo com a president honorari i Juan Bailach Ferres com a president efectiu.¹⁸⁸³ I el mateix any es constitueix formalment una Societat Republicana Obrera i Instructiva.¹⁸⁸⁴

El 1931 es crea un Centre Republicà Radical Socialista, probablement continuació de l'anterior.

Gandesa

¹⁸⁸¹ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 416.

¹⁸⁸² *Ibid.*, p. 415.

¹⁸⁸³ El vicepresident fou Vicente Ferré Miró, el comptador Vicente Bailach Roca, el secretari Vicente Bailach Ferres, el vicesecretari Ramon Albiol Falra i els vocals Antonio Valperez Subirats, Francisco Valls Roig, Bautista Tomàs Pons, Bautista Rodríguez Mateu, Carlos Ferreres Mateu i Luís Solé Curto.

¹⁸⁸⁴ Acta de constitució de la Societat Republicana Obrera i Instructiva de la Galera. 21-IX-1918. Expedient 784, Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

El 1898 es creà un Comitè de Fusió Republicana dirigit per Rafael Serrano Llobera, José Saún i Miguel Vandellós, encara actiu el 1903.

El 1913 ja existia el Centre Republicà Autonomista, amb local propi, sala d'actes i un cafè, dirigit per Josep Saún, Antonio Alcoverro i Josep Serres.

Entre el 1910 i el 1916 també existí un Centro Republicano Radical, domiciliat al carrer València, on hi destacava Antonio Prades. El radicalisme, tot i que minoritari, es mantingué actiu a la població fins al 1936.¹⁸⁸⁵ La majoria del republicanisme local simpatitzà amb l'Esquerra, tot i que el maig de 1931 els marcel·linistes crearen un Centre Republicà Radical Socialista.

Ginestar

A la població els marcel·linistes prompte tingueren influència amb l'alcaldia de Francesc Pàmies Navarro durant els anys 10. El 1931 es constituí un Comitè Republicà Radical Socialista.

Godall

Es constitueix un Comitè Republicà liderat per José Roda adherit a la reorganització iniciada des d'*El Pueblo*.¹⁸⁸⁶

El 12 d'abril de 1915 es constitueix el Cercle de Fraternitat Republicana amb José Roda Simó, Carlos Matamoros, José Pago, Vicente Sánchez i Juan Albiol Matamoros. El 1924 estava presidit per Ramon Simó Ferré i amb José Roda Simó com a secretari.¹⁸⁸⁷ El 1925 quedà clausurat per ordre governativa, i no va poder ser reobert fins a l'abril de l'any següent. Malgrat això, Acabà esdevenint un dels centres marcel·linistes més actius.

Horta de Sant Joan

El 1916 es constitueix el Centre Autonomista Republicà, amb Domingo com a president honorari i Manuel Sancho Martínez com a president efectiu.¹⁸⁸⁸ El

¹⁸⁸⁵ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 416.

¹⁸⁸⁶ *El Pueblo*, 16-III-1901, p. 2.

¹⁸⁸⁷ Expedient 1612. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁸⁸⁸ El vicepresident fou Francisco Homedes Grau, el secretari primer Salvador Sancho Terrats i el secretari segon José Salvadó Fornós. Vocals, José Cortiella Mulet, Manuel Vives Cortiella, Mariano Farnós Boldó, Salvador Sabaté Carbó i José Roig Galindo.

1918 es renovà la Junta, amb la presidència de Francisco Homedes Grau.¹⁸⁸⁹

El 1932 es constituí una Joventut Federal - Joventut RRS.

El 1926 hi havia consolidat un Centre Obrer que durant els anys 30 s'adherí a l'Esquerra i convisqué a la població amb el centre marcel·linista.¹⁸⁹⁰

Mas de Barberans

El 1901 ja existia un Comitè Republicà presidit per Carlos Subirats.¹⁸⁹¹

El 1915 es creà la Joventut Republicana, amb secció de socors mutus, vigent com a mínim fins al 1933, quan presidia la junta Antoni Ferre Curto i n'era vicepresident Josep Subirats Valls.¹⁸⁹²

El 1936 hi havia format un "Comité d'Esquerres".¹⁸⁹³

Masdenverge

El 1932 es formà un Centre Republicà Radical Socialista.

Móra d'Ebre

El 1903 ja existia la Societat Obrera amb gran influència republicana, legalitzada el 1904 com a entitat de Socors Mutus.

El gran referent local i comarcal acabà sent la Joventut Democràtica (1910-1914), el Centre Instructiu Democràtic (1915-1931) i el Centre Instructiu Republicà Federal (1931-1938), aquest últim adherit formalment al marcel·linisme. Popularment, seria conegut com *La Democràcia*.

Paüls

¹⁸⁸⁹ Salvador Andreu fou nomenat vicepresident; Salvador Sancho, comptador; Manuel Sancho, tresorer; Mariano Fornós, secretari i Manuel Vives, Domingo Cortés i José Salvador, vocals.

¹⁸⁹⁰ La Junta Directiva del 1926 la formaven Mariano Bosch Vandellós, Mariano Farnós Boldó, Onofre Farnós Goder, Joaquín Roig Serrats i Ramón Cortes Goder. El 1928 l'integraven Miguel Roig Bey com a president, Francisco Martínez Cortiella com a vicepresident, Manuel Alsina Subirats com a secretari, Domingo Roig Bey com a vicesecretari, Miguel Cintores com a tresorer i Joaquín Cots Serena com a comptador. Al seu costat, Carlos Asensio Martínez, Manuel Sangüesa Grau, Manuel Ferraz Carbó i Josep Subirats Sancho formaven com a vocals.

¹⁸⁹¹ Era vicepresident Vicente Subirats, secretari Crescencio Subirats i vocals Mariano Subirats, Juan Lleixà, Vicente Cid, José Ferré Lleixà i Carlos Lleixà Lleixà.

¹⁸⁹² Tresorer Francesc Lleixà Pó, secretari Antoni Subirats Lleixà i vocals Josep Ventura Bel, Joaquim Molero Cortiella, Josep Lleixà Sans, Miquel Lleixà Melero i Damià Sans Rillo. Documents diversos. Expedient 91. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁸⁹³ Carta de Jaime Fluxà a Marcel·lí Domingo. S.I., 1936. Lligall 986, Expedient 290. Secció P.S. Madrid, CDMH.

El 1931 existia un Comitè Republicà amb Francisco Segura, Joaquín Gavaldá i Juan Gracia.¹⁸⁹⁴

El Perelló

El 1901 els republicans de la vila s'adhereixen a la reorganització impulsada des d'*El Pueblo*.¹⁸⁹⁵

El 1905 ja existia un Centre d'UR, amb Artur Homedes Ballester i Tomàs Mateu.¹⁸⁹⁶

El 1920 es constitueix la Casa del Poble, presidit per Julio Ardevol Pascual – comerciant-, Juan Margalef Margalef com a vicepresident i amb Josep Llaó com a secretari.¹⁸⁹⁷ Segons Bertomeu, acabà com una societat cultural, esportiva, lúdica.¹⁸⁹⁸

L'Ampolla (El Perelló)

Marcel Navarro Beltri, qui acabaria sent diputat provincial i el principal dirigent del marcel·linisme local, féu la principal aportació al costat de Miquel Blanc Ferreres i de la trentena de veïns que van participar a *El Tesoro Republicano* impulsat des d'*El Pueblo* el 1903.

El Pinell de Brai

El 1913 Juan Francisco Serres participà, en representació dels republicans de la població, en un acte d'afirmació republicana a Móra d'Ebre.

L'1 de març de 1917 es constituí la Sociedad de Obreros Agricultores y Socorros Mutuos *Victoria*, presidida per Magin Serres Borull i amb Joaquín Borrul Serres com a secretari. El 1927 modificà el seu nom per Sociedad de Socorros Mútuos *La Humanitaria*, però el 1930 tornà a denominar-se *Victòria*. A part de la secció de Socorros Mutuos tenien un local amb un cafè pels socis al carrer Mora d'Ebre s.n. Molts republicans també militaven a la Sociedad de

¹⁸⁹⁴ Lligall 2597, Expedient 148. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁸⁹⁵ *El Pueblo*, 16-III-1901, p. 2

¹⁸⁹⁶ Entre els republicans locals hi trobem al metges Josep Torredemé Moliné i Josep Pujol Capsada i al moliner Artur Homedes Ballester, a més de Bartolomé Ferré Martí i Francesc Boyer Farnós. Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 66-67.

¹⁸⁹⁷ Acta de constitució i *Estatutos y reglamento interior de la Casa del Pueblo de Perelló*, Imprenta Popular, Tortosa, 1930 [1920]. Expedient 1205. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁸⁹⁸ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. cit.*, p. 124.

Socorros Mútuos del Sagrado Corazón. Amb l'arribada de la República, Serres formà part de la direcció del Centro Republicano de Socorros Mútuos.

Els marcel·linistes s'aplegaren a la Unió Obrera, que patí l'escissió d'un grup vinculat a l'Esquerra que organitzà un nou centre republicà constituït el març de 1934 i presidit per Llorens Vallespi.

La Pobla de Massaluca

Els seguidors de Domingo s'aplegaren al Centre Republicà. Amb tot, quan la major part de l'entitat simpatitzà amb l'Esquerra, el 1931 es constituí el PRRSC local i la seva comissió organitzadora es posà obertament a les ordres de Marcel·lí Domingo.¹⁸⁹⁹

Prat de Compte

Durant els anys 30 s'organitzà el Comitè Republicà Radical Socialista al carrer Major, amb José Sabati Serra i Bautista Viña Pubill.¹⁹⁰⁰

El Pinell de Brai

El 1917 es constituí la Sociedad de Obreros Agricultores y Socorros Mutuos Victoria, presidida per Magin Serres Borull i amb Joaquin Borrul Serres com a secretari. 10 anys més tard, durant la dictadura primorriverista, canvià el seu nom i passà a anomenar-se Sociedad de Socorros Mútuos La Humanitaria per, durant el 1930, recuperar el seu nom original de Victòria.

Els republicans s'aplegaven al voltant de la Sociedad de Socorros Mútuos del Sagrado Corazón.

Riba-roja

El febrer de 1904 es creà un centre republicà, presidit per Roc Busom i amb Antoni Puig com a secretari.

En el tombant de la primera i la segona dècada del segle XX existí un Centre Republicà Radical Autonomista.¹⁹⁰¹

El 1931 s'inscriví al Govern Civil un centre republicà marcel·linista.

¹⁸⁹⁹ Expedient 1446. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁹⁰⁰ Documents diversos. Lligall 397, Expedient 15. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹⁰¹ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 415.

Roquetes

El 1893 es constituí el Centre Republicà, presidit aquell any pel mestre Antonio Damian, el 1894 per Ramon Mercè i el 1901 per Mariano Vidiella Panisello.¹⁹⁰²

Fou també de gran influència republicana la Sociedad Lira Roquetense constituïda el 1907 a la Placeta del Pou i presidida per Manuel Aragonès Valls, qui fou elegit regidor en les municipals del 1931. El 1915 el president era José Rodríguez i amb Joan Hierro Gaya com a secretari, qui el 1921 ja n'era president i durant els anys 30 fou l'alcalde marcel·linista de la vila.¹⁹⁰³

Sant Carles de la Ràpita

El 1931 es creà un centre republicà marcel·linista. El seu principal dirigent fou Tudó.

Santa Bàrbara

El 1904 es constituí un Centre Republicà presidit per Franquet. El 1909 també existia un Centre Instructiu on Domingo hi pronuncià un discurs i el 1915 també una Joventut Republicana presidida per Tomàs Cid Mayos.¹⁹⁰⁴

El nucli marcel·linista constituí un Centre Republicà d'Esquerra en temps del PRE amb Antoni Llombart i Jaume Miralles.¹⁹⁰⁵

La Sénia

El 1901 ja existia un casino d'UR presidit per Joan Vidal, el 1909 per Juan Antonio Sebastián i el 1914 per Jaume Ferrer Alia amb Estanislau Millán Cid a la vicepresidència.¹⁹⁰⁶ Tindria una relació molt pròxima amb el Centre Obrer

¹⁹⁰² Lluís BERTOMEU i Camós, *Roquetes Republicana... Op. cit.*, p. 98.

¹⁹⁰³ El 1921 n'era vicepresident Salvador Estupiña Solé; secretari, José Codorniz Fábregues; vicesecretari, Enrique Hierro Gaya; tresorer, Buenaventura Tarragó Fonollosa i vocals, Francisco Forcadell Valls, Santiago Chavarria Torren, Vicente Lleixà Subirats, Francisco Fonollosa Amaré i José Pedret Peguerotes.

¹⁹⁰⁴ El vicepresident era José Espuny Eixerc, el secretari Guillermo Martí Gilabert, el vicesecretari José Cuadrad Monllau, el tresorer Juan Vallés Sebastià, els vocals Juan Beneito Valldeperes, José Ribas Araus, José Llasat Accensi, Agustín Matamoros Remeo, Agustín Pérez Cid i José Cid Cid.

¹⁹⁰⁵ Carta d'Antoni Llombart i Jaume Miralles a Marcel·lí Domingo. Santa Bàrbara, [1936]. Lligall 167, Expedient 986. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹⁰⁶ El 1901 el vicepresident era Secundí Pertegás i el secretari Batista Sorolla. El 1914 eren secretaris Joan Arnau Prados i Adrià Valldeperez Valverde; depositari Domingo Godes i vocals

constituït el 1920, de tendència socialista, que s'acabaria anomenant Casa del Poble, amb cafè i cooperativa.¹⁹⁰⁷

El nucli marcel·linista de la població fou un dels més proactius de la comarca i Julio Cortiella un dels seus principals dirigents.

Tivenys

Almenys des de principis de segle existia un Centre Republicà.¹⁹⁰⁸ El 1933 l'alcalde marcel·linista Joan Fabé li feia saber a Domingo que el cafè estava “*siempre muy concurridos y marchandonos muy bien*”.¹⁹⁰⁹

Tivissa

El juliol de 1905 es constitueix la UR, presidida per Francisco Cedó Domènech.¹⁹¹⁰ Molt probablement es tractaria de La Valquíria, que patiria una escissió i desapareixeria poc abans de la constitució de la Societat Obrera el 1912. Els escindits haurien acabat fundant aquell mateix any la Societat d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries, sota les tesis republicanes, socialistes i cooperativistes, que comptà amb una escola nocturna. Aquesta Societat acabaria vinculant-se al marcel·linisme.¹⁹¹¹

La Serra d'Almos (Tivissa)

Existia un nucli marcel·linista.¹⁹¹²

Tortosa

José Arasa Vidal, Antonio Cid Royo, Joaquín Balada Martí i Miguel Peroz Sabaté. *El Pueblo*, 30-III-1901, p. 3. “Des de la Cénia. Organización Republicana”, *El Pueblo*, 17-I-1914, p. 3.

¹⁹⁰⁷ “Reglamento del Centro Obrero Cenia”. Expedient 1069. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁹⁰⁸ Lluís BERTOMEU i Camós, *Els inicis republicans... Op. Cit.*, p. 69, a partir de *El Pueblo*, 07-II-1904.

¹⁹⁰⁹ Carta manuscrita de Joan Fabé a Marcel·lí Domingo. Tivenys, 30-VIII-1933. Lligall 1566, Expedient 5. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹¹⁰ Fou nomenat vicepresident José Saladié Pagès i secretari Rafael Santapau Solé. Vocals foren Blas Castellnou Gil, Juan Callau Bordera, Rosendo Sabaté Font, José Buseta Domènech, Bautista Vives Pujol, Luis Cedó Cedó, José Rojals Torné i Francisco Torné Molluna.

¹⁹¹¹ Tomàs BIOSCA Esteve, “Els orígens del Centre Republicà...”, *Op. cit.*, pp. 201-213. *El Pueblo*, 16-I-1915.

¹⁹¹² Així li feia saber en carta mecanografiada Marcel·lí Domingo a Ramon Noguer. Madrid 11-II-1932. Lligall 1051, Expedient 122. Secció P.S. Madrid, CDMH.

El 1901 es refundà la UR, presidida per Jeroni Piñana Dolz i amb Lluís Manaút Nogués com a vicepresident.¹⁹¹³ La junta es remodelaria completament el 1902, amb Baldomero Dassoy Rullo com a nou president.¹⁹¹⁴

1901 Constitució de les Joventuts Republicanes, amb Alfred Caminals Borau com a president.¹⁹¹⁵

El 1901 també es constituí el Centre Obrer de Corporacions, que compartí hostatge amb el Centre d'UR.

Durant els anys de la Solidaritat, els republicans autonomistes s'aplegaren al Centre Republicà Autonomista, posteriorment i fins al 1933 recuperaren les sigles de la UR. El 1920 el centre era presidit pel regidor Manuel Camós Juan i el 1921 per Ramon Ripoll Rico, quan estava domiciliat al número 17 del carrer de la Pujada de Sant Francesc.¹⁹¹⁶ El 1923 ja estava ubicat al número 24 del carrer Moncada.

El 1932 el Centre era presidit per José Subirats amb Ramon Espuny com a secretari. Amb el Centre Obrer de Corporacions compartien edifici a carrer Berenguer, número 10.¹⁹¹⁷

El 1933 els marcel·linistes tortosins abandonaren les velles sigles de la UR i es constituïren en nucli radical socialista.

També existí un Centre Republicà Autonomista al barri de Sant Llätzer.

¹⁹¹³ La resta de càrrecs foren per a Rafael Alemany Catalá i José Monclús Balague com a secretaris i Francisco Bonet Alemany i Juan Otero Blanch com a vicesecretaris. Com a vocals, Juan Ortiz Gendre, Jaime Princep Espuny, Francisco Llombart Torá, Ramón Canalda Mayals, Agustín Martí Llorach, Francisco Navarro Algueró, Baldomero Dasoy Rullo, Francisco Falcó Caballé, Ramon Ubach Serra, Juan Piñana Domingo, José Capafons Forés, Ramón Aleixandri Subirats i Salvador Pol Espuny. *El Pueblo*, 16-III-1901.

¹⁹¹⁴ Eduardo Tomás Santpau fou el nou vicepresident, José Capafons Forés el tresorer, José Armengol i Juan Cubells els secretaris, Manuel Duran Roig, Cristóbal Bedós Salvadó, José Curto, Felipe Caldero Valdeperes, José Fornós i Germán Alemany Lamolla els vocals.

¹⁹¹⁵ Foren vicepresidents Ramon Pla Carbó i Pablo Gilabert Curto; secretaris, Joaquín Salaet Ronda i Eduardo Fusté Pinet; vicesecretari, Ramon Pedret Franquet; vocals, Manuel Cardona López, Juan Capafons Julián, Juan Llanes Cladelles, Guillermo Nicolau Fabá, José Curto Adam i Joaquín Baiges Cristófol.

¹⁹¹⁶ La resta de la nova Junta Directiva la formaven Rafael Lasierra Roca com a vicepresident, Manuel Roig Hierro com a secretari, José Castellví Pellejo com a vicesecretari, Vicente Curto Ferré com a tresorer, Juan Curto Adam com a vocal comptador i Francisco Subirats Romero, Antonio Bayo Olives, José Giner Esperanza, Francisco Boluña Querol i Pablo Pedrol Mercadé com a vocals. Només un any més tard, el gener de 1922, hi trobem una nova Junta, amb la mateixa presidència, però acompanyat per Manuel Andreu Querol com a vicepresident, Antonio Monsech Laoz com a secretari, José Castellví Pellejo com a vicesecretari, Vicente Curto Ferré com a tresorer, Juan Villó Jové com a vocal comptador i Francisco Boluña Querol, Pablo Pedrol Mercader, José Giner Esperanza, Lopechino Vilanova Bosch i Ramon Pino Hierro com a vocals.

¹⁹¹⁷ Lligall 375, Expedient 61. Secció P.S. Madrid, CDMH.

Amb els noms de Centro Republicano, Centro de Unión Republicana Radical i Comité Municipal Radical Autonomista, el lerrouxisme s'organitzà a la ciutat des del 1908.¹⁹¹⁸

El 1911 s'integraren a la Coalició Republicanosocialista, tot i que publicaren el seu propi òrgan d'expressió entre el 1910 i el 1913, *El Radical*.

Entre 1933 i 1935 recuperaren la publicació des del Centro Republicano Radical Autonomista. Una de les seves seus fou al número 4 del carrer Campomanes.¹⁹¹⁹

L'Aldea (Tortosa)

L'octubre del 1919 es constitueix el Comitè d'UR, presidit per Enrique Gens Agramunt.¹⁹²⁰ Es tractava d'un "comitè constituido dentro del partido republicano de Tortosa".¹⁹²¹

Bítem (Tortosa)

El 1932 es formà l'Agrupación Local Republicana Radical Socialista.

Camarles (Tortosa)

El febrer de 1933 es constituí la Sociedad Obrera Campesina de Camarles, presidida per José Caballé.¹⁹²²

La Cava (Tortosa)

El 1932 s'organitzà un Centre Republicà Radical Socialista.

Enveja (Tortosa)

El 1931 es constituí un PRRS local i una Joventut Republicana.¹⁹²³

¹⁹¹⁸ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 416.

¹⁹¹⁹ Lligall 1285, Expedient 4. Secció P.S. Barcelona, CDMH.

¹⁹²⁰ Ramon Falcó fou el vicepresident, Juan Figueres Faiges el tresorer, Tomàs Morelló Blanc el comptador, Bautista Miralles Mariano el secretari, Agustin Ventura Pino el vicesecretari i Ramon Salvadó Calbet, Ramon Aguiló Buera, José Cugat Gisbert, Juan Cid Arrufat i José Rué Martí els vocals.

¹⁹²¹ Lligall 2597, Expedient 127. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹²² Carta manuscrita de José Caballé a Marcel·lí Domingo. Camarles, 27-IV-1933. Lligall 354. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁹²³ Josep Maria TOMÁS i Prats, *Pedania de Sant Jaume... Op. cit.*, p. 169.

Jesús (Tortosa)

El 1912 es constituí un Centre d'UR – Casa del Poble al carrer dels Molins del Comte, sense número, seguidor de “*las orientaciones de la agrupación republicano-socialista de Tortosa.*” El 1925 estava presidit per José Garcia Fumadó.¹⁹²⁴

Jesús i Maria (Tortosa)

El 1933 es formà el Centre Republicà Radical Socialista Català.

Els Reguers (Tortosa)

Una cinquantena de republicans d'aquest nucli participaren en *El Tesoro Republicano* d'*El Pueblo*, amb Joan Arasa Estrada com a subscriptor més important.

Ulldecona

Segons Emilio Navarro, el propagandista Joan Josep Ibars Serrano fou la figura més rellevant del lerrouxisme local.¹⁹²⁵ Tot i que segons Ferran Grau, “*el partit republicà d'Ivars tenia menys membres que els partits homònims d'Alcanar i la Sénia.*”¹⁹²⁶

La publicació de *La Voz de Ulldecona* entre el 1916 i el 1917 tingué una gran influència republicana i fou dirigida pel marcel·linista Josep Nofre Jesús.

El 1917 el centre republicà, presidit per Gonçal Ivars, traslladava el seu local al número primer del carrer de l'Estació, al cafè El Polvorín, on s'aplegarien els marcel·linistes.¹⁹²⁷ I el 1918 es legalitzava sota les sigles de la UR. El 1923 ja era presidit per Carlos Pasalamar Fibla, Domingo Ferre com a vicepresident.¹⁹²⁸

¹⁹²⁴ Estatuts. Expedient 999. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT. Lligall 375, Expedient 62. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁹²⁵ Emilio NAVARRO, *Historia crítica...* Op. cit., p. 278.

¹⁹²⁶ Ferran GRAU Verge, *Ulldecona...* Op.cit., p. 44.

¹⁹²⁷ Antonio Segarra era el vicepresident, José Homedes el tresorer, Joaquín Bel el secretari i Vicente Castell el secretari segon.

¹⁹²⁸ Documents diversos. Expedient 768. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

El 1924 hi havia una nova Junta d'UR, amb Vicente Capseta com a president i Vicente Raga com a secretari.¹⁹²⁹ Segons Alberto Ferré, el 1926 hi havia un Centre Republicà i un Centre d'Unió Republicana.¹⁹³⁰

El 1930 el Centre Republicà estava presidit per Gonçal Ivars Serrano.¹⁹³¹

Els marcel·linistes es constituïren en PRRSC, domiciliat a la Plaça de la República, número 5, amb Justo Ferré de president i Miquel Forcadell de secretari. Disposaren de secció femenina i publicaren l'*Ideal* entre l'agost del 1933 i l'octubre de 1934.

Els seguidors de l'ERC liderats per Josep Messeguer s'aplegaren al centre de la Plaça de l'Església.

Vilalba dels Arcs

La primera organització republicana seria la Societat de Socors Mutus, formada el 1899 i documentada, com a mínim, fins el 1934.

Amb tot, la gran entitat on s'aplegaren els republicans fou el Centre Agrícola, constituït el 1909 i dirigit per Josep Tarragó, Joan Tarragó i Joan Lluís. El 1930 s'organitza a les seves instal·lacions el comitè del PRRS i el 1931 es convertí en Centre Agrícola Republicà Federal Socialista. L'entitat s'acabà adherint a l'Esquerra.¹⁹³²

Un Centre Republicà Radical funcionava com a mínim de 1909 a 1913, i dos representants de la població, Francisco Salvadó i Joan Clua, ja assistiren a la primera assemblea provincial del Partit Radical el juny de 1913.¹⁹³³ Els marcel·linistes no arribaren a tenir una entitat pròpia.

Xerta

¹⁹²⁹ Expedient 768. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁹³⁰ Alberto FERRE Ferre, *Historia de Ulldecona... Op. cit.*, p. 308.

¹⁹³¹ Era vicepresident Antonio Forcadell Mitjavila, tresorer Fernando Aragonés Villamiel, secretari, Pedro Martir Canalda Forcadell, vicesecretari Tomás Nofre Alfara i vocals Bonifacio Roure Gonet, Vicente Morá Grau, Rafael Castell Grau, Vicente Raga Ferré, Daniel Ferré Querol, Antonio Segarra Nadal, Dámaso Gavaldá Ferré, Joaquin Grau Forcadell i Carlos Pasalamar Fibla. Documents diversos. Expedient 768. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

¹⁹³² David TORMO Benavent, *Carlins, republicans i dinàstics... Op. cit.*, p. 107.

¹⁹³³ Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista... Op. cit.*, p. 416.

El 1915 es constituí el Centro Obrero Chertense al número 7 del carrer Santa Teresa, presidit per Bautista Bedós Curto, el qual estigué en funcionament fins als anys 30.¹⁹³⁴

¹⁹³⁴ També formaren part de la junta directiva Juan Jiménez, Antonio Piñol, Antonio Martí Pero Mayor, Juan Gimenez Arnal, Juan Burjalés i Antonio Burjalés. Expedient 1206. Fons de la sèrie dels expedients d'associacions, Fons del Govern Civil, AHT.

12.4.2 Centres republicans del Camp de Tarragona

La Bisbal del Penedès

El maig del 1931 es constituí un Centre Republicà Socialista adherit a l'Esquerra Republicana, els membres del qual li enviaren una carta a Marcel·lí Domingo per fer-li saber.¹⁹³⁵

Cambrils

Sembla que la influència marcel·linista fou notable, ja que el 1936 hi havia un Centre Republicà Radical Socialista Català – Partit Republicà d'Esquerra, presidit per José Matamoros.¹⁹³⁶

Pla de Cabra

El 1932 existia un Centre Republicà Radical Socialista, presidit per Francisco Llena.¹⁹³⁷

Reus

El marcel·linisme penetrà al Centre Republicà Autonomista, ubicat al número 4 de la Plaça Catalunya, adherit tant al PRRS com a l'ERC el 1931. Aquell any estava presidit per A. Giró i per José Torrell, amb José Gil com a secretari el 1932. Malgrat el trencament republicà, l'entitat seguí els postulats de Domingo i el seu periòdic, *El Conseqüent*, esdevení el 1933 un dels portaveus del PRRSC. Amb aquesta situació, el Foment Republicà Nacionalista acabaria sent el gran referent de l'ERC a la ciutat però també a la província.¹⁹³⁸

Riudoms

Gran influència del marcel·linisme al Centre Republicà Democràtic Federal durant els anys 30, presidit per Ramon Nuet.¹⁹³⁹

¹⁹³⁵ Carta del Centre Republicà Socialista de la Bisbal del Penedès a Marcel·lí Domingo. La Bisbal del Penedès, V-1931. Lligall 2597, Expedient 145. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹³⁶ Carta manuscrita de José Matamoros a Marcel·lí Domingo. Cambrils, 10-III-1936. Lligall 1572, Expedient 23. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹³⁷ Lligall 375, Expedient 42. Secció P.S. Madrid, CDMH.

¹⁹³⁸ Documents diversos. Lligall 375, Expedient 21 i Lligall 2597, Expedient 71. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁹³⁹ Altres republicans destacats foren Salvador Mestre, Sabastià Montoneda, José Roig, José Pallarés, Antonio Vidal, Ramón Escoda, Antonio Agramunt i José Pagès. Carta manuscrita del

El Rourell

El Centre Republicà Federal, presidit per Joan Roca, s'apropà al marcel·linisme durant els anys 30.¹⁹⁴⁰

Tarragona

Des del 1888 existia un Centre Republicà Democràtic Federal dirigit per Julià Nougués, qui publicà *Tarragona Federal*. Amb la mort d'aquest, la progressiva influència de Ramon Nogués i la baixa de Manel Galès, durant els anys 30 es reubicà al marcel·linisme i el novembre de 1933 el seu òrgan fou un dels portaveus del PRRSC. El 1932 estava presidit per David Corbella i el 1934 comptava amb una secció femenina. En canvi, les seves joventuts acabaren constituint el nucli de l'ERC a la població.

També seguidor de les tesis de Domingo, fou el Centre Republicà Radical Socialista Català (1931), presidit per Joan Rodríguez Papasseit.

Torredembarra

El Centre Republicà Democràtic Federal, presidit per Damià Virgili el 1932, també s'apropà a les tesis de Domingo.

Vila-rodona

Durant els anys 30 hi havia un grup marcel·linista encapçalat per Josep Pie Iglesias que comptava amb una secció femenina.¹⁹⁴¹

Comitè Republicà Democràtic Federal a Marcel·lí Domingo. Riudoms, 17-X-1932. Lligall 2115, Expedient 78. Documents diversos, Lligall 375, Expedient 28 i Lligall 455, Expedient 133. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁹⁴⁰ Documents diversos. Lligall 2115, Expedient 78. Secció P. S. Madrid, CDMH.

¹⁹⁴¹ Carta mecanografiada de Josep Pie Iglesias a Marcel·lí Domingo. Vila-rodona, 8-III-1932. Lliball 1848, Expedient 59. Secció P.S. Madrid, CDMH.

13. ANNEXOS

ANNEX 1. Els districtes electorals de Tortosa, Roquetes i Gandesa durant la Restauració

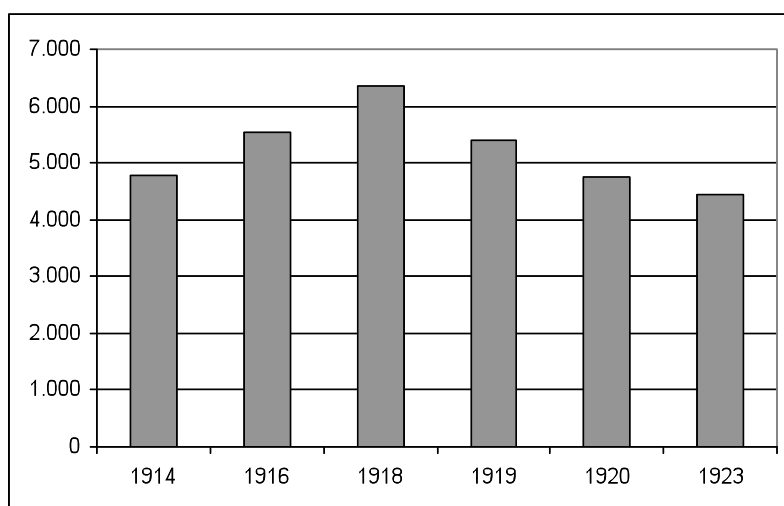

Font: Joaquín María MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Vol. I, p. 295.

ANNEX 2. Evolució del vot a Marcel·lí Domingo al districte de Tortosa en les eleccions legislatives entre 1914 i 1923.

Any	Nombre de vots	Variació
1914*	4.776	
1916*	5.552	+776 (+16,2%)
1918*	6.355	+803 (+14,14%)
1919*	5.398	-957 (-15%)
1920	4.743	-655 (-12,1%)
1923*	4.432	-311 (-6,5%)

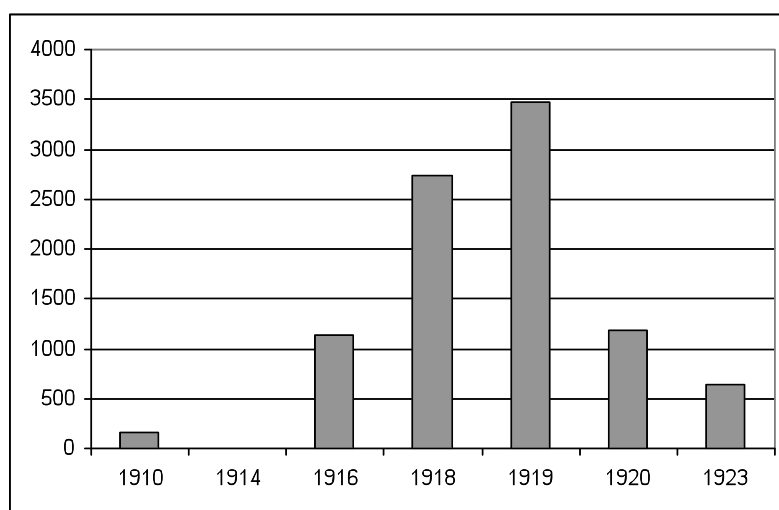
(*) Elegit diputat

FONT: Xavier PUJADAS i Martí, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme...* Op. cit., p. 214.

ANNEX 3. Evolució del vot republicà al districte de Roquetes en les eleccions legislatives entre 1910 i 1923.

Any	Candidat	Nombre de vots	Forces polítiques
1910	Domingo	164	Republicans
1914	<i>Sense candidatura</i>		
1916	Companyns	1.131	Republicans
1918	P. de Rozas	2.741	Republicans
1919	P. de Rozas	3.475	Republicans i regionalistes
1920	Berenguer	1.186	Republicans i regionalistes
1923	Berenguer	643	Republicans

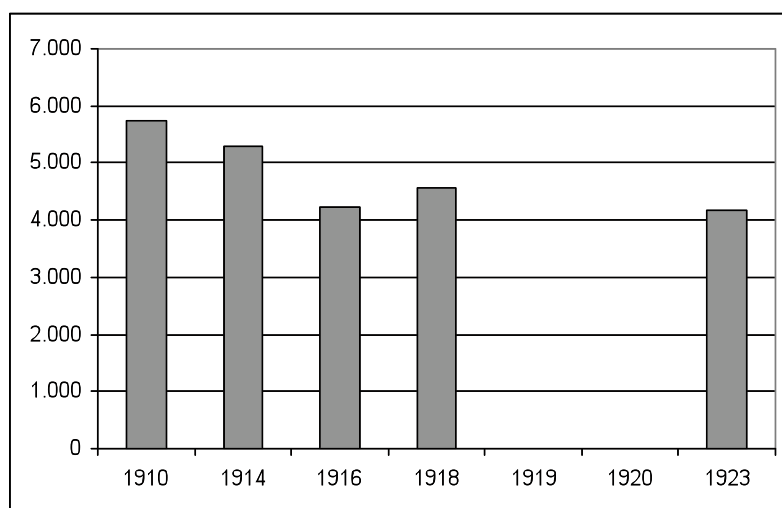

Elaboració pròpia a partir de les dades electorals de Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. Vol. I.

ANNEX 4. Evolució del vot republicà al districte de Gandesa en les eleccions legislatives entre 1910 i 1923.

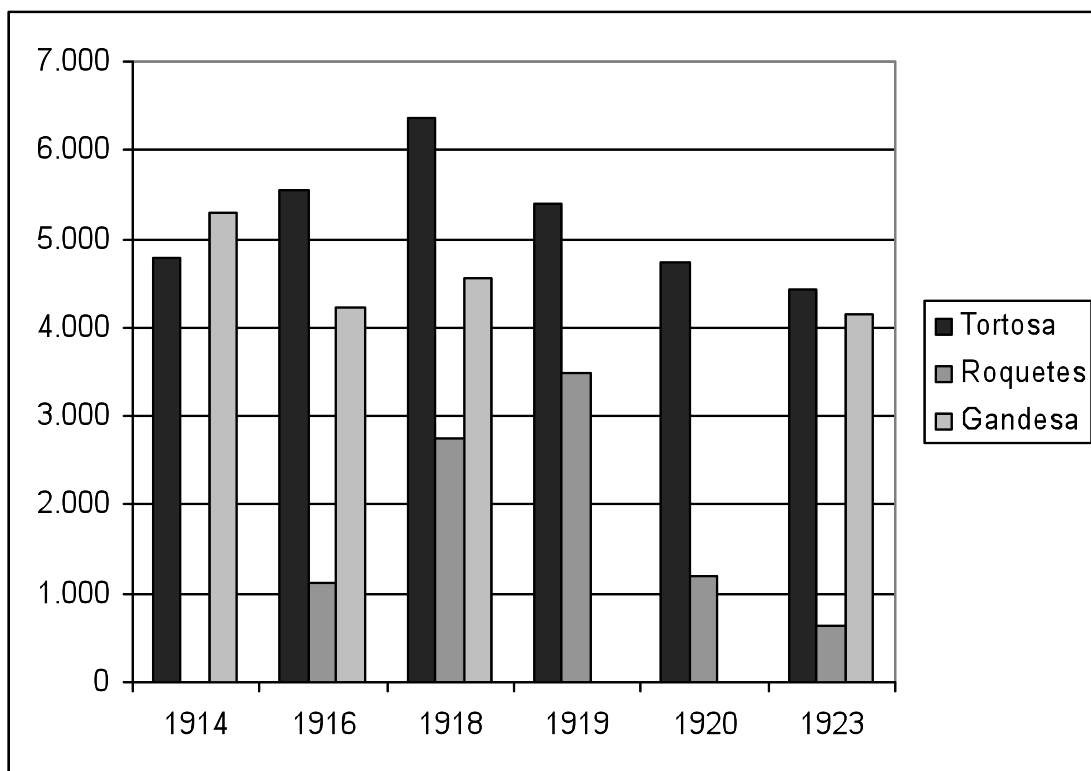
Any	Candidats	Núm. de vots	Afiliació
1910	Caballé*	5.738	Republicà federalnacionalista
1914	Caballé* Rovirosa	5.290 52	Republicà reformista Republicà radical
1916	Caballé Puig	4.222 89	Republicà reformista Republicà radical-nacionalista
1918	Mallol*	4.565	Republicà nacionalista
1919	Pich*	(elecció directa)	Republicà genèric
1920	Caballé*	(elecció directa)	Republicà orgànic
1923	Caballé	4.159	Republicà independent

(*) Elegit diputat

Elaboració pròpia a partir de les dades electorals de Joaquín M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op.*, Vol. I.

ANNEX 5. Comparativa dels vots obtinguts per les candidatures republicanes als districtes de Tortosa, Roquetes i Gandesa entre 1914 i 1923.

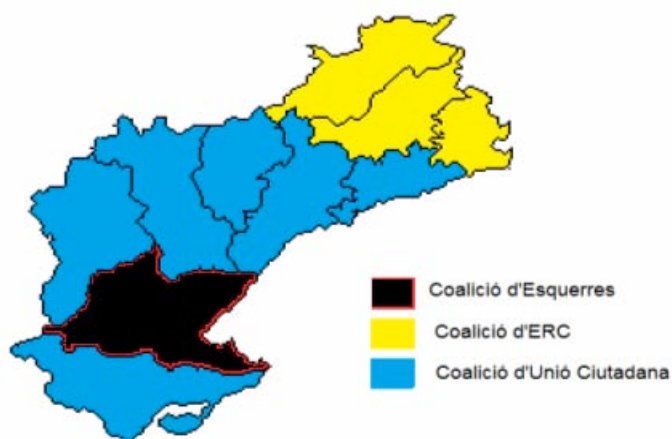
Elaboració pròpia a partir dels annexos anteriors.

ANNEX 6. Índex de distribució de vot i participació per comarques en les eleccions legislatives de 1933

Comarca	Coalició d'esquerres	Coalició d'ERC	Coalició d'UC	Participació
Baix Ebre	42,5%	16,7%	39%	64,7%
Baix Camp	26,3%	31,7%	39,8%	67,8%
Tarragonès	25,1%	33,3%	37,8%	73,3%
Ribera d'Ebre	19,2%	36,1%	43,3%	51,3%
Montsià	13,9%	26,9%	58,8%	59,5%
Priorat	10,7%	40,6%	44,6%	65,9%
Terra Alta	10,6%	31,3%	57,8%	58,4%
Alt Camp	8,9%	50,7%	38,8%	70,3%
Conca de B.	8,9%	50,7%	37,5%	63,4%
Baix Penedès	6,4%	52,7%	33,4%	69,5%
Mitjana prov.	21,3%	34,3%	42,3%	65,2%

Font: Joaquín Maria MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II, p. 64.

Coalicions més votades per comarques a la província de Tarragona en les eleccions legislatives de 1933.

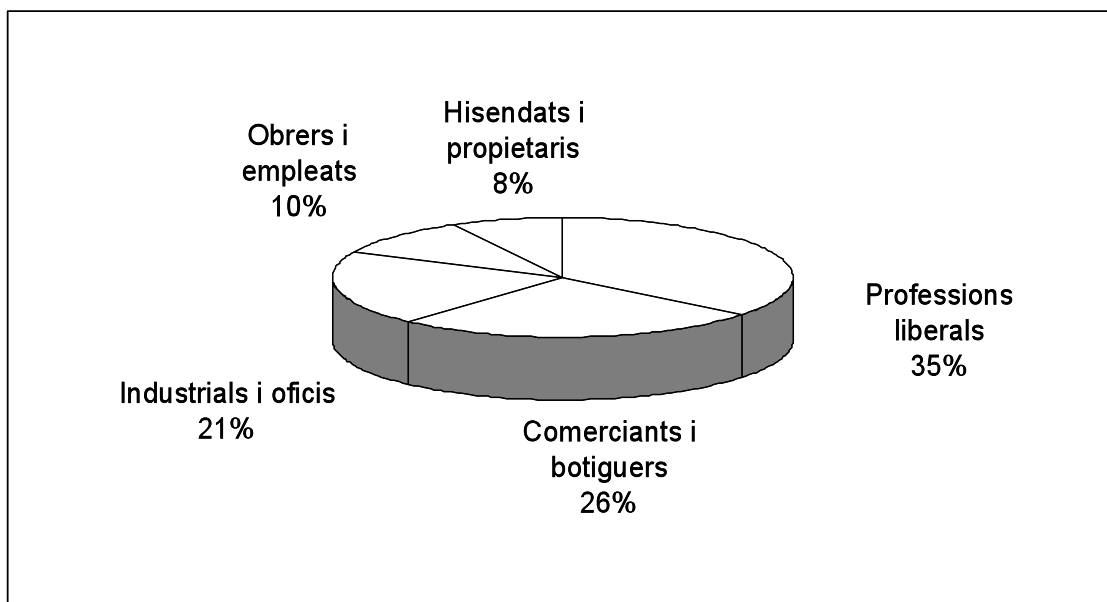
Font: elaboració pròpia a partir de les dades electorals de Joaquín Maria MOLINS, *Elecciones y partidos políticos...* Op. cit., vol. II.

ANNEX 7. Índex de distribució de vot i participació per comarques en les eleccions legislatives de 1936

Comarca	Front d'Esquerres	Front Català d'Ordre	Participació
Baix Penedès	65,4	34,3	71,5
Baix Ebre	61,8	37,6	71,1
Alt Camp	59,7	40,2	75,7
Baix Camp	59	40,9	73,3
Tarragonès	58,7	41,1	75,1
Montsià	57,2	42,7	71,2
Ribera d'Ebre	55,1	44,8	67,6
Conca de Barberà	54,9	45	69,9
Priorat	51,6	48,1	75,5
Terra Alta	41,8	58	73,1

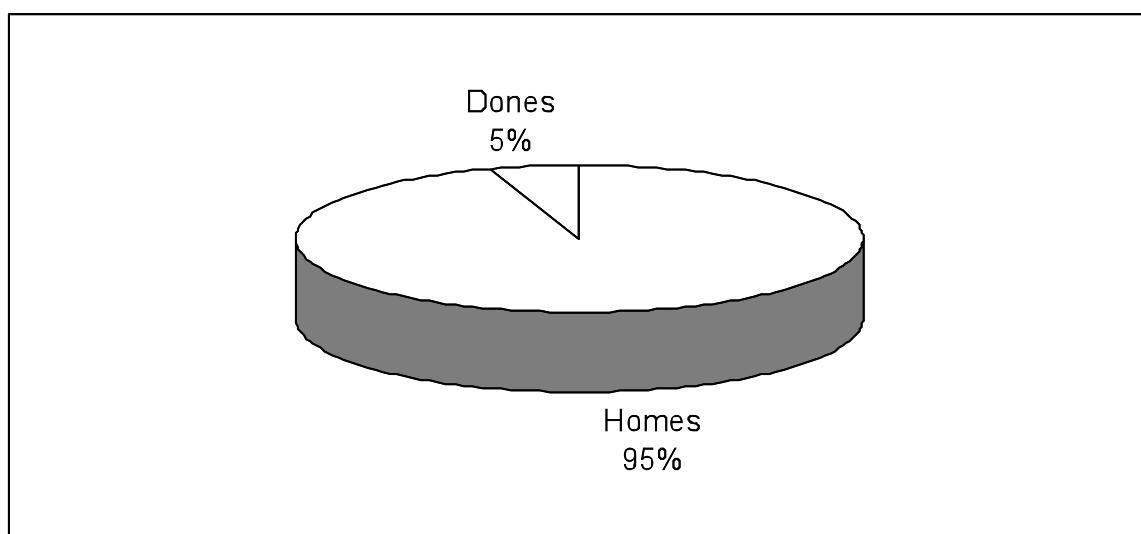
Font: Joaquín Maria MOLINS, *Elecciones y partidos políticos... Op. cit.*, vol. II, p. 77.

ANNEX 8. La condició socioprofessional de la cúpula dirigent i dels sectors intermitjos del marcel·linisme

Font: Elaboració pròpia a partir d'una mostra de 41 individus.

ANNEX 9. Distribució per gènere del nucli dirigent i dels sectors intermitjos del moviment Font:

Font: Elaboració pròpia a partir d'una mostra de 60 individus.

14. FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

14.1 Centres documentals

Arxiu de l'Ajuntament d'Alcanar. Documentació municipal.

Arxiu Comarcal del Baix Ebre (ACBE), Tortosa. Fons Marcel·lí Domingo. Biblioteca i Hemeroteca.

Arxiu Comarcal del Montsià (ACM), Amposta.

Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre (ACRE), Móra d'Ebre.

Arxiu Comarcal de la Terra Alta (ACTE), Gandesa.

Arxiu Històric de Tarragona (AHT). Fons Antic del Govern Civil, Sèrie d'Expedients d'Associacions.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB). Hemeroteca.

Arxiu del Parlament de Catalunya (APC), Barcelona. Fons Marcel·lí Domingo.

Biblioteca de Catalunya (BC), Barcelona. Biblioteca i Arxiu Ramon Borràs.

Biblioteca del Pavelló de la República, Barcelona.

Biblioteca de l'I·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona.

Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès.

Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).

Hemeroteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB),
Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).

Archivo del Congreso de los Diputados (ACD), Madrid. Biblioteca.
Documentació estatal.

Archivo Histórico Nacional (AHN), Madrid. Ministeri de la Governació, Sèrie A.
Sèrie Ministeri d'Obres Públiques. Fons de la Dictadura de Primo de Rivera.

Fundación "Antonio Maura" (FAM), Madrid. Fons documental Antonio Maura i
Montaner.

Real Academia de la Historia (RAH), Madrid. Bibliotca. Arxiu del Conde de
Romanones, Arxiu Eduardo Dato i Arxiu Natalio Rivas.

Hemeroteca Municipal de Madrid (HMM).

Archivo General de la Administración (AGA), Alcalá de Henares. Ministeri de
l'Interior. Fons Antic del Ministeri de la Governació.

Fundación Pablo Iglesias (FPI), Alcalá de Henares. Arxiu, Biblioteca i
Hemeroteca.

Centro de Investigación y Estudios Republicanos (CIER), Alcalá de Henares.
Biblioteca.

Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), Salamanca. Arxiu
Marcel·lí Domingo Sanjuan, Secció Político-Social. Secció Maçoneria.

14.2 Fonts hemerogràfiques

ABC, Madrid

Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona, Tarragona

Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya, Barcelona

Diario de Tarragona, Tarragona

Diario de Tortosa, Tortosa

Diario Español

El Correo de Tortosa, Tortosa

El Eco de la Comarca, Amposta

El Eco de la Fusión, Tortosa

El Eco de la Unión, Tortosa

El Eco Republicano, Tortosa

El Explotado, Amposta

El Faro, Amposta

El Llamp, Gandesa

El Liberal, Amposta

El Liberal, Madrid

El Noticiero Universal, Barcelona

El Poble Català, Barcelona

El Pueblo / El Poble, Tortosa

El Restaurador, Tortosa

La Calle, Barcelona

La Campana de Gràcia, Barcelona

La Cruz, Tortosa?

La Lucha, Barcelona

La Publicidad / La Publicitat, Barcelona

La Ribera, Móra d'Ebre

La Riuada, Móra d'Ebre

La Vanguardia, Barcelona

La Verdad, Tortosa

La Veu de Catalunya, Barcelona

La Veu de la Comarca, Tortosa

La Voz de Ulldecona, Ulldecona

La Voz del Progreso, Tortosa

La Zuda, Tortosa

L'ideal de l'Ebre, Móra d'Ebre

Los Debates, Tortosa

Renovació, Tarragona

Revista Tivissa, Tivissa

Tarragona Federal, Tarragona

Terra Nostra, Alcanar

Tivisa, Tivissa

14.3 Fonts bibliogràfiques

14.3.1 *Bibliografía com a font primària*

El ejemplo permanente de los hombres de la República. La voz de Marcelino Domingo, Ediciones de ARDE, Agrupación de México, 1970.

España en pie por un diputado a Cortes: el momento actual. Las juntas de defensa agitación revolucionaria: la asamblea de parlamentarios, Antonio López, Barcelona, 1917.

Homenaje a D. Marcelino Domingo. Primer Ministro de Instrucción Pública de la República Española, Tip. de S. Quemades, Madrid, [1936?].

La huelga de agosto en el parlamento. Discursos de Julián Besteiro, Indalecio Prieto, Andrés Saborit, Daniel Anguiano, Francisco Largo Caballero y Marcelino Domingo, Establecimiento Topográfico de Felipe Peña Cruz, Madrid, 1918.

La reforma agraria. Ciclo de conferencias acerca del proyecto presentado al Parlamento por el Ministro de Agricultura, Industria y Comercio D. Marcelino Domingo, Publicaciones de la Unión Nacional Económica, Madrid, 1932.

Los sucesos de agosto ante el Parlamento. Discursos íntegros de los señores Largo Caballero, Anguiano, Saborit, Prieto, Besteiro, Marcelino Domingo, Eduardo Barriobera, etc. Biografías de los mencionados oradores por Torralva Becci. Interesantísimas notas explicativas por Augusto Vivero. Copiosa colección de documentos referentes a las Juntas de Defensa, a la Asamblea de parlamentarios y a la huelga, Editorial Lif, Madrid, 1918.

Renovación o Revolución? Historia política documentada de un período (junio a octubre 1917), Librería Granada, Barcelona, 1917.

ALBEROLA, Ginés, *Marcelino Domingo*, Imprenta Hijos de J. García, Alacant, 1919.

AMETLLA, Claudi, *Memòries polítiques*, Pòrtic, Barcelona, 1963.

CABALLÉ Goyeneche, Juan, *Sindicalismo y socialismo. Cartas a mi hermano*, Imprenta de Juan Pueyo, Madrid, 1920.

CAMPOS i Terré, Sebastià, *El 6 d'octubre a les comarques*, Imprenta Popular, Tortosa, 1935.

CASALS, J. i ARRUFAT, R., *Catalunya poble disortat. La veritat d'uns fets. 7 anys d'actuació catalanista*, J. Vila, Barcelona, 1933.

CID i Mulet, Joan, *La guerra civil i la revolució a Tortosa (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001 [1941].

COSTA, Joaquín, "Oligarquía y caciquismo como forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla", a *Revista de Trabajo*, Madrid, Vol. I, pp. 12-76.

DOMINGO, Marcelino, *A vuela pluma*, Tortosa, 1903-1906.

- *La Sabiota: comedia en cuatro actos*, Imprenta Sucesores L. Bernís, Tortosa, 1905.

- *Flores de Almendro y Táctica Nueva*, Impremta Querol, Tortosa, 1906.

- *Vidas enfermas*, Sucesores L. Bernis, Tortosa, 1909.

- *Política pedagógica. Conferencia pronunciada en el Teatro Principal por D. Marcelino Domingo*, Antonio López, Barcelona, [1911].

- *La afirmación de la personalidad colectiva como base de la pedagogía social. Conferencia dada en el Ateneo Igualadino de la Clase Obrera en la fiesta del*

78 Aniversario de su fundación. 24 Agosto de 1911, Tipografía de la Viuda de M. Abadal, Igualada, 1911.

- *Liberalismo Republicano. Conferencia dada por D. Marcelino Domingo en "Joventut Republicana" el sábado 30 de diciembre de 1911*, Imp. "Joventut", Lleida, [1912?].

- *Temas*, J. Monclús Balagué, Tortosa, [1916].

- *En esta hora única*, Casa Editorial Monclús, Tortosa, 1917.

- *España en pie por un diputado a Cortes*, A. López, Barcelona, 1917.

- *¿Qué espera el rey?*, Monclús, Tortosa, 1918.

- *Una Nación para un ejército*, 1921. 323 pp. mecanografiades i manuscrites inèdites. Lligall 2451 (I), Expedient 2. Secció P. S. Madrid, CDMH.

- *En la calle y en la cárcel. Jornadas revolucionarias*, Renacimiento, Madrid, 1921.

- *Un visionario*, La novela de hoy, Madrid, 1922.

- *La isla encadenada*, Mundo Latino, Madrid, 1922.

- *Alas y garras*, Mundo Latino, Madrid, 1922.

- *El burgo podrido*, La novela de hoy, Madrid, 1924.

- *¿Qué es España?*, Atlántida, Madrid, 1925.

- *Autocracia y democracia*, Atlántida, Madrid, 1925.

- *Vidas rectas*, Los Contemporáneos, Madrid, 1925.

- *El pan de cada día*, Prensa Moderna, Madrid, 1926.
- *On va Catalunya?*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1927.
- *Libertad y Autoridad*, Javier Morata, Madrid, 1928.
- *Juan sin tierra*, Prensa Moderna, Madrid, 1929.
- *Una dictadura en la Europa del siglo XX*, Historia Nueva, Madrid, 1929.
- *¿Qué espera el rey?*, Javier Morata, Madrid, 1930.
- *¿A dónde va España?*, Historia Nueva, Madrid, 1930.
- *Los príncipes caídos*, El teatro de hoy, Madrid, 1930.
- *Santa y pecadora*, Atlántida, Madrid, 1930.
- *Encadenadas*, El Teatro Moderno, Madrid, 1931.
- *La escuela en la República (la obra de ocho meses)*, M. Aguilar, Madrid, 1932.
- *Política y economía. Conferencia pronunciada el día 21 de abril de 1933 por Don Marcelino Domingo en el domicilio social de la agrupación radical socialista de Madrid*, Imprenta de la Escuela de la Reforma, Alcalá de Henares, 1933.
- *Doña María de Castilla*, Fénix, Madrid, 1933.
- *La experiencia del poder*, Tipografía de S. Quemades, Madrid, 1934.
- *La Revolución de Octubre*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1935.

- *Conferencia pronunciada por el eximio político..., sobre la economía nacional en la Constitución, pronunciada en el Ateneo de Madrid el día 18 de marzo de 1935*, Madrid, 1935.

- *España ante el mundo*, México Nuevo, 1937.

- *El mundo ante España. México ejemplo*, La Technique du Livre, Paris, [1938].

- *El ejemplo permanente de los hombres de la República*, Ediciones de Arde. Agrupación de México, 1970.

FOGUET, Juan B., *Datos para la historia política de Tortosa. Las hazañas de Marcelino Domingo y las peripecias de una alcalde de Real Orden*, Imprenta Querol, Tortosa, 1919.

GARCITORAL, Alicia, *La ruta de Marcelino Domingo*, Javier Morata, Madrid, 1930.

- *Monarquía y República*, [s.n.], València, 1930.

GIVANELL i Mas, Joan, *Bibliografía catalana. Premsa*, Institució Patxot, Barcelona, 1937, Vol. II.

GÓMEZ Hidalgo, Francisco, *Marruecos: la tragedia prevista*, Imprenta de Juan Pueyo, Madrid, 1921.

JUAN Arbó, Sebastià, *Terres de l'Ebre*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1932.

MONTERO Alonso, J., *Vida, muerte y gloria de Fermín Galán. (Relato novelesco de la sublevación de Jaca. Sus hombres, sus escenas, sus alegrías y sus amarguras. Cómo quería Fermín Galán que fuese la Humanidad nueva)*, Castro, Madrid, [s. d.].

NAVARRO, Emilio, *Historia crítica de los hombres del Republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Ortega & Artís, Barcelona, 1915.

NOGUER i Comet, Ramon, *Vint mesos de Govern Provincial*, Tipografia "Cosmos", Barcelona, 1933.

- *Al llarg de la meva vida*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

PALOMO, Emilio, *2 ensayos de revolución*, Javier Morata, Madrid, 1930.

- *Uso y abuso de la tierra*, Tip. P. Quiles, Valencia, 1930.

PÉREZ De Urquijo, Adolfo, "Biografía de D. Marcelino Domingo", Barcelona, [1917].

14.3.2 Bibliografia com a font secundària

150 anys de música. Història de la Banda Municipal de Música d'Alcanar (1845-1995), Coop. Gràfica Dertosense, Tortosa, 1997.

200 anys de premsa diària a Catalunya, Fundació Caixa de Catalunya, [Barcelona], 1995.

Alfonso XIII. Historia gráfica de su reinado, Idea, Madrid, 1958.

Gran Enciclopèdia Catalana, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994.

La lliçó de l'Ebre. Conèixer Artur Bladé i Desumvila, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, Flix, 2005.

AADD, *El Baix Ebre i Tortosa. Aproximació al coneixement de la Comarca: els homes i el territori*, Ajuntament de Tortosa, Tortosa, 1987.

ALBERTÍ, Santiago, *El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*, Albertí Editor, Barcelona, 1972.

ALÍA Miranda, Francisco, *Técnicas de investigación para historiadores. Las fuentes de la historia*, Síntesis, Madrid, 2005.

ALONSO, M., *La Ràpita. Recull d'àmbit territorial*, Ed. dels autors, Sant Carles de la Ràpita, 1988.

ANGUERA, Pere, *L'Onze de setembre. Història de la diada (1886-1938)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008.

ANGUERA, Pere; GAVALDÀ, Antoni; PUJADAS, Xavier (eds.), *La premsa a la província de Tarragona durant la segona República 1931-1936*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1996.

ANGUERA, P.; CLARA, J.; CORNELLA, P.; DUARTE, A.; GABRIEL, P.; MIR, C.; PUIGBERT, J; VILANOVA, F., *El catalanisme d'esquerres*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1997.

ANGUERA, Pere; ARNAVAT, Albert; COSTAFREDA, Mercè; *La Diputació de Tarragona. Imatges per a una història*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1986.

ARDÉVOL, M. J., *La Fatarella una visió general*, CETAG, La Fatarella, 1995.

ARÓSTEGUI, Julio, *La investigación histórica: teoría y método*, Crítica, Madrid, 2000.

AVILÉS Farré, Juan, *Historia política de España, 1875-1938*, Istmo, Tres Cantos (Madrid), 2002.

BAHAMONDE, Ángel (coord.), *Historia de España, siglo XX: 1975-1939*, Cátedra, Madrid, 2000.

BALCELLS, Albert, *Història dels Països Catalans*, Edhasa, Barcelona, 1980.

- *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Llar del Llibre, Barcelona, 1983.

BALCELLS, Albert; CULLA, Joan B.; MIR, Conxita, *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923. Relació dels resultats electorals de 1869 a 1899*, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Barcelona, 1982.

BARBERÀ i Salayet, Ramon J., *Les Escoles de "Don Marcelino". Fets i gent que les van fer possible. Roquetes (1927-1934)*, Ramon J. Barberà i Salayet, Tortosa, 2009.

BARNOSELL, Genís, "Les ombres del "progrés"", a *L'Avenç*, núm. 364, I-2011, pp. 50-53.

BAYERRI i Raga, J., *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa 1875-1902*, Dertosa, Tortosa, 1996.

BEL i Beltran, Agustí, *Alcanar*, Cossetània, Valls, 2000.

BEL i Querol, Josep Ferran, “L’associacionisme agrari al Delta de l’Ebre (dels inicis de l’expansió arrossera fins a l’esclat de la Guerra Civil)”, a *Recerca*, núm. 9, 2005, pp. 295-323.

BELTRAN, J.B., *Alcanar, 100 anys d’imatges*, Cinc Torres Club, Tortosa, 1999.

BERTOMEU i Camós, Lluís, *Roquetes republicana i després represaliada*, Lluís Bertomeu, Roquetes, 2005.

- *Els inicis republicans a les Terres de l’Ebre (1900-1930)*, Arola Editors, Tarragona, 2010.

BIOSCA Esteve, Tomàs, “Els orígens del Centre Republicà La Valquíria de Tivissa”, a *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC*, Cossetània, Valls, 2008, pp. 201-213.

BLADÉ Desumvila, A., “La cultura a les Terres de l’Ebre”, a *Serra d’Or*, IX-1965, pp. 43-45.

- *La vida d’un català excepcional (Antoni Terré, de Móra d’Ebre)*, Pòrtic, Barcelona, Barcelona, 1978.

- “Marcel·lí Domingo o la política com un apostolat”, *Serra d’Or*, núm. 294, 1984, pp. 141-144.

- *L’exiliada* [1976], a *Obra completa. Cicle de l’exili I*, Cossetània Edicions, Valls, Vol. II, 2006.

- *Obra completa*, Cossetània, Valls, 2007, Vol. IV.

BLANQUET, R.; DURAN, M.C., MONTAÑÉS, À. i SUBIRATS Ramos, E., *Amposta*, Onada Edicions, Benicarló, 2006.

BOYD, Carolyn P., *La política pretoriana en el reinado de Alfonso XIII*, Alianza Editorial, Madrid, 1990.

CABEZA Sánchez-Albornoz, Sonsoles, *Historia política de la II República*, FUE, Madrid, 1997.

CAMINAL, Miquel, *Joan Comorera. Catalanisme i Socialisme (1913-1936)*, Vol. I, Empúries, Barcelona, 1984.

CANAL, Jordi y MORENO Luzón, Javier, (eds.), *Historia cultural de la política contemporánea*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2009.

CARNERO, Teresa, “Modernització, desenvolupament polític i canvi social: Espanya (1874-1931)”, a *Recerques*, núm. 23, pp. 73-89.

CAROD-ROVIDA, Josep-Lluís, *Marcel·lí Domingo (Tarragona 1884 – Tolosa 1939). De l'escola a la República*, El Mèdol, Tarragona, 1989.

CARR, Raymond, *España, 1808-1939*, Ariel, Barcelona, 1969.

- *España: de la Restauración a la democracia, 1875-1980*, Ariel, Barcelona, 1995.

CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, dins FONTANA, Josep y VILLARES, Ramón, Directores, *Historia de España*, Crítica – Marcial Pons, Barcelona, Vol. 8, 2007.

COMPANY i Roldan, Joaquim, *Sis anys fora de casa (8-3-1938/14-6-1942)*, Viena, Barcelona, 1999.

CUCALÓN Vela, Diego, “La opinión como delito: los juicios a Marcelino Domingo”, en Carmelo ROMERO, Alberto SABIO (coords.), *Universo de micromundos. VI congreso de historia local de Aragón*, Institución “Fernando el Católico” (C.S.I.C.), Zaragoza, 2009, pp. 89-108.

CRUZ Artacho, Salvador (coord.), *Andaluces contra caciquismo: la construcción de una cultura democrática en la Restauración*, Centro de Estudios Andaluces – Junta de Andalucía, Sevilla, 2012.

CULLA, Joan B., *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Curial, Barcelona, 1986.

CULLA, Joan. B.; DUARTE, Àngel, *La premsa republicana*, Diputació de Barcelona, Barcelona.

CURTO, Albert, *Tortosa. Imatges d'un espai, d'un temps, d'una gent*, Edicions del Baix Ebre SL, Tortosa, 2000.

DE DIEGO Romero, Javier, “El concepto de “cultura política” en ciencia política y sus implicaciones para la historia”, *Ayer*, núm. 61, 2006, 233-266.

DE RIQUER i Permanyer, Borja, “Los límites de la modernización política. El caso de Barcelona, 1890-1923”, a GARCÍA DELGADO, José Luís (ed.), *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Siglo XXI, Madrid, 1992, pp. 21-39.

- director, *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000.

- “Apogeu, crisi i enfonsament del caciquisme català” a RUBÍ Casals, Maria Gemma, *Els catalans i la política en temps del caciquisme. Manresa, 1875-1923*, Eumo, Vic, 2006.

DÍAZ i Esculies, Daniel, *L'oposició catalanista al franquisme: el republicanisme liberal i la nova oposició (1939-1960)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.

DUARTE, Àngel, *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Eumo, Vic, 1897.

- "Reflexions al voltant del catalanisme popular i el nacionalisme", a *L'Avenç*, núm. 229, 1998, pp. 35-39.

- *Història del republicanisme a Catalunya*, Eumo, Vic, 2004.

- "El 14 d'abril i el calendari republicà", *Revista de Catalunya*, núm. 271, 2011, pp. 52-64.

DUARTE, Àngel; GABRIEL, Pere, "¿Una sola cultura política republicana ochocentista en España?", a *Ayer*, núm. 39, 2000, pp. 11-34.

- (eds.), *El republicanismo español*, Marcial Pons, Ayer 39, Madrid, 2000.

DUCH Plana, Montserrat, *Reus i el Baix Camp durant la II República*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, 1989.

- *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*, El Mèdol, Tarragona, 1994.

ESPIGADO Tocino, Gloria, "Mujeres "radicales": utópicas, republicanas e internacionalistas en España (1848-1874)", a *Ayer*, núm. 60, 2005, pp. 15-43.

FERRÉ Ferré, Alberto, *Historia de Ulldecona y su entorno geográfico*, Ajuntament d'Ulldecona, Ulldecona, 1983.

FERRÉ Pavia, Carme, *La C.N.T. al Montsià i Tortosa (1930-1939)*, Dertosa, Tortosa, 1993.

FIGUERES i Frasnado, Xavier, *Notes històriques de l'Ametlla de Mar*, Ajuntament de l'Ametlla de Mar, L'Ametlla de Mar, 1991.

FOLCH, Roberto, *Sant Jaume d'Enveja – Els Muntells – Balada. Recopilació històrica*, [Roberto Folch], S.I., 2007.

FONTANA, Josep; UCELAY-DA CAL, Enric; FRADERA, Josep Maria, *Reflexions metodològiques sobre la història local*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1985.

FRADERA, Josep M., “El liberalisme en els anys revolucionaris”, dins Pere GABRIEL (Dir.), *Història de la Cultura Catalana*, vol. 6: *Romanticisme i Renaixença*, Edicions 62, Barcelona, 1995.

- “La dificultat de descriure la nació (“regió” i “nació” en la historiografia catalana i internacional)”, a Josep M. FRADERA i Enric UCELAY-DA CAL (ed.), *Notícia nova de Catalunya. Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens i Vives*, CCCB, Barcelona, 2005, pp. 121-157.

FUSI, Juan Pablo; PALAFOX, Jordi, *España: 1808-1996. El desafío de la Modernidad*, Espasa Calpe, Madrid, 1997.

GABRIEL, Pere, “El marginament republicanisme i l'obrerisme”, a *L'Avenç*, núm. 85, 1985, pp. 35-36.

- “Las bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo XX”, a *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, t. 13, 2000, pp. 73-103.

- “Pi i Margall y el federalismo popular y democrático: el mármol del pueblo”, a *Historia Social*, núm. 48, 2004, pp. 49-68.

- "Lectures republicano-federals a la Catalunya del segle XIX", a *L'Avenç*, núm. 318, 2006, pp. 24-29.

GARCIA, Xavier, *Homenots del sud. Segona sèrie*. Arola Editors, Tarragona, 2004.

- coord, *Centenari Artur Bladé 1907-2007*, Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona, 2006.

GONZÀLEZ i Vilalta, Arnau, *Els diputats catalans a les Corts Constituents republicanes (1931-1933). Nacionalisme, possibilisme i reformisme social*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2006.

GRAU, Adrian i CAMACHO, Tomàs, *Els Reguers*, Cinctorres Club, Tortosa, 1999.

GRAU Verge, Ferran, *Ulldecona*, Cossetània, Valls, 1999.

HERRÁIZ, Josep Lluís; REDÓ, Pilar, *Republicanisme i valencianisme (1868-1938): La família Huguet*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 1995.

IVERN i Salvá, M. Dolors, *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989.

IZQUIERDO Ballester, Santiago, *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerrers, 1904-1931*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2006.

IZQUIERDO Ballester, Santiago (coordinador), RUBÍ Casals, Gemma (coordinadora), *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Barcelona, 2009.

JACKSON, Gabriel, *La República española y la guerra civil*, Crítica, Barcelona, 1986.

JULIÀ, Santos (coord.), *República y guerra civil*, Espasa Calpe, Madrid, 2004.

LLÀTSER, R., “Documents d’Izquierda Republicana de Traiguera”, *Traiguera*, desembre de 2011, p. 21.

MARQUÈS, Salomó, *Martí Rouret. Mestre, republicà i català*, Ajuntament de l’Escala, L’Escala, 2001.

MARTÍ, Manuel, “Las raíces sociales del comportamiento político en la Restauración. Análisis de una élite provinciana (Castellón de la Plana, 1875-1891)”, a *Estudios de Historia Social*, núm. 54-55, 1991, pp. 443-467.

MARTÍ Màrmol, Josep Lluís, *El republicanisme*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2002.

MARTÍNEZ i Montagut, Daniel, *Història del Pinell de Brai*, Ajuntament del Pinell de Brai, Tortosa, 1992.

MASSOT i Muntaner, Josep, *Escriptors i erudits contemporanis: quarta sèrie*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004.

MAYAYO i Artal, Andreu, *La Conca de Barberà 1890-1929. De la crisi agrària a la Guerra Civil*, Centre d’Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1986.

MIR, Conxita, *Lleida (1890-1936), caciquisme polític i lluita electoral*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985.

MOLA i Martí, Josep M^a, *La Guerra Civil a Camarles (1936-1939)*, Ajuntament de Camarles – Caixa de Tarragona – La Caixa – Caixa Rural de Camarles, Camarles, 2000.

MOLAS, Isidre (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya. Segle XX*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2000.

MOLINS, Joaquín M., *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2 Vols, 1985.

MONNER, Antoni, *Imatges i records. Gandesa*, Viena Columna, Barcelona, 1995.

MONSTERRAT Cavaller, Joaquín, *Joaquín Bau Nolla y la Restauración de la Monarquía*, Editorial Actas, Madrid, 2001.

MORENO Luzón, Javier, "Political Clientelism, Elites, and Caciquismo in Restoration Spain (1875—1923)", a *European Historical Quaterly*, núm. 37, 2007, pp. 417-441.

NÚÑEZ Seixas, Xosé Manoel, *Los nacionalismos en la España contemporánea (S. XIX-XX)*, Hipòtesi, Barcelona, 1999.

PERPINYÀ i Castellà, Lluís, *Petita història de Móra la Nova*, Ajuntament de Móra la Nova, [Móra la Nova], 1987.

PEYROU, Florencia, *El republicanismo popular en España 1840-1843*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, Cadis, 2002.

PIQUERAS, José A.; CHUST, Manuel (cords.), *Republicanos y repúblicas en España*, Siglo XXI, Madrid, 1996.

POBLET, Josep Maria, *Història de l'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Dopesa, Barcelona, 1976.

- *La catalanitat de Marcel·lí Domingo*, Teide, Barcelona, 1978.

PRADES Tena, Jordi, *Gandesa*, Cossetània, Valls, 2002.

PRADILLA, Miquel Àngel (ed.), *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Onada, Benicarló, 2004.

PUIG Puigcerver, Ramon, *A cavall de la utopia. Esteve Fibla. Alcanar 1905-1939*, Cossetània, Valls, 2001.

- *Els corcs de la Restauració. Vinaròs (1876-1923)*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2005.

PUJADAS i Martí, Xavier, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.

PUJOL i Bertran, Anton; PUJOL i Bertran, Maria Teresa; SUBIRATS i Argentó, Maite, *Amposta. Imatges per a la història. 1870-1969*, Ajuntament d'Amposta, Amposta, 1996.

REIG Armero, Ramir, *Blasquisme i moviment obrer: València, 1898-1906*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1982.

- "Els mecanismes polítics del blasquisme", a *Trellat*, núm. 5, 1982, pp. 42-53.

- "El fracàs de la burgesia urbana a València. Notes sobre la política municipal del blasquisme (1901-1911)", a *Recerques*, núm. 15, 1984, pp. 133-158.

- *Blasquistas y clericales: la lucha por la ciudad de Valencia de 1900*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1986.

RIDOLFI, Maurizio, "El republicanismo en el siglo XIX: recorridos y perspectivas de investigación en la Europa meridional", a *Historia y política*, núm. 25, 2011, pp. 29-63.

RISQUES, Manel (dir.); DUARTE, Àngel; DE RIQUER, Borja; ROIG Rosich, Josep M., *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*, Mina, Barcelona, 2006.

RIUS i Barberà, Aurora, “Marcel·lí Domingo i Sanjuan: Tarragona 1884 – Tolosa de Llenguadoc 1939”, a *20 Tarragonins del Segle XX*, Diari de Tarragona, Tarragona, 1987.

ROIG Rosich, Josep Maria, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.

ROMERO Maura, Joaquín, *La Rosa de Fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, Grigalbo, Barcelona, 1975.

RUBÍ i Casals, Maria Gemma, *Entre el vot i la recomanació. Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa (1899-1923)*, Angle, Manresa, 1995.

- *Els catalans i la política en temps del caciquisme. Manresa, 1875-1923*, Eumo, Vic, 2006.

- “La representació política a la demarcació provincial de Barcelona. El districte electoral de Manresa-Terrassa-Sabadell (1882-1896), a *Terme, Revista d'Història*, número 22, Novembre de 2007, pp. 101-118.

- “Escaños, votos e irregularidades. Los caprichos de la política en la Cataluña de la Restauración (1875-1923)”, a *Hispania Nova, Revista de Historia Contemporánea*, núm. 7, 2007.

- “El ocaso del sistema canovista y la crisis de los partidos políticos en Cataluña (1917-1923), a *Trienio. Ilustración y Liberalismo*, núm. 49, 2007, pp. 161-192.

- “Coaliciones de turno: corrupción electoral y política competitiva en la Cataluña de la Restauración (1900-1923)”, a *Melanges de la Casa de Velázquez*, núm. 43, 2013, pp. 273-293.

RUBÍ, Gemma i ESPINET, Francesc (eds.); UCELAY-DA CAL, Enric; DE RIQUER, Borja; GABRIEL, Pere; MARTÍNEZ, Fernando; CABO, Miguel; MEES, Ludger; ALQUÉZAR, Ramon, *Solidaritat Catalana i Espanya*, Base, Barcelona, 2008.

RUBÍ, Gemma; ARMENGOL, Josep; *Vots, electors i corrupció. Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya (1869-1923)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2012.

SAINZ DE AJA Valls, Daniel, *La memòria històrica a Sant Carles de la Ràpita*, Jordi Dasso, Sant Carles de la Ràpita, 2012.

SÁNCHEZ Cervelló, Josep, "La difusió de les idees republicanes a la Terra Alta (1875-1936)", a *Actes de les Primeres Jornades d'Estudi sobre la Terra Alta*, Centre d'Estudis de la Terra Alta, Calaceit, 1994, pp. 417-460.

- coordinador; BLADÉ Desumvila, Artur; PUJADAS, Xavier; TARRADELLAS, Josep; BELTRAN, Miquel; REDONDO Lidia; TIÑENA, Rosa, *Marcel·lí que torna*, Amics de l'Ebre – Autoritat Portària de Tarragona, [Tarragona], 1995.

- *L'associacionisme sociopolític a Móra d'Ebre (1875-1936)*, CERE, Flix, 1996.

- "Conflictivitat social i associacionisme agrari a la Terra Alta (1875-1936)", a *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*, Patronat Pro-Batea, Calaceit, 1998, pp. 225-242.

- *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, Flor de Vent, Barcelona, 2001.

- "L'ordre dels propietaris des de la Restauració a la Guerra Civil (1875-1936)", *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar*, Ajuntament d'Alcanar, Alcanar, 2003, pp. 69-87.

- “La Revolució a les Terres de l’Ebre i al Priorat. Col·lectivititzacions amb el front a tres passes”, a *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939). Alçament militar i primers mesos de guerra*, Edicions 62, Barcelona, 2004, pp. 198-202.

- *Ramon Nogués i Biset. De la presidència de la Diputació republicana a la de les Corts a l’exili*, Arola, Tarragona, 2004.

- (coordinador), M. Cinta MARGALEF Faneca, Roc SALVADÓ Poy, *El carlisme al territori de l’antiga Diòcesi de Tortosa. Terres de l’Ebre, Matarranya, Maestrat, Ports de Morella i Priorat*, Volum III, *De la tercera Guerra Carlista a la Guerra de Franco*, Arola Editors, Tarragona, 2004.

- “Marcel·lí Domingo i Sanjuan: Un llegat cristal·lí per a la República i per a Catalunya”, a *Quatre líders tarragonins de la República i l’exili*, Arola Editors, Tarragona, 2007.

- (coord.), Eva CASTELLANOS, Pere FERRÉ, Andrea GALBE, Sus MARTÍ, Joan VIDAL, *El republicanisme a les Terres de l’Ebre*, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2007.

- “Marcel·lí Domingo: un referent en la política ebrenc i catalana”, a *Ebrencs del segle XX*, Publicacions URV, Tarragona, 2010, pp. 173-188.

SÁNCHEZ Cervelló, J., i MARGALEF Faneca, C., *La premsa i les publicacions periòdiques a la Ribera d’Ebre*, Hemeroteca Caixa Tarragona – CERE, 1992.

- *Els límits de la llibertat de premsa a les Terres de l’Ebre durant la Restauració (1875-1923)*, Cooperativa Gràfica Dertosense, Tortosa, 2003.

SÁNCHEZ Cervelló, Josep; SOLÉ Arnal, Josep, *Móra d’Ebre 1875-1936. Economia, Societat i Política*, Ajuntament de Móra d’Ebre, Móra d’Ebre, 1997.

SÁNCHEZ Cervelló, Josep; PIQUÉ Padró, Jordi (coords.), *La II República al Camp de Tarragona*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, Tarragona, 2006.

Fullet documental de l'exposició "100 anys de republicanisme a Amposta 1905/2005", comissionada per Josep SÁNCHEZ Cervelló i documentada per Núria ALTÉS, Eva CASTELLANOS, Pere FERRÉ, Andrea GALBE, M. Jesús MARTÍ i Joan VIDAL, Federació de l'Ebre d'Esquerra Republicana de Catalunya, Amposta, 2005.

SANCHO Sancho, Josep, "El marcel·linisme canareu: 1914-1938", a *Actes del III Congrés d'Història d'Alcanar*, Ajuntament d'Alcanar, Alcanar, 2011, pp. 353-364.

- "Procesamiento y prisión de un diputado a Cortes: el caso de Marcelino Domingo en la crisis de 1917", a *Claves del mundo contemporáneo, debate e investigación: Actas del XI Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Comares, Granada, 2013, recurs electrònic, 14 pp.

SANFELIU, Luz, "Familias republicanas e identidades femeninas en el blasquismo: 1896-1910", a *Ayer*, núm. 60, 2005, pp. 75-103.

SERRALLONGA i Urquidi, Joan, "El aparato provincial durante la Segunda República. Los gobernadores civiles 1931-1939", *Hispania Nova*, núm. 7, 2007.

SERVEI DE DOCUMENTACIÓ, BIBLIOTECA I ARXIU DEL PARLAMENT DE CATALUNYA, *Donació Fornas: catàleg del Fons Documentals Marcel·lí Domingo*, Publicacions del Parlament de Catalunya, Barcelona, 1995.

SOBREQUÉS i Callicó, Jaume, Director, *Catalunya i la segona República*, Edicions d'Ara, Barcelona, 1983.

- (ed.), *Història contemporània de Catalunya*, Columna, Barcelona, 1997.

SOLÀ Gussinyer, Pere, *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana. L'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1998.

SOLDEVILA i Roig, Jordi, "Joventut Republicana de Lleida: sociabilitat i política a les comarques del Pla de Lleida. 1900-1923", a *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana. Actes del VI Congrés de la CCEPC*, Valls, Cossetània, 2008, pp. 361-374.

SOLSONA, Braulio, *Evocaciones políticas y periodísticas*, Pòrtic, Barcelona, 1970.

SUÁREZ Cortina, Manuel, *La Restauración, entre el liberalismo y la democracia*, Alianza, Madrid, 1997.

- *El gorro frigio. Liberalismo, Democracia y Republicanismo en la Restauración*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000.

- *La España liberal (1868-1917). Política y sociedad*, Síntesis, Madrid, 2006.

- (Ed.), *La redención del pueblo. La cultura progresista en la España liberal*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, Santander, 2006.

SUBIRATS, Emigdi, "El republicanisme catalanista: el setmanari "El Faro"", a *Revista Amposta*, núm. 706, 2005.

SUBIRATS Piñana, Josep, *Evocacions 36-38. La guerra civil des de Tortosa*, Josep Subirats Piñana, Tortosa, 1989.

- *La Transició des del Senat*, La Llar del Llibre, Barcelona, 1991.

- *Pilatos 1939-1941. Prisión de Tarragona*, Pablo Iglesias, Madrid, 1993.

- *Tortosa, front de guerra. La reraguarda durant la Guerra Civil*, Columna-Tresmalls, Barcelona, 1996.

- *Marcel·lí Domingo, per ell mateix*, Columna, Barcelona, 1996.

- *Entre vivències. La Guerra Civil, les presons franquistes, la transició i la Unió Europea*, Viena, Barcelona, 2003.

- *Quatre alcaldes republicans de Tortosa*, [Josep Subirats], Tortosa, 2005.

- *Les Oblates, 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, Cossetània, Valls, 2006.

TERMES, Josep, *De la Revolució de setembre a la fi de la guerra civil*, Volum VI, dins VILAR, Pierre (dir.), *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1988.

- *Les arrels populars del catalanisme*, Empúries, Barcelona, 1999.

- *Històries de la Catalunya treballadora*, Empúries, Barcelona, 2000.

TOLEDANO, Lluís Ferran i RUBÍ, Gemma, "El carlisme en la Catalunya contemporànea: tradició històrica y cultura política", a *Trienio*, núm. 33, 1999, pp. 117-140.

TOMÁS i Prats, Josep Maria, *Pedania de Sant Jaume d'Enveja: Història i Etnografia*, Germans Tomás Prats, Sant Carles de la Ràpita, 2007.

TORMO Benavent, David, *Carlins, republicans i dinàstics. Eleccions i conflictes socials a Vilalba dels Arcs (1890-1936)*, Secció d'Arqueologia del Patronat Pro Batea, Batea, 2012.

TOWSON, Nigel (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Alianza, Madrid, 1994.

UCELAY-DA CAL, Enric, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, La Magrana, Barcelona, 1982.

- “Acerca del concepto “populismo””, a *Historia Social*, núm. 2, 1988, pp. 51-74.

VALLS Clua, Jordi; MECA Estorach, Gemma, “Dietaris del fons personal de Marcel·lí Domingo”, a *Recerca*, núm. 11, 2007, pp. 171-207.

VARELA Ortega, Javier, “Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista”, a *Revista de Occidente*, núm. 127, octubre de 1973, pp. 45-74.

- *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración, 1875-1900*, Marcial Pons, Madrid, 2001.

- director, *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 2001.

VIDAL i Font, Joaquim, *Reculls històrics de la Ciutat de Gandesa*, Ajuntament de Gandesa, Gandesa, 1889.

VILA, Santi, *Elogi de la memoria. Records, silencis, oblits i reinencions*, Edicions 3 i 4, València, 2005.

VILLARES, Ramón y MORENO Luzón, Javier, *Restauración y Dictadura*, dins Josep FONTANA y Ramón VILLARES, Directores, *Historia de España*, Crítica – Marcial Pons, Barcelona, Vol. 7, 2009.

14.4 Fonts Orals

Entrevista a Benjamí Prades Tomàs. Alcanar, 03-I-2007.

Entrevista a Josep Subirats Piñana. Barcelona, 22-IV-2008 i 29-X-2011.

Entrevista a Federico Domingo Fibla. Benicarló, 06-XII-2009.

Entrevista a Mercedes Queralt Sancho. Alcanar, 19-XI-2011.

14.5 Fonts digitals

www.abc.es/hemeroteca

www.aguaita.cat

www.ahirsdelebre.blogspot.com

www.bnc.cat/digital/arca

www.bne.es/ca/catalogos/hemerotecadigital

www.cultura.gencat.cat/arxiusenlinia

www.historiesdalcanar.cat

www.marfanta.com

www.memoriaesquerra.cat

www.lavanguardia.es/hemeroteca

www.pares.mcu.es

www.prensahistorica.mcu.es

www.xacpremsa.gencat.cat